

ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਦਾ ਕੱਲ੍ਹ ਅੱਜ ਤੇ ਭਲਕ

ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਥ
ਪਾਠ

ਪੰਜ ਨਦ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ
PANJ NAD PUBLICATIONS

ਲਾਂਬੜਾ, ਜਲੰਧਰ। Lambra, Jalandhar.

☎ 0181-2791036

ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਦਾ ਕੱਲ੍ਹ ਅੱਜ ਤੇ ਭਲਕ

Published by :

PANJ NAD PUBLICATIONS

ਲਾਂਬੜਾ, ਜਲੰਧਰ। Lambra, Jalandhar.

☎ 0181-2791036

ਸਾਦੀ/Paper Back : Rs. 150

ਸਜਿਲਦ/Hard Bound : Rs. 200

Available from :

ਡਾ. ਨਿਰਮਲ ਸਿੰਘ

ਸੇਵਾਦਾਰ ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਥ

ਲਾਂਬੜਾ, ਜਲੰਧਰ, ਪੰਜਾਬ-ਭਾਰਤ

Dr. Nirmal Singh

Activist Punjabi Sath

Lambra, Jalandhar, Punjab, India 144026

ਫੋਨ/Phone : 0181-2791036

ਈ ਮੇਲ/Email : dmirmalsinghlambra@gmail.com

ਸ. ਮੋਤਾ ਸਿੰਘ ਸਰਾਏ

15 ਐਂਗਲੀਕਾ ਕਲੋਜ਼, ਟੇਮ ਬਰਿਜ਼

ਵਾਲਸਾਲ, ਵੇਸਟ ਮਿਡਲੈਂਡ

ਐ ਐੱਸ 5 4 ਆਰ ਪੀ. (ਯੂ. ਕੇ.)

Mota Singh Sarai

15 Angelica Close, Tame Bridge, Walsall.

West Mid lands. WS5 4RP. UK

ਫੋਨ/Phone : +44 785 075 0109

ਐ ਮੇਲ/Email : singh_m_sarai@hotmail.com

Pri. Kulwinder Singh Sarai

Manjki Punjabi Sath, Bhangala,

Lahar. Punjab, India 144033

ਫੋਨ/Phone : 0181-2791036

ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦੀ ਛਪਾਈ ਵਿਚ ਸਹਿਯੋਗ
ਲਈ ਅਸੀਂ ਤਹਿ ਦਿਲੋਂ ਧੰਨਵਾਦੀ ਹਾਂ ਸ.
ਸੁਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਕੰਦੋਲਾ ਸੋਲੀਹੁਲ ਨੇੜੇ
ਬਰਮਿੰਘਮ, ਯੂ. ਕੇ. ਦੇ, ਜਿਹੜੇ ਯੂਰਪੀ
ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਥ ਦੇ ਮੁੱਢਲੇ ਹਿਤੈਸ਼ੀਆਂ ਵਿਚੋਂ
ਇਕ ਹਨ। ਹਰ ਔਖ ਸੌਖ
ਵੇਲੇ ਇਹ ਸਾਡੇ ਲਈ ਰੱਬ ਬਣ ਕੇ ਬਹੁੜਦੇ
ਰਹੇ ਹਨ।

ਮਾਂ ਬੋਲੀ 'ਤੇ ਮਾਣ

ਦੇਸ਼ ਤੇ ਕੌਮ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਮਰ ਮਿਟਣ ਵਾਲੇ, ਨਿੱਕੀ ਉਮਰੇ ਵੱਡੇ ਮਾਅਰਕੇ ਮਾਰਨ ਵਾਲੇ ਪੰਜਾਬੀ ਗਭਰੂ ਸ. ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਸਰਾਭਾ ਨੇ ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ 'ਗਦਰ ਗ੍ਰੰਥ' ਅਖਬਾਰ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਸੀ-

ਸੇਵਾ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਜਿੰਦਗੀਏ ਬੜੀ ਔਖੀ,

ਗੱਲਾਂ ਕਰਨੀਆਂ ਢੇਰ ਸੁਖੱਲੀਆਂ ਨੇ।

ਦੇਸ਼ ਤੇ ਕੌਮ ਦੀ ਅਸਲ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਤੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਮਾਨਣ ਵੱਲ ਅੱਗੇ ਵਧਣ ਲਈ ਸਿਰਫ ਅਮਲ ਕਰਕੇ ਹੀ ਅੱਗੇ ਵਧਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਬੋਝੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ ਨਾਲ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਆਪਣੀ ਬੋਲੀ, ਵਿਰਾਸਤ, ਇਤਿਹਾਸ, ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਦੂਜਿਆਂ ਦੇ ਗਲਬੇ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣਾ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਨਿਰੰਤਰ ਲੜੀ ਜਾ ਰਹੀ ਜੰਗ ਦਾ ਹੀ ਹਿੱਸਾ ਹੈ। ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਬੋਲਣ ਤੇ ਵਰਤਣ ਦਾ ਹੱਕ ਹਰ ਕੌਮ ਤੇ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦਾ ਮੁੱਢਲਾ ਅਧਿਕਾਰ ਹੈ। ਸਿਰਫ ਹੁਕਮਰਾਨ ਬਦਲਣ ਨਾਲ ਅਸੀਂ ਆਜ਼ਾਦ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੇ। ਜੇਕਰ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਦੇ ਵਲਵਲੇ, ਮਨ ਦੀਆਂ ਰੀਝਾਂ, ਉਮੰਗਾਂ, ਤਹੰਗਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਆਪਣੀ ਜੁਬਾਨ ਰਾਹੀਂ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ ਤਾਂ ਬਾਹਰੋਂ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਜਾਂ ਜਿਸਮਾਨੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਭਾਵੇਂ ਅਸੀਂ ਆਜ਼ਾਦ ਹੋਈਏ, ਪਰ ਧੁਰ ਅੰਦਰੋਂ ਮਾਨਸਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਘੋਰ ਗੁਲਾਮੀ ਹੰਚਾ ਰਹੇ ਹੁੰਦੇ ਹਾਂ। ਹਕੀਕੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਕਿ ਕੋਈ ਦੇਸ਼ ਜਾਂ ਭਾਈਚਾਰਾ ਆਪਣੀ ਨਿਵੇਕਲੀ ਪਛਾਣ, ਜੁਬਾਨ ਤੇ ਰਹਿਣ ਸਹਿਣ ਬਚਾ ਕੇ ਆਪਣੀ ਖੁਦ ਮੁਖਤਾਰ ਸੋਚ ਮੁਤਾਬਕ ਜੀਅ ਸਕੇ। ਸਾਡਾ ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਭ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਬਚਾਉਣ ਦਾ ਮੂਲ ਮਕਸਦ ਵੀ ਏਹੋ ਹੀ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਪਿਛੋਕੜ ਵਾਲੇ ਭੈਣ-ਭਰਾ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਭਾਵੇਂ ਕਿਧਰੇ ਵੀ ਰਹਿਣ, ਕਿਸੇ ਵੀ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰੀ ਹੋਣ, ਪਰ ਉਹ ਮਾਨਸਿਕ ਗੁਲਾਮੀ 'ਚੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਖੁਦਦਾਰੀ, ਅਣਖ ਤੇ ਇੱਜਤ ਵਾਲਾ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰ ਸਕਣ। ਉਹ ਨਾ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਗੁਲਾਮ ਬਣਾਉਣ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਗੁਲਾਮੀ ਦਾ ਤੌਕ ਆਪਣੇ ਗਲ ਵਿਚ ਪਾਉਣ। ਸਮੇਂ ਦੇ ਬਦਲਾਓ ਨਾਲ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਬਦਲਾਓ ਆਇਆ ਹੈ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਮਝਣਾ ਤੇ ਸੋਚੀ ਸੁੱਚੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਫਿਜ਼ਾ ਵਿਚ ਵਿਚਰਨਾ ਅੱਜ ਕਿਸੇ ਖਾਸ ਖਿੱਤੇ ਜਾਂ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਹੀ ਹੱਕ ਨਹੀਂ, ਏਸ ਧਰਤੀ ਦੇ ਹਰ ਫਰਦ ਦਾ ਜਮਾਂਦਰੂ ਅਧਿਕਾਰ ਹੈ। ਆਓ ਆਪਾਂ ਰਲ ਮਿਲ ਕੇ ਆਪਣੀ ਬੋਲੀ 'ਤੇ ਮਾਣ ਕਰਨ ਦੀ ਜਾਚ ਸਿੱਖ ਕੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਵੱਲ ਅੱਗੇ ਵਧੀਏ। ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਦੀ ਖਿਦਮਤ ਲਈ ਇਹ ਕਿਤਾਬ ਛਾਪ ਕੇ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਵੱਲੋਂ ਅਜਿਹਾ ਕੁਝ ਕਰਨ ਦੀ ਹੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇਹਦੀਆਂ ਘਾਟਾਂ, ਤਰੁੱਟੀਆਂ ਸਬੰਧੀ ਤੁਹਾਡੇ ਸੁਚਾਰੂ ਸੁਝਾਵਾਂ ਦੀ ਸਾਨੂੰ ਸਦਾ ਹੀ ਲੋੜ ਰਹੇਗੀ। ਕਿਤਾਬ ਵਿਚ ਸਹਿਯੋਗ ਲਈ ਅਸੀਂ ਯੂਰਪੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਭ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸਾਥੀਆਂ ਅਤੇ ਸ. ਸੁਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਕੰਦੋਲਾ ਜੀ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ 'ਤੇ ਧੰਨਵਾਦੀ ਹਾਂ।

-ਮੋਤਾ ਸਿੰਘ ਸਰਾਏ

ਸੰਚਾਲਕ-ਯੂਰਪੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਭ

ਵਾਲਸਾਲ, ਯੂ. ਕੇ.

ਮਾਂ ਬੋਲੀ

ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਨਕਸ਼ੇ 'ਤੇ ਜੇ ਘੋਖਵੀਂ ਨਜ਼ਰ ਮਾਰੀਏ, ਗੁਰੂ ਨਾਲ ਤੱਕੀਏ, ਸੋਚੀਏ, ਵਿਚਾਰੀਏ ਤਾਂ ਕੁਝ ਅਜਿਹੇ ਬਦਕਿਸਮਤ ਇਲਾਕੇ ਦਿਸਣਗੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਭਾਗਾਂ ਵਿਚ ਸਦਾ ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਨਾਲ ਜੁਝਦਿਆਂ ਲਹੂ ਲੁਹਾਣ ਹੋਣਾ ਈ ਲਿਖਿਆ ਏ। ਏਸੀਆ 'ਚ ਫਲਸਤੀਨ, ਕੁਰਦਸਿਤਾਨ, ਬਲੋਚਸਿਤਾਨ, ਪਖਤੂਨਸਿਤਾਨ, ਕਸ਼ਮੀਰ, ਕੋਰੀਆ, ਤਿੱਬਤ, ਤਾਮਿਲਾਂ ਦੀ ਧਰਤੀ ਤੇ ਸਾਡੀ ਆਪਣੀ ਪੰਜਾਂ ਪਾਣੀਆਂ ਦੀ ਜੁਹ ਇਹਨਾਂ ਵਿਚ ਗਿਣੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਏਵੇਂ ਹੀ ਯੂਰਪ ਵਿਚ ਆਇਰਲੈਂਡ, ਜਾਰਜੀਆ, ਬਾਸਕ ਤੇ ਯੁਗੋਸਲਾਵੀਆ ਅਤੇ ਅਮਰੀਕਾ ਵਿਚ ਕਿਊਬੈਕ ਤੇ ਮੈਕਸੀਕੋ ਦੇ ਖਿੱਤੇ ਹਨ। ਅਫਰੀਕਾ ਵਿਚ ਵੀ ਸੋਮਾਲੀਆ, ਈਥੋਪੀਆ, ਸੁਡਾਨ ਨਾਈਜੇਰੀਆ ਤੇ ਆਸਟ੍ਰੇਲੀਆ ਦੇ ਨਾਲ ਲੰਗਦਾ ਪੁਰਬੀ ਤਾਈਮੋਰ ਤੇ ਉਬੋਂ ਦੇ ਆਦਿ ਬਸਿੰਦਿਆਂ ਦੀਆਂ ਦਾਸਤਾਨਾਂ ਵੀ ਏਹੋ ਕੁਝ ਹੈ। ਗੱਲ ਆਪਣੀ ਜੰਮਣ ਭੋਅ ਨਾਲ ਜੋਤ ਕੇ ਵਿਚਾਰੀਏ ਤਾਂ 'ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਜੰਮਿਆਂ ਨੂੰ ਨਿੱਤ ਮੁਹਿੰਮਾਂ' ਦੀ ਅਖਾਉਤ ਸਭ ਕੁਝ ਦੱਸ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਧਰਤੀ ਦਾ ਭਾਵੇਂ ਇਤਿਹਾਸ ਪੜ੍ਹ ਲਓ ਭਾਵੇਂ ਮਿਥਿਹਾਸ ਵਾਚ ਲਓ ਏਥੋਂ ਦੀ ਪਰਜਾ ਕਦੀ ਦਸ ਵੀਹ ਸਾਲ ਵੀ ਟਿਕ ਕੇ ਆਰਾਮ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਬੈਠ ਸਕੀ। ਪੋਰਸ-ਸਿਕੰਦਰ, ਦੁੱਲੇ -ਅਕਬਰ ਦੀਆਂ ਕਿੱਸੇ ਕਹਾਣੀਆਂ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਕੇ ਸਮੁੱਚੀ ਸਿੱਖ ਲਹਿਰ, ਹਿੰਦ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਜੰਗਾਂ, ਕੁਕਿਆਂ ਦੀਆਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ, ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੇ ਮੋਰਚੇ, ਗਦਰੀਆਂ ਦੀਆਂ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ, ਅਹਿਮਦ ਖਰਲ ਹੋਰਾਂ ਦੀਆਂ ਬੜ੍ਹਕਾਂ, ਲਾਲਿਆਂ ਦੀਆਂ ਖਾਧੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਲਾਠੀਆਂ, ਸਰਾਭੇ, ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਉਧਮ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕਾਰਨਾਮੇ, ਜਲਿਆਂਵਾਲੇ ਦਾ ਸਾਕਾ ਅਤੇ ਏਹਨਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਦਾ ਸਿਖਰ ਸੰਨ ਸੰਤਾਲੀ ਦਾ ਸੰਤਾਪ ਸਾਡੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ, ਬੋਲੀ ਤੇ ਭਾਈਚਾਰੇ ਨੂੰ ਅਜਿਹੇ ਭੂਤ ਚੁੜੇਲਾਂ ਬਣ ਕੇ ਚਿੱਬਤੇ ਹੋਏ ਨੇ ਕਿ ਅੱਜ ਤੀਕ ਕੋਈ ਵੀ ਮਾਂਦਰੀ, ਝਾਤ ਫੁਕ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਚੇਲਾ ਨਹੀਂ ਬਹੁਤਿਆ। ਸਾਡੀ ਮਾਂ ਧਰਤੀ, ਮਾਂ ਕੁਦਰਤ ਤੇ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਵਾਲੇ ਏਸ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਵੀ ਸੰਨ 1965, 71, 99 ਵਿਚ ਏਧਰ ਤੇ ਓਧਰ ਲਗਾਤਾਰ ਜਖ਼ਮੀ ਹੁੰਦੇ ਰਹੇ ਮਾਰਾਂ ਖਾਂਦੇ ਰਹੇ ਤੇ ਦੁੱਤੀਆਂ ਵਲੋਂ ਪਾਤੇ ਜਾਂਦੇ ਧੱਕੇ ਖਾ ਰਹੇ ਹਨ।

ਭੂਗੋਲਿਕ ਹਾਲਤਾਂ 'ਚੋਂ ਸੱਭਿਆਤਾਵਾਂ ਵਿਗਸੀਆਂ, ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਪਣਪੇ ਤੇ ਅੱਗੋਂ ਬੋਲੀਆਂ ਤੇ ਲਹਿਜੇ ਉਪਜੇ। ਵੰਨ ਸੁਵੰਨਤਾ, ਭਿੰਨਤਾ ਬਹੁਰੰਗੀ ਕੁਦਰਤ ਦਾ ਮੂਲ ਆਧਾਰ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਜਦੋਂ ਵੀ ਆਪਣੀ ਬੇਸਮਝੀ ਕਰ ਕੇ ਤੇ ਸ਼ੈਤਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਚਾਲਾਂ ਕਾਰਨ ਏਸ ਨੂੰ ਮਿਟਾਉਣ ਦੀਆਂ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਹੋਈਆਂ ਤਾਂ ਸਿੱਟੇ ਬਤੇ ਭਿਆਨਕ ਨਿਕਲੇ। ਬੋਲੀ ਨਾ ਤੇ ਸਿਰਫ ਕੁਝ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਸਮੂਹ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਇਹ ਸਿਰਫ ਆਪਣੇ ਮਨ ਦੀ ਗੱਲ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਸਮਝਾਉਣ ਦਾ ਹੀ ਨਾਂ ਹੈ। ਬੋਲੀ ਦੇ ਹਰ ਅੱਖਰ, ਸ਼ਬਦ, ਅਖਾਉਤ, ਮੁਹਾਵਰੇ, ਵਾਕ, ਬਾਤ ਦਾ ਆਪਣਾ ਇਕ ਵੱਖਰਾ ਸੰਸਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹਦਾ ਇਤਿਹਾਸ, ਮਿਥਿਹਾਸ ਤੇ ਸਮਾਜ ਵੀ ਖੁਦ ਮੁਖਤਾਰ ਨਿਵੇਕਲਾ ਤੇ ਅੱਤਜੀ ਮਾਰਾਣ ਵਾਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਾਡੀ ਆਪਣੀ ਸ਼ੈਲੀ ਦੇ ਅਠਗਿਣਤ ਅਜਿਹੇ ਸ਼ਬਦ ਨੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਹੀ ਉਲੱਥਾ ਕਿਸੇ ਵੀ ਹਰ ਜੁਬਾਨ ਵਿਚ ਹੋ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਹਰ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਦੀਆਂ ਪਰਤਾਂ ਕਈ ਕਈ ਹੁੰਦੀਆਂ

ਜੇ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਾਲਾ ਇਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਿਰਫ ਇਕ ਦੋ ਦੇ ਹੀ ਅਰਥ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ
 ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਾਲੇ ਤੇ ਖਾਹ ਖਰਚ ਅਤੀਤ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵ ਕਬੂਲਦਾ ਰਿਹਾ
 ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਵਾਲੇ ਸੰਭਾਵਿਤੀ ਜੰਜਾਰੀਕਰਨ ਤੇ ਖਾਉ-ਹੰਢਾਉ ਸੰਭਿਆਚਾਰ ਨਾਲ ਦਸਤਪੰਜਾ ਲੈ ਰਿਹਾ
 ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਵਾਲੇ ਕੰਲੂ ਵੀ ਆਵਾਸ ਪਰਵਾਸ ਦੇ ਸਾਏ ਹੇਠ ਕਿਹੋ ਜਿਹਾ ਹੋਵੇਗਾ ਸੋਚਣ ਦਾ
 ਮੁਕਾਮ ਹੈ।

ਜੇ ਸੁਦੇ ਜੰਜਾਰ ਦੇ ਲੋਕ ਤਰੱਕੀ ਦੇ ਨਾਂ ਹੇਠ ਹੋਈ ਤਬਾਹੀ ਕਾਰਨ ਆਪੋ ਆਪਣੀਆਂ ਜਤਨਾਂ
 ਤੇ ਆਪੋ ਆਪਣੀਆਂ ਮਜ਼ਹਬਾਂ, ਅਕੀਦਿਆਂ ਤੇ ਫਲਸਫਿਆਂ ਮੁਤਾਬਕ, ਭੂਗੋਲਿਕ,
 ਆਰਥਿਕ ਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਹਾਲਤਾਂ ਨੂੰ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖਦਿਆਂ ਆਪਣੀ ਖੁਦ ਮੁਖਤਾਰ ਪਛਾਣ ਕਾਇਮ
 ਵੱਖਣ ਲਈ ਸੰਪਰਕ ਕਰ ਰਹੇ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੇ ਨੇ। ਇਹ ਜਦੋਂ ਜਹਿਦ ਉਹਨਾਂ ਧਿਰਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਹੈ
 ਜਿਹਨਾਂ ਫੋਲੀਆਂ ਸੰਭਿਆਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰ ਕੇ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਦਾ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਹਿੱਤਾਂ
 ਲਈ ਮੁਕਾਫੇ ਵਾਲਾ ਸੰਭਿਆਚਾਰ ਸਿਰਜਣ ਲਈ ਕਾਹਲੀਆਂ ਨੇ। ਜੇ ਤਾਂ ਅਸਾਂ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੇ
 ਆਪਣੀ ਵੱਖ ਤੇ ਵੱਖ ਬਚਾ ਲਈ ਫੇਰ ਸਾਡੀ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਕੋਈ ਖਤਰਾ ਨਹੀਂ ਜੇ ਅਸਾਂ ਭੇਡ ਚਾਲ ਨਾ
 ਛੱਡੀ, ਨਿੱਠੇ ਵੱਧੇ ਹੀ ਬਣੇ ਰਹੇ ਫੇਰ ਰੱਬ ਰਾਖਾ। ਸਰਕਾਰਾਂ, ਸਥਾਪਤੀ ਤੇ ਸੁਸ਼ਟਵਰਗ ਜਾਂ
 ਸੁਝਾਵਨ ਲਾਣ ਤਾਂ ਕਈ ਵੀ ਲੋਕ ਪੱਖ 'ਚ ਨਹੀਂ ਖੜੋਂਦਾ ਹੁੰਦਾ' ਇਹਦੇ ਲਈ ਜਾਨਾਂ ਵਾਰਨ ਵਾਲੇ
 ਤੇ ਅਸਾਂ ਮੁਲਕਦੀਵੇ 'ਚੋਂ ਈ ਨਿੱਤਰਦੇ ਨੇ। ਐਧਰਲੇ ਪੰਜਾਬ 'ਚ ਅਸੀਂ ਘੱਟਗਿਣਤੀ ਦਾ ਰੋਣਾ ਰੋਂਦੇ
 ਵੀਦੇ ਆਂ ਤੇ ਉਧਰਲੇ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਅਸੀਂ ਬਹੁਗਿਣਤੀ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਆਪਣੀ ਜੁਬਾਨ 'ਚ
 ਆਪਣੀ ਹੀ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਅਦਾਰੇ 'ਚ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਅਰਜੀ ਦੇਣ ਜੋਗੇ ਵੀ ਨਹੀਂ। ਮਸਲਾ
 ਵੱਖਰਾ ਵੱਖਰਾ ਪੇਚੀਦ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਨੇਤ ਭਵਿਖ ਵਿਚ ਸੁਲਭਦਾ ਵੀ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ।
 ਫੇਰ ਪਾਸੇ ਸਰਕਾਰੀ ਫੁਰਮਾਨ ਤਾਂ ਚਾਲੀਆਂ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਜਾਰੀ ਹੁੰਦੇ ਰਹੇ ਨੇ ਪਰ ਨਿਬੇਤੇ ਤਾਂ ਅਮਲਾਂ
 ਨਾਕ ਹੀ ਹੋਂਦੇ ਨੇ। ਤੇਲ ਦੇਖੋ ਤੇਲ ਦੀ ਧਾਰ ਦੇਖੋ।

ਜੇ ਫੋਲੀ ਦਾ ਕੰਲੂ ਅੱਜ ਤੇ ਭਲਕ ਸੰਬ ਦੀਆਂ ਪਿਛਲੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਵਾਂਗ ਹੀ ਇਕ ਹੋਰ
 ਹਾਲਾ ਹੈ ਆਪਣੇ ਭਾਈਚਾਰੇ ਨੂੰ ਇਕ ਖਾਸ ਮੁੱਦੇ ਸਬੰਧੀ ਚਿੰਜੋਤਨ, ਵੰਗਾਰਨ ਤੇ ਕੁਝ ਕਰਨ ਲਈ
 ਇਹ ਦੁੱਟ ਹੁੰਦਾ। ਇਸ ਕਿਤਾਬ ਵਿਚ ਜਿੰਨੇ ਕੁ ਵੀ ਕਲਮਕਾਰ ਅਸੀਂ ਇਕੱਠੇ ਕਰ ਸਕੇ ਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ
 ਦੇ ਜੇ ਫੋਲੀ ਸਾਬਤ ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਨੇ, ਦਲੀਲਾਂ ਨੇ, ਸੁਝਾਅ ਨੇ ਤੇ ਆਪੋ ਆਪਣੀਆਂ
 ਚੁਣਾਵਾਂ ਜਜ਼ਬਾਤਾਂ ਦੀ ਤਰਜਮਾਨੀ ਏ। ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਜਾਣ ਲਈ ਸੁੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਦੀਆਂ ਫੋਜਾਂ ਵਲੋਂ
 ਪੁਲ, ਉਸਾਰਨ, ਦੀ ਮੁਹਿੰਮ ਵਾਂਗ ਹੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਦਾ ਰੁਤਬਾ ਮਾਣ ਬਹਾਲ ਕਰਵਾਉਣ ਲਈ ਸਮੂਹ
 ਚਿੰਜੋਤਨ ਨੂੰ ਜੋਤਨ ਵਾਲੇ ਪੁਲ ਵਿਚ ਸ਼ਾਇਦ ਪੰਜਾਬੀ ਸੰਬ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਵੀ ਉਸ ਗਾਲੂਤ/ਕਾਟੋ
 ਵੱਖਰੇ ਤੇ ਸਹੂਤ ਯੋਗਦਾਨ ਹੋਵੇ ਜਿਹਤੀ ਆਪਣੀ ਔਕਾਤ ਤੇ ਵਿਤ ਮੁਜ਼ਬ ਇਕ ਇਕ ਗੀਟ੍ਰਾ
 ਆਪਣੇ ਮੂੰਹ 'ਚ ਰੱਖ ਉਸਾਰੀ 'ਚ ਹਿੱਸਾ ਪਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਕਿਤਾਬ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਇਕੱਠੀਆਂ ਕਰਨ
 ਇਹ ਅਸੀਂ ਸੰਬ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਇਕਾਈਆਂ ਦੇ ਸਰਗਰਮ ਸੇਵਾਦਾਰਾਂ ਦੇ ਧੰਨਵਾਦੀ ਹਾਂ। ਅੱਖਰ
 ਸੱਤਾ, ਕੰਪਿਊਟਰੀਕਰਨ ਤੇ ਗਲਤੀਆਂ ਸੁਧਾਰਨ 'ਤੇ ਜੋ ਸਹਿਯੋਗੀ ਸਾਨੂੰ ਡਾ. ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ
 ਪੰਜਾਬੀ, ਡਾ. ਮੁਨਿੰਦਰ ਕੌਰ, ਬਲਜਿੰਦਰ ਤੇ ਸਨੀ ਕੌਛੜ ਨੇ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਉਹਦੇ ਤੋਂ ਬਗ਼ੈਰ ਇਹ
 ਰਾਜਸ ਨੇਪਰੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਚੜ੍ਹ ਸਕਦਾ।

- ਡਾ. ਨਿਰਮਲ ਸਿੰਘ
 ਸੇਵਾਦਾਰ ਪੰਜਾਬੀ ਸੰਬ. ਲਾਥੜਾ।

1.	ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਜੁਥਾਨ ਦਾ ਮਸਲਾ (ਆਬਦ ਅਮੀਕ)	9
2.	ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਜੇ ਭੁੱਲ ਜਾਉਗੇ, ਕੱਖਾਂ ਵਾਂਗੂੰ ਰੁਲ ਜਾਉਗੇ (ਆਤਿਸ਼)	12
3.	ਬੋਲੀ, ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਅਤੇ ਜੀਵਨ (ਅਜਮੇਰ ਕਵੈਟਰੀ)	16
4.	ਕਿਉਂ ਹੱਥੀਂ ਮਾਵਾਂ ਮਾਰੀਆਂ (ਅਮੀਨ ਮਲਿਕ)	20
5.	ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀਅਤ (ਡਾ. ਅਤਰ ਸਿੰਘ)	26
6.	ਚੜ੍ਹਦਾ-ਲਹਿੰਦਾ ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਬੋਲੀਆਂ ਦੀ ਭਿੰਨਤਾ (ਡਾ. ਅਮਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਟਾਂਡਾ)	33
7.	ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਤੇ ਚੁਣੌਤੀਆਂ (ਆਤਮਾ ਸਿੰਘ ਚਿੱਟੀ)	36
8.	ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ (ਸੁਰਿੰਦਰਜੀਤ ਕੌਰ)	39
9.	ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਵਿਦਿਅਕ ਢਾਂਚਾ ਅਤੇ ਭਾਸ਼ਾ ਨੀਤੀ (ਡਾ. ਸਰਦਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੌਹਲ)	43
10.	ਬੀਤੇ ਕੱਲ੍ਹ ਦਾ ਵਿਹੜਾ (ਸਵਰਨ ਕੌਰ ਬੱਲ)	48
11.	ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ 50 ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ? (ਡਾ. ਸਵਰਾਜ ਸਿੰਘ)	51
12.	ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਖੇਡ ਸਾਹਿਤ (ਪ੍ਰਿੰ. ਸਰਵਣ ਸਿੰਘ)	53
13.	ਪੰਜਾਬੀ ਪੁਸਤਕਾਂ (ਸੁਰਿੰਦਰ ਰਾਮਪੁਰੀ)	58
14.	ਮੇਲਾ (ਸਤੀਸ਼ ਕੁਮਾਰ)	60
15.	ਸਵਾਲਾਂ ਵਿਚ ਘਿਰੀ ਪੰਜਾਬੀ (ਸਰਬਜੀਤ ਧੀਰ)	64
16.	ਬੋਲੀ ਤੇ ਵਜ਼ੂਦ (ਸਤਵੀਰ ਸਿੰਘ)	70
17.	ਖੁੱਸ ਰਿਹਾ ਪੰਜਾਬ (ਸੁਨੀਲ ਕੁਮਾਰ ਗੁਪਤਾ)	72
18.	ਮਾਖਿਓਂ ਮਿੱਠੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ (ਸਲਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੱਸੀ)	74
19.	ਉਠ ਜਾਗ ਵੇ ਪੁੱਤਰਾ ਸੁੱਤਿਆ (ਸੁਸ਼ੀਲ ਦੁਸਾਂਝ)	78
20.	ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਦੀ ਦਸ਼ਾ ਅਤੇ ਦਿਸ਼ਾ (ਪ੍ਰੋ. ਹਮਦਰਦਵੀਰ ਨੌਸ਼ਹਿਰਵੀ)	81
21.	ਰਾਜ ਦਰਬਾਰ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ (ਹਰਨੇਕ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ)	87
22.	ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਕੇਵਲ ਇੰਗਲੈਂਡ ਦੀ ਮਾਤ ਭਾਸ਼ਾ (ਪ੍ਰੋ. ਹਰਦੇਵ ਸਿੰਘ ਵਿਰਕ)	97
23.	"ਪੰਜਾਬੀ ਅਤੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ" (ਹਰਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਚਾਹਲ)	100
24.	ਮਾਂ-ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਮੁਢਲੀ ਪੜ੍ਹਾਈ? (ਡਾ. ਹਰਸਿੰਦਰ ਕੌਰ, ਐਮ. ਡੀ.)	104
25.	ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਤੇ ਪੰਜਾਬ (ਗਿਆਨੀ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ 'ਦਰਦ')	108
26.	ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਮਾਧਿਅਮ ਪਰਿਵਰਤਨ (ਡਾ. ਕਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਬਿੰਦ)	121
27.	ਵਾਹ! ਪੰਜਾਬੀਏ ਤੇਰੇ ਲੇਖ ਆਪਣੀ ਹਾਲਤ ਆਪੇ ਦੇਖ (ਕੇ. ਐੱਲ. ਗਰਗ)	129
28.	ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਅਤੇ ਸੰਪਰਕ ਭਾਸ਼ਾ (ਕੁਲਦੀਪ ਨਈਅਰ)	132
29.	ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਜੇ ਭੁੱਲ ਜਾਵੇਗੇ (ਪ੍ਰਿੰ. ਕੁਲਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸਰਾਏ)	135
30.	ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਦਾ ਦੁਖਾਂਤ (ਗੁਰਮੀਤ ਆਰਿਫ)	142
31.	ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਤੇ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਨਮੂਨਾ (ਡਾ. ਗੁਰਭਗਤ ਸਿੰਘ)	147

32.	ਮਾਂ ਪੰਜਾਬੀ (ਡਾ. ਗੁਰਮਿੰਦਰ ਸਿੰਘ)	152
33.	ਪੰਜਾਬੀ ਸ਼ਬਦ-ਜੋਤ ਬਾਰੇ (ਗਿਆਨੀ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ, ਸਿਡਨੀ)	159
34.	ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ-ਨਿਰਮਾਣ ਦੀਆਂ ਲੀਹਾਂ (ਪ੍ਰੋ. ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ)	169
35.	ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਪੁਸਤਕ (ਪ੍ਰੋ. ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਖਹਿਰਾ)	174
36.	ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਦੀ ਗੁਲਾਮੀ (ਪ੍ਰੋ. ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ)	176
37.	ਫੋਕੀ ਟੌਹਰ ਦੀ ਮਾਰ (ਗੁਰਪ੍ਰੀਤ ਕੌਰ)	182
38.	ਅਜੋਕੀ ਪੰਜਾਬੀ ਪੱਤਰਕਾਰੀ (ਜਸਪਾਲ ਸਿੰਘ ਸਿਧੂ)	184
39.	ਪੈਰ ਕੁਹਾਤਾ (ਜਸਵੀਰ ਭੱਜ)	189
40.	ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਦੁਰਗਤੀ (ਜਗਦੀਸ਼ ਰਾਏ ਕੁਲਰੀਆ)	193
41.	ਮਾਂ ਨੂੰ ਭੁੱਲਣਾ (ਜਸਵੀਰ ਸਿੰਘ)	195
42.	ਪੰਜਾਬੀ ਜੁਬਾਨ ਦੀਆਂ ਬੋਲੀਆਂ (ਡਾ. ਤਾਹਿਰ ਮਹਿਮੂਦ)	197
43.	ਮਾਂ ਜਾਏ ਬੋਲ!! (ਇਕ ਅਹਿਸਾਸ) (ਦਲਵੀਰ ਕੌਰ)	206
44.	ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਸੰਨ੍ਹ ਨਾ ਮਾਰੋ	208
45.	ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਬਨਾਮ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ (ਪ੍ਰੋ. ਨਿਰੰਜਨ ਤਸਨੀਮ)	212
46.	ਬੁੱਲ੍ਹੇ ਸ਼ਾਹ ਅਸਾਂ ਮਰਨਾ ਨਾਹੀਂ (ਡਾ. ਨਿਰਮਲ ਸਿੰਘ)	214
47.	ਪੰਜਾਬੀ ਜੁਬਾਨ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ (ਪ੍ਰੋ. ਨਿਰਦੇਸ਼ ਕੌਰ ਗਿੱਲ)	216
48.	ਔਲੇ ਦਾ ਖਾਧਾ ਸਿਆਣੇ ਦਾ ਆਖਿਆ (ਪ੍ਰੋ. ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ)	222
49.	"ਵਾਹ ਓਏ ਪੰਜਾਬੀਓ" (ਪ੍ਰੀਤ ਮਹਿੰਦਰ ਕਲਸੀ)	228
50.	ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ : ਕੁਝ ਪੱਖ (ਬੀ. ਅਲੈਕਸੇਈ)	230
51.	ਮਾਤ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਕਦਰ (ਪਰਗਟ ਸਿੰਘ 'ਜਗਰਾਉ')	232
52.	ਜੇ ਬੋਲੀ ਹੀ ਮਰ ਗਈ (ਬਲਵੀਰ ਫਿੱਲੋ)	233
53.	ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ : ਨਿਕਾਸ ਤੇ ਵਿਕਾਸ (ਬਲਜੀਤ ਸਿੰਘ ਬੋਲੀ)	235
54.	ਅੱਟੀ ਅੰਕਲ ਕੀ ਲਗਦੇ (ਬੇਅੰਤ ਕੈਂਬ ਤੇ ਚੰਨੀ ਕੈਂਬ)	242
55.	ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ (ਪ੍ਰਿੰ. ਮਲੁਕ ਚੰਦ 'ਕਲੇਰ')	244
56.	ਡਾਢਿਆਂ ਸਾਥੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਫੁੱਡਾਈ (ਮਕਸੂਦ ਸਾਕਬ)	245
57.	ਪਹਿਲੀ ਤੋਂ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ (ਡਾ. ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਨਿਰੰਕਾਰੀ)	249
58.	ਸਾਡੇ ਪਿੰਡ ਦੀ ਸੱਬ (ਮਿਸਤਰੀ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਦੁੱਲੇਵਾਲ)	251
59.	ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਜੀਵਨ ਰੇਖਾ (ਡਾ. ਟੀ. ਆਰ. ਸ਼ਰਮਾ)	253
60.	ਸਰਬਸਾਥੀ ਭਾਸ਼ਾ (ਡਾ. ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੱਗੀ)	257
61.	ਬੋਲੀ ਤੇ ਵਿਕਾਸ (ਡਾ. ਲਖਵੀਰ ਸਿੰਘ ਨਾਮਧਾਰੀ)	262
62.	ਦਾਦੇ ਦਾਦੀ ਦੀ ਬੋਲੀ (ਡਾ. ਵਿਦਵਾਨ ਸਿੰਘ ਸੋਨੀ)	269
63.	ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਬੇਦਾਵਾ (ਸਿਵਚਰਨ ਜੱਗੀ ਕੁੱਸਾ)	273
64.	ਨਾਮਧਾਰੀ ਬਾਬਾ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ (ਦੂਸਰਾ ਹੁਕਮਨਾਮਾ)	276
65.	ਹੁਕਮਨਾਮਾ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ 6	279
66.	ਹੁਕਮਨਾਮਾ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਨਾਮ	281
67.	ਪੱਠੋਹਾਰੀ ਲਹਿਜੇ ਦੀ ਇਕ ਭਲਕ (ਪੰਨਵਾਦ ਲਹਿਰਾਂ ਲਾਹੌਰ)	282
68.	ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਲਹਿਜੇ	284
69.	ਪੰਜਾਬੀ 'ਚ ਹੋਰ ਬੋਲੀਆਂ ਦੇ ਸ਼ਬਦ	289
70.	ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਕੁਰਸੀਨਾਮਾ	293
71.	ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਬ ਦਾ ਤਾਣਾ-ਬਾਣਾ	294

ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਜੁਬਾਨ ਦਾ ਮਸਲਾ

ਉਂਜ ਇਹ ਕਿਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਮੋਰਚਾ ਬੰਦੀਆਂ ਨੇ ਜੁਬਾਨ ਬਾਰੇ ਵੰਨ-ਸੁਵੰਨੀਆਂ ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਜੰਗ ਹੋਵੇ, ਇਹ ਕਿਹੋ ਜੇਹੇ ਦਾਅ ਨੇ ਸਿਆਸਤਕਾਰ ਵਿਚਾਰ ਦੇ ਵੰਨਸੁਵੰਨੇ ਜਿਵੇਂ ਸਾਡੀ ਜੁਬਾਨ ਕੋਈ ਲੁੱਟ ਦਾ ਮਾਲ ਹੋਵੇ। ਜਿਵੇਂ ਸਾਡੀ ਜੁਬਾਨ ਲਾਵਾਰਿਸ ਹੋਵੇ। ਜਿਵੇਂ ਸਾਡੀ ਜੁਬਾਨ ਦਾ ਕੋਈ ਤੁਅੱਲੁਕਆਮ ਖਲਕਤ ਨਾਲ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਜਿਵੇਂ ਸਾਡੀ ਆਮ ਖਲਕਤ ਖੁਦ ਆਪਣੀ ਬਣਾਈ ਜੁਬਾਨ ਦੇ ਮਸਲੇ ਵਿਚ ਵੱਡਾ ਫਰੀਕ ਨਾ ਹੋਵੇ।

ਪੂਰੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਵੱਡਾ ਰੋਟਕ ਮੇਲਾ ਆਮ ਖਲਕਤ ਏ ਸਾਡੀ ਜੁਬਾਨ ਦੇ ਪਿਤ ਵਿਚ। ਨਿਰਾ ਵਿਚਾਰਕਾਰਾਂ ਦਾ ਨਹੀਂ ਨਿਰਾ ਸਿਆਸਤਕਾਰਾਂ ਦਾ ਨਹੀਂ, ਨਿਰਾ ਸੁਲੇਖਕਾਰਾਂ ਦਾ ਨਹੀਂ, ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਜੁਬਾਨ ਦਾ ਮਸਲਾ ਆਮ ਖਲਕਤ ਦਾ ਮਸਲਾ ਹੈ। ਇਹ ਵਸੇਬ ਦੇ ਵਧਾਅ ਦਾ ਮਸਲਾ ਹੈ। ਇਹ ਬੁਨਿਆਦੀ ਸਵਾਲ ਏ ਵਿਚਾਰ ਦਾ ਅਤੇ ਇਹਦਾ ਜੁਆਬ ਏ ਮੁਤ ਹਿੱਕ ਵੇਰੀ ਸੰਜਰੀਂ ਅਖੀਂ ਵੇਖਣ ਦਾ, ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ, ਆਪਣੀ ਜੁਬਾਨ ਨੂੰ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਵਸੇਬ ਨੂੰ ਨਵੀਂ ਤੱਕਣੀ ਨਾਲ। ਕੈਂਹੀ ਵੀ ਜੁਬਾਨ ਦੇ ਘੇਰ ਤੋਂ ਕਿਆ ਮੁਰਾਦ ਹੁੰਦੀ ਏ? ਕੈਂਹੀ ਵੀ ਜੁਬਾਨ ਦੀ ਆਪਣੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਬਚਾਣਾ ਕਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ?

ਅੱਜ ਲਾਸਾਨੀਅਤ ਦੇ ਮਾਹਰ ਏਸ ਗੱਲ ਤੇ ਮੁਤਫਿਕ ਨੇ ਜੋ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀ ਕੈਂਹੀ ਵੀ ਜੁਬਾਨ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਨਿਰੀ ਇਕ ਇਲਾਕਾਈ ਬੋਲੀ ਉੱਤੇ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਜੁਬਾਨ ਦੇ ਜੁਬਾਨ ਬਣਨ ਦੀ ਇਹ ਬੁਨਿਆਦੀ ਸ਼ਰਤ ਏ ਜੋ ਇਹਦੇ ਵਿਚ ਕਈ ਇਲਾਕਾਈ ਬੋਲੀਆਂ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਵਣ, ਏਹਦਾ ਘੇਰਾ ਵੱਡਾ ਹੋਸੀ। ਜੋ ਘੱਟ ਇਲਾਕਾਈ ਬੋਲੀਆਂ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਵਣ, ਏਹਦਾ ਘੇਰਾ ਸੌਤਾ ਹੋਸੀ। ਏਹ ਜੁਬਾਨਾਂ ਦੀ ਤਾਰੀਖ ਏ। ਏਹ ਜੁਬਾਨਾਂ ਦੀ ਬਨਾਵਟ ਦਾ ਬੁਨਿਆਦੀ ਅਸੂਲ ਏ। ਨੀਝ ਨਾਲ ਵੇਖਿਆਂ ਜੁਬਾਨਾਂ ਦਾ ਏਹੋ ਘੇਰਾ ਜੁਬਾਨਾਂ ਦੀ ਆਪਣੀ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਨਿਵੇਕਲਾ ਏ।

ਪੂਰਾ ਪੰਜਾਬ ਵਾਦੀ ਸਿੰਧ ਦੀ ਸਰਜ਼ਮੀਨ ਏ, ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਤੋਂ ਆਬਾਦ। ਪੂਰੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਆਪਣੀ ਇਕ ਖਾਸ ਤਹਿਜ਼ੀਬ, ਆਪਣੀ ਰਹਿਤਲ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਜੁਬਾਨ ਏ ਖਾਸ। ਜੁਬਾਨ ਦੀ ਆਪਣੀ ਤਾਰੀਖ ਏ, ਆਪਣਾ ਸੁਲੇਖ ਏ, ਆਪਣੀ ਸ਼ਾਇਰੀ ਏ, ਆਪਣੀ ਅਲਾਵਣੀ ਹੈ। ਏਹ ਜੁਬਾਨ ਨਿਰੀ ਇਕ ਬੋਲੀ ਨਹੀਂ। ਏਹ ਜੁਬਾਨ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਵੰਨ ਸੁਵੰਨੀਆਂ ਬੋਲੀਆਂ ਦੀ ਸਾਂਝ ਨਾਲ ਹਿੱਕ ਸਾਂਝੀ ਜੁਬਾਨ ਏ।

ਪੂਰੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਆਮ ਖਲਕਤ ਨੇ ਰਲ ਮਿਲ ਕੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਹਿੱਕ ਸਾਂਝੀ ਜੁਬਾਨ ਉਸਾਰੀ ਏ ਹਿੱਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਨੇਤ ਵਿਚ, ਹਿੱਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਿਚ ਸਾਂਭ ਕੇ। ਇਹ ਢੰਗ ਹਮੇਸ਼ਾ ਰਲਵਾਂ ਰਿਹਾ ਏ ਨਿੱਖੜਵਾਂ ਨਹੀਂ। ਅੱਜ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਜੁਬਾਨ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਇਲਾਕਾਈ ਬੋਲੀਆਂ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਪੰਜਾਬੇ ਨਾਲ ਹੋਂਦੀ ਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਹ ਸ਼ਾਨ ਪੰਜਾਬ ਨਾਲ ਅੰਦਰੋਂ ਜੁਤੀ ਹੋਈ ਏ ਆਪਣੀ

ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਦਾ ਕੱਲ੍ਹ ਅੱਜ ਤੇ ਭਲਕ • (9)

ਹੋਂਦ ਵਿਚ।

ਕਿਵੇਂ ਕੁ ਵੇਖੋ :- ਸਿੰਧ ਵਿਚ ਸਿੰਧੀ ਜੁਬਾਨ ਪਰਧਾਨ ਏ। ਸਿੰਧੀ ਜੁਬਾਨ ਦੇ ਵਧਾਅ ਦੀਆਂ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਨੇ। ਸਿੰਧ ਵਿਚ ਸਰਾਇਕੀ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਜੁਬਾਨ ਦੀ ਹਿੱਕ ਬੋਲੀ ਏ।

ਸਿੰਧ ਵਿਚ 'ਸਚਲ' ਜੇ ਸਰਾਇਕੀ ਸ਼ਾਇਰੀ ਕਰੇਂਦਾ ਏ ਤਾਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਸ਼ਾਇਰੀ ਨਾਲ ਜੋਤੇਂਦਾ ਏ। ਸਚਲ ਜੋਤੇਂਦਾ ਏ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਬਾਬਾ ਫਰੀਦ ਨਾਲ, ਬੁੱਲ੍ਹੇ ਸ਼ਾਹ ਨਾਲ, ਸ਼ਾਹ ਹੁਸੈਨ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਸਰਾਇਕੀ ਸ਼ਾਇਰੀ ਵਿਚ, ਬਿਲਕੁਲ ਜਿਵੇਂ ਖਵਾਜ਼ਾ ਗੁਲਾਮ ਫਰੀਦ ਜੁਤੇਂਦਾ ਏ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਬੁੱਲ੍ਹੇ ਸ਼ਾਹ ਨਾਲ, ਸ਼ਾਹ ਹੁਸੈਨ ਨਾਲ, ਬਾਬਾ ਫਰੀਦ ਸ਼ੱਕਰ ਗੰਜ ਨਾਲ, ਪੰਜਾਬ ਨਾਲ।

ਸੂਬਾ ਸਰਹੱਦ ਵਿਚ ਪਸ਼ਤੋ ਜੁਬਾਨ ਪਰਧਾਨ ਏ, ਹਿੰਦਕੋ ਨਹੀਂ। ਕਿਉਂ ਜੋ ਹਿੰਦਕੋ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਜੁਬਾਨ ਦੀ ਹਿੱਕ ਬੋਲੀ ਏ। ਹਿੰਦਕੋ ਸ਼ਾਇਰ ਵੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਜੁਤੇਂਦਾ ਏ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਸ਼ਾਇਰੀ ਨਾਲ, ਪਸ਼ਤੋ ਸ਼ਾਇਰੀ ਦੀ ਰੀਤ ਨਾਲ ਨਹੀਂ। ਸੂਬਾ ਸਰਹੱਦ ਵਿਚ ਪਸ਼ਤੋ ਦੇ ਵਧਾਅ ਦੀ ਗੱਲ ਹੁੰਦੀ ਏ, ਹਿੰਦਕੋ ਦੀ ਨਹੀਂ। ਹਿੰਦਕੋ ਦੀ ਗੱਲ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਹੁੰਦੀ ਏ, ਸੂਬਾ ਸਰਹੱਦ ਵਿਚ ਨਹੀਂ। ਏਹੋ ਹਾਲ ਬਲੋਚਿਸਤਾਨ ਦਾ ਏ। ਬਲੋਚਿਸਤਾਨ ਵਿਚ ਬਲੋਚੀ ਜੁਬਾਨ ਪਰਧਾਨ ਏ। ਬਲੋਚੀ ਦੇ ਵਧਾਅ ਦੀਆਂ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਹੋਂਦੀਆਂ ਨੇ ਸਰਾਇਕੀ ਬਾਰੇ ਨਹੀਂ। ਕਿਉਂ? ਸਰਾਇਕੀ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਜੁਬਾਨ ਦੀ ਹਿੱਕ ਬੋਲੀ ਏ। ਸਰਾਇਕੀ ਦੀ ਗੱਲ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਹੋਂਦੀ ਏ, ਬਲੋਚਿਸਤਾਨ ਵਿਚ ਨਹੀਂ। ਭਾਵੇਂ ਹਿੰਦਕੋ ਹੋਵੇ ਭਾਵੇਂ ਸਰਾਇਕੀ ਹੋਵੇ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਧਾਅ ਦੀ ਗੱਲ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਈ ਹੋਂਦੀ ਏ। ਨਾ ਸਿੰਧ ਵਿਚ ਹੋਂਦੀ ਏ ਨਾ ਬਲੋਚਿਸਤਾਨ ਵਿਚ ਤੇ ਨਾ ਸੂਬਾ ਸਰਹੱਦ ਵਿਚ। ਕਿਉਂ ਜੋ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਜੁਬਾਨ ਦੀਆਂ ਬੋਲੀਆਂ ਨੇ। ਦੂਜੀ ਵੱਖਰੀ ਜੁਬਾਨਾਂ ਵਾਲੇ ਇਹਨਾਂ ਦੇ, ਵਧਾ ਦੀ ਗੱਲ ਕਿਉਂ ਕਰੇਸਨ?

ਵੇਖੋ ਸਿਆਸਤਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਹੁਕਮਰਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਸਿੰਧ ਵਿਚ ਸਿੰਧੀ ਅਤੇ ਸਰਾਇਕੀ ਹਿੱਕ ਮਿੱਕ ਨਾ ਹੋਈਆਂ। ਨਾ ਜੁਬਾਨ ਦਾ ਕੋਈ ਨਵਾਂ ਮੁਹਾਂਦਰਾ ਸਾਹਮਣੇ ਆਇਆ ਅੱਜਨ ਤੀਕਰ ਸਿੰਧੀ ਤੇ ਸਰਾਇਕੀ ਦੇ ਹਿੱਕ ਮਿੱਕ ਹੋਵਨ ਦਾ। ਇਵੇਂ ਬਲੋਚਿਸਤਾਨ ਵਿਚ ਬਲੋਚੀ ਤੇ ਸਰਾਇਕੀ ਹਿੱਕ ਮਿੱਕ ਨਾ ਹੋਈਆਂ। ਇਵੇਂ ਸੂਬਾ ਸਰਹੱਦ ਵਿਚ ਪਸ਼ਤੋ ਤੇ ਹਿੰਦਕੋ ਹਿੱਕ ਮਿੱਕ ਨਾ ਹੋਈਆਂ ਅੱਜ ਤੀਕਰ। ਇਹ ਜਿਵੇਂ ਬੀਆ ਕਿ ਅਜੋਤ ਮਿਲਾਪ ਪਾਰੋਂ ਆਮ ਖਲਕਤ ਨੂੰ ਇਹ ਕਬੂਲ ਨਾ ਹੋਇਆ ਸਾਰੀਆਂ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ।

ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਇਹ ਨਕਸ਼ਾ ਬਿਲਕੁਲ ਹੋਰ ਏ, ਬਿਲਕੁਲ ਬਰੇਕਸ਼ੀ ਏ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਹੁਕਮਰਾਨਾਂ ਅਤੇ ਸਿਆਸਤਕਾਰਾਂ ਦਾ ਪੂਰਾ ਟਿੱਲ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਇਲਾਕਾਈ ਬੋਲੀਆਂ ਦੇ ਹਿੱਕ ਮਿੱਕ ਬੀਟ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਰਹਿਆ।

ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਇਲਾਕਾਈ ਬੋਲੀਆਂ ਦੇ ਵੰਡ ਪਾਵਣ ਦੇ ਸਾਰੇ ਮਨਸੂਬੇ ਹਮੇਸ਼ਾ ਨਾਕਾਮ ਰਹੇ। ਕਿਉਂ? ਆਮ ਖਲਕਤ ਪਾਰੋਂ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਇਲਾਕਾਈ ਬੋਲੀਆਂ ਦੀ ਖਾਸ ਅੰਦਰ ਦੀ ਸਾਂਝ ਪਾਰੋਂ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਇਲਾਕਾਈ ਬੋਲੀਆਂ, ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਹਿੱਕ ਸਾਂਝੀ ਜੁਬਾਨ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਵਿਚ ਹਮੇਸ਼ਾ ਰੁਝੀਆਂ ਰਹੀਆਂ। ਆਮ ਖਲਕਤ ਨੇ ਸਾਂਝ ਨੂੰ ਅੰਦਰੋਂ ਕਬੂਲ ਕੀਤਾ, ਜੋ ਖੁਦ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਇਲਾਕਾਈ ਬੋਲੀਆਂ ਵਿਚ ਕੁਦਰਤੀ ਹਿੱਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਹਿੱਕ ਮਿੱਕ ਬੀ ਵੰਝਣ ਦੀ ਸਿਫਤ

ਮੌਜੂਦ ਏ। ਤਾਰੀਖ ਦੇ ਅਣਮੁੱਕ ਵਹਿਣਾਂ ਵਿਚ ਹਿੱਕ ਸਾਂਝੀ ਜੁਬਾਨ ਦਾ ਮੁਹਾਂਦਰਾ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦਾ ਰਿਹਾ ਏ। ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਸ਼ਾਇਰੀ ਵੇਖੋ। ਬਾਬਾ ਫਰੀਦ ਸ਼ਕਰਗੰਜ, ਬੁੱਲ੍ਹੇ ਸ਼ਾਹ, ਸ਼ਾਹ ਹੁਸੈਨ, ਮੀਆਂ ਮੁਹੰਮਦ ਬਖਸ਼, ਹਾਸਮ ਸ਼ਾਹ, ਵਾਰਸ ਸ਼ਾਹ, ਸੁਲਤਾਨ ਬਾਹੂ, ਖਵਾਜਾ ਗੁਲਾਮ ਫਰੀਦ ਪੂਰੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਆਮ ਖਲਕਤ ਦੇ ਸ਼ਾਇਰ ਨੇ। ਏਹਦੇ ਵਿਚ ਕੋਈ ਵੰਡ ਨਹੀਂ। ਇਹੋ ਹਾਲ ਪੂਰੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਲੋਕਧਾਰਾ ਦਾ ਏ। ਵੇਖੋ ਜਿਵੇਂ ਜੁਗਨੀ। ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਕਲਾਸਿਕ ਸ਼ਾਇਰੀ ਵਾਂਗੂੰ ਜੁਗਨੀ ਦੀ ਮਾਨਤਾ ਦੀ ਪੂਰੇ ਪੰਜਾਬ ਵੀ ਆਮ ਖਲਕਤ ਵਿਚ ਏ।

ਜੋਤਵੀਂ ਸਾਂਝ ਨਾਲ ਪੂਰੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਆਮ ਖਲਕਤ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਹਿੱਕ ਸਾਂਝੀ ਜੁਬਾਨ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਵੀ ਮਾਨਤਾ ਦਿੱਤੀ, ਪੂਰੀ ਆਪਣੀ ਅੰਦਰ ਦੀ ਖੁੱਲ੍ਹ ਨਾਲ। ਅੱਜ ਇਹੋ ਆਮ ਖਲਕਤ ਸਾਨੂੰ ਕੁਝ ਆਂਹਦੀ ਪਈ ਏ। ਸੁਣੋ ਏਹਦੀ ਗੱਲ ਨੂੰ। ਸੁਣੋ ਇਹਦੀ ਅੰਦਰ ਦੀ ਪੁਕਾਰ ਨੂੰ। ਜੇ ਇਹੋ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਜੁਬਾਨ ਦੇ ਮਸਲੇ ਦਾ ਇਨਸਾਨੀ ਹੱਲ ਏ। ਇਹ ਮਹਜਾਬੀ ਹੱਲ ਏ ਆਮ ਖਲਕਤ ਨਾਲ ਜੋਤਵਾਂ। ਏਹੀਓ ਸੇਧ ਏ ਸਾਡੀ ਜੁਬਾਨ ਅਤੇ ਸਾਡੇ ਵਸੇਬ ਦੇ ਸਾਂਝੇ ਵਧਾਅ ਦੀ, ਰਹਿਤਲ ਦੀ, ਸੁਲੇਖ ਦੀ, ਅਤੇ ਸਿਆਸਤ ਦੀ ਅਚੇਤਰੇ ਪੱਧਰ ਉੱਤੇ ਨਵੀਂ ਤੱਕਣੀ ਨਾਲ।

-ਆਬਦ ਅਮੀਕ

ਲਹਿੰਦਾ ਪੰਜਾਬ

(ਗੁਰਮੁਖੀ ਜਾਮਾ ਡਾ. ਨਿਰਮਲ ਸਿੰਘ)

ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਜੇ ਭੁੱਲ ਜਾਉਗੇ, ਕੱਖਾਂ ਵਾਂਗੂੰ ਰੁਲ ਜਾਉਗੇ

ਅਸੀਂ ਸਭ ਪਾਟੇ ਹੋਏ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਹਾਂ। ਪੱਟ 'ਤਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਨੇ, ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੂੰ, ਗੁਜਰਾਤੀਆਂ ਨੂੰ, ਮਰਾਠੀਆਂ ਨੂੰ, ਸਿੰਧੀਆਂ ਨੂੰ ਤੇ ਹਿੰਦੀਆਂ ਨੂੰ। ਹਿੰਦੀ ਹਾਰਟ ਲੈਂਡ 'ਚ ਭਲਾ ਹੋਵੇ ਲਾਲੂ ਯਾਦਵ ਤੇ ਭਈਆਂ ਦਾ, ਅਜੇ ਤਾਈਂ ਆਪਣੀ ਮਾਂ-ਬੋਲੀ ਨੂੰ 'ਸਕੀ' ਹੀ ਸਮਝਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣੀ ਜੁਬਾਨ 'ਚੋਂ ਆਪਣੇ ਇਲਾਕੇ ਵਾਲੀ ਮਖਸੂਸ ਅੰਦਾਜ਼ 'ਚ ਬੋਲੀ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਮਾਂ-ਬੋਲੀ 'ਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਨੂੰ ਹਾਵੀ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਦਿੱਤਾ, ਨਾ ਹੀ ਵਿਆਕੁਣਕ ਕਿਤਾਬੀ ਔਖੀ ਹਿੰਦੀ ਨੂੰ।

'ਕਹਾਂ ਜਾਤ ਹੋ ਬਬੂਆ?' ਤੇ 'ਹਮਾਰ-ਤੁਹਾਰ' ਤੇ 'ਹਮ ਜਾ ਰਹਾ ਹੂੰ', ਘਰਾਂ 'ਚ, ਸੜਕਾਂ 'ਚ, ਬਾਇਆਂ 'ਚ, ਦਫ਼ਤਰਾਂ 'ਚ, ਹੋਟਲਾਂ-ਰੇਸਤਰਾਂ 'ਚ, ਸਭ ਥਾਈਂ, ਆਪਸੀ ਬੋਲਚਾਲ 'ਚ ਖਾਸ ਕਲੋਕੀਅਲ ਬੋਲੀ ਦਾ ਹੀ ਇਸਤੇਮਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਬਬੇਰੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਵਾਂਗ ਅੱਜ ਵੀ ਇਹ ਹਿੰਦੀ-ਭਾਸ਼ੀ, ਯੂ. ਪੀ. ਤੇ ਬਿਹਾਰ ਦੇ ਨਾਗਰਿਕ ਜੇਕਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ 'ਚ ਕੁਝ ਬੋਲਣਗੇ ਤਾਂ ਉਹਦੀ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੇਕਦਰੀ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਜਿਵੇਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ 'ਚ ਪੁੱਛਣਾ ਹੋਵੇ, ਵੇਅਰ ਆਰ.. ਗੋਇੰਗ?' ਇਹ ਆਪਣੇ ਖਾਸ ਅੰਦਾਜ਼ 'ਚ ਇੰਜ ਉਚਾਰਨਗੇ, 'ਬੇਅਰ ਆਰ ਜੂ ਗੋ...ਇੰਗ।' 'ਇੰਗ' ਤੇ ਵੀ ਵਧੇਰੇ 'ਤੇ ਲੰਮੇਰਾ ਜ਼ੋਰ ਪਾ ਕੇ।

ਅੰਗਰੇਜ਼ੀਏ ਨੀ ਹਿੰਦੀਆਂ ਨੂੰ ਪੱਟਿਆ।

'ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ' - ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਮਾਂ-ਸਾਡੀ ਅੰਟੀ ਹੈ। ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਇੰਗਲੈਂਡ ਤੋਂ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਮੀਲ ਦੂਰ ਹੈ ਪਰ ਇਹਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਨੇੜੇ 'ਫਰਾਂਸ' ਕਿਸੇ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਨੂੰ ਆਖੇ 'ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ' ਬੋਲੇ ਤਾਂ ਉਹ ਇਉਂ ਚਿੜ੍ਹ ਜਾਏਗਾ ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਵੱਟਾ ਮਾਰਿਆ ਹੋਵੇ। ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਆਪਣੀ ਮਾਤ-ਭਾਸ਼ਾ ਫਰੈਂਚ ਨੂੰ ਉਵੇਂ ਹੀ ਅਥਾਹ ਪਿਆਰ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਅਸੀਂ ਪੰਜਾਬੀ, ਆਪਣੀ ਮਾਂ-ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਦੁਪਿਆਰੀ ਕਰੀ ਜਾ ਰਹੇ ਹਾਂ।

ਅਖੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ, ਲਿੰਕ ਭਾਸ਼ਾ ਹੈ - ਇੰਟਰਨੈਸ਼ਨਲ ਹੈ, ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕੋਈ ਉਨਤੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ।

ਇਕੋ ਜਵਾਬ ਹੈ, ਜਰਮਨੀ ਕੀ ਉੱਨਤ ਦੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਹੈ?

ਰੂਸ, ਕੀ ਉੱਨਤ ਦੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਹੈ?

ਚੀਨ, ਕੀ ਉੱਨਤ ਦੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਹੈ?

ਜਾਪਾਨ, ਕੀ ਉੱਨਤ ਦੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਹੈ?

ਫਰਾਂਸ 'ਚ, ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਤੋਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ 'ਚ ਕਿਸੇ ਸੜਕ ਜਾਂ ਹੋਟਲ ਜਾਂ ਟਿਕਾਣੇ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛੇ ਤਾਂ ਜਵਾਬ ਹੀ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੇ।

ਨਾਲੇ ਇਹ ਵੀ ਦੱਸਣਾ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਦੁਨੀਆਂ 'ਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਬੋਲੀ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਬੋਲੀ ਫਰੈਂਚ ਹੈ, ਨਾ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ।

ਇਥੇ ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ 'ਚ ਮੈਟਰੋ ਸ਼ਹਿਰਾਂ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਮੁੰਬਈ ਤੇ ਦਿੱਲੀ 'ਚ ਤਾਂ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਆਦਤ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਪੁੱਛੋ ਮਾਂ ਬੋਲੀ 'ਚ ਤਾਂ ਜਵਾਬ ਮਿਲੇਗਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ 'ਚ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਜਵਾਬ ਦੇਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਨਾ ਮਾਂ ਮੇਮ ਹੈ ਨਾ ਬਾਪ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਹੈ, ਨਾ ਕੋਈ ਹੋਰ ਦੂਰੋਂ-ਨੇੜਿਓਂ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਹੈ। ਇਸ ਮਾਮਲੇ 'ਚ ਮੁੰਬਈ ਸ਼ਹਿਰ ਤਾਂ ਹੱਦਾਂ ਹੀ ਪਾਰ ਕਰ ਗਿਆ ਹੈ। ਉਥੇ ਤਾਂ.....ਅਸਾਂ.....

ਬੋਲੀ ਗਵਾਈ, ਵੇਸ ਗਵਾਇਆ।

ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਗਈਆਂ ਸਲਵਾਰਾਂ-ਕਮੀਜ਼ਾਂ, ਲਹਿੰਗੇ, ਸਾਤੀਆਂ। ਅਜੋਕੀਆਂ ਸਕੂਲ, ਕਾਲਜ ਜਾਂਦੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਨੂੰ ਵੇਖੋ, ਸਭਨਾਂ ਨੇ ਜ਼ੀਨਾਂ ਤੇ ਟਾਪਸ ਰੱਸੇ ਹੋਏ ਹਨ।

ਦੁਪੱਟੇ! ਉੱਡ-ਪੁੱਡ ਗਏ ਨੇ।

ਕਾਲਿਜ, ਸਕੂਲ ਦੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਛੱਡੋ, ਛੋਟੀਆਂ ਬੱਚੀਆਂ ਵੀ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰੰਪਰਾਗਤ ਪਹਿਰਾਵੇ 'ਚ ਨਹੀਂ ਦਿਸਦੀਆਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਵਾਲੇ ਡ੍ਰੈੱਸ ਹੀ ਪਾਏ ਹੋਏ ਹਨ, ਬਹੁਤੀਆਂ ਮਾਡਰਨ ਮਾਵਾਂ ਨੇ ਵੀ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਡ੍ਰੈੱਸ ਹੀ ਪਾਏ ਹਨ, ਉਹ ਕਿੰਨੇ ਮਾਣ ਵਾਲੇ ਆਪਣੇ ਕਥਿਤ ਮਾਡਰਨ ਡ੍ਰੈੱਸ ਪਾਈ, ਬੱਚੇ-ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਉਂਗਲੀ ਲਾਈ ਗਲੀਆਂ, ਬਾਜ਼ਾਰਾਂ 'ਚ ਤੁਰੀਆਂ ਫਿਰਦੀਆਂ ਹਨ, ਬੋਲਣਗੀਆਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ।

ਆਪਣੀ ਮਾਂ-ਬੋਲੀ ਮਰਾਠੀ, ਗੁਜਰਾਤੀ ਜਾਂ ਬੰਗਾਲੀ, ਪੰਜਾਬੀ 'ਚ ਤਾਂ ਉਦੋਂ ਹੀ ਕੋਈ ਗੱਲਬਾਤ ਕਰਨਗੀਆਂ ਜਦ ਕੋਈ ਵਿਆਹ-ਸ਼ਾਦੀ ਹੋਵੇ, ਮਰਨ ਮਕੋਟੀ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਕੋਈ ਖਾਸ ਧਾਰਮਿਕ ਸਮਾਗਮ ਹੋਵੇ ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਭਨਾਂ ਸਮਾਗਮਾਂ ਦੇ ਕਾਰਡ ਵਿਆਹ-ਸ਼ਾਦੀਆਂ ਤੇ ਬਰਥ ਡੇ ਦੇ ਵੀ, ਸਿਰਫ਼ ਤੇ ਸਿਰਫ਼ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ 'ਚ ਛਪਵਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਇਥੇ ਫਿਲਮ ਨਗਰੀ ਕੇਂਦਰਿਤ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਸਭੇ ਹੀਰੋ-ਹੀਰੋਇਨਾਂ ਤੇ ਬਾਕੀ ਦੇ ਛੋਟੇ-ਮੋਟੇ ਫਿਲਮੀ ਕਲਾਕਾਰਾਂ ਦੀ ਪੱਕੀ ਆਦਤ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਵੀ ਸਵਾਲ ਹਿੰਦੀ 'ਚ ਪੁੱਛੋ, ਉਹ ਹਰ ਹਾਲ ਵਿਚ ਜਵਾਬ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ 'ਚ ਦੇਣਗੇ। ਹਿੰਦੀ ਫਿਲਮ 'ਚ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ, ਪੁੱਛੋ ਕਿ ਇਸ ਫਿਲਮ 'ਚ ਤੁਹਾਡਾ ਰੋਲ ਕੀ ਹੈ? ਜਵਾਬ ਝੱਟ ਮਿਲੇਗਾ, 'ਇਨ ਦਿਸ ਫਿਲਮ ਮਾਈ ਰੋਲ ਇਜ਼ ਆਫ਼ ਏ..... ਜਾਂ ਕਹਾਣੀ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛ ਲਉ ਤਾਂ ਜਵਾਬ ਮਿਲੇਗਾ, 'ਦ ਸਟੋਰੀ ਆਫ਼ ਦਿਸ ਫਿਲਮ ਇਜ਼ ਦਿਸ ਦੈਂਟ'.... ਤੇ ਲੋਕੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨਕਲ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਮਾਰਕ ਟੱਲੀ, ਅੰਗਰੇਜ਼ ਹਨ, ਉਹ ਭਾਰਤ 'ਚ ਬੀ. ਬੀ. ਸੀ. ਦੇ ਨੁਮਾਇੰਦੇ ਸਨ ਪਰ ਭਾਰਤ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਐਨਾ ਪਿਆਰ ਹੋਇਆ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਥੇ ਹੀ ਪੱਕਾ ਵਸੇਬਾ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਹਿੰਦੀ ਸਿੱਖੀ, ਹਾਲਾਂ ਤਾਈਂ ਉਹ ਹਿੰਦੀ ਦਾ ਉਚਾਰਨ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਟਾਈਲ 'ਚ ਹੀ ਕਰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਹਰ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਨਾਲ ਉਹ ਹਿੰਦੀ 'ਚ ਗੱਲਬਾਤ ਕਰਕੇ ਖੁਸ਼ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਹਿਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਹਿੰਦੀ 'ਚ ਗੱਲ ਕਰਨ ਪਰ ਉਹ ਵਿਅੰਗ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮੈਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀਆਂ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਭਾਸ਼ਾ ਹਿੰਦੀ 'ਚ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਤੇ ਉਹ ਅੱਗੋਂ ਮੈਨੂੰ ਜਵਾਬ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ 'ਚ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਕ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਫਿਲਾਸਫਰ ਨੂੰ ਜਦ ਇਹ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ ਕਿ 'ਸਭ ਤੋਂ ਗੰਦਾ ਇਨਸਾਨ ਕੌਣ?' ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ

ਜਵਾਬ ਸੀ, 'ਜਿਹੜਾ ਆਪਣੀ ਮਾਂ-ਬੋਲੀ ਨਹੀਂ ਬੋਲਦਾ, ਉਹਦਾ ਤ੍ਰਿਸਕਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ।' ਪੰਜਾਬੀ ਲਈ ਤਾਂ ਇਕ ਹੋਰ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਹੈ, ਉਹ ਚੱਕੀ ਦੇ ਦੋ ਪੁਤਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਪੀਸੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ, ਇਕ ਹੈ ਰਾਸ਼ਟਰ ਭਾਸ਼ਾ ਹਿੰਦੀ, ਦੂਜੀ ਹੈ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ।

ਪੰਜਾਬੀ, ਜਿਹੜੇ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨੂੰ ਸੱਭਿਅਕ ਤੇ ਤਹਿਜ਼ੀਬ ਵਾਲੇ ਸਮਝਦੇ ਹਨ, ਆਪਣੇ ਘਰਾਂ 'ਚ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਥਾਂ ਹਿੰਦੀ 'ਚ ਬੋਲਣ 'ਚ 'ਮਾਣ' ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਹਿੰਦੀ ਨਾਲ ਹੀ ਹੋਰ ਵਧੇਰੇ ਸੱਭਿਅਕ ਅਖਵਾਉਣ ਲਈ ਬਾਕੀ ਕਸਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਮੁਖਾਰਬਿੰਦ 'ਚੋਂ ਭਾਤ ਕੇ ਪੂਰੀ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਬੱਚਾ ਕੋਈ ਸ਼ਰਾਰਤ ਕਰੇ ਤਾਂ ਮਾਂ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਇਹੋ ਨਿਕਲੇਗਾ 'ਅਰੇ ਅਰੇ....ਕਹਾਂ ਜਾ ਰਹੇ ਹੋ (ਡੋਨਟ ਡੂ ਦੈਟ) ਮੰਮਾ ਨੇ ਕਿਹਾ ਹੈ ਨਾ। ਮੰਮਾ ਕਾ ਕਹਿਨਾ ਮਾਨਤੇ ਹੈ।'

ਇਕ ਗੱਲ ਪੱਕੀ ਹੈ ਕਿ ਕੋਈ ਵੀ ਭਾਸ਼ਾ ਆਪਣਾ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਵੀ ਨਾਲ ਲੈ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਅੱਜ ਦੀ ਨੌਜਵਾਨ ਪੀੜ੍ਹੀ ਨੂੰ ਵੇਖੋ, ਡਾਂਸ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋਣਗੇ ਤਾਂ ਸਿਰਫ਼ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਸਟਾਈਲ 'ਚ। ਸਭ ਨੂੰ ਮਾਈਕਲ ਜੈਕਸਨ ਤੇ ਬ੍ਰਿਟਨੀ ਬਟਨ ਦਾ ਸ਼ੌਕ ਹੈ। ਕਥਾਕਲੀ, ਭਾਰਤ ਨਾਟਯਮ ਤੇ ਕਬਕ ਆਦਿ ਤਾਂ ਹੁਣ ਕੁਝ ਕੁ ਖਾਸ, ਦਿਨਾਂ ਲਈ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਕਲਾਕਾਰਾਂ ਪਾਸ ਹੀ ਰਹਿ ਗਏ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸ਼ੌਅ ਅਲੱਗ ਤੇ ਨਿਵੇਕਲੇ ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਜਾਰਜ ਫਰਨਾਂਡੇਜ਼ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਇਹ 'ਆਹ' ਕਈ ਵਾਰੀ ਨਿਕਲੀ ਹੈ।

'ਅਸਾਂ ਬੋਲੀ ਵੀ ਗਵਾਈ, ਆਪਣਾ ਵੇਸ ਵੀ ਗਵਾਇਆ।'

ਪਰਤਦੇ ਹਾਂ ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਵੱਲ। ਜਿਵੇਂ ਆਖਿਐ ਹੈ, ਦੋ ਪਾਟਨ ਕੇ ਬੀਚ ਮੇਂ ਪੰਜਾਬੀ ਬਚੀ ਕਿ ਮੋਈ। ਮੈਂ ਆਖਾਂਗਾ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ 'ਚ ਜੋ ਹੁਲਾਰਾ ਹੈ, ਸੰਗੀਤ 'ਚ ਜੋ ਮੱਚ ਹੈ ਉਹ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਅਲੋਪ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਦਿੰਦਾ। ਨਾ ਹੀ ਹੋਣ ਦਏਗਾ। ਅੱਜ 'ਚੱਕ ਦੇ....' ਸਭਨਾਂ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਨਿਕਲ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸਭੇ ਨੱਚ ਰਹੇ ਹਨ, ਗੱਡੇ 'ਤੇ ਨਾ ਚੜ੍ਹਦੀ, ਗੱਡੀਰੇ 'ਤੇ ਨਾ ਚੜ੍ਹਦੀ....' ਬਾਵਰਿਆਂ ਵਾਂਗ ਨੱਚ ਰਹੇ ਹਨ। ਭੇਗਤਾ ਅੱਜ ਵੀ ਹਰ ਕੋਈ ਪਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਨਾ ਵੀ ਚਾਹੇ, ਇਹ ਆਪੇ ਹਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਨਚਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਅੱਜ ਹਰੇਕ ਹਿੰਦੀ ਫਿਲਮ 'ਚ 'ਪੰਜਾਬੀ' ਗੀਤ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹਨ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਫਿਲਮ ਮੌਨਸੂਨ ਵੈਡਿੰਗ ਜਦ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵਿਦੇਸ਼ 'ਚ ਵਿਖਾਈ ਗਈ ਤਾਂ ਜਿਉਂ ਹੀ ਉਹਦੇ 'ਚ ਪੰਜਾਬੀ ਗਾਣੇ ਸੁਰੂ ਹੋਏ, ਸਾਰੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਉਠ ਕੇ ਤਾਲ 'ਚ ਨੱਚਣ ਲੱਗੇ, ਇਸੇ ਕਾਰਨ ਇਹ ਫਿਲਮ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੋਈ ਤੇ ਸਫਲ ਵੀ।

ਇਕ ਹੋਰ ਦਲੀਲ ਦਿੱਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਜਿਉਂਦਿਆਂ ਰੱਖਣ ਲਈ 'ਗੁਰਮੁਖੀ' ਲਿੱਪੀ ਦੀ ਥਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਦੇਵਨਾਗਰੀ ਲਿੱਪੀ 'ਚ ਵੀ ਲਿਖਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਸਰੀਰ 'ਚੋਂ ਆਤਮਾ ਕੱਢ ਦਿਓ, ਵਾਹ ਜੀ ਵਾਹ।

ਜੇਕਰ ਪਾਕਿਸਤਾਨ 'ਚ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਉਰਦੂ ਦੀ ਲਿੱਪੀ 'ਚ ਲਿਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹਦਾ ਮਤਲਬ ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਿ ਉਹ 'ਗੁਰਮੁਖੀ' ਲਿੱਪੀ ਸਿੱਖ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ, ਉਹਦੇ 'ਚ ਲਿਖ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ। ਆਖਿਰ ਸ਼ਾਹਮੁਖੀ ਜਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵੀ ਤਾਂ ਸਿੱਖਣ ਨਾਲ ਆਈ ਹੈ। ਇਕ ਮਾਤੀ ਸੋਚ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰਮੁਖੀ ਸਿੱਖਾਂ ਜਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਧਰਮ ਨਾਲ ਜੋਤ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ।

ਦੇਸ਼ 'ਚ ਪ੍ਰਾਤਕ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ 'ਚ ਛੱਪਣ ਵਾਲਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਾਲਾ ਅਖਬਾਰ ਹੈ ਕੇਰਲਾ ਦਾ, 'ਮਲਿਆਲਮ ਮਨੋਰਮਾ', ਤੇਲਗੂ ਦਾ ਈ-ਨਾਡੂ ਤੇ ਤਾਮਿਲ ਦੇ 'ਦਿਨਾ ਬੰਤੀ' ਵੀ

ਆਪਣੀ-ਆਪਣੀ ਲਿਪੀ 'ਚ ਛਪਦੇ ਹਨ। ਕਿਸੇ 'ਚ ਹੈ ਹਿੰਮਤ ਇਹ ਤਜਵੀਜ਼ ਕਰਨ ਦੀ ਕਿ ਮਲਿਆਲਮ, ਤੇਲਗੂ, ਤਾਮਿਲ, ਕੰਨੜ, ਦੇਵਨਾਗਰੀ, ਲਿਪੀ 'ਚ ਲਿਖੀ ਜਾਏ?

ਮੈਂ ਤਾਂ ਹੱਸਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਦੇਵਨਾਗਰੀ ਲਿਪੀ 'ਚ ਲਿਖਣ ਦੀ ਤਜਵੀਜ਼ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਜਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣਾ ਪੰਜਾਬੀ ਅਖਬਾਰ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਇਹ ਹਿੰਮਾਕਤ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅਖਬਾਰ 'ਗੁਰਮੁਖੀ' ਲਿਪੀ 'ਚ ਹੀ ਕੱਢਿਆ।

ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਸੁਚੇਤ ਕਰਕੇ ਇਹ ਮੱਤ ਦੇਣੀ ਕਿ 'ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਭੁੱਲ ਜਾਓਗੇ ਤਾਂ ਕੱਖਾਂ ਵਾਂਗੂੰ ਰੁਲ ਜਾਓਗੇ' ਭਲਮਾਣਸੀ ਹੈ, ਸਹੀ ਮੱਤ ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਤੌਖਲਾ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ, ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਭੁੱਲ ਜਾਣਗੇ.....ਬੇਬੁਨਿਆਦ ਹੈ। ਜਦ ਤਾਈਂ ਮੱਕੀ ਦੀ ਰੋਟੀ ਹੈ, ਸਰ੍ਹੋਂ ਦਾ ਸਾਗ ਹੈ....ਮੱਖਣੀ-ਦਾਲ ਹੈ, ਪੰਜਾਬੀ ਜੁਬਾਨਾਂ 'ਚੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਹੀ ਨਿਕਲੇਗੀ। ਪਾਕਿਸਤਾਨ 'ਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੌਮੀ ਭਾਸ਼ਾ ਉਰਦੂ ਹੈ ਪਰ ਲੋਕੀਂ ਪੰਜਾਬੀ ਭੁੱਲ ਨਹੀਂ ਗਏ। ਨਿੱਤ ਦੀ ਬੋਲਚਾਲ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਹੀ ਹੈ, ਹੋਰ ਤਾਂ ਹੋਰ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਕ੍ਰਿਕਟ ਖਿਡਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਲੈ ਲਓ, ਉਹ ਮੈਦਾਨ 'ਚ ਆਪਸ 'ਚ ਪੰਜਾਬੀ ਹੀ ਬੋਲਦੇ ਹਨ।

ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ, ਇਸ ਸਮੇਂ 'ਚੱਕ ਦੇ' ...ਤੇ ਬੱਲੇ-ਬੱਲੇ ਦੇ ਮੁਡ 'ਚ ਹੈ। ਪਿਛੇ ਜਿਹੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਐਕਟਰ ਗੋਰ, (ਸ਼ਿਲਪਾ ਸ਼ੈਟੀ ਨੂੰ ਚੁੰਮਣ ਵਾਲਾ) ਜਦ ਇਥੇ ਆਇਆ ਸੀ ਤਾਂ ਸਟੇਜ 'ਤੇ ਉਹਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੱਥ ਜੋੜ ਕੇ ਸਤਿ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਆਖੀ ਸੀ, ਫੇਰ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਕੁਝ ਲਫਜ਼ ਬੋਲੇ ਸਨ, ਤਾਂ ਲੋਕੀਂ ਗਦਗਦ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਤਾਂ ਹੁਣ, ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਕੋਲੋਂਬੀਆ ਦੀਆਂ ਕੰਧਾਂ 'ਤੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ 'ਚ ਵੀ ਪਹੁੰਚ ਗਈ ਹੈ, ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ 'ਚ ਇਸ ਦੇ ਕਈ ਅਖਬਾਰ ਲੰਦਨ, ਕੈਨੇਡਾ ਤੇ ਨਿਊਯਾਰਕ ਤੋਂ ਛਪਦੇ ਹਨ, ਇਹ ਨਹੀਂ ਜੇ ਖ਼ਤਮ ਹੁੰਦੀ। ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਵਾਲੀ ਜੁਬਾਨ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ 'ਚ ਹੀ ਰਹੇਗੀ, ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਘਰ ਜਿਹੜਾ ਫ਼ੈਰ-ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਆਹਿਆ ਗਿਆ, ਉਹਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਕਿਉਂਕਿ..... 'ਇਹਦੇ ਇਕ-ਇਕ ਅੱਖਰ ਅੰਦਰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਮਿਸ਼ਰੀ ਘੋਲੀ।'

-ਆਤਿਸ਼
ਮੁੰਬਈ-ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰ।

ਬੋਲੀ, ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਅਤੇ ਜੀਵਨ

ਗੱਲ ਬੋਲੀ ਅਤੇ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਦੀ ਹੈ। ਬੋਲੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ਸਾਹਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਗੱਲ ਸੰਜੀਦਾ ਹੈ। ਜੀਵਨ ਮੰਗ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੀ ਪਹੁੰਚ ਦਵੰਦਵਾਦੀ ਭਾਵ ਵਿਗਿਆਨਕ ਹੋਵੇ। ਇਸ ਲਈ ਸੰਜੀਦਾ ਮਸਲੇ, ਗੈਰਸੰਜੀਦਾ ਭਾਵ ਹਲਕੇ ਫੁਲਕੇ ਮਸਲਿਆਂ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਆਪਣੀ ਗੱਲਬਾਤ ਵਿਗਿਆਨਿਕ ਦਾਇਰੇ ਵਿਚ ਰੱਖਣ ਲਈ ਹਰ ਮਸਲੇ ਦੇ ਦੋਨੋ ਪੱਖ ਭਾਵ ਹਾਂ ਪੱਖੀ ਅਤੇ ਨਾਂਹ ਪੱਖੀ ਆਪਣੇ ਧਿਆਨ ਵਿਚ ਰੱਖਣੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹਨ। ਇਸ ਪਹੁੰਚ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਵਿਸ਼ੇ ਤੋਂ ਭਾਵ ਆਪਣੇ ਰਾਹੋਂ ਭਟਕ ਜਾਵਾਂਗੇ। ਜੀਵਨ ਦਾ ਤਕਾਜ਼ਾ ਹੈ ਕਿ ਜਾਣ ਬੁਝ ਕੇ ਰਾਹੋਂ ਭਟਕਣ ਤੋਂ ਲਗਦੀ ਵਾਹ ਗੁਰੇਜ਼ ਹੀ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਸਾਡੀ ਭਲਾਈ ਇਸੇ ਵਿਚ ਹੈ।

ਗੱਲ ਬੋਲੀ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਦੇ ਪਸਾਰ ਅਤੇ ਉਭਾਰ ਨਿਖਾਰ ਦੀ ਕਰਨੀ ਹੈ ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਵਿਚ ਕੁਦਰਤੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਗੱਲ ਨਿਘਾਰ ਦੀ ਆ ਜਾਵੇਗੀ। ਇਸ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਸਵਾਲ ਬੋਲੀ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਦਾ ਹੈ। ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਨ ਵੇਲੇ ਸਾਡੇ ਵਲੋਂ ਵਰਤੀ ਗਈ ਅਣਗਹਿਲੀ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਆਉਣਾ ਹੀ ਆਉਣਾ ਹੈ। ਸਾਫ ਪੁੱਛੋ ਤਾਂ ਸਾਡੀ ਇਹ ਅਣਗਹਿਲੀ ਆਤਮਘਾਤੀ ਹੈ, ਮੁਜਰਮਾਨਾ ਹੈ। ਜਿੰਨ੍ਹੀ ਜਲਦੀ ਅਸੀਂ ਇਸ ਸੱਚ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਕੇ ਇਹਦਾ ਕੋਈ ਨਿਗਰ ਉਪਾਅ ਨਾ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਤਬਾਹ ਅਤੇ ਬਰਬਾਦ ਹੋ ਜਾਵਾਂਗੇ ਅਤੇ ਡਾਕਟਰ ਇਕਬਾਲ ਦੇ ਕਹਿਣ ਅਨੁਸਾਰ "ਤੁਮਹਾਰੀ ਦਾਸਤਾਂ ਤਕ ਭੀ ਨਾ ਹੋਗੀ ਦਾਸਤਾਨੋਂ ਮੇਂ।"

ਫੋਲੀ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਇਸ ਹਕੀਕਤ ਤੋਂ ਤੁਰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਸਮੂਹ ਲੋਕ ਬੋਲੀ ਦੇ ਮਾਲਿਕ ਅਤੇ ਖਾਲਕ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਬੋਲੀ ਕਿਸੇ ਇਕ ਜਮਾਤ ਜਾਂ ਗਿਣਤੀ ਦੇ ਕੁਝ ਨਾਰੀ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦੀ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਕਈ ਵਾਰ ਓਪਰੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਲੱਗਦਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਜਮਾਤ ਦੇ ਕੁਝ ਲੋਕ ਫੋਲੀ ਨੂੰ ਜਾਣ ਬੁਝ ਕੇ ਗਿਣੀ ਮਿਥੀ ਸਾਜਿਸ਼ ਅਧੀਨ ਵਿਗਾੜਦੇ ਹਨ। ਕਈ ਵਾਰ ਲੋਕ ਦੇਖੀ ਸਰਕਾਰਾਂ ਇਹ ਕੰਮ ਕਰਦੀਆਂ ਅਤੇ ਕਰਵਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਆਪਣੇ ਮਿੱਤਰਾਂ ਅਤੇ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਦਾ ਖਿਆਲ ਰੱਖਣਾ ਸਦਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਕਿਸੇ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਬੋਲਣ ਵਾਲੇ ਜਨਸਮੂਹ ਇਸ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਨਾ ਦੇਣ ਤਾਂ ਹਰਜਾ ਜ਼ਰੂਰ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ। ਬੋਲੀ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦਿਆਂ, ਅਸੀਂ ਫੋਲੀ ਦੀ ਚੋਰੀ ਵੀ ਰੋਕਣੀ ਹੈ! ਸਾਨੂੰ ਇਸ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨੂੰ ਕਦੇ ਹੱਥੋਂ ਨਹੀਂ ਛੱਡਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਕਿ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਅਥਾਹ ਅਤੇ ਅਮੁੱਕ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਵੱਡੇ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਕਾਰਜ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਫਰਿਹਾਦ ਸੋਚ ਅਤੇ ਉੱਦਮ ਦਾ ਤੇਸਾ ਫਤ ਕੇ ਦਿਰਝੁਤਾ ਨਾਲ ਤੁਰ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਠਿਨ ਤੋਂ ਕਠਿਨ ਪਹਾੜ ਵੀ ਉਹਦੇ ਪੈਰਾਂ ਵਿਚ ਆ ਡਿੱਗਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਕੁਦਰਤ ਦਾ ਨੇਮ ਹੈ।

ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਦੇ ਸਿੰਗਾਰਨ ਦਾ ਕੰਮ ਤਾਂਹੀ ਕੋਈ ਅਰਥ ਰੱਖਦਾ ਹੈ ਜੇਕਰ ਪਹਿਲਾਂ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਦੀ ਅਹਿਮੀਅਤ ਨੂੰ ਸਮਝ ਕੇ ਉਹਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰ ਲਈਏ। ਪਿਛਲੇ ਕੁਝ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਵਿਚ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਵੱਲ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਵਤੀਰਾ ਬਦਲਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਹ ਖੁਸ਼ੀ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਕੁਝ

ਮੁਜਾਹੀਦਾਂ ਨੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਅਤੇ ਮਜ਼ਹਬਾਂ ਦੀਆਂ ਹੱਦਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਧਿਆਨ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਵੱਲ ਦੁਆਇਆ ਹੈ। ਸੁਣੀਆਂ ਵਾਲੇ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀਆਂ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਅਤੇ ਅਤਚਨਾ ਨੂੰ ਪਛਾਣ ਕੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਢੁਕਵਾਂ ਇਲਾਜ ਕਰਨ ਵਿਚ ਜੁੱਟ ਗਏ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਦੇ ਬੋਲਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਧਰਤੀ ਦੇ ਹਰ ਹਿੱਸੇ ਵਿਚ ਪ੍ਰੇਰ ਕੇ ਇਸ ਪਾਸੇ ਵੱਲ ਤੋਰਿਆ ਹੈ। ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਬਾਰੇ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਗੋਸ਼ਟੀਆਂ ਅਤੇ ਸੈਮੀਨਾਰ ਇਹਦਾ ਸਬੂਤ ਹਨ। ਸਾਡਾ ਫਰਜ਼ ਬਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਆਰੰਭ ਕੀਤੇ ਕਾਰਜ ਨੂੰ ਤੇਰੀ ਰੱਖੀਏ ਅਤੇ ਖਤਨ ਨਾ ਦੇਈਏ!

ਇਸ ਪਾਸੇ ਤੁਰੇ ਦੋਸਤਾਂ ਨੇ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਇਲਾਕਾਈ ਭਿੰਨਤਾ ਦਾ ਅਸਲ ਰੂਪ ਹਾਂ ਪੱਖੀ ਕਾਰਜ ਵਿਚ ਬਦਲ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸ ਭਿੰਨਤਾ ਨੂੰ ਉਭਾਰਨ ਦਾ ਸੱਦਾ ਸਮੂਹਿਕ ਕਾਰਜ ਲਈ ਵਰਤਣ ਦਾ ਗਿਆਨ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਉਹ ਅਨੇਕਾਂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੇ ਭਿੰਨ ਨੂੰ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਫੁੱਲਾਂ ਦੇ ਖਿੰਨ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਦੇਖਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਆਪਸੀ ਭਿੰਨਤਾ ਨੂੰ ਏਕਤਾ ਦਾ ਆਧਾਰ ਬਣਾ ਕੇ ਨਾਂਹ ਪੱਖੀ ਕਾਰਜ ਨੂੰ ਹਾਂ ਪੱਖੀ ਸ਼ਕਤੀ ਵਿਚ ਰੂਪਮਾਨ ਕਰਨ ਦੀ ਦੁਰਅੰਦੇਸ਼ੀ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਖਿੰਨੇ ਫੁੱਲਾਂ ਦੀ ਮਹਿਕਾਰ ਨੂੰ ਮਾਨਣ ਦਾ ਕ੍ਰਿਸਮਾ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹੈ।

ਉਹ ਜਾਣਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜੇ ਆਪਸੀ ਟੀਕਾ ਟਿੱਪਣੀ ਦਾ ਮੰਤਵ ਏਕਤਾ ਨੂੰ ਉਘਾਤਨਾ ਹੈ ਤਾਂ ਟੀਕਾ ਟਿੱਪਣੀ ਹੋਣ ਦਿਓ! ਟੀਕਾ ਟਿੱਪਣੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਮਾੜੀ ਨਹੀਂ! ਦੇਖਣ ਅਤੇ ਪਰਖਣ ਵਾਲੀ ਇਹ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਕੀ ਟੀਕਾ ਟਿੱਪਣੀ ਉਸਾਰੂ ਹੈ ਜਾਂ ਢਾਉ। ਉਸਾਰੂ ਟੀਕਾ ਟਿੱਪਣੀ ਮਾਡੇ ਕੰਮ ਵਿਚ ਸਹਾਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਬੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਅਵੇਸਲਾ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਦਿੰਦੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਟੀਕਾ ਟਿੱਪਣੀ ਦਾ ਮੰਤਵ ਆਪਸੀ ਏਕਤਾ ਵਧਾਉਣ ਅਤੇ ਕੀਤੇ ਕੰਮ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਸਚੁਸਤ ਦੇਖਣਾ ਹੈ। ਹਾਂ, ਸਾਂਝੇ ਕੰਮ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਨਿੱਜੀ ਕੰਮ ਨਾਲੋਂ ਹਰ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਨਿੰਗਰ ਅਤੇ ਵਡੇਰੀ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਕਲਾਤਮਿਕ ਭਾਵ ਕਰਤਾਰੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਕੋਈ ਹੱਦ ਬੰਨਾ ਨਹੀਂ। ਲੋੜ ਇਹਨੂੰ ਆਪਣਾ ਕਰਨ ਅਤੇ ਸੇਧ ਦੇਣ ਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੁਨੀਆਂ ਦਾ ਰੂਪ ਲੋਕ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਹੈ। ਲੋਕ ਸ਼ਕਤੀ ਤਾਜ ਮਹਿਲ, ਅਜੰਤਾ ਅਤੇ ਅਲੋਰਾ ਆਦਿ ਸਿਰਜਦੀ ਹੈ। ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਦਾ ਸਿੰਗਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਕੋਈ ਵੱਡੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ। ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ, ਇਸ ਦੇ ਉਭਾਰ, ਨਿਖਾਰ ਅਤੇ ਸਿੰਗਾਰ ਲਈ ਇਹਦਾ ਪਾਸਾਰ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਪਾਸਾਰ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਚੰਗੇ ਮਿਆਰ ਦਾ ਖਿਆਲ ਰੱਖਿਆ ਜਾਵੇ। ਇਕੱਲੇ ਪਸਾਰ ਦਾ ਕੋਈ ਵੱਡਾ ਲਾਭ ਨਹੀਂ ਜੇਕਰ ਮਿਆਰ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਨਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ। ਪਸਾਰ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਮਿਆਰ ਉੱਚਾ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ, ਇਸ ਦੇ ਉਭਾਰ ਅਤੇ ਪਸਾਰ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਹਨੂੰ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਇਹਦੀ ਬਣਦੀ ਥਾਂ ਦੇਣੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਥਾਂ ਬਹਾਲ ਕਰਕੇ ਉਹਨੂੰ ਬਰਕਰਾਰ ਰੱਖਿਆ ਜਾਵੇ। ਮੁਨਾਫੇ ਦੇ ਇਸ ਜਗਤ ਵਿਚ ਬੋਲੀ ਦੇ ਰਾਹ ਵਿਚ ਖੜੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਅਤਚਨਾਂ ਨਾਲ ਵੀ ਸਾਨੂੰ ਦੋ ਚਾਰ ਹੋਣਾ ਪਏਗਾ। ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਭਰੋਸਾ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਪੱਕੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਦੂਰ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਜਿੱਥੇ ਵੀ ਕੋਈ ਜਿੰਨੇ ਜੋਗਾ ਹੈ ਉਹ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲਈ ਬਾਕੀਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਜੁੱਤੇ ਅਤੇ ਸਾਰਥਿਕ ਕਾਰਜ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਹਿੱਸਾ ਪਾਵੇ।

ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਦਾ ਉਭਾਰ, ਨਿਖਾਰ, ਪਾਸਾਰ ਅਤੇ ਸਿੰਗਾਰ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਬੋਲਣ ਵਾਲਿਆਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਾਰਜਾਂ ਲਈ ਸਾਨੂੰ ਆਪਣੇ ਇਤਿਹਾਸ ਅਤੇ ਵਿਰਸੇ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਹੋਣੀ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਕਲਾ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤ, ਲੋਕਾਂ ਤੋਂ ਪਰੇ ਪਰੇ ਹਵਾ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਲਟਕਿਆ

ਕਰਦੇ। ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਨਿਗਰ, ਸਿਹਤਮੰਦ ਕਦਰਾਂ ਕੀਮਤਾਂ ਦੀ ਪਰਦਰਸ਼ਨੀ ਪਹਿਲਾਂ ਕਾਰਜ ਵਿਚ ਅਤੇ ਫਿਰ ਕਲਾ ਵਿਚ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ੀ ਅਤੇ ਆਨੰਦ ਦਿੰਦੀ ਹੋਈ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਤੋਰਦੀ ਹੈ। ਸਿਹਤਮੰਦ ਕਲਾ, ਨਾਰੀ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਦਿਸਦੇ ਅਤੇ ਅਦਿਸਦੇ ਬੰਧਨਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਕੌਮ ਦਾ ਮਹਾਨ ਅਤੇ ਗੌਰਵਮਈ ਵਿਰਸਾ ਹੈ। ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਔਕੜਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਹੁਸੀਨ ਰਾਹਾਂ 'ਤੇ ਤੁਰਦੀ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਸਾਥ ਦਿੰਦੀ ਆਈ ਹੈ। ਇਹ ਹਕੀਕਤ ਸਾਨੂੰ ਵੰਗਾਰਦੀ ਅਤੇ ਦੱਸਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹਦੇ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਦਿੱਤਿਆਂ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਦਾ ਹੁਸਨ ਅਥਾਹ ਨਿਖਰੇਗਾ। ਸਾਡੇ ਸਾਰਿਆਂ ਵੱਲੋਂ ਇਹਨੂੰ ਬੋਲਣ ਅਤੇ ਹੰਢਾਉਣ ਵਿਚ ਹੀ ਇਹਦੇ ਸਿੰਗਾਰ ਦਾ ਭੇਦ ਲੁਕਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਜੀਵਨ ਦਾ ਕੋਈ ਅੰਗ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਨਹੀਂ ਅਤੇ ਕੋਈ ਵੀ ਬਹਾਨਾ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਦੇ ਵਿਸਾਰਨ ਦਾ ਨਹੀਂ ਮੰਨਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਵਿਸਾਰਨਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇਨਸਾਨ ਹੋਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰੀ ਹੋਣਾ ਹੈ। ਜੀਵਨ ਦਾ ਕੋਈ ਕਿੱਤਾ, ਕੋਈ ਵਿਸ਼ਾ ਜਾਂ ਕੋਈ ਮਸਲਾ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਨਹੀਂ! ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਪੁਨਾਮ ਕਰਨਾ ਸਾਡਾ ਆਪਣਾ ਮਾਣ ਅਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਹੈ। ਜੀਵਨ ਦੇ ਅਸਲੀ ਸਿੰਗਾਰ ਦੇ ਕੰਮ ਲਈ ਪੁਟਿਆ ਪਹਿਲਾ ਕਦਮ ਇਥੋਂ ਆਰੰਭ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਭਾਂਤ ਦੀ ਕੋਤਾਹੀ ਨੂੰ ਕੋਈ ਥਾਂ ਨਹੀਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਲੱਖ ਲਾਹਨਤ ਹੈ ਜਿਹੜੇ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਤੋਂ ਪਰੇ ਭੱਜਦੇ ਹਨ। ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਦਾ ਆਦਰ ਇਹ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਕਹਿੰਦਾ ਕਿ ਬਾਕੀ ਬੋਲੀਆਂ ਦਾ ਆਦਰ ਨਾ ਕਰੇ। ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਦੀ ਵਡੱਤਣ ਇਸ ਵਿਚ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਬਾਕੀ ਬੋਲੀਆਂ ਸਿੱਖਣ ਲਈ ਨਿਗਰ ਅਤੇ ਸਹੀ ਮਦਦ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਸੂਝ ਸਮਝ ਦੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਹੈ। ਸੂਝ ਦਾ ਤਿੱਖਾ ਬੂਟਾ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਦੀ ਉਪਜਾਊ ਧਰਤੀ ਵਿਚ ਜੰਮਦਾ ਪਲਦਾ ਫੈਲਦਾ ਹੈ।

ਮੇਰਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੈ ਕਿ ਹਰ ਭਾਂਤ ਦੀ ਮੁਕੰਮਲ ਆਜ਼ਾਦੀ ਸਾਡਾ ਕੀਮਤੀ ਟੀਚਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਜਾਤੀ ਦਾ ਅਸਲੀ ਕਲਿਆਣ ਪੁਰਨ ਆਜ਼ਾਦੀ ਵਿਚ ਹੈ। ਹਰ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਆਪਣੇ ਬੋਲਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਸੁਤੇਤਰ ਕਰਾਉਣ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਅਤੇ ਸਮਰਥਾ ਰੱਖਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਆਜ਼ਾਦ ਕਰਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਅਜੋਕਾ ਸਮਾਜ ਜਮਾਤਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ ਵਰਤਾਰਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਭਾਈਚਾਰੇ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹਰ ਨਾਰੀ ਪੁਰਸ਼ ਖੁਦਗਰਜ਼ੀ ਵਾਲੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਅਜੇਹੇ ਸਮਾਜ ਦੀ ਗੁੜ੍ਹਤੀ ਇਹੋ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਅਜੇਹੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਵਿਚਰ ਰਹੇ ਹਾਂ ਜਿਹੜੀ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਸੁੰਗਤ ਰਹੀ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਵਿਰਸੇ ਵਿਚ ਸਾਂਝੇ ਵਿਰਸੇ ਦਾ ਤਸੱਵਰ ਠਾਠਾਂ ਮਾਰਦਾ ਹੈ। ਸਾਂਝੀਵਾਲਤਾ ਉਸਦਾ ਪਰਮੁਖ ਪੈਗਾਮ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਵਿਰਸੇ ਤੋਂ ਅਨਜਾਣ ਅਤੇ ਕੋਰੇ ਹੋਣ ਦੀ ਗਲਤੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ। ਸਾਡੇ ਉਸਤਾਦਾਂ ਅਤੇ ਮਹਾਨ ਗੁਰੂਆਂ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਲੋਕਤਾ ਦੇ ਪਿਆਰ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਹਰ ਪੱਖੋਂ ਸੁਖਤ, ਕਾਰਆਮਦ ਅਤੇ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਹੋਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਉਹ "ਮੈਂ" ਦੇ ਵੱਡੇ ਖੂਹ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ "ਅਸੀਂ" ਵਾਲੀ ਭਾਵਨਾ ਵਿਚ ਬਦਲ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਬਦਲੀ ਨਾਲ ਉਹਦੀ ਸਾਰੀ ਸੋਚ ਸਮੂਹ ਦੇ ਹਿੱਤਾਂ ਵਾਲੀ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ। ਇਹ ਪਰਿਵਰਤਨ ਆਪਣੇ ਆਪ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਕਿਸੇ ਦਬਾ ਬੱਲੇ ਨਹੀਂ।

ਸਾਡੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਅਤੇ ਮਹਾਨ ਵਿਰਸਾ ਇਹੋ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਮਨੁੱਖ ਜਾਤੀ ਹਿੱਤਾਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੈ ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਮਿਹਨਤ ਦੀ ਚੋਰੀ ਹੁੰਦੀ ਰਹੇਗੀ। ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਸਾਨੂੰ ਇਸ ਸਮਾਜ ਦੀਆਂ ਗੰਦਗੀਆਂ ਤੋਂ ਖਹਿਤਾ ਫੁਡਾਉਣ ਦੀ ਸੋਝੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਗਿਆਨ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਇਹ ਗਿਆਨ ਸਾਨੂੰ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਦੇ ਨੇੜੇ ਲਿਆਵੇਗਾ। ਆਪਣੇ ਇਤਿਹਾਸ ਅਤੇ ਵਿਰਸੇ ਤੋਂ ਅਣਜਾਣ ਨਾਰੀ ਪੁਰਸ਼ ਹਨ੍ਹੇਰੇ ਵਿਚ ਟੱਕਰਾਂ ਮਾਰਨਗੇ।

ਸਾਡੀਆਂ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਨਸਲਾਂ ਨੂੰ ਸਾਡੇ ਵਲੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਸੋਗਾਤ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਦੇ ਸੁੱਚੇ ਪਿਆਰ ਵਿਚੋਂ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕੀਤੀਆਂ ਨਿੰਗਰ ਕੀਮਤਾਂ ਹੋਣਗੀਆਂ ਜਿਹਦੇ ਨਾਲ ਹਰ ਕੋਈ ਸਹੀ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਆਜ਼ਾਦ ਹੋਵੇਗਾ। ਅਸੀਂ ਆਪਣਾ ਫਰਜ਼ ਪੂਰਾ ਕਰਦੇ ਤੁਰੇ ਜਾਈਏ। ਸਿੱਧੇ ਪਾਸੇ ਤੁਰਨ ਵਿਚ ਜੀਵਨ ਦਾ ਅਸਲੀ ਭੇਦ ਲੁਕਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਵੱਡੀ ਗੱਲ ਖਿੱਤੇ ਮੱਥੇ, ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਨਾਲ ਤੁਰੇ ਜਾਣ ਦੀ ਹੈ। ਲੋੜ ਵਰਤਮਾਨ ਨੂੰ ਬਦਲ ਕੇ ਸਿੰਗਾਰਨ ਦੀ ਹੈ ਪਰ ਸਾਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸੰਤਾਨ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਦੇਖਣ ਤੋਰਨ ਦੀ ਹੈ। ਜੇ ਸਾਡੀ ਸੰਤਾਨ ਇਸ ਪਾਸੇ ਨਹੀਂ ਤੁਰਦੀ ਤਾਂ ਸਾਰਾ ਕੀਤਾ ਕਰਾਇਆ ਬਰਖ਼ਾਣ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ। ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਅਸਲ ਵਿਚ ਜੀਵਨ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਬੋਲੀ ਜੀਵਨ ਸਾਹਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਅੰਤ ਵਿਚ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਇਸ ਨੂੰ ਸਿੰਗਾਰਨ ਦੇ ਸਵਾਲ ਤੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚ ਜੁਦਾ ਜੁਦਾ ਰੂਪ ਹਨ। ਮੇਰੀ ਜਾਚੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਜੁਬਾਨਦਾਨੀ ਦਾ ਪੂਰਾ ਖਿਆਲ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ ਸ਼ਬਦ ਜੋੜ ਅਤੇ ਵਾਕ ਬਣਤਰ ਵੱਲ ਪੂਰਾ ਪੂਰਾ ਧਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ। ਸ਼ਬਦ ਜੋੜਾਂ ਬਾਬਤ ਸਮੇਂ ਸਮੇਂ ਅਖਬਾਰਾਂ, ਰਸਾਲਿਆਂ ਅਤੇ ਸਮਾਗਮਾਂ ਆਦਿ ਵਿਚ ਚਰਚਾ ਹੁੰਦੀ ਰਹੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪਟਿਆਲਾ, ਪੰਜਾਬ ਨੇ ਕਈ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਘਾਲਣਾ ਪਿੱਛੋਂ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਦੇ ਪਿਆਰਿਆਂ ਲਈ ‘‘ਪੰਜਾਬੀ ਸ਼ਬਦ-ਰੂਪ ਦੇ ਸ਼ਬਦ - ਜੋੜ ਕੋਸ਼’’ ਤਿਆਰ ਕਰਕੇ ਛਾਪ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਨੇ ਵੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਲਈ ਚੰਗਾ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪੂਰਾ ਲਾਭ ਲੈ ਕੇ ਗਲਤੀਆਂ ਤੋਂ ਬਚਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸਿਆਣੇ ਅਤੇ ਸੁਭਦਾਰ ਲਿਖਾਰੀ ਸਦਾ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਸੰਵਾਰਦੇ ਹੋਏ ਨਵੇਂ ਸੁਭਾਅ ਦਿੰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਨਵੀਂ ਤਕਨਾਲੋਜੀ ਬੋਲੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਭੰਡਾਰ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਕਰਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਐਪਰ ਅਸੀਂ ਇਹਨੂੰ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਦਾ ਸਿੰਗਾਰ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਇਕ ਵੱਡੀ ਲੋੜ ਦਾ ਪੂਰਾ ਕਰਨਾ ਕਹਾਂਗੇ। ਚੰਗੇ ਸੁਲਝੇ ਹੋਏ ਸਾਹਿਤਕਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਕਿਰਤਾਂ ਸਦਾ ਬੋਲੀ ਦੇ ਸਿੰਗਾਰ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਮਿਸਾਲ ਦੇ ਤੌਰ ‘ਤੇ ਲਿਖਣ ਸ਼ੈਲੀ ਵਿਚ ਮੌਲਿਕਤਾ ਵੀ ਇਕ ਗਹਿਣਾ ਗਿਣੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਵੱਡੇ ਅਤੇ ਬੋਝਲ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਬੇਲੋੜੀ ਵਰਤੋਂ ਇਕ ਵੱਡੀ ਬਿਮਾਰੀ ਹੈ।

ਬੋਲੀ ਨੇ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਵਿਗਿਆਨ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਖੇਤਰ ਵੀ ਫਰੋਲਣੇ ਭਾਲਣੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਸ ਨਾਲ ਬੋਲੀ ਦਾ ਪਾਸਾਰ ਹੋਣਾ ਹੀ ਹੋਣਾ ਹੈ। ਇਸ ਪਾਸਾਰ ਵਿਚ ਘੱਤੀ-ਵਰਤੀ ਗਈ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਜੀ ਆਇਆਂ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲਦੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਵਰਤੀ ਜਾਂਦੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ (ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਪਾਕਿਸਤਾਨ) ਵੀ ਸਾਡਾ ਪੂਰਾ ਧਿਆਨ ਮੰਗਦੀ ਹੈ। ਸਾਨੂੰ ਦੋਨਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਬੋਲੀ ਜਾਂਦੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਦੇ ਪਾਤੇ ਘਟਾਉਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਅੰਤਰ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਕੁਝ ਸਿਰਤੀ ਲੋਕ ਇਸ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਦੇ ਰਹੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਦੀ ਘਾਲਣਾ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਲਈ ਕੁਝ ਕਰਨਾ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਲਈ ਸਖ਼ਤ ਮਿਹਨਤ ਕਰਦੇ ਨਾਰੀ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦਾ ਮੈਂ ਸ਼ੁਕਰ ਗੁਜ਼ਾਰ ਹਾਂ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਮੇਰੇ ਇਕ ਦੋਸਤ ਨੇ ਸਕਾਟਲੈਂਡ ਤੋਂ ਫੋਨ ਤੇ ਗੱਲ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹਦਾ ਦਿਲ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ‘‘ਉਹ ਵਾਰਿਸ ਸ਼ਾਹ ਉੱਤੇ ਗਲਤ ਫਿਲਮ ਬਣਾਉਣ ਵਾਲੇ ਮੁਰਖ ਉੱਤੇ ਮੁਕੱਦਮਾ ਕਰੇ ਜੇ ਉਹਦੇ ਕੋਲ ਕੁਝ ਰਕਮ ਹੋਵੇ! ਉਹਨੇ ਸਾਡੇ ਅਜ਼ੀਮ ਸ਼ਾਇਰ ਦੀ ਪੁੱਜ ਕੇ ਨਿਰਾਦਰੀ ਕੀਤੀ ਹੈ!’’ ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਵਿਚੋਂ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਦੇ ਅਜੇਹੇ ਅਣਖੀ ਅਤੇ ਖਬਰਦਾਰ ਪੁੱਤਰ ਲਈ ਆਪ ਮੁਹਾਰੇ ਸ਼ਾਬਾਸ਼ ਨਿਕਲਦੀ ਹੈ!

—ਅਜਮੇਰ ਕਵੈਂਟਰੀ
ਕਵੈਂਟਰੀ (ਯੂ. ਕੇ.)

ਕਿਉਂ ਹੱਥੀਂ ਮਾਵਾਂ ਮਾਰੀਆਂ

ਰੇਲਵੇ ਰੋਡ ਦੇ ਇਕ ਬੜੇ ਤੇ ਬਹਿ ਕੇ ਹੱਥੀ ਵਾਲੀ ਖੋਚਲੀ ਜਿਹੀ ਮਸ਼ੀਨ ਨਾਲ ਤੇਰੇ ਮੇਰੇ ਵਰਗੇ ਮੋਟੇ ਹਮਾਤਤਾਂ ਦੇ ਲੀਤੇ ਸੀਵਣ ਵਾਲਾ ਕਿੱਡਾ ਕੁ ਤਗਤਾ ਹੋਵੇਗਾ? ਕਿੰਨੀਆਂ ਕੁ ਕਮਾਈਆਂ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੋਵੇਗਾ ਉਹ ਇਸ ਕਮਾਈ ਨਾਲ? ਬੜੇ ਤੇ ਰੱਖੀ ਮਸ਼ੀਨ ਵਾਲੇ ਦਰਜੀ ਕੋਲ ਕੋਠੀਆਂ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੀਆਂ ਬੇਗਮਾਂ ਅਤੇ ਸਾਹਿਬ ਆਪਣੀ ਕਾਰ 'ਚੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਮੇਚਾ ਦੇਣਾ ਹੱਤਕ ਸਮਝਦੇ ਨੇ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਪਸੰਦ ਦਾ ਦਰਜੀ ਲੱਭ ਕੇ ਆਪਣੇ ਨਾਪ ਦਾ ਸੂਟ ਸਵਾ ਕੇ ਦੁਕਾਨ ਵਿਚੋਂ ਬਣਦੀ ਸਵਾਈਂ ਦੇ ਕੇ ਸੂਟ ਲੈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਕੋਟ ਵਤਦਾ ਏ ਨਿੱਕਿਆਂ ਦੇ ਘਰ! ਉਹ ਆਪਣੀ ਪੁਰਾਣੀ ਜਿਹੀ ਮਸ਼ੀਨ ਨਾਲ ਤਰੋਪਾ ਤਰੋਪਾ ਸੀਅ ਕੇ, ਪੋਟਾ ਪੋਟਾ ਕਰ ਕੇ ਅਤੇ ਨਿਕੇ ਨਿਕੇ ਟਾਂਕੇ ਲਾ ਕੇ ਛੋਟੇ ਛੋਟੇ ਬਾਲਾਂ ਨੂੰ ਚੋਗਾ ਦਿੰਦਾ ਰਿਹਾ। ਗ਼ਰੀਬੀ ਵਧ ਜਾਏ ਤੇ ਘਾਲਾਂ ਵਿਚ ਬੜਾ ਵਾਧਾ ਪੈਂਦਾ ਏ। ਗ਼ਰੀਬਾਂ ਕੋਲ ਹੋਰ ਹੁੰਦਾ ਵੀ ਕੀ ਏ। ਉਂਜ ਵੀ ਸਸਤੀਆਂ ਨੁੰਆਂ ਵਿਚ ਬੜੀ ਬਰਕਤ ਪੈਂਦੀ ਏ। ਜਿਵੇਂ ਕਣਕ ਨਾਲੋਂ ਬਘਾਟ ਬਹੁਤ ਸੰਘਣਾ ਉਗਦਾ ਏ। ਸ਼ੇਰਨੀ ਦੇ ਘਰ ਇੱਕੋ ਈ ਬਾਲ ਅਤੇ ਕੁੱਤੀ ਸੱਤਾਂ ਅੱਠਾਂ ਦੀ ਝੋਲੀ ਲਾਹ ਲੈਂਦੀ ਏ। ਮੋਰ ਦੇ ਆਂਡੇ ਦੋ ਅਤੇ ਕੁੱਕੜੀ ਦੇ ਬੱਤੀ। ਅੰਬ ਨੂੰ ਪੁੱਤਰਾਂ ਵਾਂਗ ਪਾਲਣਾ ਪੈਂਦਾ ਏ ਅਤੇ ਅਰਿੰਡ ਮਾਰਿਆਂ ਨਹੀਂ ਮਰਦਾ।

ਉਹ ਗ਼ਰੀਬ ਬੜੇ 'ਤੇ ਬੈਠਾ ਗਾਹਕ ਉਡੀਕਦਾ ਅਤੇ ਵਿਹੜੇ ਵਿਚ ਬਾਲਾਂ ਦੀ ਹੇਤ ਰੋਟੀ ਮੰਗਦੀ। ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਰੋਟੀ ਟੁੱਕ ਨਾ ਮਿਲੇ ਤਾਂ 'ਪੋਟ ਨਾ ਪਈਆਂ ਰੋਟੀਆਂ ਤਾਂ ਸੱਭੇ ਗੱਲਾਂ ਖੋਟੀਆਂ' ਵਾਲੀ ਸਥਿਤੀ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਹੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹਦੇ ਸਿਰ ਵਿਚ ਸ਼ੇਅਰ ਉਤਰਨ ਲੱਗ ਪਏ। ਸ਼ਾਇਰੀ ਸ਼ਾਇਦ ਹੈ ਹੀ ਗ਼ਰੀਬੀ ਦੀ ਔਲਾਦ ਅਤੇ ਦੁੱਖਾਂ ਦੀ ਜਾਈ। ਕਿਸੇ ਨਵਾਬ ਜ਼ਰਦਾਰ ਨੂੰ ਸ਼ਾਇਰੀ ਵਰਗੀ ਮੁਸੀਬਤ ਗਲ ਪਾਵਣ ਦੀ ਕਾਹਦੀ ਲੋੜ ਏ। ਕੋਈ ਸੂਲ ਨਾ ਚੁਭੇ ਤਾਂ 'ਸੀ' ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਇਸੇ 'ਸੀ' ਜਾਂ 'ਹਾਏ' ਦਾ ਨਾਮ ਹੀ ਤੇ ਸ਼ਾਇਰੀ ਹੈ। ਉਹਦੀ ਖੋਚਲੀ ਮਸ਼ੀਨ ਕੋਲ ਕੱਚੀ ਪੈਨਸਲ ਤੇ ਮੈਲਾ ਜਿਹਾ ਕਾਗਜ਼ ਪਿਆ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਜਿਸ ਉਪਰ ਉਹ ਅਨਪੜ੍ਹ ਦਰਜੀ ਆਪਣੇ ਪੱਕੇ ਸ਼ੇਅਰਾਂ ਨੂੰ ਕੱਚੀ ਪੈਨਸਲ ਦੀ ਲਿਖਾਈ ਨਾਲ ਲਿਖਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਇੰਜ ਹੀ ਉਸ ਨੇ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਉਸਤਾਦ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਵੀ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤੀ ਤੇ ਆਪਣਾ ਬਸਤਾ ਚੁੱਕ ਕੇ ਡਾਕਟਰ ਫ਼ਕੀਰ ਮੁਹੰਮਦ 'ਫ਼ਕੀਰ' ਦੇ ਪੈਰੀਂ ਜਾ ਲੱਗਾ।

ਵੇਲਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਰੁਮਕਦਾ ਰਿਹਾ। ਪਰ ਆਖਦੇ ਨੇ ਕਿ ਇੱਕੋ ਵੱਖੀ ਪਏ ਰਹੀਏ ਤੇ ਬੰਦੇ ਦਾ ਪਾਸਾ ਉਬ ਜਾਂਦਾ ਏ। ਬੰਦਾ ਹੰਬਲੀ ਮਾਰ ਕੇ ਵੱਖੀ ਬਦਲਣ ਦਾ ਚਾਰਾ ਜ਼ਰੂਰ ਕਰਦਾ ਏ। ਹਰ ਬੰਦਾ ਆਪਣੀ ਗ਼ਰੀਬੀ ਤੋਂ ਬਚ ਕੇ ਚੰਗੇ ਹਾਲਾਤ ਲਈ ਹੱਥ ਪੱਲਾ ਤੇ ਮਾਰਦਾ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਏ। ਖੁੱਰੇ ਕਿਹੜੇ ਵੇਲੇ ਰੱਬ ਕਿਸੇ ਦੀ ਬਾਂਹ ਫੜ ਲਏ। ਇੰਜ ਹੀ ਬੜੇ ਉੱਪਰ ਬੈਠੇ ਹੋਏ

ਦਰਜੀ ਨੇ ਵੀ ਕੋਈ ਇਬਾਦਤ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਰੱਬ ਨੇ ਬਾਂਹ ਫੜ ਲਈ। ਵੱਡਾ ਪੁੱਤ ਲੰਦਨ ਆਪਤ ਗਿਆ ਸੁੱਖ ਦਾ ਬੂਟਾ ਬੀਜਿਆ ਗਿਆ। ਦੂਜੇ ਟੱਬਰ ਦੀ ਆਸ ਨੂੰ ਵੀ ਬੁਰ ਲੱਗ ਗਿਆ ਅਤੇ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਟੁੰਡ ਮੁੰਡ ਜਿਹੇ ਰੁੱਖ ਦੀਆਂ ਟਾਹਣੀਆਂ ਫੁੱਲਾਂ ਨਾਲ ਲੱਦੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਵੇਲੇ ਨੇ ਪਾਸਾ ਪਰਤਿਆ ਅਤੇ ਹਾਲਾਤ ਨੇ ਵੱਖੀ ਬਦਲੀ। ਦੋਵੇਂ ਪੁੱਤ ਲੰਦਨ ਚਲੇ ਗਏ ਅਤੇ ਧੀਆਂ ਵੀ ਓਥੇ ਹੀ ਵਿਆਹੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਹੁਣ ਵੇਲਾ ਸੀ ਕਿ ਖੋਚਲੀ ਮਸ਼ੀਨ ਦੀ ਹੱਥੀ ਹੱਥ 'ਚੋਂ ਛੁੱਟ ਜਾਏ। ਅਨਪੜ੍ਹ ਦਰਜੀ ਨੂੰ ਇਲਮ ਦੇ ਸਮੁੰਦਰ ਡਾਕਟਰ ਫਕੀਰ ਮੁਹੰਮਦ 'ਫਕੀਰ' ਦੀ ਅਮੀਰ ਜਿਹੀ ਉਸਤਾਦੀ ਨੇ ਪੂਰਾ ਹੀ ਸ਼ਾਇਰ ਤਣਾ ਦਿੱਤਾ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਛਪੀਆਂ ਅਤੇ ਉਹ ਬੜੇ ਤੋਂ ਉਠ ਆਪ ਵੀ ਆਪਣੀ ਜੰਮਣ ਭੋਇੰ ਲਾਹੌਰ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਬੁੱਢੀ ਨਾਲ ਪੁੱਤਾਂ ਕੋਲ ਲੰਦਨ ਆ ਗਿਆ। ਗ਼ਰੀਬੀ ਕੀ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਛੁਡਾ ਦਿੰਦੀ। ਛੁਡਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਮਾਂ ਵਰਗੀ ਮਿੱਟੀ ਨੂੰ ਵੀ।

ਆਉਂਦਾ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਮੈਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਸਾਂ, ਪਰ ਸਤੰਬਰ 1990 ਵਿਚ ਬਾਲਾਂ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਕਾਰਨ ਪੱਕਾ ਹੀ ਲੰਦਨ ਆ ਵੱਸਿਆ। ਅੰਦਰੋਂ ਭਾਵੇਂ ਉੱਜੜਿਆ ਉੱਜੜਿਆ ਜਿਹਾ ਸਾਂ, ਪਰ ਲੋਕਾਂ ਭਾਣੇ ਮੈਂ ਮੀਂਹ ਵਾਂਗ ਵਰ੍ਹਦੀ ਦੌਲਤ ਵਾਲੇ ਦੇਸ ਵਿਚ ਬੜਾ ਹਰਿਆ ਭਰਿਆ ਹਾਂ। ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕੀ ਪਤਾ ਕਿ ਮੈਂ ਏਥੇ ਵੀ ਸੇਬਾਂ ਦੀ ਲਾਲੀ ਵਿਚੋਂ ਸਿਓ-ਬੇਰਾਂ ਦੀ ਹਰਿਆਲੀ ਲੱਭਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹਾਂ। ਪੀਜ਼ਾ ਵੇਖ ਕੇ ਪਰੋਠੇ ਦੀ ਕਿੰਨੀ ਯਾਦ ਆਉਂਦੀ ਹੈ! ਮੈਂ ਵੀ ਓਦਰ ਗਿਆ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਹੋਰਵੇ 'ਚੋਂ ਸ਼ੇਅਰਾਂ ਨੇ ਸਿਰ ਕੱਢਿਆ। ਸੱਚੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸੱਟ ਲੱਗੀ ਤੇ ਮੂੰਹੋਂ 'ਹਾਏ ਮਾਂ' ਹੀ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ। ਪਹਿਲਾ ਸ਼ਿਅਰ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਮਾਂ ਉਪਰ ਹੀ ਮੂੰਹੋਂ ਨਿਕਲਿਆ। ਨਾ ਪਹਿਲਾਂ ਕਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਲਿਖੀ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕਦੇ ਪੜ੍ਹੀ ਸੀ। ਆ ਗਈਆਂ ਟੁੱਟੀਆਂ ਬਾਂਹਵਾਂ ਗਲ ਨੂੰ। ਮੁੰਜੀ ਉਗਾਵਣ ਦਾ ਮੌਸਮ ਆਵੇ ਅਤੇ ਸਾਵਣ ਭਾਦੋਂ ਕਾਲੀਆਂ ਘਟਾਵਾਂ ਲੈ ਕੇ ਆਪੇ ਹੀ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮੀਂਹ ਪਵੇ ਤੇ ਡੰਡੂ ਵੀ ਨਿਕਲ ਹੀ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਫਿਰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਰੱਬ ਜਾਣੇ ਕਿੰਜ, ਕਿੱਥੋਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਸੂਹ ਲੱਗੀ ਕਿ ਲਾਹੌਰੋਂ ਇਕ ਪੰਜਾਬੀ ਰਸਾਲਾ ਮੇਰੇ ਘਰ ਤੱਕ ਅੱਪੜਨ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਘੱਲਣ ਵਾਲੇ ਦਾ ਹੁਣ ਨਾਮ ਲੈਣ ਨੂੰ ਜੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਕਿ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਜੀਅ ਦੀ ਹੱਤਿਆ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ।

ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਮੈਂ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਹੋ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਹੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਮਾਂ ਆਖਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਖੋਪੇ ਲੱਗ ਗਏ। ਮੈਨੂੰ ਮੇਰੇ ਪਿਛੋਕੜ ਦਾ ਸੁਲ ਪਿਆ ਅਤੇ ਹਕੀਮਾਂ ਦੀ ਭਾਲ ਪੈ ਗਈ। ਮੈਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਲੰਦਨ ਵਿਚ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਬੋਲਣ ਵਾਲਾ ਤੋਤਾ ਅਖ਼ਤਰ ਲਾਹੌਰੀ ਹੀ ਤੇਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸਮਝ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਵੀ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਇਸ ਗ਼ਰੀਬ ਦਰਜੀ ਮੁਹੰਮਦ ਰਫੀ ਨੂੰ ਡਾਕਟਰ ਫਕੀਰ ਨੇ ਹੀ ਅਖ਼ਤਰ ਲਾਹੌਰੀ ਦਾ ਨਾਮ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਲੱਭਦਾ ਲੱਭਦਾ ਮੈਂ ਓਥੇ ਆਪਤ ਗਿਆ ਜਿੱਥੇ ਮੇਰੀ ਪਿਆਸ ਲਈ ਖੁਹ ਸੀ। ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਮਿਲੇ ਨਿੱਕੇ ਜਿਹੇ ਘਰ ਵਿਚ ਵੱਡੇ ਸਾਰੇ ਜੋਕ, ਜਫ਼ਰ ਅਤੇ ਸ਼ੌਂਕ ਵਾਲੇ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ ਤਾਂ ਇੰਜ ਲੱਗਿਆ ਜਿਵੇਂ ਮੁਰਾਦਾਂ ਸਫਲ ਹੋ ਗਈਆਂ ਹੋਣ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਉਸ ਦੀ ਉਮਰ ਕੋਈ 7੪ ਸਾਲ ਦੇ ਨੇੜੇ ਤੇੜੇ ਹੋਵੇਗੀ ਅਤੇ ਉਹ ਦੋਵੇਂ ਮਾਈ ਬਾਬਾ ਉਸ ਘਰ ਵਿਚ ਇਕੱਲੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਲੰਦਨ ਦੀ ਵਸੋਂ ਵਿਚ ਪੈਸੇ ਦੀ ਤਿਲਕਣ ਵਿਚ ਡਿੱਗਦੇ ਢਹਿੰਦੇ ਧੀਆਂ ਪੁੱਤ, ਮਾਂ ਪਿਓ ਨੂੰ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਇੰਜ ਹੀ ਮਿਲਦੇ ਨੇ ਜਿਵੇਂ ਰਾਹ ਜਾਂਦਿਆਂ ਕੋਈ ਮੁਹੱਲੇ ਵਾਲਾ ਟੱਕਰ ਪਵੇ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਬਾਬਾ ਅਖ਼ਤਰ ਲਾਹੌਰੀ ਵੀ ਰੇਲਵੇ ਰੋਡ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਬੜੇ ਤੋਂ ਉੱਠ ਕੇ ਲੰਦਨ ਵਿਚ ਤਨਹਾਈ ਦੀ ਟੀਸੀ ਉੱਤੇ ਬੈਠਾ ਨਜ਼ਰ ਆਇਆ। ਬਰਤਾਨਵੀ ਕਾਨੂੰਨ ਮੁਜਬ

ਉਹਦੇ ਕੋਲ ਨਿੱਕਾ ਜਿਹਾ ਸੋਹਣਾ ਸਰਕਾਰੀ ਘਰ ਅਤੇ ਖਾਣ ਪੀਣ ਲਈ ਸੌਖਾ ਜਿਹਾ ਸਰਕਾਰੀ ਭੱਤਾ ਲੱਭਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਮੈਂ ਵੇਖਿਆ ਉਹ ਵਿਚਾਰਾ ਸੋਨੇ ਦੇ ਪਿੰਜਰੇ ਵਿਚ ਬੈਠਾ ਮੋਤੀਆਂ ਦਾ ਚੰਗਾ ਕੋਲ ਰੱਖ ਕੇ ਕਿਸੇ ਅਣਜਾਣੀ ਜਿਹੀ ਭੁੱਖ ਨੂੰ ਗਲੂ ਲਾ ਕੇ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰਨ ਨੂੰ ਤਰਸਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਉਮਰ ਵੱਡੀ ਹੋ ਜਾਏ ਤਾਂ ਨਿੱਕੇ ਨਿੱਕੇ ਬਾਲ ਵਲਾ ਕੇ ਲੰਘ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਸ਼ਿਅਰ ਲਿਖਦਾ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸੁਣਾ ਕੇ ਹੀ ਆਪਣੇ ਸ਼ੇਅਰਾਂ ਦੀ ਹੱਤਕ ਕਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਤੇ ਰਾਣੀ ਜਦੋਂ ਪਹਿਲੇ ਦਿਹਾੜੇ ਉਸਨੂੰ ਮਿਲੇ, ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸ਼ੇਅਰੇ ਸ਼ਾਇਰੀ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਬਾਤਾਂ ਹੋਈਆਂ ਅਤੇ ਉਹ ਤੁਤਕ ਪਿਆ, ਜਿਵੇਂ ਔਤ 'ਚ ਸੁੱਕੇ ਬੂਟੇ ਉੱਪਰ ਕੋਈ ਬੱਦਲੀ ਅਚਾਨਕ ਤਰੋਂਕਾਂ ਪਾ ਜਾਏ। ਜਿਵੇਂ ਸਦੀਆਂ ਦੇ ਤਿਰਹਾਏ ਬਰੇਤੇ ਵਿਚ ਬਰਖਾ ਵਰੂ ਪਈ। ਮੇਰਾ ਸ਼ੌਂਕ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੱਫੀ ਪਾ ਕੇ ਮਿਲੀਆਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਦੁਖੀ ਧੀ ਨੂੰ ਤਰਸਦੀ ਹੋਈ ਮਾਂ। ਉਹ ਸ਼ਾਇਰ ਤੇ ਮੈਂ ਕੱਚਾ ਪਿੱਲਾ ਜਿਹਾ ਸ਼ਾਗਿਰਦ। ਰਾਣੀ ਮਲਿਕ ਨੂੰ ਉਸ ਨੇ ਮੇਰੇ ਨਾਲੋਂ ਚੰਗਾ ਮਿਥਿਆ ਅਤੇ ਹਫ਼ਤੇ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਵੇਰਾਂ ਹਾਜ਼ਰੀ ਦੇਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਮਿਲਿਆ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅੰਨ੍ਹੇ ਨੂੰ ਡੰਗੋਰੀ ਤੇ ਲੰਗਤੇ ਨੂੰ ਮੋਢਾ ਮਿਲਿਆ।

ਅਸੀਂ ਦੋਵੇਂ ਜੀਅ ਉਹਦੇ ਵੱਲ ਆਉਂਦੇ ਰਹੇ ਤੇ ਵੇਲਾ ਸੋਹਣਾ ਲੰਘਦਾ ਸੀ। ਉਹਦੀ ਬੀਵੀ ਜਿਹਨੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕੁਝ ਠਕੋਰੀ ਜਿਹੀ ਹੋਈ ਸੀ ਅਤੇ ਬਾਬਾ ਅਖ਼ਤਰ ਲਾਹੌਰੀ ਬਿਲਕੁਲ ਹੀ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰਨ ਨੂੰ ਤਰਸਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਰਾਣੀ ਆਪਣੇ ਉਸਤਾਦ, ਬਾਪ ਅਤੇ ਬਜ਼ੁਰਗ ਦੇ ਨਾਤੇ ਉਹਦੇ ਲਈ ਜ਼ਰਦਾ ਪਕਾ ਕੇ ਖੜਦੀ ਅਤੇ ਉਹ ਬਤਾ ਹੀ ਰਾਜ਼ੀ ਹੁੰਦਾ। ਕਦੀ ਕਦੀ ਉਹਦਾ ਕੋਈ ਪੁੱਤ ਵੀ ਉਹਦੇ ਘਰ ਝਾਤੀ ਮਾਰਨ ਆਉਂਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਇੰਜ ਹੀ ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਡਾਕੀਆ ਚਿੱਠੀ ਸੁੱਟਣ। ਇਕ ਦਿਹਾੜੇ ਬਾਬੇ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨਿੱਕੇ ਪੁੱਤਰ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਨਿੱਜੀ ਗੱਲਾਂ ਵੀ ਦੱਸੀਆਂ ਜਿਹਨਾਂ ਦਾ ਭੋਗ ਪਾਉਣਾ ਮੈਂ ਮੁਨਾਸਿਬ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦਾ। ਪਰ ਉਹ ਗੱਲਾਂ ਇਕ ਦਿਨ ਵੇਲੇ ਨੇ ਸੱਚ ਸਾਬਤ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਬਾਬੇ ਦੇ ਇਕ ਪੁੱਤ ਕੋਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕੁ ਪੈਸਾ ਏ ਕਿ ਲੰਦਨ ਨਿਊਯਾਰਕ ਵਿਚ ਹੋਟਲਾਂ ਤੋਂ ਵੱਖ ਇਨ੍ਹੇ ਕੁ ਪਲਾਜ਼ੇ ਹਨ ਕਿ ਵੇਖ ਕੇ ਅਕਲ ਦੇੰਗ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਏਨੇ ਬੇਹੜੇ ਜਿਹੇ ਵਕਤ ਵਿਚ ਏਨੀ ਦੌਲਤ ਉੱਪਰ ਤਬਸਰਾ ਕਰਨਾ ਫ਼ਜ਼ੂਲ ਹੈ।

ਅਖ਼ਤਰ ਲਾਹੌਰੀ ਆਖਣ ਲੱਗਾ, "ਮੈਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਸਫ਼ਰ ਮਸ਼ੀਨ ਦੇ ਪੈਰ ਵਾਂਗ ਨਿੱਕੇ ਨਿੱਕੇ ਟਾਂਕੇ ਲਾ ਕੇ ਕੱਟਿਆ ਏ ਪਰ ਮੇਰੇ ਪੁੱਤ ਨੇ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਛਾਲ ਮਾਰੀ ਏ, ਮੈਂ ਉਸ ਤੋਂ ਖੁਸ਼ ਨਹੀਂ। ਉਸ ਨੂੰ ਕੁਦਰਤ ਨੇ ਖੰਭ ਦਿੱਤੇ, ਪਰ ਉਸਨੇ ਬਹੁਤ ਗਲਤ ਉਡਾਰੀ ਮਾਰੀ ਹੈ।" ਇਹ ਗੋਲ ਮੋਲ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦਾ ਕਰਦਾ ਉਹ ਬਤਾ ਹੀ ਉਦਾਸ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਹੰਝੂ ਕਿਰਨ ਲੱਗ ਪਏ। ਕਿਉਂ ਜੋ ਉਹ ਇਮਾਨਦਾਰ ਸ਼ਖ਼ਸ ਅੱਜ ਵੀ ਆਪਣੀ ਹਾਂਡੀ ਆਪ ਹੀ ਤੱਤੀ ਕਰ ਕੇ ਆਪਣੀ ਖੋਲੀ ਬੀਵੀ ਦੇ ਨਾਲ ਵਿੱਡ ਦੀ ਅੱਗ ਬੁਝਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸਨੂੰ ਇਕ ਹੋਰ ਅੱਗ ਵੀ ਹਰ ਵੇਲੇ ਲੱਗੀ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ, ਜਿਹਤੀ ਰੋਟੀ ਦੀ ਭੁੱਖ ਨਾਲੋਂ ਡਾਹਢੀ ਸੀ। ਉਹ ਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਦਾ ਪਿਆਰ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ। ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਿਚ ਉਹ ਪਹਿਲਾ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸੀ ਜਿਸ ਨੇ ਪਹਿਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਾ ਖੜਾਈ। ਲੰਦਨ ਵਿਚ ਮੈਂ ਉਸਦਾ ਪਹਿਲਾ ਕਵੀ ਦਰਬਾਰ ਏਸ਼ੀਅਨ ਸੈਂਟਰ ਵਿਚ ਵੇਖਿਆ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਹਕੀਮ ਗੁਲਾਮ ਨਬੀ ਜਾਂ ਇਕ ਅੱਧਾ ਹੋਰ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਤੋਂ ਵੱਖ ਸਾਰੇ ਹੀ ਕਵੀ ਭਾਰਤੀ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਰਦਾਰ ਸਨ। ਮੇਰੀ ਵੱਖੀ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਦੀ ਧੁੱਖਣੀ ਤੇ ਅੱਗੇ

ਹੀ ਧੁਖ ਰਹੀ ਸੀ, ਓਥੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਨਾਲ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਲੂਕ ਵੇਖ ਕੇ ਇਕ ਲਾਬੂ ਬਲਿਆ। ਇਹ ਹੀ ਵਾਕਿਆ ਸੀ ਕਿ ਅੱਗੇ ਚੱਲ ਕੇ ਬਾਬੇ ਅਖ਼ਤਰ ਲਾਹੌਰੀ ਦੇ ਮਰਨ ਪਿੱਛੋਂ ਮੈਂ ਪੰਜਾਬੀ ਅਦਬੀ ਸੰਗਤ ਦੀ ਨੀਂਹ ਰੱਖੀ ਤੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਰਮਿਆਂ ਨੇ ਮੇਰੀ ਕਿਚਨ ਦੇ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਤੋੜੇ ਕਿ ਅਮੀਨ ਮਲਿਕ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਦਾ ਪਰਚਾਰ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।

ਅਖ਼ਤਰ ਲਾਹੌਰੀ ਦਾ ਸੰਗ ਬਹੁਤਾ ਚਿਰ ਨਾ ਰਹਿ ਸਕਿਆ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਹੁਣ ਤੀਜੇ ਪਹਿਰ ਦਾ ਢਲਦਾ ਪੁਛਾਵਾਂ ਸੀ ਅਤੇ ਰਾਤ ਦੇ ਆਖ਼ਰੀ ਪਹਿਰ ਦਾ ਝਮੱਕੇ ਮਾਰਦਾ ਤਾਰਾ। ਵੇਖਦਿਆਂ ਵੇਖਦਿਆਂ ਹੀ ਅੱਸੀ ਸਾਲਾ ਬਾਬਾ ਅਖ਼ਤਰ ਪੁੰਡੀ ਨਾਲ ਤੁਰਦਾ ਤੁਰਦਾ ਮੰਜੀ ਤੇ ਪੈ ਗਿਆ। ਹੁਣ ਉਹ ਬਤਾ ਬੱਕ ਗਿਆ ਸੀ ਪੈਂਡਾ ਕਰਦਾ ਕਰਦਾ। ਜਿਸਮ ਤੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋ ਗਿਆ, ਪਰ ਪੰਜਾਬੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਦਾ ਪਿਆਰ ਅਜੇ ਵੀ ਸਿਖਰਾਂ 'ਤੇ ਸੀ। ਉਹ ਅਜੇ ਵੀ ਸ਼ਿਅਰ ਸੁਣਾ ਸੁਣਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਇਸ਼ਕ ਨੂੰ ਲੇਰੀ ਦਿੰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ। ਉਹ ਉਸਤਾਦ ਇਸ਼ਕ ਲਹਿਰ ਤੇ ਆਪਣੇ ਉਸਤਾਦ ਬਾਬਾ-ਏ-ਪੰਜਾਬੀ ਡਾਕਟਰ ਫਕੀਰ ਮੁਹੰਮਦ 'ਫਕੀਰ' ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣਾ ਸੁਣਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਖੁਸ਼ਕ ਹੋਠਾਂ ਨੂੰ ਤਰ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਦੋਵੇਂ ਜੀਅ ਜੇ ਕਿਧਰੇ ਇੱਕ ਅੱਧ ਦਿਹਾਤਾ ਖੁੰਝ ਜਾਂਦੇ ਤਾਂ ਬਾਬਾ ਖ਼ਾਲਸ ਲਾਹੌਰੀ ਬੋਲ ਕੇ ਸਾਨੂੰ ਦਬਕੇ ਮਾਰ ਕੇ ਆਖ਼ਦਾ, "ਓਏ ਅਮੀਨ, ਤੈਨੂੰ ਸ਼ਰਮ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ ਹੈਗੀ, ਅਜੇ ਤੈਂ (ਤਿੰਨ) ਦਿਨ ਗੁਜ਼ਰ ਗਏ ਹੋਗੇ ਨੇ। ਤੂੰ ਵਾਅਦਾ ਕਤ ਕੇ ਮੁੱਕਤ ਕਿਉਂ ਜਾਨਾ ਏ!"

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਸੀਂ ਉਸ ਬਹਿਸ਼ਤੀ ਵੱਲ ਆਉਂਦੇ ਜਾਂਦੇ ਰਹੇ ਪਰ ਬਾਬਾ ਅਖ਼ਤਰ ਲਾਹੌਰੀ ਹੁਣ ਇਸ ਦੁਨੀਆਂ ਤੋਂ ਜਾਣ ਲਈ ਆਪਣੇ ਸਾਹਵਾਂ ਦੀ ਪੋਟਲੀ ਕੱਛੇ ਮਾਰੀ ਬੈਠਾ ਸੀ। ਬੜੇ ਹੀ ਦੁਖ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਨਾਲ ਇਸ਼ਕ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਦੀ ਆਖ਼ਰੀ ਇੱਛਿਆ ਸੀ ਕਿ ਇਕ ਕਵੀ ਦਰਬਾਰ ਜ਼ਰੂਰ ਕਰਵਾਇਆ ਜਾਵੇ। ਉਸ ਦੀ ਇਹ ਇੱਛਿਆ ਪੂਰੀ ਹੋ ਗਈ ਪਰ ਮਸਾਂ ਹੀ ਸਮਾਗਮ ਵਿਚ ਪੁੱਜਿਆ। ਇਸ ਇਕੱਠ ਵਿਚ ਉਸਦੇ ਸਾਰੇ ਪੁੱਤਰ ਧੀਆਂ ਅਤੇ ਸਤਾਰਾਂ ਅਠਾਰਾਂ ਦੇ ਕਰੀਬ ਪੋਤਰੇ ਦੋਹਤਰੇ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ। ਮੰਚ ਉਪਰ ਬੈਠੇ ਅਖ਼ਤਰ ਲਾਹੌਰੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕਵਿਤਾ ਬੜੇ ਜੋਸ਼ ਜਜ਼ਬੇ ਨਾਲ ਜਵਾਨਾਂ ਵਾਂਗ ਸੁਣਾਈ। ਇਸ ਸਮਾਗਮ ਵਿਚ ਹੀ ਮੇਰਾ ਉਸ ਦੇ ਅਰਬ ਪਤੀ ਬੇਟੇ ਨਾਲ ਤੁਆਰਫ਼ ਹੋਇਆ ਜਿਸ ਦੀ ਦੌਲਤ ਬਾਬੇ ਲਈ ਬੜੀ ਘਾਟ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਸੀ। ਬਾਬੇ ਦੇ ਇਸ ਬੇਟੇ ਕੋਲ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਹਰ ਵੱਡੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਇਕ ਹੋਟਲ ਹੈ। ਲੰਦਨ ਵਿਚ ਇਸਦੀ ਕਰੋੜਾਂ ਰੁਪਏ ਦੀ ਕੋਠੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਵਿਮਿੰਗ ਪੁਲ ਬਣੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਸ ਅਮੀਰ ਬੇਟੇ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਮਾਂ-ਬਾਪ ਅਤੇ ਭੈਣ-ਭਾਈਆਂ ਦੇ ਗਰੀਬ ਇਲਾਕੇ ਵਾਲਬਮ ਸਟੇਅ ਵੱਲ ਕਦੀ ਆਪਣੀ ਕੋਈ ਮਰਸਡੀਜ਼ ਕਾਰ ਨਹੀਂ ਲੈ ਕੇ ਆਉਂਦਾ ਕਿ ਲੋਕੀਂ ਐਵੇਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਬਾਬਾ ਅਖ਼ਤਰ ਲਾਹੌਰੀ ਹੁਣ ਚੌਰਾਸੀ ਸਾਲ ਦਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਹਾਂਡੀ ਆਪ ਤੌਤੀ ਕਰਨ ਜੋਗਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਿਹਾ। ਉਸਨੂੰ ਹੁਣ ਕਿਸੇ ਧੀ ਪੁੱਤਰ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ ਜਿਹੜਾ ਆਖ਼ਰੀ ਦਿਨਾਂ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਬਣ ਕੇ ਇਸ ਦੁਨੀਆਂ ਤੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ੀ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿਦਿਆ ਕਰਦਾ। ਪਰ ਇਸ ਚਮਕਦੀ ਹੋਈ ਦੌਲਤਮੰਦ ਰੋਸ਼ਨ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਅਸਾਸੇ ਤੇ ਬਹੁਤ ਨੇ, ਪਰ ਖੂਬਸੂਰਤ ਅਹਿਸਾਸ ਕਿਧਰੇ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ। ਜਿਸ ਬਾਬੇ ਨੇ ਰੇਲਵੇ ਰੋਡ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਬੜੇ ਉੱਤੇ ਹਬਲੀ ਵਾਲੀ ਖੋਚਲੀ

ਮਸ਼ੀਨ ਨਾਲ ਤਰੋਪਾ ਤਰੋਪਾ ਲੀਤੇ ਸਿਓਂ ਕੇ ਪੁੱਤਰ ਜਵਾਨ ਕੀਤੇ, ਅੱਜ ਉਹਦੇ ਹੱਥ ਸੋਟੀ ਫਤਾਉਣ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਪੁੱਤਾਂ ਧੀਆਂ ਨੇ ਉਸ ਚੰਦ ਦਿਨ ਦੇ ਪ੍ਰਾਹੁਣੇ ਨੂੰ ਸਾਂਭਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਹਕੂਮਤ ਦਾ ਮਹਿਕਮਾ "ਸੋਸ਼ਲ ਸਰਵਿਸਜ਼" ਅਖ਼ਤਰ ਲਾਹੌਰੀ ਨੂੰ ਲਾਵਾਰਸਖਾਨੇ (ਓਲਡ ਹੋਮ) 'ਚ ਲੈ ਗਿਆ।

ਇਕ ਦਿਨ ਮੈਂ ਤੇ ਰਾਣੀ ਲੱਭਦੇ ਲੱਭਦੇ ਗਏ ਅਤੇ ਲੋਈ ਦੀ ਬੁੱਕਲ ਮਾਰੀ ਉਹ ਮੇਰੇ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਟੁੱਟਿਆ ਹੋਇਆ ਤਾਰਾ ਚੁੱਪ ਚਾਪ ਕਰਸੀ ਤੇ ਬੈਠਾ ਅਸਮਾਨ ਵੱਲ ਵੇਖ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਕੋਈ ਗੱਲ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀ ਤਾਂ ਹੋਠਾਂ ਉੱਪਰ ਉਂਗਲ ਰੱਖ ਕੇ ਆਖਣ ਲੱਗਾ, "ਓਏ ਚੁੱਪ ਕਤ ਜਾ ਯਾਤ, ਕੋਈ ਸਿਕਵਾ ਨਾ ਕਤ, ਕਿਹਤੇ ਪੁੱਤ ਅਤੇ ਕਿਹਤੀਆਂ ਧੀਆਂ?" ਮੈਂ ਸ਼ਰਮਿੰਦਾ ਜਿਹਾ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਨੇ ਰਾਣੀ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ, "ਸੁਣਾ ਪੁੱਤਤ ਕੋਈ ਨਵੀਂ ਨਜ਼ਮ ਵੀ ਲਿਖੀ ਉ?" ਫਿਰ ਪੰਜਾਬੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ ਕਰਦੇ ਉਸਤਾਦ ਮਿਲਖੀ ਰਾਮ, ਇਸ਼ਕ ਲਹਿਰ, ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ਆਪਣੇ ਉਸਤਾਦ ਡਾਕਟਰ ਫਕੀਰ ਮੁਹੰਮਦ 'ਫਕੀਰ' ਦੀਆਂ ਵੇਰਾਂ ਹੀ ਗੱਲਾਂ ਕਰ ਸੁੱਟੀਆਂ। ਰਾਣੀ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ, "ਬਾਬਾ ਜੀ ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਜ਼ਰਦਾ ਪਕਾ ਕੇ ਲਿਆਵਾਂ?" ਉਹ ਅੱਖਾਂ ਨੀਵੀਆਂ ਕਰਕੇ ਦਾਹਤੀ 'ਚ ਹੱਥ ਫੇਰਦਾ ਨਿਮੂ ਜਿਹਾ ਹੱਸ ਕੇ ਆਖਣ ਲੱਗਾ, "ਪੁੱਤਤ ਜਤਦੇ ਨਾਲ ਭਿੰਡੀ ਤੋਤੀਆਂ ਅਤੇ ਦੋ ਤਿੰਨ ਰੋਟੀਆਂ ਵੀ ਲਿਆਵੀਂ। ਮੇਤੇ ਕੋਲੋਂ ਅੰਗਤੋਜਾਂ ਦਾ ਖਾਣਾ ਨਹੀਂ ਖਾਧਾ ਜਾਂਦਾ।" ਜ਼ਮਾਨੇ ਦੀ ਬੇਰੁਖੀ ਅਤੇ ਵੱਧਿਸੀ ਦੀ ਸੂਲੀ ਚੜ੍ਹ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਅਖ਼ਤਰ ਲਾਹੌਰੀ ਦੀ ਸ਼ਾਇਦ ਇਹ ਆਖ਼ਰੀ ਖ਼ਾਹਿਸ਼ ਸੀ। ਅਸਾਂ ਲਾਵਾਰਸੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਓਲਡ ਹੋਮ ਦੇ ਇਕ ਮੇਜ਼ ਉੱਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਰੋਟੀਆਂ ਅਤੇ ਭਿੰਡੀਆਂ ਨਾਲ ਜਦੋਂ ਜ਼ਰਦਾ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਮੇਜ਼ ਉੱਤੇ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਰੱਖਿਆ ਤਾਂ ਇਕ ਗੋਰੀ ਦੌਤ ਕੇ ਆਈ। ਉਸਨੂੰ ਸ਼ਾਇਦ ਸਾਡੀ ਇਸ ਰੋਟੀ ਉੱਪਰ ਕਾਨੂੰਨੀ ਇਤਰਾਜ਼ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਸਾਥੋਂ ਬਾਬੇ ਨਾਲ ਰਿਸ਼ਤਾ ਪੁੱਛਿਆ। ਪਰ ਸਿਵਾਏ ਪਿਆਰ ਮੁਹੱਬਤ ਜਾਂ ਇਨਸਾਨੀ ਤੁਅੱਲਕ ਦੇ ਸਾਡਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਵੀ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਗੋਰੀ ਮੁਲਾਜ਼ਮ ਸਾਹਮਣੇ ਕਾਨੂੰਨੀ ਅਤਿਕਾ ਸੀ ਅਤੇ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਇਨਸਾਨੀ ਮੁਹੱਬਤ। ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਗੋਰੀ ਅਜੇ ਸਵਾਲ ਜਵਾਬ ਕਰ ਹੀ ਰਹੀ ਸੀ ਕਿ ਅਖ਼ਤਰ ਲਾਹੌਰੀ ਨੇ ਰੋਟੀ ਨੂੰ ਹੱਥ ਪਾ ਲਿਆ। ਇਕ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਅੱਗੇ ਦੁੱਜੀ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਹਾਰ ਗਈ ਅਤੇ ਗੋਰੀ ਔਰਤ ਨੇ ਛੇਤੀ ਨਾਲ ਬਾਬੇ ਦੇ ਗਲ ਵਿਚ ਐਪਰਨ ਬੰਨ੍ਹ ਦਿੱਤਾ। ਅੱਜ ਉਹ ਮੇਰਾ ਪੰਜਾਬੀ ਸ਼ਾਇਰ ਹਰ ਕਾਨੂੰਨ ਤੋਂ ਬਗ਼ਾਵਤ ਕਰੀ ਬੈਠਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਐਪਰਨ ਪਰ੍ਹਾਂ ਵਗਾਹ ਕੇ ਮਾਰਿਆ ਅਤੇ ਆਖਣ ਲੱਗਾ, "ਓਏ ਅਮੀਨ ਇਹ ਕੁੱਤੀਆਂ ਰੋਜ਼ ਹੀ ਮੇਰੇ ਗਲ ਨੀਰ ਜਿਹੀ ਬੰਨ੍ਹ ਦਿੰਦੀਆਂ ਨੇ। ਮੈਂ ਕੋਈ ਬਾਲ ਆਂ। ਨਾ ਮੈਨੂੰ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਸਮਝ ਆਉਂਦੀ ਏ ਤੇ ਨਾ ਇਹ ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਸਮਝਦੀਆਂ ਨੇ।"

ਯਾਦ ਨਹੀਂ ਓਸੇ ਹੀ ਇਨ ਜਾਂ ਅਗਲੇ ਦਿਹਾਤੇ ਦੌਲਤਮੰਦ ਸਪੁੱਤਰ ਦਾ ਫੋਨ ਆਇਆ ਕਿ ਅੱਜ ਹੀ ਬਰਿੱਜ ਮਸਜਿਦ ਵਿਚ ਅੱਬਾ ਜੀ ਦਾ ਜਨਾਜ਼ਾ ਹੈ।.... ਜਨਾਜ਼ਾ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਮੈਂ ਓਲਡ ਹੋਮ ਵਿਚ ਰੋਟੀ ਵਾਲਾ ਡੱਬਾ ਲੈਣ ਗਿਆ ਅਤੇ ਇਕ ਡੱਬੇ ਵਿਚ ਬੋਹੜਾ ਜਿਹਾ ਜ਼ਰਦਾ ਬਾਬੇ ਅਖ਼ਤਰ ਲਾਹੌਰੀ ਦਾ ਨਾਮ ਲੈ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਕੁਝ ਆਖਦਾ ਰਿਹਾ ਅਤੇ ਮੈਂ ਰੋਂਦਾ ਰੋਂਦਾ ਬਾਹਰ ਆ ਗਿਆ। ਮਰ ਗਿਆ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਨਾਂ ਲੈ ਕੇ ਜਿਉਣ ਵਾਲਾ....ਹੁਣ ਗੱਲ ਤੇ ਕੋਈ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਰਹਿ ਨਹੀਂ ਗਈ ਅਤੇ ਵਿਖਾਈ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਤਸਵੀਰ ਵਿਚ ਸੰਗਦਿਲੀ ਦਾ ਭਰਨ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਵੀ ਰੰਗ

ਬਾਕੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਗਿਆ....ਮੱਕਿਓਂ ਪਰ੍ਹੇ ਉਜਾਤ। ਇਕ ਇਕ ਟਾਂਕਾ ਲਾ ਕੇ ਔਲਾਦ ਦਾ ਪਿੰਡਾ ਵੱਕਣ ਵਾਲਾ ਕਿਟਾਤੇ ਹਾਲ 'ਚ ਕਿਹੜੀ ਥਾਂ ਚੁੱਲ੍ਹੇ ਦੀ ਪੱਕੀ ਰੋਟੀ ਨੂੰ ਤਰਸਦਾ ਮਰ ਗਿਆ। ਪਰ ਅਖਤਰ ਲਾਹੌਰੀ ਦੇ ਨਾਲ ਸੱਠ ਵਰ੍ਹੇ ਗੁਜ਼ਾਰਨ ਵਾਲੀ ਕਮਲੀ ਝੱਲੀ ਜਿਹੀ ਅਰਬਪਤੀ ਬੇਟੇ ਦੀ ਮਾਂ ਬਾਰੇ ਜੇ ਕੁਝ ਨਾ ਦੱਸਿਆ ਤੇ ਇਸ ਦਰਦਨਾਕ ਤਸਵੀਰ ਵਿਚ ਇਕ ਰੰਗ ਦੀ ਘਾਟ ਰਹਿ ਜਾਏਗੀ। ਇਕ ਦਿਹਾਤੇ ਸਵੇਰੇ ਸਵੇਰੇ ਅਰਬਪਤੀ ਤਾਬਿਆਦਾਰ ਪੁੱਤਰ ਸਾਡੇ ਘਰ ਆ ਕੇ ਆਖਣ ਲੱਗਾ, "ਸਾਡੇ ਅੰਮਾਂ ਜੀ ਦੀ ਸੁੱਧ ਬੁੱਧ ਵੀ ਅੱਧੀ ਪਚੱਧੀ ਜਿਹੀ ਰਹਿ ਗਈ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਵੀ ਓਲਡ ਹੋਮ ਵਿਚ ਜਮ੍ਹਾਂ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਸਾਡੇ ਕੋਲੋਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸੰਭਾਲੀ ਜਾਂਦੀ। ਪਰ ਮੈਂ ਹੁਣ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਖਤ ਕੇ ਸਾਰਿਆਂ ਨਾਲ ਮੇਲ ਮਿਲਾਪ ਕਰਵਾ ਲਿਆਵਾਂ। ਪਰ ਉਸਦਾ ਪਾਸਪੋਰਟ ਮੇਰੇ ਵੱਡੇ ਭਰਾ ਕੋਲ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਦਿੰਦਾ ਨਹੀਂ।" ਮੈਂ ਆਖਿਆ, "ਇਕ ਤੇ ਮਾਈ ਵਿਚਾਰੀ ਵੀਲੂ ਚੇਅਰ ਉੱਪਰ ਹੈ, ਦੂਜੀ ਉਹਦੀ ਸੁੱਧ ਬੁੱਧ ਚਲੀ ਗਈ ਹੈ, ਤੀਜੇ ਉਸਦੇ ਸਾਰੇ ਧੀਆਂ ਪੁੱਤਰ ਇਸ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਹਨ। ਹੁਣ ਤੂੰ ਉਸ ਨੂੰ ਭਰ ਗਰਮੀਆਂ ਵਿਚ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਲੈ ਕੇ ਚੱਲਿਆ ਏ?"

ਕੁਝ ਯਾਦ ਨਹੀਂ ਉਸ ਨੇ ਕੀ "ਹੂੰ ਹਾਂ" ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਵੱਡੇ ਭਰਾ ਨਾਲ ਲੜ ਭਿੜ ਕੇ ਮਾਈ ਦਾ ਪਾਸਪੋਰਟ ਲੈ ਕੇ ਕਰੋੜਪਤੀ ਤਾਬਿਆਦਾਰ ਪੁੱਤਰ, ਮਾਂ ਨੂੰ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਲੈ ਗਿਆ ਹੈ। ਤਕਰੀਬਨ ਪੰਦਰਾਂ ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ ਸਾਉ ਬਰਖੁਰਦਾਰ ਅਰਬਪਤੀ ਪੁੱਤਰ ਸਾਡੇ ਵੱਲ ਆਇਆ ਅਤੇ ਹੱਸ ਕੇ ਆਖਣ ਲੱਗਾ, "ਮਲਿਕ ਸਾਹਿਬ! ਬੜੀਆਂ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਨਾਲ ਅੰਮਾਂ ਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਓਲਡ ਹੋਮ ਵਿਚ ਛੱਡ ਕੇ ਆਇਆ ਹਾਂ। ਉਹ ਮੇਰੀ ਬਾਂਹ ਨਹੀਂ ਸੀ ਛੱਡਦੀ। ਆਖਦੀ ਸੀ, "ਵੇ ਪੁੱਤ, ਮੈਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਨਾ ਜਾਹ। ਮੈਨੂੰ ਗੋਰਿਆਂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ।" ਪੁੱਤਰ ਦੀ ਦੁੱਖ ਭਰੀ ਗੱਲ ਅਤੇ ਮਾਂ ਉੱਪਰ ਹੁੰਦੇ ਜੁਲਮ ਦਾ ਵਾਕਿਆ ਸੁਣ ਕੇ ਪੌਤੀਆਂ ਦੇ ਚੌਥੇ ਦੰਦੇ ਉੱਪਰ ਬੈਠੀ ਰਾਣੀ ਮਲਿਕ ਜਾਰੋ ਜਾਰ ਰੋਣ ਲੱਗ ਪਈ, ਕਿਉਂਕਿ ਰੋਂਦੀ ਧੌਂਦੀ ਝੱਲੀ ਜਿਹੀ ਮਾਂ ਕੋਲੋਂ ਬਾਂਹ ਛੁਡਾ ਕੇ ਧੱਕਾ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਪੁੱਤ ਦਾ ਜੁਲਮ। ਨਾਕਾਬਲੇ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਸੀ।

ਇਕ ਦਿਨ ਇਸੇ ਹੀ ਓਲਡ ਹੋਮ ਵਿਚ ਮਰ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਮਾਂ ਦੇ ਜਨਾਜ਼ੇ ਦਾ ਵੀ ਫੋਨ ਆ ਗਿਆ। ਮਸੀਤ ਵਿਚ ਲੋਕੀਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ ਸੁਣੇ ਕਿ ਮਾਈ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਵੀਲੂ ਚੇਅਰ ਤੇ ਬਿਠਾਈ ਮਾਂ ਦੇ ਲੱਕ ਨਾਲ ਪਾਕਿਸਤਾਨੋਂ ਖੋਰੇ ਕਿਹੜੀ ਸ਼ੈ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਲਿਆਇਆ ਸੀ ਤਾਂ ਕਿ ਦੌਲਤ ਵਿਚ ਹੋਰ ਵਾਧਾ ਹੋ ਜਾਏ!

(ਸੀਰਤ ਦੇ ਜਨਵਰੀ 2008 ਦੇ ਅੰਕ ਵਿਚੋਂ ਧੰਨਵਾਦ ਸਹਿਤ)

-ਅਮੀਨ ਮਲਿਕ

ਲੰਡਨ-ਯੂ. ਕੇ.

(ਗੁਰਮੁਖੀ ਜਾਮਾ ਡਾ. ਨਿਰਮਲ ਸਿੰਘ)

ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀਅਤ

ਭਾਵੇਂ ਭਾਰਤੀ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਭਾਸ਼ਾਈ ਪੁਨਰਗਠਨ ਭਾਸ਼ਾਈ ਅਧਾਰਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵਧ ਫਿਰਕੂ ਅਧਾਰਾਂ ਤੇ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਪਰ ਤਾਂ ਵੀ ਭਾਰਤੀ ਗਣਰਾਜ ਵਿਚ ਇਕ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲਦੇ ਰਾਜ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਪੰਜਾਬੀ ਸੁਖਸੀਅਤ ਨੂੰ ਨਿਖੇਤਨ ਅਤੇ ਉਜਾਗਰ ਕਰਨ ਦੇ ਕਾਰਜ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਤੱਤ ਬਣ ਗਈ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਦੇ ਅਧਾਰ ਤੇ ਇਕ ਵੱਖਰੇ ਰਾਜ ਦਾ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਉਣਾ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਸਮਕਾਲੀ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਰਾਜ ਦੀ ਸੰਸਥਾ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀਅਤ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਵਿਚ ਇਕ ਬੁਨਿਆਦੀ ਪ੍ਰੇਰਕ ਬਣਾਉਣਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਤੱਕ ਜੇ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕ ਆਪੋ ਵਿਚ ਵੰਡੇ ਰਹੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਇਕ ਵੱਡਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਪਸੀ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਵਿਚ ਧਰਮ ਨੂੰ ਰਾਜ ਨਾਲੋਂ ਵਧੇਰੇ ਦਖਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸੀ। ਪੰਜਾਬੀ ਸੁਭਾ ਬਣਨ ਤਕ ਇਨ੍ਹਾਂ ਧਾਰਮਿਕ ਵਖਰੇਵਿਆਂ ਨੂੰ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਹਿੱਤਾਂ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲੋਂ ਪਾਤ ਕੇ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ।

ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀਅਤ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਰਾਜ ਦੀ ਸੰਸਥਾ ਧਰਮ ਦੀ ਸੰਸਥਾ ਨਾਲੋਂ ਕਿੱਤੇ ਵਧੇਰੇ ਇਕਾਗਰਕਾਰੀ ਹਿੱਸਾ ਪਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਪਹਿਲੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਰਾਜ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਪਦਵੀ ਮਿਲ ਗਈ ਹੈ ਅਤੇ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਚਲਾਏ ਜਾ ਰਹੇ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਇਕੋ ਇਕ ਮਾਧਿਅਮ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਬ ਰਾਜ ਦੀਆਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸੇਵਾਵਾਂ ਲਈ ਪਬਲਿਕ ਸਰਵਿਸ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰੀਖਿਆਵਾਂ ਦਾ ਮਾਧਿਅਮ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸੰਬੰਧਤ ਯਤਨਾਂ ਦਾ ਇਕ ਸਿੱਟਾ ਇਹ ਨਿਕਲ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਨਿਰੋਲ ਧਾਰਮਿਕ ਪ੍ਰੇਰਨਾਵਾਂ ਅਧੀਨ ਪੰਜਾਬ ਰਾਜ ਵਿਚ ਕਦੇ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਅਪਨਾਉਣਾ ਬੜਾ ਕਠਿਨ ਸੀ। ਪਰ ਰਾਜ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੇਠ ਪੰਜਾਬੀ ਛੇਤੀ ਹੀ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਲੈਣ ਦੇਣ ਅਤੇ ਆਪਾ ਪ੍ਰਗਟਾਉਣ ਦਾ ਇਕ ਭਰੋਸੇਯੋਗ ਸਾਧਨ ਬਣ ਜਾਏਗੀ, ਇਸ ਗੱਲ ਵਿਚ ਹੁਣ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਬਹੁਤਾ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਦਿਸਦਾ। ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿਚ ਰਖਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਅਸੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲਦੇ ਰਾਜ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀਅਤ ਜਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸੁਖਸੀਅਤ ਦੀ ਪਛਾਣ ਬਣਾਨ ਅਤੇ ਇਸ ਪਛਾਣ ਨੂੰ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਪੱਧਰ ਉੱਤੇ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਦੇ ਕਾਰਜ ਵਿਚ ਕੇਂਦਰੀ ਰੋਲ ਨਿਭਾਉਣ ਦਾ ਅਵਸਰ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਧਰਮ ਨੇ ਹੁਣ ਤੱਕ ਨਿਖੇੜੀ ਰੱਖਿਆ ਸੀ, ਭਾਸ਼ਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਸਾਂਝੀ ਧਰਮ-ਨਿਰਪੇਖ ਸੁਖਸੀਅਤ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਵਿਚ ਸਹਾਈ ਸਿੱਧ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਏਕਤਾ ਦਾ ਕੋਈ ਸਥਿਰ ਅਧਾਰ ਇਸੇ ਲਈ ਹੁਣ ਤੱਕ ਉਤਪੰਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਇਆ ਕਿਉਂਕਿ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਆਪਣੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਇਸ ਕਾਰਜ ਵਿਚ ਕੋਈ

ਵੀ ਸਥਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮੱਧਕਾਲ ਵਿਚ ਫਾਰਸੀ ਦਾ ਬੋਲ ਬਾਲਾ ਸੀ ਜੋ ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿਚ ਇਕ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਸ਼ਾਸਕ ਵਰਗ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਸੀ। ਅੰਗੋਰਜ਼ਾਂ ਨੇ ਫਾਰਸੀ ਦਾ ਸਥਾਨ ਉਰਦੂ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ, ਜਿਸ ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲਦੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪ੍ਰਚਲਨ ਹੋ ਗਿਆ। ਸੁਭਾਵਿਕ ਸੀ ਕਿ ਉਰਦੂ ਭਾਸ਼ਾ ਵੀ ਸਥਾਨਿਕ ਭਾਸ਼ਾ ਨਾ ਹੋਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਇਕ ਸੁਭਾਵਿਕ ਵਾਹਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਬਣ ਸਕਦੀ।

ਪਰ ਕੀ ਭਾਰਤੀ ਗਣਰਾਜ ਵਿਚ ਇਕ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲਦਾ ਰਾਜ ਸਥਾਪਿਤ ਹੋ ਜਾਣ ਅਤੇ ਇਸ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲਦੇ ਰਾਜ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਸਿੱਖਿਆ ਅਤੇ ਰਾਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਬਣਾ ਦੇਣ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬੀਅਤ ਭਾਵ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਭਾਵੁਕ ਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਏਕਤਾ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਵੀ ਹੱਲ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਦਾ ਉੱਤਰ ਨਹੀਂ ਵਿਚ ਹੀ ਮਿਲੇਗਾ। ਪਹਿਲੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਭਾਰਤੀ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪੁਨਰਗਠਨ ਵਿਚ ਭਾਸ਼ਾਈ ਆਧਾਰਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵਧ ਮਹੱਤਤਾ ਫਿਰਕੂ ਆਧਾਰਾਂ ਨੂੰ ਦੇਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਅੱਡ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ (ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਕਾਂਗੜਾ ਕੁਲੂ ਆਦਿ) ਜਾਂ ਬਾਹਰ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ (ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਜੰਮੂ ਪ੍ਰਦੇਸ਼, ਗੰਗਾਨਗਰ ਆਦਿ)। ਪੰਜਾਬੀਅਤ ਦੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ, ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਕੋਈ ਬਹੁਤੀ ਮਹੱਤਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਣੀ ਜੋ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਲਈ ਔਖਿਆਈਆਂ ਪੈਦਾ ਨਾ ਹੁੰਦੀਆਂ ਕਿਉਂਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਦੇ ਰਾਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਅਤੇ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿਚੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਸੰਪੂਰਨ ਤੌਰ 'ਤੇ ਬੇਦਖਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚੋਂ ਮੌਲਿਕ ਪੰਜਾਬੀ ਅੰਸ਼ ਦਬਦੇ ਜਾਣਗੇ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਸੱਭਿਆਚਾਰਿਕ ਵਿਕਾਸ ਪੰਜਾਬੀਅਤ ਵਲੋਂ ਬੇਮੁਖ ਹੁੰਦਾ ਚਲਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਕਿਉਂਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲਦੇ ਲੋਕ ਧਰਮ ਦੇ ਲਿਹਾਜ਼ ਨਾਲ ਹਿੰਦੂ ਹਨ ਇਸ ਲਈ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਵਲੋਂ ਬੇਮੁਖ ਹੁੰਦੇ ਜਾਣ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤਿਕ ਆਂਕਾਖਿਆਵਾਂ ਅਤੇ ਸੱਧਰਾਂ ਉਮੰਗਾਂ ਨੂੰ ਵਿਅਕਤ ਕਰਨ ਤੋਂ ਵੰਚਿਤ ਰਹਿ ਜਾਣਗੇ। ਇਸ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਇਹ ਨਿਕਲੇਗਾ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਰਾਜ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਆਗਾਮੀ ਵਿਕਾਸ ਵਿਚ ਇਕ ਖਾਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਇਕ-ਰੰਗੀ ਵਧਦੀ ਜਾਵੇਗੀ ਅਤੇ ਉਹ ਵਿਵਿਧਤਾ ਅਤੇ ਵੰਨ-ਸੁਵੰਨਤਾ ਜਿਹੜੀ ਹੁਣ ਤੱਕ ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਖਾਸੀਅਤ ਰਹੀ ਹੈ, ਅਲੋਪ ਹੁੰਦੀ ਚਲੀ ਜਾਏਗੀ। ਇਹ ਠੀਕ ਹੈ ਕਿ ਜੰਮੂ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਜਾਂ ਕਾਂਗੜਾ ਵਿਚ ਸਥਾਨਕ ਬੋਲੀ ਤੇ ਲੋਕ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਸੁਰਜੀਤ ਰੱਖਣ ਦੇ ਯਤਨ ਕੀਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ ਪਰ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨਾਲੋਂ ਟੁੱਟ ਕੇ ਇਹ ਸਥਾਨਕ ਬੋਲੀਆਂ ਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਜੇ ਵਿਕਸਿਤ ਹੋ ਵੀ ਜਾਣ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਲੋਂ ਇਕ ਵੱਖਰੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਉਘੜ ਆਉਣੀ ਅਵਸ਼ਕ ਗੱਲ ਹੈ। ਸਾਹਿਤ ਅਕਾਡਮੀ ਦੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਡੋਗਰੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਜੋ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਮਿਲੀ ਹੈ ਇਸ ਨੂੰ ਇਸ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਇਕ ਉਦਾਹਰਣ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਜਿਥੋਂ ਤੱਕ ਪੰਜਾਬ ਰਾਜ ਦੇ ਅੰਦਰ ਪੰਜਾਬੀਅਤ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਹੈ ਇਸਦੀ ਪਛਾਣ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਅਤੇ ਪੇਂਡੂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ ਤੇ ਜੱਟ ਸਿੱਖ ਤੱਤਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਵਧਦਾ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਕਈ ਕਾਰਨ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਕਾਰਨ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ਹਿਰੀ

ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀ ਬਹੁ-ਗਿਣਤੀ ਨੇ ਸੰਪਰਦਾਇਕ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਹੇਠ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਨੂੰ, ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਭਾਵੁਕ ਤੌਰ 'ਤੇ, ਅਜੇ ਤੱਕ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਵੀਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਲਈ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਵਸੋਂ ਦਾ ਇਹ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਤੇ ਆਰਥਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਬੜਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ, ਵਿਦਿਅਕ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਧੇਰੇ ਵਿਕਸਤ ਅਤੇ ਅਨੁਭਵ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਆਧੁਨਿਕ ਤੇ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲ ਭਾਗ ਜਾਂ ਤਾਂ ਹੁਣ ਤਕ ਮੋਨਧਾਰੀ ਬਣਿਆ ਰਿਹਾ ਹੈ ਜਾਂ ਹਿੰਦੀ ਬੋਲੀ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣੇ ਅਨੁਭਵਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟਾਉਂਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਸਾਂਸਕ੍ਰਿਤਿਕ ਅਨੁਭਵਾਂ ਨੇ ਅਜੇ ਤੱਕ ਸਹਿਜ ਸੁਭਾਵਿਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਵਿਅਕਤ ਹੋਣਾ ਆਰੰਭ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਇਕ ਹੋਰ ਵੱਡੀ ਸਮੱਸਿਆ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਹਿੰਦੂਆਂ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਪਛਤੀਆਂ ਤੇ ਅਨੁਸੂਚਿਤ ਜਾਤੀਆਂ ਦੀ ਵੀ ਇਕ ਬਹੁਤ ਤਕਤੀ ਵਸੋਂ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਕੋਈ ਵੀ ਲਿਖਤੀ ਭਾਸ਼ਾ ਅਜੇ ਤੱਕ ਸਾਂਸਕ੍ਰਿਤਕ ਪ੍ਰਗਟਾਉ ਦਾ ਸਾਧਨ ਨਹੀਂ ਬਣੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਅਨੁਭਵ ਤੇ ਅਹਿਸਾਸ, ਬੁਝਤਾਂ ਤੇ ਉਮੰਗਾਂ ਵੀ ਅਜੇ ਤੱਕ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੁਆਰਾ ਮੂਰਤੀਮਾਨ ਹੋਣੀਆਂ ਆਰੰਭ ਨਹੀਂ ਹੋਈਆਂ। ਇਹ ਠੀਕ ਹੈ ਕਿ ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਸਿੱਖਿਆ ਦੁਆਰਾ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਵਧਦਾ ਜਾਏਗਾ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਰਾਜ ਵਿਚ ਨਿਰਾਖਰਤਾ ਖਤਮ ਹੁੰਦੀ ਜਾਏਗੀ ਤਿਉਂ ਤਿਉਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਸੰਖਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਮੁਕ ਵੇਦਨਾ ਨੂੰ ਵੀ ਜੁਬਾਨ ਮਿਲਣੀ ਆਰੰਭ ਹੋਵੇਗੀ। ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਪੈਣਾ ਆਰੰਭ ਹੋਵੇਗਾ। ਸੁਭਾਵਿਕ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਐਸਾ ਹੋਵੇਗਾ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਸੈਕੂਲਰ ਤੱਤ ਧਾਰਮਿਕ ਤੱਤਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵਧੇਰੇ ਮਹੱਤਤਾ ਧਾਰਨ ਕਰ ਜਾਣਗੇ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਛਾਪ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਉੱਤੇ ਪ੍ਰਤੱਖ ਦਿਸਣ ਲੱਗ ਪਵੇਗੀ।

ਭਾਰਤ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਭਾਸ਼ਾ-ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਡਾਕਟਰ ਰਾਹੁਲ ਸੰਕਰਤਾਯਨ ਨੇ ਭਾਰਤੀ ਗਣਰਾਜ ਦਾ ਵਿਧਾਨ ਅਪਣਾਏ ਜਾਣ ਸਮੇਂ ਅੱਜ ਤੋਂ ਤਕਰੀਬਨ ਚੌਥਾਈ ਸਦੀ ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਤੌਖਲਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿ ਸਮਾਂ ਬੀਤਣ ਨਾਲ ਹਿੰਦੀ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਸਥਾਨਕ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਨੂੰ ਅਪਨਾਉਣ ਦੀ ਲਹਿਰ ਵੀ ਉੱਠ ਖਲੋਵੇਗੀ। ਜੇ ਅੱਜ ਹਰ ਪਾਸੇ ਬ੍ਰਿਜ ਭਾਸ਼ਾ, ਰਾਜਸਥਾਨੀ, ਮੈਥਲੀ, ਭੋਜਪੁਰੀ ਆਦਿ ਬੋਲੀਆਂ ਨੂੰ ਸਾਹਿਤ ਅਕਾਡਮੀ ਲਈ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਾਉਣ, ਸੰਵਿਧਾਨ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮਿਲ ਕਰਵਾਉਣ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੇ ਵੱਖਰੇ ਸੂਬੇ ਬਣਾਉਣ ਦੀਆਂ ਲਹਿਰਾਂ ਉੱਠ ਰਹੀਆਂ ਹਨ ਤਾਂ ਇਹ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਹੀ ਪ੍ਰਮਾਣ ਹੈ ਕਿ ਹਿੰਦੀ ਰਾਜਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਹਿੰਦੀ ਵਲੋਂ ਉਪਰਾਮਤਾ ਵਧ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਕਈ ਕਾਰਨ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਜਾਣ ਦਾ ਇਥੇ ਮੌਕਾ ਨਹੀਂ। ਪਰ ਮੋਟੀ ਗੱਲ ਇਹ ਕਿ ਹਿੰਦੀ, ਲੋਕ ਭਾਸ਼ਾ ਨਾ ਹੋ ਕੇ ਕੁਲੀਨ ਭਾਸ਼ਾ ਬਣਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਦਾ ਵੱਡਾ ਅਸਰ ਲੋਕ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਨੂੰ ਕੁਚਲਣ ਦਾ ਨਿਕਲ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਕ ਹੋਰ ਗੱਲ ਧਿਆਨ ਵਿਚ ਰੱਖਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਕਿ ਭਾਰਤ ਦੀ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਸਮੱਸਿਆ ਦੀ ਰੂਸ ਦੀ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਨਿਰਮਾਣ ਦੀ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਸਥਿਤੀ ਨਾਲ ਕੋਈ ਤੁਲਨਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ। ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਰੂਸੀ ਰਾਜ ਸੰਘ ਵਿਚ ਰੂਸੀ ਮਾਤ ਭਾਸ਼ਾ ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ 55 ਫੀਸਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਹਿੰਦੀ ਮਾਤ ਭਾਸ਼ੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ 25 ਫੀਸਦੀ ਤੋਂ ਵੱਧ ਨਹੀਂ। ਦੂਜੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਰੂਸੀ ਰਾਜ ਸੰਘ ਵਿਚ ਰੂਸੀ ਕੌਮੀਅਤ ਬਾਕੀ ਸਭ ਕੌਮੀਅਤਾਂ ਨਾਲੋਂ

ਵਧੇਰੇ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਆਰਥਿਕ, ਰਾਜਨੀਤਕ ਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕਿਤੇ ਵਧੇਰੇ ਉੱਨਤ ਵੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਕਿ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਹਿੰਦੀ ਭਾਸ਼ੀ ਇਲਾਕਾ ਭਾਰਤ ਦਾ ਆਰਥਿਕ ਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧ ਪਛਤਿਆ ਹੋਇਆ ਇਲਾਕਾ ਹੈ। ਬੰਗਾਲ, ਮਦਰਾਸ, ਗੁਜਰਾਤ, ਕੇਰਲਾ, ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰ ਵਰਗੇ ਤੰਟਵਰਤੀ ਰਾਜ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਵਰਗਾ ਸੀਮਾਂਤ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਨਾਲੋਂ ਆਰਥਿਕ ਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕਿਤੇ ਵਧੇਰੇ ਉੱਨਤ ਹੈ। ਤੀਜੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਗੱਲ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਕਿ ਰੂਸ ਵਿਚ ਰੂਸੀ ਲੋਕ ਦੂਜੀਆਂ ਕੌਮੀਅਤਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵਧੇਰੇ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਅਤੇ ਵਧੇਰੇ ਉੱਨਤ ਸਨ, ਤਾਂ ਵੀ ਉਥੇ ਛੋਟੀਆਂ ਕੌਮੀਅਤਾਂ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਉੱਤੇ ਰੂਸੀ ਕੌਮੀਅਤ ਦੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਠੋਸਟ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਸਗੋਂ ਸਥਾਨਕ ਬੋਲੀਆਂ ਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਵਿਕਸਤ ਕਰਨ ਅਤੇ ਆਧੁਨਿਕ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਅਤੇ ਸਾਧਨ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਇਸ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਤੇ ਹਿੰਦੀ ਕੌਮੀਅਤ ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਦੂਜੀਆਂ ਕੌਮੀਅਤਾਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਬੰਗਾਲੀ, ਤਮਿਲ, ਕੇਰਲੀ, ਪੰਜਾਬੀ ਆਦਿ ਨਾਲ ਈਰਖਾ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਕਾਰਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੁਚਲਣ ਲਈ ਖਤਮ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ ਜੇ ਅੱਜ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਹਿੰਦੀ ਦੀ ਥਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਸੰਪਰਕ ਭਾਸ਼ਾ ਰੱਖਣ ਦੀ ਗੱਲ ਚੱਲ ਰਹੀ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਕੋਈ ਅਸੁਭਾਵਿਕ ਗੱਲ ਨਹੀਂ।

ਸੱਚੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਹਿੰਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਸਮਰਥਕਾਂ ਦੀ ਸੰਕੀਰਣਤਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ, ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿਰੋਧੀ ਵਤੀਰੇ ਕਾਰਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਕੌਮੀਅਤਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਡਰ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਪਛਾਣ ਤੇ ਵਿਰਾਸਤ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਖਤਰਾ ਹਿੰਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਤੋਂ ਹੈ। ਹਿੰਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੇ ਦੋ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਪੱਖਾਂ ਤੋਂ ਇਕ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸੰਪਰਕ ਭਾਸ਼ਾ ਵਜੋਂ ਆਪਣਾ ਰੋਲ ਨਿਭਾਉਣ ਤੋਂ ਸੰਕੋਚ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਇਹ ਕਿ ਹਿੰਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਤਾਂ ਹੀ ਸੰਪਰਕ ਭਾਸ਼ਾ ਬਣ ਸਕਦੀ ਸੀ ਜੇ ਉਹ ਹਰ ਰਾਜ ਵਿਚ ਰਾਜ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਸਰਬ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਨੂੰ ਮੁਕਤ ਮਨ ਨਾਲ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਦੀ। ਦੂਜਾ ਇਹ ਕਿ ਹਿੰਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਦੀਆਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੇ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚਾਲੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਲੈਣ ਦੇਣ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਬਣਦੀ। ਕੇਵਲ ਤਾਂ ਹੀ ਇਹ ਸਾਰੀਆਂ ਭਾਰਤੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਮਿਲ ਕੇ ਹਿੰਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਪਿੱਠ ਪਿਛੇ ਡੱਟ ਕੇ ਖਲੋ ਸਕਦੀਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਤੇ ਇਸ ਦੀ ਪ੍ਰੋਤਤਾ ਕਰ ਸਕਦੀਆਂ ਸਨ। ਪਰ ਹੋਇਆ ਇਸਦੇ ਬਿਲਕੁਲ ਉਲਟ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੇ ਭਾਰਤ ਉੱਤੇ ਰਾਜ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਜਿਸ ਕੁਲੀਨ ਵਰਗ ਨੂੰ ਇਕ ਬਨਾਵਟੀ ਏਕਤਾ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਹਿੰਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਉਸਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਜਿੱਤਣ ਵਿਚ ਅਸਫਲ ਰਹੀ ਤੇ ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਨੂੰ ਉਪਰਲੇ ਸ਼ਾਸਕ ਕੁਲੀਨ ਵਰਗ ਨੇ ਪ੍ਰਵਾਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਲਈ ਹਿੰਦੀ ਦੇ ਸਮਰਥਕਾਂ ਨੇ ਇਸਨੂੰ ਉਪਰਲੇ ਸ਼ਾਸਕ ਵਰਗ ਅਤੇ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਲੇ ਮਧ-ਕੁਲੀਨ ਵਰਗ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਠਾਣ ਲਈ। ਭਾਵ ਇਹ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾ ਕੇਂਦਰੀ ਹਾਕਮਾਂ, ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਤੇ ਹਾਈਕੋਰਟਾਂ ਤੇ ਅੰਤਰ-ਭਾਰਤੀ ਕਾਰ ਵਿਹਾਰ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਹੋਵੇ, ਹਿੰਦੀ ਆਮ-ਸ਼ਹਿਰੀ ਲੋਕਾਂ, ਫਿਲਮਾਂ, ਰੇਡੀਉ, ਸਾਹਿਤ ਆਦਿ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਬਣੇ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਕੇਵਲ ਪੇਂਡੂ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਬਣ ਕੇ ਰਹਿ ਜਾਣ। ਕਿਉਂਕਿ ਹਿੰਦੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਵਿਚ ਘਟੀਆਪਨ ਦੇ ਅਹਿਸਾਸ ਦੀ ਮਾਰੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਆਪਣੇ ਫੈਲਾਉ ਲਈ ਉਸ ਨੇ ਬਾਕੀ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਨੂੰ ਕੁਚਲਣ ਦੀ ਨੀਤੀ ਅਪਣਾਈ।

ਹਰ ਰਾਜ ਵਿਚ ਹਿੰਦੀ ਨੂੰ ਸਥਾਨਕ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਤੇ ਖੜਾ ਕਰਨ ਦੀ ਨੀਤੀ ਦਾ ਸਿੱਟਾ ਇਹ ਨਿਕਲਿਆ ਕਿ ਹਿੰਦੀ ਦੇ ਸਮਰਥਕਾਂ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੇ, ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਰਾਜਾਂ ਵਿਚ ਰਾਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਅਤੇ ਉੱਚੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੀ ਇਕੋ ਇਕ ਭਾਸ਼ਾ ਬਣਨ ਦੇ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਅਤਿੱਕੇ ਪੈਦਾ ਕਰਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੇ। ਕੁਦਰਤੀ ਗੱਲ ਸੀ ਕਿ ਹਿੰਦੀ ਦੀ ਇਸ ਨੀਤੀ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਬਾਕੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿਚ ਹਿੰਦੀ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਬੇਪ੍ਰਤੀਤੀ ਦਾ ਜਜ਼ਬਾ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ। ਸੋਈ ਹੋਇਆ। ਸਵਰਗੀ ਸ੍ਰੀ ਰਾਜਗੋਪਾਲਾ ਅਚਾਰੀਆ ਜੋ 1950 ਤੱਕ ਹਿੰਦੀ ਨੂੰ ਰਾਸ਼ਟਰ ਭਾਸ਼ਾ ਬਣਾਉਣ ਦੇ ਸਮਰਥਕ ਸਨ ਇਸੇ ਹੀ ਕਾਰਨ ਹਿੰਦੀ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਸਮਰਥਕ ਬਣ ਗਏ, ਅਜਿਹੇ ਹੀ ਦਬਾਉ ਹੇਠ ਤਾਮਿਲਨਾਡੂ ਵਿਚ ਹਿੰਦੀ ਨੂੰ ਲਗਭਗ ਖਤਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਹਿੰਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਤਕਰੀਬਨ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਤੌਖਲੇ ਹੋਰ ਰਾਜਾਂ ਦੀਆਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਮੌਜੂਦ ਹਨ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਹੋਰ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਧੇਰੇ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਇਸ ਲਈ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਇਕ ਧੜਾ ਸੰਪਰਦਾਇਕ ਪ੍ਰੇਰਨਾਵਾਂ ਉੱਤੇ ਰਾਸ਼ਟਰਵਾਦੀ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦਾ ਭੇਖ ਚੜ੍ਹਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਨੂੰ ਰਾਸ਼ਟਰਵਾਦ ਦਾ ਰੂਪ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

ਹਿੰਦੀ ਨੇ, ਗੁਪਤ ਤੇ ਪ੍ਰਗਟ ਰੂਪ ਵਿਚ, ਸਥਾਨਕ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੀ ਅਹਿਮੀਅਤ ਨੂੰ ਨਾ ਬਣਨ ਦੇਣ ਤੇ ਜਾਂ ਬਣੀ ਹੋਈ ਅਹਿਮੀਅਤ ਨੂੰ ਘਟਾਉਣ ਦੇ ਜਿਹੜੇ ਯਤਨ ਕੀਤੇ ਉਸ ਨਾਲ ਹਿੰਦੀ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿਚਾਲੇ ਇਕ ਕਸ਼ਮਕਸ਼ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਈ। ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਲਾਭ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਠੀਕ ਹੈ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਨਿਕਾਲਾ ਦਿੱਤੇ ਬਿਨਾਂ ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਸਥਾਨਕ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਕਸਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀਆਂ। ਪਰ ਇਹ ਵੀ ਠੀਕ ਹੈ ਕਿ ਸਥਾਨਕ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਨੂੰ ਕੱਢ ਕੇ ਹਿੰਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਗੁਲਾਮੀ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ। ਹਿੰਦੀ ਭਾਰਤ ਵਰਸ਼ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੀ ਥਾਂ ਤਾਂ ਹੀ ਲੈ ਸਕਦੀ ਹੈ ਜੇ ਉਹ ਮੁਕਤ ਮਨ ਨਾਲ ਹਰ ਰਾਜ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਉਚੇ ਤੋਂ ਉਚੇ ਦਰਜੇ ਤਕ ਰਾਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਅਤੇ ਸਿੱਖਿਆ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਉਸ ਰਾਜ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਬਣਨ ਦੀ ਖੁਲ੍ਹ ਦੇਵੇ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਸਥਾਨਕ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਹਿੰਦੀ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੀਆਂ ਸਮਰਥਕ ਬਣੀਆਂ ਰਹਿਣਗੀਆਂ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਭਾਸ਼ਾ ਬਣਨ ਲਈ ਇਹ ਨੀਤੀ ਵੀ ਤਿਆਗਣੀ ਪਵੇਗੀ ਕਿ ਕੇਵਲ ਹਿੰਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਹੀ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ : ਹਿੰਦੀ ਸਾਹਿਤਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਭਾਰਤ ਦੇ ਸਾਹਿਤਕਾਰਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ ਸਮਝਿਆ ਜਾਵੇ। ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਹਿੰਦੀ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਭਾਰਤ ਦੇ ਦੂਜੇ ਸਾਹਿਤ ਨਾਲ ਨਾਬਰਾਬਰੀ ਦਾ ਵਰਤਾਉ ਵੀ ਹਿੰਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਰੁਧ ਬੇਪ੍ਰਤੀਤੀ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਚਾਹੀਦਾ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਹਿੰਦੀ ਭਾਸ਼ਾ, ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਭਾਰਤੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਵਿਚਾਲੇ ਸਾਹਿਤਕ ਆਦਾਨ ਪ੍ਰਦਾਨ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਬਣੇ। ਭਾਵ ਇਹ ਕਿ ਕੋਈ ਵੀ ਚੰਗੀ ਰਚਨਾ ਅਨੁਵਾਦ ਹੋ ਕੇ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਜੋ ਅਗੇ ਦੇਸ਼ ਦੀਆਂ ਦੂਜੀਆਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿਚ ਉਸਦਾ ਅਨੁਵਾਦ ਤਤਕਾਲ ਹੋ ਸਕੇ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਹਿੰਦੀ ਭਾਸ਼ੀ ਲੋਕ, ਦੇਸ਼ ਦੀਆਂ ਦੂਜੀਆਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਸਦਭਾਵਨਾ ਤਾਂ ਹੀ ਲੈ ਸਕਦੇ ਹਨ ਜੇ ਉਹ ਹਿੰਦੀ ਭਾਸ਼ੀ ਰਾਜਾਂ ਵਿਚ ਹਿੰਦੀ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਦੂਜੀਆਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੇ ਸਾਹਿਤ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਵੀ ਦਿਲਚਸਪੀ ਜਗਾਉਣ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੀਖਿਆ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਨ। ਐਸਾ ਹੋ ਸਕਣਾ ਨੇੜੇ ਭਵਿੱਖ

ਵਿਚ ਤਾਂ ਸੰਭਵ ਪ੍ਰਤੀਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਇਸੇ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਸਾਧਕ ਦੂਜੀਆਂ ਭਾਰਤੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੇ ਲੇਖਕਾਂ ਤੇ ਸਮਰਥਕਾਂ ਨਾਲ ਸੰਪਰਕ ਪੈਦਾ ਕਰਕੇ ਹਿੰਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਅਮਰਵੇਲ ਵਾਲੇ ਮਾਰੂ ਪ੍ਰਭਾਵ ਤੋਂ ਬਚਣ ਦਾ ਹੀਲਾ ਕਰਨ।

ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਵਿਚੋਂ ਕੱਢਣ ਦੀ ਗੱਲ ਤੋਂ ਕੁਝ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰ ਚਿੰਤਾ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਇਥੇ ਚੀਨ ਦੀ ਮਿਸਾਲ ਦੇਣੀ ਉਚਿਤ ਨਾ ਹੋਵੇ। 'ਚੀਨ ਵਿਚ ਇਨਕਲਾਬ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਇਕ ਦਿਨ ਵਿਚ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚੋਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਨੂੰ ਕੱਢ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਚੀਨ ਨੇ 25 ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਅੰਦਰ ਸੰਸਾਰ ਦੀਆਂ ਉੱਨਤ ਤੋਂ ਉੱਨਤ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਵਿਚ ਵਿਗਿਆਨਕ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਕਰ ਲਈਆਂ।' ਇਸੇ ਲਈ 'ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦਾ ਸਾਮਰਾਜ ਮੁਕਣ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਵੀ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦਾ ਸਾਮਰਾਜ ਬਣਿਆ ਰਹਿਣਾ ਸਮਝ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ। ਭਾਰਤ ਵਰਸ਼ ਵਿਚ ਜੇ ਕੋਈ ਲੋਕ-ਪੱਖੀ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਬਣੇਗੀ ਤਾਂ ਉਸ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਨੂੰ ਕੇਂਦਰੀ ਸਥਾਨ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਜਾ ਸਕੇਗਾ।' ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾ ਭਾਰਤ ਦੇ ਸਿੱਖਿਆ, ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਤੇ ਸ਼ਾਸਨ ਉੱਤੇ ਕਾਬਿਜ਼ ਕੁਲੀਨ ਵਰਗ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜਮਹੂਰੀ ਇਨਕਲਾਬ ਦਾ ਤਕਾਜ਼ਾ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿਚ ਇਸ ਵਰਗ ਦੇ ਜੱਫੇ ਨੂੰ ਖ਼ਤਮ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾ ਭਾਰਤ ਜਾਂ ਇਸਦੇ ਕਿਸੇ ਰਾਜ ਵਿਚ ਰਾਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਜਾਂ ਸਿੱਖਿਆ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਹੋਵੇ ਇਹ ਗੱਲ ਜਮਹੂਰੀ ਇਨਕਲਾਬ ਦੇ ਅਸੂਲਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਹੈ। ਹਾਂ, 'ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੀ ਇਕ ਬਦੇਸ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪੜ੍ਹਾਈ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਉਸ ਸੂਰਤ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਹੀ ਕਿਉਂ? ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਰੂਸੀ, ਚੀਨੀ, ਫਰਾਂਸੀਸੀ, ਜਰਮਨ, ਸਪੇਨੀ, ਅਰਬੀ ਆਦਿ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਵੀ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।'

ਜਿਹੜੇ ਲੋਕ ਇਹ ਸਮਝਦੇ ਹਨ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਨੂੰ ਇਸ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਰਖਣਾ ਇਸ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਦੁਆਰਾ ਸਾਡਾ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਗਿਆਨ ਸਾਹਿਤ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਜੁੜਦਾ ਹੈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੋਚ ਵਿਚ ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਸਾਡੀਆਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦਾ ਕੰਮ ਕੇਵਲ ਬਾਹਰੋਂ ਮਾਂਗਵੇਂ ਲਏ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਪਛੁੱਤੇ ਹੋਏ ਲੋਕਾਂ ਤਕ ਪਹੁੰਚਾਉਣਾ ਹੀ ਹੈ, ਨਵਾਂ ਗਿਆਨ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦਾ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਸਾਰੀ ਸੋਚ ਜਿਹਨੀ ਗੁਲਾਮੀ ਦਾ ਪਤਾ ਦੇਂਦੀ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਆਜ਼ਾਦ ਹੋਣ ਪਿੱਛੋਂ ਵੀ ਅਜੇ ਤੱਕ ਸਾਡੇ ਉਪਰਲੇ ਵਰਗ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਦਿਲ ਦਿਮਾਗ ਉੱਤੇ ਛਾਈ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਦੋ ਗੱਲਾਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਮਝ ਲੈਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ। ਪਹਿਲੀ ਇਹ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਭਾਰਤ ਵਰਸ਼ ਵਿਚ ਆਧੁਨਿਕਤਾ ਦਾ ਹੀ ਮਾਧਿਅਮ ਨਹੀਂ ਇਹ ਭਾਸ਼ਾ ਪੱਛਮੀਕਰਨ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵੀ ਹੈ। 'ਭਾਰਤ ਦੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਆਧੁਨਿਕ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਮਤਲਬ ਭਾਰਤ ਦੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਅੰਨ੍ਹਾ ਪੱਛਮੀਕਰਨ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਅਤੇ ਦੂਜੀ ਇਹ ਕਿ ਭਾਰਤ ਦੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਆਧੁਨਿਕ ਵਿਗਿਆਨਕ ਯੁਗ ਵਿਚ ਲਿਜਾਣ ਦਾ ਕਾਰਜ ਭਾਰਤੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਨੂੰ ਅੱਜ ਦੇ ਯੁੱਗ ਦੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਸੰਸਾਰਕ ਵਿਗਿਆਨਕ ਤੇ ਆਧੁਨਿਕ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਬਣਾਉਣ ਨਾਲ ਹੀ ਨੇਪਰੇ ਚੜ੍ਹੇਗਾ। ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਭਾਰਤ ਪੱਛਮ ਦੀ ਕੋਈ ਨਕਲ ਬਣ ਕੇ ਰਹਿ ਜਾਵੇਗਾ।' ਇਨ੍ਹਾਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੀ ਉਨਤੀ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿਚ ਵਿਗਿਆਨ, ਵਿਗਿਆਨਕ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਅਤੇ ਵਿਗਿਆਨਕ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਬੌਧਿਕ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ ਉਸਾਰੀਆਂ ਜਾਣ। ਸੰਸਾਰਿਕ ਭਾਸ਼ਾ

ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਮਤਲਬ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿਚ ਧਾਰਮਿਕ ਮਧ-ਕਾਲੀਨ ਅੰਧ-ਪੰਥੀ ਪਰੰਪਰਾ-ਪੁਜ ਤਾਕਤਾਂ ਅਤੇ ਅਜਿਹੀਆਂ ਹੋਰ ਲਹਿਰਾਂ ਤੇ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾਵਾਂ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਤੇ ਸੰਸਾਰਿਕ ਗਿਆਨ, ਵਿਗਿਆਨ ਨੂੰ ਮਹੱਤਤਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ। ਪਰੰਪਰਾ ਅਤੇ ਆਧੁਨਿਕਤਾ ਵਿਚ ਫਰਕ ਹੀ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਪਰੰਪਰਾਵਾਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਵਿਚ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਤੇ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਸਥਾਨ ਨੂੰ ਅਧਿਆਤਮਕਤਾ ਨੂੰ ਵੀ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਤੋਂ ਵਾਚਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਮਤਲਬ ਇਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਤਾਂ ਹੀ ਆਧੁਨਿਕ ਤੇ ਵਿਗਿਆਨਕ ਭਾਸ਼ਾ ਬਣ ਸਕਦੀ ਹੈ ਜੇ ਇਸ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀਆਂ ਅੰਦਰਲੀਆਂ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਪ੍ਰੇਰਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸੰਪੂਰਨ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸੈਕੂਲਰ ਬਣਾ ਲਿਆ ਜਾਵੇ।

ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਮੈਂ ਨਿਰੋਲ ਭਾਰਤੀ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਹੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਬੜਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵੀ ਹੈ। ਉਹ ਹੈ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਅੰਤਰ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸਰੂਪ। ਪੰਜਾਬੀ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਭਾਸ਼ਾ ਤਾਂ ਉਦੋਂ ਹੀ ਬਣ ਗਈ ਸੀ ਜਦੋਂ 15 ਅਗਸਤ, 1947 ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚਾਲੇ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਪਰ ਦਸੰਬਰ 1971 ਵਿਚ ਬੰਗਲਾ ਦੇਸ਼ ਬਣਨ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਇਸ ਅੰਤਰ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮਹੱਤਤਾ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਅੱਜ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੀ ਬਹੁਤੀ ਬਹੁ-ਗਿਣਤੀ ਭਾਵ 64 ਫੀਸਦੀ ਆਬਾਦੀ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਹੈ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਕੌਮੀਅਤ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਤੇ ਕੌਮੀਅਤ ਨੂੰ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੇ ਆਗਾਮੀ ਲੋਕ-ਰਾਜੀ ਵਿਕਾਸ ਵਿਚ ਹੁਣ ਨਾਲੋਂ ਕਿਤੇ ਵਧੇਰੇ ਮਹੱਤਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਅੱਜ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਵਰਸ਼ ਵਿਚ ਜੇ ਪੰਜਾਬੀ ਖੱਲੀ, ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਵਿਰਸੇ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਸਾਂਝੀ ਰਾਸ ਹੈ। ਇਸ ਰਾਸ ਨੂੰ ਜੇ ਠੀਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਵਰਤਿਆ ਜਾਵੇ ਅਤੇ 'ਦੋਹਾਂ ਪੰਜਾਬਾਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾਈ, ਸਾਂਸਕ੍ਰਿਤਿਕ ਤੇ ਲੋਕ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ ਦੀ ਏਕਤਾ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਛਾਣਿਆ ਤੇ ਉਜਾਗਰ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਵਰਸ਼ ਵਿਚਾਲੇ ਦੋਸਤੀ ਤੇ ਸਾਂਝੀ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਪੁਲ ਬਣ ਸਕਦੀ ਹੈ।' ਇਹ ਸਮੱਸਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਇਕ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਸਮੱਸਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਹੋਰ ਪ੍ਰਸੰਗ ਨਾਲ ਵਾਚਣ ਲੱਗਿਆਂ ਸਾਡੀ ਕਾਰਜ ਸੋਝੀ ਦੇ ਬਿਤਕ ਜਾਣ ਦਾ ਡਰ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਇਥੇ ਇਸ ਵਲ ਸੰਕੇਤ ਕਰਨਾ ਹੀ ਮੁਨਾਸਿਬ ਸਮਝਿਆ ਹੈ।

-ਡਾ. ਅਤਰ ਸਿੰਘ
ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ

ਚੜ੍ਹਦਾ-ਲਹਿੰਦਾ ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਬੋਲੀ ਭਿੰਨਤਾ

ਦੋਹਾਂ ਸਰਕਾਰਾਂ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਵਸੀਲਿਆਂ ਵੱਲੋਂ ਫੈਲਾਈ ਜਾਂਦੀ ਰਹੀ ਨਫਰਤ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਅਤੇ ਆਹਮੋ-ਸਾਹਮਣੇ ਹੋਈਆਂ ਤਿੰਨਾਂ ਜੰਗਾਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਮਿਲਣ-ਜੁਲਣ ਦੇ ਬਣੇ ਮੌਕਿਆਂ ਨੇ ਹਾਕੀ ਖੇਡ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲਿਆਂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਪਿਛਲੇ ਸਾਲ ਦੇ ਕ੍ਰਿਕਟ ਮੈਚ ਤੱਕ ਦਰਸਾਇਆ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਲਹੂ ਸਾਂਝਾ ਹੈ, ਵਾਰਿਸ, ਬੁੱਲਾ ਤੇ ਹਾਸ਼ਮ ਸਾਂਝੇ ਹਨ, ਵੰਝਲੀ ਤੇ ਅਲਗੋਜ਼ੇ ਸਾਂਝੇ ਹਨ। ਸਿੱਕ ਤੇ ਤਤਪ ਵਿਚ ਕੋਈ ਫਰਕ ਨਹੀਂ ਪਿਆ। ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਸਦਭਾਵਨਾ ਹਮੇਸ਼ਾ ਕਾਇਮ ਰਹੀ ਹੈ, ਤੇ ਰਹੇਗੀ ਵੀ ਜਰੂਰ। ਲੋਕ ਤਾਂ ਜਨਮ ਮਿੱਟੀ ਨੂੰ ਤਰਸਦੇ ਹਨ, ਆਪਣੇ ਬਚਪਨ ਦੇ ਘਰ ਬੇਹ, ਗਲੀਆਂ ਰੁੱਖ ਦੇਖ ਦੇਖ ਧਾਹੀਂ ਰੋਂਦੇ ਨੇ, ਵਿਛੜ ਗਏ ਵਿਹੜਿਆਂ ਨੂੰ- ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਸੱਤਾ ਦੇ ਭੁੱਖਿਆਂ ਨੇ ਜੁਦਾ ਕੀਤਾ-ਕਦੇ ਲਹੂ ਵੀ ਵੱਖ ਹੋਏ ਨੇ, ਕਦੇ ਲਹੂ ਦਾ ਰੰਗ ਵੀ ਬਦਲਿਆ-ਅਸੀਂ ਲਹੌਰ ਨਨਕਾਣੇ ਜਾਣ ਲਈ ਹਰ ਵੇਲੇ ਤਿਆਰ ਹਾਂ ਤੇ ਓਧਰੋਂ ਸਾਰੇ ਹੀ ਝੱਟ ਦਿੱਲੀ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਵਹੀਰਾਂ ਘੱਤਣ ਲਈ ਖੜੇ ਹਨ-ਸਾਨੂੰ ਤਾਂ ਮਾਰ ਲਿਆ ਹੈ ਸਰਹੱਦਾਂ ਨੇ, ਤੇ ਜਾਂ ਕਰੰਟ ਵਾਲੀ ਤਾਰ ਨੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦਾ ਮੁੱਢ ਬੰਨ ਕੇ ਕੈਪਟਨ ਅਮਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵਧੀਆ ਕੀਤਾ, ਤੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਤੋਂ ਪ੍ਰਵੇਜ਼ ਇਲਾਹੀ ਨੂੰ ਸੱਦਿਆ- ਵੱਖ-ਵੱਖ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਆਵਾਜਾਈ ਦੇ ਹੋਰ ਵੀ ਰਾਹ ਖੁੱਲ੍ਹ ਜਾਣ ਤਾਂ ਲਹੌਰ ਜਾ ਕੇ ਰੁਕਿਆ ਕਰੀਏ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਹਵਾਈ ਅੱਡੇ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਸਿਰਫ ਲਹੌਰ ਉਤਰੀਏ ਤਾਂ ਚੰਗਾ ਹੋਵੇ।

ਚਾਰ-ਚੁਫੇਰੇ ਅੱਗਾਂ ਤੇ ਲਾਸ਼ਾਂ ਸਨ ਤੇ ਦਰਿਆਵਾਂ ਵਿਚ ਲਹੂ ਵਗਦਾ ਸੀ- 14 ਅਗਸਤ 1947 ਨੂੰ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦਾ ਕੌਮੀ ਝੰਡਾ ਝੁਲਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤੇ 15 ਅਗਸਤ ਨੂੰ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਭਾਰਤ ਦਾ ਤਿਰੰਗਾ ਇੱਕ ਦਿਨ ਪਿੱਛੋਂ ਝੁਲਿਆ। ਕਾਫਲਿਆਂ ਉੱਤੇ ਹਮਲੇ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ, ਬੇਪਛਾਣ ਰਾਹਾਂ ਨੂੰ ਲੰਘ ਕੇ ਲੋਕ ਪਨਾਹਗੀਰ ਬਣ ਤੁਰੇ ਸਨ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਮਾਰੋ-ਮਾਰ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ, ਪੁਸ਼ਤਾਂ ਤੋਂ ਵੱਸਦੇ-ਰਸਦੇ ਲੋਕ ਉਜਾਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਓਸ ਦਿਨ ਗੱਡੀਆਂ ਤੇ ਮੁਸਾਫਿਰ ਨਹੀਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਢੋਹਣੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਇਤਿਹਾਸ ਦੀਆਂ ਗਵਾਹ ਕਲਮਾਂ ਨੇ ਵੀ ਇਹਨਾਂ ਗੱਡੀਆਂ ਤੇ ਸਫ਼ਰ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਇਹ ਕਲਮਾਂ ਅੱਲਾਹ ਲਈ ਕੋਈ ਤੋਹਫ਼ੇ ਨਹੀਂ ਸਨ-ਅਦਬ ਦੀ ਤਾਰੀਖ ਦੇ ਪੰਨਿਆਂ ਤੇ ਲਿਖੀ ਇਕ ਦਰਦਮੰਦ ਵਾਰਤਾ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਰਲੇ ਵਰਗੇ ਦਿਨਾਂ ਨੂੰ ਬੀਤਿਆਂ ਕੋਈ 57 ਸਾਲ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਜਿਹੜੇ ਬਚ ਗਏ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਹੋਏ-ਬੀਤੇ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਨੇੜੇ ਬੈਠ ਕੇ ਸੁਣਿਆਂ ਤਾਂ ਦਸਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸੱਤਾਂ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਵਾਲੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਰਗੇ ਹੀ ਬੰਦੇ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਨੁੱਖਤਾ ਉਸ ਫਿਰਕੂ ਝੱਖੜ ਤੇ ਕੱਟ-ਵੱਢ ਸਮੇਂ ਵੀ ਜਿੰਦਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਜਾਣੇ ਜਾਂਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਵੰਡ ਦਾ ਦੁਖਾਂਤ ਵੀ ਵੱਡਾ ਸੀ, ਸ਼ਾਇਦ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ। ਓਦੋਂ ਕਈ ਪੁਲ ਟੁੱਟੇ ਸਨ ਜਦੋਂ ਅੱਗ ਤੇ ਲਹੂ ਦੇ ਦਰਿਆਵਾਂ ਉਪਰੋਂ ਦੀ ਇਹ ਕਲਮਾਂ ਲੰਘੀਆਂ ਸਨ। ਦੋਹਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਸੜਕ ਤੇ ਰੇਲ

ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਬਿਨਾਂ ਰੋਕ-ਟੋਕ ਦੇ ਜਾਰੀ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਜਿਹੜੀਆਂ ਤਜਵੀਜ਼ਾਂ ਆ ਰਹੀਆਂ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਿਰੇ ਚਾੜ੍ਹਨ ਦੇ ਯਤਨ ਤੇਜ਼ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਭਾਰਤ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਸਰਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪੱਤਰਕਾਰਾਂ ਤੇ ਮੀਡੀਆ ਬਰਾਦਰੀ ਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਵੀਜ਼ੇ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ।

ਗਰਮ ਹਵਾ

ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਹੁਣ ਫਿਰ ਕਿੱਧਰੋਂ
 ਗਰਮ ਹਵਾ ਫਿਰ ਆਈ ਹੈ
 ਤੇ ਵਿਚਰ ਰਹੀ ਹੈ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ
 ਰੁੱਖ ਨੰਗੀਆਂ ਤਲਵਾਰਾਂ ਲਈ ਫਿਰਦੇ ਹਨ-
 ਹਿੱਕ ਚ ਕੋਈ ਖੰਜਰ ਡੁੱਬਣ ਜਾ ਰਿਹਾ-
 ਕਤਲ ਦੇ ਹਸਤਾਖਰ ਕਰਨ ਲਈ
 ਲਹੂ ਦਾ ਦਰਿਆ ਵਗਣ ਲਈ-
 ਤਰੇਤਾਂ ਨੂੰ ਫਿਰ ਲਹੂ ਨਾਲ ਲਿੱਪਣ ਲਈ-
 ਫਿਰਕਿਆਂ ਨੇ ਨਵੇਂ ਮਜਹੱਬ ਦੇ ਬੀਅ ਬੀਜ ਦਿੱਤੇ ਹਨ-
 ਲੋਕ ਨਾਨਕ ਦਾ ਨਾਂ ਭੁੱਲ ਗਏ ਹਨ-
 ਤਪਦੀਆਂ ਤਵੀਆਂ ਨਹੀਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਦਿਸ ਰਹੀਆਂ
 ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉੱਤੇ ਬੈਠਾ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦਾ ਸਿਰਤਾਜ
 ਨਾ ਹੀ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰੀ ਆ ਰਿਹਾ
 ਸੀਸ ਦਾ ਬਲੀਦਾਨੀ
 ਤੇ ਸਰਬੰਸ ਵਾਰਨ ਵਾਲਾ-

ਹਵਾ ਕੀ ਜਾਣੇ
 ਕਿ ਬੰਦੇ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਖੁਦਾ ਦੇ ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਨੇ-
 ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕੀ ਖਬਰ
 ਕਿ ਕੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਸੱਜਰੀ ਸੁਬੂ ਨੇ ਮੱਥੇ ਦੇ ਖਾਬ ਵਿੱਚ-
 ਫਿਰ ਰੋਣਕਾਂ ਤਿਤਕ ਗਈਆਂ ਹਨ
 ਸ਼ਾਮਾਂ ਵੀ ਨਹੀਂ ਬੋਲਦੀਆਂ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ
 ਚਨਾਬ ਦੇ ਕੰਢੇ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਕੀ ਪਰਤਣਾ -
 ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਲਹੂ ਨਾਲ ਨਕਸ਼ਾ
 ਚਿਤਰਣ ਵਾਲਿਓ-
 ਖੰਜਰ ਭਰਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਹਿੱਕਾਂ ਲਈ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ
 ਕੀ ਕਰੋਗੇ ਤਲਵਾਰ ਨੂੰ ਫੁੱਲਾਂ ਦੀ ਸੁਗੰਧ ਚ ਡੋਬ ਕੇ
 ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਪਸਰਿਆ ਹੋਇਆ
 ਦਰੀ ਘਰੀ ਸੰਤਾਪਿਆ ਪ੍ਰਫਾਵਾਂ

ਜਨਮ ਲੈਣਾ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਮਿਟੀ ਚੋਂ
ਤੇ ਕਿਤੇ ਪਰਦੇਸ ਟੁਰ ਜਾਣਾ

ਸ਼ਬਦ ਤੇ ਤਲਵਾਰ ਦੇ ਆਸ਼ਕੋਂ

ਖੁਦਾ ਨੂੰ ਕਹੋ-

ਕਿ ਸਿਰ ਫਿਰੇ ਮਜਹੱਬ ਤੋਂ ਦੂਰ ਰੱਖੇ

ਨੰਨੇ ਮੁੰਨਿਆਂ ਨੂੰ ਗਲੀ ਚ ਘੁੰਮ ਰਹੇ ਹਲਕੇ ਕੁੱਤਿਆਂ ਤੋਂ ਬਚਾਵੇ

ਤੇ ਕਲਮ ਨੂੰ ਸ਼ਬਦ ਤੇ ਹੌਸਲਾ ਬਖਸ਼ੇ-

-ਭਾ ਅਮਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਟਾਂਡਾ

ਅਸਟੋਲੀਆ।

ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਤੇ ਚੁਣੌਤੀਆਂ

ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਅਸੀਂ ਘਰਾਂ, ਇਕੱਠਾਂ, ਹੱਟੀਆਂ, ਭੱਠੀਆਂ, ਗਲੀਆਂ, ਮੁਹੱਲਿਆਂ, ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਅਤੇ ਸੱਬਾਂ-ਸਮਾਗਮਾਂ ਵਿਚ ਬੈਠ ਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਗੱਲਾਂ ਬਾਤਾਂ ਕਰਦੇ, ਸੋਚਦੇ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਕਾਰ ਵਿਹਾਰ, ਚਲਾਉਂਦੇ ਹਾਂ। ਦੁਨੀਆਂ ਦੀਆਂ 6800 ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ 13ਵੇਂ ਨੰਬਰ 'ਤੇ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਹੀ ਫਖਰ ਤੇ ਮਾਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਹਰ ਮਨੁੱਖ ਲਈ ਹੋਰ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਪੜ੍ਹਨੀਆਂ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹਨ, ਪਰ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਹੇਠਾਂ ਲਾ ਕੇ ਨਹੀਂ। ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਮਾਧਿਅਮ ਵਾਲੇ ਸਕੂਲ ਖੁੱਲ੍ਹਣ ਨਾਲ ਸਾਡੇ ਪੰਜਾਬੀ ਬੱਚੇ ਆਪਣੀ ਧਰਤੀ, ਆਪਣੀ ਪਛਾਣ, ਆਪਣੀ ਮਿੱਟੀ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਮਾਂ-ਬੋਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਤੋਂ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਦੂਰ ਹੁੰਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਭਿਅਤਾ ਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਮਿਟਾਉਣ ਦਾ ਮੁੱਢ ਬੰਨ੍ਹਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜੜ੍ਹੋਂ ਹੀ ਖਤਮ ਕਰਨ ਦੀ ਘਿਣਾਉਣੀ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਹੋਰ ਕੀ ਹੈ? ਪੰਜਾਬੀ ਪ੍ਰਤੀ ਇਹ ਭੈੜਾ ਵਤੀਰਾ ਉਚੇਚੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਨਿੰਦਣਯੋਗ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ ਨੇ ਤਕਨੀਕੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਦੀਆਂ ਵਿਗਿਆਨ, ਸਾਹਿਤ, ਸ਼ਬਦਕੋਸ਼ ਪੱਤਰਕਾਰੀ, ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ, ਵਿਗਿਆਨ, ਇੰਜੀਨੀਅਰਿੰਗ, ਸੰਗੀਤ, ਲਲਿਤ ਕਲਾ, ਗ੍ਰਹਿ ਵਿਗਿਆਨ, ਵਣ ਖੇਤੀ ਤੇ ਸਰੀਰਕ ਵਿਗਿਆਨ ਆਦਿ ਵਿਸ਼ੇ ਦੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਛਾਪ ਕੇ ਬੜਾ ਸਾਰਥਿਕ ਤੇ ਵਧੀਆ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੁਝ ਕਿਤਾਬਾਂ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਮੌਜੂਦ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਵਿਚ, ਜਿਸ ਲਗਨ, ਮਿਹਨਤ ਅਤੇ ਹਿੰਮਤ ਨਾਲ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਅਤੇ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਨੇ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਕਰਨੇ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦਾ।

ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਕੁਝ ਦੁੱਖ ਵੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਜੁਬਾਨ ਸਿੱਖਣ ਵੱਲ ਸਾਡੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਅਤੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਲੋਕ ਯਤਨਸ਼ੀਲ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਨੂੰ ਅਨਪੜ੍ਹਾਂ ਤੇ ਗੰਵਾਰਾਂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਕਹਿ ਕੇ ਭੰਡਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਪ੍ਰਤੀ ਅਸੀਂ ਸੰਜੀਦਾ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਨੂੰ ਨੁੱਕਰੇ ਲਾਉਣ ਲਈ ਅਸੀਂ ਖੁਦ ਵੀ ਕੁਝ ਹੱਦ ਤੱਕ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਹਾਂ। ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਜਾਂ ਹਿੰਦੀ ਵਿਚ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਆਪਣੀ ਉੱਚੀ ਸ਼ਾਨ ਸਮਝਦੇ ਹਾਂ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਗੱਲ ਕਰਦਿਆਂ ਸਾਨੂੰ ਸ਼ਰਮ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਲਿਖਣ ਤੇ ਬੋਲਣ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਆਪਣੀ ਹੇਠੀ ਕਿਉਂ ਸਮਝਦੇ ਹਾਂ? ਅਜੋਕੀ ਬੋਲੀ ਦਾ ਨਿਖਰਿਆ ਰੂਪ ਅੱਜ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਾਹਿਤ, ਸਿੱਖਿਆ ਸੰਬੰਧੀ ਪੁਸਤਕਾਂ ਅਤੇ ਲਿਖਤਾਂ ਪੜ੍ਹਤਾਂ ਮੌਜੂਦ ਹਨ।

ਦੁਕਾਨਾਂ, ਬੱਸਾਂ, ਟਰੱਕਾਂ, ਇਸਤਿਹਾਰਾਂ, ਬੋਰਡਾਂ, ਮੀਲ ਪੱਥਰਾਂ ਤੇ ਸੰਚਾਰ ਸਾਧਨਾਂ ਉੱਤੇ ਗਲਤ ਸ਼ਬਦ-ਜੋੜ ਅਤੇ ਵਾਕ ਲਿਖੇ ਆਮ ਦੇਖੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਨੂੰ ਬੋਲਣ ਜਾਂ ਲਿਖਣ ਢੰਗ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੀਨਤਾ ਤੇ ਸੁਚੱਜਤਾ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਯਤਨ, ਉਚੇਚੀ ਮਿਹਨਤ, ਲੋੜੀਂਦੇ ਤੇ ਯੋਗ

ਅਭਿਆਸ ਦੀ ਖਾਸ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ। ਕਈ ਅਖਬਾਰਾਂ, ਰਸਾਲਿਆਂ, ਵੱਖ ਵੱਖ ਵੰਨਗੀ ਵਿਚ ਕਈ ਪੁਸਤਕਾਂ, ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ-ਪੰਜਾਬੀ ਕੋਸ਼, ਪੰਜਾਬੀ-ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਕੋਸ਼, ਹਵਾਲਾ ਗ੍ਰੰਥ, ਪੰਜਾਬੀ ਲੇਖਕ ਕੋਸ਼, ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼ (ਗੁਰ-ਸ਼ਬਦ ਰਤਨਾਕਰ) ਆਦਿ ਪੰਜਾਬੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨਾਂ ਦਾ ਵਡਮੁੱਲਾ ਯੋਗਦਾਨ ਵੀ ਜ਼ਿਕਰਯੋਗ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਦੀ ਮੰਦੀ ਹਾਲਤ ਲਈ ਮੁੱਖ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਕੌਣ ਹਨ? ਕੁਝ ਮਿਸਾਲਾਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸਦਕਾ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਨਿਘਾਰ ਆਉਂਦਾ ਨਜ਼ਰ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਇਕ ਸੰਸਥਾ ਦੇ ਉੱਚ ਅਧਿਕਾਰੀ ਮੇਰੇ ਟੈਲੀਫੋਨ 'ਤੇ ਹਿੰਦੀ ਅਤੇ ਵਿਚ ਵਿਚ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਵਰਤ ਕੇ ਗੱਲਾਂ ਕਰੀ ਗਿਆ ਪਰ ਮੈਂ ਠੇਠ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਹੀ ਸਾਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕੀਤੀਆਂ। ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੱਗਾ-ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਹਿੰਦੀ ਅਤੇ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਗੱਲ ਕਰਕੇ ਮੇਰੇ ਉੱਤੇ ਕੋਈ ਰੋਅਬ ਪਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੋਵੇ। ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਅਦਾਰਾ ਮੈਨੂੰ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਚਿੱਠੀਆਂ ਪਾਉਂਦਾ ਰਿਹਾ ਤੇ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਉੱਤਰ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਦਿੰਦਾ ਰਿਹਾ।

ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ, ਇਕ ਹੋਰ ਘਟਨਾ ਯਾਦ ਆਈ ਹੈ - ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਇਕ ਮਸ਼ਹੂਰ ਅਦਾਰੇ ਨੂੰ ਮੈਂ ਬੜੀ ਸੋਚ ਵਿਚਾਰ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਔਖੇ ਹੋ ਕੇ ਹਿੰਦੀ ਵਿਚ ਚਿੱਠੀ ਲਿਖੀ। ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ-ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਕੀ ਲੋਕ ਸਭਾ, ਕੀ ਰਾਜ ਸਭਾ, ਸਾਰੇ ਮੰਤਰੀ ਵਜ਼ੀਰ ਤੇ ਕੀ ਸੰਸਦੀ ਮੈਂਬਰ ਆਪਣਾ ਭਾਸ਼ਨ, ਹਿੰਦੀ ਜਾਂ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਦਿੰਦੇ ਹਨ, ਹਿੰਦੀ ਵਿਚ ਚਿੱਠੀ ਲਿਖਕੇ ਭੇਜ ਦਿੰਦੇ ਹਾਂ। ਮੇਰੀ ਹੈਰਾਨੀ ਦੀ ਕੋਈ ਹੱਦ ਨਾ ਰਹੀ, ਜਦੋਂ ਮੇਰੀ ਹਿੰਦੀ ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਚਿੱਠੀ ਦਾ ਜਵਾਬ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਆਇਆ। ਮੇਰਾ ਸਾਰਾ ਅਨੁਮਾਨ ਗਲਤ ਨਿਕਲ ਆਇਆ। ਕਈ ਵਾਰ ਪੰਜਾਬੀ ਰੇਡੀਓ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਟੀ. ਵੀ. ਚੈਨਲ 'ਤੇ ਵੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੁਣਨ ਨੂੰ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ - 'ਸ਼ਾਇਦ। ਰਵੀ ਭਾਸਕਰ ਜੀ। ਮੇਰੀ ਆਵਾਜ਼ ਨੂੰ ਸੁਣ ਨਹੀਂ ਪਾ ਰਹੇ।'

'ਵਰਸ਼ਾ ਕਾਰਨ ਸਭ ਕੁਝ ਅਸਤ ਵਿਅਸਤ ਹੋ ਗਿਆ।'

'ਸੱਟ ਲੱਗਣ ਕਾਰਨ ਅੱਜ ਕੁੰਬਲੇ, ਨਹੀਂ ਖੇਡ ਪਾ ਰਹੇ।'

'ਚੰਨ ਜੀ! ਤੁਸੀਂ ਅੱਜ ਏਥੇ ਆ ਕੇ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਫੀਲ ਕਰਦੇ ਹੋ।'

'ਕੀ ਹੁਣੇ ਕ੍ਰਿਕਟ ਟੀਮ ਦੂਜੀ ਉੱਤੇ ਕਾਬੂ ਕਰ ਪਾਏਗੀ।'

'ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਇਸ ਸਾਲ ਦੋ ਹਜ਼ਾਰ ਸ਼ੀਸ਼ਮ ਦੇ ਬ੍ਰਿਫ ਲਗਾਏ ਜਾਣਗੇ।'

'ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਟਾਇ ਟਾਇ ਫਿਸ' ਵਾਕ ਦਾ ਅਰਥ ਮੇਰੇ ਸਮਝ ਤਾਂ ਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਪੰਜਾਬੀ ਕਿਸ ਇਲਾਕੇ ਦੀ ਹੈ. ਇਹ ਕਿਤੇ ਪੁੱਛਣਾ ਪਉ।'

'ਤੁਸੀਂ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਕਿਵੇਂ ਹਾਸਲ ਕਰ ਲੀਤਾ।'

'ਸਾਨੂੰ ਖੇਦ ਹੈ ਕਿ ਬਿਜਲੀ ਬੰਦ ਹੋ ਜਾਣ ਕਾਰਨ, ਤੁਸੀਂ ਸਾਡਾ ਯੂਥ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਨਹੀਂ ਸੁਣ ਪਾ ਰਹੇ ਸੋ।'

ਸਾਡੇ ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਕੀ ਹਾਲ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ? 'ਅੱਜ ਮੈਂ ਕੇਂਦਰੀਆ ਆਲੂ ਅਨੁਸੰਧਾਨ ਕੇਂਦਰ ਚੱਲਿਆਂ ਹਾਂ।'

'ਹਰਪ੍ਰੀਤ!' ਟਾਵਲ ਤੇ ਹੈਂਕੀ ਟੰਗਣੇ ਤੇ ਸੁੱਕਣੇ ਪਾ ਦੇਹ।'

'ਮਨਦੀਪ! ਡੋਗੀ ਕੇ ਸਾਬ ਖੇਡੋ।'

‘ਸਾਡੀ ਸੰਦੀਪ ਛੇ ਨੰਬਰ ਦੇ ਸੈਂਡਲ ਪਾਈ ਵਾ।’

‘ਬੇਟਾ! ਵਿੱਡੋ ਬੰਦ ਕਰ ਦੇਹ, ਹਵਾ ਤੇਜ਼ ਹੋ ਗਈ ਹੈ’

‘ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਛਪਿਆ ਜੋਤਿਸ ਕੇਂਦਰ ਦਾ ਇਸ਼ਤਿਹਾਰ ਦੇਖੋ- ‘ਸਮਸਿਆ ਦਾ ਸਮਾਧਾਨ ਦਾ ਹੱਲ ਗਰੰਟੀ ਕਾਰਡ ਨਾਲ। ਸਮਸਿਆ ਦੇ ਸਮਾਧਾਨ ਲੋ। ਪਾਣੀ ਪਿਉ ਛਾਣ ਕੇ.’

‘ਮੇਰੇ ਸੱਤ ਨੰਬਰ ਦੀ ਚੱਪਲ ਮੇਰ ਨਹੀਂ ਆਂਦੀ।’

‘ਲਓ ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ ਪਹਿਚਾਣੋ ਤਾਂ।’

‘ਮੇਰੀ ਮੰਮੀ ਦੇ ਦਿਨ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸੂਟ’ ਨਹੀਂ ਪਾਈ

ਹੋਰ ਕਈ ਉਦਾਹਰਣਾਂ ਨਿੱਤ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚੋਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਹੜੀਆਂ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਵਿਗਾਤਨ ਵਿਚ ਅਹਿਮ ਰੋਲ ਅਦਾਅ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਐ ਸੁਭਵਾਨ ਪਾਠਕੋ। ਹੋਸ਼ ਸੰਭਾਲੋ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਡੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਹੈ। ਮਾਂ-ਬੋਲੀ ਤੋਂ ਦੂਰ ਜਾਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਨਾ ਕਰੋ। ਇਸ ਦਾ ਇਕ ਹਜ਼ਾਰ ਸਾਲ ਪੁਰਾਣਾ ਇਤਿਹਾਸ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਲੁਕੋਈ ਬੈਠਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਨਾ ਸਾਡਾ ਪਹਿਲਾ ਫਰਜ਼ ਹੈ।

ਧੜਾ ਧੜ ਰੇਤਕਾ, ਜੁਗਾਤ, ਟੋਅਰ, ਜਭਲੀ, ਕੂਣਾ, ਸਾਝਰੇ, ਘੋਲ, ਜਨੇਤ, ਨੇਂਦਾ, ਗੱਭੇ, ਘਚਾਨੀ, ਵਾਂਢੇ, ਰੀਣ ਕ੍ਰ, ਆਬਣ, ਓਦਣ, ਛੋਕਰੀ, ਘਰਤ, ਔਤ, ਵਾਤਾ, ਗੁਤਾਵਾ, ਹੁੱਝਕਾ, ਸਲੂਣਾ, ਅਰਗਾ ਛਿਛਕਾਰ, ਵਾਸਤਾ, ਹੁਬ ਕੇ, ਨਿਠ ਕੇ, ਖੋਲਾ, ਚਟਮ, ਹੋਲਾ-ਫੁੱਲ, ਸੱਬ ਆਦਿ ਸ਼ਬਦ ਕਿੰਨੇ ਪਿਆਰੇ ਹਨ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਹੋਰ ਬਦਲ ਛੇਤੀ ਕੀਤੇ ਨਹੀਂ ਲੱਭਦਾ। ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਦਾ ਭਵਿੱਖ ਚੁਣੌਤੀਆਂ ਭਰਪੂਰ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਹਾਲਤ ਦਿਨੋਂ ਦਿਨ ਮੰਦੀ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਇਸ ਪ੍ਰਤੀ ਜੋ ਬੇਰੁਖੀ ਦਿਖਾ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਉਹ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਕਰਨ ਯੋਗ ਨਹੀਂ। ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਲਈ ਹੁਣ ਤੱਕ ਕੀਤੇ ਸਾਰੇ ਉਪਰਾਲੇ ਬਹੁਤ ਸੁਲਾਘਾਯੋਗ ਅਤੇ ਉਤਸ਼ਾਹਜਨਕ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਪ੍ਰਤੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਮਾਤੀ ਸੋਚ ਬਦਲਣ ਦੀ ਛੇਤੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਲਿਖਣ ਵਾਲੇ ਲੇਖਕਾਂ, ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕਾਂ, ਸਾਹਿਤ-ਸਭਾਵਾਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਅਦਾਰਿਆਂ ਦੀਆਂ ਅਨਮੋਲ ਸੇਵਾਵਾਂ ਅਤੇ ਕੰਮ ਯਾਦਗਾਰੀ ਹੋ ਨਿੱਬੜੇ ਹਨ।

-ਆਤਮਾ ਸਿੰਘ ਚਿੱਟੀ

ਪਿੰਡ ਅਤੇ ਡਾਕਘਰ ਚਿੱਟੀ

ਜਲੰਧਰ 144028, ਪੰਜਾਬ।

ਫੋਨ : 0181-2796427

ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ

ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਦੀ ਮੌਲਿਕਤਾ ਧਰਤੀ ਦੀ ਮਿੱਟੀ ਤੇ ਵਿਸ਼ਾਲਤਾ ਧਰਤੀ ਦੀ ਖੁੱਲ੍ਹਦਿਲੀ ਵਰਗੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦਾ ਜੇਰਾ ਅਤੇ ਕਿਰਦਾਰ ਆਸਮਾਨ ਜੇਡਾ ਉੱਚਾ ਤੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਹੈ ਤੇ ਮਹਿਕਦੀ ਹਵਾ ਵਾਂਗ ਚੁਫੇਰੇ ਮਹਿਕਿਆ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਡੁੱਲ੍ਹੇ ਸੁਭਾਅ ਵਾਂਗ ਖੁੱਲ੍ਹਾ - ਡੁੱਲ੍ਹਾ ਪਹਿਰਾਵਾ, ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਬੋਲ, ਲਾਪ੍ਰਵਾਹ ਮਸਤ ਚਾਲ, ਧਰਤੀ ਦੀ ਧੀਰਜ ਜਿਹਾ ਵੀ ਹੈ ਤੇ ਜਵਾਲਾਮੁਖੀ ਲਾਵੇ ਵਰਗਾ ਵੀ ਹੈ। ਇਕ ਵਾਰ ਸਾਦ ਮੁਰਾਦੀ ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਖਿਡੌਣਿਆਂ ਨਾਲ ਖੇਡੀ, ਮਿੱਟੀ ਵਿਚ ਪਲੀ, ਮਟਮੋਲੇ ਪਰ ਲਿਸ਼ਕਵੇਂ ਰੰਗ ਦੀ ਸੁਹਣੇ ਨੈਣ - ਨਕਸ਼ਾਂ ਵਾਲੀ ਬਾਂਕੀ ਤੇ ਸੁਹਣੀ ਕੁਤੀ ਦਰਿਆਵਾਂ ਦੇ ਪਾਣੀਆਂ ਵਾਂਗ ਲਹਿਰਦੀ ਤੇ ਗਗਨ ਵਾਂਗ ਮਾਣ ਨਾਲ ਉੱਚੀ ਹੋ ਕੇ ਤੁਰਦੀ ਜਿਸ ਦੀ ਨੁਹਾਰ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲਦੀ ਸੀ, ਇਕ ਦਿਨ ਸ਼ਹਿਰ ਆਪਣੀ ਮਾਸੀ ਤੇ ਭੂਆ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਗਈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਦੋਹਾਂ ਕੁਤੀਆਂ ਦੇ ਗੋਰੇ ਜਰਦ ਚਿਹਰੇ, ਪਤਲੇ ਜਿਹੇ ਜਿਸਮ ਤੇ ਚਮਕਵੀ ਮੇਕਅੱਪ ਵੇਖ ਕੇ ਭੋਂਪ ਜਿਹੀ ਗਈ। ਉਸਨੂੰ ਲੱਗਿਆ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲੋਂ ਘੱਟ ਸੁਹਣੀ ਹੋਵੇ। ਭੈਣਾਂ ਨੇ ਆਖਿਆ,

‘ਉਹ ਦੋਵੇਂ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਮਾਵਾਂ ਗੋਰੀਆਂ ਹਨ।’

ਇਕ ਵਾਰ ਤਾਂ ਉਹ ਇਸਨੂੰ ਸੱਚ ਸਮਝ ਬੈਠੀ। ਜਦ ਉਸਨੇ ਗਿਆਨ ਗੰਗਾ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਸਿਰ, ਮੂੰਹ, ਮੱਥਾ ਧੋਤਾ ਤਾਂ ਉਹਦੇ ਅਸਲੀ ਰੂਪ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਨਕਲੀ ਰੂਪ ਸ਼ਰਮਾਉਣ ਲੱਗਾ। ਉਹ ਸੁਹਣੀ ਕੁਤੀ ਉਹ ਸਭ ਕੁਝ ਸਿੱਖ ਗਈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਸ ਦਾ ਰੂਪ ਹੋਰ ਨਿਖਰ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਨੂੰ ਪਛਾਣ ਲਿਆ।

ਕਿਸੇ ਸੂਬੇ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵਾਸੀ ਨੂੰ ਅਗਰ ਇਹ ਸਵਾਲ ਪੁੱਛਿਆ ਜਾਵੇ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਕਿਹੜੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਲਈ ਇਹ ਇਕ ਅਜੀਬ ਜਿਹਾ ਸਵਾਲ ਹੋਵੇਗਾ। ਜੇ ਕੋਈ ਜਿਸ ਸੂਬੇ ਵਿਚ ਰਹਿ ਰਿਹਾ ਹੈ ਉਹ ਭਾਵੇਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਜਾਤ ਜਾਂ ਧਰਮ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਰੱਖਦਾ ਹੋਵੇ ਉਸ ਦੀ ਮਾਤ ਭਾਸ਼ਾ ਉਹੋ ਹੀ ਹੋਵੇਗੀ ਜਿਸ ਸੂਬੇ ਦਾ ਉਹ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਬੰਗਾਲ ਸੂਬੇ ਦਾ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਵਾਸੀ ਕਿਸੇ ਵੀ ਜਾਤ ਜਾਂ ਧਰਮ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਰੱਖਦਾ ਹੋਵੇ ਉਸ ਦੀ ਮਾਤ ਭਾਸ਼ਾ ਬੰਗਾਲੀ ਹੈ। ਜੇ ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰ ਦਾ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਹੈ ਉਸ ਦੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਮਰਾਠੀ ਹੈ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਸੂਬੇ ਦਾ ਵਾਸੀ ਆਪਣੀ ਖੇਤਰੀ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਕਹੇਗਾ। ਪਰ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਇਸ ਵਿਸ਼ੇ ਉੱਤੇ ਬੜਾ ਦੁਖਾਂਤ ਵਾਪਰਿਆ ਅਤੇ ਹਿੰਦੂਆਂ, ਸਿੱਖਾਂ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਦਾ ਸਵਾਲ ਇਕ ਕੰਧ ਬਣ ਕੇ ਖੜਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਪੰਜਾਬ ਅੰਦਰ ਵੱਸਦੇ ਸਭੇ ਲੋਕ ਪੰਜਾਬੀ ਹਨ ਉਵੇਂ ਹੀ ਜਿਵੇਂ ਦੂਜੇ ਪ੍ਰਾਂਤਾਂ ਦੇ ਲੋਕ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਵਾਸੀ ਚਾਹੇ ਉਹ ਹਿੰਦੂ, ਮੁਸਲਮਾਨ, ਸਿੱਖ ਹੋਣ ਜਾਂ ਈਸਾਈ ਸਭ ਪੰਜਾਬੀ ਹਨ। ਚਾਹੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜਾਤ ਤੇ ਧਰਮ ਵੱਖ ਹੋਣ, ਜਾਂ ਵੱਖ - ਵੱਖ ਰਾਜਨੀਤਕ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ

ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਦਾ ਕੱਲ੍ਹ ਅੱਜ ਤੇ ਭਲਕ • (3.?)

ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਹੋਣ ਪਰ ਤੁਹਿ ਬੋਲਦੇ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਹਨ ਅਤੇ ਅਖਵਾਉਂਦੇ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਹਨ। ਹਰ ਪੰਜਾਬੀ ਜੋ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਵੱਸਦਾ ਹੈ ਉਹ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦਰ ਪੀੜ੍ਹੀ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲਦਾ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬੋਲ - ਚਾਲ, ਰੀਤੀ - ਰਿਵਾਜ, ਹਾਸਾ - ਠੱਠਾ, ਗੀਤ - ਸੰਗੀਤ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਭਿੰਨ ਹੋਏ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਜੰਮਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹਦੇ ਹੋਠਾਂ ਉੱਤੇ ਗੁੜ੍ਹ ਦੀ ਜਾਂ ਸ਼ਹਿਦ ਦੀ ਗੁੜ੍ਹਤੀ ਦਿੰਦਿਆਂ ਕੋਈ ਸਿਆਣੀ ਜਿਹੀ ਪੰਜਾਬਣ, ਉਹਦੇ ਕੰਨਾਂ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਗੁਰੂ ਦਾ ਨਾਮ ਲੈ ਕੇ ਕੰਨਾਂ ਮੰਨਾ ਕੁਰਰ ਕਹਿੰਦੀ ਉਹਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਬੋਲ ਸੁਣਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਫੇਰ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਵਾਲੀਆਂ ਵਧਾਈਆਂ, ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਵਾਲੇ ਸ਼ਗਨ ਵਿਹਾਰ। ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਰੀ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਮਾਂ ਦੀ ਗੋਦ ਦਾ ਨਿੱਘ ਮਾਣਦਿਆਂ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਵਿਹੜੇ ਵਿਚ ਨੱਚਦਾ ਟੱਪਦਾ, ਘੁੰਮਦਾ, ਫੁਫਮਣੀਆਂ ਪਾਉਂਦਾ, ਗਲੀਓ - ਗਲੀ ਤੁਰਦਾ ਫਿਰਦਾ ਉਹ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਮਿੱਟੀ ਨਾਲ ਇਉਂ ਜੁੜ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਤੇ ਧਰਤੀ ਦੀ ਮਿੱਟੀ ਇਕ ਮਿੱਕ ਹੋਈਆਂ ਲਗਦੀਆਂ ਹਨ। ਆਪਣੀ ਧਰਤ ਨਾਲ ਜੁੜ ਕੇ ਬੰਦਾ ਉੱਚੀਆਂ ਛਾਲਾਂ ਮਾਰਦਾ ਹੈ। ਚਾਹੇ ਛਾਲ ਜਿੰਡੀ ਮਰਜੀ ਉੱਚੀ ਮਾਰ ਲਵੇ ਪਰ ਆਖਰ ਪੈਰ ਤਾਂ ਫੇਰ ਧਰਤੀ ਨਾਲ ਹੀ ਆ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਕੋਈ ਮਾਈ ਦਾ ਲਾਲ ਆਪਣੇ ਪੈਰਾਂ ਦੀ ਧਰਤ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਉੱਪਰ ਜਰਾ ਤੁਰ ਕੇ ਤਾਂ ਵਿਖਾਵੇ। ਫੇਰ ਭਲਾ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਤੋਂ ਨਾਬਰ ਹੋ ਕੇ ਬਿਗਾਨੀਆਂ ਵਿਚ ਕਿੰਨ੍ਹਾਂ ਕੁ ਚਿਰ ਕੱਟ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਚਾਹੇ ਉਹ ਕਿਸੇ ਦੂਜੇ ਸੂਬੇ ਵਿਚ ਚਲਾ ਜਾਵੇ, ਸਮੁੰਦਰਾਂ ਨੂੰ ਚੀਰ ਕੇ ਹਵਾਵਾਂ ਵਿਚ ਉੱਡਦਾ ਦੇਸ਼ ਵਿਦੇਸ਼ ਘੁੰਮ ਆਵੇ, ਜਿਥੇ ਜਾਵੇਗਾ ਉਹ ਪੰਜਾਬੀ ਵਜੋਂ ਹੀ ਪਛਾਣਿਆ ਜਾਵੇਗਾ। ਉਹ ਚਾਹੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਜਾਤ ਬਿਰਾਦਰੀ ਜਾਂ ਧਰਮ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਹੋਵੇ ਹਰ ਜਗ੍ਹਾ, ਉਸ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਿ ਕੇ ਹੀ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰਨਗੇ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਕਰਕੇ ਹੀ ਮਾਣ-ਸਨਮਾਨ ਦੇਣਗੇ। ਜੇਕਰ ਦੂਜੇ ਮੁਲਕਾਂ ਵਿਚ ਵੱਸਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਖੁੱਲ੍ਹ ਦਿਲੀ, ਪਿਆਰ, ਪ੍ਰਾਹੁਣਚਾਰੀ, ਆਪਾ ਵਾਰਨ ਦੀ ਅਦਾ, ਦੋਸਤੀਆਂ ਨਿਭਾਉਣ ਦੀ ਕਲਾਕਾਰੀ, ਆਤਮ ਸਨਮਾਨ, ਆਤਮ ਬਲ ਅਤੇ ਹੋਰ ਗੁਣਾਂ ਕਰਕੇ ਕਦਰ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਸਲਾਹਿਆ ਹੈ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਨੇ ਇਹ ਨਹੀਂ ਪਤਚੇਲ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਹ ਸਿੱਖ ਹੈ ਕਿ ਹਿੰਦੂ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਜਾਤ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਕਰਕੇ ਨਿਵਾਜਿਆ ਗਿਆ। ਜੇਕਰ ਮਾਤੇ ਸਮਿਆਂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਕੁਰਾਹੇ ਪਾ ਕੇ ਆਪਸੀ ਪਾਤਾ ਪਾਇਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਅੰਦਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਪੂਰੇ ਦੇਸ਼ ਅੰਦਰ ਅਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਅਜਿਹੀ ਕੁਲਹਿਣੀ ਹਵਾ ਵਗੀ ਕਿ ਰੁੱਖਾਂ ਦੇ ਪੱਤ ਜਲ ਗਏ। ਜਦੋਂ ਖੂਨ ਦੇ ਦਰਿਆ ਵਗੇ ਤਾਂ ਵੀ ਮੁਲਕ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਹੀ ਨਿੰਦਿਆ ਗਿਆ। ਚਾਹੇ ਇਹ ਦੇਸ਼ ਬਹੁਤਾ ਸਿੱਖਾਂ ਉੱਤੇ ਹੀ ਲਗਿਆ। ਪਰ ਜੇਕਰ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਫਿਰਕੇ ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਵੀ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਸੂਬੇ ਜਾਂ ਮੁਲਕ ਵਿਚ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਜੋ ਨਫ਼ਰਤ ਮਿਲੀ ਉਹ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਤੇ ਮਿਲੀ। ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਹਿੰਦੂ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਬਣਾ ਕੇ ਦੂਰ ਦੂਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਵੱਸਦਿਆਂ ਹਿੰਦੂ ਸਿੱਖ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਲਈ ਪਰੇ ਕਿਵੇਂ ਹੋ ਗਏ, ਇਹ ਪਾਤਾ ਕਿਸਨੇ ਪਾਇਆ, ਭਾਈ ਭਾਈ ਨੂੰ ਕਿਸ ਨੇ ਲਤਾਇਆ, ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਲਕੀਰ ਖਿੱਚਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਿਸਨੇ ਕੀਤੀ, ਨਹੁੰਆਂ ਨਾਲੋਂ ਮਾਸ ਨੋਚਣ ਦੀ ਕੋਠੀ ਹਰਕਤ ਕਿਸ ਨੇ ਕੀਤੀ? ਕੱਲ੍ਹ ਤੱਕ ਜੋ ਹਿੰਦੂ ਸਿੱਖ ਇੱਕ ਮਾਂ ਦੇ ਜਾਏ ਸਨ, ਉਹ ਅਚਾਨਕ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਖੂਨ ਦੇ ਪਿਆਸੇ ਕਿਵੇਂ ਬਣ ਗਏ? ਇਕੋ ਵਿਹੜੇ ਵਿਚ ਖੇਡੇ ਤੇ ਪ੍ਰਵਾਨ ਚੜ੍ਹੇ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਲਈ ਉਪਰੇ ਕਿਵੇਂ ਹੋ ਗਏ? ਉਸ ਦੁਸ਼ਮਣ ਨੂੰ ਪਛਾਨਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਉਹ ਕੱਟ

ਹੈ ਜਿਸਨੇ ਬੋਲੀ ਦੇ ਨਾਮ 'ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਲਤਾਇਆ। ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਨਾਮ 'ਤੇ ਪਾਤਿਆ, ਜਾਤਪਾਤ ਦੇ ਨਾਮ 'ਤੇ ਨਿਖੇਤਿਆ। ਧਰਮ ਦੇ ਨਾਮ 'ਤੇ ਵੰਡੀਆਂ ਪਾਈਆਂ। ਗੁਰਦੁਆਰੇ, ਮੰਦਰਾਂ, ਮਸੀਤਾਂ ਦੇ ਝਗੜੇ ਖੜੇ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਕਤਲੇ ਗਾਰਤ ਹੋਈ ਤੇ ਅਜੇ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਖੂਨ ਡੁੱਲ੍ਹ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਪਛਾਣ ਸਕਦਾ ਕਿ ਭੁਲਿਆ ਖੂਨ ਕਿਸੇ ਹਿੰਦੂ ਦਾ ਹੈ, ਸਿੱਖ ਦਾ ਹੈ, ਮੁਸਲਮਾਨ ਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਈਸਾਈ ਦਾ ਹੈ। ਖੂਨ ਦਾ ਰੰਗ ਲਾਲ ਹੈ, ਸਿਰਫ ਲਾਲ।

ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਪੰਜਾਬ ਅੰਦਰ ਰਹਿੰਦੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਪੰਜਾਬੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਦੇਸ਼ ਵੱਖਰਾ ਹੈ, ਰਾਜਨੀਤੀ ਵੱਖਰੀ ਹੈ ਫੇਰ ਵੀ ਉਹ ਪੰਜਾਬੀ ਹੀ ਅਖਵਾ ਕੇ ਮਾਣ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਦੋਹਾਂ ਮੁਲਕਾਂ ਵਲੋਂ ਸਾਂਝਾਂ ਦੀਆਂ ਠੰਢੀਆਂ ਹਵਾਵਾਂ ਵੀ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ ਜੋ ਤੱਤੇ ਬੁੱਲ੍ਹਿਆਂ ਤੋਂ ਲੰਘ ਕੇ ਵੀ ਧੁਆਂਖੀਆਂ ਨਹੀਂ ਗਈਆਂ। ਫਿਰ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਪੰਜਾਬੀ - ਪੰਜਾਬੀ ਨਾ ਰਹਿ ਕੇ ਹਿੰਦੂ ਸਿੱਖ ਜਾਂ ਹਿੰਦੀ, ਪੰਜਾਬੀ ਕਿਵੇਂ ਹੋ ਗਿਆ? ਇਹ ਸਿਰਫ ਕੁਰਸੀ ਦੀ ਖਾਤਰ ਸੌਤੀ ਸੋਚ ਵਾਲਿਆਂ ਵਲੋਂ ਰਾਜਨੀਤਕ ਲਾਹਾ ਖੱਟਣ ਲਈ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਗੁਮਰਾਹ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਸੱਚਾਈ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਵੀ ਝੁਠਲਾਇਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਧੁਰ ਅੰਦਰੋਂ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਨਹੁੰ ਮਾਸ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਜਿਸਨੂੰ ਅਲਗ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਇਤਿਹਾਸਕ ਪਿਛੋਕੜ ਵਲ ਖਾਤ ਮਾਰੀ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਸਾਮਰਾਜ ਨੇ 'ਪਾੜੇ ਤੇ ਰਾਜ ਕਰੋ' ਦੀ ਨੀਤੀ ਤਹਿਤ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਰਾਜ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਜਾਂਦੇ ਜਾਂਦੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਦੋ ਟੁਕੜੇ ਕਰ ਗਏ। ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਬਣ ਗਿਆ। ਇਵੇਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਵੱਖਰਿਆਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਤੇ ਫੇਰ ਹਿੰਦੂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਵੱਖਰਿਆਂ ਕਰਨ ਦੇ ਯਤਨ ਜਾਰੀ ਹਨ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਪਿਛਲੀ ਸੰਨ 1971 ਦੀ ਜਨਗਣਨਾ ਸਰਵੇਖਣ ਵੇਲੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਤੋਂ ਅਜੀਬ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਵਾਲ ਪੁੱਛੇ ਗਏ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਹਿੰਦੀ ਲਿਖਵਾਉਣ ਲਈ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਕੰਡੇ ਵਰਤੇ ਗਏ।

ਸਵਾਲ ਇਵੇਂ ਸਨ :-

ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਹਿੰਦੂ ਹੋ ਜਾਂ ਸਿੱਖ?

ਕੀ ਤੁਹਾਡਾ ਦੇਸ਼ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਹੈ ਜਾਂ ਕੋਈ ਹੋਰ?

ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਵਾਸੀ ਹੋ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਵਾਸੀ ਹੋ?

ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਅਜਿਹੇ ਸਵਾਲਾਂ ਦੇ ਜਵਾਬ ਦੇਣ ਲੱਗਿਆਂ ਬਹੁਤੇ ਲੋਕ ਟਪਲਾ ਖਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਵੇਂ ਹਿੰਦੀ, ਹਿੰਦੂ, ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਇਕ ਲਾਈਨ ਦੇ ਕੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਦੋ ਬੋਲੀਆਂ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਵੰਡ ਕੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਤੋਂ ਹਿੰਦੂ ਸਿੱਖ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸੰਨ 1991 ਵਿਚ ਫੇਰ ਜਨ ਗਣਨਾ ਸਰਵੇਖਣ ਹੋਇਆ ਜਿਸ ਦੌਰਾਨ ਪੰਜਾਬੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੁਚੇਤ ਰਹੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੇ ਸੋਚ ਸਮਝ ਤੋਂ ਕੰਮ ਲਿਆ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਤੇ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਲਿਖਵਾ ਕੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੀ ਚਾਲ ਨੂੰ ਪਛਾਤਿਆ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਭਾਈਵਾਲਤਾ ਦੀ ਸਾਂਝ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਿਆ। ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਗੰਵਾਰ ਬੋਲੀ ਕਹਿ ਕੇ ਫੁਟਿਆਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਨੀਵੀਆਂ ਹੋ ਗਈਆਂ।

ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਕਦੇ ਗੰਵਾਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਸਾਦਗੀ ਅਤੇ ਪਵਿਤਰਤਾ ਏਨੀ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂਆਂ, ਮਾਧਾਂ ਸੰਤਾਂ, ਪੀਰਾਂ ਫਕੀਰਾਂ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦੀ ਸਾਦਗੀ, ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਉਹ

ਵੱਡਮੁੱਲਾ ਵਿਰਸਾ ਬਣ ਗਈ ਜਿਸ ਨੇ ਸਾਰੀ ਮਨੁੱਖਤਾ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਲਾਵੇ ਵਿਚ ਭਰ ਲਿਆ। ਇਹ ਤਾਂ ਬਾਬਾ ਫ਼ਰੀਦ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ, ਵਾਰਿਸ, ਬੁੱਲ੍ਹੇ, ਹਾਸ਼ਮ, ਬਾਹੂ ਤੇ ਹੋਰ ਸਾਧੂ ਸੰਤਾਂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੰਸਾਰ ਅੰਦਰ ਸਤਿਕਾਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਬਹੁਤੀਆਂ ਬੋਲੀਆਂ ਸਿੱਖਣਾ ਚੰਗਾ ਕੰਮ ਹੈ। ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਬੋਲੀਆਂ ਸਿੱਖਣ ਤੋਂ ਕੋਠ ਰੋਕਦਾ ਹੈ ਪਰ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਦੀ ਕੀਮਤ ਤਾਰ ਕੇ ਨਹੀਂ ਸਰਨਾ। ਮਾਸੀਆਂ, ਫੁਫੀਆਂ, ਮਾਮੀਆਂ ਸਭ ਪਿਆਰੀਆਂ ਹਨ ਪਰ ਸਭ ਤੋਂ ਪਿਆਰੀ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਹੈ।

- ਸੁਰਿੰਦਰਜੀਤ ਕੌਰ

20 ਆਰਮੀ ਇਨਕਲੇਵ, ਨੇੜੇ ਵਡਾਲਾ ਚੌਕ
ਜਲੰਧਰ-144003, ਫੋਨ : 9988355750

ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਦਾ ਕਲ੍ਹ ਅੱਜ ਤੇ ਭਲਕ • (42)

ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਵਿਦਿਅਕ ਢਾਂਚਾ ਅਤੇ ਭਾਸ਼ਾ ਨੀਤੀ

ਕਈ ਵਾਰ ਸਰਕਾਰਾਂ ਦੇ ਇਰਾਦੇ ਤਾਂ ਚੰਗੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਹ ਕੁਝ ਕਰ ਗੁਜ਼ਰਨਾ ਵੀ ਚਾਹੁੰਦੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਕਰਨੀ ਵਿਚ ਕਾਫੀ ਫਰਕ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਨਹੀਂ ਕਿ ਕਹਿਣਾ ਕੁਝ ਤੇ ਕਰਨਾ ਕੁਝ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਇਸ ਕਰਕੇ ਕਿ ਪੂਰੀ ਵਿਉਂਤਬੰਦੀ ਨਾਲ ਕਦਮ ਨਹੀਂ ਚੁੱਕੇ ਜਾਂਦੇ ਜਾਂ ਫਿਰ ਸਿਆਸੀ ਕਾਹਲ ਤੇ ਸੁਆਰਥ ਭਾਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਇਰਾਦੇ : - ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਵੀ ਇਰਾਦਿਓਂ ਚੰਗੀ ਲੱਗਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਪ੍ਰਾਂਤ ਲਈ ਕੁਝ ਕਰਨ ਲਈ ਤਤਪਰ ਵੀ ਹੈ ਪਰ ਮੁਸ਼ਕਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰੇ ਫੈਸਲੇ ਕਿਸੇ ਸੋਚੀ ਸਮਝੀ ਵਿਉਂਤ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਸਿਸਟਮ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਨਹੀਂ ਲਏ ਜਾ ਰਹੇ। ਇਸ ਨਾਲ ਠੀਕ ਫੈਸਲਿਆਂ ਦੇ ਵੀ ਢੁਕਵੇਂ ਅਤੇ ਸਹੀ ਸਿੱਟੇ ਨਿਕਲਣ ਵਿਚ ਸ਼ੱਕ ਦੀ ਕਾਫੀ ਗੰਜਾਇਸ਼ ਹੈ। ਸਾਲਾਨਾ ਬਜਟ ਵਿਚ ਮੁੱਢਲੇ ਢਾਂਚੇ ਦੀ ਪਹਿਲ, ਖਾਸ ਕਰ ਕੇ ਸਤਕਾਂ, ਬਿਜਲੀ, ਵਿਦਿਆ, ਸਿੱਖਿਆ ਅਤੇ ਸਿਹਤ, ਡਾਕਟਰੀ ਸਹੂਲਤਾਂ ਦਾ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਨਾ ਬਿਲਕੁਲ ਠੀਕ ਦਿਸ਼ਾ ਹੈ ਪਰ ਫੈਸਲਿਆਂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਤਰਤੀਬ ਨਹੀਂ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਯੋਜਨਾ ਦੇ ਢਾਂਚੇ ਵਿਚ ਇਹ ਪਰੋਏ ਹੋਏ ਨਹੀਂ।

ਵਿਦਿਆ ਅਤੇ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਹੀ ਲੈ ਲਓ। ਇਕ ਵਿਦਿਆ ਮੰਤਰੀ ਐਲਾਨ ਕਰਦੇ ਕਿ ਪਰਦੇਸ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਪਹਿਲੀ ਜਮਾਤ ਤੋਂ ਪੜ੍ਹਾਈ ਜਾਇਆ ਕਰੇਗੀ। ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਇਸੇ ਨਾਲ ਅਸਹਿਮਤੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰ ਗਏ। ਜਦ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਕੁਝ ਹਿਤੈਸ਼ੀਆਂ ਨੇ ਵਾਵੇਲਾ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਮਾਮਲਾ ਭੰਬਲ-ਭੁਸੇ ਵਿਚ ਫਸ ਗਿਆ, ਸਮਝੋ ਭਿੰਡਾਂ ਦੇ ਖੱਖਰ ਵਿਚ ਹੱਥ ਪਾ ਬੈਠੇ ਮੰਤਰੀ ਜੀ। ਕੋਈ ਪੁੱਛਣ ਵਾਲਾ ਹੋਵੇ, ਵਿਦਿਆ ਮੰਤਰੀ ਨੇ ਬਿਨਾਂ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਦੀ ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਅਤੇ ਕੈਬਨਿਟ ਦੇ ਸੋਚੇ ਸਮਝੇ ਫੈਸਲੇ ਤੋਂ ਬਗੈਰ ਇਹ ਬਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਹੀ ਕਿਉਂ? ਇਹ ਅਤੇ ਕਈ ਹੋਰ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਐਲਾਨ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਰੋਜ਼ ਦਿਨ ਦੇ ਮੰਤਰੀਆਂ ਦੇ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਹੀ ਐਲਾਨ ਕਿਸੇ ਸੋਚੀ ਸਮਝੀ ਨੀਤੀ ਦੇ ਅਧੀਨ ਨਹੀਂ ਲਏ ਜਾ ਰਹੇ। ਸਗੋਂ ਹਰ ਮੰਤਰੀ ਕਾਹਲੀ ਵਿਚ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਹੀ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਭਰਮਾਉ ਐਲਾਨ ਕਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਤਾਂ ਸਮਝ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਆਦਰਸ਼ ਸਕੂਲ ਜੋ ਪਹਿਲੀ ਅਕਾਲੀ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਸਕੀਮ ਕਾਂਗਰਸ ਰਾਜ ਵਿਚ ਠੱਪ ਹੋ ਗਈ ਸੀ, ਅਜੋਕੀ ਅਕਾਲੀ ਸਰਕਾਰ ਆਪਣੀ ਉਸ ਪੁਰਾਣੀ ਸਕੀਮ ਨੂੰ ਪੁਨਰ-ਸੁਰਜੀਤ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਵੀ ਬਦਲੇ ਹੋਏ ਹਾਲਾਤ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖ ਕੇ ਕਿਸੇ ਸੋਚੀ ਸਮਝੀ ਅਤੇ ਠੋਸ ਦਲੀਲ 'ਤੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਨਹੀਂ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਨਵੇਂ ਸਕੂਲਾਂ ਨੂੰ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨਾ, ਛੋਟੇ ਸਕੂਲਾਂ ਨੂੰ ਉੱਚ ਪੱਧਰੀ ਸਕੂਲ ਬਣਾਉਣਾ ਅਤੇ ਆਦਰਸ਼ ਸਕੂਲਾਂ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰਨਾ, ਜੋ ਸਮਾਜ ਦੀਆਂ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਸਾਰੀ ਸਕੀਮ ਸਮਾਜਕ ਨਿਆਂ ਤੋਂ ਵਾਂਝੀ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਅਤੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਫੈਸਲੇ ਹਨ ਜੋ ਇਸ ਸਮਾਜ ਦੇ ਭਵਿੱਖ ਨੂੰ ਸਿਰਜਣ ਜਾਂ ਵਿਗਾੜਨ ਲਈ

ਜਿੰਮੇਵਾਰ ਹੋਣਗੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਤਿੰਨ ਨਵੀਆਂ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀਆਂ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਹੈ। ਨਵੀਆਂ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀਆਂ ਕਾਇਮ ਕਰਨੀਆਂ ਤਾਂ ਇਕ ਸਹੀ ਕਾਰਜ ਹੈ, ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਫੈਸਲਿਆਂ ਵਿਚ ਵੀ ਕੰਮ ਚਲਾਉਣਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਯੋਜਨਾ ਅਧੀਨ ਇਹ ਫੈਸਲੇ ਨਹੀਂ ਲਏ ਗਏ ਜਿਸ ਨਾਲ ਪ੍ਰਾਂਤ ਦੇ ਖਜ਼ਾਨੇ 'ਤੇ ਕਾਫ਼ੀ ਬੋਝ ਪਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਹੋਰ ਪੈਣਾ ਹੈ। ਜੇ ਸੋਚ ਸਮਝ ਕੇ ਕਿਸੇ ਤਰਤੀਬ ਨਾਲ ਸਾਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖ ਕੇ ਇਕ ਯੋਜਨਾ ਬਣਾ ਕੇ ਅਤੇ ਮਾਹਿਰਾਂ ਤੇ ਪਬਲਿਕ ਦੀ ਰਾਏ ਲੈ ਕੇ ਇਹ ਫੈਸਲੇ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਤਾਂ ਇਹ ਫੈਸਲੇ ਢੁਕਵੇਂ ਸਾਬਤ ਹੋ ਸਕਦੇ ਸੀ। ਭਾਵ ਇਹ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀਆਂ, ਜੋ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹਨ, ਵੀ ਬਣਾਈਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਸੀ ਅਤੇ ਵਾਧੂ ਖਰਚ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰਨਾ ਪੈਣਾ। ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੋਂ ਗੱਲ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਪੱਧਰ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਜਾਂ ਪੜ੍ਹਾਈ ਦੀ ਲੈਂਦੇ ਹਾਂ। ਇਹ ਮੰਨ ਕੇ ਚੱਲਣਾ ਪਵੇਗਾ ਕਿ ਹਰ ਬੱਚੇ ਦਾ ਇਹ ਜਨਮ ਸਿੱਧ ਅਧਿਕਾਰ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਬਰਾਬਰ ਦੀ ਮੁਢਲੀ ਵਿਦਿਆ ਉਪਲਬਧ ਹੋਵੇ। ਕਿਸੇ ਗਰੀਬ ਜਾਂ ਅਨਪੜ੍ਹ ਜਾਂ-ਬਾਪ ਦੇ ਘਰ ਜਨਮ ਲੈਣ ਵਿਚ ਬੱਚੇ ਦਾ ਕੋਈ ਕਸੂਰ ਨਹੀਂ। ਜਿਹਤਾ ਸਮਾਜ ਇਸ ਅਧਿਕਾਰ ਤੋਂ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਵੰਚਿਤ ਰੱਖਦਾ ਹੈ ਉਸ ਸਮਾਜ ਦੀ ਉਨਤੀ ਉਸਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਅਤੇ ਉਥੇ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਅਨਿਆਏ ਫੈਲਦਾ ਹੈ। ਸਾਡਾ ਇਹ ਕੌਮੀ ਸਮਾਜਕ ਟੀਚਾ ਤਾਂ ਹੈ ਜੋ ਪੂਰਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਿਆ ਤੇ ਹੁਣ ਕਰਨਾ ਵੀ ਔਖਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ।

ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਪੱਧਰ : ਇਹ ਇਕੋ ਜਿਹੀ ਬਰਾਬਰ ਦੀ ਵਿਦਿਆ ਤਾਂ ਹੀ ਉਪਲਬਧ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ਜੇ ਸਕੂਲ ਵਿਦਿਆ ਪੱਖੋਂ, ਸਹੂਲਤਾਂ ਅਤੇ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਪੱਖੋਂ ਸਮਾਨਤਾ ਵਾਲੇ ਹੋਣ। ਇਸ ਵਕਤ ਇਹ ਸਮਾਨਤਾ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਹੈ ਤੇ ਸਰਦੇ ਪੁੰਜਦੇ ਮਾਪਿਆਂ ਤੇ ਗਰੀਬਾਂ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਮੁਢਲੀ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਿਚ ਅਥਾਹ ਪਾਤਾ ਹੈ।

ਇਸ ਮੁਢਲੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਸਾਰੇ ਸਕੂਲ ਸਰਕਾਰੀ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਜਾਂ ਸੰਪਰਦਾਇਕ ਸਕੂਲਾਂ ਦੀ ਮੁਢਲੀ ਵਿਦਿਆ ਵਿਚ ਕੋਈ ਭੂਮਿਕਾ ਨਹੀਂ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਪਬਲਿਕ ਸਕੂਲਾਂ ਅਤੇ ਸੰਪਰਦਾਇਕਾਂ ਦੇ ਸਕੂਲਾਂ ਨੇ, ਜੋ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਾਮਰਾਜੀ ਹਕੂਮਤ ਦੀ ਕੋਝੀ ਦੇਣ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਸਮਾਜਿਕ ਪਾਤੇ ਅਤੇ ਸੰਕੀਰਣਤਾ ਭਰੀ ਮਜ਼ਹਬੀ ਕੱਟੜ ਸੋਚਣੀ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਕੂਲ ਇਲਾਕਿਆਂ, ਵਾਰਡਾਂ ਜਾਂ ਕਾਲੋਨੀਆਂ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ "ਨੇਬਰਹੁੱਡ ਸਿਧਾਂਤ" ਤੇ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਕਿਸੇ ਇਕ ਵਾਰਡ ਦੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਦੂਜੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਸਕੂਲ ਦਾਖਲਾ ਲੈਣ ਤੋਂ ਵਰਜਿਤ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਨਾਲ ਮੁਢਲੀ ਵਿਦਿਆ ਦੀ ਉਪਲਬਧੀ ਵਿਚ ਇਕਸਾਰਤਾ ਆ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਪਿੰਡ ਵੀ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਲਕੇ ਬਣਨੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਸਕੂਲਾਂ ਦੇ ਹਲਕੇ ਛੋਟੇ ਜਾਂ ਇਕੱਲਾ-ਇਕੱਲਾ ਪਿੰਡ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਆਬਾਦੀ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਇਕ ਹਾਈ ਜਾਂ ਹਾਇਰ ਸੈਕੰਡਰੀ ਸਕੂਲ ਹੋਵੇ। ਜੇ ਕਿਸੇ ਨੇ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਵਾਸਤੇ ਸਕੂਲ ਬਦਲਣਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਲਈ ਉਸੇ ਸਕੂਲ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਰਹਿਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੋਵੇ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਸਕੂਲਾਂ ਦਾ ਵੱਖਰੇ-ਵੱਖਰੇ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਇਕੋ ਜਿਹਾ ਪੜ੍ਹਾਈ ਦਾ ਕੋਰਸ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਸਕੂਲ ਨੂੰ ਵੱਖਰਾ ਕੋਰਸ ਰੱਖਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਨਹੀਂ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ।

ਸਾਰੇ ਸਕੂਲ ਪੰਜਾਬ ਸਕੂਲ ਬੋਰਡ ਨਾਲ ਐਫਲੀਏਟਿਡ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਕਿਸੇ ਸਕੂਲ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਕਿਸੇ ਸਕੂਲ ਬੋਰਡ ਜਾਂ ਸੰਬੰਧਤ ਸਿਸਟਮ ਨਾਲ ਮਾਨਤਾ ਲੈਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ

ਨਹੀਂ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੁੱਢਲੀ ਵਿਦਿਆ ਵਿਚ ਵਿਤਕਰੇ ਦੂਰ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਕੁਝ ਕੁ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਸਕੂਲਾਂ ਦਾ ਕੇਂਦਰੀ ਸਕੂਲ ਬੋਰਡ ਨਾਲ ਮਾਨਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ ਹੀ ਅਜੋਕੇ ਵਿਰੋਧਾਂ ਦਾ ਕਾਰਨ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਈਚਾਰਾ ਦੋਫ਼ਾਤ ਹੁੰਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਹਰ ਵਾਰਡ ਜਾਂ ਇਲਾਕੇ ਵਾਸਤੇ ਤਿੰਨ ਜਾਂ ਪੰਜ ਮੈਂਬਰੀ ਵਿਦਿਆ ਕਮੇਟੀ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਜੋ ਆਪਣੇ ਸਕੂਲ ਦੇ ਵਿਦਿਆ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਨਿਗਰਾਨੀ ਰੱਖੇ ਅਤੇ ਵਿਦਿਆ ਨੂੰ ਸਮਾਜਕ ਅਤੇ ਕਾਰੋਬਾਰੀ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਮੁਤਾਬਕ ਆਧੁਨਿਕ ਬਣਾਏ। ਇਸ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਕੰਮ ਇਹ ਦੇਖਣਾ ਹੋਵੇ ਕਿ ਕੀ ਕੋਰਸ ਪੂਰਾ ਤੇ ਸਹੀ ਅਤੇ ਮਿਆਰੀ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਕੂਲਾਂ ਦੀ ਕਮੀ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਅਤੇ ਅਧਿਆਪਕ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਨਿਭਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਕਮੇਟੀਆਂ ਆਪਣੇ ਤਜਰਬੇ ਤੋਂ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਵਿਦਿਆ ਦਾ ਮਿਆਰ ਉੱਚਾ ਚੁੱਕਣ ਲਈ ਸਲਾਹ ਮਸ਼ਵਰਾ ਦੇ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਪਰ ਕੋਈ ਵੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਤਬਦੀਲੀ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਾਂਤ ਦੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਸਕੂਲ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮਨਮਰਜ਼ੀ ਕਰਨ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਨਾ ਹੋਵੇ।

ਅੱਜ ਸਕੂਲ ਸਿਸਟਮ ਅਮੀਰਾਂ, ਪੜ੍ਹਿਆਂ ਲਿਖਿਆਂ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਰੀਆਂ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਪੇਂਡੂਆਂ, ਗਰੀਬਾਂ ਅਤੇ ਅਨਪੜ੍ਹ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਕਿਤੇ ਵੱਧ ਚੜ੍ਹਵੀਂ ਵਿਦਿਆ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਮੀਰਾਂ ਤੇ ਅਫਸਰਾਂ ਦੇ ਬੱਚੇ ਅਮੀਰ ਅਤੇ ਅਫਸਰ ਅਤੇ ਗਰੀਬਾਂ ਪੇਂਡੂਆਂ ਦੇ ਬੱਚੇ ਕਾਮੇ, ਮਜ਼ਦੂਰ ਤੇ ਗਰੀਬ ਬੇਕਾਰ ਰਹਿ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਸਮਾਜਿਕ ਦੁਫ਼ਾਤ ਛੇਤੀ ਹੀ ਇਸ ਪ੍ਰਾਂਤ (ਅਤੇ ਦੇਸ) ਨੂੰ ਮਹਿੰਗਾ ਪੈ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਾਜ ਇਸ ਪੱਖੋਂ ਅੱਜ ਇਕ ਦੋਰਾਹੇ 'ਤੇ ਖੜ੍ਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਸਮਝਦਾਰੀ ਨਾਲ ਸਹੀ ਅਤੇ ਦੁਕਵੇਂ ਰਸਤੇ ਅਖਤਿਆਰ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ।

ਦੁਕਾਨਦਾਰੀ : ਇਸ ਸਿਸਟਮ ਵਿਚ ਅੱਜ ਦੇ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਪਬਲਿਕ ਸਕੂਲ ਕੋਈ ਦੁਕਾਨਦਾਰੀ ਚਲਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਪੜ੍ਹੇ ਲਿਖੇ ਸਰਦੇ ਪੁੱਜਦੇ ਤੀਹ ਚਾਲੀ ਜਾਂ ਪੰਜਾਹ ਹਜ਼ਾਰ ਤੋਂ ਲੱਖ-ਲੱਖ ਰੁਪਿਆ ਖਰਚ ਕੇ ਜਾਂ ਦਾਨ ਦੇ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿਚ ਬੱਚੇ ਪੜ੍ਹਾ ਕੇ ਇਸ ਕਾਬਿਲ ਬਣਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਕਾਲਜਾਂ ਦੇ ਦਾਖਲੇ ਦੇ ਇਮਤਿਹਾਨਾਂ ਵਿਚ ਅਤੇ ਡਾਕਟਰੀ, ਇੰਜੀਨੀਅਰਿੰਗ ਆਦਿ ਦੇ ਦਾਖਲੇ ਵਿਚ ਬਾਖ਼ੂਬੀ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜਿਥੇ ਕਿ ਸਰਕਾਰੀ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿਚ ਅਤੇ ਗਰੀਬਾਂ ਪੇਂਡੂਆਂ ਦੇ ਬੱਚੇ ਇਸ ਕਾਬਿਲ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੇ ਅਤੇ ਉਹ ਚੰਗੀ ਉਚੇਰੀ ਵਿਦਿਆ ਲੈਣ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਤੇ ਮਾਤ ਖਾ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਕਿਉਂਕਿ ਉਚੇਰੀ ਵਿਦਿਆ ਬਹੁਤ ਸਸਤੀ ਜਾਂ ਸਮਝੇ ਮੁਫ਼ਤ ਬਰਾਬਰ ਹੈ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ਼ਹਿਰੀ ਅਮੀਰ, ਜਾਗਰੂਕ ਅਤੇ ਹਰ ਪੱਖੋਂ ਸਮਰੱਥ ਲੋਕ ਮੁੱਢਲੀ ਵਿਦਿਆ ਉੱਤੇ ਖਰਚ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਲਈ ਉਚੇਰੀ ਵਿਦਿਆ ਮੁਫ਼ਤ ਹਾਸਲ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਗਰੀਬ, ਅਨਪੜ੍ਹ ਲੋਕ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਚੰਗੀ ਵਿਦਿਆ ਨਹੀਂ ਦਿਵਾ ਸਕਦੇ। ਇਹ ਇਕ ਛਤਕੀਤਰ ਹੈ ਜੋ ਲੋਕਰਾਜ ਵਿਚ ਉੱਕਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੋਹਦਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਨਾਲ ਸਮਾਜਿਕ ਪਾੜਾ ਵਧਦਾ ਅਤੇ ਪੱਕੇ ਪੈਰੀਂ ਹੋਈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਹੱਦ ਤੱਕ ਸਾਡਾ ਮੁੱਢਲਾ ਵਿਦਿਅਕ ਢਾਂਚਾ ਵਿਗੜ ਚੁੱਕਾ ਹੈ, ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਦਾ ਸ਼ਾਇਦ ਕੋਈ ਸੌਖਾ ਇਲਾਜ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਇਹ ਸੁਧਾਰਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਗੜੇ ਹੋਏ ਢਾਂਚੇ ਨੂੰ ਸੁਧਾਰਨ ਲਈ ਕੁਝ ਮੁੱਢਲੇ ਕਦਮ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਚੁੱਕੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਪਬਲਿਕ ਸਕੂਲਾਂ ਦੀ ਐਫੀਲੀਏਸ਼ਨ ਲਾਜ਼ਮੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਸਕੂਲ ਬੋਰਡ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਸੈਂਟਰਲ ਸਕੂਲ ਐਜੂਕੇਸ਼ਨ ਬੋਰਡ ਨਾਲ ਐਫੀਲੀਏਸ਼ਨ

ਖਤਮ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਜਾਏ। ਕਿਸੇ ਸਕੂਲ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਵੀ ਪੰਜਾਬ ਬੋਰਡ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਜਾਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਨਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਏ। ਜੇਕਰ ਫਿਰ ਵੀ ਕਿਸੇ ਸੰਕੀਰਣਤਾ ਜਾਂ ਸੰਪਰਦਾਇਕ, ਸੋਚਣੀ ਜਾਂ ਹੋਰ ਕੋਈ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਇਸ ਸਿਲੇਬਸ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਬੱਚੇ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਨਾ ਦਿੰਦੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਂਤ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਵਿਦਿਆ ਦਿਵਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਛੋਟਾਂ ਨਾਲ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਸਕੂਲ ਆਪਣੀ ਮਨਮਾਨੀ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਸੰਪਰਦਾਇਕ ਸਕੂਲਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੇ ਮੂਲ ਮਨੋਰਥ ਨੂੰ ਹੀ ਖਤਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਤਾਂ ਸੁਹਾਗੇ ਨਾਲ ਲੱਪੇ ਵਾਂਗ ਹੀ ਰਹਿ ਗਈ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਕੂਲਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਪਿਛਾਹ ਪਾ ਕੇ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ, ਹਿੰਦੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਜੁਬਾਨਾਂ ਬਣਾ ਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਢਾਹ ਲਾਈ ਹੈ। ਇਹ ਪੰਜਾਬੋਂ ਬਾਹਰ ਦੇ ਸਕੂਲਾਂ ਨਾਲ, ਪੰਜਾਬ ਸਕੂਲ ਬੋਰਡ ਦੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਐਫੀਲੀਏਸ਼ਨ ਦੀ ਕੋਈ ਤੁੱਕ ਹੀ ਨਹੀਂ ਬਣਦੀ। ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਲਾਜ਼ਮੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਾਰੇ ਹੀ ਸਕੂਲਾਂ ਦੀ ਮਾਨਤਾ ਸਿਰਫ ਪੰਜਾਬ ਸਕੂਲ ਬੋਰਡ ਨਾਲ ਹੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਜੇ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਨੀਤੀ ਵਿਚ ਵੀ ਕੋਈ ਤਬਦੀਲੀ ਦੀ ਲੋੜ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿਚ ਇਕੋ ਜਿਹੀ ਤਬਦੀਲੀ ਲਿਆਂਦੀ ਜਾਵੇ। ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਿ ਹਰ ਸਕੂਲ ਆਪਣੀ ਭੇਦ ਗਿੱਠ ਦੀ ਮਸੀਤ ਖੜ੍ਹੀ ਕਰ ਕੇ ਆਪਣੀ ਹੀ ਤੁੱਤੀ ਵਜਾਈ ਜਾਵੇ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ ਸੈਂਟਰਲ ਸਕੂਲ ਬੋਰਡ ਦੀ ਐਫੀਲੀਏਸ਼ਨ ਜਾਇਜ਼ ਸਮਝੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਦੀ ਚੋਣ ਰਾਹੀਂ ਪੂਰੀ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਸਕੂਲਾਂ ਦਾ ਕੋਰਸ ਵਰਕ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਸਕੂਲ ਬੋਰਡ ਦਾ ਇਕੋ ਜਿਹਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ। ਜਦ ਕੋਈ ਤਬਦੀਲੀ ਲਿਆਉਣੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਇਹ ਵੀ ਸਾਰੇ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿਚ ਇਕੋ ਜਿਹੀ ਲਿਆਂਦੀ ਜਾਵੇ।

ਕਿਸੇ ਸਕੂਲ ਨੂੰ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੇ ਦਾਖਲੇ 'ਤੇ ਆਧਾਰਤ ਜਾਂ ਦਾਖਲੇ ਵਾਸਤੇ ਕੋਈ 'ਡੋਨੇਸ਼ਨ' ਲੈਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਜਿੰਨੀ ਦੇਰ ਕਿਸੇ ਦਾ ਬੱਚਾ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਕੂਲ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਸਕੂਲ ਨੂੰ ਉਸ ਤੋਂ ਡੋਨੇਸ਼ਨ ਲੈਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਉੱਕਾ ਹੀ ਨਾ ਹੋਵੇ।

ਹਰ ਸਕੂਲ ਦੀਆਂ ਫੀਸਾਂ ਅਤੇ ਚੰਦੇ ਇਕੋ ਜਿਹੇ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ ਅਤੇ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਸਕੂਲਾਂ ਦਾ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਚਿਰ ਉਹ ਕਹਿਣ 95% ਤਨਖਾਹਾਂ ਦਾ ਘਾਟਾ ਕਾਲਜਾਂ ਵਾਂਗ ਸਰਕਾਰ ਸਾਰਿਆਂ ਹੀ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਦਾ ਪੂਰਾ ਕਰੇ ਅਤੇ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਸਭ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਸਕੂਲ ਸਰਕਾਰ ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਲੈ ਲਵੇ। ਜਦ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸਕੂਲਾਂ ਦਾ ਕੋਰਸ ਵਰਕ ਇਕੋ ਜਿਹਾ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਇਕ ਸਕੂਲ ਤੋਂ ਦੂਸਰੇ ਸਕੂਲ ਵਿਚ ਬਦਲ ਕੇ ਗਏ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਕੋਈ ਦਿੱਕਤ ਨਹੀਂ ਆਏਗੀ। ਇਹ ਮੁਲਾਜ਼ਮਾਂ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਵਾਸਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਬਦਲੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ ਜਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮਾਪਿਆਂ ਨੂੰ ਬੱਚਿਆਂ ਵਾਸਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਵਸ ਘਰ ਬਦਲਣੇ ਹੀ ਪੈਂਦੇ ਹਨ, ਇਕ ਵਰਦਾਨ ਹੋਵੇਗਾ।

ਪੰਜਾਬੀ ਪਹਿਲੀ ਤੋਂ : ਪਹਿਲੀ ਜਮਾਤ ਤੋਂ ਸਾਰੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਵਿਦਿਆ ਸਿਰਫ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਹੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਜਾਏ। ਤਿੰਨਾਂ ਸਾਲਾਂ ਬਾਅਦ ਚੌਥੀ ਜਮਾਤ ਤੋਂ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਹਿੰਦੀ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਜਾਏ। ਮੈਂ ਨੇ ਸਾਰਾ ਪ੍ਰੋਫੈਸ਼ਨਲ ਕੰਮ ਕਾਰ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਹੀ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਅਧਿਆਪਨ ਅਤੇ ਖੋਜ ਪੱਤਰ ਵੀ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਹੀ ਲਿਖੇ ਹਨ ਅਤੇ ਅਮਰੀਕਾ ਅਤੇ ਬਾਹਰਲੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਆਦਿ ਵਿਚ ਸੈਮੀਨਾਰ ਦਿੱਤੇ ਹਨ ਅਤੇ ਪੜ੍ਹਾਇਆ ਹੈ, ਅੱਠਵੀਂ ਜਮਾਤ ਬਿਨਾਂ

ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਤੋਂ ਪਾਸ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਨਿਪੁੰਨ ਜਾਂ ਕਾਬਲੀਅਤ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਲਈ ਪਹਿਲੀ ਜਮਾਤ ਤੋਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ। ਜਦ ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਤਜਰਬਾ ਦੱਸਦਾ ਹਾਂ ਤਾਂ ਕਈ ਕਹਿ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਹਰ ਬੱਚਾ ਸਰਦਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੌਹਲ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਉਹ ਭੁੱਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਹਰ ਬੱਚੇ ਦੇ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਗੁਣ ਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਈਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਤੇ ਹਰ ਇਕ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਵਰਗਾ ਬਣਨ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ। ਹਰ ਸਕੂਲ ਵਿਚ ਹਰ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਜੁਬਾਨ, ਸਭਿਆਚਾਰ ਤੇ ਵਿਰਸੇ ਦੀ ਭਰਪੂਰ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੱਤੀ ਜਾਣੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਆਪਣੀ ਮਾਂ-ਬੋਲੀ ਅਤੇ ਵਿਰਸੇ ਤੋਂ ਅਣਜਾਣ ਇਨਸਾਨ ਦੀਆਂ ਕੋਈ ਜੜ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀਆਂ। ਉਹ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਕਿੱਲੇ ਦੇ ਪਸ਼ੂ ਵਾਂਗ ਭਟਕਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਦਫ਼ਤਰੀ ਕਾਰਵਾਈ ਪ੍ਰਾਂਤਕ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਸਿਰਫ਼ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਹੀ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਪੰਜਾਬੋਂ ਬਾਹਰ ਸੰਪਰਕ ਅਤੇ ਪੱਤਰ ਵਿਹਾਰ ਹਿੰਦੀ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਹੀ ਹੋਣਾ ਹੈ। ਇਹ ਭਾਸ਼ਾ ਨੀਤੀ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਨਾਲ ਸਾਰੇ ਹੀ ਜਨਤਕ ਅਤੇ ਨੀਮ ਜਨਤਕ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰ ਤੋਂ ਮਦਦ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਅਦਾਰਿਆਂ ਵਿਚ ਲਾਗੂ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।

ਹਿੰਦੀ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਦੇ ਉੱਚੇ ਮਿਆਰ ਨੂੰ ਵੀ ਕਾਇਮ ਰੱਖਿਆ ਜਾਣਾ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੈ ਪਰ ਇਹ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਮਾਧਿਅਮ ਨਹੀਂ ਹੋਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ।

ਹਰ ਸਕੂਲ ਦੇ ਵਿਚ ਸ਼ਹਿਰੀਅਤ ਅਤੇ ਇਥੈਕਸ (ਜੋ ਕੋਰਸ ਵਰਕ ਸਾਰੇ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਮੂਲ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਵਿਚੋਂ ਲਿਆ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਮਾਨਵ ਧਰਮ ਦੀ ਸੂਝ ਅਪਣਾਏ) ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਸੱਤਵੀਂ ਅੱਠਵੀਂ ਅਤੇ ਨੌਵੀਂ ਦਸਵੀਂ ਜਮਾਤ ਵਿਚ ਲਾਜ਼ਮੀ ਵਿਸ਼ੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਹੁਣ ਤਕ ਸੁਲਭੇ ਹੋਏ ਇਨਸਾਨ ਅਤੇ ਜਾਗਰੁਕ ਸ਼ਹਿਰੀ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਜੋ ਕਿਸੇ ਵੀ ਦੇਸ ਸਮਾਜ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਆਦਰਸ਼ ਸਕੂਲਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਇਹ ਕੁਝ ਇਕ ਗਿਣੇ ਮਿਥੇ ਸਕੂਲ ਵੱਖਰੀ ਕਿਸਮ ਦੇ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਦਾਖਲਾ ਨਿਰੋਲ ਕਾਬਲੀਅਤ ਅਤੇ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਵਿਤਕਰੇ ਤੇ ਦਾਖਲਾ ਟੈਸਟ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾਖਲਿਆਂ ਲਈ ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦਾ ਕੋਈ ਰਾਖਵਾਂਕਰਨ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਗਿਆਰਵੀਂ ਬਾਰਵੀਂ ਕਲਾਸ ਵਿਚ ਕਿੱਤਾ ਮੁਖੀ ਮਜ਼ਮੂਨ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਾਸਤੇ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਇਕ ਘੰਟੇ ਦਾ ਸਮਾਂ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੋਵੇ। ਹਰ ਸਕੂਲ ਵਿਚ ਅੱਠ-ਦਸ ਕਿੱਤਿਆਂ ਦੀਆਂ ਵਰਕਸ਼ਾਪਾਂ ਅਤੇ ਸਪੈਸ਼ਲ ਵਰਕ ਮਾਸਟਰ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ ਜੋ ਬਿਊਰੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰੈਕਟੀਕਲ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇਣ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਰ ਸਕੂਲ ਦਾ ਪਾਸ ਬੱਚਾ (ਜਾਂ ਫੇਲ੍ਹ ਬੱਚਾ ਵੀ) ਕੁਝ ਨਾ ਕੁਝ ਹੱਥੀਂ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਸਕੂਲੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਬੇਕਾਰ ਨਾ ਰਹੇ। ਇਸ ਸਿਸਟਮ ਵਿਚ ਕੁਝ ਕਿੱਤੇ ਤਾਂ ਹਰ ਸਕੂਲ ਵਿਚ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ ਤੇ ਕੁਝ ਕਿੱਤਿਆਂ ਦੀ ਸਿਖਲਾਈ ਇਲਾਕੇ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖ ਕੇ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।

ਇਹ ਕਿੱਤਾ ਮੁਖੀ ਵਿਸ਼ੇ ਦੇ ਪੱਧਰ ਦੇ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ, ਇਕ ਦੋ ਸਾਲਾਂ ਜੋ ਗਿਆਰਵੀਂ ਅਤੇ ਬਾਰਵੀਂ ਕਲਾਸ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਾਏ ਜਾਣ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕਾਲਜਾਂ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਵੀ ਕਿੱਤਾ ਮੁਖੀ ਕੋਰਸ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਿਵੇਂ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿਚ ਹਰ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਉਥੇ ਵੀ ਸਕੂਲਾਂ ਵਾਂਗ ਕਿੱਤਾ ਮੁਖੀ ਕੋਰਸ ਚੁਨਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

-ਡਾ. ਸਰਦਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੌਹਲ

ਲੁਧਿਆਣਾ।

ਬੀਤੇ ਕੱਲ੍ਹ ਦਾ ਵਿਹੜਾ

ਸਾਰਾ ਸੰਸਾਰ ਹੀ ਉਨਤੀ ਤੇ ਰਾਹ ਪੈ ਗਿਆ ਏ। ਇਹ ਵਧੀਆ ਗੱਲ ਏ। ਪਰ ਇਸ ਵਿਚੋਂ ਕਾਦਰ ਦੀ ਕੁਦਰਤ ਗਾਇਬ ਹੋਈ ਜਾ ਰਹੀ ਏ। ਹਰ ਚੀਜ਼ ਜਾਹਲੀ ਜੇਹੀ ਤੇ ਬਨਾਉਣੀ ਬਣੀ ਜਾ ਰਹੀ ਏ। ਸਾਦਗੀ ਤਾਂ ਕਿਧਰੇ ਨਜ਼ਰ ਈ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ। ਸਾਡੇ ਬੀਤੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਘਰਾਂ ਦੇ ਵਿਹੜੇ ਕਿੱਧਰ ਗਏ। ਸੱਠ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਪਿਛਾਂਹ ਵਲ ਝਾਕਦੀ ਹਾਂ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਵਿਹੜੇ ਵਿਚ ਏਠੀ ਵੱਡੀ ਦਾਦੀ ਮਾਂ ਤੇ ਵੱਡਾ ਬਾਪੂ ਨਜ਼ਰ ਪੈਂਦੇ ਨੇ। ਮਾਂ ਤੇ ਬਾਪੂ ਘਰ ਦੇ ਬੰਮ ਸਨ। ਕੋਠੜੀਆਂ, ਦਲਾਨ, ਬਰਾਂਡੇ ਕੱਚੀਆਂ ਇੱਟਾਂ ਦੇ ਬਣੇ ਹੁੰਦੇ। ਵਿਹੜੇ ਦੇ ਇਕ ਪਾਸੇ ਟੱਲੀਆਂ ਖੜਕਣ ਦੇ ਨਾਹਰੇ ਤੇ ਦੋਂਦੇ ਬਲਦ, ਮੱਝਾਂ ਤੇ ਅਣਬੱਕ ਘੋੜੀਆਂ ਬੱਝੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ। ਘਰ ਵਿਚ ਚਾਚੇ ਚਾਚੀਆਂ ਭਾਬੀਆਂ ਵੀਰੇ ਸਭ ਸਬਰ ਸੰਤੋਖ ਨਾਲ ਇੱਕੋ ਛੱਤ ਹੇਠ ਰਹਿੰਦੇ।

ਵਿਹੜੇ ਵਿਚ ਨਿੰਮ ਜਾਂ ਡੇਕ ਦੇ ਰੁੱਖ ਹੁਲਾਰੇ ਲੈਂਦੇ ਜਿਸ ਛਾਂ ਥੱਲੇ ਸਾਉਣ ਭਾਦੋਂ ਦੀ ਗਰਮੀ ਤੋਂ ਬਚ ਬੈਠਦੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਰੁੱਖਾਂ ਹੇਠ ਵੱਡੀ ਅੰਮਾਂ ਦਾ ਮੰਜਾ ਡਾਹਿਆ ਹੁੰਦਾ। ਉਹ ਉਥੇ ਬੈਠੀ ਹੁਕਮ ਕਰਦੀ ਰਹਿੰਦੀ। ਨੀ ਧੀਓ! ਵੇਲਾ ਹੋ ਗਿਆ ਏ ਆਟਾ ਗੁੰਨੋ ਤੰਦੂਰ ਤਾ ਲਾਓ। ਹਾਲੀਆਂ ਦੀ ਰੋਟੀ ਦਾ ਵੇਲਾ ਹੋ ਗਿਆ ਜ਼। ਘਰ ਦੀਆਂ ਮੁਟਿਆਰਾਂ ਧੀਆਂ, ਨੂੰਹਾਂ ਝੱਟ ਹਾਂ ਕਰਦੀਆਂ ਤੇ ਮਾਂ ਦਾ ਹੁਕਮ ਇਕ ਹਾਕਮ ਵਾਂਗ ਮੰਨ ਲੈਂਦੀਆਂ। ਕਿਸੇ ਨੇ ਰੋਟੀ ਲੈ ਖੇਤ ਨੂੰ ਚਲੀ ਜਾਣਾ, ਕਿਸੇ ਨੇ ਘਰ ਸੰਵਾਰਨਾ ਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਿਹਲ ਹੋਣਾ ਉਹ ਚਰਖਾ ਲੈ ਕੇ ਬੇਬੇ ਦੇ ਕੋਲ ਆ ਕੱਤਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦੀਆਂ।

ਕੱਚੇ ਘਰ ਨੂੰ ਇੰਨਾਂ ਸੰਵਾਰ ਕੇ ਰੱਖਦੀਆਂ ਕਿ ਅੱਜ ਦੇ ਮਾਰਬਲ ਦੇ ਸਾਤੇ ਨੂੰ ਮਾਤ ਪਾ ਦਿੰਦੀਆਂ। ਧਰਤੀ ਮਾਂ ਦੀ ਕੱਚੀ ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਬਣੇ ਘਰ ਸਵਰਗ ਲਗਦੇ। ਬਾਪੂ ਸਵੇਰੇ ਦੋ ਵਜੇ ਉੱਠ ਕੇ ਪਸ਼ੂਆਂ ਨੂੰ ਪੱਠੇ ਪਾਉਂਦਾ, ਪੁੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਪਹਿਲੀ ਕੁੱਕੜ ਬਾਂਗੇ ਹੀ ਉਠਾਉਂਦਾ ਜਦੋਂ ਹਨਾਤੀ (ਹਲ ਜੋਤਣਾ) ਕਰਨ ਦਾ ਵੇਲਾ ਹੁੰਦਾ। ਘੜੀਆਂ ਦੀ ਬਾਂ ਕੁਕੜ ਬਾਂਗ ਨਾਲ ਹਾਲੀਆਂ ਹਲ ਜੋਅ ਲੈਣੇ। ਚਾਰ ਪੰਜ ਜੋਗਾਂ ਦੇ ਹੱਲ ਲੈ ਕੇ ਖੇਤੀਂ ਜਾਂਦੇ। ਸੂਰਜ ਦੀ ਲੋਅ ਲੱਗਣ ਨਾਲ ਖੇਤ ਵਾਹ ਲੈਂਦੇ। ਅੱਜ ਲੋਹੇ ਦੇ ਬਲਦ ਹਜ਼ਾਰ ਦੋ ਹਜ਼ਾਰ ਖਾ ਕੇ ਫਿਰ ਖੇਤ ਵੱਲ ਤੋਰੇ ਜਾਂਦੇ ਨੇ। ਹੱਲ ਵਹੁਣ ਨਾਲ, ਖੇਤਾਂ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰਨ ਨਾਲ ਸਰੀਰਕ ਤੰਦਰੁਸਤੀ ਬਣੀ ਰਹਿੰਦੀ। ਅੱਜ ਵਾਂਗ ਨਾਮੁਰਾਦ ਬੀਮਾਰੀਆਂ ਦਾ ਨਾਮ ਨਿਸ਼ਾਨ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਤਰੱਕੀ ਹੋਣੀ ਮਾਤੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਪਰ ਮਸ਼ੀਨੀ ਯੁੱਗ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਵਿਹਲਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਹਰ ਘਰ ਵਿਚ ਇਕ ਦੋ ਜੀਅ ਬੀਮਾਰੀ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਨੇ।

ਵਿਹੜੇ ਦਾ ਸਿੰਗਾਰ ਸੀ ਸਾਡਾ ਚੁਲ੍ਹਾ ਚੌਂਕਾ ਜਿਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਕਲਾ ਨਾਲ ਘਰ ਦੀਆਂ ਸੁਆਣੀਆਂ ਆਪ ਬਣਾਉਂਦੀਆਂ ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਹਾਰੇ, ਅੱਜ ਦੀ ਕਿਸੇ ਕਲਾ ਤੋਂ ਘਟ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਨਵੀਂ ਵਿਆਹੀ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਚੌਂਕੇ ਚੁਲ੍ਹੇ ਬੈਠਾ ਕੇ ਰੋਟੀ ਬਣਾਉਣੀ ਆਉਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਸੀ। ਸਾਦਗੀ ਦਾ ਰਹਿਣ ਸਹਿਣ ਮੁਟਿਆਰਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵੀ ਚਾਰ ਚੰਨ ਲਾਉਂਦਾ। ਅੱਜ ਵਾਂਗ ਕਿਤੇ ਲਿਪਣ

ਪੋਚਣ ਵਾਲੀਆਂ ਦੇ ਸਿੰਗਾਰ ਘਰ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਘਰ ਨੂੰ ਲਿੱਪਣ ਪੋਚਣ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਕੱਤਣ ਤੁੰਬਣ ਤੱਕ ਸਭ ਘਰ ਦੀਆਂ ਸੁਆਣੀਆਂ ਹੀ ਕਰਦੀਆਂ। ਭਤੋਲੀਆਂ 'ਚ ਦਾਲ ਧਰਨੀ, ਜਿਸਦਾ ਸੁਆਦ ਹੀ ਵੱਖਰਾ ਹੁੰਦਾ। ਘਰ ਦੇ ਮਾਂਹ ਛੋਲੇ ਮੱਕੀਆਂ ਬਾਜਰੇ ਹੁੰਦੇ। ਦਰੀਆਂ ਖੇਸ ਘਰੇ ਬਣਾਉਂਦੀਆਂ। ਚਾਦਰਾਂ ਸਰਾਣੇ ਕੱਢਣੇ ਤੇ ਸਹੁਰੇ ਘਰ ਲਈ ਕੁਝੀ ਦਾਜ ਆਪ ਬਣਾਉਂਦੀ ਸੀ।

ਵਿਹੜੇ ਦੀ ਨਿੰਮ ਹੋਣ ਬੈਠ ਕੇ ਨਣਦਾਂ ਤੇ ਭਰਜਾਈਆਂ ਆਪਣੇ ਹਾਵ-ਭਾਵ ਗੀਤਾਂ ਰਾਹੀਂ ਗਾ ਕੇ ਕੱਢਦੀਆਂ। ਜੇ ਕਿਸੇ ਦਾ ਮਾਂਹੀ ਪਰਦੇਸ ਗਿਆ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਉਹ ਬ੍ਰਿਹਾ ਦਾ ਗੀਤ ਛੋਹ ਲੈਂਦੀ, ਜਿਵੇਂ

ਤੇਰਾ ਭਾਈ ਨੌਕਰ ਉਠ ਗਿਆ ਨੀਂ ਨਣਦੇ ਹੋ ਗਿਆ ਮਸ਼ਕੂਕ।

ਉਹਨੂੰ ਜਾਂਦੇ ਨੂੰ ਕੁਰਸੀ ਮਿਲੀ ਨੀਂ ਨਣਦੇ, ਉਹਦੇ ਮੋਢੇ 'ਤੇ ਬੰਦੂਕ।

ਨਣਦ ਦੇ ਵਿਆਹ ਵਿਚ ਗਾਉਣ ਲਈ ਸੁਹਾਗ ਸਿਖਣੇ। ਦਿਉਰ ਦੇ ਵਿਆਹ ਲਈ ਘੋੜੀਆਂ ਸਿੱਖਣੀਆਂ। ਇਸ ਵਿਹੜੇ ਵਿਚ ਬੈਠ ਕੇ ਇਹ ਮਸ਼ਕਾਂ ਕਰਦੀਆਂ। ਖੁਹਾਂ ਤੋਂ ਪਾਣੀ ਭਰਨਾ, ਇਕੱਠੀਆਂ ਹੋ ਕੇ ਜਾਣਾ। ਨਾਲ ਹੀ ਗੀਤ ਗਾਉਂਦੀਆਂ

ਖੁਹੇ ਤੇ ਪਾਣੀ ਭਰੇਂਦੀਏ ਮੁਟਿਆਰੇ ਨੀ, ਪਾਣੀ ਦਾ ਘੁਟ ਪਿਲਾ ਕਿ ਬਾਂਕੀਏ ਨਾਰੇ ਨੀ।

ਪੱਖੀਆਂ, ਬਣਾਉਣੀਆਂ ਤਾਂ ਪੱਖੀ ਦੇ ਗੀਤ :

ਸੱਸ ਮਾਰੇ ਬੋਲੀਆਂ ਨਨਾਣ ਬਾਰੇ ਬੋਲੀਆਂ,

ਤੂੰ ਨਾ ਮਾਰੀ ਵੇ ਹਾਣੀਆਂ ਰੰਗੀਨ ਡੰਡੀ ਪਖੀਏ ਦੀ।

ਆਂਡ ਗੁਆਂਢ ਨੇ ਰਲਕੇ ਵਿਸਾਖੀ ਦੀਵਾਲੀ ਦੇ ਤਿਓਹਾਰ ਮਨਾਉਣੇ। ਘਰੇ ਹੀ ਪਕਵਾਨ ਬਣਾ ਲੈਣੇ ਤੇ ਫਿਰ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਵੰਡਣੇ। ਭਾਈਚਾਰਕ ਸਾਂਝ ਨਾਲ ਲੋਕ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਜੋੜਦੇ। ਕੰਮੀਆਂ ਕੰਮੀਣਾਂ ਨੂੰ ਘਰ ਆਇਆਂ ਖਾਲੀ ਨਾ ਮੋੜਨਾ। ਖੁਦਗਰਜ਼ੀ ਕਿਤੇ ਘੱਟ ਹੀ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀ। ਪਿੰਡ ਦੀ ਧੀ ਸਾਰਿਆਂ ਦੀ ਧੀ, ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨੂੰਹ ਦਾ ਆਦਰ ਹੁੰਦਾ। ਧੀਆਂ ਨੂੰਹਾਂ ਵੀ ਸਬਰ ਸਬੁਰੀ ਤੋਂ ਕੰਮ ਲੈਂਦੀਆਂ। ਨਿੱਕੀ ਮੋਟੀ ਗੱਲ ਪੇਕੇ ਨਾ ਪੁਚਾਉਂਦੀਆਂ। ਘਰ ਦੀ ਗੱਲ ਘਰ ਹੀ ਮੁੱਕ ਜਾਂਦੀ।

ਅੱਜ ਵਾਂਗ ਕਪੜੇ ਲੱਤੇ ਦਾ ਸ਼ੌਂਕ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਜਿੰਮੀਦਾਰਾਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਤਾਂ ਘਰ ਦਾ ਮੁਖੀ ਸਭ ਸੌਦਾ ਪੱਤਾ ਲਿਆਉਂਦਾ। ਜੇ ਕਿਸੇ ਨੇ ਲਿਆ ਦੇਣਾ ਉਹੋ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨਾ। ਵਿਆਹ ਸ਼ਾਦੀ ਦਿਨ ਦਿਹਾਰ ਤੇ ਹੀ ਗਹਿਣੇ ਕੱਪੜੇ ਪਾ ਕੇ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਮਨਾਉਣੀਆਂ। ਗੱਡਿਆਂ ਉਤੇ ਨਾਨਕਾ ਮੇਲ ਜਾਣਾ ਪਰੀਆਂ ਵਰਗੀਆਂ ਮੇਲਣਾ ਨੇ। ਨਣਦ ਘਰ ਜਾ ਕੇ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਖਿਲਾਰ ਦੇਣੀਆਂ। ਸਿੱਠਣੀਆਂ, ਗੀਤ, ਨੱਚਣਾ ਜਾਗੋ ਮਨਾਉਣੀ। ਇਹ ਕੰਮ ਨਾਨਕਾ ਮੇਲ ਕਰਦਾ। ਪੱਕੀ ਸੜਕ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੁੰਦੀ, ਮੇਲ-ਪਿੰਡ ਦੇ ਨੇੜੇ ਜਾ ਕੇ ਲੀਤੇ ਲੱਤੇ ਬਦਲਦਾ। ਅੱਜ ਵਾਂਗ ਕਾਰਾਂ ਮੋਟਰਾਂ ਤਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਨਹੀਂ ਸਨ।

ਪ੍ਰਾਹੁਣਿਆਂ ਦੇ ਆਦਰ ਸਤਿਕਾਰ ਵਜੋਂ ਵਿਹੜੇ ਆਏ ਪ੍ਰਾਹੁਣੇ ਨੂੰ ਵੱਡੀ ਬੇਬੇ ਵੇਖਦਿਆਂ ਸਾਰ ਕਹਿਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦੀ, 'ਜੀ ਆਏ ਨੂੰ ਸਦਕੇ ਆਏ ਨੂੰ, ਨੀ ਕੁਝੀਓ! ਬਾਹਰ ਆਓ ਨੀ ਸੁੱਖ ਨਾਲ ਤਾਰੇ ਦਾ ਪ੍ਰਾਹੁਣਾ ਆਇਆ ਏ।' ਵੱਡੇ ਅਫਸਰ ਵਾਂਗ ਘਰ ਦੇ ਜੀਅ ਭੱਜੇ ਫਿਰਦੇ, ਮੰਜਾ ਡਾਹ ਕੇ ਸੋਹਣਾ ਵਿਛਾਉਣਾ ਵਿਛਾਉਂਦੇ। ਪ੍ਰਾਹੁਣੇ ਦੇ ਆਦਰ ਨਾਲ ਪੈਰ ਝਾੜਦੇ ਫਿਰ ਬੱਠਲ ਵਿਚੋਂ ਪਾਣੀ ਪਾ ਕੇ ਪੈਰ ਧੋਂਦੇ। ਇਕ ਬਹੁ ਕੱਚੀ ਲੱਸੀ ਦਾ ਛੰਨਾ ਭਰ ਲਿਆਉਂਦੀ। ਰਾਤ ਰਹਿਣ ਤੇ ਜਵਾਈ ਭਾਈ ਲਈ

ਸੋਹਣੇ ਪਕਵਾਨ ਬਣਦੇ। ਕੋਈ ਵੀ ਸਾਕ ਸੰਬੰਧੀ ਆਉਂਦਾ ਤਾਂ ਪੁਰਾਣੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਖਿਤ ਜਾਂਦੇ। ਅੱਜ ਜੇ ਕੋਈ ਪ੍ਰਹੁਣਾ ਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਘਰ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਬੋਝ ਲਗਦਾ ਏ। ਜਿਥੇ ਹੁਣ ਹਰ ਚੀਜ਼ ਬਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿਚ ਵਾਧੂ ਹੁੰਦੀ ਏ ਪਰ ਸਮੇਂ ਦੇ ਨਾਲ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਸੁਭਾਅ ਹੀ ਬਦਲ ਗਏ ਨੇ। ਤਰੱਕੀ ਕਰਨਾ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਗੱਲ ਏ। ਪਰ ਮਨ ਦੀ ਤਰੱਕੀ ਵਿਚ ਖਤੋਤ ਪੈ ਗਈ ਏ। ਭਾਈਚਾਰਕ ਸਾਂਝਾਂ ਟੁਟੀਆਂ, ਤਾਂਹੀਓਂ ਤਾਂ ਵਿਆਹ ਪੈਲਸ ਵਿਚ ਹੁੰਦੇ ਨੇ ਤੇ ਤਲਾਕ ਕਚਹਿਰੀ ਹੁੰਦੇ ਨੇ। ਅੱਜ ਵਿਆਹ ਤੇ ਕੱਲ੍ਹ ਤਲਾਕ। ਇਕ ਤੇ ਇਹ ਅਨੋਖੀ ਰੀਤ ਸਾਡੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਬੀਮਾਰੀ ਵਾਂਗ ਫੈਲ ਰਹੀ ਏ, ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਨਸ਼ਾ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਘੁਟ ਵਾਂਗ ਖਾ ਰਿਹਾ ਏ, ਭਾਈਚਾਰਕ ਸਾਂਝ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਨਿਆਮਤ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਜਿਹੜੀ ਹੁਣ ਸਿਰਫ ਮਤਲਬ ਦੀ ਰਹਿ ਗਈ ਏ। ਜਿਸ ਕੋਲ ਪੈਸਾ ਉਸਦੇ ਸਾਕ।

ਵਿਹੜੇ ਦੀਆਂ ਰੋਣਕਾਂ ਉਡ ਪੁਡ ਗਈਆਂ। ਪੱਥਰ-ਇੱਟਾਂ ਦੇ ਮਹਿਲਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹਉਕੇ, ਹਾਵਾਂ, ਬੀਮਾਰੀਆਂ ਤੇ ਸਾੜਾ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਹੁਣ ਤਾਂ ਇੰਝ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਏ ਕਿ ਇਸ ਧਰਤੀ ਦਾ ਕੀ ਬਣਾ। ਸਾਰਾ ਕੁਝ ਬਣਾਉਣੀ ਜਾਹਲੀ ਹੋ ਰਿਹਾ ਏ। ਅੱਜ ਕੋਠੀ ਦੇ ਲਾਅਨ ਵਿਚ ਬੈਠੀ ਬੇਬੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕੈਦਣ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਰਹੀ ਏ। ਨੂੰਹ ਪੁੱਤ ਨੌਕਰੀ 'ਤੇ, ਤੇ ਬੇਬੇ ਮੰਗਤੀ ਵਾਂਗ ਇਕੱਠੀ ਹੋਈ, ਘਰ ਮੁਹਰੇ ਬੈਠੀ ਏ। ਕੋਈ ਗਲ ਕਰਨ ਲਈ ਨਹੀਂ ਲਭਦਾ। ਕਿੱਥੇ ਸਾਡੇ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਈਚਾਰੇ ਵਿਚ ਪੁੱਤਾਂ ਪੋਤਰਿਆਂ ਨੇ ਬਾਪੂ ਬੇਬੇ ਦੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਰਹਿਣਾ। ਅੱਜ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਬਾਬਾ ਦਾਦੀ ਟੀ ਵੀ ਸੈੱਟ ਏ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਜੁਬਾਨ ਨੂੰ ਉਹ ਅਧਮੋਈ ਵਾਂਗ ਵਰਤਦੇ ਨੇ। ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਵੇਲੇ ਪੰਜਾਬੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਅਲਵਿਦਾ ਕਹਿ ਰਹੇ ਨੇ। ਪਰ ਉਹ ਆਪਣੀ ਵਿਰਾਸਤ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਨਾ ਘਰ ਦੇ ਰਹਿਣੇ ਨੇ, ਨਾ ਘਾਟ ਦੇ। ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ, ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਰਸਾ, ਪੰਜਾਬੀ ਪਹਿਰਾਵਾ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਵੱਖਰੀ ਪਛਾਣ ਰੱਖਦਾ ਏ। ਪੱਗਾਂ ਵਾਲੇ ਗਭਰੂ ਸੌ 'ਚ ਖਲੋਤੇ ਪਛਾਣੇ ਜਾਂਦੇ ਨੇ। ਕਹਿੰਦੇ ਨੇ ਬੀਅ ਨਾਸ ਕਦੀ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਇਹੋ ਸਾਡੀ ਤੇ ਸਾਡੀ ਬੋਲੀ ਦੀ ਢਾਰਸ ਏ। ਵਿਹੜੇ ਵਾਲੇ ਜੀਆਂ ਦੀ ਸੱਚੀ ਸੁੱਚੀ ਠੁੱਕਦਾਰ ਬੋਲੀ ਤਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਹੁਣ ਕਦੀ ਵੀ ਨਾ ਲੱਭੇ ਪਰ ਆਪਣੀ ਵਿਰਾਸਤ ਦੇ ਤੌਰ ਇਹਨੂੰ ਸਾਂਭ ਕੇ ਅਸਾਂ ਆਪਣਾ ਫਰਜ਼ ਨਿਭਾਉਣਾ ਹੈ।

-ਸਵਰਨ ਕੌਰ ਬੱਲ

ਮਾਝਾ ਪੰਜਾਬੀ ਸੰਬ

ਬੁਤਾਲਾ-ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ

ਫੋਨ : 01853-241453

ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ 50 ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ !

ਮੈਂ ਹੁਣੇ ਹੁਣੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਬਿਤਾ ਕੇ ਅਮਰੀਕਾ ਵਾਪਸ ਆਇਆਂ ਹਾਂ, ਮਸ਼ਹੂਰ ਪੱਤਰਕਾਰ ਕੁਲਦੀਪ ਨਈਅਰ ਨੇ ਯੂਨੈਸਕੋ ਦੀ ਇਕ ਰਿਪੋਰਟ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦੇ ਕੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ 50 ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਇਸੇ ਵਿਸ਼ੇ 'ਤੇ ਗੰਭੀਰ ਚਰਚਾ ਛੇਤ ਦਿੱਤੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਕਈ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਦਿਵਸ ਮਨਾਇਆ ਗਿਆ, ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਕਈ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ, ਬੁੱਧੀਜੀਵੀਆਂ, ਲੇਖਕਾਂ ਅਤੇ ਪੱਤਰਕਾਰਾਂ ਨਾਲ ਇਸ ਵਿਸ਼ੇ 'ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਸਾਂਝੇ ਕਰਨ ਦਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲਿਆ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਦੇ ਭਵਿੱਖ ਬਾਰੇ ਬਹੁਤ ਦਿੱਤਤ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਜਾਣਦੇ ਹਨ ਕਿ ਬੋਲੀ ਕਿਸੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਆਧਾਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਬੋਲੀ ਦਾ ਗੁਆਚਣਾ, ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਗੁਆਚਣਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਦੀ ਇਕ ਹੋਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਈ ਵੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦਾ ਵੀ ਅਨਿੱਖਤਵਾਂ ਅੰਗ ਬਣ ਚੁੱਕੀ ਹੈ।

ਕੁਝ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਖਿਆਲ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ 50 ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਗੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ ਕਿਉਂਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੈ। ਅੱਜ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲਣ ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਤੇਰ੍ਹਵੀਂ ਵੱਡੀ ਬੋਲੀ ਹੈ। ਉਹ ਲੋਕ ਇਹ ਵੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਫੁੱਲਤ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ, ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ ਕੈਨੇਡਾ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਚੌਥੀ ਵੱਡੀ ਬੋਲੀ ਬਣ ਚੁੱਕੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਆਪ ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਜਾ ਕੇ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਉਹ ਸਥਾਨ ਹਾਸਲ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਵੀ ਨਸੀਬ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ। ਕੋਈ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਮੂਲ ਦਾ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਪੰਜਾਬੀ ਪੜ੍ਹੇ ਬਿਨਾਂ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਦਾ ਸਰਟੀਫਿਕੇਟ ਹਾਸਲ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਮੂਲ ਦੇ ਸ਼ਖ਼ਸ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਪੜ੍ਹੇ ਬਿਨਾਂ ਸਰਕਾਰੀ ਨੌਕਰੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲ ਸਕਦੀ। ਕੁਝ ਲੋਕ ਇਹ ਵੀ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਕਿਉਂਕਿ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੀ ਪੰਥਕ ਸਰਕਾਰ ਹੈ ਇਸ ਲਈ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਭਵਿੱਖ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਹੈ।

ਪ੍ਰੰਤੂ ਜੇ ਅਸੀਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਤੋ ਉੱਪਰ ਉੱਠ ਕੇ ਇਸ ਮਸਲੇ ਨੂੰ ਗੰਭੀਰਤਾ ਅਤੇ ਸਹਿਜਤਾ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰੀਏ ਤਾਂ ਇਹ ਗੱਲ ਬਿਲਕੁਲ ਅਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦੀ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਦੀ ਹੋਂਦ ਸੱਚਮੁੱਚ ਖ਼ਤਰੇ ਵਿਚ ਹੈ। ਪਹਿਲੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਅੱਜ ਸਾਮਰਾਜੀ ਸੰਸਾਰੀਕਰਨ ਨੇ ਦੂਜੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਤੋੜ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਤੇ ਪੱਛਮੀ ਸਰਮਾਏਦਾਰੀ ਦਾ ਗਲਿਆ-ਸਤ੍ਰਿਆ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਠੋਸਣ ਲਈ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਬੋਲੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਆਧਾਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਕਈ ਬੋਲੀਆਂ ਹੁਣ ਤੱਕ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਚੁੱਕੀਆਂ ਹਨ। ਲਗਭਗ 2000 ਬੋਲੀਆਂ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚੋਂ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਚੁੱਕੀਆਂ ਹਨ। ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਦਸ਼ਾ ਬਾਕੀ ਭਾਰਤ ਨਾਲੋਂ ਮਾੜੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਹਰੇ ਇਨਕਲਾਬ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ 'ਤੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਇਕ ਸਾਮਰਾਜੀ ਹਮਲਾ ਹੋ ਚੁੱਕਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਹੁਣ ਸੰਸਾਰੀਕਰਨ ਦੇ

ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ 'ਤੇ ਦੂਜਾ ਹਮਲਾ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸੰਸਾਰੀਕਰਨ ਦੇ ਇਸ ਸਾਮਰਾਜੀ ਹਮਲੇ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਬੋਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ, ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਧਤਾ-ਧਤ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਕੂਲ ਖੁੱਲ੍ਹ ਰਹੇ ਹਨ। ਜਿਹੜੇ ਵੀ ਮਾਪੇ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਕੂਲਾਂ ਦੀ ਫੀਸ ਭਰ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਭੇਜਦੇ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਇਹ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸਿਰਫ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਭਵਿੱਖ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਇਹ ਭਾਵਨਾ ਪ੍ਰਬਲ ਹੈ ਕਿ ਅੱਜ ਦੇ ਕੰਪਿਊਟਰ ਯੁੱਗ ਵਿਚ ਸਿਰਫ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਹੀ ਉਨਤੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਯੂਰਪ ਵਿਚ ਜਰਮਨੀ, ਫਰਾਂਸ ਅਤੇ ਰੂਸ ਨੇ ਤਕਨਾਲੋਜੀ ਵਿਚ ਕਾਫੀ ਉਨਤੀ ਕੀਤੀ ਹੈ ਪ੍ਰੰਤੂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਹ ਉਨਤੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਰਾਹੀਂ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਆਪਣੀ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਏਸ਼ੀਆ ਵਿਚ ਅੱਜ ਤਿੰਨ ਸਭ ਤੋਂ ਵਿਕਸਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਅਰਥਾਤ ਜਪਾਨ, ਚੀਨ ਅਤੇ ਦੱਖਣੀ ਕੋਰੀਆ ਨੇ ਕੰਪਿਊਟਰ ਤਕਨਾਲੋਜੀ ਆਪਣੀ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਅਪਣਾਈ ਹੈ। ਇਸ ਤੱਥ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬੀ ਆਪਣੀ ਬੋਲੀ ਪ੍ਰਤੀ ਇਸ ਹੀਣ ਭਾਵਨਾ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਨਹੀਂ ਹੋਏ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਕੰਪਿਊਟਰ ਯੁੱਗ ਦੀ ਬੋਲੀ ਬਣਨ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਪੰਜਾਬੀ 'ਤੇ ਹਿੰਦੀ ਦਾ ਵੀ ਹਮਲਾ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਚੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲਣ ਵਾਲੀ ਵਸੋਂ ਦਾ ਲਗਾਤਾਰ ਅਤੇ ਵੱਡੇ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਪੱਛਮ ਵੱਲ ਪ੍ਰਵਾਸ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਹਿੰਦੀ ਬੋਲਣ ਵਾਲੀ ਵਸੋਂ ਦਾ ਲਗਾਤਾਰ ਵੱਡੇ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਆਵਾਸ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਨਾਂ ਰੁਝਾਨਾਂ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਇਹ ਹੀ ਨਿਕਲੇਗਾ ਕਿ ਪੰਜਾਬ 'ਚ ਹਿੰਦੀ ਬੋਲਣ ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਜਲਦੀ ਹੀ ਬਹੁ-ਗਿਣਤੀ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ। ਇਸ ਤੱਥ ਦਾ ਇਕ ਸੂਚਕ ਇਹ ਵੀ ਹੈ ਕਿ ਅੱਜ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਛਪਣ ਵਾਲੇ ਅਖਬਾਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ 7 ਲੱਖ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਹਿੰਦੀ ਅਖਬਾਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ 31 ਲੱਖ ਦੇ ਕਰੀਬ ਹੈ। ਇਹ ਇਕ ਕੋੜਾ ਸੱਚ ਹੈ। ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਅਤਕਥਨੀ ਨਹੀਂ ਹੋਏਗੀ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਈਚਾਰੇ ਵਿਚ ਇਹ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅੱਜ ਵੀ ਪ੍ਰਬਲ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਪੰਜਾਬੀ, ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਹਿੰਦੀ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਉਰਦੂ ਹੈ। ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਸਿਰਫ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਵਿਚ ਹੀ ਪੰਜਾਬੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਅੱਜ ਤੱਕ ਨਾ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਮੰਦਰ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕਿਸੇ ਮਸਜਿਦ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀਆਂ ਕਲਾਸਾਂ ਲੱਗਦੀਆਂ ਦੇਖੀਆਂ ਹਨ।

ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਇਹ ਸੱਚ ਹੈ ਕਿ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਪਰਫੁੱਲਿਤ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ ਪ੍ਰੰਤੂ ਸਚਾਈ ਇਹ ਵੀ ਹੈ ਕਿ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਹਾਲੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦੀਆਂ। ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਦੇ ਰੁੱਖ ਦੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਹਾਲੇ ਵੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਹੀ ਹਨ ਅਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਹਾਲੇ ਇਸ ਰੁੱਖ ਦੀਆਂ ਟਹਿਣੀਆਂ ਅਤੇ ਪੱਤੇ ਹੀ ਖਿਲਰੇ ਹਨ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬੀ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਦੇ ਬੱਚੇ ਨਾ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲ ਸਕਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਲਿਖ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਸੋ ਪੰਜਾਬੀ ਸਿਰਫ ਪਹਿਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਤੱਕ ਹੀ ਸੀਮਤ ਹੈ ਅਤੇ ਦੂਜੀ ਪੀੜ੍ਹੀ 'ਤੇ ਜਾ ਕੇ ਲਗਭਗ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਜੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋ ਗਈ ਤਾਂ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀਆਂ ਟਹਿਣੀਆਂ ਤੇ ਪੱਤੇ ਸੁੱਕ ਜਾਣਗੇ।

-ਡਾ. ਸਵਰਾਜ ਸਿੰਘ

ਐਲਨਜ਼ਬਰਗ, ਵਾਸ਼ਿੰਗਟਨ - ਅਮਰੀਕਾ।

ਫੋਨ : 001-509-962-3652

ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਦਾ ਕੌਲੁ ਅੱਜ ਤੇ ਭਲਕ • (52)

ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਖੇਡ ਸਾਹਿਤ

ਪੰਜਾਬੀ ਜਿੰਨੇ ਚਾਅ ਨਾਲ ਮੇਲੇ ਵੇਖਦੇ ਹਨ ਉਨੇ ਹੀ ਚਾਅ ਨਾਲ ਖੇਡਾਂ ਖੇਡਦੇ ਹਨ। ਪੰਜਾਬ ਸਦਾ ਦਿਲਾਂ ਦੇ ਰਾਠ ਤੇ ਨਰੋਏ ਜੁੱਸਿਆ ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੰਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਮੁੱਢ ਕਦੀਮ ਤੋਂ ਏਥੇ ਸਰੀਰਕ ਕਰਤਬਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਹੁੰਦੀ ਆਈ ਹੈ। ਸਾਡੀਆਂ ਮਿਥਿਹਾਸਕ ਕਥਾਵਾਂ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਲੀ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਜਿਹੜੇ ਗੋਡਾ ਮਾਰ ਕੇ ਧਰਤੀ 'ਚੋਂ ਪਾਣੀ ਕੱਢ ਦਿੰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਚੰਦ ਸੂਰਜ ਨਾਲ ਘੁਲਦੇ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਅਸਮਾਨਾਂ 'ਚ ਵਗਾਹੇ ਹਾਥੀ ਅਜੇ ਤਕ ਨਹੀਂ ਮੁੱਤੇ!

ਪੰਜਾਬ ਰਿਸ਼ੀਆਂ ਮੁਨੀਆਂ, ਗੁਰੂਆਂ ਪੀਰਾਂ, ਕਿਰਤੀ ਕਿਸਾਨਾਂ ਤੇ ਸੂਰਮਿਆਂ ਦੀ ਧਰਤੀ ਹੈ। ਇਹ ਉਹਨਾਂ ਚੰਚਲ ਮਨਾਂ ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਜਿਹੜੇ ਜਾਣ ਬੁੱਝ ਕੇ ਆਫ਼ਤਾਂ ਛੇੜਦੇ ਹਨ ਤੇ ਵਾਹੀਆਂ ਛੱਡ ਬੰਜਰਾਂ ਆਬਾਦ ਕਰਨ ਤੁਰ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਘਰਾਂ ਦੇ ਸੁੱਖ ਤਿਆਗ ਪਰਦੇਸੀ ਜਾ ਬਣਦੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਅੰਦਰ ਕੋਈ ਅਜਬ ਭਟਕਣ ਹੈ, ਅਲੋਕਾਰ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਜੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਟੇਕ ਨਹੀਂ ਆਉਣ ਦਿੰਦੀ। ਉਹ ਧੱਕੇ ਵਾਲੀਆਂ ਤੇ ਜੱਫੋਜੱਫੀ ਹੋਣ ਵਾਲੀਆਂ ਖੇਡਾਂ ਦੇ ਵਧੇਰੇ ਸੁਕੀਨ ਹਨ ਤੇ ਖੜ੍ਹੇ ਖੜੋਤੇ ਸਿੱਧ-ਪੁੱਠ ਕਰਨਾ ਲੋਚਦੇ ਹਨ।

ਕਬੱਡੀ ਤੇ ਕੁਸ਼ਤੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀਆਂ ਵਧੇਰੇ ਮਨਪਸੰਦ ਖੇਡਾਂ ਹਨ। ਕੁਸ਼ਤੀਆਂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਨੇ ਕਈ ਜਗਤਜੇਤੂ ਪੈਦਾ ਕੀਤੇ ਹਨ। 1892 ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਪਹਿਲਵਾਨ ਕਰੀਮ ਬਖ਼ਸ਼ ਇੰਗਲੈਂਡ ਦੇ ਟੌਮ ਕੈਨਨ ਨੂੰ ਢਾਹ ਕੇ ਵਰਲਡ ਚੈਂਪੀਅਨ ਬਣਿਆ ਸੀ। 1900 ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਪਹਿਲਵਾਨ, ਗੁਲਾਮ, ਪੰਡਤ ਮੋਤੀ ਲਾਲ ਨਹਿਰੂ ਨਾਲ ਪੈਰਿਸ ਗਿਆ ਤੇ ਤੁਰਕੀ ਦੇ ਕਾਦਰ ਅਲੀ ਨੂੰ ਢਾਹ ਕੇ ਵਿਸ਼ਵ ਜੇਤੂ ਬਣਿਆ। ਕਿੱਕਰ ਸਿੰਘ, ਗਾਮਾ ਤੇ ਗੱਬਰ ਵੀ ਬੜੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਪਹਿਲਵਾਨ ਹੋਏ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਲੋਹਾ ਕੁਲ ਦੁਨੀਆਂ ਨੇ ਮੰਨਿਆ। 1921 ਵਿਚ ਗੱਬਰ ਨੇ ਸਾਨ ਫਰਾਂਸਿਸਕੋ ਵਿਚ ਆਦਸ਼ਤੂ ਨੂੰ ਚਿੱਤ ਕਰ ਕੇ ਆਲਮੀ ਗੁਰਜ ਹਾਸਲ ਕੀਤੀ। ਗਾਮੇ ਨੇ ਵਿਸ਼ਵ ਵਿਜੇਤਾ ਪਹਿਲਵਾਨ ਜ਼ਬਿਸਕੋ ਨੂੰ ਪਟਿਆਲੇ ਵਿਚ ਪਟਕਾ ਕੇ ਰੁਸਤਮੇ ਜ਼ਮਾਂ ਦਾ ਖਿਤਾਬ ਜਿੱਤਿਆ।

1928 ਤੋਂ ਇੰਡੀਆ ਦੀ ਹਾਕੀ ਟੀਮ ਓਲੰਪਿਕ ਖੇਡਾਂ ਵਿਚ ਭਾਗ ਲੈਣ ਲੱਗੀ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਖਿਡਾਰੀ ਓਲੰਪਿਕ ਚੈਂਪੀਅਨ ਬਣਨ ਲੱਗੇ। ਪਰ ਸੱਠਵਿਆਂ ਤਕ ਪੰਜਾਬੀ ਲਿਖਤਾਂ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਲਮੀ ਜੇਤੂਆਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਿਤੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ। ਕੁਝ ਮੂੰਹ ਜੁਬਾਨੀ ਜੋੜੇ ਛੰਦ ਜ਼ਰੂਰ ਸੁਣ ਪੈਂਦੇ। ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕ ਮੱਲਾਂ ਤਾਂ ਬੜੀਆਂ ਮਾਰ ਲੈਂਦੇ ਨੇ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਰਿਕਾਰਡ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦੇ। ਨਾ ਹੀ ਉਹ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਵਿਰਾਸਤੀ ਵਸਤਾਂ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਣਾ ਜਾਣਦੇ ਨੇ। ਇਹੋ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਮੱਲਾਂ ਨੇ ਕੁਲ ਦੁਨੀਆਂ ਉਤੋਂ ਦੀ ਲੱਤ ਫੇਰੀ ਉਹ ਵੀ ਲਿਖਤਾਂ ਵਿਚ ਨਾ ਆਏ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਯਾਦ ਚਿੱਤ ਨਾ ਰਹੇ। ਕਿੱਕਰ ਸਿੰਘ, ਗੁਲਾਮ, ਗਾਮਾ, ਕੱਲੂ, ਬੂਟਾ, ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ, ਅਲੀਆ, ਗਾਮੂੰ, ਅਮਾਮ ਬਖ਼ਸ਼, ਸੋਹਣੀ, ਗੁੰਗਾ, ਗੰਡਾ ਜੋਹਲ, ਹਮੀਦਾ, ਹਰਬੰਸ, ਪੂਰਨ

ਤੇ ਗੁਰਦਾਵਰ ਹੋਰੀ ਹੋਲੀ ਹੋਲੀ ਚੇਤਿਆਂ ਚੋਂ ਵਿਸਰਦੇ ਗਏ।

1964 ਵਿਚ ਬਲਬੀਰ ਸਿੰਘ ਕੰਵਲ ਨੇ 'ਭਾਰਤ ਦੇ ਪਹਿਲਵਾਨ' ਨਾਂ ਦੀ ਪੁਸਤਕ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਕੀਤੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਖੇਡ ਪੁਸਤਕ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦੈ। 1966 ਤੋਂ ਸਰਵਣ ਸਿੰਘ ਖੇਡਾਂ ਤੇ ਖਿਡਾਰੀਆਂ ਬਾਰੇ ਲਿਖਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਜੋ ਹੁਣ ਤਕ ਲਿਖੀ ਜਾ ਰਿਹੈ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਖੇਡ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਦਰਜਨ ਤੋਂ ਟੱਪ ਗਈ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਉੱਘੇ ਖਿਡਾਰੀ, ਖੇਡ ਸੰਸਾਰ, ਖੇਡ ਜਗਤ ਵਿਚ ਭਾਰਤ, ਪੰਜਾਬੀ ਖਿਡਾਰੀ, ਖੇਡ ਮੈਦਾਨ 'ਚੋਂ, ਓਲੰਪਿਕ ਖੇਡਾਂ, ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਦੇਸੀ ਖੇਡਾਂ, ਖੇਡ ਜਗਤ ਦੀਆਂ ਬਾਤਾਂ, ਖੇਡ ਪਰਿਕਰਮਾ, ਓਲੰਪਿਕ ਖੇਡਾਂ ਦੀ ਸਦੀ, ਖੇਡ ਦਰਸ਼ਨ, ਖੇਡ ਮੇਲੇ ਵੇਖਦਿਆਂ, ਕਬੱਡੀ ਕਬੱਡੀ ਕਬੱਡੀ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਚੋਣਵੇਂ ਖਿਡਾਰੀ, ਹਨ। ਮੇਰੀ ਖੇਡ ਕਥਾ, ਖੇਡਾਂ ਦੀ ਦੁਨੀਆਂ ਤੇ ਏਸ਼ਿਆਈ ਖੇਡਾਂ ਛਪਾਈ ਅਧੀਨ ਹਨ। ਬਲਬੀਰ ਸਿੰਘ ਕੰਵਲ ਨੇ ਇਕ ਹੋਰ ਪੁਸਤਕ ਆਲਮੀ ਕਬੱਡੀ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਲਿਖੀ ਹੈ। ਉਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪੰਜਾਬ ਕਬੱਡੀ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਲਿਖੀ ਸੀ।

ਖੇਡਾਂ ਤੇ ਖਿਡਾਰੀਆਂ ਬਾਰੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਪੰਜਾਹ ਕੁ ਕਿਤਾਬਾਂ ਛਪ ਚੁੱਕੀਆਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਜੀਵਨੀਆਂ, ਸਵੈਜੀਵਨੀਆਂ, ਖਿਡਾਰੀਆਂ ਦੇ ਰੇਖਾ ਚਿੱਤਰ, ਖੇਡਾਂ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ, ਖੇਡ ਮੇਲੇ, ਖੇਡ ਮਸਲੇ, ਖੇਡਾਂ ਦੀ ਜਾਣ ਪਛਾਣ, ਖੇਡ ਨਿਯਮ, ਖੇਡ ਦੀਆਂ ਬਾਤਾਂ, ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਦੇਸੀ ਖੇਡਾਂ ਤੇ ਖਿਡਾਰੀਆਂ ਦੀਆਂ ਗਲਪੀ ਕਹਾਣੀਆਂ ਆਦਿ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਵੰਨਗੀਆਂ ਹਨ। ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਖੇਡ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਵੱਖਰੀ ਪਛਾਣ ਕਾਇਮ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਹੈ ਤੇ ਆਉਂਦੇ ਸਮੇਂ 'ਚ ਖਿਡਾਰੀਆਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਬਾਰੇ ਅਫ਼ਸਾਨੇ ਤੇ ਨਾਵਲ ਵੀ ਪੜ੍ਹਨ ਨੂੰ ਮਿਲਣਗੇ।

ਖਿਡਾਰੀਆਂ ਦੀਆਂ ਸਵੈਜੀਵਨੀਆਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਮੁੱਖ 'ਫਲਾਈੰਗ ਸਿੱਖ ਮਿਲਖਾ ਸਿੰਘ' ਹੈ ਜੋ ਸੱਤਰਵਿਆਂ ਵਿਚ ਛਪੀ ਸੀ। ਮਿਲਖਾ ਸਿੰਘ ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਿਚ ਕਾਮਨਵੈਲਥ ਖੇਡਾਂ ਦਾ ਮਹਿਮਾਨ ਬਣ ਕੇ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਥੇ ਉਸ ਨੂੰ ਦੇਸ ਪ੍ਰਦੇਸ ਦਾ ਐਡੀਟਰ ਤਰਸੇਮ ਪੁਰੇਵਾਲ ਮਿਲਿਆ ਜਿਸ ਨੇ ਮਿਲਖਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਬਾਰੇ ਕਿਤਾਬ ਲਿਖਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ, "ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੀ ਜੀਵਨ ਕਹਾਣੀ ਪਾਸ਼ ਨੂੰ ਸੁਣਾਉਂਦੇ ਜਾਣਾ, ਉਹ ਲਿਖ ਦੇਵੇਗਾ।" ਇੰਜ ਪੁਰੇਵਾਲ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਕਵੀ ਪਾਸ਼ ਨੂੰ ਮਿਲਖਾ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਮਿਲਾਇਆ ਜਿਸ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਜੀਵਨੀ ਕਲਮਬੱਧ ਕੀਤੀ। ਉਸ ਉੱਤੇ ਪਾਸ਼ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਮਿਲਖਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਨਾਂ ਲਿਖਿਆ ਤਾਂ ਕਿ ਉਹ ਪੁਸਤਕ ਸਵੈਜੀਵਨੀ ਵਜੋਂ ਪੜ੍ਹੀ ਜਾਵੇ। ਪਾਸ਼ ਦੇ ਇਸ ਭੇਤ ਦਾ ਕੁਝ ਗਿਣਤੀ ਦੇ ਬੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਹੀ ਪਤਾ ਸੀ।

ਦੂਜੀ ਸਵੈਜੀਵਨੀ ਪਹਿਲਵਾਨ ਦਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੀ 'ਮੇਰੀ ਆਤਮ ਕਥਾ' ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਲਿਖਤ ਨੂੰ ਕਈਆਂ ਨੇ ਸਰਵਣ ਸਿੰਘ ਦੀ ਖੇਡ ਸ਼ੈਲੀ ਨਾਲ ਮਿਲਦੀ ਜੁਲਦੀ ਕਿਹਾ ਪਰ ਇਸ ਵਿਚ ਸਰਵਣ ਸਿੰਘ ਦਾ ਕੋਈ ਰੋਲ ਨਹੀਂ। ਮਝੈਲ ਦਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਤਰਜੇ ਬਿਆਨ ਕਮਾਲ ਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਬੜੀ ਸਾਦਗੀ ਤੇ ਸਾਫ਼ਗੋਈ ਨਾਲ ਆਪਣੀਆਂ ਕਮੀਆਂ ਕਮਜ਼ੋਰੀਆਂ ਤੇ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਸੁੱਤੇ ਪਏ ਦਾ ਪਿਸ਼ਾਬ ਨਿਕਲ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਉਹਦੀ ਬਰਾਤ ਚੜ੍ਹੀ ਤਾਂ ਇਹ ਭਾਣਾ ਸਹੁਰੀ ਜਾ ਕੇ ਵੀ ਵਰਤ ਗਿਆ! ਭਾਵੇਂ ਜਾਨੀਆਂ ਦੇ ਜੰਗਲ ਪਾਣੀ ਜਾਣ ਸਮੇਂ ਉਹਦੀ ਗਿੱਲੀ ਤਲਾਈ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦੇ ਮੰਜੇ 'ਤੇ ਵਿਛਾ ਕੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲੱਗਣ ਦਿੱਤਾ

ਗਿਆ ਪਰ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਆਤਮ ਕਥਾ ਵਿਚ ਇਹ ਗੱਲ ਆਪ ਹੀ ਜੱਗ ਜਾਹਿਰ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਵਹੁਟੀ ਨੂੰ ਲੈਣ ਸਹੁਰੀਂ ਗਿਆ ਤਾਂ ਪਿਸ਼ਾਬ ਨਿਕਲ ਜਾਣ ਦੇ ਡਰੋਂ ਚੱਜ ਨਾਲ ਸੌਂ ਵੀ ਨਾ ਸਕਿਆ। ਮੁੜਦਿਆਂ ਸਾਈਕਲ ਉੱਤੇ ਵਹੁਟੀ ਨੂੰ ਬਿਠਾਇਆ ਤਾਂ ਸਾਈਕਲ ਪਾਸ ਵੱਜ ਗਿਆ! ਉਸ ਦੀ ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਬਹੁਤ ਦਿਲਚਸਪ ਹੈ।

ਗੋਲਾ ਸੁੱਟਣ ਵਿਚ ਏਸ਼ੀਆ ਦੇ ਚੈਂਪੀਅਨ ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵੀ ਆਪਣੀ ਸਵੈਜੀਵਨੀ 'ਜੱਗ ਦਾ ਜੋਗੀ' ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਲਿਖਿਆ, "ਇਕ ਵਾਰ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਸ਼ਿਕਾਰ ਖੇਡਣ ਗਏ ਤਾਂ ਉਹਦੇ ਦੋਸਤ ਨੂੰ ਸ਼ੇਰ ਨੇ ਢਾਹ ਲਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਸੋਚਿਆ ਜੇ ਦੋਸਤ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਜਾਨਾਂ ਤਾਂ ਆਪਣੀਆਂ ਤੇ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ 'ਚ ਮਰਦਾਂ। ਜੇ ਦੋਸਤ ਨੂੰ ਸ਼ੇਰ ਦੇ ਪੰਜਿਆਂ 'ਚੋਂ ਛੁਡਾਉਨਾਂ ਤਾਂ ਸ਼ੇਰ ਹੱਥੋਂ ਮਰਦੈਂ। ਮੈਂ ਮਨ 'ਚ ਸੋਚਿਆ ਬਈ ਮੌਤ ਤਾਂ ਜੋਗਿੰਦਰ ਹੁਣ ਦੋਹੀਂ ਪਾਸੀਂ ਆ, ਚਲੋ ਸ਼ੇਰ ਵੱਲ ਈ ਚੱਲਦੇ ਐ। ਮੈਂ ਦੋਸਤ ਨੂੰ ਸ਼ੇਰ ਕੋਲੋਂ ਖਿੱਚ ਕੇ ਕੰਧਾਤੇ ਚੁੱਕ ਲਿਆ ਤੇ ਸ਼ੇਰ ਬਿੱਟ ਬਿੱਟ ਖੜ੍ਹਾ ਦੇਖਦਾ ਰਿਹਾ। ਓਦੋਂ ਤੋਂ ਮੈਂ ਸਮਝਦਾਂ ਕਿ ਜਾਨਵਰ ਵੀ ਬੰਦਾ ਕੁਬੰਦਾ ਦੇਖ ਲੈਂਦਾ। ਜੇ ਮੈਂ ਓਥੋਂ ਭੱਜ ਨਿਕਲਦਾ ਤਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਸ਼ੇਰ ਮੈਨੂੰ ਨਿਕਲਣ ਨਾ ਦਿੰਦਾ।"

ਹਾਕੀ ਵਾਲੇ ਬਲਬੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸਵੈਜੀਵਨੀ 'ਗੋਲਡਨ ਹੈਟ ਟ੍ਰਿਕ' ਪਹਿਲਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਛਪਵਾਈ ਸੀ ਜਿਸ ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਰੂਪ ਵੀ ਤਿਆਰ ਹੈ। ਵੈਟਰਨ ਖਿਡਾਰੀ ਤਰਲੋਕ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸਵੈਜੀਵਨੀ ਛਪਾਈ ਹੈ। ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਸੰਧੂ ਨੇ ਪਹਿਲਵਾਨ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਜੀਵਨੀ 'ਕੁਸ਼ਤੀ ਦਾ ਧਰੁ ਤਾਰਾ' ਲਿਖੀ ਹੈ। ਇਸ ਜੀਵਨੀ ਦਾ ਸਮੁੱਚੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਥਾਨ ਹੈ। ਫੁਟਬਾਲ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਖਿਡਾਰੀ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਪਨਾਮ ਦੀ ਜੀਵਨੀ ਡਾ. ਚਰਨਜੀਤ ਸਿੰਘ ਪੱਡਾ ਵੱਲੋਂ ਲਿਖੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਹਾਕੀ ਖਿਡਾਰੀ ਧਿਆਨ ਚੰਦ ਦੀ ਜੀਵਨੀ ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਅਨੁਵਾਦ ਮਿਲਦੈ। ਡਾ. ਬਿਲੂ ਰਾਏਸਰ ਨੇ ਕਬੱਡੀ ਖਿਡਾਰੀ ਅੰਬੀ ਹਨੂਰ ਦੀ ਜੀਵਨੀ ਲਿਖੀ ਹੈ। ਸੰਭਵ ਹੈ ਕੁਝ ਹੋਰ ਵੀ ਜੀਵਨੀਆਂ ਤੇ ਸਵੈਜੀਵਨੀਆਂ ਛਪੀਆਂ ਹੋਣ ਜੋ ਮੇਰੀ ਨਜ਼ਰੋਂ ਨਾ ਲੰਘੀਆਂ ਹੋਣ।

ਬਲਿਹਾਰ ਸਿੰਘ ਰੰਧਾਵਾ ਨੇ 'ਕਬੱਡੀ ਦੇ ਅੰਗ ਸੰਗ' ਤੇ 'ਖੇਡ ਮੇਲਿਆਂ ਦੇ ਅੰਗ ਸੰਗ' ਦੇ ਪੁਸਤਕਾਂ ਕਬੱਡੀ ਦੀ ਖੇਡ ਬਾਰੇ ਲਿਖੀਆਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਦਰਜਨਾਂ ਖੇਡ ਮੇਲਿਆਂ ਤੇ ਸੈਂਕੜੇ ਕਬੱਡੀ ਖਿਡਾਰੀਆਂ ਦੀ ਜਾਣ ਪਛਾਣ ਹੈ। ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਚੀਮਾ ਦੀ ਸਵੈਜੀਵਨੀ ਨੁਮਾ ਪੁਸਤਕ 'ਖੇਡ ਮੈਦਾਨ 'ਚ ਅੱਧੀ ਸਦੀ' ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਇੰਗਲੈਂਡ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀ ਕਬੱਡੀ ਤੇ ਕਬੱਡੀ ਟੂਰਨਾਮੈਂਟਾਂ ਦਾ ਭਰਪੂਰ ਵਰਣਨ ਹੈ। ਲਾਭ ਸਿੰਘ ਸੰਧੂ ਨੇ 'ਗਭਰੂ ਪੁੱਤ ਪੰਜਾਬ ਦੇ' ਵਿਚ ਚਾਰ ਦਰਜਨ ਖਿਡਾਰੀਆਂ ਦੇ ਰੇਖਾ ਚਿੱਤਰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਇਹ ਤਸਵੀਰਾਂ ਵਾਲੀ ਦਰਸ਼ਨੀ ਪੁਸਤਕ ਹੈ। ਤਸਵੀਰਾਂ ਵਾਲੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਪੁਸਤਕ ਸਤਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸੁਹੇਲਾ ਦੀ 'ਰੁਸਤਮ-ਏ-ਕਬੱਡੀ ਬਲਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਫਿੱਡਾ' ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਮੋਟੇ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ ਛਾਪਿਆ ਗਿਐ। ਲਾਭ ਸਿੰਘ ਸੰਧੂ ਨੇ ਇਕ ਪੁਸਤਕ 'ਚੰਨ ਮਾਹੀ ਦੀਆਂ ਬਾਤਾਂ' ਛਪਾਈ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਖਿਡਾਰੀਆਂ ਦੀਆਂ ਪਤਨੀਆਂ ਨਾਲ ਕੀਤੇ ਇੰਟਰਵਿਊ ਦਰਜ ਹਨ।

ਰਾਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨ ਪੁਸਤਕਾਂ ਕ੍ਰਿਕਟ ਕਿਵੇਂ ਖੇਡੀਏ, ਵਾਲੀਬਾਲ ਕਿਵੇਂ ਖੇਡੀਏ ਤੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਖਿਡਾਰੀ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ। ਪ੍ਰਿੰ. ਤਰਲੋਚਨ ਸਿੰਘ ਭਾਟੀਆ ਨੇ 1982 ਦੀਆਂ

ਏਸੇਜਿਐ ਖੇਡਾਂ ਮੌਕੇ 'ਏਸੀਆਡ' ਛਪਵਾਈ ਸੀ। ਚੋਟੀ ਤੋਂ ਚੋਟੀ, ਕ੍ਰਿਕਟ, ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਹਾਕੀ, ਓਲੰਪਿਕ ਖੇਡਾਂ ਦੇ ਮਹਾਨ ਖਿਡਾਰੀ ਤੇ ਅਥਲੈਟਿਕਸ ਵਿਚ ਸੋਨੇ ਦਾ ਤਮਗਾ ਕਿਵੇਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰੀਏ, ਨੈਸ਼ਨਲ ਬੁੱਕ ਟ੍ਰਸਟ ਨੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ। ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ ਪੰਜਾਬ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਖਿਡਾਰੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਵੱਖ ਵੱਖ ਖੇਡਾਂ ਦੀ ਜਾਣ ਪਛਾਣ ਦੇ ਕਿਤਾਬਚੇ ਛਾਪੇ ਹਨ। ਸਰੀਰਕ ਸਿੱਖਿਆ ਤੇ ਖੇਡਾਂ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ ਬਾਰੇ ਕਈ ਅਦਾਰਿਆਂ ਦੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਪਾਸੇ ਸੁਜਾਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਬੜੀ ਘਾਲਣਾ ਹੈ। ਜੋਗਿੰਦਰ ਜੋਗੀ ਨੇ ਖੇਡਾਂ ਤੇ ਖਿਡਾਰੀਆਂ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਕਿਤਾਬਚੇ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ ਪੰਜਾਬ ਲਈ ਲਿਖੇ। ਬਲਜਿੰਦਰ ਮਾਨ ਨੇ 'ਫੁਟਬਾਲ ਜਗਤ ਮਾਹਲਪੁਰ' ਲਿਖੀ ਹੈ।

ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਰਫੀਨ ਨੇ ਕੁਛ ਕਿਤਾਬਾਂ ਪਹਿਲਵਾਨੀ ਬਾਰੇ ਲਿਖੀਆਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ 'ਚ ਇਕ 'ਕੁਸ਼ਤੀ ਅਖਾਤੇ' ਹੈ। ਪਹਿਲਵਾਨਾਂ ਬਾਰੇ ਇਕ ਹੋਰ ਕਿਤਾਬ 'ਐੱਚ. ਆਰ. ਬਿਲਗਾ ਤੇ ਪੀ. ਆਰ. ਜੋਧੀ ਨੇ 'ਕੁਸ਼ਤੀ ਅੰਬਰ ਦੇ ਤਾਰੇ' ਛਾਪੀ ਹੈ। ਗੁਰਮੇਲ ਮਭਾਹਤ ਨੇ 'ਸੰਸਾਰ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਖੇਡ ਕਹਾਣੀਆਂ' ਨਾਂ ਦੀ ਕਿਤਾਬ ਅਨੁਵਾਦ ਰੂਪ ਵਿਚ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਉਸ ਵਿਚ ਵੱਖ ਵੱਖ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਜਤਾਰਾਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦਾ ਅਨੁਵਾਦ ਹੈ। ਪ੍ਰੋ. ਬਲਦੀਪ ਸਿੰਘ ਦੀ ਇਕ ਪੁਸਤਕ ਓਲੰਪਿਕ ਖੇਡਾਂ ਦਾ ਸੋਨੇ ਤਮਗਾ ਕਿਵੇਂ ਜਿੱਤੀਏ, ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪਟਿਆਲਾ ਨੇ ਅਮਰੀਕ ਸਿੰਘ ਰਾਹੀਂ ਅਨੁਵਾਦਤ ਪੁਸਤਕ 'ਸਕੂਲਾਂ ਵਿਚ ਅਥਲੈਟਿਕਸ' ਛਾਪੀ ਹੈ। ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਦੀ ਕਿਤਾਬ 'ਹਾਕੀ ਦਾ ਖੇਲ' ਹੈ। ਇਕ ਕਿਤਾਬ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵੀ ਹਾਕੀ ਬਾਰੇ ਲਿਖੀ ਹੈ। ਸੁਖਦੇਵ ਮਾਦਪੁਰੀ ਦੀਆਂ ਦੋ ਕਿਤਾਬਾਂ 'ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਲੋਕ ਖੇਡਾਂ' ਤੇ 'ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਵਿਰਾਸਤੀ ਖੇਡਾਂ' ਹਨ। ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰੀਤ ਦੀ ਪੁਸਤਕ 'ਖੇਡ ਦਰਪਣ' ਹੈ। ਸੋਸ਼ਲਿਸਟ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਖੇਡਾਂ, ਓਲੰਪਿਕ - ੪੦ ਮਾਸਕੋ ਆਵੇ ਤੇ ਸੋਵੀਅਤ ਖੇਡਾਂ ਪ੍ਰਗਤੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਦੇ ਕਿਤਾਬਚੇ ਹਨ। ਰੁਸੀ ਮੋਦੀ ਦੀ ਕਿਤਾਬ 'ਭਾਰਤ ਦੇ ਕ੍ਰਿਕਟ ਖਿਡਾਰੀ' ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਵੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਪਰਮਵੀਰ ਸਿੰਘ ਬਾਠ ਨੇ 'ਗੱਲਾਂ ਖੇਡ ਮੈਦਾਨ ਦੀਆਂ' ਛਪਵਾਈ ਹੈ। ਸੁਖਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਚਹਿਲ ਦੀ ਕਿਤਾਬ 'ਜਦੋਂ ਖੇਡੋ ਪੰਜੇ ਆਬ' ਭਾਰਤ-ਪਾਕਿ ਪੰਜਾਬ ਖੇਡਾਂ ਬਾਰੇ ਹੈ। ਨਵਦੀਪ ਗਿੱਲ ਨੇ 'ਖੇਡ ਅੰਬਰ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਿਤਾਰੇ' ਲਿਖੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਚਾਲੀ ਕੁ ਪੰਜਾਬੀ ਖਿਡਾਰੀਆਂ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਚਿੰਤਰ ਹਨ। ਨੰਬਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪੁਸਤਕ 'ਕਬੱਡੀ ਦੇ ਹੀਰੋ' ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਕਬੱਡੀ ਖਿਡਾਰੀਆਂ ਦਾ ਬਾਇਓ ਡਾਟਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

ਪ੍ਰੋ. ਸਰਵਣ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸਚਿੰਤਰ ਪੁਸਤਕ 'ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਦੇਸੀ ਖੇਡਾਂ' ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀਆਂ ਛਿਆਸੀ ਦੇਸੀ ਖੇਡਾਂ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਦਰਜ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਈ ਅਲੋਪ ਹੋ ਚੁੱਕੀਆਂ ਹਨ, ਕੁਝ ਅਲੋਪ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਬਾਕੀਆਂ ਦੇ ਅਲੋਪ ਹੋ ਜਾਣ ਦਾ ਡਰ ਹੈ। ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪਟਿਆਲਾ ਨੇ ਛਾਪੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਨੇ ਸਰਵਣ ਸਿੰਘ ਦੀ ਦੂਜੀ ਪੁਸਤਕ 'ਪੰਜਾਬੀ ਖਿਡਾਰੀ' ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਕੀਤੀ ਸੀ ਜਿਸ ਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਅਨੁਵਾਦ ਵੀ ਛਾਪਿਆ ਗਿਆ। ਨੈਸ਼ਨਲ ਬੁੱਕ ਟ੍ਰਸਟ ਵੱਲੋਂ ਸਰਵਣ ਸਿੰਘ ਦੀ ਇਕ ਹੋਰ ਅਹਿਮ ਪੁਸਤਕ 'ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਚੋਣਵੇਂ ਖਿਡਾਰੀ' ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਖਿਡਾਰੀਆਂ ਦੇ ਰੇਖਾ ਚਿੰਤਰ ਹਨ। ਇਹ ਉਹ ਖਿਡਾਰੀ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕੌਮਾਂਤਰੀ ਖੇਡ ਮੁਕਾਬਲਿਆਂ 'ਚੋਂ ਇੰਡੀਆ ਲਈ ਮੈਡਲ ਜਿੱਤੇ ਹਨ। ਉਸ ਦੀ 'ਕਬੱਡੀ ਕਬੱਡੀ ਕਬੱਡੀ' ਪੁਸਤਕ ਹੱਥੋਂ ਹੱਥੀਂ ਵਿਕੀ ਹੈ। ਬਲਬੀਰ

ਸਿੰਘ ਕੰਵਲ ਦੀ ਪੁਸਤਕ 'ਭਾਰਤ ਦੇ ਪਹਿਲਵਾਨ' ਦੀ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿਚ ਵੀ ਮੰਗ ਹੈ। ਉਪੋਕਤ ਪੁਸਤਕਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕੁਝ ਹੋਰ ਖੇਡ ਪੁਸਤਕਾਂ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਨਾ ਲੱਗਾ ਹੋਵੇ। ਅਖਬਾਰਾਂ ਰਸਾਲਿਆਂ ਵਿਚ ਵੀ ਖੇਡਾਂ ਤੇ ਖਿਡਾਰੀਆਂ ਬਾਰੇ ਆਰਟੀਕਲ ਛਪਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਲਗਭਗ ਸਾਰੇ ਹੀ ਪੰਜਾਬੀ ਅਖਬਾਰਾਂ ਵਿਚ ਖੇਡਾਂ ਦਾ ਪੰਨਾ ਹੈ। 'ਰਸਤਮ' ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਖੇਡ ਰਸਾਲਾ ਸੀ ਤੇ ਹੁਣ ਬਹੁਰੰਗਾ ਕੌਮਾਂਤਰੀ ਮੈਗਜ਼ੀਨ 'ਖੇਡ ਸੰਸਾਰ' ਨਿਕਲਣ ਲੱਗਾ ਹੈ। ਇਹ ਪੰਜਾਬੀ ਖੇਡ ਅਦਬ ਦਾ ਅੱਜ ਹੈ, ਉਮੀਦ ਹੈ ਭਲਕ ਭਵਿੱਖ ਦੇ ਖੇਡ ਲੇਖਕਾਂ ਨਾਲ ਹੋਰ ਭਰਪੂਰ ਹੋਵੇਗਾ।

-ਪ੍ਰਿ. ਸਰਵਣ ਸਿੰਘ
ਟੋਰੰਟੋ-ਕੈਨੇਡਾ।

ਪੰਜਾਬੀ ਪੁਸਤਕਾਂ

ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨਿਰੰਤਰ ਵਿਕਾਸ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਗਿਆਨ-ਵਿਗਿਆਨ ਦੇ ਸਾਰੇ ਵਿਸ਼ੇ ਪੜ੍ਹਾਉਣੇ ਆਰੰਭ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਅਤੇ ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਸ਼ਬਦ ਜੋਤਾਂ ਬਾਰੇ ਅਨੇਕ ਮੁਸ਼ਕਿਲਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪੈ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜ਼ਿਆਦਾ ਬਖੇਤਾ ਜੱਜੇ ਪੈਰ ਬਿੰਦੀ ਅਤੇ ਖੱਖੇ ਪੈਰ ਬਿੰਦੀ ਨੇ ਪਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਅੱਧਕ ਨੇ ਵੀ ਕਾਫੀ ਬਖੇਤਾ ਖੜ੍ਹਾ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਮੈਂ ਇਥੇ ਸਿਰਫ ਇਕ ਮਿਸਾਲ ਹੀ ਦਿੰਦਾ ਹਾਂ। ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ ਪੰਜਾਬ, 'ਸਾਹਿਤ' ਲਿਖ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਪੰਜਾਬੀ ਅਕਾਦਮੀ ਦਿੱਲੀ ਵੀ 'ਸਾਹਿਤ' ਲਿਖ ਰਹੀ ਹੈ ਪ੍ਰੰਤੂ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਅਕਾਦਮੀ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਲੋਂ 'ਸਾਹਿਤ' ਲਿਖਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜੇ ਇਕ ਸਾਧਾਰਨ ਸ਼ਬਦ ਬਾਰੇ ਵੀ ਸਾਡੀਆਂ ਵੱਡੀਆਂ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਸਹਿਮਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀਆਂ ਤਾਂ ਆਮ ਪੰਜਾਬੀ ਪਾਠਕ ਅਤੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਕੀ ਹੋਵੇਗੀ, ਇਸ ਬਾਰੇ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਅਨੁਮਾਨ ਲਗਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪਟਿਆਲਾ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ ਪੰਜਾਬ, ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਅਕਾਦਮੀ ਅਤੇ ਕੇਂਦਰੀ ਪੰਜਾਬੀ ਲੇਖਕ ਸਭਾ ਦੇ ਨੁਮਾਇੰਦਿਆਂ ਦੋ: ਇਕ ਪੰਜਾਬੀ ਸ਼ਬਦ ਜੋਤ ਕਮੇਟੀ ਬਣਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਗਿਆਨੀ ਵੀ ਲਏ ਜਾਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਕਮੇਟੀ ਵਲੋਂ ਪ੍ਰਵਾਨਿਤ ਸ਼ਬਦ ਜੋਤ ਹੀ ਸਹੀ ਮੰਨੇ ਜਾਣ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੁਸਤਕ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਹੋਵੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਨ ਨਾਲ ਅਸੀਂ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਭਵਿੱਖ ਵੀ ਸੁਧਾਰ ਸਕਾਂਗੇ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਅਤੇ ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਸੇਧ ਦੇ ਸਕਾਂਗੇ।

ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਹਰ ਸਾਲ ਕਈ ਹਜ਼ਾਰ ਪੁਸਤਕਾਂ ਛਪਦੀਆਂ ਹਨ। ਕੁਝ ਪੁਸਤਕਾਂ ਤਾਂ ਪੁਸਤਕ-ਲੇਖਕ ਵਲੋਂ ਮੁਫਤੋ-ਮੁਫਤ ਵੰਡ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ।

ਇਕ ਪਾਸੇ ਤਾਂ ਲੇਖਕ ਆਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪੁਸਤਕਾਂ ਵਿਕਦੀਆਂ ਨਹੀਂ, ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਪਾਠਕ ਆਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪੁਸਤਕਾਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਨਹੀਂ। ਆਮ ਦੁਕਾਨਦਾਰ ਕੋਰਸਾਂ ਵਿਚ ਲੱਗੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਵੇਚਣ ਵਿਚ ਹੀ ਦਿਲਚਸਪੀ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਫਿਰ ਇਕ-ਦੋ ਨਾਮਵਰ ਲੇਖਕਾਂ ਦੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਨਾਲ ਦੁਕਾਨ ਸਜਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਛੋਟੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਖੁਦ ਹੀ ਪੁਸਤਕਾਂ ਵੇਚਣ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਹ ਪਾਠਕਾਂ ਨਾਲੋਂ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀਆਂ ਵਿਚ ਪੁਸਤਕ ਭੇਜਣ ਵੱਲ ਵੱਧ ਯਤਨਸ਼ੀਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਰੇਲਵੇ ਅਤੇ ਬੱਸ ਸਟੈਂਡ ਦੇ 'ਬੁੱਕ ਸਟਾਲ' ਉੱਤੇ ਜਾਂ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਪੁਸਤਕਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹੀ ਨਹੀਂ ਜੇ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਤਾਂ ਬਿਲਕੁਲ ਅਸਾਹਿਤਕ ਕਿਤਾਬਾਂ। ਪੰਜਾਬੀ ਪਾਠਕਾਂ ਤੱਕ ਤਾਂ ਕਈ ਵਾਰ ਨਵੀਆਂ ਛਪੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੀ ਪੂਰੀ ਸੂਚੀ ਵੀ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚਦੀ। ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ ਪੰਜਾਬ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਾਂ ਕਰ ਹੀ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਹਰ ਸਾਲ ਛਪੀਆਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤਕ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੀ ਇਕ ਸੂਚੀ ਤਿਆਰ ਕਰ ਲਵੇ।

ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪਟਿਆਲਾ ਨੇ ਬੁੱਕ ਕਲੱਬ ਬਣਾ ਕੇ ਵਧੀਆ ਅਤੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਕਦਮ ਚੁੱਕਿਆ ਹੈ। ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ ਪੰਜਾਬ ਨੇ ਕਾਫੀ ਚੰਗੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਛਾਪੀਆਂ ਹਨ ਪ੍ਰੰਤੂ ਉਹ ਪੁਸਤਕਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗੁਦਾਮਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਪਈਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਦੂਜੀਆਂ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ, ਘੱਟ ਕੀਮਤ ਉੱਤੇ ਪਾਠਕਾਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਦੇ ਉਪਰਾਲੇ ਕਰਨੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ।

ਸ. ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬਲਰਾਜ ਸਾਹਨੀ ਯਾਦਗਾਰੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਵਲੋਂ ਮਿਆਰੀ ਅਤੇ ਘੱਟ ਕੀਮਤ 'ਤੇ ਪੁਸਤਕਾਂ ਉਪਲਬਧ ਕਰਵਾਉਣ ਦਾ ਬੀਤਾ ਚੁੱਕਿਆ ਸੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਹੁਣ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਅਤਰਜੀਤ ਸਾਂਭ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਵਿਸ਼ਵ ਭਾਰਤੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਬਰਨਾਲਾ ਅਤੇ ਕੂਕਨਸ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਜਲੰਧਰ ਦੇ ਯਤਨ ਵੀ ਸ਼ਲਾਘਾਯੋਗ ਹਨ। ਬੁੱਕ ਟਰੱਸਟ ਆਫ ਇੰਡੀਆ ਵੀ ਪੁਸਤਕ ਮੇਲੇ ਲਗਾ ਕੇ ਪਾਠਕਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਜੇ ਅਸੀਂ ਘੱਟ ਕੀਮਤ 'ਤੇ, ਪਾਠਕਾਂ ਦੀ ਰੁਚੀ ਮੁਤਾਬਿਕ, ਮਿਆਰੀ ਪੁਸਤਕਾਂ ਸੁਚੱਜੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰ ਲਈਏ ਤਾਂ ਯਕੀਨਨ ਹੀ ਸਾਨੂੰ ਪਾਠਕ ਨਾ ਹੋਣ ਦੀ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਪਵੇਗਾ ਅਤੇ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੀ ਛਪਣ ਗਿਣਤੀ ਵੀ ਵਧ ਸਕਦੀ ਹੈ।

-ਸੁਰਿੰਦਰ ਰਾਮਪੁਰੀ
ਪਿੰਡ ਤੇ ਡਾਕ ਰਾਮਪੁਰ
ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਲੁਧਿਆਣਾ - 141418

ਮੇਲਾ

ਮੇਲਾ 'ਮ' ਅੱਖਰ ਦੇ ਆਰ-ਪਾਰ ਫੈਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਵਿਆਹ ਵਿਚ ਆਏ ਮਹਿਮਾਨਾਂ ਨੂੰ 'ਮੇਲ' ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਨਾਨਕਾ ਮੇਲ ਦੀਆਂ ਖਰਮਸਤੀਆਂ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਧਾਰਾ ਦਾ ਅਨਿਖੜਵਾਂ ਅੰਗ ਹੈ। ਜਾਹਿਰ ਹੈ ਕਿ ਮਿਲਣ ਗਿਲਣ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਵਿਚ ਮਹਿਮਾਨ ਸਮੂਹ ਲਈ 'ਮੇਲ' ਸ਼ਬਦ ਬਣਿਆ। ਇਸ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਸਮੂਹ ਦੇ ਮਿਲਣ-ਗਿਲਣ ਅਤੇ ਚਾਅ-ਉਮਾਹ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ 'ਮੇਲਾ' ਵਿਚ ਵਟ ਗਈ। ਇਸ ਨੂੰ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਰੰਗ ਦਿੰਦਿਆਂ ਸਿਆਣਿਆਂ ਨੇ ਦੁਨੀਆਂ ਨੂੰ 'ਮੇਲਾ' ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪਰਭਾਸ਼ਿਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਪੱਖੋਂ ਸਾਡੀ ਲੋਕਧਾਰਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਹੈ।

ਹੈਰਾਨੀ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਆਮ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਹਲਕੇ-ਫੁਲਕੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਜੀਣ ਵਾਲੇ, ਨੱਚਣ-ਟੱਪਣ, ਗਾਉਣ ਤੇ ਖਾਣ-ਪੀਣ ਵਾਲੇ ਹੀ ਸਮਝ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਲੋਕ-ਸਿਆਣਪ ਲੋਕ ਧਾਰਾ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕਤਾ ਦੇ ਡੂੰਘੇ ਭੇਤ ਖੋਲ੍ਹਦੀ ਹੈ ਤੇ ਸਹਿਜ-ਰੂਪ ਵਿਚ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਸੱਚ ਨੂੰ ਦੋ-ਚਾਰ ਸਤਰਾਂ ਵਿਚ ਬਿਆਨ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ :

‘ਹੈ ਆਉਣ ਜਾਣ ਬਣਿਆ,

ਦੁਨੀਆਂ ਚਹੁੰ ਕੁ ਦਿਨਾਂ ਦਾ ਮੇਲਾ’

ਇਸੇ ਸੱਚ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਉਰਦੂ ਸ਼ਾਇਰ ਨੇ ਬਾਖ਼ੂਬੀ ਕਿਹਾ ਹੈ :

ਵਾਅਦਾ ਕੀਯਾ ਮਿਲਣੇ ਕਾ, ਵੇਹ ਭੀ ਪਾਚਵੇਂ ਦਿਨ ਕਾ,

ਕਿਸੀ ਸੇ ਪੁਛ ਆਏ ਹੋਗੇ, ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਚਾਰ ਦਿਨ ਕੀ ਹੈ।

‘ਮੇਲਾ’ ਦੇ ਕੋਸ਼ਗਤ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਪੰਜਾਬ ਸਮਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਭਾਸ਼ਾ ਨਾਲ ਵਰੋਸਾਈ ਅਤੇ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਗ੍ਰੰਥ ‘ਰਿਗਵੇਦ’ ਦੀ ਰਚਨਹਾਰ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਧਰਤੀ ਵਿਚ ‘ਮਿਲਣ-ਗਿਲਣ’ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ‘ਦਾਰਸ਼ਨਿਕਤਾ’ ਤੱਕ ਫੈਲਿਆ ਸ਼ਬਦ ‘ਮੇਲਾ’ ਅਸਲ ਵਿਚ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਹੀ ਸ਼ਬਦ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਅਰਥ ਹਨ: ਸੰਮੇਲਨ, ਸਭਾ, ਸਮਾਜ, ਸੁਰਮਾ, ਨੀਲ ਦਾ ਪੌਦਾ, ਸਿਪਾਹੀ, ਰੁਸਨਾਈ, ਸਵਰਗਰਾਮ (ਸੰਗੀਤ ਵਿਚ)। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਜੁੜਦੇ ‘ਮੇਲ’ ਤੋਂ ਭਾਵ ਹੈ : ਮਿਲਨ, ਮਿਲਾਪ, ਸੰਗ, ਸਾਥ ਅਤੇ ਮੇਲਨਮ ਤੋਂ ਭਾਵ ਹੈ : ਮਿਲਾਉਣਾ, ਸੰਯੋਗ, ਇਕੱਠ, ਸਮੂਹ, ਮਿਲਾਵਟ, ਮਿਲਾਪ, ਮੇਲ। ਇਉਂ ਮੇਲਾ ਸਾਡੇ ਜਨਜੀਵਨ ਵਿਚ ਰਚਿਆ ਵਸਿਆ ਸ਼ਬਦ ਹੈ ਤੇ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਫੈਲ ਕੇ ‘ਮੇਲਾ’ ਤੇ ‘ਮੇਲੇ’ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਇਉਂ ਇਕ ਵਚਨ ਤੋਂ ਬਹੁ ਵਚਨ ਹੁੰਦਿਆਂ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਜਿਉਂਦੀ ਜਾਗਦੀ ਧਤਕਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਰੂਪ ਬਣ ਗਿਆ। ਇਸੇ ਲਈ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਵਾਸਤੇ ‘ਜੀਵਨ’ ਅਤੇ ‘ਮੇਲਾ’ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦਾ ਬਦਲ ਹੀ ਹੋ ਗਏ। ‘ਅਸੀਂ ਪੰਜਾਬੀ’ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਮੇਲੇ ਵਾਂਗੂੰ ਜੀਉਂਦੇ ਹਾਂ ਅਤੇ ਜਿਉਂਦੇ ਜੀਅ ‘ਮੇਲੇ’ ਲਗਾਉਂਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਾਂ। ਜੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਾਰੇ ਮੇਲਿਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਕਰ ਲਈ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਇਹ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿਚ ਪੁੱਜ ਜਾਵੇਗੀ। ਪੰਜਾਬੀ

ਭਾਵੇਂ ਲਹਿੰਦੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਵੱਸਦੇ ਹੋਣ ਜਾਂ ਚੜ੍ਹਦੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਭਾਰਤ ਦੇ ਦੂਜਿਆਂ ਪ੍ਰਾਂਤਾਂ ਵਿਚ ਵੱਸਦੇ ਹੋਣ ਜਾਂ ਦੁਨੀਆਂ ਭਰ ਵਿਚਲੇ ਭੇਦ ਸੌ ਮੁਲਕਾਂ ਵਿਚ ਉਹ ਮੇਲੇ ਲਾਉਣ ਬਿਨਾਂ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦੇ। ਸਾਡੀਆਂ ਅਖਬਾਰਾਂ ਮੇਲਿਆਂ ਦੀਆਂ ਖਬਰਾਂ ਨਾਲ ਭਰੀਆਂ ਪਈਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਪਹਿਲਾਂ ਜਨ-ਸਮੂਹ ਕਿਸੇ ਧਾਰਮਿਕ ਵਿਸ਼ਵਾਸ, ਮਨੋਤ, ਰਸਮ, ਰਿਵਾਜ, ਤਿੱਥ ਤਿਹਾਰ, ਮੌਸਮ ਦੇ ਨਾਂ 'ਤੇ ਮੇਲੇ ਸਿਰਜਦਾ ਸੀ, ਫੇਰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਰਤਾਰਿਆਂ ਦੇ ਕੰਮ ਧੰਦਿਆਂ ਤੇ ਨਾਂ 'ਤੇ ਮੇਲੇ ਲੱਗਣ ਲੱਗੇ, ਫੇਰ ਸ਼ਹਿਰੀ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਮੇਲਿਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਵਿਉਂਤਬੱਧ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਲੋਕ ਸਮੂਹ ਨੂੰ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਕੇ ਵਿਚਰਨ ਦਾ ਮੌਕਾ ਦੇਣ ਲਈ ਮੇਲਿਆਂ ਦਾ ਆਯੋਜਨ ਹੋਣ ਲੱਗਾ, ਫੇਰ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਵਿਕਸਿਤ ਹੋਏ ਨਵੇਂ ਵਰਤਾਰਿਆਂ ਰੰਗ-ਮੰਚ, ਫਿਲਮ, ਸਿੱਖਿਆ ਆਦਿ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿਚ ਮੇਲੇ ਲੱਗਣ ਲੱਗੇ ਤੇ ਹੁਣ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਣ ਦੀ ਆਮਦ ਨਾਲ ਨੌਕਰੀਆਂ ਲਈ ਵੀ ਮੇਲੇ ਲੱਗਣ ਲੱਗ ਪਏ ਹਨ ਤੇ ਸਾਮਾਨ ਨੂੰ ਵੇਚਣ ਲਈ ਵੀ 'ਵਪਾਰ ਮੇਲਾ' ਦੇ ਨਾਂ 'ਤੇ ਮੇਲੇ ਦੇ ਨਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਹੋਣ ਲੱਗ ਪਈ ਹੈ। ਇਸ ਸਾਰੇ ਪਾਸਾਰ ਵਿਚ ਇਕੋ ਗੱਲ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ 'ਮੇਲੇ' ਦਾ ਸਰੂਪ ਬਦਲ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ 'ਰੰਗ ਬਦਲਦੇ ਮੇਲੇ' ਸਾਡੀ ਸੋਚਣੀ ਨੂੰ ਟੁੰਬ ਰਹੇ ਹਨ।

ਉਪਰੋਕਤ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਵਿਚਾਰਨ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ 'ਮੇਲਾ' ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸੁੱਧ ਭ ਵਨਾਵਾਂ, ਭਾਵ ਸੱਚੇ-ਸੁੱਚੇ ਜਜ਼ਬਿਆਂ ਅਤੇ ਲੋਕ-ਸਮੂਹ ਦੇ ਸਮੂਹਿਕ ਪ੍ਰਗਟਾਵੇ ਦਾ ਮਾਧਿਅਮ ਹੈ। ਮੇਲੇ ਵਿਚ ਹਰ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ 'ਸ਼ਮੂਲੀ ਗਤੀਵਿਧੀ' ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਭਾਵ ਮੇਲੇ ਵਿਚ ਹਰ ਕੋਈ 'ਸ਼ਾਮਲ' ਹੈ, ਕੋਈ ਵੀ ਬਾਹਰੋਂ ਨਹੀਂ ਆਇਆ। ਜਾਂ ਕੋਈ ਬਾਹਰੋਂ ਆਇਆ ਵੀ ਹੈ ਤਾਂ ਵੀ ਉਹ 'ਅੰਦਰਲਾ' ਬਣ ਕੇ ਹੀ ਵਿਚਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਮਸਲਨ ਪਰੰਪਰਕ ਮੇਲੇ ਵਿਚ ਰਾਗੀ, ਢਾਡੀ, ਕਵੀਸ਼ਰ ਤੇ ਹੋਰ ਗਾਉਣ ਵਾਲੇ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ 'ਲੱਗੇ ਹੋਏ' ਸ਼ਬਦ ਵਰਤਦੇ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਮਸਲਨ, 'ਚਲੋ ਬਈ ਉਧਰ ਕਵੀਸ਼ਰ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਐ, ਪਹਿਲਾਂ ਉਹ ਸੁਣ ਲੀਏ।' ਇਉਂ ਕਵੀਸ਼ਰ ਵੀ ਮੇਲੇ ਦਾ 'ਹਿੱਸਾ' ਹਨ ਅਤੇ 'ਸੁਣਨ ਵਾਲੇ' ਵੀ ਹਿੱਸਾ ਹਨ। ਸਾਰੇ ਗੋਲ ਦਾਇਰੇ ਵਿਚ ਖੜ੍ਹੇ ਹਨ। ਹਰ ਸਰੋਤਾ, ਦਰਸ਼ਕ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਮੁਕੰਮਲ ਹੈ ਅਤੇ ਕਲਾਕਾਰ ਨਾਲ ਆਤਮਸਾਤ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਹੋਰ ਤਾਂ ਹੋਰ 'ਮੇਲੀ' ਦਾ ਪਹਿਰਾਵਾ, ਖੁੰਡਾ, ਗੱਡੇ ਦੀ ਸਜਾਵਟ, ਹੋਰ ਸੁਕੀਨੀ ਆਦਿ ਪੱਖ ਵੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹਨ। ਉਹ ਆਪ ਮੇਲਾ ਵੇਖਣ ਲਈ ਨਹੀਂ ਆਇਆ, ਇਹ ਸਾਰਾ ਕੁਝ ਵੀ ਮੇਲਾ ਵੇਖਣ ਆਇਆ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਸ਼ਾਮ ਤੱਕ ਮੇਲੀ ਨੇ ਮੇਲਾ ਵੇਖਣਾ ਹੈ ਤੇ ਵਾਪਸ ਮੁੜਦਿਆਂ ਖੁੰਡੇ ਨੇ ਵੀ ਉਵੇਂ ਹੀ 'ਹਿੱਸਾ' ਬਣਨਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਮੇਲੀ ਮੇਲੇ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣਿਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਦੂਜੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਭਾਵੇਂ ਸਾਰਾ ਜੀਵਨ ਹੀ ਮੇਲਾ ਹੈ, ਲੇਕਿਨ ਸਾਲ ਵਿਚ ਇਕ-ਦੋ ਮੌਕਿਆਂ 'ਤੇ ਹੀ 'ਮੇਲੇ ਲੱਗਣੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਇਆ ਜਾਣਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਮੇਲੇ ਜਾਣ ਦਾ ਚਾਅ ਹੈ, ਉਮਾਹ ਹੈ ਅਤੇ ਜੋਸ਼ ਹੈ। ਪੂਰਾ ਜੀਵਨ ਤਾਂ 'ਮੇਲਾ' ਹੈ ਹੀ, ਲੇਕਿਨ ਇਸ ਜੀਵਨ-ਰੂਪੀ 'ਮੇਲੇ' ਵਿਚ 'ਮੇਲੇ' ਜਾਣਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵਰਤਾਰਾ ਹੈ। ਬਕੌਲ ਸ਼ਾਇਰ ਧਨੀ ਰਾਮ ਚਾੜ੍ਹਕ :

ਤੂਝੀ ਤੰਦ ਸਾਭ ਹਾਝੀ ਵੇਚ ਵੱਟ ਕੇ
ਲੰਬਤਾਂ ਤੇ ਸ਼ਾਹਾਂ ਦਾ ਹਿਸਾਬ ਕੱਟ ਕੇ
ਕੱਛੇ ਮਾਰ ਵੰਝਲੀ ਆਨੰਦ ਛਾ ਗਿਆ
ਮਾਰਦਾ ਦਮਾਮੇ ਜੱਟ ਮੇਲੇ ਆ ਗਿਆ

ਰਾਂਝਾ ਜੱਟ ਘਰੋਂ ਨਿਕਲਣ ਲੱਗਿਆਂ ਵੀ 'ਕੱਢੇ ਵੰਝਲੀ ਮਾਰਦਾ' ਹੈ ਅਤੇ ਜੱਟ ਵੀ ਮੇਲੇ ਜਾਣ ਲੱਗਿਆਂ 'ਕੱਢੇ ਵੰਝਲੀ ਮਾਰਦਾ' ਹੈ। ਉਹ 'ਜੀਵਨ ਦਾ ਮੇਲਾ' ਹੈ ਤੇ ਇਹ 'ਮੇਲੇ ਵਿਚਲਾ ਮੇਲਾ' ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਰਾਂਝਾ ਘਰੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਵੀ (ਵਾਰਿਸ ਦੇ ਬੋਲਾਂ ਵਿਚ) ਮਸਤ ਹੈ :

ਰਾਂਝੇ ਉਠ ਕੇ ਆਖਿਆ ਵਾਹ ਸੱਜਣ

ਹੀਰ ਹੱਸ ਕੇ ਤੇ ਮਿਹਰਬਾਨ ਹੋਈ

ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਰਾਂਝੇ ਦਾ ਵਾਰਿਸ 'ਜੱਟ' ਚਾੜ੍ਹਕ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ 'ਮਾਰਦਾ ਦਮਾਮੇ' ਮੇਲੇ ਵੱਲ ਵਧ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਮੇਲਿਆਂ ਤੇ ਹੁਣ ਦੇ ਮੇਲਿਆਂ ਵਿਚ ਬੁਨਿਆਦੀ ਫਰਕ ਇਹੀ ਪੈ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਹੁਣ ਮੇਲਿਆਂ ਵਿਚ ਨਾ ਤਾਂ ਉਹ 'ਭਾਵਨਾ' ਰਹੀ ਹੈ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਮੇਲੀ ਦੀ 'ਸ਼ਮੂਲੀ ਗਤੀਵਿਧੀ' ਰਹੀ ਹੈ। ਹੁਣ ਮੇਲੇ ਦਾ 'ਹਿੱਸਾ' ਬਣਨਾ 'ਮੇਲੀ' ਦਾ ਸੁਭਾਗ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ। ਸਗੋਂ ਮੇਲੇ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ 'ਇਕ ਵਿੱਥ ਤੋਂ ਵਿਚਰਨਾ' ਹੀ ਉਸ ਦਾ ਕਰਮ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਉਹ ਜਾਂ ਤਾਂ 'ਵਿੱਥ' ਤੋਂ ਮੇਲੇ ਨੂੰ ਵੇਖ ਰਿਹਾ ਹੈ ਜਾਂ ਕੁਰਸੀ ਵਿਚ 'ਚਿਣਿਆ' ਹੋਇਆ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਕੱਪੜੇ-ਲੀੜੇ, ਆਵਾਜਾਈ ਦਾ ਸਾਧਨ, ਸਜਾਵਟ, ਸੁਕੀਨੀ ਆਦਿ ਪੱਖ ਵੀ ਉਸ ਨੂੰ ਮੇਲੇ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚਾਉਂਦੇ ਤਾਂ ਹਨ ਪਰ ਉਹ ਆਪ ਮੇਲੇ ਦਾ 'ਹਿੱਸਾ' ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ। ਗੋਡਾ ਚੀਂ-ਚੀਂ ਕਰਦਾ ਤੁਰਦਾ ਮੇਲੀ ਦੇ 'ਮਨ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ' ਵਿਚਰਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਥੇ ਪੁੱਜ ਕੇ ਮੇਲੇ ਦੇ ਐਨ ਵਿਚਕਾਰ ਜਾ ਕੇ ਆਪ ਥਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮੱਲਦਾ ਸੀ ਤੇ ਮੇਲੀ ਬਾਅਦ ਵਿਚ। ਹੁਣ 'ਕਾਰ' ਪਾਰਕਿੰਗ ਵਿਚ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ 'ਮੇਲੀ' ਅੱਗੇ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅੱਗੇ 'ਖੁੰਡਾ' ਮੇਲੀ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਮੇਲਾ ਵੇਖਦਾ ਸੀ ਤੇ ਮੇਲੀ ਨੂੰ ਮੇਲੇ ਨਾਲ ਹੋਰ 'ਜੋਤਦਾ' ਸੀ। ਹੁਣ 'ਮੋਬਾਈਲ' ਵਾਰ-ਵਾਰ 'ਖੜਕਦਾ' ਤਾਂ ਹੈ ਪਰ ਮੇਲੀ ਨੂੰ ਹਰ ਵਾਰ ਮੇਲੇ ਨਾਲੋਂ ਤੋਤਦਾ ਹੈ। ਅੱਗੇ 'ਮੇਲੀ' ਆਪ ਮੇਲੇ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਮਸਲਨ ਕਿਤੇ ਕੁਸ਼ਤੀਆਂ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਹਨ, ਮੁੰਗਲੀਆਂ ਫੇਰੀਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਹਨ ਤਾਂ ਜਿਹੜਾ ਮੇਲੀ ਚਾਹੇ ਆਪਣੀ ਪਰੋਖੋਂ ਜੋਖ ਕੇ ਅਖਾੜੇ ਦੇ ਵਿਚ ਜਾ ਵਤਦਾ। ਇਉਂ ਹਰ ਕੋਈ 'ਦਰਸ਼ਕ' ਸੀ ਤੇ ਹਰ ਕੋਈ 'ਪ੍ਰਤੀਯੋਗੀ' ਸੀ। ਹੁਣ 'ਪ੍ਰਤੀਯੋਗੀ' ਹੋਰ ਹਨ ਤੇ 'ਦਰਸ਼ਕ' ਹੋਰ ਹਨ। ਪ੍ਰਤੀਯੋਗੀ ਮੰਚ 'ਤੇ ਹਨ, ਦਰਸ਼ਕ 'ਧਰਤੀ' 'ਤੇ ਹੈ। ਅੱਗੇ 'ਮੰਚ ਤੇ ਧਰਤੀ' ਇਕਮਿਕ ਸਨ ਪ੍ਰੰਤੂ ਹੁਣ ਪਾਤਾ ਪੈ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਇਕ ਪਾਸੇ 'ਭਾਗ ਲੈਣ ਵਾਲੇ' ਆਪਸ ਵਿਚ ਅੱਡ-ਅੱਡ ਹਨ, ਭਾਵ ਟੀਮਾਂ ਵੱਖਰੀਆਂ-ਵੱਖਰੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ 'ਦਰਸ਼ਕ' ਵੀ ਅੱਡ-ਅੱਡ ਹਨ। ਪਹਿਲੀਆਂ ਕੁਰਸੀਆਂ 'ਤੇ ਵੀ. ਵੀ. ਆਈ. ਪੀ. ਹਨ ਅਤੇ ਇਕੱਲੇ 'ਪੀ' ਭਾਵ ਪਰਸਨਜ਼ ਭਾਵ 'ਲੋਕ' ਸਭ ਤੋਂ ਪਿੱਛੇ ਹਨ।

ਪਹਿਲਾਂ 'ਕਲਾਕਾਰਾਂ' ਤੇ 'ਦਰਸ਼ਕਾਂ' ਦਾ ਪਾਤਾ ਵਧਿਆ ਅਤੇ 'ਗੋਲ ਦਾਇਰੇ' ਦੀ ਥਾਂ ਉਹ 'ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ' ਵਾਂਗ ਆਹਮੋ-ਸਾਹਮਣੇ ਹੋਏ, ਫੇਰ ਕਲਾਕਾਰਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਪਾਤਾ ਵਧਿਆ, ਉਹ ਗਰੁੱਪ ਜਾਂ ਟੀਮਾਂ ਬਣ ਗਏ, ਫੇਰ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਵਿਚ ਪਾਤਾ ਵਧਿਆ, ਉਹ ਅਮੀਰ-ਗਰੀਬ ਤੇ ਛੋਟੇ-ਵੱਡੇ ਹੋ ਗਏ ਜਦ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ 'ਸਾਰੇ' ਹੀ 'ਮੇਲੀ' ਸਨ। ਹੁਣ ਉਹ ਮਹਿਮਾਨ ਹਨ, ਦਾਖਲੇ ਲਈ ਪਰਚੀ ਹੈ ਜਾਂ ਕਾਰਡ ਹੈ, ਐਂਟਰੀ ਅਲੱਗ-ਅਲੱਗ ਹੈ ਅਤੇ ਬੈਠਣ ਦਾ ਸਥਾਨ ਅਲੱਗ-ਅਲੱਗ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਹੁਣ 'ਮੇਲੀ' ਇਕਸਾਰ ਨਹੀਂ ਵਿਚਰਦੇ ਸਗੋਂ ਅਲੱਗ-ਅਲੱਗ ਵਿਚਰਦੇ ਹਨ। ਇਸੇ ਲਈ ਮੇਲੇ ਵਿਚ ਜੋਹਰ ਵਿਖਾਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਵੀ ਭਾਵਨਾ ਬਦਲ ਗਈ ਹੈ। ਅੱਗੇ ਆਪਣੀ 'ਕਲਾ ਦੀ ਤਾਕਤ' ਨਾਲ ਪਛਾਣ ਬਣਦੀ ਸੀ ਜਦੋਂ ਕਿ ਹੁਣ 'ਤਿਆਰੀ ਦੀ ਤਾਕਤ' ਤੇ 'ਜੁਗਤਬੰਦੀ' ਨਾਲ

ਪਛਾਣ ਬਣਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਮਿਸਾਲ ਸਾਡੇ ਯੁਵਕ ਮੇਲੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਗਲ-ਕੱਟ ਮੁਕਾਬਲਾ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਸੀ ਹੁਣ 'ਜੇਬ ਕੱਟ' ਮੁਕਾਬਲਾ ਵੀ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ। ਲੱਖਾਂ ਰੁਪਏ 'ਆਈਟਮਾਂ' ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਬੰਧਤ ਕਾਰਜਾਂ 'ਤੇ ਲੱਗਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਜਾ ਕੇ ਟਰਾਫੀ ਹੱਥ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਕ-ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਜੋਸ਼ ਦਿਵਾਉਣ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਦੀ ਥਾਂ 'ਨੀਵਾਂ ਦਿਖਾਉਣ' ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਵਧ ਰਹੀ ਹੈ। ਜੱਜਮੈਂਟ ਬਾਰੇ ਸ਼ੱਕ ਸੁਬਹੇ ਵਧ ਰਹੇ ਹਨ। ਅੱਗੇ 'ਟੀਮ ਇੰਚਾਰਜਾਂ' ਵਲੋਂ ਸ਼ਿਕਾਇਤਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ। ਸੌ ਰੁਪਏ ਜਮ੍ਹਾਂ ਕਰਵਾਉਣ 'ਤੇ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਦਰਜ ਕਰਾਉ, ਫੇਰ ਜਿਉਰੀ ਫੈਸਲਾ ਦੇਵੇਗੀ। ਹੁਣ ਸੁਣਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕਰਤਾਵਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਚੋਖਾ ਵਾਧਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਗੱਲ 'ਟੀਮ ਇੰਚਾਰਜਾਂ' ਤੋਂ ਚੱਲ ਕੇ 'ਵਾਈਸ ਚਾਂਸਲਰਾਂ' ਤੱਕ ਪੁੱਜ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਅੰਤ ਕਿੱਥੇ ਜਾ ਕੇ ਹੋਵੇਗਾ-ਕੋਈ ਪਤਾ ਨਹੀਂ। ਇਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸ਼ਖਸੀਅਤਾਂ ਦੇ ਨਾਂ 'ਤੇ ਮੇਲੇ ਲੱਗਣੇ ਆਰੰਭ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਇਹੀ ਚੰਗੀ ਗੱਲ ਹੈ ਲੇਕਿਨ ਕਈ ਵਾਰ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਜ਼ਿਆਦਾ 'ਚਮਕ' ਰਹੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਮੇਲੇ ਦੇ ਨਾਂ ਵਾਲੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ 'ਪਿੱਠਭੂਮੀ' ਵਿਚ ਚਲੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਦੇ ਨਾਂ 'ਤੇ ਜਾਂ ਜਿਸ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਮੇਲਾ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਉਸ ਦੇ ਨਾਂ ਵਾਲੇ ਇਨਾਮ-ਸਨਮਾਨ ਵੰਡੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਬਹੁਤੀ ਵਾਰ ਸਨਮਾਨ ਲੈਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਉਸ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਜਾਂ ਉਸ ਦੇ ਕਾਰਜ ਖੇਤਰ ਨਾਲ ਦੂਰ ਦਾ ਵੀ ਵਾਹ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਇਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ 'ਵਪਾਰ ਮੇਲੇ' ਲੱਗਦੇ ਹਨ। ਵਪਾਰ ਚਮਕਾਉਣ ਲਈ ਬੰਦੇ ਇਕੱਠੇ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ 'ਮੇਲਾ' ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਰਤੋਂ/ਕੁਵਰਤੋਂ ਕਰ ਲਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਕਈ ਵਾਰ 'ਵਪਾਰ' ਨੂੰ ਉਹਲੇ ਵਿਚ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ - ਵੈਸੇ ਮੇਲੇ ਲਈ ਸੱਦਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਚਾਅ ਨਾਲ ਤਿਆਰ ਹੋ ਕੇ 'ਮੇਲੇ' ਵਿਚ ਪੁੱਜਦੇ ਹੋ ਪਰ ਜਾ ਕੇ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਤੁਹਾਨੂੰ ਤਾਂ ਝਟਕਾਉਣ ਲਈ 'ਮੁਰਗਾਂ' ਬਣਾਉਣ ਹਿੱਤ ਬੁਲਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਮੇਲੇ ਦਾ ਨਾਂ 'ਤੇ 'ਵਸਤਾਂ' ਦੀ ਜਾਣ-ਪਛਾਣ, ਵਿਕਰੀ, ਕਿਸਤਾਂ ਦੀ ਸਹੂਲਤ ਆਦਿ ਵਰਤਾਰੇ ਤੁਹਾਨੂੰ 'ਬੰਨ੍ਹ' ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਤੁਸੀਂ ਮੇਲੇ ਵਿਚ ਖੁਦ 'ਲੁੱਟਣ' ਦਾ ਆਨੰਦ ਲੈਣ ਦਾ ਥਾਂ ਕਿਸੇ 'ਵੱਲੋਂ ਲੁੱਟੇ ਜਾਣ' ਦੇ ਅਹਿਸਾਸ ਨਾਲ ਘਰ ਪਰਤਦੇ ਹੋ। ਦਰਅਸਲ ਮੇਲਿਆਂ ਨੇ ਰੰਗ ਬਦਲ ਲਿਆ ਹੈ ਤੇ 'ਮੇਲੀਆਂ' ਨੇ ਵੀ ਰੰਗ ਬਦਲ ਲਿਆ ਹੈ। ਬਦਲਣਾ ਕੁਦਰਤ ਦਾ ਨਿਯਮ ਹੈ, ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਆਉਂਦੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਆਉਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਵੀ ਹਨ। ਵਕਤ ਕਦੇ ਵੀ ਖੜ੍ਹਾ ਪਾਈ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਇਹ ਵਗਦਾ ਦਰਿਆ ਹੈ, ਇਸੇ ਲਈ ਲੋਕਧਾਰਾ ਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਵੀ ਖੜੋਤ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੇ। ਇਹ ਗਤੀਸ਼ੀਲ ਵਰਤਾਰਾ ਹੈ ਤੇ ਇਸੇ ਲਈ ਮੇਲੇ ਵੀ ਗਤੀਸ਼ੀਲ ਵਰਤਾਰਾ ਹਨ। ਲਿਹਾਜ਼ਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ 'ਰੰਗ ਬਦਲਣਾ' ਸਾਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨਾ ਪਵੇਗਾ ਤੇ ਕਿਸੇ ਹੱਦ ਤੱਕ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨਾ ਵੀ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਦੁਬਾਰਾ ਗੱਡਿਆਂ 'ਤੇ ਨਹੀਂ ਜਾਇਆ ਜਾਵੇਗਾ, ਆਵਾਜਾਈ ਦੇ ਸਾਧਨ ਬਦਲਦੇ ਹਨ ਤੇ ਬਦਲਦੇ ਰਹਿਣਗੇ। ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਵਸਤਾਂ ਦੀ ਨੁਮਾਇਸ਼ ਤਾਂ ਲਾਈ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ਲੇਕਿਨ ਇਹ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦੀਆਂ। ਚਾਟੀਆਂ ਤੇ ਮਧਾਣੀਆਂ ਦੀ ਥਾਂ ਬਿਜਲਈ ਮਸ਼ੀਨਾਂ ਨੇ ਲੈਣੀ ਹੀ ਲੈਣੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਮੇਲਿਆਂ ਵਿਚਲੀ ਤਬਦੀਲੀ ਵੀ ਸਵੀਕਾਰਨੀ ਪੈਣੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਮੇਲਿਆਂ ਦੀ ਯਾਦ ਆਉਣੀ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹੈ। ਜਿਹੜੇ ਲਗ ਰਹੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਆਈ 'ਰਲੋਟ' ਤਕਲੀਫ਼ਦੇਹ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ਲੇਕਿਨ 'ਸੱਚ' ਤੋਂ ਮੂੰਹ ਵੀ ਨਹੀਂ ਮੋੜਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ।

-ਸਤੀਸ਼ ਕੁਮਾਰ

ਸਵਾਲਾਂ ਵਿਚ ਘਿਰੀ ਪੰਜਾਬੀ

ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਪੰਜਾਬ ਵੀ ਅੱਖਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਹਿਣ ਸੁਣਨ ਨੂੰ ਤਾਂ ਇਹ ਗੱਲ ਬਹੁਤ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਲੱਗਦੀ ਹੈ ਪਰ ਹੈ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ। ਜੇ ਪੰਜਾਬੀ ਬਾਰੇ ਸੋਚਣ ਲੱਗੀਏ ਤਾਂ ਮਨ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਵਾਲਾਂ ਦੇ ਚੱਕਰਵਿਉ ਵਿਚ ਘਿਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਆਖਰ ਪੰਜਾਬੀ ਹੈ ਕੀ? ਕੀ ਪੰਜਾਬੀ ਜਾਂ ਪੰਜਾਬ ਕਿਸੇ ਅਜਿਹੇ ਜੀਵ ਦਾ ਨਾਂ ਹੈ; ਜਿਹਤਾ ਸਰ੍ਹੋਂ ਦਾ ਸਾਗ ਅਤੇ ਮੱਕੀ ਦੀ ਰੋ.ਤੀ ਖਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਾਂ ਫਿਰ ਜਿਹਤਾ ਕਿਸੇ ਸਟੇਜ ਉੱਪਰ ਕੁਤਤਾ-ਚਾਂਦਰਾ ਪਹਿਨਕੇ, ਸਿਰ 'ਤੇ ਪੱਗ ਬੰਨ੍ਹੀ ਕੋਈ ਗੀਤ ਗਾਉਂਦਾ ਜਾਂ ਨਾਚ ਕਰਦਾ ਹੈ? ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਖ਼ਤਰਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿਸ ਤੋਂ ਅਤੇ ਕਿਉਂ? ਕੀ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਮਸਲਾ ਪੰਜਾਬੀ ਲੇਖਕਾਂ ਅਤੇ ਬੁੱਧੀਜੀਵੀਆਂ ਦਾ ਮਸਲਾ ਹੈ? ਅਜਿਹੇ ਕਈ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ, ਆਰਥਿਕ, ਸਮਾਜਿਕ ਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਸਵਾਲ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ; ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਘਿਰੀ ਹੋਈ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਸਵਾਲਾਂ ਦੇ ਹੀ ਚੱਕਰਵਿਉ ਵਿਚ ਫਸੀ ਹੋਈ ਹੈ ਅੱਜ ਪੰਜਾਬੀ।

ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਨਾਮਕਰਣ ਅਸਲ ਵਿਚ ਫਾਰਸੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਪੰਜ ਅਤੇ ਆਬ ਤੋਂ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਪੰਜ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਪੰਜ ਅਤੇ ਆਬ ਦਾ ਅਰਥ ਪਾਣੀ ਹੈ। ਮਤਲਬ ਪੰਜ ਪਾਣੀਆਂ ਦੀ ਪਰਤੀ। ਜਿਤੋਂ ਤੱਕ ਇਸ ਦੇ ਖੇਤਰਫਲ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਹੈ ਉਹ ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ ਵਧਦਾ ਘਟਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਕਦੇ ਇਸਨੂੰ ਸਪਤ ਸਿੰਧੂ (ਪੰਜ ਨਦੀਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਦੇਸ਼), ਕਦੇ ਪੰਚਾਨਦ ਦਾ ਨਾਂ ਵੀ ਮਿਲਿਆ। ਯੂਨਾਨੀਆਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬ 'ਤੇ ਅਧਿਕਾਰ ਕਰਕੇ ਇਸਨੂੰ ਪੇਂਟਾ ਪੋਟਾਮੀਆ ਦਾ ਨਾਮ ਦਿੱਤਾ। ਪੇਂਟਾ ਦਾ ਅਰਥ ਪੰਜ ਅਤੇ ਪੋਟਾਮੀਆ ਦਾ ਅਰਥ ਨਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਪਾਣੀਆਂ ਨਾਲ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਸਮੇਂ ਪੰਜ ਦਰਿਆ- ਜੇਹਲਮ, ਚਿਨਾਬ, ਰਾਵੀ, ਬਿਆਸ ਅਤੇ ਸਤਲੁਜ ਵਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਪਰ 1947 ਦੀ ਦੇਸ਼ ਵੰਡ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪੰਜਾਬ ਵੀ ਦੋ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ। ਜਿਸ ਵਿਚੋਂ ਕੁਝ ਹਿੱਸਾ ਭਾਰਤ ਅਤੇ ਕੁਝ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿਚ ਚਲਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਦਰਿਆਵਾਂ ਦੀ ਵੰਡ ਹੋ ਗਈ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਸਾਡੇ ਭਾਰਤੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਦੋ ਦਰਿਆ ਹੀ ਵਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਮੱਧਕਾਲ ਵਿਚ ਇਸਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਸੂਬਾ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਕਬਰ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਦੋ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡ ਕੇ ਲਾਹੌਰ ਪ੍ਰਾਂਤ ਅਤੇ ਮੁਲਤਾਨ ਪ੍ਰਾਂਤ ਬਣਾ ਦਿੱਤੇ। ਇਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ (ਸ਼ੇਰੇ-ਏ-ਪੰਜਾਬ) ਦੇ ਅਧੀਨ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ 'ਲਾਹੌਰ ਰਾਜ' ਦਾ ਨਾਂ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀ ਸਰਕਾਰੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵੀ ਫਾਰਸੀ ਸੀ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸ਼ਾਸਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਸ ਦਾ ਨਾਮ ਪੰਜਾਬ ਹੀ ਚੱਲਿਆ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਦੇਸ਼ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਦੋ ਭਾਗਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਹਿਮਾਚਲ ਅਤੇ ਹਰਿਆਣਾ ਇਸ ਵਿਚ ਵੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸਨ। ਪਰ ਜਦੋਂ 1956 ਵਿਚ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਸੂਬਿਆਂ ਦਾ ਪੁਨਰ-ਗਠਨ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਦੋ- ਭਾਸ਼ੀ ਸੂਬਾ

ਕਹਿਕੇ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕਾਫੀ ਜੱਦੋ-ਜਹਿਦ ਨਾਲ ਨਵੰਬਰ 1966 ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਗਠਨ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਹਰਿਆਣਾ ਅਤੇ ਹਿਮਾਚਲ ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਖਰੇ ਦੋ ਹੋਰ ਰਾਜ ਬਣ ਗਏ। ਹੁਣ ਤੱਕ ਸਾਰੀਆਂ ਹੀ ਰਾਜਸੀ ਧਿਰਾਂ ਲਈ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਅਹਿਮੀਅਤ ਇਸ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨਾਲੋਂ ਵੱਧ ਰਾਜਸੀ ਸੱਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਵਧੇਰੇ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਚੱਲੇ ਅੰਦੋਲਨ ਨੂੰ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਫਿਰਕੂ ਰੰਗਤ ਦੇ ਕੇ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦਾ ਅੰਦੋਲਨ ਬਣਾ ਕੇ ਦਬਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਇਕ ਵਰਗ ਨੂੰ ਮਰਦਮਸ਼ੁਮਾਰੀ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਮਾਤ ਭਾਸ਼ਾ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਥਾਂ ਹਿੰਦੀ ਲਿਖਵਾਉਣ ਲਈ ਉਕਸਾਇਆ। ਹੁਣ ਇਹ ਗੱਲ ਤਾਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਮੌਜੂਦਾ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਹੋਂਦ ਪੰਜ ਪਾਣੀਆਂ 'ਤੇ ਆਧਾਰਤ ਨਾ ਹੋ ਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ 'ਤੇ ਆਧਾਰਤ ਹੈ।

ਕਿਉਂਕਿ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਹੀ ਪੰਜਾਬ ਸੂਬਾ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਹੋਣਾ ਇਸ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਅਹਿਮ ਗੱਲ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਲਈ ਸੂਬੇ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਇਹ ਪਹਿਲੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਹਰ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਜ਼ਿਉਂਦਾ ਰੱਖੇ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਨੂੰ ਵੀ ਅੱਗੇ ਤੋਰੇ। ਇਸ ਲਈ ਅਸੀਂ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਹੀ ਕੇਂਦਰ ਵਿਚ ਰੱਖ ਕੇ ਗੱਲਬਾਤ ਕਰਾਂਗੇ ਅਤੇ ਹੋਰ ਗੱਲਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਰਾਜਨੀਤੀ, ਸੱਭਿਆਚਾਰ, ਧਰਮ, ਸਿੱਖਿਆ, ਆਰਥਿਕ ਅਤੇ ਭੂਗੋਲਿਕ ਸਥਿਤੀਆਂ ਵਗੈਰਾ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਗੱਲ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਤੋਰਨ ਲਈ ਹੀ ਕਰਾਂਗੇ।

ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਇਕ ਮਹਿਕਮਾ ਹੈ, ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ ਪੰਜਾਬ। ਇਸ ਦਾ ਕੰਮ ਹੈ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਕਰਨਾ, ਖੋਜ ਕਾਰਜ, ਪੁਸਤਕਾਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕਰਨੀਆਂ, ਲੇਖਕ ਸਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰਾਂਟਾਂ ਦੇਣੀਆਂ, ਸਾਹਿਤਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਇਨਾਮ ਦੇਣੇ, ਬਜ਼ੁਰਗ ਸਾਹਿਤਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਪੈਨਸ਼ਨਾਂ ਦੇਣੀਆਂ, ਲੇਖਕਾਂ ਨੂੰ ਪੁਸਤਕਾਂ ਛਪਵਾਉਣ ਲਈ ਵਿੱਤੀ ਮਦਦ ਕਰਨੀ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤਕ ਗੋਸ਼ਟੀਆਂ ਦਾ ਆਯੋਜਨ ਕਰਨਾ ਆਦਿ। ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਬਹੁਤੇ ਲੇਖਕਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਹੀ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ ਛਪਵਾਉਣ ਲਈ ਸਹਾਇਤਾ ਕਿਵੇਂ ਲੈਣੀ ਹੈ? ਦੂਜੀ ਗੱਲ ਇਹ ਕਿ ਇਸ ਵਿਭਾਗ ਵਲੋਂ ਇਨਾਮ ਦੇਣ ਜਾਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਛਪਵਾਉਣ ਲਈ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਜਾਗਰੂਕਤਾ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦੀ ਕਦੇ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ। ਇਸ ਵਿਭਾਗ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਦੇਣ ਦੀ ਸ਼ੈਲੀ ਪਹਿਲਾਂ ਆਓ-ਪਹਿਲਾਂ ਪਾਓ ਵਰਗੀ ਹੀ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਇਸ ਲਈ ਕਿ ਬਹੁਤ ਵਾਰ ਦੇਖਣ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੋਈ ਇਕ ਲੇਖਕ ਹੀ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਆਪਣੀ ਕਿਸੇ ਪੁਸਤਕ ਛਪਵਾਉਣ ਲਈ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਾਂ ਫਿਰ ਕੋਈ ਅਜਿਹਾ ਲੇਖਕ ਵੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਬਾਰੇ ਕਿਸੇ ਨੇ ਬਹੁਤਾ ਪੜ੍ਹਿਆ ਜਾਂ ਸੁਣਿਆ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਇਸ ਦਾ ਮਤਲਬ ਇਹ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ ਪੰਜਾਬ ਚੰਗੇ ਲੇਖਕਾਂ ਨੂੰ ਸਹਾਇਤਾ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ। ਗੱਲ ਅਸਲ ਵਿਚ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੇਖਕਾਂ ਦੀ ਹੈ ਜਿਹੜੇ ਸਹਾਇਤਾ ਤਾਂ ਲੈਣੀ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਹਾਇਤਾ ਲੈਣ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ ਵਗੈਰਾ ਦੀ ਹੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਨਹੀਂ। ਇਹੀ ਗੱਲ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ ਵਲੋਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ 'ਤੇ ਵੀ ਲਾਗੂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਕੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ ਇਹ ਦੱਸ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਆਪਣੀਆਂ

ਪੁਸਤਕਾਂ ਲੋਕਾਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਲਈ ਉਹ ਇਕ ਸਾਲ ਵਿਚ ਕਿੰਨੀਆਂ ਪੁਸਤਕ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨੀਆਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਕਸਬਿਆਂ ਵਿਚ ਲਗਾਉਂਦਾ ਹੈ? ਅੱਜ ਤੱਕ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਭਾਸ਼ਾ ਅਫਸਰਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਕਿੰਨਾ ਕੁ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਆਪਣੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਲੇਖਕਾਂ ਨਾਲ ਕਿੰਨਾ ਕੁ ਤਾਲਮੇਲ ਹੈ? ਕੀ ਕਦੇ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕਿਸੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਭਾਸ਼ਾ ਅਫਸਰ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਫਰਜ਼ ਨਿਭਾਉਣ ਲਈ ਕੋਈ ਤਾਤਨਾ ਕੀਤੀ ਹੈ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਉਸਦੀ ਵਧੀਆ ਕਾਰਗੁਜ਼ਾਰੀ ਲਈ ਸਨਮਾਨਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ? ਮੇਰਾ ਆਪਣਾ ਖਿਆਲ ਹੈ ਕਿ ਜੇਕਰ ਸਰਕਾਰ ਸਜ਼ਾ ਨਹੀਂ ਦੇ ਸਕਦੀ ਤਾਂ ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਫਸਰਾਂ ਲਈ ਵੀ ਇਕ ਇਨਾਮ ਦੇਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਤਾਂ ਕਰ ਹੀ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਸ਼ਾਇਦ ਇਸੇ ਨਾਲ ਹੀ ਕੁਝ ਗਿਲਜੁਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਹੁਣ ਤੱਕ ਤਾਂ ਇਸ ਵਿਭਾਗ ਵਲੋਂ ਛਾਪੇ ਜਾਂਦੇ ਰਸਾਲੇ ਹੀ ਨਿਯਮਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹਾਲ ਵੀ ਦੂਜੇ ਸਰਕਾਰੀ ਦਫਤਰਾਂ ਵਿਚ ਹੁੰਦੇ ਕੰਮਾਂ-ਕਾਰਾਂ ਵਾਲਾ ਹੀ ਹੈ। ਸਾਲ- ਸਾਲ ਭਰ ਇਹ ਰਸਾਲੇ ਹੀ ਪਾਠਕਾਂ ਕੋਲ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੇ। ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਤਾਂ ਲੇਖਕ ਆਪਣੀ ਭੇਜੀ ਗਈ ਰਚਨਾ ਬਾਰੇ ਵੀ ਭੁੱਲ ਚੁੱਕਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਹੀ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਤਾਂ ਇਹ ਵਿਭਾਗ ਸਿਰਫ ਉਦੋਂ ਹੀ ਹਰਕਤ ਵਿਚ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਇਹ ਹਰ ਸਾਲ 'ਪੰਜਾਬੀ ਸਪਤਾਹ' ਮਨਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਵੀ ਇਕ ਤਿਉਹਾਰ ਵਰਗੀ ਰਸਮ ਪੂਰੀ ਕਰਨ ਦੀ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਉਸਨੂੰ ਨਿਭਾਉਣੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਮਤਲਬ ਇਕ ਸਾਲ ਵਿਚ ਸਿਰਫ ਸੱਤ ਦਿਨ ਪੰਜਾਬੀ ਲਈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੱਤਾਂ ਦਿਨਾਂ ਦੌਰਾਨ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਛੋਟੀਆਂ- ਛੋਟੀਆਂ ਸਾਹਿਤਕ ਗੋਸ਼ਟੀਆਂ ਅਤੇ ਕਵੀ ਦਰਬਾਰਾਂ ਵਗੈਰਾ ਦਾ ਆਯੋਜਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਵੀ ਪੰਦਰਾਂ-ਵੀਹ ਸਬਾਨਕ ਲੇਖਕਾਂ ਜਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਤੋਂ ਬਗੈਰ ਆਮ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਕੋਈ ਸ਼ਮੂਲੀਅਤ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਇਸ ਲਈ ਅੱਜ ਤੱਕ ਇਹ ਗੱਲ ਹੀ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆਈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਸਪਤਾਹ ਦਾ ਮਤਲਬ ਲੇਖਕਾਂ ਦਾ ਹਫ਼ਤਾ ਹੈ ਜਾਂ ਕੁਝ ਹੋਰ?

ਇਸ ਵਿਭਾਗ ਵਲੋਂ ਹਰ ਸਾਲ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਇਨਾਮ ਤਾਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਹੀ ਨੁਕਤਾਚੀਨੀ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਪਰ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਬਹੁਤੇ ਲੇਖਕਾਂ ਨੂੰ ਹੁਣ ਤੱਕ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਇਤਰਾਜ਼ ਇਸ ਵਲੋਂ ਹਿੰਦੀ ਅਤੇ ਉਰਦੂ ਦੇ ਲੇਖਕਾਂ ਦੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਉਹੀ ਇਨਾਮ ਦੇਣ 'ਤੇ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੇਖਕਾਂ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ ਪੰਜਾਬ ਜੇਕਰ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀਆਂ ਸਾਹਿਤ ਸਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਮਦਦ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹੀ ਉਰਦੂ ਤੇ ਹਿੰਦੀ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਨਾਮ, ਪੈਨਸ਼ਨਾਂ ਅਤੇ ਪੁਸਤਕ ਛਪਵਾਉਣ ਲਈ ਵੀ ਉਹੀ ਕੁਝ ਇਨ੍ਹਾਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਲਈ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਪੰਜਾਬੀ ਲਈ। ਸੋ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਇਹ ਗੱਲ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਕਿ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਅਰਥ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਵਿਭਾਗ ਤੋਂ ਹੈ ਜਾਂ ਫਿਰ ਹੋਰ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਤੋਂ। ਮੇਰਾ ਨਿੱਜੀ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਪ੍ਰਫੁੱਲਤ ਹੋਣ ਲਈ ਸਹੂਲਤਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ ਪਰ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਲੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵੱਖਰੀ ਨੀਤੀ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਮੇਰਾ ਖਿਆਲ ਹੈ ਕਿ ਜਿਹੜੇ ਲੋਕ ਉਰਦੂ ਜਾਂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਸਿੱਖਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਰੱਖਦੇ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਜੇਕਰ ਸਰਕਾਰ ਸ਼ਾਮ ਦੀਆਂ ਕਲਾਸਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵੀ ਕਰ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਇਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਮਾੜੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਫਿਰਕਿਆਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋਕੇ ਸਮਝਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਉਰਦੂ ਸਿਰਫ਼ ਗਜ਼ਲ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਜਾਂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਸਿਰਫ਼ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਕਰਮ-ਕਾਂਡਾਂ ਦੀ ਹੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ

ਜੁਬਾਨਾਂ ਵਿਚ ਸਾਡੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਅਨਮੋਲ ਖਜ਼ਾਨੇ ਭਰੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਧਰਮਾਂ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਉੱਠ ਕੇ ਸੋਚੀਏ ਤਾਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਨੁਕਸਾਨ ਦੀ ਬਾਂ ਅਮੀਰੀ ਵਧੇਰੇ ਬਖਸ਼ਦੀਆਂ ਹਨ। ਸੋਚਣਾ ਇਹ ਵੀ ਬਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੀ ਕੁਝ ਲੋਕ ਸਿਆਸਤ ਜਾਂ ਧਰਮ ਦੇ ਨਾਮ ਹੇਠ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਵੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਾਂਗ ਇਕ ਫਿਰਕੇ ਦੀ ਰੰਗਤ ਜਤਾ ਕੇ ਇਸਨੂੰ ਇਕ ਘੇਰੇ ਵਿਚ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਜਕੜ ਰਹੇ। ਕੀ ਜੇ ਅਜਿਹਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਵੀ ਇਕ ਕਰਮ-ਕਾਂਡਾਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਬਣਕੇ ਰਹਿ ਜਾਵੇਗੀ?

ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੀ ਮੰਗ ਵੇਲੇ ਚੱਲੇ ਅੰਦੋਲਨ ਨੂੰ ਕਾਂਗਰਸ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਮਾਮਲਾ ਦੱਸ ਕੇ ਇਸਨੂੰ ਨਕਾਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਸੀ ਪਰ ਗੱਲ ਬਣੀ ਨਹੀਂ। ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਕਾਂਗਰਸ ਇਕਾਈ ਦੀ ਤਾਂ ਇਹ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਕੇਂਦਰੀ ਪ੍ਰਭੂਆਂ ਦੀ ਹਾਂ ਵਿਚ ਹਾਂ ਮਿਲਾਵੇ। ਕਿਉਂਕਿ ਕਾਂਗਰਸ ਦੀ ਨੀਤੀ ਮਜ਼ਬੂਤ ਰਾਸ਼ਟਰ ਦੀ ਹੈ ਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਖੇਤਰੀ ਪਾਰਟੀ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਸੋਚ ਸੂਬਿਆਂ ਨੂੰ ਵੱਧ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਵਾਲੀ ਹੈ। ਪਰ ਸਾਰੀਆਂ ਹੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਇਸ ਗੱਲ ਤੋਂ ਭਲੀ-ਭਾਂਤ ਜਾਣੂੰ ਹਨ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਮੁੱਚੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨਾਲ ਜੁੜੀ ਹੋਈ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਉੱਪਰ ਸਿੱਖ ਫਲਸਫੇ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਵੀ ਪ੍ਰਤੱਖ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਕਾਂਗਰਸ ਵਲੋਂ ਵੋਟਾਂ ਦੇ ਵਰਗੀਕਰਨ ਲਈ ਇਸਨੂੰ ਹਿੰਦੂਆਂ ਤੋਂ ਨਿਖੇੜ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਪਛਾਣ ਹੀ ਅਕਾਲੀ ਹੋਣ ਨਾਲ ਜੋੜ ਦਿੱਤੀ। ਦੋਵੇਂ ਪਾਰਟੀਆਂ ਹੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਭੰਬਲਭੁਸੇ ਵਿਚ ਪਾ ਕੇ ਵਾਰੀ-ਵਾਰੀ ਰਾਜ ਚਲਾਈ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਕ ਹੋਰ ਉਦਾਹਰਣ ਇੱਥੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ (ਬਾਦਲ) ਅਤੇ ਭਾਰਤੀ ਜਨਤਾ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਗਠਬੰਧਨ ਦੀ ਦੇਣੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਹਿੰਦੂ-ਸਿੱਖ ਏਕਤਾ ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ ਕੀਤੇ ਇਸ ਗਠਬੰਧਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕੀ ਇਹ ਸਮਝਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੇ ਵੀ ਇਹ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦੋ-ਭਾਸ਼ੀ ਸੂਬਾ ਹੈ। ਜਾਂ ਫਿਰ ਇਸ ਦਾ ਕੋਈ ਹੋਰ ਅਰਥ ਲਿਆ ਜਾਵੇ? ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਹੀ ਜਦੋਂ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਗੱਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਪ੍ਰਚਾਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਜਦੋਂ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਮੁੱਖ-ਮੰਤਰੀ ਬਣਾਉਣਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਪੱਗ ਵਾਲਾ ਹੀ ਬਣਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਅਮਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਬੇਅੰਤ ਸਿੰਘ, ਹਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਜਾਂ ਫਿਰ ਦਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ । ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਦਾ ਸਬੂਤ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਆਹ-ਸ਼ਾਦੀਆਂ ਤੇ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ ਮੌਕਿਆਂ 'ਤੇ ਗੂੰਜਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਗੀਤ ਹੀ ਦੇ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਕ ਸਵਾਲ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹੋਰ ਖੜ੍ਹਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਗਰ ਪੰਜਾਬੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਹੈ ਤਾਂ ਬਾਬਾ ਫ਼ਰੀਦ, ਸ਼ਾਹ ਹੁਸੈਨ, ਦਮੋਦਰ, ਹਾਸ਼ਮ, ਪੀਲੂ, ਵਾਰਿਸ ਸ਼ਾਹ, ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦ, ਫਿਰੋਜ਼ਦੀਨ ਸ਼ਰਫ਼, ਨੰਦ ਲਾਲ ਨੂਰਪੁਰੀ, ਧਨੀ ਰਾਮ ਚਾੜ੍ਹਕ, ਬਾਬੂ ਰਜਬ ਅਲੀ ਅਤੇ ਸ਼ਿਵ ਕਮਾਰ ਬਟਾਲਵੀ ਆਦਿ ਕੌਣ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬੋਲ ਹਰ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਦਿਲ ਦੀ ਧੜਕਣ ਵਿਚ ਸਮਾਏ ਹੋਏ ਹਨ।

ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਇਹ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਜਾ ਚੁੱਕੀ ਹੈ ਕਿ ਮੌਜੂਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਇਆ ਹੈ ਪਰ ਕੋਈ ਵੀ ਸਰਕਾਰ ਅੱਜ ਤੱਕ ਇਸ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦਫ਼ਤਰਾਂ ਵਿਚ ਲਾਗੂ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕੀ। ਜੇ ਕਿਤੇ ਕਿਸੇ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਇਸਨੂੰ ਦਫ਼ਤਰਾਂ ਵਿਚ

ਕੰਮ-ਕਾਜ ਕਰਨ ਲਈ ਕੋਈ ਆਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਵੀ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਅੱਗੇ ਅਫਸਰਸ਼ਾਹੀ ਵਲੋਂ ਹੇਠਲੇ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਚਿੱਠੀਆਂ (ਹੁਕਮ) ਜਾਰੀ ਕਰਕੇ ਇਸ ਦਾ ਮਜ਼ਾਕ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ। ਜਿਸ ਤੋਂ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਅਫਸਰਸ਼ਾਹੀ ਅੱਗੇ ਲਾਚਾਰ ਹੈ ਜਾਂ ਫਿਰ ਅੰਦਰੋਂ ਨਾਲ ਰਲੀ ਹੋਈ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਇਹ ਗੱਲ ਵੀ ਸਾਨੂੰ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਕਿ ਜੇਕਰ ਪੰਜਾਬੀ ਜ਼ੁਬਾਨ ਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਮੜ੍ਹ ਹੀ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਤਾਂ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਇਸ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਫਰਜ਼ ਮੰਨ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਹੁਣ ਤੱਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਕਾਰਗੁਜ਼ਾਰੀ ਵਿਚੋਂ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਕਿਤੇ ਵੀ ਝਲਕ ਨਜ਼ੋਂ ਮਿਲਦੀ। ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਦਾ ਮਸਲਾ ਤਾਂ ਮੰਨਣਯੋਗ ਹੈ ਕਿ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਹੈ ਪਰ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਦਫ਼ਤਰੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਜੋਂ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਵਿਚ ਤਾਂ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਕੋਈ ਸਿੱਧੀ ਦਖਲ ਅੰਦਾਜ਼ੀ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ। ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਆਪਣੇ ਹੀ ਹੱਥ ਵਿਚ ਹੈ। ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਹੁਣ ਤੱਕ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਮਸਲਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਪੰਜਾਬ ਲਈ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਲੈਣਾ ਅਤੇ ਨਾਲ ਲੱਗਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਇਲਾਕਿਆਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਨਾ। ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਕੇਂਦਰ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਦੇ ਬਦਲੇ ਅਬੋਹਰ ਅਤੇ ਫਾਜ਼ਿਲਕਾ ਹਰਿਆਣਾ ਨੂੰ ਦੇਣ ਦੀ ਜ਼ਿੱਦ 'ਤੇ ਅੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਸਾਰੇ ਕੁਝ ਉੱਪਰ ਅਗਰ ਡੂੰਘਾਈ ਨਾਲ ਨਜ਼ਰ ਮਾਰੀ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਹੁਣ ਇਹ ਮਸਲਾ ਸਿਰਫ਼ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਖੇਤਰਫਲ ਵਿਚ ਵਾਧੇ-ਘਾਟੇ ਦੀ ਲੜਾਈ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ। ਜੇਕਰ ਸਮੁੱਚੇ ਪੰਜਾਬ ਵਾਸੀਆਂ ਨੇ 1989 ਵਿਚ ਸ. ਸਿਮਰਨਜੀਤ ਸਿੰਘ ਮਾਨ ਦੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ (ਅ) ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਵੋਟਾਂ ਦੇ ਕੇ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟ ਵਿਚ ਭੇਜਿਆ ਤਾਂ ਮਾਨ ਹੁਰਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਦੁੱਖਾਂ-ਦਰਦਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਆਪਣੀ ਸਾਢੇ ਤਿੰਨ ਫੁੱਟੀ ਕਿਰਪਾਨ ਦਾ ਮਸਲਾ ਹੀ ਖੜ੍ਹਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਪੂਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਹੀ ਇੱਕ ਵੱਖਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਗਿਆ। ਗੱਲ ਫਿਰ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ 'ਤੇ ਲਿਆਉਂਦੇ ਹਾਂ। ਇਕ ਪਾਸੇ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਬੁੱਧੀਜੀਵੀ ਅਤੇ ਲੇਖਕ ਸਭਾਵਾਂ ਸਰਕਾਰ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਲਾਗੂ ਕਰਵਾਉਣ ਲਈ ਰੋਲਾ ਪਾ ਰਹੀਆਂ ਹਨ, ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਸੰਨ 1997 ਵਿਚ ਸ. ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਿੰਘ ਬਾਦਲ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ ਬਣੀ ਅਕਾਲੀ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਸਿੱਖਿਆ ਮੰਤਰੀ ਸ. ਤੇਤਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਹ ਬਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਹੁਣ ਸਰਕਾਰੀ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਨੂੰ ਵੀ ਪਹਿਲੀ ਜਮਾਤ ਤੋਂ ਹੀ ਲਾਗੂ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਇਸ ਦੇ ਪੱਖ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਸੀ ਕਿ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਅੱਜ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਹੋਣਾ ਲਾਜ਼ਮੀ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਸ ਦਲੀਲ ਵਿਚ ਕੋਈ ਵਜ਼ਨ ਤਾਂ ਦਿਖਾਈ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ ਪਰ ਜੇਕਰ ਮੰਨ ਵੀ ਲਈਏ ਤਾਂ ਸਵਾਲ ਇਹ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਹੜੇ ਬੱਚੇ ਇਸ ਵਕਤ ਸਰਕਾਰੀ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹ ਰਹੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਸਹੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ? ਕਿੰਨੇ ਬੱਚੇ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਚਾਲੂ ਰੱਖਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਰੱਖ ਸਕਣਗੇ? ਸਰਕਾਰ ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਦੁਕਾਨਦਾਰੀ ਬਣਨ ਤੋਂ ਰੋਕਣ ਲਈ ਕੀ ਉਪਰਾਲੇ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ? ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਦੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਫੇਰ ਹੀ ਹੋਵੇਗੀ ਜੇਕਰ ਆਮ ਘਰਾਂ ਦੇ ਬੱਚੇ ਅੱਗੇ ਪੜ੍ਹਾਈ ਜਾਰੀ ਰੱਖਣਗੇ। ਅੱਜ ਇਕ ਪਾਸੇ ਜਦੋਂ ਸੱਤਾਧਾਰੀ ਦਲ ਵਲੋਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਆਦਰਸ਼ ਸਕੂਲ ਖੋਲ੍ਹਣ ਦੇ ਦਮਗਜ਼ੇ ਮਾਰੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ

ਨਾਲ ਹੀ ਮੌਕਾ ਮਿਲਦਿਆਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਨੂੰ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਇਕ ਜ਼ਰੂਰੀ ਯੋਗਤਾ ਦੇ ਹਊਏ ਵਜੋਂ ਪ੍ਰਚਾਰਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸੇ ਸਮੇਂ ਹੀ ਮਿਤੀ 14 ਅਕਤੂਬਰ 2007 ਦੇ ਇਕ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਪੰਜਾਬੀ ਅਖਬਾਰ ਵਿਚ ਮੋਗਾ ਦੇ ਇਕ ਲੈਕਚਰਾਰ ਰਾਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਇਕ ਲੇਖ ਸਾਡਾ ਧਿਆਨ ਖਿੱਚਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਇਕ ਸੌ ਤੋਂ ਵੱਧ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਬੋਲੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਯੂਨੈਸਕੋ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ ਅਨੁਸਾਰ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਸ਼ਵ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿਚ ਬਾਰ੍ਹਵੇਂ-ਤੇਰ੍ਹਵੇਂ ਸਥਾਨ ਉੱਪਰ ਹੈ।

ਅੱਜ ਜਦੋਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਜਾਏ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਕੋਨੇ-ਕੋਨੇ ਵਿਚ ਫੈਲ ਚੁੱਕੇ ਹਨ ਅਤੇ ਕਈ ਮੁਲਕਾਂ ਵਿਚ ਤਾਂ ਮੇਅਰ ਤੋਂ ਲੈਕੇ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ,ਮੰਤਰੀ ਤੱਕ ਬਣ ਗਏ ਹਨ ਤਾਂ ਫਿਰ ਸਾਡੇ ਆਪਣੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਅਜਿਹੀ ਕਿਹੜੀ ਗੱਲ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਡੇ ਰਸਤੇ ਦਾ ਰੋਤਾ ਬਣਦੀ ਹੈ? ਅਜਿਹੇ ਹੀ ਅਣਗਿਣਤ ਸਵਾਲ ਹਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚੱਕਰਵਿਉ ਵਿਚ ਅੱਜ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਘਿਰੀ ਹੋਈ ਹੈ।

-ਸਰਬਜੀਤ ਧੀਰ

892, ਸੁਭਾਸ਼ ਨਗਰ,
ਗਿੰਦਤਬਾਹਾ - 152101
ਫੋਨ : 0163-231128

ਬੋਲੀ ਤੇ ਵਜੂਦ

ਇਹ ਉਹ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਹੈ ਜੋ ਸਾਨੂੰ ਮਾਂ ਦੇ ਦੁੱਧ ਵਿਚ ਮਿਲੀ। ਇਹ ਉਹ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸ਼ਬਦ 'ਮਾਂ' ਆਖਿਆ, ਇਹ ਉਹ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਹੈ, ਜਿਸਦੇ ਸ਼ਬਦ ਸੁਣ-ਸੁਣ ਕੇ ਮੈਂ ਜਵਾਨ ਹੋਇਆ, ਇਹ ਉਹ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਹੈ ਜੋ ਮੈਨੂੰ ਮਾਂ ਦਾ ਆਭਾਸ ਕਰਵਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਕਤ ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਇਸਦੇ ਹਰ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਮੈਨੂੰ 'ਮਾਂ' ਸ਼ਬਦ ਵਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਹਰ ਸਤਰ ਮੈਨੂੰ ਮਾਂ ਦੀਆਂ ਲੋਰੀਆਂ ਵਾਂਗ ਲੱਗਦੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਇਸਨੂੰ ਕਾਗਜ਼ 'ਤੇ ਲਿਖਦਾ ਹਾਂ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਪੈਨ ਦੀ ਸਿਆਹੀ ਵਿਚੋਂ ਮਾਂ ਦੀ ਖੁਸ਼ਬੋ ਆਉਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਉਹ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਇਸ ਨੂੰ ਲਿਖਦਾ ਹਾਂ ਤਾਂ ਕਲਮ ਮਾਨੋ ਨਾਚ ਕਰਨ ਲੱਗ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਕਾਗਜ਼ ਮਾਨੋ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ, "ਹੇ ਭਲਿਆ ਪੁਰਖਾ। ਤੇਰਾ ਬਹੁਤ ਧੰਨਵਾਦ ਤਾਂ ਜੇ ਤੂੰ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਮੇਰੇ 'ਤੇ ਲਿੱਖ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਅਮਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਮੈਨੂੰ ਭਾਗ ਲਾ ਦਿੱਤੇ।" ਇਹ ਉਹ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਇਸ ਨੂੰ ਕਾਗਜ਼ 'ਤੇ ਲਿੱਖਦਾ ਹਾਂ ਤਾਂ ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਕਈ ਵਾਰ ਹੰਝੂ ਆ ਜਾਂਦੇ ਨੇ, ਤੇ ਕਾਗਜ਼ 'ਤੇ ਡਿੱਗ ਪੈਂਦੇ ਨੇ, ਮਾਨੋ ਉਹ ਵੀ ਕਹਿ ਰਹੇ ਹੋਣ ਕਿ ਅਸੀਂ ਤੇਰੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਲਈ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਆ ਗਏ ਹਾਂ। ਧੰਨ ਹਨ ਇਹ ਨੈਣ ਜੋ ਕਦੇ-ਕਦਾਈਂ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਦੇ ਮੋਹ ਨੀਰ ਨਾਲ ਭਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਜਲ-ਧਾਰਾ ਹੇਠ ਐਸਾ ਇਸ਼ਨਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅੰਤੋਹਕਰਣ ਫੁੱਲ ਵਾਂਗ ਖਿੜ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਮਨ ਦੀਆਂ ਗੰਢਾਂ ਖੁੱਲ੍ਹ ਜਾਂਦੀਆਂ ਨੇ, ਹੰਕਾਰ ਦਾ ਪਰਬਤ ਚਕਨਾ-ਚੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਖੁਦਗਰਜ਼ੀ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਵੱਢ ਕੇ ਪਰਉਪਕਾਰ ਦੀ ਐਸੀ ਚੇਟਕ ਲੱਗਦੀ ਹੈ ਕਿ ਮਨ ਦੀ ਦੀ ਵਾੜੀ 'ਚ ਪਵਿੱਤਰ ਭਾਵਾਂ ਦੇ ਬੂਟੇ ਉਗਦੇ ਹਨ, ਵਧਦੇ ਤੇ ਫੁੱਲਦੇ ਹਨ। ਮਨ ਦੀਆਂ ਡੂੰਘਾਈਆਂ ਵਿਚ ਇਕ ਐਸਾ ਚਾਨਣ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਨਫ਼ਰਤ ਤੇ ਵੈਰ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਧੁੰਦਾਂ ਨੂੰ ਮਿਟਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਇਕ ਨਵੇਂ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਜਨਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਦਾ ਦਿਲ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਸੇਵਾ ਦੇ ਖਰੇ ਜਜ਼ਬੇ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਹੈ ਮੇਰੀ ਮਾਂ-ਬੋਲੀ ਤੇ ਉਸਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ।

ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ 'ਚ ਮਾਂ-ਬੋਲੀ ਉਹ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਇਕ ਮਾਂ ਆਪਣੇ ਇਕਲੋਤੇ ਪੁੱਤਰ ਦੀ ਮੌਤ 'ਤੇ ਵੈਣ ਪਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਇਕ ਮਾਂ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਦੀਆਂ ਵਿਆਹ ਦੀਆਂ ਘੋੜੀਆਂ ਗਾਉਂਦੀ ਹੈ।

ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਉਹ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਅੰਤਲੇ ਸਾਹਾਂ ਤੇ ਮੰਜੇ 'ਚ ਪਿਆ ਬਾਪੂ ਸਾਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਸੌਂਦਦਾ ਹੈ ਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਜੰਗ 'ਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਰਿਹਾ ਇਕ ਸਿਪਾਹੀ ਕਿਸੇ ਆਪਣੇ ਨੂੰ ਅਲਵਿਦਾ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ।

ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਉਹ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਵਰਗ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਬਣ ਗਏ ਸਾਡੇ ਸਿੱਖਰ ਪਿਆਰਿਆਂ

ਨਾਲ ਅਸੀਂ ਰਾਤ ਨੂੰ ਸੁਪਨੇ 'ਚ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਤੇ ਜਦ ਅੱਖ ਖੁੱਲ੍ਹਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਤਾਂ ਸੁਪਨਾ ਹੀ ਸੀ ਤਾਂ ਉਸੇ ਮਾਂ ਬੋਲੀ 'ਚ "ਹਾਏ"। ਨਿਕਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਹਿਰਦੇ 'ਚੋਂ।

ਜਿਵੇਂ ਅਸੀਂ ਮਾਂ ਨਹੀਂ ਬਦਲ ਸਕਦੇ ਤਿਵੇਂ ਅਸੀਂ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਨਹੀਂ ਬਦਲ ਸਕਦੇ। ਦੂਜੀਆਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਸਿੱਖਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਨੇ ਪਰ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖ ਕੇ। ਜੇ ਪੜ੍ਹ ਲਿਖ ਕੇ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਤੋਂ ਮੂੰਹ ਮੋੜ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਉਹ ਇਵੇਂ ਹਨ ਜੋ ਵੱਡੇ ਹੋ ਕੇ ਮਾਂ-ਬਾਪ ਨੂੰ ਛੱਡ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਅਜਿਹੇ ਮਨੁੱਖ ਆਤਮਿਕ ਸ਼ਾਂਤੀ ਵਰਗੇ ਖੁਦਾਈ (ਰੱਬੀ) ਵਰਦਾਨਾਂ ਤੋਂ ਵਾਂਝੇ ਰਹਿ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਦਾ ਸਬੰਧ ਸਿਰਫ਼ ਭਾਵਨਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਜੇ ਜਜ਼ਬਾਤਾਂ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਉੱਠ ਕੇ ਵੀ ਸੋਚਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਵੀ ਅਸੀਂ ਪਾਵਾਂਗੇ ਕਿ ਇਸਦਾ ਸਬੰਧ ਸਾਡੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਸਾਡੀ ਪਛਾਣ ਤੇ ਸਾਡੀ ਤਰੱਕੀ ਨਾਲ ਵੀ ਹੈ। ਜੇ ਅਸੀਂ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਭੁੱਲਾ ਬੈਠੇ ਤਾਂ ਸਾਥੋਂ ਸਾਡਾ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਖੁੱਸ ਜਾਵੇਗਾ ਤੇ ਸਾਡੇ ਲਈ ਤਰੱਕੀ ਦੇ ਸਾਰੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਬੰਦ ਹੋ ਜਾਣਗੇ। ਸੋ ਸਾਨੂੰ ਮਾਂ-ਬੋਲੀ ਦਾ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜਿੰਨਾ ਅਸੀਂ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦਾ ਕਰਦੇ ਹਾਂ।

ਅੰਤ 'ਚ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਮਾਂ-ਬੋਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਅਰਦਾਸ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ "ਹੇ ਮਾਂ! ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਮਨ, ਮੇਰੀ ਆਤਮਾ, ਮੇਰੀ ਬੋਲਣ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ, ਤੇ ਮੇਰੇ ਵਜੂਦ, ਮੇਰੀ ਪਛਾਣ ਨੂੰ ਸਦਾ ਆਪਣੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਆਂਚਲ ਹੇਠ ਲੁਕਾਈ ਰੱਖਣਾ ਕਿਉਂਕਿ ਤੇਰੇ ਬਿਨਾਂ ਮੇਰਾ ਕੋਈ ਵਜੂਦ ਨਹੀਂ। ਤੇਰੇ ਬਿਨਾਂ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਦਿਲ ਦੀ ਗੱਲ ਨੂੰ ਵੀ ਪ੍ਰਗਟ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਮਾਂ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਇਹੀ ਸਬੂਤ ਹੈ ਤੇਰੇ ਪ੍ਰਤੀ ਮੇਰੇ ਮੋਹ ਪਿਆਰ ਦਾ, ਤੇਰੇ ਪ੍ਰਤੀ ਸਤਿਕਾਰ ਦਾ। ਬਸ ਇਹੀ ਹੈ ਮੇਰੇ ਕੋਲ, ਮਾਂ ਬੱਸ ਇਹੀ ਹੈ।"

-ਸਤਵੀਰ ਸਿੰਘ

ਸਰਬਪੱਖੀ ਵਿਕਾਸ ਸਿੱਖਿਆ ਕੇਂਦਰ

ਰਾਮਪੁਰਾ ਫੁਲ।

ਫੋਨ : (ਮੋਬਾਈਲ) 99151-32224

01651-220238 (ਘਰ)

ਖੁੱਸ ਰਿਹਾ ਪੰਜਾਬ

ਰਸੂਲ ਹਮਜਾਤੇਵ ਦੀ ਸੋਚੀ ਅਤੇ ਲਹਿੰਦੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਕਿਸੇ ਕਵੀ ਦੀ ਕਹੀ ਗੱਲ 'ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਜੇ ਭੁੱਲ ਜਾਵਾਂਗੇ ਕੱਖਾਂ ਵਾਗੂੰ ਰੁੱਲ ਜਾਵਾਂਗੇ' ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਜੱਚ ਹੋਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਨੌਜਵਾਨ ਪੀੜ੍ਹੀ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲਣ ਅਤੇ ਲਿਖਣ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਬੇਇੱਜ਼ਤੀ ਸਮਝਣ ਲੱਗ ਪਈ ਹੈ। ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਵਰਗ ਪੰਜਾਬੀ ਤੋਂ ਦਿਨ ਬਦਿਨ ਦੂਰ ਹੁੰਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਘਟਨਾ ਵਾਪਰੀ ਕਿ ਮੇਰਾ ਦਿਲ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਲਈ ਰੋ ਪਿਆ।

ਘਟਨਾ ਪੰਜਾਬ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਦੇ ਸਰਹੱਦੀ ਇਲਾਕੇ ਦੀ ਹੈ ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਕੰਮ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਗਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਉਥੇ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਦੋਸਤ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ ਜੋ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਇਕ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਸਕੂਲ ਚਲਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸਕੂਲ ਆਉਣ ਦਾ ਸੱਦਾ ਦਿੱਤਾ। ਕੁਝ ਨਵਾਂ ਵੇਖਣ ਜਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਪੂਰਾ ਦਿਨ ਵਿਹਲਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਮੈਂ ਭਟਪਟ ਮੰਨ ਗਿਆ। ਖੁਦ ਅਧਿਆਪਕ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਮੈਂ ਉਸ ਦੇ ਸਕੂਲ ਬਾਰੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਉੱਤਰ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਦਾ ਅਧਿਆਪਕ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਤੇ ਮੇਰਾ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਬਾਰੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਪੁੱਛਣਾ ਸੁਭਾਵਿਕ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਦੋਸਤ ਨੇ ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੇ ਲਗਾਂ-ਮਾਤਰਾਂ ਨਾ ਸਮਝਣ ਦੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਰੱਖੀ। ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ 'ਸੀ' ਪੰਜਾਬੀ ਪਹਿਲੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪੜ੍ਹਾ ਰਹੇ ਹੋ ਜਾਂ ਦੂਜੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ, ਸਦਮੇ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਸੀ ਕਿ ਮੇਰੇ ਦੋਸਤ, ਜੋ ਉਸ ਸਕੂਲ ਦਾ ਉੱਪ-ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਹੈ ਨੇ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਅਜਿਹਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ? ਸਾਨੂੰ ਤਾਂ ਜੋ ਕਿਤਾਬਾਂ ਪੁਸਤਕ ਵਿਕਰੇਤਾ ਨੇ ਦਿੱਤੀਆਂ ਅਸੀਂ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਲਵਾ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਸੁਣ ਕੇ ਮੈਂ ਸੁੰਨ ਜਿਹਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਚਲੋ, ਅਸੀਂ ਸਕੂਲ ਪੁੱਜ ਗਏ ਤੇ ਉਹੀ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਮੈਂ ਅੱਠਵੀਂ ਜਮਾਤ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਤੋਂ ਪੁੱਛਿਆ। ਆਸ ਮੁਤਾਬਕ ਉਹ ਕਦੇ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਤੇ ਕਦੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਵੱਲ ਵੇਖਣ ਲੱਗੇ। ਆਖਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਤੋਂ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਉਹ ਪੰਜਾਬੀ ਦੂਜੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪੜ੍ਹ ਰਹੇ ਸਨ।

ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਮੁਢਲੇ ਤੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨੁਕਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਾ ਕੇ ਮੈਂ ਵਾਪਸ ਚੱਲ ਪਿਆ। ਇਸ ਘਟਨਾ ਨੂੰ ਲਗਭਗ ਇਕ ਸਾਲ ਬੀਤ ਚੁੱਕਿਆ ਹੈ ਪਰ ਮੇਰੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿਚ ਇਹ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਅੱਜ ਤੱਕ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਅਜਿਹੇ ਕਿੰਨੇ ਹੋਰ ਸਕੂਲ ਹੋਣਗੇ ਜਿਥੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਪੰਜਾਬੀ ਦੂਜੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪੜ੍ਹ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਅਧਿਆਪਕ ਪੜ੍ਹਾ ਰਹੇ ਹਨ ਉਹ ਵੀ ਬੇਧਿਆਨੀ ਵਿਚ। ਕੁਝ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਅਸੀਂ ਹਰਿਆਣੇ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਦੂਜੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਦਰਜਾ ਦਿਵਾਉਣ ਲਈ ਸੰਘਰਸ਼ ਕੀਤਾ ਸੀ ਤੇ ਹੁਣ ਸਾਨੂੰ ਉਹ ਦਿਨ ਵੇਖਣ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦਿਨ ਪੰਜਾਬੀ, ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਦੂਜੀ ਭਾਸ਼ਾ ਬਣ ਜਾਵੇਗੀ।

ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਮੌਜੂਦਾ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਬਿਆਨਣ ਲਈ ਕੁਝ ਘਟਨਾਵਾਂ ਹੋਰ ਵੀ ਹਨ। ਪਿਛਲੇ ਸਾਲ

ਮੇਰੇ ਸਾਥੀ ਅਧਿਆਪਕ ਕੋਲ ਦਸਵੀਂ ਜਮਾਤ ਦੇ ਸਮਾਜਿਕ ਦੇ ਪੇਪਰ ਚੈੱਕ ਹੋਣ ਲਈ ਆਏ। ਕੁੱਲ 200 ਪਰਚਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਸਿਰਫ 60 ਪਰਚਿਆਂ ਦਾ ਮਾਧਿਅਮ ਪੰਜਾਬੀ ਸੀ ਬਾਕੀ ਪਰਚਿਆਂ ਦਾ ਹਿੰਦੀ ਜਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸੀ। ਇਹ ਹਾਲਾਤ ਸਿਰਫ ਸਕੂਲ ਪੱਧਰ ਤੇ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਕਾਲਜ ਪੱਧਰ ਤੇ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪੱਧਰ ਤੱਕ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹਨ। ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਦੀਆਂ ਕਾਲਜ ਪੜ੍ਹਦੀਆਂ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਕੁੜੀਆਂ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲਣ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਬੇਇੱਜ਼ਤੀ ਸਮਝਣ ਲੱਗ ਪਈਆਂ ਹਨ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ ਨਾਲ ਇਸ ਕਰਕੇ ਨਹੀਂ ਤੁਰਦੀਆਂ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਨਹੀਂ ਬੋਲ ਸਕਦੇ। ਕੁਝ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਹੋ ਰਹੇ ਸਰਵੇਖਣਾਂ ਤੋਂ ਇਹ ਗੱਲ ਸਾਬਤ ਹੋਈ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਵੀਂ ਜਮਾਤ ਦੇ ਅੱਧੇ ਤੋਂ ਵੱਧ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਪਹਿਲੀ ਜਮਾਤ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਪੁਸਤਕ ਦਾ ਪੈਰਾ ਨਹੀਂ ਪੜ੍ਹ ਸਕਦੇ। ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਹਾਲ ਕਿਸੇ ਕੋਲੋਂ ਲੁਕਿਆ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ ਆਪਣੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਅਜਿਹੇ ਸਕੂਲ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਥੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਕੁੱਤਾ ਵਿਖਾ ਕੇ ਇਹ ਨਾ ਕਿਹਾ ਜਾਵੇ ਕਿ ਇਹ ਕੁੱਤਾ ਹੈ ਸਗੋਂ ਇਹ ਕਿਹਾ ਜਾਵੇ ਕਿ ਇਹ 'ਭੋਗੀ' ਹੈ। ਇਹ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੀ ਵੀ ਵੱਡੀ ਬੇਇੱਜ਼ਤੀ ਹੈ। ਸਰਕਾਰ ਕੀ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ ਦਾ ਪ੍ਰਤੱਖ ਸਬੂਤ ਵੀ ਮੈਂ ਅੱਖੀਂ ਵੇਖੀ ਘਟਨਾ ਨਾਲ ਹੀ ਕਰਾਂਗਾ। ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਕੰਮ ਲਈ ਇਕ ਸਰਕਾਰੀ ਦਫਤਰ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚਿਆ। ਉਥੇ ਇਕ ਕਲਰਕ ਸਰਕਾਰੀ ਪੱਤਰ ਪੜ੍ਹ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਆਦੇਸ਼ ਜਾਰੀ ਕੀਤੇ ਹਨ ਕਿ ਸਾਰੇ ਸਰਕਾਰੀ ਕੰਮ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਕੀਤੇ ਜਾਣ, ਮੈਨੂੰ ਸੁਣ ਕੇ ਖੁਸ਼ੀ ਹੋਈ। ਉਸ ਕਲਰਕ ਨੇ ਸਾਰੇ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਤੇ ਦਰਜ (ਪਾਲਣਾ ਲਈ) ਕਰਵਾਉਣ ਲਈ ਉਹ ਚਿੱਠੀ ਭੇਜ ਦਿੱਤੀ। ਜਦ ਉਹ ਚਿੱਠੀ ਵਾਪਸ ਆਈ ਤਾਂ ਕੁਝ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਨੇ ਉਸ ਚਿੱਠੀ ਉਪਰ ਹਸਤਾਖਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਉਹ ਇਸ ਗੱਲ ਪ੍ਰਤੀ ਕਿੰਨੇ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲ ਹਨ ਜਾਂ ਹੋਣਗੇ ਇਸ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਾਉਣਾ ਆਸਾਨ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਅਸੀਂ ਕਿਸੇ ਸਮਾਜ ਦੀ ਨਬਜ਼ ਅਖਬਾਰਾਂ ਉੱਪਰ ਨਜ਼ਰ ਮਾਰੀਏ ਤਾਂ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪਿਛਲੇ ਕੁਝ ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਅਖਬਾਰਾਂ ਦੇ ਮੰਗ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਘਟੀ ਹੈ ਤੇ ਹਿੰਦੀ ਅਖਬਾਰਾਂ ਦੀ ਮੰਗ ਉਸ ਤੋਂ ਵੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਵਧੀ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਅਰਥ ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਿ ਮੈਂ ਹਿੰਦੀ ਜਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਹਾਂ। ਪਰ ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਸੰਘਰਸ਼ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ ਕਿ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਤੇ ਦੋਰ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲਦੇ ਇਲਾਕੇ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ ਪਰ ਜੇਕਰ ਹਾਲਾਤ ਇਹੀ ਰਹੇ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਮੌਜੂਦਾ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਕੁਝ ਹਿੱਸੇ ਖਾਸ ਕਰ ਕੇ ਸ਼ਹਿਰ ਇਸ ਕਰਕੇ ਗੁਆਉਣੇ ਪੈਣਗੇ ਕਿਉਂਕਿ ਉਥੋਂ ਦੇ ਲੋਕ ਪੰਜਾਬੀ ਨਹੀਂ ਬੋਲਦੇ। ਭਾਵ ਕਿ ਸਾਡਾ ਪੰਜਾਬ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਸਾਡੇ ਤੋਂ ਖੁੱਸ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਮੁੱਠੀ ਦੇ ਆਕਾਰ ਦੇ ਬਣ ਚੁੱਕੇ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਹੋਰ ਛੋਟਾ ਹੁੰਦਾ ਨਹੀਂ ਵੇਖ ਸਕਦਾ, ਸ਼ਾਇਦ ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਨਹੀਂ 'ਤੇ ਸ਼ਾਇਦ ਕੋਈ ਵੀ ਨਹੀਂ।

-ਸੁਨੀਲ ਕੁਮਾਰ ਗੁਪਤਾ

ਲੈਕ. ਪੰਜਾਬੀ

ਸ. ਸ. ਸ. ਸਕੂਲ ਕੁੱਤੀ ਵਾਲਾ ਕਲਾ

ਬਠਿੰਡਾ।

ਮਾਖਿਓਂ ਮਿੱਠੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ

ਕੋਈ ਵੀ ਭਾਸ਼ਾ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਦਾ ਇਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਅੰਗ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਵਿਕਾਸ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਿਉਂ ਤਿਉਂ ਹੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਕਸਤ ਹੁੰਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਜਿਵੇਂ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਅਨੁਭਵ, ਤੀਵਰ, ਪ੍ਰਚੰਡ, ਵਿਸ਼ਾਲ, ਵਿਲੱਖਣ ਅਤੇ ਸੂਖਮ ਹੁੰਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤਿਉਂ ਤਿਉਂ ਭਾਸ਼ਾ, ਉਸਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਲਈ ਅਸਾਧਾਰਨ ਰੂਪ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਮਰੱਥ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਇਹ ਸੁਭਾਅ ਤੇ ਸਰੂਪ ਹੀ ਉਸ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਦਾ ਅਧਾਰ ਹੈ।

ਪੁਰਾਤਨ ਕਾਲ ਵਿਚ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਨਿਘਾਰ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਇਸ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਪਾਬੰਦੀਆਂ ਅਤੇ ਘੇਰੇ ਵਿਚ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਲੋਕਾਂ ਤੋਂ ਨਿਖੇੜ ਦਿੱਤਾ। ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਹੋਰ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਸਿਰ ਚੁੱਕਣ ਲੱਗੀਆਂ। ਅਜੋਕੀ ਭਾਸ਼ਾ ਇਸ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਨਿਕਲੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਹੋਰ ਵੀ ਭਾਰਤੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦਾ ਰੂਪ ਨਿਖਰਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ। ਗਿਆਰਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਮਛੰਦਰ ਨਾਥ, ਚਰਪਟ ਨਾਥ, ਗੋਰਖ ਨਾਥ, ਜਲੰਧਰ ਨਾਥ ਆਦਿ ਨਾਥਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਬੁੱਕਲ ਵਿਚ ਲਿਆ। ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਬਾਹਰੀ ਸਦੀ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਭਗਤੀ ਲਹਿਰ, ਸੁਫੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚਲੇ ਭਗਤਾਂ, ਗੁਰੂਆਂ ਤੇ ਕਵੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕਰਕੇ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਹੋਰ ਅਮੀਰ ਬਣਾਇਆ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਚੇਤਨਾ, ਦੇਸ਼ ਵਾਸੀਆਂ ਅੰਦਰ ਰਾਸ਼ਟਰੀਅਤਾ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਕਾਰਨਾਂ ਤੋਂ ਭਲੀ ਭਾਂਤ ਜਾਣੂ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਵਾਸੀਆਂ ਦੇ ਦਿਲ, ਦਿਮਾਗ, ਤਨ, ਮਨ ਦੀ ਗੁਲਾਮੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰੜਕਦੀ ਸੀ। ਹਾਕਮ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਆਪਣੀ ਭਾਸ਼ਾ, ਖਾੜ, ਖੁਰਾਕ, ਰਹਿਣ-ਸਹਿਣ ਅਤੇ ਕੌਮੀ ਪਹਿਰਾਵੇ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਪਹਿਰਾਵੇ ਨੂੰ ਅਪਣਾਉਣਾ ਮਾਨਸਿਕ ਗੁਲਾਮੀ ਦੇ ਚਿੰਨ੍ਹ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵੱਲ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਵਾਸੀਆਂ ਦਾ ਧਿਆਨ ਦਿਵਾਇਆ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਦੇ ਪਹਿਰੇਦਾਰ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਪੰਜਾਬੀ ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਨੂੰ ਇਹ ਸੁਨੇਹਾ ਦਿੱਤਾ, “ਘੜੀਐ ਸ਼ਬਦ ਸੱਚੀ ਟਕਸਾਲ ।” ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਰਚਨਾ ਰਾਹੀਂ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਸਮਾਜਿਕ, ਧਾਰਮਿਕ, ਸੰਸਕ੍ਰਿਤਕ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਕ ਪੱਖਾਂ ਉੱਤੇ ਝਾਤ ਪਾ ਕੇ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਰਾਹੀਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨੂੰ ਬਦਲਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ।

ਕਿੱਸਾਕਾਰਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਦਮੋਦਰ, ਮੁਕਬਲ, ਅਹਿਮਦ, ਵਾਰਸ, ਹਾਮਦ ਆਦਿ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਹੋਰ ਅਮੀਰ ਬਣਾਉਣ 'ਚ ਕੋਈ ਕਸਰ ਬਾਕੀ ਨਹੀਂ ਛੱਡੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਵਾਰਿਸ ਸ਼ਾਹ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਪੰਜਾਬੀ, ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਇੰਜੀਨੀਅਰ ਹੈ। ਵਾਰਿਸ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਹੀਰ ਕਿਸੇ ਵਡਿਆਈ

ਦੀ ਮੁਥਾਜ ਨਹੀਂ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਲਿਖਦਾ ਹੈ “ਵਾਰਿਸ ਸ਼ਾਹ ਨਾ ਮੁਤਾਂ ਰੰਝੇਟਤੇ ਤੋਂ ਭਾਵੇਂ ਬਾਪ ਦੇ ਬਾਪ ਦਾ ਬਾਪ ਆਵੇ। ਉਸ ਦਾ ਸਮਕਾਲੀ ਸ਼ਾਇਰ ਅਹਿਮਦਯਾਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ਼ਰਧਾਂਜਲੀ ਅਰਪਣ ਕਰਦਾ ਹੈ:

‘ਵਾਰਸ ਸ਼ਾਹ ਹੁਸਨ ਦਾ ਵਾਰਸ, ਕਦੀ ਨਾ ਅਟਕਿਆ ਖਲਿਆ,

ਮੰਦਰਾਹੀ ਚੱਕੀ ਦੇ ਵਾਂਗਰ, ਉਸ ਮੋਟਾ ਠੁੱਲਾ ਦਲਿਆ।’

ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਵਿੱਚੋਂ ਨਜ਼ਾਬਤ ਦੀ ਵਾਰ, ਚੱਠਿਆਂ ਦੀ ਵਾਰ ਆਦਿ ਵਰਗੀਆਂ ਸਾਹਿਤਕ ਰਚਨਾਵਾਂ ਲਿਖੀਆਂ ਗਈਆਂ। 20ਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਪ੍ਰੋ. ਪੁਰਨ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸੁਚੱਜੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਮਾਂਜਿਆ/ਪੋਚਿਆ। 20ਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿਚ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰੀਤ ਲੜੀ, ਨਾਨਕ ਸਿੰਘ ਨਾਵਲਕਾਰ, ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਦੁੱਗਲ ਕਹਾਣੀਕਾਰ, ਸ਼ਿਵ ਕੁਮਾਰ ਬਟਾਲਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਸੁਮੋਟੀ ਕਵੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਪ੍ਰੀਤਮ ਕਵਿਤਰੀ, ਪ੍ਰਭਜੋਤ ਕੌਰ ਅਤੇ ਅਜੋਕੇ ਸਾਹਿਤਕਾਰਾਂ ਵਿਚ ਸੁਰਜੀਤ ਪਾਤਰ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਸਾਰੇ ਅਜੋਕੇ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ।

19 ਦਸੰਬਰ 1967 ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਰਾਜ ਭਾਸ਼ਾ ਐਕਟ ਪਾਸ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਪਹਿਲੀ ਜਨਵਰੀ 1968 ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਰਾਜ ਦੀ ਸਰਕਾਰੀ ਭਾਸ਼ਾ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਪਟਿਆਲਾ ਵਿਖੇ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਇਕ ਵੱਖਰਾ ਵਿਭਾਗ ਕਾਇਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਉਪਰੰਤ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਤੇ ਫਿਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਈਆਂ।

ਹਰ ਬੋਲੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਹਰ ਔਰਤ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਦੀ ਮਾਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਹਰ ਮਾਂ ਦੀ ਇੱਜਤ ਕਰਨੀ ਬੰਦੇ ਦਾ ਧਰਮ ਹੈ ਪ੍ਰੰਤੂ ਪਹਿਲਾ ਧਰਮ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੀ ਇੱਜਤ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਜੇ ਲੋਕੀਂ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਨਾ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੇ, ਉਹ ਕਿਸੇ ਦੂਜੇ ਦੀ ਮਾਂ ਦੀ ਇੱਜਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ। ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਨਾਲ ਵਫ਼ਾਦਾਰ ਰਹਿਣ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਅਤੇ ਦਲੇਰੀ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਜੇ ਵਿਅਕਤੀ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ, ਉਹ ਆਪਣੀ ਸਾਰੀ ਇੱਜਤ ਗੁਆ ਬੈਠਦਾ ਹੈ। ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਹਰ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਨਿੱਜੀ ਦੌਲਤ ਹੈ, ਜੇ ਲੋੜ ਵੇਲੇ ਕਿਸੇ ਦੂਜੇ ਦੀ ਆਗਿਆ ਬਿਨਾ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਉਹ ਵਰਤ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਗੈਰ ਬੋਲੀ ਬਿਗਾਨਾ ਧਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਗੱਲ ਵਿਚ ਕੋਈ ਝਿਜਕ ਨਹੀਂ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਕਿ ਬੱਚੇ ਦੀ ਵਿਦਿਆ ਦਾ ਮਾਧਿਅਮ ਉਸ ਦੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਹੀ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਦਾਗਿਸਤਾਨ ਰੂਸ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਲੇਖਕ ‘ਰਸੂਲ ਹਮਜ਼ਾਤੋਵ’ ਨੇ ਸੱਚ ਹੀ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ “ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ ਇਹ ਕਹਿਣ ਦਿਉ ਕਿ ਸਾਡੀ ਨਿੱਕੀ ਜਿਹੀ ਕੌਮ ਦੀ ਬੋਲੀ ਗਰੀਬ ਹੈ। ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਜੇ ਚਾਹਾਂ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹਾਂ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਤੇ ਭਾਵ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਸੇ ਦੂਜੀ ਬੋਲੀ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ।” ਉਹ ਲੋਕ ਤਾਂ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਨਾਲ ਏਨਾ ਪਿਆਰ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜੇਕਰ ਉਹ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਸੱਭਿਅਕ ਗਾਲੂ ਕੱਢਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਕਹਿੰਦੇ ਨੇ “ਜਾ ਤੈਨੂੰ ਤੇਰੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਭੁੱਲ ਜਾਵੇ।”

ਡਾ. ਨਬੀ ਖਾਂ ਬਲੋਚ (ਸਿੰਧ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਰਹਿ ਚੁੱਕੇ ਵਾਈਸ ਚਾਂਸਲਰ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਖੋਜੀ) ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਅਨੁਸਾਰ “ਬੱਚਾ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਚੰਗੇਰੀ ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ

ਸਕਦਾ ਹੈ।”

ਜਾਰਜ ਫਰਨਾਡੇਜ਼ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਪ੍ਰਤੀ ਇਹ ਆਹ ਕਈ ਵਾਰ ਨਿਕਲੀ ਹੈ
“ਅਸਾਂ ਬੋਲੀ ਵੀ ਗਵਾਈ, ਆਪਣਾ ਵੇਸ ਵੀ ਗਵਾਇਆ।”

ਸਾਡੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਗਾਇਕ ਗੁਰਦਾਸ ਮਾਨ ਨੇ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਜੁਬਾਨ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਗੀਤ
ਵਿਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੇਹਣਾ ਮਾਰਿਆ ਹੈ।

“ਪੰਜਾਬੀਏ ਜੁਬਾਨੇ ਨੀ ਰਕਾਨੇ ਮੇਰੇ ਦੇਸ਼ ਦੀਏ,
ਫਿੱਕੀ ਪੈ ਗਈ ਤੇਰੇ ਚਿਹਰੇ ਦੀ ਨੁਹਾਰ।
ਮੀਢੀਆਂ ਖਿਲਾਰੀਂ ਫਿਰੇਂ ਬੁੱਲ੍ਹੇ ਦੀਏ ਕਾਫ਼ੀਏ ਨੀ,
ਕਿਹਨੇ ਤੇਰਾ ਲਾਹ ਲਿਆ ਸਿੰਗਾਰ।”

ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸਿਰਮੌਰ ਸ਼ਾਇਰ ਸੁਰਜੀਤ ਪਾਤਰ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕਵਿਤਾ “ਲੱਗੀ ਨਜ਼ਰ
ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ” ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਹਲੁਣਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ:

“ਲੱਗੀ ਨਜ਼ਰ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਇਹਦੀ ਨਜ਼ਰ ਉਤਾਰੇ,
ਲੈ ਕੇ ਮਿਰਚਾਂ ਕੌੜੀਆਂ, ਇਹਦੇ ਸਿਰ ਤੋਂ ਵਾਰੇ।
ਮਿਰਚਾਂ ਜ਼ਹਿਰੇਂ ਕੌੜੀਆਂ, ਮਿਰਚਾਂ ਸਿਰ ਸੜੀਆਂ,
ਕਿਤਿਓਂ ਲੈਣ ਨਾ ਜਾਣੀਆਂ, ਵਿਹੜੇ ਵਿਚ ਬੜੀਆਂ।
ਪਹਿਲੀ ਪਹਿਲੀ ਨਜ਼ਰ, ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਉਦੋਂ ਲੱਗੀ,
ਜਦ ਆਪਣੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ, ਪੰਜਾਬੀ ਫੁੱਡੀ....

ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਅਮੀਰੀ ਅਤੇ ਵਿਲੱਖਣਤਾ ਇਸ ਗੱਲ ਵਿਚ ਹੈ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾ
ਵਿਚ ਇਕ ਹੀ ਸ਼ਬਦ ਅੰਕਲ ਅਤੇ ਅੰਟੀ ਹੈ ਪ੍ਰੰਤੂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲਤਨ ਮਾਂ ਬੋਲੀ
ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਤਾਇਆ, ਚਾਚਾ, ਮਾਮਾ, ਮਾਸਤ, ਫੁੱਫੜ ਅਤੇ ਤਾਈ, ਚਾਚੀ, ਮਾਮੀ, ਮਾਸੀ, ਭੂਆ
ਆਦਿ ਹਨ।

ਅੱਜ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਇਹ ਵੀ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ
ਵਿਰਸਾ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਦਰੀਆਂ ਬੁਣਨ, ਚਾਦਰਾਂ ਕੱਢਣ ਸਮੇਂ ਪੰਜਾਬੀ ਮੁਟਿਆਰਾਂ ਵਲੋਂ ਪੰਜਾਬੀ
ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਭਲਕ ਪਾਉਂਦੀਆਂ ਵੰਨ ਸੁਵੰਨੀਆਂ ਕਵਾਈਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ। ਪੰਜਾਬੀ
ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਵਸਤਾਂ ਜਿਵੇਂ ਚਾਟੀ, ਚਟੂਰਾ, ਚਰਖਾ, ਉਰੀ, ਛੰਨਾ, ਬਾਟੀ, ਸੰਦੂਕ,
ਸੁਫੇ ਦਾ ਦਰਵਾਜ਼ਾ, ਨਵਾਰ ਨਾਲ ਮੰਜੇ ਬੁਣਨਾ, ਚੜਸ, ਪੰਜਾਲੀ, ਮੁੰਨਾ, ਗੱਡਾ, ਕੁੱਪ, ਬਲਦਾਂ ਦੇ
ਝੁੱਲ, ਮੁਖੇਰਨੇ ਛਿਕਲੀਆਂ, ਪੈਂਟੀ, ਫੈਂਟਾ, ਸੁਹਾਗਾ, ਤੰਗਲੀ, ਜਿੰਦਰਾ, ਖੂਹ ਦੀ ਮੋਣ, ਸੰਗਲ,
ਘੱਗਰੇ, ਫੁੱਲਕਾਰੀਆਂ ਆਦਿ ਦਿਨੋ ਦਿਨ ਅਲੋਪ ਹੁੰਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਅਸੀਂ ਪੰਜਾਬੀ
ਵਿਰਸੇ ਤੋਂ ਬਿਲਕੁਲ ਕੋਰੇ ਹੁੰਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਾਂ।

ਸਾਡੇ ਸੂਬੇ ਪੰਜਾਬ ਅੰਦਰ ਪਹਿਲਾਂ ਸਰਕਾਰੀ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿਚ ਸਾਰੀ ਵਿਦਿਆ ਮਾਤ ਭਾਸ਼ਾ
ਵਿਚ ਕਰਵਾਈ ਜਾਂਦੀ ਰਹੀ ਹੈ ਪ੍ਰੰਤੂ ਸਕੂਲਾਂ ਦਾ ਵਪਾਰੀਕਰਨ ਹੋਣ ਤੇ ਦਿਨੋ ਦਿਨ ਪਬਲਿਕ
ਸਕੂਲ ਖੁੰਬਾਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਥਾਪਤ ਹੋਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਏ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਮਾਧਿਅਮ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਜਾਂ ਹਿੰਦੀ
ਭਾਸ਼ਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਨੇ ਮਾਤ ਭਾਸ਼ਾ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਤੀਜੇ ਨੰਬਰ 'ਤੇ ਲੈ ਆਂਦਾ

ਹੈ। ਪਬਲਿਕ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿਚ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਇਹੀ ਸਿਖਿਆ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਸਕੂਲ ਜਾਂ ਘਰ ਵਿਚ ਹਰ ਗੱਲ ਹਿੰਦੀ ਜਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਕਰਨੀ ਹੈ, ਜਿਸਦੀ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੀ ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਭਵਿੱਖ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਤੋਂ ਕੋਹਾਂ ਦੂਰ ਹੁੰਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਮਾਪਿਆਂ ਅਤੇ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਸਰਕਾਰਾਂ ਵਲੋਂ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰ ਅੰਦਾਜ਼ ਕਰਨਾ ਹੀ ਸਮਝਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਬੇਸ਼ਕ ਪੰਜਾਬ ਰਾਜ ਦੀ ਰਾਜ ਭਾਸ਼ਾ ਪੰਜਾਬੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਸਮੇਂ ਸਮੇਂ ਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਦਫਤਰਾਂ ਵਿਚ ਸਾਰਾ ਕੰਮ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਹਦਾਇਤਾਂ ਜਾਰੀ ਹੁੰਦੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ ਪ੍ਰੰਤੂ ਫਿਰ ਵੀ ਆਮ ਦੇਖਣ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਥਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਨੋਟਿੰਗ/ਡਰਾਫਟਿੰਗ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਕਈ ਸਰਕਾਰੀ ਪੱਤਰ ਵੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਹੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਪੂਰਨ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਲਈ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ ਪੰਜਾਬ ਵੱਲੋਂ ਸਮੇਂ ਸਮੇਂ ਤੇ ਦਫਤਰਾਂ ਦਾ ਨਿਰੀਖਣ ਕਰਨ ਦੀ ਬਹੁਤ ਲੋੜ ਹੈ। ਚੰਗਾ ਹੋਵੇਗਾ ਜੇਕਰ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਲਈ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਕਮੇਟੀਆਂ ਦਾ ਗਠਨ ਕਰਕੇ ਸਰਕਾਰੀ/ਗੈਰ-ਸਰਕਾਰੀ ਦਫਤਰਾਂ ਦਾ ਨਿਰੀਖਣ ਕੀਤਾ ਜਾਇਆ ਕਰੇ। ਨਿਰੀਖਣ ਸਮੇਂ ਕੁਝਾਹੀ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ/ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਤਾੜਨਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਸਖ਼ਤੀ ਨਾਲ ਨਿਪਟਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬ ਵਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਮਾਣ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਧਰਤੀ ਤੋਂ ਜਨਮ ਲੈ ਕੇ ਸੱਤ ਸਮੁੰਦਰੋਂ ਪਾਰ ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਿਚ ਵਸਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਨੌਜਵਾਨ ਸ. ਮੋਤਾ ਸਿੰਘ ਸਰਾਏ ਅਗਾਂਹਵਧੂ ਖਿਆਲਾਂ ਦਾ ਮਾਲਕ, ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਬੁਲੰਦੀਆਂ ਤੇ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਦੀ ਸੋਚ ਰੱਖਣ ਵਾਲਾ, ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਨਿਰੰਤਰ ਸੇਵਾ ਕਰਦਾ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਅੰਤ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਵਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਇਹੀ ਸੁਨੇਹਾ ਹੈ ਕਿ ਆਪਣੇ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਸਰਮਾਏ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਣ ਲਈ, ਆਪਣਾ ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਵਿਰਸਾ ਵਿਕਸਤ ਕਰਨ ਲਈ, ਆਪਣੇ ਸਕੇ ਸੰਬੰਧੀਆਂ/ਸੁਨੇਹੀਆਂ/ਭਵਿੱਖ ਦੇ ਉਸਰਈਏ, ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਲੇਖਕ ਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ 'ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਜੇ ਭੁੱਲ ਜਾਵੇਗੇ, ਕੱਖਾਂ ਵਾਂਗੂੰ ਰੁਲ ਜਾਵੇਗੇ' ਆਪਣੇ ਮਨ ਵਿਚ ਵਸਾ ਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਨੂੰ ਚਾਰ ਚੰਨ ਲਾਉਣ।

-ਸਲਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੱਸੀ

ਗਲੀ ਨੰ. 19, ਸ਼ਹੀਦ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਨਗਰ
ਫਗਵਾੜਾ, ਕਪੂਰਥਲਾ।

ਉੱਠ ਜਾਗ ਵੇ ਪੁੱਤਰਾ ਸੁੱਤਿਆ

ਬਿਹਬਲ ਰੂਹ ਦੀ ਕੋਈ ਉਮਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ।

ਇਹ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਿਆ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸ਼ਾਇਰ ਅਫਜ਼ਲ ਸਾਹਿਰ ਨੂੰ ਮਿਲ ਕੇ।
ਗੱਲ ਅੱਗੇ ਤੋਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਸ ਬਿਹਬਲ ਰੂਹ ਦੀ ਲੰਮੀ ਵਾਰ 'ਵਾਰਤਾ' ਦੇ ਕੁਝ ਬੰਦ

ਪਾਠਕਾਂ ਦੀ ਨਜ਼ਰ:

ਸਾਡੇ ਬਾਬੇ ਲੀਕਾਂ ਚੁੰਮੀਆਂ,
ਸਾਨੂੰ ਮੌਤ ਕੀ ਆਉਣੀ
ਅੰਗ ਲਮਕਣ ਨੰਗੀ ਤਾਰ 'ਤੇ,
ਵਿਚ ਰੱਤ ਕੀ ਆਉਣੀ

ਅਸੀਂ ਝੁੱਠੇ ਝੁੱਠੀ ਖੇਡ ਕੇ
ਇਕ ਸੱਚ ਬਣਾਇਆ
ਫਿਰ ਉਸ ਨੂੰ ਧਰਮੀ ਲਹਿਰ ਦਾ,
ਇਕ ਤਤਕਾ ਲਾਇਆ

ਅਸੀਂ ਪਾਕ ਪਰੀਤੇ ਪਾਣੀਆਂ ਵਿਚ
ਰਿੰਝਦੇ ਜਾਈਏ
ਜਾਂ ਹੱਸੀਏ ਘੁਰੀ ਵੱਟ ਕੇ
ਜਾਂ ਖਿਝਦੇ ਜਾਈਏ।

ਅਸੀਂ ਅੱਖਾਂ-ਮਲ-ਮਲ ਦੇਖੀਏ
ਕੀ ਖੇਡਾਂ ਹੋਈਆਂ
ਕਿਤੇ ਸ਼ੇਰਾਂ ਵਰਗੇ ਸੁਰਮੇ
ਅੱਜ ਭੇਡਾਂ ਹੋਈਆਂ

ਚੰਗਾ ਈ ਸੀ ਪੁੱਤਰਾ
ਜੇ ਦੇਸ਼ 'ਚ ਰਹਿੰਦੇ

ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਦਾ ਕੱਲ੍ਹ ਅੱਜ ਤੇ ਭਲਕ • (78)

ਸਾਨੂੰ ਆਣ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਰੋਲਿਆ
ਸਾਡੇ ਬਾਬੇ ਕਹਿੰਦੇ

ਸਾਨੂੰ ਸੱਜਾ ਹੱਥ ਵਿਖਾ ਕੇ
ਮਾਰੀ ਸੀ ਖੱਬੀ
ਅਸੀਂ ਜੱਨਤ ਵੱਲ ਨੂੰ ਨਸ ਪਏ
ਤੇ ਦੋਜ਼ਖ ਲੱਭੀ

ਸਾਨੂੰ ਸੁਰਤ ਨੀ ਆਈ
ਹੋਵਦੇ ਕਿੰਝ ਘਾਟੇ-ਵਾਧੇ
ਅਸੀਂ ਬਾਂਦਰ ਕਿੱਲਾ ਖੇਡਿਆ
ਤੇ ਛਿੱਤਰ ਖਾਧੇ।

ਸਾਨੂੰ ਟੁੱਕ ਦਾ ਫਾਹਾ ਲੈ ਗਿਆ
ਸੀ ਮਿੱਲਾ ਵੱਲੇ
ਦੋ ਮਾਲਕ ਜੁੜ ਕੇ ਬਹਿ ਗਏ
ਅਸੀਂ ਲੱਖਾਂ ਕੱਲੇ

ਸਾਡਾ ਇਹ ਸ਼ਾਇਰ ਭਾਰਤ-ਪਾਕਿ ਵੰਡ ਤੋਂ ਏਨਾ ਦੁਖੀ ਹੈ ਕਿ ਦੋਵਾਂ ਪੰਜਾਬਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦਿਆਂ ਅਕਸਰ ਅੱਖਾਂ ਭਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਰਹਿੰਦਾ ਲਾਹੌਰ ਹੈ ਤੇ ਉਹਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ 'ਚ ਸੁਫ਼ਨੇ ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ਦੇ ਤੈਰਦੇ ਹਨ, ਜਿਥੇ ਕਦੇ ਉਹਦੇ ਦਾਦੇ-ਪਤਦਾਦੇ ਤੇ ਨਾਨੇ-ਪਤਨਾਨੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਵਾਹਗਾ ਬਾਰਡਰ ਉਹਦੀਆਂ ਪੈਰਾਂ 'ਚ ਭੱਖਤੇ ਵਾਂਗ ਚੁੱਭਦਾ ਹੈ। ਉਹਦੀ ਉਮਰ ਸਿਰਫ਼ 35 ਸਾਲ ਹੈ, ਯਾਨੀ ਉਹਦਾ ਜਨਮ ਮੁਲਕ ਦੀ ਵੰਡ ਤੋਂ ਕੋਈ 25 ਸਾਲ ਬਾਅਦ ਹੋਇਆ, ਪਰ ਇਸ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਉਹਦੇ ਦਿਲ 'ਚ ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ਦਾ ਧੜਕਣਾ ਕਾਲਮ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਸਤਰ ਨੂੰ ਸਾਬਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬਿਹਬਲ ਰੂਹਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਉਮਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਉਹਦੀ ਸ਼ਾਇਰੀ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਪੁਖਤਾ ਪ੍ਰਮਾਣ ਹੈ ਕਿ ਆਪਣੀ ਮਿੱਟੀ ਤੋਂ ਟੁੱਟੇ ਹੋਏ ਬੰਦੇ ਦਾ ਹਾਸਾ ਵੀ ਉਦਾਸੀ ਵਿਚ ਵਲੋਟਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਅਫ਼ਜ਼ਲ ਸਾਹਿਰ ਇਨ੍ਹੀਂ ਦਿਨੀਂ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਆਇਆ ਹੋਇਐ। ਉਹਨੂੰ ਮਿਲਣ ਦਾ ਸਬੱਬ ਬਣਾਇਆ ਪੰਜਾਬੀ ਬੀਏਟਰ ਦੀ ਉੱਘੀ ਜੋਤੀ ਦਵਿੰਦਰ ਦਮਨ ਅਤੇ ਜਸਵੰਤ ਚਮਨ ਨੇ। ਮਹਿਫਲ ਜੁੜੀ ਤਾਂ ਅਫ਼ਜ਼ਲ ਸਾਹਿਰ ਦਾ ਹਰ ਬੋਲ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਕੰਬਣੀ ਛੇੜ ਗਿਆ। ਉਪਰਲੀ ਵਾਰ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਉਹਦੀ ਹਰ ਕਵਿਤਾ- ਗ਼ਜ਼ਲ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਪਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਹਲਚਲ ਪੈਦਾ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਸ਼ਾਇਰੀ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਉਹਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਵੀ ਇਹ ਸਾਬਤ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ਕਿ ਸ਼ਾਇਰੀ ਕੋਈ ਇਲਹਾਮ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਆਪਣੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਵਾਪਰਦੀ ਹਰ ਘਟਨਾ ਦਾ ਦਰਪਣ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸਾਰ ਤੱਤ ਇਹ ਕਿ ਸਾਡੇ ਦੁੱਖ-ਸੁੱਖ ਇਕੋ ਜਿਹੇ ਹਨ। ਸਾਡਾ ਖਾਣ-ਪੀਣ, ਪਹਿਨਣ-ਪਰਚਣ,

ਗਾਉਣ-ਵਜਾਉਣ, ਹੱਸਣ-ਰੋਣ, ਤੁਰਨ-ਫਿਰਨ, ਗੱਲ ਕੀ ਸਭ ਕੁਝ ਹੀ ਇਕੋ ਜਿਹਾ ਹੈ। ਗੱਲੀ-ਬਾਤੀ ਜਿਹਤਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਸਾਥਾ ਦੁੱਖ ਸਾਹਮਣੇ ਆਇਆ, ਉਹ ਸੀ ਸਾਡੀ ਬੋਲੀ ਤੇ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ।

ਦਰਅਸਲ ਸਾਡੀ ਹੋਂਦ ਹੀ ਸਾਡੀ ਮਾਂ-ਬੋਲੀ ਹੈ ਤੇ ਇਹਦੇ 'ਤੇ ਹੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਹਮਲਾ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਅਫ਼ਜ਼ਲ ਸਾਹਿਰ ਦੇ ਮਾਣ ਵਿਚ ਜੁਤੀ ਸਾਡੀ ਇਸ ਮਹਿਫ਼ਲ ਦੀ ਸਾਂਝੀ ਰਾਇ ਇਹ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਇਕ ਪਿੰਡ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਸ਼ਾਤਰਾਨਾ ਚਾਲ ਵਿਚ ਜੁਟੀਆਂ ਤਾਕਤਾਂ ਲਈ ਸ.ਤ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਰੁਕਾਵਟ ਲੋਕ-ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਹੀ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਲੋਕ-ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦਾ ਫਸਤਾ ਨਹੀਂ ਵੱਢ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ, ਉਦੋਂ ਤੀਕ ਅਮਰੀਕਾ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਹਜ਼ਮ ਕਰ ਜਾਣ ਦੀਆਂ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਜੁਟੀਆਂ ਬਹੁਕੌਮੀ ਕੰਪਨੀਆਂ ਦੀਆਂ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ਾਂ ਸਫਲ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਲੱਗੀਆਂ। ਲੋਕ-ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਗੋਲੀਆਂ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਹੀ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਹੈ ਕਿ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ 95 ਫੀਸਦੀ ਲੋਕਾਂ ਉੱਪਰ 5 ਫੀਸਦੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਨੂੰ ਠੋਸਣ ਦੀਆਂ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਇਸੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਹੀ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਰੱਖਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ।

ਦਰਅਸਲ, ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਨੂੰ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਨਾਲ ਜੋੜ ਕੇ 95 ਫੀਸਦੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਨੁੱਕਰੇ ਲਾਉਣ ਦਾ ਕੰਮ ਬਿਨਾਂ ਰੋਕ-ਟੋਕ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਹਦੇ ਵਿਚ ਸਿੱਧੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਭਾਰਤ ਅਤੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੇ ਹਾਕਮਾਂ ਦੀ ਬਦਨੀਤੀ ਵੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੈ। ਸਮਝਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਲੋਕ-ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਨੂੰ ਜੀਵਨ ਵਿਚੋਂ ਮਨਫ਼ੀ ਕਰਕੇ ਹੀ 'ਗਲੋਬਲ ਸ਼ਕਤੀਆਂ' ਦੇ ਹਿਤ ਪੂਰੇ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਇਹ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਪੈਰਾਂ 'ਤੇ ਖਲੋਣ ਦਾ ਸੁਪਨਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਲੈ ਸਕਦੇ। ਅਸਲੀਅਤ ਵਿਚ ਇਹ ਸੌ ਫੀਸਦੀ ਗਲਤ ਹੈ। ਵਿਗਿਆਨ ਇਹ ਹੀ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬੰਦੇ ਦੇ ਸਰਬ-ਪੱਖੀ ਵਿਕਾਸ ਵਿਚ ਉਹਦੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਹੀ ਸਭ ਤੋਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਉਂਦੀ ਹੈ।

ਇਹ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦਿਆਂ ਇਹ ਵੀ ਸਮਝ ਲੈਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਅੱਜ ਮਸਲਾ ਸਿਰਫ ਆਪਣੀ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਸਿਰਫ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਲੜਾਈ ਲੜ ਕੇ ਕੁਝ ਹਾਸਲ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। 'ਲੋੜ ਮੁਲਕ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਦੁਨੀਆਂ ਭਰ ਦੀਆਂ ਲੋਕ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੀ ਲੜਾਈ ਨੂੰ ਇਕ ਲੜੀ ਵਿਚ ਪਰੋਟ ਦੀ ਹੈ। ਤਲਵਾਰ ਸਿਰਫ ਪੰਜਾਬੀ 'ਤੇ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਹਰ ਲੋਕ-ਭਾਸ਼ਾ 'ਤੇ ਲਟਕੀ ਹੋਈ ਹੈ।' ਜਿਥੋਂ ਤੱਕ ਚੜ੍ਹਦੇ ਅਤੇ ਲਹਿੰਦੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਸਾਫ਼ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ 'ਸੁੱਟ ਪਰ੍ਹੇ' ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਦਰਦ ਅਫ਼ਜ਼ਲ ਸਾਹਿਰ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਸਾਰਿਆਂ ਦਾ ਵੀ ਹੈ। ਅਫ਼ਜ਼ਲ ਸਾਹਿਰ ਨੇ ਗੱਲੀ-ਬਾਤੀ ਕਿਹਾ, 'ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਆਪਣਾ-ਆਪ ਤਸੱਵਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਤੇ ਆਪਣੀ ਮਾਂ-ਬੋਲੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕਿਵੇਂ ਜੀਅ ਸਕਦਾ ਹਾਂ ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਭੁੱਲ ਸਕਦੇ ਹੋ? ਤੁਸੀਂ ਇਹਦਾ ਜੁਆਬ ਭੇਜੋ ਤੇ ਅਖੀਰ ਵਿਚ ਅਫ਼ਜ਼ਲ ਸਾਹਿਰ ਦਾ ਹੀ ਇਹ ਸ਼ਿਅਰ ਮੁਲਾਹਜ਼ਾ ਫਰਮਾਓ-

"ਰਾਤੀ ਖ਼ਾਬ 'ਚ ਦੇਸ ਪੰਜਾਬ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਇਕ ਸੁਨ੍ਹਾ
ਉਠ ਜਾਗ ਵੇ ਪੁੱਤਰਾ ਸੁੱਤਿਆ ਤੇਰੀ ਮਰਦੀ ਜਾਵੇ ਮਾਂ।"

-ਸੁਸ਼ੀਲ ਦੁਸਾਂਝ
ਮੁਹਾਲੀ।

ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਦੀ ਦਸ਼ਾ ਅਤੇ ਦਿਸ਼ਾ

ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੀ ਰਾਏ ਹੈ ਕਿ ਸੰਸਾਰ ਦੇ 150 ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ, ਜਿਥੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵੱਸੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ 14 ਕਰੋੜ ਦੇ ਕਰੀਬ ਅਨੁਮਾਨੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬੀ, ਸੰਸਾਰ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਜੀਵਤ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨਾਲੋਂ ਕਰੀਬ 150 ਸਾਲ ਪੁਰਾਣੀ ਅਤੇ ਕਾਫੀ ਉਨੱਤ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਭਾਸ਼ਾ ਹੈ। ਚੌਸਰ, ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਪੁਰਾਣਾ ਕਵੀ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਭਾਸ਼ਾ ਵਰਤਣ ਵਾਲਾ ਪਹਿਲਾ ਕਵੀ, ਸ਼ੇਖ ਬਾਬਾ ਫਰੀਦ 1173 ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ। ਜਦ ਕਿ ਚੌਸਰ 127 ਸਾਲ ਬਾਅਦ, ਭਾਵ 1300 ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ। ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨਾਲੋਂ ਬਹੁਤ ਪੁਰਾਣੀ ਅਤੇ ਵਧੇਰੇ ਸੰਪੰਨ ਹੈ।

ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੇ ਸੈਂਕੜੇ ਸ਼ਬਦ ਹੋਰ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਤੋਂ ਉਧਾਰੇ ਲੈ ਕੇ ਆਪਣੇ ਬਣਾ ਲਏ-ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਲਾਤੀਨੀ ਅਤੇ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚੋਂ ਅਨੇਕਾਂ ਸ਼ਬਦ ਲੈ ਕੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਜਜ਼ਬ ਕਰ ਲਏ। ਇਕ ਰਿਪੋਰਟ ਅਨੁਸਾਰ 7 ਹਜ਼ਾਰ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸ਼ਬਦ, ਆਕਸਫੋਰਡ ਕੋਸ਼ ਵਿਚ, ਭਾਰਤੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿਚੋਂ ਲੈ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀਕਰਨ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ - ਇਵੇਂ ਹੀ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਤੋਂ ਸ਼ਬਦ ਲੈ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਪੰਜਾਬੀਕਰਨ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਹੋਸਪੀਟਲ ਤੋਂ ਹਸਪਤਾਲ ਬਣਾ ਲਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਹੋਰ ਕਈ ਸ਼ਬਦ।

ਅਕਸਰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ, ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਜਿਵੇਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਅਤੇ ਹਿੰਦੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵਧੇਰੇ ਸਮਰੱਥ, ਵਧੇਰੇ ਸੰਪੂਰਨ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਹਰ ਸ਼ਬਦ ਬੋਲਦਾ ਹੈ - ਆਪੇ ਆਪਣੀ ਆਵਾਜ਼ ਹੈ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਕਈ ਸ਼ਬਦ ਬੀ ਯੂ ਟੀ ਬੱਟ, ਪਰ ਪੀ. ਯੂ. ਟੀ. ਪੁੱਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ - ਤਰਕਸੰਗਤ ਨਹੀਂ। ਅਨੇਕਾਂ ਹੋਰ ਉਦਾਹਰਨਾਂ ਹਨ। ਹਿੰਦੀ ਵਿਚ ਕਈ ਸ਼ਬਦ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ, ਅੱਧੇ ਪੱਠੇ ਕਰਕੇ ਜੁੜੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਕਸ਼ੈ, ਤਰੈ, ਗਿਯਾ- ਰਾਰਾ ਕਈ ਵਾਰ ਪੂਰਾ ਛੱਡ ਕੇ, ਉੱਪਰ ਪੈਂਦਾ ਹੈ - ਪਰ ਬੋਲਦਾ ਪਿੱਛੇ ਹੈ। ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਵਿਚ ਐਸੀਆਂ ਗੁੰਝਲਾਂ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਵਧੇਰੇ ਸਰਲ, ਵਧੇਰੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਅਤੇ ਵਧੇਰੇ ਵਿਗਿਆਨਕ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਰਗਾ ਅਦੁੱਤੀ, ਉਤਕ੍ਰਿਸ਼ਟ ਅਮਰ ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ, ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਵਿਚ ਹੋਣਾ ਹੀ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਸਬੂਤ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਬੜੀ ਅਮੀਰ, ਮੁਕੰਮਲ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ, ਉਨਤੀਸ਼ੀਲ ਭਾਸ਼ਾ ਹੈ। ਪੁਰਾਣੇ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਜਕੜ ਜਾਲ ਨੂੰ ਕੱਟਣ ਲਈ, ਪੰਡਤਾਂ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਦੀ ਲੁੱਟਣ ਵਿਧੀ ਨੂੰ ਭਾਂਜ ਦੇਣ ਲਈ, ਅੰਧ ਵਿਸ਼ਵਾਸਾਂ, ਕਰਮਕਾਂਡਾਂ ਨੂੰ ਤੋੜਨ ਲਈ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਣ ਲਈ, ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਨੇੜੇ ਰਹਿਣ ਲਈ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰਬਾਣੀ

ਦੀ ਰਚਨਾ, ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ, ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਕੀਤੀ। ਹੋਰ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਰਚਨਾ, ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਬਹੁਤ ਉੱਚੇ ਦਰਜੇ ਦੀ ਸਾਹਿਤਕ ਰਚਨਾ ਹੈ। ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸੰਸਾਰ ਸਾਹਿਤ ਪੜ੍ਹਿਆ, ਵਿਚਾਰਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹੀ ਤੇ ਸਮਝੀ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸੰਸਾਰ ਕਾਵਿ-ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਚਾ ਸਥਾਨ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਕਾਵਿ ਅਤੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਉੱਚ ਪਾਏ ਦਾ ਕਾਵਿ ਸਾਹਿਤ ਰਚਣ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿਚ, ਭਗਤੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੰਤ ਕਵੀ, ਸੂਫੀ ਕਵੀ, ਕਿੱਸਾ ਕਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ। ਅਮਰ ਕਿਰਤ ਵਾਰਸ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਹੀਰ ਰਚੀ ਗਈ, ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦ ਨੇ ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਦੇ ਪਤਨ ਉੱਤੇ ਰੱਤ ਦੇ ਹੰਝੂ ਆਪਣੇ ਜੰਗਨਾਮੇ ਵਿਚ ਪ੍ਰੋਏ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਪ੍ਰੋ. ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ, ਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਆਵਾਰਾ ਤੇ ਪਾਸ਼ ਤੱਕ, ਰਾਜਿਆਂ ਸ਼ਾਸਕਾਂ ਦੇ ਜੁਲਮਾਂ ਅਤੇ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਵਿਰੁੱਧ ਆਵਾਜ਼ ਉਠਾਈ ਜਾਂਦੀ ਰਹੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਜੁਲਮ ਜਬਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਰਾਜਿਆਂ ਅਹਿਲਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਰਾਜੇ ਸ਼ੀਹ ਤੇ ਮੁਕੱਦਮਾਂ ਨੂੰ ਕੁੱਤੇ ਕਿਹਾ - ਬੁੱਲੇਸ਼ਾਹ ਨੇ ਡੇਰਿਆਂ, ਸਾਧਾਂ ਦੇ ਪਾਪਾਂ ਪਾਖੰਡਾਂ ਬਾਰੇ ਕਿਹਾ - ਬੁੱਲਿਆ ਧਰਮਸਾਲ ਧਤਵਈ ਰਹਿੰਦੇ, ਠਾਕੁਰ ਦੁਆਰੇ ਠੰਗ। ਵਿਚ ਮਸੀਤੀ ਰਹਿਣ ਕੁਸੱਤੀਏ, ਆਸ਼ਕ ਰਹਿਣ ਅਲੱਗ। ਅੱਗੇ ਤੋਰਦਿਆਂ ਸਦੀਆਂ ਭਰ ਤੋਂ ਧਰਮ, ਫਿਰਕੇ ਦੇ ਨਾਮ ਉੱਤੇ ਹੋ ਰਹੇ ਜੁਲਮਾਂ ਤੋਂ ਅਗੇ ਰਬ ਬਾਰੇ ਪ੍ਰੋ. ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ - ਰੱਬ ਇੱਕ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਬੁਝਾਰਤ, 'ਰੱਬ ਇੱਕ ਗੋਰਖਧੰਦਾ। ਖੋਲ੍ਹਣ ਲੱਗਿਆ ਪੇਚ ਇਸ ਦੇ ਕਾਫ਼ਰ ਹੋ ਜਾਏ ਬੰਦਾ।' ਗਦਰੀ ਤੇ ਇਨਕਲਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਰਚਿਆ ਗਿਆ।

ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਪਾਸ ਲੋਕ ਗੀਤਾਂ ਦਾ ਬਹੁਤ ਅਮੀਰ ਖਜ਼ਾਨਾ ਹੈ। ਏਨੇ ਸੋਹਣੇ, ਰੂਹ ਨੂੰ ਸਰਸਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਲੋਕ ਗੀਤ, ਸ਼ਾਇਦ ਹੀ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਭਾਸ਼ਾ ਕੋਲ ਹੋਣ।

- ਰੁੱਖ ਬੋਲ ਨਾ ਸਕਦੇ ਭਾਵੇਂ, ਬੰਦਿਆਂ ਦੇ ਦੁੱਖ ਪੁੱਛਦੇ।
- ਬਿਰਖਾਂ ਦੇ ਗੀਤ ਸੁਣਕੇ, ਮੇਰੀ ਰੂਹ ਵਿਚ ਚਾਨਣ ਹੋਇਆ।
- ਰੱਬ ਵਰਗਾ ਆਸਰਾ ਤੇਰਾ, ਵੱਸਦਾ ਰਹਿ ਮਿੱਤਰਾ।

ਨੰਦ ਲਾਲ ਨੂਰਪੁਰੀ, ਸ਼ਿਵ ਕੁਮਾਰ, ਸੰਤ ਰਾਮ ਉਦਾਸੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਬਹੁਤੇ ਗੀਤਕਾਰ ਤਾਂ ਨਹੀਂ - ਪਰ ਜਿਹੜੇ ਹਨ ਉਹ ਸਕੂਨ ਭਰੀ ਤਾਜ਼ੀ ਹਵਾ ਤੇ ਪੁਰੇ ਦੀ ਰੁਮਕਦੀ ਪੌਣ ਵਰਗੇ ਹਨ - ਸੁਖਮਿੰਦਰ ਰਾਮਪੁਰੀ, ਧਰਮ ਕਮੇਆਣਾ, ਇੰਦਰਜੀਤ ਹਸਨਪੁਰੀ, ਅਮਰਦੀਪ ਗਿੱਲ, ਅਨੂਪ ਵਿਰਕ ਸਫਲ ਗੀਤਕਾਰ ਹਨ। ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਫਿਲਮ ਦੀ ਸਫਲਤਾ ਯਕੀਨੀ ਹੈ ਜੇ ਉਸ ਫਿਲਮ ਵਿਚ ਇਕ-ਅੱਧ ਪੂਰਾ ਪੰਜਾਬੀ ਗੀਤ ਜਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਹਿੰਦੀ ਰਲਿਆ-ਮਿਲਿਆ ਗੀਤ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਵੇ। 'ਨਯਾ ਦੌਰ' ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਹੁਣ ਤੱਕ ਸੈਂਕੜੇ ਹਿੰਦੀ ਫਿਲਮਾਂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਗੀਤ ਜਾਂ ਭੰਗਤਾ ਬੀਟ ਭਾਰੂ ਰਹੀ ਹੈ। ਹੁਣ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਰਿਦਮ, ਪੰਜਾਬੀ ਬੀਟ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਧਰ ਉੱਤੇ ਪ੍ਰਮਾਣਿਤ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬੀ ਕਾਮੇਡੀ ਸਿਰਫ ਦਮਦਬਾਣ ਲਈ ਜਾਂ ਸਟੇਜ ਬੰਨਣ ਖਾਤਿਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋ - ਪੰਜਾਬੀ ਕਾਮੇਡੀ ਇਕ ਸੁਤੰਤਰ ਇੰਡਸਟਰੀ ਬਣ ਚੁੱਕੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਕਾਮੇਡੀ ਲੱਚਰ ਚੁਟਕਲਿਆਂ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਵਧਕੇ ਸਮਾਜ ਕਲਿਆਣ ਦੇ ਅਰਥ ਤਲਾਸ਼ ਰਹੀ ਹੈ। ਸ਼ਾਸਕੀ, ਪਰਸ਼ਾਸਕੀ, ਅਦਾਲਤੀ ਤੇ ਪੁਲਸ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਨੂੰ ਨੰਗਾ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ।

ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਸੰਤਾਪ ਭੋਗਦੇ ਆਏ ਹਨ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਰਾਜ ਸੀ - ਪਰ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਥਾਂ ਫਾਰਸੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਰਹੀ। 1947 ਵਿਚ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਵੰਡ ਸਮੇਂ ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਧੱਕਾ ਲੱਗਾ। ਸੋਨਾ ਉਗਲਦੇ ਬਾਰਾਂ ਦੇ ਮੁਰੱਬੇ, ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਪਾਸੋਂ ਖੋਹੇ ਗਏ। ਦੇਸ਼ ਦੀ ਵੰਡ ਦਾ ਹਰਜਾਨਾ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਹੀ ਭੁਗਤਣਾ ਪਿਆ - ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਨਹੀਂ - ਬੰਗਲਾ ਨੂੰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂਕਿ ਬੰਗਲਾਦੇਸ਼ ਦੀ ਸਰਕਾਰੀ ਭਾਸ਼ਾ ਬੰਗਾਲੀ ਹੈ। ਲਹਿੰਦੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਕਰੋੜਾਂ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਬਸਿੰਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲਦੇ ਹਨ - ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿਚ 62 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲਦੇ ਲੋਕ ਹਨ। ਬੇਸ਼ੱਕ ਪੰਜਾਬੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਾਤ ਭਾਸ਼ਾ ਹੈ ਪਰ ਪ੍ਰਵਾਨਿਤ ਨਹੀਂ।

ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਝਟਕਾ 1966 ਵਿਚ ਲੱਗਾ। ਪੰਜਾਬੀ ਜਿਹੜੀ ਦਿੱਲੀ ਦੀਆਂ ਬਰੂਹਾਂ ਤੱਕ ਰਾਜ ਕਰਦੀ ਸੀ, ਸ਼ਿਮਲਾ ਦੀਆਂ ਚੋਟੀਆਂ ਤੱਕ ਪੜ੍ਹੀ ਲਿੱਖੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ਹੁਣ ਰਾਜਪੁਰਾ ਤੋਂ ਅੰਗੇ, ਮਨੀਮਾਜਰਾ ਤੋਂ ਪਰੇ ਪਰਾਈ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਤਾਂ ਬਣ ਗਿਆ ਪਰ ਪੰਜਾਬੀ ਹੋਰ ਸੁੰਗਤ ਗਈ। ਇਹ ਹਰਿਆਣਾ ਤੇ ਹਿਮਾਚਲ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ 'ਚ ਰਾਣੀ ਤੋਂ ਗੋਲੀ ਬਣ ਗਈ ਹੈ। ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੇ ਇਕ ਧੜੇ ਨੂੰ ਰਾਜ ਗੱਦੀ ਤਾਂ ਮਿਲ ਗਈ ਪਰ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾਲ ਰਾਜ-ਇਲਾਕਾ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ। ਨਾ ਕਾਂਗਰਸ ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨਾਲ ਲਗਾਓ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਬਾਦਲ ਦਲੀਆਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਕੁਝ ਗਿਣਨਯੋਗ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਕਰੀਬ 40 ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਲੱਛਮਣ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਰਾਜ ਭਾਸ਼ਾ ਐਕਟ ਤਾਂ ਪਾਸ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਪਰ ਇਹ ਹਾਲੇ ਤੱਕ ਪੂਰੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਲਾਗੂ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ। ਜੇ ਅੱਜ ਕੱਲ੍ਹ ਵਾਂਗ ਭਾਜਪਾ ਦਾ ਸਰਕਾਰ ਵਿਚ ਦਬਦਬਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਐਕਟ ਪਾਸ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਣਾ। ਹਾਲੇ ਤੱਕ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਐਕਟ ਵਿਚ ਸੋਧ ਕਰਕੇ, ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਵਿਰੁੱਧ ਸਜ਼ਾ ਦੇਣ ਦੀ ਧਾਰਾ ਸ਼ਾਮਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਕਿਸੇ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਪ੍ਰਵਾਹ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਵੈਸੇ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਬਾਰ੍ਹਾਂ ਕਰੋੜ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬੀ ਲਿਖਾਰੀ ਸਭਾਵਾਂ, ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਐਕਟ ਲਾਗੂ ਕਰਵਾਉਣ ਲਈ ਧਰਨੇ ਮਾਰਦੀਆਂ ਹਨ ਪਰ ਠੋਸ ਸੰਘਰਸ਼ ਕਰਕੇ ਮਸਲੇ ਨੂੰ ਅੰਜਾਮ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚਾ ਸਕੀਆਂ। ਵੈਸੇ ਵਿਸ਼ਵ-ਆਲਮੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਾਨਫਰੰਸਾਂ ਵੀ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਕਾਫੀ ਰੌਲਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਸੈਰਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਬੱਸ।

ਲਗਦਾ ਹੈ 1966 ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਦਾ ਕਾਫੀਆ ਬੇਹੱਦ ਤੰਗ ਕਰਨ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧ ਲਾਭ ਬਾਦਲ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੂੰ ਹੀ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਕਾਂਗਰਸੀ ਆਗੂ ਵੀ ਇਸ ਤੋਂ ਲਾਭ ਉਠਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਹਰ ਪੰਜ ਸਾਲਾਂ ਦੇ ਵਕਫੇ ਮਗਰੋਂ ਬਾਦਲ ਦਲ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਕੋਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਲਾਭ ਜਾਂ ਸਹਾਇਤਾ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ। ਸਰਕਾਰ ਕਾਂਗਰਸ ਦੀ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਬਾਦਲ ਦੀ, ਸਰਕਾਰੀ ਦਫਤਰਾਂ, ਸਕੱਤਰੇਤ, ਨਿਗਮਾਂ, ਬੋਰਡਾਂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਗੁਰਮੁਖੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਰਤੀ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੀ। ਬੋਲਬਾਲਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦਾ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਸਰਕਾਰੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵਰਤੋਂ ਨਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ, ਮੁਖੀਆਂ, ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲਾਂ, ਚੇਅਰਮੈਨਾਂ,

ਡਾਇਰੈਕਟਰਾਂ, ਮੰਤਰੀਆਂ ਵਿਰੁਧ ਕਦੀ ਕੋਈ ਕਾਰਵਾਈ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਜਵਾਬ ਤਲਬੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਸਜ਼ਾ ਤਾਂ ਦੂਰ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਅਦਾਲਤਾਂ ਵਿਚ ਸਿਰਫ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਹੀ ਵਰਤੋਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਦਾ ਰਿਕਾਰਡ ਵੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਨਿੱਜੀ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਲਾਗੂ ਕਰਵਾਉਣ ਲਈ ਕਦੀ ਕੋਈ ਕਦਮ ਨਹੀਂ ਪੁੱਟਿਆ ਗਿਆ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਚਲੇ ਸਰਕਾਰੀ ਸਕੂਲ ਵੀ ਸਰਕਾਰ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਕੰਪਨੀਆਂ ਨੂੰ ਵੇਚ ਰਹੀ ਹੈ। ਨਿੱਜੀ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲਣਾ ਮਨ੍ਹਾ ਹੈ।

ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਬਜਟ (2006) ਪਿਛਲੇ ਸਾਲ 286 ਕਰੋੜ 35 ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਸਾਲ 330 ਕਰੋੜ 68 ਲੱਖ 28 ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਏ ਦਾ ਹੈ - ਭਾਵ ਇਕ ਸਾਲ ਵਿਚ ਬਜਟ ਵਿਚ 44 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵਾਧਾ। ਪਰ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ, ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ, ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਪੱਖੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ, ਪੰਜਾਬੀ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੇ ਛਾਪਣ ਤੇ ਖਰੀਦਣ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਰੋੜਾਂ, ਅਰਬਾਂ ਰੁਪਏਆਂ ਵਿਚੋਂ ਬਹੁਤ ਨਿਗੂਣੀ ਰਕਮ ਖਰਚੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਸਾਲਾਨਾ ਅਰਬਾਂ ਦੇ ਬਜਟ ਵਿਚੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ, ਪਰਸਾਰ, ਵਿਕਾਸ ਤੇ ਵਾਧੇ ਲਈ ਕਾਫੀ ਰਕਮ ਹਰ ਸਾਲ ਰੱਖੀ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਫੰਡ ਕਿੱਸੇ ਸਿਆਸੀ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਲਈ ਨਹੀਂ ਖਰਚੇ ਜਾਣੇ ਚਾਹੀਦੇ।

ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਸਰਕਾਰਾਂ ਭਾਵੇਂ ਕਾਂਗਰਸ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਬਾਦਲ ਦਲ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਹੋਵੇ, ਸਿੱਖਿਆ ਨੀਤੀ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਹੀ ਰਹੀ ਹੈ। ਅਮਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਸਿਹਤ ਸਹੂਲਤਾਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਸਿੱਖਿਆ ਸਹੂਲਤਾਂ ਦਾ ਲਗਭਗ ਖਾਤਮਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਸਰਕਾਰੀ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿਚ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਦੀਆਂ ਪੋਸਟਾਂ ਖਾਲੀ ਹੀ ਰਹੀਆਂ ਹਨ, ਹੋਰ ਖਾਲੀ ਹੁੰਦੀਆਂ ਗਈਆਂ - ਕੋਈ ਪੋਸਟ ਨਹੀਂ ਭਰੀ। ਸਰਕਾਰੀ ਸਕੂਲ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਤੋਂ ਸੰਖਣੇ ਹਨ, ਪੰਜਾਬੀ ਕੌਣ ਪੜ੍ਹਾਏਗਾ। ਸਰਕਾਰੀ ਸਕੂਲਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਪ੍ਰੀਸ਼ਦਾਂ, ਪੰਚਾਇਤਾਂ ਤੇ ਨਿੱਜੀ ਕੰਪਨੀਆਂ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰਕੇ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਨਿਘਾਰ ਵਿਚ ਹੋਰ ਵਾਧਾ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਕਿਵੇਂ ਹੋਵੇਗਾ। ਪੰਜਾਬੀ ਦੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਕੌਣ ਖਰੀਦੇਗਾ। ਕੌਣ ਪੜ੍ਹੇਗਾ? ਨਿੱਜੀ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿਚ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਰਜਿਤ ਹੈ, ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਸਿੱਖਿਆ ਸੰਸਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਫਿਰਕੂ ਅਨਸਰਾਂ ਦਾ ਵੀ ਕਬਜ਼ਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ, ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਲਗਾਓ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਲੋੜ ਹੈ ਦੱਖਣੀ ਭਾਰਤੀ ਰਾਜਾਂ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਨੀਤੀ ਵਾਂਗ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਹੀ ਸਾਰੀਆਂ ਸਰਕਾਰੀ ਤੇ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ, ਮਾਡਲ ਅਤੇ ਸੈਨਕ, ਈਸਾਈ ਅਤੇ ਹੋਰ ਧਰਮ ਦੀਆਂ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ-ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਾਜ਼ਮੀ ਵਿਸ਼ਾ ਹੋਵੇ। ਲੋੜ ਹੈ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਾਰੇ ਹਾਈ ਤੇ ਹਾਇਰ ਸੈਕੰਡਰੀ ਸਰਕਾਰੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿਚ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਇਕ ਕੁਲਵਕਤੀ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀਅਨ ਦੀ ਪੱਕੀ ਅਸਾਮੀ ਹੋਵੇ। ਹਰ ਸਿੱਖਿਆ ਸੰਸਥਾ ਵਿਚ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ 50% ਪੁਸਤਕਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਗੁਰਮੁਖੀ ਵਿਚ ਹੋਣ। ਹਰ ਸਕੂਲ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੋਵੇ ਕਿ ਉਹ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਸਕੂਲ ਬੋਰਡ ਪਾਸੋਂ ਮਾਨਤਾ ਲਵੇ, ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਲਾਜ਼ਮੀ ਬਣਾਵੇ। ਪੰਜਾਬੀ ਅਧਿਆਪਕ ਬਾਕਾਇਦਾ ਪੱਕੇ ਰੱਖੇ ਜਾਣ। ਹਰਿਆਣਾ ਵਿਚ 1991 ਦੀ ਜਨਗਣਨਾ ਅਨੁਸਾਰ 7.11% ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਅੰਕਿਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਫਿਰਕੂ ਦਹਿਸ਼ਤ ਕਰਕੇ ਬਹੁਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ੀ ਹਰਿਆਣਵੀ ਲੋਕਾਂ ਨੇ

ਆਪਣੀ ਭਾਸ਼ਾ ਹਿੰਦੀ ਲਿਖਵਾਈ ਸੀ। ਲੋਕ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਹਰਿਆਣਾ ਵਿਚ 35% ਤੋਂ 40% ਲੋਕ ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਝਦੇ ਅਤੇ ਬੋਲਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਪ੍ਰਾਂਤ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਦੂਜੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਜੋਂ ਪਹਿਲੀ ਦਸੰਬਰ 2004 ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਲੋਕ ਹੈ ਹਰਿਆਣਾ ਵਿਚ ਸਕੂਲਾਂ, ਕਾਲਜਾਂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਦੂਜੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਜੋਂ ਪੜ੍ਹਾਈ ਜਾਵੇ। ਸਕੂਲਾਂ ਕਾਲਜਾਂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਅਧਿਆਪਕ ਰੈਗੂਲਰ ਭਰਤੀ ਕੀਤੇ ਜਾਣ।

ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲਣ ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵੱਸਦੀ ਹੈ। ਤਿੰਨ ਅਪ੍ਰੈਲ 2000 ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਦੂਜੀ ਸਰਕਾਰੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਦਰਜਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ ਸੀ ਪਰ ਨੋਟੀਫਿਕੇਸ਼ਨ ਚਾਰ ਸਾਲਾਂ ਬਾਅਦ 26 ਜਨਵਰੀ 2004 ਨੂੰ ਹੋਇਆ ਸੀ ਪਰ ਪੂਰੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮਾਨਤਾ ਹਾਲੇ ਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ।

ਯਤਨ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜੰਮੂ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੰਗਾਨਗਰ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਦੂਜੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਜੋਂ ਮਾਨਤਾ ਦੁਆਈ ਜਾਵੇ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਜੰਮੂ, ਸ੍ਰੀ ਗੰਗਾਨਗਰ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲਦੇ ਇਲਾਕੇ ਹਨ। ਹਿਮਾਚਲ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਦੂਜੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਜੋਂ ਮਾਣਤਾ ਮਿਲਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਸਾਨੂੰ ਖੁਸ਼ੀ ਹੈ ਕਿ ਕੈਨੇਡਾ ਵਿਚ 100 ਦੇ ਕਰੀਬ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਬੋਲੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਪੰਜਾਬੀ ਛੇਵੇਂ ਸਥਾਨ ਉੱਤੇ ਹੈ। ਸਿੰਗਾਪੁਰ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਮਾਨਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਪਰ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਕੋਈ ਵਾਲੀ ਵਾਰਸ ਨਹੀਂ। ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਉੱਨਤੀ, ਸਰਵ-ਵਿਆਪਕਤਾ ਤੇ ਸਰਵ ਪ੍ਰਵਾਨਤਾ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਕਦਮ ਤੁਰੰਤ ਪੁੱਟੇ ਜਾਣ। ਸਿੱਖਿਆ ਨੀਤੀ, ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਪ੍ਰਤੀ ਲੋਕ ਹਿਤਾਇਸ਼ੀ ਨੀਤੀ ਬਣਾਈ ਜਾਵੇ। ਈਮਾਨਦਾਰੀ, ਸੁਹਿਰਦਤਾ, ਪਾਰਦਰਸ਼ਤਾ, ਸਮਰਪਣ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨਾਲ ਲਾਗੂ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ। ਨਵੇਂ ਮਹਿੰਗੇ ਆਦਰਸ਼ ਸਕੂਲਾਂ ਉੱਤੇ ਲੱਗਣ ਵਾਲੇ ਕਰੋੜਾਂ ਰੁਪਏ, ਸਰਕਾਰੀ ਸਕੂਲਾਂ ਦੇ ਉਥਾਨ ਤੇ ਪ੍ਰਵੀਨਤਾ ਉੱਤੇ ਖਰਚੇ ਜਾਣ। ਭਾਰਤੀ ਕੰਪਨੀਆਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਨਿੱਜੀ ਕੰਪਨੀਆਂ ਨੂੰ ਪੰਚਾਇਤੀ ਸਰਕਾਰੀ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਮੁਫ਼ਤ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਫੈਸਲਾ ਵਾਪਸ ਲਿਆ ਜਾਵੇ।

ਪੰਜਾਬੀ ਸਰਕਾਰੀ ਰਸਾਲੇ ਜਾਗ੍ਰਿਤੀ, ਜਨਸਾਹਿਤ, ਪੰਜਾਬੀ ਦੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਹਰ ਮਹੀਨੇ ਬਾਕਾਇਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਰਸਾਲਿਆਂ ਦੇ ਲੇਖਕਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਤੀ ਰਚਨਾ ਮਹਿੰਗੇ ਡੇਢ ਸੌ ਰੁਪਏ ਦੀ ਥਾਂ ਤੇ ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਪੰਜ ਸੌ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ।

ਬਜ਼ੁਰਗ, ਲੋੜਵੰਦ ਤੇ ਪੈਨਸ਼ਨਹੀਣੇ ਪੰਜਾਬੀ ਲੇਖਕਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਏ ਮਹੀਨਾ ਪੈਨਸ਼ਨ ਬਾਕਾਇਦਾ ਦੇਣਾ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਇਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਕਿ ਉਹ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਪ੍ਰਗਤੀ ਲਈ ਨਿਸ਼ਚਿੰਤ ਆਪਣੀ ਕਲਮ ਕਾਰਜ ਜਾਰੀ ਰੱਖ ਸਕਣ।

ਕਮਾਉ ਤੇ ਸਥਾਪਤ ਪੰਜਾਬੀ ਅਖਬਾਰਾਂ ਦੇ ਸੰਚਾਲਕਾਂ, ਮਾਲਕਾਂ, ਪ੍ਰਬੰਧਕਾਂ ਲਈ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੋਵੇ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਰੈਗੂਲਰ ਲੇਖਕਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਤੀ ਰਚਨਾ ਦੇ ਪੰਜ ਸੌ ਰੁਪਏ ਮਿਹਨਤਾਨਾ ਦੇਣ ਅਤੇ ਰਚਨਾ ਨਾ ਛਪਣ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਰਚਨਾ ਲੇਖਕ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਭੇਜਣਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨੈਤਿਕ ਫਰਜ਼ ਹੋਵੇ। ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਦੀ ਕਦਰ ਤਾਂ ਹੀ ਹੋਵੇਗੀ ਜੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਗੰਭੀਰ ਲੇਖਕ ਦੀ ਕਦਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਭਾਜਪਾ ਲੀਡਰਸ਼ਿਪ, ਸਾਰੇ ਮੰਦਰਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧਕਾਂ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰਿਆ ਜਾਵੇ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੀ ਇਸ਼ਤਿਹਾਰਬਾਜ਼ੀ ਵਿਚ ਅਤੇ ਪ੍ਰਵਚਨਾ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਮਾਤ ਭਾਸ਼ਾ, ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕਰਨ। ਮੰਦਰਾਂ ਵਿਚ ਪੁਜਾਰੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਮਾਤ ਭਾਸ਼ਾ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਕੰਮ

ਕਰਨ। ਭਾਰਤ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚਲੇ ਗਲਤ ਅਤੇ ਅਣਇਤਿਹਾਸਕ ਤੱਥਾਂ ਨੂੰ ਠੀਕ ਕਰਨ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਲਈ, ਸਾਂਝੇ ਕਦਮ ਪੁੱਟਣ ਲਈ, ਭਾਰਤ ਤੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦਾ ਸਾਂਝਾ ਕਮਿਸ਼ਨ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਸਰਹੱਦ ਦੇ ਦੋਹੇਂ ਪਾਸੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਹੋਵੇ। ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲਦੇ, ਦਰਜਨਾਂ ਪਿੰਡਾਂ ਨੂੰ ਉਜਾੜ ਕੇ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਬਣਾਇਆ ਸੀ। ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਦੀ ਸਰਕਾਰੀ ਭਾਸ਼ਾ ਪੰਜਾਬੀ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਾਜ਼ਮੀ ਕਰਾਰ ਦਿੱਤੀ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ, ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਤੋਂ ਮੁਨਕਰ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਨਾਲ ਜੋੜਨ ਲਈ ਪੁਸਤਕ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਵਿਕਸਤ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਲੇਖਕ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸੱਜਣ ਮਿਲਾਵਟੀ ਤੇ ਨਕਲੀ ਮਠਿਆਈ ਦੇ ਡੱਬਿਆਂ ਦੀ ਥਾਂ, ਤੋਹਫੇ ਵਜੋਂ, ਪੁਸਤਕਾਂ ਭੇਟ ਕਰਨ। ਵਿਹਲਤ, ਕੰਮਚੋਰ ਤੇ ਸੱਟੇਬਾਜ਼ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਦੀ ਜੁਠ, ਕਰਿਕਟ ਦੇ ਮਣਾਂ ਮੁੰਹੀ ਪਰਚਾਰ ਦੀ ਥਾਂ, ਟੀ. ਵੀ. ਚੈਨਲ, ਪੁਸਤਕ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਪਰਚਾਰ ਕਰਨ।

-ਪ੍ਰੋ. ਹਮਦਰਦਵੀਰ ਨੌਸ਼ਹਿਰਵੀ

ਕਵਿਤਾ ਭਵਨ, ਮਾਛੀਵਾੜਾ ਰੋਡ,

ਸਮਰਾਲਾ - 141114

ਮੋਬਾਈਲ : 94638-08697

③

ਰਾਜ ਦਰਬਾਰ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ

29 ਮਾਰਚ 1849 ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਵਲੋਂ ਲਾਹੌਰ ਦਰਬਾਰ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਰਾਜ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਨਾਂ ਰੱਖਿਆ "ਪੰਜਾਬ ਪ੍ਰੋਵਿੰਸ" ਕਿਉਂਕਿ ਮੁਗਲ ਕਾਲ ਸਮੇਂ ਇਸ ਖੇਤਰ ਦਾ ਨਾਂ ਸੀ "ਸੂਬਾ ਏ ਸਰਹੰਦ" ਅਤੇ "ਸੂਬਾ ਏ ਲਾਹੌਰ"। 1857 ਦੀ ਅਸਫਲ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੇ ਹਿੰਸਾ ਨਹੀਂ ਲਿਆ ਜਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਵਲੋਂ ਆਪਣੀ ਕੁਟਨੀਤੀ ਸਦਕਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹਿੰਸਾ ਨਹੀਂ ਲੈਣ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਵੁਡ ਡਿਸਪੈਚ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੀਆਂ ਸਿਫਾਰਸ਼ਾਂ ਤੇ ਬੰਬਈ, ਮਦਰਾਸ ਅਤੇ ਕਲਕੱਤਾ ਵਿਖੇ 1857 ਵਿਚ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀਆਂ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੁਆਰਾ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਏਕਤਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰਬੰਧਕੀ ਸਿਸਟਮ ਪੱਕੇ ਪੈਰੀਂ ਹੋਇਆ; 1861 ਵਿਚ ਹੀ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਰੇਲਵੇ ਆਵਾਜਾਈ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ 1859-60 ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਵੀ ਰੇਲ ਮਾਰਗਾਂ ਦਾ ਕਾਰਜ ਆਰੰਭ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਅੰਗਰੇਜ਼ ਹਾਕਮਾਂ ਨੂੰ ਵਪਾਰਕ ਪੱਖੋਂ, ਫੌਜੀ ਨਜ਼ਰੀਏ ਤੋਂ ਅਤੇ ਰਾਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਿਕਸਤ ਆਵਾਜਾਈ ਦੇ ਸਾਧਨ ਪਹਿਲ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਚਾਹੀਦੇ ਸਨ। ਬਿਨਾਂ ਸ਼ੱਕ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਵਾਸਤੇ ਵੀ ਰੇਲਵੇ ਆਵਾਜਾਈ ਬੜੀ ਕਾਰਗਰ ਸਾਬਤ ਹੋਈ। ਕਿਸਾਨੀ ਦੀ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ, ਉਪਜਾਊ ਭੂਮੀ ਦੀ ਯੋਗ ਵਰਤੋਂ, ਆਰਥਿਕ ਉੱਨਤੀ ਅਤੇ ਸਵੈ-ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਤਹਿਤ ਵਿਕਸਤ ਸਿੰਚਾਈ ਸਹੂਲਤਾਂ ਸਮੇਂ ਦੀ ਮੁੱਖ ਲੋੜ ਸੀ। ਸੰ 1879 ਤੱਕ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਨਹਿਰਾਂ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਬਾਰਾਂ ਆਬਾਦ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ, ਦਰਿਆਵਾਂ ਤੇ ਪੁਲ ਉਸਾਰੇ ਗਏ, ਨਵੀਆਂ ਮੰਡੀਆਂ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਅਤੇ ਸੜਕੀ ਆਵਾਜਾਈ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ।

ਇਸ ਤੋਂ ਉਪਰੰਤ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਖੇਤਰ ਦਾ ਕੰਮ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ। 1882 ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਲਾਹੌਰ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਹੋਈ। ਲਾਹੌਰ ਇਕ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਤਾਲੀਮੀ ਕੇਂਦਰ ਬਣ ਗਿਆ। ਵੱਡੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਧਤਾਧਤ ਸਕੂਲ, ਕਾਲਜ ਖੁੱਲ੍ਹਣ ਲੱਗੇ। ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ਸਰਕਾਰੀ ਪ੍ਰੋਰਨਾ ਸਦਕਾ, ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਹਿਰ ਦੇ ਯਤਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਅਤੇ ਦੇਸੀ ਰਿਆਸਤਾਂ ਦੇ ਯੋਗਦਾਨ ਸਦਕਾ 1895 ਵਿਚ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਹੋਈ। ਮਹਿੰਦਰਾ ਕਾਲਜ ਪਟਿਆਲਾ 1875 ਵਿਚ ਹੀ ਚਾਲੂ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਕਲਕੱਤਾ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਨਾਲ ਐਫੀਲੀਏਟਿਡ ਸੀ। ਬਰਤਾਨਵੀ ਹਾਕਮਾਂ ਨੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਖੋਜਾਂ ਅਤੇ ਭਾਸ਼ਾ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਲੈਣ ਲਈ ਨਵੀਆਂ ਖੋਜਾਂ ਅਤੇ ਉਪਰਾਲੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੇ। ਭਾਵੇਂ ਸਥਾਨਕ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਪਣੇ ਹਿੱਤ ਲੁਕੀ ਹੋਏ ਸਨ। ਪਰ ਸਾਨੂੰ ਵੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੀ ਖੋਜ ਦੇ ਬੜੇ ਲਾਭ ਹੋਏ। ਵਿਆਕਰਨ ਸੰਬੰਧੀ, ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੀ ਖੋਜ, ਧਾਰਮਿਕ ਪੋਥੀਆਂ, ਗੁਰਮਤਿ ਸਾਹਿਤ ਅਤੇ ਸਮੁੱਚੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਖੋਜ ਸੰਬੰਧੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਲੋਂ ਕੀਤੇ ਉਪਰਾਲੇ ਬੜੇ ਲਾਭਦਾਇਕ ਸਿੱਧ

ਹੋਏ। ਇਕ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਵਿਦਵਾਨ ਮਿਸਟਰ ਲੈਟਨਰ ਦੀ ਖੋਜ ਅਨੁਸਾਰ 1883 ਵਿਚ 300 ਦੇ ਕਰੀਬ ਧਰਮਸ਼ਾਲਾਵਾਂ ਜੋ ਡੇਰੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸਨ, ਜਿੱਥੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਮੁਗਲ ਅਤੇ ਅਫਗਾਨ ਹਮਲਾਵਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਅਰਬੀ ਅਤੇ ਫਾਰਸੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦਾ ਆਗਮਨ ਹੋਇਆ। ਜਿਸ ਦੇ ਮਿਸ਼ਰਣ ਦੁਆਰਾ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਨਵੀਂ ਭਾਸ਼ਾ ਉਰਦੂ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਈ। ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਹਮਲਾਵਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪੱਕੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕੁਝ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਵਸਨੀਕ ਬਣ ਗਏ ਅਤੇ ਇਥੇ ਹੀ ਵਿਆਹ-ਸ਼ਾਦੀਆਂ ਕਰ ਲਈਆਂ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਹਰ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਸਾਡਾ ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋਇਆ। ਬੋਲੀ ਵੀ ਇਸ ਤੋਂ ਅਭਿੰਨ ਨਾ ਰਹਿ ਸਕੀ। ਅੱਜ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸ਼ਬਦ ਅਰਬੀ, ਫਾਰਸੀ ਅਤੇ ਤੁਰਕੀ ਦੇ ਵੇਖੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਸਾਨੂੰ ਅੱਜ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਠੇਠ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਜਾਪਦੇ ਹਨ। ਵਿਕਸਤ ਭਾਸ਼ਾ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਲੋਕ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜਿੰਦਾ ਜੁਬਾਨਾਂ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਆਪਣੇ ਵਿਚ ਸੌਖੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਹਜ਼ਮ ਕਰ ਲੈਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਜਿਉਂਦੀ ਬੋਲੀ, ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ ਨਵੇਂ ਸ਼ਬਦ ਆਪਣੇ ਵਿਚ ਸਮੇਂਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਬੇਲੋੜੇ ਸ਼ਬਦ ਖਾਰਜ ਕਰਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ।

ਹਮਲਾਵਰ ਕੌਮਾਂ ਸਥਾਨਕ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਲਗਾਤਾਰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਦੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਪੱਛਮੀ ਹਮਲਾਵਰਾਂ ਸਦਕਾ ਪੰਜਾਬ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਖੇਤਰ ਅਤੇ ਭਾਸ਼ਾਈ ਪੱਖ ਵਿਚ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਰਿਹਾ। ਸਾਡੀ ਬੋਲੀ, ਰਸਮੋ-ਰਿਵਾਜ, ਖਾਣ-ਪੀਣ ਅਤੇ ਪਹਿਰਾਵੇ ਅਤੇ ਸਮੁੱਚੀ ਪੰਜਾਬੀ ਰਹਿਤਲ ਇਸ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਤੋਂ ਬਚ ਨਾ ਸਕੀ।

ਇਹੋ ਕਾਰਨ ਸੀ ਕਿ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਭਾਵੇਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖ ਮਰਿਆਦਾ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਰਹੁ-ਰੀਤਾਂ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਸੀ। ਰਾਜ ਦੀ ਸਥਾਪਤੀ ਲਈ ਮਹਾਰਾਜੇ ਨੇ ਧਾਰਮਿਕ ਨਿਰਪੱਖਤਾ ਦੀ ਨੀਤੀ ਅਪਣਾਈ। ਧਾਰਮਿਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਰਸਮਾਂ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਅਜੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਾਰੂ ਸੀ। ਪ੍ਰਬੰਧਕੀ ਅਤੇ ਤਾਲੀਮੀ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਫਾਰਸੀ ਦਾ ਬੋਲਬਾਲਾ ਸੀ। ਮਹਾਰਾਜੇ ਦੇ 40 ਕੁ ਸਾਲ ਦੇ ਸੰਖੇਪ ਜਿਹੇ ਕਾਰਜਕਾਲ ਵਿਚ ਉਸਦਾ ਬਹੁਤਾ ਸਮਾਂ ਜੰਗਾ-ਯੁੱਧਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਲੰਘ ਗਿਆ। ਰਾਜ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਪੱਕੇ ਪੈਰੀਂ ਕਰਨਾ ਉਸ ਦਾ ਮੁੱਖ ਟੀਚਾ ਸੀ। ਮਹਾਰਾਜੇ ਦੇ ਕਾਰਜਕਾਲ ਵਿਚ ਫਾਰਸੀ ਹੀ ਰਾਜ ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰਬੰਧਕੀ ਜੁਬਾਨ ਬਣੀ ਰਹੀ। ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਉੱਨਤੀ ਵਾਸਤੇ ਨਾ ਉਸ ਕੋਲ ਦੁਕਵਾਂ ਸਮਾਂ ਸੀ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਵਸੀਲੇ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਕਿੱਸਾਕਾਰ ਕਵੀਆਂ ਅਤੇ ਅਦੀਬਾਂ ਦਾ ਦਰਬਾਰ ਵਲੋਂ ਬਹੁਤ ਮਾਣ-ਸਤਿਕਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਕਾਦਰਯਾਰ ਤੇ ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦ ਵਰਗੇ ਉੱਚ ਕੋਟੀ ਦੇ ਸ਼ਾਇਰ ਮਹਾਰਾਜੇ ਦੇ ਰਾਜ-ਕਾਲ ਦੀਆਂ ਉਘੜਵੀਆਂ ਮਿਸਾਲਾਂ ਹਨ।

ਉਪਰ ਦੱਸੇ ਸੰਖੇਪ ਜਿਹੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਪਿਛੋਕੜ ਦੀ ਪੁਣ-ਛਾਣ ਕਰਕੇ ਅਸੀਂ ਇਹ ਸਿੱਟਾ ਕੱਢ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਬਰਤਾਨਵੀ ਰਾਜ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤੇ ਗਏ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਜਿਥੇ ਬਹੁ-ਪੱਖੀ ਵਿਕਾਸ ਕਾਰਜ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੇ, ਉਸ ਨਾਲ ਹੀ ਰਾਜ ਵਿਚ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸਥਿਰਤਾ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ ਗਈ।

ਅੰਦਰੂਨੀ ਅਤੇ ਬਹਿਰੂਨੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖ ਕੇ ਫੌਜ ਅਤੇ ਪੁਲਿਸ ਦੇ ਪੁਖਤਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਅਦਾਲਤੀ ਸਿਸਟਮ ਕਾਰਗਰ ਢੰਗ ਨਾਲ ਚਾਲੂ ਹੋਇਆ। ਸਥਾਨਕ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੀ

ਉਨਤੀ ਅਤੇ ਖੋਜ ਵੱਲ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਧਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਪਰ ਦਫਤਰੀ ਭਾਸ਼ਾ ਜਾਂ ਪ੍ਰਬੰਧ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਉਰਦੂ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਹੀ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵੀ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਪਰ ਵਿੱਦਿਆ ਦਾ ਮਾਧਿਅਮ ਉਰਦੂ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਹੀ ਰਿਹਾ।

ਜਦ ਭਾਰਤ ਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਰਾਜ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਸਮੁੱਚੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਵੱਡੀਆਂ ਛੋਟੀਆਂ ਦੇਸੀ ਰਿਆਸਤਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ 560 ਦੇ ਕਰੀਬ ਸੀ। 1857 ਦੀ ਅਸਫਲ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦਾ ਰਵੱਈਆ ਦੇਸੀ ਰਾਜਿਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਵਧੇਰੇ ਹਮਦਰਦੀ ਵਾਲਾ ਬਣ ਗਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਰਾਜਸੀ ਹਿੱਤ ਸਾਂਝੇ ਸਨ। ਬਹੁਤੇ ਰਿਆਸਤੀ ਹੁਕਮਰਾਨ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਭਗਤੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਐਸ-ਪ੍ਰਸਤ ਅਤੇ ਨਿਕੰਮੇ ਹੀ ਸਨ। ਬੜੇ ਘੱਟ ਰਾਜਿਆਂ ਨੇ ਜਨਤਾ ਦੀ ਭਲਾਈ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਤਾਲੀਮੀ ਲੋੜਾਂ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਦਿੱਤਾ। ਪੰਜਾਬੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਰਿਆਸਤਾਂ 'ਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਸੀ। ਪਟਿਆਲਾ ਰਿਆਸਤ ਵੀ ਲੋਕ ਭਲਾਈ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ ਪੱਛਤੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਕੇਵਲ ਪਟਿਆਲੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸ ਵੱਲ ਹੀ ਧਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

ਪਰ ਇਹ ਮਾਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੀ ਸਮਝੋ ਕਿ ਪਟਿਆਲਾ ਰਾਜ ਘਰਾਣੇ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਉਨਤੀ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸ ਵੱਲ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਧਿਆਨ ਦਿੱਤਾ।

ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਗੱਲ 1890 ਵਿਚ ਹੀ ਪਟਿਆਲਾ ਰਿਆਸਤ ਵਿਚ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਾਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪਟਿਆਲਾ ਨੇ 1900 ਈ. ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਰਾਜ ਭਾਸ਼ਾ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਲਿਆ ਸੀ। ਨਾਜ਼ਮ ਸ਼ੇਕਰ ਦਿਆਲ ਸ਼ਰਮਾ ਨੇ ਪਟਿਆਲਾ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਹਦਾਇਤ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਜੁਬਾਨ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰੀ ਜੁਬਾਨ ਬਣਾਇਆ ਜਾਵੇ। 1911 ਈ. ਵਿਚ ਸ਼ਾਹੀ ਫਰਮਾਨ ਦੁਆਰਾ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਰਾਜ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਦਰਜਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਰਾਜ ਦੇ ਸਾਰੇ ਮੁਲਾਜ਼ਮਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਹਦਾਇਤਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਪੰਜਾਬੀ ਨਾ ਜਾਨਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਸਿੱਖਣ ਲਈ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨਿਆਂ ਦਾ ਸਮਾਂ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਬਾਅਦ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾ ਸਿੱਖਣ ਵਾਲੇ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਦੀਆਂ ਤਨਖਾਹਾਂ ਰੋਕਣ ਦੀਆਂ ਸਖ਼ਤ ਹਦਾਇਤਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ।

ਮਹਾਰਾਜਾ ਭੁਪਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੇ 26 ਅਪ੍ਰੈਲ, 1912 ਨੂੰ ਉਪਰਲੇ ਫਰਮਾਨ ਨੂੰ ਸਖ਼ਤੀ ਨਾਲ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਨਾ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿਰੁਧ ਸਖ਼ਤ ਕਾਰਵਾਈ ਦੇ ਹੁਕਮ ਦੇ ਦਿੱਤੇ। ਇਸੇ ਦੌਰਾਨ ਮਹਾਰਾਜਾ ਯੂਰਪ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਚਲਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਅਹਿਲਕਾਰਾਂ ਦੀ ਆਲਸੀ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਗਿਆ।

ਸੰਨ 1914 ਨੂੰ ਪਹਿਲੀ ਸੰਸਾਰ ਜੰਗ ਛਿੱਤ ਗਈ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਹਕੂਮਤ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਜੰਗ ਦੇ ਰੁਝੇਵੇਂ ਵਿਚ ਰੁੱਝ ਗਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਹਕੂਮਤ ਨੂੰ ਫੌਜੀ ਭਰਤੀ ਦੀ ਸਹਾਇਤੀ ਕਰਨੀ ਪੈਣੀ ਸੀ। ਸੋ, ਪੰਜਾਬੀ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਦਾ ਆਦੇਸ਼ ਫਿਰ ਢਿੱਲ-ਮੱਠ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਗਿਆ।

ਅਨੁਭਵੀ ਲੋਕ ਸਮਝਦੇ ਸਨ ਕਿ ਕੋਈ ਵੀ ਭਾਸ਼ਾ, ਬੋਲੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਚਿਰ ਸਰਕਾਰੀ ਭਾਸ਼ਾ ਜਾਂ ਦਫਤਰੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨਹੀਂ ਬਣ ਸਕਦੀ, ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਮਾਧਿਅਮ ਨਾ ਬਣੇ। ਸੋ, ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਸਕੂਲੀ ਭਾਸ਼ਾ ਬਣਾਇਆ ਜਾਵੇ। ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਬੱਚੇ ਦੇ ਮੁਢਲੇ ਸਕੂਲ ਵਿਚ ਉਸ ਨੂੰ ਮਾਂ ਭਾਸ਼ਾ ਰਾਹੀਂ ਸਿੱਖਿਆ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ। ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨ ਜਾਂ ਭਾਸ਼ਾ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਇਸ

ਮੇਤ ਦੇ ਹਾਮੀ ਹਨ।

ਮਹਾਰਾਜਾ ਯਾਦਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਅਹਿਦ ਵਿਚ 1942 ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਰਾਜ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿਚ ਮਿਡਲ ਤੱਕ ਲਾਗੂ ਕੀਤੀ ਗਈ। 15 ਅਗਸਤ 1947 ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਆਜ਼ਾਦ ਹੋਇਆ। ਸੁਰੱਖਿਆ ਦੇ ਪੁਨਰਗਠਨ ਤਹਿਤ 20.8.1948 ਨੂੰ ਪੂਰਬੀ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਰਿਆਸਤਾਂ ਇਕੱਠੀਆਂ ਕਰਕੇ ਨਵਾਂ ਰਾਜ ਪੈਪਸੂ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਇਆ।

ਰਾਜ ਭਾਸ਼ਾ ਪੰਜਾਬੀ ਬਣਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਪੈਪਸੂ ਵਿਚ ਵੱਖਰਾ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਭਾਗ ਕਾਇਮ ਹੋਇਆ ਜੋ ਪਿਛੋਂ ਜਾ ਕੇ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਅੱਜ ਵੀ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ ਦੁਆਰਾ ਮੁਲਾਜ਼ਮਾਂ ਲਈ ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰੀਖਿਆਵਾਂ ਲਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ। ਇਹ ਸਭ ਮੁਲਾਜ਼ਮਾਂ ਲਈ ਪਾਸ ਕਰਨੀਆਂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਪਾਸ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਬਾਕਾਇਦਾ ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਭਾਗ ਵਲੋਂ ਸਰਟੀਫਿਕੇਟ ਜਾਰੀ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ।

ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਨਾ ਪਾਸ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਦੇ ਇੰਕਰੀਮੈਂਟ ਰੋਕ ਲਏ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਦੁਬਾਰਾ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਪਾਸ ਕਰਨ ਦਾ ਮੌਕਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਨਵੇਂ ਬਣੇ ਪੈਪਸੂ ਸੂਬੇ ਵਿਚ ਪਹਿਲਾਂ 8 ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਸਨ ਪਰ 1953 ਵਿਚ ਕੁਝ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ ਇਸ ਦੇ ਤਿੰਨ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਖ਼ਤਮ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਪੈਪਸੂ ਵਿਚ ਮਹਿੰਦਰਗੜ, ਨਾਰਨੌਲ, ਜੀਂਦ, ਨਰਵਾਣਾ, ਨਾਲਾਗੜ੍ਹ ਅਤੇ ਕੰਡਾ ਘਾਟ ਵਰਗੇ ਪਹਾੜੀ ਇਲਾਕੇ ਹਿੰਦੀ ਭਾਸ਼ੀ ਖੇਤਰ ਸਨ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਫਰੀਦਕੋਟ, ਸੰਗਰੂਰ, ਮਾਲੇਰਕੋਟਲਾ, ਨਾਭਾ, ਪਟਿਆਲਾ ਅਤੇ ਕਪੂਰਥਲਾ ਰਿਆਸਤਾਂ ਦੇ ਖੇਤਰ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ੀ ਇਲਾਕੇ ਸਨ। ਭਾਸ਼ਾ ਸਬੰਧੀ ਨੀਤੀ ਪੈਪਸੂ ਵਿਚ ਬੜੀ ਤਰਕਸ਼ੀਲ ਅਤੇ ਪੈਪਸੂ ਫਾਰਮੂਲੇ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜਾਣੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ।

ਅੱਠ ਸਾਲ ਦੇ ਸੰਖੇਪ ਜਿਹੇ ਅਰਸੇ ਮਗਰੋਂ 1 ਨਵੰਬਰ 1956 ਨੂੰ ਪੈਪਸੂ ਸੂਬਾ ਖ਼ਤਮ ਕਰਕੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

1949 ਵਿਚ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸਾਰੇ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਸਿੱਖਿਆ ਮੰਤਰੀਆਂ ਦੀ ਇਕ ਕਾਨਫਰੰਸ ਬੁਲਾਈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਿੱਖਿਆ ਸੰਬੰਧੀ ਕਈ ਫੈਸਲੇ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਸਹੀ ਸਥਾਨ ਬਾਬਤ ਇਹ ਨੀਤੀ ਬਣਾਈ ਗਈ।

1. ਪ੍ਰਾਈਮਰੀ ਜਾਂ ਮੁਢਲੇ ਸਕੂਲ ਵਿਚ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਮਾਧਿਅਮ ਬੱਚੇ ਦੀ ਮਾਂ-ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਮੰਨ ਲਿਆ ਹੈ।

2. ਜੇਕਰ ਬੱਚੇ ਦੀ ਮਾਂ-ਬੋਲੀ ਸਰਕਾਰੀ ਜਾਂ ਪ੍ਰਾਤਕ ਬੋਲੀ ਨਾਲੋਂ ਅੱਡਰੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖਿਆ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ, ਜਿਸ ਸਕੂਲ ਵਿਚ ਅਜਿਹੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ 40 ਤੱਕ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਜਮਾਤ ਵਿਚ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ 10 ਬੱਚੇ ਮੰਗ ਕਰਨ ਤਾਂ ਸਕੂਲ ਨੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਨਾ ਹੋਵੇਗਾ।

3. ਬੋਲੀ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀਆਂ ਨੂੰ ਇਹ ਖੁੱਲ੍ਹ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਸਕੂਲ ਖੋਲ੍ਹ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਮਾਂ-ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਮਾਧਿਅਮ ਬਣਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਇਲਾਕਾਈ ਬੋਲੀ ਪੜ੍ਹਨੀ-ਸਿੱਖਣੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਅਜਿਹੇ ਸਕੂਲਾਂ ਨੂੰ ਬਾਕੀ ਸਕੂਲਾਂ ਵਾਂਗ ਹੀ ਸਰਕਾਰੀ ਸਹੂਲਤਾਂ ਮਿਲਣਗੀਆਂ।

ਸਾਰੀਆਂ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰਾਂ ਨੇ ਬੋਝੀ ਬਹੁਤੀ ਤਬਦੀਲੀ ਨਾਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੁਝਾਵਾਂ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਪਰ ਕਿਉਂਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਭਾਸ਼ੀ ਰਾਜ ਸੀ। ਸਰਕਾਰੀ ਕਾਰ ਵਿਹਾਰ ਤੇ ਸਿੱਖਿਆ ਸੰਬੰਧੀ ਨਿਯਮ ਬਣਾਏ ਸਨ। ਇਕ ਨੀਤੀ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਗਈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਭੀਮ ਸੈਨ ਸੱਚਰ ਦੇ ਨਾਂ 'ਤੇ "ਸੱਚਰ ਫਾਰਮੂਲਾ" ਨਾਂ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਫਾਰਮੂਲੇ ਅਨੁਸਾਰ ਸਾਰੇ ਸੂਬੇ ਨੂੰ ਦੋ ਭਾਗਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਸੱਚਰ ਫਾਰਮੂਲੇ ਅਨੁਸਾਰ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਮਾਧਿਅਮ ਪੰਜਾਬੀ ਅਤੇ ਚੌਥੀ ਜਮਾਤ ਤੋਂ ਹਿੰਦੀ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨੀ ਪ੍ਰਵਾਨ ਹੋਈ।

ਦਸਵੀਂ ਜਮਾਤ ਤੱਕ ਦੋਵੇਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੋਣਗੀਆਂ।

1949 ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਸੰਬੰਧੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਿਚ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀਆਂ ਨੂੰ ਸਹੂਲਤਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਉਸ ਵਿਚ ਬੱਚੇ ਦੇ ਸਕੂਲ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਨੂੰ ਚੁਣਨ ਦਾ ਹੱਕ ਮਾਪਿਆਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਫਿਰਕੂ ਰੰਗਣ ਅਨੁਸਾਰ ਹਿੰਦੂ ਬੱਚਿਆਂ ਨੇ ਹਿੰਦੀ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਬੱਚਿਆਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਮਾਧਿਅਮ ਚੁਣ ਲਿਆ। ਅਸਲ ਰੂਪ ਵਿਚ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਇਲਾਕਾਈ ਵੰਡ ਵਿਅਰਥ ਹੋ ਗਈ। ਹਰ ਸਕੂਲ, ਹਰ ਜਮਾਤ ਵਿਚ ਹਿੰਦੀ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਵੱਖਰੇ-ਵੱਖਰੇ ਸੈਕਸ਼ਨ ਬਣ ਗਏ। ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਸ਼ਹਿਰੀ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿਚ।

ਪੈਪਸੂ ਵਿਚ ਮਹਿੰਦਰਗੜ੍ਹ, ਜੀਂਦ, ਕੰਡਾ ਘਾਟ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਸਾਰਾ ਇਲਾਕਾ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਪਟਿਆਲਾ ਰਿਆਸਤ ਵਿਚ ਰਾਜ ਦੀ ਪ੍ਰਬੰਧਕੀ ਬੋਲੀ ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਆ ਰਹੀ ਸੀ। ਪੈਪਸੂ ਦੇ ਸਿੱਖਿਆ ਖੇਤਰ ਵਿਚ, ਪੰਜਾਬੀ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ, ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਮਾਂ-ਬੋਲੀ ਦਾ ਸਥਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸੀ। ਸੋ, ਪੰਜਾਬੀ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਪਹਿਲੀ ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਹਿੰਦੀ ਦੂਜੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਲਾਗੂ ਹੋਈ ਪਰ ਹਿੰਦੀ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਹਿੰਦੀ ਪਹਿਲੀ ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦੂਜੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਲਾਗੂ ਹੋਈ। ਪੈਪਸੂ ਦੀ ਇਸ ਭਾਸ਼ਾ ਨੀਤੀ ਨੂੰ ਪੈਪਸੂ ਫਾਰਮੂਲਾ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।

ਸਹੀ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਸੱਚਰ ਫਾਰਮੂਲਾ ਅਤੇ ਪੈਪਸੂ ਫਾਰਮੂਲਾ ਭਾਸ਼ਾ ਨੀਤੀ ਅਨੁਸਾਰ ਲਗਭਗ ਬਰਾਬਰ ਹੀ ਸਨ। 1949 ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਕਾਨਫਰੰਸ ਅਨੁਸਾਰ ਘੱਟ-ਗਿਣਤੀਆਂ ਨੂੰ ਸਕੂਲ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਮਾਧਿਅਮ ਚੁਣਨ ਦਾ ਜੋ ਹੱਕ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ, ਉਸ ਨੇ ਸਾਰੀ ਗਤਬਤ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਸੱਚਰ ਫਾਰਮੂਲਾ ਬੇਅਰਥ ਹੋ ਕੇ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਭਾਸ਼ਾ ਮਾਹਿਰਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਪੈਪਸੂ ਫਾਰਮੂਲਾ ਟਕਸਾਲੀ ਸਾਬਤ ਹੋਇਆ। ਉਪਰ ਦੱਸੇ ਅਨੁਸਾਰ ਪੈਪਸੂ ਫਾਰਮੂਲੇ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ, ਪਹਿਲੀ ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਹਿੰਦੀ ਦੂਜੀ ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਹਿੰਦੀ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਹਿੰਦੀ ਪਹਿਲੀ ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦੂਜੀ ਭਾਸ਼ਾ ਲਾਗੂ ਹੋਈ।

1953 ਵਿਚ ਸੈਕੰਡਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੇ ਮਾਤ ਭਾਸ਼ਾ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਵਜੋਂ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ, ਜਿਸ ਦੀਆਂ ਸਿਫਾਤਾਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਨ :

1. ਮਾਂ ਭਾਸ਼ਾ ਸਾਰੇ ਸੈਕੰਡਰੀ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿਚ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਮਾਧਿਅਮ ਹੋਵੇ ਪਰ 1949 ਦੀ ਵਿੱਦਿਅਕ ਕਾਨਫਰੰਸ ਅਨੁਸਾਰ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀਆਂ ਨੂੰ ਰਿਆਇਤਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਣ।

2. ਮੁਢਲੀ ਸਿੱਖਿਆ ਮਾਂ-ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ ਪਰ ਮਿਡਲ ਤੱਕ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਦੋ ਬੋਲੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਜਾਂ ਹਿੰਦੀ ਦੂਜੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਾਈ ਜਾਵੇ।

3. ਹਾਈ ਜਮਾਤਾਂ ਵਿਚ ਦੋ ਬੋਲੀਆਂ ਵਿਚ ਸਿੱਖਿਆ ਹੋਵੇ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਇਕ ਮਾਂ-ਬੋਲੀ ਹੋਵੇ।

1956 ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਖੇਤਰੀ ਫਾਰਮੂਲਾ ਬਣਿਆ ਜੋ ਲਗਭਗ ਸੱਚਰ ਫਾਰਮੂਲੇ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਹੀ ਸੀ। ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਪੱਧਰ ਤੇ ਆਪਣੇ-ਆਪਣੇ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਅਤੇ ਹਿੰਦੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਹੋਣ ਲੱਗੀ। ਸਾਂਝੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਦੋਹਾਂ ਬੋਲੀਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੋਇਆ ਪਰ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਵੱਡੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਵਰਗ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਮਾਂ ਭਾਸ਼ਾ ਮੰਨਣੋਂ ਨਾਂਹ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਪ੍ਰਬੰਧਕੀ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਵੀ ਨੀਤੀ ਅਸਪੱਸ਼ਟ ਰਹੀ ਅਤੇ ਮਸਲਾ ਵਧੇਰੇ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਬਣ ਗਿਆ।

ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਯਕੀਨ ਦਿਵਾਇਆ ਸੀ ਕਿ ਸਥਾਨਕ ਬੋਲੀਆਂ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਰੱਖਣ ਹਿਤ ਅਤੇ ਪ੍ਰਫੁੱਲਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਨਵੇਂ ਰਾਜਾਂ ਦਾ ਪੁਨਰਗਠਨ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਨਵੇਂ ਬਣੇ ਭਾਰਤੀ ਸੰਵਿਧਾਨ ਵਿਚ ਵੀ ਇਹ ਵਿਵਸਥਾ ਨਿਯਮਿਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ।

ਪਹਿਲਾਂ ਪ੍ਰਬੰਧਕੀ ਪੱਖੋਂ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਏਕਤਾ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖ ਕੇ ਪੂਰਬੀ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਅੱਠ ਰਿਆਸਤਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਾ ਕੇ ਪੈਪਸੂ ਰਾਜ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। 1949 ਵਿਚ ਰਾਜਪੁਤਾਨੇ ਦੀਆਂ 19 ਰਿਆਸਤਾਂ ਇਕੱਠੀਆਂ ਕਰਕੇ ਰਾਜਸਥਾਨ ਦਾ ਸੂਬਾ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ। ਅਕਤੂਬਰ 1953 ਨੂੰ ਮਦਰਾਸ ਤੇ ਬੰਬਈ 'ਚੋਂ ਤੇਲਗੂ ਖੇਤਰ ਕੱਢ ਕੇ ਹੈਦਰਾਬਾਦ ਵਿਚ ਰਲਾ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਅਤੇ ਨਵੇਂ ਤੇਲਗੂ ਭਾਸ਼ੀ ਰਾਜ ਦਾ ਨਾਂ ਆਂਧਰਾ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਉਰਦੂ ਦੂਜੀ ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਹਿੰਦੀ ਕੌਮੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਲਾਗੂ ਹੋਈ। ਮਦਰਾਸ ਸੂਬੇ ਨੂੰ ਤਾਮਿਲ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਥਾਪਤ ਕਰਕੇ ਨਵਾਂ ਨਾਂ ਤਾਮਿਲਨਾਡੂ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

ਮਦਰਾਸ ਦੇ ਮਲਿਆਲਮ ਇਲਾਕੇ ਟਰਾਵਨਕੋਰ-ਕੋਚੀਨ ਸੂਬੇ ਵਿਚ ਰਲਾ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਅਤੇ ਨਵੇਂ ਰਾਜ ਦਾ ਨਾਂ ਕੇਰਲਾ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ। ਹੈਦਰਾਬਾਦ ਦੇ ਕੱਨੜ ਬੋਲਦੇ ਖੇਤਰ ਮੈਸੂਰ ਸੂਬੇ ਵਿਚ ਮਿਲਾ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਅਤੇ ਮੈਸੂਰ ਦਾ ਨਾਂ ਕਰਨਾਟਕ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਹੈਦਰਾਬਾਦ ਵਿਚੋਂ ਮਰਾਠੀ ਬੋਲਦੇ ਇਲਾਕੇ ਬੰਬਈ ਸੂਬੇ ਵਿਚ ਮਿਲਾ ਦਿੱਤੇ ਗਏ।

1960 ਵਿਚ ਬੰਬਈ ਨੂੰ ਮਰਾਠੀ ਅਤੇ ਗੁਜਰਾਤੀ ਖੇਤਰਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵੱਖ ਕਰਕੇ, ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰ ਅਤੇ ਗੁਜਰਾਤ ਬਣਾ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਮੱਧ ਪ੍ਰਦੇਸ਼, ਕੇਂਦਰੀ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਇਕ ਰਾਜ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਭੁਪਾਲ ਗਵਾਲੀਅਰ ਅਤੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਰਿਆਸਤਾਂ ਸਮੇਤ ਵਿੱਧੀਆਚਲ ਸੂਬਾ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਨਾਗਪੁਰ ਅਤੇ ਮਰਾਠੀ ਬੋਲਦਾ ਖੇਤਰ ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਨਾਗਪੁਰ ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰ ਦੀ ਦੂਜੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਬਣਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ, ਜਿਥੇ ਸਾਲ ਵਿਚ ਇਕ ਵਾਰ ਅਸੈਂਬਲੀ ਸੈਸ਼ਨ ਬੈਠਦਾ ਹੈ।

ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਾਂ ਦੀ ਨਿਵੇਕਲੀ ਪਛਾਣ ਵਜੋਂ ਉੱਤਰ ਪੂਰਬੀ ਰਾਜ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਮੇਂ ਆਸਾਮ 'ਚੋਂ ਵੱਖ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ, ਜਿਸ ਦੇ ਫਲਸਰੂਪ ਨਵੇਂ ਰਾਜ ਨਾਗਾਲੈਂਡ, ਮਿਜ਼ੋਰਮ, ਅਰੁਨਾਚਲ ਪ੍ਰਦੇਸ਼, ਮਨੀਪੁਰ, ਤ੍ਰਿਪੁਰਾ ਅਤੇ ਮੇਘਾਲਿਆ ਸਥਾਪਤ ਹੋਏ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੋਆ, ਹਿਮਾਚਲ ਪ੍ਰਦੇਸ਼, ਫੱਤੀਸਗੜ੍ਹ, ਉਤਰਾਚਲ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਝਾਰਖੰਡ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਮੰਗ ਅਨੁਸਾਰ ਨਵੇਂ ਰਾਜ ਬਣੇ। ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਨਵੇਂ ਰਾਜਾਂ ਦੀ ਮੰਗ ਲਗਾਤਾਰ ਉੱਠ ਰਹੀ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਵਿਧਰਭਾ, ਤਿਲੰਗਾਨਾ, ਬੇਡੋਲੈਂਡ ਅਤੇ ਗੋਰਖਾਲੈਂਡ ਦੇ ਨਾਂ ਲਏ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਬੋਲੀ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਲੰਬੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਮਗਰੋਂ ਇਕ ਨਵੰਬਰ 1966 ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਪੁਨਰਗਠਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਹਿੰਦੀ ਬੋਲਦੇ ਖੇਤਰ ਨਵੇਂ ਰਾਜ ਹਰਿਆਣਾ ਵਿਚ ਚਲੇ ਗਏ। ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਪਹਾੜੀ ਇਲਾਕਾ ਹਿਮਾਚਲ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਰਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਸੌਂਤੀ ਅਤੇ ਫਿਰਕੂ ਸੋਚ ਅਨੁਸਾਰ ਬਦਨੀਤੀ ਨਾਲ ਸਿਆਸੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕੀਤੀ ਵੰਡ ਮੁਤਾਬਿਕ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲਦੇ ਖੇਤਰ ਅਤੇ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਘੋਰ ਬੇਇਨਸਾਫੀ ਦੀ ਇਹ ਇਕ ਵੱਖਰੀ ਦਾਸਤਾਂ ਹੈ ਅਤੇ ਵੱਖਰੇ ਵਿਸਥਾਰ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਨਵੇਂ ਬਣੇ ਪੰਜਾਬ ਰਾਜ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਭਾਸ਼ੀ ਫਾਰਮੂਲਾ ਲਾਗੂ ਹੋਇਆ। ਪੰਜਾਬੀ ਪਹਿਲੀ ਭਾਸ਼ਾ, ਹਿੰਦੀ ਦੂਜੀ ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਤੀਜੀ ਭਾਸ਼ਾ ਜਾਂ ਸੰਪਰਕ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਲਾਗੂ ਹੋਈ।

ਫਰਵਰੀ 1967 ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਨਵੇਂ ਬਣੇ ਪੰਜਾਬ ਰਾਜ ਲਈ 104 ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਸੀਟਾਂ ਲਈ ਚੋਣ ਹੋਈ। ਕਾਂਗਰਸ ਪਾਰਟੀ ਨੇ 48 ਸੀਟਾਂ ਜਿੱਤੀਆਂ। ਆਜ਼ਾਦ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦੇ ਹਿੱਸੇ 56 ਸੀਟਾਂ ਆਈਆਂ। ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਉਲਟ ਸਾਂਝੇ ਫਰੰਟ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਬਣੀ। ਸਾਰੀਆਂ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦੇ ਸਹਿਯੋਗ ਨਾਲ ਬਣੀ ਸਰਕਾਰ ਇਕ ਆਦਰਸ਼ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲੱਗੀ। ਸਵ. ਜਸਟਿਸ ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਸਨ। ਪਰ ਨਵੰਬਰ 1967 ਵਿਚ ਸਵ. ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ ਆਪਣੇ 17 ਵਿਧਾਇਕਾਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਇਸ ਸਰਕਾਰ ਤੋਂ ਵੱਖ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ਸਾਂਝੇ ਫਰੰਟ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਭੋਗ ਪੈ ਗਿਆ। ਕਾਂਗਰਸ ਪਾਰਟੀ ਦੀ ਹਮਾਇਤ ਨਾਲ ਨਵੀਂ ਸਰਕਾਰ ਬਣੀ, ਜਿਸ ਦੇ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ ਬਣੇ। ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਤੇ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਸਮੇਤ ਤਰ੍ਹਾਂ-ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੋਸ਼ ਲੱਗੇ ਪਰ ਜੋ ਇਤਿਹਾਸਕ, ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾਯੋਗ ਅਤੇ ਮਾਅਰਕੇ ਦਾ ਕਾਰਜ ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ ਨੇ ਕੀਤਾ, ਉਹ ਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਰਾਜ ਭਾਸ਼ਾ ਬਣਾਉਣਾ। ਦਸੰਬਰ 1967 ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਕਾਰਜਕਾਲ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਸੈਸ਼ਨ ਵਿਚ ਹੀ ਰਾਜ ਭਾਸ਼ਾ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਬਿਲ ਸਰਬ-ਸੰਮਤੀ ਨਾਲ ਪਾਸ ਕਰਵਾ ਕੇ ਕਾਨੂੰਨ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਸੂਭ ਕਾਰਜ ਵਿਚ ਉਸਦੇ ਸਲਾਹਕਾਰਾਂ ਵਿਚ ਗਿਆਨੀ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਦਾਉਧਰ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਮਾਂ ਦੇ ਮਹਾਨ ਸਪੁੱਤ ਸਵ. ਡਾ. ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਰੰਧਾਵਾ ਦਾ ਬੜਾ ਨਿੱਗਰ ਯੋਗਦਾਨ ਹੈ। ਕੁਝ ਮਹਾਨ ਮਨੁੱਖ ਦੇਸ਼, ਕੌਮ, ਬੋਲੀ ਜਾਂ ਸਭਿਆਚਾਰ ਲਈ ਇਤਿਹਾਸਕ ਕਾਰਨਾਮੇ ਕਰਕੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਹਿੱਕ 'ਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਪੈੜਾਂ ਦੇ ਅਮਿੱਟ ਨਿਸ਼ਾਨ ਛੱਡ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਹੀਰ ਵਾਰਿਸ ਸ਼ਾਹ, ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਸ਼ਾਹਕਾਰ ਰਚਨਾ ਦੇ ਰਚੇਤਾ, ਸੰਯੁਕਤ ਵਾਰਸ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਕਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਮਕਬੂਲ ਕਵੀ ਸਵ. ਵਿਧਾਤਾ ਸਿੰਘ ਤੀਰ ਨੇ ਕਾਵਿਕ ਲੜੀ ਵਿਚ ਸ਼ਰਧਾ ਦੇ ਫੁੱਲ ਭੇਟ ਕੀਤੇ ਸਨ। 'ਮਿੱਠੀ ਬੋਲੀ ਦੇ ਵਾਰਸਾ, ਸੱਚ ਮੰਨੀ, ਮੰਨਾਂ ਮੈਂ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਪੀਰ ਤੈਨੂੰ, ਦਿੱਤੀ ਜਿੰਦ ਤੂੰ ਹੀਰ ਸਲੇਟਤੀ ਨੂੰ, ਦੇ ਗਈ ਸਦਾ ਦੀ ਜਿੰਦਗੀ ਹੀਰ ਤੈਨੂੰ'।

ਕਿਸੇ ਗੁੰਮਨਾਮ ਸ਼ਾਇਰ ਨੇ ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ ਬਾਬਤ ਵੀ ਆਪਣੀ ਸ਼ਰਧਾ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੀਤਾ ਸੀ :

ਪੰਜਾਬੀ ਮਾਤਾ ਮੇਰੀਏ, ਤੈਨੂੰ ਲੱਖ ਮੁਬਾਰਕਬਾਦ,

ਅੱਜ ਸਦੀਆਂ ਪਿੱਛੋਂ ਅੰਮੀਏ, ਤੇਰੀ ਸੁਣੀ ਗਈ ਫਰਿਆਦ।

ਇਕ ਉੱਠਿਆ ਮਰਦ ਪੰਜਾਬ ਦਾ, ਜਿਸ ਰੱਖ ਲਈ ਤੇਰੀ ਆਬ,

ਰਹੇ ਜੁਗ ਜੁਗ ਤੀਕਰ ਮਹਿਕਦਾ, ਸਾਡਾ ਖਿਤਿਆ ਫੁੱਲ ਗੁਲਾਬ।

ਸਾਡਾ ਪਿਆਰਾ ਪੰਜਾਬ ਅੱਜ ਘੋਰ ਆਰਥਿਕ ਸੰਕਟ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਰਾਜਨੀਤਿਕ, ਧਾਰਮਿਕ, ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਸੰਕਟ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਵੀ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਪਰ ਸਿਤਮ ਦੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਪੰਜਾਬੀ, ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਰਾਜ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਰੁਤਬਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਵੀ 40 ਸਾਲ ਬੀਤ ਜਾਣ ਪਿੱਛੋਂ ਆਪਣੀ ਰਾਜ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਰੁਤਬਾ ਕਾਇਮ ਨਹੀਂ ਰੱਖ ਸਕੀ।

ਨੌਕਰਸ਼ਾਹਾਂ ਦੀ ਬੇਰੁੱਖੀ ਦੀ ਸ਼ਿਕਾਰ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕਾਂ ਦੀ ਅਣਦੇਖੀ ਵਜੋਂ ਪ੍ਰਬੰਧਕੀ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਕਦੇ ਵੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਾਗੂ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕੀ। ਬਹੁਤਾ ਦਫਤਰੀ ਕੰਮ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਹੀ ਚੱਲਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਵੀ ਅਣਗੌਲੀ ਹੀ ਰਹੀ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਮਾਂ ਭਾਸ਼ਾ ਵਾਲੇ ਜਜ਼ਬਾਤੀ ਮੌਹ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਸਗੋਂ ਹਰ 'ਰੰਗ ਦੀਆਂ ਸਰਕਾਰਾਂ ਪਹਿਲੀ ਜਮਾਤ ਤੋਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਦੀ ਵਕਾਲਤ ਕਰਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ ਹਨ, ਜਦਕਿ ਸੰਸਾਰ ਭਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖਿਆ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਬੱਚੇ ਦੀ ਮੁਢਲੀ ਸਿੱਖਿਆ ਮਾਂ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਰਹੀਂ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ 'ਤੇ ਇਕਮਤ ਹਨ।' ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਨਾਮਵਰ ਵਿਦਵਾਨਾਂ, ਬੁੱਧੀਜੀਵੀਆਂ, ਅਦੀਬਾਂ, ਲੇਖਕ ਸਭਾਵਾਂ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤਕ ਜਥੇਬੰਦੀਆਂ ਨੇ ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ ਹਰ ਰੰਗ ਦੀਆਂ ਸਰਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਮੁਢਲੀ ਸਿੱਖਿਆ, ਮਾਂ ਭਾਸ਼ਾ ਦੁਆਰਾ ਬਤੀਆਂ ਠੋਸ ਮਿਸਾਲਾਂ ਅਤੇ ਦਲੀਲਾਂ ਰਾਹੀਂ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਰੋਸ ਧਰਨਿਆਂ ਅਤੇ ਮੰਗ ਪੱਤਰਾਂ ਰਾਹੀਂ ਬੁਲੰਦ ਆਵਾਜ਼ ਵਿਚ ਸਰਕਾਰੀ ਕੰਮਕਾਜ ਹਰ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਅਪੀਲਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਸਾਡੇ ਲਈ ਬੜੀ ਫਖਰ ਅਤੇ ਮਾਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਸਾਹਿਤਕ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਪਿਤ ਵਿਚ ਅਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਅਧਿਆਤਮਕ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਵਡਮੁੱਲੀ ਪਛਾਣ ਬਣਾ ਚੁੱਕੀ ਮਾਣਮੱਤੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸੰਸਾਰ ਦੀਆਂ ਵਿਕਸਤ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿਚ ਦਰਜਾਬੰਦੀ ਅਨੁਸਾਰ 13ਵਾਂ ਸਥਾਨ ਰੱਖਦੀ ਹੈ। ਦੇਸ਼-ਵਿਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਮੂਲ ਖਿੱਤੇ ਦੋਹਾਂ ਪੰਜਾਬਾਂ ਵਿਚ ਇਸ ਦੇ ਬੋਲਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਲਗਭਗ 11 ਕਰੋੜ ਦੇ ਆਸ-ਪਾਸ ਹੈ। ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਵਿਕਸਤ ਦੇਸ਼ ਆਪਣੀ ਮਾਂ-ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਜਨੂੰਨ ਦੀ ਹੱਦ ਤੱਕ ਪਿਆਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸਾਰੇ ਯੂਰਪੀ ਦੇਸ਼ ਚੀਨ, ਜਾਪਾਨ, ਕੋਰੀਆ ਆਦਿ ਬੁਨਿਆਦੀ ਸਿੱਖਿਆ, ਉੱਚ ਸਿੱਖਿਆ, ਤਕਨੀਕੀ ਸਿੱਖਿਆ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਹਰ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਮਾਂ-ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਪਹਿਲ ਦਿੰਦੇ ਹਨ।

ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਗੁਆਂਢ ਵਿਚ ਜਦ ਕਿਉਂਬਿਕ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੁੰਦੇ ਹਾਂ, ਸਭ ਕਾਰੋਬਾਰੀ ਅਦਾਰੇ ਅਤੇ ਸੰਬੰਧਤ ਕਾਮੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਜਾਣਦੇ ਹੋਏ ਵੀ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਫਰੈਂਚ ਵਿਚ ਹੀ ਮੁਖਾਤਿਬ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਸਾਡੇ ਆਪਣੇ ਖਿੱਤੇ ਵਿਚ ਮਜ਼ਹਬ, ਜਾਤ, ਕੌਮ ਅਤੇ ਵੱਖਰੇ-ਵੱਖਰੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਪੱਛਮੀ ਬੰਗਾਲ ਅਤੇ ਬੰਗਲਾਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਬੰਗਾਲੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਉੱਚਾ-ਸੁੱਚਾ ਮਾਂ-ਬੋਲੀ ਦਾ ਰੁਤਬਾ ਹਾਸਲ ਹੈ। ਸੰਸਾਰ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਰਸ਼ੀਅਨ ਲਿਖਾਰੀ, ਰਸੂਲ ਹਮਜਾਤੋਵ 'ਮੇਰਾ ਦਾਗਿਸਤਾਨ' ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਬੜਾ ਭਾਵੁਕ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਬੜੇ ਹੀ ਜਜ਼ਬਾਤੀ ਲਹਿਜ਼ੇ ਵਿਚ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗਲੀ-ਗੁਆਂਢ ਵਿਚ ਕਦੇ ਲੜਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਜਦ ਇਕ-ਦੂਜੀ ਲਈ ਮੰਦੇ ਬੋਲ ਬੋਲਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿ "ਜਾਹ! ਤੇਰੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਭੁੱਲ ਜਾਏ"। ਸੰਚਮੁੱਚ ਕਿੱਡਾ ਵੱਡਾ ਸਰਾਪ ਹੈ। ਅੱਜ ਤੋਂ ਡੇਢ ਸਦੀ ਪਹਿਲਾਂ ਵੈਸਟ ਇੰਡੀਜ਼ ਟਾਪੂਆਂ ਵਿਚ ਬ੍ਰਿਹਾਰ ਅਤੇ ਉੱਤਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਬਰਤਾਨੀਆ

ਦੁਆਰਾ ਸਾਡੇ ਹਮਵਤਨ ਮਜ਼ਦੂਰ ਖੇਤੀ ਕਾਸ਼ਤ ਲਈ ਲਿਆਏ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਹਿੰਦੀ ਸਮੇਂ ਦੇ ਕਠੋਰ ਬਪੇਤਿਆਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ ਅਲੋਪ ਹੋ ਗਈ।

ਅੱਜ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ਰਧਾ ਹਿੰਦੂ ਦੇਵੀ ਦੇਵਤਿਆਂ ਵਿਚ ਹੈ। ਹਿੰਦੀ ਫਿਲਮਾਂ ਅਤੇ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਉਹ ਸ਼ੌਦਾਈ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਵੀ ਹਿੰਦੂ ਪਿਛੋਕੜ ਵਾਲੇ ਹਨ। ਪਰ ਕੌੜੀ ਸੱਚਾਈ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਸਭ ਕੁਝ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਉਹ ਆਪਣੀ ਬੋਲੀ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਬਿਨਾਂ ਆਪਣੀ ਪਛਾਣ ਗੁਆ ਕੇ ਵੈਸਟ ਇੰਡੀਅਨ ਬਣ ਕੇ ਰਹਿ ਗਏ ਹਨ। ਮੁੱਕਦੀ ਗੱਲ ਕਿ ਜਿਹੜੀਆਂ ਕੌਮਾਂ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਜਾਂ ਸਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਵਿਸਾਰ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਉਹ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਕੌਮੀਅਤਾਂ ਵਾਲੇ ਨਕਸ਼ੇ ਤੋਂ ਅਲੋਪ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਲੰਬੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਅੱਜ ਦਾ ਟੁਕਿਆ-ਵੱਢਿਆ ਪੰਜਾਬ ਬੋਲੀ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਇਆ। ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਰਾਜ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਰੁਤਬਾ ਵੀ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਨਸੀਬ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਅੱਜ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਦੋ ਧਾਰਮਿਕ ਪਿਛੋਕੜ ਵਾਲੀਆਂ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦੀ ਗਠਜੋੜ ਸਰਕਾਰ ਹੈ। ਲੰਬਾ ਸਮਾਂ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਬੋਲੀ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ ਅਤੇ ਭਾਰਤੀ ਜਨ ਸੰਘ ਇਸ ਦਾ ਡੱਟ ਕੇ ਵਿਰੋਧ ਕਰਦੀ ਰਹੀ। ਰਾਜਸੀ ਮੌਕਾਪ੍ਰਸਤੀ ਅਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਤਰਜੀਹਾਂ ਮੁਤਾਬਿਕ ਅੱਜ ਦੋਵੇਂ ਪਾਰਟੀਆਂ ਆਪਣੀ ਸਰਕਾਰ ਚਲਾ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਬੜਾ ਹੈਰਾਨੀ ਭਰਿਆ ਸੱਚ ਹੈ ਕਿ ਇਮਾਨਦਾਰ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਕਿਰਦਾਰ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜਾਣੀ ਜਾਂਦੀ ਇਕ ਬੀਬੀ ਨੇ ਮੰਤਰੀ ਪ੍ਰੀਸ਼ਦ ਦੇ ਸਹੁੰ ਚੁੱਕ ਸਮਾਗਮ ਵਿਚ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਸਹੁੰ ਚੁੱਕੀ। ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਇਕ ਕਲਾਸੀਕਲ ਭਾਸ਼ਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮੁਰਦਾ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜਾਣੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। 1991 ਦੀ ਮਰਦਮਸ਼ੁਮਾਰੀ ਦੇ ਅੰਕਿਤਿਆਂ ਮੁਤਾਬਕ ਕੇਵਲ 26 ਵਿਅਕਤੀ ਹੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਬੋਲਣ ਵਾਲੇ ਸਨ। ਸੰਵੇਦਨਾ ਸ਼ੀਲ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਦੁਖਦਾਈ ਗੱਲ ਹੋਰ ਕੀ ਹੋਵੇਗੀ ਕਿ ਰਾਜ ਦਰਬਾਰ ਦਾ ਆਨੰਦ ਮਾਨਣ ਵਾਲੇ ਮਖੌਟਾਧਾਰੀ ਸਾਡੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਆਗੂਆਂ ਦਾ ਮਾਂ ਭਾਸ਼ਾ ਪ੍ਰਤੀ ਕੀ ਰੋਲ ਹੈ? ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਹਿੰਦੂ ਸਿੱਖ ਏਕਤਾ ਦੇ ਕਿਸੇ ਮੁਦੱਈ ਨੇ ਇਸ ਦਾ ਗੰਭੀਰ ਨੋਟਿਸ ਲਿਆ ਹੈ। ਸਵ. ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ ਨੇ ਆਪਣੇ ਅਹਿਦ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਰਾਜ ਭਾਸ਼ਾ ਐਕਟ ਪਾਸ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਪ੍ਰਬੰਧਕੀ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਸਖ਼ਤੀ ਨਾਲ ਸਰਕਾਰੀ ਵਿਹਾਹ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਲਾਗੂ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤਾ। ਇਸੇ ਪਿਛੋਕੜ ਵਿਚ ਰਾਜ ਮਾਰਗ 'ਤੇ ਮੀਲ ਪੱਥਰ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਲਿਖਣ ਲਈ ਹੁਕਮ ਦੇ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਵਜ਼ਾਰਤ ਵਿਚ ਇਕ ਬਸਬਰਦਾਸ ਮੰਕੜ ਨਾਂ ਦੇ ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਇਸ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਜਿੰਦ ਕੀਤੀ ਕਿ ਮੀਲ ਪੱਥਰਾਂ ਤੇ ਹਿੰਦੀ ਵਿਚ ਵੀ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਕਸਬਿਆਂ ਦੇ ਨਾਂ ਲਿਖੇ ਜਾਣ ਪਰ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਦੀ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਨੇ ਫਿਰਕੂ ਰੰਗ ਵਿਚ ਰੰਗੇ ਮੰਤਰੀ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਦਾ ਰਸਤਾ ਦਿਖਾ ਦਿੱਤਾ। ਜਿਸ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪਾਰਟੀ ਨੇ ਲੰਮਾ ਸਮਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਅੰਦੋਲਨ ਵਿਚ ਲੰਮਾ ਸੰਘਰਸ਼ ਕੀਤਾ, ਉਹ ਮਾਂ-ਬੋਲੀ ਪ੍ਰਤੀ ਅਤੇ ਰਾਜ ਭਾਸ਼ਾ ਪ੍ਰਤੀ ਕਿੰਨੀ ਕੁ ਵਚਨਬੱਧ ਹੈ, ਸਾਡੇ ਸਭ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹੈ। ਬਾਕੀ ਰਾਜਸੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਅਤੇ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰਾਂ ਦੇ ਪੀਠੇ ਦਾ ਕੀ ਛਾਨਣਾ ਹੈ। ਅੱਜ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਰਗੇ ਕਸਬਿਆਂ ਵਿਚ ਸ਼ਰੇਆਮ ਮੀਡੀਆ ਸਾਹਮਣੇ ਲੋਕ ਹਿੰਦੀ ਵਿਚ ਇੰਟਰਵਿਊ ਦੇਣ ਵਿਚ ਫਖ਼ਰ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਨੂੰ ਉਜਾੜ ਕੇ ਪੰਜਾਬ ਲਈ, ਰਾਜਧਾਨੀ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਜਿਸ ਧੌਕੇਸ਼ਾਹੀ ਨਾਲ ਇਸ ਖੂਬਸੂਰਤ ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਵੱਖ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਇਸ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਦੇਣਾ ਬੇਲੋੜਾ ਹੈ। ਇਹ ਸ਼ਹਿਰ ਅੱਜ

ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਿੰਦੀ ਭਾਸ਼ੀ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕੀ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਦਫਤਰੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਖ਼ਤਮ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ। 1991 ਦੀ ਮਰਦਮਸ਼ੁਮਾਰੀ ਦੇ ਅੰਕੜਿਆਂ ਮੁਤਾਬਕ ਹਿੰਦੀ ਬੋਲਣ ਵਾਲੇ 3 ਲੱਖ 92 ਹਜ਼ਾਰ ਸਨ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ 2 ਲੱਖ 23 ਹਜ਼ਾਰ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਹਿੰਦੀ ਭਾਸ਼ੀ ਸੂਬਿਆਂ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਮਨਦੂਰ ਇਥੇ ਆ ਕੇ ਵੱਸ ਗਏ ਅਤੇ ਲਗਾਤਾਰ ਇਹ ਵਰਤਾਰਾ ਜਾਰੀ ਹੈ। ਅੰਕੜਾ ਸਿਆਸਤ ਵਿਚ ਸਦਾ ਵਾਸਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਹੱਕ ਖ਼ਤਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

“ਖਿੰਡਿਆਂ ਫੁੱਲ ਗੁਲਾਬ ਦਾ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਪੰਜਾਬ ਦਾ।

ਇਹ ਨਾਅਰਾ ਸਮੇਂ ਦੀ ਧੂੜ ਵਿਚ ਗੁੰਮ ਹੋ ਕੇ ਅੱਜ ਹਾਸਾ ਮਜ਼ਾਕ ਬਣ ਕੇ ਰਹਿ ਗਿਆ ਹੈ।

ਸਾਡੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਬਹੁਤ ਅਮੀਰ ਵਿਰਸੇ ਦੇ ਪਿਛੋਕੜ ਵਾਲੀ ਗੁਰੂਆਂ, ਪੀਰਾਂ, ਸੂਫੀਆਂ, ਕਿੱਸਾਕਾਰਾਂ, ਅਨੇਕਾਂ ਸ਼ਾਇਰਾਂ, ਕਵੀਆਂ, ਕਵੀਸ਼ਰਾਂ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤਕਾਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਵਰੋਸਾਈ ਅੱਜ ਤਰਸ ਦਾ ਪਾਤਰ ਬਣ ਕੇ ਰਹਿ ਗਈ ਹੈ।

ਅੱਜ ਆਖਾਂ ਵਾਰਸ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਕਿਤੇ ਕਬਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਬੋਲ।

ਅੱਜ ਕਿੱਥੋਂ ਲਿਆਈਏ ਲੱਭ ਕੇ ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ ਇੱਕ ਹੋਰ।

ਇਹ ਇੱਕ ਗੰਭੀਰ ਸਵਾਲ ਹੈ, ਸਾਡੇ ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ।

-ਹਰਨੇਕ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ

ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਇੰਗਲੈਂਡ ਦੀ ਇਕੋ ਇਕ ਮਾਤ ਭਾਸ਼ਾ

ਜਿਸ ਦਿਨ ਮੈਂ ਯੂਰਪ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਲਈ ਰਵਾਨਾ ਹੋਇਆ, ਉਸੇ ਦਿਨ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਕੂਲੀ ਵਿਦਿਆ ਦੇ ਮੰਤਰੀ ਤੋਤਾ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਦਾ ਬਿਆਨ ਅਖਬਾਰਾਂ ਵਿਚ ਛਪਿਆ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਰਕਾਰੀ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿਚ ਪਹਿਲੀ ਤੋਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਲਾਜ਼ਮੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇਗੀ। ਇਹ ਬਿਆਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੋਗੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਅਧਿਆਪਕ ਦਿਵਸ ਤੇ ਇਕ ਸਮਾਗਮ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰਦਿਆਂ ਤੋਪ ਦੇ ਗੋਲੇ ਵਾਂਗ ਦਾਗਿਆ। ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਦਿੱਲੀ ਤੱਕ ਰੇਲ ਦੇ ਸਫ਼ਰ ਦੌਰਾਨ ਮੈਂ ਇਸ ਉਲਝਣ ਵਿਚ ਫਸਿਆ ਰਿਹਾ, ਕੀ ਇਹ ਬਿਆਨ ਮੰਤਰੀ ਜੀ ਦੇ ਆਪਣੇ ਦਿਮਾਗ ਦੀ ਕਾਢ ਹੈ ਜਾਂ ਵਿਭਾਗ ਦੇ ਸੈਕਟਰੀ ਦੀ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਝੋਲੀ ਢੁੱਕ ਵਿਦਿਅਕ ਮਾਹਰ ਦੀ? ਇਕ ਵਾਰ ਤਾਂ ਇਉਂ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋਇਆ ਕਿ ਸ਼ਾਇਦ ਬੀਬੀ ਲਕਸ਼ਮੀ ਕਾਂਤਾ ਚਾਵਲਾ ਦਾ ਇਸ਼ਾਰਾ ਹੋਵੇ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਅਜੇ ਵੀ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਦੋ ਭਾਸ਼ੀ ਪ੍ਰਾਂਤ ਹੀ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਤੋਤਾ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਮਾਤ ਪਾਉਣ ਲਈ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਭਾਸ਼ੀ ਪ੍ਰਾਂਤ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਯੋਜਨਾ ਬਣਾ ਲਈ ਹੈ। ਇਕ ਫੁਰਨਾ ਇਹ ਵੀ ਆਇਆ ਕਿ ਅਕਾਲੀ ਸਰਕਾਰ ਕਿਧਰੇ ਮਲਕਾ ਐਲਿਜ਼ਬੇਥ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਤਾਂ ਇਹ ਸੋਸ਼ਾ ਨਹੀਂ ਛੱਡ ਰਹੀ।

ਖੈਰ ਗੁਹ ਨਾਲ ਬਿਆਨ ਪੜ੍ਹਨ ਤੋਂ ਕੁਝ ਪੱਲੇ ਪਿਆ। ਮੰਤਰੀ ਦਾ ਇਹ ਸੰਕਲਪ ਬਣ ਗਿਆ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਰਕਾਰੀ ਸਕੂਲਾਂ ਦੀ ਦੁਰਦਸ਼ਾ ਅਤੇ ਮਾਤੇ ਨਤੀਜਿਆਂ ਦਾ ਕਾਰਨ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਜੁਬਾਨ ਦੀ ਘਾਟ ਹੈ ਜੋ ਪਬਲਿਕ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿਚ ਪਹਿਲੀ ਜਮਾਤ ਤੋਂ ਹੀ ਲਾਗੂ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਦੂਸਰਾ ਵਿਚਾਰ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਮੁਕਾਬਲੇ ਦੇ ਇਮਤਿਹਾਨਾਂ ਵਿਚ ਫਾਡੀ ਨਾ ਰਹਿਣ। ਸਿੱਖ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਫੈਡਰੇਸ਼ਨ ਦੇ ਕਾਰਕੁੰਨਾਂ ਨੇ ਵੀ ਮੰਤਰੀ ਦੇ ਬਿਆਨ ਦੀ ਪ੍ਰੋਤ੍ਯੁਤਾ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਦਲੀਲ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਲਾਗੂ ਹੋਣ ਨਾਲ ਹੁਣ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਆਈ. ਏ. ਐੱਸ. ਵਿਚ ਸੌਖਿਆਂ ਹੀ ਪਾਸ ਕਰ ਸਕਣਗੇ। ਯਾਤਰਾ ਤੋਂ ਪਰਤਣ ਉਪਰੰਤ ਇਕੋ ਹੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਦੀ ਕਿਰਨ ਦਿਸੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਦਾ 'ਅਜੀਤ' (28 ਸਤੰਬਰ) ਵਿਚ ਛਪਿਆ ਲੇਖ ਹੈ ਜੋ ਨਿੱਜੀ ਪੱਤਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਨੂੰ ਮੁਖਾਤਬ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰੋ. ਆਰ. ਟੀ. ਸ਼ਰਮਾ ਦੀ ਖੋਜ ਨੂੰ ਅਧਾਰ ਬਣਾ ਕੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਕੂਲਾਂ ਦੀ ਦੁਰਦਸ਼ਾ ਦਾ ਆਲੋਚਨਾ ਕੀਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਵਾਸਤਾ ਪਾਇਆ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਵਿਹਸੇ ਨੂੰ ਖੇਰੂੰ-ਖੇਰੂੰ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣ ਲਈ "ਐਸਾ ਕੰਮ ਮੂਲ ਨਾ ਕੀਚੈ, ਜਿਤ ਅੰਤਿ ਪਛੋਤਾਈਐ।" ਵੇਖੀਏ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਨਸੀਹਤ ਰਾਸ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਜਾਂ ਨਹੀਂ। ਇਕ ਵਾਰ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਹਾਅ ਦਾ ਨਾਅਰਾ ਮਾਰਿਆ ਹੈ। ਸ. ਦਲਬੀਰ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਵੀ ਵਿਗਿਆਨਕ ਦਲੀਲਾਂ ਦੇ ਕੇ ਵਿਦਿਅਕ ਮਿਆਰ ਨੂੰ ਬਿਹਤਰ ਕਰਨ ਲਈ ਰਾਏ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ।

1967 ਵਿਚ ਭਾਰਤ ਦੇ ਵਿਦਿਆ ਮੰਤਰੀ ਐੱਮ. ਸੀ. ਚਾਂਗਲਾ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦਾ ਉਦਘਾਟਨ ਕਰਨ ਆਏ ਤਾਂ ਭਾਰਤ ਦੀ ਵਿਦਿਆ ਨੀਤੀ ਬਾਰੇ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦਿਆਂ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ. ਅਗਲੇ ਦਸਾਂ ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ ਸਾਡੀਆਂ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀਆਂ ਪ੍ਰਾਂਤਕ (ਸੂਬਾਈ) ਬੋਲੀਆਂ ਵਿਚ ਐੱਮ ਏ. ਤੱਕ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨਯੋਗ ਹੋ ਜਾਣਗੀਆਂ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਲਾਇਬਰੇਰੀ ਅਤੇ ਖੋਜ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਰਹਿ ਜਾਵੇਗੀ।' ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਮਿੱਥੇ ਟੀਚਿਆਂ ਦੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਰਾਹਨਾ ਕੀਤੀ। ਜੇਕਰ ਅੱਜ ਪਿਛਲ ਝਾਤ ਮਾਰੀਏ ਤਾਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਲੱਭ ਪਵੇਗਾ ਕਿ ਨਾ ਤਾਂ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਆਪਣੀ ਨੀਤੀ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਵਿਚ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋਈ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਆਪਣੇ ਮਿੱਥੇ ਟੀਚਿਆਂ 'ਤੇ ਪੂਰੀ ਉਤਰੀ ਹੈ। ਕੀ ਇਸ ਵਿਚ ਵੀ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਹੀ ਵਧੇਰੇ ਦੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਹੈ?

ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੀ ਮੰਗ ਪ੍ਰਵਾਨ ਹੋਇਆਂ ਤੀਹ ਸਾਲ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਸਮਾਂ ਲੰਘ ਗਿਆ ਹੈ। ਕਈ ਵਾਰ ਅਕਾਲੀ ਸਰਕਾਰਾਂ ਵੀ ਬਣੀਆਂ ਪ੍ਰੰਤੂ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਰਾਜ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਵਿਚ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਅਣਗਹਿਲੀ ਹੀ ਵਰਤੀ ਹੈ। ਕੇਵਲ ਲੱਛਮਣ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ ਨੇ ਕੁਝ ਹਿੰਮਤ ਵਿਖਾਈ ਅਤੇ ਰਾਜ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਲਈ ਹੰਭਲਾ ਮਾਰਿਆ। ਹਰ ਨਵੀਂ ਸਰਕਾਰ ਬਿਆਨਬਾਜ਼ੀ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਕਦਮ ਨਹੀਂ ਪੁੱਟਦੀ। ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਦਾ ਆਦੇਸ਼ ਹੈ ਕਿ ਕਿ ਸਾਲ ਭਰ ਵਿਚ ਸਾਰੇ ਦਫ਼ਤਰੀ ਕੰਮ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਹੋਣ ਲੱਗ ਪੱਣਗੇ। ਗਿਆਨੀ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਮਦਨ ਲਾਲ ਹਸੀਜਾ ਤੱਕ ਪੰਜਾਬ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ ਦੇ ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਵੀ ਕਈ ਵਾਰ ਸਰਕਾਰੀ ਦਫ਼ਤਰਾਂ 'ਤੇ ਛਾਪੇ ਮਾਰ ਚੁੱਕੇ ਹਨ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਕਿਸੇ ਦੇ ਕੰਨ 'ਤੇ ਜੁੱ ਨਹੀਂ ਸਰਕੀ। ਆਖਰਕਾਰ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਨੀਤੀਆਂ ਤਾਂ ਅਫ਼ਸਰ ਹੀ ਘਤਦੇ ਹਨ। ਪਹਿਲੀ ਜਮਾਤ ਤੋਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਦੀ ਪਾਲਿਸੀ ਵੀ ਕਿਸੇ ਸਰਕਾਰੀ ਅਫ਼ਸਰ ਦੇ ਦਿਮਾਗ ਦੀ ਕਾਢ ਹੀ ਜਾਪਦੀ ਹੈ। ਪਿਛਲੇ ਪੰਝੀ ਸਾਲਾਂ ਦੇ ਤਜਰਬੇ ਤੋਂ ਕੁਝ ਵਿਚਾਰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਜੋ ਯੂਰਪ ਦੀਆਂ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀਆਂ ਵਿਚ ਖੋਜ ਦੌਰਾਨ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕੀਤੇ। ਇੰਗਲੈਂਡ ਤੋਂ ਸਿਵਾਏ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਯੂਰਪੀਨ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਮਾਤ ਭਾਸ਼ਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਨਹੀਂ। ਹਰ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਆਪਣੀ ਵਿਲੱਖਣ ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਹੈ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਕਈ ਦੇਸ਼ ਫਰਾਂਸ, ਬੈਲਜੀਅਮ, ਲਕਸਮਬਰਗ ਅਤੇ ਸਵਿਟਜ਼ਰਲੈਂਡ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰੀ ਕਾਰ ਵਿਹਾਰ ਅਤੇ ਉੱਚ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਵਜੋਂ ਵਰਤਦੇ ਹਨ। ਪੂਰਬੀ ਯੂਰਪ ਦੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਰੂਸੀ ਧਾਕ ਬਿਠਾਉਣ ਲਈ ਮਾਤ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਨਾਲ ਰੂਸੀ ਜ਼ਬਾਨ ਵੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਮਾਧਿਅਮ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ 1956 ਵਿਚ ਹੰਗਰੀ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਰੂਸੀ ਹਕੂਮਤ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਰੂਸੀ ਭਾਸ਼ਾ ਪੜ੍ਹਨ ਤੋਂ ਮੁਨਕਰ ਹੋ ਗਏ। ਜਰਮਨੀ ਅਤੇ ਆਸਟਰੀਆ ਵਿਚ ਜਰਮਨ ਭਾਸ਼ਾ ਹੀ ਲਾਗੂ ਹੈ। ਰੂਸ ਤੋਂ ਆਜ਼ਾਦ ਹੋਈਆਂ ਸਟੇਟਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਹੁਣ ਰੂਸੀ ਭਾਸ਼ਾ ਤੋਂ ਖਹਿਤਾ ਫੁੱਡਾਉਣ ਦੀ ਵਿਉਂਤਬੰਦੀ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ।

ਪਿਛਲੇ ਮਹੀਨੇ ਹੰਗਰੀ ਅਤੇ ਲਕਸਮਬਰਗ ਦੀ ਵਿਦਿਅਕ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨ ਦਾ ਚੰਗਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲਿਆ। ਹੰਗੇਰੀਅਨ ਭਾਸ਼ਾ ਕਿਸੇ ਵੀ ਗਵਾਢੀ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਮੁਬਾਜ਼ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਦਾ ਸੋਮਾ ਯੂਰਪੀਨ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਤੋਂ ਅਲਹਿਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀ ਹੋਂਦ ਨਿਆਰੀ ਹੈ। ਸ਼ਾਇਦ ਇਹ ਮੱਧ ਏਸ਼ੀਆ ਤੋਂ ਆ ਕੇ ਵਸੇ 'ਮਘਿਆਰ' ਕਬੀਲੇ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਹੀ ਬਣੀ ਰਹੀ। ਹੰਗਰੀ ਦੀ ਅਬਾਦੀ ਕੇਵਲ ਇਕ

ਕਰੋੜ ਹੈ ਅਤੇ ਭਾਸ਼ਾ ਏਨੀ ਅਮੀਰ ਕਿ ਵਿਗਿਆਨ ਅਤੇ ਟੈਕਨਾਲੋਜੀ ਦੀ ਉੱਚ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਮਾਧਿਅਮ ਵੀ ਹੈ। ਹੰਗਰੀ ਦੇ ਕਈ ਵਿਗਿਆਨੀ ਨੋਬਲ ਪੁਰਸਕਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਚੁੱਕੇ ਹਨ, ਬਲਕਿ ਬੁੱਡਾਪੈਸਟ ਵਿਚ ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਮੁਹੱਲਾ ਹੈ ਜਿਥੋਂ ਦੇ ਪੰਜ ਵਿਗਿਆਨੀ ਨੋਬਲ ਪੁਰਸਕਾਰ ਜਿੱਤ ਚੁੱਕੇ ਹਨ। ਕੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਜਾਂ ਰੂਸੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ? ਨਹੀਂ ਸਿਰਫ਼ ਮਾਤ ਭਾਸ਼ਾ ਹੰਗੇਰੀਅਨ ਵਿਚ। ਲਕਸਮਬਰਗ ਯੂਰਪ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਛੋਟਾ ਦੇਸ਼ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਆਬਾਦੀ ਅੱਜੇ ਪੰਜ ਲੱਖ ਤੋਂ ਵੀ ਘੱਟ ਹੈ ਅਤੇ ਰਕਬਾ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਇਕ ਤਸੀਲ ਜਿੰਨਾ ਇਹਨਾਂ ਅਜ਼ਾਦ ਹਸਤੀ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਲਈ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਜੁਲਾ ਗਲੋਂ ਲਾਹ ਮਾਰਿਆ ਹੈ। ਸਕੂਲਾਂ ਵਿਚ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ 'ਲਕਸਮਬੁਰਜਵਾ' ਨਵੀਂ ਘੜੀ ਗਈ ਭਾਸ਼ਾ ਲਾਗੂ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਦੋਸਤ ਦੇ ਪਿੰਡ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਨਾਲ ਇਸੇ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਗਲ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜਦ ਕਿ ਮੇਰੇ ਦੋਸਤ ਨਾਲ ਉਹ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਬੋਲਦੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਪੰਜ ਲੱਖ ਵਸੋਂ ਵਾਲਾ ਦੇਸ਼ ਆਪਣੇ ਨਿਆਰੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਲਈ ਕਿੰਨਾ ਫਿਕਰਮੰਦ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਜਦ ਕਿ ਅਸੀਂ ਕਈ ਕਰੋੜ ਪੰਜਾਬੀ ਅੱਜੇ ਵੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਲੋਂ ਅਵੇਸਲੇ ਹਾਂ ਬਲਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਗੁਲਾਮੀ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹਾਂ। ਯੂਰਪ ਤੋਂ ਬਗੈਰ ਸਾਡੇ ਪਾਸ ਹੋਰਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਉਦਾਹਰਣਾਂ ਹਨ ਜੋ ਹੁਣ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਤਕਨਾਲੋਜੀ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਲੀਡਰ ਬਣ ਗਏ ਹਨ। ਜਾਪਾਨ ਅਤੇ ਦੱਖਣੀ ਕੋਰੀਆ ਆਪਣੀ ਮਾਤ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਪੈਰੋਕਾਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਸਰਾਈਲ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਕਿਤੇ ਛੋਟਾ ਹੈ ਪ੍ਰੰਤੂ ਯਹੂਦੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਭਾਸ਼ਾ 'ਹੈਬਰੀਓ' ਨੂੰ ਮੁੜ ਸੁਰਜੀਤ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ। ਵਿਗਿਆਨ ਅਤੇ ਤਕਨਾਲੋਜੀ ਵਿਚ ਇਸਰਾਈਲ ਹੁਣ ਯੂਰਪ ਤੋਂ ਪਿੱਛੇ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ। ਅਰਬਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਭਾਸ਼ਾ ਅਰਬੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਫੁੱਲਤ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਈਰਾਨ ਵਿਚ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਮਾਧਿਅਮ ਫਾਰਸੀ ਹੈ। ਇਕ ਹੋਰ ਤੱਥ ਜੋ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੈ, ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹਾਂ। ਪਿਛਲੇ ਦੋ ਸਾਲਾਂ 'ਚ ਵਿਸ਼ਵ ਪੱਧਰੀ ਭੌਤਿਕ ਵਿਗਿਆਨ ਮੁਕਾਬਲਿਆਂ ਵਿਚ ਜੋ ਟੀਮਾਂ ਪਹਿਲੇ ਪੰਜ ਸਥਾਨ ਹਾਸਲ ਕਰ ਸਕੀਆਂ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਵੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਾਲੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਚੀਨ, ਈਰਾਨ ਅਤੇ ਹੰਗਰੀ ਦੇ ਸਕੂਲੀ ਬੱਚੇ ਸਨ। ਇਸ ਵਿਗਿਆਨ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿਚ ਇੰਗਲੈਂਡ, ਕੈਨੇਡਾ ਅਤੇ ਅਮਰੀਕਾ ਦੇ ਬੱਚੇ ਫਾਡੀ ਹੀ ਰਹੇ। ਮੇਰੀ ਕੋਈ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਦੁਸ਼ਮਣੀ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਆਪਣੇ ਸਰਕਾਰੀ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਮਾਲੇਰਕੋਟਲਾ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਸ਼ੇ ਵਿਚ 90% ਨੰਬਰ ਲੈ ਕੇ ਇਕ ਰਿਕਾਰਡ ਹੀ ਕਾਇਮ ਕੀਤਾ। ਖੋਜ ਦੌਰਾਨ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਮੁਹਾਰਤ ਹਾਸਲ ਕਰ ਲਈ ਅਤੇ ਗੁਜ਼ਾਰੇ ਜੋਗੀ ਰੂਸੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਅਨਪੜ੍ਹ ਕਾਮੇ ਯੂਰਪ ਵਿਚ ਹਰ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਸਿੱਖ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਲੱਭ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਫਿਰ ਕਿਉਂ ਅਸੀਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਮਗਰ ਹੱਥ ਧੋ ਕੇ ਪਏ ਹਾਂ। ਵਿਦਿਆ ਮੰਤਰੀ ਵਿਦਿਅਕ ਮਾਹਿਰਾਂ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਬੁਲਾ ਕੇ ਸਲਾਹ ਮਸ਼ਵਰਾ ਕਰ ਲੈਣ ਤਾਂ ਚੰਗਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਕਥਨ ਯਾਦ ਹੋਵੇਗਾ :-

ਘਰਿ-ਘਰਿ ਮੀਆਂ ਸਭਨਾਂ ਜੀਆਂ ਬੋਲੀ ਅਵਰ ਤੁਮਾਰੀ
ਖੜੀਆ ਤ ਧਰਮੁ ਛੋਡਿਆ ਮਲੇਫ ਭਾਖਿਆ ਗਹੀ॥

-ਪ੍ਰੋ. ਹਰਦੇਵ ਸਿੰਘ ਵਿਰਕ
ਮੁਹਾਲੀ।

“ਪੰਜਾਬੀ ਅਤੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ”

ਬੋੜੇ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਪੀ. ਟੀ. ਵੀ. (ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਟੈਲੀਵਿਜ਼ਨ) ਉੱਪਰ ਵਸੀ ਸ਼ਾਹ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ “ਰਾਤ ਗਈ” ਦੇਖ ਰਿਹਾ ਸਾਂ। ਇਹ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਵਾਰਿਸ ਸ਼ਾਹ ਤੀ ਹੀਰ ਦਾ ਉਰਦੂ ਵਿਚ ਤਰਜੁਮਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਮਿਸਟਰ “ਸ਼ਾਹੀ” (ਪੁਰਾ ਨਾਂ ਯਾਦ ਨਹੀਂ) ਨਾਲ ਇੰਟਰਵਿਊ ਅਤੇ ਇਕਬਾਲ ਬਾਹੂ (ਸੁਫੀ ਸ਼ਾਇਰ ਸੁਲਤਾਨ ਬਾਹੂ ਦੇ ਕਲਾਮ ਨੂੰ ਦਿਲ ਨੂੰ ਧੁਹ ਪਾਉਣ ਵਾਲੇ ਅੰਦਾਜ਼ ਵਿਚ ਗਾਉਣ ਕਰਕੇ ਉਸਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਵੀ ਬਾਹੂ ਲੱਗ ਗਿਆ ਹੈ) ਦੀ ਗਾਇਕੀ ਉੱਪਰ ਅਧਾਰਿਤ ਸੀ। ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਭਾਵ ਗੱਲਬਾਤ ਸਾਰੀ ਉਰਦੂ ਵਿਚ ਸੀ। ਗੱਲਬਾਤ ਦੌਰਾਨ ਸ਼ਾਹੀ ਸਾਹਿਬ ਵਲੋਂ ਇਹ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਕਿ ਚਾਲੀ - ਪੰਜਾਹ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਉੱਚ ਵਰਗ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਜੁਬਾਨ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਉਰਦੂ ਬੋਲਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰੀਸੇ - ਰੀਸ ਅਤੇ ਮੀਡੀਆ ਦੇ ਅਸਰਾਤ ਕਰਕੇ ਅੱਜ ਹਾਲਤ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਅਮੀਰ - ਗਰੰ ਬ, ਸ਼ਹਿਰੀ ਪੇਂਡੂ ਸਭ ਉਰਦੂ ਬੋਲਣ ਲੱਗ ਪਏ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਸੀ ਕਿ ਜੇ ਇਹੀ ਹਾਲ ਰਿਹਾ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਜੁਬਾਨ ਬੁੱਲ੍ਹੇ ਸ਼ਾਹ, ਸੁਲਤਾਨ ਬਾਹੂ, ਬਾਬਾ ਸ਼ੇਖ ਫਰੀਦ, ਸ਼ਾਹ ਹੁਸੈਨ ਦੇ ਕਲਾਮ ਤੱਕ ਸੀਮਤ ਹੋ ਕੇ ਕਿਤਾਬਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਰਹਿ ਜਾਵੇਗੀ। ਇਹ ਗੱਲ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਡਰਦਿਆਂ ਡਰਦਿਆਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਰਦੂ ਜੁਬਾਨ ਦੀ ਬੇਹੱਦ ਤਾਰੀਫ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕਹੀ। ਇਸ ਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਕਿ ਚਾਲੀ ਜਾਂ ਪੰਜਾਹ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਜਾਂ ਕਹਿ ਲਓ ਅਜ਼ਾਦੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅੱਜ ਦੇ ਲਹਿੰਦੇ ਪੰਜਾਬ ਵਾਲੇ ਖਿੱਤੇ ਦੇ ਤਮਾਮ ਲੋਕ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲਦੇ ਸਨ। ਅੱਜ ਓਥੇ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲਣ ਨੂੰ ਮੁਲਕ ਨਾਲ ਗ਼ਦਾਰੀ ਕਰਨ ਵਰਗਾ ਰੁਤਬਾ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਿਚ ਬਹੁਤਾ ਹਿੱਸਾ ਸ਼ਾਇਦ ਪਾਕਿਸਤਾਨ 'ਚ ਸਮੇਂ- ਸਮੇਂ ਤੇ ਬਣਨ ਵਾਲੀਆਂ ਫੌਜੀ ਹਕੂਮਤਾਂ ਨੇ ਪਾਇਆ ਹੈ। ਸ਼ਾਇਦ ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਉਥੋਂ ਦੇ ਇਕ ਪੰਜਾਬੀ ਸ਼ਾਇਰ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬੇਬਸੀ ਜ਼ਾਹਰ ਕਰਦਿਆਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ:

ਪਾਕਿਸਤਾਨ 'ਚ ਮੌਜਾਂ ਈ ਮੌਜਾਂ,

ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਫੌਜਾਂ ਈ ਫੌਜਾਂ।

ਇਨ੍ਹੀਂ ਦਿਨੀਂ ਪਾਕਿਸਤਾਨ 'ਚ ਹੜ੍ਹ ਆਏ ਹੋਏ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਹੜ੍ਹਾਂ ਸੰਬੰਧੀ ਖ਼ਬਰਾਂ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਿਆਂ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਗੱਲਬਾਤ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਵਡੇਰੀ ਉਮਰ ਦੇ ਲੋਕ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲਦੇ ਹਨ ਪਰ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਵਾਲੇ ਉਰਦੂ ਬੋਲਦੇ ਹਨ। ਲਾਲ ਮਸਜਿਦ ਦੇ ਮਾਮਲੇ 'ਚ ਗ਼ਾਜ਼ੀ ਅਬਦੁੱਲ ਰਸ਼ੀਦ ਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਹੱਥੋਂ ਮਾਰੇ ਗਏ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਨਿਵਾਸੀ ਲੈਫਟੀਨੈਂਟ ਕਰਨਲ ਹਾਰੂਨ ਇਸਲਾਮ ਦੀ ਬੁੱਢੀ ਮਾਂ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬੀ 'ਚ ਵੈਣ ਪਾ ਰਹੀ ਸੀ ਪਰ ਉਸਦੀ ਵਹੁਟੀ ਅਤੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਦੂਸਰੇ ਜੀਅ ਉਰਦੂ 'ਚ ਗੱਲ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੇਂਡੂ ਇਲਾਕੇ 'ਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਇਕ ਗਰੀਬ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਸੀ। ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਉੱਪਰ ਜੁਲਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਇਕ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਪਤਨੀ

ਉਰਦੂ ਬੋਲ ਰਹੀ ਸੀ ਪਰ ਉਸਦੀ ਮਾਂ (ਪਤਨੀ ਦੀ ਮਾਂ) ਪੰਜਾਬੀ 'ਚ ਗੱਲ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਵਡੇਰੀ ਉਮਰ ਦੇ ਲੋਕ ਏਨਾ ਸਮਾਂ ਬੀਤ ਜਾਣ ਦੇ ਬਾਅਦ ਵੀ ਉਰਦੂ ਨਹੀਂ ਸਿੱਖ ਸਕੇ ਵਰਨਾ ਟੀ. ਵੀ. ਚੈਨਲਾਂ ਦੇ ਰਿਪੋਰਟਰਾਂ ਨੇ ਤਾਂ ਉਰਦੂ 'ਚ ਸਵਾਲ ਪੁੱਛ ਪੁੱਛ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਉਰਦੂ ਬੁਲਵਾਉਣ ਦੀ ਕੋਈ ਕਸਰ ਨਹੀਂ ਛੱਡੀ। ਇਕੋ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਅਲੱਗ-ਅਲੱਗ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੂੰ ਅੱਡੇ-ਅੱਡ ਬੋਲੀ ਬੋਲਦਿਆਂ ਦੇਖ ਕੇ ਹੈਰਾਨੀ ਵੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਭਿਆਨਕਤਾ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਵੀ ਲਗਦਾ ਹੈ:

ਦਯਾ ਸਿੰਘ ਸਿਰ ਕਾਲ ਕੁਕਦਾ,
ਇਕ ਦਿਨ ਵਰਤੂ ਭਾਣਾ ਈ।

ਪਾਕਿਸਤਾਨ 'ਚ ਬਣਨ ਵਾਲੇ ਡਰਾਮੇ, ਸੋਪ, ਫਿਲਮਾਂ ਆਦਿ ਵਿਚ ਵੀ ਪੜ੍ਹੇ - ਲਿਖੇ ਅਤੇ ਅਮੀਰ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਉਰਦੂ ਬੋਲਦੇ ਦਿਖਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਜੁਬਾਨ ਨੂੰ ਅਨਪੜ੍ਹਾਂ ਅਤੇ ਪਛਤੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਜੁਬਾਨ ਸਿੱਧ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸ਼ਾਇਦ ਇਸੇ ਦਾ ਹੀ ਅਸਰ ਹੈ ਕਿ ਅੱਜ ਲਹਿੰਦੇ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਹਰ ਤਬਕਾ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲਣ ਤੋਂ ਮੁਨਕਰ ਹੁੰਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਏਨੇ ਬੋੜੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਏਡੇ ਵੱਡੇ ਖਿੱਤੇ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਜੁਬਾਨ ਬਦਲ ਦੇਣ ਵਰਗਾ ਕਾਰਨਾਮਾ ਸ਼ਾਇਦ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਹੋਇਆ ਹੋਵੇ, ਉਹ ਵੀ ਉਦੋਂ ਜਦੋਂ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੇ 16 ਕਰੋੜ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚੋਂ 11-12 ਕਰੋੜ ਲੋਕ ਪੰਜਾਬੀ ਹੋਣ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦਾ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੇ ਹਰ ਛੋਟੇ - ਵੱਡੇ ਅਹੁਦੇ ਅਤੇ ਸੋਮਿਆਂ ਉੱਪਰ ਮੁਕੰਮਲ ਕਬਜ਼ਾ ਹੋਵੇ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਜੁਬਾਨ ਦਾ ਗਲਾ ਘੁੱਟਣ ਦਾ ਕੁਕਰਮ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਿਆਸਤਦਾਨਾਂ ਨੇ ਹੀ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਹ ਵੀ ਸ਼ਾਇਦ ਇਤਿਹਾਸ 'ਚ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਹੋਇਆ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਕਿਸੇ ਕੌਮ ਨੇ ਆਪਣੀ ਹੀ ਜੁਬਾਨ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਅੱਡੀ ਚੋਟੀ ਦਾ ਜ਼ੋਰ ਲਗਾਇਆ ਹੋਵੇ।

ਪਰ ਜਿਵੇਂ ਕਹਿੰਦੇ ਨੇ ਕਿ ਚੋਰ ਭਾਵੇਂ ਜਿੰਡੀ ਮਰਜ਼ੀ ਸਫਾਈ ਨਾਲ ਚੋਰੀ ਕਰ ਲਵੇ ਪਰ ਉਸਦੀ ਦਾੜ੍ਹੀ ਵਿਚ ਤਿਣਕਾ ਰਹਿ ਹੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਭਾਵ ਉਹ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਪਿੱਛੇ ਛੱਡ ਹੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਲਹਿੰਦੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਉਰਦੂ ਬੋਲਣ ਵਾਲੇ ਲਗਭਗ ਸਾਰੇ ਹੀ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਗੱਲ ਕਰਨ ਦਾ ਲਹਿਜ਼ਾ ਹਾਲੇ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗੱਲ ਕਰਦਿਆਂ ਦੇਖ ਕੇ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਪੰਜਾਬੀ ਸਟਾਈਲ ਨਾਲ ਉਰਦੂ ਬੋਲਦੇ ਹਨ ਜਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਪਾਹ ਵਾਲਾ ਉਰਦੂ ਬੋਲਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੇ ਝੂਠ ਬੋਲ ਰਹੇ ਹਨ। ਏਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੇ ਅਤਿ-ਆਧੁਨਿਕ ਕਹੇ ਜਾਂਦੇ ਸ਼ਹਿਰ ਇਸਲਾਮਾਬਾਦ (ਪੁਰਾਣਾ ਨਾਂ "ਲਾਲ ਕੁਤਤੀ") ਦੇ ਲੋਕ ਵੀ ਹਾਲੇ ਤੱਕ ਪੰਜਾਬੀ ਲਹਿਜ਼ੇ ਤੋਂ ਨਿਜਾਤ ਨਹੀਂ ਪਾ ਸਕੇ। ਏਥੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੇ ਫੌਜੀ ਹਾਕਮ ਜਨਰਲ ਜ਼ਿਆ - ਉਲ - ਹੱਕ (ਜੋ ਪਿਛੋਂ ਜਲੰਧਰ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਸਨ) ਦੀ ਅਮਰੀਕਾ ਦੇ ਸਿੱਖ ਨੇਤਾ ਸ. ਗੰਗਾ ਸਿੰਘ ਢਿਲੋਂ (ਜਦੋਂ ਸ. ਢਿਲੋਂ ਨੇ ਜਨਰਲ ਜ਼ਿਆ ਨਾਲ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ 'ਚ ਗੱਲ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀ) ਨੂੰ ਕਹੀ ਇਹ ਗੱਲ ਯਾਦ ਆ ਰਹੀ ਹੈ ਕਿ 'ਜਦੋਂ ਦੋ ਪੰਜਾਬੀ ਬੰਦੇ ਆਪਸ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਜੁਬਾਨ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਜੁਬਾਨ ਵਿਚ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਇੰਝ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਝੂਠ ਬੋਲ ਰਹੇ ਹੋਣ।' ਉਂਝ ਜਨਰਲ ਜ਼ਿਆ-ਉਲ-ਹੱਕ ਦਾ ਸਮਾਂ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਜੁਬਾਨ ਵਾਸਤੇ ਓਨਾ ਹੀ ਮਾਰੂ ਰਿਹਾ ਹੈ ਜਿੰਨਾ ਕੋਈ ਹੋਰ। ਜਿਸ ਉਰਦੂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਜ਼ਮਾਨੇ 'ਚ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਧਰਤੀ ਉੱਪਰ ਵਿਚਾਰੀ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ,

ਉਸ ਉਰਦੂ ਨੇ ਅੱਜ ਪੰਜਾਬੀ ਜੁਬਾਨ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਆਪਣੇ ਘਰੋਂ ਦੇਸ਼ ਨਿਕਾਲਾ ਦੇਣ ਤੱਕ ਲੈ ਆਂਦਾ ਹੈ। ਦੇਸ਼ ਵੰਡ ਦੇ ਨੇੜੇ ਤੇੜੇ ਦੇ ਉਸ ਜੁਮਾਨੇ 'ਚ ਕਿਸੇ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਸੀ :

ਉਰਦੂ ਕਹੇ ਪੰਜਾਬੀ ਹਿੰਦੀ,
ਰਲਗੀ ਹੈ ਦੋਹਾਂ ਦੀ ਸਿੰਘੀ,
ਜਿਹੜੀ ਮੂਲ ਟਿਕਣ ਨੀ ਦਿੰਦੀ,
ਏਹਨਾਂ ਕੋਲੋਂ ਡਰਦੇ ਆਂ,
ਅੰਬਰਸਰ ਤੋਂ ਪਰੇ ਕੁਝ ਦਿਨ ਕਟੀਆਂ ਕਰਦੇ ਆਂ।

ਕੁਝ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਵਿਖੇ ਪੜ੍ਹਦਾ ਸਾਂ ਤਾਂ ਉਥੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਆਏ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਕਲਾਕਾਰਾਂ, ਗਾਇਕਾਂ, ਗਾਇਕਾਵਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਇਕਬਾਲ ਬਾਹੂ, ਅਕਰਮ ਰਾਹੀ, ਹੁਮੇਰਾ ਅਰਸ਼ਦ, ਹਮੇਰਾ ਚੰਨਾ, ਹਸਨ ਅੰਬਾਸ ਸਣੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਕਲਾਕਾਰ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ। ਇਹ ਸਾਰੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਨ, ਲਹਿੰਦੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਸਨ। ਇਹ ਜਦੋਂ ਸਟੇਜ ਉੱਪਰ ਚੜ੍ਹਕੇ ਗੱਲਬਾਤ ਕਰਦੇ ਸਨ ਤਾਂ ਉਰਦੂ ਵਿਚ ਕਰਦੇ ਸਨ ਪਰ ਜਦੋਂ ਗਾਉਂਦੇ ਸਨ ਤਾਂ ਠੇਠ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ। ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਲਾਅ ਆਡੀਟੋਰੀਅਮ, ਜਿਥੇ ਇਹ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਦੇ ਬਾਹਰ ਕਈ ਕਲਾਕਾਰ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਗੱਲਬਾਤ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਪਰ ਇਕ ਔਰਤ ਕਲਾਕਾਰ ਤਾਂ ਏਥੇ ਵੀ ਉਰਦੂ ਬੋਲਣੇ ਨਾ ਹਟੀ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਇਹ ਕਿਹੋ ਜਿਹੀ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਹੈ ਜਾਂ ਕੀ ਹੈ। ਇਸ ਸਭ ਕੁਝ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਕਦੇ ਕਦੇ ਕੁਝ ਗੱਲਾਂ ਹੈਰਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਵੀ ਵਾਪਰ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਅਮਰੀਕਾ 'ਚ ਪੜ੍ਹੀ ਲਿਖੀ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਮੂਲ ਦੀ ਲੇਖਿਕਾ ਫੌਜੀਆ ਸਈਅਦ ਨੇ ਜਦੋਂ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਸ਼ਾਹੀ ਮੁਹੱਲੇ (ਹੀਰਾ ਮੰਡੀ) 'ਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੀਆਂ ਤਵਾਇਫਾਂ (ਵੇਸ਼ਵਾਵਾਂ) ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਬਾਰੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਇਕ ਕਿਤਾਬ "ਅਬੋ!" ਲਿਖਣੀ ਚਾਹੀ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਉਦੋਂ ਹੀ ਕਾਮਯਾਬੀ ਮਿਲ ਸਕੀ ਜਦੋਂ ਉਸਨੇ ਤਵਾਇਫਾਂ ਨਾਲ ਸਿਰਫ ਤੇ ਸਿਰਫ ਪੰਜਾਬੀ ਜੁਬਾਨ ਵਿਚ ਗੱਲ ਕਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਹਾਲੇ ਹੁਣੇ ਜਿਹੇ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੀ ਤਾਰੀਖ 'ਚ ਪੰਜਾਬੀ ਜੁਬਾਨ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਆਏ ਅਜਿਹੇ ਕਾਲੇ ਦੌਰ ਵਿਚ ਵੀ ਮਕਸੂਦ ਸਾਹਿਬ, ਤੋਕੀਰ ਚੁਗਤਾਈ, ਆਸ਼ਿਕ ਰੁਹੀਲ, ਜਮੀਲ ਅਹਿਮਦ ਪਾਲ, ਅੰਜੁਮ ਸਲਮਿ ਵਰਗੇ ਲੋਕ ਪੰਚਮ (ਪਹਿਲਾਂ ਮਾਂ ਬੋਲੀ) ਵੰਝਲੀ, ਲਹਿਰਾਂ, ਪੰਖੇਰੂ, ਹਮਖਿਆਲ ਜਿਹੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਮੈਗਜ਼ੀਨ ਕੱਢ ਰਹੇ ਹਨ। ਭਾਵੇਂ ਕਿ "ਭੁਲੇਖਾ" ਅਤੇ "ਸੱਜਣ" ਵਰਗੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਅਖਬਾਰ ਬੋੜੀ ਦੇਰ ਚੱਲ ਕੇ ਬੰਦ ਹੋ ਗਏ ਹਨ।

ਹਾਲ ਦੀ ਘੜੀ ਤਾਂ ਲਹਿੰਦੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਲਗਭਗ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਜੇ ਚਾਹੁੰਣ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਪੰਜਾਬੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹਾਲੇ ਭੁੱਲੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਪਰ ਜਿੱਧਰ ਨੂੰ ਲੋਕ ਤੁਰ ਪਏ ਹਨ ਜਾਂ ਤੇਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ, ਬਹੁਤ ਮੁਮਕਿਨ ਹੈ ਕਿ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਜੁਬਾਨ ਹੀ ਭੁੱਲ ਜਾਵੇ। ਦਾਗਿਸਤਾਨ ਦੇ ਵਿਸ਼ਵ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਲੇਖਕ ਰਸੂਲ ਹਮਜ਼ਾਤੋਵ ਦਾ ਓਨਾ ਹੀ ਮਸ਼ਹੂਰ ਕਥਨ ਹੈ ਕਿ "ਜੇ ਕਿਸੇ ਕੌਮ ਨੂੰ ਖ਼ਤਮ ਕਰਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਖੋਹ ਲਵੇ।" ਅਜਿਹਾ ਆਮ ਕਰਕੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਕੌਮਾਂ ਕਰਿਆ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਪਰ ਲਹਿੰਦੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਤਾਂ ਜੱਗੋਂ ਤੇਰੂਵੀਂ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਹਾਲਾਤ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਭਿਆਨਕਤਾ ਦਾ ਕਿਆਸ ਕਰਦਿਆਂ ਹੀ ਕਰਾਚੀ 'ਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸ਼ਾਇਰ

ਤਾਬਾ ਨਜ਼ਮੀ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਜ਼ਮੀਰ ਨੂੰ ਝੰਜੋੜਦਿਆਂ ਆਪਣੀ ਕਿਤਾਬ "ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ ਸਮੁੰਦਰ" ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ :

ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਜੇ ਭੁੱਲ ਜਾਵੇਗੇ।

ਕੱਖਾਂ ਵਾਂਗੂੰ ਚੁਲ ਜਾਵੇਗੇ।

ਅਜਿਹੇ ਦੁੱਖਦਾਈ ਅਤੇ ਤਤਪਾਉਣ ਵਾਲੇ ਹਾਲਾਤਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਉਥੇ "ਆਓ ਪੰਜਾਬੀ ਕੋ ਕਤਲ ਕਰੋ।" ਵਰਗੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਹੋਂਦ 'ਚ ਆਈਆਂ ਹਨ।

ਇਸ ਦਾ ਮਤਲਬ ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਿ ਚੜ੍ਹਦੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਹਾਲਤ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਹੈ। ਇਸ ਲੇਖ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਕਿਉਂਕਿ ਲਹਿੰਦੇ ਪੰਜਾਬ ਨਾਲ ਹੈ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਥੇ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਦੀ ਹਾਲਤ ਬਾਰੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਵਰਨਾ ਚੜ੍ਹਦੇ ਪੰਜਾਬ ਬਾਰੇ ਵੀ ਇਹੀ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ:

ਜਿਹੜੇ ਰੋਗ 'ਚ ਬੱਕਰੀ ਮਰਗੀ,

ਉਹੀਓ ਰੋਗ ਪਠੋਰੀ ਨੂੰ।

ਮੈਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਕਈ ਥਾਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਜਿਹੜੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਉਰਦੂ ਜਾਂ ਹਿੰਦੀ ਦੀ ਚਾਟ ਲਗਾਈ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਫਿਰ ਉਰਦੂ /ਹਿੰਦੀ ਤੱਕ ਹੀ ਸੀਮਤ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣਾ। ਉਰਦੂ/ਹਿੰਦੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਹ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਲ ਨੂੰ ਤੁਰਨਗੇ। ਇਸਦੇ ਨਤੀਜੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਚਾਲੀ - ਪੰਜਾਹ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੇ ਜਿਸ ਉੱਚ ਵਰਗ ਦੇ ਪੜ੍ਹੇ ਲਿਖੇ ਤਬਕੇ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਛੱਡ ਕੇ ਉਰਦੂ ਬੋਲਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਉਹ ਹੁਣ ਉਰਦੂ ਨੂੰ ਵੀ ਛੱਡ ਕੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਨੂੰ ਅਪਣਾਉਂਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਹੀ ਹਾਲ ਚੜ੍ਹਦੇ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਹੈ।

ਉਰਦੂ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸ਼ਾਇਰ ਦਾਗ ਦੇਹਲਵੀ ਨੇ ਕਦੇ ਇਕ ਸ਼ੇਅਰ ਲਿਖਿਆ ਸੀ, ਜੋ ਬਹੁਤ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੋਇਆ :

ਉਰਦੂ ਹੈ ਜਿਸ ਕਾ ਨਾਮ ਹਮੀਂ ਜਾਨਤੇ ਹੈਂ ਦਾਗ,

ਫਾਰੇ ਜਹਾਂ ਮੇਂ ਧੂਮ ਹਮਾਰੀ ਜੁਬਾਂ ਕੀ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬੀ ਜੁਬਾਨ ਦੀ ਕੀਮਤ ਤੇ ਉਰਦੂ ਨੂੰ ਗਲੇ ਲਾਉਣ ਵਾਲੇ ਉਪਰੋਕਤ ਸ਼ੇਅਰ ਦੇ ਸ਼ੈਦਾਈ ਅਤੇ ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਉਰਦੂ ਦੀ ਧੂਮ ਦੇਖਣ ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਤਬਾ ਕਬਿਤ ਜੁਬਾਨ ਉਰਦੂ ਲਈ ਵੀ ਹੁਣ ਖਤਰੇ ਦੀ ਘੰਟੀ ਵੱਜ ਪਈ ਹੈ।

ਸੰਨ ਸੰਤਾਲਾਂ ਦੇ ਹੱਲਿਆਂ 'ਚ ਉੱਜਤ ਕੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ 'ਚ ਉਕਾਤੇ ਜਾ ਵਸੇ ਪਿੰਡ ਸਾਹੋਕਿਆਂ ਦੇ ਸ਼ਾਇਰ ਬਾਬੂ ਰਜਬ ਅਲੀ ਦੀਆਂ ਲਾਈਨਾਂ ਨਾਲ ਇਸ ਲੇਖ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਦਾ ਹਾਂ :

ਹਿੰਦੀ, ਅਰਬੀ ਤੇ ਤੀਜੀ ਫਾਰਸੀ ਰਲਾ ਕੇ ਨਾਲ,

ਏਸ ਵਜ੍ਹਾ ਉਰਦੂ ਜੁਬਾਨ ਬਣੀ ਜਾਪਦੀ।

ਆਪਣੀ ਜੁਬਾਨ ਛੱਡ ਗੈਰਾਂ ਦੇ ਮਗਰ ਲੱਗਾ,

"ਬਾਬੂ ਜੀ" ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਤੇਰੇ ਮਾਂ 'ਤੇ ਬਾਪ ਦੀ।

-ਹਰਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਚਾਹਲ

ਪਿੰਡ ਉੱਚੀ ਦੋਦ (ਲੁਧਿਆਣਾ) 141119
ਹੁਣ ਕੈਨੇਡਾ। ਫੋਨ : 001-604-2174-748

ਮਾਂ-ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਮੁਢਲੀ ਪੜ੍ਹਾਈ?

ਜੰਗਲ ਰਾਜ ਦਾ ਇਕ ਦਸਤੂਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹੀ ਬਚਦਾ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਤਾਕਤਵਰ ਹੋਵੇ ਤੇ ਹਾਲਾਤ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨੂੰ ਢਾਲ ਸਕਣ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਰੱਖਦਾ ਹੋਵੇ।

ਬਿਲਕੁਲ ਇਹੀ ਅਸੂਲ ਬੋਲੀ ਉੱਤੇ ਵੀ ਲਾਗੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਮਾਂ ਦੀ ਗੋਦ ਵਿਚ ਪਏ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਬੋਲੀ ਸਿੱਖਣ ਲਈ ਕਿਸੇ ਸਕੂਲ ਜਾਂ ਮਾਸਟਰ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦੀ। ਉਸ ਨੇ ਮਾਂ ਦੇ ਬੁੱਲ੍ਹ ਜਿਲਦੇ ਵੇਖਣੇ ਹਨ, ਉਸ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਉਕਰੇ ਲਫਜ਼ ਸੁਣਨੇ ਹਨ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਦਿਮਾਗ ਵੱਲ ਜਾਂਦੀਆਂ ਤਰੰਗਾਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਇਹ ਬੋਲੀ ਦਾ ਗੂੜ੍ਹਾ ਗਿਆਨ ਆਪੇ ਹੀ ਸਮਝਾ ਦੇਣਾ ਹੈ। ਵਚਨ, ਬਹੁਵਚਨ, ਨਾਂਵ, ਪਰਨਾਂਵ ਜਿਹੜੇ ਵੱਡੀਆਂ ਕਲਾਸਾਂ ਵਿਚ ਰਟਦਿਆਂ ਬੱਚੇ ਫੇਲ੍ਹ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਕਿਵੇਂ ਪਹਿਲੇ ਦੋ-ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਹੀ ਬਿਨ ਸਿਖਾਏ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਸਮਝ ਵਿਚ ਆ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਇਸ ਬਾਰੇ ਗੌਰ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਕੁਝ ਹੋਰ ਨੁਕਤੇ ਵੀ ਵੱਡਿਆਂ ਦੀ ਸਮਝ ਵਿਚ ਆਉਣ ਲੱਗ ਪੈਣਗੇ। ਇਕ ਗੱਲ ਤਾਂ ਸਾਫ਼ ਜਾਹਿਰ ਹੈ ਕਿ ਬੱਚੇ ਦੀ ਮੁਢਲੀ ਸਿੱਖਿਆ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਬਿਨਾਂ ਪੜ੍ਹਾਏ ਹੀ ਆਉਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੁੜੀ ਨਾਲ 'ਜਾਂਦੀ' ਅੱਖਰ ਹੀ ਲੱਗੇਗਾ ਅਤੇ ਮੁੰਡੇ ਨਾਲ 'ਜਾਂਦਾ' ਇਹ ਵੀ ਉਹ ਫਟ ਸਮਝ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਪੰਛੀ 'ਉੱਡੇਗਾ' ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਪੰਛੀ 'ਉੱਡਣਗੇ'।

ਜਦੋਂ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਸਕੂਲ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਨੇ ਪਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜੇ ਅਧਿਆਪਕ ਵੀ ਉਸੇ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਾ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਬੋਲੀ ਪਰਪੱਕ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਉਸ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਮੁਹਾਰਤ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਵਿਚ ਬਹੁਤਾ ਚਿਰ ਨਹੀਂ ਲਗਦਾ। ਉਸ ਤੋਂ ਅਗਲੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਹੀ ਸੌਖੀ ਹੋ ਜਾਣੀ ਹੋਈ, ਕਿਉਂਕਿ ਹਰ ਨਵੇਂ ਸ਼ਬਦ ਅਤੇ ਨਵੀਂ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ ਉਸ ਕੋਲ ਇਕ ਆਧਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਤਰਜਮਾ ਕਰਕੇ ਬੱਚਾ ਫਟ ਨਵੀਂ ਚੀਜ਼ ਸਿੱਖ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸ ਦੇ ਦਿਮਾਗ ਦੀ ਸਾਫ਼ ਸਲੇਟ ਉੱਤੇ ਉੱਕਰੇ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਦੇ ਅੱਖਰ ਉਸ ਨੂੰ ਔਖੀ ਤੋਂ ਔਖੀ ਚੀਜ਼ ਵੀ ਸੌਖੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਸਮਝਣ ਵਿਚ ਮਦਦ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਮੇਰੇ ਕਹਿਣ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਹੀ ਮੁਢਲੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਜਾਰੀ ਰਹੇ ਤਾਂ ਬੱਚੇ ਦਾ ਪੜ੍ਹਾਈ ਵਿਚ ਮਨ ਵੀ ਟਿਕਦਾ ਹੈ ਤੇ ਇਹ ਉਸ ਦੇ ਵਧਦੇ ਦਿਮਾਗ ਦੇ ਵਧਣ-ਫੁੱਲਣ ਲਈ ਸਹਾਈ ਵੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਸਕੂਲ ਵਿਚ ਵੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਸੁਣ ਕੇ ਅਪਣੱਤ ਜਿਹੀ ਲਗਦੀ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਸਕੂਲ ਵੀ ਛੇਤੀ ਹੀ ਬੈਠਣਾ ਸਿੱਖ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਬੋਲੀ ਬੋਲਣ ਵਾਲੇ ਕਿਸੇ ਹਾਣੀ ਨਾਲ ਦੋਸਤੀ ਵੀ ਗੰਢ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਕੂਲ ਦੇ ਮੁਢਲੇ ਦਿਨ ਲੰਘਾਉਣੇ ਬੱਚੇ ਲਈ ਅਤੇ ਮਾਪਿਆਂ ਲਈ ਸੁਖਾਲੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਪਹਿਲੇ ਔਖੇ ਪੜਾਅ ਜੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੁਖਾਲੇ ਕਰ ਦਿੱਤੇ

ਜਾਣ ਤਾਂ ਬੱਚੇ ਅੰਦਰ ਨਵੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਸਿੱਖਣ ਦਾ ਚਾਅ ਵਧਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਨਵੀਆਂ ਬੋਲੀਆਂ ਵੀ ਧਤਾਧਤ ਦਿਮਾਗੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਤਰਜਮਾ ਕਰਕੇ ਸਿੱਖੀ ਤੁਰੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਦਾ ਬੱਚੇ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਉੱਤੇ ਏਨਾ ਡੂੰਘਾ ਅਸਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਵਾਨ ਹੋ ਜਾਣ 'ਤੇ ਵੀ ਇਨਸਾਨ ਆਪਣੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਭੁੱਲਦਾ ਨਹੀਂ ਤੇ ਬੁਢੇਪਾ ਆ ਜਾਣ 'ਤੇ ਵੀ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਤੇ ਆਪਣੇ ਜਨਮ ਅਸਥਾਨ ਅਤੇ ਉਸ ਮਿੱਟੀ ਨਾਲ ਮੋਹ ਪਾਲੀ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਖੋਲਣ ਵਾਲਾ ਹਰ ਇਨਸਾਨ ਵਤਨੋਂ ਪਾਰ ਵੀ ਮਿਲ ਜਾਣ 'ਤੇ ਆਪਣਾ ਹੀ ਕੋਈ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਜਾਪਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਸਦਕਾ ਪ੍ਰੇਮ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਪਰਾਏ ਦਾ ਫਰਕ ਬੱਚੇ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਹੀ ਵਸ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਆਓ, ਹੁਣ ਦੂਸਰਾ ਪੱਖ ਵੇਖੀਏ। ਬੱਚੇ ਦੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਦੇ ਉੱਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਸਕੂਲ ਵਿਚ ਨਵੇਂ ਮਾਹੌਲ ਵਿਚ, ਨਵੇਂ ਹਾਣੀਆਂ ਵਿਚ, ਕਿਸੇ ਐਸੀ ਜੁਬਾਨ ਵਿਚ ਬੁਲਾਇਆ ਜਾਵੇ ਜਿਸ ਦੀ ਡੂੰਘਿਆਈ ਬਾਰੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਪਤਾ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਬੱਚਾ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨੂੰ ਉਪਰਾ ਜਿਹਾ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਛੇਤੀ ਸਕੂਲ ਦੇ ਮਾਹੌਲ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਰਚਦਾ। ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਰੋਜ਼ ਸਕੂਲ ਤੋਂ-ਪਿੱਟ ਕੇ ਜਾਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

ਜਿਵੇਂ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਉਹ ਨਵੀਂ ਬੋਲੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਸਿੱਖਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਜੁਬਾਨ ਨੂੰ ਅਪਣਾਉਣ ਲਗਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿਚ ਦੋਚਿੱਤੀ ਪੈਦਾ ਹੋਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਘਰ ਅਤੇ ਸਕੂਲ ਦੀ ਬੋਲੀ ਵੱਖਰੀ ਹੋਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਦੋ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦਾ ਮਿਸ਼ਰਨ ਮਾਹਮਣੇ ਆਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਥੇ ਉਹ ਆਪਣੀ ਪਰਪੱਕ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਦੇ ਘੱਟ ਵਰਤੋਂ ਵਿਚ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਅੱਖਰ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਭੁੱਲਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਥੇ ਨਵੀਂ ਬੋਲੀ ਦੀ ਅਧ-ਪਚੱਧ ਜਾਣਕਾਰੀ ਵਾਲੇ ਪੁੱਠੇ-ਸਿੱਧੇ ਸ਼ਬਦ ਮਨ ਵਿਚ ਵਸਾਉਂਦਾ ਤੁਰੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਨਵੀਂ ਬੋਲੀ ਦੀ ਡੂੰਘਿਆਈ ਵਿਚ ਜਾਣਕਾਰੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਸੋ ਉਹ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਵੀਂ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਛੇਤੀ ਅਪਣਾਅ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਬੋਲਣ ਲੱਗਿਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਘਬਰਾਹਟ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਕਿਤੇ ਉਸ ਦੇ ਬੋਲਣ 'ਤੇ ਮਜ਼ਾਕ ਉੱਡ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਆਤਮ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨੂੰ ਠੇਸ ਪੱਜ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਕਈ ਵਾਰ ਬੱਚਾ ਬਥਲਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਪਜਾਮੀ ਵਿਚ ਪਿਸ਼ਾਬ ਕਰਨ ਲਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਸਕੂਲ ਜਾਣ ਤੋਂ ਕਤਰਾਉਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।

ਇਹ ਸਭ ਬੱਚੇ ਦੇ ਜਵਾਨ ਹੋਣ ਦੀ ਮਨੋਦਸ਼ਾ 'ਤੇ ਡੂੰਘਾ ਅਸਰ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਜਿਸ ਕਿਸੇ ਦੇ ਵੀ ਆਤਮ ਵਿਸ਼ਵਾਸ 'ਤੇ ਸੱਟ ਵੱਜ ਜਾਏ, ਉਸ ਦੇ ਮਨੋਬਲ ਦੇ ਡਿਗਦੇ ਸਾਰ ਉਹ ਢਹਿੰਦੀ ਕਲਾ ਵਿਚ ਛੇਤੀ ਹੀ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਜੇ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕ ਪੱਖੋਂ ਵੇਖੀਏ ਤਾਂ ਬੱਚੇ ਦੇ ਸੰਪੂਰਨ ਦਿਮਾਗੀ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਬੱਚੇ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਦੇ ਪੜ੍ਹਾਈ ਦੇ ਸਾਲ ਉਸ ਦੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਹੀ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਕਿਉਂਕਿ ਬਹੁਤੀ ਦੇਰ ਬੱਚੇ ਨੇ ਮਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਲੰਘਾਉਣੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਹੀ ਕਿਹਾ ਜਾਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਹੈ। ਦੁਨੀਆ ਭਰ ਵਿਚ ਲਗਭਗ 6,800 ਬੋਲੀਆਂ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹਰ ਪੰਦਰੀਂ ਦਿਨੀਂ ਇਕ ਬੋਲੀ ਖ਼ਤਮ ਹੁੰਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਬੋਲੀ ਬੋਲਣ ਵਾਲੇ ਖ਼ਤਮ ਹੁੰਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ ਜਾਂ ਉਸ ਕੌਮ ਨੇ ਦੂਜੀ ਬੋਲੀ ਅਪਣਾਅ ਲਈ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਇਸ ਵੇਲੇ ਦੁਨੀਆ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਬੋਲੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਬਾਰ੍ਹਵੇਂ ਜਾਂ ਤੇਰ੍ਹਵੇਂ ਨੰਬਰ ਉੱਤੇ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਭਾਵੇਂ ਉਹ

ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿਚ ਬੋਲੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੋਵੇ, ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਜਾਂ ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਿਚ। ਇਸ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਬੋਲਣ ਵਾਲੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਵਿਚਲੀ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਸਿਰਫ਼ 1.9 ਫੀਸਦੀ ਹੀ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਚੁਫੇਰੇ ਹਰ ਗਲੀ-ਗਲੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਮਾਧਿਅਮ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰੋਪਰੇਟਰੀ ਸਕੂਲ ਖੁੱਲ੍ਹ ਚੁੱਕੇ ਹਨ। ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲਦੇ ਬੱਚੇ ਜਦੋਂ ਸਿੱਧਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਜੁਬਾਨ ਸੁਣਨ ਲਗਦੇ ਹਨ ਜਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਬੋਲਣ 'ਤੇ ਮਜਬੂਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਉੱਪਰ ਦੱਸੀਆਂ ਹਾਲਤਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਸਕੂਲ ਵਿਚ ਜਾਣ ਦੇ ਨਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਰੋਣਾ-ਪਿੱਟਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਜਿਉਂ-ਜਿਉਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੇ ਰੰਗ ਵਿਚ ਬੱਚੇ ਰੰਗਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ, ਤਿਉਂ-ਤਿਉਂ ਪੰਜਾਬੀ ਬੱਚੇ ਆਪਣੀ ਧਰਤੀ, ਆਪਣੀ ਪਛਾਣ, ਆਪਣੀ ਮਿੱਠੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਤੋਂ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਪਰ੍ਹਾਂ ਹੁੰਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। 'ਇਹ ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਭਿਅਤਾ ਦੇ ਖ਼ਾਤਮੇ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਹੈ। ਜੇ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੇ ਵਿਛਾਏ ਜਾਲ ਵਿਚ ਸਾਡੇ ਬੱਚੇ ਫਸਦੇ ਰਹੇ ਤਾਂ ਸਹੀ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸੱਭਿਅਤਾ ਦਾ ਰਾਜ ਇਸ ਧਰਤੀ ਉੱਪਰ ਹੋ ਜਾਣਾ ਹੈ ਤੇ ਹਰ ਪੰਦਰੀਂ ਦਿਨੀਂ ਖ਼ਤਮ ਹੁੰਦੀਆਂ ਬੋਲੀਆਂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਦੀ ਵਾਰੀ ਵੀ ਛੇਤੀ ਹੀ ਆ ਜਾਣੀ ਹੈ।'

ਹਾਲਾਤ ਇਹ ਹਨ ਕਿ ਅੱਜ ਦੇ ਦਿਨ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਹੀ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਅਨਪੜ੍ਹ ਕਰਾਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਟੁੱਟੀ-ਫੁੱਟੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਬੋਲਣ ਵਾਲਾ ਵੀ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਅਫਸਰ ਤੋਂ ਘੱਟ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦਾ।

ਕਿਸੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਸਮਾਗਮ 'ਤੇ ਜਿਥੇ ਕਾਫੀ ਵੱਡੇ ਅਫਸਰ ਮੌਜੂਦ ਸਨ, ਮੈਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਇਕ ਪੰਜਾਬੀ ਆਈ. ਏ. ਐਸ. ਅਫਸਰ ਨਾਲ ਜਾਣ-ਪਛਾਣ ਕਰਵਾਉਂਦਿਆਂ ਮੇਰੇ ਬਾਰੇ ਉਸ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਇਹ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਬੱਚਿਆਂ ਬਾਰੇ ਲਿਖਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਅਫਸਰ ਨੇ ਅਜੀਬ ਜਿਹੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਨਾਲ ਘੁਰ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ, 'ਲਗਦੇ ਤਾਂ ਪੜ੍ਹੋ-ਲਿਖੋ ਹੋ!' ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਮੈਂ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਰੋਗਾਂ ਦੀ ਮਾਹਿਰ ਹਾਂ ਤਾਂ ਉਹ ਹੋਰ ਵੀ ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਕੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, 'ਮੈਡਮ ਜੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਲਿਖਦੇ ਤਾਂ ਰਾਤੋ-ਰਾਤ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੋ ਜਾਣਾ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਲੋਕ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਬਾਰੇ ਬਹੁਤ ਫਿਕਰਮੰਦ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਲਿਖਦੇ ਰਹੋ ਤਾਂ ਸਾਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਬਰਬਾਦ ਕਰ ਲਵੋਗੇ ਤੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੋਈ ਵੀ ਨਹੀਂ ਪਛਾਣਨ ਲੱਗਾ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਲਿਖਣ ਵਾਲੇ ਕੰਗਾਲੀ ਅਤੇ ਮੰਦਹਾਲੀ ਵਿਚ ਹੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਲੰਘਾਉਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਆਪਣੇ ਘਰ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਪਛਾਣਦਾ।' ਮੈਂ ਕਿਹਾ, 'ਸਾਡੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਬਦਨਸੀਬੀ ਹੈ ਕਿ ਤੁਹਾਡੇ ਵਰਗੇ ਅਫਸਰ ਇਸ ਦੇ ਸਰਪ੍ਰਸਤ ਹਨ। ਵੈਸੇ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਲਈ ਦੱਸ ਦਿਆਂ ਕਿ ਮੈਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਵੀ ਲੇਖ ਲਿਖੇ ਹਨ ਤੇ ਉਹ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਵਿਚ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਰਸਾਲਿਆਂ ਵਿਚ ਛਪੇ ਵੀ ਹਨ ਅਤੇ ਮੇਰੀ ਡਾਕਟਰੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਵੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਹੈ। ਸਾਡੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਖੋਜਾਂ ਅਤੇ ਕਾਨਫਰੰਸਾਂ ਵੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਹੀ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਪਰ ਇਸ ਦਾ ਮਤਲਬ ਇਹ ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਮੇਰਾ ਮੋਹ ਪੰਜਾਬ ਜਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਨਾਲੋਂ ਟੁੱਟ ਗਿਆ ਹੈ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦਾ ਰਿਣ ਉਤਾਰ ਰਹੀ ਹਾਂ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਲਿਖ ਕੇ। ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ, ਪੁੱ: ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਹਾਅ ਦਾ ਨਾਅਰਾ ਮਾਰਿਆ ਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਦੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਤੇਲ ਪੈਂਦਾ ਵੇਖ ਕੇ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਸਿਰਫ਼ ਉਸੇ ਬੁਲੰਦ ਆਵਾਜ਼ ਦਾ ਵਿਗਿਆਨਕ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰਕੇ ਸਮਝਾਉਣਾ ਚਾਹ ਰਹੀ ਹਾਂ ਕਿ ਆਪਣੀ

ਬੋਲੀ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਇਸ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਚੰਗੇ ਸਾਹਿਤ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਕਰਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ।

ਉਹ ਅਫਸਰ ਬੋਤਾ ਖਿੱਝ ਕੇ ਬੋਲੇ, 'ਇਸ ਦਾ ਮਤਲਬ ਤੁਹਾਡੇ ਪਿਤਾ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ 'ਚ ਲਿਖ ਕੇ ਗੁੰਮਨਾਮੀ ਦੇ ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਹੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਲੰਘਾ ਰਹੇ ਹਨ।'

ਮੈਂ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ, 'ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਬਾਬਾ ਬੋਹਤ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ, ਵੈਸੇ ਤੁਹਾਡੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਲਈ ਦੱਸ ਦਿਆਂ ਕਿ ਉਹ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਤੋਂ ਸਨਮਾਨਿਤ ਤਾਂ ਹੋ ਹੀ ਚੁੱਕੇ ਹਨ ਤੇ ਕੈਲੀਫੋਰਨੀਆ ਦੀ ਸੈਨਹੋਜੇ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਪਾਈ ਦੇਣ ਕਾਰਨ ਆਨਰੇਰੀ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰਸ਼ਿਪ ਵੀ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਹ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਫੁਲਿਤ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਇਨਾਮ। ਤੁਹਾਡੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਵਿਚ ਵਾਧੇ ਲਈ ਮੈਂ ਦੱਸ ਦਿਆਂ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਲਿਖਤਾਂ ਕਾਰਨ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਅਤੇ ਹਰਿਆਣਾ ਦੇ ਗਵਰਨਰ ਸਨਮਾਨਿਤ ਕਰ ਚੁੱਕੇ ਹਨ।' ਉਸ ਪਾਰਟੀ ਵਿਚ ਇਸ ਮਾਮਲੇ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਕਾਫੀ ਗਰਮ-ਗਰਮ ਬਹਿਸ ਫਿੱਤ ਪਈ। ਮੇਰੇ ਵਲ ਦੇ ਵੀ ਕਈ ਪੰਜਾਬੀ ਹਿਤੈਸ਼ੀ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋ ਗਏ ਸਨ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਮੇਰੀ ਸਰਕਾਰੀ ਨੌਕਰੀ ਖਤਰੇ ਵਿਚ ਆ ਜਾਂਦੀ।

ਅਜਿਹੀ ਬਹਿਸ ਤਾਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਹੀ ਚਲਦੀ ਰਹੇਗੀ, ਜਿਥੇ ਵੀ ਕਿਤੇ ਕੋਈ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਦਾ ਹਿਤੈਸ਼ੀ ਖੜ੍ਹਾ ਹੋਵੇਗਾ ਪਰ ਸਾਨੂੰ ਤਾਂ ਪਹਿਲ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਮਾਨਸਿਕ ਵਿਕਾਸ ਵੱਲ ਦੇਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਸਿੱਧਾ ਵਾਸਤਾ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਨਾਲ ਹੈ।

ਜੇ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਸਿਰਫ਼ ਪਹਿਲੇ ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਕਰਵਾਉਣ ਉੱਤੇ ਜ਼ੋਰ ਪਾਈਏ ਤਾਂ ਬੱਚੇ ਦੇ ਸੰਪੂਰਨ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਦੇ ਖ਼ਾਤਮੇ ਵੱਲ ਜਾਂਦੇ ਕਦਮ ਵੀ ਰੁਕ ਜਾਣਗੇ।

ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਇਸ ਵੇਲੇ ਇਕ ਵਿਸ਼ਵ ਵਿਆਪੀ ਭਾਸ਼ਾ ਹੈ ਤੇ ਸਾਡੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਿੱਖਣ ਉੱਤੇ ਕੋਈ ਬੰਦਸ਼ ਨਹੀਂ ਲੱਗੀ ਹੋਈ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਲਾਉਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਮੇਰਾ ਕਹਿਣਾ ਸਿਰਫ਼ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਬੱਚੇ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਤਿੰਨ ਸਾਲਾਂ ਉੱਤੇ ਹਾਵੀ ਨਹੀਂ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ। ਜਿਵੇਂ ਮੈਂ ਅੱਗੇ ਦੱਸਿਆ ਹੈ, ਮੇਰਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੈ ਅਤੇ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨ ਵੀ ਇਹ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਬੱਚਾ ਠੀਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤੁਰਿਆ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਹੋਰ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਛੇਤੀ ਅਤੇ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿਖ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਕਦੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਨਾ ਪੜ੍ਹਾਓ, ਪਰ ਮੈਂ ਨਿੱਤ ਕਹਿੰਦੀ ਹਾਂ ਕਿ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਨਰਸਰੀ ਤੋਂ ਹੀ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਤੋਂ ਦੂਰ ਨਾ ਕਰੋ ਤੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਬੋਲੀ ਦਾ ਉਸ ਦੇ ਦਿਮਾਗ 'ਤੇ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਪਹਿਲੇ ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਤਾਂ ਬੋਝ ਨਾ ਪਾਓ। ਜੇ ਕੁਝ ਮੈਂ ਬੱਚਿਆਂ ਉੱਤੇ ਬੋਲੀ ਦੇ ਅਸਰ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿਚ ਦੱਸਿਆ ਹੈ, ਉਹ ਸਿਰਫ਼ ਪੰਜਾਬੀ ਜ਼ਬਾਨ ਉੱਤੇ ਹੀ ਲਾਗੂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਬਲਕਿ ਹਰ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਦੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਉੱਤੇ ਵੀ ਲਾਗੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਸ਼ਵ ਵਿਆਪੀ ਭਾਸ਼ਾ ਹੈ ਤਾਂ ਚੀਨ, ਅਰਬ, ਜਰਮਨੀ ਜਾਂ ਫਰਾਂਸ ਵਾਲੇ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਛੱਡ ਕੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਜ਼ਬਾਨ ਨਰਸਰੀ ਤੋਂ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਲਗ ਪਏ? ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਨੂੰ ਉਹ ਦੇਸ਼ ਤਰਜੀਹ ਦੇ ਰਹੇ ਹਨ ਜੋ ਆਪਣੀ ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਮੌਤ ਦੇ ਇੱਛਕ ਹਨ।

-ਡਾ. ਹਰਸਿੰਦਰ ਕੌਰ, ਐਮ. ਡੀ.

ਪਟਿਆਲਾ।

ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਤੇ ਪੰਜਾਬ

ਇਹ ਗੱਲ ਸੱਚ ਮੁੱਚ ਹੀ ਬੜੀ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਹੈ ਕਿ 2 ਅਕਤੂਬਰ, 1962 ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਦੇ, ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਪੱਧਰ ਤੱਕ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਅਦਾਲਤੀ ਬੋਲੀ ਬਣ ਗਈ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਜਨਤਾ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਵੱਲ ਕੰਨ ਧਰ ਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਅਦਾਲਤੀ ਭਾਸ਼ਾ ਬਣਾਣ ਵੱਲ ਜਿਹੜਾ ਇਹ ਕਦਮ ਪੁਟਿਆ ਹੈ, ਬੜਾ ਸੁਲਾਘਾ ਯੋਗ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਇਸ ਉੱਤੇ ਵਧਾਈ ਦੀ ਹੱਕਦਾਰ ਹੈ। ਭਰੋਸਾ ਹੈ ਕਿ ਹੁਣ ਉਹ ਦੂਰ ਨਹੀਂ ਜਦੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰੇ ਦਰਬਾਰੇ ਆਪਣਾ ਪੂਰਾ ਹੱਕੀ ਸਥਾਨ ਮਿਲ ਜਾਵੇਗਾ ਅਤੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ-ਪੱਧਰ ਤੋਂ ਉਚੇਰੀ ਹੋ ਕੇ ਹਾਈ-ਕੋਰਟ, ਤੇ ਹੋਰ ਸਭ ਸਰਕਾਰੀ ਦਫਤਰਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਇਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇਗੀ। 2 ਅਕਤੂਬਰ ਦਾ ਦਿਨ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਸਦਾ ਯਾਦ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਦਿਨ ਗਿਣਿਆ ਜਾਏਗਾ।

ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇਣ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਸੁਣਵਾਈ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਸੇ ਸਾਲ ਪਟਿਆਲਾ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦਾ ਚਾਲੂ ਹੋਣਾ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਉੱਨਤੀ ਦੀ ਚਮਕਦਾਰ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਹੈ। ਪਰ ਅਜੇ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਪੂਰਾ ਹੱਕੀ ਸਥਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੇ ਰਾਹ ਵਿਚ ਕਈ ਔਕੜਾਂ ਵੀ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਔਕੜਾਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਪੰਜਾਬੀ ਪਿਆਰਿਆਂ ਨੂੰ ਸਾਂਝੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜਥੇਬੰਦ ਹੋ ਕੇ ਤਕਤਾ ਘੋਲ ਕਰਨਾ ਪਏਗਾ। ਆਜ਼ਾਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ ਮਗਰੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਹੱਕੀ ਸਥਾਨ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀ ਉੱਨਤੀ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਜੋ ਕੁਝ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਇਹ ਸਹਿਜ-ਸੁਭਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਸ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਪੰਜਾਬੀ-ਪਿਆਰਿਆਂ ਦੇ ਲੰਮੇ ਘੋਲ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਹੈ।

ਹਰ ਇਕ ਪੰਜਾਬੀ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਲਈ ਹੱਕੀ ਸਥਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਲੰਮੇ ਘੋਲਾਂ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਜੋ ਇਸ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਰਾਹ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਆ ਰਹੀਆਂ ਬਾਕੀ ਔਕੜਾਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਸਾਂਝੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮਿਲ ਕੇ ਹੰਭਲਾ ਮਾਰੀਏ।

ਕਿਸੇ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਆਪਣੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਹੱਕੀ ਸਥਾਨ ਦਾ ਮਤਲਬ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸਰਕਾਰੀ ਅਦਾਲਤਾਂ ਤੇ ਦਫਤਰਾਂ ਦੀ ਸਰਕਾਰੀ ਭਾਸ਼ਾ ਹੋਵੇ। ਪਹਿਲੀ ਸੁਣੀ ਤੋਂ ਕਾਲਜ ਦੀਆਂ ਸੁਣੀਆਂ ਤੱਕ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਮਾਧਿਅਮ ਹੋਵੇ। ਅਸਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਇਹ ਹੱਕੀ ਸਥਾਨ ਦਿਵਾਉਣਾ ਹੈ। 1924 ਤਕ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਉੱਨਤੀ ਲਈ ਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਹੱਕੀ ਸਥਾਨ ਦਿਵਾਉਣ ਦੇ ਯਤਨ ਕਰਨ ਲਈ ਕੋਈ ਸਾਂਝੀ ਜਥੇਬੰਦੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਆਰੰਭ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਵਿਦਿਅਕ ਲਹਿਰ ਚਲ ਪਈ ਸੀ, ਪਰ ਇਹ ਫਿਰਕਿਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡੀ

ਗਈ ਸੀ। ਹਿੰਦੂ, ਮੁਸਲਮਾਨ, ਸਿੱਖ ਤੇ ਈਸਾਈ ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਸਕੂਲੇ ਖੋਲ੍ਹਦੇ ਸਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਉਹ ਆਪਣੇ ਮਜ਼ਹਬ ਦੀ ਤਾਲੀਮ ਉੱਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦੇਂਦੇ ਸਨ। ਸਰਕਾਰੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਮਾਧਿਅਮ ਉਰਦੂ ਤੇ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਸੀ। ਅਦਾਲਤੀ ਬੋਲੀ ਵੀ ਉਰਦੂ ਤੇ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਸੀ। ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਹਾਕਮ ਵੀ ਫਿਰਕੂ-ਪੁਣੇ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹ ਦੇਂਦੇ ਸਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਵਿਚ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਲਾਭ ਸੀ। ਬੋਲੀਆਂ ਵੀ ਫਿਰਕੂ-ਪੁਣੇ ਅਨੁਸਾਰ ਵੰਡੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਹਾਲਾਂ ਕਿ ਬੋਲੀ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਵਸਨੀਕਾਂ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

1908 ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਵਿੱਦਿਅਕ ਕਮੇਟੀ ਬਣੀ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਹਰ ਸਾਲ ਵਿੱਦਿਅਕ ਕਾਨਫਰੰਸ ਕਰਨ ਦਾ ਸਿਲਸਿਲਾ ਜਾਰੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਉਹ ਪੰਜਾਬੀ ਪ੍ਰਚਾਰ ਲਈ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਮਾਧਿਅਮ ਤੇ ਅਦਾਲਤੀ ਬੋਲੀ ਲਈ ਮਤੇ ਪਾਸ ਕਰਦੇ ਸਨ। 1926 ਈ. ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਵਿੱਦਿਅਕ ਕਾਨਫਰੰਸ ਲਾਹੌਰ ਤੇ 1927 ਵਿਚ ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ ਵਿਚ ਹੋਈ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਮਾਧਿਅਮ ਤੇ ਅਦਾਲਤੀ ਬੋਲੀ ਬਣਾਣ ਦੇ ਮਤੇ ਪਾਸ ਹੋਏ ਸਨ। ਇਸ ਉੱਤੇ ਮੈਂ 'ਫੁਲਵਾਤੀ' ਜੂਨ ਵਿਚ ਇਕ ਨੋਟ ਲਿਖਿਆ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਮੰਗ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀ ਸਾਂਝੀ ਸੰਸਥਾ ਵਲੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਹੀ ਇਸ ਦਾ ਲਾਭ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਸਗੋਂ ਇਸ ਦਾ ਉਲਟਾ ਅਸਰ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹਿੰਦੀ ਸਾਹਿਤ ਸੰਮੇਲਨ ਵੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਕਾਇਮ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਇਹ ਮੰਗ ਕਰਨੀ ਆਰੰਭ ਦਿੱਤੀ ਕਿ "ਹਿੰਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਅਦਾਲਤੀ ਬੋਲੀ ਤੇ ਸਮੱਸਿਆ ਦਾ ਮਾਧਿਅਮ ਬਣਾਇਆ ਜਾਵੇ।" ਪਰ ਲੋਕਾਂ ਵਲੋਂ ਇਸ ਦੀ ਵੀ ਕਤੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਹੋਈ।

ਫਿਰਕੂ ਫੁੱਟ ਕੌਮੀ-ਏਕਤਾ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਵਿਚ ਵਿਘਨ ਬਣਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਗੁਲਾਮ ਰੱਖ ਕੇ ਲੁੱਟ ਖਸੁੱਟ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ ਇਸ ਫੁੱਟ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਖੁਸ਼ ਹੁੰਦੇ ਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਤੇਜ਼ ਕਰਦੇ ਸਨ।

1824 ਨਵੰਬਰ ਵਿਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਮੈਂ 'ਫੁਲਵਾਤੀ' ਮਾਸਕ ਪੱਤਰ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਵਿਚ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਸੰਬੰਧੀ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਸਾਧਨ ਤੇ ਅਦਾਲਤੀ ਬੋਲੀ ਬਣਾਣ ਸੰਬੰਧੀ ਲੇਖ ਛਾਪਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ, ਬਾਵਾ ਬੁਧ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਲਾਲਾ ਕਿਰਪਾ ਸਾਗਰ ਦੇ ਵੀ ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਲੇਖ ਛਪੇ। ਅਕਤੂਬਰ, 1925 ਵਿਚ ਪ੍ਰਿੰ. ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਇਕ ਚਿੱਠੀ 'ਫੁਲਵਾਤੀ' ਤੇ ਹੋਰ ਅਖਬਾਰਾਂ ਵਿਚ ਛਪੀ ਕਿ ਹਿੰਦੂ, ਸਿੱਖ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀ ਇਕ ਸਾਂਝੀ 'ਪੰਜਾਬੀ ਪ੍ਰਚਾਰਨੀ ਸਭਾ' ਬਣਾਈ ਜਾਵੇ, ਜੋ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਉੱਨਤੀ ਲਈ ਸਾਂਝੇ ਯਤਨ ਕਰੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀ ਮਾਤ-ਭਾਸ਼ਾ ਹੈ। ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਕਈ ਪੰਜਾਬੀ ਪਿਆਰਿਆਂ ਵੱਲੋਂ ਵੀ ਤਾਈਦ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਇਉਂ ਸਮਝ ਲਓ ਕਿ 1925 ਤੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਸਾਂਝੇ ਯਤਨ ਨਾਲ ਉੱਨਤੀ ਕਰਨ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਏ।

ਬਾਵਾ ਬੁਧ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਉਚੇਚੇ ਤੌਰ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਮਿਲਣ ਲਈ ਸੱਦਿਆ। ਇਹ ਗੱਲ ਵੀ 1925 ਦੇ ਕਿਸੇ ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਹੈ। ਬਾਵਾ ਬੁਧ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਤੇ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਸੱਚੇ ਹਿਤੈਸ਼ੀ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵੀਆਂ ਸੰਬੰਧੀ ਤ੍ਰੈ, ਪੁਸਤਕਾਂ ਲਿਖੀਆਂ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂ, ਸਿੱਖ,

ਮੁਸਲਮਾਨ ਸਭ ਕਵੀਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਆਪ ਦਾ ਇਹ ਯਤਨ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਲਈ ਸਾਂਝਾ ਪਿਤ ਬਣਾਣ ਲਈ ਬੜਾ ਸਹਾਇਕ ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ।

ਆਪ ਨੇ ਕਿਹਾ, "ਗਿਆਨੀ ਜੀ, ਤੁਸੀਂ ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਤੇ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਸੇਵਾ ਤੇ ਉੱਨਤੀ ਲਈ ਅਰਪਨ ਕਰ ਦਿਓ। ਤਾਜਸੀ ਲੀਡਰ ਬਣੇ ਹਨ। ਇਹ ਮੈਦਾਨ ਬਿਲਕੁਲ ਸੁੰਦਰ ਪਿਆ ਹੈ। ਕੋਈ ਸਾਂਝੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸੰਸਥਾ ਬਣਾ ਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਉੱਨਤ ਕਰਨ, ਇਸ ਨੂੰ ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਸੀਮਤ ਦਾਇਰੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਕਢਣ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਹੱਕੀ ਥਾਂ ਦੁਆਉਣ ਦਾ ਸਾਂਝਾ ਉੱਦਮ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਸਰਕਾਰੀ ਨੌਕਰ ਹਾਂ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਅੱਗੇ ਲਗ ਕੇ ਇਹ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ।" ਮੈਂ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ, "ਬਾਵਾ ਜੀ! ਤੁਹਾਡਾ ਵਿਚਾਰ ਬੜਾ ਸੁਭ ਤੇ ਠੀਕ ਹੈ ਪਰ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਤੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਲਹਿਰ ਤੋਂ ਮੈਂ ਯਕਦਮ ਅੱਡ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੰਬੰਧੀ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਬੜੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ। ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਅਜਿਹੇ ਬਿਖਤੇ ਸਮੇਂ ਜਦ ਕਿ ਮੋਰਚੇ ਗਰਮ ਹਨ ਤੇ ਮੇਰੇ ਉੱਤੇ ਬੜੀਆਂ ਆਸਾਂ ਲਗੀਆਂ ਹਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਵੱਖਰਾ ਹੋ ਕੇ ਮੇਰੇ ਵਿਚ ਬਦਨਾਮੀ ਭੱਲਣ ਦੀ ਵੀ ਸਮਰੱਥਾ ਨਹੀਂ ਅਤੇ ਮੇਰਾ ਦਿਲ ਵੀ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦਾ ਕਿ ਆਜ਼ਾਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਹੱਕੀ ਸਥਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਮੈਂ ਹੁਣ "ਫੁਲਵਾੜੀ" ਮਾਸਕ ਪੱਤਰ ਜਾਰੀ ਕਰਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਤੇ ਸਾਹਿਤ ਸੰਬੰਧੀ ਵੀ ਕੁਝ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਆਪਣੇ ਸਿਰ ਤੇ ਲੈ ਲਈ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਮੈਂ ਇਸ ਕਾਰਜ ਲਈ ਵੀ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਜ਼ਰੂਰ ਕਵਾਂਗਾ ਤੇ ਆਪ ਵੀ ਮਿਲਵਰਤਨ ਨਾਲ ਸਾਂਝੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸੰਸਥਾ ਰਾਹੀਂ ਸਾਹਿਤਕ ਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਲਹਿਰ ਚਲਾਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਾਂਗਾ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਸਾਹਿਤ ਭੰਡਾਰ ਭਰਨ ਦਾ ਉੱਦਮ ਕਰਾਂਗਾ।"

ਮੈਂ ਹੁਣ "ਫੁਲਵਾੜੀ" ਰਾਹੀਂ ਤੇ ਜੁਬਾਨੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨ ਲਗ ਪਿਆ। ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਜਿਸ ਸੱਜਨ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਜਾ ਮਿਲਦਾ। ਇਹ ਵੇਖਕੇ ਮੈਨੂੰ ਬੜੀ ਹੀ ਖੁਸ਼ੀ ਹੋਈ ਤੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਮਿਲਿਆ ਕਿ ਕਈ ਵਿਦਵਾਨ ਤੇ ਲੇਖਕ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਮਾਤ ਭਾਸ਼ਾ ਸਮਝ ਕੇ ਪਿਆਰ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਇਸ ਦੀ ਉੱਨਤੀ ਦੇ ਬੜੇ ਚਾਹਵਾਨ ਸਨ।

ਸਰ ਚੌਧਰੀ ਸ਼ਹਾਬੁਦੀਨ ਜੀ ਨੂੰ ਮਿਲ ਕੇ ਜਦੋਂ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਉਹ ਤਾਂ ਮੁੱਢ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਸੱਚੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਹਨ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਕਵਿਤਾ ਵੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਤੇ ਉਹ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਤੇ ਫਾਰਸੀ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ "ਪੰਜ ਦਰਿਆ" ਨਾਂ ਦਾ ਇਕ ਮਾਸਕ ਪੱਤਰ ਵੀ ਕੱਢਣ ਦਾ ਇਰਾਦਾ ਰੱਖਦੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਬਹੁਤ ਹੀ ਖੁਸ਼ੀ ਹੋਈ।

ਸਾਂਝੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਾ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਲਈ ਪਹਿਲੀ ਮੀਟਿੰਗ 30 ਜਨਵਰੀ, 1926 ਨੂੰ ਚੌਧਰੀ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਤੇ ਸ਼ਾਹੂ ਦੀ ਗੜ੍ਹੀ ਹੀ ਰੱਖੀ ਗਈ। ਇਸ ਨੂੰ ਸੱਦਣ ਵਾਲੇ 13 ਸੱਜਨ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਚੌਧਰੀ ਸ਼ਹਾਬੁਦੀਨ, ਪ੍ਰੋ. ਫਜ਼ਲ ਹੱਕ, ਕਿਰਪਾ ਸਾਗਰ, ਬਿਜ ਲਾਲ ਸ਼ਾਸਤਰੀ, ਬਿਸ਼ਨ ਦਾਸ ਪੁਰੀ, ਬਾਵਾ ਬੁਧ ਸਿੰਘ, ਮੀਆਂ ਹੱਕ ਨਿਵਾਜ਼, ਪ੍ਰੋ. ਸਿਰਾਜ ਦੀਨ ਆਦਿ ਦੇ ਨਾਂ ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਰਣਨਯੋਗ ਹਨ।

ਇਸ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿਚ ਬੜੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਕਾਫੀ ਸੱਜਨ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਕੁਝ ਕੁ ਨਾਂ ਮੈਨੂੰ ਯਾਦ ਹਨ :-

ਪ੍ਰੋ. ਸਿਰਾਜੁਦੀਨ ਐੱਮ. ਟੇ., ਕਾਜ਼ੀ ਫਜ਼ਲਹੱਕ ਸਾਹਿਬ, ਲਾਲਾ ਕਿਰਪਾ ਸਾਗਰ ਜੀ, ਪ੍ਰੋ. ਬਿਜ ਲਾਲ ਸ਼ਾਸਤਰੀ, ਲਾਲਾ ਰਾਮ ਸਰਨ ਦਾਸ ਵਕੀਲ, ਪ੍ਰੋ. ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਐੱਮ. ਏ., ਬਾਵਾ ਬੁਧ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਲਾਲਾ ਧਨੀ ਰਾਮ ਚਾਤ੍ਰਕ, ਸ਼ਰਫ ਤੇ ਹਮਦਮ ਆਦਿ ਅਤੇ ਮੈਂ ਵੀ।

ਕਾਫੀ ਵਿਚਾਰ ਵਟਾਂਦਰੇ ਮਗਰੋਂ ਫੈਸਲਾ ਹੋਇਆ ਕਿ “ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਾ” ਬਣਾਈ ਜਾਵੇ। ਕੁਝ ਕਾਇਦੇ ਵੀ ਬਣਾਏ ਗਏ। ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ, ਗਿਆ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਪਿਆਰਿਆਂ ਨੂੰ ਸੱਦਾ ਕੇ ਕੋਈ ਵੱਡੀ ਮੀਟਿੰਗ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ ਤੇ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਾ ਬਣਾਈ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਐੱਸ. ਪੀ. ਐੱਸ. ਕੇ ਹਾਲ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਦੋ ਜਲਸੇ ਕੀਤੇ। ਚੰਗੀ ਰੌਣਕ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਪਹਿਲਾਂ ਕਵੀਆਂ ਦੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਦਾ ਰੰਗ ਬੱਝਦਾ ਰਿਹਾ। ਪਰ ਜਲਸਾ ਖ਼ਤਮ ਹੋਣ ਮਗਰੋਂ ਜਥੇਬੰਦੀ ਲਈ ਮੀਟਿੰਗ ਸਫਲ ਨਾ ਹੋ ਸਕੀ। ਕੋਈ ਠੋਸ ਕਦਮ ਨਾ ਚੁੱਕਿਆ ਗਿਆ। ਹਾਂ ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਹਾਮੀ ਹਨ।

ਹੁਣ ਪ੍ਰੋ. ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਲ ਸਲਾਹ ਕਰਕੇ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੀ ਸਥਾਨਕ ਸਭਾ ਹੀ ਬਣਾ ਲਈਏ ਫਿਰ ਇਕ ਕਾਨਫਰੰਸ ਕਰੀਏ ਫਿਰ ਇਸ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ ਸਭਾ ਬਣਾ ਲਿਆ ਜਾਵੇਗਾ।

23 ਅਕਤੂਬਰ, 1926 ਨੂੰ ਦਫਤਰ “ਫੁਲਵਾਤੀ” ਵਿਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਪਿਆਰਿਆਂ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਸੱਦੀ ਗਈ। ਕਈ ਸਜਨ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਏ। ਵਿਚਾਰਾਂ ਮਗਰੋਂ ਸਰਬ ਸਾਂਝੀ ‘ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਾ’ ਦੀ ਨੀਂਹ ਰੱਖੀ ਗਈ।

ਲਾਲਾ ਧਨੀ ਰਾਮ ਜੀ ਚਾਤ੍ਰਕ, ਪ੍ਰਧਾਨ, ਮੁਣਸ਼ੀ ਮੌਲਾ ਬਖਸ਼ ਕੁਸ਼ਤਾ ਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਮੀਤ ਪ੍ਰਧਾਨ। ਸਕੱਤਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਮੈਨੂੰ ਸੌਂਪੀ ਗਈ। ਡਾ. ਦੇਵੀ ਦਾਸ ਹਿੰਦੀ, ਮੁਨਸ਼ੀ ਖੁਸ਼ਨੂਦ, ਉਸਤਾਦ ਕਰਮ ਆਦਿਕ ਕਈ ਹੋਰ ਸਜਨ ਮੈਂਬਰ ਬਣਾਏ ਗਏ। ਇਹ ਦਿਨ ਬੜਾ ਹੀ ਸੁਭਾਗਾ ਸੀ ਜਿਸ ਦਿਨ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਤੇ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਉਨਤੀ ਲਈ ਸਾਂਝੀ ਸਭਾ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕੀ। ਤੇ ਸਾਂਝ ਉਦਮ ਤੇ ਬਲ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਹੱਕੀ ਸਥਾਨ ਦਿਵਾਉਣ ਦੀ ਨੀਂਹ ਧਰੀ ਗਈ। ਇਸ ਸਭਾ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਪਹਿਲਾਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਜਲਸੇ ਤੇ ਕਵੀ ਦਰਬਾਰ ਆਰੰਭ ਹੋਏ! 1920 ਤੋਂ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਤੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਲਹਿਰ ਚੱਲਣ ਮਗਰੋਂ ਸਭ ਜਲਸਿਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵੀ ਦਰਬਾਰ ਇਕ ਜ਼ਰੂਰੀ ਅੰਗ ਬਣ ਗਏ ਸਨ ਅਤੇ ਇਹ ਬੜੀ ਰੌਣਕ ਨਾਲ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਰਾਜਸੀ ਆਗੂ ਹੁਣ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਵੱਖਿਆਨ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਦੇਂਦੇ ਸਨ। ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ਵੀ ਪ੍ਰਾਤਕ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਕੇ ਨਵੇਂ ਸਿਰਿਓਂ ਆਪਣੀ ਜਥੇਬੰਦੀ ਬਣਾਈ ਸੀ ਤੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਮਿਲਣ ਮਗਰੋਂ ਪ੍ਰਾਤਕ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਸਾਧਨ ਤੇ ਅਦਾਲਤੀ ਬੋਲੀ ਬਣਾਣ ਦਾ ਭਰੋਸਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੱਲਾਂ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਬੜਾ ਉਤਸ਼ਾਹ ਦਿੱਤਾ।

1 ਮਈ, 1927 ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਾ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿਚ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਅਕਤੂਬਰ ਵਿਚ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਇਕ ਵੱਡੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਸਾਂਝੀ ਸਭਾ ਬਣਾਈ ਜਾਵੇ। ਸਭ ਪੰਜਾਬੀ ਹਿੰਦੂ, ਮੁਸਲਮਾਨ ਤੇ ਸਿੱਖ ਲੇਖਕਾਂ, ਕਵੀਆਂ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਪਿਆਰਿਆਂ ਨੂੰ ਸੱਦਾ ਦਿੱਤਾ ਜਵੇ ਤੇ ਇਸ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਿਚ ਸਰਕਾਰ ਪਾਸੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਸਾਧਨ ਤੇ ਅਦਾਲਤੀ ਬੋਲੀ ਬਣਾਉਣ ਲਈ

ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ। ਸਰਬਸੰਮਤੀ ਨਾਲ ਇਹ ਮਤਾ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਚੌਧਰੀ ਸ਼ਹਾਬੁਦੀਨ ਜੀ ਤੋਂ ਪ੍ਰਧਾਨ ਬਣਨ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਲੈਣ ਮਗਰੋਂ 22-23 ਅਕਤੂਬਰ, 1927 ਨੂੰ ਕਾਨਫਰੰਸ ਕਰਨ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ, ਗੁਰਮੁਖੀ ਤੇ ਉਰਦੂ ਦੇ ਕਈ ਅਖਬਾਰਾਂ ਨੇ ਇਸ ਦਾ ਸੁਆਗਤ ਕੀਤਾ ਤੇ ਇਸ ਦੀ ਸਫਲਤਾ ਲਈ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕੀਤੀ। ਡਾ. ਕਿਚਲੂ ਵਰਗੇ ਰਾਜਸੀ ਆਗੂਆਂ ਨੇ ਵੀ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਹਮਾਇਤ ਕੀਤੀ। ਲਾਲਾ ਕੁੰਦਨ ਲਾਲ ਜੀ ਭਾਟੀਆ, ਐਮ. ਏ., ਪ੍ਰਿੰ. ਹਿੰਦੂ ਸਭਾ ਕਾਲਜ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸੁਆਗਤੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਚੁਣੇ ਗਏ। ਸ਼ੇਖ ਸਾਦਕ ਹਸਨ ਰਈਸ, ਲਾਲਾ ਬੰਸੀਧਰ ਕਪੂਰ ਤੇ ਸਰਦਾਰ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ, ਮੀਤ ਪ੍ਰਧਾਨ ਚੁਣੇ ਗਏ। ਲਾਲਾ ਧਨੀ ਰਾਮ ਚਾਤ੍ਰਿਕ ਜਨਰਲ ਸਕੱਤਰ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਸਕੱਤਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਇਕ ਵਿਸ਼ਾਲ ਸੁਆਗਤ ਕਮੇਟੀ ਬਣਾਈ ਗਈ। ਡਾ. ਕਿਚਲੂ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਮਾਤ ਭਾਸ਼ਾ ਹੈ ਸਭ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਇਸ ਦੀ ਉੱਨਤੀ ਲਈ ਰਲ-ਮਿਲ ਕੇ ਸਭਾ ਉਦਮ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਹੀ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਭਲਾ ਹੈ। ਹੋਰ ਵੀ ਕਈ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤੇ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂ-ਮੁਸਲਮਾਨ ਫਸਾਦ ਵੀ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਪਰ ਕਾਨਫਰੰਸ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧਕਾਂ ਨੇ ਹੌਸਲਾ ਨਾ ਹਾਰਿਆ ਤੇ ਆਸ ਰੱਖੀ ਕਿ ਇਹ ਕਾਨਫਰੰਸ ਸਗੋਂ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਵਿਚ ਮਿਲਾਪ ਤੇ ਏਕਤਾ ਵਧਾਉਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣੇਗੀ। 22, 23 ਅਕਤੂਬਰ, 1927 ਨੂੰ ਕਨੁਈਆ ਲਾਲ ਦੇ ਮੰਡੂਏ ਵਿਚ ਪਹਿਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਆਸ ਤੋਂ ਵਧ ਸਫਲਤਾ ਨਾਲ ਹੋਈ। ਹਿੰਦੂ, ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਸਾਂਝੇ ਤੌਰ ਤੇ ਬੜੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ। ਕਾਨਫਰੰਸ ਦੇ ਆਮ ਸਮਾਗਮ ਵਿਚ ਵੀ ਬੜੀ ਰੌਣਕ ਹੋਈ ਸੀ ਪਰ ਕਵੀ ਦਰਬਾਰ ਤੇ ਕਲਚਰ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਦੇ ਸਮਾਗਮਾਂ ਵਿਚ ਮੰਡੂਆ ਖਚਾਖਚ ਭਰ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ।

ਚੌਧਰੀ ਸਰ ਸ਼ਹਾਬੁਦੀਨ ਜੀ 22 ਅਕਤੂਬਰ ਨੂੰ ਸਵੇਰੇ ਮੋਟਰ ਰਾਹੀਂ ਠੀਕ ਵਕਤ ਸਿਹ ਪਹੁੰਚ ਗਏ। ਆਰੰਭਕ ਪੰਜਾਬੀ ਗੀਤਾਂ ਮਗਰੋਂ ਲਾਲਾ ਕੁੰਦਨ ਜੀ ਭਾਟੀਆ, ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ, ਹਿੰਦੂ ਸਭਾ ਕਾਲਜ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸੁਆਗਤੀ ਭਾਸ਼ਨ ਪੜ੍ਹਿਆ। ਇਸ ਵਿਚ ਆਪ ਨੇ ਸਾਫ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਬੰਗਾਲੀ, ਗੁਜਰਾਤੀ, ਮਰਾਠੀ, ਤਾਮਲ ਤੇ ਤੇਲਗੂ ਬੋਲੀਆਂ ਵਾਂਗ ਉੱਨਤ ਕਰਨ ਉਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਆਖਿਆ “ਕਿਹਤਾ ਪੰਜਾਬੀ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਦਿਲ ਆਪਣੀ ਮਾਦਰੀ ਬੋਲੀ ਦੀ ਤਰੱਕੀ ਵੇਖਕੇ ਬਾਗ ਬਾਗ ਨਹੀਂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ? ਮੈਂ ਤਾਂ ਰੱਬ ਦਾ ਲਖ ਲਖ ਸ਼ੁਕਰ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਜਿਸ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਇਕੱਠਿਆਂ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣੀ ਪਿਆਰੀ ਤੇ ਮਿੱਠੀ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਉੱਨਤ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਤਜਵੀਜ਼ਾਂ ਸੋਚਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਕੋਈ ਹਿੰਦੂ ਹੋਵੇ ਭਾਵੇਂ ਮੁਸਲਮਾਨ, ਸਿੱਖ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਇਸਾਈ ਆਪਣੇ ਸੂਬੇ ਦੀ ਬੋਲੀ ਨਾਲ ਜੇ ਉਸ ਦਾ ਪਿਆਰ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਉਹ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਉਣ ਦਾ ਹੱਕਦਾਰ ਨਹੀਂ।”

ਫਿਰ ਆਪ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਅਦਾਲਤੀ ਬੋਲੀ ਬਣਾਉਣ ਬਾਰੇ ਕਿਹਾ - “ਪਹਿਲੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਅਦਾਲਤਾਂ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਅਸਲੀ ਜਗਾ ਮਿਲਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਕੀ ਇਹ ਅਜਬ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਕਿ ਗਵਾਹ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਬੋਲਦੇ ਹਨ। ਕਈ ਵਕੀਲ ਜਰੂ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਕਰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਉਹ ਸਭ ਕੁਝ ਉਰਦੂ, ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ

ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਹੜਾ ਵਿਚਾਰੇ ਜੱਟਾਂ ਦੀ ਸਮਝ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ। ਕਈ ਅੰਗੂਠਾ ਤਾਂ ਲਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੱਲੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ। ਮੇਰਾਂ ਸਮਝ ਵਿਚ ਇਹ ਬੜੀ ਬੇਇਨਸਾਫੀ ਹੈ।” ਆਪ ਨੇ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਮਾਧਿਅਮ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਬਣਾਣ ਉੱਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ।

ਆਪ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਚੌਧਰੀ ਸ਼ਹਾਬੁਦੀਨ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣਾ ਸੰਖੇਪ ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਭਰਪੂਰ ਭਾਸ਼ਨ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਆਪ ਨੇ ਕਿਹਾ ਪੰਜਾਬੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਦਾ ਮੇਰੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਬਣਨ ਕਾਰਨ ਕੁਝ ਮੁਸਲਮਾਨ ਭਰਾ ਨਾਰਾਜ਼ ਹੋਏ ਸਨ। ਪਰ ਉਹ ਕਿਸੇ ਭੁਲੇਖੇ ਵਿਚ ਪਏ ਹਨ। ਉਰਦੂ ਇਕ ਚੰਗੀ ਇਲਮੀ ਬੋਲੀ ਹੈ। ਇਹ ਸਤਕਾਰੀ ਬੋਲੀ ਮੰਨੀ ਗਈ ਹੈ ਪਰ ਇਹ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਮਾਦਰੀ ਬੋਲੀ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਇਕ ਸੱਚਾਈ ਹੈ। ਮੈਂ ਇਹ ਸੱਚਾਈ ਦੱਸਣੇ ਰੁਕ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਸੱਚੇ ਦਿਲੋਂ ਇਹ ਮੰਨਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਡੀ ਮਾਦਰੀ ਜੁਬਾਨ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਉੱਨਤੀ ਕਰਨੀ, ਇਸ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਕਰਨਾ ਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਹੱਕੀ ਦਰਜੇ ਤਕ ਲਿਜਾਣਾ ਹਰ ਇਕ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਫਰਜ਼ ਹੈ। ਆਪ ਨੇ ਇਸ ਗੱਲ ਉੱਤੇ ਉਚੇਚਾ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਅਰਬੀ, ਫਾਰਸੀ, ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਤੇ ਹਿੰਦੀ ਦੇ ਔਖੇ ਸ਼ਬਦ ਦਾਖਲ ਕਰਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਔਖਾ ਨਹੀਂ ਬਣਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਇਸ ਵਿਚ ਚੰਗੀਆਂ ਤੇ ਉੱਚੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਲਿਖ ਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਅਮੀਰ ਬਣਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਆਪ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਉੱਨਤ ਕਰਨ ਲਈ ਕਈ ਬਹੁਮੁੱਲੇ ਸੁਝਾ ਦਿੱਤੇ। ਆਪ ਨੇ ਇਕ ਇਤਿਹਾਸਕ ਕਵਿਤਾ ਵੀ ਪੜ੍ਹੀ ਜਿਸ ਦਾ ਸਿਰਲੇਖ ਵੀ “ਉਰਦੂ ਪੰਜਾਬੀ ਤੇ ਹਿੰਦੀ ਦਾ ਝਗੜਾ।” ਇਸ ਵਿਚ ਆਪ ਨੇ ਹਿੰਦੀ ਤੇ ਉਰਦੂ ਬੋਲੀਆਂ ਦੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਮਾਦਰੀ ਬੋਲੀ ਬਣਨ ਦੇ ਲੰਮੇ ਦਾਅਵੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ, ਫਿਰ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਵੱਲੋਂ ਆਪਣੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਦਲੀਲਾਂ ਸੁਣੀਆਂ ਅਤੇ ਅਖੀਰ ਵਿਚ ਪ੍ਰਧਾਨ ਤੇ ਜੱਜ ਹੋਣ ਦੀ ਹੈਸੀਅਤ ਵਿਚ ਆਪ ਨੇ ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਸੁਣਾਇਆ :-

ਇਜ਼ਨ ਹੋਇਆ ਜਾਂ ਮਜਲਸ ਵਲੋਂ
ਤਾਂ ਮੈਂ ਹੁਕਮ ਸੁਣਾਇਆ।
ਝਗੜ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਮੈਂ
ਜਿਉਂ ਰਾਏ ਮੇਰੀ ਵਿਚ ਆਇਆ।
ਹੈ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇਸ ਦੀ ਬੋਲੀ,
ਝੂਠ ਨਹੀਂ ਵਿਚ ਇਸ ਦੇ।
ਦੁਜੇ ਦਾਵੇਦਾਰ ਦੇਵੇ ਨੇ
ਝੂਠੇ ਮੈਨੂੰ ਦਿੱਸਦੇ।
ਪੈਦਾ ਜੋ ਪੰਜਾਬ 'ਚ ਹੋਵੇ
ਬੋਲੇ ਉਹ ਪੰਜਾਬੀ।
ਮਾਝੀ ਯਾ ਉਹ ਲਹਿੰਦੀ ਹੋਵੇ,
ਹੋਵੇ ਯਾ ਦੁਆਬੀ।
ਬੋਲੀ ਹੁੰਦੀ ਦੇਸ ਦੀ ਉਹੋ
ਜੇਹੜੀ ਬੋਲੀ ਜਾਵੇ।
ਭਾਵੇਂ ਜੇ ਕਰ ਲਿਖਣ ਅੰਦਰ,

ਉਹ ਨਾ ਬਹੁਤੀ ਆਵੇ।

ਕਾਨਫਰੰਸ ਦੇ ਸਮਾਗਮ ਵਿਚ ਹੋਰ ਕਈ ਵਿਦਵਾਨ ਸੱਜਨ ਵੀ ਬੋਲੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਦੀ ਸਾਂਝੇ ਬਲ ਨਾਲ ਉੱਨਤੀ ਕਰਨ ਦੇ ਇਸ ਜਤਨ ਉਤੇ ਬੜੀ ਖੁਸ਼ੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਹੱਕੀ ਸਥਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦਾ ਇਹੋ ਸਹੀ ਸਾਧਨ ਦੱਸਿਆ। ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਅਦਾਲਤੀ ਬੋਲੀ ਬਨਾਉਣ ਤੇ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਸਾਧਨ ਬਨਾਉਣ ਉਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਸਮਾਗਮ ਵਿਚ ਭਾਈ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਭਾ, ਪ੍ਰੋ. ਬ੍ਰਿਜ ਲਾਲ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰੀ, ਲਾਲਾ ਕਿਰਪਾ ਸਾਗਰ, ਪ੍ਰੋ. ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਪ੍ਰੋ. ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਮੀਆਂ ਮੌਲਾ ਬਖਸ਼ ਕੁਸ਼ਤਾ, ਪ੍ਰੋ. ਈਸ਼ਰ ਚੰਦਰ ਨੰਦਾ, ਬਾਵਾ ਬੁਧ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਦਿਕ ਸਭ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਪੰਜਾਬੀ ਪਿਆਰੇ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ, ਮਾਤਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਏਕਤਾ ਦੇ ਅਦੁਤੀ ਨਜ਼ਾਰੇ ਨਜ਼ਰ ਆ ਗਏ ਸਨ। ਲਾਹੌਰ ਵਾਲੇ ਫਿਰਕੂ ਫਸਾਦ ਭੁਲ ਗਏ ਸਨ।

ਕਵੀ ਦਰਬਾਰ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਵੀ ਮਿਲਾਪ ਸੀ। ਚੌਧਰੀ ਸ਼ਹਾਬੁਦੀਨ, ਭਾਈ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ਤੇ ਬ੍ਰਿਜ ਲਾਲ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰੀ ਜੱਜ ਮਿਥੇ ਗਏ ਸਨ। ਲਰਾਭਗ 50 ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਕਵੀਆਂ ਨੇ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਲਿਖ ਕੇ ਭੇਜੀਆਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ 20,22 ਹੀ ਪੜ੍ਹੀਆਂ ਜਾ ਸਕੀਆਂ। 'ਸ਼ਰਫ' ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਪਹਿਲੇ ਦਰਜੇ ਦੀ ਮੰਨੀ ਗਈ। ਇਕ ਰਾਤ ਕਵੀ ਦਰਬਾਰ ਹੋਇਆ। ਦੂਜੀ ਰਾਤ ਪੰਜਾਬੀ ਡਰਾਮਾ ਹੋਇਆ। ਨੰਦਾ ਜੀ ਦਾ 'ਸੁਭਦਰਾ' ਡਰਾਮਾ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਹੱਦੋਂ ਪਰੇ ਖਿੱਚ ਗਿਆ। ਇਸ ਕਾਨਫਰੰਸ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ ਭਰੀ ਕਾਰਵਾਈ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਮਾਤ ਭਾਸ਼ਾ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਨ, ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਮਾਧਿਅਮ ਤੇ ਅਦਾਲਤੀ ਬੋਲੀ ਬਨਾਉਣ ਲਈ ਇਕ ਪ੍ਰਤਿਨਿਧ ਸਾਂਝੇ ਸਮਾਗਮ ਵਿਚ ਪਹਿਲੀ ਵੇਰ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਆਵਾਜ਼ ਉੱਚੀ ਕੀਤੀ ਗਈ।

ਇਕੀ ਆਦਮੀਆਂ ਦੀ ਇਕ ਕਮੇਟੀ ਬਣਾਈ ਗਈ ਜੋ ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਾ ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਸਾਂਝੀ ਤੇ ਪ੍ਰਤਿਨਿਧ ਸਭਾ ਬਨਾਉਣ ਦੇ ਉਪਰਾਲੇ ਕਰੇ। ਇਸ ਕਮੇਟੀ ਵਿਚ ਸੱਤ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਮੁਸਲਮਾਨ ਵਿਦਵਾਨ, ਸੱਤ ਹਿੰਦੂ ਵਿਦਵਾਨ ਤੇ ਸੱਤ ਸਿੱਖ ਸਨ। ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਿਚ ਹੋਰ ਵੀ ਕਈ ਮਤੇ ਪਾਸ ਹੋਏ ਪਰ ਉਪਰੋਕਤ ਮਤਾ ਇਕ ਯਾਦਗਾਰੀ ਮਤਾ ਸੀ। ਸਾਂਝਾ ਪਲੈਟ ਫਾਰਮ ਕੇਵਲ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਬਣਿਆ ਤੇ ਸਾਂਝੀ ਆਵਾਜ਼ ਉੱਚੀ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਪੰਜਾਬੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਬੋਲੀ ਲਈ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਂਝੀ ਆਵਾਜ਼ ਨਾ ਕਦੀ ਉੱਠੀ ਤੇ ਨਾ ਉੱਠ ਸਕਦੀ ਸੀ। 1926 ਵਿਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਾਂਝੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਾ ਬਣ ਜਾਣ ਮਗਰੋਂ ਕੁਝ ਕਾਲਜਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸੁਸਾਇਟੀਆਂ ਬਣ ਗਈਆਂ ਸਨ ਕੁਝ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਾਵਾਂ ਬਣੀਆਂ। ਕਵੀ ਦਰਬਾਰ ਤੇ ਕਾਨਫਰੰਸਾਂ ਵੀ ਹੋਣ ਲੱਗ ਪਈਆਂ ਸਨ।

ਮਾਰਚ 1927 ਵਿਚ ਸ. ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਮਾਦਾਰ, ਸ਼ੰਕਰ ਮੈਂਬਰ ਪੰਜਾਬ ਕੌਂਸਲ ਨੇ ਇਕ ਮਤਾ ਵੀ ਕੌਂਸਲ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਅਦਾਲਤੀ ਬੋਲੀ ਤੇ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਮਾਧਿਅਮ ਬਣਾਇਆ ਜਾਵੇ ਪਰ ਕਈ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ ਇਹ ਮਤਾ ਪਾਸ ਨਾ ਹੋ ਸਕਿਆ। ਉੱਥੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਇਹ ਚਰਚਾ ਚੱਲ ਪਈ। 1928 ਵਿਚ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਵੀ ਸਾਂਝੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਾ ਬਣੀ। ਪ੍ਰਧਾਨ ਚੌਧਰੀ ਸ਼ਹਾਬੁਦੀਨ, ਮੀਤ ਪ੍ਰਧਾਨ ਲਾਲਾ ਦੁਰਗਾ ਦਾਸ, ਐਡਵੋਕੇਟ ਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਜਨਰਲ ਸਕੱਤਰ ਈਸ਼ਰ ਚੰਦਰ ਨੰਦਾ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸਾਂਝੀਆਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਾਵਾਂ ਬਣਨ ਦੀਆਂ ਲਹਿਰਾਂ ਚੱਲ ਪਈਆਂ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਉੱਨਤੀ ਲਈ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ

ਦੀ ਮਾਦਰੀ ਬੋਲੀ ਬਨਾਉਣ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ। ਭਾਵੇਂ ਕੋਈ ਕੇਂਦਰੀ ਸੰਸਥਾ ਨਾ ਬਣ ਸਕੀ ਪਰ 1930 ਵਿਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਸੈਂਟਲ ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਾ ਬਣੀ ਜਿਸ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸ. ਚਰਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਸਕੱਤ੍ਰ ਧਨੀ ਰਾਮ ਚਾਤ੍ਰਿਕ ਸਨ। ਕੁਝ ਵਰ੍ਹੇ ਇਸ ਸਭਾ ਨੇ ਵੀ ਚੰਗਾ ਕੰਮ ਕੀਤਾ - ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲਣ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਬਹੁਤ ਵਧ ਗਿਆ। ਰਾਜਸੀ ਲੀਡਰ ਜਿਹੜੇ ਅੱਗੇ ਉਰਦੂ ਹਿੰਦੀ ਬੋਲਣ ਵਿਚ ਫਖਰ ਸਮਝਦੇ ਸਨ ਹੁਣ ਜਦ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨ ਜਾਂਦੇ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਹੀ ਬੋਲਦੇ ਸਨ। ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਚੋਣਾਂ ਸਮੇਂ ਵੋਟਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਨੇ ਲੀਡਰਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲਣ ਤੇ ਮਜ਼ਬੂਰ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਕਵੀ ਦਰਬਾਰ ਤੇ ਡਰਾਮੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਉਹ ਖਿੱਚ ਪਾਂਦੇ ਕਿ ਉਰਦੂ ਤੇ ਹਿੰਦੀ ਦੇ ਅਜਿਹੇ ਸਮਾਗਮ ਮਾਤ ਪੈਣ ਲੱਗ ਪਏ।

ਪਰ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਰਾਜਸੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਮੁਖ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਇਹੋ ਸਮਝਦੇ ਸਾਂ ਕਿ ਦੇਸ਼ ਆਜ਼ਾਦ ਹੋਣ ਮਗਰੋਂ ਹੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਹੱਕੀ ਸਥਾਨ ਮਿਲ ਸਕੇਗਾ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਤਾਂ ਫਿਰਕੂ ਝਗੜੇ ਤੇ ਅੰਦੋਲਨ ਵੀ ਇਸ ਦੇ ਰਾਹ ਵਿਚ ਬੜੀਆਂ ਰੋਕਾਂ ਬਣੇ ਹੋਏ ਸਨ।

ਕਰਾਚੀ ਮਤਾ ਅਖੀਰ 1930 ਵਿਚ ਪਾਸ ਹੋਇਆ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਆਜ਼ਾਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ ਮਗਰੋਂ ਪ੍ਰਾਂਤਕ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਨੂੰ ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਾਂਤਾਂ ਵਿਚ ਹੱਕੀ ਸਥਾਨ ਦੇਣ ਦਾ ਯਕੀਨ ਦਵਾਇਆ ਗਿਆ। ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਮਾਤ ਭਾਸ਼ਾ ਪੰਜਾਬੀ ਹੀ ਮੰਨੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਤੇ ਹੋਰ ਕਈ ਲੀਡਰਾਂ ਨੇ ਅਜੇਹੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤੇ ਸਨ।

1930 ਤੋਂ 1945 ਤਕ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਭਾਰਤ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਸਭ ਤੋਂ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਬਣ ਗਿਆ। ਪਹਿਲਾਂ ਨਿਮਕ ਸਤਿਆ ਗ੍ਰਹਿ, ਫਿਰ ਕੌਂਸਲਾਂ ਦੀਆਂ ਚੋਣਾਂ, ਫਿਰ ਦੂਜਾ ਸੰਸਾਰ ਯੁੱਧ ਤੇ ਫਾਸ਼ਿਜ਼ਮ ਵਿਰੁਧ ਲੋਕ ਰਾਜ ਦਾ ਸਾਂਝਾ ਮੋਰਚਾ। 1942 ਵਿਚ ਹਿੰਦ ਛੋੜ ਜਾਓ ਦਾ ਅੰਤਮ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਯੁੱਧ ਦਾ ਬਿਗਲ ਵੱਜ ਪਿਆ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਕੁਦਰਤੀ ਤੌਰ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਲਈ ਸਾਂਝਾ ਅੰਦੋਲਨ ਮੱਧਮ ਪਿਆ ਰਿਹਾ। ਪਰ ਇਹ ਆਸ ਬੱਝੀ ਰਹੀ ਕਿ ਆਜ਼ਾਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ ਮਗਰੋਂ ਇਹ ਸਮੱਸਿਆ ਕੌਮੀ ਸਰਕਾਰ ਜ਼ਰੂਰ ਹੱਲ ਕਰ ਦੇਵੇਗੀ। ਜੰਗ ਖਤਮ ਹੋਣ ਮਗਰੋਂ 1946 ਦੇ ਦੋ ਵਰ੍ਹੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਬੜੇ ਗਤਬਤੀ ਦੇ ਵਰ੍ਹੇ ਸਨ। ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੀ ਮੰਗ ਤੇਜ਼ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਫਿਰਕੂ ਫਸਾਦ ਵਧ ਰਹੇ ਸਨ। ਆਖਰ 15 ਅਗਸਤ, 1947 ਨੂੰ ਬਰਤਾਨਵੀ ਸਾਮਰਾਜ ਨੇ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਆਜ਼ਾਦੀ ਤਾਂ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਪਰ ਇਸ ਦੇ ਦੋ ਟੁਕੜੇ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਇਸ ਦਾ ਅਸਰ ਪੰਜਾਬ ਉੱਤੇ ਇਹ ਪਿਆ ਕਿ ਪੂਰਬੀ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਭ ਮੁਸਲਮਾਨ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿਚ ਚਲੇ ਗਏ ਤੇ ਪੱਛਮੀ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਭ ਹਿੰਦੂ ਤੇ ਸਿੱਖ ਪੂਰਬੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਜਾਂ ਕੁਝ ਭਾਰਤ ਦੇ ਹੋਰ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਜਾ ਵਸੇ। ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲਦਾ ਪੰਜਾਬ ਤ੍ਰੈ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਪਾਕਿਸਤਾਨ, ਪੂਰਬੀ ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਪੈਪਸੂ। ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਲਈ ਹੁਣ ਪੂਰਬੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਹੱਕੀ ਦਰਜਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਿਚ ਜ਼ਾਹਰਾ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕੋਈ ਰੁਕਾਵਟ ਨਹੀਂ ਦਿਸਦੀ ਸੀ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਨੂੰ ਹੁਣ ਅਦਾਲਤੀ ਬੋਲੀ ਤੇ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਸਾਧਨ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣ ਦਾ ਕੋਈ ਸੁਆਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਇਥੋਂ ਚਲੇ ਜਾਣ ਕਰਕੇ ਉਰਦੂ ਨੂੰ ਇਥੇ ਪਹਿਲੀ ਪੇਜ਼ੀਸ਼ਨ ਵਿਚ ਰੱਖਣ ਲਈ ਮੰਗ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੀ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮਾਤ-ਭਾਸ਼ਾ ਹੋਣ ਦੀ ਹੈਸੀਅਤ ਕਰਕੇ ਅਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਅਤੇ ਮਹਾਤਮਾ ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਵਰਗੇ ਆਗੂਆਂ

ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਮੁਤਾਬਕ ਹੁਣ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਹੀ ਸਰਕਾਰੀ ਬੋਲੀ ਤੇ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਸਾਧਨ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ। ਅਦਾਲਤੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਬਨਾਉਣ ਤੇ ਵਿਦਿਅਕ ਪੁਸਤਕਾਂ ਲਿਖਵਾਉਣ ਲਈ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਦੇਰੀ ਕਰਨ ਵਿਚ ਹਰਜ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਫਰਵਰੀ 1948 ਤੋਂ 'ਫੁਲਵਾੜੀ' ਨੂੰ ਨਵੇਂ ਸਿਰਿਓਂ ਜਲੰਧਰ ਤੋਂ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮੁਖੀ ਸੁਆਲਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਸੀ। ਪਹਿਲੇ ਪਰਚੇ ਵਿਚ ਹੀ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਲਿਆ ਗਿਆ।

ਪੰਜਾਬੀ ਪਿਆਰਿਆਂ ਦੇ ਉਦਮ ਨਾਲ 14 ਮਾਰਚ, 1948 ਨੂੰ ਖਲਾਸਾ ਕਾਲਜ ਵਿਚ ਵੱਡਾ ਇਕੱਠਾ ਹੋਇਆ। ਡਾ. ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਬਣਾਏ ਗਏ, ਵਿਚਾਰਾਂ ਹੋਈਆਂ ਭਾਰਤ ਦੇ ਹੋਰ ਪ੍ਰਾਂਤਾਂ ਵਿਚ ਬੋਲੀ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਪ੍ਰਾਂਤ ਬਣਨ ਦੀਆਂ ਮੰਗਾਂ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਇਥੇ ਵੀ "ਪੰਜਾਬੀ ਪ੍ਰਾਂਤ" ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਨ ਦਾ ਸੁਆਲ ਵੀ ਉੱਠਿਆ। ਪਰ ਪ੍ਰਿੰ. ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਜੀ. ਆਰ. ਸੇਠੀ ਤੇ ਪੰ. ਕਿਰਪਾ ਰਾਮ ਜੀ ਨੇ ਯਕੀਨ ਦੁਆਇਆ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਸਰਕਾਰੀ ਬੋਲੀ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਵਾਉਣ ਦੀ ਅਸੀਂ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਲੈਂਦੇ ਹਾਂ ਜੇ ਸਰਕਾਰ ਨਾ ਮੰਨੇਗੀ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਅੰਦੋਲਨ ਕਰਾਂਗੇ। ਪਹਿਲਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਸਾਂਝੇ ਬਲ ਨਾਲ ਮਾਤ ਭਾਸ਼ਾ ਮਨਾਉਣ ਦਾ ਉੱਦਮ ਕਰੋ। ਮੈਂ ਤੇ ਡਾ. ਸਤਿਆਪਾਲ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਮਾਤ-ਭਾਸ਼ਾ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਨਾ ਮੁਸ਼ਕਲ ਨਹੀਂ ਪਰ ਇਸ ਦੇ ਰਾਹ ਵਿਚ ਜੁੱਟਬੰਦੀਆਂ ਦੀਆਂ ਔਕੜਾਂ ਹਨ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਸਾਂਝੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪੂਰੇ ਬਲ ਨਾਲ ਜਤਨ ਕਰਨਾ ਪਵੇਗਾ। ਤਾਂ ਹੀ ਇਹ ਮਸਲਾ ਹੱਲ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਸ ਸਮਾਗਮ ਵਿਚ "ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਸਭਾ" ਬਣਾਈ ਗਈ। ਪ੍ਰਿੰ. ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਤੇ ਐੱਸ. ਐੱਸ. ਅਮੋਲ ਜੀ ਸਕੱਤਰ ਚੁਣੇ ਗਏ। ਕਈ ਹਿੰਦੂ ਤੇ ਸਿੱਖ ਮੈਂਬਰ ਬਣੇ। ਮੈਂ ਸ਼ੈਦ ਮੀਤ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਾਂ। ਇਸ ਸਭਾ ਵੱਲੋਂ 11 ਅਪ੍ਰੈਲ ਦਾ ਦਿਨ "ਪੰਜਾਬੀ ਦਿਨ" ਮਨਾਇਆ ਗਿਆ। ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਹੱਕੀ ਸਥਾਨ ਦਵਾਉਣ ਦੀ ਸਾਂਝੀ ਜੰਗ ਤੇਜ਼ ਹੋ ਗਈ। ਕਈ ਜਲਸੇ ਹੋਏ। ਕੌਮ ਪੂਜ ਹਿੰਦੂਆਂ ਵਿਚੋਂ ਡਾ. ਲਹਿਣਾ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਜਰਨਲ ਸਕੱਤਰ, ਸੂਬਾ ਕਾਂਗਰਸ ਕਮੇਟੀ, ਸੇਠ ਰਾਧਾ ਕਿਸ਼ਨ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਡਾ. ਸਤਿਆ ਪਾਲ ਜੀ, ਸੁੀ ਮੋਹਨ ਲਾਲ ਜੀ, ਪੰਡਤ ਕਿਰਪਾ ਰਾਮ ਜੀ, ਵਕੀਲ ਸੁੀ ਚਕਰਧਾਰੀ ਬੇਜਰ, ਪ੍ਰਧਾਨ ਕਵੀ ਸਭਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਲਾਲਾ ਗੁਰਾਂਦਿੱਤਾ ਖੰਨਾ ਆਦਿਕ ਕਈ ਸੱਜਣ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਬੋਲਦੇ ਤੇ ਐਲਾਨ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਸਾਂਝੀ ਆਵਾਜ਼ ਉੱਠ ਰਹੀ ਸੀ।

9 ਜੂਨ, 1948 ਨੂੰ ਸ਼ਿਮਲੇ ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੀ ਸੈਨਿਟ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਹੋਈ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਸਾਧਨ ਬਣਨ ਲਈ ਬੋਲੀ ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਪੇਸ਼ ਹੋਇਆ। ਪਰ ਫਿਰਕੂ ਤੇ ਰਾਜਸੀ ਔਕੜਾਂ ਫੇਰ ਰਾਹ ਮੱਲ ਖਲੋਤੀਆਂ।

ਸਬ ਕਮੇਟੀ ਵਿਚ ਮਤਾ ਪੇਸ਼ ਹੋਇਆ ਕਿ ਪੂਰਬੀ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿਚ ਹਾਈ ਕਲਾਸਾਂ ਤਕ ਹਿੰਦੀ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦੋਹਾਂ ਬੋਲੀਆਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਸਾਧਨ ਬਣਾਇਆ ਜਾਵੇ। ਇਹ ਬੜੀ ਗਤਬਤ ਵਾਲਾ ਮਤਾ ਸੀ। ਦੋਵੇਂ ਬੋਲੀਆਂ ਇਕੱਠੀਆਂ ਕਿਵੇਂ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਸਾਧਨ ਬਣਨ, ਇਸ ਉੱਤੇ ਪ੍ਰਿੰ. ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਐਮ. ਏ. ਨੇ ਤਜਵੀਜ਼ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਪੂਰਬੀ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਹਿੰਦੀ ਬੋਲਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਹਿੰਦੀ ਨੂੰ ਦੇਵ ਨਾਗਰੀ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲਦੇ

ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਗੁਰਮੁਖੀ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਮਾਧਿਅਮ ਬਣਾਇਆ ਜਾਵੇ। ਇਹ ਬੜੀ ਯੋਗ ਤਜਵੀਦ ਸੀ। ਅੱਜ ਦਸ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਬਾਅਦ ਇਹੋ ਗੱਲ ਮੰਨਣੀ ਪਈ।

ਇਸ ਉੱਤੇ ਪ੍ਰਿ. ਸੀ. ਐੱਲ. ਕਪੂਰ ਨੇ ਇਹ ਤਰਮੀਮ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਸਾਧਨ ਬੇਸ਼ੱਕ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਹੋਵੇ ਪਰ ਦੇਵਨਾਗਰੀ ਤੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਦੋਵੇਂ ਲਿਪੀਆਂ ਵਰਤਣ ਦੀ ਖੁੱਲ੍ਹ ਹੋਵੇ। ਪਰ ਇਹ ਤਰਮੀਮ ਵੀ ਸਿਰੇ ਨਾ ਚੜ੍ਹ ਸਕੀ। ਸਿੱਟਾ ਇਹ ਨਿਕਲਿਆ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਹਿੰਦੀ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚੋਂ ਜੇਹੜੀ ਬੋਲੀ ਕੋਈ ਦੱਸੇ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਸਾਧਨ ਬਣ ਸਕਦੀ ਸੀ।

ਨਵੰਬਰ-ਦਸੰਬਰ, 1949 ਵਿਚ ਭੀਮ ਸੈਨ ਸਚਰ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਸਨ। ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ "ਸੱਚਰ ਫਾਰਮੂਲੇ" ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ। ਡਾ. ਗੋਪੀ ਚੰਦ ਜੀ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਉੱਜਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵੀ ਇਸ ਉੱਤੇ ਦਸਤਖਤ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਇਸ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਪੂਰਬੀ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਦੋ ਭਾਗਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ। ਇਕ ਪੰਜਾਬੀ ਜ਼ੋਨ ਦਾ ਤੇ ਦੂਜਾ ਹਿੰਦੀ ਜ਼ੋਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਜ਼ੋਨ ਵਿਚ ਪਹਿਲੀ ਤੋਂ ਚੌਥੀ ਵਿਚ ਅਤੇ ਹਿੰਦੀ ਜ਼ੋਨ ਵਿਚ ਹਿੰਦੀ ਦੇਵਨਾਗਰੀ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਾਏ ਜਾਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ। ਪੰਜਵੀਂ ਤੋਂ ਦੋਹਾਂ ਜ਼ੋਨਾਂ ਵਿਚ ਦੂਜੀ ਜੁਬਾਨ ਪੰਜਾਬੀ ਤੇ ਹਿੰਦੀ ਪੜ੍ਹਾਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਪਰ ਨਾਲ ਹੀ ਮਾਪਿਆਂ ਨੂੰ ਹੱਕ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਜ਼ੋਨ ਵਿਚ ਹਿੰਦੀ ਤੇ ਹਿੰਦੀ ਜ਼ੋਨ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਰਾਹੀਂ ਸਿੱਖਿਆ ਆਰੰਭ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ ਜੇ ਇਕ ਜਮਾਤ ਵਿਚ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਦਸ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਮਗਰੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਪਿਆਰਿਆਂ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਨਾਲ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਦੇ ਹੁਲਾਰੇ ਉੱਠਣ ਲੱਗ ਪਏ। ਸਥਾਨਕ ਤੌਰ ਤੇ ਆਪ ਮੁਹਾਰੀਆਂ ਸਭਾਵਾਂ ਬਣਨ ਲੱਗ ਪਈਆਂ। ਲੋਕ ਲਿਖਾਰੀ ਸਭਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸ਼ੈਦ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਬਣੀ। ਫਿਰ ਪੰਜਾਬੀ ਲਿਖਾਰੀ ਸਭਾ ਰਾਮਪੁਰ ਬਣੀ। ਫਿਰ ਜਲੰਧਰ, ਲੁਧਿਆਣਾ, ਬਠਿੰਡਾ, ਬਰਨਾਲਾ, ਅੰਬਾਲਾ ਆਦਿਕ ਕਈ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਲੇਖਕ ਤੇ ਸਾਹਿਤ ਸਭਾਵਾਂ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆ ਗਈਆਂ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਭਾਵਾਂ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਫਿਰਕਾਪ੍ਰਸਤੀ ਤੋਂ ਬਿਲਕੁਲ ਨਿਰਲੇਪ ਸਨ। ਇਹ ਲੇਖਕਾਂ ਦੀਆਂ ਸਾਂਝੀਆਂ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਨਿਰਮਾਣ ਦਾ ਕਾਰਜ ਮੁੱਖ ਸੀ। ਸੱਤਵੇਂ ਦਿਨ ਜਾਂ ਪੰਦਰਵੇਂ ਦਿਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਮਾਗਮ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਲੇਖਕਾਂ ਦੀਆਂ ਨਵੀਆਂ ਕਿਰਤਾਂ- ਕਵਿਤਾ, ਕਹਾਣੀ, ਡਰਾਮਾ ਤੇ ਲੇਖ ਪੜ੍ਹੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਤੇ ਵਿਸ਼ੇ-ਪੱਖ ਉੱਤੇ ਆਲੋਚਨਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਉੱਨਤ ਕਰਨ ਦੇ ਜਤਨ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਭਾਸ਼ਕ-ਪ੍ਰਾਂਤ ਬਾਰੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਪਧਰ ਤੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ। ਇਹ ਸਥਾਨਕ ਲੇਖਕ ਸਭਾਵਾਂ ਤੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸਹੀ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਸਾਂਝੀ ਪੰਜਾਬੀ ਤੇ ਸਾਹਿਤਕ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਉਸਾਰਨ ਦਾ ਪੇਸ਼ ਖੇਮਾ ਸਨ।

ਮਾਰਚ 1954 ਦੇ ਪਰਚੇ ਵਿਚ ਮੈਂ ਇਕ ਲੇਖ ਲਿਖਿਆ ਜਿਸ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਆਪ ਮੁਹਾਰੀ ਉਗਮ ਰਹੀ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਤੇ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਇਸ ਲਹਿਰ ਦਾ ਸੁਆਗਤ ਕਰਦਿਆਂ ਮੈਂ ਲਿਖਿਆ :-

“ਮੈਂ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਇਸ ਸਮੇਂ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਵਿਚ ਵਧ ਤੋਂ ਵਧ ਸਾਂਝ ਤੇ ਏਕਤਾ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਲਈ ਇਕ ਪੰਜਾਬੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਵਿਚ ਹਰ ਇਕ ਪੰਜਾਬੀ

ਪਿਆਰੇ ਨੂੰ ਸੱਦਾ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਸਾਧਨ ਤੇ ਅਦਾਲਤੀ ਬੋਲੀ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਉੱਨਤੀ ਲਈ ਸਾਂਝਾ ਉੱਦਮ ਕਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਸੋਚਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ....

ਮੈਂ ਪੰਜਾਬੀ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਸੱਦਾ ਦੇਂਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਉਹ ਪੰਜਾਬੀ ਮਾਤਾ ਦੀ ਸੇਵਾ ਲਈ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਨਿੱਤਰਨ ਅਤੇ ਉੱਦਮ ਕਰਕੇ ਇਕ ਵੱਡੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਕਰਨ ਜਿਸ ਵਿਚ 'ਕੇਂਦਰੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਾ' ਨੂੰ ਜਥੇਬੰਦ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਬੁਨਿਆਦੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬ ਵਾਸੀਆਂ ਦਾ ਸਾਂਝਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਬਣਾਇਆ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀ ਉੱਨਤੀ ਲਈ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਮਜ਼ਹਬੀ ਜਾਂ ਰਾਜਸੀ ਖਿਆਲਾਂ ਦੇ ਵਿਤਕਰੇ ਦੇ ਰਲ ਮਿਲ ਕੇ ਸਾਂਝਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਹੀ ਇਸ ਵਿਚ ਸਫਲਤਾ ਦੀ ਆਸ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। 1945 ਵਿਚ ਹੀ ਪ੍ਰਿੰ. ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਉੱਦਮ ਨਾਲ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਚ 'ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਅਕਾਦਮੀ' ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਤੇ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਉੱਨਤੀ ਕਰਨ ਲਈ ਇਕ ਹੋਰ ਸ਼ਲਾਘਾਯੋਗ ਉੱਦਮ ਸੀ।

ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਅਕਾਦਮੀ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਕਾਨਫਰੰਸ 1955 ਵਿਚ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਚ ਹੋਈ। ਪੰਜਾਬੀ ਲੇਖਕਾਂ ਨੂੰ ਹੋਰ ਉਤਸ਼ਾਹ ਮਿਲਿਆ। ਇਸ ਵਰ੍ਹੇ ਹੋਰ ਕਈ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਸਾਹਿਤਕ ਸਭਾਵਾਂ ਬਣ ਗਈਆਂ।

24 ਦਸੰਬਰ, 1955 ਨੂੰ ਜਲੰਧਰ ਲੇਖਕ ਸਭਾ ਨੇ ਜਲੰਧਰ ਵਿਚ ਲੇਖਕਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਂਤਕ ਕਾਨਫਰੰਸ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ।

1956 ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਅਕਾਦਮੀ ਦੀ ਦੂਜੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਹੋਇਆ। ਇਹ ਕਾਨਫਰੰਸ ਅਪ੍ਰੈਲ, 1956 ਵਿਚ ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਹੋਈ। ਇਸ ਮੌਕੇ ਉੱਤੇ ਲੇਖਕ ਕਾਫੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ। ਵਿਚਾਰ ਵਟਾਂਦਰੇ ਹੋਏ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਤੇ ਖੁੱਲ੍ਹੀਆਂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਹੋਈਆਂ। ਕਾਨਫਰੰਸ ਦੇ ਸਮਾਗਮ ਵਿਚ ਦੋ ਮਹਾਨ ਮਤੇ ਪਾਸ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕੁਝ ਚਿਰ ਹੋਇਆ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਪੱਧਰ ਤਕ ਪ੍ਰਾਂਤਕ ਸਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰੀ ਬੋਲੀਆਂ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਰਤਣ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਇਸ ਕਦਮ ਦੀ ਸ਼ਲਾਘਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਦੂਜੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ 'ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ' ਸਥਾਪਤ ਕਰਨ ਦਾ ਮਤਾ ਸਰਬ ਸੰਮਤੀ ਨਾਲ ਪਾਸ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਇਸ ਮੌਕੇ ਉੱਤੇ ਇਕ ਮਹਾਨ ਗੱਲ ਹੋਰ ਹੋਈ ਜਿਸ ਨੇ ਸਾਰੀਆਂ ਪੰਜਾਬੀ ਲੇਖਕ ਤੇ ਸਾਹਿਤ ਸਭਾਵਾਂ ਦੀ ਇਕ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ ਜਥੇਬੰਦੀ ਬਣਾਣ ਲਈ ਤੇ ਸਭ ਨੂੰ ਇਕ ਲੜੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰੋਣ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਰੋਸ਼ਨ ਕਰ ਦਿੱਤੇ।

ਇਸੇ ਵਰ੍ਹੇ, ਏਸ਼ੀਆਈ ਲੇਖਕਾਂ ਦੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਦੀ ਤਜਵੀਜ਼ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਮੁਲਖ ਰਾਜ ਜੀ ਆਨੰਦ ਇਸ ਕਾਨਫਰੰਸ ਦੇ ਮੁਖੀ ਪ੍ਰਬੰਧਕਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਨ। ਉਹ ਸਾਹਿਤ ਅਕਾਦਮੀ ਦੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਿਚ ਉਚੇਚੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਆਏ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੱਦੇ ਉੱਤੇ 16 ਅਪ੍ਰੈਲ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗਾਰਗੀ ਜੀ ਦੀ ਕੋਠੀ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਲੇਖਕਾਂ ਦਾ ਇਕੱਠ ਹੋਇਆ, ਵਿਚਾਰਾਂ ਹੋਈਆਂ ਕਿ ਏਸ਼ੀਆਈ ਲੇਖਕ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਲੇਖਕ ਆਪਣਾ ਯੋਗ ਹਿੱਸਾ ਪਾਉਣ ਤੇ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ ਚੁਣ ਕੇ ਭੇਜਣ ਲਈ ਉੱਦਮ ਕਰਨ। ਇਸ ਕਾਰਜ ਲਈ ਮੈਨੂੰ ਕਨਵੀਨਰ ਮਿਥਿਆ

ਗਿਆ।

ਪੰਜਾਬ ਵਾਪਸ ਆ ਕੇ ਸਭ ਪੰਜਾਬੀ ਲੇਖਕਾਂ ਦਾ ਇਕ ਉਚੇਚਾ ਪਹਿਲਾ ਇਕੱਠ 16 ਮਈ, 1956 ਨੂੰ ਟਾਉਨ ਹਾਲ, ਜਲੰਧਰ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। 100 ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਲੇਖਕ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ। ਹਿੰਦੂ ਤੇ ਸਿੱਖ ਸਭ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ। ਇਥੇ ਇਕ ਕਨਵੀਨਰ ਕਮੇਟੀ ਬਣਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਜਿਸ ਦੇ ਜ਼ਿੰਮੇ ਜਲੰਧਰ ਵਿਚ ਕਾਨਫਰੰਸ ਕਰਕੇ ਏਸ਼ੀਆਈ ਲੇਖਕ ਕਾਨਫਰੰਸ ਲਈ ਡੈਲੀਗੇਟ ਚੁਣ ਕੇ ਭੇਜਣ, ਸਹਾਇਤਾ ਇਕੱਠੀ ਕਰਨ ਤੇ ਕੇਂਦਰੀ ਪੰਜਾਬੀ ਲੇਖਕ ਸਭਾ ਨੂੰ ਜਥੇਬੰਦ ਕਰਨ ਦੇ ਕਾਰਜ ਸੌਂਪੇ ਗਏ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਂਝੇ ਤੌਰ ਤੇ ਹਰ ਖਿਆਲ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਲੇਖਕਾਂ ਦੀ ਮਿਲਵਰਤਨ ਦੇ ਉਦਮ ਨਾਲ 30 ਨਵੰਬਰ ਤੇ 1-2 ਦਸੰਬਰ 1956 ਨੂੰ ਜਲੰਧਰ ਵਿਚ ਪਹਿਲੀ ਮਹਾਨ ਪੰਜਾਬੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਹੋਈ। ਜਿਸ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਸਭ ਖਿਆਲਾਂ ਦੇ ਰਾਜਸੀ ਵਿਤਕਰੇ ਲਾਭੇ ਰੱਖਕੇ ਲੇਖਕ ਤੇ ਹਮਦਰਦ ਇਸ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ। ਰੂਸੀ, ਬਰੂਮੀ, ਚੀਨੀ ਤੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਲੇਖਕ ਡੈਲੀਗੇਟ ਵੀ ਪਹੁੰਚੇ ਸਨ। ਸਮਾਗਮਾਂ ਦੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਰੌਣਕ ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਦਿਲਚਸਪੀ ਬੜੀ ਉਤਸ਼ਾਹ ਭਰਪੂਰ ਸੀ। ਕਾਨਫਰੰਸ ਦਾ ਸੁਆਗਤ ਕਰਕੇ ਉਸ ਦੇ ਲਈ ਬਾਕਾਇਦਾ ਡੈਲੀਗੇਟ ਚੁਣਕੇ ਭੇਜਣ, ਸਹਾਇਕੀ ਸਹਾਇਤਾ ਘੱਲਣ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕੇਂਦਰੀ ਪੰਜਾਬੀ ਲੇਖਕ ਸਭਾ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦ ਰੱਖੀ ਗਈ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਸਭ ਸਥਾਨਕ ਸਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸਬੰਧਤ ਹੋਣ ਲਈ ਸਦਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਮਤਿਆਂ ਵਿਚ ਸਰਬ ਸੰਮਤੀ ਨਾਲ ਇਕ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਸਾਧਨ ਤੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਪੱਧਰ ਤੱਕ ਅਦਾਲਤੀ ਬੋਲੀ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਗਈ, ਦੂਜੇ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਖੋਲ੍ਹਣ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਗਈ।

ਇਹ ਕਾਨਫਰੰਸ ਇਕ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ ਪੰਜਾਬੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਸੀ। ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਤੇ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚੋਂ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਲੇਖਕ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ ਸਨ। ਇਹ ਸੀ 1947 ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਤੇ ਸਾਹਿਤ ਲਈ ਸੁਤੇ ਸਿਧ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਲਹਿਰ ਦਾ ਬਹੁਮੁੱਲਾ ਫਲ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਹੱਕੀ ਸਥਾਨ ਦਿਵਾਉਣ ਲਈ ਸਾਂਝੀ ਲਹਿਰ ਚੱਲ ਪਈ।

ਪਟਿਆਲਾ ਵਿਚ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਭਾਗ, 1949 ਵਿਚ ਕਾਇਮ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਇਸ ਵੱਲੋਂ ਸਰਕਾਰੀ ਨੀਤੀ ਅਨੁਸਾਰ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਉਨਤੀ ਲਈ ਸ਼ਲਾਘਾਯੋਗ ਯਤਨ ਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ। ਜੁਲਾਈ, 1948 ਵਿਚ ਪੈਪਸੂ ਬਣਿਆ ਸੀ ਇਥੇ ਪੈਪਸੂ ਫਾਰਮੂਲੇ ਮੁਤਾਬਕ ਅਗਸਤ, 1948 ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰੀ ਭਾਸ਼ਾ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਇਥੇ ਪੰਜਾਬੀ ਅਦਾਲਤੀ ਬੋਲੀ ਬਣ ਗਈ ਸੀ। ਕੇਂਦਰੀ ਪੰਜਾਬੀ ਲੇਖਕ ਸਭਾ ਨਾਲ ਲਗਭਗ 40 ਲੇਖਕ ਤੇ ਸਾਹਿਤ ਸਭਾਵਾਂ ਸਬੰਧਤ ਹੋ ਗਈਆਂ ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸੁਤੰਤਰ ਤੌਰ ਤੇ ਵੀ ਕੁਝ ਸਭਾਵਾਂ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਈਆਂ। ਜੇ ਆਪਣੇ ਉਦੇਸ਼ ਮੁਤਾਬਕ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਸਮੀਖਿਆ ਬੋਰਡ ਖਾਸ ਤੌਰ ਤੇ ਵਰਣਨਯੋਗ ਹੈ।

ਇਸ ਵਿਚ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਕਿ ਰਾਜਸੀ ਮਤਭੇਦਾਂ ਤੇ ਆਰਥਕ ਲਾਭਾਂ ਦੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਕਾਰਨ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਫਿਰਕੂ ਝਗੜੇ ਵੀ ਚਲਦੇ ਰਹੇ। ਅੰਦੋਲਨ ਚਲੇ, ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਤੇ ਹਿੰਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਲਈ ਮੋਰਚੇ ਵੀ ਲੱਗੇ ਪਰ ਇਹ ਗੱਲ ਖੁਸ਼ੀ ਦੀ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਤੇ ਸਾਹਿਤ ਲਈ ਪੈਦਾ ਹੋਈ

ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਸਾਂਝੀ ਲਹਿਰ 'ਦਿਨੋ' ਦਿਨ ਵਧ ਫੁਲ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਫਿਰਕਾ ਪ੍ਰਸਤੀ ਨੂੰ ਨੇੜੇ ਨਹੀਂ ਆਉਣ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਬੋਲੀ ਤੇ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਸਾਂਝੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਪੱਧਰ ਤੇ ਸੋਚਿਆ ਤੇ ਵਿਚਾਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਕਿ ਇਸ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਕੋਈ ਉੱਠਤਾਈ ਜਾਂ ਘਾਟ ਨਹੀਂ। ਕੁਝ ਧੜੇਬੰਦੀਆਂ ਜ਼ਰੂਰ ਹਨ, ਸਿਧਾਂਤਕ ਮਤਭੇਦ ਵੀ ਹਨ। ਪਰ ਸਮੁੱਚੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਹ ਇਕ ਸਾਂਝੀ ਲਹਿਰ ਹੈ ਤੇ ਵਧ ਫੁਲ ਰਹੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਲੇਖਕ ਦੇਸ਼ਾਂ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਮਾਣ ਵਧਾ ਰਹੇ ਹਨ। 1927 ਵਿਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀ ਦਿਲ ਦੀ ਭੋਇ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਤੇ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਪ੍ਰਗਤੀ ਲਈ ਜੋ ਸਾਂਝੇਪਣ ਦਾ ਬੀਜ ਬੀਜਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਉਹ ਹੁਣ ਵਰਤਮਾਨ ਰੂਪ ਵਿਚ ਇਕ ਫਲ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਰੁੱਖ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ। ਅੱਜ ਇਹ ਗੱਲ ਬਤੀ ਹੀ ਖੁਸ਼ੀ ਦੀ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਜਨਤਾ ਦੀ ਸਾਂਝੀ ਆਵਾਜ਼ ਨੂੰ ਸੁਣ ਕੇ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਹੱਕੀ ਮੰਗ ਲਈ ਚੱਲੇ ਅੰਦੋਲਨਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਹੋ ਕੇ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕਈ ਸ਼ਲਾਘਾਯੋਗ ਕਦਮ ਪੁੱਟੇ ਹਨ। ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ ਨੂੰ ਵੰਡ ਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਭਾਗ ਵੱਖਰਾ ਤੇ ਹਿੰਦੀ ਵਿਭਾਗ ਵੱਖਰਾ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਸਾਲ ਪਟਿਆਲੇ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਚਾਲੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਅਤੇ 2 ਅਕਤੂਬਰ ਤੋਂ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਪੱਧਰ ਤੱਕ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਅਦਾਲਤੀ ਬੋਲੀ ਆਰੰਭ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਸਾਧਨ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਬਣਾਈ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਪਰ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਜੁਟਬੰਦੀਆਂ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਉਹ ਕਈ ਰੂਪਾਂ ਵਿਚ ਫੁੱਟਕੇ ਬੋਲੀ ਤੇ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਪ੍ਰਗਤੀ ਵਿਚ ਰੋਕਾਂ ਪੈਦਾ ਕਰ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਨਿਹਾਇਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ, ਬੋਲੀ ਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਪ੍ਰਗਤੀ ਲਈ ਜੋ ਬਲਵਾਨ ਸਾਂਝੀ ਲਹਿਰ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਈ ਹੈ ਇਸ ਨੂੰ ਹੋਰ ਬਲਵਾਨ ਬਣਾਇਆ ਜਾਵੇ। ਪੰਜਾਬੀ ਲੇਖਕਾਂ ਵਿਚ ਏਕਤਾ ਵਧਾਈ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਹੀ ਅਸੀਂ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਇਸ ਪੱਖ ਤੋਂ ਚੁੱਕੇ ਗਏ ਕਦਮਾਂ ਨੂੰ ਸਫਲ ਬਣਾਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਤੇ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਪ੍ਰਗਤੀ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਧੜੇਬੰਦੀਆਂ ਨੂੰ ਘਟਾਇਆ ਜਾਵੇ। ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਦੀ ਪ੍ਰਗਤੀ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਸਫਲਤਾ ਹੋਵੇ।

-ਗਿ. ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ 'ਦਰਦ'

(ਸਵਰਗਵਾਸੀ) ਜਲੰਧਰ।

ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਮਾਧਿਅਮ ਪਰਿਵਰਤਨ

ਵਿਦਿਅਕ ਮਾਹਿਰਾਂ, ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਗਾਂ ਅਤੇ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਦਾ ਇਹ ਇਕ ਮੰਨਿਆ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਸਿਧਾਂਤ ਹੈ ਕਿ ਬੱਚੇ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਉਸ ਦੀ ਮਾਤ ਭਾਸ਼ਾ ਰਾਹੀਂ ਦਿੱਤੀ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੀ ਖੋਜ ਦੇ ਪ੍ਰਮਾਣ ਵੀ ਇਹੀ ਸਿੱਧ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜਿੰਨੀ ਸੋਝੀ ਤੇ ਗਿਆਨ ਮਾਂ-ਬੋਲੀ ਰਾਹੀਂ ਬਹੁਤ ਬੇਤਰੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਸੇ ਦੂਜੀ ਜਾਂ ਉਪਰੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੁਆਰਾ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਮਾਂ ਲਗਦਾ ਹੈ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਕੁਝ ਇਕ ਰਾਜਸੀ, ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਤੋਂ ਤਰਤਾਲੀ ਸਾਲ ਪਿੱਛੋਂ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ, ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਸਿੱਖਿਆ ਅਤੇ ਪਰੀਖਿਆਵਾਂ ਦਾ ਮਾਧਿਅਮ ਨਹੀਂ ਬਣ ਸਕੀ। ਕੁਝ ਹਾਲਤਾਂ ਵਿਚ ਸਕੂਲਾਂ ਦੀ ਪੱਧਰ ਉਪਰ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਕਾਲਜਾਂ ਅਤੇ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀਆਂ ਦੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰ, ਰਾਜਨੀਤੀ ਸ਼ਾਸਤਰ, ਭੂਗੋਲ, ਮਨੋਵਿਗਿਆਨ, ਸੰਗੀਤ ਆਦਿ ਸਮਾਜ-ਵਿਗਿਆਨ ਦੇ ਖੇਤਰਾਂ ਅਤੇ ਵਿਗਿਆਨ ਅਰਥਾਤ ਰਸਾਇਣ-ਵਿਗਿਆਨ, ਭੌਤਿਕ-ਵਿਗਿਆਨ, ਜੀਵ-ਵਿਗਿਆਨ ਆਦਿ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਾਈ ਦਾ ਮਾਧਿਅਮ ਅੱਜ ਵੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਹੀ ਹੈ।

ਹਥਲੇ ਪਰਚੇ ਦਾ ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼ ਇਹ ਜਾਇਜ਼ਾ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰਨਾ ਹੈ ਕਿ ਸਕੂਲਾਂ ਅਤੇ ਕਾਲਜਾਂ ਦੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਸਮਾਜ ਵਿਗਿਆਨ ਤੇ ਵਿਗਿਆਨ ਦੇ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਮਾਧਿਅਮ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਲੈਣ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਕਿਸ ਹੱਦ ਤੱਕ ਸਫਲ ਹੋਏ ਹਾਂ? ਨਿਰਸੰਦੇਹ ਪੰਜਾਬੀ ਮਾਧਿਅਮ ਰਾਹੀਂ ਪੜ੍ਹਾਈ ਇਕ ਬਹੁਤ ਅਹਿਮ ਮਸਲਾ ਹੈ। ਪਰ ਹੁਣ ਤੱਕ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਉਹ ਸਥਾਨ ਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ, ਜੋ ਇਸ ਦੀਆਂ ਸਮਕਾਲੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਅਰਥਾਤ ਬੰਗਾਲੀ ਗੁਜਰਾਤੀ, ਮਰਾਠੀ, ਤੇਲਗੂ ਤੇ ਤਾਮਿਲ ਆਦਿ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਸਥਾਨਕ ਹਲਕਿਆਂ ਵਿਚ ਹਾਸਲ ਕਰ ਚੁੱਕੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਠੀਕ ਜਾਇਜ਼ਾ ਲੈਣ ਲਈ ਇਸ ਦੇ ਪਿਛੋਕੜ ਵਲ ਸੰਖੇਪ ਭਾਤ ਮਾਰਨੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ।

ਬਰਤਾਨਵੀ ਰਾਜ ਸਮੇਂ ਸਮੁੱਚੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਕੁਝ ਇਕ ਇਕ ਸਿੱਖ ਕੰਨਿਆਂ ਪਾਠ-ਸ਼ਾਲਾਵਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਕਿਤੇ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਲਾਜ਼ਮੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸਕੂਲਾਂ ਜਾਂ ਕਾਲਜਾਂ ਵਿਚ ਬਤੌਰ ਅਖਤਿਆਰੀ ਵਿਸ਼ੇ ਵਜੋਂ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਇਸ ਦੀ ਚੋਣ ਕਰ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ 'ਪਾੜੇ ਤੇ ਰਾਜ ਕਰੋ' ਦੀ ਨੀਤੀ ਸਦਕਾ ਆਮ ਧਾਰਨਾ ਇਹ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਸੀ ਕਿ ਹਿੰਦੀ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ, ਉਰਦੂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਭ ਦੀ ਸਾਂਝੀ ਜੁਬਾਨ ਹੈ। ਦਸਵੀਂ ਤੱਕ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੇ ਨਾਲ ਉਰਦੂ 'ਜ਼ਰੀਆ ਤਾਲੀਮ' ਵੀ ਸੀ। ਇਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੇਠਲੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਉਰਦੂ ਅਤੇ ਉਪਰਲੀ ਸਤਹ ਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਜੁਬਾਨ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸੀ।

ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਤੋਂ ਪਿਛੇ ਜਦ 1949 ਈ, ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ (ਸੋਲਨ) ਦੁਆਰਾ ਐਮ ਏ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀਆਂ ਕਲਾਸਾਂ ਜਾਰੀ ਕਰਨ ਦਾ ਨਿਰਨਾ ਲਿਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਰਡ ਵਿਚ ਇਸ ਗੱਲ ਤੋਂ ਕਾਫੀ ਬਹਿਸ ਹੋਈ ਕਿ ਐਮ. ਏ. ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਦਾ ਮਾਧਿਅਮ ਫਾਰਸੀ ਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਾਂਗ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਪੰਜਾਬੀ? ਇਕ ਧਾਰਨਾ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਹੀਰ ਵਾਰਿਸ, ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਖੁੱਲੇ ਮੈਦਾਨ ਅਤੇ ਜਨਮ ਸਾਖੀ, ਆਦਿ ਪੁਸਤਕਾਂ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਨਗੇ ਪਰ ਇਮਤਿਹਾਨ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕੋਰਸਾਂ ਬਾਰੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ-ਪੱਤਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਹੋਣਗੇ ਅਤੇ ਪਰੀਖਿਆਰਥੀ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੇ ਉਤਰ ਵੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਲਿਖਣਗੇ। ਐਮ. ਏ. ਪੰਜਾਬੀ ਲਈ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ-ਮਾਧਿਅਮ ਦੇ ਹਮਾਇਤੀਆਂ ਦੀ ਦਲੀਲ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਆਲੋਚਨਾ/ਪਰਖ, ਆਦਿ ਦੀ ਕੋਈ ਵੀ ਚੱਜ ਦੀ ਪੁਸਤਕ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਕਾਫੀ ਚਰਚਾ ਉਪਰੰਤ ਇਹ ਨਿਰਨਾ ਲਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਪੰਜਾਬੀ ਮਾਧਿਅਮ ਦਾ ਹੋਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਇਸ ਸਮੇਂ ਪੰਜ ਸੌ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਖੋਜ ਅਤੇ ਆਲੋਚਨਾ ਦੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਉਪਲਬਧ ਹਨ।

ਪਿਛਲੇ ਹਫਤੇ (ਨਵੰਬਰ 29, 1990) ਪੰਜਾਬ ਸਟੇਟ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਟੈਕਸਟ ਬੁੱਕ ਬੋਰਡ ਦੁਆਰਾ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਮਾਧਿਅਮ ਪਰਿਵਰਤਨ ਵਿਸ਼ੇ ਬਾਰੇ ਪੰਜਾਬ, ਪੰਜਾਬੀ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਕਾਲਜਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲਾਂ ਦੀ ਇਕ ਕਾਨਫਰੰਸ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਿਚ ਲਗਭਗ ਸੌ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਅਤੇ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀਆਂ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ। ਪੰਜਾਬ ਰਾਜਪਾਲ ਦੇ ਸਲਾਹਕਾਰ ਸ. ਹਰਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸ ਕਾਨਫਰੰਸ ਦਾ ਉਦਘਾਟਨ ਕੀਤਾ, ਸ. ਰਾਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਸਿੱਖਿਆ ਸਕੱਤਰ, ਪੰਜਾਬ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸ ਸਮਾਗਮ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਕੀਤੀ, ਪ੍ਰੋ. ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਪਰਚਾ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵੀ ਹੋਰ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਸਭ ਨੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਸਿੱਖਿਆ ਅਤੇ ਪਰੀਖਿਆਵਾਂ ਦਾ ਮਾਧਿਅਮ ਬਣਾਏ ਜਾਣ ਦੀ ਵਕਾਲਤ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਦੇ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਜਿੰਨੀਆਂ ਵੀ ਔਕੜਾਂ ਆਉਣ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ।

ਸਿੱਖਿਆ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਵਿਦਿਅਕ ਅਦਾਰਿਆਂ ਦੇ ਮੁਖੀਆਂ ਅਤੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਵਿਚ ਆਈ ਇਸ ਉਸਾਰੂ ਸੋਚ ਨੂੰ 'ਜੀ ਆਇਆਂ' ਕਹਿਣਾ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਸਮੁੱਚੇ ਅਕਾਦਮਿਕ ਜਗਤ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਮਾਧਿਅਮ ਪਰਿਵਰਤਨ ਸਬੰਧੀ ਸਥਿਤੀ ਕਾਫੀ ਨਿਰਾਸ਼ਾਜਨਕ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਕਿ ਸਮਾਜ ਵਿਗਿਆਨ ਦੇ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਸੰਬੰਧੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਪੰਜਾਬੀ ਤੇ ਹਿੰਦੀ ਮਾਧਿਅਮ ਅਪਨਾਉਣ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰੀਖਿਆਰਥੀਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਕਿਤੇ ਵਧੇਰੇ ਹੈ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਵਿਗਿਆਨ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦਾ ਬੋਲਬਾਲਾ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬ ਰਾਜ-ਭਾਸ਼ਾ ਐਕਟ, 1967 ਈ. ਵਿਚ ਪਾਸ ਕਰਕੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਸਰਕਾਰੀ ਭਾਸ਼ਾ ਪੰਜਾਬੀ ਘੋਸ਼ਿਤ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਪਰ 23 ਸਾਲਾਂ ਪਿਛੋਂ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਾਗੂ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਿਆ। ਜਦ ਤੱਕ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਮਾਧਿਅਮ ਨਹੀਂ ਬਣਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਾਗੂ ਕਰਨਾ ਕਠਿਨ ਹੈ।

ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ

ਬਹੁ-ਪੱਖੀ ਵਿਕਾਸ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਹਿੱਸਾ ਪਾਇਆ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਮਾਧਿਅਮ ਬਣਾਉਣ ਸੰਬੰਧੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਦਾਰਿਆਂ ਵਲੋਂ ਤਕਨੀਕੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀਆਂ, ਹਵਾਲਾ ਪੁਸਤਕਾਂ, ਪੰਜਾਬੀ-ਪੰਜਾਬੀ ਅਤੇ ਦੋ-ਭਾਸ਼ੀ ਤੇ ਤ੍ਰੈ-ਭਾਸ਼ੀ ਕੋਸ਼, ਸ਼ਬਦ ਜੋਤ ਕੋਸ਼ ਅਤੇ ਸੰਸਾਰ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੇ ਅਨੁਵਾਦ ਵੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ, ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਮਾਧਿਅਮ ਪਰਿਵਰਤਨ ਦਾ ਕਾਰਜ ਅਧੂਰਾ ਹੀ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਇਸ ਸਦੀ ਦੇ ਛੇਵੇਂ ਦਹਾਕੇ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਕੇਂਦਰੀ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਇਹ ਯੋਜਨਾ ਬਣਾਈ ਗਈ ਸੀ ਕਿ ਭਾਰਤ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਰਾਜਾਂ ਵਿਚ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਮਾਧਿਅਮ ਹਰ ਰਾਜ ਦੀ ਸਥਾਨਕ ਭਾਸ਼ਾ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਯੋਜਨਾ ਦੇ ਮੁੱਖ ਮੰਤਵ ਪ੍ਰਾਦੇਸ਼ਿਕ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖਿਆ ਅਤੇ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਬਣਾਉਣਾ ਅਤੇ ਵਿਗਿਆਨਕ ਲੀਹਾਂ ਉੱਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਮੂਹਿਕ ਵਿਕਾਸ ਕਰਕੇ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਮਾਧਿਅਮ ਬਣਾਉਣਾ ਸੀ। ਇਸ ਯੋਜਨਾ ਨੂੰ ਸਫਲ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਹਰ ਪ੍ਰਾਂਤਿਕ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਇਕ ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦੀ ਰਾਸ਼ੀ ਵੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਮਾਧਿਅਮ ਪਰਿਵਰਤਨ ਦੀ ਇਸ ਸਕੀਮ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ 1970 ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਸਟੇਟ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਟੈਕਸਟ-ਬੁੱਕ ਬੋਰਡ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਬ ਸਟੇਟ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਟੈਕਸਟ-ਬੁੱਕ ਬੋਰਡ ਇਕ ਅਜੇਹੀ ਅਕਾਦਮਿਕ ਸੰਸਥਾ ਹੈ, ਜੋ ਮਾਧਿਅਮ ਪਰਿਵਰਤਨ ਯੋਜਨਾ ਅਧੀਨ ਕਾਲਜ/ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਗਿਆਨ-ਵਿਗਿਆਨ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਪਾਠ-ਪੁਸਤਕਾਂ, ਹਵਾਲਾ ਪੁਸਤਕਾਂ, ਤਕਨੀਕੀ ਸ਼ਬਦਾਂ-ਵਲੀਆਂ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਾ-ਕੋਸ਼ਾਂ ਆਦਿ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਵਿਚ ਜੁੱਟੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਮਾਧਿਅਮ ਪਰਿਵਰਤਨ ਲਈ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਦੀਆਂ ਤਕਨੀਕੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀਆਂ ਇਕ ਬੁਨਿਆਦੀ ਲੋੜ ਸੀ। ਕੌਮ ਦੀ ਅਹਿਮੀਅਤ ਅਤੇ ਭਾਸ਼ਾ ਤੇ ਵਿਸ਼ੇ ਦੇ ਮਾਹਰ ਅਮਲੇ ਦੇ ਪੱਖ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿਚ ਰਖਦਿਆਂ ਇਹ ਕਾਰਜ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਸੌਂਪਿਆ ਗਿਆ। ਵਿਭਾਗ ਵਲੋਂ ਬਾਕੀ ਵਿਕਾਸ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਹੁਣ ਤੱਕ ਵਿਗਿਆਨ ਤੇ ਸਮਾਜ ਵਿਗਿਆਨ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਮਜ਼ਮੂਨਾਂ ਦੀਆਂ 25 ਗਲਾਸਰੀਆਂ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ।

ਕੇਂਦਰੀ ਕਮਿਸ਼ਨ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਪਾਲਿਸੀ ਮੁਤਾਬਕ ਮੁੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚਲਤ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਪਹਿਲ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਅਤੇ ਸਾਇੰਸ ਦੇ ਮਜ਼ਮੂਨਾਂ ਵਿਚ ਕੌਮਾਂਤਰੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਅਪਣਾਈ ਗਈ। ਖਾਸ ਨਾਵਾਂ ਦਾ ਤਰਜਮਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਜਿਥੇ ਪੰਜਾਬੀ ਰੂਪ ਵੀ ਮਿਲਦੇ ਹਨ ਉਥੇ ਪ੍ਰਚਲਤ ਕਰਨ ਹਿੱਤ ਅਜਿਹੇ ਪੰਜਾਬੀ ਰੂਪ ਵੀ ਨਾਲ ਸ਼ਾਮਿਲ ਕਰ ਲਏ ਗਏ। ਪੰਜਾਬੀ ਸ਼ਬਦ ਭੰਡਾਰ ਨੂੰ ਆਧੁਨਿਕ ਯੁਗ ਦੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਦਾ ਹਾਣੀ ਬਣਾਉਣ ਹਿੱਤ ਜਿਥੇ ਪੰਜਾਬੀ ਰੂਪ ਸੌਖੇ ਜਾਂ ਪ੍ਰਚਲਤ ਨਹੀਂ ਸਨ ਉਥੇ ਹਿੰਦੀ, ਉਰਦੂ ਦੇ ਪ੍ਰਚਲਤ ਤੇ ਸੌਖੇ ਸ਼ਬਦ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਤੇ ਵਿਆਕਰਨ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਢਾਲਕੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਰਤੇ ਗਏ ਕਿ ਅੱਜ ਉਹ ਪੰਜਾਬੀ ਰੂਪ ਹੀ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਸਮਾਨਾਰਥਕ ਸ਼ਬਦ ਜੋਤਾਂ ਸਖੇਪਤਾ, ਇਕਸਾਰਤਾ ਸਭ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਮੁੱਖ ਆਧਾਰ ਇਹ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਸਰਲਤਾ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਤਕਨੀਕੀ ਪੱਖ ਬਰਕਰਾਰ ਰਹੇ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ੇ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਸ਼ਕਲ ਨਾਲ ਅਰਥ ਹੀ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ। ਸਮੇਂ - ਸਮੇਂ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਨੇ ਵੀ ਮਾਧਿਅਮ ਪਰਿਵਰਤਨ ਸੰਬੰਧੀ ਆਪਣੇ ਕਾਰਜਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੁਝ ਇਕ ਦੀ

ਸੌਪਣਾ ਟੈਕਸਟ- ਬੁੱਕ ਬੋਰਡ ਨੂੰ ਕਰ ਦਿੱਤੀ।

ਟੈਕਸਟ-ਬੁੱਕ ਬੋਰਡ ਵਲੋਂ ਹੁਣ ਤੱਕ ਵਿਗਿਆਨ ਸਮਾਜ-ਵਿਗਿਆਨ, ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤ, ਆਦਿ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿਚ 221 ਪੁਸਤਕਾਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾ ਚੁੱਕੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ 14 ਤਕਨੀਕੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀਆਂ (6 ਵਿਗਿਆਨ ਤੇ 8 ਸਮਾਜ ਵਿਗਿਆਨ ਦੇ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ) ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ। 57 ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੇ ਰੀਪ੍ਰਿੰਟ ਵੀ ਛਾਪੇ ਗਏ ਹਨ। ਮੌਲਿਕ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਸੰਸਾਰ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਕਲਾਸਿਕ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਅਨੁਵਾਦ ਹਵਾਲਾ ਪੁਸਤਕਾਂ ਵਜੋਂ ਵਰਤੋਂ ਵਿਚ ਲਿਆਂਦੇ ਜਾਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਏ ਗਏ ਹਨ। ਡਿਗਰੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਇਸ ਸਮੇਂ +1 ਅਤੇ +2 ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਐਨ. ਸੀ. ਈ. ਆਰ. ਟੀ. ਵਲੋਂ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ 26 ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਅਨੁਵਾਦ ਤਿਆਰੀ ਅਧੀਨ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਜੂਨ, 1991 ਤਕ ਛਪ ਕੇ ਮਾਰਕੀਟ ਵਿਚ ਆ ਜਾਣਗੇ।

ਟੈਕਸਟ-ਬੁੱਕ ਬੋਰਡ ਦਾ ਇਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਕਾਰਜ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀਆਂ ਵਿਚ ਡਿਗਰੀ ਪੱਧਰ ਉੱਤੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਵਿਸ਼ੇ-ਖੇਤਰਾਂ ਅਤੇ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਦੇ ਪਾਠ-ਕ੍ਰਮਾਂ ਵਿਚ ਮਿਆਰੀਕਰਨ ਅਤੇ ਇਕਸਾਰਤਾ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਪਰਸਪਰ ਤਾਲਮੇਲ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨਾ ਵੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ, ਪੰਜਾਬੀ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ-ਬੋਰਡਾਂ ਨੇ ਇਸ ਪੱਖ ਤੋਂ ਕਾਫੀ ਸਹਿਯੋਗ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਤਿੰਨਾਂ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀਆਂ ਦੇ ਸਲੇਬਸਾਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਹੱਦ ਤੱਕ ਇਕਸਾਰਤਾ ਲੈ ਆਂਦੀ ਹੈ। +1 ਤੇ +2 ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਡਿਗਰੀ ਪੱਧਰ ਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਲੇਬਸਾਂ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖ ਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਪਾਠ-ਪੁਸਤਕਾਂ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਏ ਜਾਣ ਦੀ ਯੋਜਨਾ ਹੈ।

ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਪੰਜਾਬੀ ਡਿਕਸ਼ਨਰੀ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਇਸ ਸਮੇਂ ਰਸਾਇਣ-ਵਿਗਿਆਨ ਅਤੇ ਜੀਵ-ਵਿਗਿਆਨ ਦੇ ਵਿਸ਼ਾ-ਕੋਸ਼ ਤਿਆਰੀ ਅਧੀਨ ਹਨ। ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪੱਧਰ ਦੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਪੈਰਾ ਮੈਡੀਕਲ ਅਤੇ ਆਈ. ਟੀ. ਆਈ. ਦੇ ਕੋਰਸਾਂ ਲਈ ਵੀ ਪੁਸਤਕਾਂ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾ ਕੇ ਛਾਪੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਭਰਵਾਂ ਹੁੰਗਾਰਾ ਮਿਲਿਆ ਹੈ।

ਪਾਠ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਤੋਂ ਛੋਟ ਮਾਧਿਅਮ ਪਰਿਵਰਤਨ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਭਾਵਪੂਰਤ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਅਧਿਆਪਕਾਂ, ਲੇਖਕਾਂ, ਸੋਧਕਾਂ ਅਤੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ, ਆਦਿ ਨੂੰ ਇਸ ਕਾਰਜ-ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੇ ਸੁਯੋਗ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਟੈਕਸਟ-ਬੁੱਕ ਬੋਰਡ ਦੁਆਰਾ ਸਮੇਂ ਸਮੇਂ ਸੈਮੀਨਾਰਾਂ, ਰੀ-ਓਰੀਐਂਟਲ ਕੋਰਸਾਂ, ਵਰਕਸ਼ਾਪਾਂ ਅਤੇ ਕਾਨਫਰੰਸਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵੀ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਾਰੀ ਕਾਰਜ-ਪ੍ਰਕਿਿਆ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਅਸਰਦਾਰ ਬਣਾਉਣ ਵਿਚ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਗਾਂ ਵਲੋਂ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ ਗਏ ਪਰਚਿਆਂ/ਲੈਕਚਰਾਂ ਦਾ ਵਡਮੁੱਲਾ ਯੋਗਦਾਨ ਵੀ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਅਜੇਹੇ ਮੌਕਿਆਂ ਅਤੇ ਪੁਸਤਕ ਮੇਲਿਆਂ ਸਮੇਂ ਬੋਰਡ ਵਲੋਂ ਛਾਪੀਆਂ ਗਈਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੀ ਨੁਮਾਇਸ਼ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵੀ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਬੋਰਡ ਸਬੰਧੀ ਇਸ ਸੰਖੇਪ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਸਟੇਟ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਟੈਕਸਟ-ਬੁੱਕ ਬੋਰਡ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਮਾਧਿਅਮ-ਪਰਿਵਰਤਨ ਸੰਬੰਧੀ ਕੋਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮੱਲ ਮਾਰ ਲਈ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਵਿਪਰੀਤ ਮੇਰੀ ਇਹ ਧਾਰਨਾ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਮਾਧਿਅਮ ਪਰਿਵਰਤਨ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਹੁਣ ਤਕ ਅਸਾਂ ਕੋਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਭਾਸ਼ਾ

ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਜਾਂ ਟੈਕਸਟ-ਬੁੱਕ ਬੋਰਡ ਵਲੋਂ ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਮੁੱਢਲੇ ਯਤਨਾਂ ਤੱਕ ਹੀ ਸੀਮਿਤ ਹਨ। ਜਿਹੜੀਆਂ ਪਾਠ-ਪੁਸਤਕਾਂ ਜਾਂ ਹਵਾਲਾ ਪੁਸਤਕਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੁਆਰਾ ਛਾਪੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਪੰਜਾਬੀ ਡਿਕਸ਼ਨਰੀਆਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਬਾਕੀਆਂ ਦੀ ਛਪਣ-ਗਿਣਤੀ ਵੀ ਬਹੁਤ ਥੋੜੀ ਹੈ ਅਤੇ ਵਿਕਰੀ ਬਹੁਤ ਹੀ ਘੱਟ। ਟੈਕਸਟ-ਬੁੱਕ ਬੋਰਡ ਪਾਸ ਇਸ ਸਮੇਂ 15 ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਦੇ ਮੁੱਲ ਦੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਸਟਾਕ ਵਿਚ ਹਨ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰੋ. ਅਮਰੀਕ ਸਿੰਘ ਧਾਲੀਵਾਲ ਵਲੋਂ ਕਰਵਾਏ ਗਏ ਇਕ ਸਰਵੇਖਣ ਅਨੁਸਾਰ ਡਿਗਰੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਸਮਾਜ ਵਿਗਿਆਨ ਦੇ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਵਿਚ 80 ਤੋਂ 90 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਪ੍ਰੀਖਿਆਰਥੀਆਂ ਨੇ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਲਈ ਪੰਜਾਬੀ ਜਾਂ ਹਿੰਦੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਮਾਧਿਅਮ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰੀਖਿਆਰਥੀ 50 ਤੋਂ 60 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਸਨ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਉੱਤਰ ਲਿਖਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਕੇਵਲ 10 ਤੋਂ 20 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਸੀ। ਪਰ ਵਿਗਿਆਨ ਦੇ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਵਿਚ 100 ਫੀਸਦੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਹੋਈ। ਪੰਜਾਬੀ ਮਾਧਿਅਮ ਸੰਬੰਧੀ ਇਹ ਕੋਈ ਉਤਸ਼ਾਹ ਜਨਕ ਸਥਿਤੀ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਵਾਸਤਵ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਮਾਧਿਅਮ ਪਰਿਵਰਤਨ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਪ੍ਰਤੀ ਸਾਡੀ ਆਪਣੀ ਸੋਚ ਤੇ ਧਾਰਨਾ ਤੋਂ ਵੱਖ ਕਰਕੇ ਜਾਂਚ ਕਰਨੀ ਉਚਿਤ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਜੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਯੋਗ ਸਥਾਨ ਨਹੀਂ ਮਿਲ ਸਕਿਆ ਤਾਂ ਇਸ ਦੀ ਤਿੰਮੇਵਾਰੀ ਵੀ ਸਾਡੇ ਆਪਣੇ ਉਪਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਪ੍ਰਤੀ ਸਾਡੇ ਆਪਣੇ ਮਨਾਂ ਅੰਦਰ ਹੀਣਤਾ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਹੈ। ਪਰ ਅਸੀਂ ਜਿਹੜੇ ਲੋਕ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਮੁਢਲੇ ਬਣਨ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਅਸੀਂ ਵੀ ਇਸ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਅਪਣਾਇਆ। ਆਪਣੇ ਧੀਆਂ-ਪੁੱਤਰਾਂ, ਮਾਂ-ਬਾਪ ਤੇ ਸਨੇਹੀਆਂ ਨਾਲ ਚਿੱਠੀ ਪੱਤਰ ਲਈ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਵਿਆਹ ਸ਼ਾਦੀਆਂ ਤੇ ਹੋਰ ਸਮਾਗਮਾਂ ਲਈ ਸੱਦਾ-ਪੱਤਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਭੇਜੇ ਜਾਣ ਨੂੰ ਤਰਜੀਹ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਨਰਸਰੀ ਤੋਂ ਹੀ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਲਈ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਮਾਧਿਅਮ ਸਕੂਲਾਂ ਦੀ ਚੋਣ ਕਰਦੇ ਹਾਂ।

ਆਜ਼ਾਦੀ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦਾ ਭੂਤ ਇਸ ਕਦਰ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਡੇ ਮਨਾਂ ਉਪਰ ਸਵਾਰ ਹੋਇਆ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਤੇ ਕਸਬਿਆਂ ਦੇ ਗਲੀ ਮੁਹੱਲਿਆਂ ਤੋਂ ਹੁਣ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਮਾਧਿਅਮ ਸਕੂਲਾਂ ਦੀ ਦੌਤ ਪਿੰਡਾਂ ਤੱਕ ਵੀ ਪੁੱਜ ਗਈ ਹੈ। ਸਾਡੀ ਸੋਚ ਯਕੀਨ ਵਿਚ ਬਦਲ ਚੁੱਕੀ ਹੈ ਜੇ ਸਾਡੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੇ ਕੱਚੀ ਪਹਿਲੀ ਤੋਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਾ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਉਹ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਦੌਤ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਪਛਤ ਜਾਣਗੇ। ਇਥੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਕੈਂਪਸ ਦਾ ਇਕ ਉਦਾਹਰਣ ਬੇ-ਲੋੜਾ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ। ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵਲੋਂ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਸਕੂਲ ਦੀ ਬਿਲਡਿੰਗ ਤਿਆਰ ਕਰਕੇ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਤਾਂ ਜੋ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਕੈਂਪਸ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਾ ਜਾਣਾ ਪਏ। ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਦੇ ਅਧਿਆਪਕ ਵੀ ਨਿਯੁਕਤ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਪਰ ਕੈਂਪਸ ਵਿਚੋਂ ਕੇਵਲ ਇਕ ਬੱਚਾ ਹੀ ਦਾਖਲ ਹੋ ਸਕਿਆ। ਦਾਖਲ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਬਾਕੀ ਸਾਰੇ ਬੱਚੇ ਨੇੜੇ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਨ। ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਕੈਂਪਸ ਵਿਚ ਸੇਵਾਦਾਰ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰਾਂ ਤੇ ਉੱਚ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਤਕ ਹਰ ਇਕ ਨੇ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਕੈਂਪਸ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਕਿਸੇ ਇਕ ਜਾਂ ਦੂਜੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਮਾਧਿਅਮ ਸਕੂਲ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਕਰਾਉਣਾ ਹੀ

ਯੋਗ ਸਮਝਿਆ। ਅੱਠਾਂ ਸਾਲਾਂ ਪਿਛੋਂ ਆਖਿਰ ਇਹ ਸਰਕਾਰੀ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਸਕੂਲ ਬੰਦ ਕਰਨਾ ਪਿਆ। ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਬੱਚਿਆਂ ਨੇ ਨਰਸਰੀ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਬਾਰੂਵੀਂ ਤਕ ਕਿਸੇ ਪਬਲਿਕ ਸਕੂਲ ਜਾਂ ਮਾਡਰਨ ਸਕੂਲ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾ ਰਾਹੀਂ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਹੈ ਉਹ ਕਾਲਜ ਜਾਂ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਕਿਵੇਂ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਅਪਣਾਏਗਾ। ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਮਾਪਿਆਂ ਵਲੋਂ ਜੇ ਦਲੀਲ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਵੀ ਸੰਜੀਦਗੀ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰਨ ਯੋਗ ਹੈ। ਜਦ ਪੀ. ਐਮ. ਟੀ., ਪੀ. ਈ. ਟੀ. ਅਤੇ ਉਚੇਰੀ ਵਿਦਿਆ ਦੇ ਦਾਖਲਿਆਂ ਅਤੇ ਕੌਮੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਮੁਕਾਬਲਿਆਂ ਲਈ ਮਾਧਿਅਮ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਕਿਉਂ ਅਪਣਾਉਣ? ਵੱਖ ਵੱਖ ਪੱਧਰ ਦੇ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿਚ ਵੱਖੇ ਵੱਖਰੇ ਮਿਆਰਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਮਾਧਿਅਮ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨੂੰ ਕਾਫੀ ਕਠਿਨ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਹੱਲ ਸਰਕਾਰੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਹੀ ਕੱਢਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਬਤੌਰ ਮਾਧਿਅਮ ਵਰਤੋਂ ਵਿਚ ਲਿਆਉਣ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਇਕ ਦਲੀਲ ਇਹ ਵੀ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਫਿਲਾਸਫੀ ਤੇ ਵਿਗਿਆਨ ਜੇਹੇ ਉਨੱਤ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਬਿਆਨ ਕਰਨਾ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਕਾਲਜ ਆਫ ਆਰਕੀਟੈਕਚਰ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਦੇ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਡਾ. ਭੱਟੀ ਦਾ ਮਤ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਸਾਡੀ ਪਹੁੰਚ ਵਿਵਾਹਰਕ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਔਖੇ ਤੋਂ ਔਖੇ ਤਕਨੀਕੀ ਵਿਸ਼ੇ ਨੂੰ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਰਲ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਵਿਗਿਆਨ ਦੇ ਕੁਝ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰਾਂ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰ ਵਟਾਂਦਰੇ ਉਪਰੰਤ ਇਹੋ ਭਾਵਨਾ ਉਘੜ ਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਈ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਉੱਚ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਮਾਧਿਅਮ ਬਣਾਏ ਜਾਣ ਦੀ ਪੂਰੀ ਯੋਗਤਾ ਹੈ। ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੇ ਜੰਮਪਲ ਨੌਬਲ ਇਨਾਮ ਜੇਤੂ ਭੌਤਿਕ-ਵਿਗਿਆਨ ਦੇ ਜਗਤ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਵਿਦਵਾਨ ਪ੍ਰੋ. ਅਬਦੁਲਸਲਾਮ ਕੁਝ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੀ ਕਾਨਵੋਕੇਸ਼ਨ ਦੇ ਮੌਕੇ ਤੇ ਆਪਣਾ ਭਾਸ਼ਨ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਦੇਂਦੇ ਸਮੇਂ ਭੌਤਿਕ-ਵਿਗਿਆਨ ਦੀਆਂ ਬਾਰੀਕੀਆਂ ਨੂੰ ਇਸ ਢੰਗ ਨਾਲ ਬਿਆਨ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਸਰੋਤੇ ਅਸ਼ ਅਸ਼ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਯੂ. ਜੀ. ਸੀ. ਦੇ ਚੇਅਰਮੈਨ ਪ੍ਰੋ. ਯਸ਼ ਨੇ ਆਪਣਾ ਕਾਨਵੋਕੇਸ਼ਨ ਭਾਸ਼ਣ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਦਿੱਤਾ। ਇਹ ਕੁਝ ਇਕ ਮਿਸਾਲਾਂ ਇਸ ਲਈ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ ਕਿ ਜੇ ਸਾਡੇ ਮਨਾਂ ਅੰਦਰ ਚਾਹ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਹਰ ਵਿਸ਼ੇ ਦੇ ਪ੍ਰਗਟਾਅ ਲਈ ਯੋਗ ਬਣਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਵਿਚ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾ ਇਸ ਵੇਲੇ ਸੰਸਾਰ ਦੀਆਂ ਅਤਿ ਉਨਤਸ਼ੀਲ ਬੋਲੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਹੈ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਬਤੌਰ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਜ਼ਰੂਰ ਪੜ੍ਹਾਈ/ਪੜ੍ਹਾਉਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਇਸ ਢੰਗ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਕਿ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪਰੀਖਿਆਂ ਵਿਚ ਫੇਲ੍ਹ ਹੋਣ ਵਾਲੇ 60 ਤੋਂ 70 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਬੱਚੇ ਕੇਵਲ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਕਰਕੇ ਅਗਲੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਜਾਰੀ ਨਾ ਰੱਖ ਸਕਣ।

ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਕੁਝ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਹਰ ਸਾਲ, ਉਚੇਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਲਈ ਜਾਪਾਨ, ਜਰਮਨੀ, ਰੂਸ ਤੇ ਫਰਾਂਸ ਆਦਿ ਅਜਿਹੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਥੇ ਪੜ੍ਹਾਈ ਜਾਂ ਖੋਜ ਦਾ ਮਾਧਿਅਮ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਹ ਚਾਰ ਤੋਂ ਛੇ ਮਹੀਨਿਆਂ ਤਕ ਸੰਬੰਧਿਤ ਮੁਲਕ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਬਾਰੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਫਿਰ ਆਪਣਾ ਖੋਜ-ਕਾਰਜ ਉਸ ਦੇਸ਼ ਦੀ, ਜੁਬਾਨ ਵਿਚ ਮੁਕੰਮਲ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਮੁਲਕਾਂ ਦੀ ਤਰੱਕੀ ਦਾ ਇਕ ਕਾਰਨ ਆਪਣੀ ਭਾਸ਼ਾ ਪੜ੍ਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੌਹ ਵੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਭਾਸ਼ਾ 'ਤੇ ਮਾਣ ਹੈ। ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਹਿੱਸੇ

ਵਿਚ ਜੋ ਕੁਝ ਵੀ ਨਵਾਂ ਵਾਪਰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜੁਬਾਨ ਰਾਹੀਂ ਲੋਕਾਂ ਪਾਸ ਪੁੱਜ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਇਸ ਯੋਗ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ।

ਹਰ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ, ਆਪਣੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਵੀ ਆਪਣਾ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਆਪਣਾ ਵਿਰਸਾ ਹੈ। ਜਦ ਤਕ ਹਰ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਮਨ ਅੰਦਰ ਆਪਣੇ ਇਸ ਅਮੁਲ ਵਿਰਸੇ ਪ੍ਰਤੀ ਮਾਣ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਉਜਾਗਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਇਸ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਠੀਕ ਲੀਹਾਂ ਤੇ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ ਅਤੇ ਇਕ ਵਿਕਸਤ ਭਾਸ਼ਾ ਹੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰ ਸਕੇਗੀ।

ਸਾਡੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਸਕੂਲਾਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਬਹੁਤ ਹੀ ਮਾੜੀ ਹੈ। ਮਿਡਲ ਤੇ ਹਾਈ ਸਕੂਲਾਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵੀ ਬਹੁਤੀ ਸੰਤੋਸ਼ਜਨਕ ਨਹੀਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦ ਹੀ ਪੁਖਤਾ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਉਸਾਰੀ ਕਿਵੇਂ ਤਸੱਲੀਬਖਸ਼ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ? ਸਰਕਾਰੀ ਹਾਈ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿਚ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਮਾਧਿਅਮ ਪੰਜਾਬੀ ਹੈ। ਪਰ ਕਾਲਜਾਂ ਵਿਚ ਪੁੱਜ ਕੇ ਜਦ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਵਿਗਿਆਨ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਕਰਨੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਕੇ ਕਦੀ ਆਪਣੇ ਅਧਿਆਪਕ ਵਲ ਤਕਦੇ ਹਨ, ਕਦੀ ਬਲੈਕ-ਬੋਰਡ ਵਲ ਅਤੇ ਕਦੀ ਆਪਣੀ ਪਾਠ-ਪੁਸਤਕ ਵਲ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੱਲੇ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ। ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਜਾਂ ਕਾਲਜਾਂ ਦੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਸ਼ਾ-ਮਾਹਿਰਾਂ ਪਾਸੋਂ ਟੈਕਸਟ ਬੁੱਕ ਬੋਰਡ ਨੇ +1 ਅਤੇ +2 ਦੀਆਂ ਪਾਠ ਪੁਸਤਕਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਅਨੁਵਾਦ ਕਰਵਾਈਆਂ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਹੈ ਕਿ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਤਾਂ ਇਕ ਪਾਸੇ ਕੁਝ ਅਧਿਆਇ ਅਜੇਹੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਮਝ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਲਈ ਵੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੈ। ਸੁਭਾਵਿਕ ਹੀ ਅਜਿਹੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਅਧਿਆਪਕ ਅਤੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਦੋਹਾਂ ਲਈ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਪਾਠ-ਪੁਸਤਕਾਂ ਲਾਹੇਵੰਦ ਸਿੱਧ ਹੋ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ।

ਪਰ ਸਸਤੇ ਖੁਲਾਸਿਆਂ, ਕੁੰਜੀਆਂ ਅਤੇ ਐਮ. ਬੀ. ਡੀ. ਦੀਆਂ ਗਾਈਡਾਂ ਦੇ ਲੇਖਕ ਤੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਤੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਤਕ ਪਾਠ-ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੀ ਪਹੁੰਚ ਨੂੰ ਬੇ-ਲੋੜਾ ਸਿੱਧ ਕਰ ਦੇਂਦੇ ਹਨ। ਕਈ ਵਾਰ ਅਧਿਆਪਕ ਆਪਣੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਖੁਦ ਅਜੇਹੀਆਂ ਸਹਾਇਕ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੀ ਸਿਫਾਰਸ਼ ਕਰਦੇ ਵੇਖੇ ਗਏ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪੱਧਰ ਕਾਫੀ ਨੀਵਾਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਸਾਹਿਬਾਨ ਅਤੇ ਅਧਿਆਪਕ ਦਿਲਚਸਪੀ ਲੈ ਕੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਚੰਗੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਪੜ੍ਹਨ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦੇਣ। ਕੁਝ ਮਾਪਿਆਂ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਸੰਸਾ ਵੀ ਲੱਗਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਰਾਹੀਂ ਸਿੱਖਿਆ ਹਾਸਲ ਨਾ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਉਹ ਬਾਹਰਲੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਕਿਵੇਂ ਜਾਣਗੇ। ਪਹਿਲੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਬਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਜਾਣ ਲਈ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੀ ਗਿਆਨ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ, ਦੂਜੇ ਅਜਿਹੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਸੰਖਿਆ ਤਾਂ ਆਟੇ ਵਿਚ ਲੂਣ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਵੀ ਨਹੀਂ।

ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਮਾਧਿਅਮ ਪਰਿਵਰਤਨ ਸੰਬੰਧੀ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲਾਂ ਦੀ ਜਿਸ ਕਾਨਫਰੰਸ ਬਾਰੇ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਉਸ ਵਿਚ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਵਲੋਂ ਵਿਦਿਅਕ ਢਾਂਚੇ ਦੀ ਖਰਾਬੀ, ਤਕਨੀਕੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਅਤੇ ਮਿਆਰੀ ਪਾਠ-ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੀ ਘਾਟ, ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਅਵਿਕਸਤ ਸਥਿਤੀ, ਵਿਗਿਆਨਕ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਵਿਚ ਖੋਜ ਰਸਾਲਿਆਂ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਅਤੇ ਸਟੈਂਡਰਡ

ਪਾਠ-ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੀ ਬੁਤ ਆਦਿ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਵਲ ਸੰਕੇਤ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਨ। ਇਸ ਗੱਲ ਤੇ ਵੀ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਚਕਿਤਸਾ-ਵਿਗਿਆਨ, ਇੰਜੀਨੀਰਿੰਗ, ਤਕਨਾਲੋਜੀ ਅਤੇ ਬੇਸਿਕ-ਸਾਇੰਸਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਾਏ ਜਾਣਾ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਅਜੇਹੇ ਸਾਰੇ ਮਸਲਿਆਂ ਦਾ ਇਕੋ ਇਕ ਹੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਸਕੂਲਾਂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੀ ਪੱਧਰ ਤੱਕ ਸਿੱਖਿਆ ਅਤੇ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਵਜੋਂ ਲਾਗੂ ਕਰਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਅਮਲ ਵਿਚ ਲਿਆਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰੇ। ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਰਕਾਰੀ ਗੈਰ ਸਰਕਾਰੀ ਪਬਲਿਕ ਜਾਂ ਮਾਡਲ ਸਕੂਲ ਨੂੰ ਇਸ ਤੋਂ ਛੋਟ ਨਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਏ। +1 ਅਤੇ +2 ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਕ੍ਰਮਵਾਰ ਇਸ ਨੂੰ ਡਿਗਰੀ ਕਾਲਜਾਂ ਤਕ ਵਧਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਵਾਰ ਦਲੇਰੀ ਨਾਲ ਇਹ ਨਿਰਨਾ ਲੈਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ, ਫਿਰ ਪਾਠ-ਪੁਸਤਕਾਂ, ਤਕਨੀਕੀ-ਸ਼ਬਦਾਵਲੀਆਂ ਅਤੇ ਹਵਾਲਾ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਘਾਟ ਨਹੀਂ ਰਹੇਗੀ। ਦੋਚਿਤੀ ਵਿਚ ਲਿਆ ਗਿਆ ਕੋਈ ਵੀ ਫੈਸਲਾ ਨੇਪਰੇ ਨਹੀਂ ਚੜ੍ਹ ਸਕਦਾ। ਪੰਜਾਬ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਨੇ ਕਾਉਂਟੀ ਵਿਖੇ ਪੰਜਾਬੀ ਮਾਧਿਅਮ ਵਿਚ ਬੀ. ਐੱਸ. ਸੀ. (ਗ੍ਰਹਿ-ਵਿਗਿਆਨ) ਦੀਆਂ ਕਲਾਸਾਂ ਆਰੰਭ ਕੀਤੀਆਂ ਸਨ। ਪਰ ਕੁਝ ਸਾਲਾਂ ਪਿੱਛੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਬਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਮਾਧਿਅਮ ਵਿਚ ਬਦਲ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਇਸੇ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਮਾਹਿਰਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਗਿਆਨ ਦਾ ਸੰਚਾਰ ਅਤੇ ਪਾਸਾਰ ਸਾਧਾਰਨ ਪੰਜਾਬੀ ਰਾਹੀਂ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਅਨਪੜ੍ਹ ਲੋਕਾਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਾ ਕੇ ਹਰਾ ਇਨਕਲਾਬ ਲੈ ਆਂਦਾ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਮਾਧਿਅਮ ਪਰਿਵਰਤਨਾਂ ਦੀ ਯੋਜਨਾ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਾਂ ਹੀ ਅਮਲ ਵਿਚ ਲਿਆਂਦਾ ਜਾ ਸਕੇਗਾ ਜੇ ਹਰ ਪੰਜਾਬੀ, ਫਰਾਂਸੀਸੀ, ਬੰਗਾਲੀ ਜਾਂ ਮਦਰਾਸੀ ਵਾਂਗ ਆਪਣੀ ਮਾਤ-ਭਾਸ਼ਾ ਉੱਪਰ ਫਖਰ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰੇ। ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਪ੍ਰਤਿ ਪ੍ਰਤਿਬੱਧਤਾ ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਹਰ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਇਸ ਨੂੰ ਅਪਣਾਏ ਬਿਨਾਂ ਇਸ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕੇਗਾ।

-ਡਾ. ਕਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਬਿੰਦ
ਮੁਹਾਲੀ।

ਵਾਹ! ਪੰਜਾਬੀਏ ਤੇਰੇ ਲੇਖ ਆਪਣੀ ਹਾਲਤ ਆਪੇ ਦੇਖ

ਇਤਿਹਾਸ ਗਵਾਹ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਕਿਤਾਬਾਂ ਪੜ੍ਹਨ ਦਾ ਸਮਾਂ ਹੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ। ਕਿਤਾਬਾਂ ਪੜ੍ਹਨ ਦੀ ਵਿਹਲ ਹੀ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਰਹੀ। ਸਿਕੰਦਰ ਆਇਆ, ਮਹਿਮੂਦ ਗਜ਼ਨੀ ਆਇਆ, ਅਬਦਾਲੀ, ਹਲਾਕੂ ਅਤੇ ਚੰਗੋਜ਼ ਆਏ। ਉਦੋਂ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਇਕ ਹੱਥ ਢਾਲ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਹੱਥ ਕਿਰਪਾਨ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਬਗਲ ਵਿਚ ਫੂਰੀ ਤੇ ਮੂੰਹ 'ਚ ਰਾਮ ਰਾਮ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਰੱਬ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਦੋ ਹੀ ਹੱਥ ਦਿੱਤੇ ਹਨ। ਬ੍ਰਹਮਾ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਜਾਂ ਸ਼ਿਵ ਵਾਂਗ ਚਾਰ-ਚਾਰ ਹੱਥ ਦਿੱਤੇ ਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਇਕ ਹੱਥ 'ਚ ਕਿਤਾਬ ਵੀ ਫਤ ਲੈਂਦੇ। ਕਿਤਾਬਾਂ ਪੜ੍ਹਨ ਦੀ ਤਾਂ ਗੱਲ ਹੀ ਛੱਡੋ, ਕਿਤਾਬਾਂ ਫਤਨ ਲਈ ਵੀ ਹੱਥ ਵਿਹਲੇ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਕਿਤਾਬਾਂ ਲਈ ਥਾਂ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਸੁਣਿਐ ਕਿ ਆਰੀਆਂ ਨੇ ਇਥੇ ਆ ਕੇ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਤੇ ਪਸ਼ੂ ਪਾਲਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੇ ਸੀ। ਤਿਰ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਇਕ ਹੱਥ ਹਲ ਦਾ ਮੁੰਨਾ ਤੇ ਦੂਜੇ ਹੱਥ ਸ਼ਰਾਬ ਦੀ ਬੋਤਲ ਆ ਗਈ ਸੀ। ਕਿਤਾਬਾਂ ਲਈ ਹੱਥ ਵਿਹਲਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਹਾੜੀ-ਸਾਉਣੀ ਫਸਲਾਂ ਦੇ ਢੇਰਾਂ ਦੇ ਢੇਰ ਦੇਖ ਕੇ ਜੱਟ ਨੂੰ ਬਿਨਾਂ ਪੀਤਿਉਂ ਨਸ਼ਾ ਚੜ੍ਹ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਮੱਲੋ-ਮੱਲੀ ਬੱਕਰੇ ਬੁਲਾਉਣ ਤੇ ਖੰਘੂਰੇ ਮਾਰਨ ਨੂੰ ਚਿੱਤ ਕਰ ਆਉਂਦਾ ਸੀ। ਇਕ ਦੋ ਖੰਘੂਰੇ ਸੁਣ ਕੇ ਗੁਆਂਢੀ ਨੂੰ ਵੀ ਜੋਸ਼ ਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਖਰਬੂਜੇ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਖਰਬੂਜਾ ਰੰਗ ਬਦਲਣ ਲੱਗਦਾ ਸੀ। ਫੇਰ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਇਕ ਹੱਥ ਗੰਡਾਸਾ ਤੇ ਦੂਜੇ ਹੱਥ ਰੂੜੀ ਮਾਰਕਾ ਸ਼ਰਾਬ ਦੀ ਬੋਤਲ ਆ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਰਾਮ ਰੋਲਿਆਂ 'ਚ ਕਿਤਾਬ ਫਤਨ ਦਾ ਖਿਆਲ ਕਿਸ ਨੂੰ ਆਉਂਦਾ ਸੀ। ਤਿੰਨ-ਸੌ-ਸੱਤ, ਇਕਵੰਜਾ ਦੇ ਹੁੰਦਿਆਂ-ਸੁੰਦਿਆਂ, ਕੋਰਟਾਂ-ਕਚਹਿਰੀਆਂ ਦੇ ਫੇਰਿਆਂ, ਹਸਪਤਾਲਾਂ ਦੀਆਂ ਗੋਤੀਆਂ ਵਿਚ ਕਿਤਾਬ ਕੀਹਦੇ ਯਾਦ ਰਹਿਣੀ ਸੀ।

ਅਸੀਂ ਪੰਜਾਬੀ ਭਿਤ ਵੀ ਜਲਦੀ ਹੀ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ। ਪੰਜਾਬੀ ਬਹਾਦਰ ਕੌਮ ਹੈ, ਪੰਜਾਬੀ ਪਿਆਰ ਵਿਚ ਜਾਨ ਵੀ ਦੇ ਸਕਦੇ ਨੇ, ਪੰਜਾਬੀ ਇਕ ਵਾਰ ਡੱਟ ਜਾਣ ਤਾਂ ਮੁੜ ਪਿੱਛੇ ਨਹੀਂ ਹੱਟਦੇ, ਪਿੱਠ ਨਹੀਂ ਦਿਖਾਉਂਦੇ। ਅਜਿਹੇ ਡਾਇਲਾਗ ਸੁਣ ਕੇ ਤਾਂ ਹਰੇਕ ਪੰਜਾਬੀ ਮਦਾਰੀ ਦੇ ਰਿੱਫ ਵਾਂਗ ਡਾਂਸ ਕਰਨ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਮਦਮਸਤ ਸਥਿਤੀ ਵੇਲੇ ਕਿਤਾਬਾਂ ਕੀਹਦੇ ਚੇਤੇ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ? ਅਜਿਹੀ ਆਤਮ-ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਵੇਲੇ ਕੀਹਦਾ ਹੋਸ਼ ਗੁਆਉਣ ਨੂੰ ਚਿੱਤ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ? ਅਜਿਹੀ ਨੀਮ-ਬੇਹੋਸ਼ੀ ਵੇਲੇ ਕਿਤਾਬਾਂ ਦੀ ਸਾਰ ਕੌਣ ਲਵੇ? ਅਜਿਹੇ ਵੇਲੇ ਜਾਂ ਤਾਂ ਨੱਚਣ ਨੂੰ ਜੀਅ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਲੜਨ-ਭਿੜਨ ਤੇ ਕੁਰਬਾਨੀ ਕਰਨ ਨੂੰ। ਸਿਆਣਿਆਂ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਤਾਬ ਤਾਂ ਹੋਸ਼ ਵੇਲੇ ਹੀ ਪੜ੍ਹੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਵੇਲਿਆਂ ਵਿਚ ਕਿਤਾਬਾਂ ਪੜ੍ਹਨ ਦੀ ਹੋਸ਼ ਕਿਹੜੇ ਮਾਈ ਦੇ ਲਾਲ ਕੋਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ? ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਬਬੇਰੇ ਬਜਮਾਨ ਦਿੱਤੇ। ਬਦਲੇ 'ਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਡੇ 'ਤੇ ਪਰਉਪਕਾਰ ਕਰਦਿਆਂ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਜਰਾਇਮ ਪੇਸ਼ਾ ਕੌਮ ਹੀ ਕਰਾਰ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਹੁਣ ਤੁਸੀਂ ਆਪ ਹੀ ਦੱਸੋ ਜਰਾਇਮ ਪੇਸ਼ੇ ਵਾਲਿਆਂ ਕੋਲ ਕਿਤਾਬਾਂ ਪੜ੍ਹਨ ਦੀ ਵਿਹਲ ਕਿੱਥੇ ਹੁੰਦੀ ਹੈ? ਉਹ ਤਾਂ ਲੁੱਟ-ਮਾਰ,

ਮਾਰ-ਕੁੱਟ ਤੇ ਲੁਕਾ-ਛਿਪੀ 'ਚ ਹੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਗੁਜ਼ਾਰਦੇ ਹੁੰਦੇ ਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਤਾਂ ਤਿੰਨ ਹੀ ਕੰਮ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜੁਰਮ-ਕਰਨਾ, ਫਤੇ ਜਾਣਾ ਤੇ ਜੁਰਮ ਕਬੂਲ ਕਰ ਲੈਣਾ। ਗੋਰਿਆਂ ਦੀ ਗੱਲ ਛੱਡੋ। ਤੁਸੀਂ ਇਹ ਮੁਹਾਵਰਾ ਤਾਂ ਸੁਣਿਆ ਹੀ ਹੋਣਾ ਆਪਣਾ ਆਪਣਾ-ਪਰਾਇਆ ਪਰਾਇਆ? ਜਾਂ ਲਹੂ ਪਾਣੀ ਨਾਲੋਂ ਗਾੜ੍ਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਗੋਰੇ ਤਾਂ ਸੱਤ ਸਮੁੰਦਰੋਂ ਪਾਰੋਂ ਆਏ ਸੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਡੇ ਲਈ ਕੀ ਕਰਨਾ ਸੀ? ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਤਾਂ ਸਾਡਾ ਆਪਣਾ ਸੀ। ਉਹਨੇ ਬਬੇਰੇ ਚੰਗੇ ਕੰਮ ਕੀਤੇ। ਗੋਰਿਆਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਆਉਣੋਂ ਡੱਕੀ ਰੱਖਿਆ, ਪੂਜਾ ਘਰਾਂ 'ਤੇ ਸੋਨੇ ਦੇ ਛਤਰ ਚੜ੍ਹਵਾਏ, ਪਰਜਾ ਦੀ ਭਲਾਈ ਲਈ ਦਿਨ-ਰਾਤ ਇਕ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਉਸ ਨੇ ਇਕ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਨਹੀਂ ਬਣਵਾਈ। ਆਪਣੇ ਰਾਜ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਉਰਦੂ-ਫਾਰਸੀ ਹੀ ਰੱਖੀ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਰਗੀ ਗੰਦਾਰੂ ਭਾਸ਼ਾ ਕਿਤੇ ਰਾਜ ਭਾਗ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਬਣ ਸਕਦੀ ਹੈ? ਮੂੜ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬੋਲਣ ਵਾਲੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਕਚਹਿਰੀਆਂ, ਦੋਲਤਖਾਨਿਆਂ ਤੇ ਮੈਖਾਨਿਆਂ ਵਿਚ ਕੀ ਕੰਮ? 'ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚਾਰੀ ਕੀ ਕਰੇ, ਠੰਢਾ ਪਾਣੀ ਪੀ ਮਰੇ?' ਮੇਰਾ ਪੰਜਾਬ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਅਫਗਾਨਿਸਤਾਨ ਤੱਕ ਫੈਲਿਆ ਹੋਇਆ। ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਬੋਲਬਾਲੇ ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ ਅਫਗਾਨਿਸਤਾਨ ਤਕ। ਕਦੀ ਕਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਝੰਡਾ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਲਾਲ ਕਿਲੇ 'ਤੇ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਲਹਿਰਾਇਆ। ਇਸੇ ਰੌਲੇ-ਰੱਪੇ 'ਚ ਸਿਮਲਾ ਗਿਆ, ਲਾਹੌਲ ਸਪਿਤੀ ਗਈ, ਲਾਹੌਰ ਗਿਆ, ਕਰਾਚੀ ਗਈ, ਬਲੋਚ ਗਏ, ਡੋਗਰੇ ਗਏ, ਅੰਬਾਲਾ ਤੋਂ ਰੋਹਤਕ ਗਏ। ਚਿਤੀ ਦੀ ਪੁੰਛ ਜਿੱਡਾ ਮਿਲ ਗਿਆ 'ਬੋਲਬਾਲੇ' ਵਾਲਾ ਇਲਾਕਾ। ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਕਿਤਾਬ ਲਾਹੌਲ ਸਪਿਤੀ, ਸਿਮਲੇ, ਅੰਬਾਲੇ ਤੇ ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ ਖਿਸਕਦੀ ਖਿਸਕਦੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਰਾਜਪੁਰੇ ਤੇ ਅਬੋਹਰ ਤਕ ਸੁੰਗਤ ਗਈ। ਪੰਜਾਹ ਸੱਠ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੀ ਤੀਹ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਪੜ੍ਹੇ-ਲਿਖੇ ਪੰਜਾਬੀ (ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਸਿਰਫ ਹਸਤਾਖਰ ਕਰ ਸਕਣ ਵਾਲੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ) ਕਿਹੜੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਤੇ ਕਿੰਨੀਆਂ ਕੁ ਕਿਤਾਬਾਂ ਪੜ੍ਹ ਸਕਦੇ ਨੇ, ਸਰਕਾਰ ਜਾਣੇ ਜਾਂ ਫਿਰ ਵਿਚਾਰਾ ਰੱਬ ਜਾਣੇ। 'ਵਾਹ ਪੰਜਾਬੀਏ ਤੇਰੇ ਲੇਖ, ਆਪਣੀ ਹਾਲਤ ਆਪੇ ਦੇਖ।'

ਘੱਟ ਗਿਣਤੀ ਲਫਮਣ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਕੋਈ ਵੱਡਾ ਇਤਿਹਾਸਕ ਕਾਰਨਾਮਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ, ਕਰ ਗਈ। ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਰਾਜ ਗੱਦੀ 'ਤੇ ਬਿਠਾਉਣ ਦਾ ਐਲਾਨਨਾਮਾ ਰਾਜ ਭਾਗ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਪੰਜਾਬੀ ਸੁਣਦਿਆਂ ਹੀ ਨੁਮਕ-ਨੁਮਕ ਤੁਰਨ ਲੱਗੀ। ਦੂਨ ਸਕੂਲਾਂ ਦੇ ਪੜ੍ਹੇ ਅਫਸਰਾਂ ਨੇ ਸੁਣਦਿਆਂ ਹੀ ਨੱਕ ਚੜ੍ਹਾਏ, ਦਰਯੋਧਨੀ ਹਾਸਾ ਹੋਸਿਆ ਤੇ ਫਾਈਲਾਂ ਦਾ ਹਿਰਦਾ ਕੰਬਿਆ। ਚਾਲ੍ਹੀ ਸਾਲ ਬੀਤ ਗਏ ਪਰ ਪਰਨਾਲਾ ਉਥੇ ਦਾ ਉਥੇ ਹੀ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਪੰਚਾਂ ਦਾ ਆਖਿਆ ਵੀ ਸਿਰ ਮੱਥੇ ਹੈ। ਕੁਝ ਪੰਜਾਬੀ ਪਿਆਰੇ ਅੱਜ-ਕੱਲ੍ਹ ਪੰਜਾਬੀ ਲਈ ਧਰਨੇ ਮਾਰ ਰਹੇ ਹਨ, ਲੰਮੇ-ਲੰਮੇ ਮੰਗ ਪੱਤਰ ਅਫਸਰਾਂ ਦੇ ਦਫਤਰਾਂ ਵਿਚ ਭੇਜਦੇ ਹਨ, ਜਲੂਸ ਕੱਢ ਰਹੇ ਹਨ ਪਰ ਪੰਜਾਬੀ ਉਥੇ ਦੀ ਉਥੇ ਹੀ ਹੈ। 'ਕੋਹ ਨਾ ਚੱਲੀ ਬਾਬਾ ਤਿਹਾਈ' ਵਾਲੀ ਹਾਲਤ ਹੈ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ। ਤੇ ਫੇਰ ਕੁਝ ਪੰਜਾਬੀ ਆਪਣੀ ਹੀ ਬੋਲੀ ਤੋਂ ਬੇਮੁੱਖ ਹੋ ਗਏ। ਅਖੇ, 'ਹਮਾਰ ਬੋਲੀ ਤਾਂ ਹਿੰਦੀ ਹੈ ਜੀ।' ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚਾਰਿਆਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਕਿਤਾਬ ਕੀ ਪੜ੍ਹਨੀ ਸੀ।

ਵਿਚਾਰੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਦਵਾਨ ਪੰਜਾਬੀ ਲਈ ਬਹੁਤ ਫਿਕਰਮੰਦ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਸਿਹਤਮੰਦੀ ਲਈ ਰਾਤਾਂ ਜਾਗਦੇ ਹਨ। ਦਿਨੇ ਸੌਂਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਹਿੱਤਾਂ ਦੀ ਚੌਕੀਦਾਰੀ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਦਿਨ-ਰਾਤ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀਆਂ ਡਿਗਰੀਆਂ ਲੈ ਰਹੇ ਹਨ। ਡਾਕਟਰੇਟਾਂ ਦਾ ਹੜ੍ਹ ਲਿਆ ਰਹੇ ਹਨ।

ਸੈਮੀਨਾਰ, ਬਹਿਸਾਂ ਅਤੇ ਸੰਵਾਦਾਂ 'ਚ ਕਰੋੜਾਂ ਰੁਪਏ ਟੀ. ਏ./ਡੀ. ਏ. ਰਾਹੀਂ ਖਰਚ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਵਿਚਾਰੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੇ ਏਨਾਂ ਅਣਥੱਕ ਤੇ ਸਿਰਲੱਥ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਅਸੀਂ ਅੱਜ ਤੱਕ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਇਕ ਟਕਸਾਲੀ ਰੂਪ ਨਹੀਂ ਬਣਾ ਸਕੇ। ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਬਣਤਰ ਤੇ ਸ਼ਬਦਜੋੜ ਇਕਸਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕੇ। ਅਸੀਂ ਅੱਜ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਮਲਵਈ, ਮਝੈਲੀ ਤੇ ਦੁਆਬੀ ਸ਼ੈਲੀ 'ਚ ਲਿਖਣ ਦੀ ਦੌੜ 'ਚ ਨੱਸ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਮੁੜ੍ਹਕੇ-ਮੁੜ੍ਹਕੀ ਹੋਏ ਪਏ ਹਾਂ। ਹਰੇਕ ਦਾ ਆਪਣਾ ਗਜ਼ ਹੈ, ਹਰੇਕ ਦੀ ਆਪਣੀ ਡਾਂਗ ਹੈ, ਪੰਜਾਬੀ ਲਿਖਣ ਲਈ ਆਪਣੀ ਡਫਲੀ, ਆਪਣਾ ਆਪਣਾ ਰਾਗ ਹੈ।

ਹੁਣ ਏਨੇ ਸਾਲ ਹੋ ਗਏ ਹੱਥਾਂ ਨੂੰ ਗੰਢਾਸੇ ਫੜਦਿਆਂ, ਸ਼ਰਾਬ ਦੀ ਬੋਤਲ ਫੜਦਿਆਂ (ਹਲ ਪੰਜਾਲੀਆਂ ਤੇ ਹਲ ਦੇ ਮੁੰਨੇ ਫੜਨੇ ਅਸੀਂ ਹੁਣ ਉੱਕਾ ਹੀ ਛੱਡ ਦਿੱਤੇ ਹਨ) ਕਿਤਾਬਾਂ ਫੜਨ ਦੀ ਤਾਂ ਆਦਤ ਹੀ ਨਹੀਂ ਰਹੀ। ਹੁਣ ਸਾਨੂੰ ਕਿਤਾਬਾਂ ਫੜਨ ਦਾ ਵਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ। ਸ਼ੌਕ ਦਾ ਕੋਈ ਮੁੱਲ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਸਾਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ਰਾਬ ਪੀਣ ਦਾ ਸ਼ੌਕ ਹੈ। ਹੁਣ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਸ਼ਰਾਬ ਵਾਲਾ ਕੰਮ ਕੈਪਸੂਲਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਲੈਣ ਲੱਗ ਪਏ ਹਾਂ। ਭਾਖਤਾ ਡੈਮ ਜਦੋਂ ਬਣਿਆ ਸੀ ਉਦੋਂ ਉਹਦੇ 'ਤੇ ਸਾਢੇ ਪੰਜ ਸੌ ਕਰੋੜ ਖਰਚ ਆਇਆ ਸੀ। ਅੱਜ ਚਿਤੀ ਦੇ ਪੌਚੇ ਜਿੱਭੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਬਹਾਦਰ ਲੋਕ ਗਿਆਰਾਂ ਸੌ ਕਰੋੜ ਦੀ ਸ਼ਰਾਬ ਡੀਕ ਜਾਂਦੇ ਆ। ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਵੇਲੇ ਪੰਜਾਬੀ ਕਿਤਾਬਾਂ ਦੀ ਸਾਨੂੰ ਕਿੱਥੇ ਸਾਰ ਹੋਣੀ ਸੀ? ਅਸੀਂ ਦੋ ਸੌ ਦੀ ਬੋਤਲ ਖਰੀਦ ਸਕਦੇ ਹਾਂ, ਪੰਜਾਹਾਂ ਦੀ ਕਿਤਾਬ ਨਹੀਂ ਖਰੀਦਦੇ। ਸ਼ੌਕ ਨਹੀਂ ਨਾ, ਅਨਪੜ੍ਹ ਵੀ ਹਾਂ। ਹੁਣ ਅਨਪੜ੍ਹ ਵਾਸਤੇ ਕਿਤਾਬ ਤਾਂ ਉਵੇਂ ਹੀ ਹੈ ਨਾ ਜਿਵੇਂ ਮੱਝ ਸਾਹਮਣੇ ਬੀਨ।

ਹੁਣ ਤਾਂ ਸਾਡੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕੱਚੀ ਪਹਿਲੀ ਤੋਂ ਵੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਪੜ੍ਹਾਉਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚਾਰੀ ਫੇਰ ਤੱਪਤਾਂ 'ਤੇ ਬਹਿਣ ਜੋਗੀ ਰਹਿ ਗਈ ਹੈ। ਮਾਡਲ ਸਕੂਲਾਂ 'ਚੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਜਲਾਵਤਨ ਹੋ ਗਈ ਹੈ, ਘਰਾਂ 'ਚੋਂ ਜਲਾਵਤਨ ਹੋ ਗਈ ਹੈ, ਦਿਲਾਂ 'ਚੋਂ ਜਲਾਵਤਨ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ...

ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਵੇਲਿਆਂ 'ਚ ਪੰਜਾਬੀ ਕਿਤਾਬ ਦੀ ਯਾਦ ਹੁਣ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ। ਨਾ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ, ਨਾ ਯਾਰ ਨੂੰ... ਨਾ ਮੈਨੂੰ, ਨਾ ਤੈਨੂੰ....।

ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਡਾਕਟਰ ਪੈਦਾ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ, ਪਾਠਕ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ। ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਤਾਂ ਬਣ ਸਕਦੇ ਹਾਂ, ਪਾਠਕ ਨਹੀਂ ਬਣ ਸਕਦੇ। ਪੰਜਾਬੀ ਸਸ਼ਤਰ ਤਾਂ ਪੈਦਾ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਪਰ ਪੰਜਾਬੀ ਸ਼ਾਸਤਰ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ। ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਲੇਖਕ ਵਿਚਾਰੇ ਆਪ ਹੀ ਕਿਤਾਬਾਂ ਲਿਖਦੇ ਹਨ, ਆਪ ਹੀ ਕਿਤਾਬਾਂ ਵੰਡਦੇ (ਮੁਫਤ) ਹਨ ਤੇ ਆਪ ਹੀ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਬੁੱਤਾ ਸਾਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਧੰਨ ਹੈ ਸਾਡਾ ਪੰਜਾਬੀ ਪ੍ਰੇਮ। ਅੱਜ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਲੇਖਕ ਹਨ, ਸੈਂਕੜੇ ਕੁ ਪਾਠਕ ਹਨ। ਵਿਚਾਰੇ ਪਾਠਕ ਕੀਹਨੂੰ-ਕੀਹਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨ? ਲੇਖਕਗਣ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਸ਼ੈਦਾਈ ਹੋਣ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਤਾਂ ਕਰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਮੁੱਦਈ ਹੋਣ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਦੋਂ ਕਰਨ। ਚਲੇ ਚਲੀ ਦਾ ਮੇਲਾ ਹੈ, ਨਾ ਕੋਈ ਗੁਰੂ ਨਾ ਚੇਲਾ ਹੈ, ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਚੇਲਾ ਹੈ, ਪਾਠਕ ਜਨ ਅਬ ਵੇਲਾ ਹੈ, ਚੜ੍ਹ ਜਾ, ਚੜ੍ਹ ਜਾ ਚੜ੍ਹ ਜਾ ਭਾਈ, ਫਿਕਰ ਕਰੀਂ ਨਾ ਕਾਈ....

“ਜੈ ਪੰਜਾਬੀਏ ਤੇਰੀ ਜੈ, ਜਿਥੇ ਰੱਖੀਏ ਉਥੇ ਈ ਰਹਿ।”

—ਕੇ. ਐਲ. ਗਰਗ

ਮੋਗਾ।

ਫੋਨ : 9463537050

ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਅਤੇ ਸੰਪਰਕ ਭਾਸ਼ਾ

ਮੈਂ ਇਹ ਸੋਚ ਕੇ ਡਰ ਜਾਂਦਾ ਹਾਂ ਕਿ 50 ਸਾਲ ਬਾਅਦ ਕੀ ਹਾਲਤ ਹੋਵੇਗੀ? ਮਾਪੇ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਘਰ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਬੋਲੋ ਅਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਇੰਗਲੈਂਡ, ਅਮਰੀਕਾ ਅਤੇ ਕੈਨੇਡਾ ਉੱਤੇ ਲੱਗੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਐਸੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਹੋਸੀਅਤ ਹੋਰ ਘੱਟ ਜਾਵੇਗੀ। ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਰਤ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ-ਨੀਤੀ ਇਕ ਨੁਕਤੇ 'ਤੇ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਹੋ ਗਈ ਹੈ : ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸੰਪਰਕ ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਹਿੰਦੀ ਕੇਂਦਰੀ ਭਾਸ਼ਾ। ਇਥੇ-ਉਥੇ ਕੁਝ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ ਪਰ ਜਾਂ ਤਾਂ ਸਮਾਂ ਪਾ ਕੇ ਉਹ ਆਪੇ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਜਾਂ ਕਾਨੂੰਨ ਅਤੇ ਪ੍ਰੰਪਰਾ ਅਨੁਸਾਰ ਨਜਿੱਠ ਲਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਮੇਰੀ ਚਿੰਤਾ ਹੋਰ ਭਾਰਤੀ ਬੋਲੀਆਂ ਬਾਰੇ ਹੈ। ਸੰਵਿਧਾਨ ਵਿਚ ਅਜਿਹੀਆਂ ਸੋਲਾਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦਰਜ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਸਪੱਸ਼ਟ ਦਿੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬੋਲੀਆਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਪੁੱਛਦਾ। ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਆਪਣਾ ਸਾਰਾ ਧਿਆਨ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਅਤੇ ਹਿੰਦੀ ਉੱਤੇ ਕੇਂਦਰਿਤ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਹਿੰਦੀ-ਭਾਸ਼ੀ ਅਤੇ ਗੈਰ-ਹਿੰਦੀ-ਭਾਸ਼ੀ ਇਲਾਕਿਆਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਇਕ ਸਮਝੌਤਾ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਸਰਕਾਰ ਇਸ ਸਮਝੌਤੇ ਦਾ ਪਾਲਣ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਇਸ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ ਦਾ ਖੇਤਰੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਜਾਂ ਮਾਂ-ਬੋਲੀਆਂ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਕਾਨੂੰਨੀ ਫਰਜ਼ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਬੋਲੀਆਂ ਦਾ ਵੀ ਹੱਕ ਬਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਤਰੱਕੀ ਕਰਨ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਪਛਾਣ ਨੂੰ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣ। ਇਸ ਮਾਮਲੇ ਵਿਚ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਫੇਲ੍ਹ ਹੈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸੂਬਿਆਂ ਦੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬੋਲੀਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਫੁੱਲਤ ਕਰਨ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸ ਫੰਡ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਫੰਡ ਹਨ ਵੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸ ਮਾਤ-ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਫੁੱਲਤ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਸੋਚ ਅਤੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਸਪੱਸ਼ਟ ਰੂਪ ਵਿਚ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਅਤੇ ਹਿੰਦੀ ਨੂੰ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਰੱਖ ਕੇ ਖੇਤਰੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਨੂੰ ਮਹੱਤਵਹੀਣ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ ਨੇ ਸੰਪਰਕ ਅਤੇ ਕੇਂਦਰੀ ਭਾਸ਼ਾ ਉੱਤੇ ਹੀ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਉਸ ਤੋਂ ਇਹੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੇਵਲ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਅਤੇ ਹਿੰਦੀ ਹੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹਨ। ਕੁਦਰਤੀ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵੱਲ ਹੀ ਧਿਆਨ ਦੇਣਗੇ। ਇਕ ਵਰਤਾਰਾ ਹੋਰ ਵੀ ਵਰਤ ਰਿਹਾ ਹੈ : ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਹਿੰਦੀ ਨੂੰ ਪਿੱਛੇ ਧੱਕਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿਚ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰ ਵਿਚ ਨੌਕਰੀ ਲੈਣ ਲਈ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦਾ ਹੀ ਮੁੱਲ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਹੋਰ ਵੀ ਕਈ ਰਾਹ ਖੁੱਲ੍ਹਣੇ ਹਨ। ਮਾਂ-ਬੋਲੀਆਂ ਦਾ ਮਹੱਤਵ ਘਟਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ।

ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਹੁਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਘੁਸਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਜਿਥੇ ਕਦੀ ਮਾਂ-ਬੋਲੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਮਾਂ-ਬਾਪ ਵੀ ਹੁਣ ਬੱਚਿਆਂ ਨਾਲ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਹੀ ਬੋਲੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਲਗਦੀ ਹੈ। ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਮਾਤ-ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਸਥਾਨ ਕਾਫੀ ਹੱਦ ਤੱਕ ਸੁੰਗਤ ਗਿਆ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਪੈਸਾ ਕਮਾਉਣ ਦੀ ਓਨੀ ਚਿੰਤਾ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਜਿੰਨੀ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਬੋਲੀ ਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨਾ ਰਿਹਾ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਪੱਲੇ ਰਹਿ ਕੀ ਜਾਵੇਗਾ? ਸਾਡੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਮਾਤ-ਭਾਸ਼ਾ ਹੀ ਬਣਾਉਂਦੀ ਤੇ ਕਾਇਮ ਰੱਖਦੀ ਹੈ, ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਨਹੀਂ। ਇਕ ਵਾਰੀ ਜੇ ਮਾਂ-ਬੋਲੀ ਕੁਮਲਾਅ ਗਈ ਤਾਂ ਬੋਲੀ ਸਹਾਏ ਉਸਰਿਆ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਅਲੋਪ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ। ਸਾਡੇ ਬੱਚੇ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਸੁਦੇਸ਼ੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਨਿਸਬਤ ਪੱਛਮੀ ਸੋਚ ਅਤੇ ਰਹਿਣ-ਸਹਿਣ ਵੱਲ ਝੁਕਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਅਸਲ ਵਿਚ 'ਫੋਰਿਨ' ਬਣਨਾ ਇਕ ਫੈਸ਼ਨ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਦੇ ਹਰ ਸੂਬੇ ਦੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਅਤੇ ਪ੍ਰੰਪਰਾਵਾਂ ਉੱਤੇ ਹਮਲੇ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ। ਪਰ ਪੰਜਾਬ ਉੱਤੇ ਇਹ ਹਮਲਾ ਕੁਝ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੀ ਤੇਜ਼ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਥੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਆਰਥਿਕ ਹਾਲਤ ਚੰਗੀ ਹੈ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਉੱਤੇ ਬਾਹਰ ਜਾਣ ਦਾ ਖ਼ਬਤ ਏਨਾ ਸਵਾਰ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੀ ਬੋਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਘਟੀਆ ਸਮਝਦੇ ਹਨ। ਯੂਰਪੀਅਨ ਢੰਗ ਦੇ ਕੱਪੜੇ ਪਾਉਣ ਵਿਚ ਸ਼ਾਨ ਸਮਝੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਸਾਰੇ ਤੌਰ-ਤਰੀਕੇ ਪੱਛਮ ਵਾਲੇ ਹੁੰਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਸ ਅਸਰ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪਿੰਡ ਵੀ ਨਹੀਂ ਬਚੇ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਹੁੰਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੋਲਣੀ ਅਤੇ ਲਿਖਣੀ ਆਉਂਦੀ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਨਾ।

ਦੋ-ਤਿੰਨ ਦਹਾਕੇ ਬੀਤਣ ਪਿੱਛੋਂ ਘਰ ਵਿਚ ਕੋਈ ਪੰਜਾਬੀ ਨਹੀਂ ਬੋਲੇਗਾ। ਜਦੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲਣ ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਘੱਟ ਜਾਵੇਗੀ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਕੀ ਹਾਲ ਹੋਵੇਗਾ, ਇਸ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਲਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਚੱਕਰ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਭਾਰਤ ਦੀ ਵੰਡ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਦੋ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਇਕ ਹਿੱਸਾ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਹੈ ਅਤੇ ਦੂਜਾ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿਚ।

ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਉਰਦੂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਸਰਕਾਰੀ ਭਾਸ਼ਾ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਉਥੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਕੋਈ ਸਰਕਾਰੀ ਹੈਸੀਅਤ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਭਾਰਤੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੈ ਪਰ ਹਿੰਦੂਆਂ-ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਮਤਭੇਦਾਂ ਨੇ ਮਾਂ-ਬੋਲੀ ਦਾ ਬਹੁਤ ਨੁਕਸਾਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਮਰਦਮ ਸ਼ੁਮਾਰੀ ਸਮੇਂ ਆਪਣੀ ਮਾਤ-ਭਾਸ਼ਾ ਹਿੰਦੀ ਲਿਖਵਾਉਂਦੇ ਹਨ ਜਦ ਕਿ ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਉਹ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਮਾਮਲੇ ਨੂੰ ਵਿਗਾੜਨ ਵਿਚ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦਾ ਵੀ ਰੋਲ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਬੋਲੀ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਸੂਬੇ ਬਣਾਏ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੀ ਮੰਗ ਵੀ ਜਾਇਜ਼ ਸੀ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਲਾਕਿਆਂ ਨੂੰ ਬਿਗਾਨੇ ਸਮਝਿਆ ਗਿਆ ਜਿਥੇ ਲੋਕ ਪੰਜਾਬੀ ਤਾਂ ਬੋਲਦੇ ਸਨ ਪਰ ਉਥੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਆਬਾਦੀ ਘੱਟ ਸੀ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੀ ਅਕਾਲੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਹੱਦ ਬੰਦੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ ਕਿ ਇਸ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਬਹੁਗਿਣਤੀ ਹੋਵੇ। ਇਸ ਰਾਜਨੀਤੀ ਨੇ ਹਿਮਾਚਲ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਵੱਖ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਹਿਮਾਚਲ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਇਕ ਵੇਲੇ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਅਟੁੱਟ ਹਿੱਸਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਥੇ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਹੁਣ ਉਹ ਇਕ ਅਲੱਗ ਸੂਬਾ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਵਖਰੇਵੇਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਉੱਤੇ ਇਕ ਹੋਰ ਸੱਟ ਮਾਰ ਦਿੱਤੀ।

ਮੈਂ 'ਅਜੀਤ' ਅਖਬਾਰ ਦੇ ਸ. ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ ਹਮਦਰਦ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ, ਹਰਿਆਣੇ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਨਾਲੋਂ ਵੱਖ ਨਾ ਹੋਣ ਦੇਣ ਦੀ ਆਖਰੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਭਗਵਤ ਦਿਆਲ ਸ਼ਰਮਾ ਹਰਿਆਣੇ ਦੇ ਲੀਡਰ ਸਨ। ਅਸੀਂ ਉਸ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਵਾਲ ਰਹਿਣ ਲਈ ਕਾਇਲ ਨਾ ਕਰ ਸਕੇ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜੇ ਕਾਂਗਰਸ ਹਾਈ ਕਮਾਂਡ ਕੋਈ ਤਜਵੀਜ਼ ਐਲਾਨ ਕਰੇਗੀ ਤਾਂ ਉਹ ਉਸ ਦੀ ਮੁਖਾਲਫ਼ਤ ਨਹੀਂ ਕਰਨਗੇ।

ਮੈਂ ਸਰਬ ਹਿੰਦ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਕੇ. ਕਾਮਰਾਜ ਪਾਸ ਗਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੇਰੀ ਤਜਵੀਜ਼ ਇਸ ਸ਼ਰਤ 'ਤੇ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰ ਲਈ ਕਿ ਮੈਂ ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸਹਿਮਤੀ ਲੈ ਲਵਾਂਗਾ। ਸੰਤ ਜੀ ਉਦੋਂ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਕਰਤਾ-ਧਰਤਾ ਸਨ। ਮੇਰੀ ਤਜਵੀਜ਼ ਸੀ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਇਕਮੁੱਠ ਰੱਖਿਆ ਜਾਵੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਸੋਨੀਪਤ ਤੱਕ ਲੋਕ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਇਕਮੁੱਠ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ, ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿੱਪੀ ਵਿਚ ਰਾਜ ਭਾਸ਼ਾ ਹੋਵੇਗੀ। ਦਿੱਲੀ ਦਾ ਪਾਸਾਰ ਏਨਾ ਵਧ ਜਾਣਾ ਸੀ ਕਿ ਗੁਤਗਾਓਂ ਅਤੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਇਲਾਕਾ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਹੀ ਆ ਜਾਣਾ ਸੀ।

ਮੈਂ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ। ਸ. ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ ਹਮਦਰਦ ਵੀ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਗਏ ਸਨ ਪਰ ਉਹ ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਕੋਲ ਜਾਣ ਲਈ ਰਜ਼ਾਮੰਦ ਨਾ ਹੋਏ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਸੰਤ ਜੀ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਤਜਵੀਜ਼ ਦੱਸੀ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪੈਦੀ ਸੱਟੇ ਹੀ ਇਹ ਰੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਦਲੀਲ ਸੀ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਵਿਚ ਉਹੀ ਰਹਿਣਗੇ, ਜਿਹੜੇ ਸੂਬੇ ਦੀ ਫਿਲਾਸਫੀ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰੱਖਦੇ ਹੋਣਗੇ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਇਸ ਦਾ ਮਤਲਬ ਸਿੱਖਾਂ ਤੋਂ ਹੈ, ਤਾਂ ਸੰਤ ਜੀ ਨੇ ਕੋਈ ਜਵਾਬ ਨਾ ਦਿੱਤਾ। ਹਰਿਆਣਾ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਤੇਰਾਂ ਜ਼ਿਲ੍ਹਿਆਂ ਵਿਚ ਸੁੰਗੜ ਕੇ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਪਿੱਛੇ ਝਾਤੀ ਮਾਰੀਏ ਤਾਂ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿੱਪੀ ਲਈ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਅੰਦੋਲਨ ਵੀ ਬਹੁਤਾ ਸਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਹ ਸੱਚਾਈ ਹੈ ਕਿ ਦਹਾਕਿਆਂ ਤੱਕ ਗੁਰਮੁਖੀ, ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਲਿੱਪੀ ਰਹੀ ਹੈ। ਹਿੰਦੂ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਅਸੀਂ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਾਂ ਪਰ ਸਾਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ, ਦੇਵਨਾਗਰੀ ਲਿੱਪੀ ਵਿਚ ਲਿਖਣ ਦੀ ਖੁੱਲ੍ਹ ਰਹਿਣ ਦਿਓ ਪਰ ਅਕਾਲੀ ਲਿੱਪੀ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸਮਝੌਤਾ ਕਰਨ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਹੁਣ ਜਦ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ -ਭਾਸ਼ੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਘੱਟ ਗਈ ਹੈ ਤਾਂ ਸਥਿਤੀ ਬਦਲ ਗਈ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਬੋਲੀ ਅਤੇ ਲਿੱਪੀ ਵਿਚੋਂ ਚੋਣ ਕਰਨੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਹੀ ਪਹਿਲ ਦੇਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸ਼ਾਹਮੁਖੀ ਲਿੱਪੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਇਸ ਲਈ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿੱਪੀ ਦਾ ਖੇਤਰ ਹੋਰ ਘੱਟ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਇਹ ਸੰਕਟ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਬਚਾਇਆ ਜਾਵੇ? ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਵਿਅਕਤੀ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਕੋਈ ਮਸਲਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਕਿਹੜੀ ਲਿੱਪੀ ਵਿਚ ਲਿਖਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਮਕਸਦ ਲਈ ਉਪਰਾਲੇ ਕਰਨੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ ਕਿ ਲੋਕ ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲਣ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਜਿਸ ਢੰਗ ਨਾਲ ਲੋਕ ਆਪਣੀ ਮਾਂ-ਬੋਲੀ ਤੋਂ ਦੂਰ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ, ਇਹ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਭਵਿੱਖ ਦੀ ਮਾੜੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਹੈ। ਬਹੁਮੰਜਲੀਆਂ ਇਮਾਰਤਾਂ, ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇ ਡੈਮ, ਸਾਇੰਸ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਯੋਗਸ਼ਾਲਾਵਾਂ ਅਤੇ ਲੰਮੇ-ਚੌਤੇ ਖੇਤ ਕਿਸੇ ਅਰਥ ਨਹੀਂ, ਜੇ ਅਸੀਂ ਆਪਣੀ ਬੋਲੀ ਅਤੇ ਵਿਰਸਾ ਗੁਆ ਬਹਿੰਦੇ ਹਾਂ।

-ਕੁਲਦੀਪ ਨਈਅਰ

ਦਿੱਲੀ।

ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਦਾ ਕੱਲ੍ਹ ਅੱਜ ਤੇ ਭਲਕ • (134)

ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਜੇ ਭੁੱਲ ਜਾਵੇਗੇ

ਮਾਂ-ਬੋਲੀ "ਮਾਂ" ਅਤੇ "ਬੋਲੀ" ਦਾ ਸੁਮੇਲ ਹੈ। ਮਾਂ ਤੋਂ ਭਾਵ ਜਨਮ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਅਤੇ ਬੋਲੀ ਤੋਂ ਭਾਵ ਜੁਬਾਨ। ਜਿਹੜੀ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਮਾਂ ਬੱਚੇ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਆਪਣੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਲੋਰੀਆਂ ਦਿੰਦੀ ਹੈ, ਅਸੀਂ ਉਸ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਮਾਂ-ਬੋਲੀ ਆਖਦੇ ਹਾਂ। ਇਹ ਕੁਦਰਤੀ ਬੋਲੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਆਪ-ਮੁਹਾਰੇ ਸਾਡੇ ਅੰਦਰੋਂ ਫੁੱਟਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਸਾਡੇ ਵੱਡੇ ਵਡੇਰਿਆਂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਪੀੜ੍ਹੀ ਦਰ ਪੀੜ੍ਹੀ ਚੱਲਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸਾਡੀ ਵਿਰਾਸਤ ਦੀ ਲਖਾਇਕ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਮਾਂ-ਬੋਲੀ ਕਿਉਂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ? : ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਦੀ ਇਨਸਾਨ ਲਈ ਬਹੁਤ ਮਹੱਤਤਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਬੱਚਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ, ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਪੂਰਨ ਮਨੁੱਖ ਨਹੀਂ ਬਣ ਸਕਦਾ। ਮਨੋਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਦਾ ਵੀ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਜਿੰਨਾ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੀ ਮਾਂ-ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਸਿੱਖਦਾ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸਿੱਖ ਸਕਦਾ। ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਤੋਂ ਮੁੱਖ ਫੇਰਨਾ ਆਪਣੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਅਤੇ ਵਿਰਾਸਤ ਤੋਂ ਮੁੱਖ ਮੋਤਨ ਵਲ ਪਹਿਲਾ ਕਦਮ ਹੈ। ਜਿਹੜਾ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੀ ਕਦਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ, ਉਹ ਕਿਸੇ ਦੀ ਵੀ ਮਾਂ ਦੀ ਕਦਰ ਨਹੀਂ ਕਰੇਗਾ। ਆਪਣੀ ਮਾਂ-ਬੋਲੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਜੁਬਾਨਾਂ ਵਿਚ ਮੁਹਾਰਤ ਹਾਸਲ ਕਰਨੀ ਇਨਸਾਨ ਦੀ ਲਿਆਕਤ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਹੈ, ਪਰ ਆਪਣੀ ਮਾਂ-ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਭੁੱਲ ਜਾਣਾ, ਗੁਲਾਮ ਜ਼ਹਿਨੀਅਤ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਭ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਪੁਸਤਕ "ਬੋਲੀ ਅਤੇ ਮਾਂ-ਬੋਲੀ" ਵਿਚ 'ਅਜਮੇਰ ਕਵੈਂਟਰੀ' ਲਿਖਦਾ ਹੈ, "ਮਾਂ - ਬੋਲੀ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਚਾਬੀ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਹਰ ਇਕ ਨਾਰੀ ਪੁਰਸ਼ ਨੂੰ ਉਹਦੇ ਆਪਣੇ ਸਮਾਜ ਦੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਜਾਂ ਸੱਭਿਆਚਾਰਾਂ ਦੇ ਜੇਦਰੇ ਖੋਲ੍ਹਣ ਦੀ ਤਾਕਤ ਬਖਸ਼ਦੀ ਹੈ। ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਰੀਤਾਂ, ਰਿਵਾਜ, ਲੋਕ ਗੀਤ, ਕਲਾ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਸਮੁੱਚਾ ਜੀਵਨ ਢੰਗ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਸਲੀ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਜਾਣਨ, ਪਰਖਣ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਆਨੰਦ ਮਾਣਨ ਦੀ ਕੁੰਜੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

• ਆਪਣੇ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਵਿਰਸੇ ਬਾਰੇ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਦੀ ਥਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਬੋਲੀ ਰਾਹੀਂ ਪੜ੍ਹਨਾ ਇੰਝ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰੇਮਕਾ ਨਾਲ ਕੋਈ ਦੋ ਭਾਸ਼ੀਏ ਰਾਹੀਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰੇ।

• ਮਾਂ- ਬੋਲੀ ਤੋਂ ਸੱਖਣੇ ਰੱਖੇ ਲੋਕੀਂ ਮਨੁੱਖਤਾ ਤੋਂ ਅਣਜਾਣ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

• ਕਿਸੇ ਵੀ ਨਾਰੀ ਪੁਰਸ਼ ਨੂੰ ਉਹ ਦੀ ਮਾਤ ਭਾਸ਼ਾ ਤੋਂ ਜੁਦਾ ਕਰਨਾ ਇਕ ਘੋਰ ਅੱਤਿਆਚਾਰ ਅਤੇ ਬੇਇਨਸਾਫੀ ਹੈ, ਇਕ ਤਸ਼ੱਦਦ ਹੈ। ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦੀ ਪਛਾਣ ਜਾਂ ਸ਼ਨਾਖ਼ਤ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਹੈ।

• ਜੇ ਮਾਤ ਭਾਸ਼ਾ ਮਾਂ ਹੈ ਤਾਂ ਦੂਜੀ (ਗੈਰ ਬੋਲੀ) ਮੜ੍ਹੇਈ ਹੈ। ਸਾਨੂੰ ਯਾਦ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਮਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਮਾਸੀ ਲੈ ਸਕਦੀ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਲੋਕੀਂ ਮਾਵਾਂ ਨੂੰ ਕਿਉਂ ਰੋਂਦੇ। ਮਾਂ ਸਿਰਫ ਮਾਂ ਹੀ ਹੋ

ਸਕਦੀ ਹੈ।

* ਮਾਂ-ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਸੜੀ ਮਾਂ ਵਾਲੀ ਸੁੱਚਮਤਾ ਅਤੇ ਪਿਆਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਦੁਨਿਆਵੀ ਗਰਜਾਂ ਦੀ ਗਿਲਾਜ਼ਤ ਤੋਂ ਪਾਕ ਅਤੇ ਸਾਫ਼ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

* ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਬੋਲਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਇਕ ਪਵਿਤਰ ਰਿਸ਼ਤਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਰਿਸ਼ਤੇ ਨੂੰ ਭੰਗ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਬਿਨਾਂ ਸ਼ੱਕ ਨਰਦਈ ਅਤੇ ਸਿਰੇ ਦੀ ਹੱਦ ਤਾਈਂ ਸੁਆਰਥੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜ਼ਾਲਿਮ ਅਤੇ ਖੁਦਗਰਜ਼ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।"

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਾਂ-ਬੋਲੀ ਇਨਸਾਨ ਦੀ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਦੀ ਸੂਚਕ ਹੈ। ਇਹ ਸਾਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਜੋੜਦੀ ਹੈ। ਜੜ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਕਿਸੇ ਹਰੇ ਭਰੇ ਮਜ਼ਬੂਤ ਰੁੱਖ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਕਰਨਾ ਮੁਰਖਤਾ ਹੈ। ਠੀਕ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੇਕਰ ਵਿਅਕਤੀ ਆਪਣੀ ਵਿਰਾਸਤ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨਾਲੋਂ ਟੁੱਟ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਸਦਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਮਾਂ ਸੰਸਾਰ 'ਤੇ ਟਿਕਣਾ ਅਸੰਭਵ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਅਸੀਂ ਨਰੋਏ ਸਮਾਜ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ, ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਕਦਰਾਂ ਕੀਮਤਾਂ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਦੀ ਸਾਂਭ-ਸੰਭਾਲ ਵਿਚ ਜੁੱਟ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਤੋਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਪਰੇ ਕਿਉਂ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ : ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਤੋਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਪਰੇ ਕਰਨ ਪਿੱਛੇ ਇਕ ਬੁਹਤ ਵੱਡੀ ਸ਼ੈਤਾਨੀ ਚਾਲ ਹੈ। ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਵਿਚੋਂ ਪ੍ਰਾਣੀ ਨੂੰ ਸ਼ਕਤੀ ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਸਾਹਸ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਗੁਲਾਮ ਬਨਾਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਵੇਰਸੇ, ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਅਤੇ ਇਤਿਹਾਸ ਨਾਲੋਂ ਤੋੜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਤੋਂ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨਾ, ਇਸੇ ਕੜੀ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਹਥਿਆਰ ਹੈ।

ਕਿਸੇ ਕੌਮ ਨੂੰ ਖ਼ਤਮ ਕਰਨ ਲਈ ਬੰਬ, ਬੰਦੂਕ ਵੀ ਉਨਾ ਅਸਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਜਿੰਨਾ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਵਿਰਾਸਤ ਅਤੇ ਇਤਿਹਾਸ ਤੋਂ ਦੂਰ ਕਰਨ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸ਼ਹੀਦੇ ਆਜ਼ਮ ਸ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਕਿਤਾਬਾਂ ਨੂੰ ਬੰਬ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਸਮਝਦੇ ਸਨ। ਅਜਮੇਰ ਕਵੈਂਟਰੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ, "ਜਦੋਂ ਸਰਮਾਏਦਾਰ ਜਾਂ ਬਸਤੀਵਾਦੀ ਸਾਮਰਾਜੀ ਤਾਕਤ ਕਿਸੇ ਲੋਕਾਈ ਦੀ ਜਾਂ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਲੁੱਟ ਕਰਨ ਲੱਗਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਨਿਸ਼ਚਾ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਦਿਮਾਗੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਖ਼ਤਮ ਕਰ ਦੇਵੇ। ਇਸ ਮੰਤਵ ਲਈ ਉਹ ਉਹਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਖ਼ਤਮ ਕਰੇਗੀ। ਮਤਲਬ ਇਹ ਕਿ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਛਾਣ ਅਤੇ ਸਨਾਖਤ ਨੂੰ ਇਕ ਸਿਰਿਓਂ ਮਿਟਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਨਸਾਨੀਅਤ ਤੋਂ ਕੋਰਾ ਕਰੇਗੀ। ਜਦੋਂ ਲੋਕੀ ਆਪਣੀ ਸਵੈ-ਪਛਾਣ ਝੁੱਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਆਪਣਾ ਸਭ ਕੁਝ ਗੁਆ ਬਹਿੰਦੇ ਹਨ।"

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਤੋਂ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਚਾਲਾਂ ਚੱਲੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਸਮੁੱਚਾ ਸੰਸਾਰ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਅਣਖ ਤੇ ਇੱਜ਼ਤ ਭਰੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਇਤਿਹਾਸ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀਆਂ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੀਆਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹੈ। ਇਹ ਸਾਹਿਤਕ, ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਅਤੇ ਸ਼ਬਦ ਭੰਡਾਰ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਬੜੀ ਅਮੀਰ ਬੋਲੀ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਚਾਚਾ, ਤਾਇਆ, ਮਾਮਾ, ਫੁਫਤ ਆਦਿ ਸਾਰੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਸਿਰਫ 'ਅੰਕਲ' ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਸਾਡੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਹਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਕੋਈ ਅਨਮੋਲ ਖਜ਼ਾਨਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਭਗਤ, ਸੂਰਮੇ ਅਤੇ ਆਸ਼ਕ ਸਾਡੇ ਲੋਕ ਨਾਇਕ ਹਨ। ਸਾਡੀਆਂ ਲੋਕ-ਬੋਲੀਆਂ, ਅਖਾਣਾਂ, ਲੋਕ

ਗੀਤ, ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਬੋਲ-ਬਾਲੇ, ਮਾਝੇ, ਮਾਲਵੇ, ਮੰਜਕੀ, ਦੋਨਾ, ਪੁਆਧ ਦੀਆਂ ਬੋਲੀਆਂ ਸਾਡੀ ਅਮੀਰ ਵਿਰਾਸਤ ਦਾ ਚੇਤਾ ਕਰਵਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ।

ਦੁਸ਼ਮਣ ਇਸੇ ਸਭ ਕਾਸੇ ਤੋਂ ਸਾਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਤੋਂ ਪਰੇ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਨਸਾਨ ਜਦੋਂ ਮਾਂ ਦਾ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ, ਉਹ ਫਿਰ ਕਿਸੇ ਜੋਗਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ।

ਕਦੇ ਕਦੇ ਚਾਲਾਂ ਚੱਲੀਆਂ ਗਈਆਂ : ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਬਹਾਦਰੀ ਤੋਂ ਭਲੀ ਭਾਂਤ ਜਾਣੂ ਸਨ, ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਲੜਾਈਆਂ ਕਰਕੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਬੁਰਾ ਤਜਰਬਾ ਹੋਇਆ। ਉਹ ਪੂਰ ਅੰਦਰ ਤੌਕ ਹਿੱਲ ਗਏ। 1849 ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਉੱਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਪਿੱਛੋਂ ਇਸ ਪ੍ਰਾਂਤ ਵਿਚ 1853 ਵਿਚ ਇਕ ਪ੍ਰਬੰਧਕੀ ਬੋਰਡ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ, ਜਿਹਦੇ ਦੋ ਮੈਂਬਰ ਸਕੇ ਭਰਾ ਜਾਹਨ ਲਾਰੰਸ ਅਤੇ ਹੈਨਰੀ ਲਾਰੰਸ ਸਨ। ਇਸ ਬੋਰਡ ਨੇ 1853 ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮਹਿਕਮਾ ਤਾਲੀਮ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦ ਰੱਖੀ, ਜਿਸ ਨੇ ਕਿ ਇਕ ਸੋਚੀ ਵਿਚਾਰੀ ਵਿਉਂਤ ਅਨੁਸਾਰ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿਚ ਉਰਦੂ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਾ ਮਾਧਿਅਮ ਬਣਾ ਕੇ ਲਾਗੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। 1856 ਵਿਚ ਗੈਰ ਬੋਲੀ ਉਰਦੂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਥਾਂ ਦਿੱਤੀ ਗਈ।

1951 ਦੀ ਮਰਦਮ ਸ਼ੁਮਾਰੀ ਵੇਲੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਆਦਿ ਧਰਮੀਆਂ ਅਤੇ ਰਵਿਦਾਸੀਆਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਬੇਜ਼ਮੀਨੇ ਫਿਰਕਿਆਂ ਦੇ ਕੰਨਾਂ ਵਿਚ ਫੂਕ ਮਾਰ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚ ਅਜਿਹੀ ਜ਼ਹਿਰ ਭਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਅਤੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਏਨਾ ਗੁੰਮਰਾਹ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਉਹ ਸਾਰੇ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਤਿਲਾਂਜਲੀ ਦੇ ਕੇ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਹਿੰਦੀ ਲਿਖਾਉਣ ਤੁਰ ਪਏ। "ਬੋਲੀ ਅਤੇ ਮਾਂ-ਬੋਲੀ" ਵਿਚੋਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਮਾਡਲ ਸਕੂਲ ਖੋਲ੍ਹਣੇ ਅਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮਾਂ-ਬੋਲੀ ਤੋਂ ਵਿਰਵੇ ਰੱਖਣਾ ਇਸੇ ਕੜੀ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਹੈ। ਅਜਮੇਰ ਮੁਤਾਬਿਕ, "ਇਹ ਸਕੂਲ ਸਕੂਲ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਦਿਮਾਗ ਸਾਫ ਕਰਨ ਦੇ ਖਤਰਨਾਕ ਅਤੇ ਗੰਦੇ ਕਾਰਖਾਨੇ ਹਨ। ਇਹ ਸਕੂਲ "ਕੋਕਾ ਕੋਲਾ" ਸੰਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਦਲਾਲ ਹਨ ਅਤੇ ਸਿੱਧੇ ਸਾਦੇ ਲੋਕਾਂ ਤੋਂ ਪੈਸੇ ਬਟੋਰਨ ਦੀਆਂ ਦੁਕਾਨਾਂ ਹਨ।" ਡਾ. ਸਰਦਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੌਹਲ ਅਨੁਸਾਰ, "ਮਜ਼ਹਬੀ ਇਕਾਈਆਂ ਅਤੇ ਮਜ਼ਹਬੀ ਸੰਕੀਰਣਤਾ ਵਿਚ ਜਕੜੇ ਲਾਲਚੀ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਪਬਲਿਕ ਸਕੂਲਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂਆਂ, ਪੀਰਾਂ ਅਤੇ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਦੇ ਕੇ ਦੁਕਾਨਾਂ ਖੋਲ੍ਹ ਲਈਆਂ ਹਨ, ਜਿੱਥੇ ਪੈਸਿਆਂ ਦੀ ਸੌਦੇਬਾਜ਼ੀ ਵਿਚ ਭੋਲੇ ਭਾਲੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਬਚਪਨ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਧੋਲਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।" ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਕੂਲਾਂ ਤੋਂ ਪੜ੍ਹਕੇ ਬੱਚੇ ਪੈਸੇ ਕਮਾਉਣ ਵਾਲੀ ਮਸ਼ੀਨ ਤਾਂ ਬਣ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਵਧੀਆ ਇਨਸਾਨ ਨਹੀਂ ਬਣ ਸਕਦੇ। ਸ਼ਹਿਰੀ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾ ਬੋਲਣਾ ਇਕ ਕਿਸਮ ਦਾ ਦੇਸ਼ ਧ੍ਰੋਹ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਜਿਥੋਂ ਦੇ ਪੌਣ-ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਰਹਿੰਦੇ ਹਾਂ, ਜਿੱਥੋਂ ਦਾ ਅਸੀਂ ਖਾਂਦੇ ਹਾਂ, ਪਹਿਨਦੇ ਹਾਂ, ਸਾਹ ਲੈਂਦੇ ਹਾਂ, ਉੱਥੋਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਛੱਡ ਕੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਆਸਰਾ ਲੈਣਾ ਅਕ੍ਰਿਤਘਣਤਾ ਹੈ। ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਗੁਨਾਹ ਹੈ।

ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਭੁਲੇਖੇ : ਸਾਡੇ ਲੋਕ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਭੁਲੇਖਿਆਂ ਦੇ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹਨ। ਉਹ ਸੋਚਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜੇ ਅਸੀਂ ਹਿੰਦੀ ਜਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਬੋਲਾਂਗੇ ਤਾਂ ਮਾਡਰਨ ਲੱਗਾਂਗੇ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਇਹ ਗੁਲਾਮੀਅਤ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਹੈ, ਬਿਮਾਰ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਹੈ। ਘਟੀਆਪਣ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਹੈ। ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਕਦੇ ਵੀ ਕੋਈ ਮਹਾਨ ਨਹੀਂ ਬਣਿਆ। ਕਈ ਲੋਕ ਅਜਿਹਾ ਸੋਚਦੇ ਹਨ ਕਿ ਅਸੀਂ ਕੇਂਦਰੀ ਬੋਲੀ ਬੋਲ ਕੇ ਸ਼ਾਇਦ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਏਕਤਾ, ਅਖੰਡਤਾ ਵਿਚ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਇਹ ਵੀ ਨਿਰਾ ਵਹਿਮ ਹੈ। ਸਾਰੀਆਂ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਵੱਖਰੀ ਪਛਾਣ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਲਈ

ਲੋਕ ਜਦੋ-ਜਹਿਦ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਹਰ ਇਕ ਦੀ ਵੱਖਰੀ ਪਛਾਣ ਹੋਣੀ, ਇਹ ਉਸਦਾ ਜਮਾਂਦਰੂ ਅਤੇ ਬੁਨਿਆਦੀ ਮਨੁੱਖੀ ਹੱਕ ਹੈ। ਫੁੱਲਾਂ ਦਾ ਗੁਲਦਸਤਾ ਫਿਰ ਹੀ ਸੁੰਦਰ ਬਣਦਾ ਹੈ, ਜੇਕਰ ਅਸੀਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਫੁੱਲ ਇਕੱਠੇ ਕਰਾਂਗੇ। ਕੁਦਰਤ ਵਿਚ ਵੀ ਵੰਨ ਸੁਵੰਨਤਾ ਹੈ। ਕੁਦਰਤ ਵੰਨ ਸੁਵੰਨਤਾ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਮੰਨਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਲੋਕ ਬੋਲੀਆਂ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨਾ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਮਜ਼ਬੂਤੀ ਵਲ ਕਦਮ ਹੈ।

ਕਈ ਅਜਿਹਾ ਸੋਚਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸਿਰਫ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਵਿਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਜ਼ਿਆਦਾ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦੇ ਮੌਕੇ ਮਿਲਣਗੇ। ਇਹ ਵੀ ਸਰਾਸਰ ਗਲਤ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਜਿਹਤਾ ਬੱਚਾ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਮੁਹਾਰਤ ਹਾਸਲ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ, ਉਹ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਪੱਕ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਤੋਂ ਵੀ ਜਾਂਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਵੱਧ ਜੁਬਾਨਾਂ ਸਿੱਖਣੀਆਂ ਕੋਈ ਮਾਤੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ। ਪਰ ਆਪਣੀ ਮਾਂ-ਬੋਲੀ ਵਲ ਪਿੱਠ ਕਰ ਲੈਣੀ ਅਕ੍ਰਿਤਘਣਤਾ ਹੈ। ਯੂਰਪੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਭ ਦੇ ਸੰਚਾਲਕ ਸ. ਮੋਤਾ ਸਿੰਘ ਸਰਾਏ ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ, ਇਕ ਤੋਂ ਵੱਧ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਸਿੱਖਣੀਆਂ ਸੰਬੰਧਤ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਕਾਬਲੀਅਤ ਅਤੇ ਵਿਦਵਤਾ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਮਾਂ-ਬੋਲੀ ਨਾ ਸਿੱਖਣੀ ਗੁਲਾਮ ਜ਼ਹਿਨੀਅਤ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਹੈ। ਡਾ. ਸਵਰਾਜ ਸਿੰਘ ਮੁਤਾਬਿਕ, "ਆਪਣੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ, ਆਪਣੀ ਵਿਰਾਸਤ ਅਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਕਦਰਾਂ ਕੀਮਤਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਮਨੁੱਖ ਹੀ ਆਪਣੇ ਮੂਲ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਰਹਿ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹਾ ਮਨੁੱਖ ਹੀ ਸੰਸਾਰੀਕਰਨ ਦੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖੀਣਤਾ ਵਲ ਧੱਕਣ ਵਾਲੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਤੋਂ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਰੱਖ ਸਕਦਾ ਹੈ।"

ਬੁਲ੍ਹੇ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣੀਆਂ ਨਾ,
ਮਿਲਟਨ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣ ਲਈਆਂ।
ਵਾਰਸ ਦੀਆਂ ਚੋਣਾਂ ਚੁਣੀਆਂ ਨਾ,
ਸ਼ੈਲੇ ਦੀਆਂ ਚੋਣਾਂ ਚੁਣ ਲਈਆਂ।
ਜਿਸ ਝਾਈ ਪੁੱਤਰ ਪੁੱਛਣ ਨਾ,
ਉਹ ਅੱਮਾਂ ਇਕ ਘੱਤਮਾਂ ਏ।
ਜੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਸਿਰ ਤੇ ਚੁੱਕ ਲਈ,
ਉਹ ਅੱਮਾਂ ਜੱਗ ਦੀ ਅੱਮਾਂ ਏ।
(ਪੀਰ ਫਜ਼ਲ ਗੁਜਰਾਤੀ)

ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਤੋਂ ਪਰੇ ਜਾਣ ਦੇ ਨੁਕਸਾਨ : ਜਦੋਂ ਵਿਅਕਤੀ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਛੱਡਦਾ ਹੈ, ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਆਪਣੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ, ਵਿਰਾਸਤ ਅਤੇ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਵੀ ਛੱਡੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਮਿੱਠੀ ਜ਼ਹਿਰ ਵਾਂਗ ਹੈ, ਜੋ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਅਸਰ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਜ਼ਿੰਦਾ ਨਹੀਂ ਛੱਡਦੀ। ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਛੱਡਣਾ ਮਰੀ ਹੋਈ ਜ਼ਮੀਰ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਹੈ। ਇਨਸਾਨ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਜ਼ਿੰਦਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਆਤਮਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮੁਰਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਕਦਰਾਂ ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਭੁੱਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ, 'ਕਿਰਤ ਕਰੋ, ਨਾਮ ਜਪੋ ਅਤੇ ਵੰਡ ਕੇ ਛਕੋ' ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਚੇਤੇ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੇ। ਉਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਤੋਂ ਬੇਮੁੱਖ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ ਵਿਅਰਥ ਗੁਆ ਬਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਵੱਡਿਆਂ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਨ ਵਿਚ ਖੁਸ਼ੀ ਮਹਿਸੂਸ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਆਪਣੇ

ਮਾਪਿਆਂ ਦਾ ਆਗਿਆਕਾਰ ਬੱਚਾ ਨਹੀਂ ਬਣਦਾ। ਉਹ ਪੁਰਬ ਦੀਆਂ ਅਧਿਆਤਮਵਾਦੀ ਕਦਰਾਂ ਕੀਮਤਾਂ ਤੋਂ ਮੁੱਖ ਮੋਤ ਕੇ ਪੱਛਮ ਦੀਆਂ 'ਖਾਓ ਪੀਓ ਤੇ ਐਸ਼ ਕਰੋ', ਵਰਗੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨਾਲ ਨਾਤਾ ਜੋਤਨ ਲੱਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਪਹਿਲਾਂ ਉਸਦਾ ਆਪਣੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨਾਲੋਂ ਮੋਹ ਟੁੱਟਦਾ ਹੈ, ਆਪਣੇ ਮਾਂ-ਪਿਓ ਨਾਲੋਂ ਮੋਹ ਟੁੱਟਦਾ ਹੈ, ਫਿਰ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼, ਕੌਮ ਅਤੇ ਧਰਮ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਮੋਹ ਟੁੱਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅਖੀਰ ਵਿਚ ਸਮੁੱਚੀ ਮਾਨਵਤਾ ਦੀ ਭਲਾਈ ਲਈ ਵੀ ਉਹ ਕੁਝ ਕਰਨ ਜੋਗਾ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ। ਉਹ ਸਿਰਫ ਸਵੈ ਕੇਂਦਰਿਤ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਹੀ ਸੋਚ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸਮੁੱਚੀ ਮਾਨਵਤਾ ਲਈ ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਧ ਨਿਘਾਰ ਵਾਲੀ ਹੋਰ ਕਿਹੜੀ ਗੱਲ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ?

ਸੰਸਾਰ ਪ੍ਰਸਿਧ ਲੇਖਕ ਰਸੂਲ ਹਮਜ਼ਾਤੋਵ "ਮੇਰਾ ਦਾਗਿਸਤਾਨ" ਵਿਚ ਲਿਖਦਾ ਹੈ : "ਮੈਂ ਇਕ ਵਾਰੀ ਇਕ ਆਉਲ ਵਿਚ ਦੋ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਲੜਦਿਆਂ ਸੁਣਿਆ!

"ਅੱਲਾ ਕਰੇ, ਤੇਰੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਸਿਖਾਉਣ ਵਾਲਾ ਨਾ ਰਹੇ।"

"ਨਹੀਂ, ਅੱਲਾ ਕਰੇ ਤੇਰੇ ਬੱਚੇ ਉਹਨਾਂ ਤੋਂ ਵਾਂਝੇ ਰਹਿਣ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਹ ਆਪਣੀ ਬੋਲੀ ਸਿਖਾ ਸਕਦੇ ਹਨ।" ਬਦਸੀਸਾਂ ਏਨੀਆਂ ਭਿਆਨਕ ਹੋ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਪਰ ਬਦਸੀਸਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਵੀ, ਪਹਾਤਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਵੀ ਆਦਮੀ ਜਿਹਤਾ ਆਪਣੀ ਮਾਂ-ਬੋਲੀ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ, ਸਾਰੀ ਇੱਜ਼ਤ ਗੁਆ ਬੈਠਦਾ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਵੀ ਪਹਾਤੀ ਦੀ ਮਾਂ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਦੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਪੜ੍ਹੇਗੀ ਜੇ ਉਹ ਵਿਗਤੀ ਜੁਬਾਨ ਵਿਚ ਲਿਖੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ ਤਾਂ। "ਅੱਲਾ ਕਰੇ ਤੇਰੇ ਬੱਚੇ ਉਸ ਬੋਲੀ ਤੋਂ ਵਾਂਝੇ ਰਹਿਣ, ਜਿਹਤੀ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਮਾਂ ਬੋਲਦੀ ਹੈ।" ਔਰਤਾਂ ਇਕ ਦੂਜੀ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਦਸੀਸ ਦਿਆ ਕਰਦੀਆਂ ਸਨ।"

ਰਸੂਲ ਹਮਜ਼ਾਤੋਵ ਨੂੰ ਪੈਰਿਸ ਵਿਚ ਇਕ ਦਾਗਿਸਤਾਨੀ ਕੌਮੀਅਤ ਦਾ ਚਿੱਤਰਕਾਰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਜਿਹਤਾ ਕਾਫੀ ਸਮਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣਾ ਦੇਸ਼ ਛੱਡ ਕੇ ਇਟਲੀ ਵਿਚ ਜਾ ਵਸਦਾ ਹੈ। ਪੈਰਿਸ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਆ ਕੇ ਰਸੂਲ ਨੇ ਚਿੱਤਰਕਾਰ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਲੱਭਿਆ ਅਤੇ ਸਬੰਧ ਨਾਲ ਚਿੱਤਰਕਾਰ ਦੀ ਮਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਮਿਲ ਗਈ। ਰਸੂਲ ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਨਾਲ ਹੋਏ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਨੂੰ ਇਉਂ ਬਿਆਨਦਾ ਹੈ:

"ਤੁਸੀਂ ਗੱਲਾਂ ਅਵਾਰ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਕੀਤੀਆਂ?"

ਅਚਾਨਕ ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ।

"ਨਹੀਂ, ਅਸੀਂ ਦੁਭਾਸ਼ੀਏ ਰਾਹੀਂ ਗੱਲਾਂ ਕੀਤੀਆਂ। ਮੈਂ ਰੁਸੀ ਬੋਲਦਾ ਸਾਂ ਤੇ ਤੁਹਾਡਾ ਸਪੁੱਤਰ ਫਰਾਂਸੀਸੀ।" ਮਾਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਮੂੰਹ ਕਾਲੇ ਘੁੰਡ ਹੇਠਾਂ ਢਕ ਲਿਆ, ਜਿਵੇਂ ਸਾਡੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਪੁੱਤਰ ਦੀ ਮੌਤ ਬਾਰੇ ਪਤਾ ਲੱਗਣ ਉੱਤੇ ਢਕ ਲੈਂਦੀਆਂ ਹਨ।

"ਤੈਨੂੰ ਗਲਤੀ ਲੱਗੀ ਹੈ, ਰਸੂਲ," ਬਹੁਤ ਚਿਰ ਚੁੱਪ ਰਹਿਣ ਪਿੱਛੋਂ ਮਾਂ ਬੋਲੀ। "ਮੇਰਾ ਪੁੱਤਰ ਤਾਂ ਕਦੇ ਦਾ ਮਰ ਚੁੱਕਾ ਹੈ। ਉਹ ਮੇਰਾ ਪੁੱਤਰ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਮੇਰਾ ਕੋਈ ਵੀ ਪੁੱਤਰ ਉਹ ਬੋਲੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਭੁੱਲ ਸਕਦਾ, ਜਿਹਤੀ ਉਹਨੂੰ ਮੈਂ, ਇਕ ਅਵਾਰ ਮਾਂ ਨੇ ਸਿਖਾਈ ਸੀ।" ਰਸੂਲ ਇਕ ਹੋਰ ਕਥਾ ਦਾ ਵਰਨਣ ਕਰਦਾ ਹੈ, "ਇਕ ਵਾਰੀ ਇਕ ਪੰਛੀ ਫੜ ਕੇ ਪਿੰਜਰੇ ਵਿਚ ਪਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਪਿੰਜਰੇ ਵਿਚ ਬੰਦ ਪੰਛੀ ਦਿਨ ਰਾਤ ਦੁਹਰਾਉਂਦਾ ਰਹਿੰਦਾ, 'ਮੇਰੀ ਮਾਤ ਭੂਮੀ', ਮੇਰੀ ਮਾਤ ਭੂਮੀ।' ਪੰਛੀ ਦੇ ਮਾਲਕ ਨੇ ਸੋਚਿਆ, 'ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ ਵਿਚੋਂ ਪੰਛੀ ਆਇਆ ਹੈ? ਇਹ ਜ਼ਰੂਰ ਕੋਈ ਸੁੰਦਰ ਫੁੱਲਾਂ ਲੱਦਿਆ ਦੇਸ਼ ਹੋਵੇਗਾ, ਜਿਥੇ ਸਵਰਗੀ ਰੁੱਖ ਤੇ ਸਵਰਗੀ ਪੰਛੀ ਹੁੰਦੇ ਹੋਣਗੇ। ਮੈਂ ਪੰਛੀ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਤਾਂ ਦੇਖਾਂ ਇਹ ਜਾਂਦਾ ਕਿਧਰ ਨੂੰ ਹੈ। ਇਹ ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਰਾਹ

ਦਿਖਾਏਗਾ। ਉਸ ਨੇ ਪਿੰਜਰੇ ਦੀ ਬਾਰੀ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਪੰਛੀ ਉੱਡ ਗਿਆ। ਦਸਾਂ ਕਦਮਾਂ ਦੀ ਦੂਰੀ ਉੱਤੇ ਸੱਖਣੀਆਂ ਚੱਟਾਨਾਂ ਉੱਤੇ ਉਗਦੀ ਬੋਹਰ ਉੱਤੇ ਜਾ ਬੈਠਾ। ਇਸ ਦਾ ਆਲ੍ਹਣਾ ਵੀ ਉਸੇ ਝਾੜੀ ਦੀਆਂ ਟਾਹਣਾਂ ਵਿਚ ਸੀ।”

ਕਥਾ ਤੋਂ ਜਾਹਿਰ ਹੈ ਕਿ ਪੰਛੀ ਵੀ ਆਪਣੀ ਮਾਤ ਭੂਮੀ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਜਿਹੜਾ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੀ ਮਾਤ ਭੂਮੀ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ, ਉਹ ਕਿਸੇ ਦੀ ਮਾਤ ਭੂਮੀ ਦੀ ਅਹਿਮੀਅਤ ਨਹੀਂ ਸਮਝ ਸਕਦਾ। ਜਦੋਂ ਵਿਅਕਤੀ ਦਾ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਤੋਂ ਮੋਹ ਭੰਗ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸਦਾ ਮਾਤ ਭੂਮੀ ਨਾਲ ਵੀ ਪਿਆਰ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮੁੱਚੀ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੇ ਭਲੇ ਲਈ ਉਹ ਕੁਝ ਵੀ ਕਰ ਸਕਣ ਤੋਂ ਅਸਮਰੱਥ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਸਾਨੂੰ ਕੀ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ :

1. ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਣਾ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੀ ਮਾਂ-ਬੋਲੀ ਮਹਾਨ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਵਿਰਾਸਤ, ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਅਤੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਮਾਲਕ ਹਾਂ। ਸਾਡੀ ਬੋਲੀ ਵੀ ਕਿਸੇ ਬੋਲੀ ਤੋਂ ਘੱਟ ਨਹੀਂ।

2. ਸਾਨੂੰ ਆਪਣਾ ਸਾਰਾ ਕੰਮ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਹੀ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿੱਪੀ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਅਸਲੀ ਅਤੇ ਦੁਕਵੀਂ ਲਿੱਪੀ ਹੈ। ਸਾਨੂੰ ਅਖੰਡ ਪਾਠਾਂ, ਵਿਆਹਾਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਮਾਗਮਾਂ ਦੇ ਸੱਦਾ ਪੱਤਰ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਹੀ ਤਿਆਰ ਕਰਨੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਚਿੱਠੀਆਂ ਆਦਿ ਦੇ ਪਤੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿੱਪੀ ਵਿਚ ਹੀ ਹੋਣੇ। ਦੁਕਾਨਾਂ, ਸਕੂਲਾਂ ਹਸਪਤਾਲਾਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੇ ਬੋਰਡਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿੱਪੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਹਸਤਾਖਰ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਹੀ ਕਰਨੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ।

3. ਸਾਨੂੰ ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਅਤੇ ਰੋਜ਼ ਦੇ ਕਾਰ-ਵਿਹਾਰ ਦੌਰਾਨ ਗੱਲਬਾਤ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਹੀ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਮਾਲਵੇ, ਮਾਝੇ, ਮੰਜਕੀ, ਦੋਨੇ ਅਤੇ ਪੁਆਧ ਦਾ ਆਪਣਾ ਵੱਖਰਾ ਲਹਿਜ਼ਾ ਬਰਕਰਾਰ ਰਹੇ ਤਾਂ ਹੋਰ ਵੀ ਵਧੀਆ ਲੱਗੇਗਾ। ਇਸ ਨੂੰ ਘਟੀਆਪਨ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਨਹੀਂ ਸਮਝਣਾ ਚਾਹੀਦਾ।

4. ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਉੱਨਤੀ ਲਈ ਸਾਨੂੰ ਸਿਰਤੋਤ ਯਤਨ ਕਰਨੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਜਿਹੜੇ ਵਿਅਕਤੀ ਇਸ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾ ਰਹੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

5. ਜਿਹੜੇ ਵਿਅਕਤੀ ਮਾਂ-ਬੋਲੀ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਮੁਹਿੰਮ ਚਲਾ ਰਹੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਨਿਰਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਕੌਮ ਦੇ ਗਦਾਰ ਹਨ।

6. ਜਿੰਨੀਆਂ ਵੀ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿਚ ਮੁਹਾਰਤ ਹਾਸਲ ਹੋ ਜਾਵੇ, ਵਧੀਆ ਗੱਲ ਹੈ, ਪਰ ਆਪਣੀ ਮਾਂ-ਬੋਲੀ ਦੀ ਕੀਮਤ ਤੇ ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ।

7. ਸਕੂਲਾਂ, ਕਾਲਜਾਂ, ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀਆਂ, ਧਾਰਮਿਕ ਸਥਾਨਾਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਵਿਚ ਮਾਂ-ਬੋਲੀ ਦੀ ਅਹਿਮੀਅਤ ਬਾਰੇ ਗਿਆਨ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

8. ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਪੁਸਤਕਾਂ ਪੜ੍ਹਨ ਦੀ ਆਦਤ ਪਾਉਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਨਿਰੋਏ ਅਤੇ ਸਿਹਤਮੰਦ ਸਾਹਿਤ ਤੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜਾਣ ਕਰਵਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਵਧੀਆ ਅਤੇ ਉਸਾਰੂ ਸਾਹਿਤ

ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

9. ਮਾਂ-ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਯਤਨ ਕਰਨੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ।

10. ਪੰਜਾਬ ਰਾਜ ਭਾਸ਼ਾ ਐਕਟ 1967 ਨੂੰ ਸਹੀ ਭਾਵਨਾ ਨਾਲ ਲਾਗੂ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

11. ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਖਾਸ ਜਾਤ, ਧਰਮ ਜਾਂ ਖਿੱਤੇ ਦੇ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਜੋੜਨਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਪੰਜਾਬੀ ਸਮੂਹ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀ ਸਾਂਝੀ ਬੋਲੀ ਹੈ। ਡਾ. ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੱਗੀ ਅਨੁਸਾਰ, "ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਕੋਈ ਧਰਮ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਇਹ ਕਿਸੇ ਧਰਮ ਦੀ ਵਿਰਾਸਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਸਦਾ ਧਰਮ ਦੀਆਂ ਸੀਮਾਵਾਂ ਤੋਂ ਉੱਚੀ ਅਤੇ ਬੋਲੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਵਸਦੇ ਹਰ ਇਕ ਧਰਮ ਵਾਲੇ ਦੀ ਸਾਂਝੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।"

12. ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਾਰੇ ਵਿਦਿਅਕ ਅਦਾਰਿਆਂ ਵਿਚ ਉਹ ਭਾਵੇਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਬੋਰਡ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਹੋਣ, ਪੰਜਾਬੀ ਲਾਜ਼ਮੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।

13. ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਵਸਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮਾਂ-ਬੋਲੀ ਜ਼ਰੂਰ ਸਿਖਾਉਣ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਵੀ ਲੈ ਕੇ ਆਉਂਦੇ ਰਹਿਣ ਤਾਂ ਜੋ ਆਪਣੇ ਵਤਨ ਦੀ ਮਿੱਟੀ ਨਾਲ ਮੋਹ ਬਣਿਆ ਰਹੇ, ਆਓ ਸਾਰੇ ਰਲ ਕੇ ਆਪਣੀ ਮਾਂ-ਬੋਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਹੰਭਲਾ ਮਾਰੀਏ। ਮੈਂ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਪ੍ਰਫੁੱਲਤਾ ਲਈ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਅੱਗੇ ਅਰਦਾਸ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ 'ਫੀਰੋਜ਼ਦੀਨ ਸਰਫ਼' ਦੀਆਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਤਰਾਂ ਨੂੰ ਸਾਦ ਕਰਦਾ ਹਾਂ :

ਮੈਂ ਪੰਜਾਬੀ, ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ,
ਹਾਂ ਮੈਂ ਪੇਂਡੂ ਪਰ ਸ਼ਹਿਰੀਏ ਵੰਗ ਦਾ ਹਾਂ।
ਸਮਝਾਂ ਫਾਰਸੀ, ਉਰਦੂ ਵੀ ਖੂਬ ਬੋਲਾਂ,
ਬੋਹੜੀ ਬਹੁੜੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵੀ ਅੰਗਦਾ ਹਾਂ।
ਬੋਲੀ ਆਪਣੀ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਰੱਖਾਂ,
ਇਹ ਗੱਲ ਮਾਖਣੋਂ ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਸੰਗਦਾ ਹਾਂ।
ਮੋੜੀ ਕਿਸੇ ਸੁਹਾਗਣ ਦੀ ਨੱਥ ਦਾ ਹਾਂ,
ਟੁਕੜਾ ਕਿਸੇ ਪੰਜਾਬਣ ਦੀ ਵੰਗ ਦਾ ਹਾਂ।
ਮਿਲੇ ਮਾਣ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਝੇਸ ਅੰਦਰ,
ਆਸ਼ਕ ਮੁੱਢੋਂ ਮੈਂ ਏਸ ਉਮੰਗ ਦਾ ਹਾਂ।
ਵਾਰਸ ਸ਼ਾਹ ਤੇ ਬੁਲੇ ਦੇ ਰੰਗ ਅੰਦਰ,
ਡੋਬ ਡੋਬ ਕੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਰੰਗਦਾ ਹਾਂ।
ਰਵਾਂ ਏਥੇ ਤੇ ਯੂ ਪੀ ਵਿਚ ਕਰਾਂ ਗੱਲਾਂ?
ਐਸੀ ਗੱਲ ਨੂੰ ਛਿੱਕੇ ਤੇ ਟੰਗਦਾ ਹਾਂ।
ਮੈਂ ਪੰਜਾਬੀ, ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ 'ਸਰਫ਼' ਸੇਵਕ,
ਸਦਾ ਖ਼ੈਰ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਮੰਗਦਾ ਹਾਂ।

-ਪ੍ਰਿ. ਕੁਲਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸਰਾਏ

ਮੰਜਕੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸੰਥ, ਭੰਗਾਲਾ ਤਹਿ. ਫਿਲੌਰ, ਜਿਲ੍ਹਾ ਜਲੰਧਰ।
ਫੋਨ : 98141-60642

ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਦਾ ਦੁਖਾਂਤ

ਸਾਰੇ ਦਿਨ ਦਾ ਥੱਕਿਆ ਟੁੱਟਿਆ ਉਹ ਮਸਾਂ ਮੰਜੀ 'ਤੇ ਆਣ ਡਿੱਗਾ ਸੀ। ਪੂਰੇ ਤਿੰਨ ਸੈਮੀਨਾਰਾਂ 'ਚ ਪਰਚੇ ਪੜ੍ਹਦਿਆਂ ਉਹਦੀ ਸੁਰਤ ਜਿਹੀ ਮਾਰੀ ਗਈ ਸੀ। ਜਿਉਂ ਹੀ ਉਹ ਆਪਣੀ ਅਧੋਰਾਣੀ ਜਿਹੀ ਮੰਜੀ 'ਤੇ ਅਧਲੇਟਾ ਹੋਇਆ, ਨੀਂਦ ਨੇ ਉਹਨੂੰ ਆ ਗਲਵਕਤੀ ਪਾਈ। ਸੁੱਤਾ ਹੋਇਆ ਉਹ ਇਝ ਭਾਸ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਨੰਨਾ ਬਾਲ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੀ ਹਿੱਕਤੀ ਨਾਲ ਲੱਗਾ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਤੋਂ ਬੇਖਬਰ ਸੌ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ।

ਸੁੱਤਾ ਹੋਇਆ ਉਹ ਇਕ ਅਵੱਲੀ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀ ਸੈਰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਅਚਾਨਕ ਕਿਸੇ ਨੇ ਆ ਕੇ ਉਹਦੇ ਮਨ ਦਾ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖਤਕਾਇਆ ਤੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਅੰਤਰਮਨ 'ਚੋਂ ਵੀ ਉਠ ਕੇ ਬੈਠ ਗਿਆ। ਉਹਨੇ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਦਾ ਨਾਂ ਪੁੱਛਿਆ। "...ਕੌਣ ਐਂ ਭਾਈ ਐਸ ਵੇਲੇ 'ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਵਿਰਲੀਆਂ ਫੰਟੀਆਂ ਵਾਲਾ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿੱਤਾ। ਜਿਉਂ ਹੀ ਅਧੋਰਵਾਂ ਜਿਹਾ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਚੀਅ.... ਕਰਦਾ ਖੁੱਲ੍ਹਾ, ਇਕ ਅਧਖਤ ਉਮਰ ਦੀ ਜਨਾਨੀ ਜੋ ਉਸ ਤੋਂ ਕਾਫੀ ਵੱਡੀ ਉਮਰ ਦੀ ਸੀ, ਉਹਦੇ ਅੱਗੇ ਆ ਖੜੀ। ਉਹਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਪਲਕਾਂ ਤੇ ਵਾਲਾਂ ਚੋਂ ਰੇਤਾ ਸਾਫ ਚਮਕ ਰਹੀ ਸੀ। ਤਨ ਨਾ ਢੱਕਿਆ ਨਾ ਨੰਗਾ। ਛਾਤੀਆਂ ਫਟੀ ਕੁਤਤੀ ਚੋਂ ਬਾਹਰ ਝਾਕ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਪੇਟ ਵੀ ਅੱਧੇ ਵੱਧ ਨੰਗਾ। ਘਸੀ ਤੇ ਪਾਟੀ ਹੋਈ ਸੁੱਬਣ ਉਹਦੀਆਂ ਲੱਤਾਂ ਨੂੰ ਢਕਣ ਤੋਂ ਅਸਮਰਥ ਸੀ। ਵੀਣੀ ਵਿਚ ਪਾਈਆਂ ਹੋਈਆਂ ਵੰਗਾਂ ਅੱਧੇ ਵੱਧ ਟੁੱਟ ਚੁੱਕੀਆਂ ਸਨ ਤੇ ਕਲਾਈਆਂ ਚੋਂ ਰਿਸਦੇ ਲਹੂ ਤੋਂ ਲਗ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਉਹਦਾ ਗੁੱਟ ਮਰੋੜਿਆ ਹੋਵੇ। ਸਿਰੋਂ ਪੈਰੋਂ ਸੱਖਣੀ ਉਹ ਲਾਚਾਰਾਂ ਵਾਂਗ ਉਹਦੇ ਬੁੱਧੇ ਅੱਗੇ ਖੜੋਤੀ ਸੀ।

"ਕੌਣ ਆ ਤੂੰ....?" ਨੀਂਦਰੇ ਨਾਲ ਭਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਮਲਦੇ ਹੋਏ ਉਹਨੇ ਪੁੱਛਿਆ।

"ਕਿਉਂ....।" ਤੂੰ ਵੀ ਨੀ ਪਛਾਣਿਆ ਮੈਨੂੰ...ਦੋ ਘੰਟਿਆਂ 'ਚ ਹੀ ਭੁੱਲ ਗਿਐਂ। ਮੈਂ ਉਹੀ ਆਂ ਜੀਹਦੀਆਂ ਸਿਫਤਾਂ ਕਰਦਾ ਆਇਐਂ। ਜੀਹਦੇ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਪਰਚੇ ਪੜ੍ਹਦਾ ਆਇਐਂ। ਸੈਮੀਨਾਰ 'ਚ ਤਾਂ ਬੜੀਆਂ ਫਤ੍ਹਾਂ ਮਾਰਦਾ ਸੀ ਬਈ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਐਂ ਆ, ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਐਂ ਆ। ਤੇ ਜਦੋਂ ਹੁਣ ਤੇਰੇ ਬੁੱਧੇ ਅੱਗੇ ਆਈ ਆ ਤਾਂ ਤੈਨੂੰ ਮੇਰੀ ਪਛਾਣ ਵੀ ਨੀ ਆਉਂਦੀ। ਮੈਂ ਤੇਰੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਆਂ ਪੰਜਾਬੀ। ਉਹ ਸੁਰਮਿੰਦਾ ਜਿਹਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਪਰ....ਪਰ....ਐਹ ਸਭ ਕੀ ਐ.... ਕੀ ਹਾਲ ਬਣਾਇਐ ਤੂੰ ਆਪਣਾ ਉਹ ਅੱਖਾਂ ਝਪਕ ਕੇ ਬੋਲਿਆ।

"ਇਕ ਤੀਵੀਂ ਦੀ ਐਹੋ ਜੀ ਹਾਲਤ ਜਾਂ ਤਾਂ ਉਹਦਾ ਬੰਦਾ ਕਰਦੈ ਜਾਂ ਫਿਰ ਉਹਦੀ ਔਲਾਦ। ਪਰ ਮੇਰੀ ਐਹ ਹਾਲਤ ਮੇਰੀ ਔਲਾਦ ਨੇ ਹੀ ਕੀਤੀ ਐ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਮੈਨੂੰ ਘਰੋਂ ਕੱਢ ਦਿੱਤੇ....।" ਉਹ ਅੱਖਾਂ ਭਰ ਆਈ।

“ਇਹ ਤੂੰ ਕੀ ਕਹਿ ਰਹੀ ਏਂ....ਇਹ ਕਿਵੇਂ ਹੋ ਸਕਦੈ....ਤੈਨੂੰ ਤੇਰੇ ਘਰੋਂ ਕੋਈ ਕਿਵੇਂ ਕੱਢ ਸਕਦੈ....। ਇਹ ਪੰਜਾਬ ਤੇਰਾ ਅਸੀਂ ਸਭ ਤੇਰੇ ਧੀਆਂ ਪੁੱਤਰ ਆਂ..ਅਸੀਂ ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਐਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿਉਂ ਕਰਾਂਗੇ।” ਉਹ ਹੈਰਾਨ ਜਿਹਾ ਹੋ ਗਿਆ।

ਇਹੀ ਤਾਂ ਅਲਸੇਟ ਐ। ਜਦੋਂ ਘਰ 'ਚ ਕਿਸੇ ਦੀ ਪੁੱਛ ਪ੍ਰਤੀਤ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਬੇਅਰਥ ਚੀਜ਼ ਹੀ ਬਣ ਕੇ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀ ਐ। ਉਹਦਾ ਕੋਈ ਦੀਨ ਮਜ਼ਬ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ ਤੇ ਉਹ ਪਰਿਵਾਰ 'ਚੋਂ ਮਨਫੀ ਹੋ ਜਾਂਦੈ ਜਿਵੇਂ ਮੈਂ ਆਂ। ਇਕ ਸਮਾਂ ਸੀ ਜਦੋਂ ਮੇਰਾ ਲੋਹਾ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਮੰਨਦੀ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਪੁੱਤਾਂ ਨੂੰ ਲੋਕੀਂ ਨਿਉਂ-ਨਿਉਂ ਸਲਾਮਾਂ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਪਰ ਅੱਜ ਇਹੀ ਮੇਰੇ ਪੁੱਤ ਚੰਦ ਪੈਸਿਆਂ ਦੀ ਖਾਤਰ ਗੀਦੀ ਬਣ ਗਏ ਐ। ਘਰੋਂ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ 'ਚ ਕਮਾਈ ਕਰਨ ਗਏ ਮੇਰੀਆਂ ਅਸੀਸਾਂ ਲੈ ਕੇ ਗਏ ਤੇ ਆਉਂਦੇ ਹੋਏ ਨਾਲ ਮੇਰੀ ਸੌਂਕਣ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਲੈ ਆਏ ਤੇ ਨਾਲ ਹੋਰ ਪਤਾ ਨੀ ਕੀ ਕੀ। ਪੇਟ ਦੀ ਭੁੱਖ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਐਨਾਂ ਮਜ਼ਬੂਰ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਕਿ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਭੁੱਲ ਕੇ ਗੋਰੇ ਲੋਕਾਂ 'ਚ ਜਾ ਮਿਲੇ ਨੇ। ਅੱਗੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਔਲਾਦਾਂ ਨੇ ਵੀ ਪੱਛਮੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਅਪਣਾ ਲਿਆ। ਮੇਰੇ ਪੁੱਤ ਗੋਰੀਆਂ ਦੀ ਚਿੱਟੀ ਚਮੜੀ ਤੇ ਸੋਨੇ ਰੰਗੇ ਵਾਲਾਂ ਦੇ ਸ਼ੈਦਾਈ ਹੋ ਗਏ ਨੇ ਤੇ ਮੇਰੀਆਂ ਸੋਨੇ ਵਰਗੀਆਂ ਧੀਆਂ ਨੂੰ ਅਮਲੀ ਸ਼ਰਾਬੀ ਗੋਰੇ ਖਿੱਚੀ ਫਿਰਦੇ ਨੇ। ਪਹਿਲੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਜੋ ਗਏ ਉਹ ਵਾਪਸ ਨਹੀਂ ਆਏ ਤੇ ਜੋ ਵਾਪਸ ਆਏ ਉਹ ਮੇਰੇ ਪੁੱਤ ਨਹੀਂ ਰਹੇ। ਉਹ ਅੱਖਾਂ ਪੁੰਝਦੀ ਬੋਲੀ। ਪੋਹ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਕਾਲੀ ਰਾਤ ਤੇ ਉੱਤੇ ਜੋਰਾਂ ਦੇ ਵਗਦੇ ਠੱਕੇ 'ਚ ਉਹ ਕੱਬੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਉਹਨੇ ਉਸ ਔਰਤ ਨੂੰ ਅੰਦਰ ਲੰਘ ਆਉਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਤੇ ਉਹ ਅੰਦਰ ਲੰਘ ਉਹਦੀ ਰਜਾਈ 'ਚ ਸੁੰਗਤ ਕੇ ਬਹਿ ਗਈ ਤੇ ਆਪ ਉਹ ਚਾਹ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਸਟੋਵ ਬਾਲਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਪੰਜ ਮਿੰਟਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਚਾਹ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਈ। ਉਹਨੂੰ ਚਾਹ ਦਾ ਗਿਲਾਸ ਦਿੰਦਿਆਂ ਉਹ ਆਪ ਮੰਜੀ ਦੇ ਇਕ ਕੋਨੇ 'ਤੇ ਬਹਿ ਗਿਆ।

ਉਹ ਬੋਲੀ....। ਪਤਾਂ ਨਹੀਂ ਕਿਹਦੀ ਨਜ਼ਰ ਲੱਗ ਗਈ ਐ ਮੇਰੇ ਘਰ ਨੂੰ। ਦਿਨੋ ਦਿਨ ਬਰਬਾਦ ਹੋਈ ਜਾਂਦੈ। ਔਲਾਦ ਦੀ ਰੂਪ ਰੇਖਾ ਈ ਬਦਲੀ ਜਾ ਰਹੀ ਐ। ਪੰਗਾਂ ਆਲੇ ਗੰਭਰੂ ਤਾਂ ਵਿਰਲੇ ਹੀ ਰਹਿ ਗਏ ਨੇ। ਕੁੜੀਆਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਜਿਵੇਂ ਸਲਵਾਰ ਕਮੀਜ਼ 'ਤੇ ਘਿਣ ਆਉਂਦੀ ਹੋਵੇ। ਸ਼ਰਮ ਹਯਾ ਨਾਂ ਦੀ ਤਾਂ ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਹੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਗਈ। ਨਸ਼ਿਆਂ 'ਚ ਗਲਤਾਨ ਹੋਈ ਜਵਾਨੀ ਦਿਨੋਂ ਦਿਨ ਆਵਾਰਾ ਗਰਦ ਹੋਈ ਜਾਂਦੀ ਐ। ਮਾਂ ਬਾਪ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਤੋਂ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਜੋੜੇ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀਆਂ ਤਰੇਤਾਂ ਹੋਰ ਡੂੰਘੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਨੇ। ਤੇ ਹਰ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਕਦਮ ਦਰ ਕਦਮ ਸ਼ਮਸ਼ਾਨ ਵੱਲ ਤੁਰੀ ਜਾ ਰਹੀ ਐ...।” ਉਹ ਫਿਰ ਫਿਸ ਪਈ।

ਪੇਂਡੂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨਾਲ ਬੋੜੀ ਬਹੁਤੀ ਸਾਂਝ ਬਾਕੀ ਸੀ ਪਰ ਹੁਣ ਉਹ ਵੀ ਦਿਨੋਂ ਦਿਨ ਬਦਲ ਰਹੀ ਐ। ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਕੂਲਾਂ 'ਚ ਪੜ੍ਹਨੇ ਪਾਈ ਜਾਂਦੇ ਐ। ਕੁਤਤੇ ਚਾਦਰੇ ਤੇ ਕੁਤਤੇ ਪਜਾਮੇਂ ਵਰਗੇ ਸਰਦਾਰੀ ਪਹਿਰਾਵੇ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਪੈਂਟਾਂ ਸ਼ਰਟਾਂ ਨੇ ਲੈ ਲਈ ਤੇ ਘੋਲ ਕਬੰਡੀਆਂ ਦੀ ਥਾਂ ਹੁਣ ਜੈ ਵੱਢੀ ਕ੍ਰਿਕਟ ਨੇ ਮੱਲ ਲਈ। ਇਹ ਤਾਂ ਖਸਮਾਂ ਨੂੰ ਖਾਣੀ ਚੰਦਰੀ ਪੰਜਾਬ 'ਚ ਐਂ ਫੈਲੀ ਐ ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਫੂਤ ਦੀ ਬਿਮਾਰੀ ਹੋਵੇ।

ਇਕ ਪਲ ਲਈ ਉਹ ਚੁੱਪ ਕਰ ਗਈ ਤੇ ਬਾਹਰ ਵਗਦੇ ਠੱਕੇ ਵੱਲ ਨੀਝ ਲਾ ਕੇ ਤੱਕਣ ਲੱਗ ਪਈ। ਫਿਰ ਆਪਣੀ ਸੁਰਤ ਨੂੰ ਕਿਧਰੇ ਦੂਰ ਲਿਜਾ ਕੇ ਉਹ ਬੋਲੀ... “ਉਹ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਨ ਜੋ ਕਿਸੇ ਦੀ ਧੀ ਭੈਣ ਦੀ ਇੱਜ਼ਤ ਦੀ ਖਾਤਿਰ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਤੱਕ ਵਾਰ ਦਿੰਦੇ ਸਨ। ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ 'ਚ

ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜਿੰਦਾ ਦਿਲੀ ਦੀ ਧਾਂਕ ਸੀ। ਪਰ ਹੁਣ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਵੀ ਉਲਟਾ ਰਾਹ ਫੜ ਲਿਆ। ਅੱਜ ਜੀਹਦੀ ਧੀ ਭੈਣ ਹੈ ਸਿਰਫ ਉਹਦੀ ਹੀ ਐ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਦੀ ਉਹ ਧਗਤੀ ਕੁਝ ਨੀ ਲੱਗਦੀ। ਹਰ ਕੋਈ ਖਾਣ ਨੂੰ ਆਉਂਦੈ।

ਉਹਨੇ ਨਜ਼ਰ ਕਮਰੇ ਦੇ ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਘੁਮਾਈ। ਉਹ ਹਵਾ ਨਾਲ ਪਲ ਪਲ ਮੱਧਮ ਹੁੰਦੀ ਜਾਂਦੀ ਦੀਵੇ ਦੀ ਲੋਅ ਤੇ ਜਾ ਟਿਕੀ। ਉਹਨੂੰ ਜਾਪਿਆ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਆਪ ਦੀਵੇ ਦੀ ਲੋਅ ਨਾਲ ਘੁਟਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੋਵੇ। ਜਿਵੇਂ ਉਹਦਾ ਵਜ਼ੂਦ ਫਟੀ ਤੇ ਪਾਏ ਪੂਰਨਿਆਂ ਵਾਂਗ ਮਿਟਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ। ਲੇਖਕ ਨੇ ਉੱਠ ਕੇ ਉਹਨੂੰ ਠੀਕ ਕੀਤਾ ਤੇ ਉਹ ਫਿਰ ਵਾਹਵਾ ਜਲਣ ਲੱਗੀ।

ਠੰਡੀ ਹਵਾ ਹੋਰ ਤੇਜ਼ ਹੋਈ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਬੁਹੇ ਦੀਆਂ ਝੀਥਾਂ ਵਿਚੋਂ ਦੀ ਆਉਂਦੇ ਠੰਡੇ ਹਵਾ ਦੇ ਬੁੱਲ੍ਹੇ ਜਦੋਂ ਪਿੰਡੇ ਨਾਲ ਲੱਗਦੇ ਤਾਂ ਸਾਰਾ ਸਰੀਰ ਬਰਫ 'ਚ ਲਾ ਜਾਂਦੇ। ਪਰ ਉਹ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ 'ਚ ਰੁਝੇ ਸਾਰਾ ਕੁਝ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਕਰੀ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਹਨੇ ਫਿਰ ਕੁਝ ਯਾਦ ਕਰਦਿਆਂ ਗੱਲ ਅੱਗੇ ਵਧਾਈ।....ਆਹ ਨਾਲ ਦੇ ਗੁਆਂਢ 'ਚ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿਉਂ ਰਹਿੰਦਾ ਐ ਨ'.... ਉਹ ਮੇਰੀ ਬੜੀ ਕਦਰ ਕਰਦੈ...ਪਰ ਉਹਦੀ ਔਲਾਦ ਉਹਦੀ ਭੋਰਾ ਵੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ।...ਫਿਰ ਉਥੇ ਮੈਂ ਕੀਹਦੀ ਪਾਣੀ ਹਾਰ ਆਂ....। ਉਹਦੇ ਪੋਤੇ ਪੋਤੀਆਂ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਟੀ. ਵੀ. ਦੇਖਦੇ ਐ। ਇਕ ਟੀ ਨਿਗ੍ਹਾ ਤਾਂ ਕਾਫੀ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋ ਗਈ ਐ ਤੇ ਹੁਣ ਐਨਕ ਵੀ ਲਵਾ ਲਈ ਐ। ਇਕ ਦਿਨ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿਉਂ ਟੀ. ਵੀ. ਵਾਲੇ ਅੰਦਰ ਪੈਦਾ ਰੋਲਾ ਸੁਣ ਕੇ ਖਿੱਤਿਆ ਅੰਦਰ ਗਿਆ। ਟੀ. ਵੀ. ਬੰਦ ਕਰਕੇ ਉਹਨੇ ਆਵਦੇ ਪੋਤੇ ਨੂੰ ਕਿਹਾ... 'ਪੁੱਤ ਕਿਤਾਬਾਂ ਪੜ੍ਹਿਆ ਕਰੋ ਇਨ੍ਹਾਂ ਟੀ. ਵੀਆਂ 'ਚੋਂ ਕੁਝ ਨੀ ਲੱਭਣਾ ਜੇ ਚਾਰ ਅੱਖਰ ਪੜ੍ਹੋਗੇ ਤਾਂ ਜਿੰਦਗੀ 'ਚ ਕੰਮ ਆਉਣਗੇ। ਇਹ ਟੀ. ਵੀ. ਤਾਂ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਈ ਦੇਖਣਾ ਐ। ਬਾਕੀ ਜੋ ਜਾਣਕਾਰੀ ਇਹਨਾਂ ਕਿਤਾਬਾਂ 'ਚ ਆ ਉਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਟੀਵੀਆਂ 'ਚ ਹੈ ਨਹੀਂ। ਤੇ ਉਹਨੇ ਖੀਸੇ 'ਚੋਂ ਇਕ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਕੱਢ ਕੇ ਆਪਣੇ ਪੋਤੇ ਦੇ ਹੱਥ ਫੜਾ ਦਿੱਤਾ। ਉਹਨੇ ਗੁੱਸੇ ਚ ਆ ਕੇ ਨਾਵਲ ਦਾ ਪੱਤਰਾ ਪੱਤਰਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਬੋਲਿਆ ਸਾਨੂੰ ਨੀ ਆਉਂਦੀ ਤੇਰੀ ਪੰਜਾਬੀ ਪੰਜੂਬੀ। ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਟੀ. ਵੀ. ਦੇਖ ਕੇ ਈ ਆਵਦਾ ਟਾਈਮ ਪਾਸ ਕਰਨੈ। ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦਾ ਦਿਲ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹ ਉਹਦੇ ਵੱਟ ਕੇ ਬੱਪਤ ਮਾਰੇ ਪਰ ਨੂੰਹ ਦੇ ਅੱਖਤ ਸੁਭਾਅ ਤੋਂ ਡਰਦਾ ਉਹ ਕੁਝ ਨਾ ਬੋਲਿਆ ਤੇ ਫਰਸ਼ ਤੇ ਖਿਲਰਿਆ ਨਾਵਲ ਚੁੱਕ ਕੇ ਖੀਸੇ 'ਚ ਠੁੱਸ ਉਹ ਬਾਹਰ ਮੰਜੀ ਤੇ ਆਣ ਬੈਠਾ। ਉਹਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ 'ਚੋਂ ਅੱਥਰੂ ਸਿੱਮ ਪਏ ਸਨ। ਖੀਸੇ 'ਚ ਪਈ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਸਮਝ ਰਹੀ ਸੀ। ਫਿਰ ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ ਮਨਾਂ ਜੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮਾਸਟਰ ਨੂੰ ਵੀ ਘਰੋਂ ਕੱਢ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਕੀ ਬਣੂੰ। ਇਸ ਗੱਲ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਉਥੇ ਟਿਕਣ ਨਾ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਮੈਂ ਉਥੋਂ ਤੁਰਦੀ ਬਣੀ ਅਣਦੱਸੇ ਰਾਹ...।

ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿਉਂ ਦੇ ਘਰ ਦੇ ਅਗਲੇ ਪਾਸੇ ਇਕ ਬਿਰਧ ਜੋਤਾ ਰਹਿੰਦੈ ਇਕੱਲਾ ਈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਜਵਾਕ ਇੰਗਲੈਂਡ ਰਹਿੰਦੇ ਆ ਪਰ ਉਹ ਨੀ ਗਏ। ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਬੁਹਾ ਲੰਘੀ ਤਾਂ ਉਹ ਅੱਗੇ ਵਿਆਹ ਤੇ ਜਾਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ। ਮੈਂ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਤੁਰ ਗਈ। ਉਥੇ ਅਸੀਂ ਇਕ ਮਹਿਲਨੁਮਾ ਮਕਾਨ 'ਚ ਦਾਖਲ ਹੋਏ ਜਿਥੇ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਲੋਕੀਂ ਆਏ ਹੋਏ ਸਨ। ਲਾਤਾ ਤੇ ਲਾਤੀ ਇਕ ਕੋਨੇ 'ਚ ਕੁਰਸੀਆਂ 'ਤੇ ਬੈਠੇ ਸਨ। ਬਾਕੀ ਲੋਕ ਵੀ ਆਪੇ ਆਪਣੀਆਂ ਗੱਲਾਂ 'ਚ ਮਸ਼ਰੂਫ ਸਨ। ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਉਥੇ ਓਪਰਾ-ਓਪਰਾ ਜਿਹਾ ਲੱਗੀ ਜਾਵੇ। ਪਰਾਂ ਕੁਝ ਮੁਸ਼ਟੰਡੇ ਜਿਹੇ ਮੁੰਡੇ

ਕੁਤੀਆਂ ਕਿਸੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਗੀਤ ਤੇ ਲੱਤਾਂ-ਫੁੱਤਾਂ ਜਿਹੀਆਂ ਮਾਰੀ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਜਿਵੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਭਰਿੰਡ ਲਤਦੇ ਹੋਣ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਰੋਣ ਆ ਗਿਆ ਕਿ ਇਹ ਸਭ ਕੀ ਕਰਦੇ ਪਏ ਆ ਨਾ ਕੋਈ ਤੁਤੀ ਨਾ ਵਾਜ਼ਾ... ਨਾ ਕੋਈ ਢੋਲ ਢਮਕਾ। ਕੀ ਇਹ ਸਭ ਕੁਸ਼ ਭੁੱਲ ਗਏ ਨੇ.... ਪੰਜਾਬੀ ਗੀਤਾਂ ਦੀ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨਜ਼ਰ 'ਚ ਕੋਈ ਅਹਿਮੀਅਤ ਨਹੀਂ ਰਹੀ ਹੁਣ। ਮੈਨੂੰ ਜਾਪਿਆ ਜਿਵੇਂ ਗੁਰਮੀਤ ਬਾਵਾ, ਯਮਲਾ ਜੱਟ, ਆਸਾ ਸਿੰਘ ਮਸਤਾਨਾ ਤੇ ਸੁਰਿੰਦਰ ਕੌਰ ਵਰਗੇ ਗਾਇਕ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਿੱਤ ਚੇਤੇ ਵੀ ਨੀ ਹੋਣੇ। ਹਾਂ ਸੱਚ... ਉਥੇ ਆਰਕੈਸਟਰਾ ਗਰੁੱਪ ਵੀ ਲਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਥੇ ਹੋਏ... ਤੌਬਾ ਮੇਰੇ ਮਾਲਕਾ ਐਨਾ ਗੰਦ.... ਸ਼ਰੂਆਮ...। ਇਹ ਕੀ ਹੋਈ ਜਾਂਦੈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ... ਧੀਆਂ ਜ਼ੈਣਾਂ ਵਰਗੀਆਂ ਕੁਤੀਆਂ ਅੱਧੀਆਂ ਅੱਧੀਆਂ ਨੰਗੀਆਂ ਹੋ ਕੇ ਸਟੇਜਾਂ ਤੇ ਨੱਚ ਰਹੀਆਂ ਨੇ ਤੇ ਇਹ ਪਾੜੀਆਂ ਕੱਢ ਕੱਢ ਕੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਤੋਂ ਮੁਹਰੇ ਹੋ ਹੋ ਬਹਿੰਦੇ ਆ....। ਕੀ ਏਹਨਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰੋਂ ਉਹ ਪੰਜਾਬੀਅਤ ਮਰ ਗਈ ਐ ਜੋ ਕੁਤੀ ਦੇ ਸਿਰੋਂ ਲਬੀ ਚੁੰਨੀ ਤੱਕ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰਦੀ ਤੇ ਅੱਜ ਇਹੋ ਪੰਜਾਬੀ ਧੀਆਂ ਨੰਗੀਆਂ ਕਰਨ ਤੇ ਤੁਲੇ ਹੋਏ ਐ। ਨਾ ਕਿਸੇ ਕੁਤੀ ਨੇ ਉਥੇ ਰੀਬਨ ਕਟਾਇਆ ਨਾ ਤੇਲ ਚੋਇਆ ਤੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਮੂੰਹ ਮਿੱਠੇ ਮਿਠਾਈਆਂ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਕੇ ਮਨ ਬਹੁਤ ਖਰਾਬ ਹੋ ਜਾਂਦੈ। ਜਦੋਂ ਕਿਸੇ ਦੇ ਵਿਆਹ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਤਾਂ ਮਹੀਨਾਂ ਮਹੀਨਾਂ ਭਰ ਪਹਿਲਾਂ ਕੁਤੀਆਂ ਅਗਲੇ ਦੇ ਘਰ ਗੀਤ ਗਾਉਂਦੀਆਂ ਸਨ। ਤੇ ਗੱਭਰੂ ਸ਼ਮਲੇ ਵਾਲੀਆਂ ਪੱਗਾਂ ਬੰਨ੍ਹ ਬੰਨ੍ਹ ਬਰਾਤ ਚੜ੍ਹਦੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖਦੇ ਮੁਟਿਆਰਾਂ ਦੇ ਕਲੇਜੇ ਸੱਲ ਵੱਜਦੇ। ਪਰ ਅੱਜ ਕੀ ਐ ਵਿਆਹ ਵਾਲਾ ਸਾਰਾ ਟੱਬਰ ਘਰ ਨੂੰ ਤਾਲੇ ਲਾ ਕੇ ਮੈਰਿਜ ਪੈਲਿਸ 'ਚ ਆ ਜਾਂਦੈ, ਤੇ ਪਿੱਛੋਂ ਘਰ ਕਿਸੇ ਸ਼ਮਸ਼ਾਨਘਾਟ ਵਾਂਗ ਸੁੰਨਾਂ ਹੋ ਜਾਂਦੈ ਜਿਵੇਂ ਇਥੇ ਕੋਈ ਰਹਿੰਦਾ ਈ ਨਾ ਹੋਵੇ।

ਇਕ ਪਲ ਲਈ ਸਾਰੀ ਭੀਤ ਇਕੱਠੀ ਹੋ ਗਈ। ਕੁਤੀ ਮੁੰਡੇ ਨੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਗਲਾਂ 'ਚ ਹਾਰ ਪਾਏ ਤੇ ਲਓ ਜੀ ਹੋ ਗਿਆ ਵਿਆਹ। ਰਾਤ ਕਾਫੀ ਅਗਾਂਹ ਲੰਘ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਲੋਕ ਉਥੋਂ ਖਿਸਕਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਉਹ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਹੈਲੋ ਹਾਏ.... ਬਾਏ... ਸੀ... ਯੂ... ਕਹਿ ਕੇ ਅਲਵਿਦਾ ਲੈ ਰਹੇ ਸਨ। ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਵੀ ਨਾਂ ਬੁਲਾਇਆ। ਜਿਸ ਬਿਰਧ ਜੋਤੇ ਨਾਲ ਮੈਂ ਗਈ ਸਾਂ ਉਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੀ ਮੇਰੀ ਸਾਰ ਨਾ ਲਈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੀ ਸ਼ਰਾਬ ਕਾਫੀ ਪੀ ਲਈ ਸੀ ਤੇ ਉਹ ਵਾਹਯਾਤ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਬੋਲ ਰਹੇ ਸਨ। ਮੈਂ ਕੋਈ ਆਪਣੀ ਜਾਣ ਪਛਾਣ ਵਾਲਾ ਲੱਭਣ ਲਈ ਪੈਲਿਸ 'ਚ ਘੁੰਮਣ ਲੱਗੀ। ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਈ ਨਾ ਲੱਗਾ ਕਦੋਂ ਮੈਨੂੰ ਉਹ ਉਥੇ ਈ ਛੱਡ ਆਪਣੇ ਰਾਹ ਪੈ ਗਏ। ਅੱਧੀ ਰਾਤੀ ਮੈਂ ਅਣਜਾਣ ਜਿਹੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀਆਂ ਗਲੀਆਂ 'ਚ ਘੁੰਮਣ ਲੱਗੀ। ਜੀਹਦੀ ਵੀ ਅਵਾਜ਼ ਸੁਣੀ, ਜਿਸ ਚਿਹਰੇ ਨੂੰ ਮੈਂ ਤੱਕਿਆ ਉਹਨੇ ਮੈਨੂੰ ਵਲੰਧਰ ਸੁੱਟਿਆ। ਨਫਰਤ ਦੇ ਖਪੇਤੇ ਖਾਂਦੀ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਬਜ਼ਾਰੋਂ ਬਾਹਰ ਆਈ ਤਾਂ ਉਥੇ ਠੇਕੇ ਕੋਲ ਦੋ ਸ਼ਰਾਬੀ ਭਈਏ ਖੜ੍ਹੇ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਦੇਖਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਬੋਲੇ... ਯੇ ਪੰਜਾਬੀ... ਯੇ ਸਾਲੀ ਕਿਆ ਚੀਜ਼ ਹੋਤੀ ਹੈ... ਯਹਾਂ ਹਮ ਹੈਂ ਹਮ.... ਸਾਰੇ ਲੁਧਿਆਨੇ ਕੋ ਤੇ ਬਿਹਾਰ ਬਨਾ ਹੀ ਦੀਆ ਹੈ.... ਬੋਤ੍ਰਾ ਰੁਕ ਜਾਓ ਬਾਕੀ ਪੰਜਾਬ ਕੋ ਭੀ ਬਿਹਾਰ ਹੀ ਬਨਾ ਦੇਂਗੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਲਫਜ਼ ਸੁਣ ਕੇ ਮੇਰਾ ਕਾਲਜਾ ਮੂੰਹ 'ਚ ਆ ਗਿਆ। ਦਿਲ ਕਰੇ ਦੂਰ ਭੱਜ ਜਾਵਾਂ ਕਿਸੇ ਅਣਦੱਸੀ ਥਾਂ ਤੇ ਜਿਥੇ ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਵੀ ਜਾਣਦਾ ਹੋਵੇ। ਮੈਂ ਭੱਜੀ ਤੇ ਭੱਜਦੀ ਗਈ। ਰਾਹ 'ਚ ਤੇਰਾ ਘਰ ਆ ਗਿਆ। ਜਦੋਂ ਤੇਰੇ ਨਾਂ ਦੀ ਫੱਟੀ ਬੁਹੇ ਤੇ ਲੱਗੀ ਦੇਖੀ ਤਾਂ ਕਦਮ ਉਥੇ ਈ ਰੁਕ ਗਏ। ਮੈਥੋਂ ਅੱਗੇ ਵਧਿਆ ਹੀ ਨੀ ਗਿਆ। ਪਤਾ ਨੀ ਤੇਰੇ ਮੋਹ ਨੇ ਹੀ ਮੇਰੇ ਬੇਤੀਆਂ ਲਾ ਦਿੱਤੀਆਂ।

ਤੇ ਮੈਂ ਤੇਰਾ ਬੁਹਾ ਲੰਘ ਆਈ ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਬਚਾ ਲੈ ਮੇਰੇ ਬਚਤਿਆ ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਦਰ ਆਈ ਆਂ। ਅੱਜ
ਤੇਰੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਤੇਰੀ ਲੋੜ ਐ। ਮੇਰਾ ਵਜ਼ੂਦ ਦਿਨੋ ਦਿਨ-ਪਲ ਪਲ ਅੰਤ ਵੱਲ ਵਧ ਰਿਹੈ।

ਨਹੀਂ ਇਹ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ....ਮੈਂ ਇੰਝ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਦਿਆਂਗਾ....ਮੈਂ ਲਿਖਾਂਗਾ ਤੇਰੇ ਲਈ...ਤੇਨੂੰ
ਹਮੇਸ਼ਾ ਜਿੰਦਾ ਰੱਖਣ ਲਈ ਤੇ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਲਿਖਦਾ ਹੀ ਜਾਵਾਂਗਾ...ਅੰਤ ਦੀ ਹੱਦ ਤਾਈਂ....।

ਹਵਾ ਦਾ ਇਕ ਤੇਜ਼ ਬੁੱਲਾ ਆਇਆ। ਜੀਹਨੇ ਮੇਜ਼ ਤੇ ਪਏ ਕਾਗਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਜਗਾ ਦਿੱਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ
ਦੀ ਖਤਖਤਾਹਟ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣ ਕੇ ਲੇਖਕ ਦੀ ਅੱਖ ਖੁੱਲ੍ਹ ਗਈ ਤੇ ਉਹ ਲਿਖਣ ਬੈਠ ਗਿਆ।

-ਗੁਰਮੀਤ ਆਰਿਫ਼

ਸ਼ੇਰਪੁਰ ਡੱਬਾ (ਮੋਗਾ) - 142042

ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਤੇ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਨਮੂਨਾ

ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਅਤੇ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਪ੍ਰਤਿਭਾਵਾਨ 'ਬਾਬਾ' ਇਤਿਹਾਸ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਲੰਘ ਕੇ ਆਪਣੀ ਅੰਤਰ ਅਤੇ ਬਾਹਰੀ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਕ੍ਰਿਆਵੰਤ ਹੋ ਜਾਏ ਤਾਂ ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਲਮ੍ਹਾ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਅਤੇ ਭਾਸ਼ਾ ਆਪਣੀਆਂ ਸੀਮਾਵਾਂ ਛਾਲ ਮਾਰ ਕੇ ਲੰਘ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਅਜਿਹੀ ਛਾਲ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਜੇ ਉਸ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਅਤੇ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਯੋਗ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਤਾਂ ਛਾਲ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਵੀ ਅਸਲੀਅਤ ਵਿਚ ਬਦਲ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀਆਂ। ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਮਿਟ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਛਾਲ ਵਿਚ ਲੁਕੀ ਨਵੀਂ ਸ਼ਕਤੀ ਜਾਇਆ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਬਾਣੀਕਾਰ ਸਾਡੇ 'ਬਾਬੇ' ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਾਡੇ (ਸਿੱਖ/ਪੰਜਾਬੀ/ਭਾਰਤੀ) ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਵੱਡੀ ਛਾਲ ਲੁਆਈ। ਇਸ ਦੀਆਂ ਸੀਮਾਵਾਂ ਨੂੰ ਲੰਘਿਆ ਵੀ ਅਤੇ ਉਲੰਘਿਆ ਵੀ। ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਬਾਬਿਆਂ ਨੇ ਵਧੇਰੇ ਮੌਲਣ ਲਈ ਸ਼ਬਦ/ਚਿੰਨ੍ਹ 'ਵਿਗਾਸ' ਵਰਤਿਆ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ 'ਜਪੁਜੀ' ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ : 'ਨਾਨਕ ਭਗਤਾ ਸਦਾ ਵਿਗਾਸ।' 'ਨਾਨਕ ਵਿਗਸੈ ਵੇਪਰਵਾਹੁ।'

'ਵਿਗਾਸ' ਚਿੰਨ੍ਹ/ਸ਼ਬਦ/ਸੰਕਲਪ ਵਜੋਂ ਸਾਡੀ ਵਿਸ਼ਵ ਸੱਭਿਆਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅਤੇ ਮੌਲਿਕ ਦੇਣ ਹੈ। ਵਿਗਾਸ ਵਿਚ ਖਿਤਨਾ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ ਤੇ ਯੋਗ ਸੰਸਥਾਵਾਂ, ਰਾਜਨੀਤੀ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕਤਾ ਕਿਸੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ, ਵਿਅਕਤੀ ਅਤੇ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਖਿਤਨ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚਾਉਂਦੇ ਤਾਂ ਉਹ ਵਿਗਾਸਮੁਖੀ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਵਿਗਾਸ ਦਾ ਗਿਆਨ-ਸ਼ਾਸਤਰ ਹੋਰ ਹੈ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸ ਦਾ ਹੋਰ।

ਵਿਕਾਸ, ਚਿੰਨ੍ਹ/ਸ਼ਬਦ/ਸੰਕਲਪ ਵਜੋਂ ਸੀਮਿਤ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਅਰਥ ਇਕਹਿਰੇ ਹਨ। ਭਾਵ ਇਹ ਕਿ ਵਿਕਾਸ ਇਕ ਸਿੱਧੀ ਲਾਈਨ ਵਜੋਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਪੜਾਅ ਨੂੰ ਦੂਜਾ, ਦੂਜੇ ਤੋਂ ਤੀਜਾ। ਹਰ ਪੜਾਅ ਪਹਿਲੇ ਪੜਾਅ ਤੋਂ ਕੁਝ ਕਦਮ ਅੱਗੇ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਰੇਖਕੀ ਵਿਕਾਸ ਸਮਾਜ, ਵਿਅਕਤੀ, ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਦਿਨੋਂ ਦਿਨ ਇਤਿਹਾਸਕ ਕਾਰਨ-ਕਰਮ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਵਿਚ ਬੰਨ੍ਹਦਾ ਹੈ। ਭੂਤ, ਵਰਤਮਾਨ ਅਤੇ ਭਵਿੱਖ ਇਕ ਰੇਖਾ ਵਿਚ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਈਸਾਈਅਤ, ਯਹੂਦੀਅਤ ਅਤੇ ਇਸਲਾਮ ਵਿਚ ਪ੍ਰਭੂਤਾ ਇਸ ਰੇਖਕੀ ਵਿਕਾਸ ਨੂੰ ਹੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਪੱਛਮੀ ਸਮਾਜਵਾਦ ਵੀ ਰੇਖਕੀ ਵਿਕਾਸ ਦੀ ਹੀ ਵਿਆਖਿਆ ਹੈ। ਜਾਗੀਰਦਾਰੀ ਸਮਾਜ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਪੁੰਜੀਵਾਦ ਹੈ, ਪੁੰਜੀਵਾਦ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਸਮਾਜਵਾਦ ਅਤੇ ਸਮਾਜਵਾਦ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਸਾਮਵਾਦ। ਹਰ ਪੜਾਅ ਪਹਿਲੇ ਪੜਾਅ ਤੋਂ ਅਗਲੇਰਾ ਕਦਮ ਹੈ ਅਤੇ ਵਧ ਪੇਚੀਦਾ ਵੀ।

ਪੱਛਮੀ ਰਾਜਨੀਤੀਗਾਂ ਅਤੇ ਸ਼ਾਸਤਰੀਆਂ ਨੇ ਜੋ ਵਿਕਾਸ ਮਾਡਲ ਸਾਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਉਹ ਰੇਖਕੀ

ਹੈ। ਇਸ ਮਾਡਲ ਨਾਲ ਉਹ ਏਸ਼ੀਆ ਅਤੇ ਅਫਰੀਕਾ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਹੱਲ ਕਰਨ ਲਈ ਅਤੇ ਮੁਕਤ ਹੋਣ ਲਈ ਛਾਂਟੇ ਮਾਰ ਕੇ ਅੱਗੇ ਤੋਰਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਪੱਛਮੀਆਂ ਦੀ ਸੋਚ ਅਨੁਸਾਰ ਉਹ ਜਿਸ ਪਤਾਅ ਉੱਤੇ ਹਨ, ਉਹ ਏਸ਼ੀਆ ਅਤੇ ਅਫਰੀਕਾ ਦੇ ਪਤਾਅ ਤੋਂ ਕਿਤੇ ਅਗਲੇਰਾ ਪਤਾਅ ਹੈ।

ਰੇਖਕੀ ਵਿਕਾਸ ਵਿਚ 'ਖਿੜਨਾ' ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ। ਉਸ ਵਿਚ ਨਵੀਂ ਅਤੇ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਤਕਨਾਲੋਜੀ ਆ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਵੱਧ ਨਫੇ ਲਈ, ਉਚੇਚੇ ਸੁਦ ਲਈ ਲਾਈ ਪੁੰਜੀ ਵੱਡਾ ਭਾਗ ਅਦਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਲਈ ਕਿੰਨੀ ਪੁੰਜੀ ਵਧਦੀ ਹੈ, ਪੁੰਜੀ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਦੀ ਕੀ ਾਰ ਹੈ, ਇਹ ਮਹੱਤਵਪੂਰਣ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਹਨ। ਅਮਰੀਕਨ ਕਵੀ ਐਜ਼ਰਾ ਪਾਉਂਡ ਇਸ ਗੱਲ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਨਿਰਾਸ਼ ਸੀ ਕਿ ਪੱਛਮੀ ਸਮਾਜ ਪੁੰਜੀ ਦੇ ਅਜਿਹੇ ਵਿਕਾਸ ਵਲ ਤੁਰ ਪਏ ਹਨ ਜੋ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਬਾਕੀ ਅਸਲੀਅਤ ਨਾਲੋਂ ਟੁੱਟਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਪਵਿੱਤਰ ਦੇਵੀ ਦੇਵਤੇ, ਮਹਿਬੂਬ ਗੁੰਮ ਗਏ ਹਨ। ਪਾਉਂਡ ਪੱਛਮੀ ਪੁੰਜੀ-ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦਾ ਵੱਡਾ ਨਿੰਦਕ ਸੀ। ਯਹੂਦੀਅਤ ਦੀ ਪੁੰਜੀ-ਪ੍ਰਸਤੀ ਨੂੰ ਵੀ ਅਸਵੀਕਾਰ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਬਿਨਾਂ ਸ਼ਾਇਕੀ ਦੇ ਕੀਤਾ ਵਿਕਾਸ ਪਾਉਂਡ ਲਈ ਕੋਈ ਵੱਡੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਪਾਉਂਡ ਦੇ ਚਿੰਤਨ ਨੇ ਸਮਾਜਵਾਦੀ ਇਨਕਲਾਬਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਪ੍ਰਸ਼ਨ-ਚਿੰਨ੍ਹ ਲਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਅਜੇ ਕਿ ਮਾਰਕਸ ਅਤੇ ਟਰਾਟਸਕੀ ਇਸ ਗੱਲ ਦੇ ਕਾਇਲ ਸਨ ਕਿ ਇਨਕਲਾਬ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਇੰਦਰੀਆਂ ਕ੍ਰਿਆਵੰਤ ਹੋਣਗੀਆਂ। ਇਨਕਲਾਬ ਬੰਦ ਹੋਈਆਂ ਮਨੁੱਖੀ ਇੰਦਰੀਆਂ ਨੂੰ ਖੋਲ੍ਹਣ ਲਈ ਕੀਤੀ ਗਈ ਘਟਨਾ ਹੈ। ਪਰ ਇਨਕਲਾਬਾਂ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਕੀਤੇ ਅਭਿਆਸ ਵਿਚ ਅਜੇ ਸਭ ਇੰਦਰੀਆਂ ਨੂੰ ਖੋਲ੍ਹਣ ਅਤੇ ਮੁਕਤ ਕਰਨ ਦਾ ਸੁਪਨਾ ਸਾਕਾਰ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ। ਸਭ ਇੰਦਰੀਆਂ ਨੂੰ ਕ੍ਰਿਆਵੰਤ ਕਰਨ ਦੇ ਨਾਂ ਹੇਠ ਜੋ ਜੁਲਮ ਹੋਇਆ ਹੈ ਉਹ ਮੁਆਫ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ।

ਬੇ-ਪ੍ਰਵਾਹੀ ਨਾਲ 'ਵਿਗਸਟਾ', ਇੰਦਰੀਆਂ ਨੂੰ ਖੋਲ੍ਹਣਾ ਅਤੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਵਿਚ ਵਿਚਰਨਾ ਬੜੀ ਅੱਗੇ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਟਰਾਟਸਕੀ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਕੁਝ ਹੋਰ ਵਿਆਖਿਆ ਹਰਬਰਟ ਮਾਰਕੂਜ਼ੇ ਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਤਾਂ ਵੀ ਰੇਖਕੀ ਵਿਕਾਸ ਦਾ ਮਾਡਲ 'ਵਿਗਸਟਾ' ਤਕ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚਦਾ।

ਪੱਛਮੀ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਬਾਰੇ ਇਕ ਹੋਰ ਮਾਡਲ ਵੀ ਬੜੀ ਇੱਜ਼ਤ ਨਾਲ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਨਹੀਂ ਅਪਣਾਇਆ। ਉਹ ਮਾਡਲ ਬਨਸਪਤੀ ਵਿਗਿਆਨ ਨਾਲੋਂ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਤਿੰਨ ਚਿੰਤਕ ਬਹੁਤ ਅਹਿਮ ਹਨ। ਉਹ ਹਨ ਜਰਮਨੀ ਦਾ ਸਪੈਂਗਲਰ, ਇੰਗਲੈਂਡ ਦਾ ਟੋਇਨਬੀ ਅਤੇ ਆਇਰਲੈਂਡ ਦਾ ਕਵੀ ਯੇਟਸ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਦਾ ਮੱਤ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਸਾਈਕਲੀ ਹੈ। ਇਕ ਸੱਭਿਆਚਾਰ/ਸਭਿਅਤਾ ਦਾ ਦੌਰ ਲਗ ਭਗ ਇਕ ਹਜ਼ਾਰ ਸਾਲ ਤੱਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੌਰ ਵਿਚ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਇਕ ਬੁਟੇ ਵਾਂਗ ਜਨਮਦਾ ਹੈ, ਜਵਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਫਿਰ ਆਪਣੀ ਜਵਾਨੀ ਹੰਢਾ ਕੇ, ਖੇਰੂੰ ਖੇਰੂੰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਪਰੋਕਤ ਚਿੰਤਕ ਇਹ ਵੀ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪੱਛਮੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਹੁਣ ਸੰਕਟ ਵਿਚ ਹੈ। ਆਪਣੀ ਜਵਾਨੀ ਹੰਢਾ ਕੇ ਕਿਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਸਾਈਕਲ ਪੂਰਾ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਕਿਹੜਾ ਮਸੀਹਾ ਆਵੇ ਜਾਂ ਕਿੱਧਰ ਮੋਤ ਮੁਤੀਏ, ਇਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਚਿੰਤਕਾਂ ਲਈ ਵੱਡਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਹੈ। ਦੋ ਵਿਸ਼ਵ ਜੰਗਾਂ, ਵੀਅਤਨਾਮ ਜੰਗ ਆਦਿ ਨੂੰ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਚਿੰਤਕਾਂ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਪੱਛਮੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ/ਸਭਿਅਤਾ ਦੇ 'ਸੰਕਟ' ਨਾਲ ਹੀ ਜੋਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਪੂਰਬੀ ਗਿਆਨਾਂ ਅਤੇ

ਪਰਮਾ ਪ੍ਰਤੀ ਨਰਮ ਅਤੇ ਜਗਿਆਸੂ ਵਤੀਰਾ ਜੋ ਪਿੱਛੇ ਪੱਛਮ ਨੇ ਅਪਣਾਇਆ ਹੈ, ਉਹ ਵੀ ਉਸ ਦੀ ਮਸੀਹੀ ਖੋਜ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਹੀ ਹੈ। ਕੁਝ ਚਿੰਤਕਾਂ ਨੇ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਰੂਸੀ ਅਤੇ ਚੀਨੀ ਸਮਾਜਵਾਦੀ ਇਨਕਲਾਬਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਮਸੀਹੀ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆ ਹੈ। ਪਰ ਹੁਣ ਉਹ ਨਜ਼ਰੀਆ ਵੀ ਨਿਰਗੌਰਵ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਨਾ ਰੋਖਕੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਅਤੇ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਨਾਲ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਸਾਈਕਲੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਅਤੇ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਨਾਲ। ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਅਤੇ ਪਰਿਪੇਖ ਕੁਝ ਨਵੇਕਲੇ ਹਨ। ਇਹ ਨਿਵੇਕਲਾਪਣ ਆਪਣੀ ਸਿਖਰ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿਚ ਛੁੰਹਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਗ੍ਰੰਥ ਹਨ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਬਾਣੀਕਾਰਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਵੀ ਸਤਰ ਲੈ ਲਈ ਜਾਵੇ ਉਸ ਵਿਚ ਪੂਰਵਲੇ ਅਤੇ ਸਮਕਾਲੀ ਸੰਕਲਪਾਂ/ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਆਂ ਨਾਲ ਸੰਵਾਦ ਰਚਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਸੰਵਾਦ ਆਲੋਚਨਾਤਮਕ ਵੀ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਮਹਾਂ-ਸੰਵਾਦ ਨੂੰ ਰਚਣ ਲਈ ਬਾਣੀਕਾਰ ਅਨੇਕਾਂ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਆਂ ਅਤੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਲੰਘਦੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ 'ਸਿਧਗੋਸਟਿ' ਵਿਚ ਇਹ ਸਤਰ 'ਅਨਹਤ ਸੁਨ ਕਹਾ ਤੇ ਹੋਈ।' 'ਅਨਹਤ' ਸ਼ਬਦ ਸਾਰੇ ਯੋਗਿਕ ਸਮੂਹਾਂ ਨੂੰ ਮਨ ਵਿਚ ਲਿਆਉਂਦੇ ਹੈ ਅਤੇ 'ਸੁਨ' ਸ਼ਬਦ ਬੋਧੀ ਅਤੇ ਹਿੰਦੂ ਸੂਨਯ ਨੂੰ ਸਿਮਰਤੀ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਸੰਗਾਂ ਨਾਲ ਜਗਿਆਸੂ ਦੀ ਚੇਤਨਤਾ ਨੂੰ ਬਹੁ-ਪੱਖੀ ਜਾਂ ਬਹੁ-ਪਾਸਾਰੀ ਚੇਤਨਤਾ/ਸਿਮਰਤੀ ਵਿਚ ਬਦਲਦਾ ਹੈ। ਨਮਸਤੋ ਰਹੀਮੇ/ਨਸਮਤੋ ਕਰੀਮੇ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਪਾਠਕ ਜਾਂ ਸਰੋਤੇ ਨੂੰ ਹਿੰਦੂ ਅਤੇ ਇਸਲਾਮੀ ਸਪੇਸ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਕਰਨੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਵਿਧੀ ਕੇਵਲ ਸੰਵਾਦੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਬਹੁ-ਸੰਵਾਦੀ ਹੈ। ਹੁਣ ਇਹ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਅਤੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਜਾਂ ਨਿਮਰਤੀ ਦਾ ਨਵ-ਸਿਰਜਣ ਬਹੁ-ਸੰਵਾਦੀ ਵਿਧੀ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਬਹੁ-ਸੰਵਾਦ ਹੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਸਿਰਜਨਾਤਮਿਕਤਾ ਦੀ ਸਿਖਰ ਹੈ। ਇਹ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵਾਕ ਸਿਰਜ ਕੇ ਦੋਵੇਂ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਨੇ ਰਾਜਨੀਤੀ, ਸਮਾਜਿਕ ਸੰਗਠਨ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ, ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਸੰਰਚਨਾ ਲਈ ਵੀ ਮਾਰਗ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਇਹ ਵੱਖਰੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਸੰਗਠਨਾਂ ਨੂੰ ਬਦਲ ਕੇ ਦਿੱਤੀ ਹੋਈ ਪਰਮ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਜੋਤ ਨਹੀਂ ਸਕੇ।

ਇਸ ਸੰਖੇਪ ਚਰਚਾ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਲੰਘ ਕੇ ਵਿਸ਼ਵ ਸੱਭਿਆਚਾਰਾਂ ਲਈ ਜੋ ਮਾਡਲ ਦੋਹਾਂ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿਚੋਂ ਉਭਰਦਾ ਹੈ ਉਹ ਨਾ ਰੋਖਕੀ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਸਾਈਕਲੀ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਵਚਿੱਤਰਤਾ ਵਿਚ ਬਹੁ-ਸੰਵਾਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਬਹੁ-ਸੰਵਾਦ ਨੂੰ ਯੋਗ ਰਾਜਨੀਤੀ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕਤਾ ਵਿਚ ਕਿਵੇਂ ਢਾਲਣਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਾਡੇ ਲਈ ਵੰਗਾਰ ਵੀ ਹੈ ਅਤੇ ਮੁੱਲਵਾਨ ਮਾਰਗ ਦਰਸ਼ਨ ਵੀ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਅਜੇ ਬਹੁਤ ਪਿੱਛੇ ਹਾਂ, ਇਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸੰਦੇਹ ਨਹੀਂ। ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋ ਵੱਡੇ ਚਿੰਤਕਾਂ ਨੇ ਸੰਵਾਦ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਅਤੇ ਅਮਲ ਨੂੰ ਸਿਧਾਂਤਬੱਧ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਉਹ ਦੋਵੇਂ ਯਹੂਦੀ ਹਨ : ਮਾਰਟਿਨ ਲੂਥਰ ਅਤੇ ਇਮਾਨੂਅਲ ਲੈਵਿਨਾਸ। ਲੂਥਰ ਨੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੀ ਮੁਕੰਮਲ ਸਵੀਕ੍ਰਿਤੀ ਨਾਲ ਸੰਵਾਦ ਨੂੰ ਜੋਤਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਗੁਫਤਗੂ ਰਚਣ ਲਈ ਦੂਜੇ ਦੇ ਪੱਖਾਂ ਦੀ ਚੋਣ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ। ਜੇ ਉਹ ਹੈ, ਉਵੇਂ ਹੀ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਮੈਂ ਤੁਸੀਂ ਤੂੰ ਦੇ ਵਿਚਾਲੇ ਦੀ ਸਪੇਸ ਵੀ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣੀ ਹੋਵੇਗੀ।

ਲੈਵਿਨਾਸ ਨੇ ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ ਹੈ ਕਿ ਦੂਜਾ ਜਾਂ ਪਰ ਅਸੀਮ ਹੈ. ਅਮੁੱਕ ਹੈ, 'ਇਨਐਕਸੋਸਟਿਬਲ' ਹੈ। ਜਾਂ ਇਹ ਵੀ ਕਹਿ ਲਈਏ ਕਿ ਦੂਜਾ ਇਕ ਰਹੱਸ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਕਦੋਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣਿਆਂ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਗੁਫਤਗੂ ਦਾ ਕੋਈ ਅੰਤਿਮ ਨੁਕਤਾ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਹਮੇਸ਼ਾ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦੇ ਦੁੱਵਲੇ ਅਹਿਸਾਸ ਵਿਚ ਵਾਪਰਦੀ ਹੈ।

ਜੇ ਇਹ ਮੰਨ ਲਿਆ ਜਾਵੇ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਮਹਾਂਚਿੰਤਕਾਂ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਬਹੁ-ਸੰਵਾਦੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਵਜੋਂ ਚਿਤਵਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅਭਿਆਸ ਵੀ ਕੀਤਾ ਹੈ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਵੀ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਬਹੁ-ਸੰਵਾਦ ਨੂੰ ਅਮਲ ਵਿਚ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਹੀ ਬਣਨੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਵਿਕਾਸ ਨੂੰ ਵਿਕਾਸ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਦੇ ਸਮਰਥ ਹੋਣ। ਇਸ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਕੋਈ ਨੋਬਲ ਇਨਾਮ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਪੁਸਤਕ ਦਾ ਅਨੁਵਾਦ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ, ਉਹ ਆਪਣੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ ਪੁਸਤਕ ਵਜੋਂ ਸਾਹਮਣੇ ਲਿਆਂਦੀ ਜਾਵੇ। ਉਹ ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਬਹੁ-ਸੰਵਾਦ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਪਾਵੇ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਾਲਤਰ ਬਣਾਏ। ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸੱਭਿਆਚਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਡਿਕਸ਼ਨਰੀਆਂ ਜਾਂ ਵਿਸ਼ਵ-ਕੋਸ਼ ਬਣਾਏ ਜਾਣ। ਪਰ ਇਹ ਕਾਰਜਨਿਪੁੰਨਤਾ ਨਾਲ ਤਾਂ ਹੀ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜੇ ਮਾਰਗ ਦਰਸ਼ਨ ਅਤੇ ਅਭਿਆਸ ਲਈ ਕੈਂਪਸ ਉੱਤੇ 'ਤੁਲਨਾਤਮਿਕ ਸੱਭਿਆਚਾਰ' ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਵਿਭਾਗ ਵੀ ਕਾਇਮ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਅਜੇ 'ਤੁਲਨਾਤਮਿਕ ਸਾਹਿਤ' ਦਾ ਵਿਭਾਗ ਹੀ ਕਾਇਮ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕੇ. 'ਤੁਲਨਾਤਮਿਕ ਸੱਭਿਆਚਾਰ' ਬਾਰੇ ਵਿਭਾਗ ਤਾਂ ਅਗਲੇਰੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਇਸ ਵਕਤ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਨੇ ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਬਣਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਤੁਲਨਾਤਮਿਕ ਸਾਹਿਤ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਨੌਕਰੀਆਂ ਵੀ ਮਿਲ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਸ਼ਰਤ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦਾ ਗਿਆਨ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਧਰ ਦਾ ਹੋਵੇ।

ਬਹੁ-ਸੰਵਾਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਨਵੀਂ ਸਾਇੰਸ ਅਤੇ ਤਕਨਾਲੋਜੀ ਨਾਲ ਕੋਈ ਟਕਰਾਉ ਜਾਂ ਤਣਾਉ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਹਰ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨਾਲ ਸੰਵਾਦ ਉਸ ਦੀ ਪੂਰੀ ਗਤੀ. ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਅਤੇ ਅੱਗੇ ਲੈ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਹਾਂ-ਪੱਖਾਂ ਰਾਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ।

ਕਿਸੇ ਦੂਜੇ ਜਾਂ ਪਰਾਏ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਪਰਮਾਣਿਕ ਗਿਆਨ ਉਸ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਸਿੱਖਣ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਕਿਸੇ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵਿਚ ਯੂਰਪੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਖੋਜ ਦੀਆਂ ਡਿਗਰੀਆਂ ਲੈਣ ਦਾ ਤਸੱਲੀਯੋਗ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨਹੀਂ। ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਦੂਜੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਰਾਹੀਂ ਜਾਣਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੋਰ ਵੀ ਅਹਿਮ ਬਣ ਗਈ ਹੈ। ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੇ ਕਲਾਸਿਕ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਲਿਆਉਣਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਗਿਆਨਵੰਤ ਚਰਚਾ ਛੇਤੀ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਵਿਚ ਵੱਡਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਅਨੁਭਵ ਅਤੇ ਅਭਿਆਸ ਵਿਸ਼ਵ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਜਿਵੇਂ ਪੇਚੀਦਾ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵੀ ਬਣਨੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ ਉਹ ਅਜੇ ਨਹੀਂ ਬਣ ਸਕੇ। ਅਜੇ ਤੱਕ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਜੇ ਉਦਮ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਜਾਂ ਮਾਡਲ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਉਹ ਗਿਣਨਾਤਮਿਕ ਹੈ। ਕਿੰਨੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕਰ ਲਈਆਂ ਜਾਂ ਕਿੰਨਾ ਬਜਟ ਖਰਚ ਲਿਆ, ਇਹੀ ਵਿਚਾਰ ਅਧੀਨ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਕਾਸ ਮਾਡਲ ਵਿਚ ਅਜੇ ਗੁਣਾਤਮਿਕਤਾ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਗੁਣਾਤਮਿਕਤਾ ਤੋਂ ਭਾਵ

ਕੁਆਲੀਟੇਟਿਵ ਹੋਣਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀ ਸਿਮਰਤੀ, ਚੇਤਨਤਾ ਅਤੇ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਪੇਚੀਦਾ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵੀ ਬਣਾਉਣਾ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਕਲਾਸਿਕ ਜਾਂ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੀ ਯੋਗ ਵਿਆਖਿਆ ਅਤੇ ਅਨੁਵਾਦ ਰਾਹੀਂ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਚੇਤਨਤਾ ਅਤੇ ਸਿਮਰਤੀ ਨੂੰ ਵੀ ਹੋਰ ਪਸਾਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ, ਇਸ ਪਾਸੇ ਅਜੇ ਧਿਆਨ ਕੇਂਦਰਿਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਅਸੀਂ ਦੁੱਜਿਆਂ ਦੇ ਗੜ ਅਤੇ ਮਾਪਤੋਲ ਸਮਝਣੇ ਅਤੇ ਲੈਣੇ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਆਪਣੇ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੇਣੇ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਲਈ ਯੋਗ ਮਾਡਲ ਸਿਰਜਣਾ ਅੱਜ ਇਕ ਗਲੋਬਲ ਮਸਲਾ ਹੈ ਜਿਸ ਬਾਰੇ ਤੁਰੰਤ ਕ੍ਰਿਆਸ਼ੀਲ ਹੋਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ।

-ਡਾ. ਗੁਰਭਗਤ ਸਿੰਘ
ਪਟਿਆਲਾ।

ਮਾਂ ਪੰਜਾਬੀ

“ਕਦੀ ਪੁਛੋਗੇ ਪੌਣਾਂ ਨੂੰ, ਕਦੀ ਪੁਛੋਗੇ ਪਾਣੀ ਨੂੰ,
ਕਿ ਅਸੀਂ ਕੌਣ ਹੁੰਦੇ ਹਾਂ? ਕਿ ਸਾਡੀ ਕੌਮ ਕਿਹੜੀ ਹੈ?”

ਜਿਹੜੀ ਕੌਮ ਦਾ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਖੁਰ ਜਾਏ....ਬੋਲੀ ਖੁੱਸ ਜਾਏ...ਇਕ ਦਿਨ ਧਰਤੀ ਤੋਂ ਉਹਦਾ ਨਾਮੋ-ਨਿਸ਼ਾਨ ਮਿਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਇਕ ਇਤਿਹਾਸਕ ਸਚਾਈ ਹੈ। ਵਕਤ ਕਿਸੇ ਦਾ ਲਿਹਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਜੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਹੋਂਦ ਬਚਾਉਣੀ ਹੈ ਤਾਂ ਹੁਣ ਹੀ ਹੈ ਵਕਤ....ਜਾਗਣਾ ਪਏਗਾ, ਆਪਣੇ ਮਨਾਂ ਦੇ ਸ਼ੀਸ਼ਿਆਂ ਉੱਤੇ ਧੁੱਤ ਪੁੰਝਣੀ ਪਏਗੀ....ਸਾਫ਼-ਸਫ਼ਾਫ਼ ਇਰਾਦਿਆਂ ਨਾਲ ਸੱਚ ਦੇ ਰੁਬਰੂ ਹੋਣਾ ਪਏਗਾ....ਦੁਚਿੱਤੀਆਂ...ਤੋਖਲਿਆਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ....ਆਪਣੀ ਆਪਣੀ ਸਮਰੱਥਾ ਅਨੁਸਾਰ ਨਿੱਕੇ ਵੱਡੇ ਯਤਨ ਕਰਨੇ ਪੈਣਗੇ।

ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਦੁਚਿੱਤੀ ਹੈ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਮਾਧਿਅਮ ਦੀ....ਸੱਚ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਮਨ ਵਿਚ ਚਾਅ ਹੋਵੇ, ਉਮੰਗ ਹੋਵੇ, ਇਰਾਦਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਕੋਈ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਪੜ੍ਹਿਆਂ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਮਾਧਿਅਮ ਰਾਹੀਂ ਉੱਚੀ ਤਕਨੀਕੀ ਵਿੱਦਿਆ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਵਿਚ...ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਇਕ ਤੋਖਲਾ ਹੀ ਹੈ। ਕਮੀ ਮਾਧਿਅਮ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਕਮੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਮੁੱਢ ਤੋਂ ਹੀ ਸੁਹਿਰਦਗੀ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਤੇ ਪੜ੍ਹਨ ਵਿਚ, ਸਮਰਪਿਤ ਹੋਣ ਵਿਚ ਅਤੇ ਫਿਰ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰਲੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਪਛਾਨਣ, ਜਗਾਉਣ ਤੇ ਵਰਤਣ ਵਿਚ...ਇਹ ਕਥਨ ਕਿ, “ਮੁਢਲੀਆਂ ਜਮਾਤਾਂ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਪੜ੍ਹੇ ਹੀ ਅੱਗੇ ਜਾ ਕੇ ਵਕਤ ਦੇ ਹਾਣ ਦੇ ਹੋ ਸਕਦੇ ਨੇ” ਗਲਤ ਹੈ, ਬਹਾਨਾ ਹੈ, ਸਾਜਿਸ਼ ਹੈ। ਵਕਤ ਦੇ ਹਾਣੀ ਉਹੀ ਹੋ ਸਕਦੇ ਨੇ ਜਿਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਧਰਤੀ ਵਿਚ ਡੂੰਘੀਆਂ ਹੋਣ...ਜਿਹੜੇ ਹਰ ਤੁਫ਼ਾਨ ਵਿਚ ਅਡੋਲ ਹੋਣ....ਸਿਰਫ਼ ਉਹੀ ਹਰੇ ਭਰੇ ਰਹਿ ਸਕਦੇ ਨੇ ਮੌਲ ਸਕਦੇ ਨੇ, ਖਿਤ ਸਕਦੇ ਨੇ....ਉਹ ਤਾਂ ਵਕਤ ਤੋਂ ਵੀ ਅੱਗੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਨੇ.....ਤੇ ਜੜ੍ਹਾਂ ਮਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਹੁੰਦੀਆਂ ਨੇ...ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਨਾਲ ਹੀ ਹੁੰਦੀਆਂ ਨੇ। ਆਪਣੀ ਮਾਂ-ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਕੀਤੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਹੀ ਬਾਲ-ਮਨ ਨੂੰ ਵਿਕਸਿਤ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਗਿਆਨ-ਇੰਦਰੀਆਂ ਦੇ ਬੁਹੇ ਖੋਲ੍ਹ ਸਕਦੀ ਹੈ...ਸਵੈ-ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਭਰ ਸਕਦੀ ਹੈ...ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਦੇ ਸਕਦੀ ਹੈ ਤੇ ਫਿਰ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਪੱਕੇ-ਪੀਛੇ ਇਨਸਾਨ ਅੱਗੇ ਜਾ ਕੇ ਸਿਰਫ਼ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੋਰ ਵੀ ਕਿੰਨੀਆਂ ਜੁਬਾਨਾਂ ਸਿੱਖ ਸਕਦੇ ਨੇ....ਉਹਨਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਦੇ ਖਜ਼ਾਨੇ ਫਰੋਲ ਸਕਦੇ ਨੇ। ਹਾਂ...ਜਿਹਨਾਂ ਦੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਹੈ ਉਹਨਾਂ ਲਈ ਸੋਲਾਂ ਆਨੇ ਸੱਚ ਹੈ ਇਹ ਕਥਨ...ਬਾਕੀਆਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਆਪਣੀ ਮਾਂ-ਬੋਲੀ ਦੀ ਉਂਗਲ ਫੜਨੀ ਹੀ ਪੈਣੀ ਹੈ ਅੱਜ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਕੱਲ੍ਹ...ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਦੁਨੀਆਂ ਭਰ ਦੇ ਸਮੁੰਦਰਾਂ ਦੀ ਭੀੜ ਵਿਚ ਉਹ ਬਾਲ ਵਿਚਲੇ ਪਾਣੀ ਵਾਂਗ ਹੋਣਗੇ...ਕਦੀ ਏਧਰ ਡੋਲਣਗੇ ਤੇ ਕਦੀ ਉਧਰ ਡੋਲਣਗੇ।

ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਸਿਧਵਾਂ ਬੇਟ ਦੇ ਸਰਕਾਰੀ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹੀ ਸੀ ਮੈਂ ਦਸਵੀਂ ਤੱਕ... ਫਿਰ ਮੈਨੂੰ ਸੰਨ 1965 ਵਿਚ ਗੌਰਮਿੰਟ ਕਾਲਜ ਫਾਰ ਵਿਮੈਨ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਚ ਦਾਖਲਾ ਮਿਲ ਗਿਆ। ਪ੍ਰੀ-ਯਨੀਵਰਸਿਟੀ (ਮੈਡੀਕਲ) ਵਿਚ... ਪੰਜਾਬੀ ਮਾਧਿਅਮ ਤੋਂ ਅਚਾਨਕ ਸਾਰਾ ਕੁਝ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਮਾਧਿਅਮ ਵਿਚ... ਪੇਂਡੂ ਪਹਿਰਾਵੇ ਤੇ ਤੌਰ ਤਰੀਕੇ ਵਾਲੀ ਕੁੜੀ ਔਖ ਪਲਕਾਰੇ ਵਿਚ ਪਟਰ ਪਟਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਬੋਲਦੀਆਂ ਹੈਂਕੜੀਆਂ ਜਿਹੀਆਂ ਸ਼ਹਿਰਨਾਂ ਵਿਚ...

ਪਰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਘਰਦਿਆਂ ਵਲੋਂ ਮੇਰੇ ਵਿਚ ਭਰਿਆ ਆਤਮ-ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਸੀ, ਜਾਂ ਪੜ੍ਹੇ ਹੋਏ ਮਿਆਰੀ-ਸਾਹਿਤ ਨੇ ਕੋਈ ਚੰਗਿਆਤੀ ਫੁਕੀ ਸੀ, ਜਾਂ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰਲਾ ਕੋਈ ਕ੍ਰਿਸਮਾ ਸੀ ਜਾਂ ਫਿਰ ਤਿੰਨੋਂ ਹੀ... ਹੀਣਤਾ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਇਕ ਪਲ ਲਈ ਵੀ ਮੇਰੇ ਨੇੜੇ ਨਹੀਂ ਲੱਗਿਆ..... ਇਕ ਦੋ ਹੋਰ ਸਨ ਮੇਰੇ ਵਰਗੀਆਂ... ਉਹ ਸਹੇਲੀਆਂ ਬਣ ਗਈਆਂ.... ਤੇ ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਖੱਬੀ-ਖਾਨ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ।

ਛੇਵੀਂ ਜਮਾਤ ਤੋਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵੀ ਸਾਨੂੰ ਹੋਰ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਵਾਂਗ ਪੂਰੀ ਲਗਨ ਤੇ ਮਿਹਨਤ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹਾਈ ਗਈ..... ਇਸ ਲਈ ਨਾ ਕਦੀ ਸਬਕ ਸਮਝਣ ਵਿਚ ਕੋਈ ਔਖ ਹੋਈ ਨਾ ਲਿਖਣ ਵਿਚ... ਪਹਿਲਾ ਇਨਾਮ ਲੈਂਦੀ ਲੈਂਦੀ ਮੈਂ ਪ੍ਰੀ-ਮੈਡੀਕਲ ਵਿਚ ਮੈਰਿਟ ਲਿਸਟ ਵਿਚ ਆਈ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਮੇਰੀ ਮਨ-ਮਰਜ਼ੀ ਦੇ ਸਰਕਾਰੀ ਮੈਡੀਕਲ ਕਾਲਜ ਪਟਿਆਲਾ ਵਿਚ ਸੀਟ ਮਿਲ ਗਈ।

ਏਡੀ ਪਿਆਰੀ ਤੇ ਮਿੱਠੀ ਮਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਮੈਨੂੰ ਕਈ ਨਿੱਕੇ ਨਿੱਕੇ ਉਪਰਾਲੇ ਕਰਨੇ ਪਏ... ਹੋਰਨਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਕਰਨੇ ਪਏ ਹੋਣਗੇ... ਜੇ ਇਹ ਸਾਰੇ ਕਲਮ ਰਾਹੀਂ ਸਾਂਝੇ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਤਾਂ ਕਈਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਮਿਲ ਸਕਦੀ ਹੈ... ਅਗਵਾਈ ਮਿਲ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਨਵੇਂ ਰਾਹ ਲੱਭੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਨੇ... ਤੋਖਲਿਆਂ ਤੇ ਦੁਚਿੱਤੀਆਂ ਦੇ ਹਨ੍ਹੇਰੇ ਵਿਚ ਦੀਵੇ ਜਗਾਏ ਜਾ ਸਕਦੇ ਨੇ।

ਮੇਰੀ ਮੰਗਣੀ ਜਿਸ ਮੁੰਡੇ ਨਾਲ ਹੋਈ ਉਹ ਫੌਜ ਵਿਚ ਕੈਪਟਨ ਸੀ... ਉਥੇ ਤਾਂ ਨਿਰੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਹੀ ਚੱਲਦੀ ਹੈ... ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪਾਪਾ ਵੀ ਫੌਜੀ ਸਨ... ਸਾਰਾ ਪਰਿਵਾਰ ਦਿੱਲੀ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ... ਇਸ ਵਾਰ ਮੈਨੂੰ ਘਬਰਾਹਟ ਹੋਈ, “ਉਹ ਸਾਰੇ ਜ਼ਰੂਰ ਹਿੰਦੀ ਬੋਲਦੇ ਹੋਣਗੇ ਜਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ.... ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਟੱਬਰ ਵਿਚ ਕਿਵੇਂ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਹੋਊ ਮੇਰਾ?... ਕੀ ਮਜ਼ਾ ਆਉਂਦਾ ਜਿਉਣ ਦਾ?”

ਇਕ ਦਿਨ ਹੋਸਟਲ ਵਿਚ ਆਈਆਂ ਚਿੱਠੀਆਂ ਦੇ ਬੰਡਲ ਵਿਚ ਇਕ ਫੌਜੀ ਰੰਗ ਦਾ ਲਿਫਾਫਾ ਮੇਰੇ ਲਈ ਵੀ ਸੀ। ਸਾਰੇ ਦਾ ਸਾਰਾ ਖਤ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ (ਰੋਮਨ) ਵਿਚ, “ਮਨਾ! ਉਹੀ ਹੋਣੈ ਜਿਹਦਾ ਡਰ ਐ” ਮੈਂ ਇਕ ਕਰਤਾ ਜਿਹਾ ਫੈਸਲਾ ਲਿਆ... ਜਵਾਬ ਗੁਰਮੁਖੀ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ.

“ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਦੈ ਇਹ ਖਤ ਤੁਹਾਡੇ ਤੋਂ ਪੜ੍ਹ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ.. ਕਿਸੇ ਤੋਂ ਪੜ੍ਹਵਾ ਲੈਣਾ। ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਲਿਖਣਾ ਹੀ ਚੰਗਾ ਲੱਗਦੈ”

ਲਿਫਾਫਾ ਲੈਟਰਬਾਕਸ ਵਿਚ ਪਾਉਂਦਿਆਂ ਹੀ ਲੱਗਿਆ, “ਮੰਗਣੀ ਹੁਣ ਟੁੱਟੀ.. ਭਲਾ ਕਿਹੜਾ ਫੌਜੀ ਅਫਸਰ ਚਾਹੁ ਕਿ ਉਹਦੀ ਬੀਵੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਲਿਖਣਾ ਹੀ ਪਸੰਦ ਨਾ ਕਰੇ.... ਬੋਲਣਾ ਤਾਂ ਦੂਰ ਦੀ ਗੱਲ... ਉਤੋਂ ਘਰਦਿਆਂ ਦੀਆਂ ਭਿੜਕਾਂ ਅੱਡ ਪੈਣਗੀਆਂ।”

“ਚਲੋ ਦੇਖੀ ਜਾਊ ਜੋ ਹੋਊ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਰਿੱਝਣਾ ਤਾਂ ਨੀ ਪਉ।”

ਉਡੀਕ ਦੇ ਦਿਨ ਸਨ ਕਿ ਫਾਂਸੀ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਪਿੱਛੋਂ ਫਾਂਸੀ ਚੜ੍ਹਨ ਤੱਕ ਦਾ ਸਫ਼ਰ!... ਇਸ ਵਾਰ

ਮੇਰੇ ਨਾਂ ਦਾ ਫੌਜੀ ਲਿਫਾਫਾ ਆਇਆ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਹੱਥ ਦਿਲ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਜ਼ੋਰ ਦੀ ਧਤਕ ਰਹੇ ਸਨ।

ਜਿਵੇਂ ਜਿਵੇਂ ਖੋਲ੍ਹਿਆ.

“ਤੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਪੜ੍ਹ ਸਕਣ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦੀ ਐਂ.. ਲੈ ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਜਵਾਬ ਹੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਲਿਖ ਰਿਹਾ”

ਸਾਰੇ ਦਾ ਸਾਰਾ ਖ਼ਤ ਗੁਰਮੁਖੀ ਵਿਚ ਸੀ... ਵਿਚ ਵਿਚ ਹਿੰਦੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਨੇ ਘੁਸਪੈਠ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਸੀ।

“ਲੈ.. ਇਹ ਘੁਸਪੈਠ ਤਾਂ ਮੈਂ ਚੁਟਕੀ ਵਿਚ ਹਟਾ ਲਉਂਗੀ” ਮੈਂ ਜਿਵੇਂ ਸੱਤਾਂ ਅੰਬਰਾਂ ਵਿਚ ਉੱਡਣ ਲੱਗੀ।

ਇਹ ਖ਼ਤ ਲਿਖਣ ਵਾਲੇ ਸਨ ਮੇਰੇ ਪਤੀ ਕੈਪਟਨ ਡਾ. ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਜਿਹਨਾਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀਅਤ ਨਾਲ ਮਹਿਕਦਾ ਘਰ-ਪਰਿਵਾਰ ਦਿੱਤਾ।

ਡਾ. ਸਾਹਿਬ ਬਹੁਤਾ ਸਮਾਂ ਦੱਖਣ ਵਿਚ ਹੀ ਰਹੇ... ਉਥੋਂ ਦੇ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਸਿੱਖਿਆ ਹਾਸਿਲ ਕੀਤੀ... ਇਸ ਲਈ ਹਿੰਦੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਭਾਰੂ ਸੀ ਉਹਨਾਂ ‘ਤੇ... ਉਹ ਹਿੰਦੀ ਵਿਚ ਹੀ ਮਿੰਨੀ ਕਹਾਣੀਆਂ ਲਿਖਦੇ... ਉਂਜ ਤਾਂ ਕੋਈ ਜਿਸ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਵੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰ ਸਕੇ ਉਹੀ ਉਹਦਾ ਮਾਧਿਅਮ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦੈ... ਕਲਾ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਸੀਮਾ-ਰੇਖਾ ਵਿਚ ਕੈਦ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ... ਪਰ ਇਹ ਤਾਂ ਇਕ ਪੰਜਾਬਣ ਦਾ ਸਿਦਕ ਸੀ।

ਮੈਂ ਕਿਹਾ, “ਤੁਸੀਂ ਬੇਸ਼ੱਕ ਲਿਖੇ ਹਿੰਦੀ ਵਿਚ... ਪਰ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਵੀ ਲਿਖਿਆ ਕਰੋ ਨਾ।”

“ਅਸਲ ਵਿਚ ਮੈਂ ਸੋਚਦਾ ਹੀ ਹਿੰਦੀ ਵਿਚ ਹਾਂ..”

“ਪਰ ਹੁਣ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਓ... ਪੰਜਾਬੀ ਮਾਹੌਲ ਵਿਚ...”

“ਜੇ ਹੁਕਮ ਸਰਕਾਰ ਪਰ ਗਲਤੀਆਂ ਠੀਕ ਕਰਨ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਤੇਰੀ”

ਸੁਰੂ ਸੁਰੂ ਵਿਚ ਮੈਂ ਗਲਤੀਆਂ ਠੀਕ ਕਰਦੀ ਰਹੀ... ਹੁਣ ਤਾਂ ਉਹ ਮੇਰੀਆਂ ਉਕਾਈਆਂ ‘ਤੇ ਵੀ ਉਂਗਲ ਧਰ ਦਿੰਦੇ ਨੇ।

ਅਸੀਂ ਦੋਵੇਂ ਪਿੰਡ ਦੇ ਹਸਪਤਾਲ ਵਿਚ ਤਾਇਨਾਤ ਸਾਂ। ਬੇਟੇ ਨੂੰ ਵੀ ਉਥੋਂ ਦੇ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਸਕੂਲ ਵਿਚ ਦਾਖਿਲ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤਾ... ਸਕੂਲੋਂ ਆਉਂਦੇ ਨੂੰ ਨਿੱਤ ਪੁੱਛਦੇ,

“ਅੱਜ ਕੀ ਪੜ੍ਹਿਆ?”

“ਉੱਤਾ.... ਆਤਾ”

ਪੂਰੇ ਅੱਠ ਮਹੀਨੇ ਉਹ ‘ਈਤੀ’ ‘ਤੇ ਨਾ ਗਿਆ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਸੋਚੀਂ ਪੈ ਗਏ... ਇਹ ਕਿਹੋ ਜਿਹੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ ਅੱਜ ਕੱਲ੍ਹ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿਚ?... ਨੇੜਲੇ ਸ਼ਹਿਰ ਜਲੰਧਰ ਵਿਚ ਵਧੀਆ ਪੰਜਾਬੀ ਮਾਧਿਅਮ ਸਕੂਲ ਟੋਲਦੇ ਰਹੇ... ਨਾ ਲੱਭਣਾ ਸੀ ਨਾ ਲੱਭਿਆ..।

ਬੀਬੀ ਪਾਪਾ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਰਹਿੰਦੇ ਸੀ... ਫਿਰ ਏਥੇ ਮਿਆਰੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਕੂਲ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਹੋਈ... ਮਾਰੂਥਲ ਵਿਚ ਚਸਮਾ ਲੱਭਣ ਵਰਗਾ ਝੱਲ... ਜਿਹਨੂੰ ਪੁੱਛਦੇ ਅਗਲਾ ਸਾਡੇ ਵਲ ਹੋਰੁ ਹੋਰੁ ਝਾਕਦਾ.... ਵਧ ਜੱਗ-ਹਸਾਈ ਹੋਈ... ਹਾਰ ਕੇ ਬੇਟੇ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਮਾਧਿਅਮ ਸਕੂਲ ਵਿਚ ਦਾਖਿਲ ਕਰਵਾਉਣਾ ਪਿਆ... ਏਵੇਂ ਹੀ ਬੇਟੀ ਨੂੰ...।

ਪਰ ਅਸੀਂ ਘਰ ਵਿਚ ਬਾਲਾਂ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲਣਾ... ਪੜ੍ਹਨਾ ਪੜ੍ਹਾਉਣਾ ਜਾਰੀ ਰੱਖਿਆ। ਉਹ ਆਏ ਗਏ ਨੂੰ ਨਿਕੀਆਂ ਨਿਕੀਆਂ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਸੁਣਾਉਂਦੇ, ਛੋਟੇ ਮੋਟੇ ਸਮਾਗਮਾਂ ਜਨਮ-ਦਿਨ ਪਾਰਟੀ, ਵਿਆਹ ਆਦਿ 'ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਗੀਤ ਗਾਉਂਦੇ, ਸਕੂਲ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਛੋਟਾ ਕਹਿਣ ਵਾਲੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨਾਲ ਬਹਿਸ ਪੈਂਦੇ। ਹੁਣ ਉਹ ਵੱਡੇ ਹੋ ਗਏ ਨੇ, ਪੰਜਾਬੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੋਵੇਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮਾਂ ਵਿਚ ਸਟੇਜ 'ਤੇ ਬੱਲੇ ਬੱਲੇ ਕਰਾ ਦਿੰਦੇ ਨੇ, ਹਿੰਦੀ ਵਿਚ ਵੀ ਕਿਸੇ ਤੋਂ ਘੱਟ ਨਹੀਂ, ਇਨਾਮਾਂ ਸਰਟੀਫਿਕੇਟਾਂ ਤਗਮਿਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਦੋਵਾਂ ਦੀਆਂ ਫਾਈਲਾਂ ਭਰੀਆਂ ਪਈਆਂ ਨੇ। ਜੇ ਕਿਤੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਤਿੰਨਾਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦਾ ਬੋਝ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਦਿਮਾਗ ਦੇ ਸੁਖਮ-ਸੈੱਲਾਂ 'ਤੇ ਨਾ ਪੈਂਦਾ ਤਾਂ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਸ ਬੁਲੰਦੀ 'ਤੇ ਜਾ ਪਹੁੰਚਦੇ। ਪਰ ਤਸੱਲੀ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੇ ਯਤਨ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬੀ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀਅਤ ਦਾ ਪਿਆਰ ਦੋਵਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚ ਬਰਾਬਰ ਪਲਦਾ ਰਿਹਾ। ਬੇਟੀ ਡਾਕਟਰ ਹੈ, ਸਿੰਗ-ਤਵੀਤਾਂ, ਲੋਟਣਾਂ ਦੀ ਸੁਕੀਨ... ਗਿੱਧੇ ਵਿਚ ਧਮਾਲਾਂ ਪਾਉਂਦੀ... ਕਦੀ ਮੈਥੋਂ ਪੁੱਛ-ਕਦੀ ਏਧਰੋਂ ਉਧਰੋਂ... ਨਵੀਆਂ ਨਵੀਆਂ ਬੋਲੀਆਂ ਤੇ ਲੋਕ ਗੀਤ ਸਿੱਖਦੀ... ਵਿਆਹਾਂ-ਸ਼ਾਦੀਆਂ ਵਿਚ ਮੁਰੂਲਣ। 'ਪੰਜਾਬੀ ਪ੍ਰਿੰਸੈਸ' ਦਾ ਖਿਤਾਬ ਵੀ ਮਿਲਿਆ ਉਹਨੂੰ ਤੇ ਇਸ ਸਭ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹਾਈ ਵਿਚ ਵੀ ਮੁਹਰਲੇ ਬੱਚਿਆਂ ਵਿਚ...।

ਤੇ ਬੇਟੇ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀਅਤ ਦਾ ਇਹ ਆਲਮ ਹੈ ਕਿ ਜਿੰਦਣ ਲਾਤਾ ਬਣਿਆ ਕਹੇ,

“ਮੈਂ ਤਾਂ ਕੈਂਠਾ ਪਾ ਕੇ... ਤੁਰੁਲੇ ਵਾਲੀ ਪੱਗ ਤੇ ਚਾਦਰਾ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਵਿਆਹੁਣ ਜਾਣੈ”

ਸਾਕ ਸਕੀਰੀਦਾਰਾਂ ਨੇ ਮਸਾਂ ਸਮਝਾਇਆ। ਉੱਥੇ ਵੀ ਪੱਛਮੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਰੰਗੀਆਂ ਸ਼ਹਿਰਨਾਂ ਦੀ ਬਾਂ ਉਹਨੇ 'ਪਿੰਡ ਦੀ ਕੁੱਤੀ' ਚੁਣੀ। ਸਹੁਰਿਆਂ ਤੋਂ ਦਾਲ ਧਰਨ ਵਾਸਤੇ 'ਹਾਰਾ' ਬਣਵਾ ਕੇ ਲਿਆਇਆ, ਮਿਆਰੀ ਪੰਜਾਬੀ ਗੀਤਾਂ ਦਾ ਦੀਵਾਨਾ.... ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਤਸਵੀਰਾਂ ਦਾ ਆਸ਼ਕ... ਜਿੰਦਗੀ ਵਿਚੋਂ ਵਿਸਰਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਲਈ ਬੇਹੱਦ ਫਿਕਰਮੰਦ... ਅੱਜਕਲ੍ਹ ਕੈਨੇਡਾ ਦੇ ਗੋਰਿਆਂ ਨਾਲ ਗਿਟਮਿਟ ਕਰਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀਆਂ ਲਿਖਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਵੀ ਦੇਸ਼ ਆਉਂਦੇ, ਹਰੇ-ਭਰੇ ਖੇਤਾਂ, ਟਰੈਕਟਰ ਚਲਾਉਂਦੇ ਗੱਭਰੂਆਂ, ਸ਼ਟਾਪੂ ਖੇਡਦੇ ਨਿਆਣਿਆਂ, ਧਾਰਾਂ ਕੱਢਦੀਆਂ ਸੁਆਣੀਆਂ, ਜਾਗੋ ਕੱਢਦੀਆਂ ਕੁੱਤੀਆਂ ਦੀ ਮੁਵੀ ਬਣਾ ਕੇ ਲਿਜਾਂਦੇ ਤੇ ਦੇਸ਼ੀ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀਅਤ ਦੇ ਨਜ਼ਾਰੇ ਦਿਖਾਉਂਦੇ।

ਮੇਰੇ ਮੈਡੀਕਲ ਕਿੱਤੇ ਵਿਚ ਬਹੁਤਾ ਕੰਮ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦੈ ਪਰ ਜਿੱਥੇ ਕਿਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਚੱਲ ਸਕੇ ਮੈਂ ਜ਼ਰੂਰ ਚਲਾਉਂਦੀ ਹਾਂ... ਮੈਡੀਕੋ-ਲੀਗਲ... ਪੋਸਟਮਾਰਟਮ... ਦੇ ਰਜਿਸਟਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਹੀ ਭਰਨੇ ਹੁੰਦੇ ਨੇ ਪਰ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਦਸਤਖ਼ਤ ਹਮੇਸ਼ਾ ਗੁਰਮੁਖੀ ਵਿਚ ਹੀ ਕਰਦੀ ਹਾਂ... ਕੋਈ ਦਸ ਕੁ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਕਚਿਹਰੀ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ੀ ਸਮੇਂ ਸੈਸ਼ਨ ਜੱਜ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਿਆ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ,

“ਲੋਕ ਤਾਂ ਅੰਗੂਠਾ ਲਾ ਕੇ ਆਪਣੀ ਪਛਾਣ ਤਸਦੀਕ ਕਰਦੇ ਨੇ ਇਹ ਤਾਂ ਫਿਰ ਪੰਜਾਬੀ ਹੈ... ਕੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੋਈ ਇਤਰਾਜ਼ ਹੈ?”

ਉਹ ਬੋਲਿਆ, “ਨਹੀਂ ਨਹੀਂ ਬਿਲਕੁਲ ਕੋਈ ਇਤਰਾਜ਼ ਨਹੀਂ”

ਹਰ ਬਾਂ... ਆਮਦਨ-ਕਰ ਦੇ ਕਾਗਜ਼... ਬੈਂਕ... ਆਦਿ ਵਿਚ ਮੇਰੇ ਦਸਤਖ਼ਤ ਗੁਰਮੁਖੀ ਵਿਚ ਹੀ ਹਨ। ਮੇਰੇ ਵਲੋਂ ਲਿਖੀ ਹਰ ਚਿੱਠੀ, ਅਰਜ਼ੀ ਆਦਿ ਗੁਰਮੁਖੀ ਵਿਚ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ

ਇੰਚਾਰਜ ਹੁੰਦੀ ਹਾਂ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਮਾਤਹਿਤਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਰਿਪੋਰਟ, ਅਰਜ਼ੀ ਆਦਿ ਪੰਜਾਬੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਮਨਜ਼ੂਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ, ਚਾਹੇ ਉਹ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਦੇ ਡਾਕਟਰ ਹੀ ਹੋਣ...ਜੇ ਕੋਈ ਕਹੇ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਲਿਖਣੀ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ ਤਾਂ ਮੈਂ ਕਹਿੰਦੀ ਹਾਂ, "ਚਲੋ ਮੈਂ ਲਿਖ ਦਿੰਦੀ ਹਾਂ ਤੁਹਾਡੇ ਵਲੋਂ...ਤੁਸੀਂ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਦਸਤਖਤ ਕਰ ਦਿਓ।" ਅੱਗੇ ਤੋਂ ਉਹ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਹੀ ਲਿਆਉਂਦੇ ਨੇ ਭਾਵੇਂ ਆਪ ਲਿਖਣ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਤੋਂ ਲਿਖਾਉਣ...।

ਦਵਾਈਆਂ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੇਣ ਵਾਲੇ (ਮੈਡੀਕਲ ਰਿਪਰੈਜ਼ੈਂਟੇਟਿਵ) ਹਮੇਸ਼ਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਹੀ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਨੇ ਪਰ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਵਲੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਸਵਾਲ-ਜਵਾਬ ਕਰਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਪਾਸੇ ਮੋੜ ਲੈਂਦੀ ਹਾਂ। ਇਕ ਵਾਰ ਇਕ ਐੱਮ. ਆਰ. ਮੇਰੀ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਹਾਂ ਗੱਲ ਦਾ ਜਵਾਬ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਦੇਵੇ...ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ, "ਮੈਂ ਕਿਤੇ ਜ਼ਿਆਦਤੀ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਕਰ ਰਹੀ? ਹੋ ਸਕਦੇ ਉਹਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਆਉਂਦੀ ਹੀ ਨਾ ਹੋਵੇ।"

ਮੈਂ ਆਖਿਆ, "ਕਿਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲ ਕੇ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਵਿਚ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਪਾ ਰਹੀ? ਮੈਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵੀ ਬੋਲ ਸਕਦੀ ਹਾਂ...ਉਂਜ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਚੰਗੇ ਭਲੇ ਪੰਜਾਬੀ ਲੱਗਦੇ ਓ।"

ਕਹਿੰਦਾ, "ਸੌਰੀ ਡਾਕਟਰ ਸਾਹਿਬ... ਅਸਲ ਵਿਚ ਆਦਤ ਬਣੀ ਹੋਈ ਐ ਨਾ।"

ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਹ ਜਦੋਂ ਵੀ ਆਉਂਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਹੀ ਗੱਲ ਕਰਦਾ। ਸਗੋਂ ਉਹਨੇ ਮੈਨੂੰ ਕਿਹਾ, "ਮੈਂ ਹੁਣ ਜਿਥੇ ਵੀ ਜਾਨਾਂ ਡਾਕਟਰ ਤੋਂ ਪੁੱਛ ਲੈਨਾਂ ਕਿ ਉਹ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਗੱਲਬਾਤ ਪਸੰਦ ਕਰਨਗੇ ਜਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ...। ਪਰ ਡਾ. ਸਾਹਿਬ ਪੰਜਾਬੀ ਤਾਂ ਕੋਈ ਕੋਈ ਹੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ।"

"ਹੈ ਨਾ ਕੋਈ ਕੋਈ...ਬੱਸ ਉਸ ਕੋਈ ਕੋਈ ਦੀ ਗੱਲ ਮੰਨਿਆ ਕਰੋ।"

ਮੈਂ ਸੋਚਦੀ ਹਾਂ ਕਿ ਮਰੀਜ਼ਾਂ 'ਤੇ ਕੋਈ ਵੀ ਬੋਲੀ ਨਹੀਂ ਬੋਪਣੀ ਚਾਹੀਦੀ...ਉਹ ਜਿਸ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਵੀ ਆਪਣਾ ਦੁੱਖ ਤਕਲੀਫ਼ ਬਿਆਨ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ ਉਹੀ ਬੋਲਣ...। ਫਿਰ ਮੈਂ ਵੀ ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਹੀ ਸਮਝਾਉਣਾ ਪਸੰਦ ਕਰਦੀ ਹਾਂ। ਅੱਜ ਕੱਲ੍ਹ ਫੈਕਟਰੀਆਂ ਦੇ ਹਸਪਤਾਲ ਦੀ ਡਾਕਟਰ ਹਾਂ। ਇਸ ਝਈ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮਰੀਜ਼ ਹਿੰਦੀ ਹੀ ਬੋਲਦੇ ਨੇ, ਪਰ ਜੇ ਕੋਈ ਪੰਜਾਬੀ ਦਿਖ ਵਾਲਾ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾ ਬੋਲੇ ਤਾਂ ਮੈਂ ਉਹਨੂੰ ਟੋਕ ਦਿੰਦੀ ਹਾਂ। ਫਿਰ ਅਗਲਾ ਵੀ ਬਤਾ ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਆਪਣੀ ਬੀਮਾਰੀ ਬਾਰੇ ਦੱਸਦਾ ਹੈ...ਤੇ ਬੜੀ ਤਸੱਲੀ ਨਾਲ...ਬੜੀ ਰਾਹਤ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇੰਜ ਅੱਖੇ ਹੋ ਕੇ ਉਪਰੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਗੱਲ ਕਿਉਂ ਸਮਝਾਉਂਦੇ ਨੇ ਲੋਕ? ਸ਼ਾਇਦ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵਹਿਮ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਜਾਂ ਹਿੰਦੀ ਵਿਚ ਬੋਲਾਂਗੇ ਤਾਂ ਅਗਲਾ ਸਾਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਅਹਿਮੀਅਤ ਦੇਵੇਗਾ...ਤੇ ਇੰਜ ਸਾਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਲਾਭ ਹੋਏਗਾ...ਜੇ ਇਹ ਸੱਚ ਹੈ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਲਈ ਭੁੱਖ ਮਰਨ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੈ।

ਸਾਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਇਕ ਹੋਰ ਅਜੀਬ ਆਦਤ ਹੈ, ਅਸੀਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਹੀ ਅਗਲੇ ਦੀ ਜੁਬਾਨ ਵਿਚ ਬੋਲਦੇ ਹਾਂ ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਸਾਡਾ ਮਾਲਕ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਨੌਕਰ...ਸ਼ਾਇਦ ਇਸ ਲਈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਦਾ ਭਰਪੂਰ ਅਸਰ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ...ਇਕ ਵਾਰ ਵੀ ਅਗਲੇ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਲ ਲਿਆਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ...ਪਰ ਮੇਰੇ ਖਿਆਲ ਵਿਚ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਪਹਿਲੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਕਰਨੀ ਹੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ, ਸਿਰਫ਼ ਇਕ ਵਾਧੂ ਵਾਕ ਹੀ ਤਾਂ ਬੋਲਣਾ ਹੁੰਦਾ। ਮੈਂ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਰਿਕਸ਼ੇ ਵਾਲੇ ਜਾਂ ਧੋਬੀ ਜਾਂ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਹੋਰ ਕਾਮੇ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬੀ ਹੀ ਬੋਲਦੀ ਹਾਂ ਤੇ ਬਹੁਤ ਵਾਰ

ਦੇਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸਮਝਦੇ ਨੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ...। ਇਸ ਦੀ ਇਕ ਜਿਉਂਦੀ ਜਾਗਦੀ ਮਿਸਾਲ ਸਾਡਾ ਨੇਪਾਲੀ ਨੌਕਰ ਹੈ ਜਿਹਤਾ ਹੁਣ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਡੁੱਲ੍ਹੀ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੋਈ ਸੋਚ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ ਕਿ ਇਹ ਮੁੰਡਾ ਪੰਜਾਬੀ ਨਹੀਂ...। ਕੋਈ ਬਾਹਰਲਾ ਹੈ। ਸਿਰਫ਼ ਬੋਲਣਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਉਹ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਪੜ੍ਹ ਵੀ ਲੈਂਦੇ ਤੇ ਮਾਤੀ ਮੋਟੀ ਲਿਖ ਵੀ ਲੈਂਦੇ।

ਆਪਣੇ ਬੇਟੇ ਦੇ ਵਿਆਹ ਦਾ ਕਾਰਡ ਮੈਂ ਸਾਰੇ ਦਾ ਸਾਰਾ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਛਪਵਾਇਆ, ਬੱਸ ਉਹਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਕੁਝ ਮਿਠਤੇ ਬੋਲ ਦੇ ਦਿੱਤੇ। ਜਿਹਤਾ ਸ਼ਾਦੀ 'ਤੇ ਆਇਆ ਉਹਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਏਸੇ ਦੀ ਪੁਸ਼ੀਸਾ ਕੀਤੀ। ਕਈ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਉਹ ਕਾਰਡ ਮੰਗਣ ਆਏ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਵਿਆਹਾਂ 'ਤੇ ਵਰਤਣ ਲਈ ਇਹਨੂੰ ਸਾਭ ਕੇ ਰੱਖ ਲਿਆ, ਇਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਇਹਦਾ ਜ਼ਿਕਰ 'ਪੰਜਾਬੀ ਟ੍ਰਿਬਿਊਨ' ਵਿਚ ਵੀ ਹੋਇਆ। ਦੋਸਤਾਂ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਵਿਚ ਉਸ ਕਾਰਡ ਦੀ ਚਰਚਾ ਅਜੇ ਤੱਕ ਹੈ। ਵਿਆਹ ਦੇ ਖਾਣ-ਪੀਣ, ਦੇਣ-ਲੈਣ ਜਾਂ ਹੋਰ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਤਾਂ ਅਕਸਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਇਹ ਦੁਕਾਨ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਸਸਤਾ ਖਾਰਡ ਸੀ ਜਿਹਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਮਿਠਤ ਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਮਹਿੰਗਾ 'ਤੇ ਯਾਦਗਾਰੀ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ। ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਚਮਤਕਾਰ ਹੀ ਬੇਟੀ ਦੇ ਵਿਆਹ ਦੇ ਕਾਰਡ ਨੇ ਕੀਤਾ।

ਦੋਵਾਂ ਵਿਆਹਾਂ ਵਿਚ ਮੈਂ ਪੱਛਮੀ ਚਕਾਚੌਧ ਨਾਲ ਕੀਲੇ ਸ਼ਹਿਰੀਆਂ ਅੱਗੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਦੀ ਵੀ ਪੂਰੀ ਠੋ ਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਦੋਵਾਂ ਨੂੰ ਘੋੜੀਆਂ-ਸੁਹਾਗਾਂ ਦੀ ਛਾਂ ਹੇਠਾਂ 'ਵਟਣੇ' ਲਾਏ ਗਏ। ਪੰਜਾਬੀ ਪਹਿਰਾਵੇ ਵਿਚ ਦਮਕ ਰਹੇ ਬੰਨੇ ਬੰਨੀ ਨੂੰ ਫੁਲਕਾਰੀਆਂ ਦੀ ਛਾਂ ਹੇਠਾਂ ਮੇਲਣਾਂ ਗੀਤ ਗਾਉਂਦੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਟੇਜ 'ਤੇ ਲੈ ਕੇ ਆਈਆਂ। ਨਾਨਕੀਆਂ ਦਾਦਕੀਆਂ ਨੂੰ ਆਹਮੇ-ਸਾਹਮਣੇ ਬਿਠਾ ਕੇ ਸਿੱਠਟੀਆਂ ਦਿਵਾਈਆਂ ਗਈਆਂ। ਬੱਚੀਆਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਗੀਤ ਗਾ ਕੇ ਸਭ ਦਾ ਮਨ ਮੋਹ ਲਿਆ। ਜੇਸ਼ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਪ੍ਰਾਹੁਣਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਵੀ ਕਈਆਂ ਨੇ ਉੱਠ ਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਗੀਤ ਗਾਏ। ਮੇਲਣਾਂ ਉਥੇ ਸਭ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹੀ 'ਜਾਗੋ' ਲੈ ਕੇ ਆਈਆਂ... ਮੇਰੀ ਭੈਣ ਨੇ 'ਗੰਡੀਆਂ ਵਾਲੀ'... ਬਣ ਕੇ ਤਮਾਸ਼ੇ ਕੀਤੇ... ਭੁਆ ਜੀ ਸਾਧ ਬਣੀ... ਭਾਬੀ ਸਾਧਣੀ ਤੇ ਜਦੋਂ ਅਕਸਰ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਮੌਕੇ ਲੋਕ ਗੱਪਾਂ ਮਾਰ ਰਹੇ ਹੁੰਦੇ ਨੇ... ਇਹਨਾਂ ਵਿਆਹਾਂ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਸਾਹ ਰੋਕ ਕੇ ਅਸਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਰੰਗ ਮਾਣਿਆ... ਏਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਲੋਕ ਇਹਨਾਂ ਸ਼ਗਨਾਂ ਲੰਦੇ ਮੌਕਿਆਂ ਦੀਆਂ ਵੀ. ਡੀ. ਓ. ਕੈਸੇਟਾਂ, ਸੀ. ਡੀਆਂ ਵਾਰ ਵਾਰ ਮੰਗ ਮੰਗ ਕੇ ਲਿਜਾਂਦੇ ਨੇ।

ਮੈਂ ਕਾਫੀ ਦੇਰ ਪਹਿਲਾਂ ਅਮਰੀਕਾ ਕੈਨੇਡਾ ਗਈ... ਟੋਰਾਂਟੋ ਡਾਕਟਰਾਂ ਵੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਸੀ... ਉਥੇ ਵਸਦੀ ਮੇਰੀ ਇਕ ਪੁਰਾਣੀ ਜਮਾਤਣ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗੀ,

“ਗੁਰਮਿੰਦਰ! ਏਧਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਬਾਤ-ਚੀਤ ਕਰਨ 'ਚ ਕੋਈ ਪ੍ਰਾਬਲਮ ਤਾਂ ਨੀ ਹੁੰਦੀ? ਕੋਈ ਇਨਫੀਰੀਆਰਟੀ ਕੰਪਲੈਕਸ...?”

ਮੈਂ ਕਿਹਾ, “ਮੈਨੂੰ ਕਿਉਂ ਹੋਵੇ ਇਨਫੀਰੀਆਰਟੀ ਕੰਪਲੈਕਸ? ਮੈਂ ਤਾਂ ਜਾਣਦੀ ਆਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ... ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਸਮਝਾ ਵੀ ਲੈਨੀ ਆਂ... ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸਮਝ ਵੀ ਲੈਨੀ ਆਂ... ਪ੍ਰਾਬਲਮ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਹੋਵੇ ਜਿਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮੇਰੀ ਬੋਲੀ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ... ਮੈਂ ਭਾਵੇਂ ਪੰਜਾਬੀ 'ਚ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਗਾਲ੍ਹਾਂ ਵੀ ਕੱਢੀ ਜਾਵਾਂ... ਹੱਸਦੇ ਮੁਸਕਾਂਦੇ ਬੈਂਕ-ਯੂ... ਕਰੀ ਜਾਣਗੇ।”

ਬੋਲੀ, “ਅੱਛਾ? ਏਦਾਂ ਵੀ ਸੋਚਿਆ ਜਾ ਸਕਦੈ?”

ਉਹਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਜਿਵੇਂ ਗੁਆਚੀ ਹੋਈ ਲਿਸ਼ਕ ਪਰਤ ਆਈ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ, “ਹਾਂ...ਏਦਾਂ ਹੀ ਸੋਚਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦੈ”

ਤੇ ਉਹਦੀਆਂ ਲਿਸ਼ਕਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਅਚਾਨਕ ਮੁਸਕੁਰਾਣ ਲੱਗ ਪਈਆਂ। ਵਾਪਿਸ ਆਉਣ ‘ਤੇ ਯਾਤਰਾ ਦਾ ਹਾਲ ਸੁਣਦਿਆਂ ਬੇਟੀ ਨੇ ਵੀ ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਸਵਾਲ ਪੁੱਛਿਆ ਤਾਂ ਮੈਂ ਇਹ ਸਾਰੀ ਘਟਨਾ ਸੁਣਾ ਦਿੱਤੀ। ਉਹ ਮੇਰੇ ਗੱਲ ਵਿਚ ਆਪਣੀਆਂ ਬਾਹਾਂ ਪਾਉਂਦੀ ਬੋਲੀ,

“ਮੰਮੀ! ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਬੱਸ ਕਮਾਲ ਓ!”

ਮੈਂ ਕਿਹਾ, “ਬਿਟੀਆ ਰਾਣੀ! ਆਪਾਂ ਸਾਰੇ ਈ ਕਮਾਲ ਆਂ! ਆਪਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਆਂ ਨਾ!”

ਤੇ ਉਹਨੇ ਝੁਮਦੀ ਹੋਈ ਨੇ ਮੇਰੀ ਗੱਲ ‘ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦੀ ‘ਮਿੱਠੀ’ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਜਿਹਤੀ ਇਸ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਦੀ ਮੋਹਰ ਸੀ ਕਿ ਉਹਨੂੰ ਸੱਚਮੁੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀਅਤ ਉਤੇ ਮਾਣ ਹੈ।

ਕਾਸ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਇਹ ਮਾਣ ਹੋ ਸਕੇ।

-ਡਾ. ਗੁਰਮਿੰਦਰ ਸਿੱਧੂ

658 ਫੇਜ਼ 3-ਬੀ, ਮੋਹਾਲੀ-160059

ਫੋਨ : 0172-2273728, 4623658

ਮੋਬਾਇਲ : 98720-03658

ਪੰਜਾਬੀ ਸ਼ਬਦ-ਜੋੜਾਂ ਬਾਰੇ

ਮੁਵਲੀ ਗੱਲ :

ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ-ਜੋੜਾਂ ਦੀ, ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਵਾਂਗ ਇਕਸਾਰਤਾ ਦੀ ਆਸ ਰੱਖਣਾ, ਕੁਝ ਕੁਝ, ਖੋਤੇ ਦੇ ਸਿਰੋਂ ਸਿਕਾਂ ਦੀ ਭਾਲ ਕਰਨ ਵਾਂਗ ਹੀ ਹੈ। ਇਸਦੇ ਕਈ ਕਾਰਨ ਹਨ। ਇਕ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਹਰ ਕੋਈ, ਸਮੇਤ ਮੇਰੇ, ਸਮਝਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੈਂ ਲਿਖਦਾ ਹਾਂ ਓਹੀ ਸੁੱਧ ਹੈ: ਬਾਕੀ ਸਾਰੇ ਗਲਤ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਹਰ ਕੋਈ ਆਪਣੀ ਮਨ ਮਰਜ਼ੀ ਅਨੁਸਾਰ ਲਿਖੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਬਾਰੇ ਕਦੀ ਵਿਚਾਰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ।

ਇਹ ਵੀ ਠੀਕ ਹੈ ਸ਼ਬਦ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟਾਉਣ ਦਾ ਕੇਵਲ ਇਕ ਜ਼ਰੀਆ ਹਨ ਤੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਅੱਖਰਾਂ ਰਾਹੀਂ ਲਿਖਿਆ ਜਾਣਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਸ਼ਬਦ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਸਮਝਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਤੇ ਲਿਖਾਰੀ ਦੀ ਗੱਲ ਪਾਠਕ ਦੀ ਸਮਝ ਵਿਚ ਆ ਗਈ ਹੈ ਤਾਂ ਠੀਕ ਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਕਮਲਤੀ ਨਹੀਂ। ਜੇਕਰ ਕੱਪੜਾ ਗਰਮੀ ਸਰਦੀ ਤੋਂ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਬਚਾਉਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਪਤਲਾ ਕੱਜਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਆਪਣਾ ਮਕਸਦ ਪੂਰਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤੇ ਜੇਕਰ ਇਸਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਢੁਕਵਾਂ ਫੱਬਵਾਂ ਵੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਸੋਨੇ ਤੇ ਸੁਹਾਗੇ ਵਾਂਗ, ਸਾਡੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਨੂੰ ਨਿਖਾਰਨ ਵਿਚ ਵੀ ਭਰਪੂਰ ਹਿੱਸਾ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਏਸੇ ਲਈ ਸਿਆਣਿਆਂ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਗਾਉਣ ਲਈ ਜਿਥੇ ਰਫ਼ਤਾਰ ਤੇ ਗੁਫ਼ਤਾਰ ਨੂੰ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖਿਆ ਹੈ ਓਥੇ ਆਰੰਭ ਵਿਚ ਦਸਤਾਰ ਨੂੰ ਵੀ ਓਨੀ ਹੀ ਮਹੱਤਤਾ ਦਿਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਜੇਕਰ ਅਸੀਂ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਲਿਖਣ ਵਾਲੀ ਲਿੱਪੀ 'ਗੁਰਮੁਖੀ' ਦੇ ਸ਼ਬਦ-ਜੋੜਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਬੋਲਣ ਦੇ ਨੇੜੇ ਨੇੜੇ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ, ਇਹਨਾਂ ਵਿਚ ਸਰਲਤਾ ਤੇ ਸਮਾਨਤਾ ਲਿਆਉਣ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਪਾ ਸਕਦੇ ਹੋਈਏ ਤਾਂ ਇਹ ਹੋਰ ਵੀ ਚੰਗੇਰੀ ਗੱਲ ਹੋਵੇਗੀ।

ਮੇਰੇ ਵਿਚਾਰ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪਟਿਆਲਾ ਵੱਲੋਂ, ਬਹੁਤ ਸਮਾਂ, ਮਿਹਨਤ ਤੇ ਧਨ ਖਰਚ ਕੇ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਗ੍ਰੰਥ, 'ਪੰਜਾਬੀ ਸ਼ਬਦ-ਰੂਪ ਤੇ ਸ਼ਬਦ-ਜੋੜ ਕੋਸ਼' ਬਹੁਤ ਲਾਭਕਾਰੀ ਸਾਬਤ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸੰਪਾਦਕਾਂ, ਕੰਪੋਜ਼ਰਾਂ, ਪਰੂਫ਼ ਰੀਡਰਾਂ ਤੇ ਇਸ ਪਾਠੇ ਦਾ ਸ਼ੌਕ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਹੋਰ ਸਭ ਸੱਜਣਾਂ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰ ਇਹ ਗ੍ਰੰਥ ਲਾਭਕਾਰੀ ਹੋਵੇਗਾ। ਮੈਂ ਵੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਪਰਬ, ਵੈਸਟ ਅਸਟੇਲੀਆ, ਦੀ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਵਿਚ ਹੀ ਇਸ ਤੇ ਚਲਾਵੀਂ ਜਿਹੀ ਠਾਠ ਪਾਈ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਵੀ ਦੇਸ਼ ਗਿਆ ਇਸਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਆਵਾਂਗਾ।

(ਹੁਣ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਨੂੰ ਜਰਾ ਨਿਆਦਾ ਗੁਰੂ ਨਾਲ ਵੇਖਣ ਤੇ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਵਿਚ ਮੇਰੀ ਸੋਚ ਨਾਲੋਂ ਕਿਤੇ ਵੱਧ ਖਾਮੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਵਿਚ ਦਰਜਾਏ ਗਏ ਨਿਯਮਾਂ ਨੂੰ ਖੁਦ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਨੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਅਪਣਾਇਆ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੇਣ ਵਾਲੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਵਿਚ ਹੋਰ ਜੋੜ ਹਨ ਤੇ ਨਿਯਮਾਂ ਵਿਚ ਹੋਰ। ਫਿਰ ਸਿੰਘ ਬਰਦਰਜ਼ ਵਾਲੇ ਸ. ਗੁਰ ਸਾਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੋਂ ਪਤਾ

ਲੰਗਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁੰਬ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਬਣਨ ਵਾਲੇ ਵੀ. ਸੀ. ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਕ ਹੋਰ ਕਿਤਾਬਚਾ
ਛਾਪ ਕੇ ਇਹਨਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਅਦਲਾ ਬਦਲੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ-ਜੋੜਾਂ ਦੀ ਘੜਮੱਸ ਚੌਦੇ :

ਵੈਸੇ ਤਾਂ ਇਹਨਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਪੜ੍ਹਨ ਤੇ ਲਿਖਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਨਾ ਹੀ ਇਕ ਪ੍ਰਸੰਸਾ
ਦੇ ਯੋਗ ਕਾਰਜ ਹੈ ਤੇ ਫੇਰ ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਵਿਦਵਾਨ ਲਿਖਣ ਸਮੇਂ ਇਸਦੇ ਸ਼ਬਦ-ਜੋੜਾਂ ਦੀ ਸਰਲਤਾ
ਤੇ ਸਮਾਨਤਾ ਨੂੰ ਵੀ ਧਿਆਨ ਵਿਚ ਰੱਖਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰੇ ਤਾਂ ਇਹ ਸੋਨੇ ਤੇ ਮੁਹਾਗੇ ਵਾਲੀ ਗੱਲ
ਹੋਵੇਗੀ। ਜੇਕਰ ਹੋ ਸਕੇ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਇਸਨੂੰ ਲਿਖਣ ਵਾਲੇ, ਸਮਰੱਥਾ ਅਨੁਸਾਰ, ਕੁਝ ਹੋਰ ਉਦਮ
ਕਰਕੇ, ਇਹਨਾਂ ਵਿਚ ਸਰਲਤਾ ਤੇ ਇਕਸਾਰਤਾ ਲਿਆਉਣ ਦਾ, ਸਹਿੰਦਾ ਸਹਿੰਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦੇ
ਰਹੀਏ ਤਾਂ ਇਹ ਵੀ ਮਾਂ-ਬੋਲੀ ਦੀ ਇਕ ਕਿਸਮ ਦੀ ਸੇਵਾ ਹੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਇਹ ਵੀ ਸੱਚ ਹੈ ਕਿ ਹਰ
ਲੇਖਕ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਅਨੁਸਾਰ ਸ਼ਬਦ-ਜੋੜਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦਾ ਹੈ; ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਨ ਨੂੰ ਉਹ
ਠੀਕ ਵੀ ਸਮਝਦਾ ਹੈ ਤੇ ਇਉਂ ਸਮਝਣਾ ਉਸਦਾ ਹੱਕ ਵੀ ਹੈ। ਹਰੇਕ ਵਿਦਵਾਨ, ਲੇਖਾਰੀ ਦੇ ਇਸ
ਹੱਕ ਦਾ ਆਦਰ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਵੀ, ਇਕਸਾਰਤਾ ਵਾਸਤੇ, ਉਦਮ ਕਰਨ ਦਾ, ਸਾਡਾ ਵੀ
ਫਰਜ਼ ਬਣਦਾ ਹੈ।

ਇਹਨੀ ਦਿਨੀਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸ਼ਬਦ-ਜੋੜਾਂ ਦੀ ਤਾਂ ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਨੁਸਾਰ,

“ਅੰਨ੍ਹੀ ਕਉ ਬੋਲਾ ਘੜੀਸੈ॥

ਨ ਉਸ ਸੁਣੈ ਨ ਉਸ ਦੀਸੈ॥”

ਵਾਲੀ ਹਾਲਤ ਹੈ। ਹਰ ਕੋਈ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਹੀ ਲਿਖੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਇਕ ਪੰਜਾਬੀ
ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਪੰਜ ਪੰਜ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਿਖੀ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਅਜ-ਕਲੁ ਗੁਰਮੁਖੀ ਫੋਂਟਾਂ ਨੇ ਘੜਮੱਸ ਚੌਦੇ
ਪਾ ਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ‘ਕੰਪਿਊਟਰਿਸਟਾਂ’ ਨੂੰ ਵਖਰਤ ਪਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬੀ
ਸ਼ਬਦ-ਜੋੜਾਂ ਨੇ ਵੀ ਪਾੜਿਆਂ ਲਈ ਘੀਚਮਚੋਲਾ ਜਿਹਾ ਪਾਉਣ ਵਿਚ ਕੋਈ ਕਸਰ ਨਹੀਂ ਛੱਡੀ।
“ਜਿਹਾ ਬੋਲੇ, ਤਿਹਾ ਲਿਖੇ” ਅਸੂਲ ਤਾਂ ਬਣਾਇਆ ਸੀ ਸਿਆਣਿਆਂ ਨੇ ਭਈ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਵੀ
ਸਾਈਕਾਲੋਜੀ ਨੂੰ ਪਸਾਈਚਲੋਜੀ ਵਰਗੀ ਹਾਲਤ ਬਣਨ ਤੋਂ ਰੋਕ ਕੇ ਲਿਖਤ ਨੂੰ ਪਾਠਕਾਂ ਦੀ ਬੋਲ-
ਚਾਲ ਦੇ ਨੇੜੇ ਰੱਖਿਆ ਜਾਵੇ ਪਰ ਇਸ ਨਿਯਮ ਦਾ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਨੇ ਓਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਦੁਰਉਪਯੋਗ
ਕੀਤਾ ਹੈ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ‘ਰਾਜ-ਰੱਬਾਂ’ ਨੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਚੰਗੇ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦਾ। ਫੇਰ
ਸਿਤਮ ਇਹ ਕਿ ਕਿਸੇ ਡਿਕਸ਼ਨਰੀ ਜਾਂ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਪੰਜਾਬੀ ਪਾਸੋਂ ਪੁੱਛ ਲੈਣ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਹੱਤਕ
ਖਿਆਲ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਦੇ ਜੋ ਸਪੈਲਿੰਗ 1476 ਵਿਚ, ਮਿ. ਕੈਕਸਟਨ ਨੇ ਬਣਾ ਦਿਤੇ ਅੱਜ
ਵੀ ਉਹ ਤਕਰੀਬਨ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਤੇ ਚੱਲਦੇ ਹਨ।

ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਟੀ ਪਟਿਆਲਾ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਕਰੋੜਾਂ ਖਰਚ ਕੇ, 159 ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੀ
ਸਹਾਇਤਾ ਲੈਕੇ, ਪੂਰਾ ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੇ ਜ਼ਿਲਾ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ ਦੀ ਤਸੀਲ ਬਟਾਲਾ ਨੂੰ ਆਧਾਰ
ਬਣਾ ਕੇ, ‘ਪੰਜਾਬੀ ਸ਼ਬਦ-ਰੂਪ ਤੇ ਸ਼ਬਦ-ਜੋੜ ਕੋਸ਼’ ਨਾਂ ਦਾ ਬੜਾ ਵੱਡਾ ਗੁੰਬ ਸਿਰਜਿਆ ਹੈ।
ਉਦਮ ਬੜਾ ਹੀ ਸੁਲਾਘਾਯੋਗ ਹੈ ਪਰ ਉਹ ਵੀ ਉਣਤਾਈਆਂ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਨਹੀਂ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ ਅਸੀਂ
ਦੋ ਸ਼ਬਦ ਲੈਂਦੇ ਹਾਂ। ਇਕ ਹੈ ‘ਹੁਦਾਰ’ ਉਹ ਵਿੱਖ ਅਰਥ ਵਿਚ ਉਧਾਰ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਵਰਤਦੇ ਹਨ ਤੇ
ਨਾਲ ਹੀ ਆਖਦੇ ਨੇ ਕਿ ਏਲ-ਦਾਲ ਵਿਚ ਹੁਦਾਰ ਵੀ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਦੱਸੋ ਕਿ ਜੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ

ਦੇ ਵਸਨੀਕ ਹੁਦਾਰ ਆਖਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਕਿਉਂ ਉਧਾਰ ਲਿਖ ਕੇ ਦੁਬਿਧਾ ਖੜੀ ਕਰਦੇ ਹੋ ਜਦੋਂ ਕਿ ਇਹ ਉਧਾਰ ਸ਼ਬਦ ਹੋਰ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਵਰਤੀਂਦਾ ਹੈ! ਦੂਜਾ ਸ਼ਬਦ ਹੈ 'ਛਨਿਛਰਵਾਰ'। ਇਸ ਦੀ ਤਾਂ ਬਿਲਕੁਲ ਹੀ ਗਲਤ ਵਰਤੋਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਵੀ ਇਸਨੂੰ 'ਸੁਨਿਚਰਵਾਰ' ਲਿਖ ਕੇ ਨਾਲ ਹੀ ਲਿਖ ਦਿਤਾ ਹੈ ਕਿ ਬੋਲ-ਚਾਲ ਵਿਚ 'ਛਨਿਛਰਵਾਰ' ਵੀ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਦੱਸੋ ਭਈ ਜੇ ਚਾਰ ਸਦੀਆਂ ਪਹਿਲਾਂ ਲਿਖੇ ਗਏ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ 'ਛਨਿਛਰਵਾਰ' ਹੈ ਤੇ ਤੁਸੀਂ ਖੁਦ ਵੀ ਮੰਨਦੇ ਹੋ ਕਿ ਅੱਜ ਵੀ ਲੋਕੀਂ ਇਸਨੂੰ 'ਛਨਿਛਰਵਾਰ' ਬੋਲਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੀ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਹੈ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਤੁਸੀਂ ਇਸਦੇ ਸਹੀ ਉਚਾਰਣ 'ਛਨਿਛਰਵਾਰ' ਨੂੰ ਬਦਲ ਕੇ 'ਸੁਨਿਚਰਵਾਰ' ਬਣਾ ਲਿਆ ਹੈ!

ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਵਿਦਵਾਨ ਇਸ ਵਿਸ਼ੇ ਨੂੰ ਬੇਲੋੜਾ ਹੀ ਸਮਝਣ ਪਰ ਕੋਈ ਚਾਰ-ਕੁ ਦਹਾਕੇ ਪਹਿਲਾਂ, 'ਪ੍ਰੀਤਲਤੀ' ਵਿਚ ਦੋ ਧੁਰੰਤਰ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਇਸ ਸਬੰਧ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹੇ; ਅੱਜ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਭੁੱਲੇ। ਇਕ ਸਨ ਡਾ: ਹਰਿਭਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਸਨ ਸ: ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੋਸ਼ ਜੀ। ਡਾਕਟਰ ਸਾਹਿਬ ਹਿੰਦੀ ਦੀ ਪੀ. ਐਚ. ਡੀ. ਸਨ ਤੇ ਦਿੱਲੀ ਯੂਨੀਵਰਸਟੀ ਵਿਚ ਹਿੰਦੀ ਦੇ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸਨ ਤੇ ਹਿੰਦੀ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਧੀਨ, ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਇਕ ਲੇਖ ਵਿਚ 'ਪਾਣੀ' ਨੂੰ 'ਪਾਨੀ' ਲਿਖ ਦਿਤਾ। ਸ: ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੋਸ਼ ਸਾਬਕ ਅਕਾਲੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸਿਧ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਲਿਖਾਰੀ ਤੇ ਪੱਤਰਕਾਰ ਸਨ; ਤੇ ਭਾਵੇਂ ਰਹਿੰਦੇ ਉਹ ਵੀ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਹੀ ਸਨ ਪਰ ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਜੰਮ-ਪਲ ਹੋਣ ਕਰਕੇ, ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਬੜੀ ਗੰਭੀਰਤਾ ਨਾਲ ਲਿਆ। ਡਾਕਟਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਇਹ ਕਹਿਣ ਤੇ, "ਕੀ ਆਖਰ ਆ ਗਈ ਜੇ ਮੈਂ ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਪਾਨੀ ਲਿਖ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ!" ਜਵਾਬ ਵਿਚ ਜੋਸ਼ ਜੀ ਨੇ ਆਖਿਆ, "ਅਸੀਂ ਸਹੇ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਹੇ ਨੂੰ ਰੋਂਦੇ ਹਾਂ। ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਪਾਨੀ ਆਖਣ ਨਾਲ ਆਖਰ ਨਹੀਂ ਆਈ। ਡਰ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਕਿਤੇ 'ਪਾਣੀ' ਤੋਂ 'ਪਾਨੀ' ਬਣਦਾ ਬਣਦਾ 'ਜਲ' ਨਾ ਬਣ ਜਾਵੇ, ਜੋ ਫੇਰ ਸਾਥੋਂ 'ਗ੍ਰਹਿਣ' ਨਹੀਂ ਕਰ ਹੋਣਾ।"

ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਵਾਰੀਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗਲਤ ਸ਼ਬਦ-ਜੋਤਾਂ ਕਰਕੇ ਅਰਥ ਦਾ ਅਨਰਥ ਹੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਪਦ ਨੂੰ ਪੱਦ ਤੇ ਪੱਦ ਨੂੰ ਪਦ, ਪੱਧਰ ਨੂੰ ਪਧਰ ਤੇ ਪਧਰ ਨੂੰ ਪੱਧਰ, ਜਾਂਚ ਨੂੰ ਜਾਚ ਤੇ ਜਾਚ ਨੂੰ ਜਾਂਚ, ਪਤਨ ਨੂੰ ਪੱਤਣ ਤੇ ਪੱਤਣ ਨੂੰ ਪਤਨ, ਉਧਾਰ ਨੂੰ ਹੁਦਾਰ ਤੇ ਹੁਦਾਰ ਨੂੰ ਉਧਾਰ, ਬਿਨਾ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਅਰਥ ਸਮਝੇ ਹੀ ਲਿਖੀ ਜਾ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਅਸੀਂ ਇਹ ਜਾਨਣ ਦਾ ਯਤਨ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਇਹ ਤਿੰਨ ਸ਼ਬਦ ਉਦਾਰ, ਉਧਾਰ ਤੇ ਹੁਦਾਰ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਅਰਥ ਹਨ:

(ੳ) ਉਧਾਰ — ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਪਾਪੀਆਂ ਦਾ ਉਧਾਰ ਕੀਤਾ।

(ਅ) ਉਦਾਰ — ਉਹ ਉਦਾਰ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਹੈ।

(ੲ) ਹੁਦਾਰ — ਮੈਂ ਹੁਦਾਰ ਚੁੱਕ ਕੇ ਕੰਮ ਸਾਰਿਆ।

ਇਕ ਅੱਖਰ, ਪੈਰ ਵਿਚ ਬਿੰਦੀ ਵਾਲੇ ਜ ਦੀ ਵੀ ਅਜ ਕਲ੍ਹ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਿੱਟੀ ਬਾਲੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਕੁਝ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ, ਕਿਤਾਬਾਂ, ਸਾਈਨ ਬੋਰਡਾਂ, ਏਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਆਮ ਬੋਲ-ਚਾਲ ਵਿਚ ਵੀ ਇਸਨੂੰ ਜ ਦੇ ਥਾਂ ਏਨੀ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗਲਤ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਈ ਵਾਰ ਖੁਦ ਨੂੰ ਇਹ ਭੁਲੇਖਾ ਲੱਗ ਜਾਣ ਦੀ ਨੌਬਤ ਵੀ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਜੇਕਰ ਏਨੇ ਵਿਦਵਾਨ ਲੋਕ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਸਨੂੰ

ਵਰਤਦ ਹਨ ਤਾਂ ਕਿਤੇ ਮੈਂ ਹੀ ਗਲਤ ਨਾ ਹੋਵਾਂ! ਇਸ ਗੱਲ ਤੋਂ ਤਾਂ ਕਰੀਬਨ ਸਾਰੇ ਪਾਹੜੇ ਜਾਣੂ ਹੀ ਹਨ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ (ਗੁਰਮੁਖੀ) ਲਿੱਪੀ, ਜਿਸਨੂੰ ਪੈਂਤੀ ਅੱਖਰ ਹੋਣ ਕਰਕੇ 'ਪੈਂਤੀ' ਵੀ ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਵਿਚ ਫ਼ਾਰਸੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਸਹੀ ਉਚਾਰਣ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਪੰਜ ਅੱਖਰਾਂ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਵਿਚ ਬਿੰਦੀ ਲਾ ਕੇ ਪੰਜ ਅੱਖਰਾਂ ਦਾ ਵਾਧਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ; ਉਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਜ਼ ਵੀ ਹੈ ਪਰ ਵਰਤਣ ਸਮੇਂ ਇਸਦੀ ਵੀ ਖੇਹ ਉਡਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਅਰਥਾਤ ਜਿਥੇ ਲੋੜ ਹੈ ਉਥੇ ਨਹੀਂ ਤੇ ਜਿਥੇ ਨਹੀਂ ਵਰਤਣਾ ਉਥੇ ਅਧਕ ਵਾਂਗ ਹੀ, ਜ ਦੇ ਪੈਰ ਵਿਚ ਬਿੰਦੀ ਘਸੋੜ ਦਿੰਦੇ ਹਾਂ। ਸ਼ਾਇਦ ਅਸੀਂ ਦੂਸਰਿਆਂ ਉਪਰ ਆਪਣੀ ਵਿਦਵਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਵਿਚ ਅਜਿਹਾ ਕਰਦੇ ਹਾਂ! ਸੌਖੀ ਜਿਹੀ ਗਲ ਹੈ ਕਿ ਅਧਕ ਵਾਂਗ ਹੀ ਜਿਥੇ ਅਸੀਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਨਹੀਂ ਉਥੇ ਇਸਨੂੰ ਨਾ ਵਰਤਿਆ ਜਾਵੇ; ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਵੀ ਸਰ ਸਕਦਾ ਹੈ; ਅੰਦਾਜ਼ੇ ਨਾਲ ਗਲਤ ਵਰਤਣ ਦੀ ਥਾਂ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ: ਜ਼ੰਗ (ਜੰਗ), ਬਰਿਜ਼ (ਬਰਿਜ), ਲੈਂਗਵਿਜ਼ (ਲੈਂਗਵਿਜ), ਫਰਿਜ਼ (ਫਰਿਜ), ਜ਼ਲਵਾ (ਜਲਵਾ), ਹਜ਼ਮ (ਹਜਮ) ਆਦਿ

ਇਕ ਸ਼ਬਦ ਹੈ 'ਪਰਵਾਰ' ਜਿਸਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਸਾਦਾ ਰੂਪ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਹੈ। ਇਸਦੀ ਪ੍ਰੋੜਤਾ, ਸਮੇਤ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ, ਪੁਰਾਤਨ ਸਿੱਖ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚੋਂ ਵੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ; ਜਿਵੇਂ ਕਿ, "ਰਾਗ ਰਤਨ ਪਰਵਾਰ ਪਰੀਆ ਸਬਦ ਗਾਵਣ ਆਈਆ॥" ਪਰ ਅੱਜ ਅਸੀਂ ਇਸ ਸਭ ਤੋਂ ਸਾਦੇ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਵੀ, ਪਰਿਵਾਰ, ਪ੍ਰਵਾਰ, ਪ੍ਰੀਵਾਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਲਿਖਦੇ ਹਾਂ; ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂ!

ਇਸ ਮੁਲਕ ਦਾ ਨਾਂ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ ਅਸਟਰੋਲਿਓ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਲਿਖਣ ਸਮੇਂ ਇਸਨੂੰ ਅਸਟਰੇਲੀਆ, ਆਸਟਰੇਲੀਆ, ਔਸਟਰੇਲੀਆ, ਔਸਟ੍ਰੇਲੀਆ, ਅਸਟ੍ਰੇਲੀਆ ਤੇ ਹੋਰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿੰਨੀ-ਕੁ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ 'ਬਿਦਬਾਨ' ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਜਦੋਂ ਕਿ ਬੋਲ-ਚਾਲ ਅਨੁਸਾਰ ਵੀ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਟੀ ਟੈਕਸਟ ਬੁੱਕ ਵਾਲਿਆਂ ਵੱਲੋਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਡਿਕਸ਼ਨਰੀ ਵਿਚ ਵੀ ਇਸਦੇ ਸਪੈਲਿੰਗ ਆਸਟ੍ਰੇਲੀਆ ਦਰਜ ਹਨ।

ਸੰਪਾਦਿਕ, ਇਤਿਹਾਸਿਕ, ਮਿਥਿਹਾਸਿਕ, ਆਸ਼ਿਕ, ਅੰਕਿਤ, ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ, ਅੰਤਿਮ, ਕਾਫ਼ਿਰ, ਕਾਮਿਲ, ਪਰਚਾਰਿਕ, ਆਧਾਰਿਤ ਆਦਿ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚਲੇ ਆਖ਼ਰੀ ਅੱਖਰ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਅੱਖਰ ਨੂੰ ਲੱਗੀਆਂ ਸਿਹਾਰੀਆਂ, ਹਿੰਦੀ ਵਿਚ ਤਾਂ ਭਾਵੇਂ ਠੀਕ ਹੋਣ ਪਰ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ, ਦੁਰਉਪਯੋਗ ਹੀ ਲੱਗਦਾ ਹੈ।

ਇਕ ਸ਼ਬਦ 'ਮੱਸ ਫੁੱਟ' ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਆਮ ਹੀ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ, ਦਹਾਕਿਆਂ ਤੋਂ ਪੜ੍ਹਦੇ ਸੁਣਦੇ ਆ ਰਹੇ ਸਾਂ, ਜਿਸ ਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸਨੂੰ ਦਾਹੜੀ ਆ ਰਹੀ ਹੋਵੇ ਪਰ ਇਸਨੂੰ ਹੁਣ ਬਦਲ ਕੇ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂ 'ਮੁੱਛ ਫੁੱਟ' ਲਿਖਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਹੈ! 'ਮੱਸ' ਦਾਹੜੀ ਦੇ ਥਾਂ ਸ਼ਾਇਦ 'ਮੁੱਛ' ਨੂੰ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਨਾਂ, ਸੁਝਾ, ਭੈ, ਸ਼ੈ, ਨਿਭਾ ਆਦਿ ਸ਼ਬਦ ਬੜੀ ਸੋਹਣੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਿਖੇ, ਬੋਲੇ ਤੇ ਸਮਝੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਪਰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਹੁਣ ਇਹਨਾਂ ਨਾਲ 'ਅ' ਐਡ ਕਰਨ ਦੀ ਕੀ ਮਜਬੂਰੀ ਆ ਬਣੀ ਹੈ!

ਅੱਜ ਤੋਂ ਅਸੀਂ ਏਨਾ ਉਦਮ ਹੀ ਕਰ ਲਈਏ ਕਿ ਅੱਗੇ ਲਿਖੇ ਪੰਜ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਰੂਪ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਅਸਲੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹੀ ਲਿਖਣਾ ਹੈ:

ਆਸਟ੍ਰੇਲੀਆ (ਮੁਲਕ), ਪਰਵਾਰ (ਟੈਂਬਰ), ਪੱਤਣ (ਘਾਟ), ਪਤਨ (ਗਿਰਾਵਟ) ਤੇ

ਛਨਿਛਰਵਾਰ (ਦਿਨ ਦਾ ਨਾਂ)

ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਲਿੱਪੀ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਖਣ ਸਮੇਂ ਲੇਖਕਾਂ ਵੱਲੋਂ

ਆਮ ਹੀ ਬੇ ਧਿਆਨੇ ਕਰ ਦਿਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਕੁਝ ਅਹਿਮ ਨੁਕਤੇ

1. 'ਉੱਤਾ' ਕਦੀ ਵੀ ਮੁਕਤਾ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ। ਇਸਨੂੰ ਕਦੀ ਵੀ ਕੰਨਾ, ਸਿਹਾਰੀ, ਬਿਹਾਰੀ, ਕਨੋਤਾ, ਟਿੱਪੀ, ਅਧਕ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦੇ। ਹੋਤਾ ਲਾਉਣ ਦੀ ਥਾਂ 'ਓ' ਲਿਖ ਕੇ ਹੋਤੇ ਦਾ ਕੰਮ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸਨੂੰ 'ਉ' ਲਿਖਣਾ ਵੀ ਗਲਤ ਹੈ। ਆਮ ਪੰਜਾਬੀ ਲਿਖਣ ਸਮੇਂ ਇਹ ਸਿਰਫ ਤਿੰਨ ਰੂਪਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਲਿਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ: ਉ, ਉ ਤੇ ਓ। ਹਾਂ, ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਇਸਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਰੂਪ ਵੀ ਹੈ ਜੋ ਕਿ < ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ।

2. 'ਐਤਾ' ਵੀ ਇਹਨਾਂ ਸੱਤ ਰੂਪਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਲਿਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ: ਅ ਆ ਐ ਔ ਐ ਆਂ ਐਂ।

3. 'ਈਤੀ' ਵੀ ਇਹਨਾਂ ਤਿੰਨ ਰੂਪਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਲਿਖੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ: ਇ ਈ ਏ।

4. ਓ, ਅ ਤੇ ਏ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਬਾਕੀ ਸਾਰੇ ਅੱਖਰਾਂ ਨੂੰ ਸਾਰੀਆਂ ਹੀ ਲਗਾਂ ਮਾਤਰਾਂ ਲੱਗਦੀਆਂ ਹਨ।

5. ਙ, ਵ, ਟ, ਨ ਤੇ ਮ ਨੂੰ, ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਨੱਕ ਵਾਲੀ (ਅਨੁਨਾਸਕ) ਆਵਾਜ਼ ਬਣਾਉਣ ਸਮੇਂ, ਬਹੁਤੀ ਥਾਈਂ ਇਹਨਾਂ ਨਾਲ ਬਿੰਦੀ ਤੇ ਟਿੱਪੀ ਨਹੀਂ ਵਰਤੀ ਜਾਂਦੀ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਆਪਣੀ ਆਵਾਜ਼ ਹੀ ਨੱਕ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲਦੀ ਹੈ।

6. ਕੰਨੇ, ਬਿਹਾਰੀ, ਲਾਂ, ਦੁਲਾਵਾਂ, ਹੋਤੇ, ਕਨੋਤੇ ਤੇ ਓ ਨਾਲ, ਨੱਕ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਬਿੰਦੀ ਹੀ ਵਰਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ; ਟਿੱਪੀ ਨਹੀਂ।

7. ਮੁਕਤੇ, ਸਿਹਾਰੀ, ਔਂਕਤ ਤੇ ਦੁਲੈਂਕਤ ਨਾਲ ਨੱਕ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਟਿੱਪੀ ਹੀ ਵਰਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ; ਬਿੰਦੀ ਨਹੀਂ।

8. ਹ, ਘ, ਝ, ਞ, ਟ, ਡ ਅੱਖਰ ਜਦੋਂ ਕਿਸੇ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਆਰੰਭ ਵਿਚ ਆਉਣ ਤਾਂ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਉਚਾਰਣ ਪੂਰਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਇਹ ਅੱਖਰ ਕਿਸੇ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਜਾਂ ਅੰਤ ਵਿਚ ਆਉਣ ਤਾਂ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਉਚਾਰਣ ਅਧਾ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ: ਹਰੀ ਤੇ ਰਹਿ, ਘਰ ਤੇ ਰਘੂ, ਝੰਡ ਤੇ ਡੰਡ, ਢਿੱਡ ਤੇ ਵਿੱਢ, ਤੁੱਧ ਤੇ ਧੁਨ, ਭਰ ਤੇ ਰੰਭ ਵਰਗੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਉਚਾਰਣ ਤੋਂ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਾ ਸਕਦੇ ਹੋ।

9. ਜਦੋਂ ਕਿ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਆਰੰਭ ਵਿਚ ਆਏ ਹ ਨਾਲੋਂ ਵਿਚਾਲੇ ਜਾਂ ਅੰਤ ਵਿਚ ਆਏ ਹ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਖੁਦ ਹੀ ਅੱਧੀ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸਦੇ ਥਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਪੈਰ ਵਾਲਾ ਹ 'ੁ' ਵਰਤਣ ਦੀ ਕੋਈ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀ। ਕੁਝ ਕੁ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਭਾਵੇਂ ਇਸਨੂੰ ਲਾਉਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਪੜ੍ਹ, ਚੜ੍ਹ, ਜੜ੍ਹ ਆਦਿ ਪਰ ਇਹਨਾਂ ਉਹਨਾਂ ਆਦਿ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲਿਖਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ।

10. ਘ, ਝ, ਞ, ਟ ਤੇ ਡ, ਇਹ ਪੰਜ ਅੱਖਰ, ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਆਉਣ ਤਾਂ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਪੰਜਾਬੀ ਉਚਾਰਣ ਅਨੁਸਾਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ; ਅਰਥਾਤ ਆਪਣੀ ਲਾਈਨ ਵਾਲੇ ਪਹਿਲੇ ਅੱਖਰ ਦੇ ਨਾਲ ਮਿਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਜਾਂ ਅਖੀਰ ਵਿਚ ਆਉਣ ਤਾਂ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਹਿੰਦੀ/ਉਰਦੂ ਦੇ ਉਚਾਰਣ ਅਨੁਸਾਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ; ਅਰਥਾਤ ਆਪਣੀ ਲਾਈਨ ਦੇ ਤੀਸਰੇ

ਅੱਖਰ ਨਾਲ ਮਿਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਛ, ਵ, ਟ ਤੇ ਤ, ਇਹ ਚਾਰ ਅੱਖਰ ਕਿਸੇ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੇ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਇਸ ਦਾ ਅਪਵਾਦ ਹੈ ਪਰ ਆਮ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਬੋਲ-ਚਾਲ ਵਿਚ, ਕਿਸੇ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਇਹ ਨਹੀਂ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ, ਬਲਕਿ ਛ ਤੇ ਵ ਅੱਜ ਕਲ੍ਹ ਬਹੁਤ ਹੀ ਘੱਟ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਛ ਨੂੰ ਗ ਤੇ ਟਿਪੀ ਅਤੇ ਵ ਦੇ ਥਾਂ ਕਦੀ ਝ ਤੇ ਕਦੀ ਨ ਲਿਖ ਕੇ ਹੀ ਕੰਮ ਸਾਰ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਗ਼ਲਤ ਗ਼ਲ ਹੈ।

11. ਅੱਖਰ ਨ ਤੇ ਟ ਅਕਸਰ ਹੀ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਥਾਂ ਗ਼ਲਤੀ ਨਾਲ ਵਰਤ ਲਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ; ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਹਿੰਦੀ ਪੜ੍ਹੇ ਲਿਖੇ ਸੱਜਣ ਇਹ ਗ਼ਲਤੀ ਦੂਜਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਵੱਧ ਕਰਦੇ ਹਨ।

12. ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੀ/ਉਰਦੂ ਵਿਚੋਂ ਆਏ ਜਾਂ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ ਲਿਖਣ ਸਮੇਂ ਵਰਤੇ ਗਏ, ਉਰਦੂ ਦੇ ਜ਼ੇਰ ਤੇ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਦੇ, ਈ. ਤੇ ਆਈ. ਵਾਲੇ, ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਅਪਣਾਏ ਜਾ ਚੁੱਕੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ, ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿੱਪੀ ਵਿਚ ਲਿਖਣ ਸਮੇਂ ਸਿਹਾਰੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨੀ, ਗ਼ਲਤ ਤਾਂ ਭਾਵੇਂ ਨਹੀਂ ਆਖੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਪਰ ਬੇਲੋੜੀ ਜ਼ਰੂਰ ਹੈ।

13. ਅਧਕ ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਗਰੀਬ ਚਿੰਨ੍ਹ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ, ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਲੇਖਕ, ਕੰਪੋਜ਼ਰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ ਆਦਿ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਦੁਰਵਰਤੋਂ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਜਿਥੇ ਇਸਦੀ ਲੋੜ ਹੋਵੇ ਓਥੇ ਇਸਨੂੰ ਲਾਉਣਾ ਨਹੀਂ ਤੇ ਜਿਥੇ ਨਾ ਲੱਗਦਾ ਹੋਵੇ ਓਥੇ ਜ਼ਰੂਰ ਲਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਪੱਛਮੀ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਆਏ ਹੋਏ ਲੇਖਕ ਸੱਜਣਾਂ ਨੇ ਤਾਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿਤੇ ਤਹੱਈਆ ਹੀ ਕੀਤਾ ਹੋਵੇ ਇਸ ਵਿਚਾਰੇ ਅਧਕ ਦੀ ਮਿੱਟੀ ਪਲੀਤ ਕਰਨ ਦਾ। ਦਿੱਲੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਇਕ ਸਾਬਕ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਾ ਕਿ ਪੋਠੋਹਾਰ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚੋਂ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਲੇਖਕਾਂ ਦਾ ਨਾਂ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਵਿੱਦਿਅਕ ਦਾਇਰੇ ਵਿਚ, ਮੁੱਢਲੇ ਵਜੋਂ ਅਧਕਾਂ ਪਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ; ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਅਕਸਰ ਹੀ ਇਸਦੀ ਬੇਲੋੜੀ ਤੇ ਵਾਧੂ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਪੜ੍ਹਕੇ ਵੇਖੋ; ਜਿਥੇ ਲੋੜ ਹੋਵੇਗੀ ਓਥੇ ਇਸਨੂੰ ਨਹੀਂ ਲਾਉਣਗੇ ਤੇ ਜਿਥੇ ਨਹੀਂ ਲੋੜ ਹੋਵੇਗੀ ਓਥੇ ਜ਼ਰੂਰ ਹੀ ਇਸ ਵਿਚਾਰੇ ਨੂੰ ਟਾਂਕਣਗੇ। ਅਸੀਂ ਅਜੇ ਤੱਕ ਇਹ ਨਹੀਂ ਜਾਣ ਸਕੇ ਕਿ ਅਧਕ ਕੇਵਲ ਜਿਸ ਅੱਖਰ ਦਾ ਦੋਹਰਾ ਉਚਾਰਣ ਹੋਵੇ, ਉਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਅੱਖਰ ਉਪਰ ਹੀ ਲਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ; ਹੋਰ ਕਿਤੇ ਨਹੀਂ। ਜਿਥੇ ਸ਼ੱਕ ਹੋਵੇ ਅਰਥਾਤ ਖੁੱਤਾ ਯਕੀਨ ਨਾ ਹੋਵੇ ਓਥੇ ਲਾਉਣ ਦੀ ਕੋਈ ਲੋੜ ਨਹੀਂ; ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਵੀ ਸਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ: ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਅੰਦਰ ਪੱਤਰਾਂ ਦੇ ਸੰਪਾਦਕ ਸ਼ਬਦ 'ਕੁਝ' ਦੇ ਉਪਰ ਬੇਲੋੜਾ ਅਧਕ ਲਾ ਕੇ ਇਸਨੂੰ 'ਕੁੱਝ' ਬਣਾਉਣ ਵਿਚ ਅਣਗਹਿਲੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਅਸੀਂ ਪੇਂਡੂ ਮੁੱਢਲੇ ਇਸ 'ਕੁਝ' ਨੂੰ 'ਕੁਸ਼' ਬੋਲਦੇ ਹਾਂ ਤੇ ਉਰਦੂ ਹਿੰਦੀ ਵਾਲੇ ਵੀ ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਬੋਲਦੇ ਹਨ। ਹਿੰਦੀ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਇਸਨੂੰ 'ਕੁਛ' ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਈ ਸੱਜਣ ਇਸਨੂੰ 'ਕੁਸ' ਵੀ ਉਚਾਰਦੇ ਹਨ। ਪੱਛਮੀ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਿੱਖ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਨੇ ਇਸਨੂੰ 'ਕੁਝ' ਲਿਖਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤਾ ਤੇ ਛਾਪੇ ਵਿਚ ਏਹੋ ਹੀ ਪ੍ਰਚਲਤ ਹੋ ਗਿਆ ਜਿਸਨੂੰ ਹੁਣ ਬਦਲ ਕੇ ਭੰਬਲਭੁਸੇ ਵਿਚ ਹੋਰ ਵਾਧਾ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਈ ਤੁਕ ਨਹੀਂ ਬਣਦੀ; ਪਰ ਇਹ ਮੈਨੂੰ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ ਕਿ ਤਕਰੀਬਨ ਹਰੇਕ ਸੰਪਾਦਕ ਹੀ ਇਸ ਉਪਰ ਬੇਲੋੜਾ ਅਧਕ ਲਾਉਣੇ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਉਕਦਾ! ਵੈਸੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਇਸ ਅਰਥ ਵਿਚ, ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਇਹਨਾਂ ਰੂਪਾਂ ਵਿਚ ਆਇਆ ਹੈ: ਕਛ, ਕਛੁ, ਕਛੁ, ਕਛੁਅ, ਕਛੁਅਕ, ਕਿਛ, ਕਿਛੁ, ਕਿਛੁ, ਕਿਛੁਅ, ਕਿਛੁਹੁ, ਕਿਛੁ, ਕਿਛੁ: ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਜੋਕੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਛਾਪੇਖਾਨੇ ਵਿਚ ਲਿਆ ਕੇ,

ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਵਲਗਣੇ ਬਾਹਰੀਆਂ ਹੋ ਚੁੱਕੀਆਂ ਉਲਝਣਾਂ ਵਿਚ ਹੋਰ ਵਾਧਾ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਈ ਲੋੜ ਨਹੀਂ। ਹੁਣ ਇਸਦਾ ਪ੍ਰਚੱਲਤ ਰੂਪ 'ਕੁਝ' ਹੀ ਠੀਕ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਇਹਨਾਂ ਕੁਝ ਗਿਣਵੇਂ ਚੁਣਵੇਂ ਥਾਂਵਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ, ਹੋਰ ਥਾਂਵਾਂ ਤੇ ਅਧਕ ਨਾ ਵੀ ਲੱਗੇ ਤਾਂ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਫਿਰ ਵੀ ਕੋਈ ਫਰਕ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ:

ਪਦ (ਪਦਵੀ)	ਪੱਦ (ਅਸੁਧ ਹਵਾ)	ਪੱਤਣ (ਪੋਰਟ)	ਪਤਨ (ਗਿਰਾਵਟ)
ਕਦ (ਕਦੇ)	ਕੱਦ (ਸਾਈਜ਼)	ਗੁਦਾ (ਪਿੱਠ)	ਗੁੱਦਾ (ਪਲਪ)
ਪਤ (ਇਜ਼ਤ)	ਪੱਤ (ਪੱਤੇ)	ਜਤ (ਸੰਜਮ)	ਜੱਤ (ਵਾਲ)
ਭਲਾ (ਚੰਗਾ)	ਭੱਲਾ (ਖਾਣ ਵਾਲਾ)	ਧੁਪ (ਧੋਣਾ)	ਧੁੱਪ (ਸੂਰਜ ਦੀ)
ਪਤਾ (ਸਿਰਨਾਵਾਂ)	ਪੱਤਾ (ਦਰੱਖਤ ਦਾ ਪੱਤਾ)	ਸਦਾ (ਹਮੇਸ਼ਾ)	ਸੱਦਾ (ਬੁਲਾਵਾਂ)

14. ਬਹੁਤ ਵਾਰੀ ਅਸੀਂ ਬ - ਵ, ਛ - ਸ਼, ਓ - ਵ, ਮ - ਵ, ਰ - ਤ, ਯ - ਜ ਨੂੰ ਗਲਤੀ ਨਾਲ ਜਾਂ ਸਹਿਜ ਸੁਭਾ ਵੀ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਥਾਂ ਵਰਤ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ।

15. ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਇਕ ਹੋਰ ਬੇਲੋੜਾ ਰੁਝਾਨ ਚੱਲਿਆ ਹੈ ਕਿ ਚਾ, ਪਤਾ, ਸੁਝਾ ਆਦਿ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਪਿਛੇ 'ਅ' ਲਾਉਣ ਦਾ। ਇਹ ਠੀਕ ਹੈ ਕਿ ਅਜਿਹੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਪਿਛਲੇ 'ਾ' ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿਚ, ਆਮ ਨਾਲੋਂ ਕੁਝ ਵਧ ਲਮਕਾ ਜਿਹਾ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਿਖੇ, ਪੜ੍ਹੇ, ਸਮਝੇ ਤੇ ਪ੍ਰਵਾਨੇ ਜਾ ਚੁੱਕੇ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਹੁਣ ਇਹਨਾਂ ਪਿਛੇ ਵਾਧੂ 'ਅ' ਟਾਂਕ ਕੇ ਜੋੜਾਂ ਵਿਚ ਬੇਲੋੜੇ ਭੁਲੇਖੇ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕੋਈ ਹੋਰ ਲਾਭ ਨਹੀਂ ਹੈ। 'ਅਜੀਤ' ਅਖ਼ਬਾਰ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਇਸ ਬੇਲੋੜੇ ਐਤੇ ਨੂੰ ਓਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਵਰਤਣਾ ਨਹੀਂ ਭੁੱਲਦਾ ਜਿਵੇਂ ਕਿ 'ਪਰਵਾਰ' ਵਿਚਲੇ ਪਹਿਲੇ 'ਰ' ਨੂੰ ਸਿਹਾਰੀ ਲਾਉਣੇ ਨਹੀਂ ਉਕਦਾ।

16. ਵਿਸ਼ਰਾਮ ਚਿੰਨ੍ਹ (PunctuAtion) ਲਾਉਣ ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਪਹਿਲਾਂ ਰਿਵਾਜ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਜੁਤਵੇਂ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਸਾਰਾ ਸਾਹਿਤ ਲਿਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਸਿਰਫ ਵਾਕ ਦੇ ਅੰਤ ਤੇ ਦੇ ਡੰਡੀਆਂ ' ॥ ' ਲਾ ਕੇ ਵਾਕ ਪੂਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਵਿਸ਼ਰਾਮ ਚਿੰਨ੍ਹ (ਪੰਕਚੁਏਸ਼ਨ) ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ, ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚੋਂ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਲਿਆਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਇਸਨੂੰ ਓਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਿਉਂ ਦਾ ਤਿਉਂ ਹੀ ਵਰਤਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਵਾਲੇ ਵਰਤਦੇ ਹਨ; ਸਿਵਾਏ ਇਕ ਛੁੱਲ ਸਟਾਪ ਤੋਂ, ਜੋ ਕਿ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ' . ' ਹੈ ਪਰ ਅੱਜ ਕਲ੍ਹ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਸਾਰੇ ਨਵੀਨ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ' । ' ਹੀ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਢੁਕਵਾਂ ਵੀ ਹੈ।

ਕੁਝ ਆਮ ਹੀ ਗਲਤ ਲਿਖੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਸਾਧਾਰਣ ਸ਼ਬਦ

ਸਹੀ	ਗਲਤ	ਸਹੀ	ਗਲਤ	ਸਹੀ	ਗਲਤ
ਓਤੇ	ਉੱਬੇ	ਕਾਬਲ	ਕਾਬਿਲ	ਢੁਚਰਾਂ	ਢੁੱਚਰਾਂ
ਉਹਨਾਂ	ਉਨ੍ਹਾਂ	ਕਾਤਲ	ਕਾਤਿਲ	ਤੁੜਵਾ	ਤੁੱੜਵਾ
ਓਦੋਂ	ਉਦੋਂ	ਕਾਮਲ	ਕਾਮਿਲ	ਦਲ	ਦੱਲ
ਓਦਾਂ	ਉਦਾਂ	ਕਾਫ਼ਰ	ਕਾਫ਼ਿਰ	ਦਾ	ਦਾਅ
ਉਜ	ਉੱਝ	ਕੁਝ	ਕੁੱਝ	ਦੁਬਿਧਾ	ਦੁਬਿਦਾ
ਉਘਾ	ਉੱਘਾ	ਕੰਧਾ	ਕੰਦਾ	ਦਸਤਾਰ	ਦੱਸਤਾਰ

ਉਤੇ	ਉਤੇ	ਖਮਾ	ਕਮਾਅ	ਤਦ	ਤੰਦ
ਉਪਰਾ	ਉਪਰਾ	ਕੰਛਣ	ਕੰਗਣ	ਤੁਧ	ਤੁੰਧ
ਉਂਗਲ	ਉਂਗਲ	ਕੌਮ	ਕੌਮ	ਧੰਨਵਾਦ	ਧੰਨਬਾਦ
ਉਪਲਬਧ	ਉਪਲਭਦ	ਖੁਦਰਤ	ਕੁੰਦਰਤ	ਨਾਂ	ਨਾਂਅ
ਅਤਰ	ਅੰਤਰ	ਕੰਬਣਾ	ਕੰਬਣਾਂ	ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ	ਪ੍ਰਸ਼ਾਦਿ
ਆਸਟ੍ਰੇਲੀਆ	ਅਸਟਰੇਲੀਆ	ਕਾਇਨਾਤ	ਕਾਯਨਾਤ	ਪੰਝੀ	ਪੰਝੀ
ਆਖਰ	ਆਖਿਰ	ਕੱਪਤਾ	ਕੱਪਤ੍ਰਾ	ਪੜ੍ਹਨਾ	ਪੜ੍ਹਣਾ
ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ	ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ	ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ	ਕਿੰਸਤਰ੍ਹਾਂ	ਪਾਣੀ	ਪਾਨੀ
ਅਪਮਾਨਤ	ਅਪਮਾਣਿਤ	ਖਾਣਾ	ਖਾਨਾ	ਪਧਰ	ਪੰਧਰ
ਅਦਰਕ	ਅਦਕਰ	ਖੰਭ	ਖੰਬ	ਪਿਆ	ਪਇਆ
ਆਡਾ	ਅੰਡਾ	ਖੁੰਬ	ਖੁੰਭ	ਪਰਵਾਰ	ਪਰਿਵਾਰ
ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ	ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਸਰ	ਖੁਭ	ਖੁਬ	ਪੰਧ	ਪੰਦ
ਐਨਕ	ਏਨਕ	ਖਤਰਨਾਕ	ਖੱਤਰਨਾਕ	ਪਚਾ	ਪਚਾਅ
ਇਕ ਦਮ	ਇਕਦੱਮ	ਗਿਧਾ	ਗਿੰਦਾ	ਪਰਵਾਰਕ	ਪਰਿਵਾਰਿਕ
ਈਚੋਗਿੱਲ	ਇਛੋਗਿੱਲ	ਗਿਆ	ਗਇਆ	ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ	ਪਰੋਗਰਾਮ
ਏਦਾਂ	ਇੰਦਾਂ	ਘੁਪਤ	ਗੁੱਪਤ	ਪੱਡਾ	ਪੰਦਾ
ਇਹਨਾਂ	ਇਨ੍ਹਾਂ	ਘੁਪਤ	ਗੁੱਪਤ	ਪਿਤ	ਪਿਤ੍ਰੁ
ਇੰਜ	ਇੰਝ	ਗੰਢਾ	ਗੰਡਾ	ਪਟਕਾ	ਪੱਟਕਾ
ਏਧਰ	ਇਧਰ	ਗਿਝ	ਗਿੰਜ	ਫਤਨਾ	ਫਤ੍ਰੁਣਾ
ਏਥੇ	ਇੰਥੇ	ਗਭੇ	ਗੱਥੇ	ਫਤ	ਫੱਤ
ਸੰਬੋਧਨ	ਸੰਭੋਦਿਨ	ਗੁਰਦੁਆਰਾ	ਗੁਰਦਵਾਰਾ	ਬੁੱਜਦਿਲੀ	ਬੁੱਜਦਿਲੀ
ਸਭ	ਸੰਭ	ਛਰਨ	ਚਰਣ	ਬਾਵਾਸਤਾ	ਵਾਬਾਸਤਾ
ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ	ਸ਼ਰੋਮਣੀ	ਛਾ	ਚਾਅ	ਬੱਸ	ਬਸ
ਸਾਬਤ	ਸਾਬਿਤ	ਚੜ੍ਹਾ	ਚੜ੍ਹਾਅ	ਬਿਲਕੁਲ	ਬਿਲਕੁੱਲ
ਸੁਭਾ	ਸੁਭਾਅ	ਚੜ੍ਹੁ	ਚੱਤ	ਬਾਣੀ	ਬਾਨੀ
ਸਭਿਅਕ	ਸੰਭਿਅਕ	ਚੌਲ	ਚੌਲ	ਬਗੈਰ	ਵਗੈਰ
ਸਨਮਾਨਤ	ਸਨਮਾਣਿਤ	ਚੁੰਝ	ਚੁੰਜ	ਮਾਹਰ	ਮਾਹਿਰ
ਸਾਬਤ	ਸਾਬਿਤ	ਚੜ੍ਹਨਾ	ਚੜ੍ਹਣਾ	ਮੁਸ਼ਕਲ	ਮੁਸ਼ਕਿਲ
ਸਦਾ	ਸਦਾਅ	ਛਨਿਛਰਵਾਰ	ਸ਼ਨਿਚਰਵਾਰ	ਮੈਬਰ	ਮੈਂਬਰ
ਸਮਾਜਕ	ਸਮਾਜਿਕ	ਛੱਤ	ਸ਼ੱਤ	ਮੰਦਰ	ਮੰਦਿਰ
ਸ਼ੱਕ	ਛੱਕ	ਛਕਣਾ	ਸ਼ਕਣਾ	ਮੁੰਜ	ਮੁੰਝ
ਸ਼ੌਕ	ਛੌਕ	ਛਾਂ	ਛਾਅ	ਮੈ	ਮੈਂ
ਸੰਧਰਭ	ਸੰਧਰਭ	ਜੰਵ	ਜੰਝ	ਮੁਤਨਾ	ਮੁਤਣਾ

ਸੰਪਾਦਕ	ਸੰਪਾਦਿਕ	ਝਜ਼ਬਾਤ	ਜਜ਼ਬਾਤਾਂ	ਮਤਲਬ	ਮੱਤਲਬ
ਸੰਭਾਲ	ਸੰਬਾਲ	ਜਥਾ	ਜੱਥਾ	ਮੱਸ ਫੁੱਟ	ਮੁੱਛ ਫੁੱਟ
ਸੁਬਰਾ	ਸੁੱਬਰਾ	ਜਥੇਦਾਰ	ਜੱਥੇਦਾਰ	ਮੈਲਬਰਨ	ਮੈਲਬੌਰਨ
ਹਾਸਲ	ਹਾਸਿਲ	ਝੰਗਾ	ਝੰਘਾ	ਮੁਬਾਰਕ	ਮੁਬਾਰਿਕ
ਹੁਦਾਰ	ਉੱਧਾਰ	ਝਨਾਂ	ਚਨਾ	ਮੜੁਦਾ	ਮੱੜੁਦਾ
ਹਾਜਰ	ਹਾਜਿਰ	ਝੰਬ	ਝੰਭ	ਰਿਹਾ	ਰਹਿਆ
ਹਸਰ	ਹੱਸਰ	ਟੱਬ	ਟੱਭ	ਰਸ	ਰੱਸ
ਹੁਦਾਰ	ਉੱਧਾਰ	ਟੁਕੜਾ	ਟੁੱਕੜਾ	ਲਿਖਤ	ਲਿੱਖਤ
ਹੁਣ	ਹੁਨ	ਠਪਕ	ਟੱਪਕ	ਲਤਕੀ	ਲੱਤਕੀ
ਵੈਸਾਖੀ	ਬੈਸਾਖੀ	ਡੰਭ	ਡੰਜ	ਵਾਪਸ	ਵਾਪਿਸ
ਵੇਲਾ	ਬੇਲਾ	ਵੱਛਾ	ਬੱਛਾ	ਵਗੈਰਾ	ਬਗੈਰਾ
ਵਰਿਆਮਾ	ਬਰਿਆਮਾ	ਵੱਖੀ	ਬੱਖੀ	ਵਾਤਾ	ਬਾਤਾ
ਬਚਨ	ਵਚਨ	ਵੇਖੋ	ਬੇਖੋ	ਪਿਗਲਵਾਤਾ	ਪਿਗਲਬਾਤਾ
		ਵੱਲ	ਬੱਲ		

ਇਹ ਸਿਰਫ ਪੰਜਾਬੀ ਸ਼ਬਦ ਜੋਤਾਂ ਵਿਚ ਸਰਲਤਾ ਲਿਆਉਣ ਤੇ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਵਾਂਗ ਇਕਸਾਰਤਾ ਵੱਲ ਵਧਣ ਦਾ ਨਿਮਾਣਾ ਜਿਹਾ ਯਤਨ ਹੀ ਹੈ। ਪੂਰੀ ਸੁਧਤਾਈ ਦਾ ਦਾਵਾ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦੀ ਵਿਦਵਤਾ ਦਾ ਵਿਖਾਲਾ ਪਾਉਣਾ, ਇਸ ਯਤਨ ਦਾ, ਕਦਾਚਿਤ ਮਨੋਰਥ ਨਹੀਂ ਤੇ ਪੂਰਨ ਸੁਧਤਾਈ ਲਿਆਉਣੀ ਵੀ ਅਸੰਭਵਤਾ ਦੇ ਨੇੜੇ ਾਂ ਗੱਲ ਹੀ ਜਾਪਦੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵੱਲੋਂ ਛਾਪੇ ਗਏ ਵਿਸ਼ਾਲ ਗ੍ਰੰਥ, 'ਪੰਜਾਬੀ ਸ਼ਬਦ-ਰੂਪ ਤੇ ਸ਼ਬਦ-ਜੋਤ ਕੋਸ਼' ਇਸ ਪਾਸੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਵੱਡਾ ਯਤਨ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਸਹਾਇਤਾ ਲੈ ਕੇ ਸਾਨੂੰ ਇਕਸਾਰਤਾ ਵੱਲ ਵਧਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਵੱਖਰੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਏਧਰ-ਓਧਰ ਕਾਫੀ ਉਣਤਾਈਆਂ ਇਸ ਵਿਚ ਵੀ ਹਨ ਪਰ ਇਸ ਵਰਗਾ ਹੋਰ ਕੋਈ ਉਦਮ ਅਜੇ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਿਆ।

ਏਸੇ ਵਿਸ਼ੇ ਬਾਰੇ ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਸੱਚੀ ਵਾਰਤਾ ਸ਼ਾਇਦ ਦਿਲਚਸਪ ਰਹੇ: ਗੱਲ ਇਹ 1965 ਜਾਂ 66 ਦੀ ਹੈ ਕਿ ਪਬਲਿਕ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਪਟਿਆਲਾ ਵਿਚ, ਇਕ ਸਮਾਗਮ ਏਸੇ ਸਬੰਧ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਪ੍ਰਸਿਧ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਗਿਆਨੀ, ਪ੍ਰੋ. ਪ੍ਰੇਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਨੇ ਸ਼ਬਦ-ਜੋਤਾਂ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਬਾਰੇ ਇਕ ਕਿਤਾਬਚਾ ਛਾਪ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਸੀ ਤੇ ਇਸ ਉਪਰ ਹੀ ਵਿਚਾਰ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ। ਨਾ ਸੀ 'ਪੰਜਾਬੀ ਸ਼ਬਦ-ਜੋਤਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਮਾਣੀਕਰਣ'। ਮੈਂ ਵੀ, ਵੇਹਲ ਤੇ ਆਦਤ ਅਨੁਸਾਰ, ਡਰਦਾ ਡਰਦਾ ਪਿਛਵਾੜੇ ਜਿਹੇ ਪਈ ਕੁਰਸੀ ਉਪਰ ਜਾ ਬੈਠਾ, ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੀ ਚੁੰਝ-ਚਰਚਾ ਸੁਣਨ। ਇਕ ਨੌਜਵਾਨ ਨੇ ਉਠ ਕੇ ਉਸ ਕਿਤਾਬਚੇ ਵਿਚ, ਇਕੇ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਦੋ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਿਖੇ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਪੁੱਛ ਲਿਆ, "ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸਾਹਿਬ ਕਿਤਾਬਚੇ ਦੇ ਬਾਹਰਵਾਰ ਤੁਸੀਂ 'ਪਰਮਾਣੀਕਰਣ' ਲਿਖਦੇ ਹੋ ਤੇ ਅੰਦਰ ਜਾ ਕੇ 'ਪ੍ਰਮਾਣੀਕਰਣ' ਦੋਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਹੀ ਕੇਹਤਾ ਹੈ!" ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਹਾਲ ਵਿਚ ਹਾਸਾ ਖਿਲਰ ਗਿਆ। ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਸਦਾ ਜਵਾਬ ਦਿਤਾ ਪਰ ਹੁਣ ਯਾਦ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਕਿਸ ਰੂਪ ਨੂੰ ਸਹੀ ਠਹਿਰਾਇਆ।

ਓਸੇ ਸਮਾਗਮ ਵਿਚ ਹੀ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਤੇ ਤਤਕਾਲੀ ਵਾਈਸ ਚਾਂਸਲਰ, ਸਿੱਖੀ ਤੇ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਧੁੰਦ ਤਰ ਵਿਦਵਾਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਮਸਲੇ ਤੇ ਪ੍ਰਿ. ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵੀ ਆਪਣੇ ਉਸਤਾਦ ਸਮਾਨ ਸਤਿਕਾਰਦੇ ਸਨ, ਭਾਈ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵੀ ਬੋਲੇ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਸ਼ਬਦ-ਜੋਤਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਅਨੁਸਾਰ ਕਰਨ ਦਾ ਸੁਝਾ ਦਿਤਾ ਜੋ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ ਜਚਿਆ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਕਿ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਆਕਰਣ ਅਨੁਸਾਰ ਇਕ ਸ਼ਬਦ (ਲਫਜ਼) ਨੂੰ ਓਥੇ, ਅਰਥਾਂ ਅਨੁਸਾਰ, ਇਕ ਤੋਂ ਵਧ ਰੂਪਾਂ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਅਜੋਕੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਚਾਰ ਸਦੀਆਂ ਪਿੱਛੇ ਵੱਲ ਮੋੜਾ ਦੇ ਸਕੀਏ ਪਰ ਅੱਜ ਮੈਂ ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਨਾਲ ਵੇਖਦਾ ਹਾਂ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਮੈਨੂੰ ਓਨੀ ਅਜਚਵੀਂ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦੀ ਜਿੰਨੀ ਓਦੋਂ ਲੱਗੀ ਸੀ। ਕਿਸੇ ਹੱਦ ਤੱਕ ਇਸ ਮਸਲੇ ਤੇ ਅਸੀਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਤੋਂ ਸੇਧ ਲੈ ਵੀ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਡਿਊਟੀ ਦਾ ਸਮਾਂ ਹੋ ਜਾਣ ਕਰਕੇ ਮੈਂ ਤਾਂ ਉਸ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੇ ਸਮਾਗਮ ਵਿਚੋਂ ਉਠ ਆਇਆ। ਪਿੱਛੋਂ ਕੀ ਹੋਇਆ, ਕੋਈ ਪਤਾ ਨਹੀਂ।

ਮੈਂ ਤਾਂ ਇਸ ਹੱਕ ਵਿਚ ਵੀ ਹਾਂ ਕਿ ਜੇਹੜੀ ਨਵੀਂ ਵਸਤੂ ਦਾ, ਜਿਸ ਨੇ ਈਜਾਦ ਕਰਨ ਵੇਲੇ ਜੋ ਨਾਂ ਰੱਖਿਆ ਉਸਨੂੰ ਤਰਜਮਾਉਣ ਵਿਚ ਉਚੇਚੀ ਸਿਰ ਖਪਾਈ ਕਰਨ ਨਾਲੋਂ ਉਸਨੂੰ ਜਿਉਂ ਦਾ ਤਿਉਂ ਪੰਜਾਬੀ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ ਲਿਖ ਕੇ ਅਪਣਾ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਟੈਲੀਫੋਨ ਦਾ ਦੂਰਭਾਸ਼, ਟੈਲੀਵੀਯਨ ਦਾ ਦੂਰ ਦਰਸ਼ਨ, ਰੇਡੀਉ ਦਾ ਆਕਾਸ਼ਵਾਣੀ, ਟ੍ਰੈਕਟਰ ਦਾ ਭੂਮੀਖੋਦ ਯੰਤਰ ਬਣਾ ਕੇ ਅਸੀਂ ਕੀ ਕੱਦੂ ਵਿਚ ਤੀਰ ਮਾਰ ਰਹੇ ਹਾਂ; ਇਹ ਮੇਰੀ ਸਮਝ ਤੋਂ ਬਾਹਰੀ ਬਾਤ ਹੈ।

-ਗਿਆਨੀ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ
ਸਿਫਨੀ-ਅਸਦੇਲੀਆ।

ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ-ਨਿਰਮਾਣ ਦੀਆਂ ਲੀਹਾਂ

ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਦਾ ਨਵਾਂ ਮੁਹਾਂਦਰਾ ਸਥਾਪਤ ਤੇ ਸਥਿਰ ਕਰਨ ਵਿਚ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਹਿਰ ਦਾ ਵੱਡਾ ਯੋਗ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਹਿਰ ਦੁਆਰਾ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕੋ ਦੀ ਵਿਵਹਾਰਕ ਬੋਲੀ ਬਣੀ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤਕ ਪ੍ਰਗਟਾਉ ਲਈ ਸਾਧਾਂ ਸੰਤਾਂ, ਨਿਰਮਲਿਆਂ ਉਦਾਸੀਆਂ ਆਦਿ ਦੀ ਸਫ਼ਕਤੀ ਤੇ ਬਿਜ ਭਾਸ਼ਾ ਕੋਲੋਂ ਸਿੱਖ ਸਾਹਿਤਕਾਰੀ ਦਾ ਖਹਿੜਾ ਛੁੱਟਿਆ। ਦੂਜਾ ਅਸਰ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਹਿਰ ਦਾ ਸਿਖ ਭਾਈਚਾਰੇ ਵਲੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਕੌਮੀ ਬੋਲੀ ਵਜੋਂ ਅਪਣਾਉਣ ਵਿਚ ਨਿਕਲਿਆ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਪ੍ਰਤੀ ਉਜਾਗਰ ਭਾਵਨਾ ਪੰਜਾਬੀ ਵਸੋਂ ਜਾਂ ਇਸ ਦੇ ਕਿਸੇ ਭਾਗ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਫਾਰਸੀ ਦੀ ਬਾਂ ਉਰਦੂ ਨੇ ਲੈ ਲਈ ਸੀ ਅਤੇ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਹਿਰ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਪ੍ਰਤੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਵੀ ਕੌਮੀ ਬੋਲੀ ਵਜੋਂ ਸ਼ਰਧਾ ਭਾਵ ਦੇ ਉਤਪਨ ਹੋਣ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਲਾਜ਼ਮੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵੱਖਰਾ ਹੁੰਦਾ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਟਾ ਸਟਾ 1875 ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ 1900 ਤਕ ਦਾ ਸਮਾਂ ਹੈ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਤਹਿਰੀਕ ਦੇ ਅਸਰ ਹੇਠ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਨਵਾਂ ਰੰਗ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਇਸ ਬੋਲੀ ਸਬੰਧੀ ਅਪਣੱਤ ਦੇ ਭਾਵ ਵਿਗਸਣ ਦਾ।

(1) ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਦੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਅਤੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਦੀ ਵਿਸ਼ਾਲ ਪੈਮਾਨੇ ਤੇ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਪਈ। ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਵਜੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਦੀ ਜੁਬਾਨੀ ਤੇ ਲਿਖਤੀ ਦੁਵੱਲੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਗਈ।

(2) ਮੁਸਲਮਾਨ ਵਸੋਂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਲਿਖਣ ਲਈ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਬਹੁਤ ਘਟ ਸੀ ਤੇ ਸਿੱਖ ਅਤੇ ਹਿੰਦੂ ਇਸ ਲਿਪੀ ਨੂੰ ਹਰ ਕਿਸਮ ਦੀ ਰਚਨਾ ਲਈ ਵਰਤਦੇ ਸਨ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਹੋਰ ਕਈ ਭਾਸ਼ਾ-ਰੂਪ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ। ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਹਿਰ ਦੇ ਕਾਰਨ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਲਈ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਜਾਂ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਦੇ ਲਿਖਣ ਲਈ ਕੀਤੀ ਜਾਣੀ ਪ੍ਰਮਾਣੀਕ ਵਰਤਾਰੇ ਦੀ ਗੱਲ ਬਣ ਗਈ।

(3) ਸਿੱਖ ਸਾਹਿਤ ਜੋ ਪੁਰਾਣੀ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਮਹਾਨ ਖਜ਼ਾਨਾ ਹੈ ਅਤੇ ਬੋਲੀ ਕਰਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਦੇ ਵਿਕਾਸ, ਇਤਿਹਾਸ ਤੇ ਸਾਹਿਤਕ ਪ੍ਰੰਪਰਾ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਹੈ, ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਕਰਕੇ ਜੋ ਵੈਦਿਕ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਅਤੇ ਅਪਭਰੰਸ਼ ਆਦਿ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀਆਂ ਪਹਿਲ ਵਰਤੀਆਂ ਬੋਲੀਆਂ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਦਾ ਬਹੁਤ ਵੱਡੇ ਪੈਮਾਨੇ 'ਤੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਨਾਲ ਨਵੀਂ ਸਿੰਘ ਸਭਾਈ ਰਚਨ ਕਾਲ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਿੱਸਾਕਾਰੀ ਵਾਲੀ ਫਾਰਸੀ ਰਲੇ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਲੋਂ ਵੱਖਰਾ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰਦੀ ਗਈ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਸੂਰਤ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੀ ਤਤਸਮ ਤੇ ਤਦਭਵ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਨੂੰ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਕੇ ਫਾਰਸੀ ਰਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਲੋਂ ਕੁਝ ਨਿਖਤ ਗਈ।

(4) ਮੁਸਲਮਾਨ ਬੈਂਤਬਾਜ਼ਾਂ ਅਤੇ ਕਿੱਸੇਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਅਵਾਮਾਂ ਨੂੰ ਅਲੀਗੜ੍ਹ ਤਹਿਰੀਕ ਨੇ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਉਰਦੂ ਦੇ ਸਰਕਾਰੀ ਕਰਨ ਨੇ, ਚਾਹੇ ਪੰਜਾਬੀ ਤੋਂ ਬੇ ਮੁੱਖ ਤਾਂ ਨਾ ਕੀਤਾ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਦਿਲਚਸਪੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਕੁਦਰਤੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਉਚੇਰੀ ਨਾ ਉੱਠ ਸਕੀ ਅਤੇ ਉਹ ਚੇਤਨ ਹੋ ਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਕੌਮੀ ਬੋਲੀ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅਪਣਾਉਣ ਦੇ ਖਿਆਲ ਤੋਂ ਨਿਰਲੇਪ ਰਹੇ। ਹਿੰਦੂ ਵਸੋਂ ਵਿਚ ਵੀ ਇਸ ਨਵੀਂ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਲ ਅਪਣੇਤ ਦਾ ਭਾਵ ਨਹੀਂ ਜਾਗਿਆ ਚਾਹੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਈ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਮੋਢੀ ਲੇਖਕ ਵੀ ਨਿੱਤਰੇ ਅਤੇ ਮਜ਼ਹਬੀ ਖੰਡਨ ਮੰਡਨ ਦੇ ਸਿਲਸਿਲੇ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਕਈਆਂ ਨੇ ਬੋਲੀ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਬੜੀਆਂ ਸੁੰਦਰ ਜੁਆਬੀ ਰਚਨਾਵਾਂ ਕੀਤੀਆਂ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਨਵੇਂ ਰੂਪ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ।

(5) ਸਹੀ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਕ ਦਾ ਜਨਮ ਵੀ ਇਸੇ ਸਮੇਂ ਹੋਇਆ। ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਜਦ ਤੱਕ ਲਹਿਰ ਸੀ, ਇਸ ਦੇ ਪਸਾਰ ਤੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਹਿਤ ਕਾਫ਼ੀ ਸਾਹਿਤ ਰਚਿਆ ਜਾਣ ਲੱਗਾ। ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਲਈ ਨਵੇਂ ਸਮਾਜਿਕ ਵਿਸ਼ੇ ਦੇ ਪ੍ਰਗਟਾਉ ਦੇ ਰੂਪ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਏ। ਸੰਬਾਦੀ ਖੰਡਣ ਮੰਡਣ, ਹਮਲਾ ਤੇ ਬਚਾਉ, ਤਰਕ, ਯੁਕਤੀ, ਵਿਅੰਗ ਚੋਟ ਤੇ ਆਲੋਚਨਾ ਦਾ ਸਾਹਿਤ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ। ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਹਿਰ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਸਨਾਤਨਤਾ ਵਿਰੁੱਧ ਸੀ, ਨਾਲ ਨਾਲ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜ ਦੇ ਤਰਕਵਾਦ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਦੀ ਵੀ ਲਹਿਰ ਸੀ। ਗਿਆਨੀ ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਇਸ ਲਹਿਰ ਦੇ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਸੰਚਾਲਕ ਸਨ। ਪ੍ਰੋ. ਗੁਰਮੁੱਖ ਸਿੰਘ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੋਰ ਕਈ ਵਿਦਵਾਨ ਸਾਥੀਆਂ ਨੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਲਈ ਪੰਜਾਬੀ ਗਦ ਨੂੰ ਬੜੇ ਧਤਲੇਦਾਰ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਵਾਹਣ ਬਣਾਇਆ।

(6) ਇਸੇ ਸਮੇਂ ਪੰਜਾਬੀ ਪੱਤਰਕਾਰੀ ਦੀ ਨੀਂਹ ਧਰੀ ਗਈ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਪੱਤਰ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਏ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਦੈਨਿਕ, ਸਪਤਾਹਿਕ ਤੇ ਮਾਸਕ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੱਤਰ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ।

ਪਹਿਲੇ ਪਹਿਲ ਇਹ ਪੱਥਰ ਦੇ ਛਾਪੇ ਤੇ ਛਪਦੇ ਰਹੇ, ਪਿਛੋਂ ਜਾ ਕੇ 1900 ਦੇ ਕਰੀਬ ਟਾਈਪ ਦੇ ਛਾਪੇ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਆਮ ਹੋ ਗਈ। ਇਸ ਸਬੰਧ ਵਿਚ ਕੁਝ ਘਟਨਾਵਾਂ ਯਾਦ ਰੱਖਣ ਯੋਗ ਹਨ।

1880 ਵਿਚ 'ਗੁਰਮੁਖੀ ਅਖਬਾਰ' ਪ੍ਰੋ. ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਵਲੋਂ ਓਰੀਐਂਟਲ ਕਾਲਜ ਦੀ ਐਡੀਟਰੀ ਵਿਚ ਨਿਕਲਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਲਾਹੌਰ ਅਤੇ ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਕੁੱਲ ਦੋ ਸਿੰਘ ਸਭਾਵਾਂ ਹੀ ਮੌਜੂਦ ਸਨ। ਪਿਛੋਂ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸਿੰਘ ਸਭਾਵਾਂ ਦਾ ਜਾਲ ਵਿਛ ਗਿਆ।

1886 ਵਿਚ 'ਖਾਲਸਾ ਅਖਬਾਰ' ਨਾਂ ਦਾ ਪੱਤਰ ਲਿਖੇ ਤੇ ਛਪਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ, ਫੇਰ ਟਾਈਪ ਨਾਲ ਵੀ ਛਪਦਾ ਰਿਹਾ।

13 ਅਪ੍ਰੈਲ 1885, 'ਗੁਰਮਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ' ਗਿਆਨੀ ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸੰਪਾਦਕੀ ਵਿਚ, ਸਪਤਾਹਿਕ ਲਾਇਲਪੁਰ ਖਾਲਸਾ ਗਜ਼ਟ, ਸਿਆਲਕੋਟ ਤੋਂ ਸ. ਰਾਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਐਡੀਟਰੀ ਵਿਚ ਸਤਿ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰਕ 1895 ਵਿਚ, ਖਾਲਸਾ ਸਮਾਚਾਰ ਡਾ. ਚਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਐਡੀਟਰੀ ਵਿਚ 1899 ਵਿਚ, ਮਾਸਕ 'ਵਿਦਿਆਰਕ ਪੰਜਾਬ' 1891 ਵਿਚ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸੰਪਾਦਕੀ ਵਿਚ, ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ 1896 ਵਿਚ ਇਕ ਹੋਰ ਪੱਤਰ 'ਸੁਧਾਰਕ' ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਐਡੀਟਰੀ ਵਿਚ, 1892 ਵਿਚ 'ਨਿਰਗੁਣਿਆਰਾ' ਟਰੈਕਟ ਦੀ ਸੂਰਤ ਵਿਚ ਡਾ. ਚਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਐਡੀਟਰੀ ਵਿਚ (ਮਾਸਕ) ਤੇ ਹੋਰ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਮਾਸਕ ਤੇ ਸਪਤਾਹਿਕ ਨਿਕਲੇ ਤੇ 'ਖਾਲਸਾ ਸਮਾਚਾਰ' ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਛੇਤੀ ਬੰਦ ਹੋ ਗਏ।

1896 ਵਿਚ ਖਾਲਸਾ ਟਰੈਕਟ ਸੋਸਾਇਟੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਹੋਈ। ਇਸ ਸੋਸਾਇਟੀ ਨੇ ਹੁਣ ਤੱਕ ਕੋਈ 1000 ਦੇ ਲਗਭਗ ਟਰੈਕਟ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਕੀਤੇ ਹਨ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਭ ਪੱਤਰਕਾਵਾਂ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਗੱਲਾਂ ਸਾਂਝੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਆਖੀਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ।

1. ਇਹ ਸਭ ਦੀਆਂ ਸਭ ਸਿੱਖ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨਾਂ ਹਨ। ਚਾਹੇ ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਪੱਤਰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਕਰਨ ਤੇ ਟਰੈਕਟ ਲਿਖਣ ਦਾ ਰਿਵਾਜ ਈਸਾਈ ਮਿਸ਼ਨਰੀਆਂ ਨੇ ਪਾਇਆ ਪਰ ਪਿਛੋਂ ਜਾ ਕੇ ਇਹ ਮੱਠਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ।

2. ਇਹ ਸਭ ਤਹਿਰੀਕਾਂ ਇਤਿਹਾਸਕ ਤਹਿਰੀਕ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਲੋੜੀਂਦੀਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ, ਸੁਧਾਰਕ ਜਾਂ ਭੇੜ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਵੀ ਉਪਯੋਗੀ ਸਨ। ਚੇਤੰਨ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਾਹਿਤਕ ਨਹੀਂ ਸਨ।

3. ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਵਿਆਖਿਆ, ਪ੍ਰਚਾਰ, ਉਧਾਰਨ ਤੇ ਉਪਾਰਨ ਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਦਾ ਜ਼ੋਰ ਸੀ, ਕਵਿਤਾ ਤੇ ਵਾਰਤਿਕ ਵਿਚ ਇਹੋ ਵਿਸ਼ੇ ਵਿਦਮਾਨ ਸਨ। ਦੂਜੇ ਸਾਹਿਤ ਰੂਪ ਨਹੀਂ ਸਨ ਵਰਤੀਏ। ਇਤਿਹਾਸ ਤੇ ਜੀਵਨੀਆਂ ਵੀ ਛਪਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ।

4. ਵਾਰਤਕ ਰਚਨਾ ਦਾ ਠੁਕ ਨਹੀਂ ਸੀ ਬੱਝਾ ਹੋਇਆ। ਧਾਰਮਿਕ ਸੰਕੇਤਕ ਸ਼ਬਦ ਵਰਤਣ ਵਲ ਰੁਚੀ ਆਮ ਸੀ। ਖਾਲਸਾ ਸਮਾਚਾਰ, ਨਿਰਗੁਣਿਆਰਾ, ਤੱਤ ਖਾਲਸਾ ਟਰੈਕਟ ਸੋਸਾਇਟੀ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦੀ ਖਾਸ ਮਹੱਤਤਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਰਚਨਾ ਦੇ ਨਵੇਂ ਦੌਰ ਦੀਆਂ ਫੁਟਦੀਆਂ ਕਕੁੰਬਲਾਂ ਦੇਖ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਜਿਥੇ ਸਾਫ ਤੋਂ ਸਾਫ, ਸਵੱਛ ਬੋਲੀ ਵਰਤੀ ਗਈ ਹੈ, ਉਥੇ ਵੀ ਉਪਭਾਸ਼ਾਈ ਰੰਗ ਥਾਂ ਪਰ ਥਾਂ ਦਿਸਦਾ ਹੈ, ਸ਼ਬਦ ਰੂਪ ਤੇ ਪਦ-ਜੋੜ ਠੇਠ ਨਹੀਂ। ਵਾਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੇ ਦੋਸ਼ ਆਮ ਹਨ।

5. ਇਸ ਲਹਿਰ ਨੇ ਭਾਈਚਾਰਕ ਸੁਧਾਰ ਵਲ ਬਹੁਤ ਜ਼ੋਰ ਲਾਇਆ ਅਤੇ ਇਕ ਕਿਸਮ ਦੇ 'ਉਦਾਸੀਅਤ' ਦਾ ਬੜੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ, ਵਿਆਹਾਂ ਤੇ ਫਜ਼ੂਲ ਖਰਚੀ, ਰਾਗ ਰੰਗ, ਗੀਤਾਂ ਦੇ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਖੁਲਾਸੇ ਜੀਵਨ ਤੇ ਸੁਗਲ ਤਮਾਸ਼ੇ ਵਿਰੁਧ ਅੰਦੋਲਨ ਚਲਾਇਆ। ਵਿਆਹ ਨੂੰ ਸਾਦਾ ਕਰਨ ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ, ਗਹਿਣੇ ਬੰਦ ਕਰਨ ਲਈ ਕਮੇਟੀਆਂ ਬਣਾਈਆਂ ਗਈਆਂ। ਕਈ ਬਰਾਦਰੀਆਂ ਵਿਚ ਵਰੀ, ਗਹਿਣੇ, ਵਾਜਾ, ਨਕਲਾਂ, ਆਤਸ਼ਬਾਜ਼ੀ, ਆਦਿ ਸਭ ਕੁਝ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ।

ਗੀਤਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੇ ਲੈ ਲਈ, ਹਿੰਦੂਆਂ ਵਿਚ ਵੀ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜ ਦੇ ਸੁਧਾਰਕ ਜੋਸ਼ ਨੇ ਲੋਕ ਗੀਤਾਂ ਤੇ ਵਿਆਹਾਂ ਦੇ ਰੰਗ ਤਮਾਸ਼ੇ ਨੂੰ ਵਿਵਰਜਿਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਪ੍ਰੇਮਿਤਾਂ, ਪੂਜਾ ਬਰਤ, ਧਾਰਮਿਕ ਮੇਲੇ, ਮਨੋਤਾਂ ਵਿਰੁਧ ਤਕੜਾ ਅੰਦੋਲਨ ਚਲਾਇਆ ਗਿਆ ਜਿਸ ਨਾਲ ਸਿੱਖ ਵਸੋਂ ਦਾ ਸਿਆਣਾ ਭਾਗ ਵਰਤਮਾਨ ਹਿੰਦੂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਨਾਲੋਂ ਟੁੱਟ ਕੇ ਨਵੇਂ ਬਦਲੇ ਹੋਏ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਤੇ ਕਰਮਕਾਂਡ ਦੀ ਸਾਦਗੀ ਦੇ ਦੌਰ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋਣ ਲੱਗਾ। ਆਨੰਦ ਮੈਰਿਜ ਐਕਟ ਦੇ ਪਾਸ ਹੋ ਜਾਣ ਨਾਲ ਇਹ ਨਖੇੜ ਹੋਰ ਵੀ ਤਾਕਤ ਫੜ ਗਿਆ। ਨਾਲ ਨਾਲ ਗੀਤਾਂ, ਗਿੱਧਿਆਂ, ਸਿਠਣੀਆਂ ਤੇ ਹੋਰ ਇਹੋ ਜਹੀਆਂ ਰਹੂ ਰੀਤਾਂ ਦਾ ਹਲਕਾਪਨ ਵੀ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚੋਂ ਘਟਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ। ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਤੇ ਬੋਲੀ ਗੰਭੀਰ ਹੋ ਗਈ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਸ ਜ਼ੋਰ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਨਵੇਂ ਗੰਭੀਰ, ਸਿਆਣਪ ਨਾਲ ਭਾਰੀ ਕਿਸਮ ਦੀ ਗਦ ਤੇ ਪਦ ਵਿਚ ਰਚਨਾ ਹੋਣ ਲੱਗੀ। ਅਖਬਾਰਾਂ ਚਲੀਆਂ, ਟਰੈਕਟ ਛਪੇ, ਬੰਦਸ਼ਾਂ ਤੇ ਸੁਧਾਰ ਦਾ ਚੱਕਰ ਚਲਿਆ ਤੇ ਗੀਤਾਂ ਦੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਗਸਣ ਲੱਗੀ।

ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸ਼ੌਂਕੀ ਜੀਵਨ ਦਾ ਅੰਤ ਕਰਨ ਵਿਚ ਦੇਸ਼ ਵਿਆਪੀ ਆਰਥਕ ਸੰਕਟ ਨੇ ਵੇਲੇ ਸਿਰ ਸਹਾਇਤਾ ਕੀਤੀ। ਸਿੰਘ ਸਭਾਵਾਂ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਕਰਨ ਦੇ ਮਨੋਰਥ ਨਾਲ ਖੋਲ੍ਹੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ। ਚੀਫ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਸਿੰਘ ਸਭਾਈ ਜਥੇਬੰਦੀ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ 'ਕੁਦਰਤੀ' ਲੀਡਰਾਂ ਦੀ ਜਥੇਬੰਦੀ ਸੀ ਜੋ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ ਦੇ ਨਾਲ ਮਿਲਵਰਤਣ ਵਧਾਉਣ ਅਤੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਇਕ ਫਿਰਕੇ ਵਜੋਂ ਤਰੱਕੀ ਵਿਚ ਯਕੀਨ ਰੱਖਦੀ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਜਥੇਬੰਦੀ ਸਿਆਸੀ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਦੋਹਾਂ ਮੋਰਚਿਆਂ ਤੇ ਸਰਗਰਮ ਸੀ।

7. ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਹਿਰ ਨੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ, ਗੁਰਬਾਣੀ, ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਤੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਅਖਰਾਂ ਦਾ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ।

8. ਸਿੰਘਾਂ ਵਿਚ ਵਿਦਿਆ ਲਈ ਯਤਨ ਅਰੰਭ ਹੋਏ ਨਵੇਂ ਸਕੂਲ ਖੋਲ੍ਹੇ ਜਾਣ ਲੱਗੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਣ ਲੱਗਾ।

9. ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਨੇ ਹੀ ਸਿੱਖ ਕਵੀਆਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਵਲ ਲਿਆਂਦਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਗੂ ਗਿਆਨੀ ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਸਨ ਜੋ ਕਦੇ ਕਦੇ ਤਾਂ ਆਪਣੀਆਂ ਅਖਬਾਰਾਂ ਦੇ ਸੰਪਾਦਕੀ ਵੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਹੀ ਰਚ ਦਿੰਦੇ ਸਨ।

ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਤੋਂ ਪਹਿਲੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਸਿੱਖ ਕਵੀਆਂ ਦੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਲਈ ਸਾਨੂੰ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਕਾਲ ਤੱਕ ਪਿਛਾਹ ਵਲ ਜਾਣ ਦੀ ਲੋੜ ਭਾਸਦੀ ਸੀ। ਇਸ ਪਿਛੋਂ ਸਿੱਖ ਕਵਿਤਾ ਆਮ ਕਰਕੇ ਬਿਜ ਵਿਚ ਹੋਈ।

ਗਿਆਨ ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਇਕ ਮੋਢੀ ਪੱਤਰਕਾਰ ਹੋਣ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਬੜੀ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਤੇ ਬਹੁ ਲਿਖਣੇ ਕਵੀ ਸਨ ਉਹ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਕ ਤੇ ਕਵਿਤਾ ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਪਿਤਾਮਾ ਕਹੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦੀ ਫਹਿਰਿਸਤ ਵਿਚ ਸੁਧਾਰ, ਇਤਿਹਾਸ, ਧਰਮ, ਨੀਤੀ, ਵਾਦ ਵਿਵਾਦ, ਜੀਵਨ ਅਨੇਕ ਰੰਗੀ ਕਿਰਤ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ। ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਵਿਸ਼ਵਾਸਾਂ ਨੂੰ ਸੇਧ ਦੇਣੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਭਰਮ ਜਾਲ-ਵਿਚੋਂ ਕੱਢਣਾ ਅਨ-ਤੀਆਂ ਦੇ ਹਮਲਿਆਂ ਦਾ ਜੁਆਬ ਦੇਣਾ ਤੇ ਆਪਣੇ ਪੱਖ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵਾਸਾਂ ਵਿਚ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ, ਕਰਨਾ ਇਹ ਸਿੰਘ ਸਭਾਈ ਮਨੋਰਥ, ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦੇ ਕੁਝ ਇਕ ਨਾਵਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਜਾਣਗੇ। ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਵਾਰਤਿਕ ਤੇ ਕਾਵਿ ਰਚਨਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਇਹ ਹਨ :-

ਆਰਤੀ ਪ੍ਰਬੰਧ, ਨੀਤੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ, ਸਿੱਖ ਸੱਚੇ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ, ਸੁਲਤਾਨ ਪੁਆੜਾ, ਦੁਰਗਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨਕਲੀ, ਸਿੱਖ ਪ੍ਰਬੰਧ, ਅਬਲਾ ਜਿੰਦ ਮੇਰੀ, ਤੇ ਸਾਧੂ ਦਯਾ ਨੰਦ ਦਾ ਸੰਬਾਦ, ਗੁੱਗਾ ਗਪੋੜਾ ਖਾਲਸਾ ਪਤਿਤ ਪਾਵਨ, ਜਨਮ ਸਾਖੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ, ਦੰਭ ਵਿਦਾਰਨ, ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀਵਨੀਆਂ, ਨੀਤੀ ਦੇ ਕੁਝ ਗ੍ਰੰਥ ਤੇ ਰਾਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨਾਟਕ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਲਿਖੇ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਹਿਰ ਦੇ ਖੰਡਣ ਮੰਡਨ ਦੇ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਜੁਆਬੀ ਸਾਹਿਤ ਵੀ ਛਪਦਾ ਰਿਹਾ ਜਿਸ ਦੇ ਲਿਖਣ ਵਾਲੇ ਹਿੰਦੂ ਲਿਖਾਰੀ ਸਨ। ਪੰਡਤ ਸੁਖਲਾਲ ਉਪਦੇਸ਼ਕ ਦਾ ਅਨੰਦ ਖੰਡਨ, ਵਿਵਾਹ ਮੰਡਨ, ਜੇਹੀ ਰੂਹ ਤੇਰੇ ਫਰੇਸਤੇ ਤੇ ਨਵੀਨ ਸਿੰਘ ਸਿਖਿਆ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਹਨ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜ, ਸਨਾਤਨ ਧਰਮ, ਦੇਵ ਸਮਾਜ, ਮੁਸਲਮਾਨ, ਮਿਰਜਾਈ ਫਿਰਕੇ, ਈਸਾਈ ਤੇ ਸਿੱਖ ਆਦਿ ਮਤਾਂ ਮਤਾਂਤਰਾਂ ਦੀ ਘੜਮੱਸ ਬੜਾ ਚਿਰ ਮਚੀ ਰਹੀ ਅਤੇ ਇਸ ਵਾਦ

ਵਿਵਾਦ ਦਾ ਅਸਰ 1914 ਤੋਂ ਵੀ ਪਿੱਛੋਂ ਤੱਕ ਜਾਰੀ ਰਿਹਾ। 1914 ਵਿਚ ਛਪੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਦਾਖਾ ਰਚਿਤ ਖਤਗ ਖਾਲਸਾ ਦਾ ਪਾਠ ਦੱਸ ਸਕੇਗਾ ਕਿ ਮਜ਼ਹਬੀ ਜਜ਼ਬਾਤ ਕਿਸ ਹੱਦ ਤੱਕ ਭੜਕੇ ਹੋਏ ਸਨ ਅਤੇ ਸ਼ਬਦੀ ਫੁਰੇ ਬਾਜ਼ੀ ਦਾ ਰੂਪ ਕਿੰਨਾ ਭਿਆਨਕ ਤੇ ਅੰਤਾਂ ਨੂੰ ਫੁਹਣ ਵਾਲਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਕੁਝ ਵਿਚਾਰਵਾਨਾਂ ਨੇ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਅਲੀਗੜ੍ਹ ਦਾ ਸਾਂਵਾ ਰੂਪ ਦੱਸ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਸਾਮਰਾਜ ਪੱਖੀ ਹੋਣ ਅਤੇ ਪਰਤਗਾਮੀ ਹੋਣ ਤੇ ਬੜਾ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਕਿ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਹਿਰ ਦੇ ਪਰਵਰਤਿਕਾਂ ਨੇ ਸਾਮਰਾਜ ਨਾਲ ਮਿਲ ਵਰਤਣ ਕੀਤਾ ਤੇ ਇਕ ਫਿਰਕੂ - ਤਰੱਕੀ ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦੇ ਕੇ ਫਿਰਕੂ-ਏਕਤਾ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਨੂੰ ਹਠਿਆਇਆ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਮਜ਼ਹਬੀ ਵੰਡ ਨੂੰ ਹੋਰ ਤੇਜ਼ ਕਰਨ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣੇ, ਪਰ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਸਾਮਰਾਜ ਦੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿਆਪੀ ਨੀਤੀ ਅਨੁਸਾਰ ਅਜਿਹਾ ਹੋ ਜਾਣਾ ਬਹੁਤ ਅਨੁਵਾਰੀ ਸੀ। ਕੌਮੀ ਤੇ ਲੋਕਿਕ ਦਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਇਸ ਤਹਿਰੀਕ ਦਾ ਲਖਸ਼ ਚਾਹੇ ਕੁਝ ਵੀ ਕਿਉਂ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਹੀ ਪਵੇਗਾ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਜ਼ਬਾਨ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਦਾ ਸਿਹਰਾ ਇਸੇ ਤਹਿਰੀਕ ਦੇ ਸਿਰ ਬਝਦਾ ਹੈ। ਸੰਭਵ ਹੈ ਸੀ ਕਿ ਜੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਵਸੋਂ ਮਜ਼ਹਬੀ ਤੌਰ ਤੇ ਨਾ ਵਟਦੀ ਅਤੇ ਕੁਝ ਹਾਲਾਤ ਅਜਿਹਾ ਪਲਟਾ ਖਾ ਜਾਂਦੇ ਜਿਸ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸਾਂਝੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕੌਮੀਅਤ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਮੁਮਕਿਨ ਹੋ ਜਾਂਦੀ, ਤਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਸਮੁੱਚੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕੌਮੀਅਤ ਦੀ ਮਾਤ ਬੋਲੀ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਕਸਾਰ ਵਿਗਸਦੀ ਅਤੇ ਅਜ ਇਹ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਪੰਜਾਬੀ ਤੇ ਭਾਰਤੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਵੰਡੀ ਨਾ ਜਾਂਦੀ ਪਰ ਇਹ ਇਕ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ 'ਜੇ' ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਸੀ।

ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਤੇ ਸਾਹਿਤ ਨਿਰਮਾਣ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਹਰ ਜਾਤੀ ਦਾ ਭਾਗ ਹੈ। ਇਸ ਕਾਲ ਦੇ ਗੈਰ ਸਿੱਖ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਤੇ ਮੋਢੀ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਬਿਹਾਰੀ ਲਾਲ ਪੁਰੀ ਦਾ ਨਾਂ ਬਹੁਤ ਉੱਘਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦੀ ਬੜੀ ਲੰਮੀ ਸੂਚੀ ਵਿਚੋਂ ਅਨੇਕ ਦਰਸ਼ਨ (ਫਲਾਸਫੀ), ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਵਿਦਿਆ ਰਚਨਾਕਰ (ਵਾਰਤਿਕ), ਬਿਨਯ ਪੜ੍ਹਕਾ ਕਾ (ਅੱਠ ਭਾਗ) 'ਪੰਜਾਬੀ ਦੀਆਂ ਪੋਥੀਆਂ, ਇਮਤ੍ਰੀ ਸਿੱਖਿਆ (ਚਾਰ ਭਾਗ), ਵਾਰਤਕ ਦੀਆਂ ਅਤੇ ਸਤਯ ਨਿਰੂਪਣ, ਗਿਆਨ ਮਾਲਾ, ਵਿਚਾਰ ਕੁੰਡਲੀ, ਅਨੇਕਾਰਬੀ, ਰਤਨ ਮਾਲਾ ਆਦਿ ਕਾਵਿ ਰਚਨਾਵਾਂ, ਵਰਨਣ ਯੋਗ ਹਨ।

-ਪ੍ਰੋ. ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ

ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਪੁਸਤਕ

ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਪੁਸਤਕ ਤੋਂ ਭਾਵ ਗੁਰਮੁਖੀ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ ਛਪੀ ਪਹਿਲੀ ਪੁਸਤਕ ਤੋਂ ਹੈ। ਛਪਾਈ ਦਾ ਸਿੱਧਾ ਸੰਬੰਧ ਛਾਪੇ ਖਾਨੇ ਨਾਲ ਹੈ। ਛਾਪਾ ਖਾਨਾ ਉਦੋਂ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿਸੇ ਲਿਪੀ ਦੇ ਅੱਖਰਾਂ ਨੂੰ ਟਾਈਪ ਵਿਚ ਢਾਲਿਆ ਜਾਵੇ। ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਛਪਾਈ ਦਾ ਕੰਮ ਸੋਲੂਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਦੂਜੇ ਅੱਧ ਵਿਚ ਆਰੰਭ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਮਲਿਆਲਮ ਅਤੇ ਤਾਮਿਲ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿਚ ਪੁਸਤਕਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਛਪੀਆਂ ਹਨ। ਬੰਗਾਲੀ ਦੇ ਅੱਖਰਾਂ ਦੀ ਛਪਾਈ ਦਾ ਕਾਰਜ ਹੁਗਲੀ ਦੇ ਸਥਾਨ ਤੇ 1778 ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਆਰੰਭ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। 1792 ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਮਰਾਠੀ ਅਤੇ ਗੁਜਰਾਤੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਛਪਣ ਲੱਗੀਆਂ। ਇਹ ਸਾਰੇ ਟਾਈਪ ਇੰਗਲੈਂਡ ਤੋਂ ਮੰਗਵਾਏ ਜਾਂਦੇ ਸਨ।

ਗੁਰਮੁਖੀ ਅੱਖਰਾਂ ਦੀ ਛਪਾਈ ਦਾ ਕਾਰਜ ਭਾਈ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ਅਨੁਸਾਰ 1845 ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਆਰੰਭ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਪੁਸਤਕ ਦਾ ਨਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ 'ਆਡਿਊਮੈਟਿਕ ਸੈਨਟੈਂਸ ਇਨ ਪੰਜਾਬੀ' ਦੱਸਿਆ ਹੈ। ਪ੍ਰੋ. ਸੁਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਕੋਹਲੀ, 'ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ' ਤੀਜੀ ਵਾਰ, 1950 ਪੰਨਾ 443-44 ਤੇ ਲਿਖਦੇ ਹਨ, ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ 1846 ਈਸਵੀ ਵਿਚ, ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਚ ਈਸਾਈ ਮੱਤ ਦੇ ਮਿਸ਼ਨ ਨੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਟਾਈਪ ਬਣਾਈ ਹੈ ਅਤੇ ਬਾਈਬਲ ਦਾ ਉਲੱਥਾ ਛਾਪਿਆ ਹੈ। ਇਸੇ ਮੱਤ ਨਾਲ ਡਾ. ਗੁਪਾਲ ਸਿੰਘ ਦਰਦੀ, ਪ੍ਰੋ. ਸੁਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨਰੂਲਾ, ਪ੍ਰੋ. ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਪਦਮ, ਪ੍ਰੋ. ਪਰਮਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਕਸੇਲ ਵੀ ਸਹਿਮਤ ਸਨ। ਧਨੀ ਰਾਮ ਚਾੜ੍ਹਕ ਨੇ 'ਗੁਰਮੁਖੀ ਟਾਈਪ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਦੱਸਦਿਆਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਵਲਾਇਤ ਤੋਂ ਈਸਾਈ ਪਾਦਰੀ ਲੋਕ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਆਏ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹਰ ਜ਼ਬਾਨ ਦੇ ਟਾਈਪ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਗੁਰਮੁਖੀ ਅੱਖਰ ਕਰੀਬਨ 1875 ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਟਾਈਪ ਬਣ ਕੇ ਲੁਧਿਆਣੇ ਮਿਸ਼ਨ ਪ੍ਰੈੱਸ ਵਿਚ ਆ ਗਏ।

ਭਾਰਤੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿਚ ਇੰਜੀਲ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਡਾ. ਕੇਰੀ ਸਨ ਜੋ 11 ਨਵੰਬਰ, 1793 ਈਸਵੀ ਨੂੰ ਇੰਗਲੈਂਡ ਤੋਂ ਕਲਕੱਤੇ ਪਹੁੰਚੇ। 7 ਕੁ ਸਾਲ ਬਾਅਦ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹੁਗਲੀ ਦਰਿਆ ਦੇ ਕੰਢੇ 'ਸੀਰਾਮਪੁਰ ਮਿਸ਼ਨ ਪ੍ਰੈੱਸ' ਨਾਂ ਦਾ ਛਾਪਾ ਖਾਨਾ ਲਾਇਆ। ਇਥੇ ਲਕੜੀ ਦਾ ਟਾਈਪ ਵਰਤਿਆ ਜਾਣ ਲੱਗਾ। ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀਅਨ ਸਰ ਚਾਰਲਸ ਵਿਲਕਿਨਸ ਨੇ ਇਸ ਪ੍ਰੈੱਸ ਨਾਲ ਸੰਪਰਕ ਜੋੜਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਅੱਖਰਾਂ ਦੀ ਢਲਾਈ ਦਾ ਕਾਰਜ ਸਿੱਖ ਕੇ ਆਏ ਸਨ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਅੱਖਰ ਦੀ ਢਲਾਈ ਦਾ ਮੁੱਢ ਬੁੱਧਾ। ਇਕ ਬੰਗਾਲੀ ਲੁਹਾਰ ਪੰਚਾਨਨ ਕਰਮਾਕਰ ਨੂੰ ਇਸ ਕਾਰਜ ਦਾ ਢੰਗ ਦੱਸਿਆ। ਇਸ ਨੇ 1802 ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਭਾਰਤੀ ਲਿਪੀਆਂ ਦੀ ਢਲਾਈ ਜਾ ਕਾਰਜ ਆਰੰਭ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਪੰਚਾਨਨ ਦਾ ਸ਼ਗਿਰਦ ਮਨੋਹਰ ਸੀ। ਮਨੋਹਰ ਨੇ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਭਾਰਤੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੇ ਅੱਖਰਾਂ ਦੇ ਟਾਈਪ ਤਿਆਰ

ਕੀਤੇ। ਉਕਤ ਦੋਨਾਂ ਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਇਕ ਗੁਰਮੁਖੀ ਅੱਖਰਾਂ ਦੇ ਟਾਈਪ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਦਾ ਜਨਮਦਾਤਾ ਜ਼ਰੂਰ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ 1850 ਈਸਵੀ ਤੱਕ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਪੇਚ-ਕਟਰ ਦਾ ਨਾਂ ਸੀਰਾਮਪੁਰ ਮਿਸ਼ਨ ਪ੍ਰੈੱਸ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ।

ਇਥੋਂ ਡਾ. ਕੇਰੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਨੂੰ ਇਕ ਪੱਤਰ ਲਿਖਿਆ। ਇਸ ਪੱਤਰ ਤੇ 18 ਜਨਵਰੀ 1808 ਦੀ ਮਿਤੀ ਦਰਜ ਹੈ। ਇਸ ਪੱਤਰ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ 'ਸੀਰਾਮਪੁਰ ਮਿਸ਼ਨ ਪ੍ਰੈੱਸ' ਵਿਚ ਗੁਰਮੁਖੀ ਟਾਈਪ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰੈੱਸ ਵਿਚ ਗੁਰਮੁਖੀ ਅੱਖਰਾਂ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਕਿਤਾਬ 'ਨਵੀਂ ਸਾਖ' ਛਾਪੀ ਗਈ। ਇਸ ਕਿਤਾਬ ਤੇ 1811 ਈਸਵੀ ਦਰਜ ਹੈ। ਡਾ. ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਸ਼ਾਨ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸ ਕਿਤਾਬ ਦੀ ਇਕ ਕਾਪੀ ਸੀਰਾਮਪੁਰ ਕਾਲਜ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਹੈ।

ਬਦਕਿਸਮਤੀ ਨਾਲ 11 ਮਾਰਚ 1812 ਈਸਵੀ ਨੂੰ ਇਸ ਪ੍ਰੈੱਸ ਵਿਚ ਅੱਗ ਲੱਗ ਗਈ। ਇਥੇ ਮੌਜੂਦ ਸਾਰੇ ਟਾਈਪ (ਸਮੇਤ ਗੁਰਮੁਖੀ) ਸੜ ਕੇ ਸਵਾਹ ਹੋ ਗਏ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਇਥੇ 14 ਭਾਰਤੀ ਲਿਪੀਆਂ ਦਾ ਟਾਈਪ ਮੌਜੂਦ ਸੀ ਜਿਸ ਦਾ ਡਾ. ਕੇਰੀ ਨੇ ਫੇਰ ਪੁਨਰ ਜਨਮ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਕੰਮ ਲਈ ਡਾ. ਕੇਰੀ ਨੂੰ ਦਾਦ ਦੇਣੀ ਬਣਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਹਿੰਮਤ ਨਹੀਂ ਹਾਰੀ ਕਿਤੇ ਇਕ ਸਾਲ ਦੇ ਅਰਸੇ ਵਿਚ ਗੁਰਮੁਖੀ ਦੀ ਦੂਜੀ ਪੁਸਤਕ 'ਏ ਗਰਾਮਰ ਆਫ ਪੰਜਾਬੀ ਲੈਂਗੁਏਜ' ਛਾਪ ਦਿੱਤੀ। ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਨਿਰੋਲ ਗੁਰਮੁਖੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪ੍ਰੰਤੂ ਇਸ ਵਿਚ ਗੁਰਮੁਖੀ ਅੱਖਰਾਂ ਦੀ ਛਪਾਈ ਜ਼ਰੂਰ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਹੀ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਗਰਾਮਰ ਹੋਣ ਦਾ ਮਾਣ ਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਡਾ. ਡਬਲਯੂ. ਕਾਰਵੇ ਨੇ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਸੀ।

ਸਾਡੇ ਕੁਝ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਲੁਧਿਆਣਾ ਮਿਸ਼ਨ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਅੱਖਰਾਂ ਦੀ ਛਪਾਈ ਦਾ ਆਰੰਭ 1846 ਈਸਵੀ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ ਅਤੇ 'ਆਡਿਉਮੈਟਿਕ ਸੈਨਟੈਂਸ ਇਨ ਪੰਜਾਬੀ' ਵਿਚ ਵਰਤੀ ਗੁਰਮੁਖੀ ਨੂੰ ਪਹਿਲੀ ਗੁਰਮੁਖੀ ਛਪਾਈ ਮੰਨਿਆ ਹੈ ਪ੍ਰੰਤੂ ਸੀਰਾਮਪੁਰ ਮਿਸ਼ਨ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਅਧਾਰ ਤੇ ਇਹ ਗੱਲ ਭਲੀ ਭਾਂਤ ਸਾਬਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰਮੁਖੀ ਦੀ ਛਪਾਈ 1846 ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ 1811 ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਆਰੰਭ ਹੋ ਗਈ ਸੀ ਅਤੇ 'ਨਵੀਂ ਸਾਖ' ਵਿਚ ਇਸ ਨੂੰ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਵਰਤਿਆ ਟਾਈਪ ਬਾਹਰੋਂ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ 'ਸੀਰਾਮਪੁਰ ਮਿਸ਼ਨ ਪ੍ਰੈੱਸ' ਵਿਚ ਹੀ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ।

-ਪ੍ਰੋ. ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਖਹਿਰਾ
ਨਕੋਦਰ।

ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੀ ਗੁਲਾਮੀ

ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਅਗਲੇ ਸਾਲ ਤੋਂ, ਪਹਿਲੀ ਜਮਾਤ ਤੋਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਕਰਾਉਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ ਜਾਪਦਾ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਪ੍ਰੋ. ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਜਿਹੇ ਵਿਦਵਾਨ ਨੇ ਵੀ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਇਸ ਫੈਸਲੇ ਬਾਰੇ ਕਰਤਬੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਚੇਤਾਵਨੀ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ, ਵਾਰ - ਵਾਰ ਬਿਆਨ ਦੇ ਰਹੀ ਹੈ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਪਹਿਲੀ ਜਮਾਤ ਤੋਂ ਹੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਜਾਏਗੀ।

ਜ਼ਿੱਦ ਨਾ ਕਰਨ

ਆਖਰ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਇਸ ਜ਼ਿੱਦ ਦਾ ਕਾਰਨ ਕੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਹਰ ਸਿਆਣਾ ਵਿਦਿਆ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਇਸਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ? ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਜੋ ਕਾਰਨ ਦੱਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਉਹ ਇੰਨਾ ਹੀ ਹੈ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਪੇਂਡੂ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਾਂਗ ਫੁੱਟ ਰਹੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ-ਮਾਧਿਅਮ ਵਾਲੇ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿਚ ਜਾਣੋਂ ਰੋਕਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਦੂਸਰਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਹੈ ਕਿ, "ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾ ਕਿਉਂਕਿ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਭਾਸ਼ਾ ਬਣ ਚੁੱਕੀ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਇਹਦੇ ਗਿਆਨ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਤਰੱਕੀ ਹੋਵੇਗੀ?" ਸੋ ਪਹਿਲਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਏ ਦਲੀਲਾਂ ਉੱਤੇ ਸੋਚ ਲਿਆ ਜਾਏ।

ਜਿਥੋਂ ਤੱਕ ਪਹਿਲੀ ਦਲੀਲ ਦਾ ਸਬੰਧ ਹੈ, ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸ਼ਾਇਦ ਕੋਈ ਵੀ ਅੰਕੜੇ ਇਕੱਠੇ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਹੀ ਸੋਚ ਲਿਆ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪੇਂਡੂ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਝੁਕਾ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਕਰਾਉਣ ਵੱਲ ਵਧ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਕਿ ਅਸਲੀਅਤ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿਚ (ਜੋ ਸੌ ਵਿਚ 99 ਸਿਰਫ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਹਨ) ਪੇਂਡੂ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਸੌ ਵਿਚ ਪੰਜ ਸੱਤ ਤੋਂ ਕਿਵੇਂ ਵੀ ਵੱਧ ਨਹੀਂ। (ਇਹ ਪੂਰੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਅਤੇ ਅੰਕੜਿਆਂ 'ਤੇ ਅਧਾਰ ਉੱਤੇ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਹਾਂ)। ਉਹ ਪੰਜ ਸੱਤ ਫੀਸਦੀ ਬੱਚੇ ਵੀ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਸਰਦੇ-ਪੁੱਜਦੇ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰਾਂ ਦੇ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਰੁਪਏ ਖਰਚ ਕੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਸੌ 'ਚੋਂ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ 90 ਕਿਸਾਨਾਂ ਦੀ ਮਾਇਕ ਹਾਲਤ ਅਜਿਹੀ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਦੇ ਖਸਤਾ ਹਾਲ ਸਕੂਲਾਂ ਦੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ-ਕਾਪੀਆਂ ਤੇ ਧੋਤੇ ਕੱਪੜੇ ਪੁਆ ਕੇ ਵੀ ਸਕੂਲ ਨਹੀਂ ਭੇਜ ਸਕਦੇ। ਜੇ ਕਿਸੇ ਨੇ ਇਸ ਦਾ ਪ੍ਰਤੱਖ ਪ੍ਰਣਾਮ ਦੇਖਣਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਅਨਾਜ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਚਾਰ-ਪੰਜ ਜ਼ਿਲ੍ਹਿਆਂ ਬਠਿੰਡਾ, ਫਰੀਦਕੋਟ, ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ, ਮੁਕਤਸਰ, ਮਾਨਸਾ ਦੇ ਕਿਸੇ ਪਿੰਡ ਜਾ ਕੇ ਨਰਮੇ ਨੂੰ ਸੁੰਡੀ ਨਾਲ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਮੱਚੀ ਹਾਹਕਾਰ, ਆਪਣੇ ਅੱਖੀਂ ਦੇਖ ਕੇ ਕੰਨ੍ਹੀਂ ਸੁਣ ਸਕਦਾ ਹੈ। (ਮਲੋਟ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਪਾਣੀ ਦੀ ਮਾਰ ਨਾਲ ਹੋਏ ਨੁਕਸਾਨ ਕਾਰਨ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਮੰਦੀ ਹਾਲਤ ਦਾ ਸਭ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ।)

ਦੂਸਰੇ, ਜਿਹੜੇ ਲੋਕ ਰੀਸੋ-ਰੀਸੀ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿਚ ਭੇਜਦੇ ਹਨ

ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸੌ 'ਚੋਂ 5 ਲੋਕ ਸਰਦੇ-ਪੁੱਜਦੇ ਤੇ ਮੱਧ ਵਰਗ ਦੇ ਉਹ ਸ਼ਹਿਰੀ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਡਾਕਟਰ, ਇੰਜੀਨੀਅਰ ਤੇ ਵੱਡੇ ਅਫ਼ਸਰ ਬਣਾ ਕੇ ਰਾਜਸੱਤਾ ਵਿਚ ਹਿੱਸੇਦਾਰ ਬਣਨ ਦੇ ਸੁਪਨੇ ਦੇਖਦੇ-ਦੇਖਦੇ, ਤੰਗੀਆਂ ਤੁਰਸ਼ੀਆਂ ਵਿਚ ਗੁੱਸੇ, ਦੁਬਿਧਾ ਦਾ ਸੰਤਾਪ ਹੀ ਭੋਗ ਰਹੇ ਹਨ। ਕਿਉਂਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਕੂਲਾਂ ਦੇ ਪੜ੍ਹੇ ਹੋਏ ਸਾਰੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਵੀ, ਮਾਪਿਆਂ ਦੀ ਇੱਛਾ ਅਨੁਸਾਰ ਡਾਕਟਰ, ਇੰਜੀਨੀਅਰ ਨਹੀਂ ਬਣ ਸਕਦੇ। ਇਕ ਅੰਦਾਜ਼ੇ ਅਨੁਸਾਰ ਸੌ ਵਿਚੋਂ 5-6 ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਹੀ ਉੱਚ ਵਿਦਿਆ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰ ਕੇ ਵੱਡੇ ਅਹੁਦਿਆਂ ਉੱਤੇ ਪਹੁੰਚਣ ਵਿਚ ਸਫਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਬਾਕੀ ਸਭ ਨੂੰ ਵਾਹਵਾ ਚੰਗੇ ਅੰਕ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਕੇ ਵੀ ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰ ਰਹਿਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।

ਅਗਲੀ ਗੱਲ, ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਭਾਸ਼ਾ ਬਣਨ ਦਾ ਭੁਲੇਖਾ ਹੈ। ਸ਼ਾਇਦ ਇਹ ਸਾਡੀ ਸਰਕਾਰ ਤੇ ਉਹਦੇ ਕਲਾਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਠੀਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਤਾ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੀ ਗੁਲਾਮੀ ਵਿਚ ਰਹੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਆਜ਼ਾਦ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ 'ਲਾਜ਼ਮੀ ਭਾਸ਼ਾ' ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪੜ੍ਹਾਈ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੀ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ, ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ, ਸਕੂਲਾਂ ਲਾਜ਼ਮੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਜੋਂ ਨਹੀਂ ਪੜ੍ਹਾਈ ਜਾਂਦੀ, ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਕੋਈ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਜਾਂ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀ ਕੋਈ ਹੋਰ ਭਾਸ਼ਾ ਪੜ੍ਹਨਾ ਚਾਹੇ ਤਾਂ ਉਹਦੇ ਲਈ ਖਾਸ ਹਾਲਾਤਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸ਼ਾਇਦ ਸਾਡਾ ਇਕੋ- ਇਕ ਬਦਕਿਸਮਤ ਦੇਸ਼ ਹੈ ਕਿ ਇਸਦੇ ਵੱਡੇ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਨੇਤਾ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ, ਇਕ ਨਿੱਕਾ ਮੋਟਾ ਅਫ਼ਸਰ ਵੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਪੜ੍ਹਣ ਲਿਖਣ ਤੇ ਬੋਲਣ ਵਿਚ ਫਖਰ ਸਮਝਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਤੁਜੇ ਪਾਸੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਤੋਂ ਅੱਧੀ ਸਦੀ ਬਾਅਦ ਤਕ ਵੀ ਅਸੀਂ ਆਪਣੀ ਕੋਈ ਰਾਸ਼ਟਰ-ਭਾਸ਼ਾ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕੇ। ਹਿੰਦੀ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਚੱਲਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਦੱਖਣ ਦੇ ਚਾਰੇ ਸੂਬੇ ਲਾਲ-ਪੀਲੇ ਹੋ ਕੇ ਵਿਰੋਧ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਕੋਈ ਵੀ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੂਬਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਵੋਟਾਂ ਲੈਣ ਦੀ, ਉਠ ਦੇ ਬੁੱਲ੍ਹ ਡਿੱਗਣ ਵਰਗੀ 'ਆਸ' ਕਾਰਨ ਸਖਤੀ ਨਾਲ, ਹਿੰਦੀ ਨੂੰ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਭਾਸ਼ਾ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਫੈਸਲਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕੀ। ਇਹਦੇ ਨਾਲ ਇਕ ਹੋਰ ਵੀ ਤੱਥ ਯਾਦ ਰੱਖਣ ਵਾਲਾ ਹੈ ਕਿ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਅੱਧਿਓਂ ਵੱਧ ਆਜ਼ਾਦ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਨੇਤਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਜਾਨਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਆਪਣੀ ਰਾਸ਼ਟਰੀ-ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਗੱਲ ਬਾਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਭਾਸ਼ਾ 'ਤੇ ਮਾਣ ਹੈ। ਪਰ ਸਾਡੇ ਨੇਤਾ, ਕੱਚ-ਘਰਤ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਬੋਲ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਦੁਭਾਸ਼ੀਆਂ ਰਾਹੀਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਮਾਨਸਿਕ ਗੁਲਾਮੀ

ਇਹ ਮਿਸਾਲਾਂ ਸਿੱਧ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਅਸੀਂ ਅਚੇਤ ਤੌਰ ਉੱਤੇ, ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾ 'ਤੇ ਅਸਿੱਧੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਰਹਿਣ-ਸਹਿਣ ਦੀ ਨਕਲ ਕਰਨ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕ ਗੁਲਾਮੀ ਦੇ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹਾਂ। ਹੁਣ ਦਲੀਲਾਂ ਬਾਰੇ ਵੀ ਸੋਚ ਲੈਂਦੇ ਹਾਂ ਜੋ ਵਾਰ ਵਾਰ ਸਾਡੇ ਨੇਤਾ ਚਾਹੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਹੋਣ, ਦਿੰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਪਹਿਲੀ ਦਲੀਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰੀ ਉੱਚ ਵਿਦਿਆ ਸਾਇੰਸ, ਤਕਨਾਲੋਜੀ ਤੇ ਖਾਸ ਕਰ ਕੇ ਡਾਕਟਰੀ ਤੇ ਇੰਜੀਨੀਰਿੰਗ ਦੀ ਵਿਦਿਆ ਸਿਰਫ਼ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਸੰਭਵ ਹੈ। ਦੂਸਰੀ ਦਲੀਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਅਸੀਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਪੜ੍ਹਨ - ਲਿਖਣ ਤੇ ਇਸ ਰਾਹੀਂ ਉੱਚ ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਿਚ ਪਛੜ ਗਏ ਹਾਂ ਵਿਕਸਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਪਿੱਛੇ ਰਹਿ ਜਾਵਾਂਗੇ ਤੇ ਹੋਰ ਪੱਛੜਦੇ ਜਾਵਾਂਗੇ।

ਪਹਿਲੀ ਦਲੀਲ, ਚੀਨੀ, ਜਪਾਨੀ, ਫਰਾਂਸੀਸੀ, ਜਰਮਨ ਆਦਿ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਨੇ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰੱਦ

ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇਸਾਂ ਵਿਚ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉੱਚ-ਵਿੱਦਿਆ ਉਥੋਂ ਦੀ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਫੇਰ ਇਹ ਦੇਸ ਕਿਵੇਂ ਏਨੀ ਤਰੱਕੀ ਕਰ ਗਏ? ਚੀਨ, ਭਾਰਤ ਦੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਅੰਦਰ ਦੁਗਣੀ-ਚੌਗਣੀ ਤਰੱਕੀ ਕਿਵੇਂ ਕਰ ਗਿਆ? ਉਥੇ ਵੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ 'ਲਾਜ਼ਮੀ ਭਾਸ਼ਾ' ਵਜੋਂ ਨਹੀਂ ਪੜ੍ਹਾਈ ਜਾਂਦੀ, ਚੋਣਵੀਂ ਭਾਸ਼ਾ ਵਜੋਂ ਪੜ੍ਹਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਰੂਸ ਵਿਚ ਸੋਵੀਅਤ ਯੂਨੀਅਨ ਟੁੱਟਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਤੇ ਅੱਜ ਵੀ ਜਿਹੜੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਡਾਕਟਰੀ ਜਾਂ ਇੰਜੀਨੀਰਿੰਗ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਕਰਨ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਪਹਿਲਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰੂਸੀ ਭਾਸ਼ਾ ਸਿੱਖਣੀ ਪੈਂਦੀ ਸੀ ਹੁਣ ਵੀ ਸਿੱਖਣੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਮਗਰੋਂ ਉਹ ਆਪਣੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਰੂਸੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦਾ ਭਾਰ

ਜਿਥੋਂ ਤੱਕ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਬਿਨਾਂ ਸਾਡੇ ਵਿਕਸਿਤ ਦੇਸਾਂ ਤੋਂ ਪਿਛਤ ਜਾਣ ਦੀ ਦਲੀਲ ਹੈ ਉਹਦੇ ਬਾਰੇ ਏਨਾ ਦੱਸਣਾ ਹੀ ਕਾਫੀ ਹੈ ਕਿ ਕਿ ਪੰਜਾਹ ਸਾਲ ਤੋਂ ਅਸੀਂ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਉੱਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਕੂੜੇ ਦੇ ਟੋਕਰੇ ਦਾ ਭਾਰ 'ਲਾਜ਼ਮੀ' ਕਹਿ ਕੇ ਚੁਕਾਈ ਰੱਖਿਆ ਹੈ। ਜੇ ਪੰਜਾਹ ਸਾਲ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਜਬਰਦਸਤੀ ਪੜ੍ਹਾ ਕੇ ਅੱਧੇ ਤੋਂ ਵੱਧ ਅਬਾਦੀ ਨੂੰ ਪੀਣ ਵਾਲਾ ਸਾਫ਼ ਪਾਣੀ, ਬਕਾਇਦਾ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਤੇ ਏਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਸਾਰੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਮੁੱਢਲੀ ਵਿਦਿਆ ਸਿਰਫ ਲਿਖਣਾ-ਪੜ੍ਹਨਾ ਨਹੀਂ ਦੇ ਸਕੇ ਤਾਂ ਅਗਲੇ ਪੰਜਾਹ- ਸੌ ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾ ਸਾਡਾ ਕੀ ਸੰਵਾਰ ਦੇਵੇਗੀ? ਪੰਜਾਹ ਸਾਲਾਂ ਅੰਦਰ ਜਿਹੜੀ ਤਰੱਕੀ ਏਸ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾ ਕਾਰਨ ਹੋਈ ਹੈ, ਉਹ ਸਭ ਨੂੰ ਦਿੱਸੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅੱਜ ਵੀ ਅਸੀਂ ਹਰ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਪੱਛਮੀ ਦੇਸਾਂ ਦੇ ਮੁਬਾਜ਼ ਹਾਂ।

ਹੁਣ ਰਹਿ ਗਈਆਂ ਕੁਝ ਹੋਰ ਦਲੀਲਾਂ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪਹਿਲੀ ਸਾਡੀ ਸਿਆਣੀ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਏਨਾ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿ ਕਿਸੇ ਵੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਕੂਲ ਵਿਚ ਪਹਿਲੀ ਤੋਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ ਭਾਸ਼ਾ ਨਹੀਂ ਪੜ੍ਹਾਈ ਜਾਂਦੀ। ਜੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਕੂਲਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਜਾਂ ਹਿੰਦੀ ਮਜ਼ਬੂਰਨ ਪੜ੍ਹਾਉਣੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਤੀਜੀ-ਚੌਥੀ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸਦਾ ਵਿਗਿਆਨਕ ਕਾਰਨ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਕੋਈ ਵੀ 5-6 ਸਾਲ ਦਾ ਬੱਚਾ ਇਕੋ ਸਮੇਂ ਦੋ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਸਿੱਖਣ ਦਾ ਬੋਝ ਨਹੀਂ ਝੱਲ ਸਕਦਾ। ਪਰ ਸਾਡੀ ਸਰਕਾਰ, ਉੱਕਾ ਅਣਵਿਗਿਆਨਕ ਤੇ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕ ਤੌਰ ਤੇ ਘਾਤਕ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ ਕਿ ਛੋਟੇ-ਛੋਟੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਪਹਿਲੀ ਜਮਾਤ ਤੋਂ ਹੀ ਦੋ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਸਿਖਾਈਆਂ ਜਾਣਗੀਆਂ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਇਸ ਸਧਾਰਨ ਗੱਲ ਦਾ ਵੀ ਉਸ ਨੂੰ ਇਹ ਗਿਆਨ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ 'ਹੰਸ ਦੀ ਤੌਰ' ਸਿਖਾਉਂਦੀ ਕਾਂ ਵਾਂਗੂ ਆਪਣੀ ਤੌਰ ਵੀ ਭੁਲਾ ਦੇਵੇਗੀ। ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਾਂ, ਹੰਸ, ਦੀ ਤੌਰ ਸਿੱਖਣ ਲੱਗਿਆ ਆਪਣੀ ਵੀ ਭੁੱਲ ਗਿਆ ਤੇ ਹੁਣ ਟਪੁਸੀਆਂ ਮਾਰ-ਮਾਰ ਤੁਰਦਾ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਮਿਸਾਲ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਹੰਸ ਦੀ ਉਪਮਾ ਦੇਣਾ ਹੋਰ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦਾ ਨਿਰਾਦਰ ਹੈ। ਪਰ ਇਹ ਸਿਰਫ ਮਿਸਾਲ ਹੈ।

ਅਗਲੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਲਗਭਗ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖਿਆ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਇਸ ਗੱਲ 'ਤੇ ਸਹਿਮਤ ਹਨ ਕਿ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਨਿਪੁੰਨਤਾ ਨਾਲ ਤੇ ਘੱਟ ਸਮੇਂ ਅੰਦਰ, ਹਰ ਵਿਸ਼ੇ ਦਾ ਗਿਆਨ, ਕਿਸੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਮਾਤ-ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਦਿੱਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਤਜਰਬਾ ਮੈਂ ਖੁਦ ਇਕ ਅੱਠਵੀਂ ਜਮਾਤ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਉੱਤੇ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਉਹ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਸਾਇੰਸ ਪੜ੍ਹਦਾ ਸੀ ਤਾਂ 100 ਵਿਚੋਂ 8 ਨੰਬਰ ਲੈਂਦਾ ਸੀ। ਸਿਰਫ ਦੋ ਮਹੀਨੇ, ਪੰਜਾਬੀ ਮਾਧਿਅਮ ਰਾਹੀਂ ਸਾਇੰਸ ਪੜ੍ਹੀ

ਤਾਂ 100 ਵਿਚੋਂ 56 ਨੰਬਰ ਲੈ ਗਿਆ। ਫੇਰ ਇਸ ਜ਼ਿਦ ਦੇ ਕੀ ਅਰਥ ਹਨ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਕੁੱਤਾ ਹਰ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਨੂੰ ਬੀ. ਏ. ਪਾਸੇ ਕਰਨ ਤੱਕ ਪੰਦਰਾਂ ਸਾਲ ਜ਼ਰੂਰ ਢੋਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ?

ਸਿਰਫ਼ ਏਨੀ ਗੱਲ ਨਾਲ ਹੀ ਇਸ ਗ਼ਲਤ ਫੈਸਲੇ ਦੇ ਭਿਆਨਕ ਸਿੱਟੇ ਖ਼ਤਮ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ। ਪਹਿਲੀ ਸਮੱਸਿਆ ਤਾਂ ਇਹੋ ਹੈ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਮੁਸ਼ਕਲ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਹੈ। ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਇਹਦੇ 26+26=52 ਅੱਖਰ ਹਨ। ਵੱਡੇ ਕੈਪੀਟਲ ਅੱਖਰ ਹੋਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਿਖੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਛੋਟੇ ਅੱਖਰ ਹੋਰ ਤਰ੍ਹਾਂ। ਅਨੇਕਾਂ ਅੱਖਰਾਂ ਦਾ ਉਚਾਰਣ ਸ਼ਬਦਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਬਦਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦਾ ਅੱਖਰ ਐਸ (ਸ) ਕਿਸੇ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਸੱਸੇ (ਸ) ਵਾਂਗ ਬੋਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਥਾਂ ਜੱਜੇ ਪੈਰ ਬਿੰਦੀ ਬਾਲੇ ਜੁ ਵਾਂਗ। (ਜਿਵੇਂ |ਸਕ, ਸਿ, ਅਸ ਵਿਚ) ਇੰਜ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਅੱਖਰ ਸੀ (ਚ) ਕਿਤੇ ਸੱਸੇ ਵਾਂਗ ਬੋਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿਤੇ ਕੱਕੇ (ਕ) ਵਾਂਗ। ਢੇਰ ਸਾਰੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਅਨੇਕ ਅੱਖਰ ਉਚਾਰੇ ਹੀ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੇ 'ਅਲਕ ਵਿਚ () ਦੀ ਧੁਨੀ ਛੱਡ ਕੇ ਵਾਕ ਬੋਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਬੇਲੋੜੇ ਦੋ-ਦੋ ਅੱਖਰ ਪਾ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। (ਜਿਵੇਂ |ਟ-ਟਣਨਦ ਵਿਚ ਦੋ ਟੀਆਂ)। ਤੇ ਅਜਿਹੀਆਂ ਅਨੇਕਾਂ ਮਿਸਾਲਾਂ ਹਨ ਕਿ ਇਸ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਲਗਭਗ ਹਰ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਸਿੱਖਣ ਲਈ ਸਾਡੀਆਂ ਭਾਰਤੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਚਾਰ ਗੁਣਾਂ ਵਧ ਸਮਾਂ ਤੇ ਦਿਮਾਗੀ ਸ਼ਕਤੀ ਖਰਚ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸਿੱਟਾ ਕੀ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ? ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਮਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾ ਉੱਤੇ ਲੱਗਣ ਕਾਰਨ ਚੰਗੇ-ਚੰਗੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਦੂਜੇ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਦਾ ਪੂਰਾ ਗਿਆਨ ਨਹੀਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦੇ? ਦੂਜਾ ਦੁਖਦਾਈ ਸਿੱਟਾ ਇਹ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਹਰ ਸਾਲ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਅਸਫਲ ਵੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਦੂਜੇ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਵਿਚ, ਬਹੁਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਕਾਰਨ ਹੀ ਕਮਜ਼ੋਰ ਰਹਿ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਉਣਤਾਈਆਂ

ਇਸ ਤੋਂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੋਚਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਆਪਣੀਆਂ ਉਣਤਾਈਆਂ ਕਾਰਨ ਅਸੀਂ ਅਜੇ ਤੱਕ ਵਿਗਿਆਨਕ ਵਿਸ਼ੇ (ਤੇ ਹੋਰ ਵੀ) ਆਪਣੀਆਂ ਮਾਤ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਰਾਹੀਂ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਕਸਿਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕੇ ਤਾਂ ਸੌ ਵਿਚ 95 ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੇ ਵਾਧੂ ਭਾਰ ਹੇਠ ਦੱਬ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ 'ਨਾਲਾਇਕ' ਸਿੱਧ ਕਿਉਂ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋ? ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸਿਰਫ਼ ਸੌ ਵਿਚੋਂ ਤਿੰਨ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਪੰਜ ਤੱਕ ਵਿਦਿਆਰਥੀ, ਡਾਕਟਰੀ, ਇੰਜੀਨੀਰਿੰਗ ਤੇ ਹੋਰ ਤਕਨੀਕੀ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਵਿਚ ਜਾਂਦੇ ਤੇ ਸਫਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਲਗਭਗ ਸੌ ਵਿਚੋਂ 95 ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੇ ਸਿਰਫ਼ ਸਮਾਜਕ ਵਿਗਿਆਨਕ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਜਿਵੇਂ (ਰਾਜਨੀਤੀ ਸ਼ਾਸਤਰ, ਇਤਿਹਾਸ) ਆਦਿ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਬੀ. ਏ. ਪਾਸ ਕਰਨੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਪੰਜਾਬ ਜਾਂ ਗੁਆਂਢੀ ਸੂਬਿਆਂ ਵਿਚ ਸਿਰਫ਼ ਕਲਰਕ, ਮਾਸਟਰ, ਜਾਂ ਫਿਰ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਛੋਟੀ ਮੋਟੀ ਨੌਕਰੀ ਤੇ ਲਗ ਕੇ ਪੇਟ ਪਾਲਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਵੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦਾ ਖੋਟੀ ਦੁਆਨੀ ਜਿੰਨਾ ਲਾਭ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਫੇਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਕਿਉਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਿਰਾਂ ਉੱਤੇ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਲੱਦੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ? (ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਗੁਲਾਮੀ ਪਿੱਛਾਂ ਨਹੀਂ ਛੱਡਦੀ।)

ਕਈ ਵਾਰ ਇਹ ਵੀ ਬੜੀ ਫਜ਼ੂਲ ਦਲੀਲ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਪੇਂਡੂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਹਿਰੀਆਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ, ਬਰਾਬਰ ਦੀਆਂ ਸਹੂਲਤਾਂ ਦੇਣ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹਨ। ਉੱਤੇ ਦੱਸ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਕਿ ਲਗਭਗ ਦੇਸ ਦੀ ਅੱਧੀ ਆਬਾਦੀ ਨੂੰ ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰੀ ਦੀ ਵਿਕਰਾਲ ਸਮੱਸਿਆ ਕਾਰਨ ਰੋਜ਼ ਅੱਧ-

ਭੁੱਖੇ ਸੌਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਮਾਤਾ ਜਿਹਾ ਮੀਂਹ ਪੈਣ ਉੱਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੱਚੇ ਕੋਠੇ ਢਹਿ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਕਾਲਾ ਅੱਖਰ ਭੈਂਸ ਬਰਾਬਰ ਹੈ. ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸ ਕਿਸਮ ਦੀ 'ਬਰਾਬਰੀ' ਅਸੀਂ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ? ਕੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਪੜ੍ਹਨ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਮਿਲ ਜਾਏਗਾ? ਕੀ ਇਹ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੱਚੇ ਕੋਠਿਆਂ ਦੀ ਥਾਂ ਪੱਕੇ ਉਸਾਰ ਦੇਵੇਗੀ? ਉਹ ਕਿਹੜੀ 'ਬਰਾਬਰੀ' ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਪੰਜਾਹ ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੇ ਨਹੀਂ ਸਕੇ ਤੇ ਹੁਣ ਪਹਿਲੀ ਤੋਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ, ਪੰਜਾਬੀ 'ਕੋਠੀ ਪੜ੍ਹਾ ਕੇ ਦੇ ਦਿਆਂਗੇ'?

ਆਖਰੀ ਅਰਜ਼ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਮਹਾਂ ਕਵੀ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਅਨੁਸਾਰ, "ਆਉਸਰ ਚੁੱਕਾ ਹੱਥ ਨਾ ਆਵੇ।" ਜੇ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਇਹ ਵੇਲ੍ਹਾ ਖੁੰਝਾਅ ਕੇ ਇਸ ਗਲਤ ਵੈ-ਮਲੇ ਉੱਤੇ ਨਿਰੀ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦ ਕਾਰਨ ਅਮਲ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਇਹਦੇ ਸਿੱਟੇ ਇੰਨੇ ਮਾੜੇ ਹੋਣਗੇ ਕਿ ਮਗਰੋਂ, ਸਾਰੇ ਇਸ 'ਨਵੀਨ-ਵਿਦਿਆ-ਤਜ਼ਰਬੇ' ਦੇ ਪੱਖੀ, ਗੋਡਿਆਂ 'ਤੇ ਸਿਰ ਰੱਖ ਕੇ ਸਿਰਫ਼ ਪਛਤਾਉਣ ਜੋਗੇ ਰਹਿ ਜਾਣਗੇ ਤੇ ਬੀਤਿਆ ਵੇਲਾ ਹੱਥ ਨਹੀਂ ਆਉਣਾ। (ਜੇ ਮੇਰੇ ਜਿਹਾ ਸਧਾਰਨ ਬੰਦਾ ਇਹ ਮੱਤ ਦੇਵੇ ਕਿ ਜਿਸ ਡਾਹਣੇ ਨੂੰ ਕੱਟਣ ਲੱਗੇ ਹੋ ਉਹਦੇ ਹੇਠ ਡਿੱਗਣ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਨਾ ਬੈਠੋ ਤਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਕੋਈ ਨਾ ਸੁਣੇ। ਪਰ ਜਦੋਂ ਡਿੱਗ ਕੇ ਕੋਈ ਲੱਤ-ਬਾਹ ਟੁੱਟ ਗਈ ਤਾਂ ਮਗਰੋਂ 'ਨਜ਼ਮੀ' ਕਹਿਣ ਲੱਗ ਪਓਗੇ। ਫੇਰ ਡਾਹਣੇ ਉੱਤੇ ਬੈਠਣ ਵਾਲੇ ਹੀ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਸੋਚ ਲੈਂਦੇ ਕਿ ਕਿੱਧਰ ਬੈਠੀਏ?)

ਸਨਿਮਰ ਬੇਨਤੀ ਹੈ, ਕਿ ਅਧਿਆਪਕ ਤੇ ਜਗਿਆਸੂ ਵਜੋਂ ਜੋ ਕੁਝ ਮੇਰੇ ਜਿਹੇ ਸਿੱਧੇ-ਸਾਢੇ ਲੋਕ ਸਪੱਸ਼ਟ ਗੱਲਾਂ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੇ ਗੰਭੀਰਤਾ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰ ਤਾਂ ਕਰ ਲਓ। (ਕੋਈ ਜੇ ਕਹੇ, 'ਭਾਈ ਤੂੰ ਟੰਗ ਅਤਾ ਕੇ ਕੀ ਲੈਣਾ ਹੈ, ਇਹ ਸਰਕਾਰਾਂ ਦੇ ਕੰਮ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਰਨ ਦੇ। ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਉੱਤਰ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਪਹਿਰੇਦਾਰ, ਗਲੀ-ਮੁਹੱਲੇ ਦੇ ਹਰ ਘਰ ਨਾਲੋਂ ਮਾਤਾ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਆਪਣੇ ਫਰਜ਼ (ਜਾਂ ਰੋਜ਼ੀ) ਦੀ ਖਾਤਰ 'ਜਾਗਦੇ ਰਹਿਣਾ ਬਈ ਉਇ' ਦਾ ਹੋਕਰਾ ਜ਼ਰੂਰ ਦੇਵੇਗਾ, ਕੋਈ ਜਾਗੇ ਚਾਹੇ ਘੁਰਾਤੇ ਮਾਰ ਕੇ ਘਰ ਨੂੰ ਪਾਤ ਲੁਆ ਲਵੇ ਇਹ ਘਰ ਵਾਲੇ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਹੈ।)

ਜਾਂਦਿਆਂ-ਜਾਂਦਿਆਂ ਇਕ ਤਜ਼ਰਬਾ ਹੋਰ ਵੀ ਸਾਂਝਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ। ਐੱਮ. ਏ. ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ 20 ਸਾਲ ਪੜ੍ਹਾਇਆ ਹੈ। ਲਗਭਗ ਹਰ ਸਾਲ ਹੱਸਦਿਆਂ ਹੱਸਦਿਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦਾ ਸਾਂ ਕਿ, 'ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਪੰਜ-ਦਸ ਵਾਕ ਜੁਬਾਨੀ ਲਿਖਾਵਾਂਗਾ, ਜੋ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਬਿਲਕੁਲ ਸਹੀ ਲਿਖ ਦੇਵੇਗਾ ਉਹ ਨੂੰ ਜੇਬ 'ਚੋਂ ਨਕਦ ਇਨਾਮ ਵੀ ਦੇਵਾਂਗਾ ਤੇ ਸਾਰੀ ਜਮਾਤ ਨੂੰ ਚਾਹ ਵੀ ਪਿਆਵਾਂਗਾ।' ਪਰ ਸ਼ਾਇਦ ਤੁਹਾਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਾ ਹੋਵੇ ਕਿ ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਨੇ ਹਿੱਕ ਬਾਪਤ ਕੇ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਕਿ, 'ਲਿਖਾਓ, ਮੈਂ ਲਿਖਾਂਗਾ।' ਜਾਣਦਾ ਸਾਂ ਕਿ ਵੀਹ-ਪੰਝੀ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਦੋ-ਚਾਰ ਜ਼ਰੂਰ ਅਜਿਹੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ਜੋ ਜੁਬਾਨੀ ਲਿਖਾਏ ਪੰਜ-ਦਸ ਵਾਕ ਬਿਲਕੁਲ ਸੁੱਧ ਲਿਖ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਪਰ ਮੁੱਢਲੀ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਸਮੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅੰਦਰ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਮਾਨਸਿਕ ਅਨਿਸ਼ਚਿਤਤਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅੰਦਰ ਸਵੈ-ਭਰੋਸਾ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਣ ਦਿੰਦੀ, ਤੇ ਉਹ ਸੋਚਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਕਿ, 'ਖਬਰੈ ਕੋਈ ਗਲਤੀ ਹੋ ਜਾਏ :- ਜੇ ਸਾਡੇ 'ਨਿਪੁੰਨ' ਵਿਦਿਅਕ ਵਾਂਞੇ ਵਿਚ ਅਧਿਆਪਕ ਚੌਦਾਂ-ਪੰਦਰਾਂ ਸਾਲ ਤੱਕ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਾਤ ਭਾਸ਼ਾ ਇੰਜ ਪੜ੍ਹਾ ਸਕੇ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅੰਦਰ ਸਵੈ-ਭਰੋਸਾ ਪੈਦਾ ਹੋ ਸਕੇ ਤਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾ ਲਈ ਕਿਹੜਾ ਅਜਿਹਾ ਢੰਗ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ

ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਉੱਤੇ ਦੋ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦਾ ਬੋਝ ਲੱਦ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੋਹਾਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੀ ਨਿਪੁੰਨ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਦਿਆਂਗੇ?

ਇਸ ਲਈ, ਇਸ ਬਹੁਤ ਗੰਭੀਰ ਮਸਲੇ ਬਾਰੇ, ਹਰ ਪੱਖੋਂ ਸੋਚ ਵਿਚਾਰ ਕੇ ਸਗੋਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦਾ ਬੋਝ, ਆਮ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਦੇ ਸਿਰ ਤੋਂ ਲਾਹੁਣ ਬਾਰੇ ਸੋਚਣ ਦੀ ਵਧੇਰੇ ਲੋੜ ਹੈ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਤੋਂ ਖਹਿਤਾ ਕਿੰਝ ਛੁਡਾ ਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਇੰਜ ਕਿਵੇਂ ਵਿਕਸਤ ਕਰੀਏ ਕਿ ਸਾਡੀਆਂ ਵਰਤਮਾਨ ਤੇ ਭਵਿੱਖ ਦੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਲਈ ਸਾਡੀ ਮਾਤ ਭਾਸ਼ਾ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਦਿਆ ਦਾ ਮਾਧਿਅਮ ਬਣਨ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋ ਸਕੇ।

-ਪ੍ਰੋ. ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ
ਜੈਤੋ-ਫਰੀਦਕੋਟ

ਫੋਕੀ ਟੌਹਰ ਦੀ ਮਾਰ

ਮੈਂ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਜੋ ਕਿ ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਹੈ, ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮਾਂ-ਬਾਪ ਵਾਂਗ ਸਤਿਕਾਰ ਦਿੰਦੀ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਇਸ ਦੀ ਅੱਜ ਦੇ ਸਮੇਂ ਉੱਤੇ ਹੋ ਰਹੀ ਬੇਅਦਬੀ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹਾਂਗੀ। ਅੱਜ ਇਸ ਮਾਂ ਦਾ ਅਜੋਕੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਵਿਚ ਸਨਮਾਨ ਨਾਂਹ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਅਜੋਕੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੀ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਇਸ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੇ ਮਾਂ-ਬਾਪ ਹਨ। ਸੰਨ 1990 ਤੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕ ਆਪਣੀ ਉੱਨਤੀ ਪ੍ਰਤੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੀ ਫਿਕਰਮੰਦ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਪੜ੍ਹਨ ਅਤੇ ਬੋਲਣ 'ਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਜ਼ੋਰ ਦੇਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਬੱਚੇ ਆਪਣੀ ਮਾਂ-ਬੋਲੀ ਤੋਂ ਬੇੜ੍ਹੀ ਦੂਰ ਹੋ ਗਏ। ਇਹ ਦੂਰੀ ਸਮੇਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਵਧਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ।

ਹੁਣ ਹਾਲਤ ਬਹੁਤ ਹੀ ਖਰਾਬ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਸਕੂਲਾਂ, ਕਾਲਜਾਂ ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਗਲਤ ਪੰਜਾਬੀ ਤਾਂ ਆਮ ਹੀ ਵੇਖਦੇ ਹੋਵੋਗੇ। ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਟੀ. ਵੀ. ਉੱਤੇ ਅਤੇ ਕੰਧਾਂ 'ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਲਿਖੇ ਇਸ਼ਤਿਹਾਰ ਪੜ੍ਹੋ, ਤੁਸੀਂ ਜਾਣੋਗੇ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਲੇਖਕਾਰ ਕਿੰਨਾ ਗਲਤ ਲਿਖਦੇ ਹਨ। ਸਕੂਲਾਂ ਵਿਚ ਬੱਚੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਸ਼ੇ 'ਤੇ ਮੂੰਹ ਨੱਕ ਚਾੜ੍ਹਦੇ ਹਨ। ਮਾਪੇ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਸ਼ੇ ਬਾਰੇ ਬਿਲਕੁਲ ਚਿੰਤਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ। ਮਾਪੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜਮਾਤ ਵਿਚ ਪ੍ਰਜੀਸ਼ਨ ਅਤੇ ਨੰਬਰਾਂ ਬਾਰੇ ਚਿੰਤਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਵੱਡੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲਣ ਵਿਚ ਮਾਪੇ ਅਤੇ ਬੱਚੇ ਬਹੁਤ ਸ਼ਰਮ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਜੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਨਾ ਬੋਲਣੀ ਆਉਂਦੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਹਿੰਦੀ ਤਾਂ ਜ਼ਰੂਰ ਹੀ ਬੋਲਦੇ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਹ ਲਗਦੇ ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ ਬੋਲਦੇ।

ਅਸੀਂ ਹਰ ਜਗ੍ਹਾ ਦਫਤਰਾਂ, ਸਕੂਲਾਂ, ਕਾਲਜਾਂ ਆਦਿ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਤਰਸਯੋਗ ਹਾਲਤ ਅਸਾਨੀ ਨਾਲ ਵੇਖ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਅਸੀਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦਾ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਅਪਣਾਇਆ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਖੂਬੀਆਂ ਛੱਡ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਸੀਂ ਭਾਰਤ ਦੇ ਦੱਖਣੀ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਖਾਣੇ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਹੋ ਕੇ ਖਾਂਦੇ ਹਾਂ ਤੇ ਆਪਣੇ ਦੇਸੀ ਖਾਣਿਆਂ ਸਾਗ, ਲੱਸੀ ਵਗੈਰਾ ਨੂੰ ਨੱਕ ਚਾੜ੍ਹਦੇ ਹਾਂ। ਪਰ ਅਸੀਂ ਇਹ ਨਹੀਂ ਅਪਣਾਇਆ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੀ ਸਤਿਅਤਾ ਦੀ ਕਦਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਅਜੇ ਵੀ ਬਹੁਤੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਬੱਲੇ ਬੈਠ ਕੇ ਖਾਣਾ ਖਾਂਦੇ ਮਿਲਣਗੇ। ਬਹੁਤੇ ਅੱਜ ਵੀ ਚੰਦਨ ਦਾ ਟਿੱਕਾ ਲਗਾਉਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਆਪਣੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀਆਂ ਫਿਲਮਾਂ ਦੇਖਦੇ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਵੱਡਿਆਂ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਦੇ ਮਿਲਣਗੇ। ਆਪ ਨੂੰ ਸੁਧਾਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਜੇ ਅਸੀਂ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਾਂਗੇ, ਉਸ ਨੂੰ ਪਹਿਲ ਦੇਵਾਂਗੇ, ਤਾਂ ਹੀ ਬੱਚੇ ਵੀ ਇਸ ਨੂੰ ਅਪਣਾਉਣਗੇ।

ਹੋਰ ਤੁਸੀਂ ਪੰਜਾਬ ਬੋਰਡ ਦੁਆਰਾ ਛਾਪੀਆਂ ਸਕੂਲਾਂ ਦੀਆਂ ਪੰਜਾਬੀ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੇਖੋ। ਤੁਸੀਂ ਦੇਖੋਗੇ ਕਿ ਕਿੰਨੇ ਸ਼ਬਦ ਜੋੜ ਗਲਤ ਹਨ। ਬੱਚੇ ਤਾਂ ਉਹੀ ਪੜ੍ਹਨਗੇ। ਸਰਕਾਰੀ ਅਧਿਆਪਕ ਉਹ

ਵੀ ਕੋਈ ਸਿਰਦਰਦੀ ਨਹੀਂ ਲੈਂਦੇ, ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਸਹੀ ਤਰੀਕੇ ਜਾਣ ਕਰਵਾਉਣ ਦੀ। ਉਹ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਕਹਿ ਦਿੰਦੇ ਹਨ- ਓਏ, ਅਗਲਾ ਪਾਠ ਪੜ੍ਹੋ। ਗਾਈਡਾਂ 'ਚੋਂ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਉਤਾਰੋ ਲਿਖੋ ਤੇ ਯਾਦ ਕਰਕੇ ਪੇਪਰ ਦੇਵੋ। ਪੇਪਰ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਗਲਤੀਆਂ ਕੱਢ ਕੇ ਨਹੀਂ ਚੈੱਕ ਕਰਨੇ। ਬਸ ਠੀਕੇ ਮਾਰ ਕੇ ਨੰਬਰ ਲਾ ਦੇਣੇ ਹੁੰਦੇ ਨੇ।

ਏਸ ਕਰਕੇ ਅੱਜ ਦੇ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਅਧਿਆਪਕ ਦਾ ਸਨਮਾਨ ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ 60% ਖੁਦ ਅਧਿਆਪਕ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਪਣੇ ਬੱਚੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਮਾਧਿਅਮ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਦੇ ਹਨ। ਕਾਪੀ ਵਿਚ ਇਕ ਗਲਤੀ ਹੋਣ ਉੱਤੇ ਸਕੂਲ ਜਾ ਕੇ ਲੜਦੇ ਹਨ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਸਾਡੇ ਬੱਚੇ ਦੀ ਗਲਤੀ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਕੱਢੀ। ਖੁਦ ਉਹ ਨਹੀਂ ਝਾਤ ਮਾਰਦੇ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗਲਤੀਆਂ ਨਾ ਕੱਢਣ 'ਤੇ ਦੂਜੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਕਿੰਨਾ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸਰਕਾਰੀ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿਚ ਉਹੀ ਬੱਚੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਗਰੀਬ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਘਰ ਕੋਈ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਮਾਵਾਂ ਨੇ ਤਾਂ ਕਾਪੀਆਂ ਲੈ ਕੇ ਨਹੀਂ ਆਉਣਾ, ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਗਲਤੀਆਂ ਨਹੀਂ ਕੱਢੀਆਂ। ਇਸ ਲਈ ਜੇ ਅਸੀਂ ਪੰਜਾਬੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਸਤਿਕਾਰ ਦੇ ਕੇ ਉੱਪਰ ਚੁੱਕਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਇਸ ਵਿਚ ਸਾਡਾ ਅਧਿਆਪਕ ਵਰਗ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਵੇ।

ਜੇ ਅਸੀਂ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਸੱਚੇ ਦਿਲੋਂ ਉੱਪਰ ਚੁੱਕਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਦੂਜੀਆਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੀ ਫੋਕੀ ਸ਼ਾਨ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਉੱਠਣਾ ਪਵੇਗਾ। ਸਾਡੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਤਾਂ ਹੁਣ ਧੋਬੀ ਦੇ ਕੁੱਤੇ ਵਾਲੀ ਹੋ ਗਈ ਹੈ, ਨਾ ਘਰ ਦੇ ਨਾ ਘਾਟ ਦੇ, ਆਪਣੀ ਬੋਲੀ ਵੀ ਭੁੱਲ ਗਏ ਅਤੇ ਦੂਜੀ ਵਿਚ ਵੀ ਸਫਲ ਨਾ ਹੋਏ।

ਅਸੀਂ ਆਮ ਹੀ ਵੇਖਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਫਿਲਮਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਸਿੱਖਾਂ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਕਾਮੇਡੀ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸ਼ਾਇਦ ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲਣ ਵਿਚ ਹੇਠੀ ਸਮਝਦੇ ਹਨ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਤੇ ਹਿੰਦੀ ਬੋਲਣ ਨਾਲ ਸਾਡੀ ਟੌਹਰ ਬਣੇਗੀ ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਸੱਭਿਅਕ ਗਿਣੇ ਜਾਵਾਂਗੇ। ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲਣ ਨਾਲ ਅਸੀਂ ਅਨਪੜ੍ਹ ਗੰਵਾਰ ਗਿਣੇ ਜਾਵਾਂਗੇ।

ਇਸੇ ਲਈ ਮਾਵਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਜੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਨਾ ਆਉਂਦੀ ਹੋਵੇ, ਤਾਂ ਹਿੰਦੀ ਹੀ ਉਹ ਬੋਲਣਗੀਆਂ, ਤਾਂ ਕਿ ਉਹ ਸੱਭਿਅਕ ਦਿਸਣ।

ਉੱਠੋ ਪੰਜਾਬੀਓ, ਸਾਂਭੋ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ। ਨਹੀਂ ਤਾਂ, ਟੌਹਰ ਦੀ ਹਨੇਰੀ ਵਿਚ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਕਿਤੇ ਦੱਬ ਕੇ ਗਲ ਸੜ੍ਹ ਜਾਵੇਗੀ ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਲੁੱਟੇ ਪੁੱਟੇ ਦੇਖਦੇ ਹੀ ਰਹਿ ਜਾਵਾਂਗੇ।

-ਗੁਰਪ੍ਰੀਤ ਕੌਰ
ਸੈਂਟ. ਜ਼ੇਵੀਅਰ ਸਕੂਲ ਮਾਨਸਾ।

ਅਜੋਕੀ ਪੰਜਾਬੀ ਪੱਤਰਕਾਰੀ

ਅਜੋਕੇ ਪੱਤਰਕਾਰੀ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ, ਮੋਟੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਹ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਆਧੁਨਿਕ ਪੰਜਾਬੀ ਪੱਤਰਕਾਰੀ ਦੀ ਉਮਰ ਮੁਸ਼ਕਲ ਨਾਲ ਪੰਜ-ਕੁ ਦਹਾਕੇ ਬਣਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਮੌਜੂਦਾ ਸਥਿਤੀ, ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਸਰਕਾਰੀ ਸਰਪ੍ਰਸਤੀ ਅਤੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਹਿੰਦੀ-ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੇ ਵਧਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਮੱਦੇ-ਨਜ਼ਰ ਰੱਖਦਿਆਂ ਇਹ ਅਨੁਮਾਨ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਲਗਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਪੱਤਰਕਾਰੀ ਦਾ ਭਵਿੱਖ ਕੋਈ ਬਹੁਤਾ ਉਜਲਾ ਨਹੀਂ। ਜੇ ਦੂਸਰੀਆਂ ਭਾਰਤੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚੱਲਤ ਮੀਡੀਏ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿਚ ਵਾਚੀਏ ਤਾਂ ਵੀ ਇਹ ਗੱਲ ਉਭਰਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਪੱਤਰਕਾਰੀ, ਖਾਸ ਕਰ ਕੇ ਅਖਬਾਰੀ ਮੀਡੀਆ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਪਿੱਛੇ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਕਹਿੰਦੇ-ਕਹਾਉਂਦੇ ਅਖਬਾਰ-ਅਜੀਤ ਜਲੰਦਰ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਟ੍ਰਿਬਿਊਨ ਜਾਂ ਜੱਗ-ਬਾਣੀ-ਵਿਸ਼ਾ ਵਸਤੂ ਪੱਖੋਂ, ਦਿੱਖ ਅਤੇ ਛਪਾਈ ਦੇ ਲਿਹਾਜ਼ ਤੋਂ ਜਾਂ ਖਬਰਾਂ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਅਤੇ ਚੰਗੇ ਐਡੀਟੋਰੀਅਲ ਅਤੇ ਪੁਖਤਾ ਕਾਲਮ- ਨਵੀਸਾਂ ਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਛਾਪਣ ਦੇ ਨੁਕਤਾ ਨਿਗਾਹ ਤੋਂ ਦੂਜੀਆਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੇ ਅਖਬਾਰਾਂ ਦੇ ਨੇੜੇ-ਤੇੜੇ ਨਹੀਂ ਖੜ੍ਹਦੇ। ਜਾਨੀ ਕਿ ਅਖਬਾਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪ੍ਰੋਫੈਸ਼ਨਲਿਜ਼ਮ ਜਾਂ ਪੇਸ਼ਾਵਾਰਾਨਾ ਛਾਪ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਹਮੇਸ਼ਾ ਰੜਕਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਪੱਤਰਕਾਰੀ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ਾਵਰ ਨਿਪੁੰਨਤਾ ਦੀ ਘਾਟ ਕਿਉਂ ਹੈ? ਜਾਂ ਇਹ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਚੁਨੌਤੀਆਂ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਉਂ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਜਾਂ ਆਧੁਨਿਕ ਪੱਤਰਕਾਰੀ ਦੀ ਦੌੜ ਵਿਚ ਵੀ ਪੱਤਰਕਾਰੀ ਕਿਉਂ ਅਤੇ ਕਿਵੇਂ ਪਿੱਛੇ ਰਹਿ ਜਾਵੇਗੀ? ਇਹ ਮਸਲੇ ਵਿਚਾਰਣਯੋਗ ਹਨ।

ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਪਰੀਪੇਖ ਵਿਚ ਨਜ਼ਰ ਮਾਰੀਏ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਵੇਂ 1000-1100 ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਅੱਜ ਦੀ ਬੋਲੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਆ ਗਈ ਸੀ। ਇਸਨੂੰ ਪੂਰਨ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਪੱਧਰ ਉਤੇ ਖੜ੍ਹਾ ਕਰਨ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਵੱਡਾ ਯੋਗਦਾਨ ਹੈ। ਜਿੰਨਾਂ ਨੇ 16ਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਲਿਪੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਗੁਰਮੁਖੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਨਿਯਮਬੱਧ ਕੀਤਾ। ਪਰ ਉਸ ਵੱਡੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਖਿੱਤੇ ਵਿਚ, ਜਿਥੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਗਸੀ ਜਾਂ ਵਿਕਾਸ ਹੋਇਆ, ਦੀ ਸਰਕਾਰੀ ਦਰਬਾਰੀ ਭਾਸ਼ਾ ਫਾਰਸੀ ਹੀ ਰਹੀ। ਇੱਥੇ ਤੱਕ ਕਿ ਮਹਾਹਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵੀ ਫਾਰਸੀ ਸੀ ਅਤੇ 1850 ਈਸਵੀ ਤੱਕ ਪੰਜਾਬੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਗੁਰਦਵਾਰਿਆਂ, ਧਾਰਮਿਕ ਅਸਥਾਨ ਜਾਂ ਡੇਰਿਆਂ ਤੱਕ ਮਹਿਦੂਦ ਸੀ।

ਫਿਰ ਈਸਾਈ ਮਿਸ਼ਨਰੀਆਂ ਨੇ, ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਰਾਜ ਕਾਇਮ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, 1860 ਦੇ ਲਾਗੇ ਭਾਗੇ, ਰਾਜ ਦੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਪੱਕੀਆਂ ਕਰਨ ਲਈ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਕਲਚਰ ਦਾ ਅਧਿਅਨ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਪੰਜਾਬੀ-ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੀ ਸ਼ਬਦ ਕੋਸ਼ (ਡਿਕਸ਼ਨਰੀ) ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਈ।

ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਛਾਪਾਖਾਨਾ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਈਸਵੀ ਮੱਤ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਲਈ ਟਰੈਕਟ ਅਤੇ ਹੋਰ ਲਿਟਰੇਚਰ ਛਾਪਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਇਹ ਪੰਜਾਬੀ ਅਖਬਾਰੀ ਪੱਤਰਕਾਰੀ ਦਾ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਤਕਰੀਬਨ ਇਕ ਸਦੀ ਪਹਿਲਾਂ ਜਾਨੀ 1780 ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਮਾਡਰਨ ਪੱਤਰਕਾਰੀ ਦਾ ਮੁੱਢ 'ਬੰਗਾਲ ਗਜ਼ਟ' ਅਤੇ 'ਕਲਕੱਤਾ ਜਨਰਲ ਐਡਵਰਟਾਈਜ਼ਰ' ਵਰਗੇ ਪਰਚੇ ਕੱਢਕੇ, ਬੰਨ ਹੀ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਪਹਿਲਾਂ ਬੰਗਾਲੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਅਖਬਾਰ, 'ਬੰਗਾਲ ਗਜ਼ਟ' ਬੰਗਾਲੀ ਸਕੂਲ ਮਾਸਟਰ, ਗੰਗਾਧਰ ਭੱਟਾਚਾਰੀਆ ਨੇ 1816 ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਹੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਫੇਰ ਰਾਜਾਮੋਹਨ ਰਾਏ ਦਾ ਇਕ ਬੰਗਾਲੀ ਹਫਤਾਵਾਰ, "ਸੰਮਵਾਦ ਕੌਮ ਦੀ ਵੀ ਛੱਪਣ ਲੱਗਿਆ। ਪਹਿਲਾਂ, ਗੁਜਰਾਤੀ ਪੇਪਰ, 'ਬੰਬੇ ਸਮਾਚਰ' 1826 ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਛਪਣ ਲੱਗਿਆ ਉਸੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਪਹਿਲਾਂ ਸਿੰਦੀ ਅਖਬਾਰ 'ਉਦੈਤ ਮਾਰਤੰਡਾ' ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ।

ਪਰ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਪੇਪਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਤਕਰੀਬਨ 50 ਸਾਲ ਬਾਅਦ, 1878 ਵਿਚ ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਮਜੀਠੀਏ ਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ "ਦੀ ਟ੍ਰਿਬਿਊਨ" ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਇਹਨਾਂ ਹੀ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਪਹਿਲਾਂ ਉੱਦਮ ਕਹਿ ਲਵੇ, "ਅਖਬਾਰ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ" ਕੱਢਿਆ ਗਿਆ ਜਿਸ ਦੀ ਸਿਰਫ ਲਿੱਪੀ ਗੁਰਮੁਖੀ ਸੀ ਪਰ ਭਾਸ਼ਾ ਹਿੰਦੀ-ਉਰਦੂ ਦਾ ਮਿਲਿਆ ਜੁਲਿਆ ਰੂਪ ਸੀ। ਫਿਰ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਹਿਰ ਸਮੇਂ, 19ਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਅਖੀਰ ਵਿਚ ਟਰੈਕਟ ਜਾਂ ਪੈਂਫਲੈਟ-ਰੂਪੀ ਪਰਚੇ, ਗੁਰਮੁਖੀ ਵਿਚ ਛਪਦੇ ਰਹੇ। ਜਾਨੀ 1900 ਤੋਂ 1920 ਤੱਕ 42 ਛੋਟੇ-ਮੋਟੇ ਹਫਤਾਵਾਰੀ ਜਾਂ ਮਾਸਕ ਪੱਤਰ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਨਿਕਲੇ ਅਤੇ ਬੰਦ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ 1970 ਤੋਂ 1935 ਵਿਚ ਅਜਿਹੇ 23 ਪੰਜਾਬੀ ਪੇਪਰ ਨਿਕਲੇ ਅਤੇ ਬਹੁਤੇ ਜਲਦੀ ਹੀ ਲੁਪਤ ਹੋ ਗਏ। ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਚੱਲੀ, ਗੁਰਦਵਾਰਿਆਂ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦਾ ਮਸਲਾ ਭੱਖਿਆ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਬਹੁਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪੇਪਰਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ-ਵਸਤੂ ਸਿਆਸਤ ਸੀ। 'ਕੌਮੀ ਦਰਦ', 'ਖਾਲਸਾ ਸੇਵਕ', 'ਜਥੇਦਾਰ', 'ਫਤਹਿ', 'ਪ੍ਰੀਤਮ' ਅਤੇ ਮੌਜੀ ਆਦਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਪੈਦਾ ਹੋਏ। ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਲਹਿਰ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚ ਗਈ ਸੀ। ਜਿਸ ਕਰਕੇ 'ਕਿਰਤੀ ਲਹਿਰ' ਅਤੇ 'ਚਿੰਗਾੜੀ' ਵਰਗੇ ਪਰਚੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਛਪਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਏ। ਅਮਰੀਕਾ ਵਿਚ ਭਾਰਤ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਲੜਨ ਵਾਲੇ ਬਹੁਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਹੀ ਸਨ ਅਤੇ 1910-15 ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹੀ 'ਗਦਰ-ਪਾਰਟੀ' ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ ਜਿਸਨੇ 'ਗਦਰ ਗ੍ਰੰਥ' ਅਤੇ 'ਗਦਰ' ਵਰਗੇ ਪਰਚੇ ਲਗਾਤਾਰ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਛਾਪੇ। ਨਿਰੰਜਨ ਸਿੰਘ ਤਾਲਿਬ ਨੇ 'ਦੇਸ਼-ਦਰਪਨ' ਨਾਮੀ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਅਖਬਾਰ ਕਲਕੱਤਾ ਤੋਂ 1930 ਵਿਚ ਕੱਢਿਆ ਜਿਹੜਾ 55 ਸਾਲ ਤੱਕ ਛੱਪਦਾ ਰਿਹਾ।

ਮੁੱਕਦੀ ਗੱਲ, 1947 ਤੱਕ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਪੱਤਰਕਾਰੀ ਦਾ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਮੇਂ ਉੱਠੀਆਂ ਸਿਆਸੀ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਲਹਿਰ ਦੀ ਹੀ ਪੈਦਾਵਾਰ ਸੀ। ਫੇਰ 1947 ਦੀ ਵੰਡ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਬਹੁਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਅਖਬਾਰ, ਰਸਾਲੇ ਜਾਂ ਜਲੰਧਰ ਚਲੇ ਗਏ ਜਾਂ ਦਿੱਲੀ ਪਹੁੰਚ ਗਏ। ਮਾਡਰਨ ਪੰਜਾਬੀ ਪੱਤਰਕਾਰੀ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ 1950-55 ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਪੱਤਰਕਾ, ਕੌਮੀ ਦਰਦ, ਨਵਾਂ ਜਮਾਨਾ ਤੇ ਅਜੀਤ ਵਰਗੇ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਅਖਬਾਰ ਦੇ ਜਲੰਧਰ ਤੋਂ ਛੱਪਣ ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਏ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੇ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਬਾਅਦ ਜਗਬਾਣੀ, ਪੰਜਾਬੀ ਟ੍ਰਿਬਿਊਨ 1970ਵੇਂ ਦੇ ਅਖੀਰਲੇ ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ ਛੱਪਣ ਲੱਗੇ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਗਤਬਤ ਮੁੱਕਣ ਨਾਲ ਹੀ ਭਾਰਤੀ ਮਾਰਕਸਵਾਦੀ ਕਮਿਊਨਿਸਟ

ਪਾਰਟੀ ਨੇ 'ਦੇਸ਼ ਸੇਵਕ' ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਸੰਤ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਭਿੰਡਰਾਂਵਾਲੇ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰਕ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੇ 'ਅੱਜ ਦੀ ਆਵਾਜ਼' ਨੂੰ ਜਲੰਧਰ ਤੋਂ ਕੱਢਿਆ।

ਬਹੁਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਹਿਜ਼ਰਤ ਕਰਕੇ ਦਿੱਲੀ ਆਏ—

ਪੰਜਾਬੀ ਪੱਤਰਕਾਰੀ ਦਾ ਦੂਜਾ ਹਿੱਸਾ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ। ਇਥੇ ਜਥੇਦਾਰ, ਫਤਹਿ, ਅਜੀਤ, ਪਹਿਰੇਦਾਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪੱਤਰਕਾ, ਸੇਵਾਦਾਰ, ਹਰਜ, ਕੌਮੀ ਏਕਤਾ ਵਰਗੇ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਅਤੇ ਹਫ਼ਤਾਵਾਰੀ ਪੰਜਾਬੀ ਪਰਚੇ ਛੱਪਦੇ ਰਹੇ ਉਹ ਸਾਰੇ ਹੀ ਅਲੋਪ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਉਸ ਪੁਰਾਣੀ ਤਰਜ਼ ਉੱਤੇ 'ਸਿਰਫ ਪੰਥਕ-ਸਮਾਚਾਰ' ਚਲ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਰਸ਼ੀ ਅਤੇ ਨਾਗਮਣੀ ਵਰਗੇ ਨਾਮੀ ਸਾਹਿਤਕ ਮੈਗਜ਼ੀਨ ਵੀ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਹਨ। ਹੁਣ ਮਿਆਰੀ ਪੱਤਰਕਾਰੀ ਦੇ ਨੁਕਤਾ ਨਿਗਾਹ ਤੋਂ ਕੋਈ ਵੀ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਪੰਜਾਬੀ ਅਖਬਾਰ ਨਹੀਂ। ਕਈ ਲੋਕ ਤਾਂ ਦਿੱਲੀ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਅਖਬਾਰਾਂ ਰਸਾਲਿਆਂ ਦੀ ਕਬਰਸਤਾਨ ਹੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਪਰ, ਅਜਿਹੇ ਬਿਆਨ ਪੰਜਾਬੀ ਪੱਤਰਕਾਰੀ ਦੇ ਭਵਿੱਖ ਦੇ ਸੁਦਕ ਤਾਂ ਜ਼ਰੂਰ ਹਨ। ਹੁਣ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਕੁਝ ਮੈਗਜ਼ੀਨ ਜਿੰਦਾ ਰਹਿ ਗਏ ਹਨ ਜਿਵੇਂ 'ਪੰਜਾਬੀ ਡਾਈਜੈਸਟ' ਅਕਸ ਆਦਿ। ਜਾਂ ਫਿਰ ਪੰਜਾਬੀ ਅਕੈਡਮੀ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਸਭਾ ਦੇ ਸਾਹਿਤਕ ਮੈਗਜ਼ੀਨ-ਸਮਰਦਰਸ਼ੀ ਅਤੇ ਸਮਕਾਲੀ ਸਹਿਤ-ਕ੍ਰਮਵਾਰ ਦੇ ਅਤੇ ਚਾਰ ਮਹੀਨਿਆਂ ਪਿੱਛੋਂ ਛਪਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਅਤੇ 'ਛੇਵਾਂ ਦਰਿਆ' ਵਰਗੇ ਮਾਸਕ ਮੈਗਜ਼ੀਨਾਂ ਦਾ ਚਿਰ-ਸਥਾਈ ਹੋਣਾ ਅਜੇ ਸ਼ੱਕੀ ਹੈ। ਮੁਕਦੀ ਗੱਲ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਪੱਤਰਕਾਰੀ ਸਿਮਟਦੀ ਹੀ ਗਈ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਦਿੱਲੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਚਾਰ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਦੂਜੀ ਸਰਕਾਰੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਦਰਜਾ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਅਖਬਾਰ ਪੰਜਾਬੀ ਅਖਬਾਰ ਪੱਤਰਕਾਰੀ ਦੁਸਰੀਆਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿਚ ਫਾਡੀ ਹੈ। ਜੇ, ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਅਜੀਤ, ਸਾਢੇ ਤਿੰਨ-ਚਾਰ ਲੱਖ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਦੇ ਦਮਗਜ਼ੇ ਮਾਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸਨੂੰ ਸ਼ਾਇਦ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿ ਤਾਮਿਲ ਦਾ ਤੇਜ਼ੀ ਤੰਤੀ (ਟੈਲੀਗ੍ਰਾਫ-ਅਖਬਾਰ 7-8 ਲੱਖ, ਕੇਰਲ ਦਾ ਮਲਿਆਲਮ ਮਨੋਰਮਾ ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਵਧ ਛੱਪਦਾ ਅਤੇ ਆਨੰਦ ਬਾਜ਼ਾਰ ਪੱਤਰਕਾ ਵਰਗੇ ਬੰਗਾਲੀ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਅਖਬਾਰ ਦੀ ਸਰਕੂਲੇਸ਼ਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤੇਲਗੂ, ਗੁਜਰਾਤੀ ਅਤੇ ਮਰਾਠੀ ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇ ਅਖਬਾਰਾਂ ਦੀ ਸਰਕੂਲੇਸ਼ਨ ਪੰਜਾਬੀ ਅਖਬਾਰਾਂ ਤੋਂ ਕਿਤੇ ਵੱਧ ਹੈ। 'ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਆਵਾਜ਼' ਅਖਵਾਉਣ ਵਾਲੇ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਅਜੀਤ ਦਾ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਕੋਈ ਵੀ ਕੁਲ-ਵਕਤੀ ਪੱਤਰਕਾਰਾਂ ਦਾ ਬਿਉਰੋ ਨਹੀਂ। ਪਾਰਲੀਮੈਂਟ, ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਕੇਂਦਰੀ ਮੰਤਰਾਲਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਖਬਰਾਂ ਇਕੱਠੀਆਂ ਕਰਨ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਕੋਈ ਵੀ. ਆਈ. ਪੀ. ਪ੍ਰਵਾਨਤ ਪੱਤਰਕਾਰ ਨਹੀਂ ਜਦੋਂ ਕਿ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਬਹੁਤੇ ਸੂਬਿਆਂ ਤੋਂ ਛਪਦੇ ਛੋਟੇ ਵੱਡੇ ਅਖਬਾਰਾਂ ਦੇ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਅੱਛੇ-ਖਾਸੇ ਦਫਤਰ ਹਨ ਅਤੇ ਸਾਰੀਆਂ ਸਹੂਲਤਾਂ ਅਤੇ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਨਾਲ ਲੈਸ ਹਨ। ਜੇ ਅਜੀਤ ਅਖਬਾਰ ਦੀ ਸਰਕੂਲੇਸ਼ਨ ਵਧੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸਦਾ ਕਾਰਨ ਪ੍ਰੋਫੈਸ਼ਨਲ ਮਿਆਰ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਉਸੇ ਪਿੱਛੇ ਹੋਰ ਕਾਰਨ ਹਨ-ਜਿਵੇਂ, ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸਤਕਾਂ ਅਤੇ ਆਵਾਜਾਈ ਦੇ ਸਾਧਨਾਂ ਦਾ ਵਧਣਾ, ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਵਿਦਿਆ ਦਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪਾਸਾਰ ਹੋਣਾ। ਜਾਂ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿਚ ਕੋਈ ਚੰਗਾ ਮਿਆਰੀ ਅਖਬਾਰ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਨਾ ਹੋਣਾ। ਦੀ ਟ੍ਰਿਬਿਊਨ ਆਕਾਰ ਦੀ ਮੈਨੇਜਮੈਂਟ ਹੀ ਪੰਜਾਬੀ ਟ੍ਰਿਬਿਊਨ ਦੀ ਸਰਕੂਲੇਸ਼ਨ ਕਈ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ ਵਧਣ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੀ ਅਤੇ ਅਖਬਾਰ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

ਜਗਬਾਣੀ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬ ਕੇਸਰੀ ਹਿੰਦੀ ਦੇ ਅਖਬਾਰ ਦਾ ਹੀ ਗੋਣ-ਅੰਗ 'ਚੋਂ ਜੋ ਇਸ ਸਮੂਹ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਰੋਧੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਦੇ ਘੇਰੇ ਵਿਚ ਹੀ ਵਿਚਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਅਖਬਾਰ ਅਸਲ ਵਿਚ, ਵਪਾਰਕ ਨੁਕਤਾ ਨਿਗਾਹ ਤੋਂ ਹਿੰਦ ਸਮਾਚਾਰ ਪੰਜਾਬ ਕੇਸਰੀ ਸਮੂਹ ਦਾ ਬਾਈ ਪਰੋਡੈਕਟ ਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ 'ਅੱਜ ਦੀ ਆਵਾਜ਼', 'ਨਵਾਂ ਜ਼ਮਾਨਾ' ਅਤੇ 'ਦੇਸ਼ ਸੇਵਕ' ਆਪਣੇ ਬੱਝਵੇਂ ਪਾਠਕਾਂ ਤੱਕ ਮਹਿਦੂਦ ਹਨ।

ਹਾਂ, ਜੇ ਜਲੰਧਰ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਅਖਬਾਰ ਵਿਚ ਕੋਈ ਪੇਸ਼ਾਵਾਰਨਾ ਗੁਣ ਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਹਿੰਦੀ ਦੇ ਅਖਬਾਰ ਅਮਰ-ਉਜਾਲਾ, ਜਾਗਰਣ, ਭਾਸਕਰ ਕਿਉਂ ਇਹਨਾਂ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਤੋਂ ਛਪਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦੇ? ਅਤੇ ਕਿਵੇਂ ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਦੋ-ਤਿੰਨ ਸਾਲਾਂ ਅੰਦਰ ਹੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸਥਾਪਤ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਚੰਗੀ ਖਾਸੀ ਸਰਕੂਲੇਸ਼ਨ ਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲਈ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਕਿ ਅਜੀਤ ਅਦਾਰੇ ਵਲੋਂ 6-7 ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਕੱਢਿਆ ਹਿੰਦੀ ਦਾ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਪੇਪਰ, ਅਜੀਤ ਸਮਾਚਾਰ ਅੱਜ ਵੀ ਲੜ-ਖੜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਘਾਟੇ ਵਿਚ ਚਲ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਅਸਲ ਵਿਚ, ਹਿੰਦੀ ਅਖਬਾਰਾਂ ਦਾ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸਥਾਪਤ ਹੋਣਾ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਲਈ, ਪੰਜਾਬੀ ਕਲਚਰ ਲਈ ਖਤਰੇ ਦੀ ਘੰਟੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰਸਾਤਲ ਵਲ ਜਾਣ ਦੇ ਸੂਚਕ ਵੀ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਅਖਬਾਰਾਂ ਵਲੋਂ ਅਪਣਾਈ ਗਈ ਪੇਸ਼ਾਵਾਰਨਾ ਨਿਪੁੰਨਤਾ, ਮਾਡਰਨ ਟੈਕਨਾਲੋਜੀ ਅਤੇ ਨਵੀਆਂ ਪੱਤਰਕਾਰੀ ਪਿਰਤਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਪੰਜਾਬੀ ਉੱਤੇ ਹੋ ਰਹੇ ਲਗਾਤਾਰ ਹਮਲੇ ਅਤੇ ਵਧਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨੂੰ ਕੁਝ ਹੱਦ ਤੱਕ ਰੋਕ ਸਕਦੀਆਂ ਸਨ।

ਜਿਵੇਂ ਹਿੰਦੀ, ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੇ ਸਾਮਰਾਜਵਾਦੀ ਜਾਂ ਇੰਮਪੀਰਅਲਿਜ਼ਮ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ ਆਈ ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਹਿੰਦੀ ਦੀ ਵਧਦੀ ਛੋਟ ਜਾਂ ਪ੍ਰਭਾਵ ਥੱਲੇ ਹੀ ਧਸਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਕਈ ਧਾਰਮਿਕ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦਾ ਵੱਡਾ ਹਿੱਸਾ ਮੁਨਕਰ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਹਿੰਦੀ ਦੇ ਰਾਜ ਭਾਸ਼ਾ ਬਣਨ ਨਾਲ ਇਹ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਹੋਰ ਵੀ ਤੇਜ਼ ਹੋ ਗਈ। ਹੁਣ ਪਬਲਿਕ ਸਕੂਲਾਂ ਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਅਤੇ ਹਿੰਦੀ ਮੀਡੀਅਮ ਪੀੜ੍ਹੀ ਨੂੰ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਦੇ ਗਿਆਨ ਤੋਂ ਵਾਂਝਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਦਿੱਲੀ ਸਿੱਖ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਮੈਨੇਜਮੈਂਟ ਵਲੋਂ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੈਂਚੀਆਂ, ਗੁਟਕੇ ਆਦਿ 'ਦੇਵ ਨਾਗਰੀ' ਲਿਪੀ ਵਿਚ ਛਪਾ ਕੇ, ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਨੂੰ ਸਿੱਖਣ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵੀ ਘਟਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਕੇਰਲਾ ਅਤੇ ਪੱਛਮੀ ਬੰਗਾਲ ਵਿਚ ਮਦਰੱਸਿਆਂ ਵਲੋਂ ਪਾਈ ਪਿਰਤ ਸੁਲਾਘਾਯੋਗ ਹੈ ਕਿ ਬਹੁਤੇ ਪਬਲਿਕ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਲੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਦੇ ਬੱਚੇ, ਮੱਦਰਸਿਆਂ ਵਿਚ ਉਰਦੂ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਲਈ ਭੇਜੇ ਜਾਂਦੇ ਤਾਂ ਕਿ ਉਹ ਇਸਲਾਮ ਦੇ ਕਲਚਰ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਸਿੱਖਿਆ ਤੋਂ ਵਾਂਝੇ ਨਾ ਰਹਿ ਸਕਣ।

ਬਾਕੀ, ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਸਿਆਸਤ ਖੇਤਰੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਅਤੇ ਕਲਚਰ ਦੀ ਰਾਖੀ, ਸੰਭਾਲ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸ ਦੁਆਲੇ ਘੁੰਮਦੀ ਰਹੀ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਵੀ ਇਸੇ ਸਿਆਸਤ ਦੀ ਉਪਜ ਸੀ। ਪਰ ਮਗਰੋਂ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੇ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੇ ਭਾਜਪਾ ਨਾਲ ਹੱਥ-ਮਿਲਾਉਣ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ, ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਵਿਚ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੋਇਆ ਵੀ ਸੂਬੇ ਦੀ ਸਰਕਾਰੀ ਭਾਸ਼ਾ, ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਨੂੰ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਿਲਾਜਲੀ ਹੀ ਦੇ ਦਿੱਤੀ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਦੂਜਾ ਦਰਜਾ ਦੇਣਾ ਕਈ ਸਾਲ ਸਿਆਸੀ ਮੁੱਦਾ ਬਣਿਆ

ਰਿਹਾ ਅਤੇ ਵੋਟ-ਬਟੋਰਨ ਵਾਲੇ ਹਥਿਆਰ ਦੇ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ। ਪਰ ਹੁਣ ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਬੰਦੋਬਸਤ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਰੋਧੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਕਾਰਨ ਅਤੇ ਸਿਆਸੀ ਨੇਤਾਵਾਂ ਦੀ ਬੇਈਮਾਨੀ ਕਰਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਗਲਾ ਦਿਨੋ ਦਿਨ ਘੁੱਟਦਾ ਹੀ ਗਿਆ। ਇਹ ਇਕ ਕੌਤਾ ਸੱਚ ਹੈ ਕਿ, ਜਦੋਂ ਸਰਕਾਰੀ ਸਰਪ੍ਰਸਤੀ ਵੋਟ ਗਿਣਤੀਆਂ ਮਿਣਤੀਆਂ ਕਰਕੇ ਜਾਂ ਖੇਤਰੀ ਜਾਂ ਸਿੱਖ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੀ ਸੋਝੀ ਸੋਚ ਕਰਕੇ ਨਹੀਂ ਮਿਲ ਰਹੀ ਤਾਂ ਸੂਝਵਾਨ ਪੰਜਾਬੀ ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਨੂੰ ਧਾਰਮਿਕ ਜਥੇਬੰਦੀਆਂ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਆ ਕੇ ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਕਲਚਰ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣਾ ਪਵੇਗਾ। ਨਹੀਂ ਤਾਂ, ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਖੇਤਰੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਅਤੇ ਕਲਚਰ ਉੱਤੇ ਪੈਂਦੇ ਮਾਰੂ ਹਮਲਿਆਂ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਹੋਰ ਵੀ ਸਿਮਟਦੀ ਜਾਵੇਗੀ ਜਾਂ ਫਿਰ ਪੌਪ ਕਲਚਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ, ਭੰਗਤੇ ਦੇ ਵਪਾਰੀਕਰਨ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਹੁੰਦੀ ਰਵੇਗੀ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਈ. ਟੀ. ਸੀ. ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਟੂਡੇ, ਲਿਸ਼ਕਾਰਾ, ਅਲਫਾ ਪੰਜਾਬੀ ਆਦਿ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਟੀ. ਵੀ. ਚੈਨਲਾਂ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਨੂੰ ਸੰਜੀਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਉਪਰਾਲਿਆਂ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਗਿਣਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਅਸਲ ਵਿਚ, ਇਸਤਿਹਾਰੀ ਪੈਸੇ ਬਟੋਰਨ ਲਈ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਵਿਪਾਰੀਕਰਨ ਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੋਈ ਵੀ ਵੱਡੀ ਅਖਬਾਰੀ ਸਨਅਤ ਜਾਂ ਘਰਾਣੇ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਕੋਈ ਪਰਚਾ ਨਹੀਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਜਿਵੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੂਸਰੀਆਂ ਭਾਰਤੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿਚ ਹਨ। ਕਾਰਨ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿੱਪੀ ਰਾਹੀਂ ਪੰਜਾਬੀ ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਲੇ ਪਾਠਕ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਘੱਟ ਹੈ ਜਾਂ ਘੱਟਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਹ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਪੇਪਰ ਕੱਢਣਾ ਘਾਟੇ ਦਾ ਸੌਦਾ ਸਮਝਦੇ ਹਨ।

ਬਾਹਰਲੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ, ਪੰਜਾਬੀ ਪੱਤਰਕਾਰੀ ਵਿਚ ਕੀਤੇ ਉਪਰਾਲੇ ਕਾਫੀ ਸ਼ਲਾਘਾਯੋਗ ਹਨ। ਪਰ ਬਹੁਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਵਤਨੋਂ ਦੂਰ ਬੈਠੇ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੇ ਨੌਸਵਲਜੀਆ ਦਾ ਹੀ ਪਰੋਡਕਟ ਹਨ। ਪਰ, ਜਦੋਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ, ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਿਉਂਕ ਪੈ ਗਈ ਹੈ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਲੋਂ ਕੋਈ ਭਾਸ਼ਾ ਰੂਪੀ ਮਹਿਲ ਨਹੀਂ ਉਸਾਰੇ ਜਾਣੇ।

-ਜਸਪਾਲ ਸਿੰਘ ਸਿੱਧੂ
ਪੱਤਰਕਾਰ-ਦਿੱਲੀ।

ਪੈਰ ਕੁਹਾੜਾ

ਅੱਜ ਹਰ ਕੋਈ, ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ, ਭਾਸ਼ਾ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਦਰਪੇਸ਼ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦੇ ਕੇ ਇਸ ਦੇ ਪਤਨ ਵੱਲ ਜਾਣ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਹਰ ਮੰਚ, ਸਮਾਗਮ, ਅਖ਼ਬਾਰ, ਰਸਾਲੇ, ਦੂਰ-ਦਰਸ਼ਨ ਰਾਹੀਂ ਮੌਕਾ ਮਿਲਦੇ ਹੀ ਪੰਜਾਬੀਅਤ ਪ੍ਰਤੀ ਹੋਜ਼ ਅਤੇ ਚਿੰਤਾ ਨੂੰ ਗੰਭੀਰਤਾ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪਰ ਕੀ? ਮੁਸਲ ਇਹ ਕਿੰਨਾ ਕੁ ਸੱਚ ਹੈ, ਇਹ ਜੀਵਨ ਦੇ ਆਮ ਵਰਤਾਰੇ ਵਿਚੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਸੋਚਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਵੀ ਖਿੱਤੇ, ਸਮਾਜ, ਦੱਸ ਦੀ ਇਕ ਆਪਣੀ ਹੋਂਦ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਤੁੰਜ ਤਾਂ ਸੰਸਾਰ ਦੀਆਂ ਸੱਭ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿਚੋਂ ਜੋ ਸ਼ਬਦ ਚੁਣ ਲਏ ਜਾਣ ਤਾਂ ਉਹ ਬੋਲਣ ਵਿਚ ਇਕ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਵੀ ਆਪਣੇ ਸਥਾਨਕ ਅਰਥ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਹਾਂ, ਇਸ਼ਾਰਿਆਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਜਿਵੇਂ, ਹੱਸਣਾ, ਰੋਣਾ, ਗੁੱਸਾ, ਗਲ ਲਾਉਣਾ, ਪਰੇ ਧੱਕਣਾ, ਮਾਰਨਾ, ਪਿਆਰਨਾ, ਆਦਿ ਸੈਂਕੜੇ ਮੁਕ ਸ਼ਬਦ ਹਨ ਜੋ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਸਰਬ-ਵਿਆਪੀ ਹਨ ਪਰ, ਬੋਲ ਚਾਲ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਧੁਨੀ ਤਾਂ ਰਲਦੀ ਹੈ ਕਈ ਬਾਈਂ ਅਰਥ ਵੀ ਨਾਮਥੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ :-

ਪੰਜਾਬੀ	=	ਸਪੈਨਿਸ਼ (ਸਪਾਨੀਓਲ)
ਦੰਦ	=	ਦੈਂਤੀ
ਅੱਖ	=	ਅੱਖੋ
ਬਾਂਹ	=	ਬਰਾਚੋ
ਲੱਤ	=	ਲੈਤੋ
ਵਿਰਾਨ	=	ਵਿਰਾਨੋ (ਸਰਦ ਰੁੱਤ)
ਕਮੀਜ਼	=	ਕਮੀਜ਼ਾ

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ, ਡੱਚ (ਹਾਲੈਂਡ) ਡੁੱਚ (ਜਰਮਨ) ਸਪੈਨਿਸ਼, ਇਤਲੀਆਨੋ, ਪੁਰਤੁਗੇਜ਼, ਫਰੈਂਚ, ਰਸ਼ੀਅਨ, ਅਰਬੀ, ਫਾਰਸੀ, ਹਿੰਦੀ, ਉਰਦੂ, ਪੰਜਾਬੀ ਆਦਿ ਬੋਲੀਆਂ ਆਪਸ ਵਿਚੀਂ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਨੇੜੇ ਤੇੜੇ ਹੀ ਹਨ। ਪਰ ਹਰ ਬੋਲੀ, ਭਾਸ਼ਾ, ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਇਕ ਆਪਣੀ ਵੱਖਰੀ ਪਛਾਣ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ, ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਸਦੀਆਂ ਪੁਰਾਣਾ ਇਤਿਹਾਸ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਲਿਖਤੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਘੜ ਕੇ ਬਾਬਾ ਫਰੀਦ ਪਹਿਲ ਕਦਮੀ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਸੀ ਤਾਂ ਹੀ ਤਾਂ ਫਰੀਦ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਇੰਨੀ ਸਰਲ ਮਿੱਠੀ ਅਤੇ ਆਮ ਜਨ-ਸਮੂਹ ਦੇ ਸਮਝ ਆਉਂਦੀ ਹੈ।

ਬਾਬੇ ਨਾਨਕ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਰਾਹੀਂ ਹੋਰ ਵਧੀਆ ਸੁਧਾਰ ਅਤੇ ਤਰਤੀਬ

ਇਸ ਨੂੰ ਹੋਰ ਅਮੀਰ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਅਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਤਾਂ ਬਹੁਤਾਤ ਵਿਚ ਹੈ ਹੀ ਪੰਜਾਬੀ। ਕਿੱਸਾ ਕਾਵਿ, ਹੀਰ, ਪੁਰਨ, ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੁਫੀ ਆਦਿ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਅਮੀਰ ਵਿਰਸੇ ਦੇ ਹੀਰੇ ਮੋਤੀ ਹਨ। ਪਰ ਅੱਜ ਅਸੀਂ ਪੂਜੀ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਵਿਰਾਸਤ ਤੋਂ ਮੁੱਖ ਮੋਤ ਬੁਠੀ ਹਉਮੈ ਅਪਣਾ ਰਹੇ ਹਾਂ।

ਸਮਾਜਕ ਕਾਰਜਾਂ ਵਿਚ ਅਸੀਂ, ਜਨਮ, ਵਿਆਹ, ਚੱਠ, ਮਹੁਰਤ, ਮਰਨ ਆਦਿ ਦੇ ਸੱਦਾ ਪੱਤਰ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਛਪਵਾ ਕੇ ਅਧੁਨਿਕ ਬਣਦੇ ਹਾਂ। ਭਾਵੇਂ ਸਾਡੇ ਬਹੁਤੇ ਦੋਸਤ, ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ, ਸਬੰਧੀ, ਉਸ ਸੱਦਾ ਪੱਤਰ ਵਿਚ ਨਾਂ, ਤਾਰੀਖ, ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਛਪੀ ਸਮੱਗਰੀ ਨੂੰ ਟੁਕਵਾਂ ਟੁਕਵਾਂ ਹੀ ਸਮਝਦੇ ਹਨ। ਉਦੋਂ ਬਹੁਤ ਦੁੱਖ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਸਾਡੇ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਵਿਰਸੇ ਦੇ ਮੁਦਈ (ਅਖੌਤੀ) ਵੀ ਸੱਦਾ ਪੱਤਰ ਹੋਰ ਭਾਸ਼ਾ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਛਾਪਦੇ ਹਨ। ਕਈ ਸਾਹਿਤ ਸਭਾਵਾਂ, ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਨਾਂ ਉਤੇ ਸਾਹਿਤ ਅਕਾਦਮੀਆਂ ਅਤੇ ਸਕੂਲ, ਕਾਲਜ, ਧਾਰਮਿਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ (ਸਿੱਖ) ਵੀ ਇਸ ਦੋਸ਼ ਤੋਂ ਖਰੀ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਕਈ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਲੇਖਕ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਛਾਣ, ਪੰਜਾਬੀ ਕਾਰਨ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਉਹ ਵੀ ਮੰਚ ਉੱਪਰ ਓਪਰੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਅਕਸਰ ਬੋਲ ਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਦਵਤਾ ਦਾ ਮੁਜ਼ਾਹਰਾ ਕਰਨਾ ਨਹੀਂ ਭੁੱਲਦੇ, ਸਰੋਤੇ ਸਮਝਣ ਭਾਵੇਂ ਨਾ।

ਬਹੁਤੇ ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਹਿੰਦੀ, ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਬੋਲ ਕੇ ਮੇਜ਼ਬਾਨ ਅਤੇ ਮਹਿਮਾਨ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਕਰਨ ਦੀ ਆਦਤ ਨਹੀਂ ਛੱਡਦੇ, ਭਾਵੇਂ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਪੰਜਾਬੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਬੱਚੇ ਤਾਂ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਹਿੰਦੀ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹ ਕੇ, ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਗਿਣਤੀ ਵੀ ਨਹੀਂ ਬੋਲ ਸਕਦੇ। ਪਰ ਹਿੰਦੀ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਦੀ 'ਪੋਇਮ' ਤੋਂ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਸੁਣਾ ਦੇਣਗੇ। ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਨਹੀਂ ਹਾਂ। ਜਾਤੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮੈਂ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਹਿੰਦੀ (ਹਰਿਆਣਵੀ, ਭੋਜਪੁਰੀ, ਰਾਜਸਥਾਨੀ, ਬਿਹਾਰੀ, ਹਿਮਾਚਲੀ, ਡੋਗਰੀ, ਗੁਜਰਾਤੀ) ਸਪੈਨਿਸ਼ (ਇਉਲੀਆਨੋ, ਪੁਰਤੁਗੇਜ) ਡੁੱਚ (ਜਰਮਨ), ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਲੋੜ ਵੇਲੇ ਪੁੱਛ ਦੱਸ ਕੇ ਬੁੱਤਾ ਸਾਰ ਲੈਂਦਾ ਹਾਂ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸ਼ਬਦ, ਬੰਗਾਲੀ, ਅਰਬੀ, ਤੁਰਕਿਸ਼, ਡੱਚ (ਹਾਲੈਂਡ) ਅਤੇ ਜੈਪਨੀਜ਼ ਦੇ ਵੀ ਜਾਣਦਾ ਹਾਂ। ਇਹ ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਪੰਜਾਬੀ ਹਾਂ ਪਰ ਓਪਰੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਜੋਤ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮੇਰੇ ਦਿਮਾਗ ਦੀ ਸੋਚ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਵਾਕ-ਬਣਤਰ ਹੀ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਮੇਰੀ ਅਕਸਰ ਬੱਚਿਆਂ ਨਾਲ ਮੈਨੂੰ ਬਾਪੂ ਦੀ ਥਾਂ ਡੈਡੀ, ਦਾਦਾ, ਦਾਦੀ ਨੂੰ ਬਾਪੂ, ਬੀਬੀ ਅਤੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਬੱਚਿਆਂ ਨਾਲ, ਮਾਸਤ, ਫੁੱਫਤ, ਤਾਇਆ, ਚਾਚਾ, ਮਾਮੇ ਨੂੰ ਅੰਕਲ (ਅੰਟੀ) ਉਤੇ ਅਕਸਰ ਨੋਕ ਝੋਕ ਹੁੰਦ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ।

ਪੈਗ ਲਾ ਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਥਾਂ ਓਪਰੀ ਭਾਸ਼ਾ ਬੋਲਣ ਵਾਲੇ ਅਕਸਰ ਹੀ ਮਿਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਪਿਛਲੇ ਸਮੇਂ ਪੰਜਾਬੀ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿਚ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਪਹਿਲੀ ਤੋਂ ਲਾਉਣ ਵਿਰੁੱਧ ਇਕ ਧਰਨੇ ਵਿਚ ਸਿੱਖਿਆ ਮੰਤਰੀ ਤੋਂ ਸਿੰਘ (ਸਾਬਕਾ) ਮੇਰੇ ਬੋਲੇ, ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕਾ ਖਾਲਸਾ - ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕੀ ਫਤਹਿ, ਨੂੰ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਬੋਲਣ ਤੋਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ਼ਰਮਿੰਦਾ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ 'ਫਤਹਿ' ਦੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਅਰਥ ਅੱਤ ਘਟੀਆ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ। ਕਿਉਂ ਤ ਨੂੰ ਟੀ (") ਤ ਨੂੰ (') ਤੇ ਓ. ਅ, ਏ, ਘ, ਝ, ਞ, ਟ, ਧ, ਭ, ਤ, ਲ ਤਾਂ ਹੋਰ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿਚ ਲਿਖਣੇ ਅਤੇ ਉਚਾਰਨੇ ਔਖੇ ਹਨ ਜਾਂ ਹੁੰਦੇ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਓਪਰੀ ਭਾਸ਼ਾ ਬੋਲਦੇ ਬੁਲਾਰੇ ਕਈ ਵਾਰ ਅਰਥਾਂ ਦੇ ਅਨਰਥ ਕਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਉਦੋਂ ਹੈਰਾਨੀ ਦੀ ਹੱਦ ਨਾ ਰਹੀ ਜਦੋਂ 14-10-2007 ਨੂੰ ਗੋਬਿੰਦਗੜ੍ਹ

ਵਿਖੇ ਕਿਤਾਬਾਂ ਦੇ ਲੋਕ ਅਰਪਨ ਸਮੇਂ ਮੁੱਖੀ (ਵੀ. ਸੀ.) ਖੇਤੀ ਮਹਾਂ ਵਿਦਿਆਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਮਨਜੀਤ ਸਿੰਘ ਕੰਗ (ਜੋ ਖਮਾਣੇ ਨੇਤਲੇ ਪਿੰਡ ਦਾ ਜੰਮਪਲ ਅਤੇ ਗੋਬਿੰਦਗੜ੍ਹ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਿਆ ਹੈ) ਨੇ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਹੀ ਬੋਲੇਗਾ ਕਿਉਂਕਿ ਯੂ. ਐੱਸ. ਏ. ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਕਾਰਨ ਉਹ ਆਪਣੀ ਪੰਜਾਬੀ ਭੁੱਲ ਚੁੱਕਿਆ ਹੈ।

ਅਮੀਰ ਪੰਜਾਬੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਵਿਸ਼ਾਲ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਸਾਡੇ ਪੰਜਾਬੀ ਆਪਣੀ ਹਉਮੈ ਨੂੰ ਪੱਠੇ ਪਾਉਣ ਲਈ ਓਪਰੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਆਸਰਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਭਾਵੇਂ, ਲੱਡੂ, ਰਸਗੁੱਲਾ, ਬਰਫੀ, ਪਿੱਪਲ, ਬਰੋਟਾ, ਸਾਲਾ, ਭਣੇਈਆ, ਮਾਸਤ, ਫੁੱਫਤ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਅਖਾਣ, ਕਹਾਵਤਾਂ ਨੂੰ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਸਵੀਟਸ, ਓਕ-ਟਰੀ, ਕਜ਼ਨ ਆਦਿ ਬਦਲਵੇਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਸਮਝਾਉਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਹਾਥੀ ਦੇ ਦੰਦ ਖਾਣ ਦੇ ਹੋਰ ਦਿਖਾਉਣ ਦੇ ਹੋਰ (ਆਲ ਦੈਟ ਗਲਿਟਰਜ਼ ਇਜ਼ ਨਾਟ ਗੋਲਡ-ਹਰ ਚਮਕ ਦੀ ਚੀਜ਼ ਸੋਨਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ) ਦੱਸੋ ਕੀ ਮੇਲ ਹੈ। ਦੇਖੋ ਅੰਬਾਲਿਓ-ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜਾਣ ਲਈ ਕਿਵੇਂ ਵਾਇਆ ਬਠਿੰਡਾ ਜਾਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ, ਸਤਕਾਂ ਦੇ ਮੀਲ ਪੱਥਰ, ਦੁਕਾਨਾਂ, ਸੰਸਥਾਵਾਂ, ਸਮਾਗਮਾਂ ਦੇ ਇਸਤਿਹਾਰ ਆਦਿ ਮੂੰਹ ਚਿਤਾਉਂਦੇ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਰਹਿੰਦੀ ਕਸਰ ਅੱਜ ਪੈਸੇ ਦੀ ਦੌੜ ਲਈ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਜਾ ਵਸਣ ਲਈ ਆਈ. ਐੱਲ. ਟੀ. ਟੈਸਟ ਆਦਿ ਪੂਰੀ ਕਰੀਂ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਪਹਿਲਾਂ ਪਹਿਲ ਤਾਂ ਸਮੱਸਿਆ ਸੀ ਕਿ ਪੰਜਾਬੋਂ ਬਾਹਰ ਜਾ ਕੇ ਜੋ ਪਰਿਵਾਰ ਵਸਦੇ ਸਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬੱਚੇ ਓਥੋਂ ਦੀ ਸਖ਼ਾਨਕ ਰੰਗਤ ਵਿਚ ਹੀ ਰੰਗੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਇਹ ਤਾਂ ਕੁਦਰਤੀ ਸੀ ਪਰ ਜੇਕਰ ਮਾਪੇ ਬੌਤਾ ਧਿਆਨ ਦੇਣ ਤਾਂ ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਬੋਲੀ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਸਮਝ ਤਾਂ ਬਚੀ ਹੀ ਰਹਿ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਮਿੱਤਰ ਮੰਡਲੀ ਵਿਚੋਂ ਨਾ ਰੋਕ ਕੇ, ਘਰ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਪਿਛੋਕੜ ਅਤੇ ਵਿਰਸੇ ਬਾਰੇ ਜ਼ਰੂਰ ਦੱਸੀਂ ਜਾਣ ਦੇ ਯਤਨ ਜਾਰੀ ਰੱਖੇ ਜਾਣ ਤਾਂ ਇਹ ਸੁਭਾਵਕ ਕਰਮ ਜ਼ਰੂਰ ਰੰਗ ਦਿਖਾਏਗਾ। ਪਰ ਹੁਣ ਤਾਂ ਯੂ. ਪੀ., ਬਿਹਾਰ, ਬੰਗਾਲ, ਮੱਧ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਹੋਰ ਗਵਾਂਢੀ ਸੂਬਿਆਂ ਵਾਲੇ ਦਫਤਰਾਂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਫੈਕਟਰੀ, ਖੇਤ ਕਾਮੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ, ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨਾਲੋਂ ਵੱਧ ਹਨ। ਦੁਨੀਆਂ ਭਾਵੇਂ ਇਕ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ ਪਰ ਇਹ ਬੋਲੀ, ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਲਈ ਖਤਰੇ ਦੀ ਘੰਟੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕ ਕੰਮ ਹੱਥੀਂ ਕਰਨ ਤੋਂ ਕੰਨੀ ਕਤਰਾ ਰਹੇ ਹਨ, ਭਾਵੇਂ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਏਹੀ ਕੁਝ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਨੂੰ ਇਥੋਂ ਛੱਡ ਕੇ ਭੱਜਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਇਹ ਮੰਦਭਾਗੀ ਘਟਨਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਉਦਾਹਰਣ ਹੈ ਕਿ ਲੁਧਿਆਣੇ ਸਿਨੇਮਾ ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਫਿਲਮਾਂ ਘੱਟ ਪਰ ਭੋਜਪੁਰੀ ਵੱਧ ਲਗਦੀਆਂ ਹਨ।

ਪੰਜਾਬੀ ਗਿੱਧਾ, ਭੰਗਤਾ ਭੁੱਲਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਟੀ. ਵੀ. ਤੋਂ ਓਹੀ ਪੁਰਾਣੇ ਗਾਣਿਆਂ ਦੇ ਨਵੀਨੀਕਰਨ ਦੇ ਨਾਂ ਉਤੇ ਘਟੀਆ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਜੋ ਕਿਵੇਂ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਮਾਹੌਲ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਨਹੀਂ। ਪਰ ਰਾਤੋ ਰਾਤ ਸਟਾਰ ਬਣਨ ਦੇ ਚਾਹਵਾਨ ਮੁੰਡੇ, ਕੁੜੀਆਂ ਇੱਜ਼ਤ ਨਾਲੋਂ ਪੈਸੇ ਅਤੇ ਸੋਹਰਤ ਨੂੰ ਪਹਿਲ ਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਭਾਵੇਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਹੱਦ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕਰਨਾ ਪਵੇ। ਕਾਲਜ, ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀਆਂ ਵਿਚ ਗਿੱਧਾ, ਭੰਗਤਾ, ਬਣਾਉਣੀ ਨਾਚ ਬਣ ਕੇ ਰਹਿ ਗਿਆ ਹੈ। ਮੁੰਡੇ ਭੰਗਤੇ ਵਿਚ ਤੀਵੀਂ ਨਾਚ ਨੱਚ ਰਹੇ ਹਨ। ਕੁੜੀਆਂ ਗਿੱਧੇ ਜਾਂ ਸਮੂਹ ਨਾਚ ਵਿਚ ਮੁੰਡਿਆਂ ਦੀ ਨਕਲ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਜੋ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਦੀ ਥਾਂ ਘਾਣ ਕਰਨ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਲੋਕ ਗੀਤ, ਸਾਹਿਤ, ਕਿੱਸਾ ਕਾਵਿ, ਲੋਕ ਗਾਥਾ, ਸੁਫੀ ਗਾਇਨ ਆਦਿ ਦੀ ਇਉਂ ਖਿਚਤੀ

ਬਣਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਅਜੋਕੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਛਾਣ ਹੀ ਭੁੱਲ ਗਈ ਹੈ।

ਇਸ ਸਭ ਕੁਝ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਸੰਜੀਦਾ ਹੋਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਸਾਨੂੰ ਸਪੈਨਿਸ਼, ਰਸ਼ੀਅਨ, ਫਰੈਂਚ, ਡੱਚ (ਜਰਮਨ), ਡੱਚ (ਹਾਲੈਂਡ), ਜਪਾਨੀ, ਇਟਾਲੀਅਨ, ਯੂਨਾਨੀ ਆਦਿ ਤੋਂ ਸਿੱਖਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਓਥੇ ਵਿਦਿਆ ਸਥਾਨਕ ਬੋਲੀ ਹਰ ਵਿਸ਼ੇ ਉੱਪਰ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਸਾਡੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਵਿਚ ਹੀਣਤਾ ਘਰ ਕਰ ਗਈ ਹੈ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਸਿਰਫ ਕਹਿਣ, ਦੱਸਣ, ਲਿਖਣ, ਬੋਲਣ ਅਤੇ ਛਪਵਾ ਕੇ ਸੋਹਰਤ ਖੱਟਣ ਤੱਕ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਕਹੇ ਨੂੰ ਕਰਕੇ ਵਿਖਾਉਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਇਸ ਕਾਰਜ ਵਿਚ ਜੁਟੀਆਂ ਕੁਝ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਸ਼ਾਬਾਸ਼ ਦੀਆਂ ਹੱਕਦਾਰ ਹਨ। ਪਰ ਬਹੁਤੀਆਂ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਤਾਂ ਸ਼ਹੀਦਾਂ, ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਤੇ ਹੋਰ ਉਚ ਸ਼ਖਸੀਅਤਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਉੱਪਰ ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਮੇਲੇ ਲਾ ਕੇ ਵਪਾਰ ਹੀ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ, ਬੋਲੀ, ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਨਾਂ ਨੂੰ ਵੇਚਣ ਵਾਲਿਓ, ਇਹ ਬਾਬੇ ਫਰੀਦ, ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ (ਗੁਰਬਾਣੀ) ਵਾਰਿਸ, ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦ ਚਾੜ੍ਹਕ ਆਦਿ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਮੋਢੀਆਂ ਨਾਲ ਧਰੋਹ ਹੈ। ਇਹ ਆਪਣੀ ਮਾਂ, ਭੈਣ ਅਤੇ ਧੀ ਨੂੰ ਭਰੇ ਬਾਜ਼ਾਰ, ਚੌਂਕ ਵਿਚ ਨਿਲਾਮ ਕਰਨ ਬਰਾਬਰ ਹੈ। ਜੇ ਇਹ ਕਰਮ ਜਾਰੀ ਰਿਹਾ ਤਾਂ ਇਹ ਪੰਜਾਬੀ ਜਿਉਂਦੀ ਨਾ ਰਹਿ ਕੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਪੰਨਾ ਬਣ ਜਾਵੇਗੀ ਅਤੇ ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਜੁਰਮ ਦੇ ਦੋਸ਼ੀ ਹੋਵੋਗੇ, ਜੋ ਆਪਣੇ ਪੈਰ ਆਪ ਕੁਹਾਤਾ ਮਾਰ ਰਹੇ ਹੋ।

—ਜਸਵੀਰ ਭੱਜ

ਬੁਆਟੀ, ਲੁਧਿਆਣਾ-141421

ਫੋਨ : 01628-242974

98554-59765

ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਦੁਰਗਤੀ

ਅਜੋਕੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ, ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤ ਸੰਕਟ ਵਿਚ ਹੈ। ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਮਸਲਾ ਅਤੀ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲ ਮੁੱਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਜਦੋਂ ਇਕ ਸੂਬੇ ਵਿਚ ਉਸਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ 'ਮਾਤਭਾਸ਼ਾ' ਦੀ ਹੀ ਦੁਰਗਤੀ ਹੋ ਰਹੀ ਹੋਵੇ ਇਸ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਅਨਰਥ ਦੀ ਕੀ ਗੱਲ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ? ਇਸ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਇਹ ਲਿਖਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਹੋ ਜਾਵੇ ਕਿ "ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਦੁਰਗਤੀ ਲਈ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਕੌਣ" ਤਾਂ ਬੜੀ ਹੇਰਾਨੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਹੀ ਵਿਤਕਰਾ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਲਈ ਕੋਈ ਕੱਲਾ-ਕਾਰਾ ਵਿਅਕਤੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਬਹੁਤ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਜੋ ਅਲੱਗ-ਅਲੱਗ ਹੱਥਾਂ ਦੀਆਂ ਕਠਪੁਤਲੀਆਂ ਹਨ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਹਨ। ਹਬਲੇ ਲੇਖ ਵਿਚ ਇਸੇ ਵਿਚਾਰ ਉੱਪਰ ਚਰਚਾ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਸਮੂਹ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀ ਮਾਤ ਭਾਸ਼ਾ ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਆਪਣੇ ਸੂਬੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਬਿਗਾਨਿਆਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਮਤਰੇਆ ਸਲੂਕ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਆਪਣੇ ਹੀ ਇਸ ਤੋਂ ਮੁੱਖ ਮੋੜ ਕੇ ਦੂਜੀਆਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੇ ਕੰਧੇ ਚੜ੍ਹਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਇਸ ਦਾ ਰੱਜ ਕੇ ਘਾਣ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਇਸ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਇਕ ਫਿਰਕੇ ਨਾਲ ਜੋੜ ਕੇ ਛੁਟਿਆਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਹੁੰਦੀ ਰਹੀ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਇਹ ਸਰਬ :ਸ਼ਾਂਤੀ ਤੇ ਸਰਬ ਪ੍ਰਮਾਣਿਤ ਭਾਸ਼ਾ ਹੈ। ਜਿਹੜੇ ਫਿਰਕੇ ਨਾਲ ਇਸ ਨੂੰ ਜੋੜ ਕੇ ਦੇਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਅਜੋਕੇ ਦੌਰ ਵਿਚ ਉਸ ਫਿਰਕੇ ਨੂੰ ਵੀ ਇਸਦੀ ਕੋਈ ਬਹੁਤੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸਭ ਸਾਧਨ ਮੌਜੂਦ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਇਸਦੇ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਕੋਈ ਸਾਰਥਿਕ ਯਤਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤੇ ਜਾ ਰਹੇ।

ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਜੇਕਰ ਡੂੰਘਾਈ ਨਾਲ ਚਰਚਾ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਇਹ ਗੱਲ ਮੁੱਖ ਰੂਪ ਵਿਚ ਉੱਭਰ ਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਸਮੇਂ - ਸਮੇਂ 'ਤੇ ਬਣੀਆਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚਲੀਆਂ ਸਰਕਾਰਾਂ ਵੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਮਸਲੇ ਪ੍ਰਤੀ ਗੰਭੀਰ ਨਹੀਂ ਰਹੀਆਂ। ਜਾਂ ਤਾਂ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਲੀਡਰਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਮਸਲੇ ਦਾ ਗਿਆਨ ਨਹੀਂ ਜਾਂ ਫਿਰ ਜਾਣ ਬੁੱਝ ਕੇ ਇਸ ਮਸਲੇ ਨੂੰ ਅਣਗੌਲਿਆ ਛੱਡਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਸਰਕਾਰਾਂ ਸੁਹਿਰਦਤਾ ਨਾਲ ਇਸ ਪਾਸੇ ਵਲ ਧਿਆਨ ਕਰਨ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਤੇ ਇਸ ਦੀ ਤਰੱਕੀ ਨੂੰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਰੋਕ ਸਕਦਾ। ਸਾਡੇ ਲੀਡਰ ਤਾਂ ਪਹਿਲੀ ਕਲਾਸ ਤੋਂ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚਲੇ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਜਾਂ ਸੀ. ਬੀ. ਐੱਸ. ਸੀ. ਪੈਟਰਨ ਵਾਲੇ ਸਕੂਲਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹਦਾਇਤਾਂ ਨਹੀਂ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਮਾਤ ਭਾਸ਼ਾ ਵੀ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਪੜ੍ਹਾਉਣ। ਜਦੋਂ ਕੁਝ ਮੰਤਰੀ ਜਾਂ ਵਿਧਾਇਕ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਬਜਾਏ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਸਹੀ ਚੁੱਕਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਮਾਤ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਕੀ ਬਣੇਗਾ? ਜਨਤਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਕੀ ਸੇਧ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰੇਗੀ। ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਉੱਪਰ ਰਾਜਨੀਤਿਕ, ਸਮਾਜਿਕ ਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਪੱਧਰਾਂ ਉੱਪਰ ਹਮਲੇ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ। ਮੁੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਹ ਹੀ ਇਸ ਦੀ ਦੁਰਗਤੀ ਦੇ ਕਾਰਨ ਹਨ। ਇਕ

ਮੰਡੀ, ਇਕ ਸੰਸਾਰ, ਇਕ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ ਲੁਭਾਵਣੇ ਨਾਅਰੇ ਦੇ ਕੇ ਲੋਕਾਈ ਦੀ ਸੋਚ ਨੂੰ ਖੁੰਢਾ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦਾ ਮਾਰੂ ਪ੍ਰਭਾਵ ਇਸਦੇ ਰਾਹ ਵਿਚ ਰੁਕਾਵਟਾਂ ਖੜੀਆਂ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਲੱਚਰ ਸਾਹਿਤ ਤੇ ਪੱਛਮੀ ਸੱਭਿਅਤਾ ਦਾ ਅਸਰ ਵੀ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਪੈਦਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪੱਛਮੀ ਸੱਭਿਅਤਾ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਕਾਰਨ ਨੌਜਵਾਨ ਮੁੰਡੇ ਕੁੜੀਆਂ ਆਪਣੇ ਅਸਲੇ, ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਅਤੇ ਵਿਰਸੇ ਤੋਂ ਬੇਮੁੱਖ ਹੁੰਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਲੱਚਰ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਕਲਚਰ ਕਾਰਨ ਹੀ ਪੁਸਤਕ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨਹੀਂ ਉਸਰ ਰਿਹਾ ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਕਿਤਾਬਾਂ ਨੂੰ ਮੁਫਤ ਵਿਚ ਰਿਉਤੀਆਂ ਵਾਂਗ ਵੰਡਣ ਦੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਪਨਪ ਰਹੀ ਹੈ। ਕੁਝ ਨਵੇਂ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਕਾਮੁਕ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀਆਂ ਵਾਲਾ ਸਾਹਿਤ ਰਚ ਕੇ ਨੌਜਵਾਨ ਪੀੜ੍ਹੀ ਨੂੰ ਗੁੰਮਰਾਹ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ।

ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਉੱਨਤੀ ਤੇ ਵਿਕਾਸ ਕਾਰਜਾਂ ਲਈ ਬਣਾਇਆ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ ਵੀ ਬੱਸ ਨਾਮ ਦਾ ਹੀ ਵਿਭਾਗ ਬਣ ਕੇ ਰਹਿ ਗਿਆ ਹੈ। ਸਰਕਾਰੀ ਦਫਤਰਾਂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਬਜਾਏ ਹੋਰ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿਚ ਧੜਾਧੜ ਕੰਮ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਪਰ ਇਸ ਤੋਂ ਕੰਟਰੋਲ ਨਹੀਂ ਹੋ ਰਿਹਾ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਐਕਟ ਵੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਾਗੂ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਿਆ।

ਪੰਜਾਬੀ ਦੀਆਂ ਲੇਖਕ ਸਭਾਵਾਂ ਭਾਵੇਂ ਆਪਣੇ-ਆਪਣੇ ਪੱਧਰ ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਕੁਝ ਨਾ ਕੁਝ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਹਨ ਪ੍ਰੰਤੂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਵੱਡੇ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਪਾਈ ਜਾ ਰਹੀ ਧੜੇਬੰਦੀ ਨੁਕਸਾਨ ਪਹੁੰਚਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਜਿਹੜੀ ਸਭਾ ਕੁਝ ਚੰਗਾ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ ਦੂਜੀ ਹੋਰ ਚੰਗਾ ਕਰਨ ਦੀ ਬਜਾਏ ਆਪਣੀ ਉਰਜਾ ਉਸ ਦੀਆਂ 'ਲੱਤਾਂ ਖਿੱਚਣ' ਤੇ ਲਗਾ ਦੇਂਦੀ ਹੈ। ਸ਼ਹਿਰੀ ਕਲਚਰ ਦੀ ਨੌਜਵਾਨ ਪੀੜ੍ਹੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਬੋਲਣ ਵਿਚ ਸ਼ਰਮ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਅਜਿਹਾ ਕਿਉਂ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ - ਇਹ ਗੱਲ ਵੱਖਰੇ ਧਿਆਨ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਸਰਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਵੱਲ ਉਚੇਚਾ ਧਿਆਨ ਕੇਂਦਰਤ ਕਰਨ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ। ਇਸ ਵਾਰ ਫਰਵਰੀ 2007 ਦੀਆਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਚੋਣਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਇਦ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਕਿਸੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪਾਰਟੀ ਵਲੋਂ ਆਪਣੇ ਚੋਣ ਮੈਨੀਫੈਸਟੋ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਨੁਕਤਾ ਉਠਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਨੁਕਤਾ ਉਠਾਉਣ ਵਾਲੀ ਉਕਤ ਪਾਰਟੀ ਦਾ ਹੀ ਇਸ ਸਮੇਂ ਰਾਜ ਭਾਗ ਹੈ। ਦੇਖਣਾ ਹੁਣ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਪਾਰਟੀ ਰਾਜ ਸੱਤਾ ਵਿਚ ਹੁੰਦਿਆਂ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਕੀ ਕੁਝ ਕਰ ਪਾਉਂਦੀ ਹੈ? ਸਰਕਾਰਾਂ ਦਾ ਇਹ ਮੁੱਢਲਾ ਫਰਜ਼ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਵੀ ਅਜਿਹੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਨਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ਜਿਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮਾਤ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਗਿਆਨ ਨਾ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਸੂਬਿਆਂ ਵਿਚ ਉਸ ਹੀ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮਾਤ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਉਸ ਸੂਬੇ ਦੀ ਮਾਤ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਵੀ ਗਿਆਨ ਹੋਵੇ। ਅਜੇਕੇ ਦੌਰ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਕਾਰਨ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਦੁਰਗਤੀ ਲਈ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਹੋਣ ਤਾਂ ਸਮੂਹ ਪੰਜਾਬੀ ਹਿਤੈਸ਼ੀਆਂ, ਪੰਜਾਬੀ ਲੇਖਕ ਸਭਾਵਾਂ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਹੋਰ ਧਾਰਮਿਕ ਤੇ ਸਮਾਜਕ ਜਥੇਬੰਦੀਆਂ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਮਾਤਾ ਦੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਦਾ ਇਹ ਫਰਜ਼ ਬਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਹਮਲਿਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਸੁਚੇਤ ਹੋ ਕੇ ਸਮੂਹ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਜਾਗਰੂਕ ਕਰਨ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੂੰਹ ਤੋੜਵਾਂ ਜਵਾਬ ਦੇਣ। ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਉਣ, ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲਣ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਲਿਖਣ ਵਿਚ ਫਖਰ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਨ।

-ਜਗਦੀਸ਼ ਰਾਏ ਕੁਲਰੀਆਂ

ਨੇੜੇ ਸਟੇਟ ਬੈਂਕ, ਬਰੋਟਾ (ਮਾਨਸਾ) ਪੰਜਾਬ- 151501

ਮਾਂ ਨੂੰ ਭੁੱਲਣਾ

ਜਦੋਂ ਕਦੇ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਗੱਲ ਛਿਤਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਹੀ ਮਾਣ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਹਾਂ, ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ, ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਹੈ। ਜੇ ਸਾਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਹੋਣ ਦਾ ਮਾਣ ਬਖਸ਼ਦੀ ਹੈ। ਸਾਡੀ ਪੰਜਾਬੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਬਹੁਤ ਹੀ ਉੱਚੀ-ਸੁੱਚੀ ਪਵਿੱਤਰ ਅਤੇ ਮਿਠਾਸ ਭਰੀ ਹੈ। ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਆਪਣੀ ਮਾਤਾ ਦੀ ਗੋਦ ਵਿਚ ਲੋਰੀਆਂ ਲੈ ਕੇ ਤੋਤਲੇ ਬੋਲ, ਬੋਲਦੇ ਜਦੋਂ ਵੱਡੇ ਹੋਣ ਲੱਗਦੇ ਹਾਂ, ਤਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਮਾਤ ਭਾਸ਼ਾ ਸਾਡੀ ਮਾਂ ਬਣ ਕੇ ਸਾਨੂੰ ਗਿਆਨ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਦੀ ਲਿਪੀ ਗੁਰਮੁਖੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਜਾਹਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸਾਡੇ ਗੁਰੂ ਸਹਿਬਾਨਾਂ ਦੇ ਮੁੱਖ 'ਚੋਂ' ਨਿਕਲੀ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਲਈ ਇਹ ਮਾਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੀ ਪੰਜਾਬੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਸਾਡੇ ਗੁਰੂਆਂ ਦਾ ਆਸ਼ੀਰਵਾਦ ਮਿਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਸਾਡਾ ਫਰਜ਼ ਬਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਵੱਡਿਆਂ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰੀਏ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਨੂੰ ਬਣਾਈ ਰੱਖੀਏ, ਕਿਉਂਕਿ ਦਿਨੋਂ ਦਿਨ ਪੰਜਾਬੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਘੱਟ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਹ ਦੇਖ ਕੇ ਬੜਾ ਹੀ ਦੁੱਖ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਆਪਣੀ ਹੀ ਪੰਜਾਬੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਤੋਂ ਬੇਮੁੱਖ ਹੋ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਹੋਰ ਬੋਲੀਆਂ ਬੋਲਣ, ਸਿੱਖਣ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਮਾਣ ਸਮਝਦੇ ਹਾਂ। ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਜਿਸ ਬੋਲੀ ਤੋਂ ਬੋਲਣਾ ਸਿੱਖ ਕੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਕੀਤੀ ਅਸੀਂ ਉਸੇ ਪੰਜਾਬੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਭੁੱਲ ਕੇ ਹੋਰ ਭਾਸ਼ਾ ਬੋਲਣ ਵਿਚ ਫਖਰ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਇਥੇ ਤੱਕ ਕਿ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਤੋਂ ਦੂਰ ਲਿਜਾ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਉਹ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਬਜਾਇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਬੋਲਣਾ, ਪੜ੍ਹਨਾ, ਸਿੱਖਣਾ ਵਧੇਰੇ ਪਸੰਦ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਕਸੂਰ ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਸਾਡਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਜੇ ਅਸੀਂ ਸਿਖਾਉਂਦੇ ਹਾਂ ਉਹ ਉਹੀ ਸਿੱਖਦੇ ਹਨ। ਹੋਰ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦਾ ਗਿਆਨ ਹੋਣਾ ਮਾੜੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਪਰ ਸਾਡੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਸਿਰਫ ਤੇ ਸਿਰਫ ਪੰਜਾਬੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਦਾ ਹੀ ਮਹੱਤਵ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਉਸਦੀ ਬੋਲੀ ਤੋਂ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਅਸੀਂ ਆਪਣੀ ਬੋਲੀ ਤੋਂ ਹੀ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਵਾਂਗੇ ਤਾਂ ਆਪਣੀ ਪਹਿਚਾਣ ਗੁਆ ਬੈਠਾਂਗੇ। ਪੰਜਾਬੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਹਰ ਪੱਖੋਂ ਅੱਖੋਂ ਪਰੋਖੇ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਕੋਈ ਵੀ ਪਹਿਲੂ ਲੈ ਲਵੇ ਹਰ ਪਹਿਲੂ ਵਿਸ਼ੇ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਅੱਖੋਂ ਪਰੋਖੇ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਫਿਲਮਾਂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਫਿਲਮਾਂ ਦੀ ਬਜਾਇ ਹਿੰਦੀ ਆਦਿ ਫਿਲਮਾਂ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਪਸੰਦ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਆਪਣੀ ਨਿਵੇਕਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਮਾਤ ਭਾਸ਼ਾ ਤੋਂ ਬੇਮੁੱਖ ਹੋਣਾ ਬਹੁਤ ਹੀ ਦੁੱਖ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਜੇ ਆਪਣਾਪਣ ਪੰਜਾਬੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਹੈ ਉਹ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ ਉਨੀ ਹੀ ਅਪਣੱਤ ਹਰ ਪੰਜਾਬੀ ਬੰਦੇ ਵਿਚ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਹਰ ਲੋੜਵੰਦ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਤਿਆਰ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਲੋੜ ਪੈਣ 'ਤੇ ਆਪਣਾ ਆਪਾ ਵੀ ਵਾਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਸਾਡੀ ਪੰਜਾਬੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਸਾਨੂੰ ਚੰਗੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲਈ ਵੱਡਿਆਂ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ

ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਦਾ ਕੌਲੁ ਅੱਜ ਤੇ ਭਲਕ • (195)

ਕਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਦੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਸਹਿਜਤਾ, ਸਰਲਤਾ, ਸਪੱਸ਼ਟਤਾ ਅਤੇ ਹੋਰ ਚੰਗੇ ਗੁਣ ਕੁੱਟ-ਕੁੱਟ ਕੇ ਭਰੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਸਾਡੀ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਅਮੀਰ ਬੋਲੀ ਹੈ ਸਾਨੂੰ ਫਖਰ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਜਿਹੀ ਉਚੀ ਸੁੱਚੀ ਪਿਆਰ ਭਰੀ ਬੋਲੀ ਸਾਨੂੰ ਭਾਗਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਪੁੱਤਰ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ ਇਸ ਦੀ ਉੱਚਤਾ ਅਤੇ ਮਹੱਤਤਾ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣਾ ਸਾਡਾ ਫਰਜ਼ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਭੁੱਲਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਜਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਬੋਲਣ ਤੋਂ ਸੰਕੋਚ ਕਰਦੇ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਫਰਜ਼ ਬਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੀ ਪੰਜਾਬੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਤੋਂ ਦੂਰ ਨਾ ਜਾਣ। ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਤੋਂ ਦੂਰ ਜਾਣ ਦਾ ਮਤਲਬ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਤੋਂ ਦੂਰ ਜਾਣਾ ਹੈ। ਮਾਂ ਤੋਂ ਦੂਰ ਜਾਣ ਦਾ ਦੁੱਖ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਦੇ ਵਾਰਿਸ ਹੀ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਭੁੱਲਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ ਤਾਂ ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਅਣਹੋਣੀ ਹੋਰ ਕੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਤੋਂ ਬੇਮੁੱਖ ਹੋ ਕੇ ਅਸੀਂ ਆਪਣੀ ਪਹਿਚਾਣ ਖੋ ਬੈਠਾਂਗੇ ਜੇ ਅਸੀਂ ਆਪਣੀ ਪਹਿਚਾਣ ਹੀ ਖੋ ਬੈਠੇ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਕੀ ਰਹਿ ਜਾਵੇਗਾ। ਪੰਜਾਬੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਭੁੱਲ ਕੇ ਅਸੀਂ ਕੱਖਾਂ ਵਾਂਗੂੰ ਰੁਲ ਜਾਵਾਂਗੇ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇੱਕ ਬੱਚੇ ਦਾ ਹਾਲ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਤੋਂ ਵੱਖ ਹੋ ਕੇ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਹੀ ਹਾਲ ਸਾਡਾ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ। ਕਹਿੰਦੇ ਨੇ ਜੇਕਰ ਸਵੇਰ ਦਾ ਭੁੱਲਿਆ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਮੁੜ ਆਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਭੁੱਲਿਆ ਨਹੀਂ ਕਹਿੰਦੇ।" ਸਾਡੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵੀਰ ਜੋ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਭੁੱਲਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ, ਸਾਨੂੰ ਆਸ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਵਾਪਿਸ ਮੁੜ ਆਉਣਗੇ ਕਿਉਂਕਿ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵੱਖ ਹੋ ਕੇ ਜਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਭੁੱਲ ਕੇ ਬੰਦਾ ਬਹੁਤ ਪਛਤਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਸਾਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਦਾ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਇੱਕ ਨਿਵੇਕਲੀ ਪਹਿਚਾਣ ਬਖਸ਼ੀ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਇਸ ਤੋਂ ਬੇਮੁੱਖ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੇ, ਜੇਕਰ ਅਸੀਂ ਅਜਿਹਾ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਸਾਡਾ ਹਾਲ ਬਹੁਤ ਹੀ ਭੈੜਾ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਕਿਤੇ ਜੋਗੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਰਹਾਂਗੇ। ਸਾਡਾ ਭਵਿੱਖ ਹਨੇਰੀ ਰਾਤ ਵਿਚ ਅਲੋਪ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ।

-ਜਸਵੀਰ ਸਿੰਘ
ਤਾਜੋ ਕਾ, ਮੰਡੀ ਕਲਾਂ (ਬਠਿੰਡਾ)

ਪੰਜਾਬੀ ਜੁਬਾਨ ਦੀਆਂ ਬੋਲੀਆਂ

ਆਪਣੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਗੱਲ ਜੋ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਦੇ ਨੂੰ ਸਮਝ ਆ ਜਾਵੇ। ਉਸ ਨੂੰ ਜੁਬਾਨ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਦੋ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਵਿਚਕਾਰ ਬੋਲੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝ ਆ ਜਾਏ। ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜੁਬਾਨ ਹੈ।

ਵਿਸ਼ਵ ਭਰ ਵਿਚ ਬੋਲੀਆਂ ਜਾਣ ਵਾਲੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਜੁਬਾਨਾਂ ਦਾ ਆਪਣਾ-ਆਪਣਾ ਇਕ ਹਲਕਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਖਿੱਤੇ ਵਿਚ ਵੀ ਕੋਈ ਜੁਬਾਨ ਬੋਲੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਇਲਾਕਾ ਛੋਟਾ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਵੱਡਾ ਪਰ ਜੁਬਾਨ ਦਾ ਲਹਿਜ਼ਾ ਵੰਡਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

“ਪੰਜਾਬੀ” ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਖਿੱਤੇ ਦੀ ਜੁਬਾਨ ਹੈ। ਕਦੀ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਕਾਬਲ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਦਿੱਲੀ ਤੱਕ ਸੀ। ਪੰਜਾਬ ਹੈ ਤਾਂ ਇਕ ਮੈਦਾਨੀ ਇਲਾਕਾ। ਪਰ ਇਹ ਮੈਦਾਨ ਪਹਾੜਾਂ, ਦਰਿਆਵਾਂ, ਸ਼ਹਿਰਾਵਾਂ ਤੇ ਥਲਾਂ ‘ਚ ਵੰਡਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

“ਪੰਜਾਬੀ” ਜੁਬਾਨ ‘ਚ ਟੋਇਆਂ-ਟਿਬਿਆਂ ਦੇ ਰੰਗ-ਢੰਗ ਵੀ ਮੌਜੂਦ ਹਨ। ਕਸ਼ਮੀਰ-ਪੋਠੋਹਾਰ-ਛੱਛ-ਪਹਾੜ-ਦੋਆਬੇ-ਮਾਝੇ, ਮਾਲਵੇ-ਬਾਰਾਂ-ਬਲ-ਰਿਆਸਤਾਂ-ਡੇਰਾ ਜਾਤ (ਡੇਰੇ) ‘ਚ ਵੀ ਇਸ ਜੁਬਾਨ ਦੇ ਆਪਣੇ ਰੰਗ-ਢੰਗ ਹਨ। ਕਿਸੇ ਵੀ ਜੁਬਾਨ ਦੇ ਅਸੂਲਾਂ ਮੁਤਾਬਕ ਪੰਜਾਬੀ ਵੀ ਕਿਸੇ ਇਕ ਲਹਿਜ਼ੇ ਦਾ ਨਾਂਅ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਬਲਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਾਰੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਦੇ ਲਹਿਜ਼ੇ ਰਲ ਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਜੁਬਾਨ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਕਰਦੇ ਹਨ।

‘ਜੁਬਾਨ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਉਹ ਭੰਡਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਮੇਲ-ਮਿਲਾਪ ਦੌਰਾਨ ਕਿਸੇ ਵੀ ਕੌਮ ਦੀ ਇਕ ਵੱਡੀ ਤਦਾਦ (ਗਿਣਤੀ) ਸਮਝ ਸਕੇ ਤੇ ਇਹ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਭੰਡਾਰ ਆਮ ਵਰਤੋਂ ‘ਚ ਆਉਂਦਾ ਹੋਵੇ।’ ਆਮ ਵਰਤੋਂ ‘ਚ ਆਉਣ ਕਾਰਨ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਇਸ ਭੰਡਾਰ ਦੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੇ ਇਕ ਪਕੀ ਹੈਸੀਅਤ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜੋ ਇਕ ਖਾਸ ਜੁਬਾਨ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਅਖਤਿਆਰ ਕਰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਦੁਨੀਆਂ ਭਰ ਵਿਚ ਇਕ ਹਜ਼ਾਰ ਤੋਂ ਵੱਧ ਜੁਬਾਨਾਂ ਬੋਲੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਹਰ ਜੁਬਾਨ ਦਾ ਇਕ ਸ਼ਜਰਾ ਹੈ ਤੇ ਹਰ ਜੁਬਾਨ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਕੌਮ ਦੀ ਸ਼ਨਾਖ਼ਤ ਹੈ।

ਇਕ ਜੁਬਾਨ ਦੀਆਂ ਕਈ ਬੋਲੀਆਂ ਹੋ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਹਰ ਬੋਲੀ ਆਪਣੇ-ਆਪਣੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਬੋਲਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਬੋਤੇ-ਬੋਤੇ ਫਰਕ ਨਾਲ ਬੋਲੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹੋ ਫਰਕ ਹੀ ਲਹਿਜ਼ਾ ਅਖਵਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ਇਕ ਬੰਦਾ ਜੇ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਬੋਲਦਿਆਂ ਸਮਝ ਲਵੇ ਤਾਂ ਇਹ ਉਹ ਦੀ ਬੋਲੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸਰਾਇਕੀ ਬੋਲਣ ਵਾਲਾ ਪੋਠੋਹਾਰੀ ਨੂੰ ਸਮਝ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਇੰਜ ਹੀ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਵੱਖੋ-ਵੱਖ ਇਲਾਕਿਆਂ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਪੰਜਾਬੀ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੀ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਸਮਝ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਪੰਜਾਬੀ ਜੁਬਾਨ

ਦੀਆਂ ਹੀ ਬੋਲੀਆਂ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਇਕ ਰੁੱਖ ਦੀਆਂ ਵੱਖੋ-ਵੱਖ ਸ਼ਾਖਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਪੰਜਾਬੀ ਜੁਬਾਨ ਇਕ ਬਹੁਤ ਵੱਡੇ ਖਿੱਤੇ ਵਿਚ ਬੋਲੀ ਅਤੇ ਸਮਝੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਕਰਾਚੀ (ਸਿੰਧ) 'ਪੇਸ਼ਾਵਰ ਤੋਂ ਕਸ਼ਮੀਰ ਤਕ ਇਸ ਦੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਫੈਲੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਨੇ। ਪੰਜਾਬੀ ਜੁਬਾਨ ਦਾ ਲਹਿਜ਼ਾ ਹਰ 50 ਕਿੱਲੋ ਮੀਟਰ 'ਤੇ ਬਦਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਦਾ ਨੀਂਹ-ਪੱਥਰ ਬਾਬਾ ਫ਼ਰੀਦ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਰੱਖਿਆ ਸੀ। ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਲਿਖਾਰੀ ਤੇ ਕਵੀ ਤਾਬਾ ਫ਼ਰੀਦ ਦੇ ਪਾਏ ਪੂਰਨਿਆਂ 'ਤੇ ਹੀ ਤੁਰਦੇ ਰਹੇ।

ਬਾਬਾ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ, ਵਾਟਸ ਸ਼ਾਹ, ਸ਼ਾਹ ਹੁਸੈਨ, ਸੁਲਤਾਨ ਹਕ ਬਾਹੂ, ਬਾਬਾ ਬੁਲ੍ਹੇ ਸ਼ਾਹ, ਹਾਫਿਜ਼ ਬਰਖੁਰਦਾਰ, ਸਚਲੂ ਸਰਮਸਤ, ਖਵਾਜ਼ਾ ਗੁਲਾਮ ਫ਼ਰੀਦ, ਮੀਆਂ ਮੁਹੰਮਦ ਬਖਸ਼, ਹੁਰਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਦੀ ਹਦਬੰਦੀ ਦੀ ਪਾਬੰਦੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਬਲਕਿ ਮਿਠਤੀ ਪੰਜਾਬੀ ਜੁਬਾਨ ਦਾ ਹਰ ਲਹਿਜ਼ਾ ਅਪਣਾਇਆ। ਜਿਹਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਸੰਦ ਕੀਤਾ।

“ਪੋਠੋਹਾਰੀ”

ਪੋਠੋਹਾਰੀ ਇਕ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਹੈ। ਜੋ ਪੋਠੋਹਾਰ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਬੋਲੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਇਲਾਕਾ ਲਹਿੰਦੇ ਪੰਜਾਬ 'ਚ ਹੈ, ਇਸ ਵਿਚ ਜਿਲ੍ਹਾ ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ ਦੀਆਂ ਚਾਰੇ ਤਹਿਸੀਲਾਂ ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ, ਗੁਜਰ ਖਾਨ, ਨਰੋਟਾ ਤੇ ਕੋਹ ਮਰੀ ਅਤੇ ਜਿਲ੍ਹਾ ਜਹਿਲਮ, ਚਕਵਾਲ, ਪਿੰਡੀ ਦਾਦਨ ਖਾਨ, ਅਟਕ ਆਦਿ ਹਨ। ਪੋਠੋਹਾਰੀ ਪੰਜਾਬੀ ਤੇ ਕੇਂਦਰੀ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਸਿਖਰ ਤੇ ਬੋਲਣ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਫ਼ਰਕ ਹੈ।

ਕੇਂਦਰੀ ਪੰਜਾਬੀ	ਪੋਠੋਹਾਰੀ ਪੰਜਾਬੀ
ਕੰਘੀ	ਕਘੀ
ਕੰਧ	ਕਧ
ਲੰਘ	ਲਘ
ਗੰਢ	ਗਢ

ਪੋਠੋਹਾਰੀ ਲੋਕ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਬੋਲਦਿਆਂ 'ਘ' ਉਤੇ ਆਮ 'ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਲੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਜ਼ੋਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਮਹਿਮੂਦ ਗਜ਼ਨਵੀ ਨੇ ਜਦ ਪੰਜਾਬ ਉਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਪੰਜਾਬ 'ਚ ਦਫ਼ਤਰੀ ਜੁਬਾਨ ਫਾਰਸੀ ਨੂੰ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਫਾਰਸੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਜਾਣ ਲਗ ਪਈ। ਇਸ ਦਾ ਅਸਰ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਬੋਲ-ਚਾਲ 'ਤੇ ਵੀ ਪਿਆ। ਅਰਬੀ ਜੁਬਾਨ ਦੇ ਜੋ ਸ਼ਬਦ ਪੋਠੋਹਾਰੀ ਜੁਬਾਨ 'ਚ ਆਏ। ਉਹ ਸਾਰੇ ਫਾਰਸੀ ਜੁਬਾਨ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਆਏ। ਅਰਬੀ ਫਾਰਸੀ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸ਼ਬਦ ਪੋਠੋਹਾਰੀ ਵਿਚ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਫਾਰਸੀ ਅਰਬੀ	ਪੰਜਾਬੀ	ਪੋਠੋਹਾਰੀ ਪੰਜਾਬੀ
ਕੋਸ਼ਿਸ਼	ਕੋਸ਼ਿਸ਼	ਕੋਸ਼ਤ
ਜ਼ਿਆਦਤੀ	ਜ਼ਿਆਦਤੀ	ਜ਼ਿਆਸਤੀ
ਬੁਨਿਆਦ	ਬੁਨਿਆਦ	ਮੁਨਿਆਦ

ਵਾਦੀ ਸਿੰਧ (ਸਿੰਧ ਖਿੱਤਾ) ਸਰਾਇਕੀ ਸਕੂਲ ਦਾ ਜਨਮ ਅਸਥਾਨ ਹੈ। ਤੇ ਪੰਜਾਬ 'ਚ ਮੁਲਤਾਨ ਸਰਾਇਕੀ ਬੋਲਣ ਵਾਲੇ ਇਲਾਕੇ ਦਾ ਇਕ ਕਦੀਮ ਸ਼ਹਿਰ ਹੈ।

ਮੁਲਤਾਨੀ ਰਾਜੇ ਮਹਾਰਾਜੇ ਵਾਦੀ ਸਿੰਧ 'ਤੇ ਤਹੁਤ ਸਮੇਂ ਤਾਈਂ ਕਾਬਿਜ਼ ਰਹੇ ਹਨ। ਸਿੰਧੀਆਂ ਤੇ ਮੁਲਤਾਨੀਆਂ ਦੇ ਆਪਸੀ ਮੇਲ-ਜੋਲ ਕਾਰਨ ਸਰਾਇਕੀ ਬੋਲੀ ਵਜੂਦ (ਜਨਮ) 'ਚ ਆਈ। ਢੇਰ 'ਚਿਰ ਪਿਛੋਂ ਜਦ ਮੁਲਤਾਨੀਆਂ ਦਾ ਰਾਜ ਸਿੰਧ ਉੱਤੇ ਖਤਮ ਹੋ ਗਿਆ ਤਾਂ ਮੁਲਤਾਨੀਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਇਹ ਬੋਲੀ ਪੰਜਾਬ 'ਚ ਵਤੀ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਜੁਬਾਨ ਦੀ ਇਕ ਸ਼ਾਖ (ਟਹਿਣੀ) ਬਣ ਗਈ।

ਕਿਸੇ ਵੀ ਇਲਾਕੇ ਦੀ ਆਬ-ਹਵਾ ਉਥੇ ਦੀ ਜੁਬਾਨ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਬੋਲਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਲਹਿਜੇ ਨੂੰ ਮੁਤਾਸਿਰ (ਪ੍ਰਭਾਵਤ) ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਹੀ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮੈਦਾਨੀ ਤੇ ਪਹਾੜੀ ਇਲਾਕਿਆਂ 'ਚ ਬੋਲੀ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਜੁਬਾਨ ਦਾ ਲਹਿਜਾ ਵੱਖੋ-ਵੱਖ ਹੈ।

ਕਿਸੇ ਵੀ ਇਲਾਕੇ 'ਚ ਬੋਲੀ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਜੁਬਾਨ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਨੂੰ ਮੁਤਾਸਿਰ ਕਰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਇੰਜ ਇਹ ਸਿਲਸਿਲਾ ਅਗੇ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਤੁਰਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਏਸੇ ਕਾਰਨ ਹੀ ਬਹਾਵਲਪੁਰ ਤੇ ਮੁਲਤਾਨ 'ਚ ਬੋਲੀ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਸਰਾਇਕੀ ਜੁਬਾਨ 'ਚ ਕੁਝ ਫਰਕ ਹੈ। ਇਹ ਫਰਕ ਇੰਜ ਹੀ ਅੱਗੇ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਵਧਦਾ-ਘਟਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕੋਈ ਵੀ ਵੱਡੀ ਜੁਬਾਨ ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਅਗਲੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਤੋਂ ਤੁਰਦੀ ਨਿੱਕੀਆਂ-ਨਿੱਕੀਆਂ ਸ਼ਾਖਾਂ ਤੇ ਲਹਿਜਿਆਂ 'ਚ ਵੰਡਦੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਸਰਾਇਕੀ ਪੰਜਾਬੀ ਲਹਿੰਦੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਬੋਲੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਇਲਾਕਿਆਂ ਦੇ ਕੇਂਦਰੀ ਸ਼ਹਿਰਾਂ 'ਚ ਇਸ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਨਾਂਅ ਹਨ।

ਮੁਲਤਾਨ 'ਚ ਇਸ ਜੁਬਾਨ ਨੂੰ ਮੁਲਤਾਨੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਬਹਾਵਲਪੁਰ 'ਚ ਇਹ ਨੂੰ ਬਹਾਵਲਪੁਰੀ ਤੇ ਮੀਆਂ ਵਾਲੀ 'ਚ ਇਹ ਨੂੰ ਮੀਆਂ ਵਾਲੀ ਵੀ ਸੱਦਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਸਰਾਇਕੀ ਦਰਅਸਲ ਪੰਜਾਬੀ ਜੁਬਾਨ ਦਾ ਹੀ ਇਕ ਲਹਿਜਾ ਜਾਂ ਸ਼ਾਖ ਹੈ। ਬੇਸ਼ੱਕ ਇਸ ਨੂੰ ਸਿੰਧੀ ਜੁਬਾਨ ਦਾ ਵੀ ਇਕ ਲਹਿਜਾ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਸਰਾਇਕੀ ਜੁਬਾਨ ਡੇਰਾ ਗ਼ਾਜ਼ੀਖਾਨ ਮੀਆਂਵਾਲੀ, ਝੰਗ, ਮੁਲਤਾਨ, ਖ਼ੈਰਪੁਰ ਤੇ ਬਲੋਚਸਤਾਨ 'ਚ ਬੋਲੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬ 'ਚ ਪੰਜਾਬੀ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਕਦੀ ਵੀ ਸਰਕਾਰੀ ਤੇ ਦਫ਼ਤਰੀ ਜੁਬਾਨ ਨਾ ਬਣਾ ਸਕੇ ਤੇ ਨਾ ਬਣਵਾ ਸਕੇ। ਬਹੁਤ ਸਮਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਇਸ ਮਸਲੇ ਨੇ ਸਿਰ ਚੁੱਕਿਆ ਸੀ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਦਫ਼ਤਰੀ (ਸਰਕਾਰੀ) ਜੁਬਾਨ ਕਿਹੜੀ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।

ਇਹ ਸਮਾਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਰਾਜ (1799-1839) ਦਾ ਸੀ। ਸਿੱਖ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਦੋਵੇਂ ਕੌਮਾਂ ਚਾਹੁੰਦੀਆਂ ਸੀ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਦਫ਼ਤਰੀ (ਸਰਕਾਰੀ) ਜੁਬਾਨ ਪੰਜਾਬੀ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਝਗੜਾ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਖਤਾ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਲਿਖਣ ਦੀ ਲਿਪੀ ਕਿਹੜੀ ਹੋਵੇ। ਮੁਸਲਮਾਨ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਫਾਰਸੀ (ਸ਼ਾਹਮੁਖੀ) ਅਖਰਾਂ 'ਚ ਪੰਜਾਬੀ ਲਿਖੀ ਜਾਏ ਤੇ ਸਿੱਖ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੀ ਤਮੰਨਾ (ਇੱਛਾ) ਸੀ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ 'ਚ ਲਿਖੀ ਜਾਵੇ।

ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਨਾ ਆਰ ਦੇ ਰਹੇ ਤੇ ਨਾ ਪਾਰ ਦੇ। ਬਹੁਤ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨ ਤੇ ਇਸ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਮਸਲੇ ਤੋਂ ਅੱਕ ਗਏ। ਆਖਰ ਬਕ-ਹਾਰ ਕੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਫਕੀਰ ਅਜ਼ੀਜ਼-ਉ-ਦੀਨ ਨਾਲ ਸਲਾਹ ਮਸ਼ਵਰਾ ਕੀਤੀ। ਫੈਸਲਾ ਇਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਦਫ਼ਤਰੀ ਜੁਬਾਨ ਫਾਰਸੀ ਹੀ ਰਹੇਗੀ।

ਦਰਅਸਲ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਪੰਜਾਬੀ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਨਰਾਜ਼ (ਗੁੱਸੇ)

ਨਹੀਂ ਸਨ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ। ਪਰ ਪੰਜਾਬੀ ਲਿਪੀ ਦਾ ਭਗਤਾ ਤੇ ਇਸ ਦਾ ਹੋਇਆ ਫੈਸਲਾ ਪੰਜਾਬੀ ਜੁਬਾਨ ਦੇ ਵਧਣ-ਫੁਲਣ ਲਈ ਜ਼ਹਿਰ ਸਾਬਤ ਹੋਇਆ। ਤੇ ਇੰਜ ਪੰਜਾਬੀ ਜੁਬਾਨ ਨੂੰ ਉਸ ਦਾ ਬਣਦਾ ਮੁਕਾਮ (ਸਥਾਨ) ਨਾ ਮਿਲ ਸਕਿਆ।

ਪੋਠੋਹਾਰੀ-ਸਰਾਇਕੀ-ਮਾਝੀ 'ਚ ਦਰਅਸਲ ਇਹ ਸਭ ਪੰਜਾਬੀ ਜੁਬਾਨ ਦੀਆਂ ਬੋਲੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਇਕੋ ਰੁੱਖ ਦੀਆਂ ਟਾਹਣੀਆਂ।

ਮੁਗਲਾਂ ਦੇ ਰਾਜ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਦੀ (ਖਿੱਤਾ) ਸਿੰਧ ਤੇ ਵਾਦੀ -ਏ-ਪੰਜਾਬ ਇਕ ਹੀ ਸਨ। ਇਸ ਸਾਰੇ ਇਲਾਕੇ ਨੂੰ ਦਰਿਆ ਸਿੰਧ ਦਾ ਹੀ ਖਿੱਤਾ (ਇਲਾਕਾ) ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਤੇ ਇਸ ਸਾਰੇ ਖਿੱਤੇ ਦੀ ਜੁਬਾਨ ਪੰਜਾਬੀ ਹੀ ਸੀ। ਤੇ ਇਹ ਜੁਬਾਨ ਆਪਣੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਲਹਿਜੇ 'ਤੇ ਬੋਲੀਆਂ ਨਾਲ ਬੋਲੀ ਤੇ ਸਮਝੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ।

ਹਿੰਦਕੋ, ਪੋਠੋਹਾਰੀ, ਸਰਾਇਕੀ, ਮਾਝੀ (ਲਾਹੌਰੀ) ਤੇ ਸਿੰਧੀ ਇਹ ਸਭ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀਆਂ ਬੋਲੀਆਂ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਹੀ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਸਨ। ਜਿਸ ਜੁਬਾਨ ਨੂੰ ਕਦੀ ਮਾਝੀ ਕਦੀ ਸਰਾਇਕੀ ਤੇ ਕਦੀ ਪੋਠੋਹਾਰੀ ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ। ਦਰਅਸਲ ਇਹ ਸਭ ਲਹਿਜੇ ਪੰਜਾਬੀ ਜੁਬਾਨ ਦੇ ਹੀ ਅੰਗ ਹਨ। ਮੁੱਢ ਕਦੀਮ ਤੋਂ ਹੀ ਪੰਜਾਬ 'ਚ ਬੋਲੀ ਤੇ ਸਮਝੀ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਜੁਬਾਨ ਪੰਜਾਬੀ ਹੀ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਜੁਬਾਨ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਇਲਾਕਿਆਂ 'ਚ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਲਹਿਜੇ ਹਨ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਤੱਕ ਅਤੇ 'ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ' 'ਚ ਬਾਬਾ ਬੁੱਲ੍ਹੇ ਸ਼ਾਹ- ਕਸੂਰੀ, ਸ਼ਾਹ ਹੁਸੈਨ- ਲਾਹੌਰ, ਵਾਰਸ ਸ਼ਾਹ- ਜੰਡਿਆਲਾ, ਸ਼ੇਰ ਖਾਂ- ਵਲਾਇਤ, ਸ਼ਾਹ-ਬਹਾਲਵਪੁਰ ਤੇ ਮੀਆਂ ਮੁਹੰਮਦ ਬਖ਼ਰ ਮੀਰ ਪੁਰ, ਆਦਿ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਮਹਾਨ ਹੱਸਤੀਆਂ ਬਹੁਤਾ ਪੰਜਾਬੀ 'ਚ ਹੀ ਲਿਖਿਆ। ਇਹ ਸਭ ਹੱਸਤੀਆਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸਨ ਤੇ ਇਹ ਸਭ ਹੱਸਤੀਆਂ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ 'ਚ ਵੱਸਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਹੱਸਤੀਆਂ ਸਾਡੇ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦਾ ਸਾਂਝਾ ਵਿਰਸਾ ਹਨ।

ਸਾਡੀਆਂ ਰਸਮਾਂ ਰਿਵਾਜ, ਰਹਿਤਲ ਸਭ ਇਕ ਹਨ। ਜੇ ਸਾਡੇ ਇਕ ਹੋਣ ਦਾ ਸਬੂਤ ਹੈ ਤੇ ਸਾਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਂਝਾਂ 'ਤੇ ਮਾਣ ਵੀ ਹੈ।

ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਜਲੰਧਰੀਆਂ, ਲੁਧੇਹਾਣੀਆਂ, ਗੁਰਦਾਸਪੁਰੀਆਂ, ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰੀਆਂ, ਹੋਸ਼ਿਆਰਪੁਰੀਆਂ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰੀਆਂ ਤੇ ਮੁਲਤਾਨੀਆਂ, ਲਾਹੌਰੀਆਂ, ਬਹਾਲਵਪੁਰੀਆਂ, ਰਾਵਲਪਿੰਡੀਆਂ, ਪੇਸ਼ਾਵਰੀਆਂ ਦੀ ਇਹ ਮੰਗ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਸਰਦਾਰੀ ਪੰਜਾਬੀ ਜੁਬਾਨ ਨੂੰ ਹੀ ਦਿੱਤੀ ਜਾਏ ਤੇ ਇਸ ਮੰਜ਼ਿਲ ਤਕ ਪਹੁੰਚਣ ਲਈ ਚੜ੍ਹਦਾ ਤੇ ਲਹਿੰਦਾ ਪੰਜਾਬ ਇਕ-ਮਿਕ ਹੋ ਜਾਏ। ਰੂਹ ਤੇ ਬੁੱਤ ਇੰਜ ਹੀ ਇਕ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਹਰ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਵਿਚ ਬੋਲੀ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਲਹਿਜਾ 'ਚ ਬੋੜ੍ਹਾ-ਬਹੁਤ ਫਰਕ ਜ਼ਰੂਰ ਹੈ। ਦਰਅਸਲ ਹਰ 50 ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਦੇ ਫਾਸਲੇ 'ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਜੁਬਾਨ ਦਾ ਲਹਿਜਾ ਬਦਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। 'ਕਿਸੇ ਵੀ ਇਲਾਕੇ 'ਚ ਬੋਲੀ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਜੁਬਾਨ ਦੇ ਖਾਸ ਵੰਗ ਹੁੰ। ਉਸ ਜੁਬਾਨ ਦੀ ਬੋਲੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।'

ਜਿਹੜੀਆਂ ਵੀ ਬੋਲੀਆਂ ਕਿਸੇ ਜੁਬਾਨ ਦੀਆਂ ਸਾਂਝੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਸ ਜੁਬਾਨ ਦੀਆਂ ਬੋਲੀਆਂ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਜਾਂ ਇਹ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਇੰਜ ਵੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਕਿਸੇ ਵੀ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਜੁਬਾਨ 'ਚ ਬੋਲਣ ਦੇ ਖਾਸ ਢੰਗ ਨੂੰ ਬੋਲੀ ਦਾ ਨਾਂ ਦਿੱਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਕਿਸੇ ਇਕ ਇਲਾਕੇ ਦੀ ਬੋਲ-ਚਾਲ ਉਸ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਨੇਤੇ-ਤੇਤੇ ਵਸਣ ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ 'ਚ ਵਧੇਰੇ ਸਮਝੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ-ਜਿਵੇਂ ਇਹ ਵਿੱਥ ਵਧਦੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਬੋਲ-ਚਾਲ 'ਚ ਫਰਕ ਵੀ ਵਧਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਇਹ ਵਿੱਥ ਹਦੋਂ ਬਾਹਰੀ ਵਧ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਬੋਲੀ ਵੀ ਆਪਣਾ ਨਵਾਂ ਰੂਪ ਵਟਾ ਲੈਂਦੀ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬੀ ਦੀਆਂ ਬੋਲੀਆਂ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖ ਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਜੁਬਾਨ ਨੂੰ ਤਿੰਨਾਂ ਹਿੱਸਿਆਂ 'ਚ ਵੰਡਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਪੂਰਬੀ -

1. ਭਟਿਆਨੀ : ਹਿਸਾਰ, ਬੀਕਾਨੇਰ, ਸੁਰੀਗੰਗਾਨਗਰ ਆਦਿ।
2. ਪੁਆਧੀ : ਅੰਬਾਲਾ, ਪਟਿਆਲਾ, ਰੋਪੜ, ਨਾਲਾਗੜ੍ਹ ਆਦਿ।
3. ਦੋਆਬੀ : ਜਲੰਧਰ, ਕਪੂਰਥਲਾ ਤੇ ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ।
4. ਮਲਵਈ : ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ, ਫਰੀਦਕੋਟ, ਮੋਗਾ, ਬਠਿੰਡਾ, ਸੰਗਰੂਰ।
5. ਪਹਾੜੀ : ਜੰਮੂ, ਕਾਂਗੜਾ ਤੇ ਸ਼ਿਮਲਾ।

ਪੱਛਮੀ :

1. ਸਿਰਾਇਕੀ : ਮੁਲਤਾਨ, ਰਿਆਸਤ ਬਹਵਲਪੁਰ, ਡੇਰਾ ਗਾਜ਼ੀ ਖਾਂ ਤੇ ਡੇਰਾ ਅਸਮਾਈਲ ਖਾਂ।
2. ਪੋਠੋਹਾਰੀ : ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ ਤੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਇਲਾਕੇ।
3. ਛਾਛੀ : ਕੈਂਬਲਪੁਰ ਤੇ ਹਜ਼ਾਰਾ।
4. ਧਨੀ : ਜੇਹਲਮ, ਸਰਗੋਧਾ ਤੇ ਮੀਆਂਵਾਲੀ ਦੇ ਕੁਝ ਹਿੱਸੇ।
5. ਸ਼ਾਹਪੁਰੀ : ਝੰਗ, ਸਰਗੋਧਾ ਦੇ ਕੁਝ ਇਲਾਕੇ।

'ਕੇਂਦਰੀ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ'

ਮਾਝੀ : ਲਾਹੌਰ, ਸਿਆਲਕੋਟ, ਗੁਜਰਾਂਵਾਲਾ, ਗੁਜਰਾਤ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੇ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ।

ਪੰਜਾਬ 'ਚ ਕੇਂਦਰੀ (ਮਾਝੀ) ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਹੀ ਮੁਢ ਕਦੀਮ ਤੋਂ ਮਿਆਰੀ ਤੇ ਟਕਸਾਲੀ ਜੁਬਾਨ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਹੀ ਲਾਹੌਰ-ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਵਪਾਰ, ਧਰਮ, ਸਿਆਸੀ ਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਕੇਂਦਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਸ ਪਾਰੋਂ ਏਥੇ ਦੀ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਕੇਂਦਰੀ ਹੈਸੀਅਤ ਹਾਸਲ ਹੋ ਗਈ। ਜਿਵੇਂ-ਜਿਵੇਂ ਇਸ ਵਿਚ ਅਦਬ ਤਖ਼ਲੀਕ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ- ਤਿਵੇਂ-ਤਿਵੇਂ (ਉਵੇਂ) ਇਹ ਨਿੱਖਰਦੀ ਰਹੀ। ਇਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਦੀਆਂ ਬੋਲੀਆਂ ਤੋਂ ਵੀ ਸ਼ਬਦ ਲੈਣ ਲੱਗਿਆਂ ਕੰਜੁਸੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਏਸੇ ਕਾਰਨ ਹੀ ਇਹ ਬੋਲੀ ਦਿਨੋਂ-ਦਿਨ ਅਮੀਰ ਹੁੰਦੀ ਰਹੀ। ਹੁੰਦਿਆਂ-ਹੁੰਦਿਆਂ ਇਸ ਨੇ ਜੁਬਾਨ ਦਾ (ਪੰਜਾਬੀ) ਦਰਜਾ ਹਾਸਲ ਕਰ ਲਿਆ 'ਤੇ ਬਾਨੀ ਇਲਾਕਿਆਂ ਦੀ ਜੁਬਾਨ ਦੀ ਹੈਸੀਅਤ ਕੇਵਲ ਬੋਲੀਆਂ ਦੀ ਰਹਿ ਗਈ।

ਖੁਵਾਜ਼ਾ ਗੁਲਾਮ ਫਰੀਦ, ਸੁਲਤਾਨ ਬਾਹੂ-ਬੁੱਲ੍ਹੇਸ਼ਾਹ, ਹਾਫਿਜ਼ ਬਰਖੁਰਦਾਰ ਤੇ ਹੋਰ ਕਈ ਕਵੀਆਂ ਨੂੰ ਸਿਰਾਇਕੀ ਦੇ ਕਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਜਦ ਕਿ ਡਾ.ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ, ਬਾਵਾ ਬੁਧ ਸਿੰਘ, ਡਾ. ਲਾਜਵੰਤੀ ਰਾਮ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਬਨਾਰਸੀ ਦਾਸ

ਜੈਨ, ਸ਼ਰੀਫ ਕੁੰਜਾਹੀ-ਮੌਲਾ ਬਖਸ਼ ਕੁਸ਼ਤਾ-ਨੂੰ ਕੇਂਦਰੀ ਪੰਜਾਬੀ (ਮਾਝੀ) ਜੁਬਾਨ ਦਾ ਕਵੀ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਪਰ ਸਿਰਾਇਕੀ ਬੋਲੀ ਦੇ ਕਵੀ ਜਾਂ ਮਾਝੀ ਬੋਲੀ ਦੇ ਕਵੀ ਹੋਣ ਨਾਲ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਬੋਲੀ ਦੀ ਵੀ ਸਾਂਝ ਪੰਜਾਬੀ ਜੁਬਾਨ ਨਾਲ ਹੈ। ਉਸ ਬੋਲੀ ਦੇ ਕਵੀ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਜੁਬਾਨ ਦਾ ਹੀ ਕਵੀ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਸਿਰਾਇਕੀ ਬੋਲਣ ਵਾਲੇ ਲਾਹੌਰੀਆਂ ਵਾਂਗੂੰ ਨਹੀਂ ਬੋਲ ਸਕਦੇ। ਇਹ ਫੇਰ ਜੁਗਰਾਫੀਏ ਦਾ ਅਸਰ (ਪ੍ਰਭਾਵ) ਕਾਰਨ ਹੀ ਹੈ।

ਪੰਜਾਂ ਦਰਿਆਵਾਂ ਦੀ ਇਸ ਧਰਤੀ ਪੰਜਾਬ 'ਚ ਇਕ ਬੋਲੀ ਹੀ ਬੋਲੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਵੱਖੋ-ਵੱਖ ਇਲਾਕਿਆਂ 'ਚ ਕੇਵਲ ਇਸ ਦਾ ਨਾਂਅ ਹੀ ਬਦਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਕਵੀਤਾਵਾਂ ਲਿਖੀਆਂ ਗਈਆਂ ਜਾਂ ਵਰਤਿਕ ਆਦਿ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੇਵਲ ਇਕ ਕੇਂਦਰ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਬਾਬਾ ਫਰੀਦ ਪਾਕ-ਪਤਨ, ਸ਼ਾਹ ਹੁਸੈਨ ਲਾਹੌਰ, ਬੁਲ੍ਹੇ ਸ਼ਾਹ ਕਸੂਰ, ਗੁਲਾਮ ਫਰੀਦ ਕੋਟ ਮਿਠਣ, ਵਾਰਸ ਸ਼ਾਹ ਸ਼ੇਖੂਪੁਰ (ਜੀਡਿਆਲਾ ਸ਼ੇਰ ਖਾ) ਤੇ ਸੁਲਤਾਨ ਬਾਹੂ ਸ਼ੇਰ ਕੋਟ।

ਬੋੜ੍ਹੇ-ਬੋੜ੍ਹੇ ਲਹਿਜੇ ਦੇ ਫਰਕ ਨਾਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮਹਾਨ ਹਸਤੀਆਂ ਦੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ 'ਚ ਲਿਖੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ, ਇਕੋ ਹੀ ਜੁਬਾਨ 'ਚ ਮੰਨੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਉਹ ਜੁਬਾਨ ਹੈ ਪੰਜਾਬੀ ਜੁਬਾਨ।

ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਪੰਜਾਂ ਦਰਿਆਵਾਂ ਨਾਲ ਵੀ ਜੋੜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਝਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਰਾਵੀ ਦੀ ਬੋਲੀ-ਬਿਆਸ ਦੀ ਬੋਲੀ-ਜਹਿਲਮ ਦੀ ਬੋਲੀ ਤੇ ਸਤੁਲਜ ਦੀ ਬੋਲੀ। ਪਰ ਇਹ ਬੋਲੀਆਂ ਨੇ-ਏਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਰਲਦੀਆਂ-ਮਿਲਦੀਆਂ। ਇਕ ਬੰਨੇ ਤੋਂ ਦੂਜੇ ਬੰਨੇ ਤਾਈਂ ਇਕ ਦਰਿਆ ਤੋਂ ਦੂਜੇ ਦਰਿਆ ਤਾਈਂ ਇਹ ਇਕੋ ਹੀ ਪੀਘ ਦਾ ਹੁਲਾਰਾ ਹੈ। ਇਹ ਪੀਘ ਅਸੀਂ ਉਸ ਰੁੱਖ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਪੰਜਾਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਾਂ। ਉਹ ਪੰਜਾਬ ਜਿਸ ਉੱਤੇ ਗੁਰੂਆਂ, ਫਕੀਰਾਂ ਤੇ ਦਰਵੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਮੋਹਰ ਦਾ ਸਾਇਆ ਹੈ। ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦਾ ਇਕੋ ਹੀ ਮਜ਼ਾਜ (ਫਿਤਰਤ-ਆਦਤ) ਹੈ। ਉਹ ਮਿਜ਼ਾਜ ਹੈ ਮਿਠਤਾ ਤੇ ਮਿਲਵਰਤਣ ਵਾਲਾ।

ਪੰਜਾਬ ਭਾਵੇਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਦੇਖੋ। ਇਸ ਵਿਚ ਇਕੋ ਹੀ ਕੌਮ ਵਸੇਂਦੀ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਹੈ ਪੰਜਾਬੀ ਕੌਮ। ਜਿਸ ਦੇ ਵਰਤਾਰਿਆਂ (ਮਿਲ ਵਰਤਨ) 'ਚ ਮੋਹ ਹੈ, ਪਿਆਰ ਹੈ, ਮੋਹਣਚਾਰੀ ਹੈ।

1947 'ਚ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਆਪਣੀ-ਆਪਣੀ ਥਾਂ 'ਤੇ ਟਿਕੀ ਵਸੋਂ ਖਿਲਰ ਗਈ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਬੋਲੀਆਂ ਦਾ ਖਲਾਰ ਵੀ ਦੂਰ-ਦੂਰ ਤੱਕ ਖਿਲਰ ਗਿਆ। ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਦੀ ਸੁਨਾਖਤ ਇਕ ਪਾਸੇ ਤਾਂ ਦਰਿਆਵਾਂ ਦੇ ਨਾਂਅ ਨਾਲ ਹੁੰਦੀ ਰਹੀ ਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਦੇ ਨਾਵਾਂ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਜਿਵੇਂ ਦੋ-ਆਬੇ ਦੀ ਬੋਲੀ ਲਾਹੌਰੀ ਬੋਲੀ, ਮੁਲਤਾਨੀ ਬੋਲੀ, ਰਿਆਸਤੀ ਬੋਲੀ, ਬੀਕਾਨੇਰੀ ਬੋਲੀ, ਪਿੰਡੀਵਾਲ ਬੋਲੀ, ਉਭੇ ਦੀ ਬੋਲੀ, ਲੰਮੇ ਦੀ ਬੋਲੀ।

ਪੰਜਾਬ ਵੰਡਣ ਕਾਰਨ, ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਕੋਈ ਵੀ ਇਲਾਕਾ ਇਕ ਬੋਲੀ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ। ਹਰ ਇਲਾਕੇ ਦੀ ਬੋਲੀ ਰਲਵੀਂ ਮਿਲਵੀਂ ਬਣਦੀ ਗਈ। ਇਕ ਬੋਲੀ ਦੀ ਰਲਤ (ਮਿਲਾਵਟ) ਦੂਜੀ ਬੋਲੀ 'ਚ ਹੋ ਗਈ। ਇਸ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਕਿਸੇ ਵੀ ਇਲਾਕੇ ਦੀ ਬੋਲੀ ਖ਼ਤਮ ਹੋਣ ਦਾ ਕੋਈ ਖ਼ਤਰਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਵੰਡ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਭਾਵੇਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇ ਸ਼ਹਿਰ ਹੋਣ ਜਾਂ ਨਿੱਕੇ ਤੋਂ ਨਿੱਕੇ

ਪਿੰਡ ਉਥੇ ਕੇਵਲ ਇਕ ਬੋਲੀ-ਬੋਲਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਵਸੋਂ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਹਰ ਸ਼ਹਿਰ ਤੇ ਹਰ ਪਿੰਡ 'ਚ ਰਲੀਆਂ-ਮਿਲੀਆਂ ਬੋਲੀਆਂ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਚੌਲ ਤੇ ਦਾਲ ਦੀ ਖਿਚਤੀ ਬਣਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੋਵੇ। ਪਰ ਇਕ ਗਲ ਜ਼ਰੂਰ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਧਰਤੀ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਜੁਬਾਨ ਦੀਆਂ ਇਹ ਰਲੀਆਂ-ਮਿਲੀਆਂ ਬੋਲੀਆਂ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਸਾਂਝੀ ਜੁਬਾਨ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਇਕ ਨਵਾਂ ਮੁਹਾਂਦਰਾ (ਮੁੱਖਤਾ) ਦੇ ਰਹੀਆਂ ਹਨ।

ਲਹਿੰਦੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਵੀ ਕਈ ਪੰਜਾਬ ਹਨ। ਕੇਂਦਰੀ ਪੰਜਾਬ, ਸਿਰਾਇਕੀ ਪੰਜਾਬ ਪੋਠੋਹਾਰੀ ਪੰਜਾਬ। ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਵੰਡ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਲਹਿੰਦੇ ਪੰਜਾਬ ਹਿੰਦੂ-ਸਿੱਖ, ਲੁੱਟੇ-ਪੁੱਟੇ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਬਿਮਾਰ ਤੇ ਆਪਣੇ ਮਾਂ ਪਿਆਰਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਅੱਖੀਂ ਕਤਲ ਹੁੰਦਿਆਂ ਦੇਖਦੇ ਚੜ੍ਹਦੇ ਵੱਲ ਚਲੇ ਗਏ ਤੇ ਬਿਲਕੁਲ ਇੰਜ ਹੀ ਸੰਤਾਪ ਹੰਢਾਉਂਦੇ ਚੜ੍ਹਦੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਪੰਜਾਬੀ 'ਲਹਿੰਦੇ ਪੰਜਾਬ' 'ਚ ਧੱਕ ਦਿੱਤੇ ਗਏ।

ਲਹਿੰਦੇ ਪੰਜਾਬ 'ਚ ਲੋਕਲ (ਪਹਿਲੇ ਵਸੇਦੇ) ਮੁਹਾਜਰ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦਾ ਆਪਸ 'ਚ ਮੇਲ-ਜੋਲ ਹੁਣ ਦੇ ਸਮੇਂ 'ਚ ਤਾਂ ਵਧੀਆ ਹੈ। ਪਰ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਵੰਡ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਲਹਿੰਦੇ ਪੰਜਾਬ 'ਚ ਵਸੇਦੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੇ ਮੁਹਾਜਰ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਾਲੇ ਤਾਈਂ ਕਬੂਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਹਾਲੇ ਵੀ ਮੁਹਾਜਰਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ੇਧੇ ਪਨੁੰਗੀਰ ਹੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਵੰਡ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਲਹਿੰਦੇ ਪੰਜਾਬ 'ਚ ਵੱਸਣ ਵਾਲੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਬਹੁਤ ਰੋਲਾ ਪਾਇਆ ਕਿ ਚੜ੍ਹਦੇ ਪੰਜਾਬ ਚੋਂ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਪੰਜਾਬੀਆਂ, ਸਾਡੇ ਇਲਾਕੇ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ। ਸਾਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮੁਹਾਜਰਾਂ ਤੋਂ ਖਤਰਾ ਹੈ। ਸਾਡੀ ਬੋਲੀ ਵੀ ਖਤਰੇ 'ਚ ਪੈ ਗਈ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਮੁਹਾਜਰਾਂ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਦੀ ਢਾਅ ਤੋਂ ਸਾਨੂੰ ਬਚਾਇਆ ਜਾਵੇ। ਲੋਕਲ ਤੇ ਮੁਹਾਜਰ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਵਿਚਕਾਰ ਕੌਤ ਹਾਲੇ ਤੱਕ ਮੌਜੂਦ ਹੈ।

ਸਾਡੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸ਼ਾਇਰਾਂ (ਕਵੀਆਂ) ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਬੋਲੀਆਂ 'ਚ ਸ਼ਾਇਰੀ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਕੇਵਲ, ਕਿਸੇ ਇਕ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ।

ਬਾਬਾ ਫਰੀਦ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਖਵਾਜ਼ਾ ਫਰੀਦ ਤਾਈਂ ਸਭ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀਆਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਬੋਲੀਆਂ 'ਚ ਸ਼ਾਇਰੀ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਪਰ ਅਸੀਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਇਰ ਮਿਥਦੇ ਹਾਂ ਤੇ ਇਹ ਹਨ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸ਼ਾਇਰ।

ਪੂਰੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਬੋਲੀਆਂ ਦਾ ਜੁਗਰਾਫੀਆ ਇਹਦੇ ਸਿਆਸੀ ਜੁਗਰਾਫੀਏ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਜੁਦਾ ਹੈ। ਮੁੱਢ ਇਤਿਹਾਸ ਤੋਂ ਹੀ ਕਿਸੇ ਵੀ ਇਲਾਕੇ ਦਾ ਸਿਆਸੀ ਜੁਗਰਾਫੀਆ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਲੋਤਾਂ ਮੁਤਾਬਕ ਬਦਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਵੀ ਇਲਾਕੇ ਦਾ ਸਿਆਸੀ ਜੁਗਰਾਫੀਆ ਵੱਡਾ-ਛੋਟਾ ਹੁੰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਬੋਲੀ ਦਾ ਜੁਗਰਾਫੀਆ ਵਧਦਾ ਹੀ ਹੈ ਘੱਟਦਾ ਨਹੀਂ। ਸਿਆਸੀ ਜੁਗਰਾਫੀਆ ਕੋਈ ਵੱਡੀ ਦਲੀਲ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਵੀ ਜੁਬਾਨ ਦੇ ਖਲਾਰ ਨੂੰ ਦੇਖਣ ਲਈ।

ਇਹੋ ਹਾਲ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਧਰਤੀ ਦੀ ਵੰਡ ਹੋ ਗਈ। ਪਰ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਜੁਬਾਨ ਨਾ ਵੰਡੀ ਜਾ ਸਕੀ। ਨਾ ਹੀ ਭਵਿੱਖ 'ਚ ਪੰਜਾਬੀ ਜੁਬਾਨ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਵੰਡ ਹੋਵੇਗੀ। ਕਿਸੇ ਵੀ ਧਰਤੀ ਦੀ ਹੋਈ ਵੰਡ ਹੁਕਮਰਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਆਪਣੀਆਂ ਸਿਆਸੀ ਤੇ ਮਾਲੀ ਲੋਤਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰਨ ਲਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਜੁਬਾਨ ਨੂੰ ਇੰਜ ਨਹੀਂ ਵੰਡਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਆਮ ਲੋਕਾਈ ਦੇ ਦਿਲਾਂ 'ਚ ਵੱਸਦੀ ਹੈ। ਤੇ ਮੂੰਹਾਂ 'ਚੋਂ ਡੁੱਲੂ-ਡੁੱਲੂ ਪੈਂਦੀ ਹੈ।

ਕਿਸੇ ਵੀ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਲੋਕਾਂ 'ਚ ਨਫਰਤ ਤੇ ਦੂਰੀਆਂ ਪਾਉਣ ਲਈ ਉਥੇ ਦੇ ਵਸਣ ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਾਂ-ਬੋਲੀ ਤੋਂ ਦੂਰ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ 'ਚ ਬਹੁਤ ਫਰਕ ਪਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਦੂਜੀਆਂ ਜੁਬਾਨਾਂ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸ਼ਬਦ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ (ਧੱਕੇ ਸ਼ਾਹੀ) ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਵਾਤ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਇੰਜ ਮਾਂ-ਬੋਲੀ ਦਾ ਹੁਲੀਆ ਵਿਗਾਤਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਜੁਬਾਨ, ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਰਸੇ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਇੰਜ ਹੀ ਬਚਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦੋਹਾਂ ਪੰਜਾਬਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਖਤੀ ਕੰਧ ਨੂੰ ਬੇਅਸਰੇ (ਬਿਨਾ ਅਰਥ) ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ। ਆਵਾ-ਜਾਵੀ ਦੀ ਖੁੱਲ੍ਹ-ਭੁੱਲ੍ਹ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ। ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦਾ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਮੇਲ-ਜੋਲ ਹੀ ਪੰਜਾਬੀ ਜੁਬਾਨ ਨੂੰ ਬਚਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਨਹੀਂ ਤਾਂ, ਹੁਣ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪੰਜਾਬੀ ਜੁਬਾਨ ਵੀ ਮੁਕੰਮਲ ਤੌਰ 'ਤੇ ਢਹਿ-ਢੇਰੀ ਹੋ ਜਾਏਗੀ। ਜੇ ਇੰਜ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਫੇਰ ਵਾਰਸ ਸ਼ਾਹ ਦੀਆਂ ਹੁਕਾਂ ਤੇ ਹੀਰ ਦੀਆਂ ਕੂਕਾਂ ਕੌਣ ਸੁਣੇਗਾ! ਰਾਭੇ ਦੀ ਵੰਝਲੀ ਦੀਆਂ ਤਾਨਾਂ ਕਿਸੇ ਦੀ ਵੀ ਸਮਝ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆਉਣਗੀਆਂ। ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਸਮਝਾਂ ਤੇ ਤਾਨਾਂ ਕੇਵਲ ਪੰਜਾਬੀ ਜੁਬਾਨ ਨਾਲ ਹੀ ਜੁਤੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਨੇ। ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਕੇਵਲ ਬੋਲਣ ਵਾਲੀ ਹੀ ਬੋਲੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਬਲਕਿ ਇਕ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਲਿਖਤ ਵਾਲੀ ਵੀ ਜੁਬਾਨ ਹੈ। ਦੁਨੀਆਂ ਦੀਆਂ ਬੇਹਤਰੀਨ (ਵਧੀਆ) ਲਿਖਤਾਂ (ਤਹਿਰੀਕਾਂ) ਸਾਇਰੀ ਤੇ ਵਾਰਤਿਕ ਇਸ ਜੁਬਾਨ 'ਚ ਮਹਿਫੂਜ਼ (ਸੁਰੱਖਿਅਤ) ਹਨ। ਹਿੰਦੂ ਇਤਿਹਾਸ, ਮੁਸਲਿਮ ਇਤਿਹਾਸ ਤੇ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਹਿੱਸਾ ਪੰਜਾਬੀ ਜੁਬਾਨ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਤੇ ਲਿਖਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਪੰਜਾਬੀ ਤਹਿਰੀਕਾਂ (ਲਿਖਤਾਂ) ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪੰਜਾਂ ਦਰਿਆਵਾਂ ਵਾਂਗੂੰ ਹੀ ਵਹਿ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਪੂਰਾ ਪੰਜਾਬ ਹਿੰਦੂ-ਮੁਸਲਮ 'ਤੇ ਸਿੱਖ ਫਲਸਫਾ ਧਰਮ ਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਇਕ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਵੇਹਤਾ ਹੈ। ਮੰਦਰ-ਮਸੀਤਾਂ, ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਤੇ ਮਿਜ਼ਾਰ। ਇਹ ਸਭ ਪੂਰੇ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਸਾਂਝਾ ਵਿਰਸਾ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਸਾਂਝਾਂ ਸਾਨੂੰ ਫੇਰ ਜੋਤ ਦੇਣਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਾਂਝਾਂ ਸਾਡੇ ਮਜ਼ਾਜ ਵਿਚ ਹੀ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਸਾਡੀਆਂ ਰੂਹਾਂ ਵਿਚ ਵੱਸੀਆਂ - ਰਸੀਆਂ ਨੇ। ਅੱਜ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਘਰਾਂ 'ਚੋਂ, ਤਾਲੀਮੀ ਕੇਂਦਰਾਂ 'ਚੋਂ ਬਲਕਿ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ 'ਚੋਂ ਕੱਢਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਜੁਰਮ 'ਚ ਅਸੀਂ ਪੰਜਾਬੀ ਆਪ ਸ਼ਰੀਕ ਹਾਂ।

ਦੋਹਾਂ ਪੰਜਾਬਾਂ 'ਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਮਸਲਾ ਲਿਪੀਆਂ ਦੇ ਫਰਕ ਦਾ ਹੈ। ਸ਼ਾਹਮੁਖੀ ਚੜ੍ਹਦੇ ਪੰਜਾਬ 'ਚ ਆਪਣੀ ਸ਼ਨਾਖਤ ਗਵਾ ਬੈਠੀ ਹੈ। ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਨੂੰ ਲਹਿੰਦੇ ਪੰਜਾਬ 'ਚੋਂ ਦੇਸ ਨਿਕਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾ ਚੁੱਕਾ ਹੈ। ਸ਼ਾਹ ਮੁਖੀ ਲਿਪੀ 'ਚ ਲਿਖਿਆ 'ਚਿੱਠੀ ਆਈ ਸਜਣਾ ਦੀ - ਕੌਣ ਪੜ੍ਹੇ?'

ਲਿਪੀ ਦੇ ਇਸ ਫਰਕ ਨੇ ਸਾਡੇ ਆਪਸੀ ਲਿਖਤੀ ਰਾਬਤੇ ਖ਼ਤਮ ਕਰਕੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤੇ ਹਨ। ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਹੁਣ ਤੱਕ ਪੰਜਾਬੀ ਕੌਮ ਹੀ ਪੰਜਾਬੀ ਜੁਬਾਨ ਦੀ ਦੁਸ਼ਮਣ ਬਣੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਸ ਜੁਬਾਨ ਉੱਤੇ ਲਿਪੀਆਂ ਦੀਆਂ ਹੀ ਡਾਗਾਂ ਵਰਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਇਸ ਮਿਠਤੀ-ਜੁਬਾਨ ਨੂੰ ਲਹੁ ਲੁਹਾਨ ਕਰੀ ਛੱਡਿਆ। ਇਸ ਜੁਬਾਨ ਦੇ ਜ਼ਖ਼ਮ ਦਿਨੋਂ ਦਿਨ ਵਧਦੇ ਹੀ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਜ਼ਖ਼ਮਾਂ 'ਚੋਂ ਰਿਸਣ ਵਾਲਾ ਖੂਨ ਲਾਲ ਤੋਂ ਸਿਆਹ ਕਾਲਾ ਰੰਗ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਸਾਡਾ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦਾ ਇਹ ਹਾਲ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਹੁਣ ਇਸ ਜੁਬਾਨ ਨੂੰ ਘਰੋਂ ਕੱਢਣ 'ਤੇ ਤੁਲੇ ਬੈਠੇ ਹਾਂ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ-ਹਿੰਦੀ ਤੇ ਉਰਦੂ ਦੇ ਅਸੀਂ ਗੁਲਾਮ ਬਣ ਗਏ ਹਾਂ। ਬਾਬਾ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਤੋਂ ਲੈ

ਕੇ ਦਸਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ, ਵਾਰਸ ਸ਼ਾਹ, ਬਾਬਾ ਬੁੱਲ੍ਹੇ ਸ਼ਾਹ, ਹਕ ਬਾਹੂ, ਮੀਆਂ ਮੁਹੰਮਦ ਬਖਸ਼, ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂਆਂ, ਪੀਰਾਂ, ਫਕੀਰਾਂ ਤੇ ਦਰਵੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਇਸ ਜੁਬਾਨ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਜਾਹਿਲਾਂ ਤੇ ਅਨਪੜ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜੁਬਾਨ ਸਮਝਦੇ ਹਾਂ।

ਪੰਜਾਬੀ ਜੁਬਾਨ ਹੀਰ ਰਾਂਝਾ, ਸੋਹਣੀ ਮਹੀਂਵਾਲ ਤੇ ਮਿਰਜ਼ਾ ਸਾਹਿਬਾਂ ਦੀ ਵੀ ਜੁਬਾਨ ਸੀ। ਇਹ ਜੁਬਾਨ ਮੁਹੱਬਤ ਦੇ ਇਜ਼ਹਾਰ (ਪ੍ਰਗਟ) ਤੇ ਮੁਹੱਬਤ ਨੂੰ ਮਹਿਬੂਬ ਦੇ ਹਸਰ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਸਰਵਾਰ ਜੁਬਾਨ ਹੈ। ਦਿਲਾਂ 'ਚ ਮੁਹੱਬਤਾਂ ਦੀ ਜੋਤ ਜਗਾਵਣ ਵਾਲੀ, ਹਵਾਵਾਂ ਤੇ ਫਿਜ਼ਾਵਾਂ ਨੂੰ ਨਸ਼ਿਆਉਣ ਤੇ ਮਿਠਤਿਆਂ ਕਰਨ ਵਾਲੀ, ਕੋਲ ਦੀ ਕੂਕ ਤੇ ਰਾਂਝੇ ਦੀ ਵੰਝਲੀ ਦੀ ਮਿਠਤੀ ਤਾਨ ਹੈ ਪੰਜਾਬੀ। ਇਹ ਗੁੰਬ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਜੁਬਾਨ ਹੈ ਤੇ ਇੰਜ-ਇਹ ਰੱਬ ਦੀ ਜੁਬਾਨ ਹੈ। ਰੱਬ ਦੀ ਜੁਬਾਨ ਨੂੰ ਭਲਾ ਕੌਣ ਮਿਟਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਜੁਬਾਨ ਨੂੰ ਮਿਟਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਦਰਅਸਲ ਰੱਬ ਨਾਲ ਬਗ਼ਾਵਤ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਆਓ ਆਪਾਂ ਰਲ ਕੇ ਰੱਬ ਕੋਲੋਂ ਮੁਆਫ਼ੀ ਮੰਗੀਏ। ਉਸ ਦੇ ਹਜ਼ੂਰ ਝੁਕ ਜਾਈਏ। ਗੁੰਬ ਸਾਹਿਬ ਅੱਗੇ ਖਲੋ ਕੇ ਸਿਰ ਝੁਕਾਈਏ। ਆਪਣੀ ਇਸ ਗਲਤੀ ਨੂੰ ਬਖਸ਼ਣ ਦੀ ਅਰਦਾਸ ਕਰੀਏ ਤੇ ਵਾਅਦਾ ਕਰੀਏ। ਇਹ ਜੁਬਾਨ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਸਾਡੇ ਘਰਾਂ ਦੀ ਵੀ ਰਾਣੀ ਬਣ ਕੇ ਰਾਜ ਕਰੇਗੀ। ਇਹ ਜੁਬਾਨ ਸਾਡੀ ਪਹਿਚਾਣ ਹੈ ਤੇ ਅਸੀਂ ਇਸ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਹਾਂ ਤੇ ਅਸੀਂ ਦੋਵੇਂ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਹਾਂ। ਸ਼ਾਲਾ ਸਾਡਾ ਪਿਆਰ ਕਦੀ ਨਾ ਟੁੱਟੇ ਤੇ ਸਾਡਾ ਸਾਥ ਕਦੀ ਨਾ ਛੁੱਟੇ। ਆਮੀਨ

ਰੱਬ ਰਾਖਾ।

ਪੰਜਾਬੀ ਜੁਬਾਨ ਦਾ ਸਿਪਾਹੀ

-ਡਾ. ਤਾਹਿਰ ਮਹਿਮੂਦ

ਲਹਿੰਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸੰਬ-ਜਕ੍ਰਾਂਵਾਲਾ,

ਲਹਿੰਦਾ ਪੰਜਾਬ।

ਫੋਨ : 0092-041-4689283

ਮੋਬਾਇਲ : 0300-7607983

ਮਾਂ ਜਾਏ ਬੋਲ!! (ਇਕ ਅਹਿਸਾਸ)

ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਹੁਣ ਤੱਕ ਅਜਿਹੇ ਕਈ ਮੌਕੇ ਆਏ ਹੋਣਗੇ ਜਦੋਂ ਆਪਣੀਆਂ ਛੋਟੀਆਂ ਵੱਡੀਆਂ ਗਲਤੀਆਂ ਕਾਰਨ ਬੀਬੀ ਤੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਤੋਂ ਭਿੜਕਾਂ ਝਾਂਬਾਂ ਖਾਧੀਆਂ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵਾਂ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਕੀਤੇ ਉੱਦਮਾਂ ਕਰਕੇ ਸਮੇਂ ਸਮੇਂ ਅਸੀਸ ਜੇਹੀ ਹੱਲਾਸ਼ੇਰੀ ਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਵੀ ਲਈ।

ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਇਹ ਅਹਿਸਾਸ ਵੀ ਗਹਿਰਾ ਹੁੰਦਾ ਗਿਆ ਕਿ ਕਿਹੋ ਜਿਹੇ ਸਮੇਂ ਸਥਿਤੀ 'ਚ ਮੇਰੇ ਮਾਂ-ਬਾਪ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਲਫਜ਼ ਬੋਲਦੇ ਹਨ ਤੇ ਇਹੀ ਅਹਿਸਾਸ ਮੈਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਗੁੱਸਾ ਜਾਂ ਖੁਸ਼ੀ ਮਾਪਣ 'ਚ ਸਹਾਈ ਹੁੰਦਾ ਗਿਆ। ਭਿੜਕਾਂ, ਝਾਂਬਾਂ, ਹਦਾਇਤਾਂ, ਸ਼ਾਬਾਸ਼, ਹੱਲਾਸ਼ੇਰੀ ਦੇ ਬੋਲਾਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਅਣ ਕਿਹਾ ਤੇ ਗਹਿਰਾ ਵੀ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਜੋ ਮੈਂ ਸਦਾ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੀ ਤੇ ਨਸੀਹਤ ਵਾਂਗ ਉਸ ਅਣਕਹੇ ਨੂੰ ਸੁਣਦੀ।

ਜਦੋਂ ਕਦੇ ਮਾਂ ਗੁੱਸੇ ਵਿਚ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਚੁੱਪ ਰਹਿੰਦੀ, ਪਰ ਆਪਣੇ ਆਪ 'ਚ ਹੀ ਬੋਲਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਸਤਰ ਮਲਕਤੇ ਜਿਹੇ ਉੱਚਰਦੀ, 'ਅੱਛਾ! ਉਹ ਜਾਣੇ!' ਤੇ ਮੇਰੇ ਲਈ ਇਹ ਵੱਡਾ ਸੂਚਕ ਹੁੰਦਾ ਕਿ ਹੁਣ ਖੈਰ ਨਹੀਂ! ਮੁਆਫ਼ ਕਰ ਦੇਣ ਦੀ ਰਜ਼ਾ 'ਚ ਬੀਬੀ ਨੇ 'ਜਾਹ ਦਫਾ ਹੋਣੀ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ' ਆਖ ਦੇਣਾ ਤਾਂ ਬਲਾ ਟਲ ਗਈ ਦਾ ਸੁਨੇਹਾ ਹੁੰਦਾ॥ ਅਜਿਹੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸ਼ਬਦ-ਹਾਵ-ਭਾਵ ਆਪਣੇ ਆਪ 'ਚ ਇਕ ਪੂਰਾ ਵਰਤਾਰਾ ਹੁੰਦੇ। ਪਿਤਾ ਜੀ ਦਾ ਆਪਣਾ ਤਰੀਕਾ ਹੁੰਦਾ ਖੁਸ਼ੀ ਗਮੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਦਾ ਤੇ ਸਾਰਾ ਹਾਲ ਅਸਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਤੇ ਬੋਲਾਂ ਦੀ ਚੋਣ ਤੋਂ ਹੀ ਭਾਪ ਲੈਣਾ। ਕਈ ਵੇਰਾਂ ਤਾਂ ਅੱਡੀਆਂ ਕਿਸੇ ਮਾਣ ਜਿਹੇ ਨਾਲ ਵਿਹੜੇ ਨਾ ਲੱਗਣੀਆਂ ਇਹ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਕੇ ਕਿ ਮਾਂ ਬਾਪ ਸਾਡੇ ਤੋਂ ਖੁਸ਼ ਨੇ।

ਸ਼ਬਦਾਂ ਪਿੱਛੇ ਫੁੱਪੇ ਇਹ ਅਹਿਸਾਸ, ਇਹ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਤਾਂ ਹੀ ਸਮਝੇ ਤੇ ਮਾਣੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਨੇ ਜੇਕਰ ਇਹ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਨਾਲ ਨਾਲ ਵਧੇ ਫੁੱਲੇ ਹੋਣ। ਬੋਲਣ/ਸੁਣਨ ਵਾਲੇ ਦਾ ਆਪਣਾ ਆਪਾ ਬੋਲੇ ਅਣਬੋਲੇ ਸ਼ਬਦਾਂ 'ਚ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨਾਲ ਇਕ ਸੁਰ ਜਾਂ ਭਾਈਵਾਲ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ।

ਮੇਰੀ ਸੋਚ ਅਨੁਸਾਰ ਜਿਹੜੀ ਬੋਲੀ ਤੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਸਾਂਝ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਕੰਨਾਂ ਤੇ ਜੁਬਾਨ ਨਾਲ ਹੋਵੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਗਹਿਰੀਆਂ ਭਾਵਨਾਤਮਕ ਸਾਂਝਾਂ, ਗੱਲਾਂ ਬਾਤਾਂ ਦਾ ਅਦਾਨ ਪ੍ਰਦਾਨ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜੋ ਬੋਲੀ ਤੇ ਵਰਤਾਰਾ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਨਿਤਾਪ੍ਰਤੀ ਨਾਲ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਨਿਭਦੇ ਨੇ ਉਹ ਸਾਡੀ ਹੋਂਦ ਦਾ ਅੰਗ ਹੋ ਨਿਬੜਦੇ ਨੇ। ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਜਿਹੜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਦੁਜਿਆਂ ਦਾ ਰੋਣਾਂ, ਹੱਸਣਾਂ, ਨਿਹੋਰੇ, ਹੁੰਗਾਰੇ, ਜੀਣਾ, ਬੀਣਾ ਵੇਖਿਆ ਸੁਣਿਆ ਹੋਵੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਸਾਡਾ ਆਪੇ ਦਾ ਨਾਤਾ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਤੇ ਦੁਜਿਆਂ ਨਾਲ ਭਰਭੂਰਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਕਹਿੰਦੇ ਨੇ ਕਿ ਬੋਲੀ ਅਜਿਹਾ ਭਾਂਡਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਭਰ ਕੇ ਦੂਜੇ ਦੇ ਭਾਂਡੇ 'ਚ ਉਲੱਦ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਬੋਲੀ ਮਾਧਿਅਮ ਦੇ ਵਖਰੇਵੇਂ ਨੇ ਹੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਪਾਤੇ ਨੂੰ ਬਤਾਵਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਉਹ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਲੋਕ ਨੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਨਿੱਤ ਦੇ ਮੁੱਖ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲਣਾ, ਸਿਖਾਉਣਾ ਮਿੱਥਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਅੰਤ ਵਿਚ ਇਹ ਗੱਲ ਮੈਨੂੰ ਸੋ ਫੀਸਦੀ ਸੱਚ ਜਾਪਦੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਸੱਚ ਹੈ ਕਿ ਜਿਵੇਂ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਦੀ ਫੋਹ ਤੇ ਮਾਂ ਦੇ ਦੁੱਧ ਦਾ ਕੋਈ ਬਦਲ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਦਾ ਕੋਈ ਬਦਲ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ।

-ਦਲਵੀਰ ਕੌਰ
ਵੋਲਵਰਹੋਪਟਨ - ਯੂ. ਕੇ.

ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਸੰਨ੍ਹ ਨਾ ਮਾਰੋ

ਪਿਛਲੇ ਦਿਨੀਂ 'ਖਬਰ ਗਰੁੱਪ' ਵਲੋਂ ਮੁਲਤਾਨ ਵਿਚ ਇਕ ਕਾਨਫਰੰਸ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਜਨੁਬੀ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਸਿਰਨਾਵਾਂ ਮਿੱਥ ਕੇ ਗੱਲ ਕੱਥ ਕਰਵਾਈ ਗਈ। ਇਹ ਜੀਆ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਏ ਕਿ ਜਨੁਬੀ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਬਾਰ ਬਾਰ ਤਕਰੀਬਾਂ ਕਰਵਾ ਰਹੇ ਨੇ। ਕੋਈ ਵੱਡਾ ਬੰਦਾ ਛੋਟੀ ਗੱਲ ਕਰੇ ਤੇ ਬਹੁਤ ਅਫਸੋਸ ਹੁੰਦਾ ਏ। ਖਵਾਜਾ ਗੁਲਾਮ ਫਰੀਦ ਦੇ ਗੱਦੀ ਨਸ਼ੀਨ ਹੋਰਾਂ ਵੀ ਚਿਸ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਿਚ ਏਹੋ ਜੇਹਾ ਈ ਕਾਰਾ ਵਿਖਾਇਆ। ਆਖਿਆ ਨੇ "ਮੁਲਤਾਨ ਆਪਣਾ ਸਹਿਰ ਏ ਜਦੋਂ ਕਿ ਲਾਹੌਰ ਓਪਰਾ ਲਗਦਾ ਏ। ਸਰਾਇਕੀ ਸੂਬਾ ਬਣਾਇਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਜੋ ਸਾਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਨਾ ਜਾਣਾ ਪਵੇ।"

ਬਾਬਾ ਫਰੀਦ ਗੰਜ ਸ਼ੱਕਰ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਮੁਢਲੇ ਸ਼ਾਇਰ ਨੇ। ਤਸਵਫ ਦੇ ਚਿਸਤੀ ਸਿਲਸਿਲੇ ਨਾਲ ਆਪ ਦਾ ਤੁਅੱਲਕ ਏ। ਖਵਾਜਾ ਗੁਲਾਮ ਫਰੀਦ ਦੇ ਬਕੌਲ "ਏਸ ਨਿਸਬਤ ਦੀ ਵਜ੍ਹਾ ਤੋਂ ਮੇਰਾ ਨਾਂ ਗੁਲਾਮ ਫਰੀਦ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ।" ਖਵਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਆਪਣਾ ਤੁਅੱਲਕ ਵੀ ਸਿਲਸਿਲਾ ਚਿਸਤੀ ਨਾਲ ਏ। ਆਪਣੀ ਆਪ ਬੀਤੀ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਇਕ ਥਾਂ ਵੀ ਆਪ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਤੋਂ ਅੱਡ ਕੋਈ ਹੋਰ ਨਾਂ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ। ਆਪ ਦੀ ਆਪ ਬੀਤੀ "ਮੁਕਾਮੀ ਅਲ ਮਜਲਿਸ" 1900 ਤੋਂ 1903 ਦੇ ਜਮਾਨੇ ਵਿਚ ਫਾਰਸੀ ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਗਈ ਏ। ਇਹਦਾ ਉਰਦੂ ਤਰਜਮਾ ਤਸਵਫ ਦੀ ਗੁੜੀ ਸੂਝ ਸੂਝ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਕੈਪਟਨ ਵਾਹਦ ਬਖਸ਼ ਸਿਆਲ ਹੋਰਾਂ ਕੀਤਾ ਏ। ਓਪਰੀ ਬੋਲੀ ਫਾਰਸੀ ਲਿਖਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਕਿਸੇ ਥਾਂ ਮੁਨਾਸਿਬ ਲਫਜ਼ ਨਾ ਮਿਲਣ ਕਰਕੇ ਖਵਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਹੋਰਾਂ ਆਪਣੀ ਬੋਲੀ ਦਾ ਅੱਖਰ ਵਰਤ ਲਿਆ ਏ ਤੇ ਨਾਲ ਇਹ ਵੀ ਲਿਖਿਆ ਏ ਕਿ ਇਹ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਏ। ਮਸਲਾ ਇਕ ਤਾਲਬ ਇਲਮ ਨੂੰ ਮਸ਼ਕੂਆਤ ਸ਼ਰੀਫ ਦੀ ਉਹ ਹਦੀਸ ਪੜ੍ਹਾ ਰਹੇ ਹੁੰਦੇ ਨੇ ਜਿਹਦੇ ਵਿਚ ਕਾਅਬਾ ਸ਼ਰੀਫ ਤੇ ਹਮਲੇ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਏ। ਆਮ ਤਰਜਮੇ ਵਿਚ ਦੱਸਦੇ ਨੇ ਕਿ ਉਹ ਬੰਦਾ ਵੀ ਛੁੱਟਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਛੁੱਟਾ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਇਕ ਢੁੱਕਵਾਂ ਅੱਖਰ ਏ ਜਿਹਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਰਤਿਆ।

ਇਕ ਹੋਰ ਥਾਂ ਤੇ ਸਿੰਧ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਜੈਕਬਾਬਾਦ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣਾਉਂਦੇ ਨੇ ਕਿ ਉਠ ਆਪਣੀ ਮਾਲਕ ਤੇ ਆਸ਼ਕ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਏ। ਜਿੱਧਰ ਲਾਲਾਂ ਜਾਂਦੀ ਏ ਉਠ ਵੀ ਓਧਰ ਨੂੰ ਈ ਤੁਰਦਾ ਏ। ਜਦੋਂ ਲਾਲਾਂ ਦੇ ਖਾਵੰਦ ਨੂੰ ਏਸ ਦਾ ਪਤਾ ਚੱਲਦਾ ਏ ਉਹ ਉਠ ਨੂੰ ਕੋਹ ਛੱਡਦਾ ਏ ਤੇ ਉਠ ਦੀਆਂ ਹੱਡੀਆਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਕਰੰਗ ਕਹਿੰਦੇ ਆਂ ਲਾਲਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਪਿੱਛੇ ਟੁਰਦੀਆਂ ਸਨ।

ਪੰਜਾਬੀ! ਖਵਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਜੁਬਾਨ ਗੁਰਮੁਖੀ ਰਸਮੁਲ ਖ਼ਤ ਵਿਚ ਵੀ ਲਿਖੀ ਜਾਂਦੀ ਏ। ਖਵਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਏਸ ਅੱਖਰ ਪੱਟੀ ਦੇ ਵੀ ਜਾਣੂੰ ਸਨ। ਏਸ ਲਈ ਆਪਣੇ ਮੁਰੀਦਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰਮੁਖੀ ਰਸਮੁਲਖ਼ਤ ਵੀ ਸਿਖਾਂਦੇ ਰਹੇ ਨੇ। ਆਪਣੇ ਵੀਰ (ਨੂਰ ਮੁਹੰਮਦ ਮੁਹਾਰਵੀ) ਦੇ ਲਿਬਾਸ ਤੇ ਜੁਬਾਨ ਬਾਰੇ ਦੱਸਦੇ ਨੇ ਕਿ ਸਿਰ 'ਤੇ ਕਮੀਜ਼ ਤੇ ਤਹਿਮਦ ਬੰਨ੍ਹਦੇ ਸਨ। ਅਕਸਰ ਮੁਹਾਰ ਸ਼ਰੀਫ

(ਬਹਾਵਲ ਨਗਰ) ਵਿਚ ਬੋਲੀ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਹੀ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਕਦੇ ਕਦੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਕਲਾਮ ਫਰਮਾਂਦੇ ਸਨ ਕਿਉਂ ਜੋ ਆਪ ਕਾਫੀ ਵੇਲਾ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਗੁਜਾਰਿਆ ਸੀ। 'ਮੁਹਾਰ ਸ਼ਰੀਫ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਏਸ ਲਈ ਆਖਿਆ ਏ ਕਿ ਲਹਿਜ਼ੇ ਦਾ ਫਰਕ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀ ਹਰ ਜੁਬਾਨ ਵਾਂਗੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਵੀ ਮੌਜੂਦ ਏ। ਰਿਆਸਤ ਬਹਾਵਲਪੁਰ ਦੇ ਇਕ ਜ਼ਿਲੇ ਦੀ ਜੁਬਾਨ ਪੰਜਾਬੀ ਏ ਤੇ ਦੂਜੇ ਜ਼ਿਲੇ ਦੀ ਜੁਬਾਨ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਈ ਹੋਵੇਗੀ) ਖਵਾਜ਼ਾ ਸਾਹਿਬ ਦੱਸਦੇ ਨੇ ਕਿ ਇਕ ਸ਼ੇਅਰ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸੋਹਣੀ ਦਾ ਤੁਅਲਕ ਜਲੰਧਰ ਨਾਲ ਜੋੜ ਦਿੱਤਾ। ਫੇਰ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਸੋਹਣੀ ਦਾ ਤੁਅਲਕ ਤੇ ਗੁਜਰਾਤ ਨਾਲ ਸੀ। ਮੈਂ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਇਹ ਕੀ ਹੋ ਗਿਆ। ਮਸਲਾ ਏਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੱਲ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਸੋਹਣੀ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਡੁੱਬੀ ਸੀ। ਲਫ਼ਜ਼ ਜਲੰਧਰ ਜਲ ਅੰਦਰ ਦੇ ਮਾਅਨਿਆਂ ਵਿਚ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਸੋਚ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਇਤਮੀਨਾਨ ਹੋ ਗਿਆ।

'ਸੁਮਾਂ' ਕਵਾਲੀ ਕਾਦਰੀ ਸਿਲਸਿਲੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਬਜ਼ੁਰਗ ਸੁਣਦੇ ਨੇ ਤੇ ਚਿਸ਼ਤੀ ਸਿਲਸਿਲੇ ਦੇ ਬਜ਼ੁਰਗ ਕਵਾਲੀ ਨਾਲ ਇਸ਼ਕ ਕਰਦੇ ਨੇ। ਖਵਾਜ਼ਾ ਸਾਹਿਬ ਅੱਛਾ ਕਲਾਮ ਸੁਣ ਕੇ ਵਜਦ ਵਿਚ ਆ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਤੇ ਬਾਬਾ ਬੁੱਲ੍ਹੇ ਸ਼ਾਹ ਦਾ ਕਲਾਮ ਫਰਮਾਇਸ਼ ਕਰ ਕੇ ਸੁਣਦੇ ਸਨ। ਪਰਹੇਜ਼ਗਾਰੀ ਦਾ ਇਹ ਆਲਮ ਸੀ ਕਿ ਬਹਾਵਲਪੁਰ ਦੇ ਨਵਾਬ ਸਾਦਿਕ ਦੇ ਘਰ ਦਾ ਰੋਟੀ ਟੁੱਕਰ ਖਾਣਾ ਵੀ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਸਨ ਕਰਦੇ।

ਅਲਾਮਾ ਇਕਬਾਲ ਵੀ ਖਵਾਜ਼ਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਬੜੇ ਮਦਾਹ ਸਨ। ਇਕ ਦਫ਼ਾ ਫਰਮਾਇਆ ਕਿ ਖਵਾਜ਼ਾ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਰੋਹੀ ਦਾ ਸ਼ਾਇਰ ਸਮਝ ਕੇ ਨਜ਼ਰਅੰਦਾਜ਼ ਨਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਹੁਣ ਕਾਫੀ ਹੱਦ ਤੱਕ ਤੀਕਰ ਇਹ ਗੱਲ ਵੀ ਹੋਸਲਾ ਅਫ਼ਜ਼ਾ ਏ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਬਣਾਏ ਗਏ ਅਦਾਰੇ 'ਪੰਜਾਬੀ ਇੰਸਟੀਚਿਊਟ ਆਫ਼ ਲੈਂਗੁਏਜ਼ ਆਰਟਸ ਐਂਡ ਕਲਚਰ' ਦੇ ਬੋਰਡ ਆਫ਼ ਗਵਰਨਰਜ਼ ਵਿਚ ਮੋਹਤਰਮ ਜਨਾਬ ਡਾਕਟਰ ਤਾਹਿਰ ਤੌਸਵੀ ਹੋਰੀਂ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਨੇ। ਜਨਾਬ ਤਾਹਿਰ ਤੌਸਵੀ ਖਵਾਜ਼ਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਚਾਹਵਾਨ ਤੇ ਖਵਾਜ਼ਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਜ਼ਰੀਏ ਹਮਾਵਸਤ ਦੇ ਵੀ ਪਰਚਾਰਕ ਨੇ। ਲਾਹੌਰ ਦੀ ਫੋਰਟ ਸਟਰੀਟ ਦਾ ਨਜ਼ਰੀਆ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਕਾਮਰਾਨ ਨਾਸ਼ਾਰੀ ਹੋਰਾਂ ਵੀ 'ਖਵਾਜ਼ਾ ਫਰੀਦ ਦੇ ਤਾਲੀਮੀ ਨਜ਼ਰੀਏ' ਨੇ ਦੀ ਕਿਤਾਬ ਲਿਖੀ ਏ। ਕੁਝ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਖਵਾਜ਼ਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਇਕ ਸ਼ੇਅਰ

ਅਦਰ ਮਦਰ ਮੇਂ ਬੰਸੀ ਬਾਜੇ।

ਚੌਰਾਸੀ ਲੱਖ ਸਾਜ ਆਵਾਜੇ।

ਦੀ ਤਸਰੀਰ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਸਕਾਲਰਾਂ ਕੋਲੋਂ ਨਾ ਹੋ ਸਕੀ ਤਾਂ ਮਨਾਸਬ ਤਸਰੀਫ਼ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਗੁਜਰਾਤ ਦੇ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸ਼ਰੀਫ਼ ਕੁੰਜਾਹੀ ਹੋਰਾਂ ਈ ਕੀਤੀ। ਖਵਾਜ਼ਾ ਸਾਹਿਬ ਓਥੇ ਤਾਈਂ ਸਮਝੇ ਜਾਂਦੇ ਨੇ ਜਿਥੇ ਤੀਕਰ ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਝੀ ਜਾਂਦੀ ਏ। ਬਕੌਲ ਸ਼ਾਇਰ -

ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਥੀਂ ਜਮਨਾ ਤਾਈਂ, ਜਮਨਾ ਥੀਂ ਤਾਂ ਡੇਰਾ।

ਬੋਲੀ ਸਮਝਣ ਲੋਕ ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਚਾ ਸੁਖਨ ਏ ਮੇਰਾ।

ਦਿੱਲੀ ਵਿਚੋਂ ਫਿਲਮ ਬਣੀ ਸੀ ਤੇ ਗਾਣੇ ਦੇ ਮੁੱਖ ਬੋਲ ਸਨ-

ਸ਼ਾਹਿਰ ਭੰਬੋਰ ਦੀ ਨੀ ਕੁਤੀਓ! ਤੁਸਾਂ ਨੱਕ ਵਿਚ ਨੱਥ ਨਾ ਪਾਇਓ।

ਮੈਂ ਭੁੱਲ ਗਈ ਤੁਸਾਂ ਭੁੱਲ ਨਾ ਜਾਈਓ ਯਾਰੀ ਨਾਲ ਬਲੋਚ ਨਾ ਲਾਇਓ।

ਇੱਥੇ ਈ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਇਕ ਉਰਦੂ ਫਿਲਮੀ ਗਾਣੇ ਦੇ ਮੁੱਖ ਬੋਲ ਸਨ -

ਗੁਲਾਮ ਫਰੀਦਾ ਦਿਲ ਓਥੇ ਦੇਈਏ,

ਜਿਥੇ ਅਗਲਾ ਕਦਰ ਵੀ ਜਾਣੇ।

ਇਹ ਸਾਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ ਤੇ ਮਸਾਲਾ ਦੇਣ ਦਾ ਮਕਸਦ ਇਹੋ ਏ ਕਿ ਖਵਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਕਿਸੇ ਵੀ ਜੂਹ ਮਸ਼ਰਕੀ ਜਾਂ ਮਗਰਬੀ ਵਾਸਤੇ ਓਪਰਾ ਨਹੀਂ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਕੁਝ ਇਲਾਕੇ ਨੂੰ 'ਜਨੂਬੀ ਪੰਜਾਬ' ਵੀ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਪਾਰੋਂ ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਏ। ਕੀ ਗਰ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਕੋਈ ਹੱਦ ਬੰਨਾ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਏ? ਪੰਜਾਬ ਸਿਰਫ ਪੰਜਾਬ ਏ ਜਿਹਦੀ ਖੈਰ ਮੌਲਵੀ ਲਤੀਫ ਅਲੀ ਬਹਾਵਲਪੁਰੀ 'ਸੈਫ ਅਲਨਾਮਾ' ਵਿਚ ਇੱਥੇ ਮੰਗਦੇ ਨੇ

ਸੋਹਣੇ ਦੇਸ ਪੰਜਾਬ ਉੱਤੇ ਹੈ ਪੰਜਤਨ ਪਾਕ ਦਾ ਸਾਇਆ।

ਪੀਰ ਬਹਾਉਲਦੀਨ ਮੈਡਾ ਜਿਨ੍ਹ ਨੂਰ ਜ਼ਹੂਰ ਡਖਾਇਆ।

ਏਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਨਿਤਾਰਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਏ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਮੁਖਤਲਿਫ ਬੋਲਤੀਆਂ ਇਕੋ ਜੁਬਾਨ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਅੰਗ ਨੇ। ਸਰਾਇਕੀ ਕੌਮ ਤੇ ਸੂਬੇ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤਾਰੀਖੀ ਹਕੀਕਤਾਂ ਉੱਤੇ ਘੱਟਾ ਮਿੱਟੀ ਪਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਜਾਤੀ ਫਾਇਦਿਆਂ ਲਈ ਮਾਸੂਮ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਗੁਮਰਾਹ ਕਰਨ ਲਈ ਭੰਬਲ ਭੁਸੇ ਵਿਚ ਪਾ ਰਹੇ ਨੇ।

ਜਦੋਂ ਤਾਈਂ ਪੰਜਾਬੀ ਲਾਜ਼ਮੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਕੂਲਾਂ ਕਾਲਜਾਂ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਾਈ ਨਾ ਗਈ ਉਦੋਂ ਤਾਈਂ ਜਨੂੰਨੀ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਵਿਚ ਪਾਤੇ ਪਾਉਣ ਦੇ ਮੌਕੇ ਤੇ ਬਹਾਨੇ ਲੱਭਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਨੇ। ਹੁਣ ਵੀ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਇਕ ਵੱਡਾ ਤਬਕਾ ਪੜ੍ਹਿਆ ਲਿਖਿਆ ਹੋ ਕੇ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਲਿਖਾਈ ਵਲੋਂ ਅਨਪੜ੍ਹ ਏ। ਏਸ ਲਈ ਜੁਬਾਨ ਦੇ ਮਸਲੇ ਵਲੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਦੂਜਿਆਂ ਦੀਆਂ ਸਾਜ਼ਸ਼ੀ ਮੱਲਾਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਏ।

ਬੋਟੇ ਲੀਡਰ ਵੱਡੇ ਹੋਣ ਦੇ ਚਾਅ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਬੁਰਾ ਭਲਾ ਆਖ ਕੇ ਸਿਆਸਤ ਚਮਕਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਨੇ। ਮਕਤੂਲ ਮੁਰਤਜ਼ਾ ਭੁੱਟੇ ਕੋਲੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਸਹਾਇਕੀ ਸੂਬੇ ਦੇ ਹਾਮੀ ਜੇ! ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜਵਾਬ ਸੀ "ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਤੇ ਪਹਿਲੀ ਵੰਡ ਦੇ ਫੱਟ ਈ ਨਹੀਂ ਭੁੱਲੇ ਮੈਂ ਦੂਜੀ ਵੰਡ ਦਾ ਹਾਮੀ ਨਹੀਂ ਆਂ।"

ਬਹੁਤ ਅਫਸੋਸ ਹੋ ਰਿਹਾ ਏ ਦਰਗਾਹ ਦੇ ਗੱਦੀ ਨਸ਼ੀਨਾਂ 'ਤੇ ਪਈ ਜਿਸ ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਸਤੇ ਸਾਹਿਬ-ਦਰਗਾਹ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਰਹੇ, ਉਸੇ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਉਸੇ ਦਰਗਾਹ ਦੇ ਗੱਦੀ ਨਸ਼ੀਨ ਉਥੇ ਈ ਬੈਠ ਕੇ ਢਾਹ ਵੇਰੀ ਕਰਨ 'ਤੇ ਟੋਟੇ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਰੁਝੇ ਹੋਏ ਨੇ। ਕੀ ਉਸ ਮੁਕੱਦੱਸ ਦਰਗਾਹ 'ਤੇ ਬਹਿ ਕੇ ਗੱਦੀ ਨਸ਼ੀਨਾਂ ਦਾ ਕੰਮ ਬੱਸ ਇਹੀ ਏ ਈ ਰਹਿ ਗਿਆ ਏ?

ਆਓ ਸਾਰੇ ਰਲ ਕੇ ਰਾਬਤੇ ਵਧਾਣ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰੀਏ। ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ, ਸਾਰੇ ਵੱਡੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਨੂੰ ਮੋਤਵੇਂ ਰਾਹੀਂ ਜੋੜ ਕੇ ਦੂਰ ਦੁਰੇਡੇ ਤੇ ਪਛਤੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਫੈਕਟਰੀਆਂ ਉਸਾਰਨ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰੀਏ। ਫਾਸਲੇ ਘਟਾਉਣ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰੀਏ। ਬੱਸਾਂ ਲਾਰੀਆਂ ਵਿਚ, ਮਾਲ ਗੱਡੀਆਂ, ਸਬਜ਼ੀ ਮੰਡੀਆਂ ਤੇ ਗੱਲਾਂ ਮੰਡੀਆਂ ਵਿਚ, ਮਿੱਲਾਂ ਤੇ ਕਾਰਖਾਨਿਆਂ ਵਿਚ, ਡੇਰਾ ਗਾਜ਼ੀ ਖਾਨ, ਗਜਨਪੁਰ, ਗੁਜਰਾਤ, ਝੰਗ, ਫੈਸਲਾਬਾਦ, ਸ਼ੇਖੂਪੁਰਾ, ਲੀਆਹ, ਭੰਕਰ ਤੇ ਹੋਰ ਜ਼ਿਲਿਆਂ ਦੇ ਲੋਕ ਰਲ ਮਿਲ ਕੇ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਨੇ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਈ ਬੋਲਦੇ ਨੇ। ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਇਹ ਨਹੀਂ ਆਖਿਆ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਤੇਰੀ ਬੋਲੀ

ਦੀ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆਈ। ਜਦ ਸਾਡੇ ਸੂਫੀ ਸ਼ਾਇਰ ਸਾਂਝੇ ਨੇ ਤੇ ਕੀ ਅਸੀਂ ਆਪਸ ਵਿਚ ਪਾਤ ਪਾ ਕੇ ਸੂਫੀਆਂ ਦੀ ਸਾਂਝ ਨੂੰ ਸੰਨ੍ਹ ਨਹੀਂ ਲਾ ਰਹੇ? ਡਾਕਟਰ ਆਬਦ ਅਲਸਲਾਮ ਨੂੰ ਫਿਜ਼ਿਕਸ ਵਿਚ ‘‘ਨੋਬਲ ਪ੍ਰਾਈਜ਼’’ ਮਿਲਿਆ ਤੇ ਉਹ ਪੈਰੀਂ ਖੁੱਸਾ, ਸਿਰ ‘ਤੇ ਪੱਗ ਤੇ ਗਲ ਕੁਤਤਾ ਪਾ ਕੇ ਪ੍ਰਾਈਜ਼ ਵਸੂਲਣ ਗਏ ਸਨ। ਜਿਹਦੇ ਉੱਤੇ ਜਿੰਨਾ ਵੀ ਮਾਣ ਕਰੀਏ ਘੱਟ ਏ। ਹਮਵਤਨਾਂ ਨਾਲ ਉਹ ਝੰਗ ਵਾਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਈ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਕਿਉਂ ਨਾ ਅੱਜ ਉਹਦੇ ਚਨਿਓਟ ਕਾਲਜ ਝੰਗ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਬਨਾਉਣ ਦੀ ਗੱਲ ਤੋਰੀਏ। ਜਹਾਨ ਦੇ ਕੁੱਲ ਆਲਮਾਂ ਨੂੰ ਈ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਦਾ ਸਰਬੰਧ ਕਰੀਏ। ਮਿਲ ਬੈਠ ਕੇ ਖਵਾਜ਼ਾ ਫਰੀਦ, ਬੁੱਲ੍ਹੇ ਸ਼ਾਹ, ਸ਼ਾਹ ਹੁਸੈਨ ਤੇ ਮੀਆ ਮੁਹੰਮਦ ਬਖਸ਼ ਦੀ ਜੁਬਾਨ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਾਲਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰੀਏ। ਸਰਕਾਰ ਕੋਲੋਂ ਸਰਕਾਰੀ ਟੀ. ਵੀ. ਉੱਤੇ ਸੂਬਾਈ ਜੁਬਾਨਾਂ ਨੂੰ ਸੱਠ ਫੀਸਦੀ ਵੇਲਾ ਦੇਣ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰੀਏ। ਉਰਦੂ ਵਾਸਤੇ ਹਰ ਸੂਬੇ ਵਿਚ ਚਾਲੀ ਫੀਸਦੀ ਈ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਏ। ਚਾਰਾਂ ਸੂਬਿਆਂ ਦਾ ਵੇਲਾ ਰਲਾ ਕੇ ਉਹ ਫੇਰ ਵੀ ਕੌਮੀ ਜੁਬਾਨਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵੱਧ ਈ ਰਹੇਗਾ। ਫੇਰ ਹੱਸਦੀਆਂ ਵੱਸਦੀਆਂ ਝੋਕਾਂ ਮੁਹਿੰਜੋਦਤੋ ਦੇ ਖੇਹ ਨਹੀਂ ਬਣਨਗੀਆਂ, ਸਗੋਂ ਖਵਾਜ਼ਾ ਸਾਈਂ ਦੀ ਖੁਹਾਇਸ਼ ਮੁਤਾਬਿਕ ਝੋਕਾਂ ਬੀਵਣਗੀਆਂ।

ਲਹਿੰਦੇ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ

(ਸ਼ਾਹਮੁਖੀ ਤੋਂ ਗੁਰਮੁਖੀ ਜਾਮਾ - ਡਾ. ਨਿਰਮਲ ਸਿੰਘ)

ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਬਨਾਮ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ

ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਖਿਲਾਅ ਵਿਚ ਵਿਕਸਤ ਕਰਨ ਲਈ ਕੋਸ਼ਿਸ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਗੱਲਬਾਤ ਕਰਨ ਜਾਂ ਲਿਖਣਾ-ਪੜ੍ਹਨਾ ਹੀ ਕਾਫੀ ਨਹੀਂ, ਇਸ ਨੂੰ ਸੋਚ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦਾ ਭਾਗ ਬਣਾਉਣਾ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਇਹ ਗੱਲ ਉਦੋਂ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਗਹਿਰੀ ਦਿਲਚਸਪੀ ਹੋਵੇ। ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਰਾਹੀਂ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨ ਦੀ ਆਦਤ ਪੈਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ : 'ਲੈਂਗੁਏਜ਼ ਬਰੂ ਲਿਟਰੇਚਰ।' ਯਾਨਿ ਕਿ ਭਾਸ਼ਾ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਉਰਦੂ ਮਾਧਿਅਮ ਵਿਚ ਗੁਫਤਗੂ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਬਹੁਤੇ ਲਫਜ਼ ਇਸ ਭਾਂਤ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉਰਦੂ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਵਰਤੇ ਜਾਣ ਦੇ ਸੰਕੇਤ ਬਾਖ਼ੂਬੀ ਮਿਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਮਿਸਾਲ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ 'ਅਠਖੇਲੀਆਂ' ਲਫਜ਼ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਸਮੇਂ ਮੀਰ ਇਨਸ਼ਾ ਦਾ ਇਹ ਮਿਸਰਾ ਬਦੋ-ਬਦੀ ਜਿਹਨ ਵਿਚ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ - 'ਤੁਝੇ ਅਠਖੇਲੀਆਂ ਸੁਝੀਂ ਹੈਂ, ਹਮ ਬੇਜ਼ਾਰ ਬੈਠੇ ਹੈਂ।' ਇੰਜ ਹੀ 'ਸਿਰਹਾਨਾ' ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਸੁਣਦਿਆਂ ਹੀ ਮੀਰ ਤਕੀ ਮੀਰ ਯਾਦ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ : 'ਵੋਹ ਹਾਬ ਸੋ ਗਿਆ ਹੈ ਸਿਰਹਾਨੇ ਧਰੇ ਧਰੇ।' ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ 'ਟਵਿੰਕਲ' ਅੱਖਰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ : 'ਟਵਿੰਕਲ ਟਵਿੰਕਲ ਲਿਟਲ ਸਟਾਰ' ਲੈ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ 'ਸਟੇਜ' ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਉਚਾਰਨ ਕਰੇ ਤਾਂ ਵਿਲੀਅਮ ਸ਼ੈਕਸਪੀਅਰ ਦੀ ਇਹ ਪੰਕਤੀ ਜਿਹਨ ਵਿਚ ਉਭਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ : 'ਆਲ ਦਿ ਵਰਲਡ ਇਜ਼ ਏ ਸਟੇਜ।'

ਇਹੀ ਇਕ ਵਸੀਲਾ ਹੈ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਵਿਸਤਰਤ ਆਧਾਰ ਪ੍ਰਧਾਨ ਕਰਨ ਦਾ। ਜਾਹਨ ਕਾਰਲਾਇਲ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਉਹਦੀ ਸ਼ੈਲੀ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਹੋਣ ਦਾ ਆਧਾਰ ਕੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਜਵਾਬ ਸੀ : 'ਦਿ ਹੋਲੀ ਬਾਈਬਲ।' ਉਸ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਉਹ ਬਾਈਬਲ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਦਾ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਇੰਜ ਇਸ ਦੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਉਸ ਦੀ ਰਚਨਾ ਸ਼ੈਲੀ ਦਾ ਅਨਿਖੜਵਾਂ ਭਾਗ ਬਣ ਗਈ ਹੈ। ਖੁਸ਼ਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਇਕ ਲੇਖ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਸੀ ਕਿ ਬਾਈਬਲ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਐਸਾ ਭੰਡਾਰ ਹੈ ਜੋ ਅਮੁੱਕ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਪੱਖੋਂ ਵੀ ਬਾਈਬਲ ਦਾ ਬਹੁਤਾ ਉੱਚਾ ਸਥਾਨ ਹੈ। ਮਿਸਾਲ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਸ ਰਚਨਾ ਦੇ ਇਕ ਭਾਗ 'ਦਿ ਸਾਂਗ ਆਫ ਸਾਂਗਜ਼', ਵਿਚ ਇਕ ਪ੍ਰੇਮੀ ਦੇ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰੇਮਿਕਾ ਲਈ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੇ ਗਏ ਜਜ਼ਬਾਤ ਦੀ ਦਿਲ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਦਾਦ ਦੇਣੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਮੇਰੀ ਨਜ਼ਰ ਵਿਚ ਇਸ ਦੀ ਜੇਕਰ ਤੁਲਨਾ ਕਰਨੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਕਵੀ ਜੈ ਦੇਵ ਦੀ ਰਚਨਾ 'ਗੀਤ ਗੋਵਿੰਦ' ਨਾਲ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵ ਦੀਆਂ ਕਾਵਿ-ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਉਚੇਰਾ ਸਥਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਇੰਜ ਹੀ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਬਾਬਾ ਸ਼ੇਖ ਫਰੀਦ, ਭਗਤ ਕਬੀਰ, ਗੁਰੂ ਰਵੀਦਾਸ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਬਾਣੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਰੱਬੀ ਬਾਣੀ ਵਜੋਂ ਕੰਠ ਕਰਨ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕਾਵਿਕ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦੇ ਪੱਖੋਂ ਵੀ ਵਿਚਾਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ

ਬਾਈਬਲ ਵਾਂਗ, ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤਕ ਵਿਰਸੇ ਦਾ ਅਨਿਖਤਵਾਂ ਭਾਗ ਹੈ। ਸਾਹਿਤਕ ਰਚਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਅੱਖੋਂ ਪਰੋਖੇ ਕਰਕੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਲੋੜੀਂਦਾ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਗਿਆਨ ਨੇ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਹੋ ਕੇ ਨੁਕਸਾਨ ਹੀ ਪਹੁੰਚਾਇਆ ਹੈ। ਬਹੁਤੇ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਗਿਆਨੀ ਨਿਰੋਲ ਫਲਸਫੇ ਨਾਲ ਜੁੜਨ ਕਾਰਨ ਸਾਹਿਤ ਤੋਂ ਕੰਨੀ ਕਤਰਾ ਗਏ ਹਨ। ਇੰਜ ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਇਕ ਐਸਾ ਫਾਸਲਾ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ, ਜੋ ਅਸੁਭਾਵਿਕ ਹੈ। ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦੇ-ਕਰਦੇ ਬਹੁਤੇ ਦਾਨਿਸ਼ਵਰ ਹੁਣ ਬਿਊਰੀ (ਸਿਧਾਂਤ) ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ ਹਨ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਹਿਤਕ ਕਲਾ ਕਿਤੀ ਨੂੰ ਟੈਕਸਟ (ਪਾਠ) ਵਜੋਂ ਵਿਚਾਰਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਬਹੁਤਾ ਕੁਝ ਅਸੀਂ ਉਧਾਰ ਲਿਆ ਹੈ, ਇਹ ਕਰਜ਼ ਜਿੰਨੀ ਛੇਤੀ ਉਤਰ ਜਾਏ, ਚੰਗਾ ਹੈ। ਕਿਉਂ ਨਾ ਸਾਹਿਤ ਵਲ ਵਾਪਸ ਮੁੜੀਏ, ਮਨੁੱਖੀ ਮਨ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਬਿੰਬਾਂ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਵਿਚ। ਇਕ ਵਲਵਲਾ ਜੋ ਹੈ ਮਨੁੱਖੀ ਮਨ ਦੇ ਅੰਦਰ ਜੀਵਨ ਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਅਤੇ ਸੱਚਾਈ ਨੂੰ ਅਨੁਭਵ ਕਰਨ ਦਾ, ਉਹ ਸਦੀਵੀ ਹੈ। ਕਈ ਪਰਤਾਂ ਹਨ ਜੀਵਨ ਦੇ ਯਥਾਰਥ ਦੀਆਂ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੱਕ ਰਸਾਈ ਹਾਸਲ ਕਰਨਾ ਹਮੇਸ਼ਾ ਹਰ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਭਾਸ਼ਾ ਮਾਧਿਅਮ ਹੈ, ਵਿਚਾਰਾਂ ਅਤੇ ਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਅੰਕਿਤ ਕਰਨ ਦਾ। ਭਾਸ਼ਾ ਤਾਂ ਰਸਤਾ ਤੈਅ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਪੈਰਾਂ ਵਾਂਗੂੰ ਹੈ, ਜੋ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਚਾਲ ਦੇ ਰਿਦਮ (ਲੈਅ) ਨੂੰ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਗੱਲ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਜੇਕਰ ਭਲੀ-ਭਾਂਤ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨਾ ਹੈ ਤਾਂ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਕੀਤਾ ਜਾਏ।

ਇੰਜ ਦਿਲ ਦੇ ਤਾਰ ਇਕਸਾਰ ਟੁੰਬੇ ਜਾਣਗੇ ਅਤੇ ਕਰਤੀ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵੀ ਸੁਖਦਾਇਕ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋਏਗੀ। ਸੰਨ 1964 ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਸ਼ੈਕਸਪੀਅਰ ਦਾ ਚਾਰ ਸੌ ਸਾਲਾ ਜਨਮ ਦਿਨ ਮਨਾਇਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਇਹ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਕਿ ਸ਼ੈਕਸਪੀਅਰ ਬਾਰੇ ਜਾਂ ਉਸ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਬਾਰੇ ਲੇਖ ਲਿਖਣ ਦੀ ਬਜਾਏ, ਉਸ ਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਦੀ ਕਿਸੇ ਇਕ ਟੁਕ ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਬਣਾ ਕੇ ਭਾਸ਼ਾ ਪ੍ਰਤੀਯੋਗਤਾਵਾਂ ਕਰਵਾਈਆਂ ਜਾਣ। ਇੰਜ ਹੀ ਕਿਸੇ ਟੁਕ ਦੇ ਸਿਰਲੇਖ ਹੇਠ ਕਵਿਤਾ ਜਾਂ ਨਿਬੰਧ ਰਚੇ ਜਾਣ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਵੀ ਬੜੇ ਸੌਖੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਇੰਜ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਸੂਫੀ-ਕਾਵਿ, ਕਿੱਸਾ-ਕਾਵਿ ਅਤੇ ਕਾਵਿ-ਨਾਟਕ ਹਨ ਸਾਡੇ ਕੋਲ। ਇਕ ਪੂਰਾ ਭੰਡਾਰ ਹੈ ਸਾਡੇ ਕੋਲ, ਗਲਪ-ਸਾਹਿਤ ਅਤੇ ਗੱਦ-ਸਾਹਿਤ ਦਾ। ਨਾਟਕ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਵੀ ਬੜੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਹਨ। ਲੋੜ ਹੈ ਸਾਹਿਤਕ ਵਿਰਸੇ ਪ੍ਰਤੀ ਜਾਗਰੂਕ ਹੋਣ ਦੀ। ਇਹ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਿ ਸਭ ਵਿਅਕਤੀ ਹਮੇਸ਼ਾ ਲਈ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤ ਨਾਲ ਹੀ ਜੁੜੇ ਰਹਿਣ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਨਾ ਕਰਨ। ਗੱਲ ਸਿਰਫ ਇਨੀ ਕੁ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਪ੍ਰਤੀ ਸਭ ਨੂੰ ਇਨੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਹੋਵੇ ਕਿ ਉਹ ਇਸ ਦਾ ਸੰਚਾਰ ਆਪਣੇ ਸੋਚਣ ਢੰਗ ਵਿਚ ਅਤੇ ਗੱਲਬਾਤ ਰਾਹੀਂ ਵਿਭਿੰਨਤਾ ਅਤੇ ਵਿਲੱਖਣਤਾ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੇਠ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਧੇਰੇ ਮੌਲੇਗੀ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਲਈ ਨਵੇਂ ਦਿੱਸ ਹੱਦੇ ਤਲਾਸ਼ ਕਰੇਗੀ।

-ਪ੍ਰੋ. ਨਿਰੰਜਨ ਤਸਨੀਮ
ਲੁਧਿਆਣਾ।

ਬੁੱਲ੍ਹੇ ਸ਼ਾਹ ਅਸਾਂ ਮਰਨਾ ਨਾਹੀਂ

ਗੱਲ ਤਕਰੀਬਨ ਅਧੀ ਸਦੀ ਪੁਰਾਣੀ ਏ। ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਦਿਆਂ ਸਾਇੰਸ ਦੇ ਪਾੜਿਆਂ ਦੀ ਇਕ ਟੋਲੀ ਤਾਮਲ ਨਾਦ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਮਿਥਹਾਸਕ ਮੰਦਰਾਂ ਵਾਲੇ ਸਮੁੰਦਰ ਕੰਢੇ ਵਸੇ ਸ਼ਹਿਰ ਰਮੇਸ਼ਵਰਮ ਧਨੁਸ਼ਕੁਟੀ ਤੋਂ ਸੁੀ ਲੰਕਾ ਗਈ। ਉਹਨਾਂ ਵੇਲਿਆਂ 'ਚ ਇਸ ਟਾਪੂ ਵਾਲੇ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਸੀਲੋਨ ਆਂਹਦੇ ਸਨ। ਨਿਕੀ ਬੰਦਰਗਾਹ ਤਲਾਈ ਮਨਾਰ ਤੋਂ ਅਗਾਂਹ ਕੋਲੰਬੋ - ਕੈਂਡੀ ਜਾਂਦਿਆਂ ਅਸੀਂ ਰਾਹ 'ਚ ਉਥੋਂ ਦੇ ਮਹਾਨ ਆਗੂ ਸੁੀ ਬੰਡਾਰਨਾਇਕੇ ਦੀ ਸਮਾਧੀ ਵੇਖਣ ਲਈ ਰੁਕ ਗਏ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਉਥੇ ਬੜੇ ਬੜੇ ਲੋਕ ਸਨ ਕਿਉਂਕਿ ਅਜੇ ਸੂਰਜ ਚੜ੍ਹ ਹੀ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਅਚਾਨਕ ਇਕ ਆਵਾਜ਼ "ਸਰਦਾਰੋ! ਸਾਸਰੀ ਕੋਲ, ਤੁਸੀਂ ਐਨੇ ਸਵੇਰੇ ਪਰਦੇਸ 'ਚ ਕਿੱਧਰੋ?" 'ਵਾਜ਼ ਕੰਨਾਂ 'ਚ ਅੱਪੜਨ ਦੀ ਦੇਰ ਸੀ ਕਿ ਅਸਾਂ ਸਾਰੇ ਮੁੰਡਿਆਂ ਨੇ ਉਸ ਲੰਮੇ ਲੰਝੇ ਦਰਸ਼ਨੀ ਅਧਖਤ ਉਮਰ ਦੇ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਧਾਅ ਕੇ ਜੱਫੀਆਂ ਪਾ ਧਰਤੀ ਤੋਂ ਕਿੰਨਾ ਈ ਉਤਾਹ ਚੁੱਕ ਲਿਆ। ਪੁੱਛ ਦੱਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜਾਣ ਸਿਆਣ 'ਚ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਉਹ ਸੱਜਣ ਸੁੀ ਲੰਕਾ ਦੀ 'ਬਾਟਾ' ਕੰਪਨੀ ਦਾ ਕੋਈ ਵੱਡਾ ਅਫਸਰ ਸੀ ਤੇ ਪੰਜਾਬੋਂ ਉਹ ਲਾਹੌਰੀਆ ਤੇ ਅਸੀਂ ਅੰਬਰਸਰੀਏ। ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਸੀਨਾ ਚਾਕ ਕਰਨ ਲਈ ਖੁਨੀ ਲੀਕ ਨੂੰ ਪਲਾਂ 'ਚ ਈ ਮੇਟ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਤੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਪਛਾਣਾਂ ਕਾਫ਼ਰ ਵਾਂਗ ਉਡਾ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਉਹ ਹੰਢਿਆ ਵਰਤਿਆ ਵੱਡਾ ਅਫਸਰ ਤੇ ਅਸੀਂ ਉਹਦੇ ਜੁਆਕਾਂ ਵਰਗੇ ਅਲੁੜ ਗੱਭਰੂ। ਪੰਜਾਬਣ ਮਾਂ ਦੇ ਦੁੱਧ ਦੀਆਂ ਬਰਕਤਾਂ ਨੇ ਸਾਰੇ ਵਿੱਥਾਂ ਪਾੜੇ ਮੇਟ, ਬਕਾਵਟਾਂ ਲਾਹ ਸਾਨੂੰ ਤਰੋਤਾਜੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਸਾਡੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਮੁੱਕਣ ਦਾ ਨਾਂ ਨਾ ਲੈਣ ਕਿਉਂ ਜੋ ਕਈ ਦਿਨਾਂ ਤੋਂ ਅਸੀਂ ਓਪਰੀਆਂ ਬੋਲੀਆਂ ਤੇ ਓਪਰੇ ਲੋਕ ਵੇਖ ਔਕ ਤੇ ਥੱਕ ਗਏ ਸਾਂ।

ਇਸ ਗੱਲ ਤੋਂ ਦੋ ਕੁ ਦਹਾਕੇ ਬਾਅਦ ਵਿਸ਼ਾਲ ਦੇਸ਼ ਕੈਨੇਡਾ ਦੇ ਉੱਤਰ ਪੂਰਬੀ ਸੂਬੇ ਨੌਵਾ ਸਕੋਸ਼ੀਆ ਦੇ ਇਕ ਨਿੱਕੇ ਜੇਹੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ 'ਮਾਲ' ਵਿਚ ਮੈਂ ਤੇ ਮੇਰਾ ਇਕ ਨਜ਼ਦੀਕੀ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਖਰੀਦਣ ਲਈ ਜਦੋਂ ਅਜੇ ਅੰਦਰ ਵੜੇ ਹੀ ਸਾਂ ਤਾਂ ਅੰਦਰੋਂ ਇਕ ਗੀਤ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣ ਕੇ ਮੈਂ ਤਾਂ ਜਿਵੇਂ ਗੁੰਮ ਸੁੰਮ ਹੀ ਹੋ ਗਿਆ। ਪਿਛਲੇ ਕਈ ਦਿਨਾਂ ਤੋਂ ਅਸੀਂ ਵਿੰਡਸਰ, ਟੋਰੰਟੋ, ਆਟਵਾ, ਮੌਂਟਰੀਆਲ, ਕਿਊਬੈਕ ਸਿਟੀ, ਰਿਵਰ ਡੀਲਿਯੂ, ਫਰੈਡਿਕਟਨ, ਹੈਲੀਫੈਕਸ ਘੁੰਮਦੇ ਹੁਣ ਚਾਰੁਲਟ ਟਾਊਨ ਪ੍ਰਿੰਸ ਐਡਵਰਡ ਆਈਲੈਂਡ ਵਲ ਜਾ ਰਹੇ ਸਾਂ। ਏਸ ਉਪਰਲੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਵਸੋਂ ਤਾਂ ਇਕ ਪਾਸੇ ਕੋਈ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਜਾਂ ਏਸ਼ੀਆਈ ਬੰਦਾ ਵੀ ਵਿਰਲਾ ਟਾਵਾਂ ਹੀ ਸੀ। ਕੁਦਰਤੀ ਸੀ ਕਿ ਜਿਧਰੋਂ ਗੀਤ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਆ ਰਹੀ ਸੀ ਅਸੀਂ ਓਸ ਪਾਸੇ ਜਾਣਾ ਈ ਜਾਣਾ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਏਸ ਗੀਤ ਵਾਲੀ ਥਾਂ 'ਤੇ ਅੱਪੜੇ ਤਾਂ ਇਕ ਸੋਹਣੇ ਸੁਨੱਖੇ ਗਭਰੂ ਮੁੰਡੇ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਘੁੱਟ ਕੇ ਸੀਨੇ ਨਾਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਲਾਇਆ ਕਲਾਵਾ ਭਰ ਕੇ ਚੁੱਕ ਹੀ ਲਿਆ। ਕਹਿੰਦਾ "ਸਰਦਾਰ ਜੀ ਤੁਹਾਡੀ ਪੱਗਤੀ ਵੇਖ ਕੇ ਮੈਂ ਜਾਣ ਬੁੱਝ ਕੇ ਅਹਿ ਗੀਤ ਵਜਾਇਆ ਸੀ।" ਮੈਨੂੰ ਪੱਕਾ ਪੀਡਾ ਯਕੀਨ ਸੀ ਕਿ

ਤੁਸੀਂ 'ਵਾਜ਼ ਸੁਣਦਿਆਂ ਈ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਪੁੱਜੋਗੇ। ਮੈਂ ਸਿਆਲਕੋਟੋਂ ਵਾਂ ਤੇ ਐਸ ਓਪਰੀ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਦਾ ਲਫਜ਼ ਸੁਣਨ ਨੂੰ ਤਰਸਦਾ ਪਿਆ ਸਾਂ। ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਚਾਹ ਸ਼ਾਹ ਤੋਂ ਬਗ਼ੈਰ ਜਾਣ ਨਹੀਂ ਜੇ ਦੇਣਾ।" ਇਕੋ ਸਾਹੇ ਐਨੀ ਅਪਣਤ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਜਿਵੇਂ ਕੀਲ ਹੀ ਲਿਆ। ਅਸੀਂ ਓਸ ਗੱਭਰੂ ਨਾਲ ਰੋਜ ਕੇ ਗੱਲਾਂ ਕੀਤੀਆਂ। ਉਹ ਮੁਸਲਮਾਨ ਤੇ ਅਸੀਂ ਸਿੱਖ ਮਿਲੇ ਪਰਦੇਸਾਂ ਵਿਚ ਤੇ ਗੱਲਾਂ ਦੇਸ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ। ਵੰਡੀਆਂ ਪਾਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਤੇ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਤੋਂ ਮੁੱਖ ਭੁਆਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਅਸਾਂ ਦੇਸੀ ਗਾਹਲਾਂ ਕੱਢ ਕੇ ਆਪਣੇ ਗਿਲੇ-ਸ਼ਿਕਵੇ ਦੂਰ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਕੀਤੀਆਂ।

ਇਕ ਹੋਰ ਘਟਨਾ ਸੰਨ ਚੁਰਾਨਵੇਂ ਦੇ ਅੱਸੂ/ਸਤੰਬਰ ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਤਿੰਨ ਜੀਅ ਮੈਂ ਖੁਦ, ਮੇਰੀ ਸਰਦਾਰਨੀ ਤੇ ਕਾਕਾ ਜੀ ਆਪਣੀ ਭਾਣਜੀ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਨਿਉਯਾਰਕ ਅਮਰੀਕਾ ਗਏ। ਉਹ ਕੁਈਨਜ਼ 'ਚ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਅਸੀਂ ਮੇਨਹਾਟਨ 'ਚ ਯੂ. ਐੱਨ. ਓ. ਦਾ ਦਫ਼ਤਰ ਵੇਖਣ ਲਈ ਘਰੋਂ 'ਸਬ ਵੇਅ' ਜ਼ਮੀਨ ਅੰਦਰ ਚਲਦੀ ਰੇਲ ਗੱਡੀ 'ਤੇ ਚੱਲ ਪਏ ਕਿਉਂ ਜੋ ਅਮਰੀਕਾ ਦੇ ਵੱਡੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ 'ਚ ਕਾਰ ਪਾਰਕ ਕਰਨ ਦੀ ਬੜੀ ਗੰਭੀਰ ਸਮੱਸਿਆ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸਟੇਸ਼ਨੋਂ ਉਤਾਹ ਚੜ੍ਹ ਸਤਕ 'ਤੇ ਅਸੀਂ ਸਾਢੇ ਚਾਰ ਸਵਾਰੀਆਂ ਟੈਕਸੀਆਂ ਦਾ ਇੰਤਜ਼ਾਰ ਕਰ ਰਹੇ ਸਾਂ ਪਰ ਅੱਧੀ ਸਵਾਰੀ ਕਰਕੇ ਕੋਈ ਵੀ ਟੈਕਸੀ ਵਾਲਾ ਜੁਰਮਾਨਿਓ ਡਰਦਾ ਸਾਨੂੰ ਚੜ੍ਹਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਿਹਾ। ਅਚਾਨਕ ਇਕ ਟੈਕਸੀ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਆ ਕੇ ਰੁਕ ਗਈ ਤੇ ਅੰਦਰੋਂ ਆਵਾਜ਼ ਆਈ "ਸਰਦਾਰ ਜੀ ਸਾਸਰੀ ਕਾਲ! ਜਾਣਾ ਜੇ ਤੇ ਫਟਾ ਫੱਟ ਕਾਰ 'ਚ ਵਤ ਕੇ ਅਹਿ ਕਾਕੇ ਨੂੰ ਜੁਰਾ ਗੋਡਿਆਂ 'ਚ ਲੁਕਾ ਲਓ।" ਅਸੀਂ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੀਤਾ ਤੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਟੇਵਾ ਕਰ ਕੇ ਪੱਟਾਂ 'ਚ ਪਾ ਲਿਆ। ਟੈਕਸੀ ਵਾਲਾ ਠੋਠ ਮਾਝੇ ਦੀ ਬੋਲੀ 'ਚ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗਾ, "ਭਾਅ ਜੀ ਪਿੱਛੋਂ ਕਿੱਥੋਂ ਆਏ ਜੇ?" ਮੈਂ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਅਸੀਂ ਬੱਚੇ ਸਮੇਤ ਜਲੰਧਰ ਤੋਂ ਆਏ ਆਂ ਤੇ ਇਹ ਕੁੜੀ ਮੁੰਡਾ ਏਥੇ ਈ ਰਹਿੰਦੇ ਨੇ। ਟੈਕਸੀ ਵਾਲਾ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ "ਸਰਦਾਰ ਜੀ ਮੈਂ ਖਤਰਾ ਮੁੱਲ ਲੈ ਕੇ ਵੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਿਉਂ ਚੜ੍ਹਾਇਆ ਏ ਆਪਣੀ ਟੈਕਸੀ ਵਿਚ?" ਮੈਂ ਆਖਿਆ ਭਰਾਵਾ 'ਮੈਨੂੰ ਤੇ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਏਸ ਪਰਾਏ ਦੇਸ ਦੀ ਤੂੰ ਖੁਦ ਹੀ ਦੱਸ ਦੇ।' ਓਸ ਆਪਣੀ ਕੌੜੀ ਕਸੈਲੀ ਕਹਾਣੀ ਛੋਹ ਲਈ 'ਭਾਅ ਜੀ ਏਸ ਜਹੰਨਮ 'ਚ ਆਇਆਂ ਮੈਨੂੰ ਪੂਰੇ ਅੱਠ ਵਰ੍ਹੇ ਬੀਤ ਗਏ ਨੇ। ਪਿਛਾਂਹ ਭਉਂ ਕੇ ਇਕ ਵਾਰੀ ਵੀ ਵਤਨ ਜਾਣ ਦਾ ਸਬੱਬ ਨਹੀਂ ਬਣਿਆ। ਕਰਜੇ ਲਾਂਹਦਿਆਂ, ਕਿਸਤਾਂ ਮੋਤਦਿਆਂ, ਓਵਰ ਟਾਈਮ ਲਾਂਦਿਆਂ ਜਵਾਨੀ ਨੱਸੀ ਜਾ ਰਹੀ ਏ। ਘਰ ਬਾਰ, ਜੁਬਾਨ, ਤਹਿਜੀਬ, ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਦੇਸਤ ਵਿਸਰ ਰਹੇ ਨੇ। ਗੋਰਿਆਂ ਦੀ ਓਪਰੀ, ਮੂੰਹ ਡਿੰਗਾ ਕਰ ਕਰ ਬੋਲਣ ਵਾਲੀ ਜੁਬਾਨ ਨੇ ਮੇਰੀ ਜੀਭ ਦੁਖਣ ਲਾ ਛੱਡੀ ਏ। ਜਬੂਤਾ ਪੀਤ ਪਿਆ ਕਰਦਾ ਏ। ਤੁਹਾਡੀ ਪੱਗ ਵੇਖ ਕੇ, ਆਪਣੀ ਬੋਲੀ ਬੋਲਣ ਦੀ ਖਾਹਿਸ਼ ਕਰਕੇ ਮੈਂ ਟੈਕਸੀ ਦੇ ਜੁਰਮਾਨੇ ਤੋਂ ਬੇਪ੍ਰਵਾਹ ਹੋ ਕੇ ਖਤਰਾ ਭਾਵੇਂ ਸਹੇਤ ਲਿਆ ਏ ਪਰ ਦਿਲੋਂ ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਵਾਂ। ਮੈਨੂੰ ਡੇਢ ਸੌ ਡਾਲਰ ਦਾ ਟਿਕਟ (ਜੁਰਮਾਨਾ) ਮਿਲ ਸਕਦਾ ਏ ਪਰ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਵੱਟੇ ਏਹ ਸੌਦਾ ਮਹਿੰਗਾ ਨਹੀਂ।" ਐਨੇ ਸੰਖੇਪ ਸ਼ਬਦਾਂ 'ਚ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਸਬੰਧੀ ਕਿਸੇ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦਾ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਸਬੰਧੀ ਲਿਖਿਆ ਕੋਈ ਲੇਖ ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਕਦੀ ਵੀ, ਕਿਧਰੇ ਵੀ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਇਆ। ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਦੀ ਕਦਰ ਦਾ ਜਿਹਤਾ ਪਾਠ ਏਸ ਲਾਹੌਰੀਏ ਬੇਵਤਨੇ ਟੈਕਸੀ ਵਾਲੇ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਪੜ੍ਹਾਇਆ ਓਹ ਮੈਨੂੰ ਮਰਦੇ ਦਮ ਤੀਕ ਕਦੀ ਵੀ ਨਹੀਂ ਭੁੱਲ ਸਕੇਗਾ।

-ਡਾ. ਨਿਰਮਲ ਸਿੰਘ
ਸੇਵਾਦਾਰ ਪੰਜਾਬੀ ਸੰਥ, ਲਾਬਤਾ

ਪੰਜਾਬੀ ਜੁਬਾਨ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ

ਅੱਜ ਅਸੀਂ ਪੰਜਾਬੀ ਕੌਮ ਦੀ ਉਸਾਰੀ, ਦਰਸ਼ਨ, ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ, ਚੜ੍ਹਦੇ ਤੇ ਲਹਿੰਦੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਦੀ ਚਰਚਾ ਕਰਨੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚਾਰ ਚਰਚਾ ਵਿਚ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਮਸਲਿਆਂ ਦਾ ਅੰਤਿਮ ਹੱਲ ਹੀ ਲੱਭ ਲੈਣਾ ਹੈ ਪਰ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਵਾਸਤੇ ਧਿਆਨ ਦੇਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲਿਆ ਹੈ। ਇਕ ਮਸਲੇ ਬਾਰੇ ਕੀਤੀ ਗੱਲ ਸਾਨੂੰ ਮੌਕਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਇਸ ਤੋਂ ਚੇਤਨਾ ਲੈ ਕੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਬਿੰਦੂ ਵੱਲ ਨੂੰ ਚੱਲ ਸਕੀਏ। ਪਿਛਲੇ ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਕੌਮ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਅਤੇ ਦਰਸ਼ਨ ਬਾਰੇ ਹੋਈਆਂ ਗੱਲਾਂ ਦੌਰਾਨ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਸੰਬੰਧੀ ਕਈ ਸਵਾਲ ਸਾਹਮਣੇ ਆਏ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸਾਡੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਇਕ ਚਹੇਤੀ ਜੁਬਾਨ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਵੀ ਪੱਛਤੀ ਜੁਬਾਨ ਕਿਉਂ ਹੈ? ਦੁਨੀਆਂ ਦੀਆਂ ਪਹਿਲੀਆਂ 13 ਜੁਬਾਨਾਂ ਵਿਚ ਬੋਲੀ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਜੁਬਾਨ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਇਸ ਨੂੰ ਇਸਦਾ ਬਣਦਾ ਸਥਾਨ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ? ਇਹ ਜੁਬਾਨ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦੀ ਜੁਬਾਨ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਬਣੀ?

ਮੈਂ ਇਸ ਸਵਾਲ 'ਤੇ ਚਰਚਾ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਹੀ ਹਾਂ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਜੁਬਾਨ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦੀ ਜੁਬਾਨ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਬਣੀ? ਅਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਭਾਸ਼ਾ, ਬੋਲੀ ਤੇ ਆਰਥਿਕਤਾ ਦਾ ਆਪਸ ਵਿਚ ਗੂੜ੍ਹਾ ਸੰਬੰਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਬੋਲੀ, ਸਿਰਫ ਸੰਚਾਰ ਸਾਧਨ ਦਾ ਇਕ ਜ਼ਰੀਆ ਲਗਦੀ ਹੈ ਪਰ ਅਸਲ ਵਿਚ ਬੋਲੀ ਕੇਵਲ ਸੰਚਾਰ ਦਾ ਇਕ ਸਾਧਨ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ਬਲਕਿ ਕਿਸੇ ਵੀ ਕੰਮ ਦੀ ਬੋਲੀ ਤੇ ਭਾਸ਼ਾ ਉਸ ਕੌਮ ਦੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਹੋਂਦ, ਸਥਾਪਤੀ ਤੇ ਨਿਰੰਤਰਤਾ ਦਾ ਵੀ ਇਕ ਸੰਕੇਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ, ਬੌਧਿਕ ਸਮਰੱਥਾ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਕਿਸੇ ਕੌਮ ਜਾਂ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਸਮੂਹ ਦੀ ਸਵੈ ਪਛਾਣ ਅਤੇ ਰਾਜਸੀ ਦਰਜੇ ਨੂੰ ਪ੍ਰਤੀਬਿੰਬ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਇਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਤੱਥ ਹੈ। ਭਾਸ਼ਾ ਇਕ ਸਮਾਜ ਤੇ ਇਕ ਕੌਮ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਏਕਤਾ ਤੇ ਸਾਂਝੀਵਾਲਤਾ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨ ਦਾ ਕਾਰਜ ਨਿਭਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਹਰ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਅਚੇਤ ਜਾਂ ਸੁਚੇਤ ਤੌਰ ਤੇ ਸਾਰੇ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੀ ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਬੋਲੀ ਨਾਲ ਭਾਵੁਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜੁੜੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਭਾਸ਼ਾ ਪ੍ਰਤੀ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਭਾਵੁਕਤਾ ਨੂੰ ਕਈ ਵਾਰ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਅਤੇ ਪ੍ਰਬੰਧਕੀ ਅਦਾਰੇ ਆਪਣੇ ਨਿੱਜੀ ਜਾਂ ਸਮੂਹਿਕ ਹਿੱਤਾਂ ਲਈ ਵਰਤ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਕੌਮਾਂ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਪ੍ਰਗਤੀ ਨਾਲ ਪ੍ਰਫੁੱਲਿਤ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਤਨ ਨਾਲ ਹੀ ਮਰ ਮੁੱਕ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਇਸ ਬਹੁਪੱਖੀ ਮਹੱਤਤਾ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਜੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰੀਏ ਤਾਂ ਇਕ ਕੌੜੀ ਸੱਚਾਈ ਦਾ ਗਿਆਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਆਰਥਿਕ ਰਾਜਸੀ ਵਿਕਾਸ ਬਾਰੇ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਖਿਆਲ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਪਛਤੀ ਹੋਈ ਭਾਸ਼ਾ ਹੈ ਇਸ ਵਿਚ ਗਿਆਨ ਵਿਗਿਆਨ ਦੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਉਚੇਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਮਾਧਿਅਮ ਨਹੀਂ ਬਣਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ।

ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਦਾ ਕੌਲੁ ਅੱਜ ਤੇ ਭਲਕ • (216)

ਇਸ ਵਿਚ ਗਿਆਨ ਵਿਗਿਆਨ ਅਤੇ ਟੈਕਨੋਲੋਜੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਗੱਲਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਨੂੰ ਰੋਜ਼ੀ ਰੋਟੀ ਜਾਂ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨਹੀਂ ਬਣਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ।

ਪਹਿਲਾਂ ਪਹਿਲ ਅਧਿਆਤਮਕ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ ਲਈ ਕੇਵਲ ਤੇ ਕੇਵਲ ਵੈਦਿਕ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਨੂੰ ਹੀ ਸਮਰੱਥ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਪਾਲੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਆਏ ਬੋਧੀ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥ ਧਰਮਪਦ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਆਏ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਏਕਾਧਿਕਾਰ ਨੂੰ ਵੰਗਾਰਿਆ। ਜੇ ਕੋਈ ਸੌ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਅਧਿਆਤਮਕ ਗੱਲਾਂ, ਗੁਰਮਤਿ ਦਰਸ਼ਨ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਸੰਭਵ ਹਨ ਤਾਂ ਹੁਣ ਵਿਗਿਆਨ ਖੋਜ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਿਵੇਂ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ? ਜਿਸ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਹਜ਼ਾਰ ਸਾਲ ਤੋਂ ਉੱਚ ਕੋਟੀ ਦਾ ਸਾਹਿਤ ਰਚਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ ਉਸ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਤੇ ਕਿੰਤੂ ਪ੍ਰੰਤੂ ਕਰਨਾ ਬਿਲਕੁਲ ਨਾਵਾਜਿਬ ਹੈ। ਜੇ ਅਸੀਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਨੂੰ ਗਿਆਨ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਹੀ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਦੋਸ਼ ਪੰਜਾਬੀ ਜੁਬਾਨ ਦਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਕੀ ਕਿਸੇ ਅਸਲ ਪੰਜਾਬੀ ਜਾਨਣ ਵਾਲੇ ਸਾਹਮਣੇ ਕਦੇ ਇਹ ਸਮੱਸਿਆ ਆਈ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਉਚੇਚੇ ਗਿਆਨ ਲਈ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਦੁਕਵੇਂ ਸ਼ਬਦ ਹੀ ਨਾ ਮਿਲੇ ਹੋਣ ਜਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਨਵਾਂ ਸ਼ਬਦ ਨਾ ਘੜਿਆ ਜਾ ਸਕਿਆ ਹੋਵੇ? ਇਹ ਧਾਰਨਾ ਬਣਾਉਣਾ ਕਿ ਵਿਗਿਆਨਕ ਖੋਜ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀਆਂ ਕੀ ਇਹ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਕੋਈ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਗਿਆਨਕ ਅਸਮਰੱਥਾ ਹੈ ਜਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਜਾਂ ਅਪਾਹਜ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਇਕ ਨਿਰੰਤਰ ਰਾਜਸੀ ਚਾਲ ਹੈ? ਇਹ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਵੰਗਾਰ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਜਵਾਬ ਅੱਜ ਕੱਲ੍ਹ ਦੇ ਲੇਖਕਾਂ, ਬੁੱਧੀਜੀਵੀਆਂ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਅਤੇ ਆਗੂਆਂ ਨੂੰ ਦੇਣਾ ਪਵੇਗਾ। ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਕਾਰ ਕੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਸੋਚ ਵਿਚ ਇਹ ਪਛਤਾਪਨ ਭਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਮਾਧਿਅਮ ਪੰਜਾਬੀ ਹੋਵੇਗਾ ਤਾਂ ਉਹ ਜ਼ਿਆਦਾ ਉੱਚੇ ਪੱਧਰ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਣਗੇ ਅਤੇ ਉੱਚੇ ਅਹੁਦਿਆਂ 'ਤੇ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚ ਸਕਣਗੇ। ਉਧਰ ਹਾਲਾਤ ਇਹ ਬਣੇ ਹੋਏ ਹਨ ਕਿ ਹਰ ਕੋਈ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸਦਾ ਬੱਚਾ ਡਾਕਟਰ ਜਾਂ ਇੰਜੀਨੀਅਰ ਹੀ ਬਣੇ ਤਾਂ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਧਾਰਨਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਪੰਜਾਬੀ ਰਾਹੀਂ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਉਚੇਚੇ ਵਿਗਿਆਨਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟਾਉਣ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਇਕ ਗੱਲ ਤਾਂ ਮੈਂ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਗੀ ਕਿ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਮੰਤਵ ਕੇਵਲ ਡਿਗਰੀਆਂ ਹਾਸਿਲ ਕਰਨਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਬਲਕਿ ਸਿੱਖਿਆ ਤਾਂ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਬਹੁਪੱਖੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਨੂੰ ਉਭਾਰਨ ਤੇ ਵਿਕਾਸ ਕਰਨ ਦਾ ਇਕ ਮਾਧਿਅਮ ਬਣਦੀ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸਮਾਜਿਕ ਜੀਵ ਬਣਾਉਣ ਵਿਚ ਭਾਸ਼ਾ ਸਾਹਿਤ, ਇਤਿਹਾਸ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਅੱਖੋਂ ਨਾ ਪਰੋਖੇ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਭੂਮਿਕਾ ਹੈ। ਭਾਸ਼ਾ ਮਨੁੱਖ ਵਿਚ ਮਾਨਵੀ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਸਿੱਖਿਆ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਦਾ ਖਿਆਲ ਹੈ ਕਿ ਹਰ ਸਮਾਜ ਦੇ ਆਪਣੇ ਵੱਖਰੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਿਅਕਤੀ ਚੇਤ ਅਤੇ ਅਚੇਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਹੀ ਉਸ ਦੀ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਾ ਖੁਨਿਆਦੀ ਸੋਮਾ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਹੁਣ ਜੇ ਇਸ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਹੋਣ ਵਜੋਂ ਗੱਲ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਕਈ

ਸਵਾਲ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਕੀ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਮਾਤ ਭਾਸ਼ਾ ਤੋਂ ਵਾਂਝਿਆਂ ਕਰਕੇ ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਸਰੋਤਾਂ ਤੋਂ ਵਿਰਵੇ ਨਹੀਂ ਕਰ ਰਹੇ? ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਰਾਹੀਂ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਹੋਰ ਤਰੀਕੇ ਰਾਹੀਂ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਵਾਛਤ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰੋਜਾਨਾ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨਾਲ ਕੋਈ ਵਾਹ ਵਾਸਤਾ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ ਜਾਂ ਕਹਿ ਲਓ ਕਿ ਉਹ ਸ਼ਬਦ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਮਾਜਿਕ ਜੀਵਨ ਨਾਲ ਕੋਈ ਸਰੋਕਾਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਕੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਨ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅੰਦਰ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਤੋਂ ਅਲਗਾਵ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਜਾਂਦੀ? ਮਾਤ ਭਾਸ਼ਾ ਤੋਂ ਵਾਂਝਿਆਂ ਕਰਕੇ ਕੀ ਅਸੀਂ ਸਮਾਜਿਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਓਪਰੇ ਨਾਗਰਿਕ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਪੈਦਾ ਕਰ ਰਹੇ? ਇਹ ਸਾਰੇ ਸਵਾਲ ਡੂੰਘੇ ਅਧਿਐਨ ਅਤੇ ਖੋਜ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਜੇ ਰਾਜਸੀ ਨਜ਼ਰੀਏ ਤੋਂ ਝਾਤੀ ਮਾਰੀਏ ਤਾਂ ਇਹ ਗੱਲ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਕੌਮੀ ਭਾਸ਼ਾ ਤਾਂ ਸੰਵਿਧਾਨ ਬਣਾਉਣ ਵੇਲੇ ਹੀ ਮੰਨ ਲਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਹਰਿਆਣੇ ਨੂੰ ਅਲੱਗ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਪ੍ਰਾਂਤ ਦੀ ਸਰਕਾਰੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਦਰਜਾ ਵੀ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਪਰ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਨਾ ਤਾਂ ਉਚੇਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਵਜੋਂ ਵਰਤਣ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤੇ ਗਏ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਉਸਦਾ ਬਣਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਵੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਸੰਬੰਧੀ ਇਕ ਪੂਰੀ ਯੋਜਨਾਬੰਦੀ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਰੂਸ, ਚੀਨ, ਜਰਮਨ, ਪੁਰਤਗਾਲ, ਕੋਰੀਆ ਆਦਿ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਮਾਤ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਕੀਤਾ ਹੈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਯੋਜਨਾਬੰਦੀ ਦੇਸ਼ ਦੀਆਂ ਵਿਕਾਸ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਦਾ ਅੰਗ ਸਮਝੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਸਰਕਾਰੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਬਾਕਾਇਦਾ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਕ ਵੱਖਰਾ ਅਦਾਰਾ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਬੰਧ ਵਿਚ ਅਨੇਕਾਂ ਉਦਾਹਰਣਾਂ ਮੌਜੂਦ ਹਨ ਜੋ ਕੀਤੀ ਯੋਜਨਾਬੰਦੀ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਯੋਜਨਾਬੰਦੀ ਦੀ ਇਕ ਉਦਾਹਰਣ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਫਰਾਂਸ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸੰਨ 1635 ਵਿਚ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਅਕਾਦਮੀ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵਧੇਰੇ ਬੁੱਧੀਜੀਵੀ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਦੀ ਥਾਂ ਇਟਾਲੀਅਨ, ਸਪੈਨਿਸ਼ ਆਦਿ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਬੋਲ-ਚਾਲ ਅਤੇ ਲਿਖਣ ਲਈ ਵਰਤਦੇ ਸਨ ਪਰ ਸਰਕਾਰੀ ਯਤਨਾਂ ਸਦਕਾ ਅਕਾਦਮੀ ਨੇ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਸ਼ਬਦ, ਵਿਆਕਰਨ, ਰਸਮੀ ਬੋਲਚਾਲ ਅਤੇ ਮਿਆਰੀ ਲਿਖਤ ਵਿਚ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਵਰਤੋਂ ਵਿਚ ਲਿਆਉਣਾ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ। ਭਾਸ਼ਾ ਯੋਜਨਾਬੰਦੀ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਹੈ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਚਲਦੇ ਰੱਖਣ ਲਈ ਆਰਥਿਕ ਸਾਧਨ ਭਾਸ਼ਾਈ ਸਮੱਗਰੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰ ਵਿਚ ਸਹਾਇਕ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ ਪਰ ਅਸਲੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਇਸਦੀ ਸਫਲਤਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕੀ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਢਾਂਚੇ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਤੇ ਹੀ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਕਾਨੂੰਨੀ ਮਾਨਤਾ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਜੇ ਪੰਜਾਬੀ ਅੱਜ ਨਾ ਤਾਂ ਉਚੇਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਮਾਧਿਅਮ ਬਣ ਸਕੀ ਹੈ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਇਸ ਨੂੰ ਸਹੀ ਮਾਅਨਿਆਂ ਵਿਚ ਰਾਜ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਦਰਜਾ ਮਿਲਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਇਹ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਾ ਸਾਧਨ ਬਣ ਸਕੀ ਹੈ। ਇਸ ਪਿੱਛੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਪ੍ਰਤੀ ਗੈਰ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਗਿਆਨਕ ਵਤੀਰਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਕਾਰਨ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਹੁਣ ਤੱਕ ਦੇ ਰਾਜਸੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਵਿਦਿਅਕ ਪ੍ਰਬੰਧ, ਸਿੱਖਿਆ

ਦੀ ਨੀਤੀ, ਭਾਸ਼ਾ ਨੀਤੀ ਅਤੇ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਨੀਤੀ ਆਦਿ ਸੰਬੰਧੀ ਬੁਨਿਆਦੀ ਚੌਖਟਾ ਤਿਆਰ ਕਰਨਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਲ ਸਲੂਕ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਮਤਰੇਆਂ ਵਰਗਾ ਹੀ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਰਾਜ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਦਰਜਾ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ 40 ਸਾਲ ਹੋ ਗਏ ਹਨ ਅਜੇ ਤੱਕ ਸਾਰੇ ਸਰਕਾਰੀ ਦਫ਼ਤਰਾਂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਕੰਮਕਾਜ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਜੋਂ ਲਾਗੂ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਿਆ। ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਛਪੀ ਇਕ ਰਿਪੋਰਟ ਮੁਤਾਬਿਕ ਸੰਨ 2002 ਵਿਚ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ ਵਲੋਂ 694 ਸਰਕਾਰੀ ਦਫ਼ਤਰਾਂ ਦਾ ਮੁਆਇਨਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਅਚਾਨਕ ਮਾਰੇ ਛਾਪਿਆਂ ਦੌਰਾਨ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਫ਼ਤਰਾਂ ਵਿਚ 261 ਅਧਿਕਾਰੀ ਅਤੇ 431 ਕਰਮਚਾਰੀ ਦਫ਼ਤਰੀ ਕੰਮ ਕਾਜ ਵਿਚ ਬਿਲਕੁਲ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨਹੀਂ ਸਨ ਕਰ ਰਹੇ। ਜਦੋਂ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਰਾਜ ਭਾਸ਼ਾ ਐਕਟ 29 ਦਸੰਬਰ 1967 ਨੂੰ ਵਿਧਾਨ ਮੰਡਲ ਵਿਚ ਪਾਸ ਹੋ ਚੁੱਕਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਐਕਟ ਅਨੁਸਾਰ ਪਹਿਲੀ ਜਨਵਰੀ 1968 ਤੋਂ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਲਾਗੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਸੋ ਇਸ ਰਿਪੋਰਟ ਮੁਤਾਬਕ ਕਾਨੂੰਨ ਦੇ ਲਾਗੂ ਹੋਣ ਤੋਂ 40 ਸਾਲ ਬਾਅਦ ਤੱਕ ਵੀ ਜੋ ਨਤੀਜਾ ਸਾਹਮਣੇ ਆਇਆ ਹੈ ਉਹ ਆਪ ਸਭ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹੀ ਹੈ। ਜੇ ਮਿਥ ਕੇ ਸਾਰੇ ਹੀ ਸਰਕਾਰੀ ਦਫ਼ਤਰਾਂ ਵਿਚ ਛਾਪੇ ਮਾਰੇ ਜਾਣ ਤਾਂ ਨਤੀਜਾ ਕਿਹੋ ਜਿਹਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਸ਼ਾਇਦ ਇਸ ਲਈ ਕੁਝ ਕਹਿਣ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਜੇ ਸਰਕਾਰੀ ਅਦਾਰਿਆਂ ਦੀ ਇਹ ਸਥਿਤੀ ਹੈ ਤਾਂ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਅਦਾਰਿਆਂ ਬਾਰੇ ਕੀ ਕਲਪਨਾ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ?

ਇਕ ਕੌਮ ਦੀ ਕੌਮੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਵਿਕਸਤ ਕਰਨ ਲਈ ਉਸਦੇ ਯੋਜਨਾਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਗੱਲ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖਣੀ ਹੋਵੇਗੀ ਕਿ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੀਆਂ ਖੋਜਾਂ ਰਾਹੀਂ ਇਹ ਗੱਲ ਉਭਰ ਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਈ ਹੈ ਕਿ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਮਾਤ ਭਾਸ਼ਾ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਵਧੇਰੇ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਤੇ ਅਸਰਦਾਰ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਨੂੰ ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਰਾਹੀਂ ਪੜ੍ਹਾਇਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਸਦੀ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨ ਦੀ ਅਤੇ ਗੱਲ ਕਹਿਣ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਵੱਧ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਆਪਣੇ ਵਿਸ਼ੇ 'ਤੇ ਪਕੜ ਵਧ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਪੜ੍ਹਾਈ ਜਾ ਰਹੀ ਗੱਲ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਦੇਰ ਤੱਕ ਇਹ ਗੱਲਾਂ ਉਸ ਦੀ ਯਾਦ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਅੰਗ ਬਣੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਯੂਨਾਈਟਿਡ ਨੇਸ਼ਨਜ਼ ਦੇ ਮਨੁੱਖੀ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੀ ਘੋਸ਼ਣਾ ਪੱਤਰ ਵਿਚ ਵੀ ਮੁੱਢਲੀ ਸਿੱਖਿਆ ਬੱਚੇ ਦੀ ਮਾਤ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਦੇਣ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਦੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਸਕੂਲੀ ਸਿੱਖਿਆ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਖੋਜ ਅਤੇ ਸਿਖਲਾਈ ਦੀ ਕੌਮੀ ਪਰਿਸ਼ਦ ਐਨ ਸੀ. ਈ. ਆਰ. ਟੀ. ਨੇ 'ਨੈਸ਼ਨਲ ਕਰੀਕਲਮ ਫਰੇਮਵਰਕ' ਨਾਂ ਦੀ ਇਕ ਪੁਸਤਕ ਛਾਪੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਕੂਲੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੀ ਸਿਲੇਬਸ ਕੀ ਹੋਵੇ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਸਕੀਮ ਆਫ ਸਟਡੀਜ਼ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਸਕੂਲਾਂ ਦਾ ਸਿਲੇਬਸ ਪੰਨਾ 47-48 ਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ-
ਜਮਾਤਾਂ ਪਹਿਲੀ ਤੋਂ ਤੀਜੀ + ਇਕ ਭਾਸ਼ਾ - ਮਾਤ ਭਾਸ਼ਾ ਜਾਂ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ਿਕ ਭਾਸ਼ਾ

2 ਹਿਸਾਬ, 3 ਸਿਹਤਮੰਦ ਅਤੇ ਉਪਜਾਊ ਜੀਵਨ ਦੀ ਕਲਾ

ਤੀਜੀ ਤੋਂ ਪੰਜਵੀਂ ਤੱਕ ਇਕ ਭਾਸ਼ਾ-ਮਾਤ ਭਾਸ਼ਾ ਜਾਂ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ਿਕ ਭਾਸ਼ਾ

ਹਿਸਾਬ, ਵਾਤਾਰਣ ਅਧਿਐਨ ਅਤੇ ਸਿਹਤਮੰਦ ਅਤੇ ਉਪਜਾਊ ਜੀਵਨ ਦੀ ਕਲਾ।

ਪਰ ਇਥੇ ਮਸਲਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਮੁੱਢਲੀ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਚੇਰੀ ਸਿੱਖਿਆ

ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਕੋਲ ਕੋਈ ਉੱਚੀ ਕੋਟੀ ਦਾ ਸਾਹਿਤ ਹੀ ਉਪਲਬਧ ਨਹੀਂ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਉਚੇਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਮਾਧਿਅਮ ਕਿਵੇਂ ਬਣਾਉਣ? ਇਸੇ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਿਗਿਆਨ ਟੈਕਨੋਲੋਜੀ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਦੂਜੀਆਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵੱਲ ਭੱਜਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਾਉਂਦਿਆਂ ਕਈ ਵਾਰ ਅਜਿਹੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨਾਲ ਵਾਹ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਜਿਹੜੇ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿਚ ਮੁਢਲੀ ਸਿੱਖਿਆ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਹਾਸਿਲ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਸਾਇੰਸ ਦੇ ਕਿਸੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਉਹ ਉਚੇਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਕਈ ਵਾਰ ਦੂਜੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਉਪਲਬਧ ਜਾਣਕਾਰੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਓਪਰੀ ਲੱਗਦੀ ਹੈ। ਪੜ੍ਹਨ ਲਿਖਣ ਵਿਚ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਉਹ ਆਪਣਾ ਆਤਮ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਗੁਆ ਬੈਠਦੇ ਹਨ ਤੇ ਕਈ ਵਾਰ ਪੜ੍ਹਾਈ ਹੀ ਛੱਡੀ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਨਿਰਾਸ਼ਾਵਾਦ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਨਸ਼ਿਆਂ ਵਰਗੀਆਂ ਲਾਹਨਤਾਂ ਵਿਚ ਫਸ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸਮਾਜਿਕ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਵਧਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਦੋਸ਼ ਸਾਰਾ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਸਿਰ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਕਿ ਦੋਸ਼ ਸਾਰਾ ਉਸ ਸਿੱਖਿਆ ਨੀਤੀ ਦਾ ਹੈ ਜਿਸਨੇ ਕਦੇ ਇਸ ਵਲ ਘੋਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਫੁਰਮਾਇਆ ਕਿ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਿਦਿਆ ਜੇ ਉਮਦੀ ਮਾਤ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਹੀ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਕਿੰਨੀਆਂ ਕਿੱਡੀਆਂ-ਵੱਡੀਆਂ-ਵੱਡੀਆਂ ਮੱਲਾਂ ਮਾਰ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਰੂਸ, ਚੀਨ, ਜਰਮਨ, ਫਰਾਂਸ, ਪੁਰਤਗਾਲ, ਕੋਰੀਆ ਆਦਿ ਅਨੇਕਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਉਦਾਹਰਣਾਂ ਹਨ ਜਿੱਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹਰ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਤਰੱਕੀ ਆਪਣੀ ਮਾਤ ਭਾਸ਼ਾ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਜੇ ਇਹ ਦੇਸ਼ ਆਪਣੀ ਮਾਤਾ ਭਾਸ਼ਾ ਆਪਣਾ ਕੇ ਇੰਨਾ ਵਿਕਾਸ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਪੰਜਾਬੀ ਰਾਹੀਂ ਤਰੱਕੀ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ? ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦਾ ਸਾਧਨ ਨਹੀਂ ਹੈ ਤੇ ਇਹ ਵੀ ਇਕ ਪਛਤਾਪਨ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਵਿਚ ਭਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਾ ਅਰਥ ਕੇਵਲ ਸਰਕਾਰੀ ਜਾਂ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਅਦਾਰਿਆਂ ਵਿਚ ਨੌਕਰੀਆਂ ਕਰਨਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕਿੱਤਿਆਂ ਵਿਚ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਲੋਕ ਆਪਣੇ ਕੰਮ ਕਾਰ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਰਾਹੀਂ ਬੜੇ ਸੁਚਾਰੂ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਟਰੈਕਟਰ ਮਕੈਨਿਕ, ਸਕੂਟਰ ਮਕੈਨਿਕ, ਕਾਰ ਮਕੈਨਿਕ ਇਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਕੰਪਿਊਟਰ ਹਾਰਡਵੇਅਰ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਹੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਤੇ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਅਨੇਕਾਂ ਹੋਰ ਕਿੱਤਿਆਂ ਵਿਚ ਵਿਗਿਆਨ ਟੈਕਨੋਲੋਜੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਟਰੈਕਟਰ ਦੇ ਪੁਰਜੇ ਜਾਂ ਕਾਰ ਦਾ ਇੰਜਣ ਵਿਗਿਆਨ ਦੀ ਹੀ ਕਾਢ ਹੈ ਪ੍ਰੰਤੂ ਉਸ ਨੂੰ ਠੀਕ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਵਿਅਕਤੀ ਸਿੱਧੀ ਸਾਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਉਸ ਦੇ ਇੰਜਣ ਦੇ ਢਾਂਚੇ ਨੂੰ, ਉਸ ਦੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਨੂੰ ਸਮਝਦਾ ਹੈ। ਕਿਸਾਨ, ਕਾਰੀਗਰ ਆਪਣੇ ਕੰਮ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਸਮਝਦੇ ਸਮਝਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਕਿਸੇ ਵੀ ਖਿੱਤੇ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਜਿੰਨਾ ਵਧੀਆ ਤੇ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਰਾਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਓਨਾ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਭਾਸ਼ਾ ਰਾਹੀਂ ਨਹੀਂ। ਸੱਠਵਿਆਂ ਵਾਲੇ ਦਹਾਕੇ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਹਰੀ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਆਈ। ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਕਾਫੀ ਬੁਰੇ ਨਿਕਲੇ, ਹਰਾ ਇਨਕਲਾਬ ਕਾਫੀ ਨਾ ਪੱਖੀ ਰਿਹਾ ਪਰ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਉਸਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਮੈਂ ਇੱਥੇ ਇਸ ਲਈ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਨੂੰ ਲਿਆਉਣ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਮੈਗਜ਼ੀਨ 'ਚੰਗੀ ਖੇਤੀ' ਦਾ ਕਾਫੀ ਯੋਗਦਾਨ ਰਿਹਾ। ਮੈਗਜ਼ੀਨ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਉਸ ਵਿਚ ਦੱਸੀਆਂ ਗਈਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੇ ਸੋਖਿਆ ਹੀ ਸਮਝ

ਲਿਆ ਤੇ ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਕੇਵਲ ਪੰਜਾਬ 'ਚ ਹੀ ਨਹੀਂ ਪੂਰੇ ਭਾਰਤ ਵਿਚੋਂ ਅੰਨ ਦੀ ਬੁਤ੍ਰ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਗਈ। ਇਥੇ ਫਿਰ ਉਹੀ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਆ ਖੜ੍ਹਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਇਕ ਸਰਕਾਰੀ ਉਪਰਾਲਾ ਹੀ ਸੀ ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਖੇਤੀ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਹੋਈਆਂ ਬੀਜਾਂ ਖਾਦਾਂ ਦੀਆਂ ਨਵੀਆਂ ਖੋਜਾਂ ਨੂੰ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਾਇਆ ਜਾ ਸਕਿਆ। ਬਿਨਾਂ ਸਰਕਾਰਾਂ ਦੇ ਸੁਹਿਰਦ ਯਤਨਾਂ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਨੇ ਨਾ ਤਾਂ ਰਾਜ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਅਮਲੀ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰਨਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਇਸ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਸਕਣਾ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਵਿਕਸਤ ਕਰਨਾ, ਨਵੀਂ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਕਰਨਾ ਜਾਂ ਫਿਰ ਉਸ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਲਾਗੂ ਕਰਨਾ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਜਾਂ ਕੁਝ ਕੁ ਮਦਾਰਿਆਂ ਦਾ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਾਧਨਾਂ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਸਾਧਨ ਸਰਕਾਰਾਂ ਹੀ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਵਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਵਿਗਿਆਨ ਟੈਕਨਾਲੋਜੀ ਦੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਵਾਈਆਂ ਜਾਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਉਹ ਵੀ ਆਮ ਬੋਲ ਚਾਲ ਦੀ ਬੋਲੀ ਵਿਚ। ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਿ ਏਨੀ ਔਖੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਵਰਤੀ ਜਾਵੇ ਕਿ ਮੁਤ ਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਲਿਖੇ ਅੱਖਰਾਂ ਦਾ ਅਰਥ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਬੋਲੀ ਵਿਚੋਂ ਜਾ-ਜਾ ਕੇ ਲੱਭਣਾ ਪਵੇ ਤੇ ਉਥੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸੋਝ ਸਮਝ ਆਉਂਦਾ ਹੋਵੇ। ਕੰਪਿਊਟਰ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਕੰਮ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ਪਰ ਅਜੇ ਕਾਫੀ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਬਾਕੀ ਹੈ। ਕੰਪਿਊਟਰ ਤੇ ਭਾਸ਼ਾ ਮਾਹਿਰਾਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠੇ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ ਜਾ ਸਕਣ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਰਾਹੀਂ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਦੂਜੀਆਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਨਾਲ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਡੁੱਲ੍ਹਾ ਅਦਾਨ ਪ੍ਰਦਾਨ ਹੋ ਸਕੇ। ਇਹ ਗੱਲ ਵੀ ਧਿਆਨ ਵਿਚ ਰੱਖਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਕਿ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣੇ ਬਿਨਾਂ ਕੋਈ ਵੀ ਗਿਆਨ ਵਿਗਿਆਨ ਸਮੂਹਿਕ ਬੌਧਿਕ ਵਿਕਾਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਯੋਗਦਾਨ ਨਹੀਂ ਦੇ ਸਕਦਾ। ਸਭਿਆਚਾਰ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਚਿੰਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵੱਖਰੀ ਪਛਾਣ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣ ਲਈ ਅਤੇ ਬੌਧਿਕ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਰਾਹ 'ਤੇ ਤੁਰਨ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਉਸ ਕੌਮ ਦੀ ਮੁੱਢਲੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਜਿਉਂਦੇ ਰਹਿਣਾ। ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਜਿਉਂਦੇ ਰਹਿਣ ਦਾ ਇਮਤਿਹਾਨ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਨਵੇਂ ਮਨੁੱਖ ਦੀਆਂ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਤੇ ਗਿਆਨ ਆਤਮਕ ਲੋੜਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਕਰਦੀ ਹੋਵੇ। ਇਸ ਮਨੋਰਥ ਲਈ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਕਰਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਪੰਜਾਬੀ ਆਪਣੀ ਵੱਖਰੀ ਪਛਾਣ ਰੱਖਦਾ ਹੋਇਆ ਉਸ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਸਿਰਜਣਾਤਮਕ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਉਣ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਹੋਵੇ। ਇਸਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਸਾਨੂੰ ਸਾਡੇ ਵਿਚ ਭਰੀ ਹੀਣ ਭਾਵਨਾ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲਣਾ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਰਾਹੀਂ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਭਵਿੱਖ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ। ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਸਰਕਾਰੀ ਨੀਤੀਆਂ ਖਿਲਾਫ ਸੰਘਰਸ਼। ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਪ੍ਰੇਮੀ ਤੇ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਅੱਗੇ ਆਉਣ ਤੇ ਸਰਗਰਮ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਕਾਨਫਰੰਸਾਂ, ਸੈਮੀਨਾਰਾਂ ਦਾ ਆਯੋਜਨ ਕਰਨ ਜਿੱਥੋਂ ਸਰਕਾਰਾਂ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਦੀ ਮੰਗ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਢੰਗ ਨਾਲ ਉਠਦੀ ਜਾਵੇ। ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਉਸਦਾ ਬਣਦਾ ਥਾਂ ਮਿਲਣ ਤੇ ਹੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਵਿਚ ਆਈ ਇਹ ਹੀਣ ਭਾਵਨਾ ਖ਼ਤਮ ਹੋਵੇਗੀ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨਹੀਂ ਬਣ ਸਕਦੀ।

- ਨਿਰਦੇਸ਼ ਕੌਰ ਗਿੱਲ
ਅਮਰਦੀਪ ਸਿੰਘ ਸ਼ੇਰਗਿੱਲ
ਮੈਮੋਰੀਅਲ ਕਾਲਜ,
ਮੁਕੰਦਪੁਰ-ਨਵਾਂ ਸ਼ਹਿਰ।

ਔਲੇ ਦਾ ਖਾਧਾ ਸਿਆਣੇ ਦਾ ਆਖਿਆ (ਇਕ ਇਤਿਹਾਸਕ ਚਿੱਠੀ)

ਸਰਕਾਰੀ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿਚ ਪਹਿਲੀ ਸੁਣੀ ਤੋਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਿੱਥੋਂ ਤੱਕ ਉਚਿਤ?

ਪਿਆਰੇ ਸ. ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਿੰਘ,

ਸਤਿ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ,

ਕੁਝ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਇਕ ਰਾਜ ਮੰਤਰੀ ਸ੍ਰੀ ਸਵਰਨਾ ਰਾਮ ਦਾ ਬਿਆਨ ਅਖਬਾਰਾਂ ਵਿਚ ਛਪਿਆ ਸੀ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ, ਸਰਕਾਰੀ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿਚ, ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਆਰੰਭ ਕਰਨ ਬਾਰੇ ਸੋਚ ਰਹੀ ਹੈ।

ਇਸ ਤੋਂ ਕੁਝ ਦਿਨ ਬਾਅਦ ਸਕੂਲ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਮੰਤਰੀ ਸ. ਤੋਤਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਬਿਆਨ ਆਇਆ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ, ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿਚ, ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ।

ਉਪਰੋਕਤ ਦੋਵੇਂ ਬਿਆਨ ਕਿਸੇ ਹੱਦ ਤੱਕ ਅਨਿਸ਼ਚਿਤ ਸਨ ਤੇ ਲੱਗਦਾ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਲੋਕ ਰਾਏ ਨੂੰ ਟੋਹਣ ਲਈ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹੋਣ, ਪਰ ਸ਼ਨਿਚਰਵਾਰ, 13 ਸਤੰਬਰ 1997 ਦੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਟ੍ਰਿਬਿਊਨ ਵਿਚ ਸ. ਤੋਤਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਫਤਹਿਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਇਕ ਪ੍ਰੈੱਸ ਕਾਨਫਰੰਸ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਜੋ ਸ਼ਬਦ ਉਚਾਰੇ ਹਨ, ਉਹ ਇੰਨੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੇ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਹਨ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਕਿਸੇ ਸ਼ੱਕ-ਸੁਥੇ ਦੀ ਗੁੰਜਾਇਸ਼ ਨਹੀਂ ਰਹੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਿਆਨ ਤੋਂ ਸਾਫ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਚੁੱਕੀ ਹੈ ਕਿ 'ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿਚ ਪਹਿਲੀ ਅਪ੍ਰੈਲ 1998 ਤੋਂ ਪਹਿਲੀ ਜਮਾਤ ਤੋਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਲਾਗੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇਗੀ।'

ਅਕਾਲੀ - ਭਾਜਪਾ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ, ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਰਾਜ-ਭਾਗ ਸੰਭਾਲਣ ਦੇ ਦਿਨ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਹੁਣ ਤੱਕ, ਲੋਕ ਭਲਾਈ ਦੇ ਜਿਹੜੇ ਕਦਮ ਚੁੱਕੇ ਗਏ ਹਨ ਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਭਵਿੱਖ ਬਾਰੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਰਹੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੁਝ ਨਿਸ਼ੰਗ ਹੋ ਕੇ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਬੜੀ ਸਿਆਣੀ ਪੇਸ਼ਾਵਾਰਨਾ ਅਗਵਾਈ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ ਤੇ ਜੇ ਆਰਥਿਕ ਉੱਨਤੀ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸਰਕਾਰੀ ਦਾਈਏ ਸਿਰੇ ਚੜ੍ਹ ਜਾਣ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਲੋਕ, ਬੜੇ ਚਾਉ ਨਾਲ, ਤੁਹਾਡੀ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਪੰਜ ਸਾਲਾ ਰਾਜ-ਕਾਲ ਦੇ ਅੰਦਰ-ਅੰਦਰ, ਭਰਪੂਰ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਦੇ ਆਗਮਨ ਦੀ ਆਸ ਭਰੀ ਉਡੀਕ ਕਰਨਗੇ।

ਪਰ ਤੁਹਾਡੇ ਮੰਤਰੀ ਮੰਡਲ ਦੇ ਦੋ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਸਿੱਖਿਆ ਮੰਤਰੀਆਂ ਦੇ ਬਿਆਨਾਂ ਤੋਂ ਸਾਫ ਦਿਸ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਘੱਟੋ - ਘੱਟ ਮੁੱਢਲੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿਚ, ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਨਾ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਅਨੁਭਵੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਗ ਪਾਸੋਂ ਸੇਧ ਲਈ ਹੈ ਤੇ ਨਾ ਆਪ ਪਹਿਲੀ ਜਮਾਤ ਤੋਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਚਾਲੂ ਕਰਨ ਦੇ ਖਤਰਨਾਕ, ਬਲਕਿ ਭਿਆਨਕ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਨਤੀਜਿਆਂ ਦਾ ਸਹੀ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਾਉਣ

ਦੀ ਖੋਚਲ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਜੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਮੇਰੀ ਬੇਨਤੀ ਹੈ ਕਿ, ਜੇ ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਮੰਤਰੀ-ਮੰਡਲ ਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸ ਉੱਤੇ ਤੁਰੰਤ ਗੰਭੀਰ ਪੁਨਰ-ਵਿਚਾਰ ਕਰ ਕੇ ਰੋਕ ਕੀਤਾ ਜਾਏ ਤਾਂ ਜੋ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਅਕਲ ਦਾ ਮੌਜੂ ਉਡਾਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਧਿਰਾਂ ਨੂੰ, ਇਸ ਸਰਕਾਰੀ ਫੈਸਲੇ ਰਾਹੀਂ, ਸੱਜਰਾ ਮਸਾਲਾ ਨਾ ਮਿਲ ਜਾਏ।

ਜਿਥੋਂ ਤੱਕ ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਆਪਣੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਬੰਧ ਹੈ, ਉਹ ਪੇਂਡੂ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਮੇਰਾ ਮਨ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਰਕਾਰੀ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਸਕੂਲਾਂ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਜ਼ਬਾਨ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਦੀ ਵਰਤਮਾਨ ਹਾਲਤ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਨਾ ਕੁਝ ਜਾਤੀ ਵਾਕਫ਼ੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਪਰ ਜੇ ਇਹ ਵਾਕਫ਼ੀ ਪੁਰਾਣੀ ਹੋ ਗਈ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਮੈਂ ਚਾਹਾਂਗਾ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਇਕ ਮਾਹਿਰ ਦੀ ਰਾਇ ਤੋਂ ਜ਼ਰੂਰ ਜਾਣੂੰ ਹੋ ਜਾਓ। ਡਾ. ਟੀ. ਆਰ. ਸ਼ਰਮਾ, ਜੋ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ ਦੇ ਸਿੱਖਿਆ ਵਿਭਾਗ ਦੇ ਸੇਵਾ ਮੁਕਤ ਮੁਖੀ ਹਨ, ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਚੋਟੀ ਦੇ ਸਿੱਖਿਆ ਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਪੱਧਰ ਉੱਤੇ ਸਿੱਖਿਆ ਦੀ ਦਸ਼ਾ ਦਾ ਪਤਾ ਲਾਉਣ ਲਈ ਛੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਾਲਾਂ 1956, 1968, 1969, 1970, 1976 ਅਤੇ 1984 ਵਿਚ ਖੇਤਰੀ ਸਰਵੇਖਣ ਕੀਤੇ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਰਵੇਖਣਾਂ ਦੇ ਬਾਅਦ ਉਹ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਤੀਜਿਆਂ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੁਝ ਇਹ ਹਨ :-

(1) ਪੰਜਾਬ ਦੇ 123040 ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਿਸੇ ਇਕ ਦੀ ਵੀ ਬਿਲਡਿੰਗ ਆਪਣੀ ਨਹੀਂ ਹੈ।

(2) ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਜਿਹਤਾ ਚੰਗਾ-ਮਾਤਾ ਸਿਲੇਬਸ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਸਕੂਲਾਂ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਲਈ ਚਾਲੂ ਮੰਨਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਉਸ ਦੀ ਇਕ ਵੀ ਕਾਪੀ, ਸਕੂਲਾਂ ਵਿਚੋਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮਿਲ ਸਕੀ। ਉਹ ਲਿਖਦੇ ਹਨ, 'ਯਕੀਨ ਜਾਣੇ, ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਦਾ ਸਿਲੇਬਸ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਲੇਖਕ ਨੂੰ ਮਹੀਨਾ ਹੀ ਲੱਗ ਗਿਆ, ਕਿਉਂਕਿ ਡੀ. ਪੀ. ਆਈ. ਦੇ ਦਫ਼ਤਰ ਵਿਚੋਂ ਵੀ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਸਕੂਲ ਦੇ ਸਿਲੇਬਸ ਦੀ ਇਕ ਵੀ ਕਾਪੀ ਉਸ ਨੂੰ ਨਾ ਮਿਲ ਸਕੀ.....।' ਇਸ ਦਾ ਮਤਲਬ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਾਇਆ ਤਾਂ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇਗਾ, ਪਰ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਇਹੋ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪੜ੍ਹਾਉਣਾ ਕੀ ਹੈ?

(3) ਸਿਲੇਬਸ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਇਹ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਪਹਿਲੀ ਜਮਾਤ ਵਿਚ 150 ਨਵੇਂ ਲਫਜ਼, ਦੂਜੀ ਵਿਚ 200, ਤੀਜੀ ਵਿਚ 250, ਚੌਥੀ ਵਿਚ 350 ਤੇ ਪੰਜਵੀਂ ਵਿਚ 400 ਨਵੇਂ ਸ਼ਬਦ ਸਿਖਾਏ ਜਾਣੇ ਹਨ। ਇਹ ਕਿਤੇ ਨਹੀਂ ਦੱਸਿਆ ਹੋਇਆ ਕਿ ਬੱਚੇ ਦੇ ਵਧਦੇ ਗਿਆਨ ਅਨੁਸਾਰ ਜਾਂ ਉਸ ਦੇ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣ ਲਈ ਦਰਜੇਵਾਰ ਕਿਹੜੇ ਨਵੇਂ ਲਫਜ਼ ਸਿਖਾਏ ਜਾਣੇ ਹਨ। ਯਾਨੀ, ਇਹ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਵਾਲੇ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਕਿਸ ਲਫਜ਼ ਨੂੰ ਕਿਹੜੀ ਜਮਾਤ ਲਈ 'ਨਵਾਂ' ਮੰਨਦਾ ਹੈ।

(4) ਇਸ ਵੇਲੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਲਈ ਹਰ ਕਲਾਸ ਨੂੰ ਅੱਧੇ-ਅੱਧੇ ਘੰਟੇ ਦੇ ਦੋ ਪੀਰੀਅਡ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਸਾਲ ਵਿਚ ਸਮਾਂ 200 ਦਿਨ ਪੜ੍ਹਾਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕ ਜਮਾਤ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਪੜ੍ਹਨ ਲਈ ਕੇਵਲ 200 ਘੰਟੇ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਜਿੰਨਾ ਸਮਾਂ ਅੱਗੇ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਇਹ ਸਮਾਂ ਉਸ ਤੋਂ ਅੱਧਾ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਜਿਥੇ ਅੱਗੇ ਉਰਦੂ ਦੀਆਂ ਚਾਰ

ਜਮਾਤਾਂ ਪਾਸ ਕਰ ਕੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਅਰਜ਼ੀ ਨਵੀਸਾਂ, ਪਟਵਾਰੀਆਂ ਬਲਕਿ ਤਹਿਸੀਲਦਾਰਾਂ ਤੱਕ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਸਨ ਤੇ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਤੇ ਅਖਬਾਰ ਆਮ ਪੜ੍ਹ ਲੈਂਦੇ ਸਨ, ਉਥੇ ਹੁਣ ਦੀ ਪੰਜ ਸਾਲਾਂ ਵਾਲੀ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਪਾਸ ਕਰ ਕੇ, ਕੋਈ ਵੀ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਆਪਣੀ ਮਾਂ-ਬੋਲੀ, ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਇਕ ਚਿੱਠੀ ਲਿਖਣ ਜੋਗਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਬਣਦਾ।

(5) ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਲਈ ਜੇ. ਬੀ. ਟੀ. ਪਾਸ ਟੀਚਰ ਲਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਕ ਹੋਰ ਉੱਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਗ ਡਾ. ਇੰਦਰਪਾਲ ਸਿੰਘ, ਜੋ ਹੁਣ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰੋ -ਵਾਈਸ ਚਾਂਸਲਰ ਹਨ, ਖੋਜ ਉਪਰੰਤ ਇਸ ਨਤੀਜੇ ਉੱਤੇ ਪਹੁੰਚੇ ਸਨ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਬਹੁਤੇ ਟੀਚਰਾਂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਦੀ ਪੂਰੀ ਯੋਗਤਾ ਮੌਜੂਦ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਪਣੇ ਸ਼ਬਦ-ਜੋੜ ਵੀ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਸਨ।

ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਰਕਾਰੀ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਵਿਚ ਵਿਆਪ ਤਹੀ ਤਰਸਯੋਗ ਹਾਲਤ ਤੋਂ ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਲੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਭਵਿੱਖ ਬਾਰੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕੀ ਆਸ ਬੱਝ ਸਕਦੀ ਹੈ? ਇਹੀ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਆਪਣੇ ਬੱਚੇ, ਪੰਜ ਸਾਲ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਸਕੂਲ ਵਿਚ ਧੱਕੇ ਪਾ ਕੇ, ਨਾ ਸੁੱਧ ਉਚਾਰਣ ਨਾਲ ਮਿਆਰੀ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲ ਸਕਣਗੇ ਤੇ ਨਾ ਆਪਣੀ ਮਾਂ-ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਸੁੱਧ ਪੜ੍ਹ ਜਾਂ ਲਿਖ ਹੀ ਸਕਣਗੇ। ਇਸ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਰਾਜ ਭਾਸ਼ਾ ਪੰਜਾਬੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸਰਕਾਰੀ ਪ੍ਰਬੰਧਾਂ ਦਾ ਮਾਧਿਅਮ ਪੰਜਾਬੀ ਨੇ ਬਣਨਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਦਾ ਇਹ ਹਾਲ ਹੈ ਤਾਂ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਾਏ ਜਾਂਦੇ ਬਾਕੀ ਮਜ਼ਬੂਤਾਂ ਦਾ ਜੋ ਹਾਲ ਹੋਵੇਗਾ, ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਉਸ ਦਾ ਅਨੁਮਾਨ ਲਗਾਉਣਾ ਔਖਾ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ।

ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੀ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਸਕੂਲਾਂ ਦੀ ਮੰਦੀ ਹਾਲਤ ਤੋਂ ਜਾਣੂੰ ਹੋ, ਇਸੇ ਲਈ ਆਪਣੇ ਕਿਸੇ ਪੋਤਰੇ-ਪੋਤਰੀ, ਦੋਹਤਰੇ-ਦੋਹਤਰੀ, ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨੇੜੇ ਨਹੀਂ ਢੁੱਕਣ ਦਿੱਤਾ। ਤੁਹਾਡੇ ਵਾਂਗ, ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਹਰ ਖਾਂਦਾ-ਪੀਂਦਾ, ਆਦਮੀ ਆਪਣੇ ਬੱਚੇ, ਮੁੱਢਲੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਲਈ, ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਨਹੀਂ ਕਰਾਉਂਦਾ। ਮੇਰੀ ਰਿਹਾਇਸ਼ ਇਕ ਦਲਿਤ ਬਸਤੀ ਦੇ ਕੰਢੇ ਉੱਤੇ ਹੈ। ਇਸ ਬਸਤੀ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਭਲੇ ਲਈ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਇਸ ਵਿਚ ਇਕ ਸਰਕਾਰੀ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਸਕੂਲ ਖੋਲ੍ਹਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਹੈਰਾਨ ਹੋਵੋਗੇ, ਇਥੋਂ ਦੀ ਕਰੀਬ-ਕਰੀਬ ਅੱਧੀ ਅਬਾਦੀ ਆਪਣੇ ਬੱਚੇ, ਮੋਟੀਆਂ ਫੀਸਾਂ ਦੇ ਕੇ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਾ ਰਹੀ ਹੈ, ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਸਕੂਲ ਦੀ ਮੁਫਤ ਪੜ੍ਹਾਈ ਦਾ ਲਾਭ ਨਹੀਂ ਉਠਾ ਰਹੀ। ਜਿਹੜੀ ਬੀਬੀ ਸਾਡੇ ਘਰ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਨ ਆਉਂਦੀ ਹੈ, ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਪੁੱਛਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਜਵਾਬ ਸੁੀ ਸਵਰਨਾ ਰਾਮ, ਸੁੀ ਤੋਤਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਤੁਹਾਡੇ ਸੁਣਨ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ, “ਪ੍ਰੋ. ਸਾਅਬ! ਅਸੀਂ ਗਰੀਬ ਸਹੀ, ਪਰ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਅੱਗਾ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਮਾਰਨਾ। ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿਚ ਜਿਹੜੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਹੋ ਰਹੀ ਏ, ਉਸ ਸਾਬੋਂ ਭੁੱਲੀ ਹੋਈ ਨਹੀਂ।”

ਇਹ ਜਿਹੜੇ ਗਲੀ-ਗਲੀ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਮਾਧਿਅਮ ਵਾਲੇ ਨਰਸਰੀ ਸਕੂਲ, ਖੁੰਬਾਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖੁੱਲ੍ਹ ਰਹੇ ਹਨ, ਇਹ ਤੁਹਾਡੀ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾ ਪੜ੍ਹਾ ਸਕਣ ਦਾ ਸਿੱਧਾ ਨਤੀਜਾ ਹਨ। ਵਿਚਾਰੇ ਭੋਲੇ - ਭਾਲੇ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕ, ਸਰਕਾਰੀ ਸਕੂਲਾਂ

ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਲੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਘੋਰ ਪਛੋੜੇ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਦਾਰੀ, ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਜਾਂ ਉਸਤਾਦਾਂ ਦੀ ਅਯੋਗਤਾ ਉੱਤੇ ਬੰਪਣ ਦੀ ਥਾਂ, ਪੰਜਾਬੀ ਜ਼ਬਾਨ ਦੇ ਸਿਰ ਉੱਤੇ ਬੰਪਣ ਲੱਗ ਪਏ ਹਨ। ਉਹ ਸਮਝਦੇ ਹਨ ਕਿ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਨਲਾਇਕੀ ਦਾ ਸਾਰਾ ਕਸੂਰ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਹੈ। ਤੁਹਾਡੇ ਵਰਗੇ ਸਮਾਜ ਦੇ ਆਗੂ, ਆਪਣੇ ਬੱਚੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਮਾਧਿਅਮ ਵਾਲੇ ਨਰਮਰੀ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿਚ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਇਸ ਲਈ ਹੇਠਲੀਆਂ ਸੁੱਟੀਆਂ, ਰੀਸੋ-ਰੀਸੀ, ਸਰਕਾਰੀ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਸਕੂਲਾਂ ਦੀ ਮੁਕੰਮਲ ਅਸਫਲਤਾ ਦੇ ਭਜਾਏ, ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਾਲੇ ਅੰਨ੍ਹੇ ਖੂਹਾਂ ਵਿਚ ਸੁੱਟੀ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਹਿੱਤ ਉੱਤੇ ਪਹਿਰਾ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਫਰਜ਼ ਤਾਂ ਇਹ ਬਣਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਇਸ ਰੁਖ਼ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ-ਵਿਰੋਧੀ ਮੰਨ ਕੇ, ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਮੁਢਲੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਨੂੰ ਉਚੇਰਾ ਚੁੱਕਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦੀ ਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਬ, ਪੰਜਾਬੀ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀਅਤ ਨਾਲ, ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਪਨੀਰੀ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਹੀ ਪੱਕਾ ਪੀਡਾ ਕਰਦੀ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਾਉਂਦੀ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਪੜ੍ਹਨਾ ਹੋਰ ਗੱਲ ਹੈ, ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਨੂੰ ਸਾਰੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਦਾ ਮਾਧਿਅਮ ਬਣਾਉਣਾ ਬਿਲਕੁਲ ਹੋਰ, ਤੇ ਆਪਣੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨਾਲ ਵੈਰ ਕਮਾਉਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਪਰ ਬੜੀ ਹੈਤਾਨੀ ਤੇ ਅਫਸੋਸ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਜੋ ਕੁਝ ਵੀ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਉਹ ਇਸ ਦੇ ਬਿਲਕੁਲ ਉਲਟ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਵਧੀਆ ਪੜ੍ਹਾਈ ਆਰੰਭ ਕਰਨ ਦੇ ਇਰਾਦੇ ਨਾਲ, ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ 'ਆਦਰਸ਼ ਸਕੂਲ' ਜਾਰੀ ਕਰਨ ਦੀ ਸਕੀਮ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ, ਜਿਸ ਉੱਤੇ ਨੌਕ ਖੁਸ਼ ਹੋਏ ਕਿ ਕਿਸੇ ਨੇ ਪਿੰਡਾਂ ਦੀ ਵੀ ਸਾਰ ਲਈ ਹੈ, ਪਰ ਸਿੱਖਿਆ ਵਿਗਿਆਨੀ ਦੁਹੱਬਤੀ ਪਿੱਟੇ, ਜਦੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਾਈ ਦਾ ਮਾਧਿਅਮ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਮਤਲਬ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਵਰਤਮਾਨ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦੀ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕ, ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਸੋਚਣ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਬੀਪੁਣੇ ਨਾਲ ਜੁੜਨ। ਉਹ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ ਲੋਕ ਪੰਜਾਬੀਅਤ ਦੀ ਥਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀਅਤ ਨਾਲ ਜੁੜਨ। ਸਰਕਾਰ ਇਸੇ ਨੂੰ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਆਦਰਸ਼ ਤੇ ਇਸੇ ਨੂੰ ਭਵਿੱਖ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਦੀ ਕੁੰਜੀ ਸਮਝੀ ਬੈਠੀ ਹੈ, ਇਹ ਧਾਰਨਾ ਇਕ ਸਿਰੇ ਤੋਂ ਹੀ ਭੁਲੇਖਿਆਂ ਨਾਲ ਭਰੀ ਹੋਈ ਹੈ ਤੇ ਇਸੇ ਲਈ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਮਾਧਿਅਮ ਵਾਲੇ 'ਆਦਰਸ਼ ਸਕੂਲ' ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਰਸੇ ਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨਾਲ ਵੈਰ ਕਮਾਉਣ ਵਾਲੀ ਯੋਜਨਾ ਹੈ। ਸੁਕਰ ਦੀ ਗੱਲ ਇਕੋ ਸੀ ਕਿ ਆਦਰਸ਼ ਸਕੂਲ ਪਿੰਡ-ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਖੋਲ੍ਹਣ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਪਹਿਲੀ ਅਪ੍ਰੈਲ 1998 ਤੋਂ ਜਿਹੜਾ ਨਵਾਂ ਕਦਮ ਚੁੱਕਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਉਸ ਅਨੁਸਾਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੇ ਸਾਨੂੰ ਨੂੰ ਹਰ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਸਕੂਲ ਦੇ ਵਿਹੜੇ ਵਿਚ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਛੱਡਿਆ ਜਾਣਾ ਹੈ। ਜੇ ਸੂਚਨਾ ਠੀਕ ਹੈ-ਰੱਬ ਕਰੇ ਠੀਕ ਨਾ ਹੋਵੇ -ਤਾਂ ਸਾਡੀ ਸਰਕਾਰ ਪੰਜਾਬ, ਪੰਜਾਬੀ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀਅਤ ਨਾਲ ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਹੋਰ ਕੋਈ ਧਰੋਹ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀ। ਕੋਈ ਨਖਿੱਧ ਤੋਂ ਨਖਿੱਧ ਸਰਕਾਰ ਵੀ, ਜਿਸ ਦੇ ਸਿਰ ਵਿਚ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਰਤੀ ਭਰ ਹਿੱਤ ਮੌਜੂਦ ਹੋਵੇ, ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿਚ ਬਦੇਸ਼ੀ ਮਾਧਿਅਮ ਨੂੰ ਵਾਤਨ ਤੋਂ ਸੰਕੋਚ ਵਰਤੇਗੀ, ਪਰ ਕਿਸ ਕਿਸਮ ਦਾ ਪੁੱਠਾ ਹਿੱਤ ਹੈ, ਬਾਦਲ ਜੀ ਤੁਹਾਡਾ ਆਪਣੇ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ।

ਬਾਦਲ ਜੀ, ਆਪਣੀ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿਚੋਂ ਇਹ ਕੀਤਾ ਕੱਢ ਦਿਓ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਤਰੱਕੀ, ਸਾਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਮਾਧਿਅਮ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਬਣਾਉਣ ਨਾਲ ਜੁੜੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਯਕੀਨ ਜਾਣੋ,

ਹਜ਼ਾਰ ਸਾਲ ਇਹ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੇ ਰਹੇ, ਫੰਰ ਵੀ ਤੁਸੀਂ ਕਾਮਯਾਬ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕੋਗੇ - ਹਾ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋਵੋਗੇ ਪੰਜਾਬੀਅਤ ਨੂੰ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਗੰਧਲਾ ਤੇ ਦੋਗਲਾ ਬਣਾਉਣ ਵਿਚ।

ਬਾਦਲ ਜੀ! ਇਸ ਵੇਲੇ ਤੁਸੀਂ ਇਕ ਭਾਸ਼ੀ ਪੰਜਾਬ ਰਾਜ ਦੀ ਕਾਇਮੀ ਲਈ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਦੇਣ ਅਤੇ ਲੰਮੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਮੁਖੀ ਹੋ। ਤੁਸੀਂ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਲ ਵਫ਼ਾ ਪਾਲਣ ਦਾ ਵਚਨ ਦੇ ਕੇ ਲੋਕਾਂ ਪਾਸੋਂ ਵੋਟਾਂ ਲਈਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਖਿਮਾਂ ਕਰਨਾ, ਮੈਂ ਸਾਫ਼ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਤੁਹਾਡੇ ਤੱਕ ਇਹ ਗੱਲ ਪਹੁੰਚਾਉਣੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਰਾਜ ਭਾਗ ਦੀਆਂ ਉਚੇਰੀਆਂ ਪਰਤਾਂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿਚ, ਨਾ ਤੁਸੀਂ ਤੇ ਨਾ ਤੁਹਾਡੀ ਸਰਕਾਰ ਕੋਈ ਖਾਸ ਨਾਂ ਪੈਦਾ ਕਰ ਸਕੀ ਹੈ। ਲੋਕ, ਮੂੰਹ ਪਾਤ ਕੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗ ਪਏ ਹਨ ਕਿ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਦੀ ਪੱਧਰ ਉੱਤੇ, ਉਚੇਚੇ ਸਕੱਤਰੇਤੀ ਦਫ਼ਤਰਾਂ, ਬੋਰਡਾਂ ਤੇ ਕਾਰਪੋਰੇਸ਼ਨਾਂ ਅਤੇ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀਆਂ ਦੇ ਉਚੇ ਆਸਣਾਂ ਉੱਤੇ ਬੈਠੇ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਦੀ ਸਰਕਾਰੀ ਲਿਖਾ-ਪੜ੍ਹੀ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਬਾਰੇ, ਕੋਈ ਖਾਸ ਦਿਲਚਸਪੀ ਵੇਖਣ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ। ਹੇਠਲੀ, ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਦੀ ਪੱਧਰ ਉੱਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਜੋ ਹਾਲਤ ਹੈ, ਉਹ ਮੈਂ ਉੱਪਰ ਦੱਸ ਹੀ ਆਇਆ। ਹੁਣ ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਪਹਿਲੀ ਜਮਾਤ ਤੋਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਸੋ ਫੀਸਦੀ ਗਲਤ ਕਦਮ ਚੁੱਕ ਲਿਆ ਤਾਂ ਬਿਲਕੁਲ ਯਕੀਨ ਜਾਣੋ ਕਿ ਇਤਿਹਾਸ ਤੁਹਾਨੂੰ ਬਖਸ਼ੇਗਾ ਨਹੀਂ। ਸਿਆਣੇ ਲੋਕ ਤੁਹਾਡੀ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ, ਪੰਜਾਬੀ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀਅਤ ਦੀ ਵੈਰਨ ਤੇ ਹੋਰ ਖਬਰੇ ਕੀ - ਕੀ ਕਹਿਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦੇਣਗੇ। ਕੀ ਤੁਹਾਡੀ ਸਰਕਾਰ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਕਿ ਮੁੱਢਲੀਆਂ ਜਮਾਤਾਂ ਵਿਚ ਸਿੱਖਿਆ ਵਜੋਂ, ਕੇਵਲ ਮਾਂ-ਬੋਲੀ ਹੀ ਬੱਚੇ ਦੇ ਕੰਨਾਂ ਵਿਚ ਪੈਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ? ਕੀ ਤੁਹਾਡੀ ਵਜ਼ੀਰ-ਮੰਡਲੀ ਵਿਚ ਜਾਂ ਸਕੱਤਰਾਂ ਦੇ ਬੱਚੇ ਵੱਡੇ ਲਾਏ ਵਿਚ ਇਕ ਵੀ ਅਜਿਹਾ ਸੁਜਾਨ ਤੇ ਦਲੇਰ ਬੰਦਾ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਜੋ ਆਪਣੀ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਇਹ ਦੱਸੇ ਕਿ ਹਰ ਭਾਸ਼ਾ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਵੀ ਲਿਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਆਏਗੀ ਤਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀਅਤ ਵੀ ਆਏਗੀ। ਲੇਖਕ ਤਾਂ ਇਹ ਆਸ ਲਾਈ ਬੈਠੇ ਸਨ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਮੁਦਈ ਨਵੀਂ ਸਰਕਾਰ, ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਮੁੱਢਲੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਮਿਆਰ ਚੁੱਕਣ ਦਾ ਪੂਰਾ ਤਾਣ ਲਾਏਗੀ ਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਮਾਧਿਅਮ ਵਾਲੇ ਪੰਜਾਬੀ-ਵਿਰੋਧੀ ਸਕੂਲਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਾਨੂੰਨੀ ਨੱਥ ਪਾਏਗੀ, ਪਰ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਕੁਝ ਸਵਾਰਣ ਦੀ ਥਾਂ, ਸਰਕਾਰ ਆਪ ਹੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੀ ਹਮਾਇਤ ਵਿਚ ਇਕ ਧਿਰ ਬਣ ਕੇ ਖੜ੍ਹੀ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਲਈ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਵੱਖਰੇ ਸਿੱਖਿਅਤ ਉਸਤਾਦ ਨਹੀਂ ਰੱਖੇ ਹੋਏ, ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਲਈ ਉਚੇਚੇ ਉਸਤਾਦ ਰੱਖਣ ਜੋਗੇ ਪੈਸਿਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਿਵੇਂ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ। ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਮੁੱਢਲੀਆਂ ਜਮਾਤਾਂ ਵਿਚ ਜਿਹੋ-ਜਿਹੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਿਖਾਈ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ ਉਸ ਨਾਲ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਬਿਲਕੁਲ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਨਹੀਂ ਹਾਂ। ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਗਾਂ ਦੀ ਮੰਗ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਵਾਸਤੇ ਹੋਰ ਸਮਾਂ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ। ਜੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਲਾਗੂ ਕਰੋਗੇ ਤਾਂ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾ ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ, ਉਸ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਮਾਂ ਚਾਹੀਦਾ ਹੋਵੇਗਾ ਉਹ ਕਿੱਥੋਂ ਲਿਆਓਗੇ? ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਮਿਲ ਰਹੇ ਅੱਗੇ ਹੀ ਬੱਚੇ ਸਮੇਂ ਨੂੰ ਕੁਤਰੋਗੇ, ਹੋਰ ਕੀ ਕਰੋਗੇ? ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਕਰੋਗੇ ਤੇ ਤੁਹਾਡੀ ਨੌਕਰਸ਼ਾਹੀ ਪਾਸ ਤਾਂ ਬਣੀ ਬਣਾਈ ਦਲੀਲ ਹੋਵੇਗੀ ਹੀ, ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਤਾਂ ਜੀ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਹੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ, ਅਸਲ ਲੋੜ ਤਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਉੱਤੇ ਵਕਤ ਲਾਉਣ ਦੀ ਹੈ। ਸੋ ਪੰਜਾਬੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖੁੰਡੇ-ਲਾਈਨ ਲੱਗ ਜਾਏਗੀ। ਨਾਲੇ ਜਿਹਤਾ ਮਾਤਾ ਮੋਟਾ ਪੰਜਾਬੀਪੁਣਾ ਅਜੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਕਾਇਮ ਹੈ।

ਪਹਿਲੀ ਜਮਾਤ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਚਾਲੂ ਕਰਨ ਤੇ ਪਿੰਡਾਂ ਲਈ ਬਣਾਏ ਜਾ ਰਹੇ 'ਆਦਰਸ਼ ਸਕੂਲਾਂ' ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਮਾਧਿਅਮ ਵਰਤੇ ਜਾਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਦਸਾਂ-ਵੀਹਾਂ ਸਾਲਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ-ਅੰਦਰ, ਉਹ ਵੀ ਉੱਡਣ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਵੇਗਾ।

ਬਾਦਲ ਜੀ, ਜਿਸ ਕਿਸੇ ਨੇ, ਪਹਿਲੀ ਜਮਾਤ ਤੋਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਚਾਲੂ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ, (ਭਾਵੇਂ ਮਾਪਿਆਂ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਉੱਤੇ ਛੱਡਿਆ ਹੋਵੇ ਤੇ ਭਾਵੇਂ ਉੱਤੇ ਠੋਸਿਆ ਜਾਵੇ) ਤੁਹਾਡੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਰਬਪੱਖੀ ਵਿਕਾਸ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣਾਇਆ ਹੈ, ਉਹ ਨਾ ਤੁਹਾਡਾ, ਨਾ ਤੁਹਾਡੀ ਸਰਕਾਰ ਦਾ, ਨਾ ਤੁਹਾਡੀ ਪਾਰਟੀ ਦਾ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਹੈ। ਉਸ ਤੋਂ ਖਬਰਦਾਰ ਹੋ ਜਾਓ-ਉਹ ਪੰਜਾਬ, ਪੰਜਾਬੀ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀਅਤ ਦਾ ਗੁੱਝਾ ਪਰ ਬੜਾ ਖ਼ਤਰਨਾਕ ਦੁਸ਼ਮਣ ਹੈ।

ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਪੜ੍ਹਾਓ, ਜ਼ਰੂਰ ਪੜ੍ਹਾਓ ਪਰ ਪੰਜਵੀਂ ਜਮਾਤ ਤੋਂ ਤੇ ਪੜ੍ਹਾਓ ਐਸੇ ਆਧੁਨਿਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕਿ ਬੱਚਾ ਦਸਵੀਂ ਜਮਾਤ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਦਿਆਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਫਰਨ-ਫਰਨ ਬੋਲ ਵੀ ਸਕੇ ਤੇ ਲਿਖ ਵੀ ਸਕੇ। ਭਾਸ਼ਾ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਦੀਆਂ ਜੁਗਤਾਂ, ਤੁਹਾਡੇ ਸਿੱਖਿਆ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਦੇ ਦਿਸ-ਹੱਦਿਆਂ ਤੋਂ ਕਿਤੇ ਅਗੇਰੇ ਲੰਘ ਚੁੱਕੀਆਂ ਹਨ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਪਹਿਲੀ ਜਮਾਤ ਤੋਂ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਨਿਰੀ ਝੱਲੀ ਯੋਜਨਾ ਤੋਂ ਬਚਿਆ ਪੈਸਾ, ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਮੁੱਢਲੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਦੇ ਮਿਆਰ ਨੂੰ ਉੱਚਾ ਚੁੱਕਣ ਵਲ ਲਾਓ। ਪੰਜਾਬੀ, ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਮਾਦਰੀ ਜ਼ਬਾਨ ਹੈ, ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਨੂੰ ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਬਰਾਬਰੀ ਦੇਣ ਤੋਂ ਟਾਲ ਜਾਓ। ਪਹਿਲੀਆਂ ਪੰਜ ਜਮਾਤਾਂ ਵਿਚ ਬੱਚੇ ਦੀ ਮਾਂ-ਬੋਲੀ ਵਾਲੀ ਨੀਂਹ ਮਜ਼ਬੂਤ ਹੋ ਜਾਏ ਤਾਂ ਦਸਵੀਂ ਤੱਕ ਪੰਜਾਬੀ ਪੜ੍ਹੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਸਾਰੀ ਤੇ ਪੂਰੀ ਪੰਜਾਬੀ ਆ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਮੌਲਿਕ ਰਚਨਾਵਾਂ ਰਚਣ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਪਿਆਰੇ ਤੇ ਸਤਿਕਾਰ, ਦਿਲੋਂ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਹਿੱਤ ਚਾਹੁਣ ਵਾਲੇ ਬਾਦਲ ਜੀਓ! ਤੁਸੀਂ ਸੰਭਲ ਜਾਓ, ਇਕ-ਭਾਸ਼ੀ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਇਕ - ਭਾਸ਼ੀ ਹੀ ਰਹਿਣ ਦਿਓ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕੁ ਹੋਜ ਤੁਹਾਡੇ ਸਿੱਖਿਆ ਮੰਤਰੀ, ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਲਈ ਵਿਖਾ ਰਹੇ ਹਨ, ਉਸ ਤੋਂ ਅੱਧਾ ਵੀ ਤੁਸੀਂ ਪੰਜਾਬੀ ਲਈ ਤੁਸੀਂ ਵਿਖਾ ਦਿਓ ਤਾਂ ਤੁਹਾਡੀ ਜੈ ਕਾਰ ਹੋਵੇਗੀ। ਵਰਨਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸੰਬੋਧਨਾਂ ਲਈ ਤਿਆਰ ਰਹੋ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਰਾਹੀਂ ਤੁਹਾਨੂੰ, ਤੁਹਾਡੀ ਪਾਰਟੀ ਤੇ ਤੁਹਾਡੀ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ, ਪੰਜਾਬ, ਪੰਜਾਬੀ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀਅਤ ਦਾ ਹਤਿਆਰਾ ਦੱਸ ਕੇ ਯਾਦ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ।

ਬਾਦਲ ਜੀ, ਯਾਦ ਕਰੋ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਤੁਕ :-

ਐਸਾ ਕੰਮ, ਮੂਲ ਨ ਕੀਚੈ, ਜਿਤੁ ਅੰਤਿ ਪਛੋਤਾਈਐ॥

-ਪ੍ਰੋ. ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ
ਪਟਿਆਲਾ।

‘‘ਵਾਹ ਓਏ ਪੰਜਾਬੀਓ’’

ਆਪਾਂ ਆਸ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਹਰ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲਣੀ ਜ਼ਰੂਰ ਆਉਂਦੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਪਰ ਕਨੇਡਾ ਵਿਚ ਬਹੁਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਲ ਲਾਦੇਨ ਅਤੇ ਬੁਸ਼ ਵਰਗਾ ਹੈ, ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਵੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਮਾਡਲ ਸਕੂਲਾਂ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਨਾਲ ਬਹੁਤੇ ਬੱਚੇ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਬਾਏ-ਬਾਏ ਕਰ ਚੁੱਕੇ ਹਨ। ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ‘‘ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਜੇ ਭੁੱਲ ਜਾਵੇਗੇ, ਕੱਖਾਂ ਵਾਂਗੂੰ ਰੁਲ ਜਾਵੇਗੇ।’’ ਪਰ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੇ ਤਾਂ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਕੱਖਾਂ ਵਾਂਗ ਰੋਲਣ ਦੀ ਠਾਣੀ ਲੱਗਦੀ ਹੈ। ਔਰਤਾਂ ਆਪਸ ਵਿਚ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੀਆਂ ਆਪਣੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਬੋਲਣ ਦੀ ਟੋਹਰ ਵਿਖਾਉਂਦੀਆਂ ਬੱਚੇ ਬਾਰੇ ਦੱਸਣਗੀਆਂ, ‘‘ਨਾ ਇਹ ਈਟਦਾ, ਨਾ ਡਰਿੰਕਦਾ, ਬੱਸ ਵੀਪਦਾ ਈ ਵੀਪਦਾ।’’

ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸਰਕਾਰੀ ਕੰਮ ਕਾਰ ਬਹੁਤਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਨੇਤਾ ਲੋਕ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਨੁਕਸਾਨ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਵਿਚ ਕਸਰ ਨਹੀਂ ਛੱਡਦੇ ਤੇ ਲੋੜ ਪੈਣ ‘ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਬਿਆਨ ਦਾਗਣ ਤੋਂ ਵੀ ਪਿੱਛੇ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੇ। ਆਮ ਆਦਮੀ ਚਾਹੇ ਉਹ ਪੰਜਾਬ ‘ਚ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਹਿੱਸੇ ਵਿਚ, ਉਸ ਨੂੰ ਤਾਂ ਲੂਣ-ਤੇਲ (ਕਨੇਡਾ ‘ਚ ਮਾਰਗੋਜ) ਦਾ ਫਿਕਰ ਹੀ ਲੱਗਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਗੁਰਦਿਆਲ ‘ਪੰਜਾਬੀ’ ਦੇ ਸ਼ੇਅਰ ਵਿਚ ‘ਪੰਜਾਬੀ’ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਪਾਉਣ ਦੀ ਗੁਸਤਾਖੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹਾਂ,

‘‘ਉਹ ਹੁਣ ਤੱਕ ਤਾਂ ਰਿਹਾ ਦਿੰਦਾ ਜੜ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਤੇਲ ‘ਪੰਜਾਬੀ’ ਦੇ (ਸਾਡੇ)
ਬਤਾਂ ਹੀ ਫਿਕਰ ਅੱਜਕਲ ਉਸ ਨੂੰ ‘ਪੰਜਾਬੀ’ ਦੇ (ਸਾਡੇ) ਹਾਲ ਦਾ ਰਹਿੰਦੈ
ਕਲਾ ਦੇ ਅਰਬ ਕੀ ਸਮਝੇ ਅਦਬ ਦੀ ਸਾਰ ਕੀ ਜਾਣੇ
ਸਦਾ ਹੀ ਫਿਕਰ ਲੱਗਾ ਜਿਸ ਨੂੰ ਰੋਟੀ ਦਾਲ ਦਾ ਰਹਿੰਦੈ।’’

ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ‘ਸੇਵਾ’ ਕਰਨ ਵਿਚ ਕੁਝ ਗਾਇਕ ਵੀ ਪਿੱਛੇ ਨਹੀਂ ਰਹੇ। ਗੀਤ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਤਤਕਾ ਉਸ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦਾ ਲਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ, ਗੀਤ ਦੇ ਬੋਲਾਂ ਵਿਚ ਗੱਲ ਪੰਜਾਬੀ ਮੁਟਿਆਰ ਦੀ ਫੁੱਲਕਾਰੀ ਤੇ ਗੁੱਤ ਨਾਲ ਹੋ ਰਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਵੀਡੀਓ ਵਿਚ ਮਾਡਲ ਕੱਟੇ ਵਾਲਾਂ ਨਾਲ ਮਿੰਨੀ ਸਕਰਟ ਪਾਈ ਵਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਤਰੱਕੀ ਲਈ ਸੈਮੀਨਾਰ ਵਿਚ ਬੁੱਧੀਜੀਵੀ ਅਜਿਹੇ ਪਰਚੇ ਪੜ੍ਹਦੇ ਹਨ ਕਿ ਆਮ ਆਦਮੀ ਦੇ ਉਪਰ ਦੀ ਲੰਘ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ,

‘‘ਦਾਨਿਸ਼ਵਰ ਵੀ ਕਰ ਜਾਂਦੇ ਨੇ ਕਿੰਨੀ ਵਾਰੀ ਬੋਟੀ ਗੱਲ
ਜੇ ਪੁੱਛੇ ਤਾਂ ਕਹਿ ਦਿੰਦੇ ਨੇ ਤੇਰੀ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆਉਣੀ ਗੱਲ’’

ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਹੋਟਲ ਵਿਚ ਸਮਾਗਮ ਦਾ ਬਕੇਵਾਂ ਲਾਹੁਣ ਲਈ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ ਬੁੱਧੀਜੀਵੀ

ਕਬਾਬ ਨਾਲ ਦੋ ਕੁ ਲੰਡੂ ਜਿਹੇ ਸ਼ਰਾਬ ਦੇ ਪੈਗ ਲਾ ਕੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਸ਼ਬਾਬ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ ਲੱਗਦੇ ਹਨ। ਸ਼ੌਕਤ ਢੰਡਵਾਤਵੀ ਦਾ ਸ਼ੋਅਰ ਹੈ.

“ਲਾਹਿਆ ਨਕਾਬ ਚਿਹਰੇ ਕਈ ਦਾਗਦਾਰ ਨਿਕਲੇ
ਚੋਰਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਪੜ੍ਹੇ ਸਭ ਪਹਿਰੇਦਾਰ ਨਿਕਲੇ
ਅਸੀਂ ਸੋਚਿਆ ਸੀ ਸਾਨੂੰ ਦੱਸਣਗੇ ਰੋਗ ਬਾਰੇ
ਅਫਸੋਸ! ਸਭ ਮਸੀਹੇ ਖੁਦ ਹੀ ਬੀਮਾਰ ਨਿਕਲੇ।”

ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪਿਆਰ ਕਰਦਾ ਵਿਖਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਕਈ ਵਾਰ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਵਿਚ ਪਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਇਕ ਸੱਜਣ ਨੂੰ ਇਕ ਬੀਬੀ ਇਥੇ ਕੈਨੇਡਾ ਵਿਚ ਰਸਤਾ ਪੁੱਛ ਬੈਠੀ। ਉਸ ਨੇ ਦੱਸਿਆ, “ਘਰ ਵਾਲੇ ਕੋਲ ਜਾ ਕੇ ਮੱਖਣ ਦਾ ਕੱਪ ਲੈ ਲੀਂ, ਕਰੇਨ ਤੇ ਚੜ੍ਹਕੇ ਬੱਦਲ ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਜਾਵੇਂਗੀ।” ਉਹ ਔਰਤ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨ ਹੋ ਕੇ ਕਹਿੰਦੀ, “ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ, ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਰਸਤਾ ਪੁੱਛਿਆ, ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਅਸਮਾਨ ਵਿਚ ਭੇਜੀ ਜਾਂਦੇ ਹੋ।” ਉਹ ਸੱਜਣ ਗੁੱਸੇ ਹੋ ਕੇ ਬੋਲੇ “ਬੀਬੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੈਨੇਡਾ ਆ ਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਝ ਆਉਣੇ ਹਟਗੀ, ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਦੱਸ ਦਿੰਨਾ, “ਨੀਅਰ ਫਰੇਮ ਹਸਬੈਂਡ ਡਰਾਈਵ ਟੇਕ ਬਟਰਕੱਪ ਸਟਰੀਟ ਦੈਨ ਟੇਕ ਕਰੇਨ ਰੋਡ ਐਂਡ ਯੂ ਵਿਲ ਰੀਚ ਕਲਾਉਡ ਐਵੇਨਿਊ।”

ਪੰਜਾਬੀ ਜਿੱਥੇ ਵੀ ਗਏ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹਰ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਤਰੱਕੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ। ਆਓ ਪੰਜਾਬੀ ਬਣੀਏ, ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਨਾਲ ਜਜ਼ਬਾਤੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜੋੜੀਏ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਪਛਾਣ ਨੂੰ ਹੋਰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਬਣਾਈਏ ਤਾਂ ਕਿ ਹਰ ਕੋਈ ਕਹੇ ਵਾਹ ਓਏ ਪੰਜਾਬੀਓ।

-ਪ੍ਰੀਤ ਮਹਿੰਦਰ ਕਲਸੀ

92 Primula Cres.

North York

M9L 146

Ph : 416-886-2366

email : preetkalsi0rogers.com

ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ : ਕੁਝ ਪੱਖ

ਅੱਜ ਸਾਡੇ ਮਨਾਂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਬਾਰੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸ਼ੰਕੇ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਹਿਤੈਸ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਇਹ ਗੱਲ ਅੱਜ ਬਹੁਤ ਤਕਲੀਫ਼ ਦੇਹ ਲੱਗਦੀ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ਾਇਦ ਜੇ ਬੋਲੀ ਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਸਾਡੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਮੂਲ ਆਧਾਰ ਹੈ ਉਹ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ। ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਜਾਂ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਖਿੱਤੇ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਇਸ ਕਿਸਮ ਦੀ ਚਿੰਤਾ ਕਰਨੀ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਵੀ ਨਤੀਜੇ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਾਨੂੰ ਇਸ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਪੱਖਾਂ ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨੀ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਇਹ ਗੱਲ ਬੜੀ ਮਹੱਤਵ ਰੱਖਦੀ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਸਮਾਜ ਇਤਿਹਾਸਕ ਪਰਿਵਰਤਨ ਵਿਚੋਂ ਲੰਘਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਬੋਲੀ ਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਵੱਡੇ ਪਰਿਵਰਤਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਜੇ ਅਸੀਂ ਸਭਿਅਤਾ ਦੇ ਜੁੱਗ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਇਹ ਜੁੱਗ ਗੁਲਾਮ ਦਾਰੀ, ਜਾਗੀਰਦਾਰੀ ਤੇ ਸਰਮਾਏਦਾਰੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੜਾਵਾਂ ਦਾ ਆਪਣਾ-ਆਪਣਾ ਖਾਸਾ ਹੈ। ਗੁਲਾਮਦਾਰੀ ਨੂੰ ਜਾਗੀਰਦਾਰੀ ਤੋਂ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਨਿਖੇੜਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਮੇਰਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਅੱਜ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਨੀ ਹੈ ਤਾਂ ਜਾਗੀਰਦਾਰੀ ਸਮਾਜ ਤੋਂ ਸਰਮਾਏਦਾਰੀ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਹੋ ਰਹੇ ਪਰਿਵਰਤਨ ਨੂੰ ਅਣਦੇਖਿਆ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ। ਕੋਈ ਵੀ ਸਮਾਜ, ਬੋਲੀ, ਜਾਂ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਰੂੜ੍ਹ ਕਿਸਮ ਦਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਸਗੋਂ ਸਮੇਂ ਅਨੁਸਾਰ ਪਰਿਵਰਤ ਹੁੰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਅੱਜ ਸਾਡੇ ਸਮਾਜ, ਬੋਲੀ, ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਜਿਹੜਾ ਪਰਿਵਰਤਨ ਵਾਪਰ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਇਹ ਪਰਿਵਰਤਨ ਪੱਛਮੀ ਮੁਲਕਾਂ ਵਿਚ ਸੋਲਵੀਂ-ਸਤਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਵਾਪਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਸਮਝਣਾ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਇਕ ਪੱਖ ਇਹ ਵੀ ਹੈ ਕਿ ਅੱਜ ਅਸੀਂ ਅਕਸਰ ਹੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਭੰਗਤਿਆਂ, ਤ੍ਰਿੰਝਣ, ਪੱਖੀਆਂ, ਫੁਲਕਾਰੀ, ਦਰੀਆਂ, ਇਕ ਵਿਹਲ ਸਮੇਂ ਮਿਲ ਬੈਠਣ ਦੀ (ਸੱਬ) ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਅੱਜ ਜਦੋਂ ਸਾਨੂੰ ਮਸ਼ੀਨਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਸਸਤਾ ਤੇ ਵਧੀਆ ਕੱਪੜਾ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਕੀ ਅਸੀਂ ਚਰਖੇ ਨਾਲ ਕੱਤਿਆ ਪਾਵਾਂਗੇ। ਅੱਜ ਪੁੰਜੀਵਾਦੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਤੇ ਜਾਗੀਰਦਾਰੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੀਆਂ ਉਪਰੋਕਤ ਖਾਸੀਅਤਾਂ ਨੂੰ ਖ਼ਤਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਇਹ ਪਰਿਵਰਤਨ ਇਤਿਹਾਸਕ ਪੜਾ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਮੂੰਹ ਨਹੀਂ ਮੋੜਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਅੱਜ ਸਾਡੀਆਂ ਆਪਣੀ ਕਿਸਮ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਹਨ। ਅੱਜ ਅਸੀਂ ਚਰਖਾ ਨਹੀਂ ਕੱਤ ਸਕਦੇ, ਪੱਖੀਆਂ, ਫੁਲਕਾਰੀਆਂ, ਦਰੀਆਂ ਨਹੀਂ ਬੁਣ ਸਕਦੇ। ਇਹ ਸਮੇਂ ਦਾ ਸੱਚ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਮੁਨਕਰ ਹੋਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ।

ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਆਧਾਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਅਜੋਕੀ ਸਥਿਤੀ ਪ੍ਰਤੀ ਸਾਡੇ ਬੁੱਧੀਜੀਵੀ ਬਹੁਤ ਚਿੰਤਤ ਹਨ। ਇਹ ਗੱਲ ਸਮਝਣੀ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਵੀ ਖਿੱਤੇ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਬੋਲੀ ਜਾਂ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਪਰਿਵਰਤਨ

ਦੇ ਦੌਰ ਵਿਚ ਅਜਿਹੇ ਪਰਿਵਰਤਨ ਆਉਣੇ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹਨ। ਅੱਜ ਸਮੇਂ ਦੀ ਲੋੜ ਅਨੁਸਾਰ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਧੀਨ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਕੁਝ ਪਰਿਵਰਤਨ ਆ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਥੋਂ ਦਾ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਕਰਵਟ ਬਦਲ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਅੱਜ ਲੋੜ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਹੈ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਵਿਰਸੇ ਵਿਚੋਂ ਜੋ ਵੀ ਚੰਗਾ ਮਿਲਿਆ ਹੈ ਅਸੀਂ ਉਸ ਨੂੰ ਬਚਾਅ ਕੇ ਰੱਖੀਏ। ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਗੱਲ ਵੀ ਨਹੀਂ ਭੁੱਲਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਕਿ ਨਵੇਂ ਸਮਾਜ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੱਲਾਂ ਨੂੰ ਸੰਜੀਦਗੀ, ਸਿਆਣਪ ਤੇ ਅਪਣਤ ਨਾਲ ਸਮਝਣ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ।

ਵਿਸ਼ਵ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਬੋਲਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਕਰੋੜਾਂ ਵਿਚ ਹੈ। ਸਾਨੂੰ ਬੇਲੋੜਾ ਘਬਰਾਉਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ। ਜੇ ਸਾਡੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਸੋਚ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਪ੍ਰਤੀ ਸਹੀ ਹੈ, ਅਸੀਂ ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ ਦੁੱਖ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੇ, ਅਸੀਂ ਸਭ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਦੇ ਹਾਂ, ਜੇ ਸਾਡੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੋਹਰਾ ਰੋਲ ਨਹੀਂ ਨਿਭਾਉਂਦੀ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਕਿਸੇ ਗੱਲੋਂ ਡਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਰਸੇ ਦੇ ਹਿਤੈਸ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਨਾਰ ਮਾਰ ਲੈਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਜੋ ਸਾਡਾ ਪਹਿਲਾਂ ਦਾ ਸਮਾਜ ਸੀ ਉਹ ਵੀ ਕੋਈ ਬਹੁਤੀ ਚੰਗੀ ਅਸਲੀਅਤ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸਾਡਾ ਸਮਾਜ ਵੀ ਵੰਡਾਂ, ਨਫਰਤਾਂ, ਸ਼ਰੀਕੇ ਬਾਜ਼ੀਆਂ ਵੈਰ-ਵਿਰੋਧਾਂ ਉੱਤੇ ਆਧਾਰਤ ਸੀ। ਪੱਛਮੀ ਸਮਾਜ ਦੀਆਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਚੰਗੀਆਂ ਹਨ। ਉਥੋਂ ਦੇ ਲੋਕ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਨੂੰ ਨਫਰਤ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ, ਉਹ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਬਾਰੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਬੇਲੋੜਾ ਦਿਖਾਵਾਪਣ ਨਹੀਂ, ਸਾਨੂੰ ਵੀ ਅਜਿਹੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸਿੱਖਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਇਹ ਗੱਲ ਚੇਤੇ ਰੱਖਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਸਾਡੇ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਹੈ, ਜੇ ਕਿਸੇ ਮਨੁੱਖ ਨਾਲ ਵਿਤਕਰਾ ਨਹੀਂ, ਜੇ ਗਰੀਬ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਨਫਰਤ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਤਾਂ ਕੋਈ ਵੀ ਇਨਸਾਨ ਤੁਹਾਡੇ ਤੇ ਮਾਣ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਜੇਕਰ ਤੁਹਾਡਾ ਕਿਰਦਾਰ ਦੁਹਰਾ ਹੈ, ਤੁਸੀਂ ਕਹਿੰਦੇ ਖਾਝ ਹੋਰ ਹੋ ਪਰ ਕਰਦੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਤਾਂ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਵੀ ਤੁਹਾਡੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਜਾਂ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਬਚਾ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਜਾਂ ਬੋਲੀ ਦਾ ਆਧਾਰ ਮਨੁੱਖੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਭਲਾਈ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਅੱਜ ਸਾਡੇ ਲਈ ਪਰਖ ਵਾਲੀ ਘੜੀ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨੂੰ ਕਿਨ੍ਹਾਂ ਕੁ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਯੋਗ ਬਣਾਵਾਂਗੇ ਇਹ ਤਾਂ ਵਕਤ ਹੀ ਫੈਸਲਾ ਕਰੇਗਾ। ਸਾਨੂੰ ਕੋਈ ਵੀ ਫੈਸਲਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਾਡੇ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਫੈਲੀ ਨਫਰਤ, ਵਿਤਕਰਿਆਂ ਭਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਬਾਰੇ ਜ਼ਰੂਰ ਸੋਚਣਾ ਪਏਗਾ। ਕਈ ਲੋਕੀ ਅਜਿਹੇ ਵੀ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ। ਗੁਰੂਆਂ, ਪੀਰਾਂ, ਸੂਫੀਆਂ ਦੀ ਖੂਬਸੂਰਤ ਧਰਤੀ ਪੰਜਾਬ ਬਾਰੇ ਸੋਚ ਕੇ ਇਥੋਂ ਦੇ ਸਮਾਜ ਦੇ ਅੱਜ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਬਾਰੇ ਸੋਚ ਕੇ ਮੇਰਾ ਸਿਰ ਸ਼ਰਮ ਨਾਲ ਝੁਕ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਹੋ-ਜਿਹਾ ਹੈ ਸਾਡਾ ਅਜੋਕਾ ਸਮਾਜ? ਅੱਜ ਸਵਾਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਦੇ ਹੋ, ਤੁਹਾਡੇ ਅੰਦਰ ਚੰਗਿਆਈ ਹੈ, ਸਿਆਣਪ ਹੈ ਤਾਂ ਤੁਹਾਡੀ ਬੋਲੀ ਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀ ਕਿਸੇ ਵੀ ਚੀਜ਼ ਤੋਂ ਖ਼ਤਰਾ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਅਸੀਂ ਫੈਸਲਾ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਦੂਜਿਆਂ ਨੇ ਨਹੀਂ।

-ਬੀ. ਅਲੈਕਸੇਈ

ਰਿਸਰਚ ਫੈਲੋ, ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਭਾਗ,
ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ।

ਮਾਤ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਕਦਰ

ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਜੰਮਣ ਤੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਾਰਨ ਹੀ ਇਸ ਨੂੰ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਦਾ ਨਾਂ ਚਮਕਾਉਣਾ ਹਰ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਫਰਜ਼ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਮਾਂ ਇਕ ਪੁੱਤਰ ਦੀ ਮਾਂ ਨਾ ਹੋ ਕੇ ਸਭਨਾਂ ਪੁੱਤਰਾਂ ਦੀ ਸਾਂਝੀ ਮਾਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਾਤ ਬੋਲੀ ਮਾਂ ਹੈ। ਜੇ ਅਸੀਂ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਸਾਡੀ ਮਾਤ ਭਾਸ਼ਾ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਨਾਂ ਚਮਕੇ ਤਾਂ ਇਸ ਲਈ ਸਾਨੂੰ ਵੀ ਹਰੇਕ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲਣੀ ਪੜ੍ਹਨੀ ਸਿੱਖਣੀ ਤੇ ਲਿਖਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਇਕ ਅਮੀਰ ਭਾਸ਼ਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਸੰਸਾਰ ਦੀਆਂ ਕੁੱਲ 3000 ਦੇ ਕਰੀਬ ਜੁਬਾਨਾਂ ਵਿਚੋਂ 13ਵਾਂ ਸਥਾਨ ਹੈ। ਜੇ 300ਵਾਂ ਸਥਾਨ ਦੇ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਨਹੀਂ, ਜਵਾਬ ਨਾਂਹ ਵਿਚ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਮਾਤ ਬੋਲੀ ਦੇ ਸਹਾਰੇ ਹੀ ਬਚਪਨ, ਜੁਆਨੀ, ਬੁਢਾਪਾ ਫਲਦਾ ਹੈ। ਹਰ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਮਾਤ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਲੋਰੀਆਂ, ਸੁਹਾਗ, ਘੋੜੀਆਂ, ਵੈਣਾਂ ਆਦਿ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜੇ ਅਸੀਂ ਆਪਣੀ ਮਾਤ-ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਅਪਣਾਵਾਂਗੇ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਇਸ ਦੀ ਕਦਰ ਨਹੀਂ ਪਾ ਸਕਾਂਗੇ। ਕਿਸੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਰੀਤ ਦੀ ਹੱਡੀ ਮਾਤ-ਭਾਸ਼ਾ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜੇ ਕੋਈ ਪੰਜਾਬੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਪਾ ਸਕਦਾ ਤਾਂ ਉਹ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਸੱਭਿਆਚਾਰ, ਜੋ ਸਾਨੂੰ ਵਿਰਸੇ ਵਿਚ ਮਿਲਿਆ ਹੈ, ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਪਾ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਕੁਝ ਲੋਕ ਇਹ ਸਮਝਦੇ ਹਨ ਕਿ ਅਸੀਂ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕਰਾਂਗੇ ਤਾਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਬਣਾਂਗੇ। ਪਰ ਇਹ ਸੋਚਣੀ ਬਿਲਕੁਲ ਹੀ ਗਲਤ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਮਾਂ ਦਾ ਹਾਲ ਕੁਝ ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਇਕ ਪੁੱਤਰ ਆਪਣਾ ਵਿਆਹ ਰਚਾ ਕੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਪਾਣੀ ਵਾਰਨ ਲਈ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦਾ ਹੱਕ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਦੇ ਸਕਦਾ।

ਇਹੀ ਹਾਲ ਅੱਜ ਸਾਡੀ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਸਾਨੂੰ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦਿਲ ਦੀ ਸਾਂਝ ਪਕਾਉਣ ਲਈ ਰਲ ਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਅਪਣਾਈਏ। ਅੱਜ ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਮਿਲ ਕੇ ਇਹੀ ਨਾਹਰਾ ਨਾਰੀਏ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਪੜ੍ਹੋ, ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੋ, ਪੰਜਾਬੀ ਸਿੱਖੋ, ਪੰਜਾਬੀ ਲਿਖੋ, ਅੱਜ ਲੋੜ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਹੈ :-

ਫਰੀਦਾ ਜੇ ਤੂੰ ਅਕਲਿ ਲਤੀਫ਼ ਕਾਲੇ ਲਿਖ ਨਾ ਲੇਖ॥

ਆਪਨਤੈ ਗਿਰੀਵਾਨ ਮਹਿ ਸਿਰੁ ਨੀਵਾਂ ਕਰ ਦੇਖ॥

-ਪਰਗਟ ਸਿੰਘ 'ਜਗਰਾਉ'

ਜਗਰਾਉ-ਲੁਧਿਆਣਾ।

ਜੇ ਬੋਲੀ ਹੀ ਮਰ ਗਈ

ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਭਾਵ ਉਹ ਜੁਬਾਨ ਜੋ ਸਾਨੂੰ ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਬੋਲਣ ਲਈ ਅਤੇ ਸਿੱਖਣ ਲਈ ਮਿਲਦੀ ਏ। ਜੇਕਰ ਅਸੀਂ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਵਾਲੇ ਪਹਿਲੂ ਤੋਂ ਦੇਖੀਏ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਪਤਾ ਚੱਲਦਾ ਏ ਜਿਵੇਂ ਮਾਂ+ਬੋਲੀ = ਮਾਂ ਬੋਲੀ, ਉਹ ਜੁਬਾਨ ਜੋ ਸਾਨੂੰ ਬਚਪਨ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੇ ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸ਼ਬਦ ਬਣ ਕੇ ਸਾਡੇ ਕੰਨਾਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚੇ ਹਨ। ਉਹ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਸਾਡੇ ਅੰਦਰ ਘਰ ਕਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਫਿਰ ਉਹ ਹੀ ਸ਼ਬਦ ਸਾਡੇ ਕੰਬਦੇ ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲਦੇ ਹਨ ਜੋ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਸਾਡੀ ਪਹਿਚਾਣ ਅਤੇ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਬਣਦੇ ਹਨ। ਮੇਰੇ ਖਿਆਲ ਵਿਚ ਸਾਡੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਪਹਿਚਾਣ ਸਾਡੀ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਏ।

ਮੈਂ ਅੱਜ ਤੋਂ ਤਕਰੀਬਨ 25 ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਪਰਵਾਸ ਕੱਟ ਕੇ, ਮੁੜ ਆਪਣੇ ਵਤਨ ਪਰਤਿਆ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਸਮਾਜ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਭਾਈਚਾਰੇ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਦੱਸਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਦੁਬਈ ਦੇ ਨਾਲ ਲੱਗਦੇ ਇਕ ਸ਼ਹਿਰ ਅਜਮਾਨ ਵਿਚ 2 ਸਾਲ 2 ਮਹੀਨੇ ਬਤੀਤ ਕੀਤੇ, ਮੇਰੀ ਕੰਪਨੀ ਵਿਚ 10 ਪੰਜਾਬੀ 10 ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਅਤੇ 2 ਬੰਗਲਾਦੇਸ਼ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਸਨ। ਜੇਕਰ ਅਸੀਂ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀਆਂ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰੀਏ, ਉਹ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਅਲੱਗ ਹੋਏ ਹਨ, ਉਹ ਤਾਂ ਸਾਡੀ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਹੀ ਅਸਾਨ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਬੋਲ ਲੈਂਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ ਕਿ ਬੰਗਲਾਦੇਸ਼ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਮੇਰੇ ਦੋ ਸਾਥੀ ਅਬਦੁੱਲ ਕ ਦਰ ਅਤੇ ਜਹੀਰ ਖਾਨ ਬਹੁਤ ਹੀ ਥੋੜ੍ਹੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲਣੀ ਸਿੱਖ ਗਏ। ਮੈਂ ਖੁਦ 2 ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ ਬੰਗਲਾ ਜੁਬਾਨ ਨਹੀਂ ਬੋਲ ਸਕਿਆ, ਪਰ ਉਹ ਮੇਰੇ ਦੋ ਸਾਥੀ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸੁੱਧ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲਣੀ ਸਿੱਖ ਗਏ।

ਇਸ ਤੋਂ ਇਹ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੀ ਪੰਜਾਬੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸਰਲ ਅਤੇ ਅਸਾਨ ਹੈ। ਅਰਬ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਲੋਕ ਜਿਹਨਾਂ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਅਰਬੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਾਂ, ਉਹ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਡੀ ਪਹਿਚਾਣ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕੇ ਇਹ ਪੰਜਾਬੀ ਹਨ। ਉਹ ਸਾਡੇ ਕੰਪਤਿਆਂ ਤੋਂ ਅਤੇ ਸਿਰ ਉੱਪਰ ਬੰਨੇ ਪਰਨੇ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਸਾਡੀ ਪਹਿਚਾਣ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਕੋਲ ਦੀ ਲੰਘਦੇ ਹੋਏ ਸਾਨੂੰ ਬਹੁਤ ਹੀ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਸੱਤਿ ਸੁੀ ਅਕਾਲ ਆਖਦੇ ਹਨ। ਮੈਂ ਇਹ ਗੱਲ ਕਿਸੇ ਤੋਂ ਸੁਣੀ ਸੁਣਾਈ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ, ਇਹ ਸੱਭ ਕੁਝ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਵਾਪਰਿਆ ਏ। ਦੁਬਈ ਵਿਚ ਉਥੋਂ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਲੋਕ ਸਭ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਇੱਜ਼ਤ ਮਾਣ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਬਹੁਤ ਹੀ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਬੁਲਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਸੱਤਿ ਸੁੀ ਅਕਾਲ ਸਭ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਹੁੰਦੀ ਏ। ਅੱਜ ਤੋਂ ਥੋੜ੍ਹੇ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਏ। ਮੈਂ ਮਾਡਲ ਟਾਊਨ ਜਲੰਧਰ ਵਿਚ ਸੀ। ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਅਣਜਾਣ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਕਿਹਾ (ਇਸਕਿਉਂਜ ਮੀ ਸਰ) ਤੁਸੀਂ ਹੈਰਾਨ ਹੋਵੋਗੇ, ਉਸ ਦਾ ਜਵਾਬ ਸੀ। 'ਤੁਸੀਂ ਪੰਜਾਬੀ ਹੋ ਅਤੇ

ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋ, ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾ ਕਿਉਂ ਬੋਲਦੇ ਹੋ? ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਬੋਲਿਆ ਕਰੋ। ਹੋਰ ਦੱਸੋ ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਉਦਾਹਰਣ ਕੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਏ। ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਬਾਰੇ।

ਮੈਂ ਪ੍ਰਦੇਸ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰਨ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਤਾਂ ਉਥੋਂ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਲੋਕ ਮੈਨੂੰ ਸਰਦਾਰ ਜੀ ਕਹਿ ਕੇ ਬੁਲਾਉਂਦੇ ਸਨ. ਸੋ ਅੰਤ ਵਿਚ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਇਹ ਹੀ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ. ਕੇ ਸਾਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਦੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਬਰਕਰਾਰ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਏ। ਇਸ ਨੂੰ ਕਦੇ ਵੀ ਧੁੰਦਲਾ ਨਹੀਂ ਪੈਣ ਦੇਣਾ।

ਜੇ ਬੋਲੀ ਹੀ ਮਰ ਗਈ ਤਾਂ ਮਾਂ ਕਿਸ ਨੂੰ ਆਖਾਂਗੇ।

-ਬਲਵੀਰ ਢਿੱਲੋਂ

ਪਿੰਡ ਧਨਾਲ ਖੁਰਦ, ਡਾ. ਫੂਲਪੁਰ (ਜਲੰਧਰ)
ਫੋਨ : 98727-65006, 98727-65007

ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ : ਨਿਕਾਸ ਤੇ ਵਿਕਾਸ

ਸਿੱਧੇ ਸਾਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਕਹਿ ਦਿੰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਬੋਲੀ ਇਕ ਐਸਾ ਸਾਧਨ ਹੈ ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਮਨੋਭਾਵਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਗਟਾਓ ਲਈ ਇਹ ਇਕ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਸਾਧਨ ਹੈ। ਇਹ ਮਨੁੱਖੀ ਸਭਿਅਤਾ ਦਾ ਸ਼ੀਸ਼ਾ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਬੋਲੀ ਵਿਚਲੇ ਭੇਡਾਰ ਤੋਂ ਅਸੀਂ ਉਸ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਸਭਿਅਤਾ ਉਸ ਦੀ ਨਵੀਨਤਾ ਜਾਂ ਪ੍ਰਾਚੀਨਤਾ ਤੋਂ ਜਾਣੂੰ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਾਂ।

ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਦੀ ਉਮਰ ਕਿੰਨੀ ਕੁ ਹੈ? ਇਸ ਦਾ ਪਿਤ ਕਿੰਨਾ ਕੁ ਵਿਸ਼ਾਲ ਜਾਂ ਭੀਤਾ ਹੈ? ਇਹ ਬੋਲੀ ਉਪਰ ਹੋਰ ਕਿਨ੍ਹਾਂ ਕਿਨ੍ਹਾਂ ਬੋਲੀਆਂ ਦੇ ਅਸਰ ਪਏ? ਇਸ ਸਬੰਧੀ ਵਿਦਵਾਨ ਆਪਣੀਆਂ ਕੀ ਰਾਵਾਂ ਦਿੰਦੇ ਹਨ, ਇਸ ਦਾ ਹੋਰਨਾਂ ਬੋਲੀਆਂ ਨਾਲ ਕਿੰਨਾ ਕੁ ਸਬੰਧ ਹੈ ਤੇ ਕਿਹਤੀਆਂ ਕਿਹਤੀਆਂ ਉਪਭਾਖਾਵਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਰਹਿ ਚੁੱਕੀਆਂ ਹਨ, ਇਹ ਸਵਾਲ ਸਾਡੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੇ ਸਵਿਸਥਾਰ ਉੱਤਰਾਂ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸ. ਰਾਮ ਸਿੰਘ (ਸ਼ਬਦ ਚਮਤਕਾਰ) ਪ੍ਰੋ. ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ (ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਤੇ ਨਿਕਾਸ) ਗਰੀਅਰਸਨ, ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰੋ. ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਪਦਮ (ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਦਾ ਵਿਕਾਸ) ਅਤੇ ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਬੈਂਕ ਆਫ ਪਟਿਆਲਾ (ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ) ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੱਲਾਂ ਤੇ ਅੱਡੇ ਅੱਡ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਸਵਿਸਥਾਰ ਚਾਨਣਾ ਪਾਇਆ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਦਾ ਜਨਮ ਕਦ ਹੋਇਆ ਇਸ ਲਈ ਅਸਾਂ ਢੇਰ ਪਹਿਲਾਂ ਭਾਰਤ ਦਾ ਮੁਢਲਾ ਸਮਾਂ ਲੈਂਦੇ ਹਾਂ। ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਮੁੱਢ ਕਦੀਮ ਲੋਕ ਆਰੀਆ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਮਹਿੰਜੋਦਾਰੋ ਤੇ ਹਤੱਪਾ ਦੀਆਂ ਥੇਹਾਂ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਥੋਂ ਦੇ ਵਸਨੀਕ ਦਰਾਵਤੀ ਸਨ। ਦਰਾਵਤੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਸੀ, ਇਥੋਂ ਜਿਹਤੇ ਚਿੰਨ੍ਹ ਮਿਲਦੇ ਹਨ ਉਸ ਤੋਂ ਅਸੀਂ ਫਿਰ ਵੀ, ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਸਮਝ ਸਕੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉੱਕਰੀ ਹੋਈ ਲਿਖਤ ਸਾਡੇ ਕੋਲੋਂ ਪੜ੍ਹੀ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕੀ। ਇਸ ਬਾਬਤ ਹਾਲੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੀ ਵੀ ਅਣਜਾਣਤਾ ਹੈ। ਆਰੀਆ ਲੋਕ ਮੱਧ ਏਸ਼ੀਆ ਤੋਂ ਆਏ ਸਨ। ਇਸ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਮੈਕਡਾਲਡ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਇਰਾਨ ਜਾਂ ਹਿੰਦੂ ਕੁਸ਼ ਪਰਬਤ ਰਾਹੀਂ ਹੋਇਆ ਤੇ ਜਿਸ ਰਸਤੇ ਬਾਣੀ ਉਹ ਆਏ, ਉਧਰੋਂ ਦੀ ਸਭਿਅਤਾ ਨੂੰ ਵੀ ਉਹ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਲਿਆਏ। ਉਥੋਂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਵੀ ਨਾਲ ਲਿਆਂਦਾ। ਇਥੇ ਆ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦਰਾਵਤਾਂ ਨੂੰ ਇਥੋਂ ਦੇ ਅਸਲੀ ਵਸਨੀਕਾਂ ਨੂੰ ਜਾਂ ਤਾਂ ਦਾਸ ਬਣਾ ਲਿਆ ਤੇ ਜਾਂ ਮਾਰ ਕੁੱਟ ਕੇ ਹੋਰਨਾਂ ਪਾਸਿਆਂ ਵੱਲ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਜਾਂ ਹੋਰ ਕਿਤੇ ਨੱਠਾ ਦਿੱਤਾ। ਦਰਾਵਤਾਂ ਦੀਆਂ ਨਸਲਾਂ ਵਿਚੋਂ ਭੀਲ ਆਦਿ ਹਨ, ਜੋ ਅੱਜ ਕੱਲ੍ਹ ਭਾਰਤ ਦੇ ਦੱਖਣ ਵਿਚ ਵਸਦੇ ਹਨ।

ਆਰੀਆਂ ਦੇ ਇਥੇ ਆਉਣ ਨਾਲ ਦੋਹਾਂ ਬੋਲੀਆਂ ਦਾ ਸ਼ਬਦ-ਵਟਾਂਦਰਾ ਹੋਣਾ ਕੁਦਰਤੀ ਸੀ

ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਪਣੀ ਬੋਲੀ ਆਰੀਆ 'ਹਿਤੀ' ਅਖਵਾਉਂਦੀ ਸੀ। ਚੁੰਕਿ ਇਹ ਇਰਾਨ ਦੇ ਰਸਤੇ ਆਏ ਸਨ ਤੇ ਉਥੋਂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਨਾਲ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਬੰਧ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ। ਆਰੀਆ ਹਿਤੀ ਦਾ ਇਰਾਨੀਆਂ ਦੀ ਬੋਲੀ 'ਅਵਸਤਾ' ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਸਬੰਧ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਆਪੋ ਵਿਚ ਹੀ ਬਹੁਤ ਡੂੰਘਾ ਮੇਲ ਹੈ। ਕਾਰਨ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਰਾਨੀ ਤੇ ਆਰੀਆ ਪਹਿਲਾਂ ਇਕੋ ਥਾਂ ਵਸਦੇ ਸਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਪੋ ਵਿਚ ਦੀ ਸਾਂਝ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ। ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਇਰਾਨੀ ਵੰਡੇ ਗਏ। ਇਥੋਂ ਦੇ ਦਰਾਵਤ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਮੀਲਾਨਦ ਸਦਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਤੇ ਆਰੀਆ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਨੀਵਾਂ ਸਮਝਦੇ ਸਨ। ਮੀਲਾਨਦ ਕਦ ਕਾਠ ਵਿਚ ਵੀ ਮਧਰੇ ਤੇ ਰੇਗ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਚਿੱਟਾ ਜਾ ਗੋਰਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਤੇ ਰਹਿਣੀ ਬਹਿਣੀ ਕੋਈ ਉੱਚੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਆਰੀਆਂ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਰਹਿਣਾ ਚੰਗਾ ਨਾ ਸਮਝਿਆ। ਉਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਦਰਾਵਤੀ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਨੀਵਾਂ ਸਮਝਦੇ ਆਪਣੀ ਬੋਲੀ ਆਰੀਆ ਹਿਤੀ ਨੂੰ ਇਸ ਤੋਂ ਅੱਡ ਰਖਣ ਲੱਗ ਪਏ। ਇਹ ਆਰੀਆ ਦਾ ਗੁਮਾਨ ਸੀ। ਉਹ ਅਡਰਾਪਨ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ।

ਆਰੀਆ ਹਿਤੀ ਦੇ ਕਿਸਮਾਂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਸੀ ਇਕ ਉਹ ਜਿਸ ਵਿਚ ਵੇਦ ਰਚੇ ਗਏ ਤੇ ਦੂਜੀ ਉਹ ਜੋ ਆਮ ਲੋਕਾਈ ਬੋਲਦੀ ਸੀ। ਵੇਦਾਂ ਵਾਲੀ ਛਾਂਦਸ ਅਖਵਾਂਦੀ ਸੀ ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਜਾਂ ਜਨਤਕ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਲੋਕਿਕ ਆਖਦੇ ਸਨ। ਦਰਾਵਤਾਂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਨਾਲ ਰਲ ਮੇਲ ਦੇ ਡਰੋਂ ਜਾਂ ਗੁਮਾਨ ਤੋਂ ਆਰੀਆ ਹਿਤੀ ਦੇ ਨੇਮ ਬਣਾ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਫਾਣਿਨੀ ਰਿਸ਼ੀ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਨੇਮ ਬੱਧ ਰੂਪ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਇਹ ਰਿਸ਼ੀ ਮਰਦਾਨ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੀ ਤਸੀਲ ਸਵਾਬੀ ਦੇ ਪਿੰਡ ਨੇਤੇ ਕਰਕੇ ਇਕ ਸਲਾਤਰ ਨਾਮੀ ਬੇਹ ਤੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਇਹ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਵੀ ਦੱਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਰਿਸ਼ੀ ਪਾਣਨੀ ਉਸ ਵੇਲੇ ਟੈਕਸਲਾ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸਨ। ਇਸ ਦਾ ਵਾਸਾ ਸਿੰਧ ਤੋਂ ਕੋਈ 10 ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਦੀ ਵਿੱਥ 'ਤੇ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਇਕ ਕਿਤਾਬ 'ਅਸ਼ਟ ਅਧਿਆਇ' ਲਿਖੀ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵੇਦਿਕ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਨੇਮ ਬੱਧ ਕਰਕੇ ਇਸ ਦਾ ਨਾਂਉ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਰੱਖਿਆ ਜਿਸ ਦੇ ਸ਼ਬਦੀ ਅਰਥ ਹਨ ਆਦਿ ਦੀ ਬੋਲੀ ਅਰਥਾਤ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੀ ਤੇ ਪੁਰਾਣੀ ਬੋਲੀ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਬਾਕੀਆਂ ਬੋਲੀਆਂ ਦਾ ਮੁਢ ਬੱਝਦਾ ਹੈ।

ਇਹ (ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ) ਬੋਲੀ ਚੁੰਕਿ ਨੇਮਾਂ ਵਿਚ ਬੱਝੀ, ਮਾਂਜੀ ਹੋਈ, ਸੁਆਰੀ ਹੋਈ ਬੋਲੀ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਲੋਕ ਜਾਂ ਰਾਜ ਕੁਮਾਰ ਹੀ ਪੜ੍ਹਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ਜੋ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੰਡਤਾਂ ਕੋਲ ਆ ਕੇ ਪੜ੍ਹਦੇ। ਇਹ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲਿਖਣ ਪੜ੍ਹਨ ਦੀ ਇਸ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਇਜਾਜ਼ਤ ਹੀ ਸੀ। ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਪਰੋਤਤਾ ਸਾਨੂੰ ਕਾਲੀਦਾਸ ਦੇ ਨਾਟਕ ਸੁਕੁੰਤਲਾ ਵਿਚੋਂ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਰਾਜਿਆਂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਗੂੜ੍ਹ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਹੈ ਅਤੇ ਬਾਦੀਆਂ ਤੇ ਹੋਰ ਚਾਕਰ ਲੋਕ ਲੋਕਿਕ ਬੋਲਦੇ ਸਨ। ਇਸੇ ਲੋਕਿਕ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਮਗਰੋਂ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਕਿਹਾ ਜਾਣ ਲਗ ਪਿਆ। ਜਿਸ ਦੇ ਸ਼ਬਦੀ ਅਰਥ ਹਨ ਪੁਰਾਣੀ ਕਿਰਤ ਜਾਂ ਸੁਭਾਵਕ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤਕੀ ਅਨੁਸਾਰ ਨਿਕਲੀ ਬੋਲੀ, ਨੀਚਾਂ ਦੀ ਬੋਲੀ!

ਬੀ. ਭਟਾਚਾਰੀਆ ਦਾ ਖਿਆਲ ਹੈ ਕਿ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਸੁਣੀ ਵਿਚ ਉੱਤਰੀ ਹਿੰਦ ਵਿਚ ਯਾਸਕੀ, ਪਾਣੀਨੀ ਤੇ ਪਤਾਜਲੀ ਦੇ ਦਿੱਤੇ ਵੇਰਵਿਆਂ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਬੋਲੀ ਜਾਂਦੀ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅੱਜ ਕੱਲ੍ਹ ਗੋਆ ਵਿਚ ਪੁਰਤਗੇਜੀ।

ਪ੍ਰਿ. ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਸਾਡੀ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਪੁਰਾਣੀ ਬੋਲੀ ਹੈ।

ਅਸੀਂ ਚੁੰਕਿ ਆਰੀਆ ਨਸਲ ਵਿਚੋਂ ਹਾਂ ਇਸ ਲਈ ਸਾਡਾ ਸਬੰਧ ਇਸ ਨਾਲ ਕੁਦਰਤੀ ਹੈ। ਸਾਡੀ ਬੋਲੀ ਵੀ ਸਾਡੇ ਵੱਡੇ ਵਡੇਰਿਆਂ ਦੀ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਪੋਠੋਹਾਰ ਦੀ ਬੋਲੀ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਮੁਹਾਵਰਾ ਸੰਜੋਗਆਤਮਕ ਹੈ ਜੋ ਵੇਦਾਂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਦੇ ਨੇੜੇ ਹੈ। ਵੇਦਾਂ ਦੇ ਕਈ ਸ਼ਬਦ ਅੱਜ ਵੀ ਸਾਡੀ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਹੁ-ਬ-ਹੁ ਉਵੇਂ ਹੀ ਮੌਜੂਦ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅਛਣਾ, ਗਛਣਾ, ਤਵਾ, ਪ੍ਰਾਤ, ਬਾਰ। ਇਹ ਇਸੇ ਲਈ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਵੇਦ ਉਸੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਹੀ ਲਿਖੇ ਗਏ ਸਨ। ਸਾਡੀ ਅੱਜ ਦੀ ਬੋਲੀ ਅਸਲ ਬਦਲੀ ਹੋਈ ਵੈਦਿਕ ਬੋਲੀ ਹੈ, ਜਾਂ ਇਹ ਵੇਦਾਂ ਦੀ ਅਸਲ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਹੈ।

ਪਰ ਇਹ ਅਸਲੀ ਵਿਚਾਰ ਨਹੀਂ। ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਤੀਕ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਸਾਨੂੰ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਤਾਂ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਇਹ ਵੀ ਸੱਚ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਕਦੇ ਤਾਂ ਭਾਰਤ ਦਾ ਅਤੇ ਕਦੇ ਇਰਾਨ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਥੇ ਸਹੱਦੀ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਉਥੋਂ ਦੇ ਮਿੱਥੀਅਨ, ਪਾਰਥੀਅਨ ਕਬੀਲਿਆਂ ਦਾ ਵੀ ਵਾਸਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਤੇ ਸਭਿਅਤਾ ਦਾ ਵੀ ਸਾਡੀ ਬੋਲੀ ਤੇ ਸਭਿਅਤਾ 'ਤੇ ਅਸਰ ਪੈਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੋਇਆ। ਇਹ ਇਲਾਕਾ ਕਈ ਬੋਲੀਆਂ ਦੇ ਸੰਪਰਕ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਹੈ।

ਪਾਲੀ ਬੋਲੀ, ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ, ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਮਗਰੋਂ ਉਤਰੀ ਹਿੰਦ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚਲਤ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਮਹਾਤਮਾ ਬੁੱਧ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦਾ ਸਾਧਨ ਬਣਾਇਆ ਸੀ। ਮਾਗਧੀ, ਅਰਧ ਮਾਗਧੀ ਆਦਿ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਦੀਆਂ ਬੋਲੀਆਂ ਸਨ ਜਿਹੜੀਆਂ ਵੱਖੋ ਵੱਖ ਭਾਗਾਂ ਵਿਚ ਬੋਲੀਆਂ ਜਾਣ ਲੱਗੀਆਂ। ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਫਿਰ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਦੀ ਵੀ ਵਿਆਕਰਣ ਬਣਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ, ਇਸ ਨੂੰ ਵੀ ਨੇਮ ਬੱਧ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਦਾ ਖੇਤਰ ਵੀ ਸੋਤਾ ਹੁੰਦਾ ਗਿਆ। ਲੋਕੀ ਇਸ ਬੰਧਨ ਤੋਂ ਅਜ਼ਾਦ ਹੋਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਇਸ ਮਗਰੋਂ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਅਪਭਰੰਸ਼ ਬੋਲੀ ਪ੍ਰਚਲਤ ਹੋਈ ਅਪਭਰੰਸ਼ ਦੇ ਸ਼ਬਦੀ ਅਰਥ ਹਨ, ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਰਿਸ਼ਟ ਹੋਈ। ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਇਕ ਸਾਹਿਤਕ ਭਾਸ਼ਾ ਬਣ ਗਈ ਤੇ ਅਪਭਰੰਸ਼ ਲੋਕ-ਭਾਸ਼ਾ।

ਸੋ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅੱਗੋਂ ਆਈਆਂ ਜਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਲੜੀ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਦਾ ਜੋ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨਾ ਹੈ ਉਸ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਇਥ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਾਂਗੇ।

1. ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਭਾਰਤੀ ਆਰੀਆ ਭਾਖਾ ਕਾਲ :

ਇਸ ਦਾ ਸਮਾਂ 1500 ਪੂਰਵ ਈਸਵੀ ਤੋਂ 500 ਪੂਰਵ ਈਸਵੀ ਤੱਕ ਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਪ੍ਰਧਾਨ ਰਹੀ। ਇਹ ਵੈਦਿਕ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦਾ ਕਾਲ ਗਿਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

2. ਮੱਧ ਕਾਲੀਨ ਭਾਰਤੀ ਆਰੀਆ ਭਾਖਾ ਕਾਲ :

ਇਹ ਸਮਾਂ 500 ਪੂਰਵ ਈਸਵੀ ਤੋਂ 1000 ਈਸਵੀ ਤੱਕ ਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਤੇ ਅਪਭਰੰਸ਼ ਬੋਲੀਆਂ ਪ੍ਰਚਲਤ ਸਨ।

3. ਆਧੁਨਿਕ ਭਾਰਤੀ ਆਰੀਆ ਭਾਖਾ ਕਾਲ :

ਇਹ 1000 ਈਸਵੀ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਹੁਣ ਤੀਕ ਦਾ ਸਮਾਂ ਹੈ। ਅਪਭਰੰਸ਼ ਮਗਰੋਂ ਬੋਲੀਆਂ ਨੇ ਕਿੱਥ ਵਿਕਾਸ ਕੀਤਾ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਬੋਲੀ (ਪੰਜਾਬੀ) ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਕਿੱਥ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ ਇਸ ਉੱਪਰ ਹੁਣ ਅਗਲੀ ਵਿਚਾਰ ਦਾ ਆਰੰਭ ਹੋਣਾ ਹੈ।

ਸੋ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਮਿਆਂ ਦੇ ਬੋਲੀ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਵਿਚ ਅਸਾਂ ਹੁਣ ਵਿਚਾਰਨਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਕਿਨ੍ਹਾਂ ਕਿਨ੍ਹਾਂ ਬੋਲੀਆਂ ਅਥਵਾ ਉਪ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿਚੋਂ ਦੀ ਨਿਕਲੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ

ਆਪਣੇ ਅਸਲੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਆਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਕਿਹੜੀਆਂ ਉਪਭਾਖਾਵਾਂ ਪ੍ਰਚਲਤ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਵਿਚਾਰ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ, ਪਰ ਉਹ ਸਾਡੀ ਸੰਤੁਸ਼ਟਤਾ ਨਹੀਂ ਕਰਾਂਦੇ। ਅਸਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਪੂਰੇ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਤੇ ਪੂਰੀ ਪਛੋਕਤ ਨੂੰ ਪਛਾਣਨਾ ਹੈ, ਘੋਖਣਾ ਹੈ। ਜੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦਾ ਕਾਫੀ ਮਤ-ਭੇਦ ਹੈ।

ਡਾ. ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਆਧੁਨਿਕ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ, ਵਿਚ ਡਾਕਟਰ ਗਰੀਅਸਨ ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ ਦਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪਿਸਾਚੀ ਆਧੁਨਿਕ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਸੋਮਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਵਿਚੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਡਾ. ਗਰੀਅਸਨ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪਿਸਾਚੀ ਦੀਆਂ ਨੀਹਾਂ ਤੇ ਸੌਰਸੈਨੀ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਅਰਥਾਤ ਇਹ ਕਿ ਪਿਸਾਚੀ ਬੋਲੀ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਜਿਹੜੀ ਸੌਰਸੈਨੀ ਪ੍ਰਚਲਤ ਹੋਈ, ਉਹੀ ਪੰਜਾਬੀ ਹੈ। ਪ੍ਰੋ. ਪੀ. ਪੀ. ਗੁਨੇ ਦਾ ਕਥਨ ਹੈ ਕਿ ਕੈਕਈ, ਪੰ-ਲ ਤੇ ਸੁਰਸੈਨ ਪੇਸਾਚੀ ਦੀਆਂ ਸ਼ਾਖਾਂ ਸਨ ਤੇ ਪਿਸਾਚੀ ਦਾ ਜੌਰ ਵੀ ਵਰਤਮਾਨ ਪੰਜਾਬ ਉੱਤੇ ਕਾਫੀ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪ੍ਰੋ. ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਹ ਰਾਇ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਕਿ ਲਹਿੰਦੀ ਬੋਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਇਕ ਅੰਗ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨਾਲ ਸਬੰਧ ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਆਪਣੇ ਇਤਿਹਾਸ ਬਾਬਤ ਚਾਰ ਗੱਲਾਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਅਸੀਂ ਕਿਸੇ ਬੋਲੀ ਬਾਬਤ ਜਾਣਕਾਰੀ ਲੈ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਵੇਖਣਾ ਹੈ ਕਿ ਬੋਲੀ ਦੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਕਿੰਨੀ ਕੁ ਅਮੀਰ ਹੈ। ਕਿੰਨੀ ਕੁ ਸਵੈ-ਸਮਰਥ ਹੈ। ਕਿੰਨੀ ਕੁ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਬਾਹਰੋਂ ਦੂਜੇ ਸਾਹਿਤ ਤੋਂ ਲਿਆਂਦੀ ਗਈ ਹੈ। ਦੂਜੀ ਗੱਲ ਅਰਥਾਵਲੀ ਦੀ ਹੈ ਇਸ ਵਿਚਲੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਕੀ ਅਰਥ ਹਨ। ਤੀਜੀ ਗੱਲ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਬਾਬਤ ਹੈ ਤੇ ਅੱਤ ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਵਿਆਕਰਣ ਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਅਸਾਂ ਕਿਸੇ ਬੋਲੀ ਦੀ ਪਰਖ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਤੇ ਇਥੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਰਖ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਇੰਜ ਸਹੀ ਭਾਵਾਂ ਵਿਚ ਅਨੁਮਾਨ ਲਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਹੜੇ ਕਿਹੜੇ ਪੜਾਵਾਂ ਵਿਚੋਂ ਬੋਲੀ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਹੋਇਆ।

ਅਸਾਂ ਪਹਿਲੇ ਦੱਸ ਆਏ ਹਾਂ ਕਿ 500 ਪੂਰਵ ਈਸਵੀ ਤੋਂ 1000 ਈਸਵੀ ਤੱਕ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਤੇ ਅਪਭਰੰਸ਼ ਬੋਲੀਆਂ ਪ੍ਰਚੱਲਤ ਸਨ। ਇਸ ਨੂੰ ਅਪਭਰੰਸ਼ ਕਾਲ ਵੀ ਸੱਦ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਤੀਸ਼ ਚੰਦਰ ਵਿਦਿਆ ਭੂਸ਼ਨ ਦੀ ਕਿਤਾਬ ਵਿਚ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਕਿਸੇ ਹੱਦ ਤੱਕ ਠੀਕ ਜਾਪਦੇ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਮਹਾਤਮਾ ਬੁੱਧ ਨੇ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੀ ਇਸ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦਾ ਸਾਧਨ ਬਣਾਇਆ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਬੋਲੀ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚੱਲਤ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਰਾਹੀਂ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਫੁੱਲ੍ਹੇ ਖਿਆਲਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਓ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਦਾ (ਪਾਲੀ ਦਾ) ਪਾਸਾਰਾ ਮਹਾਰਾਜਾ ਅਸ਼ੋਕ ਵੇਲੇ ਇੰਨਾ ਵਿਸ਼ਾਲ ਸੀ ਕਿ ਟੈਕਸਲਾ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਨੂੰ ਪਾਲੀ ਦੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਹੋਣ ਦਾ ਮਾਣ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸੀ।

ਬਾਕੀ ਦੀਆਂ ਅੱਡ ਅੱਡ ਬੋਲੀਆਂ ਇਸ ਮਗਰੋਂ ਬੋਲੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹਨ :

ਮਹਾਂਰਾਸ਼ਟਰੀ : ਇਹ ਉਜੈਨ ਤੋਂ ਪਸ਼ੋਰ ਤੱਕ ਅਤੇ ਸਿੰਧ ਤੋਂ ਕਨੋਜ ਤੀਕ ਬੋਲੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ।

ਸੌਰਸੈਨੀ : ਇਸ ਦਾ ਨਾਂ ਮਥਰਾ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਪਹਿਲੇ ਸੂਰ ਸੈਨ ਦੇਸ਼ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ, ਤੋਂ ਪਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਬਰਿਜ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਪ੍ਰਚਲਤ ਹੋਈ। ਇੰਸ ਨੂੰ ਬਰਿਜੀ ਵੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਕਈ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਵੀ ਬਰਿਜ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਪਾਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਚੁੰਕਿ

ਮਥਰਾ ਨਾਲ ਸਬੰਧ ਰੱਖਦੀ ਹੈ ਤੇ ਇਥੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਸਾਹਿਤ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਘਟ ਫਰਕ ਹੈ।

ਅਰਧਮਾਗਧੀ : ਕਈ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੀ ਇਹ ਰਾਇ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਬੋਲੀ ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅਤੇ ਮਾਗਧੀ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਦੀ ਬੋਲੀ ਹੈ ਅਤੇ ਕਈ ਇਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸੌਰਸੈਨੀ ਤੇ ਮਾਗਧੀ ਦੀ ਵਿਚਲੀ ਬੋਲੀ ਹੈ। ਪਹਿਲਾ ਕਥਨ ਠੀਕ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਜੋ ਇਹ ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅਤੇ ਮਾਗਧ ਦੀ ਵਿਚਕਾਰਲੀ ਬੋਲੀ ਹੈ।

ਪਿਸਾਚੀ : ਹੇਮ ਚੰਦਰ ਦੀ ਇਕ ਰਾਏ ਹੈ ਕਿ ਪਿਸਾਚੀ ਵੀ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਹੀ ਸੀ ਅਤੇ ਪੰਡਤ ਅਜੁਧਿਆ ਪ੍ਰਸਾਦ ਉਪਾਧਿਆਏ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਪਿਸਾਚੀ ਭਾਸ਼ਾ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਭਾਰਤੀ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਸੀ ਅਤੇ ਇਹ ਆਰੀਆਂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਸੀ। ਫਿਰ ਆਰ. ਡੀ. ਪਾਂਡੇਰਕਰ ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਆਪਣੀ ਰਾਏ ਇਹ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪਿਸਾਚੀ ਆਰੀਆ ਦੇ ਉਸ ਕਬੀਲੇ ਦੀ ਬੋਲੀ ਸੀ ਜਿਹੜੇ ਪਹਾੜੀ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ਜਾਂ ਉਹ ਪਿੰਡੋਂ ਆਏ ਹੋਣਗੇ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਕੇਂਦਰ ਤੀਕਰ ਨਾ ਪਹੁੰਚ ਸਕੇ ਹੋਣਗੇ। ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਭਾਰਤੀ ਸਾਹਿਤਕ ਜਾਂ ਮਾਣ ਸਾਹਿਤਕ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤਾਂ ਵਾਲਾ ਵਿਕਾਸ ਨਾ ਹੋ ਸਕਿਆ ਤੇ ਇੰਜ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦਾ ਅੰਤਰ ਵਧਦਾ ਗਿਆ ਤੇ ਇਹ ਪਛਤਦੀ ਗਈ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਬੋਲੀਆਂ ਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਬੋਲੀਆਂ ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਉਤੇ ਕੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਿਆ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਕਿੰਜ ਆਪਣੇ ਵਿਕਾਸ ਨੂੰ ਅਰੰਭ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਹੁਣ ਇਹ ਗੱਲ ਵਿਚਾਰ ਗੋਚਰੇ ਹੈ।

ਪਹਿਲੀ ਗੱਲ ਇਹ ਕਹੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਉੱਪਰ ਪਾਲੀ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਜ਼ਰੂਰ ਪਿਆ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਸਾਰੇ ਉੱਤਰੀ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਬੋਲੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ਤੇ ਇਸ ਦਾ ਪਸਾਰਾ ਬਹੁਤ ਵਿਸ਼ਾਲ ਸੀ। ਇਥੋਂ ਤੀਕ ਕਿ ਟੈਕਸਲਾ ਚੁੰਕਿ ਪੱਛਮੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚਲਾ ਇਕ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਅਸਥਾਨ ਹੈ ਹੁਣ ਭਾਵੇਂ ਇਹਦੀਆਂ ਸਿਰਫ ਬੇਹਾਂ ਹੀ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ ਪਰ ਪਾਲੀ ਦਾ ਇਸ ਹਿੱਸੇ ਵਿਚ ਛਾਇਆ ਰਹਿਣਾ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਸਬੂਤ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਉੱਪਰ ਅਮਿਟ ਅਸਰ ਹੈ।

ਡਾਕਟਰ ਗਰੀਅਰਸਨ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਉੱਪਰ ਸੌਰਸੈਨੀ ਦਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੈ। ਇਹਨੂੰ ਬ੍ਰਿਜੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵੀ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਕਈ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਸੌਰਸੈਨੀ ਅਥਵਾ ਬ੍ਰਿਜ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਸਾਹਿਤ ਰਚਿਆ ਹੈ। ਪੱਛਮੀ ਹਿੰਦੀ ਅਤੇ ਪੂਰਬੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸੌਰ ਸੈਨੀ ਦੀ ਹੀ ਉਪਜ ਹਨ।

ਅਗਲੀ ਰਾਏ ਇਹ ਵੀ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਪਿਸਾਚੀ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਉੱਤਰ ਪੱਛਮੀ ਭਾਰਤ (ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਰਹੱਦੀ ਸੂਬੇ) ਵਿਚਲੇ ਪਹਾੜੀ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਬੋਲੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਦਾ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਉੱਪਰ ਪ੍ਰਭਾਵ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਨਾਂ ਸਪਤ ਸਿੰਧੂ ਸੀ ਜਿਸ ਬਾਬਤ ਜਾਣਨ ਨਾਲ ਵੀ ਅਸੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਸਪਤ ਸਿੰਧੂ ਨਾ ਰੱਖਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਕੁਝ ਹਿੱਸਾ ਜ਼ਰੂਰ ਸੀ। ਇਹ ਨਾਂ ਵੇਦਾਂ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਰਿਗਵੇਦ ਵਿਚ ਇਸ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਹੈ, ਜੋ ਆਰੀਆ ਹਿੰਦੀ ਅਥਵਾ ਛਾਂਦਸ ਵਿਚ ਰਚੇ ਗਏ ਸਨ। ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਪੱਕੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਾਲ ਇਸ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਨਾਂ ਕਦ ਪਿਆ। ਫਿਰ ਅਸਾਂ ਕਿਸੇ ਟਪਲੇ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਕੱਚੀ ਪੱਕੀ ਗੱਲ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਇਸ ਦਾ ਅਨੁਮਾਨ ਲਾ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਅਮੀਰ ਖੁਸਰੋ ਨੇ 1285 ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬਲਬਨ ਦੇ

ਪੁੱਤਰ ਮੁਹੰਮਦ ਦੀ ਮੌਤ ਉੱਤੇ ਇਕ ਮਰਸੀਆ ਲਿਖਿਆ ਸੀ ਉਸ ਵਿਚ ਦੱਸਿਆ ਸੀ ਕਿ ਇਸਦੀ ਮੌਤ ਤੇ ਮੁਲਤਾਨ ਵਿਚ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਇੰਨੇ ਹੰਝੂ ਵਹਾਏ ਕਿ ਇੰਝ ਪੰਜਾਂ ਦਰਿਆਵਾਂ ਦਾ ਪਾਣੀ ਵਹਿਣ ਲੱਗ ਪਿਆ।

ਪੰਜ/ਆਬੇ ਈਸਰ ਅੰਦਰ ਮੋਲਤਾਂ

ਆਮਦ ਪਦੀਦ।

ਇਹ ਗੱਲ ਭਾਵੇਂ ਉਸ ਨੇ ਭਾਵਿਕ ਵਹਿਣ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਅਤਿਕਥਨੀ ਨਾਲ ਨਾਖੀ ਹੈ ਪਰ ਪੰਜਾਂ ਦਰਿਆਵਾਂ ਦੀ ਧਰਤੀ ਦੇ ਨਾਂ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਝਾਉਲਾ ਜ਼ਰੂਰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਲੋਕੀ ਬੋਲਦੇ ਜ਼ਰੂਰ ਹੋਣਗੇ ਇਸ ਨਾਂ ਨੂੰ ਪਰ ਲਿਖਤ ਵਿਚ ਇਹਦਾ ਸਾਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਇਥੋਂ ਹੀ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਇਲਾਉਦੀਨ ਖਿਲਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਇਕ ਸਿਲ੍ਹ ਮਿਲੀ ਹੈ ਉਸ ਉੱਪਰ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਉਕਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਅਸਾਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਨਾਂ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਅਨੁਮਾਨ ਲਾ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। 1337 ਵਿਚ ਇਬਨ ਬਤੂਤਾ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਅਰਬੀ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਕਰਕੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ।

ਮੌਲਾ ਬਖਸ਼ ਕੁਸ਼ਤਾ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ 664 ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਭਾਰਤ ਉੱਤੇ ਪਹਿਲਾ ਹਮਲਾ ਮਹਲਬ ਬਿਨ ਅਬੂ ਸਫਰਾ ਦਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਮਗਰੋਂ ਹੋਰ ਵੀ ਹਮਲੇ ਹੋਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਏ ਚੁੰਕਿ ਇਹ ਹਮਲੇ ਪੱਛਮੀ ਦਿਸ਼ਾ ਵਲੋਂ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ਇਸ ਲਈ ਬਾਹਰਲੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਬੋਲੀ ਉੱਤੇ ਪੈਣੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸਨ। ਜੋਗੀਆਂ ਦਾ ਸਾਹਿਤ ਨੌਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਵੀ ਪ੍ਰਚੱਲਤ ਸੀ। ਇਸ ਵਿਚ ਵੀ ਰਲਵਾਂ ਮੇਲ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਸੋ ਇਸ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਨੇ ਨਵਾਂ ਮੁਹਾਂਦਰਾ ਪਕਤਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ।

ਚੁੰਕਿ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹਮਲਾਵਰਾਂ ਨੇ ਇਥੇ ਰਾਜ ਕਾਇਮ ਕਰਨੇ ਆਰੰਭ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਸਨ। ਇਸ ਲਈ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਤੇ ਬਦੇਸ਼ੀ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀ ਸਾਂਝੀ ਬੋਲੀ ਵੀ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਜੁੱਟ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਪਰਚਲਤ ਹੋਣ ਲੱਗੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਦੋਹਾਂ ਧਿਰਾਂ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਮੌਜੂਦ ਸਨ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਚਿੱਟਾ - ਸਫੇਦ, ਲਾਲ - ਸੁਰਖ, ਕਾਲਾ-ਸਿਆਹ, ਪੀਲਾ-ਜ਼ਰਦ ਆਦਿ। ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਸਲਾਮ ਦਾ ਵੀ ਪ੍ਰਚਾਰ ਆਰੰਭ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਉੱਪਰ ਅਸਰ ਜ਼ਰੂਰ ਪਿਆ। ਕਈ ਬਾਹਰਲੇ ਸ਼ਬਦ ਇੰਜ ਹੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵਿਚ ਸਮੇਟ ਲਏ ਸਨ। ਸਾਡੀ ਬੋਲੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਕੋਸ਼ ਵਿਚ ਇਸ ਨੇ ਬਹੁਤ ਵਾਧਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਧਰਮ, ਸਾਡੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਰਹਿਣ ਸਹਿਣ, ਸਾਡੇ ਰਾਜਨੀਤਕ ਅੰਗਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਫਾਰਸੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਕਾਫੀ ਸਮੇਟ ਹੋ ਗਿਆ। ਕੱਠਾ ਰਹਿਣ ਸਹਿਣ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਸਾਡੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਕਾਫੀ ਸਾਂਝ ਹੋ ਗਈ ਜੋ ਹੁਣ ਤੀਕ ਉਵੇਂ ਤੇ ਉਵੇਂ ਸਾਡੀ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਤਤਸਮ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਜਿਵੇਂ :-

ਖੁਦਾ, ਰੱਬ, ਪੀਰ, ਫਕੀਰ, ਮੌਤ, ਕਬਰ, ਕਾਜ਼ੀ, ਮੁੱਲਾਂ, ਫੌਜ, ਪਿਆਦਾ, ਸਵਾਰ, ਰਸਦ, ਹਮਲਾ, ਕਿਲ੍ਹਾ, ਫਸੀਲ ਬੁਰਜ, ਅਮੀਰ, ਬੰਦੂਕ, ਬਾਦਸ਼ਾਹ, ਵਜ਼ੀਰ, ਤਖ਼ਤ, ਹਾਕਮ, ਕੁਰਤਾ, ਪਜਾਮਾ, ਸਲਵਾਰ, ਦਸਤਾਰ, ਰੁਮਾਲ, ਗੁਸਲਖਾਨਾਂ, ਮੇਜ਼, ਕੁਰਸੀ, ਬਾਰਾਦਰੀ, ਹਕੀਮ, ਸਬੂਟ, ਮੇਹਦਾ, ਪੇਚਸ਼, ਸੇਹਤ, ਤਰਬੂਜ, ਕੰਦੂ, ਪਿਆਜ਼, ਅੰਗੂਰ, ਨਾਸ਼ਪਾਤੀ, ਸ਼ਰਾਬ, ਤਲਾਕ, ਆਬਰੂ, ਮਸਤੀ, ਇਮਤਿਹਾਨ, ਕਾਗਜ਼, ਕਲਮ, ਦਵਾਤ, ਕੈਂਚੀ, ਅਮਲਾ, ਗਮਲਾ ਆਦਿ।

ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਫਾਰਸੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਬਹੁਤ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਤੇ ਇਹ ਸਾਡੇ ਨਿਤਾ ਪ੍ਰਤੀ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਹੁਣ ਰਲ ਗਏ ਹਨ। ਅਸੀਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਖੇਤ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ।

ਪਰ ਕਈ ਤਤਭਵ ਰੂਪ ਵਿਚ ਬਾਹਰੋਂ ਸ਼ਬਦ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਆ ਗਏ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਆਖਸ਼ ਨੂੰ ਅੱਖ, ਲੋਤੰਗ ਨੂੰ ਲੂਣ, ਸੂਰਯ ਨੂੰ ਸੂਰਜ, ਮਜਸ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਆਦਿ ਅਸਾਂ ਕਹਿਣ ਲੱਗ ਪਏ ਹਾਂ। ਕਈ ਹਿੰਦੀ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨ ਹੁਣ ਜਦ ਬੋਲੀ ਦਾ ਭਗਤਾ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਸੋਮਾ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਸੀ। ਤੇ ਉਹ ਹਿੰਦੀ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਤੋਂ ਤਰਜੀਹ ਦਿੰਦੇ ਹਨ।

ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਵੇਲੇ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਤੇ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਹੁਣ ਆਮ ਹੋਣ ਲੱਗ ਪਈ। ਵਿਗਿਆਨ ਵਿਚ ਤਰੱਕੀ ਹੋਣ ਨਾਲ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਘੇਰਾ ਦਿਨੋ ਦਿਨ ਸੌਂਤਾ ਹੁੰਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਗਿਆਨ ਦਾ ਭੰਡਾਰਾ ਵਧਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦਾ ਇਥੇ ਕਾਫੀ ਚਿਰ ਰਾਜ ਰਹਿਣ ਕਰਕੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸ਼ਬਦ ਜੀਵਨ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਰੱਖਣ ਲੱਗ ਪਏ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵਿਚ ਸਮੇਟ ਲਿਆ ਹੈ ਤੇ ਇਹ ਉਵੇਂ ਦੇ ਉਵੇਂ ਤਤਸਮ ਰੂਪ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਹੁਣ ਤਾਈਂ ਵਰਤ ਰਹੇ ਹਾਂ ਜਿਵੇਂ :-

ਸਟੇਸ਼ਨ, ਪੈਨ, ਟਿਕਟ, ਗਲਾਸ, ਹੋਲਡਰ, ਬਲਪ, ਬਿਲ, ਪਾਰਲੀਮੈਂਟ, ਐਕਟ, ਗਾਰਦ, ਕੰਪਨੀ, ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ, ਮਿਡਲ, ਹਾਈ, ਕਾਲਜ, ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਗਵਰਨਰ, ਰੇਡੀਓ, ਮਸ਼ੀਨ, ਟਾਈਮਪੀਸ, ਟੈਨਿਸ, ਵਾਲੀ ਬਾਲ, ਕਰਿਕਟ, ਫੈਸ਼ਨ, ਮੈਨੇਜਰ, ਨਾਵਲ, ਡਰਾਮਾ ਆਦਿ ਆਦਿ।

ਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਇੰਨੀ ਸਮਰੱਥਾ ਵੀ ਆ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਕਈ ਆਪਣੇ ਸਮਾਸੀ ਸ਼ਬਦ ਘੜ ਲੈਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਕਈ ਮੁਹਾਵਰੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਵਰਤ ਕੇ ਨਰੋਏ ਪਨ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਕਰਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਤੇ ਹੋਰ ਹੋਰ ਦਿਨੋ ਦਿਨ ਵਾਧਾ ਕਰਦੀ ਜਾਵੇਗੀ।

ਹਿੰਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਸਾਂਝੀ ਅਤੇ ਰਾਸ਼ਟਰ ਭਾਸ਼ਾ ਮੰਨੇ ਜਾਣ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਹਿੰਦੀ ਅਥਵਾ ਇਸ ਦੇ ਸਮੇਂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਕਈ ਪ੍ਰਚੱਲਤ ਸ਼ਬਦ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਨਿਤ ਦੀ ਬੋਲ ਚਾਲ, ਲਿਖਾ ਪੜ੍ਹੀ, ਰੇਡੀਓ, ਟੈਲੀਵਿਜ਼ਨ ਦੀਆਂ ਖਬਰਾਂ ਤੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮਾਂ ਵਿਚ ਵਰਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹਿੰਦੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਸਾਡੀ ਬੋਲਚਾਲ ਵਿਚ ਕਈ ਥਾਈਂ ਤਤਸਮ ਰੂਪ ਵਿਚ ਅਤੇ ਕਈ ਥਾਈਂ ਤਦਭਵ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਫਾਰਸੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਪੂਰਬ ਵਾਲੇ ਪਾਸਿਓਂ ਇਹ ਹਮਲਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੋਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਦਾ ਸਾਹਿਤਕ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਮੁਹਾਂਦਰਾ ਹੀ ਵਟਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਨੇ ਸਮੁੱਚੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਉਪਰ ਬਹੁਤ ਮਾਰੂ ਅਸਰ ਪਾਇਆ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨ ਇਸ 'ਹਮਲੇ' ਤੋਂ ਨਾ ਸੰਭਲੇ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਲਿਖਤਾਂ ਵੀ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਸਮਝੋਂ ਬਾਹਰ ਦੀਆਂ ਹੋ ਜਾਣ ਦਾ ਡਰ ਹੈ। ਵੇਲਾ ਆਪਣੇ ਵਿਰਸੇ ਦੀ ਮੌਲਿਕ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਰਖਣ ਦਾ ਹੈ।

-ਬਲਜੀਤ ਸਿੰਘ ਬੋਲੀ

ਅੰਟੀ ਅੰਕਲ ਕੀ ਲਗਦੇ?

ਅੱਜ ਹਰ ਕੋਈ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਿੱਖਣ, ਪੜ੍ਹਨ ਤੇ ਬੋਲਣ ਲਈ ਜ਼ੋਰ ਲਗਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤੇ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਭੁੱਲ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਭੁੱਲ ਜਾਣ ਨੂੰ ਕੋਈ ਘਾਟਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦਾ। ਥਾਂ-ਥਾਂ ਬੋਰਡ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਹਨ ਅਤੇ ਦੇਖਣ ਸੁਣਨ ਨੂੰ ਵੀ ਇਹੋ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇੰਗਲਿਸ਼ ਸਪੀਕਿੰਗ ਕੋਰਸ ਕਰੋ ਅਮਰੀਕਾ, ਇੰਗਲੈਂਡ, ਕੈਨੇਡਾ ਲਈ ਸਿੱਧੇ ਵੀਜ਼ੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰੋ। ਅੱਜ ਦੀ ਨੌਜਵਾਨ ਪੀੜ੍ਹੀ, ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਪੈਸਾ ਕਮਾਉਣ ਲਈ ਆਪਣੀ ਧਰਤੀ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਵੀ ਅਲਵਿਦਾ ਕਹਿ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਬੋਲਣ, ਲਿਖਣ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦਾ ਅਖਬਾਰ ਪੜ੍ਹਨ ਵਿਚ ਫਖਰ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਪੈਸਾ ਕਮਾ ਕੇ ਆਪਣੀ ਝੁਠੀ ਸ਼ਾਨ ਵਧਾਉਣ ਲਈ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਭੁੱਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਰਹੇ ਸਗੋਂ ਪੰਜਾਬੀਅਤ ਦਾ ਗਲਾ ਘੁੱਟ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਸਾਡੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਮਜ਼ਦੂਰੀ ਅਤੇ ਘਰਾਂ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਚੁੱਕੇ ਭਈਆਵਾਦ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਕਰਦੇ ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਤੋਂ ਹਿੰਦੀ ਵਿਚ ਬੋਲਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਪਰ ਉਹ ਅਨਪੜ੍ਹ ਮਜ਼ਦੂਰ ਵੀ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਛੱਡਦੇ।

ਸਾਡੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਤੇ ਹੀ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਹੀ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੀ ਤੇ ਅੱਜ ਕੱਲ੍ਹ ਦੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹੇ ਅਤੇ ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮਾਤ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਉੱਤਾ ਆਤਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ। ਅਸੀਂ ਸਾਡੇ ਹੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸਤਿ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਵੱਡਿਆਂ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਨਮਸਕਾਰ ਰਕਨ ਦੀ ਥਾਂ ਹੈਲੋ ਹੈਲੋ ਹਾਏ ਹਾਏ ਕਰੀ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ ਅਤੇ ਘਰੋਂ ਤੁਰਨ ਵੇਲੇ ਪ੍ਰਾਹੁਣਿਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਮ ਮਿਲਣੀ ਦੀ ਸਤਿ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਦੀ ਥਾਂ ਟਾਟਾ, ਟਾਟਾ ਜਾਂ ਬਾਏ-ਬਾਏ ਕਰੀ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ। ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਮਾਤਾ ਜੀ, ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੀ ਥਾਂ ਮੌਮ ਤੇ ਡੈਡ ਨੇ ਲੈ ਲਈ ਹੈ। ਅੰਟੀ ਅੰਕਲ ਸ਼ਬਦ ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਵਰਤਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਇਹ ਪੁੱਛਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਕਿ 'ਉੱਭ ਇਹ ਅੰਟੀ ਤੇਰੀ ਲੱਗਦੀ ਕੀ ਹੈ?' ਕੁੜੀਆਂ ਪੰਜਾਬੀ ਪਹਿਰਾਵੇ ਨੂੰ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਮੁੰਡੇ ਜੂਤੇ ਨੂੰ ਭੁੱਲ ਰਹੇ ਹਨ।

ਜੇਕਰ ਸਾਡੀ ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਪਹਿਰਾਵੇ, ਰਹਿਣ-ਸਹਿਣ ਜਾਂ ਖਾਣ ਪੀਣ ਹੀ ਪੱਛਮੀ ਹੋ ਗਿਆ ਤਾਂ ਸਾਡੀ ਹੋਂਦ ਨਹੀਂ ਬਚ ਸਕੇਗੀ। ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਯਾਦ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਭੁੱਲ ਰਹੇ ਹਾਂ ਇਹ ਸਾਡੇ ਗੁਰੂਆਂ, ਪੀਰਾਂ, ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਖਸ਼ੀ ਹੋਈ ਦਾਤ ਹੈ। ਹਰ ਇਕ ਰਾਜ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਲਈ ਸੰਘਰਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਸਾਡੀਆਂ ਸਰਕਾਰਾਂ ਸੁੱਤੀਆਂ ਪਈਆਂ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਲੁੱਟ ਕਰਨ ਤੋਂ ਵਿਹਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ। ਅੱਜ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਵੱਸਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਲਈ ਸਿਰਤੋਤ ਯਤਨ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਪਰ ਅਸੀਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਵੀ ਆਪਣੀ ਪੰਜਾਬੀ ਮਾਂ ਤੋਂ ਮੁੱਖ ਮੋਤ ਰਹੇ ਹਾਂ।

ਹੋਰ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਸਿੱਖਣੀਆਂ ਜ਼ਰੂਰ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ ਪਰ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਕਾਇਮ ਰੱਖਕੇ।
ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਸਾਡੇ ਇਤਿਹਾਸ, ਗੁਰਬਾਣੀ, ਪਹਿਰਾਵੇ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੀਆਂ
ਕਦਰਾਂ ਕੀਮਤਾਂ ਭੁੱਲ ਜਾਵੇਗੀ। ਸਾਨੂੰ ਹਰ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਬੋਲੀ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਰਸੇ ਨੂੰ
ਸੰਭਾਲਣ ਲਈ ਹੰਭਲਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਅਸਾਡੀ ਹੈ,
ਅਸੀਂ ਜਿਉਂਦੇ ਹਾਂ ਇਸ ਦੀ ਸ਼ਾਨ 'ਤੇ।
ਮਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ,
ਹਰ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਜੁਬਾਨ 'ਤੇ।
ਅੰਟੀ ਅੰਕਲ ਦਾ ਖਹਿਤਾ ਛੱਡ ਕੇ
ਮਾਣ ਕਰੀਏ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਸ਼ਾਨ 'ਤੇ।

-ਬੇਅੰਤ ਕੈਂਥ ਤੇ ਚੰਨੀ ਕੈਂਥ
ਮੰਡੀ ਕਲਾ (ਬਠਿੰਡਾ)

ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ

ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਘਰ ਵਿਚ ਸਾਰੇ ਭੈਣਾਂ ਤੇ ਭਰਾਵਾਂ ਤੋਂ ਛੋਟਾ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਚਾਚਾ ਅਤੇ ਮਾਤਾ ਨੂੰ ਮਾਂ ਹੀ ਕਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਤਾਏ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਧੀਆਂ ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਚਾਚਾ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਲਈ ਦੇਖੋ-ਦੇਖੀ ਅਸੀਂ ਵੀ ਚਾਚਾ ਹੀ ਕਹਿਣ ਲੱਗ ਪਏ। ਮੈਂ ਕਿਉਂਕਿ ਸਭ ਤੋਂ ਛੋਟਾ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਬਹੁਤ ਸਮਾਂ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਅਤੇ ਮਾਤਾ ਨਾਲ ਹੀ ਬਿਤਾਉਂਦਾ ਸੀ। ਸਿਆਲ ਦੀਆਂ ਲੰਬੀਆਂ ਤੇ ਠੰਢੀਆਂ ਰਾਤਾਂ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਮੈਨੂੰ ਕਿੱਸਾ ਰੂਪ ਤੇ ਬਸੰਤ ਸੁਣਾਉਂਦੇ ਸੀ। ਜਿਸ ਦੇ ਸਦਕਾ ਮੈਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਕਿੱਸਾ-ਕਾਵਿ ਬਾਰੇ ਚੇਟਕ ਲੱਗ ਗਈ। ਮੈਂ ਜਦੋਂ ਪੜ੍ਹਨ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਜੇ ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਮੁਹਾਵਰਾ ਜਾਂ ਅਖਾਣ ਬਾਰੇ ਪਤਾ ਨਾ ਲੱਗਣਾ ਤਾਂ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਤੋਂ ਪੁੱਛ ਲੈਂਦਾ। ਉਸ ਨੂੰ ਅਖਾਣਾਂ ਬਾਰੇ ਕਾਫੀ ਮੁਹਾਰਤ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਸਕੂਲ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਸ਼ਾ ਬਾਕੀ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਚੰਗਾ-ਚੰਗ ਲੱਗਦਾ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਪਹਿਲੀ ਸੁੱਟੀ ਵਿਚ ਹੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਜੁਬਾਨੀ ਯਾਦ ਹੋ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਮੇਰੀ ਲਿਖਣੀ ਵੀ ਬਹੁਤੀ ਸੁੰਦਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਰ ਬਹੁਤੀ ਮਾੜੀ ਵੀ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੱਸਵੀਂ ਪਾਸ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ਮੇਰਾ ਗਿਆਨੀ ਕਰਨ ਦਾ ਸਬੰਧ ਬਣ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਘਰ ਪਿਛਲੇ 35 ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ 'ਅਜੀਤ' ਅਖਬਾਰ ਲਵਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਮੇਰਾ ਮਨ ਭਾਉਂਦਾ ਅਖਬਾਰ ਹੈ। ਇਸ ਅਖਬਾਰ ਦੇ ਸਦਕੇ ਘਰ ਵਿਚ ਸਾਰੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਬਾਰੇ ਮਹੌਲ ਹੀ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ। ਮੈਂ ਵੀ ਆਪਣਾ ਸਾਰਾ ਕੰਮ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਹੀ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਹਸਤਾਖਰ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਕਰਨ ਨੂੰ ਹੀ ਫਖਰ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ। ਫੇਰ ਮੈਂ ਬੀ. ਏ. ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਕਰਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਬੀ. ਏ. ਵਿਚ ਵੀ ਮੈਂ ਇਕ ਚੋਣਵਾਂ ਵਿਸ਼ਾ ਪੰਜਾਬੀ ਹੀ ਰੱਖ ਕੇ ਪਾਸ ਕੀਤੀ। ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲਣ ਵਿਚ ਵੀ ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਉਚਾਰਣ ਸੁੱਧ ਰੱਖਦਾ ਰਿਹਾ। ਆਲ ਇੰਡੀਆ ਰੇਡੀਓ ਜਲੰਧਰ ਤੋਂ ਮੈਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਪ੍ਰਸਾਰਣ ਕਰਾਉਣ ਦਾ ਅਵਸਰ ਵੀ ਮਿਲਦਾ ਰਿਹਾ। ਬੀ. ਏ. ਤੋਂ ਕਾਫੀ ਸਾਲ ਬਾਅਦ ਮੈਨੂੰ ਬੀ. ਐੱਡ ਪੱਤਰ-ਵਿਹਾਰ ਰਾਹੀਂ ਪਾਸ ਕਰਨ ਦਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲਿਆ। ਇਸ ਵਿਚ ਵੀ ਮੈਂ ਇਕ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਪੰਜਾਬੀ ਰੱਖ ਲਿਆ ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮੈਂ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਐੱਮ. ਏ. ਵੀ ਪੱਤਰ-ਵਿਹਾਰ ਰਾਹੀਂ ਪੰਜਾਬੀ ਮਾਧਿਅਮ ਵਿਚ ਹੀ ਪਾਸ ਕੀਤੀ। ਮੈਂ ਹੁਣ ਗਿਆਰਵੀਂ ਤੇ ਬਾਰ੍ਹਵੀਂ ਜਮਾਤਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਤੇ ਇਤਿਹਾਸ ਪੜ੍ਹਾਉਂਦਾ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਦਫਤਰ ਦਾ ਸਾਰਾ ਕੰਮ-ਕਾਰ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਹੀ ਕਰਦਾ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਹੁਣ ਤੱਕ ਜੋ ਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ ਮਾਤ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਬਦੌਲਤ ਹੀ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ। ਮੈਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਤੋਂ ਏਦਾਂ ਡਰਦਾ ਹਾਂ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਮਲੀ ਨਹਾਉਣ ਤੋਂ ਡਰਦਾ ਹੈ। 'ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਜੇ ਭੁੱਲ ਜਾਵੇਗੇ ਕੱਖਾਂ ਵਾਂਗੂੰ ਰੁੱਲ ਜਾਵੇਗੇ' ਵਾਕ ਦੀ ਕਦਰ ਕਰਦਾ ਰਹਾਂਗਾ। ਮੈਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀਆਂ ਅਖਾਣਾਂ, ਲੋਕ-ਗੀਤ ਅਤੇ ਕਿਤਾਬਾਂ ਪੜ੍ਹਨੀਆਂ ਮੇਰਾ ਸ਼ੌਕ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਦਾ ਘੇਰਾ ਬੜਾ ਵਿਸ਼ਾਲ ਹੈ। ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਦੀ ਕਦਰ ਤੇ ਸਾਂਭ ਸੰਭਾਲ ਬਿਗਾਨਿਆਂ ਨੇ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ। ਸਿਰਫ਼ ਤੇ ਸਿਰਫ਼ ਪੰਜਾਬ ਵਾਸੀਆਂ ਨੇ ਹੀ ਕਰਨੀ ਹੈ।

-ਪ੍ਰਿ. ਮਲੂਕ ਚੰਦ 'ਕਲੇਰ'

ਸਰਹਾਲੀ, ਜਲੰਧਰ।

ਡਾਢ੍ਰਿਆਂ ਸਾਬੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਫੁਡਾਈ

ਪੰਜਾਬ ਉੱਤੇ ਇਕ ਨਹੀਂ ਦੇ ਦੇ ਓਭਤ ਬੋਲੀਆਂ ਦਾ ਰਾਜ ਏ। ਇਕ ਨੂੰ ਸਾਡੀ ਕੌਮੀ ਯੱਕਜਹਿਤੀ ਤੇ ਕੌਮੀ ਸ਼ਨਾਖਤ ਦਾ ਸਰਟੀਫਿਕੇਟ ਮਿਲਿਆ ਹੋਇਆ ਏ ਤੇ ਦੂਜੀ ਨੂੰ ਸਾਡੇ ਜਗਤ ਪੱਧਰ ਉੱਤੇ ਮਿਲਣ ਵਰਤਣ ਦਾ ਵਸੀਲਾ ਹੋਵਣ ਦਾ ਮਰਤਬਾ। ਏਸ ਪੌਸ ਨਾਲ ਸਾਨੂੰ ਮੁੱਢ ਤੋਂ ਈ ਏਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਬੋਲੀਆਂ ਦਾ ਪੜ੍ਹਨ ਲਿਖਣ ਸਿਖਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਏ। ਸਾਡੀ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਾਈ ਲਿਖਾਈ ਦੇ ਨੇਤਿਓਂ ਨਹੀਂ ਲੰਘਣ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਸਾਡਾ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਨਾਲ ਸੁਚੇਤ ਪੱਧਰ ਦਾ ਸਾਂਗਾ ਈ ਨਹੀਂ ਉੱਸਰ ਸਕਿਆ। ਅਸੀਂ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਦੀ ਜਿੰਨੀ ਵੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨੇ ਅਚੇਤ ਪੱਧਰ ਉੱਤੇ ਈ ਕਰਨੇ ਆਂ। ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਜਿਹੜਾ ਮਾਤਾ ਮੋਟਾ ਇਲਮ ਹੁੰਦਾ ਏ ਜਾਂ ਪੜ੍ਹਨ ਲਿਖਣ ਦੀ ਜੋ ਭੈਤੀ ਚੰਗੀ ਜਾਚ ਹੁੰਦੀ ਏ ਉਹ ਉਤਲੀ ਪੱਧਰ ਦੀ ਓਭਤ ਬੋਲੀ ਦੀ ਤਾਂ ਕੀ ਹੋਣੀ ਏ ਹੇਠਲੀ ਪੱਧਰ ਦੀ ਓਭਤ ਬੋਲੀ ਤੋਂ ਈ ਆਉਂਦੀ ਏ। ਪੜ੍ਹਨ ਲਿਖਣ ਦਾ ਸਾਡਾ ਸਾਰਾ ਰੋਂ ਏਹਦੇ ਨਾਲ ਈ ਬੱਝਾ ਹੁੰਦਾ ਏ। ਏਸ ਕਰਕੇ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਕੁਝ ਲਿਖਣ ਦਾ ਆਹਰ ਵੀ ਕਰਨੇ ਆਂ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਆਪਣੀ ਬੋਲੀ ਦੇ ਲਫਜ਼ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੇ। ਏਹ ਲਫਜ਼ਾਂ ਦਾ ਨਾ ਆਵਣ ਐਵੇਂ ਅਣਗੌਲੀ ਛੱਡਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ। ਏਹਦਾ ਮਤਲਬ ਏ ਸਾਡਾ ਅੰਦਰ ਆਪਣਾ ਸੋਚਣੋਂ ਆਤਰ ਏ। ਓਭਤ ਬੋਲੀ ਦੀ ਸਾਡੇ ਧੁਰ ਅੰਦਰ ਵੜੀ ਲਫਜ਼ਾਵਲੀ ਉਹਨੂੰ ਹਰਿਆਂ ਨਹੀਂ ਹੋਵਣ ਦੇਂਦੀ। ਸਾਨੂੰ ਆਪਣੀ ਕੋਈ ਸੋਚ ਈ ਨਹੀਂ ਅਹੁਤਦੀ। ਏਸ ਕਰਕੇ ਸਾਬੋਂ ਜੋ ਕੁਝ ਲਿਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਏ ਸਾਡੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਤੇ, ਆਪਣੇ ਲੋਕਾਂ ਤੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਤੋਂ ਵਿਜੋਗਿਆ ਹੋਇਆ ਈ ਹੁੰਦਾ ਏ। ਏਹਦੇ ਤੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਚਾਨਣ ਹੋ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਏ ਜੇਹੜੇ ਸੋਚ ਨੂੰ ਲਫਜ਼ ਤੋਂ ਅੱਡ ਕਰ ਕੇ ਵੇਖਦੇ ਨੇ ਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਭਾਣੇ ਉਹ ਜੇਹੜੀ ਵੀ ਬੋਲੀ ਵਰਤ ਲੈਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੋਚ ਸਗਵੀਂ ਤੇ ਨਰੋਈ ਈ ਰਹਿੰਦੀ ਏ।

ਹੁਣ ਆ ਗਈ ਗੱਲ ਬੋਲੀਆਂ ਦੇ ਉਸਰਨ ਨਿਸਰਨ ਦੀ। ਬੋਲੀਆਂ ਬੰਦਿਆਂ ਨਾਲ ਹੁੰਦੀਆਂ ਨੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬੋਲਣ ਵਾਲਿਆਂ ਤੋਂ ਵੱਖ ਕਰ ਕੇ ਤਾਂ ਵੇਖਿਆ ਈ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਏਸ ਕਰਕੇ ਬੋਲੀਆਂ ਦਾ ਉਸਰਨ-ਨਿਸਰਨ ਤੇ ਡਿਗਣ-ਢਹਿਣ ਬੋਲੀਆਂ ਦੇ ਆਪਣੇ ਵਸ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਬੋਲੀਆਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬੋਲਣ ਵਾਲੇ ਜਿਵੇਂ ਦਾ ਚਾਹਵਣ ਬਣਾ ਸਕਦੇ ਨੇ। ਏਸ ਵੇਲੇ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਜਿੱਥੇ ਖਲੋਤੀ ਏ, ਆਪਣੇ ਆਪ ਤਾਂ ਖਲੋਤੀ ਨਹੀਂ। ਓਭਤੇ ਹਾਕਮਾਂ ਸਾਡੀ ਭਿਆਲੀ ਨਾਲ ਈ ਇਹਨੂੰ ਏਥੇ ਖਲੁਾਰਿਆ ਏ। ਓਭਤ ਹਾਕਮ ਟੁਰ ਗਏ ਨੇ। ਦੇਸੀ ਹਾਕਮ ਆ ਗਏ ਨੇ। ਵਰਤਾਰਾ ਉਹੀਓ ਪਿਆ ਚਲਦਾ ਏ। ਸਾਡੀ ਭਲਾਈ ਵੀ ਸਗੋਂ ਪਈ ਚਲਦੀ ਏ। ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਬਰਖਿਲਾਫ ਦੇਸੀ ਹਾਕਮਾਂ ਦੀ ਸੋਚ ਸਾਡੀ ਆਪਣੀ ਸੋਚ ਬਣ ਚੁੱਕੀ ਏ। ਸੋ ਅਸੀਂ ਆਖ ਸਕਦੇ ਆਂ ਡਾਢ੍ਰਿਆਂ ਸਾਬੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਫੁਡਾਈ, ਅਸੀਂ ਛੱਡੀ। ਸਾਡਾ ਓਭਤ ਬੋਲੀਆਂ ਨਾਲ ਜਿੰਨਾ ਜਿੰਨਾ ਸਾਂਗਾ ਪੱਕਾ ਹੋਇਆ

ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਦਾ ਕੱਲ੍ਹ ਅੱਜ ਤੇ ਭਲਕ • (245)

ਓਨਾ ਓਨਾ ਅਸੀਂ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਤੋਂ ਦੁਰਾਡੇ ਹੋਏ। ਹੁਣ ਹਾਲ ਇਹ ਹੋਇਆ ਏ ਘੜੀ ਦਾ ਖੁੰਝਿਆਂ ਕੋਹਾਂ 'ਤੇ ਜਾ ਪਿਆ। ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਦਾ ਗੁਨਾਹ ਕੋਈ ਨਹੀਂ, ਏਹਦੇ ਬਰਖਿਲਾਫ ਪਾਪ ਕਮਾਇਆ ਏ ਤਾਂ ਅਸਾਂ ਈ ਕਮਾਇਆ ਏ। ਪਰ ਅਸੀਂ ਜੇ ਬੋਤਾ ਬਹੁਤ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਮੰਨਣ ਲੱਗੇ ਆਂ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਵਿਯੋਗ ਨੂੰ ਛੱਡੇ ਬਿਨਾਂ ਏਹਦੇ ਉੱਤੇ ਟੰਗ ਧਰਨੀ ਚਾਹੁੰਦੇ ਆਂ। ਜੇਹਤਾ ਓਭਤ ਬੋਲੀ ਅੱਗੇ ਅਸਾਂ ਆਪਣਾ ਆਪ ਗਹਿਣੇ ਪਾਇਆ ਏ, ਉਹ ਨਹੀਂ ਅਸੀਂ ਫੁਡਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ। ਸਗੋਂ ਅਸੀਂ ਔਗੁਣ ਨੂੰ ਗੁਣ ਬਣਾ ਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਬਾਧੂ ਵਿਚ ਰੱਖਣ ਦੇ ਦਾਅ ਉੱਤੇ ਈ ਰਹਿੰਦੇ ਆਂ। ਏਹ ਵਰਤਾਰਾ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦਾ ਨਹੀਂ। ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਗੁਲਾਮੀ ਨੂੰ ਸਗਵਾਂ ਰੱਖਣ ਦਾ ਏ। ਦੂਜੇ ਲਫਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਦਿਮਾਗ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦੇ। ਜੇ ਅਸੀਂ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋਈਏ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਪੰਜਾਬੀ ਪੜ੍ਹਨ ਲਿਖਣ ਦੀ ਜਾਚ ਸਿੱਖੀਏ। ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਲਫਜ਼ਾਵਲੀ ਦੇ ਜਾਣੂ ਹੋਵਣ ਦਾ ਉਪਰਾਲਾ ਕਰੀਏ। ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਆਮ ਖਲਕਤ ਕੋਲ ਅਜੇ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਭੰਡਾਰ ਭਰੇ ਪਏ ਨੇ। ਅਸੀਂ ਚਾਹੀਏ ਤਾਂ ਏਥੋਂ ਸਾਨੂੰ ਵੀ ਖੈਰ ਦੀ ਚੁੰਢੀ ਲੱਭ ਸਕਦੀ ਏ।

ਪੰਜਾਬੀ ਅਜੇ ਤੱਕ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਸਿਆਸੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਜਾਂ ਸਿਆਸੀ ਧੜੇਬੰਦੀਆਂ ਦੀ ਆਈਨ ਦਾ ਅੰਗ ਨਹੀਂ ਬਣ ਸਕੀ। ਖੱਬੇ ਪੱਖੀ ਧੜਿਆਂ ਦੀ ਬੜੀ ਬੋਤੀ ਜੇਹੀ ਟੁੱਟ ਭੱਜ ਈ ਏ ਜੇਹਤੀ ਏਹਨੂੰ ਸਿਆਸੀ ਮਸਲਾ ਸਮਝਦੀ ਏ, ਉਹ ਵੀ ਨਿਰੁ ਵਿਚਾਰ ਪੱਧਰ ਉੱਤੇ। ਸਿਆਸੀ ਆਹਰ ਦੀ ਗੱਲ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਟੁੱਟ ਭੱਜ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਿਆਸੀ ਆਖਦੀ ਅਖਵਾਉਂਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਕਾਲਰਾਂ ਵੱਲ ਝਾਕਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦੀ ਏ। ਮਤਲਬ ਹੁੰਦਾ ਏ ਪੰਜਾਬੀ ਸ਼ਾਇਰਾਂ, ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਵਲੋਂ ਕੋਈ ਅਜੇਹੀ ਸੁਲੇਖ ਲਹਿਰ ਜਾਗੀ ਏ ਜੇਹਦੇ ਤੋਂ ਸਿਆਸੀ ਧੜਿਆਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਸਿਆਸੀ ਸਵਾਲ ਹੋਵਣ ਦੀ ਜਾਗ ਲੱਗ ਸਕੇ ਤੇ ਉਹ ਇਹਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਿਹਾਰ ਦਾ ਅੰਗ ਬਣਾ ਕੇ ਲੋਕਾਈ ਨੂੰ ਬੀਤਨ ਦੇ ਰਾਹ ਟੁਰਨ ਜਾਂ ਉਤਲੇ ਬੰਨ੍ਹੇ ਸਰਕਾਰੀ ਠਾਣਿਆਂ ਵਿਚ ਏਹਦੇ ਨਬੇਤੇ ਜਾਵਣ ਲਈ 'ਵਾਜ਼ ਚੁੱਕ ਸਕਣ? ਏਡੀ ਪਾਸਾਰਵੀਂ ਸੁਲੇਖ ਲਹਿਰ ਤਾਂ ਭਾਵੇਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸ਼ਾਇਰਾਂ, ਲਿਖਿਆਰਾਂ ਵਲੋਂ ਨਹੀਂ ਉੱਠ ਸਕੀ ਪਰ ਏਹ ਏਨ੍ਹਾਂ ਸਿਰ ਪਰ ਏ ਜੇ ਹੁਣ ਤੀਕਰ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਜਿੰਨੀ ਵੀ ਗੱਲ ਹਿੱਲੀ ਏ ਪੰਜਾਬੀ ਲਿਖਣ ਵਾਲਿਆਂ ਈ ਹਿਲਾਈ ਏ। ਨਿਰੀਆਂ ਸਿਆਸੀ ਧਿਰਾਂ ਕੋਲੋਂ ਤਾਂ ਫੋਕਾ ਹੁੰਗਾਰਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਰਿਆ। ਜੇ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਾਈ ਲਿਖਾਈ ਤੇ ਅਦਾਲਤੀ ਦਫਤਰੀ ਕੰਮਾਂ ਕਾਰਾਂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਬਣਾਵਣ ਦਾ ਸਵਾਲ ਸਿਆਸੀ ਧੜਿਆਂ ਦੇ ਆਈਨ ਵਿਚ ਹੋਂਦਾਂ ਉਹ ਇਹਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸਿਆਸੀ ਵਿਹਾਰ ਦਾ ਬਣਾਉਂਦਿਆਂ ਏਹਦੇ ਲਈ ਆਹਰ ਪਾਹਰ ਕਰਦੀਆਂ ਤਾਂ ਨਾ ਛਤਾ ਪੰਜਾਬੀ ਸ਼ਾਇਰਾਂ, ਲਿਖਿਆਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਦੁੱਟੀ ਚੋਟੀ ਹੋਣੀ ਸੀ ਸਗੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸੁਲੇਖਕਾਰੀ ਵਿਚ ਵੀ ਅਜੇਹੀ ਕਾਟ ਜਾਗਣੀ ਸੀ ਜੇਹਤੀ ਸਿਆਸਤ ਨੂੰ ਲੋਕ ਹਿੱਤ ਦੀ ਡੂੰਘ ਪੁੱਠ ਲਾਉਂਦੀ। ਸਿਆਸਤ ਤੇ ਸੁਲੇਖ ਦਾ ਆਪੋ ਵਿਚ ਇਹੀਓ ਆਦਾਨ ਪ੍ਰਦਾਨ ਹੁੰਦਾ ਏ। ਸੁਲੇਖ ਨਿਰਾ ਸਿਆਸਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਟੁਰਦਾ ਤੇ ਸਿਆਸਤ ਨਿਰੀ ਸੁਲੇਖ ਨਹੀਂ ਬਣ ਸਕਦੀ। ਦੋਵਾਂ ਆਪੋ ਆਪਣੀ ਸਿੱਝਾਣ ਵਿਚ ਸਾਕਾਚਾਰੀ ਕਰਨੀ ਹੋਂਦੀ ਏ। ਪੰਜਾਬੀ ਨਿਰੀ ਬੋਲੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਪੰਜਾਬ ਵਾਸੀਆਂ ਦੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਏ। ਸ਼ਾਇਰਾਂ ਲਿਖਿਆਰਾਂ ਦਾ ਏਹਦੇ ਵਿਚ ਲਿਖਣ ਅਚੇਤ ਪੱਧਰ ਦਾ ਆਹਰ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਏ।

ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਹੋਵਣ ਦੀ ਅਚੇਤ ਗਵਾਹੀ। ਸ਼ਾਇਰਾਂ, ਲਿਖਿਆਰਾਂ ਏਸ ਗਵਾਹੀ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਜਾਣਾ ਹੁੰਦਾ ਏ, ਸੁਚੇਤ ਪੱਧਰ ਉੱਤੇ। ਰਾਹ ਵਿਚ ਕੁਚੇਤਾ ਪੱਧਰ ਵੀ ਆਉਂਦਾ ਏ - ਆਪਾ

ਪਾਲ। ਨਿਜਵਾਦੀ ਹਿੱਤਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਦਾ। ਏਹ ਕੋਈ ਨਾਲ ਤੇ ਇਹਦੇ ਬੋਲਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨਾਲ ਹੋਏ ਧਰੋਹ ਨੂੰ ਰੱਬੋਂ ਆਈ ਮੰਨ ਲੈਂਦਾ ਏ। ਚਾਲੂ ਸਮਾਜੀ ਬਣਤਰ ਦਾ ਇਨਕਾਰੀ ਹੋਵਣ ਦੀ ਥਾਂ ਏਹੋ ਹਿੱਤੀ ਹੋ ਨਿਬਤਦਾ ਏ। ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਲੋਕ ਪੱਖ ਦੀ ਸੁਚੇਤੀ ਪਾਣ ਚਾਤ੍ਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਧਰੋਹੀ ਬੋਲੀ ਦੀ ਜ਼ੋਰਾਵਰ ਸੋਚ ਤੇ ਲਫਜ਼ਾਵਲੀ ਨਾਲ ਖੁੰਡਿਆਂ ਕਰਨ ਦਾ ਆਹਰ ਛੋਹ ਖਲੋਂਦਾ ਏ। ਮਤਲਬ ਸਰਕਾਰੀ ਰਹਿਤਲ ਦਾ ਹੱਥ ਠੋਕਾ ਬਣ ਟੁਰਦਾ ਏ। ਏਹਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਤੇ ਹੋਰ ਕਿਰਤਾਂ ਪਰਚੱਲਿਤ ਸਿਆਸਤ ਵਾਕਨ ਈ ਲੋਕ ਹਿੱਤ ਤੋਂ ਵਾਂਝੀਆਂ ਤੇ ਬੋਝੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਨੇ। ਕਿਧਰੇ ਕਿਧਰੇ ਏਸ ਧਿਰ ਵਿਚੋਂ ਸਿਆਸੀ ਅਸਲੇ ਦੇ ਰਟੇ ਰਟਾਏ ਲਫਜ਼ਾਂ ਦੀ ਗੁੰਜਾਰ ਈ ਨਿਕਲ ਪੈਂਦੀ ਏ ਤੇ ਕਿਧਰੇ ਕਿਧਰੇ ਭਰ ਸੁਚੇਤ ਲੱਗਣ ਦੀ ਕਸਬੀ ਸੁਭਵਾਨੀ ਵੀ। ਪੰਜਾਬੀ ਲਿਖਤਕਾਰੀ ਵਿਚ ਸੁਚੇਤੇ ਪੱਧਰ ਦੀ ਘਾਟ ਹੈ ਪਰ ਅਣਹੋਂਦ ਨਹੀਂ। ਏਹ ਹੋਂਦ ਆਪਣੀ ਥਾਂ ਚਾਨਣ ਉੱਸਰ ਸਏ ਦਾ ਕੰਮ ਪਈ ਕਰਦੀ ਏ। ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਲਿਖਤਾਂ ਦਾ ਨਵਾਂ ਹੋਵਣ ਅਤਿ ਲੋੜੀਂਦਾ ਏ। ਵੱਡਿਕਿਆਂ ਪੰਜਾਬੀ ਲਿਖਤਾਂ ਦੀ ਅਜੋਕੀ ਸੂਰਤ ਨਾਲ ਪੁਣ-ਛਾਣ ਨਾਲ ਨਜਿੱਠਣ ਦਾ ਸਾਹ ਮਤ ਈ ਏਸ ਵੇਲੇ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਲੋੜ ਏ। ਸਰਿਆਂ ਸਿਆਸੀ ਆਹਰਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਕੁੱਲ ਕਾਲੋਨੀਗੀਰਾਂ ਦੇ ਬਰਖਿਲਾਫ ਵੱਖ ਵੱਖ ਸਮਿਆਂ 'ਤੇ ਉੱਠੀਆਂ ਲੋਕ ਲਹਿਰਾਂ ਪਤਚੋਲਟੀਆਂ ਪੈਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਟੀਚੇ ਵੰਗ ਜਾਚਣੇ ਪੈਸਨ। ਆਪਣੇ ਅਜੋਕੇ ਵੇਲੇ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜੋੜ ਸਾਂਗਾ ਨਿਤਾਰਣਾ ਤੇ ਨਵਾਂ ਕਰਨਾ ਪੈਸੀ। ਨਵੀਂ ਸੋਚ ਨਵੇਂ ਟੀਚੇ ਤੇ ਨਵੀਂ ਸਿਆਸਤ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਲੇਖ ਤੇ ਸਿਆਸਤ ਨੂੰ ਖਾਨਾਬੰਦੀਆਂ ਤੋਂ ਉਚੇਰੇ ਉੱਠਣਾ ਪੈਸੀ।

ਇਲਮ ਤੇ ਮਾਂ ਬੋਲੀ

ਪੜ੍ਹਿਆਂ ਲਿਖਿਆਂ ਤੇ ਸਿਆਣੇ ਚੋਦਿਆਂ ਦੀ ਸੁਣ ਲਉ, 'ਪੰਜਾਬੀ ਪੜ੍ਹਨ ਲਿਖਣ ਦਾ ਸੁਣਦੇ ਨੇ ਤਾਂ ਸਾਇੰਸ ਤਕਨੋਲੋਜੀ ਤੇ ਸਮਾਜੀ ਹਿਸਾਬੀ ਇਲਮਾਂ ਦੇ ਪਸਾਰੇ ਦਾ ਕਿੱਸਾ ਛੋਹ ਬਹਿੰਦੇ ਨੇ। ਵੇਹਲੇ ਹੋਏ ਤਾਂ ਹੋਰਨਾਂ ਮੁਲਕਾਂ ਦੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਉਲੱਥੇ ਲੇਖ ਸੁਲੇਖ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਨੂੰ ਜੁਟ ਪੈਂਦੇ ਨੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਭਾਣੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਉਹ ਸਾਹ ਸਤ ਈ ਦੀ ਨਹੀਂ ਜਿਹਤਾ ਇਲਮ ਸਮੁੰਦਰਾਂ ਦੀ ਸਮੁਾਲ ਕਰ ਸਕੇ। ਮਤਲਬ ਪੰਜਾਬੀ ਅਜੋਕੇ ਇਲਮਾਂ ਨੂੰ ਸਾਂਭਣ, ਸਮੇਟਣ ਤੇ ਅੱਗੇ ਵਰਤਾਵਣ ਲਈ ਲੋੜੀਂਦੀ ਸਿੱਕੇਬੰਦ ਲਫਜ਼ਾਵਲੀ ਬਨਾਵਟ ਜੋਗੀ ਈ ਨਹੀਂ। ਅਜਿਹੇ ਸੱਜਣਾਂ ਦਾ ਵਾਧਾ ਏ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਬੋਲੀ ਤਾਂ ਆਖਦੇ ਨੇ ਪਰ ਇਹਨੂੰ ਵਰਤਣ ਤੋਂ ਕੰਨੀਂ ਕਤਰਾਉਂਦੇ ਨੇ।

ਪੁੱਛ ਬਣਦੀ ਏ ਬਈ ਤੁਸੀਂ ਆਮ ਬੰਦੇ ਤਾਂ ਰਹੇ ਨਹੀਂ, ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਵੱਡੇ ਇਲਮਾਂ ਤੀਕ ਪਹੁੰਚ ਹੋ ਗਈ ਏ ਤੁਹਾਡੀ। ਰੁਤਬੇਬੰਦ ਹੋ ਗਏ ਓ ਤੁਸੀਂ। ਪਰ ਇਹ ਦੱਸੋ ਪੰਜਾਬੀ ਤੁਸਾਂ ਪੜ੍ਹ ਲਿਖ ਕੇ ਵੀ ਵੇਖੀ ਏ ਕਦੀ? ਜਦੋਂ ਦਾ ਸਾਡਾ ਇਹ ਪੜ੍ਹਾਈ ਲਿਖਾਈ ਵਿਹਾਰ ਬਣਿਆ ਏ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਤਾਂ ਇਹਦੇ ਵਿਚ ਵਤਨ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਕਿਸੇ। ਤੁਹਾਡੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਤੁਸੀਂ ਕਦੇ ਆਪੁੰ ਪੜ੍ਹਨ ਲਿਖਣ ਦਾ ਜਤਨ ਕੀਤਾ ਹੋਵੇ? ਕਿਸੇ ਲਫਜ਼ ਨੂੰ ਮਾਪਿਆ ਜਾਂ ਵੱਡ ਵਡੇਰਿਆਂ ਤੋਂ ਸੁਣਿਆ ਸਮਝ ਕੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਬਿਠਾਇਆ ਹੋਵੇ।

ਬੋਲੀਆਂ ਵਿਹਲਿਆਂ ਬਹਿ ਕੇ ਸਿਖੀਂਦੀਆਂ ਨਹੀਂ। ਨਾ ਈ ਇਲਮ ਕਿਧਰੇ ਧਾਤਾਂ ਵਾਕਣ ਪਏ ਹੁੰਦੇ ਨੇ। ਜੇਹਤਾ ਕੋਈ ਜਾਏ ਤੇ ਉਥੋਂ ਇਲਮ ਫੜੇ ਤੇ ਉਥੋਂ ਬੋਲੀਆਂ ਦੇ ਸੋਦੇ ਲਵੇ ਤੇ ਵਿਚ ਇਲਮ ਮੜ੍ਹਾ ਲਏ। ਇਲਮ ਕੀਤੀ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲਦਾ ਏ। ਬੋਲੀਆਂ ਇਹ ਦੀ ਜਾਗ ਵੀ ਲਾਉਂਦੀਆਂ ਨੇ ਤੇ ਏਹ

ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਵਧਣ ਦਾ ਰਾਹ ਵੀ ਦੇਂਦੀਆਂ ਨੇ। ਕਿਵੇਂ ਬੰਦਿਆਂ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਨੀ ਸੋਚਣੀ, ਸਮਝਣੀ, ਵੇਖਣੀ, ਵਰਤਣੀ, ਜਰਨੀ ਭਰਨੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਬੋਲੀਆਂ ਵਿਚ ਈ ਸਮਾਈ ਹੁੰਦੀ ਏ। ਏਸ ਪਾਰੋ ਬੋਲੀਆਂ ਪੱਕਾ ਪੀੜਾ ਇਲਮ ਵੀ ਹੁੰਦੀਆਂ ਨੇ ਤੇ ਆਮ ਸੁਭ ਸਿਆਣਪ ਵੀ। ਬੰਦਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਰਾਹੀਂ ਈ ਨਵੀਆਂ ਸ਼ੈਲੀਆਂ ਦਾ ਜਾਣੂੰ ਹੁੰਦਾ ਏ। ਨਵੇਂ ਕਸਬ ਤੇ ਨਵੇਂ ਹੁੰਨਰ ਹੱਥ ਵਸ ਵਿਚ ਕਰਦਾ ਏ। ਕਿਉਂ ਏਹੋ ਉਹਦੇ ਆਪਣੇ ਕੀਤੇ ਕਰਤੇ ਨਾਲ ਜੁੜ ਕੇ ਉਹਦੀ ਘਤਨ ਬਨਾਵਟ ਦੀ ਸਮਝ ਨੂੰ ਵਾਧੇ ਪਾਉਂਦੇ ਨੇ। ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਨਵੇਂ ਪੁਰਾਣੇ ਕਾਲੋਨੀਗੀਰਾਂ ਕਦੀ ਵੀ ਰਾਜ ਦਰਬਾਰ ਦੀ ਬੋਲੀ ਨਹੀਂ ਬਣਾਇਆ। ਪਰ ਪੰਜਾਬੀ ਆਮ ਖਲਕਤ ਦੀ ਹਰ ਜੁਮਾਨੇ ਬੋਲੀ ਰਹੀ ਏ। ਲੋਕਾਈ ਦਾ ਹਰ ਕੰਮ ਏਸੇ ਸਾਰਿਆ ਏ। ਲੋਕਾਈ ਨੇ ਏਹਦੇ ਰਾਹੀਂ ਈ ਪੈਦਾਵਾਰਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਨੇ। ਏਹਦੇ ਰਾਹੀਂ ਈ ਘੜਤਾਂ ਘੜੀਆਂ ਨੇ ਤੇ ਏਹਦੇ ਰਾਹੀਂ ਈ ਮਹੱਲ ਮੰਡਪ ਉਸਾਰੇ ਨੇ।

ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਰੱਜਿਆ ਪੁੱਜਿਆ ਤਬਕਾ ਸੱਚੀ ਗੱਲ ਏ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਦਾ ਮੰਦਾ ਕਰ ਕੇ ਵੀ ਖਾਂਦਾ ਹੰਢਾਉਂਦਾ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਦਾ ਈ ਪਿਆ ਏ। ਪਿਛਲੇ ਵਾਈ ਸੌ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਤੋਂ ਹਕੂਮਤੀ ਜੋਰਾਵਰੀ ਨਾਲ ਜੇਹਤੀ ਓਭਤ ਬੋਲੀ ਸਾਡੀ ਆਮ ਪੜ੍ਹਾਈ ਲਿਖਾਈ ਦੀ ਬੋਲੀ ਬਣੀ ਹੋਈ ਏ, ਕੌਮੀ ਖਜ਼ਾਨੇ ਦਾ ਕਰੋੜਾਂ ਰੁਪਿਆ ਖਾ ਕੇ ਵੀ ਅਜੋਕੇ ਇਲਮਾਂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਨਹੀਂ ਬਣ ਸਕੀ-ਕਿਉਂ? ਏਹਦੀ ਵਰਤੋਂ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਕਦੀ ਵੀ ਲੋਕਾਈ ਦੇ ਜ਼ਿਹਨ ਖੋਲ੍ਹਣ ਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਹ ਤਾਂ ਹੈ ਈ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਜ਼ਿਹਨ ਬੰਦ ਕਰਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਛਤੇ ਹੋਏ ਰਿਆਸਤੀ ਪਰਬੰਧ ਦੇ ਅਧੀਨ ਰੱਖਣੇ ਲਈ ਸੀ। ਇਹ ਫਰਜ਼ ਇਹਨੇ ਆਪਣੀ ਥਾਂ ਵਾਹਵਾ ਪੁਰਾ ਕੀਤਾ ਏ।

ਅੱਜ ਜੁਮਾਨਾ ਨਵੇਂ ਇਲਮਾਂ ਦੀ ਫੋਕੀ ਨਿਸ਼ਾਨਦੇਹੀ ਦਾ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹੱਥ ਵਸ ਵਿਚ ਕਰ ਕੇ ਆਪ ਕਰਨਹਾਰ ਬਣਨ ਦਾ ਏ। ਆਪਣੀ ਸੁਰਤ ਸੰਭਾਲਣ ਤੇ ਆਪਣੇ ਕਰ ਪੈਰ ਵਰਤਣ ਦਾ ਏ। ਏਹ ਜਤਨ ਕਦੀ ਵੀ ਕਿਸੇ ਓਭਤ ਬੋਲੀ ਰਾਹੀਂ ਨਹੀਂ ਸਰ ਸਕਦਾ। ਏਹਦੇ ਲਈ ਸਾਨੂੰ ਆਪਣੇ ਲੋਕਾਂ ਤੇ ਆਪਣੀ ਬੋਲੀ ਵਲ ਵੀ ਪਰਤਣਾ ਪੈਣਾ ਏ। ਸਾਡੇ ਏਸ ਉਚੇਚ ਵਿਚ ਖਾਂ ਨਵੀਂ ਲਫਜ਼ਾਵਲੀ ਬਣਨੀ ਏ, ਤੇ ਅਜੋਕੇ ਇਲਮਾਂ ਸਾਡੀ ਵਰਤੋਂ ਵਿਚ ਆਉਣਾ ਏ।

-ਮਕਸੂਦ ਸਾਕਬ
ਮਾਰਫਤ 'ਪੱਚਮ' - ਲਾਹੌਰ

ਪਹਿਲੀ ਤੋਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ

ਪ੍ਰੋ. ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਵਲੋਂ ਲਿਖੇ ਇਕ ਪੱਤਰ ਜੋ ਸ. ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਿੰਘ ਬਾਦਲ ਦਾ ਧਿਆਨ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਵਿਸ਼ੇ ਵਲ ਦੁਆਉਂਦਾ ਹੈ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਵਿਚਾਰ :

ਪ੍ਰੋ. ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਵਲੋਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਿੰਘ ਬਾਦਲ ਦੇ ਨਾਮ ਲਿਖੀ ਚਿੱਠੀ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ੀ ਹੋਈ। ਕੋਈ ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਪੁਰਸ਼ ਅੱਜ ਵੀ ਹੈ ਜੋ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਨਿਧਤਕ ਹੋ ਕੇ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਬਹੁਤ ਸੁਭਵਾਨ ਤੇ ਸਿਆਣੇ ਚਿੰਤਕ ਤੇ ਖੋਜੀ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਲੋਂ ਖਤਕਾਈ ਖਤਰੇ ਦੀ ਘੰਟੀ ਦਾ ਅਵੇਸ਼ ਲਾਭ ਹੋਵੇਗਾ। ਆਪ ਦੇ ਲਿਖੇ ਅੱਖਰ ਅਮੁੱਲ ਹਨ, ਯਾਦਗਾਰੀ ਹਨ। ਦਿਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਵਾਰਨੇ ਤੇ ਸਦਕੇ ਜਾਣ ਨੂੰ ਜੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਗਟਾਏ ਵਿਚਾਰ ਨਾਲ ਮੈਂ ਸੌ ਫੀਸਦੀ ਸਹਿਮਤ ਹਾਂ। ਬਹੁਤ ਵਰ੍ਹੇ ਪਹਿਲਾਂ ਦੀ ਇਕ ਗੱਲਬਾਤ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਨਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ।

ਕਈ ਵਰ੍ਹੇ ਪਹਿਲਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਜਦੋਂ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਪਬਲਿਕ ਸਕੂਲ ਦੀ ਨਵੀਂ ਇਮਾਰਤ ਤਿਆਰ ਹੋਈ ਤੇ ਵਿਦਿਆ ਦੇ ਮਿਆਰ ਨੂੰ ਉੱਚਾ ਚੁੱਕਣ ਲਈ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਮਾਧਿਅਮ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਨਵੀਂ ਉਸਾਰੀ ਦੇ ਉਦਘਾਟਨ ਸਮਾਰੋਹ 'ਤੇ ਮੇਰੇ ਦੋਸਤ ਸ. ਦਲਬੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਕ ਗੋਸ਼ਟੀ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਲਈ ਮੈਨੂੰ ਟੈਲੀਫੋਨ ਰਾਹੀਂ ਸੂਚਿਤ ਕੀਤਾ। ਮੈਂ ਬੜੀ ਨਾਂਹ ਨੁੱਕਰ ਕੀਤੀ। ਕਿਉਂਕਿ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਸਕੂਲਾਂ, ਹਾਈ ਸਕੂਲਾਂ ਦੀ ਵਿਦਿਅਕ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਬਾਰੇ ਮੈਨੂੰ ਕੁਝ ਵੀ ਗਿਆਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੇਵਲ ਮੈਡੀਕਲ ਸਕੂਲਾਂ, ਹਾਈ ਸਕੂਲਾਂ ਦੀ ਵਿਦਿਅਕ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਬਾਰੇ ਮੈਨੂੰ ਕੁਝ ਗਿਆਨ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਡੀਕਲ ਕਾਲਜ ਦੇ ਵਿਦਿਆ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਮੈਂ ਮੁੱਢ ਤੋਂ ਜੁੜਿਆ ਰਿਹਾ ਸਾਂ। ਦਲਬੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮੇਰੀ ਇਕ ਨਾ ਸੁਣੀ ਤੇ ਆਪਣੇ ਇਰਾਦੇ ਤੇ ਪੱਕੇ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਮੈਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਰਨ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਸਵੀਕਾਰਨੀ ਪਈ।

ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਹਰਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਪਬਲਿਕ ਸਕੂਲ ਵਿਚ ਕੀਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਮਾਗਮ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਣ ਲਈ ਪੁੱਜਾ ਤਾਂ ਗੋਸ਼ਟੀ ਹਾਲ ਬੁੱਧੀਜੀਵੀਆਂ, ਵਿਦਿਆ ਖੇਤਰ ਦੇ ਉੱਚ ਚੋਟੀ ਦੇ ਅਧਿਆਪਕਾਂ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਕੁਝ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰਾਂ ਤੇ ਬੱਚੇ-ਬੱਚੀਆਂ ਦੇ ਵਾਰਸਾਂ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਵਾਰੋ-ਵਾਰੀ ਬੁਲਾਰੇ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਹੀ ਦੇ ਰਹੇ ਸਨ। ਮੈਂ ਦਿਲੋਂ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨ ਸਾਂ ਕਿ ਕਸੂਤਾ ਫਸ ਗਿਆ ਹਾਂ ਅੰਤ ਵਿਚ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਭਾਸ਼ਨ ਲਈ ਬੁਲਾਇਆ ਗਿਆ। ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਆਰੰਭ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮੈਂ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ ਵੀਰਾਂ, ਭੈਣਾਂ ਪਾਸੋਂ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਮਾਤ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਦੀ ਆਗਿਆ ਮੰਗੀ, ਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਨਾ ਰੱਖਣ ਲਈ ਖਿਮਾ ਦੀ ਯਾਚਨਾ ਕੀਤੀ ਤੇ ਨਾਲੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਸਹੀ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਗੰਭੀਰ ਮਸਲੇ 'ਤੇ ਮਾਤ ਭਾਸ਼ਾ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਦਿਲ ਦੀ ਗੱਲ ਖੋਲ੍ਹੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਹੈਰਾਨੀ ਨਾ ਛੁਪਾ ਸਕਿਆ ਤੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਇਕੱਠ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਬੋਲਣ ਤੇ ਸਮਝਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਬੋਲਣ ਵਾਲੇ

ਸਾਰੇ ਵਕਤ ਮੇਰੇ ਸਮੇਤ ਪੰਜਾਬੀ ਹਨ, ਕੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਖਿਆਲਾਂ, ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਗਟਾਉਣ ਤੋਂ ਅਸੀਂ ਸ਼ਰਮਿੰਦਗੀ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਹਾਂ? ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਡੀ ਮਾਂ ਹੈ। ਇਸੇ ਮਹਾਨ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਮਹਾਨ ਗੁਰੂਆਂ, ਪੀਰਾਂ, ਸੂਫੀ ਫਕੀਰਾਂ ਤੇ ਸੰਤਾਂ ਨੇ ਅਧਿਆਤਮਕ ਪੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਬਰੀਕੀਆਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸੁੰਦਰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਹਰ ਭਾਂਤ ਦੀਆਂ ਗੁੰਝਲਾਂ ਖੋਲ੍ਹੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਕੋਈ ਕੱਲ੍ਹ ਈ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਭਾਸ਼ਾ ਨਹੀਂ ਜੋ ਉੱਠੀ ਹੋਵੇ। ਵਾਰਸ ਸ਼ਾਹ, ਹਾਸ਼ਮ ਵਰਗੇ ਮਹਾਨ ਕਵੀਆਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਮਹਾਨ ਰਚਨਾਵਾਂ ਰਾਹੀਂ ਮਾਲਾ-ਮਾਲ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਅਮਰ ਰਚਨਾਵਾਂ ਰਚ ਗਏ ਹਨ ਜੋ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਾਹਿਤਕ ਪੱਧਰ ਦੇ ਸਾਵੇਂ ਤੋਲ ਹਨ। ਅਸੀਂ ਕਿਹੜੇ ਮੂੰਹ ਨਾਲ ਨਿਵੇਕਲੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਨਯੋਗ ਹਾਂ। ਜੇਕਰ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਹਰ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਵਰਤਿਆ ਹੀ ਨਹੀਂ ਜਾਣਾ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੀ ਕੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਜੇ ਪੰਜਾਬੀ, ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਗੌਰਵ 'ਤੇ ਮਾਣ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਪੰਜਾਬੀ ਅਖਵਾਉਣ ਦੇ ਵੀ ਹੱਕਦਾਰ ਨਹੀਂ। ਬੋਲੀ ਦਾ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨਾਲ ਚੋਲੀ-ਦਾਮਨ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਹੈ। ਜੇ ਬੋਲੀ ਲਈ ਹੁੱਬ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਕੀ ਮੁੱਲ ਹੈ? ਬੋਲੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨਾਲ ਜੁੜਨ ਦਾ ਇਕ ਵੱਡਾ ਸਾਧਨ ਹੈ - ਕਿਸੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਵਿਦਿਆ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਦਾ ਸਾਧਨ ਬਣਾਉਣਾ ਕਿਵੇਂ ਯੋਗ ਹੈ? ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਮੁੱਢਲੇ ਪੰਜ ਵਰ੍ਹੇ ਆਪਣੀ ਮਾਤ ਭਾਸ਼ਾ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਹੋਰ ਭਾਸ਼ਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਣੇ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕਰਨ ਨਾਲ ਬੱਚਿਆਂ ਨਾਲ ਖਿਲਵਾਤ ਕਰਨਾ, ਅਨਿਆਏ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਬੱਚਿਆਂ ਵਿਚ ਪੁੰਗਰ ਰਹੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਵੱਢਣਾ ਹੈ। ਪੰਜਵੀਂ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵਿਚ ਬੇਸ਼ੱਕ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇ ਵਾਂਗ ਲਾਗੂ ਹੋਵੇ ਤੇ ਇਸ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਪੱਕਤਾ ਕਰਾਉਣੀ ਲਾਹੇਵੰਦ ਹੋਵੇਗੀ। ਪਹਿਲੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੇ ਬਾਲਕ-ਬਾਲੀਆਂ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੀ ਖ਼ਵਿਤਾ ਯਾਦ ਕਰਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ 'ਜੈਕ ਐਂਡ ਜਿਲ ਵਿੰਟ ਅਪ ਟੂ ਦੀ ਹਿੱਲ, ਟੂ ਫੈਚ ਏ ਪੇਲ ਆਫ਼ ਵਾਟਰ।' ਜਦੋਂ ਉਹ ਘਰ ਪਰਤੇਗਾ ਜਿੱਥੇ ਉਸ ਨੇ ਵਧੇਰਾ ਸਮਾਂ ਬਿਤਾਉਣਾ ਹੈ। ਗਲੀਆਂ ਦੇ ਮੁੰਡੇ ਕੁੜੀਆਂ ਨੇ ਇਕੱਠੇ ਖੇਡਣਾ ਹੈ, ਉੱਥੇ 'ਜੈਕ-ਜਿੱਲ' ਨਾਮ ਦਾ ਕੋਈ ਮੁੰਡਾ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ। ਉੱਥੇ ਤਾਂ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ, ਖੁਸ਼ੀ ਰਾਮ ਆਦਿ ਦੋਸਤ ਹੋਣਗੇ। ਮਨ ਵਿਚ ਦੁਬਿਧਾ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣੇਗਾ 'ਪੇਲ' ਦੀ ਥਾਂ ਬਾਲਟੀ ਜੋ ਹੋਵੇਗੀ। ਬੱਚਾ ਹਾਲੀ ਆਪਣੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਉਚਾਰਣ ਸਿੱਖ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਫੁੱਲਤ ਹੋਣ ਵਿਚ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰੀਏ ਨਾ ਕਿ ਰੋੜ੍ਹੇ ਅਟਕਾਈਏ। ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੇ ਕਲਾ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਹਿੰਮਤ ਕਰਨੇ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਮੇਰੀ ਬੇਟੀ ਨੀਲਮ ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਚੌਧਰੀ ਨੇ ਜਦੋਂ ਤੋਂ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਵਿਚ ਰਿਹਾਇਸ਼ ਲਿਆਂਦੀ, ਉਸ ਨੇ ਪ੍ਰਣ ਕਰ ਲਿਆ ਕਿ ਉਹ ਨਾਟਕ ਕੇਵਲ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਨਿਰਦੇਸ਼ਤ ਕਰੇਗੀ। ਭਰਥਰੀ ਹਰੀ, ਬਰਮਾ, ਮੇਰੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਪਾਗਲ ਔਰਤ ਲਈ ਉਸ ਨੂੰ ਉਚੇਚਾ ਸੱਦਾ ਇੰਗਲੈਂਡ ਤੋਂ ਤਿੰਨ ਵਾਰੀ ਆਇਆ। ਫਰਾਂਸ ਤੇ ਰੂਸ ਦੇ ਤਾਸ਼ਕੰਦ ਤੋਂ ਸੱਦੇ ਆਏ ਤੇ ਨਾਟਕ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਹੀ ਖੇਡੇ ਗਏ ਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਹਾਸਲ ਕੀਤੀ। ਯੂਰਪ ਦੀਆਂ ਅਖਬਾਰਾਂ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰੀਵਿਊ ਵੀ ਛਪੇ। ਮਾਤ-ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਮਾਂ ਵਰਗਾ ਪਿਆਰ ਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਦੇਣਾ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਦੀ ਸਲਾਹ ਨਾਲ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਫੈਸਲੇ ਲੈਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਵਜ਼ੀਰਾਂ ਨੇ ਕਾਹਲੀ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਆਸ ਹੈ ਬਾਦਲ ਸਾਹਿਬ ਇਸ ਮਸਲੇ ਵਲ ਨਿੱਜੀ ਧਿਆਨ ਦੇਣਗੇ।

-ਡਾ. ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਨਿਰੰਕਾਰੀ

ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।

ਸਾਡੇ ਪਿੰਡ ਦੀ ਸੱਬ

ਪਿੰਡ ਦੀ ਸੱਬ ਦਾ ਮਹੋਲ ਬੜਾ ਰੋਣਕ ਭਰਿਆ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਪਿਛਲੇ ਸਮਿਆਂ ਵਿਚ ਸੱਬਾਂ ਜਿਥੇ ਆਪਸੀ ਲੜਾਈ ਭਗਤਿਆਂ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰਦੀਆਂ ਉਥੇ ਕਈ ਅਣ-ਸੁਲਝੀਆਂ ਘਰਾਂ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਵੀ ਸਹੀ ਨਿਆਂ ਲਈ ਸੱਬਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਸੁਲਝਦੀਆਂ। ਜਿਥੇ ਹੁਣ ਬਰਾਤਾਂ ਲਈ ਆਮ ਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਲਿਮੋਜਿਨ ਕਾਰਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਹੋਣ ਲੱਗ ਪਈ ਹੈ ਅਤੇ ਦੋ ਘੰਟੇ ਵਿਚ ਵਿਆਹ ਨਿਬੜ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਥੇ ਪਹਿਲਾਂ ਬਰਾਤ ਚਾਰ-ਚਾਰ ਦਿਨ ਰਹਿੰਦੀ। ਸਾਡੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਸੌਦਾਗਰ ਦਾ ਵਿਆਹ ਜਦੋਂ ਫੁੱਲਾਂ ਵਾਲੇ ਨਾਲੇ ਵਾਲੀ ਚੰਦ ਕੌਰ ਨਾਲ ਹੋਇਆ ਸੀ ਤਾਂ ਜੰਨ ਚਾਰ ਦਿਨ ਰਹਿ ਕੇ ਆਈ ਸੀ ਅਤੇ ਜੰਨ ਲਈ ਤਰਖਾਣਾ ਦੇ ਚਾਰ ਰਬ ਗਏ ਸਨ ਅਤੇ ਸ਼ਿੰਗਾਰੇ ਰਬਾਂ ਦੇ ਪਿੰਡ ਪਿੰਡ ਚਰਚੇ ਸਨ। ਸਾਡੇ ਘਰ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਤਰਖਾਣਾਂ ਦਾ ਖਰਾਸ ਹੁੰਦਾ ਜਿਥੇ ਸ਼ਾਮ ਸਵੇਰੇ ਰੋਣਕ ਲੱਗੀ ਰਹਿੰਦੀ। ਆਟੇ-ਦਾਣੇ ਪਿਹਾਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਭੀੜ ਵਿਚ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਅਤੇ ਹਾਸਾ ਠੱਠਾ ਚੱਲਦਾ। ਖਰਾਸ ਕੋਲ ਹੀ ਸੱਬ ਹੁੰਦੀ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਘੜੀਆਂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ। ਤਾਰਿਆਂ, ਧੁੱਪਾਂ, ਪ੍ਰਫਾਵਿਆਂ ਤੋਂ ਹੀ ਸਮੇਂ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲੱਗਦਾ। ਸ਼ਾਮ ਵੇਲੇ ਨੂੰ ਬੱਗਾਂ ਵੇਲਾ ਕਹਿੰਦੇ। ਰੋਹੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਜਦੋਂ ਬੱਗ ਚਲਦਾ। ਗਾਈਆਂ ਦੇ ਗਲਾਂ ਵਿਚ ਟੱਲੀਆਂ ਅਤੇ ਘਤਿਆਲਾਂ ਦੀ ਛਣਕਾਰ ਇਕ ਭਿੰਨਾਂ, ਹੀ ਰਾਗ ਛੇੜਦੀ ਜਿਵੇਂ ਮੰਦਰ ਜਾਂ ਸਿਵ ਦੁਆਲੇ ਵਿਚ ਆਰਤੀ ਹੁੰਦੇ ਹੋਵੇ। ਉਹ ਸਮਾਂ ਕੰਮ ਦੀ ਤੇਜ਼ੀ ਲਈ ਲੋਕਾਂ ਅੰਦਰ ਆਹਰ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿੰਦਾ। ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਆਟੇ ਦਾਣੇ ਦਾ, ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕੱਖ ਪੱਠੇ ਦਾ ਜਾਂ ਦਾਲ ਪਾਣੀ ਦਾ। ਬੱਗਾਂ ਵੇਲੇ ਨੂੰ ਉਡੀਕਕੇ ਹੀ ਪਾਠੀ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵਿਚ ਪਾਠ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਦੇ। ਸਾਡੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਜਿਉਣਾ ਤੇ ਪਾਖਰ ਬੱਗਾਂ ਵੇਲੇ ਸੱਬ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਬੈਠ ਜਾਂਦੇ, ਆਉਂਦੇ ਜਾਂਦੇ ਨੂੰ ਮਖੋਲ ਕਰਦੇ, ਲੋਕ ਬੜੇ ਖੁਸ਼ ਮਜ਼ਾਜ ਹੁੰਦੇ।

ਇਕ ਵਾਰ ਕਾਰੇ ਨਾਈ ਨੇ ਸੱਬ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਜਿਉਣੇ ਨੂੰ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ। “ਉਏ ਜਿਉਣਿਆਂ! ਤੇਰੀ ਘਰ ਵਾਲੀ ਰੂੰ ਦੀ ਢਿਗ ਬੱਲੇ ਦੱਬੀ ਗਈ ਹੈ, ਉਹ ਛੇੜੀ ਜਾਹ। ਜਿਉਣੇ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਹੇਠੋਂ ਮਿੱਟੀ ਨਿਕਲ ਗਈ ਉਹ ਭੱਜ ਤੁਰਿਆ। ਖਰਾਸ ਕੋਲ ਖੜੀ ਜਿਉਣੀ ਨੇ ਅੱਗੋਂ ਰੋਕਿਆ ਤੇ ਆਖਿਆ। “ਢਹਿ ਜਾਣਿਆਂ ਰੂੰ ਦੀ ਢਿਗ ਬੱਲੇ ਵੀ ਕੋਈ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਨਾਲੇ ਤੇਰੀ ਦਲੀਪੋ ਤਾਂ ਮਿੱਟੀ ਦੀ ਢਿਗ ਬੱਲੇ ਨੀ ਆਉਂਦੀ। ਔਰਤਾਂ ਵੀ ਬੜਾ ਕੰਮ ਕਰਦੀਆਂ। ਸਾਡੇ ਪਿੰਡ ਦੀ ਬਚਨੀ ਬੋਤਾ ਗੱਡੀ ਜੋੜ ਕੇ ਆਪ ਹੀ ਆਟਾ ਪਿਹਾਉਣ ਆਉਂਦੀ, ਖੇਤਾਂ ਦੇ ਛੋਟੇ ਮੋਟੇ ਕੰਮ ਧੰਦੇ, ਕੱਖ ਪੱਠੇ ਆਪ ਹੀ ਗੱਡੇ ਤੇ ਲੱਦ ਕੇ ਆਉਂਦੀ ਅਤੇ ਦਿਨ ਵੇਲੇ ਵੀ ਪਾਣੀ ਦੀ ਵਾਰੀ ਤੇ ਪਾਣੀ ਵੀ ਆਪ ਹੀ ਲਾ ਆਉਂਦੀ।

ਇਕ ਵਾਰ ਜਿਉਣੇ ਦੇ ਘਰ ਵਾਲੀ ਦਲੀਪੋ ਗੁਰਮੁਖ ਤਰਖਾਣ ਕੋਲ ਮੰਜਾ ਨੁਕਵਾਉਣ ਆਈ ਅਤੇ ਗੁਰਮੁਖ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੀ, “ਭਾਈ ਜੀ ! ਮੰਜਾ ਅਜਿਹਾ ਠੋਕੀ ਨਾ ਕਿਸੇ ਨੇ ਠੋਕਿਆ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਨਾ ਠੋਕੇ।” ਤਰਖਾਣ ਵੀ ਮਖੋਲੀ ਸੀ ਉਸਨੇ ਮੰਜੇ ਦੇ ਦੋ ਪਾਵੇ ਉਪਰ ਅਤੇ ਦੋ ਬੱਲੇ ਨੂੰ ਕਰਕੇ

ਮੰਜਾ ਠੋਕ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ। ਜਦੋਂ ਜਿਉਣੇ ਨੇ ਘਰ ਜਾ ਕੇ ਮੰਜਾ ਡਾਹਿਆ ਤਾਂ ਹਾਸਤ ਪੈ ਗਈ। ਤਰਖਾਣ ਬਤਾ ਮਖੌਲੀ ਸੀ। ਮਖੌਲੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਹੀ ਵਿਆਹ ਸ਼ਾਦੀਆਂ ਵਿਚ ਇਸੇ ਦਾ ਰਬ ਲੋਕੀਂ ਲੈ ਕੇ ਜਾਂਦੇ ਤੇ ਵਿਆਹ ਵਿਚ ਗੀਤਾਂ, ਦੋਹਿਆਂ, ਟਿੱਚਰ, ਮਖੌਲਾਂ ਦੀ ਨੁੱਰੀ ਲਿਆ ਦਿੰਦਾ। ਜੰਨ ਬੰਨ੍ਹ ਦਿੰਦੇ ਤਾਂ ਉਹ ਵੀ ਗੁਰਮੁਖ ਤਰਖਾਣ ਹੀ ਛੁਡਾਉਂਦਾ।

ਜਦੋਂ ਪਿੰਡ ਦਾ ਕੋਈ ਬਜ਼ੁਰਗ ਰੱਬ ਨੂੰ ਪਿਆਰਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਉਦੋਂ ਲੋਕ ਖੰਡ ਦਾ ਗਦੇਤਾ ਫੇਰਦੇ, ਘਰ ਘਰ ਗਦੇਤਾ ਵੰਡਦੇ ਜੋ ਪਿਆਰ ਅਤੇ ਸਾਂਝੀਵਾਲਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਸੀ। ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਰਿਵਾਜ ਦਿਨੋ ਦਿਨ ਸਮੇਂ ਨਾਲ ਅਲੋਪ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ। ਸਾਡਾ ਪਿਛਲਾ ਖੁੱਲ੍ਹਾ-ਭੁੱਲ੍ਹਾ ਅਮੀਰ ਵਿਰਸਾ ਪੱਛਮੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬੁੱਕਲ ਵਿਚ ਲੁਕੇ ਲਿਆ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਪਿੰਡ ਦੀ ਸੱਥ ਅੱਜ ਵੀ ਜਿਉਣੇ ਅਤੇ ਪਾਖਰ ਨੂੰ ਉਡੀਕਦੀ ਹੈ। ਪਿੰਡ ਦੀ ਰੋਣਕ ਕਿੱਧਰੇ ਅਲੋਪ ਹੋ ਗਈ। ਅੱਜ ਸੱਥਾਂ ਵਾਲੀਆਂ ਅਤੇ ਖਰਾਸ ਵਾਲੀਆਂ ਥਾਂਵਾਂ ਵੀਰਾਨ ਲੱਗਦੀਆਂ ਨੇ। ਉਹੋ ਜਿਹੀ ਰੋਣਕ ਸਾਡੀਆਂ ਅੱਜ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਤਰੱਕੀਆਂ ਨੂੰ ਫਿੱਕਾ ਪਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਅੱਜ ਦੇ ਜ਼ਮਾਨੇ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਬਾਂਗਾਂ ਵੱਲੇ ਦਾ ਭਾਵ ਅਰਥ ਵੀ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ। ਮਿੱਠੇ ਗੀਤ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਥਾਂ ਕੰਨ ਪਾਤਵੇਂ ਸ਼ੋਰ ਨੇ ਲੈ ਲਈ ਹੈ। ਜਿਹੜੀਆਂ ਚਾਟੀਆਂ ਵਿਚ ਲੱਸੀ ਅਤੇ ਮੱਖਣ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਉਹਨਾਂ ਹੀ ਤੋੜੀਆਂ ਤੇ ਚਾਟੀਆਂ ਵਿਚ ਅੱਜ ਸ਼ਰਾਬ ਕੱਢੀ ਜਾਂਦੀ ਐ।

- ਮਿਸਤਰੀ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਦੁੱਲੇਵਾਲ
ਰਾਮਪੁਰਾ ਫੂਲ (ਬਠਿੰਡਾ)

ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਜੀਵਨ ਰੇਖਾ

ਇਹ ਇਕ ਸਦਾਕਤ ਹੈ ਕਿ ਹਰ ਪੰਦਰਾਂ ਦਿਨਾਂ ਪਿੱਛੋਂ ਸੰਸਾਰ ਦੀਆਂ ਆਪਣੀ ਵੱਖਰੀ ਪਛਾਣ ਵਾਲੀਆਂ ਕੁੱਲ 6800 ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਭਾਸ਼ਾ ਮਰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਤਕਰੀਬਨ 400 ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਨਿਕਟ ਭਵਿੱਖ ਵਿਚ ਮਰਨ ਕਿਨਾਰ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਵੀ ਕਿਸੇ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਬੋਲਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਸੰਖਿਆ ਦਿਨੋ-ਦਿਨ ਵਧਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਖੇਤਰ ਵੀ ਵਧਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਭਾਸ਼ਾ ਉਸ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਖਾਂ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਬੋਲਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਘਟਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੋਵੇ ਅਰਥਾਤ ਜਿਸ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਘੇਰਾ ਘੱਟ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਭੰਡਾਰ ਸੁੰਗਤ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ। ਇਹ ਵੀ ਸਦਾਕਤ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਦਿਨੋ - ਦਿਨ ਘੱਟ ਰਹੀ ਹੈ। ਨਿਰਸੰਦੇਹ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਹਰ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਫੈਲ ਗਏ ਹਨ ਪਰ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਲੋਕਾਂ ਵਾਂਗ ਫੈਲ ਨਹੀਂ ਰਹੀ। ਬੋਲਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਪੜ੍ਹਨ ਜਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਲਿਖਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਬਹੁਤ ਹੀ ਘੱਟ ਹੁੰਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲਣ ਜਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਪੜ੍ਹਨ - ਲਿਖਣ ਦਾ ਮੋਹ ਵੀ ਘੱਟ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀਆਂ, ਕਾਲਜਾਂ ਅਤੇ ਸਕੂਲਾਂ ਦੀਆਂ ਸੀਨੀਅਰ ਕਲਾਸਾਂ ਦੇ ਮੁੰਡੇ - ਕੁੜੀਆਂ ਵੀ ਤੇ ਅਧਿਆਪਕ ਵੀ ਆਮ ਰੋਜ਼ਮੋਰਾ ਦੀ ਗੱਲਬਾਤ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਜਾਂ ਹਿੰਦੀ ਵਿਚ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਰੁਝਾਨ ਨੂੰ ਘਟਾਉਣ ਦੇ ਯਤਨ ਤਾਂ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ ਪਰ ਨਾ ਉਹ ਇਕਮੁੱਠ ਹਨ, ਨਾ ਨਿਰੰਤਰ ਹਨ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਗੰਭੀਰਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਯਤਨਾਂ ਵਿਚ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਨਾਂਹ ਪੱਖੀ ਹੈ। ਬੀ. ਏ. ਤੱਕ ਪੰਜਾਬੀ ਪੜ੍ਹੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਵੀ ਸਹੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲਣ ਜਾਂ ਲਿਖਣ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਰਾਜ ਭਾਸ਼ਾ ਬਣਨ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਸਰਕਾਰੀ ਅਤੇ ਗੈਰ - ਸਰਕਾਰੀ ਦਫਤਰਾਂ ਵਿਚ ਫਾਈਲਾਂ ਉੱਤੇ ਟਿੱਪਣੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਵਿਚ ਵੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦਾ ਹੀ ਬੋਲਬਾਲਾ ਹੈ। ਬੜੇ ਅਫਸੋਸ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਕੋਈ ਪੰਜਾਬੀ ਵੀਰ ਜਾਂ ਭੈਣ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਦਰਖਾਸਤ ਲਿਖ ਕੇ ਕਚਹਿਰੀਆਂ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਵਾਸਤੇ ਇਨਸਾਫ ਨਹੀਂ ਮੰਗ ਸਕਦੀ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਤਾਮਿਲਨਾਡੂ ਦੇ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਸ੍ਰੀ ਕਰੁਣਾਨਿਧੀ ਵਰਗੇ ਯਤਨ ਕਿਸੇ ਨੇ ਨਹੀਂ ਕੀਤੇ, ਜੋ ਤਾਮਿਲਨਾਡੂ ਦੀ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਦਾ ਕੰਮਕਾਜ ਵੀ ਤਾਮਿਲ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਮੈਂ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਐੱਸ. ਐੱਸ. ਜੌਹਲ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਹਿਮਤ ਨਹੀਂ ਹਾਂ ਕਿ ਸਰਕਾਰਾਂ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਲੋਕ ਹੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਲੋਕ ਹੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਪਤਨ ਲਈ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਸਹੀ ਹੈ ਕਿ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਤਰੱਕੀ ਵਿਚ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਭਾਗੀਦਾਰੀ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੈ ਪਰ ਸਰਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਕਿਸੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਵੀ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਸਕੂਲਾਂ

ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਦਾ ਕੱਲ੍ਹ ਅੱਜ ਤੇ ਭਲਕ • (253)

ਵਿਚ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨਹੀਂ ਪੜ੍ਹਾਈ ਜਾਂਦੀ ਕਿਉਂਕਿ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਨਾਲ ਮਾਤ - ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਉੱਤੇ ਬਹੁਤ ਮਾਤਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕਿਸੇ ਵੀ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਮਾਧਿਅਮ ਨਹੀਂ ਬਣਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਪਰ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਨੇ 1998-99 ਤੋਂ ਹੀ ਪਹਿਲੀ ਜਮਾਤ ਤੋਂ ਹੀ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਲਾਜ਼ਮੀ ਵਿਸ਼ੇ ਵਜੋਂ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਦੇ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤੇ ਹੋਏ ਹਨ ਅਤੇ ਅਖੌਤੀ ਮਾਡਲ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਨੂੰ ਨਰਸਰੀ/ਕੇ. ਜੀ. ਜਮਾਤਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਮਾਧਿਅਮ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਅਖੌਤੀ ਲਗਭਗ 24000 ਪਬਲਿਕ ਸਕੂਲ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਮਾਧਿਅਮ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਹੈ। ਮਾਪੇ ਵੀ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਜਾਵੇ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਮਾਧਿਅਮ ਦੇ ਅਧੀਨ ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਲੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਅਧੂਰੀ ਹੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਅਕਸਰ ਪੁੱਛਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸੈਂਤੀ ਕਿੰਨੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਾਂ ਭਰਜਾਈ ਕੌਣ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਸੌਣੀ ਜਾਂ ਖਰੀਫ ਕੀ ਬਲਾ ਹੈ? ਇਹ ਬੱਚੇ ਆਪਣੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਤੋਂ, ਇਤਿਹਾਸ ਤੋਂ, ਪੰਰਪਰਾਵਾਂ ਤੋਂ, ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸਾਂ ਤੋਂ ਕੱਟੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਯੂਨੈਸਕੋ ਰਿਪੋਰਟ (2005 ਈ.) ਵਿਚ ਜਿਸ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ ਲੰਦਨ ਤੋਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਮੈਗਜ਼ੀਨ 'ਇਕਾਨੋਮਿਸਟ' ਵਿਚ ਛਪੀ ਹੈ, ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਬਹੁਤੀਆਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਅਲੋਪ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬੋਲਣ ਵਾਲੇ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। (ਸਟ ਲਅਨ-ਗੁਅਗਏਸ ਦਸਿਅਪਪਏਅਰ ਬਏਚਅੁਸਏ ਟਹਏਰਿ ਸਪਏਅਕਏਰਸ ਵੋਲੁਨਟਅਰਲਿ ਅਬਅਨ-ਦੋਨ ਟਹਏਮ) ਕੇਵਲ ਉਹ ਭਾਸ਼ਾ ਹੀ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ, ਲੰਮੀ ਉਮਰ ਭੋਗਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਾਰੀ ਵਸੋਂ ਬੋਲਦੀ ਹੈ ਤੇ ਜਿਸ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਸਾਰੇ ਬੱਚੇ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਇਹ ਸਹੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਵਕਤ ਨਹੀਂ ਆਏਗਾ ਜਦੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਲੁਪਤ ਹੋ ਜਾਵੇ ਕਿਉਂਕਿ ਸੰਸਾਰ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਮੁੱਖ 6800 ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਨੰਬਰ 13 ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਘੇਰਾ ਵੀ ਕਾਫੀ ਵੱਡਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਤੋਂ ਵੀ ਪੁਰਾਣੀ ਭਾਸ਼ਾ ਹੈ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਕੋਲ ਬੜਾ ਨਰੋਇਆ ਸਾਹਿਤ ਵੀ ਹੈ ਪਰ ਕੁਝ ਹਾਲਾਤ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੰਖੇਪ ਵਿਆਖਿਆ ਉਪਰ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ, ਅਜਿਹੇ ਹਨ ਜੋ ਖਦਸ਼ੇ, ਭੁਲੇਖੇ, ਚਿੰਤਾ, ਡਰ ਜਾਂ ਖੌਫ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਘੇਰਾ ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਲੋਂ ਘੱਟ ਗਿਆ ਹੈ, ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲਣ ਅਤੇ ਲਿਖਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਸੰਖਿਆ ਘੱਟ ਰਹੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀ ਰੁਚੀ ਅਤੇ ਮੋਹ ਵਿਚ ਵੀ ਕਮੀ ਆ ਰਹੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਸਰਕਾਰਾਂ ਵੀ ਮੁਕੰਮਲ ਤੌਰ 'ਤੇ ਹਾਂ - ਪੱਖੀ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਖਦਸ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਨਿਰਮੂਲ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ।

ਲੋੜੀਂਦੇ ਯਤਨ

ਮੈਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਨੰਬਰ 13 ਤੋਂ ਵੀ ਉਪਰ ਜਾਵੇ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਇਹ ਅੰਕ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਹੈ ਪਰ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਲਈ ਯਤਨ ਕਰਨੇ ਪੈਣਗੇ। ਇਸ ਦਿਸ਼ਾ ਵਿਚ ਮੇਰੇ ਕੁਝ ਕੁ ਸੁਝਾਅ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹਨ:

1. ਮੈਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਨਹੀਂ ਕਰ ਰਿਹਾ। ਪੰਜਾਬੀ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਬੋਲਣ, ਪੜ੍ਹਨ, ਲਿਖਣ, ਸਾਹਿਤ ਸਿਰਜਣਾ ਆਦਿ ਵਿਚ ਵੀ ਮੁਹਾਰਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਪਰ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਲਈ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰਨ ਵਿਚ ਬੁਧੀਮਤਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੀ

ਪੜ੍ਹਾਈ ਉਦੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਬੱਚੇ ਇਹ ਭਾਸ਼ਾ ਸਿੱਖਣ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋਣ। ਜਦੋਂ ਚੁਣੌਤੀ ਵਿਚ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾ ਸਤਵੀਂ ਜਮਾਤ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਕੈਨੇਡਾ ਅਤੇ ਅਮਰੀਕਾ ਵਿਚ ਵੀ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਜੁਨੀਅਰ ਸੈਕੰਡਰੀ ਸਟੇਜ ਦੇ ਅੰਤ 'ਤੇ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਤਕਰੀਬਨ 60-70 ਸਾਲ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਨੂੰ ਪੰਜਵੀਂ ਜਮਾਤ ਤੋਂ ਹੀ ਪੜ੍ਹਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਆਬੁਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਬੜਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਪਹਿਲੇ ਚਾਰ ਵਰ੍ਹੇ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਪੰਜਾਬੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਜਾਵੇ ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਨਵੀਂ ਅਤੇ ਅਧਿਆਪਨ ਲਈ ਆਧੁਨਿਕ ਸਹਾਇਕ ਸਮੱਗਰੀਆਂ ਮੁਹੱਈਆ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਣ ਅਤੇ ਯੋਗ ਸਮਰਪਿਤ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਦਾ ਵੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ।

2. ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਤਰੱਕੀ ਕੇਵਲ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕਰਕੇ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ। ਇਹ ਸਹੀ ਹੈ ਕਿ ਸਾਹਿਤ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਸਿੰਗਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਸਾਹਿਤ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਵਿਗਿਆਨ, ਵਪਾਰ, ਖੇਤੀਬਾੜੀ, ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਪ੍ਰਬੰਧ, ਇਤਿਹਾਸ, ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਆਦਿ ਦੀਆਂ ਸਿਆਣਕਾਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਸਰਲ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਲਿਖੀਆਂ ਅਤੇ ਵਰਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ, ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਉੱਨਤ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀ। ਕੋਰੀਅਨ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਉੱਤਮ ਅਤੇ ਸਟੈਂਡਰਡ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੇ ਅਨੁਵਾਦ ਹਾਜ਼ਰ ਹਨ। ਕੋਰੀਅਨ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਉਹਨੇ ਤੋਂ ਉੱਚੀ ਸਿੱਖਿਆ ਕੋਰੀਆ ਵਿਚ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਯਤਨ ਕਰਕੇ ਅਸੀਂ 'ਪੰਜਾਬੀ' ਨੂੰ ਵੀ ਅਜਿਹੀ ਪਦਵੀ ਦਿਵਾ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ 50 ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਤੋਂ ਸਾਹਿਤਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਸਨਮਾਨਿਤ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਵਿਗਿਆਨ, ਕਾਮਰਸ, ਵਿਧੀ, ਮਨੋਵਿਗਿਆਨ, ਇਤਿਹਾਸ, ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ, ਪ੍ਰਬੰਧ ਆਦਿ ਖੇਤਰਾਂ ਦੇ ਲੇਖਕਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਸਨਮਾਨਿਤ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ।

3. ਪੰਜਾਬੀ ਅਧਿਆਪਨ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਖੋਜ ਹੋਈ ਹੈ। ਅਜੇ ਤੱਕ ਸਕੂਲਾਂ ਬੱਚਿਆਂ ਵਾਸਤੇ ਅਸੀਂ ਕੋਈ ਖੋਜ - ਆਧਾਰਿਤ ਪਾਠ-ਪੁਸਤਕ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕੇ। ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿ ਭਿੰਨ - ਭਿੰਨ ਉਮਰਾਂ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਭੰਡਾਰ ਕਿੰਨੇ ਤੇ ਕਿੰਨੇ ਕਿਸਮ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸੁਣਨ, ਸਮਝਣ, ਪੜ੍ਹਨ ਅਤੇ ਲਿਖਣ ਦੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਕਿੰਨੀ ਗਤੀ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਵੇਲੇ ਕਿੰਨੀ ਹੈ? ਪੰਜਾਬੀ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਦੀ ਅਸੀਂ ਅਜੇ ਤੱਕ ਕੋਈ ਵਧੀਆ ਵਿਧੀ ਦੀ ਕਾਢ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ, ਨਾ ਹੀ ਅਜੇ ਤੱਕ ਅਸੀਂ ਭਿੰਨ - ਭਿੰਨ ਉਮਰਾਂ ਦੇ ਜਮਾਤਾਂ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਲਈ ਕੋਈ ਯੋਗਤਾ ਪਰਖਣ ਦਾ ਟੈਸਟ ਬਣਾ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਸਾਡੇ ਦਾ ਮਤਲਬ ਪੰਜਾਬੀ ਅਧਿਆਪਨ ਦਾ ਕੰਮ ਅਟਕਲ-ਪੱਚੁ ਹੀ ਚਲ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਕੋਈ ਖੋਜ-ਆਧਾਰਿਤ ਸਿਧਾਂਤ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਮੌਲਿਕ ਖੋਜ ਨਾ ਦੇ ਹੀ ਬਰਾਬਰ ਹੈ। ਅਜੇ ਤੱਕ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਇਹ ਵੀ ਨਹੀਂ ਖਤਾ ਕਰ ਸਕੇ ਕਿ ਪਾਠ-ਪੁਸਤਕਾਂ ਅਤੇ ਸਿਲੇਬਸਾਂ ਦੇ ਭਿੰਨ-ਭਿੰਨ ਜਮਾਤਾਂ ਵਾਸਤੇ ਆਕਾਰ ਕਿੰਨੇ - ਕਿੰਨੇ ਹੋਣ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਮੱਗਰੀ ਕਿਹੋ ਜਿਹੀ ਹੋਵੇ। ਸਕੂਲ ਸਿੱਖਿਆ ਬੋਰਡ ਵਲੋਂ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀਆਂ ਪਾਠ-ਪੁਸਤਕਾਂ ਇਧਰੋਂ ਉਧਰੋਂ ਭਿੰਨ- ਭਿੰਨ ਲੇਖਕਾਂ ਦੀਆਂ ਹਯਨਾਵਾਂ ਇਕੱਠੀਆਂ ਕਰਕੇ ਹੀ ਬਣਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਕਈ ਵਾਰ ਤੀਜੀ ਜਮਾਤ ਦੀ ਪੁਸਤਕ ਚੌਥੀ ਜਮਾਤ ਦੀ ਪਾਠ - ਪੁਸਤਕ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਔਖੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਕਿਸੇ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਜਾਂ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ ਨੇ ਵਿਗਿਆਨਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਖੋਜ ਦਾ ਕੰਮ ਸ਼ੁਰੂ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਕੋਈ ਅਜਿਹਾ ਪੇਸ਼ਾਨਾ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ

ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਜੋ ਦੱਸ ਸਕੇ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੀ ਐੱਮ. ਏ. (ਪੰਜਾਬੀ) ਦੀ ਡਿਗਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜਾਂ ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੀ ਐੱਮ. ਏ. (ਪੰਜਾਬੀ) ਦੀ ਡਿਗਰੀ ਨਾਲੋਂ ਵਧੀਆ ਹੈ ਜਾਂ ਘਟੀਆ ਹੈ ਜਾਂ ਕਿਹੜੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੀ ਐੱਮ. ਏ. (ਪੰਜਾਬੀ) ਦਾ ਮਿਆਰ ਐੱਮ. ਏ. (ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ) ਦੇ ਮਿਆਰ ਜਿੰਨਾ ਹੈ ਆਦਿ। ਕੁਝ ਕੁ ਸਰਵੇਖਣ ਯੋਜਨਾ ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੇ, ਵਿਸ਼ਵ ਬੈਂਕ ਨੇ ਅਤੇ ਗੈਰ - ਸਰਕਾਰੀ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਅਧਿਆਪਨ ਬਾਰੇ ਕੀਤੇ ਹਨ, ਸੰਖੇਪ ਵਿਚ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਦੱਸਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ ਤੇ ਇਸ ਦਿਸ਼ਾ ਵਿਚ ਕੁਝ ਠੋਸ ਕਦਮ ਚੁੱਕਣ ਵਾਸਤੇ ਬੇਨਤੀ ਵੀ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ।

* ਭਾਰਤ ਦੇ ਯੋਜਨਾ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦਾ 2005 ਈ. ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਸਰਵੇਖਣ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਚੌਥੀ-ਪੰਜਵੀਂ ਦੇ 46% ਬੱਚੇ ਪਹਿਲੀ ਜਮਾਤ ਦੀ ਪਾਠ - ਪੁਸਤਕ ਦਾ ਸੌਖੇ ਤੋਂ ਸੌਖਾ ਪੈਰਾ ਵੀ ਪੜ੍ਹਨ ਤੋਂ ਅਸਮਰਥ ਹਨ। ਦੂਜੀ ਜਮਾਤ ਦੀ ਪਾਠ-ਪੁਸਤਕ ਤਾਂ 70% ਬੱਚੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਪੜ੍ਹ ਸਕਦੇ। 25% ਬੱਚੇ ਤਾਂ ਵਰਣਮਾਲਾ ਦੇ ਅੱਖਰਾਂ ਦੀ ਸਹੀ ਪਛਾਣ ਕਰਨ ਵਿਚ ਵੀ ਅਸਫਲ ਰਹੇ ਹਨ।

* ਪ੍ਰਥਮ ਨਾਂਅ ਦੀ ਗੈਰ ਸਰਕਾਰੀ ਸੰਸਥਾ ਵਲੋਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸਰਵੇਖਣ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦੂਜੀ ਤੋਂ ਸੱਤਵੀਂ ਤੱਕ ਦੀਆਂ ਜਮਾਤਾਂ ਵਿਚ 25% ਬੱਚਿਆਂ ਵਿਚ ਨਿਰੱਖਰਤਾ ਵੇਖੀ ਗਈ ਹੈ।

* ਸਿਲੇਬਸਾਂ ਦੀ ਨਵੀਂ ਰੂਪ - ਰੇਖਾ ਸਬੰਧੀ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਯਸ਼ਪਾਲ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ 2005 ਈ. ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ 53% ਬੱਚੇ ਅੱਠਵੀਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਸਕੂਲ ਛੱਡ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਸਕੂਲ ਛੱਡਣ ਤੋਂ ਜਲਦੀ ਹੀ ਬਾਅਦ ਉਹ ਮੁੜ ਨਿਰੱਖਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜਾਹਿਰ ਹੈ ਕਿ ਅੱਧਾ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਅਜੇ ਸਕੂਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ।

* 100 ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਦੇ ਯਤਨਾਂ ਸਦਕਾ ਵੀ ਅਸੀਂ 100% ਸਾਖਰਤਾ ਦਾ ਟੀਚਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕੇ। ਇਹ 60% ਸਾਖਰਤਾ ਜਿਸ ਬਾਰੇ ਅਸੀਂ ਦੂਜੇ ਤੀਜੇ ਪੜ੍ਹਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਾਂ। ਕੇਵਲ 15-35 ਸਾਲ ਦੇ ਬੰਦਿਆਂ ਦੀ ਹੈ। 35 ਸਾਲ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਦੀ ਵਸੋਂ ਵਿਚ ਤਾਂ ਨਿਰੱਖਰਤਾ 80% ਤੋਂ ਵੀ ਵਧ ਹੈ। ਪੇਂਡੂ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਨਿਰੱਖਰਤਾ 40% ਦੇ ਕਰੀਬ ਹੈ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਅੰਕੜਿਆਂ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਦੀ ਵਰਤਮਾਨ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਅਨੁਮਾਨ ਲਗਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਮੇਰੀ ਬੇਨਤੀ ਇਹੋ ਹੀ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖਿਆ ਵਿਭਾਗ ਨੂੰ ਇਸ ਦਿਸ਼ਾ ਵਿਚ ਠੋਸ ਕਦਮ ਚੁੱਕਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਹੋਰ ਤੋਂ ਹੋਰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰਦੇ ਜਾਣ ਦੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਚਲਦੇ ਰਹਿਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮਾਂ ਦੀ ਨਜ਼ਰਸਾਨੀ ਨਿਰੰਤਰ ਹੁੰਦੀ ਰਹਿਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।

- ਡਾ. ਟੀ. ਆਰ. ਸ਼ਰਮਾ
ਪਟਿਆਲਾ।

ਸਰਬਸਾਂਝੀ ਭਾਸ਼ਾ

ਪੰਜਾਬੀ, ਪੰਜਾਬ ਵਾਸੀਆਂ ਦੀ ਸਰਬ-ਸਾਂਝੀ ਭਾਸ਼ਾ ਹੈ। ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਕੋਈ ਧਰਮ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਇਹ ਕਿਸੇ ਧਰਮ ਦੀ ਵਿਰਾਸਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਸਦਾ ਧਰਮ ਦੀਆਂ ਸੀਮਾਵਾਂ ਤੋਂ ਉੱਚੀ ਅਤੇ ਬੋਲੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਵਸਦੇ ਹਰ ਇਕ ਧਰਮ ਵਾਲੇ ਦੀ ਸਾਂਝੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਵੀ ਹਰ ਇਕ ਪੰਜਾਬ-ਵਾਸੀ ਦੀ ਮਾਤ-ਭਾਸ਼ਾ ਹੈ। ਇਸ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਹੀ ਹਰ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕੀਆਂ ਸੁਣ ਕੇ ਵੱਡਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਭਾਸ਼ਾ ਹਰ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਵਿਰਸਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਆਧਾਰ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਰਸੇ ਤੋਂ ਟੁੱਟਣਾ ਆਪਣੀ ਮਾਤਾ ਨਾਲੋਂ, ਆਪਣੇ ਵਿਰਸੇ ਨਾਲੋਂ ਟੁੱਟਣਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਰੂਪ-ਨਿਖਾਰ 10ਵੀਂ ਸਦੀ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। 'ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਰਾਜ ਰਾਸੋ' ਅਤੇ 'ਸਨੇਹ ਰਾਸ਼ਾਇ' ਨਾਂ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਕੁਝ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਮਿਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਨਾਥ ਜੋਗੀਆਂ ਦੀਆਂ ਬਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਅੰਸ਼ ਹੋਰ ਵਧ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਜੋਗੀਆਂ ਨੇ ਪਾਖੰਡਾਂ ਅਤੇ ਧਰਮ ਦੇ ਝੂਠੇ ਆਡੰਬਰਾਂ ਦਾ ਖੰਡਨ ਕਰਦੇ ਹੋਇਆ ਚੰਗੀ ਰਹਿਣੀ ਤੇ ਉੱਚੇ ਆਚਾਰ ਉਤੇ ਬਲ ਦੇਣ ਲਈ ਪੰਜਾਬੀ ਜੀਵਨ ਤੋਂ ਅਲੰਕਾਰ, ਬਿੰਬ ਅਤੇ ਪ੍ਰਤੀਕ ਲਏ ਹਨ। ਤੇਰ੍ਹਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਫ਼ਰੀਦ ਦੇ ਬੋਲ ਗੂੰਜੇ ਸਨ। ਭਾਵੇਂ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦਾ ਖਾਨਦਾਨ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਬਾਹਰੋਂ ਆ ਕੇ ਵਸਿਆ ਸੀ। ਪਰ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਜਨਮ ਲੈਣ ਕਾਰਣ ਆਪ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਕੋਮਲ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਪੰਜਾਬੀ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਗਟਾ ਕੇ ਸਹੀ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਸੁੱਚੀ ਤੇ ਸੁਰੀਲੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਵਿਕਸਤ ਕੀਤਾ। ਰੱਬ ਨਾਲ ਇਕ-ਸੁਰ ਹੋ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਹ ਬੋਲ ਬੋਲੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਭ ਨੂੰ ਮੋਹ ਲਿਆ, ਆਪਣੇ ਵਸ ਵਿਚ ਕਰ ਲਿਆ, ਬਾਬਾ ਜੀ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼, ਆਪਣੀ ਭਾਸ਼ਾ, ਆਪਣੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਆਦਿ ਪ੍ਰਤਿ ਬਹੁਤ ਡੂੰਘੀ ਖਿੱਚ ਰੱਖਦੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਤਾਂ ਇਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿਹਾ ਹੈ :-

ਫਰੀਦਾ ਬਾਰਿ ਪਰਾਇਐ, ਬੈਸਣਾ ਸਾਂਈ ਮੁਝੇ ਨਾ ਦੇਹਿ॥

ਜੇ ਤੂੰ ਏਵੈ ਰਖਸੀ ਜੀਉ ਸਰੀਰਹੁ ਲੇਹਿ॥

ਉਸ ਸਮੇਂ ਦਾ ਲੌਕਿਕ ਸਾਹਿਤ ਵਾਰਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਨੌਂ ਵਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਪੁਨੀਆਂ ਤੇ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚਲੀਆਂ ਬਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਗਾਉਣ ਦੀ ਤਾਕੀਦ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਵਲੋਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਾਰਾਂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਸੰਘਰਸ਼ਮਈ ਪੱਖ ਨੂੰ ਰੂਪਮਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂਆਂ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰਜਵਾੜਿਆਂ/ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਨਾਇਕ/ਪ੍ਰਤਿ-ਨਾਇਕ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਫਿਰ ਸੰਨ 1469 ਈ. ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਧਰਤੀ ਉਤੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਆਗਮਨ ਹੋਇਆ। ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਧਰਤੀ ਇਕ ਨਵੇਂ ਅਤੇ ਨਰੋਏ ਅਹਿਸਾਸ ਨਾਲ ਸੰਪੂਰੀ ਗਈ। ਸਾਰਾ ਪੰਜਾਬ

ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਦਾ ਕੱਲ੍ਹ ਅੱਜ ਤੇ ਭਲਕ • (257)

ਖਾਬ ਤੋਂ ਉੱਠ ਕੇ ਮਰਦੇ-ਕਾਮਲ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਸਖਸੀਅਤ ਨਿਖਰ ਆਈ। ਆਪਣੇ ਮੋਢਿਆਂ ਤੋਂ ਗੁਲਾਮੀ ਦਾ ਜੁਲਾ ਲਾਹ ਸੁੱਟਣ ਦੀ ਚਾਹ ਪੈਦਾ ਹੋਈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਰੱਬ ਦੀ ਭਗਤੀ, ਪਾਖੰਡਾਂ ਦਾ ਤਿਆਗ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਅਤੇ ਸਰਬ-ਸਾਂਝੀਵਾਲਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਹੈ :-

ਸਭੁ ਕੇ ਆਸੈ ਤੇਰੀ ਬੈਠਾ॥ ਘਟ ਘਟ ਅੰਤਰਿ ਤੂੰਹੈ ਵੁਠਾ॥

ਸਭੇ ਸਾਂਝੀਵਾਲ ਸਦਾਇਨਿ ਤੂੰ ਕਿਸੇ ਨ ਦਿਸਹਿ ਬਾਹਰਾ ਜੀਉ॥

ਅਸਲ ਵਿਚ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦੇ ਬੋਲ ਸੁਣ ਕੇ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬ ਵਾਸੀਆਂ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਹੀ ਬਦਲ ਗਈ। ਸਾਰੇ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਸਮਦਰਸੀ ਭਾਵ ਦਾ ਸੰਚਾਰ ਕਰਕੇ ਬੋਲ ਪਏ- 'ਨਾ ਕੇ ਬੈਰੀ ਨਹੀਂ ਬਿਗਾਨਾ ਸਗਲ ਸੰਗ ਹਮ ਕਉ ਬਨਿ ਆਈ ਸੁੱਚੇ ਮੋਤੀਆਂ ਵਰਗੇ ਭਾਵਾਂ ਦਾ ਸੰਚਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਰਾਹੀਂ ਜੋ ਸਾਹਿਤ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ, ਉਹ ਵੀ ਸੱਚਮੁੱਚ ਸੁੱਚਾ ਅਤੇ ਸੁਸ਼ੁਠ ਸੀ। ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਪੁਰਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਉੱਤੇ ਝਾਤ ਪਾਉਂਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਅਸਲੀ ਸੁੱਚਾ ਸਾਹਿਤ ਮਹਾਤਮਾ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਬਚਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਫਕੀਰਾਂ, ਗੁਰੂ ਪਿਆਰਿਆਂ, ਸੁਰਤੀ ਪੁਰਖਾਂ ਦੇ ਵਚਨ ਹਨ। ਇਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਤੀਰ ਬਰਸਾਉਂਦਾ ਸਾਹਿਤ ਹੈ ਕਿ ਜੋ ਇਸ ਦਾ ਜਾਣੂ ਹੋਇਆ ਉਸ ਨੂੰ ਹੋਰ ਕੋਈ ਬੋਲੀ ਚੰਗੀ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦੀ। ਸੱਚਮੁੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਬਾਣ ਪਿਆਰ ਭਰੇ ਕਲੇਜਿਆਂ ਨੂੰ ਵਿੰਨ੍ਹਦੇ ਹਨ, ਪਿਆਰ ਦੇ ਛੋਕ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਪਿਆਰ ਦੇ ਜਖਮਾਂ ਨੂੰ ਭਰਦੇ ਹਨ। ਹਰ ਕੌਮ ਦਾ ਸਾਹਿਤ ਉਸ ਦੀ ਦਾਨਾਈ ਦਾ ਸਹਿਜ ਸੁਭਾਅ ਉਪਜਿਆ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸੋ ਪੰਜਾਬੀ ਸਿਰਫ ਗੁਰਮੁਖੀ/ਫਕੀਰੀ ਰੰਗ ਵਿਚ ਸ਼ੋਭਾ ਪਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਬੁੱਲ੍ਹੇ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਗੁਰਮੁਖੀ ਮੁਰਸ਼ਦੀ ਰੰਗ ਲੱਗਾ ਅਤੇ ਇਸ ਮੰਦਰ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਕੀਤੀ। ਵਾਰਸ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਕੁਝ ਬੋਰ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਫਕੀਰੀ ਦਾ ਠਰਕ ਹੋਇਆ ਉਹ ਵੀ ਇਸੇ ਵਿਚ ਗਾ ਉੱਠਿਆ। ਸੰਨ 1604 ਈ. ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸੰਪਾਦਨ ਕੀਤਾ ਜੋ ਭਾਰਤ ਦੇ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਇਕ ਅਦੁੱਤੀ ਖਜ਼ਾਨਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਵਿਚ ਪੰਜ ਸੌ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਦੌਰਾਨ ਵਿਚਾਰੇ ਧਰਮ-ਸਾਧਕਾਂ ਦੇ ਅਨੁਭਵ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਪਣੇ ਹੀ ਬੋਲਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸੰਕਲਿਤ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਭਾਰਤੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ, ਸਾਮੀ ਧਾਰਮਿਕ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ, ਨਵੀਨ ਯੁੱਗ ਬੋਧ ਸਰਬ-ਸਾਂਝੀਵਾਲਤਾ, ਮਾਨਵ-ਕਲਿਆਣ ਆਦਿ ਮਹੱਤਵਪੂਰਣ ਪੱਖਾਂ ਤੇ ਬਾਣੀਕਾਰਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਵੱਛ ਭਾਵ ਪ੍ਰਗਟਾਏ ਹਨ। ਸੱਚ ਪੁੱਛੋਂ ਤਾਂ ਇਹ ਗ੍ਰੰਥ ਭਾਵਾਤਮਕ ਏਕਤਾ ਦਾ ਇਕ ਨਿਰਮਲ ਮਾਨ-ਸਰੋਵਰ ਹੈ ਅਤੇ ਭਾਰਤੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਮੌਲਿਕ ਪਛਾਣ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚਲੀ ਬੋਲੀ ਭਾਸ਼ਾਈ ਤੰਗ ਨਜ਼ਰੀ ਤੋਂ ਉੱਚੀ ਉੱਠ ਕੇ ਸਭ ਲਈ ਸਾਂਝੇ ਭਾਵ-ਸੰਚਾਰ ਦਾ ਮਾਧਿਅਮ ਹੋ ਨਿਬੜੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਵਰਤੇ ਗਏ ਅਨੇਕ ਪਰੰਪਰਾਗਤ ਕਾਵਿ-ਰੂਪਾਂ, ਬਿੰਬਾਂ, ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ, ਕਾਵਿ-ਸ਼ੈਲੀਆਂ ਰਾਹੀਂ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਗੌਰਵ ਵਧਿਆ ਹੈ। ਗੁਰੂ-ਕਾਲ ਵਿਚ ਹੀ ਸ਼ਾਹ ਹੁਸੈਨ ਦੀ ਵਿਯੋਗੀ ਕਾਵਿ-ਆਤਮਾ ਨੇ ਦਿਲ ਨੂੰ ਹਿਲਾ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਰਾਹੀਂ ਕਾਫ਼ੀਆਂ ਵਿਚ ਗੂੰਦਿਆ ਹੈ। ਸ਼ਾਹ ਹੁਸੈਨ ਨੇ ਇਸ਼ਕ ਦੀ ਤੀਬਰ ਭਾਵਨਾ, ਪ੍ਰੀਤਮ ਨੂੰ ਮਿਲ ਕੇ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਸੰਯੋਗ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਇੱਛਾ, ਧਾਰਮਿਕ ਪਾਖੰਡਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਬਗ਼ਾਵਤ

ਆਦਿ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟਾ ਕੇ ਠੇਠ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਲੋਚ, ਮਿਠਾਸ ਅਤੇ ਰਸ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਸੋਜ਼ ਅਤੇ ਆਜਿਸ਼ੀ ਦਾ ਜੋ ਸੁਆਦ ਭਰਿਆ ਹੈ, ਉਹ ਹੋਰ ਕਿਤੇ ਮਿਲਣਾ ਔਖਾ ਨਹੀਂ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੁਲਤਾਨ ਬਾਹੂ, ਸ਼ਾਹ ਸ਼ਰਫ਼ ਆਦਿ ਨੇ ਸੂਫੀ ਕਵਿਤਾ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵਿਕਸਿਤ ਕੀਤਾ। ਕਈ ਮੁਸਲਮਾਨ ਕਵੀਆਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਰਾਹੀਂ ਇਸਲਾਮ ਧਰਮ ਦੀ ਮਰਿਆਦਾ, ਸ਼ੁਰੂ-ਸ਼ੁਰੀਅਤ, ਰਹਿਣੀ ਸਹਿਣੀ ਅਤੇ ਸਿਧਾਂਤਕ ਉਪਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਕਲਮਬੱਧ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਗੁਰੂ-ਕਾਲ ਵਿਚ ਕਿੱਸਾ ਲਿਖਣ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਦਾ ਆਰੰਭ ਹੋਇਆ। ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦਮੋਦਰ ਨੇ ਹੀਰ ਦਾ ਕਿੱਸਾ ਲਿਖਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਬੜੇ ਸਿੱਧੇ ਸਾਦੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ ਲਿਖ ਕੇ ਲਹਿੰਦੀ ਉਪਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਸੁਆਦ ਚਖਾਇਆ। ਉਸ ਨੇ ਉਸ ਵਕਤ ਦੇ ਰੀਤੀ-ਰਿਵਾਜ਼ਾਂ ਪਰਿਵਾਰਿਕ ਸੰਬੰਧਾਂ, ਧਾਰਮਿਕ-ਸਮਾਜਿਕ ਮਾਨਤਾਵਾਂ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਬੜੀ ਨੀਝ ਨਾਲ ਚਿਤਰਿਆ। ਫਿਰ ਪੀਲੂ ਕਵੀ ਨੇ ਮਿਰਜ਼ਾਂ-ਸਾਹਿਬਾਂ ਦਾ ਕਿੱਸਾ ਲਿਖ ਕੇ ਆਪਣੇ ਸੋਜ਼ ਭਰੇ ਭਾਵ ਪ੍ਰਗਟਾਏ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਜੱਟ ਦੇ ਮਰਦਾਉਪੁਣੇ ਅਤੇ ਅੱਖਤਤਾ ਨੂੰ ਬੜੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਨਾਲ ਨਿਭਾਇਆ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਾਫ਼ਜ਼ ਬਰਖੁਰਦਾਰ ਨੇ ਮਿਰਜ਼ਾਂ ਸਾਹਿਬਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਸੱਸੀ ਪੁੰਨੂ ਅਤੇ ਯੂਸਫ਼-ਜੁਲੈਖਾਂ ਦੇ ਕਿੱਸੇ ਲਿਖ ਕੇ ਬਾਹਰ ਸੱਭਿਆਚਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਲੋਕ ਅਤੇ ਪ੍ਰੀਤ ਕਥਾਵਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਉਪਲਬਧ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਸੱਭਿਆਚਾਰਾਂ ਦਾ ਸੋਹਣੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਮੇਲ ਕਰਾਇਆ। ਇਸ ਕਾਲ ਵਿਚ ਬੀਰ-ਰਸੀ ਕਾਵਿ ਦੀ ਵੀ ਰਚਨਾ ਹੋਈ। ਚੰਡੀ ਦੀ ਵਾਰ ਰਾਹੀਂ ਭਾਰਤੀ ਮਿਥਿਹਾਸ ਆਖਿਆਨਾ ਵਿਚੋਂ ਪ੍ਰਸੰਗ ਲੈ ਕੇ ਯੁੱਗ ਦੀ ਦਰਪੇਸ਼ ਸਮੱਸਿਆ ਦਾ ਸਮਾਧਾਨ ਲੱਭਿਆ ਗਿਆ। ਮੁਸਲਮਾਨ ਕਵੀਆਂ ਨੇ ਇਮਾਮ ਹੁਸੈਨ ਦੀ ਕਰਬਲਾ ਵਿਚ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦੇ ਜੰਗਨਾਮੇ ਲਿਖ ਕੇ ਸ਼ਰਧਾ ਦੇ ਫੁੱਲ ਚੜ੍ਹਾਏ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਬਾਰਹਮਾਂਹ ਤੇ ਸ਼ੀਹਰਫੀਆਂ, ਗੋਸ਼ਟੀ ਆਦਿ ਵੀ ਰਚੀਆਂ ਗਈਆਂ।

ਇਸ ਕਾਲ ਵਿਚ ਵਾਰਤਕ ਦਾ ਵੀ ਜਨਮ ਹੋਇਆ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਦੇ ਉਪਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਕਲਮਬੱਧ ਕਰਨ ਲਈ ਸ਼ਰਧਾਲੂਆਂ ਦੇ ਇਹ ਉੱਦਮ, ਜਨਮ-ਸਾਖੀਆਂ, ਸਾਖੀਆਂ, ਪਰਚੀਆਂ, ਗੋਸ਼ਟੀ, ਪਰਮਾਰਥਾਂ ਆਦਿ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਾਹਮਣੇ ਆਏ। ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਅਨੁਸਾਰ 'ਨਸਰ' ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਲਿਖੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਹੋਠ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਿਆਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਨਾਲ ਸਿੱਚੇ ਗੁਲਾਬਾਂ ਦੀਆਂ ਪੱਤੀਆਂ ਵਾਂਗ ਸਿਫ਼ਤ ਸਮੀਰ ਨਾਲ ਹਿੱਲਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਕਾਲ ਦੇ ਵਾਰਤਕ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਸਾਧਨਾਂ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਆ ਆਈ। ਉਸ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਨੁਕਤਿਆਂ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਉਪਦੇਸ਼ਾਂ/ਪ੍ਰਵਚਨਾਂ ਨੂੰ ਅਰਪਿਤ ਹੈ। ਉੱਤਰ ਮੱਧ ਕਾਲ ਵਿਚ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਤਾਂ ਬੰਦ ਹੋ ਗਈ ਪਰ ਇਸ ਕਾਲ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਕਾਫ਼ੀ ਰਚਨਾ ਹੋਈ। ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਰੂਪ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਚਰਿਤਰਾਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਗੁਰੂ ਬਿਲਾਸ ਲਿਖੇ ਗਏ। ਇਸੇ ਤੋਂ ਸਰਗੁਣ ਭਗਤੀ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਹਿੰਦੂ ਲੇਖਕਾਂ ਰਾਮ-ਕਾਵਿ ਅਤੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ-ਕਾਵਿ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ। ਸੂਫੀਆਂ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਕਵੀਆਂ ਨੇ ਹਜ਼ਰਤ ਮੁਹੰਮਦ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਉਸਤਤ ਵਿਚ, ਇਮਾਮ ਹੁਸੈਨ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਬਾਰੇ ਅਤੇ ਦੀਨੀ ਪਾਬੰਦੀ ਸਬੰਧੀ ਕਾਵਿ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਕਾਵਿ ਵਿਚ ਇਸਲਾਮਿਕ ਅਤੇ ਹਿੰਦੂ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਕ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਸ਼ਬਦ-ਭੰਡਾਰ ਅਮੀਰ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਕਾਲ ਵਿਚ ਸੂਫੀਆਂ ਨੇ ਬੜੀ ਖੁਲ੍ਹ

ਲੈ ਕੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਪਖੰਡਾਂ ਅਤੇ ਰੂੜ੍ਹ ਰੀਤਾਂ ਨੂੰ ਭੰਡਿਆ, ਉਥੇ ਨਵੇਂ ਨਵੇਂ ਬਿੰਬ ਅਲੰਕਾਰਾਂ, ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦ-ਸੁਹਜ ਨੂੰ ਨਿਖਾਰਿਆ। ਕਿੱਸਾਕਾਰਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਕਬਨ-ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਵਧਾਇਆ, ਬਦੇਸ਼ੀ ਭਾਰਤੀ ਪੰਜਾਬੀ ਪ੍ਰੇਮ ਆਖਿਆਨਾਂ ਨੂੰ ਵਰਤ ਕੇ ਨਵੇਂ ਨਵੇਂ ਕਥਾ-ਪ੍ਰਸੰਗਾਂ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬੀ ਕਾਵਿ ਪਰੰਪਰਾ ਨੂੰ ਸਸ਼ਕਤ ਕੀਤਾ। ਅਰਬੀ-ਫਾਰਸੀ ਦੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਨਾਲ ਸ਼ਬਦ-ਭੰਡਾਰ ਨੂੰ ਸਮ੍ਰਿਪਿ ਕੀਤਾ। ਬੀਰ-ਕਾਵਿ ਵਿਚ ਵੀ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਨਾਇਕਾਂ ਨੂੰ ਵਾਰਾਂ ਰਾਹੀਂ ਚਿਤਰਿਆ ਗਿਆ। ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀ ਬਹਾਦਰੀ ਨੂੰ ਵੀ ਰੂਪਾਇਤ ਕਰਕੇ ਸਰਬ-ਸਾਂਝੇ ਵਾਤਾਵਰਣ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕੀਤੀ ਗਈ।

ਵਾਰਤਕ ਦਾ ਵੀ ਕਾਫ਼ੀ ਵਿਕਾਸ ਹੋਇਆ। ਪਹਿਲਾਂ ਦੀਆਂ ਵਾਰਤਕ ਵੰਨਗੀਆਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਟੀਕੇ, ਉਬਾਨਿਕਾਵਾਂ, ਰਹਿਤਨਾਮੇ ਮਸਲੇ, ਸੁਖਨ, ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਆਦਿ ਲਿਖੇ ਗਏ। ਜਿਥੇ ਭਾਰਤੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਅਤੇ ਅਧਿਆਤਮਵਾਦ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦਾ ਅਨੁਵਾਦ ਹੋਇਆ, ਉਥੇ ਇਸਲਾਮ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਧਰਮ-ਪੁਸਤਕਾਂ ਅਤੇ ਆਮ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੇ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਰੂਪਾਂਤਰ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਏ ਗਏ। ਭਾਈ ਅੱਡਣਸ਼ਾਹ ਸੇਵਾ ਪੰਥੀ ਦੇ ਡੇਰੇ ਤੇ ਜੇ ਇਕ ਪਾਸੇ 'ਯੋਗ ਵਸਿਸਠ' ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਰੂਪਾਂਤਰ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਤਾਂ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ, ਮਸਨਵੀ ਮੌਲਾਨਾ ਅਤੇ 'ਕੀਮਯਾਏ ਸਆਦਤ' ਦੇ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਅਨੁਵਾਦ ਕਰਵਾਏ ਗਏ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਿੰਦੂਆਂ, ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਮਿਲ ਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਕੀਤਾ।

ਈਸਾਈ ਮਿਸ਼ਨਰੀਆਂ ਦੇ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਾਰਨ ਪੱਛਮੀ ਚਿੰਤਨ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਈਸਾਈ ਲੇਖਕਾਂ ਨੇ ਨਾਵਲ, ਨਾਟਕ, ਕਹਾਣੀਆਂ, ਅਨੁਵਾਦ ਆਦਿ ਤਿਆਰ ਕਰਕੇ ਆਪਣਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ। ਸ਼ਰਧਾ ਰਾਮ ਫਿਲੌਰੀ ਨੇ ਕਥਾਤਮਕ/ਇਤਿਹਾਸਕ ਵਾਰਤਕ ਅਤੇ ਲੌਕਿਕ ਵਾਰਤਕ ਲਿਖ ਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਵਾਰਤਕ ਨੂੰ ਆਧੁਨਿਕ ਵਾਰਤਕ ਲਿਖਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ। ਪੰਜਾਬੀ ਪੱਤਰਕਾਰੀ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣ ਨਾਲ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਪੜ੍ਹਨ ਪ੍ਰਤਿ ਰੁਚੀ ਵਧੀ। ਪੋਥੀ ਦੀ ਥਾਂ ਲੋਕ ਪੁਸਤਕ ਪੜ੍ਹਨ ਲੱਗੇ।

ਆਧੁਨਿਕ ਯੁਗ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂ, ਮੁਸਲਮਾਨ, ਸਿੱਖ, ਈਸਾਈ ਸਭ ਮਿਲ ਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਹਿੱਸਾ ਪਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਹਰ ਇਕ ਨੇ ਇਸ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਫਰਜ਼ ਸਮਝ ਕੇ ਹਿੱਸਾ ਪਾਇਆ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਮਿਲਵੇ ਯਤਨਾਂ ਦੇ ਫਲਸਰੂਪ ਪੰਜਾਬੀ ਇਕ ਅਮੀਰ ਭਾਸ਼ਾ ਹੋ ਨਿਬੜੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿਚ ਅਨੇਕ ਸੱਭਿਆਚਾਰਾਂ, ਵਿਚਾਰਾਂ ਅਤੇ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਦੇ ਆਉਣ ਕਾਰਨ ਇਸ ਦੀ ਸਹਿਣ ਅਤੇ ਪਾਚਣ ਸ਼ਕਤੀ ਵਧੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਇਕ ਖ਼ਾਸ ਕਿਸਮ ਦੀ ਮਿਠਾਸ ਅਤੇ ਲੋਚ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਹੈ। ਲਾਲਾ ਧਨੀ ਰਾਮ ਚਾੜ੍ਹਕ ਨੇ ਉਰਦੂ ਅਤੇ ਹਿੰਦੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੇ ਨਿਰਮਾਣ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਯੋਗਦਾਨ ਮੰਨ ਕੇ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਹੈ :-

ਤੇਰੀ ਮਾਖਿਓ ਮਿੱਠੀ ਬੋਲੀ ਦੀ,
ਜੀ ਕਰਦਿਆਂ ਸਿਫਤ ਨਾ ਰਜਦਾ ਹੈ,
ਉਰਦੂ ਹਿੰਦੀ ਦਿਆਂ ਸਾਜਾਂ ਵਿਚ
ਸੁਰ ਤਾਲ ਤੇਰਾ ਹੀ ਵੱਜਦਾ ਹੈ।

ਫੀਰੋਜ਼ਦੀਨ ਸ਼ਰਫ਼ ਨੇ ਦੇਸ਼ ਅੰਦਰ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਦੀ ਕਾਮਨਾ ਕਰਦੇ ਹੋਇਆਂ ਰੱਬ

ਪਾਸੋਂ ਖ਼ੈਰ ਮੰਗੀ ਹੈ:-

ਮਿਲੇ ਮਾਣ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਅੰਦਰ
ਆਸ਼ਕ ਮੁੱਢੇ ਮੈਂ ਏਸ ਉਮੰਗ ਦਾ ਹਾਂ।
ਮੈਂ ਪੰਜਾਬੀ, ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਸਰਫ ਸੇਵਕ
ਸਦਾ ਖ਼ੈਰ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਮੰਗਦਾ ਹਾਂ।

ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਰਿਆਂ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀ ਸਾਂਝੀ ਭਾਸ਼ਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਵਿਚ ਸਭ ਨੇ ਮਿਲ ਕੇ ਆਪਣਾ ਹਿੱਸਾ ਪਾਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਧਾਰਮਿਕ ਸੀਮਾਵਾਂ ਤੋਂ ਉੱਚਾ ਉਠ ਕੇ ਜਿਸ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਉਸ ਮਾਤ-ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਗੌਰਵ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣਾ ਹਰ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਕਰਤੱਵ ਹੈ।

-ਡਾ. ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੱਗੀ
ਪਟਿਆਲਾ।

ਬੋਲੀ ਤੇ ਵਿਕਾਸ

'ਲਿਵਿੰਗ ਟੰਗਜ਼ ਇੰਸਟੀਚਿਊਟ ਫਾਰ ਐਨਡੇਂਜਰਡ ਲੈਂਗੁਏਜਿਜ਼' ਅਤੇ 'ਨੈਸ਼ਨਲ ਜੀਓਗਰਾਫਿਕ ਮੈਗਜ਼ੀਨ' ਵਲੋਂ ਕਰਵਾਏ ਸਰਵੇਖਣ ਮੁਤਾਬਿਕ ਵਿਸ਼ਵ ਦੀਆਂ 7000 ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿਚੋਂ 50% ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਖਤਰਾ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਇਸੇ 21ਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਣਗੀਆਂ। ਇਹ ਗੱਲ ਆਮ ਸਧਾਰਨ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਮੌਤ ਵਰਗੀ ਖਤਰਨਾਕ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਕੋਈ ਮਾਅਨੇ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦੀ ਪਰ ਸਮਝ ਨੂੰ ਡੂੰਘਾਈਆਂ ਤੱਕ ਲੈ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਭਵਿੱਖ ਦਾ ਅਨੁਮਾਨ ਲਗਾ ਸਕਣ ਵਾਲੇ ਮਨੋ ਵਿਗਿਆਨੀਆਂ, ਬੁੱਧੀਜੀਵੀਆਂ ਲਈ ਜਾਂ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਦੇ ਹਿਤੈਸ਼ੀਆਂ ਲਈ ਵੱਡਾ ਦੁਖਾਂਤ ਵਾਪਰਨ ਵੱਲ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਅਸੀਂ ਚਲਦੀਆਂ ਫਿਰਦੀਆਂ ਹੱਡ ਮਾਸ ਦੀਆਂ ਮਸ਼ੀਨੀ ਕਠਪੁਤਲੀਆਂ ਬਣ ਕੇ ਰਹਿ ਜਾਵਾਂਗੇ। ਸਾਡਾ ਸਮਾਜਿਕ ਵਿਕਾਸ, ਮਾਨਸਿਕ ਵਿਕਾਸ, ਸਾਡੇ ਹਾਵ ਭਾਵ, ਸਾਡੇ ਭੰਗਤੇ, ਗਿੱਧੇ, ਬੋਲੀਆਂ, ਸੱਭਿਆਚਾਰ, ਰਿਸ਼ਤੇ-ਨਾਤੇ, ਵਿਆਹ ਰਸਮਾਂ, ਬਰਾਤਾਂ, ਘੋੜੀਆਂ, ਪਾਣੀ ਵਾਰਨੇ, ਗੀਤ ਗਾਉਣੇ, ਲੋਰੀਆਂ ਦੇਣੀਆਂ, ਬਾਤਾਂ ਪਾਉਣੀਆਂ, ਦਾਈਆਂ-ਦੂਹਤੇ, ਲੁਕਣ-ਮੀਟੀ, ਖੇਡਾਂ, ਕੋਟਲਾ-ਫੁਪਾਕੀ, ਸਾਡੀਆਂ ਮਾਸੀਆਂ, ਮਾਮੀਆਂ, ਤਾਈਆਂ, ਚਾਚੀਆਂ, ਭੂਆ, ਫੁੱਫਤ, ਤਾਏ, ਮਾਮੇ, ਨਾਨੇ-ਨਾਨੀਆਂ, ਬੇਬੇ-ਬਾਪੂ, ਦਾਦੇ-ਦਾਦੀਆਂ, ਪੁੱਤਰ-ਪੁੱਤਰੀਆਂ, ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ, ਸਾਡਾ ਵੱਡਮੁੱਲਾ ਇਤਿਹਾਸ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਮੌਤ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਹਮੇਸ਼ਾ ਲਈ ਮੌਤ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਚਲਿਆ ਜਾਵੇਗਾ। ਪਰ ਅਹਿਮ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਮੌਤ ਦੀ ਦੁਖਾਂਤਕ ਕਹਾਣੀ ਮਨੁੱਖੀ ਮੌਤ ਵਾਂਗ ਅਟੱਲ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਦੁਖਾਂਤ ਨੂੰ ਜਾਂ ਮੌਤ ਨੂੰ ਸਮਝਦਾਰੀ ਨਾਲ ਹਮੇਸ਼ਾ ਲਈ ਟਾਲਿਆ ਹੀ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸਗੋਂ ਇਸ ਮਾਤਮ ਦੀ ਥਾਂ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ ਜਸ਼ਨ ਵੀ ਮਨਾਏ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਜੇਕਰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਖਿੱਤੇ ਦੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਦੇ ਸਪੁੱਤਰ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਫੁੱਲਤ ਕਰਨ ਲਈ ਸਿਰਤੋਤ ਯਤਨ ਅੱਜ ਹੀ ਆਰੰਭ ਕਰ ਦੇਣ ਤਾਂ ਕੁਝ ਵੀ ਅਸੰਭਵ ਨਹੀਂ।

ਭਾਵੇਂ ਅੱਜ ਸੰਸਾਰੀਕਰਨ ਦੇ ਚੱਲ ਰਹੇ ਵਰਤਾਰੇ ਕਾਰਨ ਹੋਰਨਾਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਨੂੰ ਲਿਖਣਾ ਅਤੇ ਬੋਲਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੋ ਗਿਆ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਹੋਰ ਭਾਸ਼ਾ ਸਿੱਖਣੀ ਕੋਈ ਮਾਤੀ ਗੱਲ ਵੀ ਨਹੀਂ। ਦੋ-ਚਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਭਾਵੇਂ ਸੈਂਕੜੇ ਭਾਸ਼ਾ ਸਿੱਖੀਆਂ ਜਾਣ ਪਰ ਇਹ ਕਿਸੇ ਪੱਖ ਦੀ ਵੀ ਸਿਆਣਪ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਘੋਰ ਮੂਰਖਤਾ ਹੈ ਕਿ ਹੋਰਨਾਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖਣ ਦੇ ਨਾਲ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਦੀ ਹੀ ਬੋਲੀ ਦੇ ਦਿਉਂ। ਸਾਡਾ ਫਰਜ਼ ਬਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਥੇ ਗਿਆਨ-ਵਿਗਿਆਨ, ਨਵੀਂ ਤਕਨਾਲੋਜੀ, ਕੰਪਿਊਟਰੀਕਰਨ ਅਤੇ ਅਨੇਕਾਂ ਕਾਢਾਂ ਜਾਂ ਖੋਜਾਂ ਨਾਲ ਦੁਨਿਆਵੀ ਵਿਕਾਸ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ਉਥੇ ਸਾਡੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਦਾ ਉਸ ਤੋਂ ਵੀ ਚਾਰ ਕਦਮ ਅੱਗੇ ਵਿਕਾਸ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਪਰ ਦੁੱਖ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਬਹੁਤੇ ਹੀ ਸਮਝਦਾਰ ਕੁਝ ਮਾਡਰਨ ਕਿਸਮ

ਦੇ ਲੋਕ ਤਾਂ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਲਈ ਕੁਝ ਕਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਜਾਂ ਇਕ ਲੇਖ ਲਿਖਣ ਦੀ ਥਾਂ ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਪਾਸਾ ਵੱਟ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਕਿ "ਚੱਲ ਛੱਡ ਯਾਰ! ਦੁਨੀਆਂ ਰੁਕਣ ਨਹੀਂ ਲੱਗੀ? ਤੂੰ ਕਿਹੜੇ ਚੱਕਰਾਂ 'ਚ ਪਿਆਂ? ਭਵਿੱਖ ਵਿਚ ਇਹ ਭਾਸ਼ਾ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਬੱਚੇ ਹੋਰ ਸਿੱਖ ਲੈਣਗੇ।" ਇਹ ਅਜਿਹੇ ਅਖੌਤੀ ਮਾਡਰਨ ਲੋਕ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਹਰ ਵਿਕਾਸ ਦੀ ਲਹਿਰ ਤੋਂ ਪਾਸਾ ਵੱਟਿਆ। ਇਹ ਮਾਡਰਨ ਮਨੁੱਖਤਾ ਸੰਸਾਰੀਕਰਨ ਅਤੇ ਪੁੰਜੀਵਾਦ ਦੇ ਫੈਲਾਉ ਦੀ ਸਥਾਪਤੀ ਦੀ ਸੋਚ ਰੱਖਣ ਵਾਲੀ ਹੈ; ਅਜਿਹੀ ਮਨੁੱਖਤਾ ਸਿਰਫ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਆਪਣੇ ਸਰਬਪੱਖੀ ਵਿਕਾਸ ਨੂੰ ਅਤੇ ਦੁਨਿਆਵੀ ਵੰਨ-ਸੁਵੰਨਤਾ ਨੂੰ ਤਬਾਹੀ ਦੇ ਕੰਢੇ ਤੇ ਲਿਜਾਣ ਲਈ ਤਿਆਰੀ ਖਿੱਚ ਰਹੀ ਹੈ।

ਸਾਡੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਰਤ ਦੇ ਸੰਵਿਧਾਨ ਵੱਲੋਂ ਮਨਜ਼ੂਰ 16 ਜੁਬਾਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦਾ ਜਿਸ ਕਦਰ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਵਿਚੋਂ ਮੋਹ ਭੰਗ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ 60-70 ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਦਾ ਭੋਗ ਪੈ ਜਾਵੇਗਾ। ਦੁੱਖ ਨਾਲ ਕਹਿਣਾ ਪੈ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਦੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਦਾਤੀ ਫੇਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੀ ਕਤਾਰ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕਰਨ ਵਾਲੇ, ਪੜ੍ਹੇ ਲਿਖੇ, ਬੁੱਧੀਜੀਵੀ, ਸਮਝਦਾਰ, ਪੈਸੇ ਦੀ ਦੌਤ ਵਿਚ ਪ੍ਰਦੇਸਾਂ ਵਲ ਵਹੀਰਾਂ ਘੱਤਣ ਵਾਲੇ, ਡਾਕਟਰ, ਇੰਜੀਨੀਅਰ, ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਅਤੇ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਗਿਆਨੀ ਹੀ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਹੀ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਅਤੇ ਨਿੱਜੀ ਆਰਥਿਕਤਾ ਦੇ ਸਮੁੱਚੇ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਬੋਲਣ ਅਤੇ ਸਿੱਖਣੇ ਦੀ ਪਿਰਤ ਤਾਂ ਪਾ ਦਿੱਤੀ। ਪਰ, ਅੱਜ ਤੱਕ ਵੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਤੋਂ ਜਾਣੂੰ ਨਹੀਂ ਕਰਵਾਇਆ ਕਿ ਦੇਸ਼, ਖਿੱਤੇ, ਬੋਲੀ, ਸੱਭਿਆਚਾਰ, ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਦੇ ਸਰਬਪੱਖੀ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਹੋਰਾਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਦੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜ ਕੇ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਕਰਨਾ ਵੀ ਅਤੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਪਿੰਡ-ਪਿੰਡ, ਸ਼ਹਿਰ-ਸ਼ਹਿਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਕੂਲ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ, ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਪੜ੍ਹਨ ਦੀ ਪਿਰਤ ਪਾ ਕੇ ਪੜ੍ਹਾਈਆਂ ਮਹਿੰਗੀਆਂ ਕਰਕੇ ਆਪਣਾ ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ ਕਰਨ ਵਾਲੇ, ਕੁਤਤੇ ਪਜਾਮੇ ਜਾਂ ਪੱਗ ਨੂੰ ਅਲਵਿਦਾ ਕਹਿ ਕੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਪਹਿਰਾਵੇ ਪੈਂਟ, ਕੋਟ, ਟਾਈ, ਸਕਰਟ, ਕੈਪ, ਬੋਦੀਆਂ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਵੀ ਉਹ ਲੋਕ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਜਨਨੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਫੁੱਲਤ ਕਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿਚ ਪਹਿਲੀ ਜਮਾਤ ਤੋਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਪੜ੍ਹਨ ਦਾ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਜ਼ਖਮੀ ਕਰਦਾ ਕੁਹਾਤਾ ਚਲਾ ਦਿੱਤਾ। ਅਜਿਹੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਆਰਥਿਕ ਪੱਖੋਂ ਵਿਕਾਸ ਹੋਣਾ ਸੁਭਾਵਿਕ ਸੀ ਅਤੇ ਆਮ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਇਹ ਲੱਗਿਆ ਕਿ ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ ਦਾ ਧੁਰਾ ਸ਼ਾਇਦ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾ ਹੈ। ਰੀਸੋ ਰੀਸ ਅਤੇ ਭੇਡ ਚਾਲ ਨਾਲ ਹੀ ਲੋਕਾਂ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਛੱਡ ਕੇ ਮਤਰੇਈ ਨਾਲ ਸਾਂਝ ਪਾਉਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਜਿਸ ਸਦਕਾ ਅੱਜ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਜਨਨੀ ਮਾਂ ਬਿਮਾਰ ਪੈ ਗਈ ਹੈ।

ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਲਈ ਚੰਗਾ ਤਾਂ ਹੋਣਾ ਸੀ ਜੇਕਰ ਇਹ ਉੱਚ ਵਰਗ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਗਿਆਨੀ ਜਾਂ ਪ੍ਰਦੇਸੀ ਵੱਸਦੇ ਲੋਕ ਹੋਰ ਭਾਵੇਂ ਲੱਖਾਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਸਿੱਖੀ ਜਾਂਦੇ ਪਰ ਪੰਜਾਬੀ ਤੋਂ ਦੂਰ ਨਾ ਜਾਂਦੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਅਲਵਿਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਆਖਿਆ ਸਗੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲਣ ਵਿਚ ਹੇਠੀ ਸਮਝਣ ਲੱਗੇ, ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਅਖਬਾਰ ਜਾਂ ਮੈਗਜ਼ੀਨ ਪੜ੍ਹਨ ਨੂੰ ਘਟੀਆ ਸਮਝਣ ਲੱਗੇ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਪਾਠ, ਪੁਰਾਣੇ ਇਤਿਹਾਸ, ਦੀ ਖੋਜ ਕਰਕੇ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਦੇ ਚੰਗੇ ਭਵਿੱਖ ਨੂੰ ਉਲੀਕਣ ਦੀ ਥਾਂ ਪੁੰਜੀਵਾਦ, ਪੱਛਮੀ ਚਕਾਚੌਧ ਅਤੇ

ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਦਾ ਕੌਲੁ ਅੱਜ ਤੇ ਭਲਕ • (263)

ਗੋਰੀਆਂ ਦੀਆਂ ਗਲਵੱਕਤੀਆਂ ਵਿਚ ਜਵਾਬ ਗਏ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਰਕਾਰੀ ਸਕੂਲਾਂ ਨਾਲੋਂ ਨਾਤਾ ਤੋੜਨ ਵਾਲੇ ਵੀ ਪਹਿਲੀ ਕ ਤਾਰ ਦੇ ਇਹੀ ਲੋਕ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਲਾਈ ਇਹ ਬਿਮਾਰੀ ਜਦੋਂ ਪਿੰਡਾਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਗਈ। ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਨਿੱਕੇ-ਨਿੱਕੇ ਬੱਚੇ ਜਦੋਂ ਅੱਖਾਂ ਨੂੰ ਆਈਜ਼, ਨੱਕ ਨੂੰ ਨੋਜ਼, ਦੰਦਾਂ ਨੂੰ ਟੀਥ, ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲਿਪਸ, ਹੱਥਾਂ ਨੂੰ ਹੈਂਡ ਕਹਿੰਦੇ ਨੇ ਤਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਕੂਲ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀਆਂ ਚਾਚੀਆਂ, ਮਾਮੀਆਂ, ਦਾਦੀਆਂ, ਦਾਦੇ, ਬਾਬੇ ਖੁਸ਼ ਹੁੰਦੇ ਨੇ।

ਆਰਥਿਕ ਪੱਖੋਂ ਤੰਗ ਹੋ ਕੇ ਵੀ ਲੋਕਾਂ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਪੈਂਟ, ਬੂਟ-ਸੂਟ ਤੇ ਟਾਈਆਂ ਵਾਲੇ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਸਕੂਲਾਂ ਵੱਲ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਦੌੜ ਵਿਚ ਸਰਕਾਰੀ ਅਫਸਰ ਅਤੇ ਮੰਤਰੀ ਵੀ ਪਿੱਛੇ ਨਹੀਂ ਰਹੇ ਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਸਕੂਲਾਂ ਦਾ ਤਾਂ ਹੁਣ ਅੱਲਾ ਹੀ ਬੋਲੀ ਹੈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਭਵਿੱਖ ਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਚਿੰਨ੍ਹ, ਲੱਗ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਰੀਸੋ ਰੀਸ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾ ਪਿੱਛੇ ਲੱਗ, ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ ਕਿ ਜਿਹੜੇ ਕੋਰਸ, ਜਿਹੜੀਆਂ ਪੜ੍ਹਾਈਆਂ, ਜਿਹੜੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ, ਵਿਗਿਆਨ ਦੀਆਂ ਖੋਜਾਂ, ਕਾਵਾਂ, ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਉਪਲਬਧ ਨਹੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਉਲੱਥਾ ਕਰਨ ਦੀ ਮੁਹਿੰਮ ਵਿੱਢਦੇ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਹੋਣ ਵਾਲੀਆਂ ਪੜ੍ਹਾਈਆਂ ਐੱਮ. ਬੀ. ਬੀ. ਐੱਸ., ਡੀ. ਫਾਰਮੇਸੀ, ਇੰਜਨੀਅਰਿੰਗ, ਸਾਇੰਸ, ਖੇਤੀਬਾੜੀ, ਸਰੀਰ ਵਿਗਿਆਨ, ਸਾਈਕਲੋਜੀਕਲ ਵਿਗਿਆਨ, ਪੁਲਾੜ ਵਿਗਿਆਨ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਸਕੂਲਾਂ, ਕਾਲਜਾਂ, ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀਆਂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਹੀ ਸਿਰਤੋੜ ਯਤਨ ਕਰਕੇ ਲਾਗੂ ਕਰਵਾਉਂਦੇ। ਦੁੱਖ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਅੱਜ ਅਸੀਂ ਪੰਜਾਬੀ ਤੋਂ ਮੂੰਹ ਹੀ ਨਹੀਂ ਮੋੜਿਆ ਸਗੋਂ ਸਾਡੇ ਬੱਚੇ ਵੀ ਅੱਜ ਅਜਿਹੇ ਥਾਂ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਜਿਥੇ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲਣ ਤੇ ਜੁਰਮਾਨਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਸਜਾ ਵਜੋਂ ਕੰਨ੍ਹਾਂ ਤੇ ਬੱਪਤਾ ਕਿਵੇਂ ਬਚੇਗੀ ਸਾਡੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ?

ਇਥੇ ਹੀ ਬੱਸ ਨਹੀਂ ਅੱਜ ਜਦੋਂ ਬਾਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਲੰਘਦੇ ਦੁਕਾਨਾਂ ਜਾਂ ਫੈਕਟਰੀਆਂ ਅਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਕੰਪਨੀਆਂ ਆਪਣੇ ਨਾਂ ਦੀ ਮਸ਼ਹੂਰੀ ਲਈ ਲੋਗੋ ਸਾਈਨ ਬੋਰਡਾਂ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀਆਂ ਲਗਾਂ ਮਾਤਰਾਂ ਦੀਆਂ ਗਲਤੀਆਂ ਦੇਖਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਸਰੀਰ ਦੀ ਤਰਾਹ ਨਿਕਲਦੀ ਹੈ। ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਗਿਆਨ ਵੰਡਣ ਵਾਲੇ ਸਕੂਲਾਂ ਕਾਲਜਾਂ ਦੀਆਂ ਬੱਸਾਂ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗਲਤੀਆਂ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਬਚੀਆਂ। ਸਾਡੇ ਰਾਮਪੁਰਾ ਫੂਲ ਦੀ ਕਾਲਜ ਦੀ ਇਕ ਬੱਸ ਤੇ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। “ਇਹ ਭੀ ਦਾਤਾ ਤੇਰੀ ਦਾਤਾਰੀ।” ਮੈਂ ਉਸ ਬੱਸ ਦੇ ਡਰਾਈਵਰ ਨੂੰ ਕਾਲਜ ਅੱਗੇ ਖੜ੍ਹੇ ਨੂੰ ਇਕ ਦਿਨ ਪੁੱਛ ਹੀ ਲਿਆ ਕਿ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਕਿਥੋਂ ਲਏ ਹਨ ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਫਖਰ ਨਾਲ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਇਹ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਹਨ ਤੇ ਮੈਂ ਜੇਬ ਵਿਚੋਂ ਲਿਖੀ ਪਰਚੀ ਕੱਢ ਕੇ ਉਸ ਅੰਮ੍ਰਿਤਧਾਰੀ ਡਰਾਈਵਰ ਨੂੰ ਫੜਾ ਕੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਸਨੂੰ ਠੀਕ ਕਰਕੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਿਖੋ “ਏਹਿ ਭਿ ਦਾਤਿ ਤੇਰੀ ਦਾਤਾਰੁ।”

ਜੇਕਰ ਸਥਿਤੀ ਅਜਿਹੀ ਹੀ ਰਹੀ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਜਲਦੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਰਾਮ ਨਾਮ ਸੱਤ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ। ਫਿਰ ਪੰਜਾਬੀ ਪੜ੍ਹਨ, ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਲਈ ਪਾਠਸ਼ਾਲਾਵਾਂ ਨਹੀਂ ਹੋਣਗੀਆਂ, ਸਾਡੇ ਵਡੇਰੇ ਪੀਰ ਪੈਗੰਬਰਾਂ, ਸਾਡੇ ਗੁਰੂਆਂ ਦੀਆਂ ਸਿੱਖਿਆਵਾਂ, ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ, ਅਨੇਕਾਂ ਮਹਾਂਕਾਵਿ, ਸਾਡੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ, ਸਾਡੀਆਂ ਮਹਾਨ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਵਾਚਣ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਰਹੇਗਾ। ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਪੜ੍ਹ ਸਕੇਗਾ ਬਾਬੇ ਨਾਨਕ ਦੀ ਸਾਇੰਸ ਤੋਂ ਵੀ ਅਗਲੇਰੀ ਗੱਲ, ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਪੜ੍ਹੇਗਾ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ, ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਕੁਰਬਾਨੀ, ਕੋਈ ਨਹੀਂ

ਪੜ੍ਹ ਸਕੇਗਾ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਆਪਣੇ ਸਪੁੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਹੱਥੀ ਜੰਗ ਵਿਚ ਤੌਰ ਦੇਣਾ, ਕੌਣ ਗਾਵੇਗਾ ਮਲੇਰਕੋਟਲੇ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਜੁਝਣ ਵਾਲੇ ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਦੀ ਗਾਥਾ, ਕੌਣ ਗਾਵੇਗਾ ਉੱਚੇ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਸਾਡੇ ਗੁਰੂਆਂ ਦੀ ਸੱਚੀ ਬਾਣੀ ਜੋ ਸਾਡੀ ਕਾਇਆ ਵਿਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵਾਂਗ ਘੁਲ ਕੇ ਮੰਤਰ ਮੁਗਧ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਰੁਲ ਜਾਣਗੇ ਭਗਤ ਧੰਨਾ ਜੱਟ, ਜੱਲੂਣ ਜੱਟ, ਨਾਮਦੇਵ, ਰਵਿਦਾਸ, ਫਰੀਦ, ਕਬੀਰ, ਸਾਡਾ ਬੁਲ੍ਹੇ ਸ਼ਾਹ, ਕਾਦਰਯਾਰ, ਹਾਸਮ ਸ਼ਾਹ, ਹੀਰ ਵਾਲਾ ਵਾਰਿਸ ਸ਼ਾਹ। ਗਵਾਚ ਜਾਵੇਗੀ ਸ਼ਿਵ ਦੀ ਲੁਣਾਂ, ਬੇਕਾਰ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ, ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ਦਾ ਸ਼ਬਦਕੋਸ਼, ਪੰਜਾਬੀ ਭੁੱਲਣ ਵਾਲੇ ਦਰਿਆ ਵਿਚ ਰੁੜ੍ਹ ਜਾਣਗੀਆਂ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀਆਂ। ਕੌਣ ਗਾਵੇਗਾ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪੰਕੇ ਰਾਗਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ? ਕਿਵੇਂ ਸਮਝਣਗੀਆਂ ਸਾਡੀਆਂ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਆਸਾ ਸਿੰਘ ਮਸਤਾਨਾ, ਸੁਰਿੰਦਰ ਕੌਰ, ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕੌਰ, ਯਮਲਾ ਜੱਟ, ਜਗਜੀਤ ਕੌਰ, ਨਰਿੰਦਰ ਬੀਯਾ, ਸੰਤ ਰਾਮ ਉਦਾਸੀ, ਹੰਸ ਰਾਜ ਹੰਸ, ਗੁਰਦਾਸ ਮਾਨ ਦੇ ਗੀਤਾਂ ਨੂੰ ਅਤੇ ਭਗਵੰਤ ਮਾਨ ਦੇ ਚੁਟਕਲਿਆਂ ਨੂੰ। ਅਸੀਂ ਲੁੱਟੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਾਂ, ਪੱਟੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਾਂ।

ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦਾ ਮਨ ਲੁਭਾਉ ਖੁਨੀ ਪੰਜਾ ਦਬੋਚ ਰਿਹਾ ਹੈ ਸਮੁੱਚੇ ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੂੰ। ਅਸੀਂ ਅੱਜ ਖੁਸ਼ ਹਾਂ ਕੰਸੀਨੋ ਖੁੱਲ੍ਹਣ ਵਿਚ, ਥਾਂ-ਥਾਂ ਆਯਾਸੀਆਂ ਦੇ ਅੱਡੇ ਖੁੱਲ੍ਹਣ ਵਿਚ ਅਤੇ ਹੋਟਲਾਂ ਵਿਚ ਮੰਤਰ ਮੁਗਧ ਕੈਬਰੇ ਡਾਂਸਾਂ ਵਿਚ। ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਵਪਾਰਕ ਕੰਪਨੀਆਂ ਸਾਡੀ ਆਰਥਕ, ਸਮਾਜਕ, ਮਾਨਸਕ, ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਅਤੇ ਸਰੀਰਕ ਪੱਤ ਲੁੱਟਣ ਲਈ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਵਿਚ ਛੱਤਪੇ ਮਾਰ ਕੇ ਆ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਪਰ ਸਾਨੂੰ ਯਾਦ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਮੌਤ ਨਾਲ ਵੱਡਮੁੱਲੇ ਹੀਰਿਆਂ ਭਰੇ ਵਿਰਾਸਤੀ ਸਾਡੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਵੀ ਮੌਤ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ।

ਜੇਕਰ ਕਿਸੇ ਦਰੱਖਤ ਨੂੰ ਜੜ੍ਹਾਂ ਨਾਲੋਂ ਕੱਟ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਸਦੇ ਫੁੱਲ ਫਲ ਟਾਹਣੀਆਂ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਡਾਟੂ ਅਤੇ ਮੋਟਾ ਤਣਾਂ ਸਭ ਢਹਿ ਢੇਰੀ ਹੋ ਕੇ ਖੜਮ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਜੰਗ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਨਾਮਧਾਰੀ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਸਰਕਾਰੀ ਰਿਕਾਰਡਾਂ ਵਿਚ ਪਏ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਪਿਛਲੇ ਸਾਲ ਕਢਵਾਇਆ ਗਿਆ ਤੇ ਉਸ ਸਮੇਂ 1860-70 ਈ. ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਅੱਜ ਦੇ ਉਰਦੂ, ਫਾਰਸੀ, ਅਰਬੀ ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਲੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਮਝ ਸਕੇ। ਕਹਾਣੀਕਾਰ, ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਲੇਖਕਾ ਸੂਬਾ ਸੁਰਿੰਦਰ ਕੌਰ ਖਰਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਲਈ ਪੰਜਾਬ, ਹਰਿਆਣਾ, ਹਿਮਾਚਲ ਅਤੇ ਦਿੱਲੀ ਤੱਕ ਵੀ ਗਏ ਪਰ ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ। ਅਖੀਰ ਖੰਨੇ ਦੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਤੋਂ ਸੇਵਾ ਮੁਕਤ ਬਜ਼ੁਰਗ ਡਾ. ਅਮਰਵੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹੀ ਇਹ ਫਾਰਸੀ ਲਿਖਤ ਸਮਝ ਸਕੇ। ਡਰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਵਿੱਖ ਵਿਚ ਸਾਡੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਦਾ ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਹਾਲ ਨਾ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਮੈਂ ਸਮੁੱਚੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਅੱਗੇ ਹੱਥ ਜੋੜ ਕੇ ਇਹ ਅਰਜ਼ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਅੱਜ ਅਸੀਂ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲ ਲਈਏ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਇੰਝ ਨਾ ਹੋਵੇ ਕਿ ਭਵਿੱਖ ਵਿਚ ਸਾਡੇ ਬੱਚੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਗੁਟਕੇ ਚੁੱਕੇ ਪੁੱਛਦੇ ਫਿਰਨ "Would you read this epic to me? Would you read this story book to me?"

ਵਿਰਾਸਤ, ਦੀ ਵਾਰਿਸ 'ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਥ'

ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਗਵਾਹ ਹੈ ਕਿ ਜਿਵੇਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਨਾਲੋਂ ਟੁੱਟ ਕੇ ਦਰੱਖਤ, ਬਨਸਪਤੀ, ਫੁੱਲ, ਬੂਟੇ ਸੁੱਕ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਇਵੇਂ ਹੀ ਵਿਰਾਸਤ, ਇਤਿਹਾਸ, ਧਰਮ, ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਅਤੇ ਬੋਲੀ

ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਦਾ ਕੱਲ੍ਹ ਅੱਜ ਤੇ ਭਲਕ • (265)

ਨਾਲੋਂ ਟੁੱਟ ਕੇ ਸਿਰਫ ਕੌਮਾਂ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਦੇਸ ਵੀ ਆਪਣੀ ਹੋਂਦ ਗਵਾ ਬੈਠਦੇ ਹਨ। ਆਪਣੀ ਵਿਰਾਸਤ ਤੋਂ ਮੁਨਕਰ ਹੋ ਜਾਣ ਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਆਪਣੇ ਅਸਲੇ ਤੋਂ ਮੁਨਕਰ ਹੋਣਾ। ਜਦੋਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਲੋਕੀ ਧਾਰਮਿਕ, ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਸੰਕਟ ਵਿਚ ਫਸਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਵਿਰਾਸਤ ਹੀ ਦਰਿਆ ਵਿਚ ਡਿਕਡੋਲੇ ਖਾਂਦੀ ਕਿਸਤੀ ਨੂੰ ਬੰਨ੍ਹੇ ਲਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਹਰ ਮਨੁੱਖ, ਕੌਮ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਆਪਣੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ (ਵਿਰਾਸਤ) ਨਾਲੋਂ ਟੁੱਟ ਕੇ ਭਾਵੇਂ ਲੱਖ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਕਰਨ, ਸਭ ਸਮੇਂ ਦੀ ਹਨੇਰੀ ਨਾਲ ਨਿਹਫਲ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਅੱਜ ਸਾਡੀ ਵਿਰਾਸਤ, ਸਾਡਾ ਧਰਮ, ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਅਤੇ ਸਾਡੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਖਤਰੇ ਵਿਚ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਵਿਰਾਸਤੀ ਸੰਦ-ਸੰਦੇਤੇ, ਪਦਾਰਥ, ਵਸਤੂਆਂ ਖਤਮ ਹੋਣ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਖਤਮ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਵਾਂ ਦੇ ਖਤਮ ਹੋਣ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਭੰਡਾਰ ਤਾਂ ਘੱਟ ਹੀ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਨਾਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਖਤਮ ਹੋ ਰਹੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਬੋਲੀਆਂ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਲੈ ਰਹੇ ਹਨ।

ਭਾਵੇਂ ਅਨੇਕਾਂ ਧਾਰਮਿਕ, ਸਮਾਜਿਕ, ਇਤਿਹਾਸਕ, ਦੇਸ਼ ਸੇਵਕ ਜਥੇਬੰਦੀਆਂ, ਬੁੱਧੀਜੀਵੀ, ਮਨੋਵਿਗਿਆਨੀ, ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੇ ਚਿੰਤਕ ਇਸ ਵਿਰਾਸਤ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਰਾਖੀ ਵਿਚ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਪਰ 'ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਭ ਲਾਂਬਤਾ' ਦੀਆਂ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਦੇਖ ਕੇ ਹਰ ਮਨੁੱਖ ਅੰਦਰ ਨਵੇਂ ਤਜਰਬੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਾਭਣ ਲਈ 'ਸੱਭ' ਨੇ ਸਾਡੀ ਵਿਰਾਸਤ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਸੰਦੂਕ, ਭਤੋਲੇ, ਹਾਰੇ, ਹਾਰੀਆਂ, ਚਾਟੀਆਂ, ਮਧਾਣੀਆਂ, ਛਿੱਕੂ, ਇੰਨੂ, ਕੋਲੇ, ਛੰਨੇ, ਬਲਟੋਹੀਆਂ, ਤਪਲੇ, ਪੌਣੇ, ਮੱਟੀਆਂ, ਹਲ, ਪੰਜਾਲੀਆਂ, ਟਿੰਡਾਂ, ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਚੁੱਲ੍ਹੇ, ਕੰਧੋਲੀਆਂ, ਪਲੀਆਂ, ਵੱਟੇ, ਤੱਕਤੀਆਂ, ਗਾਗਰਾਂ, ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਦੇ ਪੁਰਾਣੇ ਸੰਦ ਸੰਦੇਤੇ, ਚੁੱਲ੍ਹੇ-ਚੌਕੇ, ਹਾਠ ਸਿੰਗਾਰ ਦੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ, ਪਸ਼ੂਆਂ, ਉਠਾਂ, ਬਲਦਾਂ, ਪੰਤਿਆਂ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਣ ਲਈ ਵਰਤੋਂ ਵਿਚ ਆਉਂਦੀਆਂ ਵਸਤੂਆਂ ਸਭ ਸੰਭਾਲੀਆਂ ਅਤੇ ਸਜਾਈਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਣ ਵਾਲੇ ਨਾਮਵਰ, ਬੀਤ ਚੁੱਕੇ, ਵਰਤਮਾਨ ਹਰ ਪੰਜਾਬੀ ਅਖਬਾਰਾਂ ਦੇ ਸੰਪਾਦਕਾਂ, ਬੁੱਧੀਜੀਵੀਆਂ, ਵਿਗਿਆਨੀਆਂ, ਲੇਖਕਾਂ, ਸਾਹਿਤਕਾਰਾਂ, ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ, ਕਵੀਆਂ, ਸ਼ਾਇਰਾਂ ਦੀਆਂ ਤਸਵੀਰਾਂ ਵਿਰਾਸਤ ਭਵਨ ਦੇ ਇਕ ਵੱਡੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਸਜਾਈਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਇੱਥੇ ਹੀ ਸੱਭ ਵਲੋਂ ਅਤੇ ਸੱਭ ਦੀਆਂ ਇਕਾਈਆਂ ਵਲੋਂ (ਪੰਜਾਬ, ਪੰਜਾਬੀ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀਅਤ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਣ ਵਾਲੀਆਂ) ਸਨਮਾਨਤ ਸ਼ਖਸੀਅਤਾਂ ਦੀਆਂ ਤਸਵੀਰਾਂ ਹਨ।

ਆਦਿ ਕਾਲ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਸਭ ਧਰਮਾਂ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਸਿਮਰਨੇ, ਮਾਲਾ, ਜੰਝੂ, ਚਿੰਨ੍ਹ, ਵੱਖ-ਵੱਖ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਪੁਰਾਣੇ ਮੂਲ ਮੰਤਰ, ਉਦੇਸ਼, ਲਕੋਕਤੀਆਂ, ਕਹਾਵਤਾਂ, ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਰਸੇ ਵਲੋਂ ਭੁੱਲੀਆਂ ਜਾ ਚੁੱਕੀਆਂ ਗੱਲਾਂ, ਬਾਤਾਂ ਸਭ ਸ਼ੀਸ਼ਿਆਂ ਵਿਚ ਜਤਾ ਕੇ ਰੱਖੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ, ਮੰਦਰਾਂ, ਮਸਜਦਾਂ, ਮਕਬਰਿਆਂ, ਕਿਲਿਆਂ, ਗਿਰਜਿਆਂ, ਪੁਰਾਣੇ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਸਾਜਾਂ, ਪੁਰਾਣੇ ਸੰਗੀਤਕਾਰਾਂ, ਪਹਿਲਵਾਨਾਂ, ਨਾਮਧਾਰੀਆਂ, ਨਿਹੰਗਾਂ, ਨਿਰਮਲਿਆਂ ਦੀਆਂ ਤਸਵੀਰਾਂ ਨੂੰ ਸੱਭ ਨੇ ਸਾਂਭ-ਸੰਭਾਲ ਕੇ ਰੱਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਕਮਾਲ ਹੈ ਸੱਭ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ 15-18 ਵਰਗ ਫੁੱਟ ਵਿਚ 1947 ਈ. ਦੀ ਵੰਡ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦਾ ਨਕਸ਼ਾ ਬਣਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। 'ਸੱਭ' ਦੇ ਸੰਸਥਾਪਕ ਡਾ. ਨਿਰਮਲ ਸਿੰਘ ਇਸ ਨਕਸ਼ੇ ਬਾਰੇ ਭਾਵਪੂਰਤ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਦੱਸ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ, "ਇਹ ਹੈ ਸਾਡਾ ਵਿਰਾਸਤੀ ਪੁਰਾਣਾ ਪੰਜਾਬ ਜਿਸ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਚੜ੍ਹਦਾ ਤੇ ਲਹਿੰਦਾ ਦੋ ਤੇ ਹੁਣ ਸੱਤ ਟੁਕੜੇ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਹਨ, ਪਰ ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਇਕ ਮੰਨਦੇ ਹਾਂ, ਸਾਡੀ

ਬੋਲੀ, ਰਹਿਣ-ਸਹਿਣ, ਖਾਣ-ਪੀਣ, ਸਾਡੀ ਪਸੰਦ ਅਤੇ ਪਹਿਰਾਵੇ ਮਿਲਦੇ-ਜੁਲਦੇ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਵਿਰਾਸਤ ਪੱਖੋਂ ਅਸੀਂ ਇਕ ਹਾਂ। ਵੰਡ ਦੀਆਂ ਲਕੀਰਾਂ ਤਾਂ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਲਕੀਰਾਂ ਹਨ। ਪੰਡਤ, ਮੌਲਵੀ, ਹਿੰਦੂ, ਸਿੱਖ, ਇਸਾਈ, ਮੁਸਲਮਾਨ ਸਾਰੇ ਸਾਡੇ ਭਰਾ ਹਨ।”

ਸੱਬ ਨੇ ਪੂਰੇ ਪੁਰਾਣੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਆਪਣੀਆਂ ਇਕਾਈਆਂ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਵੀ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਅਤੇ ਭਾਸ਼ਾਈ ਇਲਾਕਿਆਂ ਮੁਤਾਬਕ ਪੁਰਾਣੇ ਵਿਰਾਸਤੀ ਨਾਵਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, ਮੁਹਾਲੀ ਦੇ ਇਰਦ-ਗਿਰਦ ਵਾਲੇ ਪੁਆਧ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਪੁਆਧੀ ਸੱਬ, ਮਾਲਵੇ ਵਿਚ ਮਲਵਈ ਸੱਬ, ਦੁਆਬੇ ਵਿਚ ਮੰਜਕੀ ਅਤੇ ਦੋਨਾਂ ਸੱਬਾਂ, ਮਾਝੇ ਵਿਚ ਰਿਆਤਕੀ, ਬੁਤਾਲਾ ਤੇ ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਸੱਬਾਂ, ਢਾਹੇ 'ਚ ਬਰਵਾਲੀ, ਫਿਰੋਜਪੁਰ 'ਚ ਹੁਸੈਨੀਵਾਲਾ, ਜੰਗਲ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਲੱਖੀ ਜੰਗਲ ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਬ ਬਠਿੰਡਾ, ਲਹਿੰਦਾ ਪੰਜਾਬ ਜੜ੍ਹਾਂਵਾਲਾ (ਫੈਸਲਾਬਾਦ) ਸੱਬਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਵੱਸਦੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਜੋੜੀ ਰੱਖਣ ਲਈ ਯੂਰਪੀਅਨ ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਬ, ਕੈਨੇਡੀਅਨ ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਬ ਟੋਰੰਟੋ ਤੇ ਸਰੀ ਅਤੇ ਅਮਰੀਕਾ ਵਿਚ ਡਾ. ਸਵਰਾਜ ਸਿੰਘ ਦੀ ਦੇਖ-ਰੇਖ ਹੇਠ ਅਮਰੀਕਨ ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਬਾਂ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਆਸਟ੍ਰੇਲੀਆ ਵਿਚ ਏਸੇ ਸਾਲ ਸੱਬ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ ਵਿਰਾਸਤ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਪੰਜਾਬੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਵਿਕਾਸ ਦੀਆਂ ਲੀਹਾਂ 'ਤੇ ਤੋਰਨਾ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਬ ਦਾ ਸਲਾਹੁਣ ਯੋਗ ਉਪਰਾਲਾ ਹੈ। ਯੂਰਪੀਅਨ ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਬ ਦੇ ਸੰਚਾਲਕ ਪ੍ਰੋ. ਮੋਤਾ ਸਿੰਘ ਸਰਾਏ ਅਤੇ ਸਾਬੀਆਂ ਦੀ ਚੋਖੀ ਵਿੱਤੀ ਮੱਦਦ ਸਦਕਾ ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਬ ਹੁਣ ਤੱਕ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਲਗਭਗ 50 ਕਿਤਾਬਾਂ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਦੀ ਝੋਲੀ ਪਾ ਚੁੱਕੀ ਹੈ। ਪਿਛਲੇ ਕੁਝ ਸਾਲਾਂ ਇਕ ਭਖਦਾ ਮੁੰਦਾ ਲੈ ਕੇ ਹਰ ਸਾਲ ਕਿਤਾਬਾਂ ਛਾਪਦੀ ਹੈ। ਜ਼ਿਕਰਯੋਗ ਹੈ ਕਿ ਸੱਬ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਵਿਚ 1947 ਈ. ਦੀ ਵੰਡ ਦਾ ਸੰਤਾਪ, ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਦਿਨੋ-ਦਿਨ ਨਿਘਾਰ ਵਲ ਜਾ ਰਹੀ ਔਰਤ, ਮਾਂ ਅਤੇ ਧੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ, ਪਲੀਤ ਹੋ ਰਹੇ ਵਾਤਾਵਰਣ, ਵਿਗੜ ਰਹੇ ਵਿਆਹ ਢੰਗ, ਨਸ਼ਿਆਂ ਵਿਚ ਡੁੱਬ ਰਹੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਗੱਭਰੂ, ਨਿੱਕੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਨਾਲ ਜੋੜਨ ਲਈ ਬਾਤਾਂ, ਬੋਲੀਆਂ, ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਾਲੇ ਸੁੰਦਰ ਤਸਵੀਰਾਂ ਵਾਲੇ ਕਾਇਦੇ ਅਤੇ ਕਿੱਸਾ ਹੀਰ ਵਾਰਿਸ ਸ਼ਾਹ ਤੇ ਕਿੱਸਾ ਹੀਰ ਹਜ਼ੂਰਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਅਰਥਾਂ ਸਮੇਤ ਛਾਪ ਕੇ ਨਿਵੇਕਲਾ ਹੰਭਲਾ ਮਾਰਿਆ ਹੈ। ਸੱਬ ਵਲੋਂ ਹਰ ਸਾਲ ਵਿਰਾਸਤੀ ਤਸਵੀਰਾਂ ਵਾਲਾ ਮੇਜ਼ੀ ਕੈਲੰਡਰ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਕੋਨੇ-ਕੋਨੇ ਵਿਚ ਮੁਫਤ ਵੰਡਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸੱਬ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਹੀ ਕਿਤਾਬਾਂ, ਕੈਲੰਡਰਾਂ, ਮੈਗਜ਼ੀਨਾਂ, ਪੈਂਫਲਿਟਾਂ, ਚਿੱਠੀਆਂ, ਇਸ਼ਤਿਹਾਰਾਂ, ਪੱਤਰਾਂ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਲਿਖੀ ਇਹ ਕਾਵਿ ਪੰਕਤੀ ਹਰ ਪੰਜਾਬੀ ਪਿਆਰੇ ਨੂੰ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਣ ਦਾ ਹੋਕਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ।

ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਜੇ ਭੁੱਲ ਜਾਵੇਗੇ, ਕੱਖਾਂ ਵਾਂਗੂੰ ਰੁਲ ਜਾਵੇਗੇ।

ਵਿਰਾਸਤ, ਬੋਲੀ, ਇਤਿਹਾਸ, ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਅਤੇ ਵਾਤਾਵਰਨ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਣ ਲਈ ਆਪਣੇ ਬਣਦੇ ਫਰਜ਼ ਨੂੰ ਨਿਭਾਉਣ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਸੱਬ ਨੇ ਪੰਜਾਬ, ਪੰਜਾਬੀ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀਅਤ ਦੀ ਕਦਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ, ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਮਾਂ ਦੀ ਝੋਲੀ ਕੁਝ ਮਾਣ ਕਰਨ ਯੋਗ ਪਾਉਣ ਵਾਲੇ ਮਹਾਨ ਵਿਅਕਤੀਆਂ, ਖੋਜੀਆਂ, ਪੱਤਰਕਾਰਾਂ, ਬੁੱਧੀਜੀਵੀਆਂ, ਨੂੰ (ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ, ਪੰਜਾਬੀ ਪੱਤਰਕਾਰੀ, ਸੰਗੀਤ, ਬਾਲ ਸਾਹਿਤ, ਖੇਡਾਂ, ਖੋਜ, ਗਿਆਨ-ਵਿਗਿਆਨ, ਵਾਤਾਵਰਨ, ਫਲਸਫੇ,

ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਦਾ ਕੱਲ੍ਹ ਅੱਜ ਤੇ ਭਲਕ • (267)

ਇਤਿਹਾਸ, ਸਾਫ ਸੁਥਰੀ ਗਾਇਕੀ ਰਾਹੀਂ) ਪਿਛਲੇ 18 ਸਾਲ ਤੋਂ ਸੱਬ ਦੀ ਪਰਿਊਆ ਵਿਚ ਬੁਲਾ ਕੇ ਸਨਮਾਨਤ ਕਰਨ ਦਾ ਕਾਰਜ ਸੰਭਾਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਸੱਬ ਹੁਣ ਤੱਕ 300 ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪੰਜਾਬੀਅਤ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਪੰਜਾਬੀ ਪਿਆਰਿਆਂ ਨੂੰ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ, ਵਾਰਿਸ ਸ਼ਾਹ, ਗਿਆਨੀ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਦਰਦ ਲਾਲਾ ਧਨੀ ਰਾਮ ਚਾਤ੍ਰਿਕ, ਡਾ. ਹਰਗੋਬਿੰਦ ਖੁਰਾਣਾ, ਡਾ. ਐੱਮ. ਐੱਸ. ਰੰਧਾਵਾ, ਚਿੱਤਰਕਾਰ ਸੋਭਾ ਸਿੰਘ, ਤ੍ਰਿਲੋਚਨ ਸਿੰਘ ਭਾਟੀਆ, ਭਾਈ ਘਨੂੰਈਆ, ਬੁੱਲ੍ਹੇ ਸ਼ਾਹ, ਭਗਤ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ, ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਤੀਰ, ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ, ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਪੁਰਸਕਾਰਾਂ ਨਾਲ ਸਨਮਾਨਤ ਕਰ ਚੁੱਕੀ ਹੈ ਅਤੇ ਅੱਗੋਂ ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ ਦੇ ਕੋਨਿਆਂ ਵਿਚ ਥਾਂ-ਥਾਂ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ।

ਵਾਤਾਵਰਣ ਚੁਗਿਰਦੇ ਦੀ ਸਾਂਭ-ਸੰਭਾਲ ਲਈ ਜਿੱਥੇ ਸੱਬ ਦੀਆਂ ਸਹਿਯੋਗੀ ਜਥੇਬੰਦੀਆਂ 'ਚੋਗਿਰਦਾ ਬਚਾਓ ਕਮੇਟੀ ਪੰਜਾਬ', 'ਸਾਵੀ ਧਰਤੀ', 'ਧਰਤਿ ਸੁਹਾਵੀ', ਨਿਰਮਲ ਦੇਹੀ, ਸਾਡਾ ਪੰਜਾਬ, ਆਪਣੀ ਆਵਾਜ਼ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਲਿਖੇ ਸ਼ਬਦ 'ਪਵਣੁ ਗੁਰੂ ਪਾਣੀ ਪਿਤਾ ਮਾਤਾ ਧਰਤੁ ਮਹਤੁ' ਦੀ ਰਾਖੀ ਲਈ ਵਾਤਾਵਰਨ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਣ ਲਈ ਬਚਨਬੱਧਤਾ ਨੂੰ ਨਿਭਾਅ ਰਹੀਆਂ ਹਨ ਉਥੇ ਸੱਬ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਵੱਡਾ ਮਾਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬਾਬਾ ਬਲਵੀਰ ਸਿੰਘ ਸੀਚੇਵਾਲ ਦੀ ਰਹਿਨੁਮਾਈ ਵਿਚ ਚਲ ਰਹੀ ਕਾਲੀ ਵੇਈਂ ਦੀ ਸਾਫ-ਸਫਾਈ ਦੀ ਮੁਹਿੰਮ ਸੱਬ, ਸਹਿਯੋਗੀ ਜਥੇਬੰਦੀਆਂ ਅਤੇ ਬਾਬਾ ਸੀਚੇਵਾਲ ਜੀ ਦੀ 15 ਜੁਲਾਈ 2000 ਈ. ਨੂੰ ਜਲੰਧਰ ਸੈਂਟਰਲ ਕੋ-ਆਪ੍ਰੇਟਿਵ ਬੈਂਕ ਵਿਚ ਹੋਈ ਭਰਵੀਂ ਮੀਟਿੰਗ ਨਾਲ ਹੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ ਸੀ।

ਅੱਜ ਸਾਡਾ ਪਾਣੀ ਜ਼ਹਿਰੀਲਾ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਧਰਤੀ ਬੰਜਰ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ, ਸਾਡੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਘੁਟ ਲੱਗ ਗਿਆ ਹੈ, ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਪੱਛਮੀ ਚਕਾਚੌਧ ਦੀ ਝੋਲੀ ਪੈ ਗਿਆ ਹੈ, ਸਾਡੀ ਮਾਣਯੋਗ ਵਿਰਾਸਤ ਸਾਡੀ ਬੰਦ ਨਜ਼ਰ ਵਿਚ ਪਿਛਾਂਹ ਖਿੱਚੂ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਮਾਮੇ-ਮਾਮੀਆਂ, ਚਾਚੇ-ਚਾਚੀਆਂ, ਤਾਏ, ਨਾਨੇ, ਫੁੱਫੇ, ਭੂਆ ਅੰਕਲ-ਆਂਟੀ ਸ਼ਬਦ ਨੇ ਨਿਗਲ ਲਏ ਹਨ। ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰੀਆਂ ਮੇਲ, ਨਾਨਕੇ, ਦਾਦਕੇ, ਵਿਆਹ, ਭੰਗਤੇ, ਗੀਤ, ਬੋਲੀਆਂ, ਗਿੱਧੇ, ਭੰਗਤੇ ਸਭ ਮੈਰਿਜ ਪੈਲਸਾਂ ਦੇ 2-3 ਘੰਟੇ ਦੇ ਕੰਨ ਪਾਤਵੇ' ਸ਼ੌਰ ਦੀ ਝੋਲੀ ਪੈ ਗਏ ਹਨ। ਇੱਲਾਂ, ਕਾਂ, ਖਰਗੋਸ਼, ਚੱਕੀਰਾਹੇ, ਹਿਰਨ, ਮੋਰ, ਗਿੱਦਤ, ਚੀਚ ਵਹੁਟੀਆਂ ਅਨੇਕਾਂ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸੁੰਦਰ ਪੰਛੀ ਜੀਵ, ਜੰਤੂ, ਅਨੇਕਾਂ ਬਨਸਪਤੀਆਂ, ਫੁੱਲ, ਬੂਟੇ, ਮਲ੍ਹੇ, ਕਰੀਰ, ਵਣ, ਜੰਡ, ਟਿੱਬੇ, ਛੱਪਤ, ਚੋਆਂ, ਢਾਬਾਂ ਖਤਮ ਹੋ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਤਕਤੇ ਨਰੋਏ ਸਰੀਰ ਗਵਾਚ ਗਏ ਹਨ, ਸੁੰਦਰ, ਲਾਲ, ਚਮਕੀਲੇ, ਚਿਹਰੇ ਗਵਾਚ ਗਏ ਹਨ ਤੇ ਬਦਲੇ ਵਿਚ ਸਾਡੇ ਪੱਲੇ ਪੈ ਗਈ ਹੈ ਸੂਗਰ, ਸਾਹ, ਦਮਾ, ਕੈਂਸਰ, ਗਠੀਆ, ਚਮੜੀ ਦੀਆਂ ਬਿਮਾਰੀਆਂ, ਬੇਚੈਨੀ ਅਤੇ ਤਣਾਓ ਦੀ ਪੰਡ। ਉੱਜ ਅਸੀਂ ਵਿਕਾਸ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ, ਪਰ ਮਨੁੱਖੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੁਖੀ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਪਤਚੋਲ ਕਰਨ 'ਤੇ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ ਵਿਕਾਸ ਨੂੰ ਵਿਕਾਸ ਹੀ ਕਹੀਏ ਜਾਂ ਵਿਨਾਸ਼। ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਬ ਦਾ ਪੱਕਾ ਵਿਚਾਰ ਇਹੀ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਨਾਲੋਂ ਟੁੱਟ ਰਹੇ ਹਾਂ, ਵਿਰਾਸਤ ਨਾਲੋਂ ਟੁੱਟ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਜੜ੍ਹਾਂ ਨਾਲੋਂ ਟੁੱਟੀ ਬਨਸਪਤੀ ਸੁੱਕ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਵਿਰਾਸਤ ਨਾਲੋਂ ਟੁੱਟੀਆਂ ਕੌਮਾਂ ਤਬਾਹ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਨਕਸ਼ੇ ਤੋਂ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਨਾਂ ਬੇਹ ਹੀ ਮਿਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਆਉ ਸੰਜੀਦਗੀ ਨਾਲ ਪਤਚੋਲ ਕਰੀਏ।

-ਡਾ. ਲਖਵੀਰ ਸਿੰਘ ਨਾਮਪਾਰੀ
ਮਲਵਈ ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਬ, ਮੰਡੀ ਕਲਾਂ (ਬਠਿੰਡਾ)
ਮੋਬਾਈਲ : 98768-50680

ਦਾਦੇ ਦਾਦੀ ਦੀ ਬੋਲੀ

ਖਬਰ ਪੜ੍ਹੀ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਨਾਲ ਹੁਣ ਪੁੰਜੀਪਤੀ ਤੇ ਸਨਅਤੀ ਘਰਾਣੇ ਆਦਰਸ਼ ਸਕੂਲ ਖੋਲ੍ਹ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਹ ਬਹੁਤ ਚੰਗੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਪੇਂਡੂ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਚੰਗੇ ਪੱਧਰ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਸ਼ਾਇਦ ਹੁਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਦੇ ਨੇੜੇ ਹੀ ਮਿਲ ਜਾਏ, ਪਰ ਇਹ ਦੇਖਣਾ ਪਏਗਾ ਕਿ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਸਮਾਜ ਤੇ ਇਸ ਦਾ ਹੋਰ ਕਿਹੋ ਜਿਹਾ ਅਸਰ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਏਥੇ ਇਕ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਵਾਕਿਆ ਸੁਣਾਉਂਦਾ ਹਾਂ।

ਸੰਨ 1995 ਵਿਚ ਇਕ ਵਾਰ ਮੈਂ ਬੱਸ ਰਾਹੀਂ ਰੋਪੜ ਤੋਂ ਜਲੰਧਰ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤਾਂ ਨਵਾਂ ਮੁਹਿਰ ਦੇ ਨੇੜੇ ਕਿਸੇ ਅੱਡੇ 'ਤੇ ਸਾਡੀ ਬੱਸ ਰੁਕੀ। ਉਸ ਅੱਡੇ ਤੋਂ ਬੱਸ ਵਿਚ ਇਕ ਪੜ੍ਹੀ-ਲਿਖੀ ਔਰਤ ਸਵਾਰ ਹੋਈ, ਜਿਸ ਦੇ ਨਾਲ ਤਿੰਨ ਕੁ ਸਾਲ ਉਮਰ ਦੀ ਉਸ ਦੀ ਧੀ ਵੀ ਸੀ। ਉਸ ਔਰਤ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਨਮਸਤੇ ਬੁਲਾਈ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਲੜਕੀ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, "ਬੇਟਾ, ਯੇ ਜੋ ਅੰਕਲ ਹੈ ਨਾ ਯੇ ਮੇਰੇ ਟੀਚਰ ਬੇ, ਇਨ ਕੋ ਵਿਸ਼ ਕਰੋ।" ਉਹ ਬੱਚੀ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਵਿਸ਼ ਕੀਤਾ, ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਆ ਕੇ ਬਾਰੀ ਨੇੜੇ ਬੈਠ ਗਈ ਤੇ ਪਿਆਰੀਆਂ-ਪਿਆਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ ਲੱਗੀ। ਮੈਂ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਬੋਲਦਾ ਤੇ ਉਹ ਰਲੀ-ਮਿਲੀ ਪੰਜਾਬੀ-ਹਿੰਦੀ ਬੋਲੀ ਵਿੱਚ ਉੱਤਰ ਦਿੰਦੀ। ਕੁਝ ਚਿਰ ਬਾਅਦ ਉਸ ਦੀ ਮਾਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਬੁਲਾ ਲਿਆ ਤੇ ਕਿਹਾ, "ਬੇਟਾ ਅਬ ਇਧਰ ਆ ਜਾਓ, ਅੰਕਲ ਕੇ ਤੰਗ ਮੱਤ ਕਰੋ।" ਪਰ ਉਸ ਦੀ ਧੀ ਨੇ ਝੱਟ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ, "ਮਾਂ-ਮਾਂ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਆਉਂਗੀ, ਮੁਝੇ ਅੰਕਲ ਕੇ ਪਾਸ ਬੈਠਣਾ ਅੱਛਾ ਲੱਗਤਾ ਹੈ, ਯੇ ਦਾਦੀ ਕਿਸੇ ਬੋਲਤੇ ਹੈ....।" ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਾ ਕਿ ਸੱਚਮੁੱਚ ਸਾਡੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਹੁਣ ਦਾਦੀ ਬੋਲੀ ਬਣਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ।

ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੇ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕ ਜੋ ਬੋੜ੍ਹਾ ਬਹੁਤ ਪੜ੍ਹ-ਲਿਖ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਘਟੀਆ ਸਮਝਣ ਲੱਗਦੇ ਹਨ ਤੇ ਹਿੰਦੀ ਬੋਲ ਕੇ ਹੀ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨੂੰ ਉੱਚਾ ਸਮਝਦੇ ਹਨ। ਕਈ ਪੜ੍ਹੇ-ਲਿਖੇ ਸੱਜਣ ਜਦੋਂ ਮੇਰੇ ਘਰ ਆ ਕੇ ਮੇਰੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨਾਲ ਹਿੰਦੀ ਵਿੱਚ ਗੱਲ ਕਰਨ ਲੱਗਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੱਸਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸੁਮਿਠ ਜੀ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਵੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਪਟਿਆਲਾ ਵਿਚ ਬੈਠਿਆਂ ਜਦ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਸਕੂਲ, ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਅਦਾਰੇ ਜਾਂ ਬੈਂਕ ਆਦਿ ਵੱਲ ਟੈਲੀਫੋਨ ਕਰਾਂ ਤਾਂ ਅੱਗੇ ਹਿੰਦੀ ਵਿੱਚ ਉੱਤਰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਇਹੋ ਹਾਲ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਜਲੰਧਰ, ਲੁਧਿਆਣਾ ਆਦਿ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਦਾ ਵੀ ਹੈ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਦੀ ਤਾਂ ਗੱਲ ਹੀ ਛੱਡੋ। ਇੰਜ ਭਾਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਵੇਂ ਅਸੀਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਨਾ ਹੋ ਕੇ ਯੂ. ਪੀ. ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋਈਏ। ਇਥੇ ਮੈਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਹਿੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਲੁਪਤ ਹੋਣ ਦੀ ਫਿਕਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਜੋ ਪੰਜਾਬੀ ਪ੍ਰੇਮੀ ਰਾਸ਼ਟਰੀ, ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਆਦਿ ਕਾਨਫਰੰਸਾਂ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ

ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਦਾ ਕੱਲ੍ਹ ਅੱਜ ਤੇ ਭਲਕ • (269)

ਹਨ, ਉਹ ਪਹਿਲਾਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚੋਂ ਗਾਇਬ ਹੋ ਰਹੀ ਪੰਜਾਬੀ ਬਾਰੇ ਫਿਕਰ ਕਰਨ। ਪੜ੍ਹੇ-ਲਿਖੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਇਹ ਸਮਝਾਉਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਤੁਹਾਡੀ ਬੋਲੀ ਨਾਲੋਂ ਕੋਈ ਹੋਰ ਬੋਲੀ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੀ ਬਿਹਤਰ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸੁੱਧ ਉਚਾਰੀ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਇਹ ਬੋਲੀ ਵੀ ਓਨੀ ਹੀ ਮਿੱਠੀ ਤੇ ਪਿਆਰੀ ਹੈ ਜਿੰਨੀਆਂ ਕਿ ਤੁਹਾਨੂੰ ਓਪਰੀਆਂ ਬੋਲੀਆਂ ਜਾਪਦੀਆਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬੋਲ ਕੇ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨੂੰ ਬਹੁਤਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਮਝਦੇ ਹੋ। ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਪਛਤੀ ਕਹਿ ਕੇ ਜਾਂ ਇਕ ਫਿਰਕੇ ਦੀ ਬੋਲੀ ਮਨ ਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਨਫਰਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਇਹ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦੇ ਕਿ ਇਹ ਦੋਨੋਂ ਗੱਲਾਂ ਗਲਤ ਹਨ। ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਪਛਤਾਪਨ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਵਿਧੀ ਅਨੁਕੂਲ ਸਿੱਖ ਕੇ ਦੂਰ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਤੇ ਭਾਸ਼ਾ ਕੇਵਲ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਸਤੇ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ।

ਪੰਜਾਬੀ ਤੇ ਹਿੰਦੀ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥ ਹੀ ਨਹੀਂ ਲਿਖੇ ਗਏ, ਹੋਰ ਵੀ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਅੱਜ ਦੇ ਯੁੱਗ ਵਿਚ ਭਾਸ਼ਾ ਅਸੀਂ ਹੋਰ ਅਨੇਕ ਕੰਮਾਂ ਵਾਸਤੇ ਵੀ ਪੜ੍ਹਨੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਬੰਗਲਾਦੇਸ਼ ਦੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਉਰਦੂ ਨਹੀਂ ਬੰਗਲਾ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਬੰਗਲਾ ਛੱਡ ਕੇ ਕੇਵਲ ਉਰਦੂ ਨਾਲ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਜੁੜਦੇ। ਉਹ ਉਰਦੂ ਨੂੰ ਪਹਿਲ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੇ। ਸਾਡੀ ਏਕਤਾ ਵਿਚ ਅਨੇਕਤਾ ਸਹੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਤਾਂ ਹੀ ਕਾਇਮ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਜੇ ਅਸੀਂ ਵੀ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਾਂਤ ਵਿੱਚ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਪਹਿਲ ਦੇਈਏ। ਦੂਜੇ ਪ੍ਰਾਂਤਾਂ ਵਿੱਚ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਭਾਸ਼ਾ ਹਿੰਦੀ ਬੋਲੀਏ ਤੇ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਭਾਸ਼ਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਲੋੜ ਅਨੁਸਾਰ ਪੜ੍ਹੀਏ। ਸਾਡੇ ਵਰਗੇ ਅਨੇਕਾਂ ਅਧਿਆਪਕ/ਲੇਖਕਾਂ ਨੂੰ ਤਿੰਨੇ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਭਲੀ ਭਾਂਤ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਭਾਵੇਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਸਾਨੂੰ ਹਿੰਦੀ ਲਿਖਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦੀ, ਬਾਹਰ ਜਾ ਕੇ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਹਿੰਦੀ ਨੂੰ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਭਾਸ਼ਾ ਮੰਨ ਕੇ ਹਿੰਦੀ ਹੀ ਬੋਲਦੇ ਹਾਂ।

ਦੱਖਣੀ ਤੇ ਪੂਰਬੀ ਪ੍ਰਾਂਤਾਂ ਵਾਲੇ ਜੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨਹੀਂ ਬੋਲਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਉਹ ਬਹੁਤ ਗਲਤ ਹਨ। ਇਕ ਵਾਰ ਮੈਨੂੰ ਬਹੁਤ ਬੁਰਾ ਲੱਗਾ ਜਦੋਂ ਕਿ ਕਲਕੱਤੇ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ 'ਤੇ ਇਕ ਬੰਗਾਲੀ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਲੜ ਪਿਆ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਹਿੰਦੀ ਕਿਉਂ ਬੋਲਦਾ ਹਾਂ। ਇੰਜ ਹੀ ਇਕ ਵਾਰ ਮਦਰਾਸ ਦੇ ਕੇ-ਕਾਮਰਾਜ ਮਿਊਜ਼ੀਅਮ ਵਿੱਚ ਸਾਨੂੰ ਕਿਧਰੇ ਵੀ ਜਦੋਂ ਹਿੰਦੀ ਦਾ ਕੋਈ ਅੱਖਰ ਲਿਖਿਆ ਨਾ ਮਿਲਿਆ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰਜਿਸਟਰ ਵਿੱਚ ਸਖ਼ਤ ਰੋਸ ਵਜੋਂ ਟਿੱਪਣੀ ਦਰਜ ਕਰਕੇ ਆਏ ਸਾਂ ਕਿ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਧਰ ਦੇ ਸਮਾਰਕ ਵਿੱਚ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਭਾਸ਼ਾ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਲਿਖੀ ਗਈ? ਅਸੀਂ ਪੰਜਾਬੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਜਿਹੀ ਸੋਚ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਨਹੀਂ ਹਾਂ, ਅਸੀਂ ਦੂਜੇ ਪ੍ਰਾਂਤਾਂ ਤੋਂ ਆਏ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਹਿੰਦੀ ਵਿੱਚ ਹੀ ਗੱਲਬਾਤ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਤੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਧਰ ਦੇ ਸਾਈਨ ਬੋਰਡ ਹਿੰਦੀ ਵਿੱਚ ਵੀ ਲਿਖਦੇ ਹਾਂ, ਪਰ ਇਹ ਗੱਲ ਗੈਰ-ਵਾਜ਼ਬ ਨਹੀਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲ ਕੇ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨੂੰ 'ਪੰਜਾਬੀ' ਤਾਂ ਕਹਿਲਾਈਏ! ਸਾਡੇ ਮਾਡਲ/ਪਬਲਿਕ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਤੇ ਫਿਰ ਹਿੰਦੀ ਬੋਲੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬੀ ਤਾਂ ਜਿਵੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੱਢਦੀ ਹੈ, ਇਹ ਭਾਸ਼ਾ ਬੋਲਦਿਆਂ ਉਹ ਆਪਣੀ ਹੋਠੀ ਸਮਝਦੇ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ/ਅਧਿਆਪਕ ਵਗੈਰਾ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਥਾਂ ਹਿੰਦੀ ਬੋਲਣ ਲੱਗਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਉਹ ਪੜ੍ਹੇ-ਲਿਖੇ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦੇ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਦੂਰ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੋਚ ਕਿਹੋ ਜਿਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਸਬੰਧੀ ਮੈਂ ਇਕ ਵਾਕਿਆ ਦੱਸਣਾ ਚਾਹਾਂਗਾ। ਇਕ ਵਾਰ ਜਲੰਧਰ ਦੂਰਦਰਸ਼ਨ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਇਕ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਆ ਰਿਹਾ

ਸੀ। ਤਿੰਨ ਜਣੇ ਲੇਖਕ/ਅਧਿਆਪਕ ਸਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਕਿਸੇ ਦਿੱਲੀ ਪਬਲਿਕ ਸਕੂਲ ਦੀ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਬੈਠੀ ਸੀ। ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਾਹਮਣੇ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਚੁੱਪ ਕਰਾ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਤਾਂ ਬੱਚੇ ਘਰਾਂ 'ਚ ਸਿੱਖ ਹੀ ਲੈਂਦੇ ਹਨ, ਅਸੀਂ ਕਿਉਂ ਨਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਤੇ ਹਿੰਦੀ ਹੀ ਪੜ੍ਹਾਈਏ? ਜੇ ਮੇਰੇ ਜਿਹਾ ਓਥੇ ਬੈਠਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਪੁੱਛਦਾ ਕਿ, "ਪੜ੍ਹੇ ਲਿਖੇ ਮੈਡਮ ਜੀ, ਫਿਰ ਤਾਂ ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਿੱਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੀ ਨਹੀਂ ਪੈਣੀ ਚਾਹੀਦੀ।"

ਉਸ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਪਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਿ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਸਮੇਤ ਹਰ ਭਾਸ਼ਾ ਨਿਰਧਾਰਤ ਵੰਗ ਨਾਲ ਹੀ ਸਿੱਖੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਹਰ ਕੋਈ ਕੇਵਲ ਗਲਤ ਉਪ-ਭਾਸ਼ਾਈ ਉਚਾਰਣ ਹੀ ਸਿੱਖਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਗੱਲ ਤੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬਹੁਤਾ ਕਰਕੇ ਸਾਡੇ ਪਬਲਿਕ/ਮਾਡਲ ਸਕੂਲਾਂ ਨੂੰ ਚਲਾਉਣ ਵਾਲੇ ਲੋਕ ਜਾਂ ਅਖੌਤੀ ਸਿੱਖਿਆ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਬਿਲਕੁਲ ਅਵਿਗਿਆਨਕ ਸੋਚ ਦੇ ਧਾਰਣੀ ਹਨ। ਕੋਈ ਉੱਚ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਵਿਅਕਤੀ ਜੇ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਦਾ ਸਹੀ ਉਚਾਰਣ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ ਤਾਂ ਉਸ ਅੰਦਰ ਇਹ ਵੱਡੀ ਘਾਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਯਾਦ ਹੈ ਕਿ ਪੁਰਾਣੀ ਅਕਾਲੀ ਸਰਕਾਰ ਵੇਲੇ ਇਕ ਵਾਰ ਜਦੋਂ ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਵਿਖੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਬੰਧੀ ਇਕ ਕਾਨਫਰੰਸ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ ਤਾਂ ਉਸ ਵਿੱਚ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਪੰਜਾਬ ਨਿਵਾਸੀ ਵੀ. ਸੀ. ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਿੰਘ ਬਾਦਲ ਸਾਹਮਣੇ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲਣੀ ਪਈ ਸੀ। ਮੈਂ ਨੋਟ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਕਦੇ ਨਿਯਮਿਤ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਨਹੀਂ ਪੜ੍ਹੀ ਹੋਣੀ ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਬਿਲਕੁਲ ਗਲਤ ਤੇ ਰੁੱਖਾ ਉਪ ਭਾਸ਼ਾਈ ਉਚਾਰਣ ਵਾਲਾ ਭਾਸ਼ਣ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਵਾਸਤਵ ਵਿੱਚ ਪਬਲਿਕ/ਮਾਡਲ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿੱਚ ਜਾਂ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲਣੀ ਮਨ੍ਹਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਨਿਰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਨੇੜ ਭਵਿੱਖ ਵਿੱਚ ਜੇ ਨਵੀਂ ਪਨੀਰੀ ਪੜ੍ਹ ਲਿਖ ਕੇ ਨਿਕਲ ਰਹੀ ਹੈ, ਪੁੱਛ-ਪ੍ਰਤੀਤ ਤਾਂ ਉਸੇ ਦੀ ਹੋਣੀ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਇਲਾਕੇ ਦੀ ਪਛਾਣ ਤਾਂ ਹੁਣ ਅਗਾਂਹ ਵਧ ਰਹੇ ਸਿੱਖਿਅਤ ਲੋਕਾਂ ਕਰਕੇ ਹੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਫਿਰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਸਿੱਖਿਅਤ ਲੋਕ ਪੰਜਾਬੀ ਨਹੀਂ ਬੋਲਣਗੇ, ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ-ਪੜ੍ਹਿਆ ਤੇ ਬੋਲਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾਵੇਗਾ ਤਾਂ ਇਸ ਪ੍ਰਾਂਤ ਵਿੱਚੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਖ਼ਤਮ ਕਿਉਂ ਨਾ ਹੋਵੇਗੀ? ਠੀਕ ਹੈ ਸਰਕਾਰ ਕੋਸ਼ਿਸ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ ਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਦਫਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਲਾਗੂ ਕਰਵਾ ਲਏਗੀ, ਪਰ ਹੁਣ ਸਾਰਾ ਕੁਝ ਸਰਕਾਰੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਹੁਣ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਅਦਾਰਿਆਂ ਕੋਲ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਨਾ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲਣ ਤੇ ਨਾ ਲਿਖਣ, ਫਿਰ ਕਿੱਥੇ ਰਹਿ ਗਈ ਪੰਜਾਬੀ? ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿੱਚ ਖਾਂਦੇ-ਪੀਂਦੇ ਘਰਾਂ ਦੇ ਬੱਚੇ ਪੜ੍ਹਦੇ ਹਨ ਉਹੀ ਅੱਗੇ ਪੜ੍ਹਿਆ-ਲਿਖਿਆ ਤੇ ਪਛਾਣਿਆ ਜਾ ਸਕਣ ਵਾਲਾ ਸਮਾਜ ਬਣਾਉਣਗੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿੱਚ ਆਪਸੀ ਗੱਲਬਾਤ ਦੌਰਾਨ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਮਾਹੌਲ ਸਿਰਜਣ ਦੀ ਬਹੁਤ ਲੋੜ ਹੈ। ਬੱਚੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਪੜ੍ਹਨ, ਹਿੰਦੀ ਪੜ੍ਹਨ, ਪਰ ਸਾਧਾਰਨ ਗੱਲਬਾਤ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਕਰਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਮਾਹੌਲ ਤਾਂ ਹੀ ਸਿਰਿਜਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਤੇ ਕੇਵਲ ਇਹੀ ਪਹੁੰਚ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਬਚਾ ਸਕੇਗੀ।

ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਹਰ ਪਬਲਿਕ/ਮਾਡਲ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲੀ ਜਮਾਤ ਤੋਂ ਜਬਰੀ ਪੰਜਾਬੀ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਦਾ ਜੇ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਹੈ ਉਹ ਬਹੁਤ ਸਹੀ ਕਦਮ ਹੈ, ਪਰ ਬੜੀ ਗਨੀਮਤ ਹੋਵੇਗੀ ਜੇ ਉਹ ਫੈਸਲਾ ਸਫਲਤਾ ਪੂਰਵਕ ਲਾਗੂ ਹੋ ਜਾਵੇ, ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਤੀਜੀ

ਭਾਸ਼ਾ ਹੀ ਬਣੇ। ਫਿਰ ਵੀ ਦੇਖਣਾ ਪੰਜਾਬੀ ਦੋਖੀ ਸਿੱਧੇ ਜਾਂ ਅਸਿੱਧੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਉਸ ਦੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਜ਼ਰੂਰ ਕਰਨਗੇ। ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿੱਚ ਹੁਣ ਪੂੰਜੀਪਤੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਸੰਚਾਲਕ ਆਦਰਸ਼ ਸਕੂਲ ਖੋਲ੍ਹ ਰਹੀ ਹੈ, ਜੋ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਅਦਾਰਿਆਂ ਕੋਲ ਹੋਣਗੇ, ਪਰ ਉਹ ਵੀ ਕੀ ਇੰਜ ਨਹੀਂ ਕਰਨਗੇ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੇਂਡੂ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿੱਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹਿੰਦੀ ਨੂੰ ਤਰਜੀਹ ਦੇਣ? ਫਿਰ ਤਾਂ ਉੱਥੋਂ ਦੇ ਪੜ੍ਹੇ ਬੱਚੇ ਵੀ ਘਰ ਆ ਕੇ ਹਿੰਦੀ ਹੀ ਬੋਲਿਆ ਕਰਨਗੇ। ਫਿਰ ਪਿੰਡਾਂ ਦਾ ਹਰ ਪੜ੍ਹਿਆ-ਲਿਖਿਆ ਵਿਅਕਤੀ ਵੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਜਾਂ ਹਿੰਦੀ ਬੋਲ ਕੇ ਹੀ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨੂੰ ਵੱਡਾ ਸਮਝਿਆ ਕਰੇਗਾ। ਸਾਡੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਾਜ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਫਿਰ ਕਿਧਰੇ ਅਜਿਹੀ ਨਾ ਬਣ ਜਾਏ ਜਿਸ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਕਦੀ ਨੂੰ ਕਹਿਣਾ ਪਿਆ ਸੀ

“ਘਰਿ ਘਰਿ ਮੀਆਂ ਸਭਨਾ ਜੀਆਂ ਬੋਲੀ ਅਵਰ ਤੁਮਾਰੀ।”

-ਡਾ. ਵਿਦਵਾਨ ਸਿੰਘ ਸੋਨੀ
ਰੋਪੜ।

ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਬੇਦਾਵਾ

ਮੇਰੇ ਹਿੱਛੇ ਜਿਹੇ ਛਪੇ ਨਾਵਲ 'ਉੱਜੜ ਗਏ ਗਰਾਂ' ਦੇ ਨਵੇਂ ਐਡੀਸ਼ਨ ਬਾਰੇ ਇਕ ਪਾਠਕ ਦਾ ਖ਼ਤ ਆਇਆ। ਮੈਂ ਬੜਾ ਹੀ ਹੈਰਾਨ ਹੋਇਆ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਨਾਵਲ ਬਾਰੇ ਖ਼ਤ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਹੁਣ ਤੱਕ 14 ਨਾਵਲ ਅਤੇ 4 ਕਹਾਣੀ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਛਪ ਚੁੱਕੇ ਹਨ। ਕਈ ਨਾਵਲਾਂ ਦੇ ਕਈ-ਕਈ ਐਡੀਸ਼ਨ ਛਪੇ। ਪੰਜਾਬ, ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਕੈਨੇਡਾ ਤੱਕ! ਇਹਨਾਂ ਨਾਵਲਾਂ ਅਤੇ ਕਹਾਣੀ-ਸੰਗ੍ਰਹਿਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਕਈ ਪੰਜਾਬੀ ਲੇਖਕ, ਗਾਇਕ, ਐਕਟਰ, ਸੰਪਾਦਕ ਮਿੱਤਰਾਂ ਅਤੇ ਸੁਹਿਰਦ ਪਾਠਕਾਂ-ਆਲੋਚਕਾਂ ਨੇ ਮਿੱਠੇ, ਅਤਿਅੰਤ ਮਿੱਠੇ, ਬੇਸੁਆਦੇ, ਖਰ੍ਹਵੇਂ ਅਤੇ ਕੌੜੇ ਵਿਚਾਰ ਵੀ ਭੇਜੇ। ਮੈਂ ਹਰ ਵਿਚਾਰ ਦਾ ਖਿੱਤ ਮੱਥੇ ਸੁਆਗਤ ਕੀਤਾ।

ਪਰ ਇਸ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਕ-ਪਾਠਕ ਵਲੋਂ ਲਿਖੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਭਰੀ ਚਿੱਠੀ ਵੀ ਮੈਨੂੰ ਇੰਜ ਜਾਪੀ, ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਮੇਰੇ ਥੱਪੜ ਕੱਢ ਮਾਰਿਆ ਹੋਵੇ! ਮੈਂ ਕਸੀਸ ਵੱਟ ਲਈ ਅਤੇ ਸੋਚਦਾ ਰਿਹਾ ਕਿ ਅਸੀਂ ਕਿੰਨੇ ਕੁ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਹਾਂ ਅਤੇ ਸਾਡੀ ਮਾਂ-ਬੋਲੀ ਦਾ ਭਵਿੱਖ ਕੀ ਹੈ? ਜਦੋਂ ਮੈਨੂੰ ਨਾਨਕ ਸਿੰਘ ਨਾਵਲਿਸਟ ਅਵਾਰਡ ਅਤੇ ਗੋਲਡ ਮੈਡਲ 'ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਭ ਲਾਂਬਤਾ' ਵਲੋਂ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਤਾਂ ਵਾਲਸਾਲ (ਇੰਗਲੈਂਡ) ਦੀ ਉਸ ਸਟੇਜ 'ਤੇ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਬਜ਼ੁਰਗ ਲੇਖਕ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਕਾਲਤਾ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ, "ਪੰਜਾਬੀ ਹੀ ਇਕ ਅਜਿਹੇ ਲੋਕ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੱਸਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਤੁਹਾਡੀ ਮਾਂ-ਬੋਲੀ 'ਪੰਜਾਬੀ' ਹੈ।" ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਇਸ ਟਿੱਪਣੀ ਨਾਲ ਸੌ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਸਹਿਮਤ ਹਾਂ। ਇਸ ਪੱਤਰ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨ ਨਾਲ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਹੋਰ ਵੀ ਪ੍ਰੇਮ ਨਿਸ਼ਚਾ ਹੋ ਗਿਆ।

ਸੰਸਾਰ ਭਰ ਵਿਚ 2792 ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਬੋਲੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਉਪਰੋਂ 11ਵਾਂ ਨੰਬਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਕਈ ਬੁੱਧੀਜੀਵੀ 13ਵਾਂ ਵੀ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਕੁਝ ਵੀ ਹੋਵੇ, ਪਰ ਸਾਨੂੰ ਬਗੈਰ ਪਾਣੀ ਤੋਂ ਜੋੜੇ ਨਹੀਂ ਉਤਾਰਨੇ ਚਾਹੀਦੇ। ਗੋਰੇ ਲੋਕ ਰੱਜ ਕੇ ਸ਼ਰਾਬ ਪੀ ਕੇ ਵੀ, ਆਪਣੀ ਮਾਂ-ਬੋਲੀ ਦੀ ਬੁੱਕਲ ਵਿਚੋਂ ਨਹੀਂ ਨਿਕਲਦੇ। ਜਦ ਕਿ ਅਸੀਂ ਪੰਜਾਬੀ ਘੁੱਟ ਕੁ ਦਾਰੂ ਮੂੰਹ ਨੂੰ ਲਾ ਕੇ, ਝੱਟ ਹੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੇ ਘਨ੍ਹੇੜੀ ਜਾ ਚੜ੍ਹਦੇ ਹਾਂ। ਦਾਰੂ ਪੀ ਕੇ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਡੇ ਕੀ ਛਤਾਂ ਮਾਰਨ ਲੱਗ ਪੈਂਦੀ ਹੈ? ਕਿਤੇ ਇਕ ਤ੍ਰੈ-ਮਾਸਿਕ ਰਸਾਲੇ ਦੇ ਸੰਪਾਦਕ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸੰਪਾਦਕੀ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਸੀ, ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਸਿਰਫ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਲਿਖਦੇ ਹਨ- ਪਰ ਪੜ੍ਹਦੇ ਉਹ ਹਿੰਦੀ ਜਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਹੀ ਹਨ - ਆਪਣੀਆਂ ਛਪੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਨੂੰ ਉਹ ਜ਼ਰੂਰ ਪੜ੍ਹਦੇ ਹਨ ਜਾਂ ਫਿਰ ਪ੍ਰੇਮ-ਭੇਟਾ ਵਜੋਂ ਜਾਂ ਸਮੀਖਿਆ ਲਈ ਪਹੁੰਚੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਦਾ ਉਹ ਤਤਕਰਾ ਪੜ੍ਹਦੇ ਹਨ - ਜੇ ਕਿਤਾਬ ਉਹਨਾਂ ਦੇ 'ਧੜੇ' ਦੇ ਲੇਖਕ ਦੀ ਹੋਵੇ, ਤਾਂ ਉਸਤਤ, ਆਲੋਚਨਾ, ਲੇਖ ਅਤੇ ਸਮੀਖਿਆ ਵੀ ਲਿਖ ਮਾਰਦੇ ਹਨ। ਹਾਂ, ਜੇਕਰ 'ਵਿਰੋਧੀ ਧੜੇ' ਦਾ ਲੇਖਕ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ 'ਨਿਰਵਸਤਰ' ਕਰਨ ਤੱਕ ਜਾਣਗੇ। ਇਹ ਧੜੇਬੰਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਕਿੰਨੀ ਕੁ

‘ਸੇਵਾ’ ਕਰ ਸਕੇਗੀ? ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਸਭਾਵਾਂ ਦੇ ਕਾਰਕੁੰਨ ਇਕ ਦੂਜੇ ‘ਤੇ ਚਿੱਕਤ ਸੁੱਟਣ ਵਿਚ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਖੁਸ਼ਾਮਦੀ ਅਤੇ ਚਾਪਲੂਸੀ ਦੀ ਵੀ ਹੱਦ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਮਰਦੀ ਤੁਰੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਕੋਲ ਇਸ ਮੌਕੇ ਕੁਝ ਚੰਗੀਆਂ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਰਸਾਲੇ ਹਨ। ਪਰ ਇਹਨਾਂ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਦਾ ਜ਼ਰਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਅਖ਼ਬਾਰ, ਰਸਾਲੇ ਨਾਲ ਟਾਕਰਾ ਕਰ ਕੇ ਦੇਖੋ! ਕਾਗਜ਼, ਪੰਨੇ, ਛਪਾਈ, ਮਸ਼ੋਦਾ ਅਤੇ ਵਿਲੱਖਣਤਾ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਮਾਰੋ, ਮਿਆਰ ਅਤੇ ਅਕਾਰ ਦਾ ਫ਼ਰਕ ਪ੍ਰਤੱਖ ਦਿੱਸੇਗਾ! ਜਿੱਥੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੇ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਅਖ਼ਬਾਰ ਦੇ ਸਧਾਰਨ ਛਪਦੇ 20 ਜਾਂ ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਵਧ ਸਫ਼ੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਉੱਥੇ ਪੰਜਾਬੀ ਅਖ਼ਬਾਰ ਦੇ ਅੱਠ ਜਾਂ ਦਸ ਪੰਨੇ ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਹਾਲਾਂ ਕਿ ਕੀਮਤ ਦੋਹਾਂ ਦੀ ਬਰਾਬਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ, ਰਸਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਮਲਿਆਲਮ, ਤਾਮਿਲ ਅਤੇ ਬੰਗਾਲੀ ਪੱਧਰ ਉੱਤੇ ਖੜ੍ਹਾ ਕਰਨ ਲਈ ਸਾਨੂੰ ਕਾਫ਼ੀ ਜੱਦੋ-ਜਹਿਦ ਕਰਨੀ ਪਵੇਗੀ!

ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿਚ ਮੁੱਖ-ਬੋਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਲ ਵਿਤਕਰਾ ਇਕ ਆਮ ਗੱਲ ਹੈ। ਬਾਕੀ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਘੱਟ ਪੀਰੀਅਡ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਘੱਟ ਹੈ। ਕਈ ਜਗ੍ਹਾ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਕੋਈ ਯੋਗ ਅਧਿਆਪਕ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ! ਕਈ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਉਹ ਅਧਿਆਪਕ ਪੜ੍ਹਾ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਸੁੱਖ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਪੰਜਾਬੀ-ਸਾਹਿਤ ਨਾਲ ਕੋਈ ਵਾਹ ਵਾਸਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ! ਕਾਲਜਾਂ ਵਿਚ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਲਈ ਬੀ ਏ ਤੱਕ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਪਾਸ ਕਰਨਾ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੈ। ਪਰ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਅਤੇ ਹਿੰਦੀ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਲਈ ਬੀ ਏ ਤੱਕ ਪੰਜਾਬੀ ਪਾਸ ਕਰਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ! ਹਾਲਾਂ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਹਰ ਕਰਮਚਾਰੀ, ਅਧਿਕਾਰੀ ਅਤੇ ਅਧਿਆਪਕ ਲਈ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ-ਲਿਖਾਈ ਦਾ ਗਿਆਨ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਵਿਸ਼ਵ-ਵਿਦਿਆਲਿਆਂ, ਕਾਲਜਾਂ ਅਤੇ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿਚ ਲਗਭਗ ਸਾਰਾ ਕੰਮ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ-ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਆਧਾਰ ‘ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਇਆਂ 40 ਸਾਲ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਹਨ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮਾਨਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਸਕੂਲ ਅਤੇ ਕਾਲਜ ਸਰਕਾਰ ਪਾਸੋਂ 95% ਗਰਾਂਟ ਲੈਂਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਪੰਜਾਬੀ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਵੇਲੇ ਉਹ ਕਾਨੂੰਨ ਦੀ ਘੋਰ ਉਲੰਘਣਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਲਈ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਇਕ ਵੀ ਓ ਟੀ (ਗਿਆਨੀ) ਸਿਖਲਾਈ ਕੇਂਦਰ ਨਹੀਂ। ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਓ ਟੀ ਲਈ ਅੱਠ ਕੇਂਦਰ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀਆਂ, ਕਾਲਜਾਂ, ਸਕੂਲਾਂ, ਪੰਚਾਇਤਾਂ ਅਤੇ ਨਗਰ ਪਾਲਿਕਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀਆਂ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਮਾਰਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਆਟੇ ਵਿਚ ਲੂਣ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੀ ਹੋਣਗੀਆਂ। ਸਰਕਾਰੀ ਅਤੇ ਗੈਰ-ਸਰਕਾਰੀ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿਚ ਤਾਂ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀਅਨ ਦੀ ਕੋਈ ਅਸਾਮੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ! ਸਕੂਲ ਵਿਚ ਜਾਂ ਤਾਂ ਕੋਈ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਆਮ ਤੌਰ ‘ਤੇ ਹੁੰਦੀ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਤੇ ਜੇ ਹੁੰਦੀ ਵੀ ਹੈ ਫਿਰ ਸਾਰਾ ਸਾਲ ਬੰਦ ਹੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਹਰ ਸਰਕਾਰੀ ਅਤੇ ਗੈਰ-ਸਰਕਾਰੀ, ਮਾਨਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹਾਈ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿਚ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀਅਨ ਦੀ ਨਿਯੁਕਤੀ ਲਾਜ਼ਮੀ ਕਰੇ ਅਤੇ ਹਰ ਸਕੂਲ, ਕਾਲਜ ਦੀ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਵਿਚ 75 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਪੰਜਾਬੀ ਪੁਸਤਕਾਂ ਰੱਖਣਾ ਲਾਜ਼ਮੀ ਕਰਾਰ ਦੇਵੇ! ਇਸ ਖਾਤਰ ਵਧੇਰੇ ਅਤੇ ਹਰ ਸਾਲ ਨਿਯਮਬੱਧ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਗ੍ਰਾਂਟ ਦੇਵੇ। ਹਰ ਪੰਚਾਇਤ, ਬਲਾਕ ਨਗਰਪਾਲਿਕਾ ਅਤੇ ਨਗਰ ਨਿਗਮ ਲਈ ਪਬਲਿਕ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਹਰ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਵਿਚ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਅੱਧੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀਆਂ ਹੋਣ!

ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ 98 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਫਿਲਮਕਾਰਾਂ ਲਈ ਪੰਜਾਬੀ-ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਸ਼ਾਇਦ ਕੋਈ 'ਸੱਭਿਅਕ' ਸ਼ਬਦ ਹੈ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਅੱਜ ਕੋਈ ਸਿਹਤਮੰਦ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਹੈ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਉਹਨਾਂ ਲਈ ਪੰਜਾਬੀ ਸਿਰਫ਼ ਗਾਲ੍ਹਾਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜਾਂ ਫਿਰ ਅਸਲੀਲ 'ਕਾਮੀ-ਮਜ਼ਾਕਾ' ਦੀ! ਬਹੁਤੇ ਸਿੱਖ ਪਰਿਵਾਰ ਪੰਜਾਬੀ ਸਿਰਫ਼ ਬੋਲਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਉਹ ਵੀ ਲੰਗੇ-ਡੰਗ ਹੀ, ਗਲੁ ਪਿਆ ਵੋਲ ਵਜਾਉਣ ਵਾਂਗ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਬੱਚੇ ਪਬਲਿਕ ਸਕੂਲਾਂ ਜਾਂ ਸੈਨਿਕ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਪੜ੍ਹਦੇ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਬੋਲਦੇ ਹਨ। ਵਿਹਲੇ ਸਮੇਂ ਉਹ, "ਚੋਲੀ ਕੇ ਪੀਛੇ ਕਿਆ ਹੈ...!" ਗੁਣਗੁਣਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਮੇਰਾ ਇਕ ਅਤਿਅੰਤ ਜਿਗਰੀ ਦੋਸਤ "ਐੱਨ ਸਿੰਘ" ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਲਿਖਣੀ ਉਸ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ। ਹਾਂ! ਪੰਜਾਬੀ ਪੜ੍ਹ ਜ਼ਰੂਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਵੀ ਸੈਨਿਕ ਸਕੂਲ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹੇ ਹੋਣ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਹੀ ਹੈ! ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਾਰੇ ਦਫ਼ਤਰਾਂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਤਕਰੀਬਨ ਸਾਰੀਆਂ ਹੀ ਫ਼ਾਈਲਾਂ, ਅਰਜ਼ੀਆਂ, ਚਿੱਠੀ-ਪੱਤਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕਮਿਸ਼ਨਾਂ, ਨਿਗਮਾਂ, ਬੋਰਡਾਂ ਆਦਿ ਦਾ ਸਾਰਾ ਮੁੱਖ ਕੰਮ, ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਅਕਾਸ਼ ਬਾਣੀ ਅਤੇ ਦੂਰਦਰਸ਼ਨ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਅੱਖਰ ਖੁਰਚ-ਖੁਰਚ ਕੇ ਲੱਭਣੇ ਪੈਂਦੇ ਸਨ। ਜਿਹਨਾਂ ਕਾਗਜ਼ਾਂ ਉੱਤੇ ਪੜ੍ਹ ਕੇ 'ਘੋਸ਼ਨਾਵਾਂ' ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਉਹ ਕਈ ਹਾਲਾਤਾਂ ਵਿਚ 'ਦੇਵ ਨਾਗਰੀ' ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਇਸ ਕਰਕੇ 'ਲਿਆ' ਨੂੰ 'ਲਿੱਤਾ' ਅਤੇ 'ਕਿਉਂਕਿ' ਨੂੰ 'ਚੁੰਕਿ' ਆਦਿ ਬੋਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਦੀ ਅਕਾਸ਼ਬਾਣੀ ਤਾਂ ਹੈ ਹੀ 'ਹਿੰਦੀ-ਬੋਲੂ' ਸਟੇਸ਼ਨ! ਜਲੰਧਰ ਦੂਰਦਰਸ਼ਨ ਦਾ ਗਲਾ ਨੈਸ਼ਨਲ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮਾਂ ਅਤੇ ਨੈੱਟਵਰਕ ਨੇ ਘੁੱਟਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਜਲੰਧਰ ਅਤੇ ਬਠਿੰਡਾ ਦੂਰਦਰਸ਼ਨ, ਜਲੰਧਰ ਅਤੇ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਅਕਾਸ਼ ਬਾਣੀ ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਕਰਣ ਕਰਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਇਸ ਬਾਰੇ ਜ਼ਰੂਰ ਸੋਚਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪ੍ਰਸਾਰ ਮਾਧਿਅਮਾਂ ਉੱਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਹੀ ਗਲਬਾ ਹੋਵੇ। ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਭਾਸ਼ਾ-ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ ਨਹੀਂ, ਹਿੰਦੀ, ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ, ਉਰਦੂ, ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦਾ "ਖਿਚੜੀ-ਵਿਭਾਗ" ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹਿੰਦੀ, ਉਰਦੂ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੇ ਰਸਾਲੇ, ਖੋਜ-ਪੱਤਰ ਅਤੇ ਪੁਸਤਕਾਂ ਛਾਪੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਚਾਰ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੇ ਲੇਖਕਾਂ ਨੂੰ ਪੁਰਸਕਾਰ, ਪਰਚਿਆਂ ਨੂੰ ਮਾਇਕ ਸਹਾਇਤਾ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤਕ-ਸਮਾਗਮ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਪ੍ਰਾਂਤ ਦੀ ਰਾਜ-ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਦਾਰ ਹੋਰ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ 'ਤੇ ਵੀ ਸਰਕਾਰੀ ਪੈਸਾ ਖਰਚਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਇਹੋ ਹੀ ਹਾਲ ਲੋਕ ਸੰਪਰਕ ਵਿਭਾਗ ਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਨੂੰ 'ਪੰਜਾਬ ਰਾਜ ਬੋਲੀ' ਬਣਾਉਣ ਵਾਲਾ ਬਿੱਲ 29 ਦਸੰਬਰ 1967 ਈ. ਨੂੰ ਐਕਟ ਬਣ, ਲਾਗੂ ਹੋਗਿਆ ਸੀ। ਪਹਿਲੀ ਜਨਵਰੀ 1968 ਈ. ਨੂੰ ਇਸ ਕਾਨੂੰਨ ਦੇ ਤਹਿਤ ਪੰਜਾਬੀ, ਸਕੱਤਰੇਤ ਪੱਧਰ ਤੱਕ ਲਾਗੂ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। 40-42 ਵਰ੍ਹੇ ਬੀਤ ਚੁੱਕੇ ਹਨ, ਪਰ ਅੱਜ ਵੀ ਦੇਖਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦੀ "ਸਰਕਾਰੀ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ" ਕਿਸੇ ਦਫ਼ਤਰ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਅਦਾਰੇ ਵਿਚ ਲਾਗੂ ਹੈ ਵੀ ਜਾਂ ਨਹੀਂ? ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਕੌਣ ਹਨ? ਇਹ ਵੀ ਦੀਵਾ ਲੈ ਕੇ ਲੱਭਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਆਪੇ ਬਣੇ "ਟੀਲੋ" (ਢਿੱਲੋਂ) ਜਾਂ "ਬਰਾਰ" (ਬਰਾਤ) ਦੀ ਬੜੀ ਭਰਮਾਰ ਹੈ। ਰੱਬ ਸੁੱਖ ਹੀ ਰੱਖੇ!!

-ਸ਼ਿਵਚਰਨ ਜੱਗੀ ਕੁੱਸਾ

ਯੂ. ਕੇ.।

ਨਾਮਧਾਰੀ ਬਾਬਾ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ (ਦੂਸਰਾ ਹੁਕਮਨਾਮਾ)

ੴ ਸਤਿਗੁਰਿ ਪ੍ਰਸਾਦਿ॥

ਲਿਖਤੇ ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਜੋਗ ਭਾਈ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਹੋਰੁ ਸੰਬੁਹਿ ਸੰਗਤ ਕੇ ਸਿਰੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕੀ ਫਤੇ ਬੁਲਾਈ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਿਨੀ। ਹੋਰੁ ਅਸੀਂ ਸੁਖੀ ਆਨੰਦ ਹੈਂ, ਸੰਬੁਹਿ ਸੰਗਤ ਕੇ ਗੁਰੂ ਆਨੰਦ ਰਖੇ। ਬੀਬੀ ਨੰਦਾ ਕੋ ਹੋਰੁ ਸੰਬੁਹਿ ਕੋ ਰਾਮਸਤਿ ਬਾਚਣੀ।

ਹੋਰੁ ਬਸੰਤ ਸਿੰਘ, ਕੁੜੀ ਨੰਦਾ ਨੇ ਲਿਖਾ ਹੈ ਮੁੰਡੇ ਮੇਰੇ ਆਖੇ ਨਹੀ ਲਗਾਏ। ਨਾ ਪੋਥੀ ਪੜ੍ਹਦੇ ਹੈ ਨਾ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬੁ ਪੜ੍ਹਦੇ ਹੈਨ। ਸੋ ਭਾਈ ਕੇ ਤਾ ਪਿਛਾ ਰਾਤ ਸਵਾ ਪਹਰੁ ਰਹੀ ਤੇ ਹਮੇਸ ਭਜਨੁ ਬਾਣੀ ਕੀਤਾ, ਮਾਲਾ ਫੇਰੀ, ਦਿਨ ਰਾਤ ਭਜਨੁ ਬਾਣੀ ਕਰਿਆ ਕਰੇ। ਜੇ ਨਹੀ ਭਜਨੁ ਬਾਣੀ ਹੋਇ ਸਕਦਾ ਤਾਂ ਰੋਟੀਆਂ ਪਕਾਇਆ ਕਰੇ, ਘਾਹੁ ਖੋਤਿਆ ਕਰੇ। ਜੇ ਦੋ ਮੈ ਤੇ ਕੁਛੁ ਨਹੀ ਕਰਿਨਾ ਤਾਂ ਡੇਰੇ ਤੇ ਚਲੇ ਜਾਣਾ ਸਿਮਰੁ ਪਾਸ। ਜੇ ਬੁਆਨੂੰ ਤਿਨਾ ਬਾਤਾ ਮੈ ਤੇ ਅਛੀ ਲਗੇ ਸੋ ਕਰਿ ਲੈਣੀ। ਹੋਰੁ ਭੀ ਭਜਨੁ ਵਾਣੀ ਨਾ ਕਰੇ ਓਸਕੋ ਬੀ ਡੇਰੇ ਤੇ ਨਿਕਾਲ ਦੇਣਾ। ਜੇ ਡੇਰੇ ਰਹਿ ਕੇ ਚੋਰੀ ਜਾਰੀ ਕਰੇ, ਸਭ ਕੇ ਡੇਰੇ ਤੇ ਕਢਿ ਦੇਣਾ, ਜਨਾਨਾ ਹੋਵੇ ਭਾਮੇ ਮਰਦਾਨਾ ਹੋਵੇ। ਅਰੁ ਵੈਲਾ ਕੰਮ ਤੇ ਬਧੀਕ ਨਾ ਰਖਣੇ। ਹੋਰੁ ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਤੇਰੇ ਪਾਸ ਭੇਜੇ ਹੈਂ ਸਾਰੀ ਸੰਗਤ ਬਾਸਤੇ, ਸੋ ਤੂੰ ਸਭ ਕੇ ਸੁਣਾ ਦਿਆ ਕਰੁ। ਜੇ ਏਧਰ ਆਉਣ ਬਾਲੇ ਹੈ ਉਨਕੇ ਹੁਕਮਨਾਮਾ ਸੁਣਾ ਦਿਆ ਕਰੋ। ਜੇ ਆਖੇ ਮੈਨੂੰ ਈ ਦੇ ਦਿਓ ਹੁਕਮਨਾਮਾ, ਤਾਂ ਓਸੇ ਕੋ ਦਿਤਾ ਕਰੋ ਉਤਾਰੁ ਕਰਕੇ। ਮੇਰੇ ਪਾਸੋ ਨਹੀ ਲਿਖੇ ਜਾਂਦੇ, ਮੇਰਾ ਤਾਂ ਨਿਤਨੇਮ ਦਾ ਜਾਪੁ ਪਾਠੁ ਹੀ ਮਸਾਂ ਪੂਰਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅਰੁ ਜੇ ਏ ਬਹੁਤ ਹੀ ਆਉਣ ਤਾ ਬਰਸ ਪਿਛੇ ਆਮਣ ਨਹੀ ਤਾਂ ਦਸ ਮਹੀਨੇ ਪਿਛੇ ਇਕੁ ਆਵੇ ਕੇ ਤਾਂ ਦੇ ਆਵਣ ਬਧ ਨਾ ਆਉਣਾ। ਅਰੁ ਜੇ ਤੀਮੀ ਕੋਈ ਆਈ ਤਾਂ ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਗੁਸੇ ਹੋਊਗਾ। ਵੇਅਰਥ ਸੈਕਤੇ ਰੁਪਏ ਖਰਾਬੁ ਕਰਿ ਦਿਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ। ਏਥੇ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਪਾਸਿ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਖੜਾ ਬੀ ਨਹੀਂ ਹੋਣਿ ਦਿੰਦੇ, ਬਾਤ ਨਹੀ ਕਰਨਿ ਦਿੰਦੇ। ਮੈਂ ਝੁਠ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਬੋਲਦਾ ਹਰਿ ਬਾਰੀ, ਅਰੁ ਜੇ ਮੈਂ ਝੁਠ ਹੀ ਬੋਲਦਾ ਹਾ ਤਾਂ ਫੇਰਿ ਮੇਰੇ ਪਾਸੋ ਕਿਨੇ ਕੀ ਲੈਣਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਹੀ ਪਤਦਾ ਕੱਜੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਏਥੇ ਬਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਬਹੁਤੁ ਖੋਟੀ ਨੀਤ ਹੋਇ ਓਈ ਹੈ। ਅਰੁ ਕਲ ਦੇ ਸਮੇ ਮੈ ਭੋਗ ਪਾਠ ਕਰੋ ਜਿਤਨਾ ਕਿਸੇ ਤੇ ਹੋਇ

ਸਤਿਗੁਰੂ ਬਿਲਾਸ.....407

ਆਵੇ। ਵੇਅਰਥ ਧਨੁ ਖਰਚ ਕਰਨਾ ਬਹੁਤੁ ਬੁਰੀ ਬਾਤੁ ਹੈ ਏਥੇ ਜੋ ਆਉਂਦੇ ਹੈਨ, ਏਥੇ ਆਕੇ ਏ ਵੀ ਬਹੁਤੁ ਡਰਿਦੇ ਹੈ ਪਰੁ ਹਟਦੇ ਨਹੀ। ਏਹੁ ਬਾਤ ਨਹੀ ਕੇ ਸਾਨੂੰ ਸਿੰਘਾ ਦਾ ਪਿਆਰੁ ਨਹੀ, ਸਿੰਘ ਤਾ ਸਾਡੀ ਦੇਹਿ ਪਰਾਨ ਹੈਨ, ਪਰੁ ਕੋਈ ਦੁਖੁ ਨਾ ਹੋਇ ਜਾਵੇ। ਏ ਤਾਂ ਮਲੇਛ ਨਿੰਦਿਆ ਹੈਨ।

ਐਸੇ ਹੀ ਪਕਤ ਕੇ ਜੇਲਖਾਨੇ ਮੈ ਦੇ ਦਿੰਦੇ ਹੈ। ਜੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਮੇਲਾ ਕਰਾਉਗਾ ਤਾਂ ਹੋਇ ਜਾਉਗਾ। ਸਾਨੂੰ ਸਿਖਾਂ ਤੇ ਹੋਰੁ ਕੋਣੁ ਚੰਗਾ? ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਰਾਤ ਦਿਨ ਏਹੋ ਮੰਗਦੇ ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਪਾਸੋਂ-ਹੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਸਿਖਾਂ ਦੇ ਵਿਚ ਰਖੀ ਰਖੀ ਮਰੇ ਜੀਓਦਿਆ ਕੋ ਜੇਹੜੇ ਕਹਿਆ ਮੰਨਣ ਗੁਰਿ ਸਬਦ ਦਾ। ਸਿਖੀ ਤਾਂ ਭਾਵਈ ਗੁਰਿ ਸਬਦ ਦੇ ਮੰਨਣ ਦੀ ਹੈ। ਬਿਨਾ ਗੁਰਿ ਸਬਦ ਮੰਨੇ ਸਿਖੁ ਨਹੀਂ ਬਣਦਾ, ਨਹੀਂ ਸਾਧ ਬਣਦਾ ਹੈ, ਭਾਮੇ ਕਿਤਨੇ ਬਾਣ ਬਣਾਵੇ ਕੋਈ। ਪਰ ਗੁਰੂ ਸਬਦ ਮੰਨੇ ਬਿਨਾ ਕੁਛ ਬੀ ਨਹੀਂ ਹਥਿ ਆਉਦਾ, ਏਹੁ ਸਰਬ ਸਾਸਤ੍ਰਾ ਕਾ ਮਤੁ ਹੈ। ਜਿਸ ਜਿਸ ਨੇ ਕੁਕਿਆ ਕੇ ਸਾਬ ਕਾ ਵਿਰੋਧੁ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਦੇਖ ਲੈਣਾ ਏਨਾ ਕੇ ਕੈਸਾ ਠਿਠੁ ਪਉਗਾ ਕਿਉਂ ਜੋ ਕੁਕੇ ਗੁਰੂ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਹੋਏ ਹੈ। ਏਨਾ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਦਾਵਾ ਗੁਰੂ ਸਾਬ ਪੈ ਗਿਆ। ਅਗੇ ਜੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕੋ ਭਾਵੇ। ਹੋਰੁ ਹੀਰੇ ਮਿਸਰ ਕੇ ਹਮਾਰੀ ਨਿਮਸਕਾਰਿ ਬਾਚਣੀ। ਹੋਰੁ ਸੁਣਾ ਹੈ ਜੋ ਮਿਸਰ ਹੀਰਾ ਸਿਰੁ ਮੂੰਹੁ ਮੁੰਨ ਕੇ ਰਖਦਾ ਹੈ। ਪਰਮੇਸਰ ਦੇ ਭਜਨ ਬਿਨਾ ਤਾਂ ਕੁਛ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਸਰਦਾ, ਨਾ ਮੁੰਨੇ ਤੇ ਨਾ ਕੈਸਾ ਤੇ। ਹੋਰੁ ਭਾਈ 151 ਰੋਕੁ ਭੇਜੇ ਹੈਨ ਸੋ ਲੰਗਰ ਪਾ ਦੇਣੇ। ਅਰੁ ਸਭ ਕੋ ਹੁਕਮ ਦੇਣੇ ਜੋ ਭਜਨੁ ਬਾਣੀ ਕਰੋ ਤਕਤੇ ਹੋ ਕੇ ਜੋ ਆਪਣਾ ਭਲਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਸਭ ਕੋਈ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਸਮਾ ਬਡਾ ਕੁਤਿਆ ਕਰਤਾ ਲਿਖਾ ਹੈ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸਾਖੀਆ ਮੈ। ਬਿਨਾ ਪ੍ਰਮੇਸਰ ਕੇ ਸਿਮਰਨ ਬਹੁਤੁ ਅਉਖਾ ਹੋਉਗਾ। ਅਰੁ ਏਧਰ ਆਉਣ ਤੇ ਸਭ ਕੋ ਮਨੇ ਕਰਿਨਾ। ਛੇਤੀ ਨਾ ਆਵੇ ਕੋਈ, ਅਰੁ ਟਿਕ ਆਵੇ ਦੇ ਚਾਰਿ ਕਠੇ ਹੋ ਕੇ ਨਾ ਆਉਣਾ।

ਅਰੁ ਬੀਬੀ ਤੁ ਕਰੀ ਜਾਹਿ ਭਜਨੁ ਤਕਤੀ ਹੋ ਕੇ। ਜੋ ਤੇਰੇ ਆਖੇ ਲਗੇ ਓਸ ਤੇ ਬੀ ਕਰਾਉ, ਨਾ ਮੰਨੇ ਤੇਰਾ ਕਹਾ ਤਾਂ ਓਹ ਜਾਣੇ।

ਜਹਾਜੁ ਆਵੇ ਤਾ ਚਤਿ ਜਾਣਾ। ਮੋਰਮਈ ਕਿਨੇ ਨਾ ਜਾਣਾ, ਓਥੇ ਵੀ ਅਜੁਕਲ ਮਿਲਣ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੇ।

(ਪੁਰਾਤਨ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਵੰਨਗੀ)

ਹੁਕਮਨਾਮਾ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ 6 (ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ)

ਕਰਤਾਰ ਕਰਤਾਰ ਵਾਚਣੀ। ਗੁਰੂ ਤੁਸਾਡੀ ਲਜ
ਰਖੈਗਾ ਗੁਰੂ ਗੁਰੂ ਜਪਣਾ ਜਨਮ ਸਵਰੂ ਸੰਗਤ
ਦੀ ਕਾਮਨਾ ਗੁਰੂ ਪੂਰੀ ਕਰੇਗੇ ਸੰਗਤੀ ਦਾ
ਰੁਜਗਾਰੁ ਹੋਗਾ ਇਕ ਦਾਸੀ ਰਹਣਾ ਮਾਸ ਮਛੀ ਦੇ ਨੇਤੇ
ਨਹੀਂ ਆਵਣਾ ਸੰਗਤ ਦੀ ਚੀਰੀ ਪਹੁਤੀ ਹਕੀਕਤਿ ਸਭ
ਮਲੂਮ ਹੋਈ ਸੰਗਤ ਦੀ ਮਨਸਾ ਪੂਰੀ ਹੋਗ ਗੁਰੂ
ਦੀ ਆਗਿਆ ਹੋਈ ਸੰਗਤਿ ਸਰਬਤਿ ਇਕਮ ਜੁਤਿ
ਹਰੇ ਤਿਵੇ ਰਹਣਾ ਜਾਪੇ ਗੁਰੁਦਾਸ ਨਾਲ ਲਗ ਰਹਣਾ
ਕਾਰਵਾਰ ਇਨਾ ਨੇ ਦੇਂਦਿਆਂ ਰਹਣਾ ਸੰਗਤਿ ਉਪਰਿ
ਗੁਰੂ ਦੀ ਖਰੀ ਖੁਸੀ ਹੋਇ ਸੰਗਤੀ ਦਾ ਰੁਜਗਾਰੁ ਹੋਗਾ
ਸੰਗਤਿ ਆਪ ਵਿਚਿ ਇਕਤੁ ਰਰਣਾ ਸੰਗਤੀ
ਦੀ ਖਰੀ ਖੁਸੀ ਗੁਰੂ ਦੀਨਾ ਦੇ ਹੋਂਦੇ ਹਇ ਸਭ ਮੇਰੇ
ਪੁਤ ਹੈਨਿ ਸਭਨਾ ਇਕਤੇ ਜੀਐ ਹੋਣਾ
ਅਗੇ ਕਾਰਵਾਰ ਲੇਦੀ ਹਬ ਲਿਖ ਭੇਜਾ ਹਇ ਓਹ
ਸਭਾ ਕਾਰ ਕਰਿ ਭੇਜਣੀ॥ ਇਲਾਇਚੇ ਮਲ (ਮਣ) ਦਹ.....

(ਪੁਰਾਤਨ ਪੰਜਾਬੀ)

ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਦਾ ਕੋਲੁ ਅੱਜ ਤੇ ਭਲਕ • (279)

ਹੁਕਮਨਾਮਾ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਨਾਮ

ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਸੁਬਤ ਖਾਲਸੇ ਕੋ ਏਹੁ ਹੁਕਮ ਹੈ ਇਕ ਤਾ ਬਾਣੀ ਕੰਠ ਕਰਨੀ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਜ ਤਾਈ। ਜੇ ਨਾ ਕੰਠ ਹੋਵੇ ਤਾ ਜਪੁ ਜਾਪੁ ਰਹਿਰਾਸ ਆਰਤੀ ਸੋਹਿਲਾ ਏਹ ਚਾਰੇ ਸਿਖ ਜਰੂਰ ਕੰਠ ਕਰੇ। ਹੋਰ ਸੁਖਮਨੀ ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਹ ਤਾਈ ਕਰੇ ਜਰੂਰ। ਇਸਨਾਨ ਪਿਛਲੀ ਰਾਤ ਕਰਨਾ ਵਰ ਜਰੂਰ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਹੁਕਮੁ ਸਵਾ ਪਹਿਰ ਰਾਤ ਦਾ ਹੈ, ਫੇਰ ਜਿਤਨੀ ਰਾਤ ਤੇ ਪੁਜ ਆਵੇ, ਚਾਰ ਘੜੀ, ਏਤਨਾ ਕਰਨਾ। ਸਵਾ ਪਹਿਰ ਦਾ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਬਡਾ ਮਹਾਤਮ ਕਹਿਆ ਹੈ ਰਾਤ ਕਾ। ਬਾਣੀ ਪਤਨੀ ਦਿਨ ਕੋ ਭਜਨ ਕਰਨਾ ਫੇਰ ਤੁਰਦੇ ਫਿਰਦੇ ਕੰਮ ਕਿਰਤ ਕਰਦੇ। ਫੇਰ ਕੰਮ ਬੀ ਬੇਲ ਲਗੇ ਤਾ ਇਕੰਤ ਅਕੇਲੇ ਬੈਠ ਕੇ ਭਜਨ ਬਾਣੀ ਕਰਨਾ ਹੋਰ ਲਟਕੇ ਲਟਕੀਆਂ ਨੂੰ ਅਖਰ ਪੜਾਇ ਦੇਣੇ। ਹੋਰ ਲਟਕੀ ਨਾ ਕਿਸੇ ਮਾਰਨੀ, ਨਾ ਕਿਸੇ ਵਟਾ ਕਰਨਾ, ਨਾ ਲਟਕੀ ਦੇ ਦੰਮ ਲੈਣੇ। ਜੇਹਤਾ ਲਟਕੀ ਮਾਰੇ ਬੇਚੇ, ਵਟਾ ਕਰੇ, ਉਸਦੇ ਹਥ ਦਾ ਘਰ ਦਾ ਅੰਨ ਪਾਟੀ ਨਹੀਂ ਵਰਤਨਾ। ਉਸਨੂੰ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਬਤਨ ਦੇਣਾ। ਹੁਣ ਤੇ ਪਿਛੇ ਭਾਵੇ ਕੁਛ ਕੀਤਾ ਹੋਵੇ ਅਗੇ ਸਮਝ ਕੇ ਵਰਤਨਾ। ਕਿਸੇ ਦਾ ਧਨ ਪਦਾਰਥ ਨਹੀਂ ਲੈਣਾ। ਕਿਸੇ ਦਾ ਧਕਾ ਕਰਕੇ ਨਾ ਚੋਰੀ ਕਰਕੇ ਨਾ ਠਗੀ ਕਰਕੇ ਕਖ ਆਦਿਕ ਬੀ ਨਹੀਂ ਲੈਣਾ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਹੁਕਮ ਹੈ 'ਹਕੁ ਪਰਾਇਆ ਨਾਨਕਾ ਉਸੁ ਸੁਅਰ ਉਸੁ ਗਾਇ।' ਗਾਇ ਖਾਇਕੇ ਹਿੰਦੁ ਕਹਾ ਰਹਿਆ ਤੇ ਸੂਰ ਖਾਇਕੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਕਹਾ ਰਹਿਆ? ਸੇ ਜੀ ਐਸ ਬਖਤ ਬਹੁਤ ਅਪਰਾਧ ਕਰਕੇ ਬਗਾਨੇ ਹਕ ਨੂੰ ਲੈਦੇ ਹੋ। ਸੇ ਏਸ ਕਰਕੇ ਵਡਾ ਦੁਖ ਹੋ ਰਹਾ ਹੈ ਜਗਤ ਮੈ। ਮੀਹ ਬੋਤਾ ਬਰਸਦਾ ਹੈ। ਕੋਈ ਬਚਿਆ ਹੋਵੇਗਾ ਏਸ ਸਮੇ ਮੈ ਜਿਸਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨੇ ਰਖਿਆ ਹੈ। ਹੋਰ ਭਾਈ ਕੋਈ ਮੰਦਾ ਫਿਕਾ ਬੀ ਬੋਲੇ ਤਾ ਬੀ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਧੀਰਜ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਛੇਤੀ ਹੀ ਗਲ ਨਹੀਂ ਪੈ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਹੋਰ ਭਾਈ ਏਹੁ ਬੀ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜਰੂਰ ਜਬਾ ਸਕਤ ਖੁਖੇ ਨੂੰ ਅੰਨ ਬੀ ਦੇਣਾ ਨੰਗੇ ਨੂੰ ਕਪੜਾ ਜੋੜਾ ਬੀ ਦੇਣਾ ਜਿਨਾ ਸਰੇ। ਪੁੰਨ ਦਾਨ ਤੇ ਧਨ ਨਹੀਂ ਘਟਦਾ। ਧਨ ਤੇ ਕੁਚਾਲ ਚਲਣ ਤੇ ਘਟ ਜਾਦਾ ਹੈ। ਹਰਿ ਬਖਤ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਅਗੇ ਬੇਨਤੀ ਕਰਨੀ ਜੋ ਹੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਮੈ ਪਾਪੀ ਅਪਰਾਧੀ ਜੀਉ ਹਾ। ਤੇਰਾ ਪਤਿਤ ਪਾਵਨ ਬਿਰਦ ਸੁਨਕੇ ਤੇਰੀ ਸਰਨਿ ਆਇਆ ਹਾ, ਹੁਣ ਮੈਨੂੰ ਬਖਸ ਲੈ। ਤੂ ਕਦੇ ਨਾ ਮੈਨੂੰ ਬਿਸਾਰੀ, ਨਾ ਦੁਖ ਬਿਚ ਨਾ ਸੁਖ ਵਿਚ। ਸਦਾ, ਹੀ ਮੇਰੇ ਹਿਰਦੇ ਬਸਿਆ ਰਹੀ। ਜਿਥੇ ਮੇਰਾ ਜੀਉ ਜਾਵੇ ਉਥੇ ਸਦਾ ਈ ਆਪਣਾ ਹੁਕਮ ਮਨਾਈ। ਜੋ ਤੈ ਗੁਰੂ ਰੂਪ ਧਾਰਕੇ ਹੁਕਮ ਦਿਤਾ ਹੈ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਮੈ, ਉਹ ਹੁਕਮ ਤੂ ਮੈਨੂੰ ਸਦਾ ਈ ਮਨਾਈ। ਇਹ ਦਾਨ ਵੀ ਦੇਈ ਆਪਨੀ ਦਰਗਾਹੇ ਮਨਮੁਖਾ ਦੀ ਸੰਗਤਿ ਤੇ ਰਖ ਲਈ ਹਥ ਦੇ ਕੇ, ਅਰ ਮਨਮੁਖੀ ਚਾਲੇ ਤੇ ਰਖ ਲਈ ਸਭਨੀ ਬਾਈ। ਹਰਿ ਬਖਬ ਏਹੁ ਬੇਨਤੀ ਕਰਨੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨਾ ਵਿਚ ਅਰੁ ਸਾਰੀ ਸੰਗਤਿ ਨੂੰ ਏਹੁ ਹੁਕਮ ਹੈ ਜਨਾਨੇ ਮਰਦਾਨੇ ਨੂੰ, ਵਡੇ ਨਿਕੇ ਨੂੰ ਸਭਨੇ ਚੰਡੀ ਦੀ ਬਾਰ ਦਾ ਪਾਠ ਜਰੂਰ ਕਰਨਾ ਹਮੇਸਾ। ਸੂਰਜ ਦੇ ਚਤਨ ਤੇ ਘੜੀ ਅਧੀ ਘੜੀ ਪਹਿਲਾ ਪਾਠ ਤੋਰਨਾ, ਬਡਾ ਮਹਾਤਮੁ ਲਿਖਾ ਹੈ।

ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਦਾ ਕੌਲੁ ਅੱਜ ਤੇ ਭਲਕ • (281)

ਪੋਠੋਹਾਰੀ ਲਹਿਜੇ ਦੀ ਇਕ ਝਲਕ

ਮਾਦਰੀ ਜ਼ਬਾਨ ਨੀ ਅਹਿਮੀਅਤ ਤੇ ਹਕੀਕਤ

(ਤਾਲਬਇਲਮਾਂ ਲਈ ਜਿਹਨੂੰ ਹਰ ਕੋਈ ਪੜ੍ਹ ਸਕਦਾ ਏ)

ਗੌਰਮਿੰਟ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਚੰਗਾ ਮੀਰਾ ਤਹਿਸੀਲ ਗੁਜਰ ਖਾਨ ਵਿਚ ਜੁਮੇ ਵਾਲਦੈਨ 2007 ਈ. ਨੇ ਸਿਲਸਿਲੇ ਵਿਚ ਕੀਤੀ ਗਈ ਤਕਰੀਰ ਮਕਰ ਮੁਹੰਮਦ ਅਮੀਨ ਜਮਾਇਤ ਨਹਮ-ਦਹਮ, ਲਿਖਾਰੀ ਮੁਹੰਮਦ ਹਨੀਫ ਹਨਫੀ (ਪੰਜਾਬੀ ਪੋਠੋਹਾਰੀ)

-ਬਿਸਮਿੱਲਾ ਅਲ ਰਹਿਮਾਨ ਅਲ ਰਹੀਮ-

ਮਜਲਸ ਵਿਚ ਆਏ ਸਾਰੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਅਸਲਾਮ ਏਕਮ ਮਾਹਤੀ ਤਕਰੀਰ ਨਾਂ ਅਨੁਵਾਨ ਆ "ਮਾਦਰੀ ਜ਼ਬਾਨ ਈ ਅਹਿਮੀਅਤ ਤੇ ਹਕੀਕਤ"। ਅੱਲਾ ਪਾਕ ਕੁਰਾਨ ਹਕੀਮ ਵਿਚ ਫਰਮਾਇਆ "ਸਬ ਜ਼ਬਾਨਾ ਮਾਹਤੀਆਂ ਨਿਸ਼ਾਨੀਆਂ ਜੇ।" ਫੇਰ ਇਕ ਜਾਈ ਏਹਨਾਂ ਨਿਸ਼ਾਨੀਆਂ ਨੀ ਵਜਾਹਤ ਕੀਤੀ "ਮੈਂ ਜਿਸ ਕੌਮ ਵਿਚ ਜੇਹਤਾ ਨਬੀ ਭੇਜਿਆ ਓਹ ਓਸ ਕੌਮ ਨੀ ਬੋਲੀ ਬੋਲਾਸਾਂ ਤਾਂ ਜੇ ਲੋਕਾਂ ਅੱਗੇ ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਖੋਹਲੀ ਤੇ ਬਿਆਨ ਕਰ ਸਕੇ।"

ਮਤਲਬ ਇਹ ਜੇ ਉਹ ਨਬੀ ਆਪਣੀ ਉਮਤ ਕੀ ਓਨਹਾਂ ਨੀ ਬੋਲੀ (ਮਾਦਰੀ ਜ਼ਬਾਨ) ਵਿਚ ਈ ਤਾਲੀਮ ਦੇਣਾ ਸਾ। ਏਥੋਂ ਸਾਬਤ ਹੋਇਆ ਜੇ ਹਰ ਮੁਲਕ ਨੇ ਹਰ ਖਿੱਤੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਆਪਣੀ ਜ਼ਬਾਨ ਵਿਚ ਤਾਲੀਮ ਦਿੱਤੀ ਜਾਏ ਸਕਨੀ। ਏਹ ਕਿਸੇ ਬੰਦੇ ਨਾ ਨਹੀਂ ਏਹ ਅੱਲਾ ਪਾਕ ਨਾ ਫੈਸਲਾ ਆ। ਅਸਾਂ ਕੀ ਜਿੱਥੇ ਹੋਰ ਕਈ ਮੁਗ਼ਾਲਤੇ ਲਗੇ ਓਥੇ ਅਜੇ ਤਕ ਏਹ ਵੀ ਬਹੁੰ ਬਤਾ ਮੁਗ਼ਾਲਤਾ ਲਗਾ ਹੋਇਆ ਲਾਂਹਦਾ। ਅੱਲਾ ਪਾਕ ਨੇ ਏਸ ਅਜਲੀ ਅਬਦੀ ਤੇ ਫਿਤਰੀ ਫੈਸਲੇ ਉਪਰ ਵੀ ਅਸਾਂ ਕੀ ਧਤ ਨੇ ਨਾਲ ਅਮਲ ਕਰੀ ਤੇ ਆਪਣਾ ਮੁਗ਼ਾਲਤਾ ਦੂਰ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਨਾਂ ਆ।

ਜ਼ਬਾਨ ਨੀ ਅਹਿਮੀਅਤ :-

ਹਰ ਜ਼ਬਾਨ ਨੀ ਬਸ ਏਹ ਈ ਅਹਿਮੀਅਤ ਤੇ ਹਕੀਕਤ ਜੇ "ਜ਼ਬਾਨ ਦੋ ਬੰਦਿਆਂ ਯਾ ਓਸ ਖਿੱਤੇ ਇਲਾਕੇ ਨੇ ਸਾਢੇ ਬੰਦਿਆਂ ਨੇ ਦਰਮਿਆਨ ਇਕ ਰਾਬਤਾ ਕਾਇਮ ਕਰਨੀ ਤੇ ਕਰਾਨੀ। ਇਕ ਬਹੁੰ ਬਤੇ ਗੋਰੇ ਦਾਨਸ਼ਵਰ ਕੀ ਇਕ ਰੁਹਾਨੀ ਡਾਕਟਰ (ਸ਼ਾਹ ਦੀਦਾਰ) ਆਖਿਆ। ਦੱਸ ਖਾਂ ਜੀਭ (ਜ਼ਬਾਨ) ਤੇ ਸਾਰਿਆਂ ਨੀ ਇਕ ਜੇਹੀ ਏ ਤੇ ਜ਼ਬਾਨਾਂ ਵੱਖਰੀਆਂ ਵੱਖਰੀਆਂ ਕਿਉਂ? ਓਸ ਮੋਢੀ ਬੱਲੇ ਕਰੀ ਕੁਦੀ। ਦਾਨਸ਼ਵਰ ਨੇ ਇਲਮੋਂ ਈ ਫੁਟੀ ਹੋਈ ਗਈ। ਜ਼ਬਾਨ ਨਾਲ ਇਮਤਿਮਾਲ ਤੇ ਨਤੀਜੇ :-

ਸਾਡੇ ਗਰਾਂ ਨੇ ਇਕ ਬੰਦੇ ਗੱਲ ਸੁਣਾਈ ਜੇ ਮਿੱਕੀ ਸੇਠ ਆਖਣ ਲਗਾ "ਯੂਸਫ ਜਾਓ ਅੰਦਰ ਸੇ 'ਹੈਮਰ' ਲੈ ਆਓ। ਮੈਂ ਅੰਦਰ ਗਿਆਂ ਤੇ ਸੋਚਿਆ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਹੈਮਰ ਕੀਹ ਹੋਣਾ। ਕਾਫੀ ਦੇਰ ਆਇਆਂ ਤੇ ਆਖਿਆ 'ਨਹੀਂ ਅੰਦਰ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਹ ਗੁੱਸੇ ਵਿਚ ਉੱਠਿਆ ਤੇ ਅੰਦਰੋਂ ਹਬੋਤਾ ਚਾਈ

ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਦਾ ਕੱਲ੍ਹ ਅੱਜ ਤੇ ਭਲਕ • (282)

ਆਂਦਾਸ। 'ਇਹ ਹੈ ਹੈਮਰ'। ਮੈਂ ਆਖਿਆ 'ਸਿੱਧਾ ਹਥੋਤਾ ਆਖ'। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕ ਅਨਪੜ੍ਹੇ ਈ ਕਿਸੇ ਆਖਿਆ 'ਹੈਲੋ ਮਿਸਟਰ ਵਾਟਰ ਲੇ ਆਓ।' ਤੇ ਓਸ ਅੰਦਰੋ ਫੁਰੀ ਟੋਕਾ ਚਾਏ ਆਂਦਾ। ਫੇਰ ਆਖਣ ਲਗਾ 'ਯਾਰ ਪਾਣੀ ਪਿਲਾ' ਤੇ ਓਸ ਤੁਰਤ ਪਾਣੀ ਪਿਲਾਇਆ। ਅਸਾਂ ਆਪਣੇ ਅਨਪੜ੍ਹੇ ਹਮ ਜ਼ਬਾਨ ਦੀ ਪਹਿਲੋਂ ਆਪੂੰ ਮੁਗਾਲਤੇ 'ਚ ਫਾਹਿਆ ਵਰਨਾ ਏਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹ ਫੁਰੀ ਟੋਕਾ ਨੀ ਸਾ ਚਾਨਾ।

-ਧੰਨਵਾਦ ਲਹਿਰਾਂ ਲਾਹੌਰ

ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਲਹਿਜੇ

ਪੋਠੋਹਾਰੀ :

'ਮੈਂਡੇ ਢੋਲ! ਅਜ ਮਿੱਘੀ ਕੈਂਹ ਹੋਈ ਗਿਐ, ਮਾਤ੍ਰਾ ਦਿਲ ਟੁਟੀ ਟੁਟੀ ਗੱਛਣੈ, ਜਦਿਨ ਨੀ ਤੈਂਡੀ ਚਿਠੀ ਨਹੀਂ ਆਈ, ਉਸ ਦਿਹਾੜੇ ਨੀ ਉਡੀਕੀ ਉਡੀਕੀ ਕੈ ਝੱਲੀ ਹੋਇ ਗੱਛਣੀ ਆ। ਦਿਲ ਡਾਚਾ ਹੁਸਤੀ ਗਿਐ, ਜਾਨ ਨਿਕਲਨੀ ਵੈਂਨੀਐ, ਲੋਕਾਂ ਕੀ ਕੈਂਹ ਦੱਸਣਾ ਹੋਇਆ, ਦਿਲ ਕਰਨੈ ਕਿ ਵਿਸੁ ਖਾਈ ਕੈ ਮਰੀ ਵੇਵਾਂ।

ਕਿਝ ਪਤਾ ਨੀ ਲਗਣਾ, ਤੂੰ ਕੇਹਤੀ ਗੱਲੇ ਨੀ ਕਾਵਤ ਕੀਤੀਐ, ਨ ਆਪ ਪਰਤਿਓਂ ਨ ਹੀ ਚਿਠੀ ਘੱਤੀਆ। ਮੈਂ ਕਿਸ ਕੀ ਆਖਾਂ ਕਿ ਤੱਘੀ ਘਰ ਘਿੰਨੀ ਆਣੇ।

ਐਹ ਤੱਕੀ ਘਿੰਨ, ਹਨੇਰੀ ਚੜ੍ਹੀ ਆਈ ਪਈ ਆ, ਕੈਂਡੇ ਕਹਿਰਾਂ ਨਾ ਝੱਖੜ ਝੁਲੀ ਪਿਆ ਏ, ਮਿੱਘੀ ਕੁਧਰੇ ਕਿਛ ਨਜ਼ਰੀ ਨੀ ਪੈਨਾ। ਉਧਰ ਤ੍ਰਿਕਾਲਾਂ ਹੋਣੀਅਨ ਤੇ ਉਧਰੋਂ ਮਿੱਘੀ ਡੋਬ ਪੈਣ ਲਗਣੇਨੁ, ਰਾਤੀਂ ਸੁਤਿਆਂ ਮੈਂਡਾ ਧੜ ਘਰ ਪਿਆ ਰਹਿਣੈ ਤੇ ਮੈਂ ਆਪੁਂ ਕੱਸੀਆਂ ਵਿਚ ਪਈ ਫਿਰਨੀਆਂ। ਖੱਡਾਂ ਪਈ ਫੋਲਨੀਆਂ, ਗਾਤ੍ਰਾਂ ਤੇ ਚੜ੍ਹ ਚੜ੍ਹ ਤਕਨੀ ਆਂ।.....

ਮਿੱਘੀ ਇੰਵ ਲੱਗਣੈ ਜਿਉਂ ਸਾਰਾ ਜਹਾਨ ਮਰੀ ਮੁਕੀ ਗਿਐ। ਹਿਹੁ ਘਤੀ ਜੇ ਤੂੰ ਆਈ ਗੱਛੋਂ, ਮੁਾਤਾ ਸਭੇ ਡੁਖ ਮਿਟੀ ਗੈਸੀ।'

ਗੀਤ : ਕਦੇ ਢੋਕ ਸਾੜੀ ਦਰ ਅੱਛ ਢੋਲਾ!
ਓਦਰੇ ਕੱਸ, ਜਿਥੇ ਗੱਲਾਂ ਨੀ ਕੀਤੀਆਂ
ਓਦਰੀ ਰੱਖ, ਜਿਥੇ ਪਾਈਆਂ ਨੀ ਪ੍ਰੀਤੀਆਂ
ਨਾਲੇ ਓਦਰ ਗਈ ਮੈਂ ਵੱਖ ਢੋਲਾ। ਕਦੇ ਢੋਕ ਸਾੜੀ.....
ਸਾਵੀ ਪ੍ਰੇਕਾਂ ਨਾਲ ਪੈਣ ਧਾਰਕੋਨੁ ਵੇ
ਪੈਣ ਪ੍ਰੇਕਨੁ ਆਪੇ ਢਹਿਣ ਝਕੋਨੁ ਵੇ
ਢਹਿ ਢਹਿ ਜਾਣ, ਕੇ ਅਸਾਂ ਨੇ ਵੱਸ ਢੋਲਾ। ਕਦੇ ਢੋਕ ਸਾੜੀ...
ਉਚੀ ਖਨਗਾਹੀਂ ਦੀਵਾ ਬਾਲ ਬਾਲ ਰੱਖਾਂ ਵੇ
ਨਿਤ ਨਿਤ ਚਸਮਾਂ ਤੈਂਡਿਆਂ ਰਾਹਾਂ ਤੇ ਰੱਖਾਂ ਵੇ
ਮੈਂਡੀ ਪਾਲਕ ਨ ਸੈਨੀਆਂ ਅੱਖ ਢੋਲਾ। ਕਦੇ ਢੋਕ ਸਾੜੀ....

(ਪ੍ਰੋ. ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ)

ਲਹਿੰਦੀ

'ਅਤੀ ਖਿਲੋ ! ਤੈਂਡਾ ਘੋਟੁ ਜੁ ਹੇ, ਇਵੀ ਡਿਠੋ ਜਿਵੇ' ਕਾਵਰਿਆ ਕਾਵਰਿਆ

ਰਹਿ ਵੈਦੇ। ਕਡੈਹੇ (ਕਦੇ) ਤੈਂਡੇ ਨਾਲ ਖਿਲਦਾ ਨੀ ਡਿਠਾ, ਕਡੈਹੇ ਅਲੇਂਦਾ ਨੀ ਡਿਠਾ, ਕਡੈਹੇ ਬਾਲਾ ਕੁੰ ਚੈਂਦਾ ਨੀ ਡਿਠਾ। ਏ ਕਹੀ ਗਾਲ ਏ? ਕਈਂ ਜਾਂ ਤੈਂਡੀ ਸੱਸ ਦਾ ਚਾਇਆ ਤਾਂ ਨਹੀਂ?’

‘ਅਤੀ ਕਿਆ ਡੰਸਾਂ, ਮੈਂਡਾ ਤ ਜੀਅ ਸੁਰਿਆ ਪਿਐ। ਜੁਆਨ-ਮੁਆ ਜੈ ਏਲੇ ਅਲੇਂਦੇ, ਸਾਰ ਕਵੇਂਦੇ। ਮਾ-ਰੰਨ ਅਠੇ ਏਲੇ ਘੁਰ ਘੁਰ, ਘੁਰ ਘੁਰ ਲਾਈ ਰਖੇਂਦੀ ਸੁ। ਜੈ ਵੇਲੇ ਕਾਈ ਸੈ ਦਾ ਸੁਆਲ ਚਾ ਘੱਤੋ. ਪਿਟੇਂਦੈ। ਗਾਹਟੇ ਕਪਰੇ ਕੁੰ ਛਰ, ਅਟੇ ਕਿਤੇ (ਲਈ) ਪਿਟੇਂਦਾ ਵਦੇ। ਉਵੇਂ ਡੇਖੋ ਤ ਭਿਰਾਵਾਂ ਭੇਣੀ ਕੁੰ ਡੀਹੁੰ ਰਾਤ ਅੰਗਿਲ ਨਾਲ ਲਈ ਵਦੇ। ਮੁੰਹੁ ਇਚੁੰ ਕਾਈ ਗਾਲ ਓਨ੍ਹਾਂ ਕੱਢੀ ਨਹੀਂ, ਤੈ ਹੁਕਮ ਪੁਰਾ ਬੀਆ ਨੀ, ਮੈਂਡੇ ਬਾਲ ਦੇ ਚੋਲੇ ਦਾ ਨਾ ਚਾ ਘਿੰਨਹੁ, ਤਾਂ ਖਾਵਣ ਕੁੰ ਆਂਦੈ। ਕੱਲ ਭਿਰਾ ਕੁੰ ਚਿਠੀ ਲਿਖੀਅਮ, ਕਲੱਥੁ (ਪਰਸੋਂ) ਆਸੀ, ਉਹਦੇ ਨਾਲ ਲਗੀ ਵੈਸਾਂ। ਕਹੀਂ ਕੁੰ ਲੋਰ ਬਈ, ਸੋ ਵੇਲੇ ਘਿਨ ਆਸੀ।’

ਗੁਰਬਾਣੀ : ‘ਨਦੀ ਤਰੰਦਤੀ ਮੈਂਡਾ ਖੋਜ ਨ ਖੁੰਭੈ, ਮੰਝਿ ਮੁਹਬਤਿ ਤੇਰੀ
ਤਉ ਸਹਿ ਚਰਣੀ ਮੈਂਡਾ ਹੀਅਤਾ ਸੀਤਮੁ, ਹਰਿ ਨਾਨਕ ਤੁਲਹਾ ਬੇਤੀ।’
‘ਜੇ ਤੂ ਵਤਹਿ ਅੰਛਣੇ, ਹਭ ਧਰਤਿ ਸੁਹਾਵੀ ਹੋਇ
ਹਿਕਸੁ ਕੰਤੈ ਬਾਹਰੀ, ਮੈਂਡੀ ਵਾਤ ਨ ਪੁਛੈ ਕੋਇ।’

(ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ)

ਕਿੱਸਾ : ‘ਮਾਇ ਇਆਣੀ ਤੁਧ ਮਹਿੰਦੀ ਆਣੀ, ਕੈਂ ਦੇ ਦਸਤ ਰੰਗੇਸੀ।
ਹਿਕ ਦਿਲ ਆਹੀ ਸੋ ਰਾਝਣ ਲੀਤਾ, ਖੇਤਿਆਂ ਨੋ ਕੇ ਦੇਸੀ?
ਨੀਸੁ ਉਠ ਬਲੋਚਾਂ ਵਾਲਾ, ਦਰ ਦਰ ਜਾਇ ਝੁਕੇਸੀ।
ਆਖ ਦਮੋਦਰ ਨਾਹਿ ਛੁਤੇਸੀ ਰਾਝਾ, ਖੇਤੇ ਕੇਹਤੀ ਵੈਸੀ। 400।

(ਹੀਰ ਦਮੋਦਰ)

ਝਾਂਗੀ

ਓਇ ਹੋਏ, ਜੰਗਲ! ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਤਾਂ ਕਾਈ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀਆਂ ਹਾਇਨ (ਹੈਸਨ) ਅਸਾਡੇ ਕੋਲ ਮਾਲ ਹੋਵਣ- ਮੱਝੀ, ਉਠ, ਗਾਈਂ ਤੇ ਹੋਰ ਸੈਂ ਭੇਡ ਬੱਕਰੀਆਂ। ਅਸੀਂ ਹਸੀਅਤਾਂ ਵੀ ਚੰਗੀਆਂ ਰਖਦੇ ਹਾਇ (ਸੀ)। ਦੁੱਧ ਮੋਂਦੇ (ਸਮਾਉਂਦੇ) ਵੀ ਨਾਹੇ। ਵੇਖੋਂ ਨ, ਅਸਾਡੀ ਕਾ ਕਾਰ ਹੋਵੇ ਸਵੇਰੇ ਦਿਹੁੰ ਉਭਰੇ ਤੋਂ ਉਠੀਏ, ਮਾਲ ਦੀ ਧਾਰ ਚੰਵੀਏ ਤੇ ਜੰਗਲ ਛੋੜਿ ਦੇਵੀਏ। ਜਦੋਂ ਮਾਲ ਨੇ ਘਰ ਢੁਕਣਾ, ਉਥੇ ਕੋਈ ਰੋਣਕਾਂ ਲਗ ਜਾਣੀਆਂ, ਮੁਤ ਮੱਝੀਆਂ ਨੇ ਦੁੱਧਾਂ ਦੇ ਚਟੁਰਿਆਂ ਦੇ ਚਟੁਰ ਭਰੀ ਦੇਵਣੇ।

ਸਾਵਣ ਮਾਂਹ ਆਵੇ ਤਾਂ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਮੀਂਹ ਵੱਸਣਾ, ਘਾਹ ਜੰਮਣੇ ਤੇ ਬੂਟੀਆਂ ਰੰਗ ਚਾ ਖਲੋਵਣਾ। ਮੈਨੂੰ ਹੋਅ ਦਿਹਾਤੇ ਹੱਡੁ ਨ ਭੁਲਦੇ। ਹੁਣ ਅਸਾਡੇ ਕੀ ਹਾਲ ਰਹਿ ਗਏ ਨੇ, ਕਿਝ ਨ ਪੁਛ ਓਏ ਭਾਈਆ! ਧੱਮੀਂ ਕਰੋ ਤੇ ਨਿਮਾਸ਼ੀਂ (ਸ਼ਾਮੀਂ) ਖਾਓ। ਜੰਗਲ, ਹੋਏ! ਜੰਗਲ ਮੁਤ ਨ ਆਵੈਗਾ।’

ਢੋਲਾ : ‘ਕੰਨਾਂ ਨੂੰ ਸੋਹਣੇ ਬੁੰਦੇ, ਸਿਰ ਤੇ ਬੋਦੀ ਝੁੱਲ ਪਈ
ਢੋਲਾ ਮੇਰਾ ਬੋਤਲ ਸੁਰਾਬ ਦੀ, ਵਿਚ ਗਲੀ ਦੇ ਭੁਲੁ ਪਈ
ਲਾਈ ਝੁੱਲ ਭੁਲਾਵੇ, ਗੱਲ ਸੁਹਿਰੀਂ ਹੁੱਲ ਪਈ
ਹਿੱਥੇ ਮੈਂ ਨਾ ਭੁਲੀ, ਅੱਗੇ ਲੱਖਵਾਂ ਭੁਲ ਪਈ

ਮਣੁ ਕਿਸੇ ਤੇ ਜੀਨਾ ਏਂ ਤਾਂ ਪਰਤ ਮੁਹਾਰ ਨੂੰ, ਮੇਰੇ ਹਾਣੀ ਢੋਲਾ ਓ!
ਆਪਣੇ ਦੇਸਾਂ ਤੇ, ਵਾ ਫਜ਼ਲਾ ਦੀ ਘੁਲ ਪਈ।'

(ਨੈਂ ਭਨਾਂ)

ਮਲਵਈ

ਬੰਤ ਸਿੰਹਾ! ਉਂ ਤਾਂ ਮੁਕਸਰ ਦੀ ਮਾਘੀ ਤੇ ਦਮਦਮੇ ਦੀ ਬਿਸਾਖੀ ਸਾਡੇ ਕੰਨੀਂ ਬਤੀ ਮਸ਼ਹੂਰ
ਹੈ ਪਰ ਮੇਲਾ ਫਪਾਰ ਦਾ, ਮੇਲਾ ਫਪਾਰ ਦਾ ਈ ਐ। ਹੋਰ ਗੱਲਾਂ ਸਭ ਝੁਠੀਆਂ। ਭਾਈ ! ਢਾਂਡੀ ਆਲੀ
ਆਣ ਐ, ਐਤਕੀਂ ਤਾਂ ਕੇਰਾਂ ਸੁਆਦ ਆ ਗਿਆ। ਬੋਨੂੰ ਕੀ ਦੱਸਾਂ ਕਿਧਰੇ ਗਭਰੀਟਾਂ ਦੀਆਂ ਖੇਡਾਂ,
ਕਿਧਰੇ ਭਲਵਾਨਾਂ ਦੇ ਘੋਲ, ਦਵਾਨ, ਜਲਸੇ, ਤਮਾਸੇ, ਠੋਟਰ, ਚਰਕ-ਚੁੰਡੇ, ਬੈਂਡ ਬਾਜੇ, ਨਕਾ ਨਕ
ਭਰੇ ਬਜ਼ਾਰ, ਲੋਹਤੇ ਦੀਆਂ ਰੋਣਕਾਂ ਓਥੇ। ਬੋਲੀਆਂ ਦੇ ਤਾਂ ਮੁੰਡਿਆਂ ਨੇ ਪੁਲ ਈ ਬੰਨ ਦਿੱਤੇ ਤੇ ਜਮਾਂ
ਈ ਟੇਸਟ ਚੱਕ ਤੇ, ਕਿਸੇ ਸਤੇ ਸਪੁਟੇ ਨੇ ਵੀ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕੁਸ ਨੀ ਕਿਹਾ।

ਮਖਾਂ ਬੇਡੇ ਕੰਨੀਂ ਵੀ ਕੋਈ ਐਹੋ ਜਾ ਮੇਲਾ ਹੁੰਦੈ ਬਾਈ !

ਮਾਝੀ

'ਓ ਭਾਉ! ਰੁਮਾਨ ਕਰ, ਤੂੰ ਆਪਣਾ ਈ ਮੇਲਾ ਮੇਲਾ ਕੁਣ ਡਹਿ ਪਿਆਂ। ਐਡੀਆਂ ਸੋਖੀਆਂ ਨਾ
ਮਾਰ । ਸਾਡੇ ਵੀ ਇੱਤਰਾਂ ਦਾ, ਗਾਤੀ ਫੰਗਣ ਲਾਗੇ ਬਸੰਤ ਪੈਂਚਮੀ ਨੂੰ ਅੰਬਰਸਰ ਲਾਗੇ ਛਿਆਟੇ
ਡਾਢਾ ਮੇਲਾ ਹੁੰਦੈ। ਕੀ ਪਿਆ ਵੇਹਨਾ ਏਂ, ਉਥੇ ਵੀ ਫੈਹਬਰਾਂ ਲਗ ਜਾਂਦੀਆਂ ਨੇ, ਇਹਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ
ਪੁਆਡੇ ਮੇਲੇ ਨੇ ਕੀ ਕਰਨੈਂ। ਵੀਹ ਪੰਝੀ ਦਿਨ ਈ ਰਹਿੰਦੇ ਨੇ, ਕਿਧਰੇ ਵਾਂਢੇ ਸਾਂਢੇ ਨਾ ਜਾਈਂ। ਆਪੁ
ਆ ਜਾਈ ਤੇ ਨਾਲ ਜਾਰੂ ਸੁੰਹ ਨੂੰ ਵੀ ਖਤਦਾ ਆਵੀ ਫੇਰ ਵੇਖੀਂ ਪੈਂਚਮੀ ਦੀਆਂ ਲੱਜਤਾਂ। ਕੇਹਾ ਰੰਗ
ਬਝਦਾ ਏ।

ਕੋਰੜਾ : ਤੁਤੀ ਤੰਦ ਸਾਭ, ਹਾਤੀ ਵੇਚ ਵੱਟ ਕੇ
ਲੰਬਤਾਂ ਤੇ ਸਾਹਾਂ ਦਾ ਹਿਸਾਬ ਕੱਟ ਕੇ
ਮੀਹਾਂ ਦੀ ਉਡੀਕ ਤੇ ਸਿਆਤ ਕੱਢ ਕੇ
ਮਾਲ ਢਾਂਡਾ ਸਾਂਭਣੇ ਨੂੰ ਚੁਹਤਾ ਛੱਡ ਕੇ।
ਪੱਗ ਝੱਗਾ ਚਾਦਰ ਨਵੇਂ ਸਿਮਾਇ ਕੇ
ਸੰਮਾਂ ਵਾਲੀ ਡਾਂਗ ਉਤੇ ਤੇਲ ਲਾਇ ਕੇ
ਕੱਢੇ ਮਾਰ ਵੇਝਲੀ ਅਨੰਦ ਛਾ ਗਿਆ
ਮਾਰਦਾ ਦਮਾਮੇ ਜੱਟ ਮੇਲੇ ਆ ਗਿਆ।

(ਧਨੀ ਰਾਮ ਚਾੜ੍ਹਕ)

ਪੁਆਧੀ

ਸੰਗਰਾਂਦਾਂ ਕੇ ਹਸਾਬ ਗੈਲ ਚੜ੍ਹਨੇ ਆਲਾ ਸਾਲ ਕਾ ਪੈਹਲਾ ਦੇਸੀ ਮਹੀਨਾ ਚੈਤ ਐ। ਇਸ
ਮਹੀਨੇ ਮਾਂ ਦਲੁਆਨਾਂ ਮਾਂ ਗਰਮੈਸ ਜੀ ਹੋਣ ਲਗ ਜਹੈ ਤੀ। ਸਾਰੇ ਸਿਆਲ ਕੇ ਦਲੁਆਨਾਂ ਯਾ ਬੈਠਕਾਂ ਮਾਂ
ਡਾਹੇ ਬੇ ਮੰਜੇ ਬਾਹਰ ਛੱਪਰਾਂ ਤਲੇ ਨੂੰ ਖਿਸਕਣ ਲੱਗ ਜਹੈਂ ਤੇ। ਕੁਸ ਬੰਦੇ ਬਾਹਰ ਡੰਗਰਾਂ ਆਲੇ
ਬਾਤਿਆਂ ਮਾਂ ਈ ਰਾਤ ਨੂੰ ਪੈਣ ਲਗ ਜਹੈਂ ਤੇ। ਚੈਤ ਤੇ ਪੈਹਲਾਂ ਫੰਗਣ ਮਾਂ ਈ ਕਈ ਤਾਂ ਰਜਾਈਆਂ
ਲੋ ਕੈ ਗਲੀਆਂ ਮਾਂ ਯਾ ਕੋਠਿਆਂ ਪਰ ਜਾ ਪਮੈਂ ਤੇ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਬਹਿਮ ਤਾ ਬਈ ਚੈਤ ਮਾਂ ਬਾਹਰ

ਮੰਜਾ ਕੱਢਣੇ ਕਰ ਕੈ ਕਿਤੀ ਚੈਤ ਕਾ ਪੇਟ ਈ ਨਾ ਪਾਟ ਜਹੈ। ਫੱਗਣ ਕੇ ਪਿਛਲੇ ਦਿਨਾਂ ਮਾਂ ਕੱਚਿਆਂ ਦਲੁਆਨਾਂ ਮਾਂ ਜਦ ਮੱਛਰ ਜਾ ਬੋਲਣਾ ਤਾਂ ਦਾਤੇ ਬਾਬੈ ਨੈ ਕੈਹਣਾ, “ਬਈ ਨਿਆਣਿਓਂ ਕੱਲੁ ਨੂੰ ਮੇਰਾ ਮੰਜਾ ਬਾਹਰ ਡੁਆਇਓ, ਫੇਰ ਚੈਤ ਕਾ ਪੇਟ ਕਾਹਨੂੰ ਪਾਤਣਾ।”

ਗੀਤ : ਘੋਲੁ ਕੱਲਤਾ ਕਿਉਂ ਆਇਆ ਬੇ
 ਅੱਜ ਦੀ ਘਤੀ
 ਗੈਲ ਅੰਮਾਂ ਨੂੰ ਨਾ ਲਿਆਇਆ ਬੇ
 ਅੱਜ ਦੀ ਘਤੀ
 ਜਨੇਤੀਆਂ ਨੂੰ ਖਲ ਕੁੱਟ ਦਿਓ ਬੇ
 ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੈ ਪੋਣ ਪੱਚੀ ਸਰ ਖਾਣਾ
 ਮੁਾਨੂੰ ਪੁਰੀਆਂ ਬੇ
 ਜਿਹਨਾਂ ਨੈ ਮੁਸਕ ਗੈਲ ਰੱਜ ਜਾਣਾ।

ਭਟਿਆਣੀ

‘ਹੇਕ ਆਦਮੀ ਦੇ ਦੋਇ ਪੁਤ ਹਾਂ। ਉਸਦੇ ਛੋਟੇ ਪੁਤ ਪਿਉ ਨੂੰ ਅੱਖਾਂ ਹੇ ਪਿਉ! ਮਾਲ ਬਿਚ ਜੇਤ੍ਰਾ ਮੇਰਾ ਹਿਸਾ ਹੋਵੇ, ਮੰਨੂੰ ਦੇਹੇ। ਉਸਨੂੰ ਤਦਾਂ ਮਾਲ ਬਾਟ ਦੀਤਾ। ਢੇਰ ਦਿਹਾਤੇ ਨਹੀਂ ਹੋਏ, ਛੋਟਾ ਪੁਤ ਸਭ ਕੁਝ ਕੱਠਾ ਕਰਕੇ ਦੂਰ ਦੇਸ ਜਾਂਦਾ ਰਹਾ ਔਰ ਉਥੇ ਲੁੱਚਪਣੇ ਵਿਚੇ ਆਪਣਾ ਮਾਲ ਗਮਾ ਦਿੱਤਾ। ਵੇ ਉਸ ਦੇਸ ਦੇ ਰੈਹਣੇ ਵਾਲਾ ਦਾ ਨੌਕਰ ਹੋ ਗਇਆ। ਉਸਨੇ ਤਿਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਸੂਰ ਨੂੰ ਚਰਾਵਣ ਘਾਲਾ। ਔਰ ਉਹ ਉਨ ਛੀਲਤਾਂ ਨਾਲ ਅਪਣਾ ਢਿਡ ਭਰਣਾ ਚੁਾਤਾ ਬਾ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੂਰ ਖਾਂਦੇ ਹਾਂ। ਜਦਾਂ ਉਸਨੂੰ ਚੇਤਾ ਆਇਆ ਤਦਾਂ ਵੇ ਉਠ ਕੇ ਆਪਦੇ ਪੀਉ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਗਲ ਨਾਲ ਲਗਾਤੇ ਚੁੰਮਾ। ਪਿਉ ਨੇ ਆਪ ਦੇ ਨੌਕਰਾਂ ਨੂੰ ਅੱਖਾਂ ਪੁਤ੍ਰ ਨੂੰ ਬੀਗਤੇ ਅਛੇ ਪਧਾਵੇ ਔਰ ਉਸ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਮੁੱਦਤੀ ਔਰ ਪੈਰੀਂ ਜੁਤੀ ਘਤਾਵੇ। ਤਦਾਂ ਵੇ ਮਜ਼ੇ ਕਰਣੇ ਲਗੇ।’

ਰਾਠੀ ਬਾਂਗਰੂ

‘ਇਕ ਜਾਟ ਕੈ ਇਕ ਜਾਟਣੀ ਬੀ। ਜਾਟ ਜਦ ਖੇਤ ਮੈਂ ਬਗ ਜਾਂਦਾ ਤੋ ਪਾਛੇ ਤੇ ਮੋਹਨ ਭੋਗ ਚੁਰਮਾ ਕਰਕੈ ਖਾਂਦੀ। ਔਰ ਸਾਂਝਨੇ ਜਾਟ ਜਦ ਅੰਦਾ ਜਾਟਣੀ ਜਾਟ ਨੈ ਕਹਿੰਦੀ, ਮੈਂ ਤੋ ਮਰੁੰਗੀ, ਮੇਰੇ ਤੋ ਰੋਗ ਹੋ ਗਿਆ, ਸਿਰ ਦੁਖੇ, ਪੇਟ ਦੁਖੇ, ਪੈਰ ਫੁਟੇ। ਕਿਸੇ ਵੈਦ ਨੇ ਦਿਖਿਆ, ਓਪਰੀ ਪੁਛਾ ਕਰਾ। ਜਦ ਜਾਟ ਮਨ ਮੈਂ ਸੋਚੀ ਇਸ ਕਾ ਮਾਸ ਅਰ ਗੱਲਾਂ ਤੇ ਰੋਜ਼ ਬਧੇ ਔਰ ਯਿਹ ਕਹੇ ਮੇਰੇ ਰੋਗ ਲਗ ਗਇਆ। ਉਹ ਕੇਹ ਬਾਣ ਸੈ। ਏਕ ਦਿਨ ਜਾਟ ਪਰਸ ਮੇਂ ਸੋ ਗਿਆ, ਖੇਤ ਨਾ ਗਿਆ। ਬੋਤੀ ਬਾਰ ਪਾਛੇ ਘਰਾਂ ਗਿਆ ਤੋ ਜਾਟਣੀ ਮੋਹਨ ਭੋਗ ਕਰਦੀ ਆਈ। ਜਦ ਜਾਟ ਨੇ ਸੋਚੀ ਇਸਕਾ ਇਲਾਜ ਬੰਧੇ ਤੇ ਠੀਕ ਲਾਗੇ ਜਦ ਜਾਟ ਏਕ ਫਕੀਰ ਪਾ ਗਿਆ ਔਰ ਕਹਾ, ਮੇਰੀ ਜਾਟਣੀ ਮਸਤੀ ਹੋਇ ਆਏਗੀ। ਮੋਹਨ ਭੋਗ ਯਾਂ ਚੁਰਮਾ ਤੋ ਖਾਵੇ ਔਰ ਜਦ ਸਾਂਝ ਨੈ ਖੇਤ ਤੇ ਮੈਂ ਆਉਂ ਮੇਰੇ ਜੀ ਨੈ ਕਲਹ ਬਣਾਵੈ। ਜਦ ਫਕੀਰ ਨੈ ਕਹੀ ਤੂੰ ਚਾਰ ਸੁਤ ਕੀ ਕੁਕਤੀ ਲੀਆ, ਮੈਂ ਤੰਨੇ ਮੰਤ੍ਰ ਕੇ ਦੈ ਦੁੰਗਾ।’

ਪਹਾੜੀ ਜਾਂ ਡੋਗਰੀ

‘ਹੋਅ ਕਿਰਪੁਆ! ਉ ਤੂੰ ਜੁਆਲਾ ਮੁਖੀ ਕੈ ਮੇਲੇ ਨੀ ਜਾਹਿੰਗਾ? ਮੁਾਤੇ ਤੋਂ ਸਭਾ ਮਾਹਣੁ ਰੇਲਾ ਪੁਰ ਚੜ੍ਹੀ ਕੈ ਜਾਹਗੇ, ਚਲਣਾ ਜੁ ਤੂੰ ਬੀ ਚਲ। ਓ ਗਲਾਇਆ ਨੇ?’

‘ਮਿਭੇ ਬੀ ਨਾਲ ਲਈ ਚਲਣਾ. ਕੰਨੈ ਰੋਟੀ ਲੈ ਚਲਨੀ, ਉਥੈ ਜਾਇ ਕੈ ਖਾਹ ਲੈਹੁੰਗੇ। ਮੈਂ ਤੋ ਪੱਟੁ ਵੀ ਕੰਨੇ ਲੀ ਛਡਣੈ, ਤਈ ਓਥੈ ਸੀਤ ਲਗੇ, ਓਢ ਲੇਹੁੰਗੇ। ਰਾਤੀਂ ਓਥੇ ਮੰਡੁਆ ਬੀ ਦਿਖੀ ਲੈਹੁੰਗੇ। ਔਹ! ਮੇਲੇ ਮਾ ਵੋਲਕੁ, ਬੰਝਲੁ ਤੈਡਿਬਡਿਬੁ ਬਜਦਾ ਪਿਐ। ਕੁਸੈ ਜਨਾਨੈ ਓਜੋਟੀ ਗਾ ਬੀਆ ਕਰ ਦੀਆ, ਮਿਭੇ ਤੋ ਏਹ ਗੀਤ ਖਰੇ ਲਗੇ।

‘ਅਬੇ ਨਾਗਰੁ! ਆਓ ਇਥੁੰ ਬਾਇੰ ਉਤੈ ਬਹੀ ਕੇ ਪਹਿਲੁੰ ਬਬਰੁ ਖਾਇ ਲਈਏ, ਮੇਲ ਮਾ ਕੁਸੁ ਨੀਚ ਉਚ ਕੰਨੇ ਛੋਹੀ ਜਾਣਗੇ। ਫਿਰ ਮਾਈ ਜੁਆਲਾ ਮੁਖੀ ਜੁ ਮੱਥਾ ਟੇਕੀ ਕੰਨੇ ਚਲੇ। ਅਸਾਂ ਨੇ ਤੋ ਕਤਾਹੀ ਬੀ ਦੇਣੀ ਹੋਈ ਸੁਖਣਾ ਕੀ ਜੁ।

ਲੋਕ ਗੀਤ : ‘ਫੈਲਾ! ਮੈਂ ਕੁ ਬਿੰਦਲੁ ਲਈ ਦੇ!

ਬਿੰਦਲੁ ਲਈਦੇ ਟਿਕਲੁ ਲਈਦੇ, ਨਾਲੇ ਲਈਦੇ ਰੰਗਲਾ ਦਦਾਂਸੁ।

ਗੋਟੇ ਕਨਾਰੀ ਕਾ ਘਗਰੁਆ ਲਈਦੇ, ਪੀਆ ਮਿਲਨੇ ਕੀ ਆਂਸੁ।

ਸਵਈਆ : ਘੁਘੜੁ ਟੇਰੁ ਬਟੋਰੁ ਉਡਾਨੀਆਂ, ਪਖਲਾ ਆਵੇ ਮੈਂ ਸੁਤਰ ਖਟਾਣਾ
ਲਈ ਕਸੁੰਭਤਾ ਸੱਸ ਤੇ ਚੋਰੀ ਮੈਂ, ਸੱਦ ਲਿਲਾਰੀਆਂ ਚੋਲੁ ਰੰਗਾਣਾ
ਹਾਰ ਸਿੰਗਾਰ ਮਥੇ ਲਾਵਾਂ ਬਿੰਦਲੁ, ਮੱਛੀਏ ਭਉਨ ਕੀ ਜਾਰਤਿ ਜਾਣਾ।
ਯਾਰ ਰਹੋ ਮੁਾਰਾ ਸਹੀ ਸਲਾਮਤ, ਖਸਮੇ ਦੇ ਸਿਰ ਭੱਸੜੁ ਪਾਣਾ।।

ਡੋਬੀ ਛੱਡੀ ਇਨ ਪ੍ਰੋਹੀਏ ਬਾਪੁਏ, ਐਦੇਹਾ, ਬਰੁ ਕਬੁੰਹਾ ਤੇ ਆਣਾ
ਅੱਖੀਆਂ ਚੁਗਮ ਚੁਗੀਆਂ ਵੇ, ਸਿਰ ਖੁਰਕਦਾ ਖੋਪਰੁ ਗੰਜ ਪੁਰਾਣਾ
ਆ ਨ ਫੈਲਾ! ਮਿਹਕੀ ਦੇਹੁ ਨ ਸਨੇਹਤੇ, ਐਰਵਾਂ ਦੇਵੀ ਦੇ ਜਾਰਤੇ ਜਾਣਾ
ਯਾਰ ਰਹੋ ਮੁਾੜਾ ਸਹੀ ਸਲਾਮਤ, ਖਸਮੇਂ ਦੇ ਸਿਰ ਪੋਲੜੁ ਲਾਣਾ।2।

ਪੰਜਾਬੀ 'ਚ ਹੋਰ ਬੋਲੀਆਂ ਦੇ ਸ਼ਬਦ

ਪ੍ਰਾਕਿਰਤ :

ਉਖਲੀ, ਉਚ, ਉੱਜਡ, ਉਲਟ, ਉੱਲ, ਅੱਚਵੀ, ਅੱਟਣ, ਅਰਲਿ, ਅਰਚਣ, ਅਤਿਚ, ਅਲਾਸੇਟ, ਔਲੂ, ਅੱਕ, ਅੱਜ, ਅਬਾਹ, ਅੰਮਾਂ, ਅਲੱਗ, ਇੱਲੂ, ਸਿੰਗ, ਸੱਬਰ, ਸੂਈ, ਸੂਹਣ (ਭਾੜੂ), ਸਰਾਣਾ, ਸੰਗ, ਸੋਕਤਾ, ਹੱਕ, ਹਿੰਡ, ਹੱਡ, ਕੋਲ, ਕਰੋਤ, ਕੁੰਭਲ, ਕੋਇਲਾ, ਕੁਲਾਹਲ, ਕਲਾਵਾ, ਕਰੰਡੀ, ਕੁਤੀ, ਕੁਤੱਕੀ, ਕੁਟਾਪਾ, ਕੁੱਪ, ਖੇਤਕੁ, ਕੁਨੂੰ, ਕੁੰਡਾ, ਖੱਖਤੀ, ਖੱਚਰਾ, ਖੁੱਡ, ਖੰਧਾ, ਖੱਪਰ, ਖੁੱਡ, ਗੱਜ, ਗਿੱਲੁਤ, ਗੀਹਜਾ, ਗੋਹਾਰਾ, ਗੋਗਤ, ਘਤਮਸ, ਘਤੋਂਜੀ, ਘੋਸ, ਘੋਗਤ, ਘੋਰਤੁ, ਘੰਡੀ, ਘੁੰਗਣੀਆਂ, ਘੱਗਰ, ਘੱਗਰਾ, ਘੱਲ, ਘਰਿਲ, ਚਲੂ, ਚਰਮੁਖ, ਚੰਦਰਾ, ਚੁੰਭੀ, ਚੁਰ, ਚੋਲ, ਚੋਜ, ਚੰਗਾ, ਚੂਰੀ, ਚੋਪਤ, ਛਿਕਲੀ, ਛੁਟਛੁਟਾ, ਛੋਈ, ਛੱਲੀ, ਛਣਾਲ, ਛਿੰਦ, ਜੱਪਣਾਂ, ਝਤੀ, ਝੋਟੀ, ਝਜਰੀ, ਝਰੀਟ, ਝਾਟਾ, ਝੋਨਾ, ਝੰਬ, ਟਟਵੈਰ, ਟੈਂਟਾ, ਟੱਬਰ, ਡੰਡੀ, ਡੋਲ, ਡੰਗਰ, ਡੋਅ, ਢੰਡ, ਤਗ, ਤੱਕਲਾ, ਤੰਗਤ, ਤੇਸੀ, ਬੰਧਾ, ਬੱਕ, ਦੂਣ, ਦੋਹਣੀ ਦੁਰਮੱਟ, ਪੰਦਾ, ਧਾਰਾ, ਧੰਗੋਤ, ਨੱਢੀ, ਨੀਰਾ, ਨੀਗਰ, ਪੱਟੂ, ਪੱਠਾ, ਪਲੇਠੀ, ਪਤੰਦਰ, ਪਿੱਛ, ਪੇਂਜਾ, ਪੇਂਝ, ਪੈਲੀ, ਪੌਣ, ਫੰਡਰ, ਫੁਤਕਤਾ, ਬੁਝਤ, ਬੁਹਾਰੀ, ਬਾਪ, ਬਾਉਲੀ, ਬੁਕਾ, ਬੈਲ, ਬੋਹਲ, ਭਮੱਕਤ, ਭਤਾਕਾ, ਭੰਬੀਰੀ, ਭੰਬਲਭੁਸਾ, ਮੁੰਜ, ਮਾਲੂ, ਮਖੱਟੂ, ਰੇਤਕਾ, ਰੱਫਤ, ਰੋਂਡੀ, ਲੱਕ, ਲਹਿੰਗਾ, ਵਹਿੰਗੀ, ਵਹਿੰਦਤ, ਵਾਛਲ।

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ :

ਉਤਮ, ਉਪਮਾਂ, ਅਧਿਆਤਮਕ, ਅਧਿਆਪਕ, ਅਬਵਾ, ਅਲੰਕਾਰ, ਅਨਕੂਲ, ਆਚਰਣ, ਆਸਾ, ਆਸੁਮ, ਅੰਕ, ਅੰਤਕਾ, ਇੱਛਾ, ਇਸਤ੍ਰੀ, ਸੁਧਾ, ਸਿੰਗਾਰ, ਸੁਖਮ, ਕਸ਼ਟ, ਕ੍ਰਿਆ, ਕੰਨਿਆ, ਗਰਭ, ਛਿਦ੍ਰ, ਜਨਮ, ਜਲ, ਜੀਵ, ਤ੍ਰਿਸ਼ਟਾ, ਤਿਆਗ, ਦਰਸ਼ਨ, ਦੇਵਤਾ, ਦੇਸ਼, ਧਰਮ, ਨਦੀ, ਨੀਤਿ, ਨਿਆਇ, ਪਤੀ, ਪਿਤਾ, ਪੁਤ੍ਰ, ਪ੍ਰੇਤ, ਫਲ, ਬ੍ਰਾਹਮਣ, ਬ੍ਰਹਿਮ, ਬੁਧੀ ਭ੍ਰਮ, ਭੁਤ, ਮਨ, ਮਧ, ਮਾਤਾ, ਮੇਘ, ਯਥਾਰਥ, ਯਾਤਰਾ, ਰਾਜਾ, ਰਣ, ਲੇਖ, ਵਸਤੁ, ਵਿਘਨ, ਵਿਧੀ।

ਪਾਲੀ:

ਲਿਖਤ, ਕਿਛ, ਆਹਾ, ਸਰਬਤ, ਤੱਦ, ਪੋਤਾ, ਮੋਰ, ਬਾਮੁਣ, ਅੱਜ, ਚਲਨੰ, ਮੈਂ, ਰੁੱਖ, ਲੱਧਾ, ਗਧਾ, ਲਹੁਕਾ, ਕਰੁ, ਘਰ, ਪਿੱਛਾ, ਮਰਣ, ਮਨੁਸ਼।

ਯੂਨਾਨੀ:

ਸੁਰੰਗ, ਯੂਨਾਨ, ਕੇਂਦਰ, ਯਵਨਿਕਾ, ਫੋਟੋ, ਪੁਲੀਸ, ਫਲਸਫਾ, ਸੁਕਰਾਤ, ਅਫਲਾਤੂਨ, ਸਿਕੰਦਰ, ਇੰਦੀਆ (ਇੰਡੀਆ), ਇੰਦੁਸ(ਸਿੰਧ)।

ਤੁਰਕੀ :

ਉਰਦੂ, ਅੱਲਮ-ਗੱਲਮ, ਏਲਚੀ, ਸਾਈਸ, ਸਰਾਇ, ਸਿਪਾਹੀ, ਸੁਗਾਤ, ਸੰਦੂਕ, ਹਲਵਾ, ਕਲਗੀ, ਕਿਲਾ, ਕਲੀ, ਕੁਲੀ, ਕੈਂਚੀ, ਕੋਤਲ, ਕੁੰਮਕ, ਗਲੀਚਾ, ਚਾਕੂ, ਚਿਕ, ਚੀਲੂ, ਤਗਾਰੀ, ਤਮਗਾ, ਤੋਪ, ਤੁਪਕਾ, ਤੁਰਕ, ਦਰੋਗਾ, ਬਾਜਾਰ, ਬਹਾਦਰ, ਬਖਸ਼ੀ, ਬਾਰੂਦ, ਬੀਬੀ, ਬੇਗਮ, ਬਾਵਰਚੀ, ਮੋਹਰ, ਮੁਚੱਲਕਾ, ਲਫੰਗਾ, ਲਾਸ਼, ਵਲਾਇਤ।

ਅਰਬੀ:

ਉੱਮਤ, ਉਮਰ, ਅਜੀਵ, ਆਲਮ, ਅਸਬਾਬ, ਅਹਾਤਾ, ਅਮੀਰ, ਅਕਸ਼, ਅਕਲ, ਅਰਕ, ਅਸਰ, ਅਸਲ, ਅਹਿਮਕ, ਅਦਲ, ਅਦਾਲਤ, ਅਮੀਰ, ਅਰਜ਼ੀ, ਅਤਾਰ, ਅਮਾਨ, ਅਮਾਮ, ਐਨਕ, ਅਸਮਾਨ, ਅਰਕ, ਅਤਲਸ, ਐਨਕ, ਅੱਲੂ, ਇਹਾਤਾ, ਇਮਾਰਤ, ਇਲਮ, ਇਮਤਿਹਾਨ, ਇਲਾਜ, ਓਸਾਮੀ, ਅਸਬਾਬ, ਆਖਰ, ਆਦਰ, ਆਦਤ, ਆਫਤ, ਔਲਾਦ, ਇਸਤੀਫਾ, ਇਜਲਾਸ, ਇਦ, ਇੱਜਤ, ਇਨਾਮ, ਇਮਾਰਤ, ਇਸਤੀਫਾ, ਇਜਰਾ, ਇਨਸਾਫ, ਇੰਤਜ਼ਾਮ, ਇਲਾਜ, ਈਮਾਨ, ਸ਼ਰਾਹ, ਸਵਾਲ, ਸਿਫਰ, ਸ਼ਰਾਬ, ਸਬੂਣ, ਸਤਰ, ਸਫਾ, ਸ਼ੇਰ, ਸ਼ਾਇਰ, ਸਬੂਤ, ਸਿੱਕਾ, ਸ਼ਰੀਅਤ, ਸਲਾਤ, ਸਲਾਮ, ਸਰਾਫ਼, ਸੀਖ, ਸ਼ਰਾਬ, ਸਰਬਤ, ਸਿਲੂ, ਸੁੰਨਤ, ਸੂਰਤ, ਸਤਕ, ਹਜ਼ਰਤ, ਹਜ਼ੂਰ, ਹਕੀਕਤ, ਹੱਦ, ਹਮਲਾ, ਹਮਾਮ, ਹਾਮਲਾ, ਹਕੀਮ, ਹੈਜ਼ਾ, ਹਿਕਮਤ, ਹਿਸਾਬ, ਹਵਾ, ਹਕੈਤ, ਹਰਾਮ, ਹਕੂਮਤ, ਹਾਕਮ, ਹੁਕਮ, ਹਵਾਲਾਤ, ਹਾਕਮ, ਹਿਸਾਬ-ਕਿਤਾਬ, ਹਰਫ, ਹਲਵਾ, ਹੁੱਕਾ, ਹੁਕਮ, ਹਲਵਾਨ, ਹਾਲ, ਹਾਸ਼ੀਆ, ਹੁੱਜਤ, ਹਾਜਤ, ਹਵੇਲੀ, ਹੈਵਾਨ, ਹੌਸਲਾ, ਹਲਾਲ, ਕਸਮ, ਕਸਰ, ਕਸੂਰ, ਕਬਰ, ਕਮੀਜ਼, ਕਮਾਲ, ਕੁਰਕ, ਕੈਦ, ਕੈਦਾ, ਕਰਾਮਾਤ, ਕਾਇਦਾ, ਕਾਨੂਨ, ਕੁਦਰਤ, ਕਲਮ, ਕਿਤਾਬ, ਕਿਸਮਤ, ਕਾਜੀ, ਕੁਰਾਨ, ਕਿੱਸਾ, ਕੁਰਸੀ, ਕਰੂਗਾ, ਕਿਤਾਬ, ਕੁਦਰਤ, ਕੀਮਤ, ਖਸਲਤ, ਖ਼ਤ, ਖ਼ਬਰ, ਖ਼ਤਮ, ਖ਼ਰਾਬ, ਖ਼ਮੀਰ, ਖ਼ਜ਼ਾਨਾ, ਖ਼ਾਰਜ, ਖਿਆਲ, ਖਿਦਮਤ, ਖ਼ਾਦਮ, ਗਰੀਬ, ਗ਼ੈਰਤ, ਜਲਸਾ, ਜਲੂਸ, ਜਗਾਤ, ਜਨਾਬ, ਜਵਾਬ, ਜਲਾਦ, ਜਿਰਾ, ਜ਼ਿਲਾ, ਜ਼ਾਲਮ, ਜ਼ਰੂਰਤ, ਜੁਕਾਮ, ਜਾਹਲ, ਜਿਸਮ, ਜੇਬ, ਤੁਅੱਸਬ, ਤਲਾਕ, ਤਵਾਰੀਖ, ਜਵਾਬ, ਤਹਿਸੀਲ, ਤਕਦੀਰ, ਤਰਜਮਾ, ਤਕੀਆ, ਤਜਰਬਾ, ਤਵੇਲਾ, ਤਮਾਮ, ਤਰਫ਼, ਤੰਦੂਰ, ਤੁਫਾਨ, ਤਾਕ, ਤਾਕੀ, ਤੋਬਾ, ਤਰੱਕੀ, ਤਾਦਾਦ, ਤਾਰੀਖ, ਤੂਤੀ, ਤਾਜ, ਤਸਵੀਰ, ਤਵਾਸੀਰ, ਤਬਲਾ, ਤਿਲੀ, ਤਸੀਲ, ਤਰੱਕੀ, ਤੌਰ, ਦਫਾ, ਦੀਨ, ਦੁਆ, ਦਵੀਨ, ਦੁਨੀਆ, ਦੌਲਤ, ਦਾਵਾ, ਦਿੱਕ, ਦਵਾ, ਦਵਾਤ, ਦਿਮਾਗ, ਦਾਖਲ, ਨਹਿਰ, ਨਜ਼ਮ, ਨਜ਼ਮੀ, ਨਜ਼ਮ, ਨਾਸੂਰ, ਨਕਸ਼ਾ, ਨੁਸਖਾ, ਨਕਲ, ਨਤੀਜਾ, ਨੁਸਖਾ, ਨਬੀ, ਫਕੀਰ, ਫਰਸ਼, ਫਿਕਰਾ, ਫਾਰਖਤੀ, ਫਾਇਦਾ, ਫਿਕਰ, ਫੈਸਲਾ, ਬਹਿਸ, ਬਲਗਮ, ਬਰਫੀ, ਬਾਕੀ, ਬੁਖਾਰ, ਬੈਂਤ, ਬੁਰਜ, ਬਗਲ, ਬਜ਼ਾਜ, ਮਜ਼ੂਬ, ਮਦਰਸਾ, ਮਜ਼ਬੂਰ, ਮਜ਼ਮੂਨ, ਮਸ਼ਹੂਰ, ਮਜ਼ਹਬ, ਮੁੱਲਾਂ, ਮਤਲਬ, ਮੱਦਦ, ਮਹਿਕਮਾ, ਮੁਤਬੰਨਾ, ਮੁਨਸ਼ੀ, ਮਸੂਲ, ਮਨਜ਼ੂਰ, ਮਾਮਲਾ, ਮਿਸਰ, ਮਰਜ਼ੀ, ਮਾਲੀਖੋਲੀਆ, ਮਾਲੂਮ, ਮੁੱਲ, ਮੁਲਕ, ਮਿਹਨਤ, ਮੁਹਾਵਰਾ, ਮੌਸਮ, ਮਰੰਮਤ ਮਿਸਾਲ, ਮੁਸ਼ੱਕਤ, ਮਕਾਨ, ਮਹਿਲ, ਮੰਜ਼ਿਲ, ਮੋਹਦਾ, ਮੁਸਾਫਰ, ਮੁਹੱਬਤ, ਮੁਦਈ, ਮੁਕੱਦਮਾ, ਮਸੀਤ, ਮੋਮਨ, ਮੁਲਕ, ਮੌਸਮ, ਮੌਕਾ, ਮੌਲਵੀ, ਯਤੀਮ, ਯੂਨਾਨ, ਯਕੀਨ, ਰਈਅਤ, ਰਬਾਬ, ਰੱਬ, ਰੁਤਬਾ, ਰਸੂਲ, ਰੱਬ, ਰਬਾਬ, ਲਫਜ਼, ਲਫਾਫਾ, ਲਾਇਕ, ਵਹਿਮ, ਵਜੀਰ, ਵਕੀਲ, ਵਜੀਫਾ, ਵਾਰਿਸ, ਵਸਮਾ, ਵਸੀਕਾ, ਬੋਮ, ਲਕਵਾ, ਫਕੀਰ, ਰੁਖਸਤ।

ਫਾਰਸੀ :

ਉਮੀਦ, ਉਸਤਾਦ, ਅਸਮਾਨ, ਅਵਾਰਾ, ਆਵਾਜ਼, ਅਨਾਰ, ਅਫਸੋਸ, ਆਤਸ਼ਬਾਜ਼ੀ, ਆਰਾਮ, ਅਮਾਮ, ਆਲੂ, ਆਲੂ ਬੁਖਾਰਾ, ਅੰਗੂਰ, ਅਚਾਰ, ਅਲੂਚਾ, ਅੰਜੀਰ, ਇਸਲਾਮ, ਔਲਾ, ਈਦ, ਆਮਦਨੀ, ਸਰਾਇ, ਸਤਾਕੀ, ਸੀਨਾ, ਸਾਮੀ, ਸਰਕਾਰ, ਸਤਾਰ, ਸਾਜ਼, ਸਾਲ, ਸਰਦਾਰ, ਸਲਗਮ, ਸੇ, ਸੇਉ, ਸ਼ਿਕਾਰ, ਸਿਰੋਪਾ, ਸਿਪਾਹੀ, ਸਰਦੀ, ਸਲਵਾਰ, ਸ਼ੀਸ਼ਾ, ਸ਼ਤੀਰ, ਸੁਤਰ ਮੁਰਗ, ਸ਼ੇਰ, ਸਵਾਰ, ਸਵਾਬ, ਸੂਬੇਦਾਰ, ਸਿਤਾਰ, ਸੇਬ, ਸੂਬਾ, ਸੁਰਮਾ, ਸਬਜ਼ੀ, ਸੁਰਮਈ, ਸਿਆਹ, ਸਮੋਸਾ, ਸਰਮਾਯਾਦਾਰੀ, ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ, ਸ਼ਾਹ, ਸ਼ਾਗਿਰਦ, ਸ਼ਕਰ-ਪਾਰਾ, ਸ਼ਤੂਤ, ਹਜ਼ਾਰ, ਹੱਜ, ਹਲਾਲ, ਹਰਾਮ, ਹਿੰਦ, ਕਮਜ਼ਾਤ, ਕਬਰ, ਕਿਮਖਾਬ, ਕਾਜ਼ੀ, ਕਮਰ, ਕੁਰਾਨ, ਕਮਾਣ, ਕਬੂਤਰ, ਕਿਲਾ, ਕਮੀਜ਼, ਕਾਰੀਗਰ, ਕਿਸਮਿਸ, ਕੁਸ਼ਤੀ, ਕੂਚਾ, ਕੱਦੂ, ਕਾਸ਼ਟੀ, ਕਿਨਾਰਾ, ਕਾਗਦ, ਖਰੀਦ, ਖੈਰ, ਖਾਕ, ਖਾਲਸਾ, ਖੁਦਾ ; ਖੂਬ, ਖਜਾਨਚੀ, ਖਰਬੂਜ਼ਾ, ਖੁਮਾਨੀ, ਗਰਦ, ਗੁਲੇਲ, ਗਵਾਹ, ਗਰਮ, ਗਿਫ਼ਤਾਰ, ਗਜ਼ਲ, ਗੁਲਦਸਤਾ, ਗੁਨਾਹ, ਗਾਜਰ, ਗੁਲੂਬੰਦ, ਗਰਦਨ, ਗਰੁਦਾ, ਗੁਲਾਬ, ਗੁਲਾਬੀ, ਗੁਲੀਚਾ, ਗਰਮੀ, ਗੋਸ਼ਤ, ਚਰਖਾ, ਚੌਬੱਚਾ, ਚਾਦਰ, ਚਾਬਕ, ਚਾਸ਼ਟੀ, ਚਿਲਮ, ਚਰਖਾ, ਜ਼ਬਾਨ, ਜਾਦੂਗਰ, ਜਰੀਬ, ਜਿਗਰ, ਜ਼ਮੀਨ, ਜੰਗ, ਜਾਮਾ, ਜਾਗੀਰ, ਜ਼ਿੰਦਗੀ, ਜੁਰਮਾਨਾ, ਜਿਗਰ, ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰ, ਜੋਸ਼, ਜੰਗ, ਤਸ਼ਤਰੀ, ਤਖ਼ਤਪੋਸ਼, ਤਨਖ਼ਾਹ, ਤਹਿਮਤ, ਤਖ਼ਤ, ਤੋਤਾ, ਤਾਜ਼ਾ, ਤੀਰ, ਤੇਜ਼, ਤੋਸਾ, ਤੋਬਾ, ਤਸੀਲਦਾਰ, ਤਰਾਨਾ, ਦਰਬਾਰ, ਦਾਦ, ਦਰਵਾਜ਼ਾ, ਦਲਾਣ, ਦਰਿਆ, ਦਰਗਾਹ, ਦਰਵੇਸ਼, ਦੋਜ਼ਖ਼, ਦਸਤਾਰ, ਦਾਰੂ, ਦਰ, ਦਸਤੂਰ, ਦਲਾਲ, ਦੁਆ, ਦਮਾ, ਦੂਰਬੀਨ, ਦਲੇਰ, ਦੋਆਬਾ, ਦਿਲ, ਦਿਮਾਗ, ਦੀਦਾ, ਦਮਾਮਾ, ਦੀਵਾਰ, ਦੀਨ, ਦੁਕਾਨ, ਦੁਕਾਨਦਾਰ, ਦੁੰਬਾ, ਦਰਜੀ, ਦੋਸਤ, ਦੰਗਲ, ਨਸਾਰ, ਨੇਜ਼ਾ, ਨੇਜ਼ਾ-ਬਾਜ਼ੀ, ਨਜ਼ਦੀਕ, ਨਮਰਦ, ਨਿਜ਼ਾਮ, ਨਗਾਰਾ, ਨਾਨਾਬਾਈ, ਨਹਿਰ, ਨੌਬਤ, ਨੌਜੁਆਨ, ਨਾਰੰਗੀ, ਨਸਵਾਰ, ਨਮਾਜ਼, ਪਰਹੇਜ਼, ਪਿਆਜ਼, ਪੇਸਤ, ਪਰਜਾ, ਪਲੀਤ, ਪਾਜ਼ਾਮਾ, ਪੁਰਜਾ, ਪੇਸ਼ਾਬ, ਪਖਾਨਾ, ਪੇਸ਼ਾ, ਪਿਸਤਾ, ਪੂਦਣਾ, ਪੈਮਾਨਾ, ਪੈਗੰਬਰ, ਪੰਜਾਬ, ਫੁਰਮਾਨ, ਫਰਿਸ਼ਤਾ, ਫੌਜਦਾਰੀ, ਫਸਲ, ਫਕੀਰ, ਫੀਲ, ਬਦਾਸ, ਬਾਂਗ, ਬਾਜ਼, ਬਹਾਰ, ਬਾਦਸ਼ਾਹ, ਬਾਗ, ਬਗੀਚਾ, ਬੁਲਬੁਲ, ਬਾਗ਼ਬਾਨ, ਬੰਦੂਕ, ਬਰਾਬਰ, ਬਾਜ਼ੁਬੰਦ, ਬਰਫ, ਬੀਮਾਰ, ਬੀਮਾਰੀ, ਬੁਲਬੁਲ, ਬਾਦੀ, ਬਹਿਸ਼ਤ, ਬੰਦਗੀ, ਬਾਦਾਮ, ਬੇਹੂਦਾ, ਬਾਜ਼ੀਗਰ, ਮਸਤ, ਮਜ਼ਦੂਰ, ਮਾਲਸ਼, ਮੁਫਤ, ਮਲਮਲ, ਮੁਰਗਾ, ਮੁਰਗਾਬੀ, ਮੁਨੱਕਾ, ਮਸੀਤ, ਮੇਜ਼, ਮੇਜ਼ ਪੋਸ਼, ਮੋਮਨ, ਮੋਰਚਾ, ਮੋਹਰਾਕਸ਼ੀ, ਮਜ਼ਹਬ, ਮੁੱਲਾਂ, ਯਾਦ, ਯਾਰ, ਯਕੀਨ, ਰਾਹ, ਰੁਮਾਲ, ਰੋਗਨ, ਰਿਸਾਲਾ, ਰੇਸ਼ਾ, ਰੱਬ, ਰੋਜ਼ਾ, ਰੋਸ਼ਨਦਾਨ, ਰਫੂਗਰ, ਲਸ਼ਕਰ, ਲੰਗਾ ਲੰਗ, ਡੱਫ।

ਪਸ਼ਤੋ :

ਅੱਟੀ, ਹਿਤਕੀ, ਹੀਜਤਾ, ਕੁੱਬਾ, ਗਿਲਜਾ, ਗੁਆਂਢੀ, ਗਿੱਟਾ, ਚਣਾ, ਢੋਡਾ, ਪਠਾਣ, ਪੀੜ੍ਹਾ, ਮਾਤੀ (ਮਹਲ), ਮੂੜੀ, ਰੰਬੀ, ਲੁਡੀ, ਆਦਿ।

ਸਾਧੂ ਭਾਸ਼ਾ :

ਅਨਾਹਦ, ਅਨਦ ਬਿਨੋਦ, ਆਦੇਸ, ਆਦਿ ਪੁਰਖ ; ਅਮ੍ਰਿਤਧਾਰਾ, ਉਨਮਨ, ਓਅੰਕਾਰ, ਓਤਪੋਤ, ਅਗਮ ਅਗੋਚਰ, ਅਜਪਾ ਜਪ, ਅਲੇਪ, ਆਤਮਗਿਆਨ, ਆਵਾਗੋਣ, ਆਸਾ ਮਨਸਾ, ਇਤਾ ਪਿੰਗਲਾ, ਸੁਖਮਨ, ਸਕਾਰਬ, ਸਹਿਜ, ਸ਼ਬਦ ਸੁਰਤਿ, ਸਨਮੁਖ, ਸਾਧਸੰਗਤ, ਸਿਧਾਸਣ,

ਕਿੰਗਰੀ, ਖਟ ਚੱਕ੍ਰ, ਗਿਆਨ ਧਿਆਨ, ਗੁਰੂ, ਗੁਰਮੁਖ, ਗੁਰਮਤਿ, ਘਟ ਘਟ, ਚਰਣ ਕਮਲ, ਚਾਰ ਵਰਨ, ਜੁਗ ਜੁਗ, ਠਾਕਰ, ਡੰਡੇਤ, ਤ੍ਰਿਕੁਟੀ, ਤੁਰੀਆ ਪਦ, ਤ੍ਰੈਗੁਣ, ਨਾਦ ਵੇਦ, ਨਵਨਿਧਿ, ਨਿਹਚਲ, ਨਿਰਗੁਣ ਸਰਗੁਣ, ਪਰਮ ਪਦ, ਪਰਮ ਹੰਸ, ਪਰਮਾਰਥ, ਪਿਰਮ ਪਿਆਲਾ ਪੁਰਾਨ ਕੁਰਾਨ, ਪੰਥ, ਬ੍ਰਹਿਮ ਗਿਆਨ, ਭਗਤ ਵਫਲ, ਭਵ ਸਾਗਰ, ਭਾਉ ਭਗਤਿ, ਮੂਲਮੰਤ੍ਰ, ਰਕਤ ਬਿੰਦ, ਰਾਮ ਰਹੀਮ, ਰਹਿਰਾਸ, ਰਿਧਸਿਧਿ, ਲਿਵਲੀਨ, ਵਿਸਮਾਦ, ਵੇਦ ਕਿਤੇਬ ਆਦਿ।

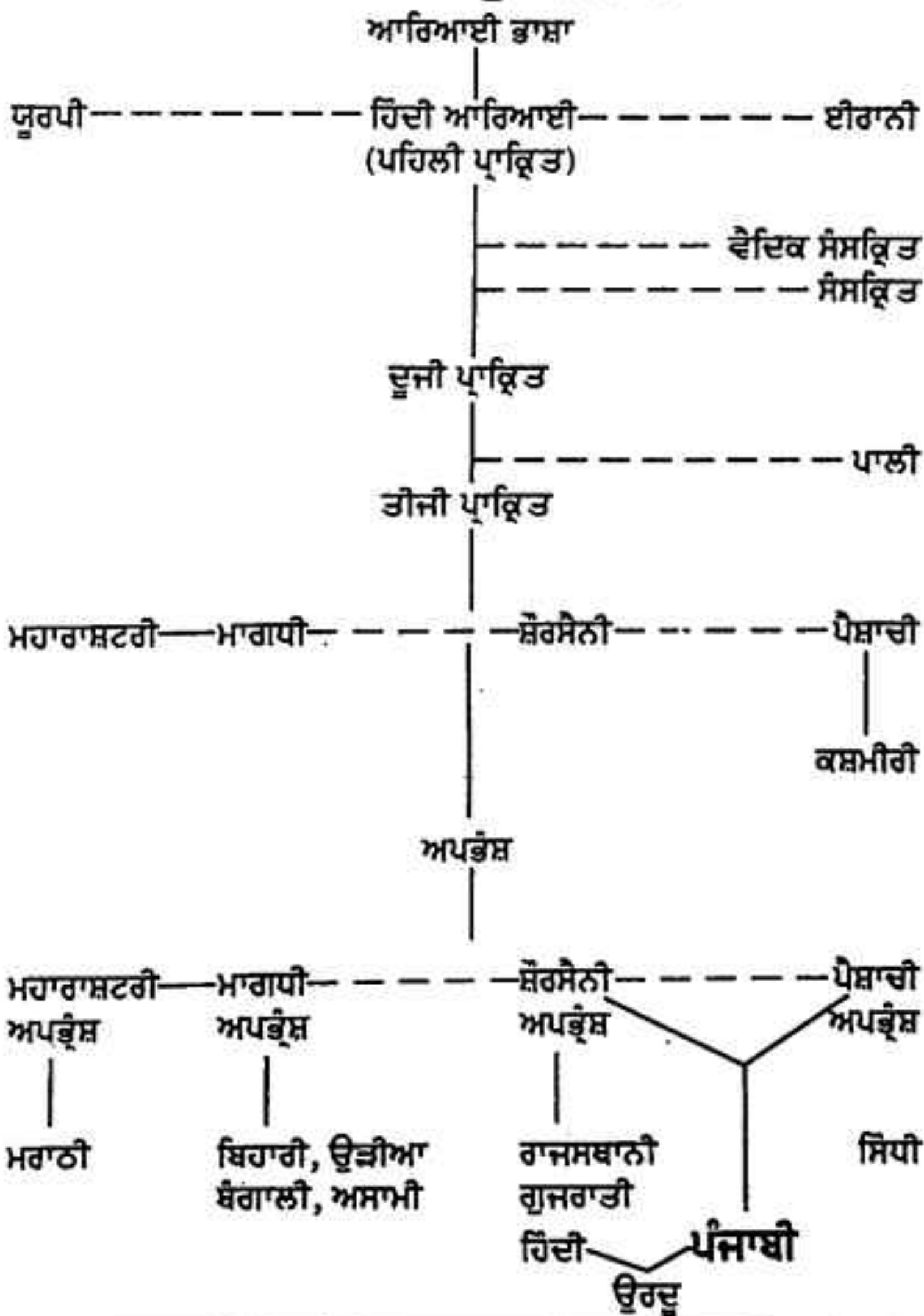
ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ :

ਓਵਰਸੀਅਰ, ਅਪੀਲ, ਅਫਸਰ, ਅਤਦਲੀ, ਇੰਜਨ, ਏਜੰਟ, ਸਾਇੰਸ, ਸਕੱਤਰ, ਸੁਟਕੇਸ, ਸਕੂਲ, ਸਟੂਲ, ਸਟੇਸ਼ਨ, ਹਸਪਤਾਲ, ਹਾਕੀ, ਹਾਲ ਹੋਟਲ, ਹੰਟਰ, ਕਮੀਸ਼ਨ, ਕਮੇਟੀ, ਕਾਲਰ, ਕਾਲਜ, ਕੈਟ, ਕੌਂਸਲ, ਕੰਪਨੀ, ਗਲਾਸ, ਚਾਕ, ਚਾਨਸ, ਚਿਮਨੀ, ਜੱਜ, ਜਰਨੈਲ, ਜਾਕਟ, ਜੇਲ੍ਹ, ਜੰਟਲਮੈਨ, ਜੰਪਰ, ਟੱਬ, ਟਾਈ, ਟਿਕਟ, ਟਿਫਨ, ਟੀਮ, ਟੈਮ, ਟੈਕਸ, ਟੈਲੀਫੋਨ, ਡਬਲ, ਡਰਾਇਵਰ, ਡਰਾਮਾ, ਡਾਕਟਰ, ਡਾਇਰੀ, ਡਿਊਟੀ, ਡਿਗਰੀ, ਡੀਪੂ, ਬਰਮਾਮੀਟਰ, ਦਰਜਨ, ਨਰਸ, ਨਕਟਾਈ, ਨੋਟ, ਨੰਬਰ, ਪਲਟਨ, ਪਰੇਟ, ਪਲੇਟ, ਪਲੇਗ, ਪੜਲੂਨ, ਪਟਰੋਲ, ਪਾਰਸਲ, ਪਾਰਟੀ, ਪੋਲੋ, ਪੰਚਰ, ਪੰਪ, ਫਲਾਲੈਣ, ਫਾਰਮ, ਫੀਸ, ਫੁਟਬਾਲ, ਫੈਸ਼ਨ, ਫੈਕਟਰੀ, ਫੋਟੋ, ਬਕਸ, ਬਜਟ, ਬਣਨ, ਬਰਾਂਡੀ, ਬਾਈਸਿਕਲ, ਬਾਈਸਕੋਪ, ਬਿਲ, ਬਿਲਟੀ, ਬੁਰਸ਼, ਬੁਟ, ਬੈਂਕ, ਬੈਂਡ, ਬੋਰਡ, ਬੋਰਡਿੰਗ, ਮਸ਼ੀਨ, ਮਨੀਆਰਡਰ, ਮਾਸਟਰ, ਮਿੰਟ, ਮੀਟਿੰਗ, ਮੈਂਬਰ, ਮੈਜਿਸਟ੍ਰੇਟ, ਮੇਟਰ, ਰਜਿਸਟਰ, ਰਾਸ਼ਨ, ਰੀਪੋਰਟ, ਰੀਟਾਇਰ, ਰੀਕਾਰਡ, ਰੂਲ, ਰੇਈਓ, ਰੇਲ, ਰੋਡ, ਰੰਗਰੂਟ, ਲਾਇਸੈਂਸ, ਲਾਇਬਰੇਰੀ, ਲਾਟ, ਲਾਟਰੀ, ਲੈਕਚਰ, ਲੈਪ, ਵਾਇਲਨ, ਵਾਲੰਟੀਅਰ, ਵਾਇਸਰਾਇ, ਵੋਟ ਆਦਿ।

ਪੁਰਤਗਾਲੀ :

ਅਲਮਾਰੀ, ਅਚਾਰ, ਇਸਪਾਤ, ਸੰਤਰਾ, ਸਾਗੁੰ, ਕਪਤਾਨ, ਕਮਰਾ, ਕਾਫੀ, ਕਿਰਚ, ਗਮਲਾ, ਗਾਨਦ, ਗਿਰਜਾ, ਗੋਭੀ, ਚਾਬੀ, ਤੌਲੀਆ, ਤੰਬਾਕੂ, ਨੀਲਾਮ, ਪਰਾਤ, ਪਰੇਗ, ਪਾਦਰੀ, ਪਿਸਤੌਲ, ਪੀਪਾ, ਫਰਮ, ਫਲਾਨੀ, ਫਾਲਤੂ, ਫੀਤਾ, ਬਾਲਟੀ, ਬਿਰਕੁਟ, ਬੋਤਲ, ਮਿਸਤਰੀ, ਮੇਜ਼, ਰਸੀਦ, ਅੰਗਰੇਜ਼, ਕਾਰਤੂਸ, ਕ੍ਰਪਨ, ਫਿਰੰਗੀ, ਚੀਨੀ-ਲੀਚੀ (ਲੀਚੂ), ਜਪਾਨੀ- ਰਿਕਸ਼ਾ, ਇਤਾਲਵੀ ਤਰੁਪ, ਮਿਸਰੀ ਔਰਤ।

ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਕੁਰਸੀਨਾਮਾ

ਮਾ ਬੋਲੀ ਦਾ ਕੋਲੋ ਅੱਜ ਤੇ ਭਲਕ • (293)

ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਥ ਦਾ ਤਾਣਾ - ਬਾਣਾ

ਸਰਪ੍ਰਸਤ ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਥ

ਸ.ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਲਾਬੜਾ (0181-2791004)

ਇਕਾਈ ਦਾ ਨਾਂ	ਨਿਗਰਾਨ	ਪਤਾ (ਫੋਨ)
1. ਢਾਹਾ ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਥ ਬਰਵਾਲੀ	ਸ. ਗੁਰਦੀਪ ਸਿੰਘ ਕੰਗ	ਫਤਹਿਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ (98148-98050)
2. ਪੁਆਧੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਥ	ਸ. ਮਨਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਦਾਉਂ	ਮੁਹਾਲੀ/ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ (98151-23900)
3. ਮਲਵਈ ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਥ	ਡਾ. ਲਖਬੀਰ ਸਿੰਘ ਨਾਮਧਾਰੀ	ਮੰਡੀ ਕਲਾ / ਬੰਠਿਡਾ (9876850680)
4. ਰਿਆਤਕੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਥ	ਸ. ਸੁਬਾ ਸਿੰਘ ਖਹਿਰਾ	ਹਰਪੁਰਾ ਧੰਦੇਈ / ਗੁਰਦਾਸ ਪੁਰ (9855650018)
5. ਮਾਝਾ ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਥ ਬੁਤਾਲਾ	ਬੀਬੀ ਸਵਰਨ ਕੌਰ ਬੱਲ	ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ (01853-241452)
6. ਮੰਜਕੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਥ	ਪ੍ਰਿ. ਕੁਲਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸਰਾਏ	ਭੰਗਾਲਾ - ਜਲੰਧਰ (98141-60642)
7. ਦੋਨਾ ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਥ	ਜਨਾਬ ਕੰਵਰ ਇਮਤਿਆਜ਼	ਸਿੰਘਵਾਂ ਦੇਨਾ - ਕਪੂਰਥਲਾ (94171-32365)
8. ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਥ ਮਾਝਾ	ਸ. ਰਾਮਬੀਰ ਸਿੰਘ ਤੀਰ	ਤਰਨਤਾਰਨ (98151-45564)
9. ਹੁਸੈਨੀਵਾਲਾ ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਥ	ਪ੍ਰੋ. ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਕੈਲਵੀ	ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ (01632-220132)
10. ਲਹਿੰਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਥ ਜਤ੍ਰਾਵਾਲਾ	ਡਾ. ਤਾਹਰ ਮਹਿਮੂਦ	ਫੈਸਲਾਬਾਦ- ਲਹਿੰਦਾ ਪੰਜਾਬ, (0092-03007607883)
11. ਲੱਖੀ ਜੰਗਲ ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਥ	ਸ. ਲਾਭ ਸਿੰਘ ਸੰਧੂ	ਬਠਿੰਡਾ (0164-2214301)
12. ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਥ, ਸਰਹਿੰਦ	ਸ. ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਸੋਹਲ	ਫਤਹਿਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ (93166-25738)
13. ਯੂਰਪੀਅਨ ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਥ	ਸ. ਮੋਤਾ ਸਿੰਘ ਸਰਾਏ	ਵਾਲਸਾਲ, ਇੰਗਲੈਂਡ (0044-785-075-0109)
14. ਕੈਨੇਡੀਅਨ ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਥ	ਸ. ਪਰਮਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸੰਧੂ	ਟੋਰਾਂਟੋ - ਕੈਨੇਡਾ (001-995-814-9909)
15. ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਥ ਸਰੀ	ਸ. ਹਰਜਨ ਸਿੰਘ ਅਠਵਾਲ	ਕੈਨੇਡਾ (001-778-882-24370)
16. ਅਮਰੀਕਨ ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਥ	ਡਾ. ਸਵਰਾਜ ਸਿੰਘ	ਐਲਜ਼ਬਰਗ ਵਾਸ਼ਿੰਗਟਨ (001-509-962-3652)
17. ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਥ ਕੈਲੇਫੋਰਨੀਆ	ਸ. ਸੁਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸੁੰਨਤ	ਅਮਰੀਕਾ (98153-50964)

ਭਰਾਤਰੀ ਜਥੇਬੰਦੀਆਂ

1. ਚੌਗਿਰਦਾ ਬਚਾਓ ਕਮੇਟੀ ਦੁਆਬਾ - ਜਲੰਧਰ	ਕੈਪਟਨ ਸਰਬਜੀਤ ਸਿੰਘ ਢਿੱਲੋਂ (98154-36470)
2. ਧਰਤਿ ਸੁਹਾਵੀ - ਜਲੰਧਰ	ਡਾ. ਬਲਬੀਰ ਸਿੰਘ ਭੋਰਾ (98141-78867)
3. ਸਵੀ ਧਰਤੀ ਟਰਸਟ-ਨੈਸਟਰ ਇੰਗਲੈਂਡ-ਲਾਬੜਾ ਜਲੰਧਰ	ਸ. ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਢੇਸੀ (0181-2791699)
4. ਨਿਰਮਲ ਦੇਹੀ - ਖਾਬੜਾ-ਜਲੰਧਰ	ਸ. ਜਸਵੀਰ ਸਿੰਘ ਸ਼ੀਰੀ (9872727306)
5. ਸਾਡਾ ਪੰਜਾਬ - ਜਲੰਧਰ	ਸ. ਇੰਦਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਘੁੰਗਰਾਲੀ (93573-20149)

ਵਿਰਾਸਤੀ ਅਜਾਇਬ ਘਰ

ਸਥਾਨ	ਦੇਖ ਰੇਖ
ਸ਼ਹੀਦ ਬਾਬਾ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਸਿੰਘ ਖਾਲਸਾ ਮਾਡਲ	ਪ੍ਰਿ. ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸੈਣੀ
ਸੀਨੀਅਰ ਸੈਕੰਡਰੀ ਸਕੂਲ ਲਾਬੜਾ ਜਲੰਧਰ	ਬੀਬੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪਾਲ ਕੌਰ

ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਦਾ ਕੌਲੁ ਅੱਜ ਤੇ ਭਲਕ • (294)

ਸੱਥ ਵੱਲੋਂ ਛਾਪੀਆਂ ਕੁਝ ਕਿਤਾਬਾਂ

